

**Działalność dydaktyczna
i wychowawczo-opiekuńcza
szkół podstawowych w Tarnowie
i w powiecie tarnowskim
w latach 1945–1975**

Studium z problematyki
szkolnictwa podstawowego
w Polsce Ludowej

Paweł Juśko

**Działalność dydaktyczna
i wychowawczo-opiekuńcza
szkół podstawowych w Tarnowie
i w powiecie tarnowskim
w latach 1945–1975**

Studium z problematyki
szkolnictwa podstawowego
w Polsce Ludowej

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2025

Recenzowali
prof. dr hab. ROMUALD GRZYBOWSKI, Uniwersytet Gdański
dr hab. JACEK KULBAKA, prof. Akademii Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Redakcja i korekta tekstu
LUCYNA SOLAK

Korekta streszczenia w języku angielskim
JOANNA MAZUR-OKALOWE

Korekta techniczna
EWA KUC

Opracowanie techniczne, łamanie
DOROTA KOCZĄB

Projekt okładki
PIOTR WISŁOCKI

Na okładce wykorzystano: fotografię „Zakończenie roku szkolnego w Szkole Podstawowej nr 38 w Warszawie” (1974 r.), źródło: zbiory Narodowego Archiwum Cyfrowego, zespół Grażyny Rutowskiej, sygn.: 40-X-65-3; mapę konturową powiatu tarnowskiego z 1964 r., źródło: „Tarnowskie Azoty” z 20 sierpnia 1964 r., nr 13–14, s. 1.

Paweł Juśko ORCID 0000-0002-8474-604X

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2025

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons
(CC BY-NC-ND 4.0 International)

ISBN 978-83-8277-274-6 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-8277-280-7 (wersja elektroniczna)

DOI: 10.15584/978-83-8277-280-7

2192

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU RZESZOWSKIEGO
35-310 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel.: 17 872 13 69, tel./faks: 17 872 14 26
e-mail: wydawnictwo@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>
Wydanie I, format B5, ark. wyd. 43, ark. druk. 41,5, zlec. red. 45/2024

Druk: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego
Oprawa: Mitel Sp. z o.o.

Spis treści

Wstęp	7
Analiza tematu	7
Cel badań, metoda badawcza	9
Stan badań	10
Podstawa źródłowa	15
Koncepcja i układ pracy	17
Podziękowania	20
Rozdział I. Organizacja, społeczność nauczycielska i uczniowska oraz stan bazy lokalowej	21
Struktura organizacyjna i liczba szkół	30
Nauczyciele	58
Uczniowie	67
Obiekty szkolne i sale lekcyjne	75
Rozdział II. Działalność dydaktyczna	95
Programy i plany nauczania	97
Klasyfikowanie i promowanie uczniów	141
Rola i zadania rad pedagogicznych	172
Kółka przedmiotowe i zainteresowań	182
Rozdział III. Działalność wychowawczo-opiekuńcza	205
Uroczystości, rocznice, imprezy oraz obrzędowość szkolna	209
Organizacje uczniowskie	251
Wycieczki szkolne	304
Prace społecznie użyteczne	313
Świetlice szkolne	319
Higiena i stan zdrowotny uczniów	328
Komitety rodzicielskie	349
Rozdział IV. Miejsko-powiatowy nadzór pedagogiczny nad działalnością dydaktyczno-wychowawczą szkół i nauczycieli	375
Prawne aspekty funkcjonowania nadzoru pedagogicznego realizowanego przez terenowe organy administracji szkolnej	377
Pragmatyka nadzoru pedagogicznego pracowników terenowej administracji szkolnej	386
Hospitacje kierowników i dyrektorów szkół	423

Rozdział V. Angażowanie szkół w wydarzenia i akcje polityczne oraz przemiany społeczno-ustrojowe w kontekście oddziaływań wychowawczych	439
Stosunek nauczycieli i społeczności szkolnych do nowej władzy w pierwszych latach powojennych	441
Zjazdy partyjne, przełomy i inne wydarzenia polityczne	451
Propaganda akcji osiedleńczej	461
Upowszechnianie spółdzielczości produkcyjnej	463
Wybory i kampanie wyborcze	469
Przynależność nauczycieli do partii komunistycznej	474
Walka o nauczanie religii oraz formy likwidacji wpływów Kościoła katolickiego w szkołach	484
 Rozdział VI. Praca bibliotek szkolnych i rozwój czytelnictwa	 529
Zakończenie	573
Wykaz ważniejszych skrótów	585
Bibliografia	589
Wykaz tabel	613
Wykaz wykresów	621
Wykaz map	621
Indeks nazwisk	623
Summary	631
Aneks fotograficzny	633

Wstęp

Analiza tematu

Niniejsza praca podejmuje problematykę badawczą związaną z działalnością dydaktyczno-wychowawczą szkół podstawowych w Polsce w latach 1945–1975. Pod względem terytorialnym przedmiot badań został zawężony do obszaru miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego. Natomiast uzasadnieniem dla przyjętej w badaniach chronologii są ramy czasowe, w których istniał powiat tarnowski jako jednostka podziału administracyjnego w Polsce Ludowej¹. Za początek jego funkcjonowania przyjmuje się datę 18 stycznia 1945 r., to jest dzień wyzwolenia Tarnowa spod okupacji niemieckiej, a także rozpoczęcie działalności nowego Starostwa Powiatowego i Zarządu Miejskiego². Cezurę końcową wyznacza wejście w życie zapisów ustawy o wprowadzeniu dwustopniowego podziału administracyjnego w państwie przyjętej przez Sejm PRL w 1975 r. Likwidowała ona powiaty jako jednostki administracyjne i terytorialne³. Jednocześnie ustawodawca zwiększył z 17 do 49 liczbę województw. 1 czerwca 1975 r. powstały 32 nowe województwa, wśród nich tarnowskie, z centrum administracyjnym w Tarnowie.

Od początku zmagania o przejęcie władzy w powojennym państwie polskim czynniki polityczne związane z Polską Partią Robotniczą dostrzegały wagę i znaczenie szeroko rozumianej oświaty i edukacji w życiu państwowym i społecznym. Dano temu wyraz już w ogłoszonym 22 lipca 1944 r. Manifestie do Narodu Polskiego, będącym pierwszym programem władzy ludowej reprezentowanej przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Znalazł się w nim zapis, iż:

¹ Nazwa Polska Ludowa, jak i PRL to występujące w literaturze i w przekazach określenia na okres historyczny Polski w latach 1944–1989. Oficjalna nazwa Polska Rzeczpospolita Ludowa (skrót PRL) – funkcjonowała od uchwalenia Konstytucji z 22 lipca 1952 r. do końca 1989 r. W latach wcześniejszych w prawie międzynarodowym państwo polskie istniało pod nazwą Rzeczpospolita Polska, zaś w propagandowej nomenklaturze określano je Polską Ludową. Zob. A. Sowa, *Od drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*, „Wielka Historia Polski”, t. 3, Kraków 2001, s. 7; J. Gulczyńska, *Jak badać szkolnictwo w PRL-u? Rodzaje źródeł wytworzonych w czasach totalitarnych* [w:] *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 134.

² W. Paryła, *Przemiany polityczne i społeczne w latach 1945–1975* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 141.

³ Ustawa z dnia 28 maja 1975 roku o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz zmianie ustawy o radach narodowych, Dz.U. 1975, nr 16, poz. 91.

Jednym z najważniejszych zadań Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego będzie na terenach oswobodzonych odbudowa szkolnictwa (...). Odbudowa szkół zostanie natychmiast podjęta⁴.

Wyeksponowanie w tak dobitny sposób kwestii szkolnictwa i zaliczenie go w poczet zadań najpilniejszych, których realizacja rozpocznie się jeszcze w okresie trwających działań wojennych, jest dowodem na priorytetowe traktowanie spraw oświatowych przez aspirującą do przejęcia pełni władzy państwowej partię komunistyczną.

Sytuacja, w jakiej znajdowało się polskie szkolnictwo powszechne pod koniec II wojny światowej, była niezwykle trudna. Polityka okupanta i działania wojenne doprowadziły do znacznych strat w zakresie bazy lokalowej i materialnej szkół. Trudności te, pogłębione jeszcze przez ruinę gospodarczą państwa, w perspektywie spowalniały jej odtworzenie, a następnie dalszy rozwój. Władzom niemieckim nie zależało na upowszechnianiu edukacji w społeczeństwie polskim, a ich działania godziły bezpośrednio w jego potencjał intelektualny i wynikały z planowej oraz świadomej polityki władz okupacyjnych. Doskonale charakteryzowały ją słowa generalnego gubernatora Hansa Franka wypowiedziane w trakcie jego wystąpienia 31 października 1939 r. w Łodzi: „Polakom należy pozostawić tylko takie możliwości kształcenia, które okażą im beznadziejność ich położenia narodowego”⁵. W związku z realizacją założeń tej polityki zlikwidowano na terenie Generalnego Gubernatorstwa szkolnictwo średnie. Ingerencja w programy nauczania doprowadziła do ograniczenia w szkołach powszechnych liczby godzin przeznaczonych na język polski, wycofano między innymi historię⁶. Celem tych zmian było stopniowe wynaradawianie ludności polskiej. Częściowo działania te zrównoważyło prowadzone przez polskich nauczycieli w warunkach konspiracyjnych tajne nauczanie. W powojennych realiach wznowienie funkcjonowania szkolnictwa powszechnego utrudniały również znaczne straty w kadrze nauczycielskiej. Oddzielnym zagadnieniem była też budowa sieci szkolnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych, niebędących terytorialnie w granicach Rzeczypospolitej przed 1 września 1939 r. Tak więc skala problemu, jakim była sytuacja szkolnictwa powszechnego pod koniec wojny, powodowała, iż bezpośrednie przejście od propagandowych deklaracji do efektywnych działań w dużej mierze wykraczało poza możliwości zdegradowanego cywilizacyjnie państwa.

W ogólnym rozwoju szkolnictwa podstawowego w powojennej Polsce wyróżnić można trzy zasadnicze etapy. Pierwszy obejmuje lata 1945–1948. Działania aparatu państwa w tym okresie skupiły się głównie na odtworzeniu sieci organizacyjnej szkół i odbudowie bazy lokalowo-materialnej. Podjęto wówczas także pierwszą próbę przebudowy organizacyjnej i programowej szkolnictwa powszech-

⁴ Z Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Dz.Urz. MO 1944, nr 1, s. 3.

⁵ S. Piotrowski, *Dziennik Hansa Franka*, Warszawa 1956, s. 396.

⁶ *Walka o oświatę, naukę i kulturę w latach okupacji 1939–1944. Materiały z terenu m.st. Warszawy i woj. warszawskiego*, red. S. Dobraniecki, W. Pokora, Warszawa 1967, s. 48.

nego. Niepowodzeniem zakończyło się jednak wprowadzenie ośmioklasowej szkoły jako podstawy całego systemu. Nerozwiązywalnym problemem były również braki w kadrze nauczycielskiej. Ostatecznie w 1948 r. wprowadzony został siedmioletni obowiązek szkolny, realizowany w siedmioklasowej szkole powszechnej, i czteroletnie liceum ogólnokształcące, połączone w jedenastoletnią szkołę ogólnokształcącą. Tłem dla tych przemian oświatowych była walka polityczna o ostateczne utrwalenie władzy komunistycznej w państwie polskim i eliminacja Polskiego Stronnictwa Ludowego Stanisława Mikołajczyka z życia publicznego w kraju. Klęska wyborcza ugrupowania byłego premiera Rządu Emigracyjnego i odzyskanie przez Polską Partię Robotniczą wpływów w Ministerstwie Oświaty doprowadziły do przyspieszenia procesu zacierania śladów po krytykowanej przez komunistów sanacyjnej „ustawie jędrzejewiczowskiej” z 11 marca 1932 r. W roku szkolnym 1948/1949 w Dziennikach Urzędowych Ministerstwa Oświaty oraz w oficjalnych pismach i drukach władz oświatowych przedwojenna nazwa szkoły powszechnej została wyparta przez szkołę podstawową.

Drugi etap wyznaczają lata 1949–1961. Priorytety związane z kształtowaniem się systemu oświatowego w Polsce Ludowej wytyczyła uchwalona na Kongresie Zjednoczeniowym w grudniu 1948 r. deklaracja ideowa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Zakładała ona likwidację analfabetyzmu, uzupełnienie braków w kadrze pedagogicznej, a także wymierzoną w szkolnictwo ofensywę ideologiczną podporządkowującą je w sferze pracy wychowawczej wytycznym partii⁷. Nasiłone oddziaływania indoktrynacyjne z nią związane trwały do wydarzeń odwilży politycznej w październiku 1956 r.

Trzeci etap wiąże się z uchwaleniem i wdrażaniem Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 r. normującej całość spraw nauczania i wychowania na wszystkich szczeblach edukacyjnych⁸. Ustawa wprowadzała ośmioklasową szkołę podstawową, ustalając wiek rozpoczęcia obowiązku szkolnego na poziomie siedmiu lat⁹.

Cel badań, metoda badawcza

Głównym celem niniejszej pracy jest analiza procesu nauczania i wychowania realizowanego przez szkoły podstawowe miasta Tarnowa i powiatu tarnowskie-

⁷ S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej*, Warszawa 1971, s. 19–20.

⁸ Ustawa z dnia 15 sierpnia 1961 roku o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U. 1961, nr 32, poz. 160.

⁹ W artykule 9, punkcie 2 tej ustawy precyzowano: „Obowiązek szkolny rozpoczyna się z początkiem roku szkolnego w tym roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat, i trwa do końca szkoły podstawowej, najdłużej jednak do końca roku szkolnego w tym roku kalendarzowym, w którym uczeń kończy 17 lat”. Zob. tamże.

go w latach 1945–1975. Koncentruje się ona na rekonstrukcji i charakterystyce najważniejszych czynników i warunków pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół z uwzględnieniem specyfiki „okresu peerelowskiego”, jak również dokonuje ich kontekstualizacji w odniesieniu do tendencji i zjawisk zachodzących w omawianym okresie w oświacie podstawowej Polski Ludowej. Poszczególne zagadnienia składające się na treść kolejnych rozdziałów starano się opisać, ukazując perspektywę ich ewolucji na tle zasadniczych przeobrażeń wynikających z ówczesnej polityki oświatowej państwa polskiego. W związku z tak sformułowaniem celem badawczym istotne kwestie dla całokształtu szkolnictwa podstawowego na tym terenie, takie jak jego organizacja, stan kadry nauczycielskiej, społeczność uczniowska czy też rozwój bazy materialnej, omówione zostały w formie syntetycznej, jako element szerszych badań. W opracowaniu nie uwzględniono również kwestii oświaty dla dorosłych na poziomie podstawowym czy też problematyki szkolnictwa specjalnego na poziomie podstawowym.

Temat niniejszego opracowania sytuuje je w nurcie badań historii wychowania będącej subdyscypliną pedagogiki. Jest ono monografią historyczno-pedagogiczną, w której posłużono się przede wszystkim metodami przyjętymi w naukach historycznych. Dla zobrazowania i pogłębionej analizy omawianych zjawisk korzystano także z wyników prac naukowych przedstawicieli innych dyscyplin, np. socjologii, nauk prawnych czy też medycznych, co pozwala zaznaczyć interdyscyplinarność przeprowadzonego w niej procesu badawczego. Jednakże jego podstawę stanowi metoda historyczna, której zasadniczą istotą jest krytyka i interpretacja źródeł, przede wszystkim pisanych. Stąd, budując jej bazę źródłową, wykorzystano i dokonano analizy szerokiego zbioru źródeł o różnej proveniencji. Mnogość, stan zachowania, rodzaj oraz stopień rozproszenia materiałów źródłowych wymusił ich merytoryczną i praktyczną selekcję. Jednakże ten wyselekcjonowany i wykorzystany w niniejszym opracowaniu zasób źródeł wydaje się na tyle reprezentatywny, iż pozwala autorowi na wyciągnięcie poprawnych naukowo wniosków uogólniających.

Stan badań

Omawiana rozprawa jest pierwszym monograficznym ujęciem tak sformułowanego problemu badawczego. Jedyną pozycją tematycznie korelującą z ukazanymi treściami jest szkic Fryderyka Łazarza i Czesława Sterkowicza zamieszczony w trzecim tomie pracy „Tarnów. Dzieje miasta i regionu”, wydanej pod redakcją i patronatem naukowym Feliksa Kiryka i Zygmunta Rutę¹⁰. Materiał ten dostarcza

¹⁰ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kirek, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 363–391.

cennych informacji dotyczących głównie organizacji szkolnictwa podstawowego w Tarnowie i powiecie tarnowskim oraz danych statystycznych obrazujących liczbę szkół, uczniów i nauczycieli w poszczególnych latach szkolnych. Ma on raczej formę sprawozdania, a przywołani autorzy, byli pracownicy miejsko-powiatowej administracji szkolnej, nie zajmują się w nim problematyką pracy dydaktyczno-wychowawczej szkolnictwa podstawowego.

Zagadnienia szczegółowe wpisujące się w szeroko pojmowaną tematykę działalności szkolnictwa podstawowego w Tarnowie i w powiecie tarnowskim po II wojnie światowej podejmował autor niniejszego opracowania w kilku artykułach i rozdziałach zawartych w pracach pod redakcją. Dotyczyły one następujących kwestii: analiza liczbowa środowiska nauczycielskiego i wskaźnika obciążenia nauczycieli uczniami¹¹, doskonalenie zawodowe kadr nauczycielskich¹², realizacja akcji szkolenia ideologicznego w latach 1949–1956¹³, działalność związkowa uczących¹⁴, funkcjonowanie i stan bibliotek szkolnych¹⁵, wpływ wydarzeń politycznych na pracę dydaktyczno-wychowawczą szkół¹⁶.

W związku z tym, iż praca wpisuje się w badania nad polskim systemem oświaty oraz edukacją i wychowaniem w okresie Polski Ludowej, bazuje na szeregu opracowań związanych z tą problematyką, bardziej lub mniej szczegółowych,

¹¹ P. Juško, *Liczba nauczycieli oraz wskaźnik obciążenia uczniami w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975*, „Karpacki Przegląd Naukowy” 2018, nr 3 (27), s. 37–53.

¹² P. Juško, *Przegląd najważniejszych form doskonalenia zawodowego kadr nauczycielskich szkół podstawowych w latach 1945–1975. Praktyka szkół miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego* [w:] *Studia nad problematyką doskonalenia zawodowego nauczycieli w Polsce i na Słowacji w perspektywie historycznej i współczesnej*, red. E. Juško, M. Borys, P. Juško, B. Wolny, B. Niziołek, Tarnów–Łapczyca 2015, s. 45–65; tenże, *Konferencje rejonowe jako forma doskonalenia zawodowego nauczycieli na przykładzie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, t. 15, s. 422–438; tenże, *Działalność Powiatowego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie w latach 1951–57* [w:] *Instytut Pedagogiki 2004–2011. W służbie Kościołowi, ojczyźnie i rodzinie*, red. E. Juško, B. Wolny, Stalowa Wola 2011, s. 123–129.

¹³ P. Juško, *Szkolenie ideologiczne kadr nauczycielskich szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1949–1956*, „Tarnowskie Studia Historyczne” 2009, t. 1, s. 60–76; tenże, *Z pragmatyki działalności instruktorów szkolenia ideologicznego nauczycieli u schyłku okresu stalinowskiego na przykładzie miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2020, t. 8, s. 32–46.

¹⁴ P. Juško P., *Nauczyciele szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w Związku Nauczycielstwa Polskiego w latach 1945–1975* [w:] *Studia do dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego w Tarnowie i powiecie tarnowskim. W 70. rocznicę powstania Tajnej Organizacji Nauczycielskiej*, Tarnów 2009, red. E. Juško, C. Sterkowicz, Tarnów 2009, s. 43–67.

¹⁵ P. Juško, *Z problematyki działalności bibliotek szkolnych szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975* [w:] *Edukacja i wychowanie od XIX wieku do współczesności. Wybrane zagadnienia w kontekście badań historycznych i pedagogicznych*, red. P. Juško, Tarnów 2021, s. 169–173. Artykuł ten stanowi punkt wyjścia dla prezentacji problematyki zawartej w rozdziale szóstym niniejszej pracy.

¹⁶ P. Juško, *Wpływ wydarzeń politycznych na działalność szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1948–1975*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2018, nr 54, s. 133–150.

powstałych zarówno wówczas, jak i po 1989 r. Tę pierwszą grupę publikacji trafnie oceniła Justyna Gulczyńska, zwracając uwagę, że:

Prace napisane przed rokiem 1989 charakteryzuje często podporządkowanie ich treści panującej nadrzędnie socjalistycznej polityce państwa polskiego. Nawet pozycje, w których starano się ukazać w sposób obiektywny i niezakłamaną rzeczywistość szkolną tamtych lat, poddane cenzurze, musiały częściowo „uszczipić” swoją zawartość¹⁷.

Z perspektywy tematu istotne były dwie pozycje dotyczące funkcjonowania i zmian zachodzących w szkolnictwie podstawowym po II wojnie światowej, pierwsza autorstwa Stanisława Dobosiewicza¹⁸, druga Bolesława Potyrały¹⁹. W obu pracach zawarta została szczegółowa analiza zagadnień związanych z tym rodzajem szkolnictwa, zaś autorzy ukazali także jego ewolucję i przemiany, jakim podlegało w wyniku kolejnych reform oświatowych. Jednak obie wymienione publikacje, podobnie jak zdecydowana większość pochodzących sprzed 1989 r., skażone są tendencyjnym ujęciem prezentowanych zagadnień i wpisują się w konwencję epoki, w której powstały. Spośród dezaktualizującego się stanu badań nad szkolnictwem Polski Ludowej, będącego spuścizną socjalistycznej nauki, wciąż ważne dla badaczy tej problematyki pozostają opracowania monograficzne Władysława Ozgi²⁰, Mieczysława Pęcherskiego²¹, Klemensa Trzebiatowskiego²² czy też Wojciecha Pomykały²³. Z kolei istotna ze względu na bliskość tematyczną z niniejszym opracowaniem książka Mariana Fortuny pt. *Szkolnictwo podstawowe w Okręgu Szkolnym Krakowskim (1945–1961)*²⁴ pozostaje aktualna jedynie w wąskim zakresie faktograficznym oraz jako źródło zebranych przez autora danych i przeprowadzonych analiz statystycznych. W podobnym wymiarze wartościowe pozostają prace Wincentego Kołodzieja, dotyczące odbudowy szkolnictwa krakowskiego po zakończeniu II wojny światowej²⁵.

Współczesne badania pedagogiczne i historyczne dynamicznie aktualizują i uzupełniają stan badań nad różnymi aspektami dziejów oświaty polskiej z lat

¹⁷ J. Gulczyńska, *Jak badać szkolnictwo w PRL-u?...*, s. 135.

¹⁸ S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej...*

¹⁹ B. Potyrała, *Szkoła podstawowa w Polsce 1944–1984. Uwarunkowania społeczno-polityczne*, Warszawa 1987.

²⁰ W. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960.

²¹ M. Pęcherski, *Polityka oświatowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1975; tenże, *System oświatowy w Polsce Ludowej na tle porównawczym*, Wrocław 1981; tenże, *Szkoła ogólnokształcąca w Polsce Ludowej*, Wrocław 1970.

²² K. Trzebiatowski, *Organizacja szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972.

²³ W. Pomykały, *Kształtowanie ideału wychowawczego w PRL w latach 1944–1976*, Warszawa 1977.

²⁴ M. Fortuna, *Szkolnictwo podstawowe w Okręgu Szkolnym Krakowskim (1945–1961)*, Kraków 1987.

²⁵ W. Kołodziej W., *Szkolnictwo w województwie krakowskim w latach 1939–1948*, Toruń 1995 i późniejsze wydanie pod zmienionym tytułem: *Odbudowa szkolnictwa krakowskiego po zakończeniu II wojny światowej*, Toruń 2000.

1945–1989. Wśród badaczy, których prace wybijają się w tym obszarze na plan pierwszy, wymienić należy między innymi Romualda Grzybowskiego²⁶, Witolda Chmielewskiego²⁷ i Zbigniewa Osińskiego²⁸. Należy zaznaczyć, iż pierwszy z wymienionych jest nie tylko autorem cennych opracowań będących w istocie dekonstrukcją socjalistycznego systemu szkolnictwa w Polsce Ludowej, ale i redaktorem oraz współredaktorem kilku ważnych zbiorów artykułów odnoszących się do różnych szczegółowych aspektów rzeczywistości oświatowej tamtej epoki²⁹.

Istotną, stanowiącą punkt odniesienia dla wielu współczesnych badaczy zajmujących się szkolnictwem polskim po II wojnie światowej, jest rozprawa Ludwika Szuby podejmująca zagadnienie polityki oświatowej państwa polskiego w latach 1944–1956³⁰. Obok przedstawienia zasadniczego problemu badawczego autor opisał i usystematyzował w niej fakty związane z organizacją oświaty i wychowania w socjalistycznej Polsce, przedstawił proces formowania się systemu szkolnictwa ze wskazaniem na rolę, jaką w jego wprowadzaniu w życie odegrał czynnik polityczny. Odniósł się także do takich problemów jak: polityka państwa wobec Kościoła, nauczanie religii w szkołach i działalność organizacji młodzieżowych.

Wśród nowszych publikacji monograficznych poruszających wybrane zagadnienia oświaty w Polsce Ludowej wyróżniają się także prace: Ferdynanda Mielczarka, Hanny Konopki, Joanny Wojdon, Marioli Hoszowskiej, Elwiry J. Kryńskiej i Stanisława W. Mauersberga, Henryka Składanowskiego, Barbary Wagner, Barbary Moraczewskiej, Edwarda Derenia, Sabiny Bober, Marii Radziszewskiej, Andrzeja Grudzińskiego, Zbigniewa Stanucha, Marii Januszewskiej-Warych, Ewy

²⁶ R. Grzybowski, *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946–1956*, Toruń 2010; tenże, *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013.

²⁷ W. Chmielewski, *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*, Warszawa 2006; tenże, *Edukacja nauczycieli szkół podstawowych po II wojnie światowej*, Warszawa 2007; tenże, *Polska administracja szkolna w latach 1944–1950*, Piotrków Trybunalski 2010; tenże, *Stanisław Skrzyszewski wobec ludzi nauki w świetle własnych notatek, listów i pism (1944–1950)*, Warszawa 2014; tenże, *Zwalczanie wychowania religijnego w szkołach w latach 1944–1950*, Kraków 2017; tenże, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019.

²⁸ Z. Osiński, *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1989. Uwarunkowania organizacyjne oraz ideologiczno-polityczne*, wyd. drugie, Lublin 2010; tenże, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty na Lubelszczyźnie 1944–1989*, Lublin 2013.

²⁹ *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*, red. R. Grzybowski, Toruń 2005; *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010; *Badania w historii oświaty i wychowania. Historia oświaty i wychowania w życiu badacza. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia prof. Józefa Żerko*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, W. Tłokiński, Gdańsk 2012; *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013; *Polskie dziedzictwo edukacyjne od XVI do XX wieku – ciągłość i zmiana. Zbiór studiów i rozpraw ofiarowanych Profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu z okazji Jubileuszu 80 urodzin*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, M. Brodnicki, T. Maliszewski, Toruń 2015.

³⁰ L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002.

D. Klich OSU, Krzysztofa Wałaszewskiego i ks. Kazimierza Talarka³¹. Ponadto bez wątplenia na uwagę pedagogów i historyków badających oświatę i wychowanie w PRL zasługują dwa tematyczne zbiory opracowań – pierwszy pod redakcją ks. Edwarda Walewandra, którego motywem przewodnim jest oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1956³² – drugi, opracowany redakcyjnie przez s. Monikę Wiśniewską, zawiera między innymi artykuły poświęcone zagadnieniom programów, podręczników, polityki kadrowej oraz funkcjonowania Kościoła w przestrzeni edukacyjnej PRL³³.

Wiele wartościowych i nowatorskich pod względem ujęcia pozycji ukazało się w serii wydawniczej zainicjowanej przez Marcina Kulę pt. „W Krainie PRL”, która koncentrowała się na rekonstrukcji historii społecznej socjalistycznego państwa polskiego. Problemom związanym z wychowaniem, rzeczywistością szkolną, a także działalnością organizacji młodzieżowych poświęcone były wydane w tej serii prace: Krzysztofa Kosińskiego³⁴, Marty Brodali, Anny Lisieckiej i Tadeusza Ruzikowskiego³⁵, Piotra Osęki³⁶ i Marka Wierzbickiego³⁷.

³¹ F. Mielczarek, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Opole 1997; H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997; J. Wojdon, *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001; M. Hoszowska, *Praktyka nauczania historii w Polsce 1944–1956*, Rzeszów 2002; E. Kryńska, W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Białystok 2003; H. Składanowski, *Stosunki polsko-sowieckie w programach nauczania i podręcznikach historii w szkole powszechnej (podstawowej) w Polsce w latach 1932–1956*, Toruń 2004; B. Wagner, *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2009; B. Moraczewska, *Szkolnictwo polskie w latach 1945–1975 z uwzględnieniem miasta Włocławka*, Włocławek 2010; E. Dereń, *Edukacja nauczycieli szkół podstawowych na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*, Wrocław 2010; S. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011; M. Radziszewska, *Nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych na Warmii i Mazurach (1945–1956)*, Kraków 2011; A. Grudziński, *Działalność dydaktyczno-wychowawcza szkół katolickich archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Lublin 2013; Z. Stanuch, *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1961*, Szczecin 2014; M. Januszevska-Warych, *W poszukiwaniu nowoczesnej, demokratycznej i narodowej wizji reformy szkolnictwa. Ogólnopolski Zjazd Oświatowy (Łódź, 18–22 czerwca 1945 roku)*, Kraków 2015; E. Klich, *Szkoły Sióstr Urszulanek Unii Rzymskiej w okresie Polski Ludowej (1945–1962)*, Lublin 2017; K. Wałaszewski, *Tysiąc szkół na Tysiąclecie. Szkoły Tysiąclecia – architektura, propaganda, polityka*, Łódź 2018; K. Talarek, *Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej w latach 1945–1970. Problemy związane z nauczaniem religii w szkołach i punktach katechetycznych*, Lublin–Rzeszów 2023.

³² *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej 1944–1955*, red. E. Walewander, Lublin 2002.

³³ *Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016.

³⁴ K. Kosiński, *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Warszawa 2000.

³⁵ M. Brodała, A. Lisiecka, T. Ruzikowski, *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, Warszawa 2001.

³⁶ P. Osęka, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007.

³⁷ M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006.

Podjęte w niniejszej pracy badania terytorialnie mają wymiar lokalny, stąd należy również wskazać na osiągnięcia innych autorów analogicznych ujęć analizujących funkcjonowanie szkolnictwa podstawowego na innych obszarach państwa polskiego w latach 1945–1989. Jako przykłady kompleksowych monografii historyczno-pedagogicznych tematycznie i chronologicznie korelujących z podjętą tutaj problematyką wskazać należy opracowania Danuty Witek³⁸, Moniki Kapuścińskiej³⁹, Jolanty Lenart⁴⁰, czy też rozprawę Macieja Szaniawskiego⁴¹.

Oprócz pozycji monograficznych na bogatą literaturę przedmiotu składa się szereg artykułów bądź rozdziałów w pracach zbiorowych, z których korzystano, opracowując treści poszczególnych rozdziałów. Ich szczegółowy wykaz znajduje się w bibliografii.

Podstawa źródłowa

Podstawową bazę źródłową dla przeprowadzonych badań stanowiły materiały archiwalne pochodzące z archiwów państwowych, kościelnych i szkolnych. Zasadnicza jej część uzyskana została w wyniku kwerendy w oddziale tarnowskim Archiwum Narodowego w Krakowie. Łącznie kwerendą objęto 14 zespołów archiwalnych pochodzących z zasobu tej instytucji. Kluczowe znaczenie w tym kontekście miał zespół Inspektorat Oświaty w Tarnowie (1866–1981), który w części pokrywającej się chronologicznie z tematem pracy zawiera dokumentację wytworzoną przez powiatowy, miejski lub miejsko-powiatowy Wydział Oświaty w Tarnowie. Zaznaczyć należy, iż jest on zespołem nieuporządkowanym, a akta pochodzące z analizowanego przedziału czasowego odzwierciedlają stan kultury kancelaryjnej urzędów z okresu Polski Ludowej, który jeszcze w latach siedemdziesiątych w zakresie pracy biurowej prezentował bardzo niski poziom⁴².

Obraz działalności dydaktyczno-wychowawczej szkół wyłonił się przede wszystkim z dokumentacji bezpośrednio w nich wytworzonej. W jego rekonstrukcji wykorzystano między innym protokoły posiedzeń rad pedagogicznych oraz

³⁸ D. Witek, *Szkolnictwo podstawowe Lubelszczyzny 1944–1961*, Radzyń Podlaski 2005.

³⁹ M. Kapuścińska, *Szkolnictwo podstawowe na terenie Stalowej Woli w latach 1945–1989*, Lublin 2017.

⁴⁰ J. Lenart, *Historia szkolnictwa w powiecie kolbuszowskim w latach 1944–1975*, Kolbuszowa 2009.

⁴¹ Rozprawa M. Szaniawskiego pt. *Szkolnictwo podstawowe w Katowickim Okręgu Szkolnym w latach 1945–1973* (Katowice 2019) została udostępniona on-line w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego.

⁴² Jest to opinia Witolda Jarzębowskiego, autora publikacji będącej „podręcznikiem służącym racjonalnej biurowości” wydanej po raz pierwszy w 1971 r. pt. „Nowoczesne biuro: organizacja i technika”. Zob. A. Kulecka, *Kultura dokumentu w Polsce Ludowej 1944–1989*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2022, t. 10, nr 3, s. 168.

kroniki szkolne⁴³. Najbardziej wartościowym źródłem były w tym przypadku protokoły posiedzeń rad pedagogicznych, choć o ich rzeczywistej wartości decydował głównie stopień szczegółowości zawartych w nich zapisów protokolarnych. Księgi protokołów posiedzeń rad pedagogicznych szkół, jak i kroniki szkolne dostępne były w zespołach archiwalnych szkół podstawowych znajdujących się w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Tarnowie, jak również bezpośrednio w archiwach szkolnych. Na potrzeby niniejszego opracowania dokonano kwerendy w 15 archiwach szkół podstawowych z terenu miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego. Wybrane szkoły odzwierciedlają specyfikę pracy dydaktyczno-wychowawczej realizowanej zarówno przez duże placówki zlokalizowane w mieście, jak i te funkcjonujące w miejscowościach wiejskich o mniejszej liczbie nauczycieli.

Ponadto uzupełniającą dokumentację archiwalną pozyskano w wyniku kwerendy w archiwach Kuratorium Oświaty w Krakowie, Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Tarnowie, a także Domu Tarnowskiego Sióstr Urszulanek. Problematykę związaną z nauczaniem religii w szkołach, jak również z relacjami państwo – Kościół na gruncie szkolnym odtworzono między innymi z wykorzystaniem akt Wydziału Katechetycznego znajdujących się w zespole Akta Rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, wchodzącym w skład zasobu Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie. Natomiast charakterystyka oddziaływań aparatu bezpieczeństwa komunistycznego państwa na środowisko szkolne w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej oraz poznanie obrazu środowiska szkolnego zawartego w dokumentacji wytworzonej przez te organy były możliwe dzięki analizie archiwaliów udostępnionych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie.

Drugą grupą źródeł, które posłużyły do opracowania tematu pracy, są materiały o charakterze normatywnym oraz statystycznym. Były to przede wszystkim zarządzenia, instrukcje, okólniki i komunikaty publikowane przez Ministerstwo Oświaty, Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego oraz Ministerstwo Oświaty i Wychowania w dziennikach urzędowych tego resortu⁴⁴. Z aktów normatyw-

⁴³ Analizując wartość kronik szkolnych jako źródeł do dziejów oświaty i wychowania w okresie PRL, Maria Radziszewska zauważyła, iż odzwierciedlają one życie szkoły w kontekście przemian polityczno-gospodarczych, społeczno-kulturowych, jak również oświatowo-wychowawczych i religijnych. Ponadto jako wytwory pracy nauczycieli charakteryzują się dużym stopniem wiarygodności. Zob. M. Radziszewska, *Kronika szkolna z czasów PRL jako źródło do badania dziejów edukacji [w:] Dziedzictwo edukacyjne XIX i XX wieku w perspektywie badawczej. Studia historyczno-oświatowe dedykowane Profesorowi Romualdowi Grzybowskiemu z okazji 70. urodzin*, red. P. Śpica, Toruń 2023, s. 123–124.

⁴⁴ Od grudnia 1944 do listopada 1966 r. – Ministerstwo Oświaty; od listopada 1966 do marca 1972 – Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego; od marca 1972 – Ministerstwo Oświaty i Wychowania. W analizowanym przedziale czasowym funkcję ministra oświaty pełnili: Stanisław Skrzyszewski (31 grudnia 1944 – 28 czerwca 1945 /wcześniej od 20 lipca 1944 – kierownik Resortu Oświaty PKWN/), Czesław Wycech (28 czerwca 1945 – 5 lutego 1947), Stanisław Skrzyszewski (6 lutego 1947 – 7 lipca 1950), Witold Jaroński (7 lipca 1950 – 4 sierpnia 1956), Feliks Baranowski (11 września 1956 – 13 listopada 1956), Władysław Bieńkowski (13 listopada 1956 – 27 października 1959), Wacław Tułodziecki (27 października 1959 – 11 listopada 1966); ministrem oświaty i szkol-

nych wyższego rzędu korzystano na podstawie Dzienników Ustaw oraz Monitora Polskiego. W tym kontekście, z perspektywy tematu niniejszej pracy, istotne były również wydawane w pierwszych latach po zakończeniu wojny Dzienniki Urzędowe Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego. Z kolei dane w ujęciu statystycznym pochodzą między innymi z oficjalnych lub przeznaczonych do użytku wewnętrznego wydawnictw i raportów.

Dopełnieniem bazy źródłowej są informacje pochodzące z prasy ogólnopolskiej (np. „Życie Warszawy”, „Trybuna Ludu”) i lokalnej („Tarnowskie Azoty”), a także z czasopism wydawanych przez Ministerstwo Oświaty, takich jak: „Życie Szkoły”, „Rodzina i Szkoła”, „Szkoła i Dom”, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna”.

Ostatnią wyodrębnioną grupę źródeł stanowią drukowane wydawnictwa o charakterze źródłowym. Zaliczone do nich zostały publikacje będące tematycznymi zbiorami materiałów źródłowych, w tym np. dwutomowy wybór źródeł pt. *Oświata polska w latach 1944–1956* pod redakcją Stanisława Mauersberga i Mariana Walczaka⁴⁵, wybór dokumentów dotyczących nauczania religii w szkołach Polski Ludowej w opracowaniu Hanny Konopki⁴⁶ czy też wybór źródeł do dziejów ZHP, dokonany przez Katarzynę Marszałek⁴⁷. W tej grupie mieszczą się również wydawnictwa będące efektem dwóch zjazdów oświatowych – łódzkiego – z czerwca 1945 r. i warszawskiego – z maja 1957 r.⁴⁸ W tym charakterze korzystano także z dwóch pozycji zawierających wspomnienia nauczycieli, zebranych przez cenionych polskich historyków oświaty i wychowania, opublikowanych w 1994 i 2012 roku⁴⁹. Ponadto analizie poddano szereg ukazujących się jako autonomiczne publikacje: programów i planów nauczania, kodeksów, instrukcji, wytycznych i statutów.

Koncepcja i układ pracy

Przechodząc do omówienia konstrukcji niniejszego opracowania, należy zaznaczyć, iż nie ma ono charakteru „klasycznej” monografii szkolnej, na którą to powinna złożyć się analiza podstawowych zagadnień składających się na cało-

nictwa wyższego był Henryk Jabłoński (11 listopada 1966 – 28 marca 1972), zaś ministrem oświaty i wychowania – Jerzy Kuberski (29 marca 1972 – 8 lutego 1979).

⁴⁵ *Oświata polska w latach 1944–1956. Wybór źródeł*, część 1: *Lata 1944–1948*, część 2: *Lata 1949–1956*, oprac. S. Mauersberg, M. Walczak, Warszawa 1999–2000.

⁴⁶ *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów*, oprac. H. Konopka, Białystok 1998.

⁴⁷ *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2: *Walka, sowietyzacja, odwilż, kryzys i upadek (1944–1988)*, wybór i oprac. K. Marszałek, Kraków 2017.

⁴⁸ *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945*, red. S. Świdwiński, Warszawa 1945; *Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r.* – Warszawa, red. S. Kwiatkowski i in., Warszawa 1958.

⁴⁹ *Na przełomie. Wspomnienia nauczycieli i uczniów z lat 1944–1956*, wybór i oprac. E.C. Król, M. Walczak, Warszawa 1994; *Pożegnanie ze szkołą. Spojrzenie wstecz nauczyciela emeryta*, wybór i oprac. W. Chmielewski, S. Mauersberg, M. Walczak, Piotrków Trybunalski 2012.

kształt funkcjonowania szkolnictwa na danym terenie. Stąd też, jak zaznaczono, precyzując główny cel pracy, kwestie takie jak organizacja sieci szkolnej, charakterystyka kadry nauczycielskiej i społeczności uczniowskiej, a także stan bazy materialnej przedstawione zostały skrótowo, przede wszystkim dla zarysowania tła dla prezentacji głównych treści, które koncentrują się na działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej szkół. Świadomie zrezygnowano również z rozdziału wprowadzającego, który posłużyłby do syntetycznego omówienia problematyki prawno-organizacyjnej oraz założeń ideowych oświaty początkowej w PRL w założonych ramach czasowych. Zamiast tego autor zdecydował się na rozpracowanie każdego zagadnienia szczegółowego, przyjmując zasadę ukazania jego perspektywy ogólnokrajowej oraz ewolucyjnej, aby następnie wpisać w ten kontekst wyniki badań lokalnych. Stąd można dostrzec pewną założoną (świadomą) „niespójność koncepcyjną”, bowiem chociaż praca ma wyraźnie charakter regionalny, to jednak szerokie odniesienia do uwarunkowań ogólnopolskich powodują, iż wychodzi ona poza typowe ramy zwyczajowo wyznaczone dla tego rodzaju monografii szkolnych. Dlatego też, aby podkreślić tę dwoistość, zdecydowano się wprowadzić podtytuł *Studium z problematyki szkolnictwa podstawowego w Polsce Ludowej*.

Pod względem konstrukcji praca składa się z sześciu rozdziałów. Pierwszy ukazuje zagadnienia związane z organizacją oraz rozwojem szkolnictwa podstawowego w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach 1945–1975, przede wszystkim w świetle zebranych danych statystycznych. We wstępie tego rozdziału zawarte zostały również syntetyczne informacje dotyczące przeobrażeń administracyjnych oraz zmian terytorialnych, demograficznych i gospodarczych, jakie przechodził w tym okresie Tarnów i powiat tarnowski. Pomimo tego, iż w pracy nie koncentrowano się na szczegółowym zobrazowaniu tych kontekstów (poprzez wyodrębnienie poświęconego im rozdziału), to jednak należy zaznaczyć, iż kwestie te miały bezpośredni wpływ na funkcjonowanie oświaty podstawowej na omawianym terenie. Rozdział ten zawiera w pierwszych dwóch podrozdziałach rozważania dotyczące struktury organizacyjnej i liczby szkół podstawowych na terytorium miasta i powiatu, jak również charakterystykę społeczności nauczycielskiej zarówno w ujęciu liczbowym, jak i uwzględniającej problem kształtowania się wskaźnika obciążenia nauczycieli uczniami oraz stanu ich kwalifikacji zawodowych. Podrozdział trzeci prezentuje analizy statystyczne dotyczące społeczności uczniowskiej szkół podstawowych. Z kolei w podrozdziale czwartym znalazły się treści na temat liczby i stanu obiektów szkolnych oraz klas lekcyjnych.

Rozdziały od drugiego do szóstego zawierają materiał związany z zasadniczym tematem niniejszego opracowania. W drugim skoncentrowano się na zagadnieniach wpisujących się w problematykę działalności dydaktycznej szkół. W poszczególnych podrozdziałach omówiono: programy i plany nauczania, klasyfikowanie i promowanie uczniów, rolę i zadania rad pedagogicznych, dzia-

łałość kółek przedmiotowych i zainteresowań. Trzeci poświęcony został pracy wychowawczej i opiekuńczej szkół. Przedstawiono w nim następujące wątki tej sfery życia szkolnego: uroczystości, imprezy i obrzędowość szkolną, funkcjonowanie organizacji uczniowskich, wycieczki, prace społecznie użyteczne, świetlice szkolne, stan zdrowotny i higienę dzieci i młodzieży, zaangażowanie komitetów rodzicielskich w aktywność wychowawczą i opiekuńczą szkół.

Składający się z trzech podrozdziałów rozdział czwarty dotyczy miejsko-powiatowego nadzoru pedagogicznego nad działalnością dydaktyczno-wychowawczą szkół i nauczycieli. Zatem jego istotą jest przede wszystkim przedstawienie wpływu tego rodzaju nadzoru na ten konkretny obszar rzeczywistości szkolnej, jaką jest działalność dydaktyczna, wychowawcza i opiekuńcza. W takim ujęciu treści te są powiązane ściśle z tematem nieniniejszego opracowania. Pewien „wyłom” stanowi jednak pierwszy podrozdział, w którym zdecydowano się zaprezentować prawne aspekty funkcjonowania nadzoru pedagogicznego realizowanego przez terenowe organy administracji szkolnej. Uzasadnieniem tej decyzji jest skąpa literatura dotycząca tej problematyki oraz potrzeba uporządkowania podstawowych informacji z nią związanych. W podrozdziale drugim omówiona została pragmatyka pracy tego nadzoru w Tarnowie i powiecie tarnowskim. Jako osobne zagadnienie przedstawiono kwestię hospitacji pracy nauczycieli przez kierowników i dyrektorów bezpośrednio w szkołach.

Rozdział piąty ukazuje proces angażowania szkół podstawowych w wydarzenia i akcje polityczne, a także w przemiany społeczno-ustrojowe w kontekście oddziaływań wychowawczych. Wychowanie w przestrzeni społecznej socjalistycznego państwa było silnie upolitycznione i stało się płaszczyzną transferu treści ideologicznych zgodnych z linią partii rządzącej. W poszczególnych podrozdziałach przedłożone zostały kwestie składające się na zobrazowanie tego aspektu, to jest: stosunek nauczycieli i społeczności szkolnych do nowej władzy w pierwszych latach powojennych (lata 1945–1954), zjazdy partyjne, przełomy i inne wydarzenia polityczne, propaganda akcji osiedleńczej, spółdzielnie produkcyjne, wybory i kampanie wyborcze, przynależność nauczycieli do PPR/PZPR, walka o nauczanie religii oraz formy likwidacji wpływów Kościoła katolickiego w szkołach. Zawarty w tym rozdziale zbiór tych, częściowo wyodrębnionych z opisu ogólnej działalności dydaktyczno-wychowawczej, zagadnień służy przede wszystkim jeszcze dobitniejszemu ukazaniu powiązań szkolnictwa ze sferą ideowo-polityczną funkcjonowania państwa, co było silną specyfiką omawianego okresu historycznego.

W ostatnim rozdziale skoncentrowano się na rozwoju bibliotek szkolnych i ich oddziaływaniach dydaktyczno-wychowawczych realizowanych poprzez różne formy propagowania czytelnictwa wśród dzieci i młodzieży. Całość pracy wieńczy zakończenie, wykaz skrótów, bibliografia, wykazy tabel, wykresów, map oraz indeks osobowy, summary i aneks fotograficzny.

Podziękowania

W okresie pracy nad niniejszą rozprawą spotkałem się z pomocą i życzliwością wielu osób, przede wszystkim Pracowników archiwów, bibliotek i muzeów, a także Dyrekcji szkół i Nauczycieli. Wszystkim pragnę złożyć wyrazy wdzięczności za okazane wsparcie. Słowa szczególnej wdzięczności kieruję w stronę Recenzentów – Pana Profesora dr. hab. Romualda Grzybowskiego i Pana Profesora APS dr. hab. Jacka Kulbaki. Obiektywna i rzetelna ocena rezultatów mojej działalności, której dokonali Panowie Profesorowie, przyczyniła się do poprawy jej jakości oraz pozwoliła wyeliminować powstałe z winy autora braki i usterki merytoryczne.

Rozdział I

Organizacja, społeczność nauczycielska i uczniowska oraz stan bazy lokalowej

Rozwój szkolnictwa na danym obszarze warunkowany jest szeregiem czynników zewnętrznych o wymiarze makroregionalnym i mikroregionalnym. W okresie trzydziestolecia zamkniętego chronologicznie cezurą lat 1945–1975 wpływ na funkcjonowanie szkolnictwa podstawowego miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego miały przede wszystkim następujące czynniki:

- straty ludzkie, materialne i cywilizacyjne z okresu wojny i okupacji,
- sytuacja społeczno-polityczna państwa polskiego, w tym stopniowa transformacja ustrojowa, gospodarcza i kulturowa oparta na wzorach radzieckich,
- kierunek polityki oświatowej władz państwowych,
- zmiany w podziale administracyjnym na szczeblu centralnym i lokalnym,
- rozwój demograficzny, społeczny i gospodarczy regionu.

Szczegółowa analiza wymienionych czynników wykracza poza ramy niniejszej monografii (choć jej elementy zostaną uwzględnione przy omawianiu niektórych zagadnień problemowych), niemniej jednak, prezentując zarys problematyki organizacji szkolnictwa podstawowego w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w założonych ramach czasowych, należy poprzedzić go informacjami odnoszącymi się do dwóch ostatnich, tj. do zmian w podziale administracyjnym oraz przeobrażeń demograficznych, społecznych i gospodarczych, które zachodziły na tym terenie.

Po zakończeniu okupacji niemieckiej przywracanie porządku administracyjnego ukształtowanego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej nastąpiło na mocy dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 21 sierpnia 1944 r. Uchyłał on wprowadzony przez niemieckie władze okupacyjne podział administracyjny i restytuował przedwojenny system województw, powiatów i gmin¹.

W 1939 r. obszar powiatu tarnowskiego wynosił 881 km², co stanowiło 5% powierzchni województwa krakowskiego². Administracyjnie dzielił się na dziesięć

¹ M. Kallas, *Historia ustroju Polski X–XX w.*, wyd. trzecie, Warszawa 1999, s. 419.

² „Mały Rocznik Statystyczny 1939”, s. 14, tablica 5.

gmin zbiorowych wiejskich składających się z gromad. Ich siedziby były zlokalizowane w następujących miejscowościach: Ciężkowice, Gromnik, Gumniska, Klikowa, Lisia Góra, Mościce (gmina złożona tylko z jednej gromady), Pleśna, Ryglice, Tuchów i Wierzchosławice. Jako gminy miejskie funkcjonowały Tarnów (miasto wydzielone z powiatowego związku samorządowego) i miasteczko Tuchów³.

Pierwsze powojenne zmiany terytorialne powiat tarnowski przeszedł w 1948 r. W styczniu włączono w jego obszar wieś Bogumiłowice z przyporządkowaniem do gminy Wierzchosławice, wyłączone z gminy Wojnicz w powiecie brzeskim⁴. W kolejnych latach powiat tarnowski powiększył się o gminy Radłów i Łętowice, wyłączone z powiatu brzeskiego, a także Rzepiennik Marciszewski, należący wcześniej do powiatu gorlickiego⁵. W 1951 r. wyłączono z gminy Pleśna część gromady Szczepanowice i włączono ją do gminy Wojnicz w powiecie brzeskim⁶. Trzy lata później obszar powiatu tarnowskiego został uszczuplony o wsie Wróblowice i Jamna, przyłączone do powiatu brzeskiego⁷. Z kolei ostatniej zmiany terytorium powiatu dokonano w 1958 r. poprzez wyłączenie z powiatu jasielskiego w województwie rzeszowskim gromady Lubcza i przyłączenie jej do powiatu tarnowskiego⁸.

Istotnej reorganizacji powiatu tarnowskiego dokonano w 1951 r. W marcu z terytorium powiatu wyłączono miasto Tarnów i utworzono powiat miejski Tarnów⁹. Do jego obszaru zostały włączone gromady: Chyszów i Klikowa z gminy Łęg Tarnowski, Gumniska i Rzędzin z gminy Gumniska, Mościce z gminy Mościce oraz część gromady Koszyce Wielkie¹⁰.

Przedwojenny trójstopniowy podział administracyjny państwa utrzymał się do 1954 r. W myśl Ustawy z 25 września 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych gromady zastąpiły gminy

³ J. Gołębiowski, *Ziemia tarnowska w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Stosunki społeczno-ekonomiczne Tarnowa i powiatu tarnowskiego* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 2: *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1983, s. 409; *Spis gmin miejskich i wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. J. Scheinkönig, J. Kowalczewski, Warszawa 1934, s. 36–37.

⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 lipca 1948 r. o zmianie granic powiatów brzeskiego i tarnowskiego w województwie krakowskim, Dz.U. 1948, nr 37, poz. 265.

⁵ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 378–379.

⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 kwietnia 1951 r. w sprawie zmiany granic powiatów tarnowskiego i brzeskiego, Dz.U. 1951, nr 21 poz. 166.

⁷ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 379.

⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 listopada 1957 r. w sprawie zmiany granic powiatów jasielskiego w województwie rzeszowskim i tarnowskiego w województwie krakowskim, Dz.U. 1957, nr 59, poz. 307.

⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 1951 r. w sprawie utworzenia powiatów miejskich z obszarów niektórych miast, Dz.U. 1951, nr 20, poz. 161.

¹⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 czerwca 1951 r. w sprawie zmiany granic miasta Tarnowa. Dz.U. 1951, nr 35, poz. 272.

jako podstawowe jednostki podziału terytorialnego państwa¹¹. Trzy tysiące gmin zostało zastąpionych przez 8800 gromad. W następnych latach ich liczba zaczęła stopniowo maleć¹². W 1958 r. powiat tarnowski składał się z 41 gromad. W 1961 r. było ich 25, w 1968 – 24, rok później – 23¹³.

W 1958 r. powiat tarnowski pod względem powierzchni zajmował szóste miejsce na 17 powiatów województwa krakowskiego. Wśród powiatów miejskich województwa Tarnów był pod względem obszaru trzecim z czterech miast posiadających ten status. W 1972 r. jego terytorium wynosiło 72 km² i do wprowadzenia reformy administracyjnej w 1975 r. zwiększyło się nieznacznie do 72,4 km², co stanowiło 0,5% powierzchni województwa¹⁴.

W 1972 r. sejm znowelizował konstytucję, wprowadzając ponownie w miejsce gromad większe pod względem terytorialnym gminy. 4300 gromad zostało tym razem zastąpionych przez ponad 2300 gmin¹⁵. W powiecie tarnowskim reorganizacja doprowadziła do likwidacji 23 gromad, w miejsce których utworzono 11 gmin¹⁶. Nie zmieniała się ogólna powierzchnia powiatu wynosząca według stanu z 31 grudnia 1972 r. 885,5 km², co stanowiło 5,8% powierzchni województwa krakowskiego¹⁷. Nowymi jednostkami administracyjnymi tworzącymi powiat tarnowski były gminy: Ciężkowice, Gromnik, Lisia Góra, Łęg Tarnowski, Pleśna, Radłów, Ryglice, Skrzyszów, Tarnów, Tuchów i Wierzchosławice¹⁸.

Pod względem powierzchni największą gminą powiatu tarnowskiego była gmina Ryglice. Z kolei najmniejszą zarówno powierzchniowo, jak i ludnościowo pozostawała gmina Radłów. Największą demograficznie gminą powiatu była gmina Tuchów.

W 1975 r. sejm przyjął ustawę wprowadzającą dwustopniowy podział administracyjny kraju, znosząc tym samym powiaty¹⁹. Wśród 32 nowych województw znalazło się również województwo tarnowskie. 1 czerwca 1975 r. powiat tarnowski oraz powiat miejski Tarnów jako jednostki podziału administracyjnego w PRL zostały zlikwidowane.

¹¹ Ustawa z dnia 25 września 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych. Dz.U. 1954, nr 43, poz. 191.

¹² M. Kallas, dz. cyt., s. 421.

¹³ „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1969, s. 44, tablica 6; Charakterystyki gromad powiatu tarnowskiego (ANK/OT sygn. PPRN. T. 1074–1075).

¹⁴ „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1972, s. 120, tablica 3 (9); „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1974, s. 84, tablica II.

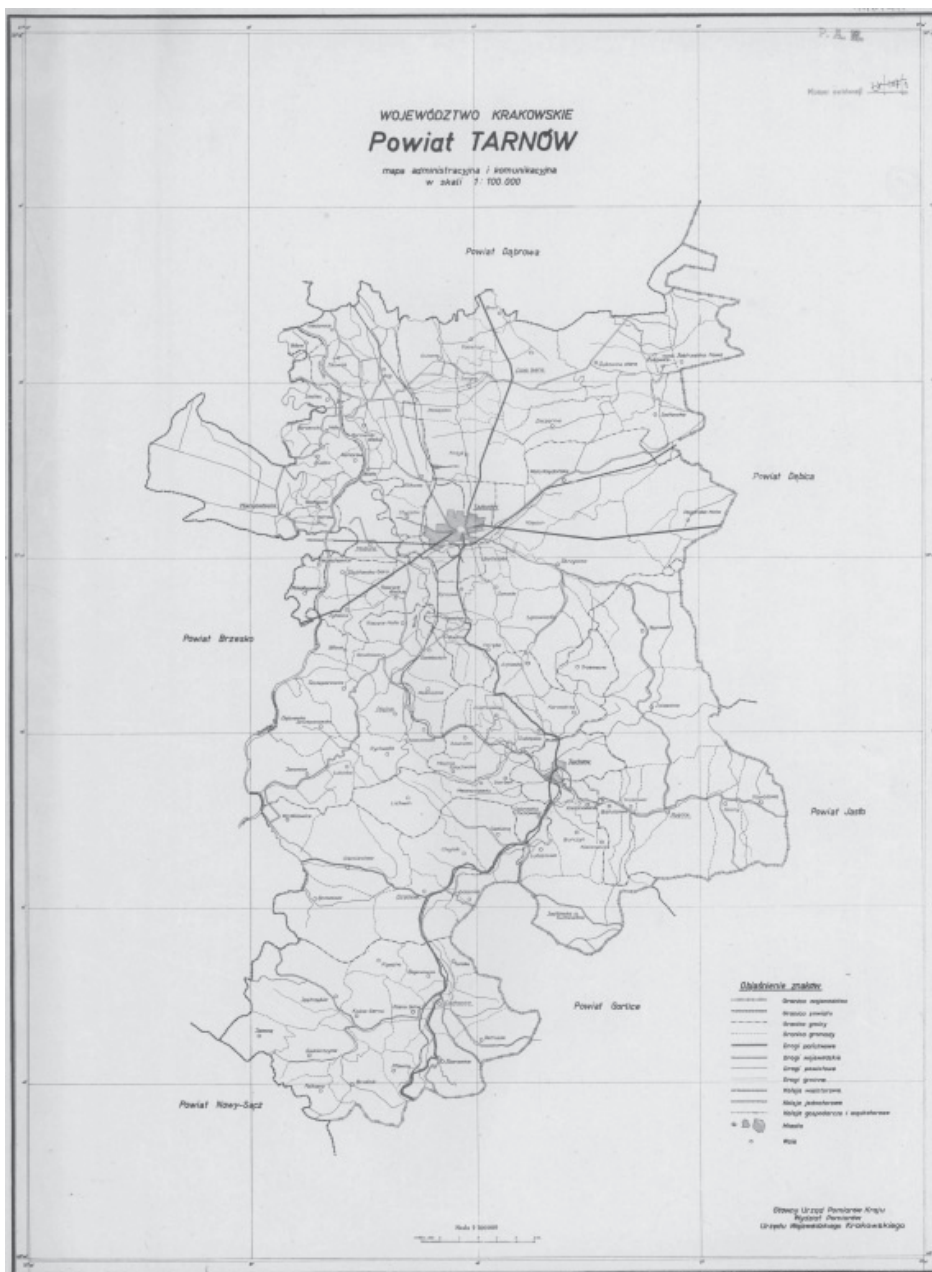
¹⁵ M. Kallas, dz. cyt., s. 422.

¹⁶ „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1973, s. 94, tablica 6.

¹⁷ Tamże, s. 82, tablica II.

¹⁸ Uchwała nr 89/661/72 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie z 20 października 1972 r. w sprawie wystąpienia z wnioskiem o utworzenie gmin na terenie powiatu tarnowskiego, s. 1 (ANK/OT sygn. PPRN. T. 1074–1075).

¹⁹ Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz zmianie ustawy o radach narodowych, Dz.U. 1975, nr 16, poz. 91.

Mapa 1. Podział administracyjny powiatu tarnobrzegskiego na gminy i gromady oraz sieć komunikacyjna. Druga połowa lat czterdziestych XX w. Wydawca – Główny Urząd Pomiarów Kraju, Wydział Pomiarów Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie.

Źródło: Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/87469/edition/182501#info>.

Tabela 1. Powierzchnia i ludność miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego z rozbiem na gminy według stanu z 30 kwietnia 1974 r.

Jednostka administracyjna	Powierzchnia w km ²	Liczba ludności
Miasto Tarnów	72	93 144
Powiat tarnowski	885	108 893
Gmina Ciężkowice	103	9 977
Gmina Gromnik	70	7 705
Gmina Lisia Góra	95	9 314
Gmina Łęg Tarnowski	39	7 350
Gmina Pleśna	84	10 325
Gmina Radłów	35	5 137
Gmina Ryglice	117	10 608
Gmina Skrzyszów	86	9 799
Gmina Tarnów	81	15 077
Gmina Tuchów w tym miasto Tuchów	100	15 106
	18	4 940
Gmina Wierzchosławice	75	8 495

Źródło: Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz sytuacji gospodarczej powiatu za rok 1974. Miasto Tarnów, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, wydano 15 lutego 1975 r., s. 16, tablica I/1.

Tabela 2. Liczba ludności w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach 1946–1974

	Liczba ludności w tysiącach							
	1946	1950	1955	1960	1963	1965	1970	1974
Miasto Tarnów	47	53	62	72	75	78	86	95
Powiat tarnowski	98	93	97	100	104	106	108	109
Miasto i powiat ogółem	145	146	159	172	179	184	194	204

Dane z lat 1946–1965 są przyjęte dla granic administracyjnych według stanu z 31 grudnia 1965 r.

Źródło: *Ziemia krakowska w liczbach*, red. J. Rejduch, Kraków 1967, s. 33, tablica 6; *Powiat i miasto Tarnów 1960–1974*, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, luty 1975, s. 2.

Po II wojnie światowej liczba mieszkańców Tarnowa i powiatu tarnowskiego uległa zmniejszeniu, a straty te w oczywisty sposób wiązały się z działaniami wojennymi, migracjami oraz pogorszeniem się stanu sanitarnego i warunków życia ludności. W porównaniu z danymi z 1938 r. w roku 1946 liczba mieszkańców po-

powiatu o pięć tysięcy mieszkańców, tj. 5,1%, co spowodowane było między innymi migracją ludności wiejskiej do miasta (w analogicznym okresie liczba ludności Tarnowa wzrosła o sześć tysięcy). Ogólna liczba ludności Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1946–1974 wzrosła o 59 tysięcy, tj. 40,7%.

W 1972 r. pod względem liczby ludności powiat tarnowski plasował się na dziewiątej pozycji wśród 17 powiatów województwa krakowskiego. Był również zamieszkały przez najmniejszą w województwie liczbę ludności miejskiej²¹. Natomiast Tarnów posiadał największą liczbę mieszkańców spośród czterech miast o statusie powiatów istniejących na obszarze województwa krakowskiego. Ogólna liczba mieszkańców tych ośrodków miejskich wynosiła w 1972 r. 223,7 tysięcy, z czego mieszkańcy Tarnowa stanowili 39,5%. Ogółem odsetek liczby ludności Tarnowa i powiatu tarnowskiego w ogólnej liczbie mieszkańców województwa krakowskiego wynosił wówczas 9%²².

Tabela 3. Gęstość zaludnienia w Tarnowie, powiecie tarnowskim i województwie krakowskim w latach 1950–1970

	1950	1960	1965	1970
Miasto Tarnów	736	996	1077	1190
Powiat tarnowski	106	113	120	122
Województwo krakowskie	117	131	139	142

Źródło: *Ziemia krakowska w liczbach*, red. J. Rejduch, Kraków 1967, s. 35, tablica 8; „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1971, s. 122, tablica 3 (9).

W 1950 r. pod względem gęstości zaludnienia powiat tarnowski wśród 17 powiatów województwa krakowskiego zajmował 11 miejsce, w 1960 – dziewiąte, w 1965 – ósme, w 1970 – szóste. Miasto Tarnów było drugim najgęściej zaludnionym miastem na prawach powiatu na cztery posiadające ten status w województwie. Gęstość zaludnienia powiatu tarnowskiego była niższa niż średnia wojewódzka. Ten stan rzeczy wiązał się z niskim przyrostem liczby ludności wiejskiej, która dominowała w powiecie, jak również ze zjawiskiem jej emigracji do ośrodków miejskich.

Region tarnowski tradycyjnie pozostawał obszarem zdominowanym przez rolnictwo. W 1931 r. ponad 90% ludności wiejskiej powiatu trudniło się rolnictwem²³. Występowały zjawiska przeludnienia agrarnego i nadmiaru rąk do pracy w rolnictwie. Sytuacja ta powodowała, iż znaczna część mieszkańców powiatu znajdowała się w trudnej sytuacji ekonomicznej i materialnej. Z kolei w Tarnowie, centrum

²¹ W jedynym mieście na terenie powiatu tarnowskiego, jakim był Tuchów, mieszkało 3,5% ludności powiatu.

²² Zob. „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1973, s. 98, tablica 2 (8).

²³ J. Gołębiowski, *Ziemia tarnowska w okresie Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 422, tablica 8.

gospodarczym i administracyjnym powiatu, w 1931 r. największy odsetek ludności stanowili robotnicy i rzemieślnicy. Znaczenie gospodarcze miasta wzrosło w związku z budową Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Mościcach oraz inwestycjami w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego. W okresie międzywojennym w powiecie tarnowskim występowało także zjawisko bezrobocia. W 1931 r. w powiecie było zarejestrowanych 3478 bezrobotnych, z czego w Tarnowie – 2319²⁴.

Podczas II wojny światowej tereny wiejskie powiatu poważnie ucierpiały w wyniku nadmiernej eksploatacji przez okupanta. Rolnicy z powodu rabunkowej polityki niemieckiej oraz działań wojennych ponieśli znaczne straty materialne. Infrastruktura drogowa była zniszczona w 70%²⁵. Stan ten utrudniał rozwój terenów wiejskich powiatu przez pierwsze lata po zakończeniu wojny.

Nie poprawiała się również struktura agrarna gospodarstw rolnych, mimo iż w wyniku reformy rolnej część ziemi z wielkich majątków ziemskich na terenie powiatu tarnowskiego przypadała w udziale chłopom. W 1948 r. na 17 717 gospodarstw rolnych aż 17 251 (97,4%) posiadało areał do 5 ha, z czego blisko połowę stanowiły posiadłości nieprzekraczające 2 ha²⁶. Tendencja wzrostu liczby gospodarstw przy jednoczesnym ich rozdrabnianiu utrzymała się do 1975 r.

W latach 1949–1956 na terenie powiatu tarnowskiego została podjęta próba uspołdzielczania rolnictwa, przeprowadzona w ramach socjalistycznej przebudowy wsi, jednak nie przyniosła ona większych rezultatów i zakończyła się niepowodzeniem. W sumie w powiecie powstało 15 spółdzielni produkcyjnych zorganizowanych na bazie resztówek Państwowego Funduszu Ziemi, własności gromadzkiej, mienia opuszczonego i własności indywidualnej²⁷.

Stan elektryfikacji wsi powiatu tarnowskiego jeszcze przed rokiem 1939 nie przedstawiał się korzystnie. Elektryfikacja posiadała istotne znaczenie jako jeden z głównych czynników warunkujących rozwój terenów wiejskich, mający wpływ także na sytuację szkolnictwa początkowego. W 1965 r. procent zelektryfikowania wsi w powiecie był niższy o 6,1% niż na obszarach wiejskich województwa krakowskiego i wynosił 79,7²⁸. Ostatecznie proces elektryfikacji wsi w powiecie tarnowskim został zakończony dopiero w 1974 r.²⁹

Stopniowo poprawiała się infrastruktura drogowa obszarów wiejskich. W 1958 r. na terenie powiatu było 286,3 km dróg utwardzonych (w różnej formie)

²⁴ K. Przyboś, *Historia społeczno-gospodarcza do roku 1945* [w:] *Województwo tarnowskie. Monografia*, red. J. Warszńska, Wrocław 1988, s. 132.

²⁵ M. Stolarczyk, *Wieś i rolnictwo w latach 1948–1975* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej...*, s. 225.

²⁶ Tamże, s. 225.

²⁷ P. Juško, *Tradycja powiatu tarnowskiego* [w:] *Minęła dekada. Samorząd powiatu tarnowskiego 1999–2009*, red. P. Juško, Tarnów 2009, s. 95.

²⁸ *Ziemia krakowska w liczbach*, Kraków, red. J. Rejduch, Kraków 1967, s. 147–148, tablica 115/116.

²⁹ M. Stolarczyk, *Wieś i rolnictwo w latach 1948–1975...*, s. 235.

i 551,9 km traktów nieutwardzonych, przystosowanych do transportu konnego³⁰. Dominowała sieć drewnianych półstałych mostów, które do 1975 r. zostały zastąpione mostami i przepustami żelbetonowymi. W latach 1965–1975 wzrosła globalna ilość dróg i polepszył się stan ich nawierzchni. W 1971 r. na 1130 km dróg 684 posiadało nawierzchnię twardą (60,5%)³¹. W tym okresie, również dzięki rozwojowi sieci połączeń autobusowych, niemal wszystkie miejscowości w powiecie uzyskały połączenie komunikacyjne z Tarnowem.

W 1956 r. rolnictwo było podstawą utrzymania dla 80% ludności powiatu³². Dwa lata później na roli pracowało 77% mieszkańców powiatu. W grupie osób zatrudnionych poza rolnictwem (która stanowiła 23% ogółu) największy odsetek stanowili robotnicy i rzemieślnicy (55,3%). Dane te odbiegają od średniej wojewódzkiej i ukazują, iż odsetek osób utrzymujących się z rolnictwa w powiecie tarnowskim był większy niż w województwie krakowskim o 13%³³.

Po 1945 r. dzięki stopniowej odbudowie zakładów azotowych i mechanicznych (dawnych Warsztatów Kolejowych) oraz dużym nakładom inwestycyjnym Tarnów zaczął odzyskiwać swoją pozycję jako istotny ośrodek przemysłowy w województwie. W 1952 r. zlokalizowano na jego terenie między innymi dużą Fabrykę Silników Elektrycznych „Tamel”. W samym mieście i jego okolicach skupiał się przemysł chemiczny, elektrotechniczny, metalowy, spożywczy i mineralny. W latach 1960–1975 wzrastała liczba zakładów przemysłowych w Tarnowie, przyczyniając się tym samym do szybkiego wzrostu liczby robotników, najliczniejszej grupy społeczno-zawodowej w mieście. W 1960 r. w Tarnowie działało 119 zakładów przemysłowych, w 1970 – 184, w 1975 – 204³⁴.

Na przestrzeni lat 1950–1975 odsetek robotników przemysłowych w strukturze zatrudnienia w mieście Tarnowie kształtował się następująco: w 1950 r. – 40,7%, 1960 – 54,3%, 1970 – 58,7%, 1975 – 53,6%³⁵. W 1965 r. już ponad 13% robotników przemysłowych w województwie zatrudnionych było w Tarnowie. Dane z 1975 r. wykazywały niewielkie trzyprocentowe zatrudnienie ludności miasta w działach takich jak oświata, nauka, kultura oraz 2,4% w ochronie zdrowia i opiece społecznej. W latach siedemdziesiątych pojawił się też znaczny odsetek (w 1975 r. – 7,7%) ludności zatrudnionej w sektorze budownictwa³⁶.

Reasumując, sytuacja w jakiej znajdowało się szkolnictwo podstawowe w Tarnowie i powiecie tarnowskim w okresie Polski Ludowej, wpisywała się w przedstawiony w powyższym zarysie kontekst społeczno-gospodarczy tego regionu.

³⁰ Tamże, s. 245–246.

³¹ Tamże, s. 246.

³² Tamże, s. 229.

³³ „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1959, s. 205–208, tablica 3 (136).

³⁴ *Tarnów w 650-leciu*, Tarnów 1980, s. 24.

³⁵ Tamże, s. 20.

³⁶ Tamże.

Rolniczy charakter powiatu powodował, iż kondycja finansowa jego mieszkańców nie była najlepsza, co miało bezpośrednie przełożenie na edukację dzieci, trudną sytuację materialną znacznej części rodziców oraz realizację obowiązku szkolnego. Szkoły wiejskie przez długi okres borykały się z problemami, które przeżywały w okresie międzywojennym, takimi jak: niespełniający odpowiednich standardów stan bazy materialnej, brak pomocy naukowych i podręczników, niski stan świadomości rodziców co do potrzeby kształcenia swoich dzieci, słaba frekwencja, szczególnie w okresie zimowym.

W odróżnieniu od wiejskich obszarów powiatu, w Tarnowie dynamiczna urbanizacja i postępujące uprzemysłowienie wpłynęły na gwałtowny wzrost demograficzny oraz lepszą sytuację materialną ludności. Tendencje prorozwojowe, a także rola regionalnego centrum gospodarczego i administracyjnego, miały pozytywny wpływ na ogólny rozwój miejskiego szkolnictwa podstawowego. Środowisko miejskie sprzyjało również pozytywnej ewolucji mentalnej rodziców w sferze ich świadomości dotyczącej konieczności edukacji dzieci i młodzieży.

Struktura organizacyjna i liczba szkół

Organizacja szkół powszechnych w Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1944/1945 miała umocowanie prawnie jeszcze w systemie szkolnym obowiązującym przed 1 września 1939 r. Występował podział szkół na trzy stopnie organizacyjne wprowadzony Ustawą o ustroju szkolnictwa uchwaloną przez sejm 11 marca 1932 r. Ujednolicenie programu szkół powszechnych zapowiedziane zostało przez Resort Oświaty PKWN w Wytycznych organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/1945, opublikowanych 12 września 1944 r.³⁷

Tabela 4. Liczba i stopień organizacyjny szkół powszechnych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1938/1939 z podziałem na miasto i wieś

	Szkoły I stopnia	Szkoły II stopnia	Szkoły III stopnia	Ogółem
Szkoły miejskie	1	–	11	12
Szkoły wiejskie	55	20	12	87
Ogółem	56	20	23	99

Źródło: E. Juśko, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939*, Lublin 2003, s. 87, tab. 28.

³⁷ Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/1945, Lublin 1944, s. 11. Zostały one również załączone do Dziennika Urzędowego Resortu Oświaty ogłoszonego 30 grudnia 1944 r. w Lublinie, nr 1–4; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1969. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1972, s. 62.

W ostatnim roku szkolnym przed rozpoczęciem II wojny światowej na obszarze powiatu tarnowskiego działało łącznie 99 szkół powszechnych wszystkich typów organizacyjnych, z czego 56 – I stopnia (56,6%), 20 – II stopnia (20,2%), 23 – III stopnia (23,2%).

Tabela 5. Liczba i stopień organizacyjny szkół powszechnych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1944/1945

	Szkoły I stopnia	Szkoły II stopnia	Szkoły III stopnia	Ogółem
Liczba szkół publicznych	39	25	34	98
Liczba szkół prywatnych	–	–	2	2
Ogółem	39	25	36	100

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 365, tab. 1; W. Kołodziej, *Szkolnictwo w województwie krakowskim w latach 1939–1948*, Toruń 1995, s. 97, tab. 2.

W roku szkolnym 1944/1945 na terenie powiatu tarnowskiego funkcjonowało ogółem 98 publicznych szkół powszechnych. Z tej liczby 39 było placówkami I stopnia (39,8%), 25 – II stopnia (25,5%), a 34 posiadało III stopień organizacyjny (34,7%). Był to stan wyjściowy szkolnictwa powszechnego powiatu tarnowskiego w momencie zakończenia na jego terenie okupacji hitlerowskiej i podjęcia działań zmierzających do rozpoczęcia normalnego funkcjonowania w realiach powojennego odradzającego się państwa.

Większość szkół powszechnych, które rozpoczęły naukę w roku szkolnym 1944/1945, była placówkami najniżej zorganizowanymi. Istniały także dwie szkoły prywatne, obie III stopnia – jedna w Tarnowie, druga w Zbylitowskiej Górze. Prowadzone były przez zgromadzenia zakonne – szkoła w Tarnowie przez zgromadzenie ss. urszulanek, zaś szkoła w Zbylitowskiej Górze przez ss. ze Zgromadzenia Najświętszego Serca Jezusa *Sacré Coeur*³⁸.

23 listopada 1945 r. władze oświatowe wydały Dekret o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym³⁹. Zostały w nim uchylone artykuł 11 ustęp 2 i artykuł 12 Ustawy o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r., dotyczące podziału szkolnictwa powszechnego na trzy szczeble programowe i organizacyjne. W instrukcji o organizacji roku szkolnego 1946/1947 wprowadzono zasadę jednolitości kształcenia w zakresie siedmiu klas⁴⁰. W związku z jednorocznością klas szkoły zostały

³⁸ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 365.

³⁹ Dekret z dnia 23 listopada 1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym, Dz.U. 1946, nr 2, poz. 9.

⁴⁰ Instrukcja dotycząca szkolnictwa powszechnego. Załącznik 1 do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 11 maja 1946 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1946/47 w szkolnictwie ogólnokształcącym i zakładach nauczycieli, Dz.Urz. MO 1946, nr 5, poz. 138.

podzielone na niepełne, realizujące program nauczania klasy czwartej, piątej bądź szóstej, oraz szkoły pełne, które nauczały według programu siedmiu klas szkoły powszechnej. Dzieci uczęszczające do szkół niżej zorganizowanych mogły kontynuować naukę w szkołach zbiorczych. Jeśli taki warunek nie mógł być spełniony, kuratorium było zobligowane do przyznania szkole drugiego etatu nauczycielskiego, tak aby mogła ona realizować program szkoły siedmioklasowej.

Tabela 6. Schemat organizacji szkolnictwa powszechnego w roku szkolnym 1946/1947

	Szkoła powszechna o 1 nauczycielu	Szkoła powszechna o 2 nauczycielach	Szkoła powszechna o 3 nauczycielach	Szkoła powszechna o 4 lub większej liczbie nauczycieli
Liczba uczniów	do 40	od 41 do 80	od 81 do 120	ponad 121, każdy następny etat przy przyjęciu 50 uczniów
Realizowany program	klas I-IV	klas I-VI	pełny program szkoły siedmioletniej	pełny program szkoły siedmioletniej

Źródło: Instrukcja dotycząca szkolnictwa powszechnego. Załącznik 1 do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 11 maja 1946 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1946/47 w szkolnictwie ogólnokształcącym i zakładach nauczycieli, Dz.Urz. MO 1946, nr 5, poz. 138.

W roku szkolnym 1946/1947 podstawą organizacji szkolnictwa powszechnego stała się liczba dzieci zamieszkałych w danym obwodzie szkolnym. Od niej uzależnione zostało przyznanie szkole odpowiedniej liczby etatów nauczycielskich i realizowany program. Pełny program szkoły powszechnej wprowadzony został w placówkach, do których uczęszczało powyżej 80 dzieci.

Tabela 7. Stan organizacyjny szkół powszechnych w powiecie tarnowskim w latach szkolnych 1945/1946 i 1946/1947

Rok szkolny	Szkoła o 1 nauczycielu do 40 dzieci	Szkoła o 2 nauczycielach do 80 dzieci	Szkoła o 3 nauczycielach do 120 dzieci	Szkoła o 4 i więcej nauczycielach, ponad 120 dzieci	Ogółem
1945/1946	13	18	17	53	101
	12,9%	17,8%	16,8%	52,5%	100%
1946/1947	11	20	11	60	102
	10,8%	19,6%	10,8	58,8%	100%

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 367, tab. 4.

W kolejnych latach szkolnych poprawiała się sytuacja szkolnictwa powszechnego w zakresie jego struktury organizacyjnej. Systematycznie zwiększała się też liczba szkół. Jednocześnie następował wzrost liczby placówek wyżej zorganizowanych, coraz mniej było szkół o najniższym stopniu organizacyjnym. W roku szkolnym 1945/1946 w Tarnowie czynnych było dziewięć publicznych szkół powszechnych. Były to placówki: im. K. Brodzińskiego, im. S. Konarskiego, im. M. Kopernika, im. J. Słowackiego, im. T. Kościuszki, im. K. Hoffmanowej, im. M. Konopnickiej, im. T. Czackiego, im. S. Staszica⁴¹. W sumie w całym powiecie nauka odbywała się w 101 szkołach. Wciąż jeszcze istniały dwie szkoły prywatne, które nie zostały uwzględnione w powyższym zestawieniu tabelarycznym⁴².

Sytuacja związana z kształtowaniem się ustroju polskiego szkolnictwa powszechnego po drugiej wojnie światowej była bardzo niestabilna. Wychodząc na przeciw uchwałom Zjazdu Oświatowego w Łodzi oraz z powodu nacisków politycznych, 11 czerwca 1946 r. wydane zostało Rozporządzenie Ministra Oświaty wprowadzające w niektórych powiatach Rzeczypospolitej ośmioletni obowiązek szkolny⁴³. Na liście powiatów mających w roku szkolnym 1946/1947 wdrażać ten swoisty eksperyment edukacyjny znalazł się również powiat tarnowski. Strukturę organizacyjną szkolnictwa powszechnego w powiecie tarnowskim na kolejny rok szkolny prezentuje tabela 8.

Tabela 8. Struktura organizacyjna szkolnictwa powszechnego w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1947/1948

Liczba szkół ogółem	Szkoly według stopnia organizacyjnego					
	z najwyższą kl. III	z kl. IV	z kl. V	z kl. VI	z kl. VII	z kl. VIII
106	2	3	6	10	64	21
100%	1,9%	2,8%	5,7%	9,4%	60,4%	19,8%

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 369, tab. 5.

W roku szkolnym 1947/1948 nastąpił dalszy wzrost liczby publicznych szkół powszechnych w powiecie tarnowskim. Dominowały szkoły najwyższej zorgani-

⁴¹ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 368.

⁴² Por. *Statystyka szkolnictwa w latach 1945/46 i 1946/47*, Warszawa 1948, s. 15, tablica 3. W przywołanym wydawnictwie statystycznym podane zostały następujące dane dla powiatu tarnowskiego: rok 1945/1946 – 103 szkoły ogółem (12 w miastach, 91 na wsi); rok 1946/1947 – 105 szkół ogółem (12 w miastach, 93 na wsi).

⁴³ Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 11 czerwca 1946 r. o wprowadzeniu w niektórych powiatach Rzeczypospolitej 8-letniego obowiązku szkolnego, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Śląskiego 1946, nr 7, poz. 278; M. Pęcherski, M. Świątek, dz. cyt., s. 248–249.

wane, a w 21 placówkach utworzono klasę ósmą. Szkoły ośmioklasowe powstały w następujących miejscowościach: Ciężkowice, Lisia Góra, Gromnik, Mościce, Klikowa, Pleśna, Jodłówka Tuchowska, Wierzchosławice, Krzyż, Żukowice Stare. Klasy ósme powstały też w szkołach miejskich – dziewięciu w Tarnowie i jednej w Tuchowie. Jak podają Fryderyk Łazarz i Czesław Sterkowicz, autorzy szkicu monograficznego poświęconego szkolnictwu podstawowemu w regionie tarnowskim, a także pracownicy Wydziału Oświaty w Tarnowie – klasy ósme odnotowano w wymienionych szkołach jedynie w roku 1947/1948⁴⁴.

W roku szkolnym 1947/1948 na terenie powiatu tarnowskiego funkcjonowało 18 szkół zbiorczych, które przyjmowały uczniów z placówek realizujących niższe szczeble programowe. Ich zestawienie zawiera tabela 9⁴⁵.

**Tabela 9. Szkoły zbiorcze na terenie powiatu tarnowskiego
w roku szkolnym 1947/1948**

Lp.	Siedziba szkoły zbiorczej	Szkoła niepełna odsyłająca młodzież do szkoły zbiorczej
1.	Tarnów, im. K. Hoffmanowej	Koszyce Wielkie
2.	Tarnów, im. S. Konarskiego	Zawada, Tarnowiec
3.	Tarnów, im. T. Czackiego	Zawada, Tarnowiec
4.	Bruśnik	Pławna
5.	Ciężkowice	Bogoniowice, Kipszna, Kąsna Dolna
6.	Gromnik	Golanka
7.	Janowice	Lubinka
8.	Jastrzębia Dolna	Jamna
9.	Krzyż	Pawężów, Brzozówka
10.	Lisia Góra	Brzozówka
11.	Łękawica	Łękawka, Trzemesna
12.	Rudka	Siedlec
13.	Skrzyszków	Skrzyszków Góra, Skrzyszków Średziny
14.	Szczepanowice	Błonie

⁴⁴ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 369.

⁴⁵ W 1950 r. w strukturze szkolnictwa podstawowego na terenie powiatu tarnowskiego funkcjonowało 25 szkół pełnych zbiorczych. Były to szkoły powiatowe zlokalizowane w następujących miejscowościach: Bogoniowice, Bruśnik, Ciężkowice, Jastrzębia Górna, Siekierzyna, Zborowice, Brzozowa, Gromnik, Siedliska, Łękawica, Skrzyszków, Klikowa, Łęg Tarnowski, Stare Żukowice, Krzyż, Lisia Góra, Janowice, Pleśna, Szczepanowice, Zalasowa, Tuchów, Rudka, Wierzchosławice, a także szkoły w Tarnowie – im. T. Czackiego i im. S. Konarskiego. Wykaz szkół pełnych zbiorczych na terenie powiatu tarnowskiego z 20 kwietnia 1950 r. (ANK/OT sygn. WOT IV 3/3, s. 89).

15.	Tuchów	Zabłędza, Lubaszowa, Tuchów-Wołowa
16.	Wierchosławice	Bogumiłowice
17.	Zalasowa	Zalasowa Przymiarki
18.	Zaborowice	Pławna

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 370, tab. 6.

W styczniu 1947 r. przełom polityczny w postaci sfałszowanych wyborów do Sejmu Ustawodawczego i klęski PSL Stanisława Mikołajczyka⁴⁶ zapoczątkował ofensywę ideowo-polityczną w szkolnictwie. W marcu kierownictwo Ministerstwa Oświaty objął Stanisław Skrzeszewski, który zapowiedział „demokratyzację oświaty”, czyli proces zasadniczej przebudowy ideologicznej polskiej szkoły⁴⁷.

Doświadczenia ogólnokrajowe dotyczące wdrażania ośmioklasowej szkoły powszechnej pokazały w praktyce, jak bardzo nierealny do zrealizowania jest ten postulat wysunięty podczas Ogólnopolskiego Zjazdu Oświatowego w Łodzi. Po wojenna rzeczywistość odbudowywanego państwa zwyciężyła z propagandowymi dążeniami nowej władzy. W związku z tym w marcu 1948 r. KC PPR podjął polityczną decyzję o powołaniu jedenastoletniej szkoły ogólnokształcącej, dzielącej się na siedmioletnią szkołę podstawową i czteroletnie liceum ogólnokształcące, popularnie nazwanej później „jedenastolatką”. Był to kompromis pomiędzy uwarunkowaniami ekonomiczno-społecznymi państwa a postulatami ideologiczno-propagandowymi.

Instrukcja z 4 marca 1948 r. dotycząca organizacji roku szkolnego 1948/1949 dopuszczała istnienie: szkół podstawowych nauczających w ramach jedenastoletniej szkoły ogólnokształcącej stopnia podstawowego i licealnego w klasach od I do XI (I–VII szkoła podstawowa, VIII–XI liceum ogólnokształcące) oraz szkół stopnia podstawowego z jednym (klasy od I do IV), dwoma (klasy od I do VI) lub trzema i większą liczbą nauczycieli (klasy od I do VII). Wszystkie klasy miały być jednoroczne. Uczniowie szkół niepełnych mieli kontynuować nauczanie w szkołach zbiorczych. Rolę szkół zbiorczych w zakresie klas V–VII pełnić miały jednolite szkoły ogólnokształcące stopnia podstawowego i licealnego, a także sieć szkół ogólnokształcących stopnia podstawowego⁴⁸. Równocześnie zapisy wspo-

⁴⁶ Zob. szerzej: A. Sowa, *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*, „Wielka Historia Polski”, t. 3, Kraków 2001, s. 55.

⁴⁷ W. Chmielewski, *Stanisław Skrzeszewski wobec ludzi nauki w świetle własnych notatek, listów i pism (1944–1950)*, Warszawa 2014, s. 76–77; R. Grzybowski, *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL* [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*, red. R. Grzybowski Toruń 2005, s. 49.

⁴⁸ Instrukcja z dnia 4 maja 1948 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym, Dz.Urz. MO 1948, nr 5, poz. 86.

mnianej instrukcji wymierzone były w szkolnictwo prywatne. Znalazło się w niej jednoznaczne stwierdzenie zalecające dążenie do ostatecznego załatwienia sprawy tych szkół poprzez ich upublicznienie lub pomieszczenie uczęszczających do nich uczniów w istniejących szkołach publicznych⁴⁹.

Wspomniana instrukcja z marca 1948 r. symbolicznie zacierała ślady po sanacyjnej reformie jędrzejewiczowskiej z marca 1932 r. Tym samym zamknięty został pierwszy etap przekształcania przedwojennej szkoły powszechnej w szkołę podstawową, odpowiadającą ideologicznie komunistycznej władzy.

Pierwszymi szkołami jedenastoletnimi w powiecie tarnowskim były szkoły im. K. Brodzińskiego oraz im. A. Mickiewicza w Tarnowie, a także szkoła w Mościcach. Placówki te przed zmianami organizacyjnymi nosiły nazwę państwowego gimnazjum i liceum. Po przekształceniu otrzymywały charakterystyczną nazwę ogólnokształcącej szkoły stopnia podstawowego i licealnego⁵⁰. W myśl zaleceń instrukcji z 4 maja 1948 r. zamknięte zostały dwie funkcjonujące na obszarze powiatu tarnowskiego prywatne szkoły powszechne. Ponadto w roku szkolnym 1950/1951 sieć szkół zbiorczych w powiecie została zagęszczona poprzez zorganizowanie placówek tego rodzaju w następujących miejscowościach: Żukowice Stare, Pleśna, Łęg Tarnowski, Brzozowa, Łękawica, Siedliska, Klikowa i Siekierzyna⁵¹.

Tabela 10. Stan organizacyjny szkół podstawowych w powiecie tarnowskim w latach szkolnych 1949/1950–1950/1951

Rok szkolny	Z ogólnej liczby szkół podstawowych				Ogółem
	o 1 nauczycielu	o 2 nauczycielach	o 3 nauczycielach	o 4 i więcej nauczycielach	
1949/1950	4	27	13	61	105
	3,8%	25,7%	12,4%	58,1%	100%
1950/1951	4	27	13	61	105
	3,8%	25,7%	12,4%	58,1%	100%

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 371, tab. 7.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 369; A. Sypek, *III Liceum ogólnokształcące im. A. Mickiewicza w Tarnowie. Stulecie szkoły 1897–1997*, Tarnów 1997, s. 210; K. Samsonowska, *I Liceum Ogólnokształcące im. K. Brodzińskiego w Tarnowie w latach 1939–2000*, Tarnów 2006, s. 43; M. Smoła, *IV Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Anioła w Tarnowie 1945–2005. Szkoła i ludzie. Zarys monograficzny*, Tarnów 2005, s. 41; C. Sterkowicz, *Szkolnictwo średnie i ogólnokształcące* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej...*, s. 396, s. 412.

⁵¹ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 371.

W latach szkolnych 1949/1950 i 1950/1951 sytuacja w powiecie związana z liczbą szkół podstawowych oraz ich organizacją była stabilna. Ogółem funkcjonowało 105 placówek, w porównaniu z rokiem szkolnym 1947/1948 ubyla jedna, a pełny zakres programowy przewidziany dla siedmioklasowej szkoły podstawowej realizowały 74 szkoły, czyli 70,5% ogółu.

Tabela 11. Szkoły podstawowe w mieście Tarnowie w roku szkolnym 1948/1949 według podziału na męskie i żeńskie

Lp.	Szkoła	Rodzaj szkoły	Szkoła zbiorcza	Najwyższa klasa
1.	SP im. Brodzińskiego	męska	–	VII
2.	SP im. Hoffmanowej	żeńską	Tak	VII
3.	SP im. Konarskiego	żeńską	Tak	VII
4.	SP im. Konopnickiej	żeńską	–	VII
5.	SP im. Kopernika	męska	–	VII
6.	SP im. Czackiego	męska	Tak	VII
7.	SP im. Kościuszki	męska	–	VII
8.	SP im. Słowackiego	żeńską	Tak	VII
9.	SP im. Staszica	męska	–	VII
10.	11-letnia im. Mickiewicza	koedukacyjna	–	VII
11.	11-letnia im. Brodzińskiego	koedukacyjna	–	VII

Źródło: Adresy szkół podstawowych /stan z 1 kwietnia 1949 r./ (ANK/OT sygn. WOT IV 3/3).

W Tarnowie w roku szkolnym 1948/1949 funkcjonowało dziewięć szkół podstawowych, z czego pięć były to szkoły męskie, a cztery żeńskie. W tym samym roku szkolnym została zlikwidowana Szkoła Podstawowa im. K. Brodzińskiego, co doprowadziło do zrównoważenia liczby szkół męskich i żeńskich⁵². Powstałe w Tarnowie szkoły ogólnokształcące stopnia podstawowego i licealnego były placówkami koedukacyjnymi. Również organizowane na terenie miasta nowe szkoły podstawowe kształciły zarówno młodzież męską, jak i żeńską. Tradycyjny, sięgający okresu autonomii galicyjskiej, podział szkół tarnowskich na męskie i żeńskie zaczął zanikać od roku szkolnego 1964/1965. W Statucie szkoły podstawowej z 25 września 1965 r. tego typu placówki zostały ogólnie określone jako koedukacyjne⁵³. Ostatecznie historyczny podział szkół podstawowych w Tarnowie na męskie i żeńskie zanikł

⁵² W sierpniu 1949 r. budynek i inwentarz Szkoły Podstawowej im. K. Brodzińskiego zostały przekazane na rzecz szkoły TPD, G. Kubacki, *Szkoła Męska im. K. Brodzińskiego* [w:] *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 8: *Zawale*, red. S. Potępa, Tarnów 2001, s. 71.

⁵³ Statut szkoły podstawowej. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 25 września 1965 r., Dz.Urz. MO 1965, nr 13, poz. 145.

w roku szkolnym 1971/1972. Natomiast w powiecie tarnowskim w okresie od 1945 do 1975 r. wszystkie szkoły podstawowe miały charakter koedukacyjny.

W roku szkolnym 1948/1949 w sieci szkół podstawowych miasta Tarnowa wykazywane były cztery szkoły zbiorcze: im. Hoffmanowej, im. Konarskiego, im. Czackiego, im. Słowackiego. Z kolei w dokumentach Wydziału Oświaty Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie z lipca 1953 r. wymienione zostały następujące szkoły zbiorcze: nr 2, nr 7, nr 9 (Tarnów-Rzędzin) oraz nr 10 (Tarnów-Klikowa)⁵⁴.

W 1951 r. powiat tarnowski przeszedł reorganizację. Wyłączono z jego terytorium miasto Tarnów, tworząc powiat miejski tarnowski powiększony poprzez przyłączenie obszaru sześciu okolicznych gromad. W konsekwencji tych zmian utworzone zostały dwa wydziały oświaty: Wydział Oświaty Powiatowej Rady Narodowej i Wydział Oświaty Miejskiej Rady Narodowej. W 1962 r. zostały one połączone i powstał jeden Wydział Oświaty Powiatowej Rady Narodowej dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa⁵⁵.

Do problematyki organizacyjnej należy zaliczyć także realizację przez administrację szkolną w Tarnowie zapisów zarządzenia ministra oświaty w sprawie nazw szkół⁵⁶. W myśl tegoż zarządzenia nazwy szkół realizujących program siedmiu lat nauczania miały składać się z następujących elementów: określenia „szkoła podstawowa”, numeru porządkowego szkoły wyrażonego cyfrą arabską (uzależnionego od liczby szkół w danej miejscowości), imienia szkoły, jeśli takie zostało nadane i zatwierdzone przez władze oświatowe. Dla szkół z programem jedenastu klas nauczania zalecono, aby nadawać im nazwy składające się z określenia „szkoła podstawowa i liceum ogólnokształcące”, ewentualnie numerów porządkowych i imienia szkoły. Szkoły prowadzone przez Towarzystwo Przyjaciół Dzieci miały mieć w swoich nazwach zaakcentowany ten fakt poprzez uwzględnienie oznaczenia TPD⁵⁷. W związku z tym w styczniu 1953 r. Wydział Oświaty dokonał aktualizacji nazw tarnowskich szkół. Poszczególne placówki otrzymały nazwy: im. Hoffmanowej – Szkoła Podstawowa nr 1 w Tarnowie; im. Konarskiego – Szkoła Podstawowa nr 2 w Tarnowie; im. Konopnickiej – Szkoła Podstawowa nr 3 w Tarnowie; im. Kopernika – Szkoła Podstawowa nr 4 w Tarnowie; im. Kościuszki – Szkoła Podstawowa nr 5 w Tarnowie; im. Słowackiego – Szkoła Podstawowa nr 6 w Tarnowie; im. Staszica – Szkoła Podstawowa nr 7 w Tarnowie; Tarnów-Świerczków – Szkoła Podstawowa nr 8 w Tarnowie; Tarnów-Rzędzin –

⁵⁴ Wykaz szkół zbiorczych w roku szkolnym 1953/1954. Sprawozdanie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej Wydział Oświaty w Tarnowie dla Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Oświaty w Krakowie z 13 lipca 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/34).

⁵⁵ Na temat zagadnień organizacyjnych miejskiej i powiatowej administracji szkolnej w Tarnowie zob. rozdział czwarty, s. 385–390.

⁵⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z 21 sierpnia 1952 r. w sprawie nazw szkół ogólnokształcących, Dz.Urz. MO 1952, nr 14, poz. 111.

⁵⁷ Tamże.

Szkoła Podstawowa nr 9 w Tarnowie; Tarnów-Klikowa – Szkoła Podstawowa nr 10 w Tarnowie; Tarnów-Chyszów – Szkoła Podstawowa nr 11 w Tarnowie; Tarnów-Gumniska – Szkoła Podstawowa nr 12 w Tarnowie. Ponadto Szkole Podstawowej TPD nr 1 w Tarnowie zniesiona została numeracja⁵⁸. Na terenie miasta działały też dwie jedenastolatki – Szkoła Podstawowa i Liceum Ogólnokształcące w Tarnowie oraz Szkoła Podstawowa i Liceum Ogólnokształcące Tarnów-Świerczków.

Tabela 12. Organizacja szkół podstawowych w PRL w latach 1948–1961

Liczba dzieci	Liczba nauczycieli	Realizacja programu w zakresie klas
do 40	1	4
41–60	2	5
61–80	3	6
81–150	4	7
151–200	5	7
201–250	6	7
251–300	7	7

Źródło: W. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960, s. 127.

Zaprezentowane w tabeli 12 dane ukazują, iż w latach 1948–1961 utworzenie szkoły podstawowej siedmioklasowej było możliwe już przy stanie 81 uczniów. W szkołach liczących ponad 300 dzieci nowy etat nauczycielski był przyznawany na kolejnych 45 uczniów.

W latach 1947–1958 następowały istotne korekty granic powiatu tarnowskiego mające wpływ na sieć szkół podstawowych w powiecie, w tym na liczbę placówek⁵⁹.

Na przestrzeni dziesięciu lat, od roku szkolnego 1951/1952 do 1961/1962, w zakresie struktury organizacyjnej szkół podstawowych w Tarnowie i powiecie tarnowskim zaobserwować można pozytywne zmiany. Przede wszystkim nastąpiło zwiększenie ogólnej liczby szkół o osiem placówek. Zarówno w mieście, jak i w powiecie liczba ta wzrosła o cztery. Systematycznie zwiększała się też liczba szkół wyżej zorganizowanych, o czterech i większej liczbie nauczycieli. Wśród szkół powiatowych proporcje te są bardzo wyraźnie zauważalne, gdyż w roku szkolnym 1951/1952 tego rodzaju placówek było 48 i stanowiły one 51,1% ogółu szkół powiatu⁶⁰.

⁵⁸ Pismo Prezydium Miejskiej Rady Narodowej Wydział Oświaty w Tarnowie do kierowników szkół podstawowych w Tarnowie z 30 stycznia 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/34).

⁵⁹ Zmiany te zostały omówione w niniejszym rozdziale na stronach 21–23.

⁶⁰ Dane te były zbliżone do ogólnopolskich. W 1951 r. procent szkół podstawowych w Polsce z klasą VII przekroczył połowę i wyniósł 53%. B. Potyrała, *Szkoła podstawowa w Polsce 1944–1984. Uwarunkowania społeczno-polityczne*, Warszawa 1987, s. 49.

Tabela 13. Stan organizacyjny szkół podstawowych w powiecie tarnowskim i mieście Tarnowie w latach szkolnych od 1951/1952 do 1961/1962

Rok szkolny	Szkoly								Razem		
	o 4 i więcej nauczy- cielach		o 3 nauczycielach		o 2 nauczycielach		o 1 nauczycielu				
			powiat	miasto	powiat	miasto	powiat	miasto			
	powiat	miasto	powiat	miasto	powiat	miasto	powiat	miasto	powiat	miasto	ogółem powiat i miasto
1951/1952	48	13	18	-	20	-	4	-	90	13	103
1952/1953	51	13	14	-	21	-	4	-	90	13	103
1953/1954	54	13	11	-	22	-	2	-	89	13	102
1954/1955	62	13	7	-	18	-	2	-	89	13	102
1955/1956	62	14	6	-	18	-	2	-	88	14	102
1956/1957	65	16	6	-	17	-	2	-	90	16	106
1957/1958	70	16	10	-	11	-	2	-	93	16	109
1958/1959	73	17	6	-	15	-	-	-	94	17	111
1959/1960	73	17	6	-	15	-	-	-	94	17	111
1960/1961	73	17	6	-	15	-	-	-	94	17	111
1961/1962	73	17	6	-	15	-	-	-	94	17	111

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 380, tab. 12.

W ciągu analizowanych dziesięciu lat ich liczba wzrosła do 73 i stanowiła 77,6% wszystkich placówek⁶¹. Jednocześnie następował spadek liczby szkół najniżej zorganizowanych. W roku szkolnym 1951/1952 w powiecie było czynnych 20 placówek z dwoma etatami nauczycielskimi (tj. 22,2% ogółu szkół powiatowych), natomiast w roku szkolnym 1961/1962 ich liczba spadła do 15 (16% ogółu). W ciągu omawianej dekady przestały funkcjonować placówki o jednym nauczycielu. W roku 1958/1959 nie występowały już one w sieci szkół podstawowych na terenie powiatu tarnowskiego. Były to niezwykle istotne procesy, bowiem rozdrobnienie sieci szkolnej oraz znaczna liczba szkół niżej zorganizowanych były jednymi z głównych przyczyn dysproporcji edukacyjnych pomiędzy miastem i wsią w Polsce, co z kolei przekładało się na dysproporcje w wynikach dydaktyczno-wychowawczych pomiędzy uczniami miejskimi a wiejskimi, jak również miało wpływ na trudne warunki pracy nauczycieli w niżej zorganizowanych szkołach wiejskich.

Na obszarze miasta Tarnowa działały jedynie szkoły o czterech lub większej liczbie etatów nauczycielskich, co obrazuje tabela 13, a w okresie dziesięciolecia, od roku szkolnego 1951/1952 do 1961/1962, ich liczba wzrosła o cztery⁶². W tym miejscu należy poczynić uwagę, iż powyższe zmiany zachodziły w ścisłej korelacji ze wzrostem liczby dzieci w wieku szkolnym. W powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1951/1952 do szkół uczęszczało 12 044 dzieci, a w Tarnowie 4875⁶³. Z kolei w roku szkolnym 1961/1962 liczby te wynosiły: dla powiatu – 16 509, dla miasta – 10 532⁶⁴. Oznacza to wzrost liczby dzieci pobierających naukę w szkołach podstawowych o 4465 w powiecie i o 5657 w mieście.

Zasadnicze zmiany w ustroju oświaty w PRL zaszły w 1961 r. w związku z uchwaleniem przez sejm Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania. W myśl jej zapisów reorganizację przejąć miało również szkolnictwo podstawowe. Ustawodawca uznał je za „organizacyjną i programową podstawę całego systemu kształcenia”⁶⁵. Najważniejszą innowację związaną z tego rodzaju szkol-

⁶¹ W 1961 r. w skali ogólnokrajowej odsetek szkół podstawowych z najwyższą klasą VII wynosił 72,2%. Tamże, s. 82. Zatem dane dotyczące szkolnictwa podstawowego powiatu tarnowskiego w tym aspekcie przedstawiały się korzystniej od średniej ogólnopolskiej.

⁶² W raporcie o stanie miasta opracowanym w 1954 r. przez Miejską Komisję Planowania Gospodarczego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie tak scharakteryzowana została sieć miejskich szkół podstawowych: „Na istniejących 16 szkół podstawowych na terenie miasta – 15 z nich jest pełnych. Tarnów posiada jedną niepełną szkołę podstawową o 3-ch nauczycielach, co stanowi 6,3% ogółu szkół. Zmiana stopnia organizacyjnego tej szkoły na szkołę pełną nastąpić może jedynie w wypadku wybudowania nowego budynku szkolnego w Tarnowie-Gumniskach. Pozostałe szkoły pełne w liczbie 15 obejmują: jedną szkołę o 4-ch nauczycielach, reszta, tj. 14 szkół podstawowych, to szkoły o 5 i więcej nauczycielach i stanowią 87,5% w stosunku do ogółu szkół”. Charakterystyka gospodarcza miasta Tarnowa..., s. 82 (ANK/OT sygn. PMRN. T. 347).

⁶³ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 380, tab. 13.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961 r., Dz.U. 1961, nr 32, poz. 160.

nictwem przynosił artykuł 7 ustawy, który wprowadził ośmioklasową szkołę podstawową. W dokumencie tym podkreślano również, iż sieć szkół winna być tak zorganizowana, aby umożliwić każdemu obywatelowi zdobycie wykształcenia na poziomie podstawowym. Zatem przy jej organizowaniu powinno się „uwzględnić odrębności warunków terenowych i komunikacyjnych w poszczególnych rejonach kraju”⁶⁶.

Dopełnieniem i uszczegółowieniem ustaleń normujących funkcjonowanie szkolnictwa podstawowego był Statut szkoły podstawowej z 1965 r.⁶⁷ Została w nim ujęta i uregulowana całość organizacji funkcjonowania szkół podstawowych. Obowiązek ich zakładania i utrzymywania nałożony został na rady narodowe. Oprócz placówek realizujących program klas I–VIII mogły istnieć szkoły podstawowe o klasach I–IV lub w wyjątkowych przypadkach, przejściowo, placówki o klasach I–VI. Szkołom działającym w obwodach, na których terenie znajdowały się miejscowości o utrudnionym dostępie do szkoły, zezwolono na tworzenie oddziałów filialnych klas I–IV. Mogły one być zlokalizowane w odległości nie większej niż trzy km od siedziby szkoły⁶⁸. Statut regulował kwestię tworzenia szkoły podstawowej, określając, iż o jej powstaniu decyduje orzeczenie wydane przez właściwy organ administracji szkolnej.

Reforma realizowana była w szkołach etapami i rozpoczęła się w roku szkolnym 1962/1963 wraz z wprowadzeniem do klas od I do IV programu dla szkoły ośmioklasowej. W kolejnych latach szkolnych rozpoczynały naukę, zgodnie z nowym programem, następne klasy.

4 kwietnia 1961 r. Ministerstwo Oświaty ogłosiło wytyczne w sprawie opracowania sieci ośmioklasowych szkół podstawowych adresowane do kuratoriów okręgów szkolnych i wydziałów oświaty⁶⁹. Na jej opracowanie i zatwierdzenie wyznaczono rok, od maja 1961 do maja 1962 r. W zaleceniach ministerstwo instruowało kuratoria i wydziały oświaty, aby sieć szkół ośmioklasowych budować na dotychczas istniejącej sieci szkół siedmioklasowych poprzez ich reorganizację i przekształcanie. W dyrektywie ogólnej znalazł się zapis, iż należy „dążyć do tworzenia szkół ośmioklasowych o możliwie najwyższym poziomie organizacyjnym i zapobiegać rozdrobnieniu sieci szkolnej”⁷⁰. Minimalna liczba uczniów szkoły podstawowej ośmioklasowej miała wynosić 101, w szkołach zbiorczych w tej liczbie mieściły się również dzieci uczęszczające do klas V–VIII, a pochodzące z obwodów szkół niepełnych. Promień obwodu szkolnego miał wynosić cztery

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ *Statut szkoły podstawowej...*, Dz.Urz. MO 1965, nr 13, poz. 145.

⁶⁸ Tamże; M. Pęcherski, *System oświatowy w Polsce Ludowej na tle porównawczym*, Wrocław 1981, s. 174.

⁶⁹ Wytyczne Ministra Oświaty z dnia 8 kwietnia 1961 r. w sprawie opracowania sieci 8-klasowych szkół podstawowych, Dz.Urz. MO 1961, nr 4, poz. 43.

⁷⁰ S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej*, Warszawa 1971, s. 263.

kilometry, jednak przy korzystnych warunkach mógł przekraczać tę normę. W dużych obwodach ministerstwo zalecało stworzenie uczniom w wieku od siedmiu do dziesięciu lat możliwości uczęszczania do szkół położonych bliżej ich miejsca zamieszkania. Stąd też trwałym elementem systemu edukacji podstawowej były szkoły niepełne i zbiorcze⁷¹. Szkoły niepełne realizowały program klas I–IV przy liczbie do 40 uczniów i jednym nauczycielu lub przy liczbie do 60 uczniów i dwóch nauczycielach. Wytyczne zezwalały także na tworzenie, w przypadkach uzasadnionych warunkami demograficznymi i geograficznymi, szkół niepełnych o programie klas I–VI, powiązanych ze szkołami zbiorczymi. Szkoły takie liczyły od 61 do 80 uczniów i miały trzech nauczycieli. Nowy szósty etat nauczycielski w szkole podstawowej mógł być dodany już przy przekroczeniu liczby 120 uczniów, kolejny, siódmy, powyżej 200⁷². Omawiane wytyczne nie rozwiązywały wszystkich problemów regulowania sieci szkolnej, problematyczna pozostawała między innymi rola punktów filialnych w strukturze szkolnictwa wiejskiego.

Opracowaniem sieci szkół ośmioklasowych zajął się Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, współpracując na tym polu z prezydiami miejskich i gromadzkich rad narodowych oraz komisjami oświaty i kultury tych rad. 18 października 1962 r. Powiatowa Rada Narodowa w Tarnowie przyjęła uchwałę w sprawie sieci ośmioklasowych szkół podstawowych na terenie powiatu tarnowskiego na rok szkolny 1966/1967⁷³. Przygotowując sieć szkół dla powiatu, brano pod uwagę rolniczy charakter regionu, ale starano się dostrzegać także potrzeby i skutki związane z rozwojem przemysłu. W trakcie opracowywania omawianego zagadnienia przyjęto trzy założenia:

- aby szkoła ośmioklasowa była jak najbardziej dostępna dla dziecka wiejskiego;
- aby była to szkoła jak najbardziej wartościowa, przez co rozumiano posiadanie wyspecjalizowanej „pod względem naukowym i ideowo-wychowawczym” kadry pedagogicznej⁷⁴;

⁷¹ Szkoły zbiorcze miały początkowo nazwę „gromadzkich szkół zbiorczych”, a po wejściu w życie Ustawy z 29 listopada 1972 r. o utworzeniu gmin, wprowadzającej gminy jako podstawowe jednostki „podziału administracyjno-gospodarczego na terenach wiejskich”, szkoły zbiorcze uzyskały nazwę „zbiorczych szkół gminnych”. Zbiorcza szkoła gminna stanowiła zespół jednostek oświatowych, w skład których mogły wchodzić: placówki wychowania przedszkolnego, szkoły podstawowe, zasadnicze szkoły zawodowe, szkoły przysposobienia rolniczego, zasadnicze szkoły rolnicze, licea ogólnokształcące i zawodowe. Siedzibą zbiorczej szkoły gminnej była szkoła podstawowa będąca miejscem pracy gminnego dyrektora szkół. Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 17 marca 1973 r. w sprawie organizacji zbiorczej szkoły gminnej, Dz.Urz. MOiW 1973, nr 5, poz. 28.

⁷² S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej...*, s. 264–265.

⁷³ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 384.

⁷⁴ Sprawozdanie Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie o stanie przygotowań do realizacji programu ośmioletniej szkoły podstawowej i ustalenie nowych zadań w tej dziedzinie, s. 3 (ANK/OT sygn. WOT XIV/22).

- aby szkoły dysponowały dobrze wyposażonymi w pomoce dydaktyczne pracownikami przedmiotowymi.

Wedle założeń Wydziału Oświaty wśród szkół podstawowych w powiecie miały dominować dwa poziomy organizacyjne – szkoły pełne, realizujące program klas I–VIII, oraz szkoły niepełne o programie klas I–IV. Sieć szkół ośmioklasowych miała zostać oparta na istniejącej już sieci szkół siedmioklasowych. Tym samym planowana organizacja sieci szkół podstawowych w powiecie, w związku z wdrażaniem reformy, miała w roku szkolnym 1966/1967 opierać się na: 29 szkołach o siedmiu i więcej nauczycielach, 40 placówkach o sześciu nauczycielach, ośmiu – o pięciu nauczycielach, dwóch – o czterech oraz 15 szkołach o dwóch nauczycielach. W sumie dawało to liczbę 94 szkół⁷⁵.

Tabela 14. Szkoły podstawowe w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach szkolnych od 1963/1964 do 1965/1966

	Rok szkolny	Szkoły podstawowe		
		miejskie	wiejskie	ogółem
Miasto Tarnów	1963/1964	18	–	18
	1964/1965	18	–	18
	1965/1966	18	–	18
Powiat tarnowski	1963/1964	1	93	94
	1964/1965	1	93	94
	1965/1966	2	92	94

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 384, tab. 15.

W latach szkolnych od 1963/1964 do 1965/1966 w Tarnowie działało 18 szkół podstawowych i liczba ta nie ulegała w tym okresie zmianom. Podobnie rzecz miała się w powiecie tarnowskim, gdzie przez omawiane trzy lata szkolne suma szkół podstawowych wynosiła 94.

Z kolei na przeprowadzonej 7 marca 1966 r. naradzie wewnętrznej Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie dokonano korekty wcześniejszego planu sieci szkół ośmioklasowych na rok szkolny 1966/1967⁷⁶. Niezmienna i zgodna z wcześniejszymi ustaleniami pozostała liczba szkół, która miała wynosić 94. Przewidziano 33 szkoły pełne o siedmiu i więcej nauczycielach,

⁷⁵ Tamże, s. 4–6.

⁷⁶ Pismo Wydziału Oświaty dla miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie z 7 marca 1966 r. dotyczące przygotowania szkół do reformy szkolnej, s. 1–2 (ANK/OT sygn. WOT XIV/22).

32 o sześciu, dziesięć o pięciu i pięć o czterech nauczycielach. Razem szkół pełnych miało być 80. Z kolei liczba placówek niepełnych, kształcących w zakresie klas I–IV, miała wynieść 14, w tym: trzy szkoły o trzech nauczycielach, siedem o dwóch oraz cztery o jednym nauczycielu. Dla zabezpieczenia realizacji powszechności nauczania czynne miały być też trzy punkty filialne: punkt filialny Szkoły Podstawowej w Zalasowej w przysiółku Przymiarki (dwóch nauczycieli, dwie sale lekcyjne, 42 uczniów); punkt filialny Szkoły Podstawowej w Wierzchosławicach w przysiółku Dwudniaki (dwóch nauczycieli, dwie sale lekcyjne, 58 uczniów); punkt filialny Szkoły Podstawowej w Tuchowie w Dąbrówce Tuchowskiej (dwóch nauczycieli, dwie sale lekcyjne, 48 uczniów)⁷⁷.

Tabela 15. Szkoły podstawowe w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1965/1966 według podziału administracyjnego

Lp.	Gromada	Liczba szkół podstawowych	
		Ogółem	w tym z najwyższą klasą VI lub niższą
1	2	3	4
1.	Bogumiłowice	3	1
2.	Bruśnik	3	–
3.	Cieżkowice	7	–
4.	Dąbrówka Tuchowska	3	–
5.	Gromnik	5	2
6.	Janowice	3	–
7.	Jastrzębia	2	–
8.	Lisa Góra	7	4
9.	Lubcza	2	–
10.	Łęg Tarnowski	4	1
11.	Niedomice	3	–
12.	Pleśna	5	–
13.	Radłów	3	2
14.	Ryglice	4	–
15.	Siedliska	2	–
16.	Siemiechów	2	–
17.	Skrzyszów	5	1
18.	Szynwałd	3	–
19.	Tarnowiec	4	–

⁷⁷ Tamże, s. 2.

1	2	3	4
20.	Tuchów	7	–
21.	Wierzchosławice	4	2
22.	Wola Rzędzińska	3	–
23.	Zgłobice	5	–
24.	Żukowice Nowe	3	–
Ogółem		94	13
		100%	13,8%

Źródło: „Rocznik Statystyczny Powiatu Tarnów” 1966, s. 131, tablica 4 (91).

W roku szkolnym 1965/1966, biorąc pod uwagę podział administracyjny powiatu tarnowskiego, który składał się wówczas z 24 gromad, najwięcej szkół podstawowych zlokalizowanych było w gromadach Ciężkowice, Lisa Góra i Tuchów – w każdej po siedem placówek. Pod względem liczby szkół podstawowych najmniejszymi gromadami były: Jastrzębia, Lubcza, Siedliska i Siemichów. Na obszarach tych gromad działało po dwie tego rodzaju szkoły. W powiecie tarnowskim we wskazanym roku szkolnym funkcjonowało już tylko 13 szkół podstawowych z najwyższą klasą VI lub niższą.

Tabela 16. Organizacja szkolnictwa podstawowego w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach 1966–1974

	Rok szkolny	Szkoly		
		Ogółem	w tym na wsi	szkół z kl. VIII
	1	2	3	4
Miasto Tarnów	1966/1967	19	–	19
	1967/1968	19	–	19
	1968/1969	20	–	20
	1969/1970	20	–	20
	1970/1971	20	–	20
	1971/1972	20	–	20
	1972/1973	20	–	20
	1973/1974	20	–	20
Powiat tarnowski	1966/1967	94	92	73
	1967/1968	95	93	81
	1968/1969	95	93	81
	1969/1970	95	93	81
	1970/1971	95	93	81

	1	2	3	4
Powiat tarnowski	1971/1972	95	93	81
	1972/1973	95	93	81
	1973/1974	77	77	73

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 385, tab. 16.

Organizacja szkolnictwa podstawowego w okresie od roku szkolnego 1966/1967 do 1973/1974 w mieście Tarnowie ulegała niewielkim korektom. Przez ten czas przybyła jedna placówka. Wszystkie szkoły realizowały program klas I–VIII. Natomiast zmniejszyła się wyraźnie liczba szkół czynnych na terenie powiatu z 94 do 77 placówek, co było skutkiem reorganizacji sieci szkolnej i powstania zbiorczych szkół gminnych. Pozytywne zmiany nastąpiły w zakresie udziału w ogólnej liczbie szkół tych posiadających najwyższą klasę VIII. W roku szkolnym 1966/1967 wskaźnik ten wynosił 77,6%, natomiast w szoku szkolnym 1973/1974 wzrósł wyraźnie, aż do 95%.

Tabela 17. Szkoły podstawowe w Tarnowie w roku szkolnym 1969/1970

Lp.	Szkoła	Najwyższa klasa w szkole	Adres szkoły	Uwagi
1	2	3	4	5
1.	SP nr 1	VIII	ul. Reymonta 1706	
2.	SP nr 2	VIII	ul. Konarskiego 6	
3.	SP nr 3	VIII	ul. Kopernika 10	
4.	SP nr 4	VIII	ul. Kopernika 3	
5.	SP nr 5	VIII	ul. Kościuszki 9	
6.	SP nr 6	VIII	ul. Mickiewicza 16	
7.	SP nr 7	VIII	ul. Poniatowskiego	
8.	SP nr 8	VIII	ul. Zbylitowska 4	
9.	SP nr 9	VIII	ul. Dąbrowskiej	
10.	SP nr 10	VIII	ul. Niedomicka	zbiorcza
11.	SP nr 11	VIII	ul. Dzierżyńskiego	
12.	SP nr 12	VIII	ul. Błotna 1	
13.	SP nr 13	VIII	ul. Warzywna 3	
14.	SP nr 14	VIII	ul. Krzyska 62a	zbiorcza
15.	SP nr 15	VIII	ul. Krupnicza 10	
16.	SP nr 16	VIII	ul. Bandrowskiego	

1	2	3	4	5
17.	SP nr 17	VIII	ul. Jaracza 22	
18.	SP nr 18	VIII	ul. 22 Lipca 10/20	
19.	SP nr 19	VIII	ul. Skorupki	
20.	SP nr 20	VIII	ul. Zbylitowska 4	

Źródło: GUS S-OW-18 Wykaz powiatowy szkół podstawowych czynnych w roku szkolnym 1969/1970 według stanu w dniu 29 września 1969 r. Dot. Miasta Tarnowa (ANK/OT sygn. PMRN. T. 299).

W roku szkolnym 1969/1970 w Tarnowie funkcjonowało 20 szkół podstawowych, wszystkie z najwyższą klasą VIII. Dwie z nich pełniły rolę szkół zbiorczych – SP nr 10 i nr 14.

Tabela 18. Szkoły w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1969/1970

Lp.	Szkoła/miejscowość	Najwyższa klasa w szkole	Uwagi
1	2	3	4
Szkoły miejskie o 7 i więcej nauczycielach			
1.	Tuchów nr 1	VIII	zbiorcza
Szkoły miejskie o 1 nauczycielu			
2.	Tuchów nr 2	IV	
Szkoły wiejskie o 7 i więcej nauczycielach			
3.	Bruśnik	VIII	
4.	Chojnik	VIII	
5.	Ciężkowice	VIII	
6.	Gromnik	VIII	
7.	Janowice	VIII	
8.	Jastrzębia nr 1	VIII	zbiorcza
9.	Jodłówka Tuchowska	VIII	
10.	Koszyce Wielkie	VIII	
11.	Kowalowa	VIII	
12.	Lichwin	VIII	
13.	Lisia Góra	VIII	zbiorcza
14.	Lubcza	VIII	
15.	Łęg Tarnowski	VIII	
16.	Łękawica	VIII	
17.	Łętkowice	VIII	
18.	Łukowa	VIII	zbiorcza

1	2	3	4
19.	Niedomice	VIII	
20.	Nowa Jastrzębka	VIII	
21.	Pleśna	VIII	
22.	Pogórska Wola	VIII	
23.	Radłów	VIII	zbiorcza
24.	Rudka	VIII	
25.	Ryglice	VIII	
26.	Rzepiennik Marciszewski	VIII	
27.	Siedliska	VIII	
28.	Siemiechów	VIII	
29.	Skrzyszów Dolny	VIII	zbiorcza
30.	Stare Żukowice	VIII	
31.	Świebodzin	VIII	
32.	Szczepanowice	VIII	
33.	Szynwałd	VIII	+ punkt filialny
34.	Wierzchosławice	VIII	zbiorcza
35.	Wola Rzędzińska nr 1	VIII	
36.	Wola Rzędzińska nr 2	VIII	
37.	Zaczarnie	VIII	
38.	Zalasowa	VIII	+ punkt filialny
39.	Zaborowice	VIII	
40.	Zgłobice	VIII	
Szkoly wiejskie o 6 nauczycielach			
41.	Biskupice Radłowskie	VIII	
42.	Bistuszowa	VIII	
43.	Bobrowniki Wielkie	VIII	
44.	Bogoniowice	VIII	
45.	Buchcice	VIII	
46.	Brzozowa	VIII	zbiorcza
47.	Burzyn	VIII	
48.	Dąbrówka Szczepanowska	VIII	
49.	Wilkowice	VIII	
50.	Jastrzębia nr 2	VIII	
51.	Jadłówka Wałki	VIII	
52.	Joniny	VIII	

1	2	3	4
53.	Karwodrza	VIII	
54.	Kąsna Dolna	VIII	
55.	Kobierzyn	VIII	zbiorcza
56.	Koszyce Małe	VIII	
57.	Lubaszowa	VIII	
58.	Ładna	VIII	
59.	Łowczów	VIII	
60.	Mikołajowice	VIII	
61.	Nowe Żukowice	VIII	
62.	Ostrów	VIII	
63.	Piotrkowice	VIII	
64.	Pławna	VIII	
65.	Poręba Radlna	VIII	
66.	Rychwałd	VIII	
67.	Rzuchowa	VIII	
68.	Siekierczyna	VIII	
69.	Tarnowiec	VIII	
70.	Wola Lubecka	VIII	
71.	Zabłędza	VIII	
72.	Zawada	VIII	
73.	Zbylitowska Góra	VIII	
Szkoły wiejskie o 5 nauczycielach			
74.	Błonie	VIII	
75.	Falkowa	VIII	
76.	Kipszna	VIII	zbiorcza
77.	Łękawka	VIII	
78.	Ostrusza	VIII	
79.	Szynwałd-Świniogóra	VIII	
Szkoły wiejskie o 4 nauczycielach			
80.	Lubinka	VIII	zbiorcza
81.	Meszna Opacka	VIII	
82.	Trzemeszna	VIII	
Szkoły wiejskie o 3 nauczycielach			
83.	Bogumiłowice	IV	
84.	Skrzyszów Górny	IV	

1	2	3	4
Szkoły wiejskie o 2 nauczycielach			
85.	Biała	IV	
86.	Breń	IV	
87.	Brzozówka-Zaczarnie	IV	
88.	Dąbrówka Tuchowska	IV	
89.	Golanka	IV	
90.	Niwka	IV	
91.	Pawężów	IV	
92.	Plichty	IV	
93.	Śmigno	IV	
Szkoły wiejskie o 1 nauczycielu			
94.	Komorów	IV	
95.	Siedlec	IV	

Źródło: GUSS-OW-18 Wykaz powiatowy szkół podstawowych czynnych w roku szkolnym 1969/1970 według stanu w dniu 29 września 1969 r. Dot. Pow. Tarnów (ANK/OT sygn. PMRN. T. 299).

W roku szkolnym 1969/1970 w powiecie tarnowskim działało 95 szkół podstawowych. Spośród nich 13 było szkołami czteroklasowymi, 82 ośmioklasowymi, 11 pełniło rolę szkół zbiorczych, a dwie posiadały punkty filialne.

Tabela 19. Organizacja szkół podstawowych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1969/1970

	Szkoły (ogółem 95)						
	o 1 nauczyciela	o 2 nauczycieli	o 3 nauczycieli	o 4 nauczycieli	o 5 nauczycieli	o 6 nauczycieli	o 7 i więcej nauczycieli
Miejskie	–	–	–	–	–	–	2
Wiejskie	2	9	2	3	6	33	38
Szkoły zbiorcze	–	–	–	–	–	–	11
Kl. I–VIII	–	–	–	3	6	33	40
Kl. I–IV	2	9	2	–	–	–	–

Źródło: Opracowanie tabelaryczne na podstawie danych zawartych w tabeli 18.

Spośród 95 szkół podstawowych istniejących w analizowanym roku szkolnym na terenie powiatu tarnowskiego 51 było placówkami o siedmiu i więcej nauczycielach, w 33 uczyło sześciu nauczycieli, w sześciu szkołach – pięciu, w trzech –

czterech, w dwóch – trzech, w dziewięciu – dwóch oraz w dwóch placówkach – jeden nauczyciel. Spośród szkół ośmioklasowych (suma 82 szkoły) w 40 uczyło siedmiu lub więcej nauczycieli (48,8%).

W roku szkolnym 1969/1970 w powiecie tarnowskim szkoły podstawowe o sześciu oraz siedmiu i większej liczbie nauczycieli stanowiły łącznie 78% ogółu tego rodzaju szkół. Najliczniejsze były placówki o siedmiu i więcej nauczycielach, 43% wszystkich szkół podstawowych w powiecie mieściło się w tym przedziale. Stosunkowo nieliczne były szkoły o jednym, dwóch i trzech uczących, które stanowiły 13% wszystkich szkół powiatowych.

Tabela 20. Liczba szkół podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach szkolnych 1962/1963 i 1972/1973

Lp.	Wyszczególnienie	Liczba szkół w miastach		Liczba szkół na wsi		Liczba szkół ogółem	
		1962/1963	1972/1973	1962/1963	1972/1973	1962/1963	1972/1973
1.	Bochnia	8	8	100	98	108	106
2.	Brzesko	2	2	94	94	96	96
3.	Chrzanów	19	21	55	54	74	75
4.	Dąbrowa Tarnowska	3	4	71	70	74	74
5.	Jaworzno m.	13	17	–	–	13	17
6.	Kraków	6	6	130	126	136	132
7.	Limanowa	5	5	98	97	103	102
8.	Miechów	4	3	93	79	97	82
9.	Myslenice	6	7	78	68	84	75
10.	Nowy Sącz m.	13	11	–	–	13	11
11.	Nowy Sącz	13	11	156	135	169	146
12.	Nowy Targ	14	14	136	126	150	140
13.	Olkusz	15	12	108	107	123	119
14.	Oświęcim	15	18	42	36	57	54
15.	Proszowice	1	2	55	53	56	55
16.	Sucha Beskidzka	6	6	57	58	63	64
17.	T a r n ó w m.	17	20	–	–	17	20
18.	T a r n ó w	2	2	92	93	94	95
19.	Wadowice	7	9	89	75	96	84
20.	Zakopane m.	8	9	–	–	8	9
21.	Żywiec	8	6	90	92	98	98
Województwo ogółem		185	193	1 544	1 461	1 729	1 654

Źródło: „Rocznik Statystyczny Ziemi Krakowskiej” 1963, s. 432, tab. 2 (147); „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1973, s. 326, tab. 1 (177).

W roku szkolnym 1962/1963 pod względem liczby szkół podstawowych powiat tarnowski zajmował dziesiąte miejsce wśród 17 powiatów województwa krakowskiego. Dziesięć lat później plasował się na dziewiątym miejscu. Od roku szkolnego 1962/1963 do 1972/1973 liczba tego rodzaju szkół na jego obszarze zwiększyła się o jedną placówkę. Podobna sytuacja zaszła w dwóch powiatach: chrzanowskim oraz Sucha Beskidzka, w pozostałych liczba szkół pozostała niezmienna lub zmniejszyła się. W skali województwa był to ubytek o 74 placówki (4,3%). Natomiast miasto Tarnów, spośród czterech powiatów miejskich województwa (zestawienie tabelaryczne nie uwzględnia miasta Krakowa), pod względem liczby szkół podstawowych było ośrodkiem największym. W omawianym okresie w Tarnowie nastąpił wzrost liczby tego rodzaju szkół o trzy. W roku szkolnym 1962/1963 szkoły podstawowe Tarnowa i powiatu tarnowskiego stanowiły 6,4% ogółu szkół w województwie krakowskim. W roku 1972/1973 wskaźnik ten wzrósł do 6,9%.

Tabela 21. Liczba szkół podstawowych z najwyższymi klasami (pełnych) w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach szkolnych 1962/1963 (kl. VII) i 1972/1973 (kl. VIII)

Lp.	Wyszczególnienie	1962/1963		1972/1973	
		liczba szkół z najwyższą kl. VII	% szkół z najwyższą kl. VII	liczba szkół z najwyższą kl. VIII	% szkół z najwyższą kl. VIII
1	2	3	4	5	6
1.	Bochnia	79	73,1	76	71,7
2.	Brzesko	78	81,2	74	77,1
3.	Chrzanów	68	92	71	94,6
4.	Dąbrowa Tarnowska	58	78,4	62	83,8
5.	Jaworzno m.	12	92,3	17	100
6.	Kraków	108	79,4	116	87,8
7.	Limanowa	90	87,4	90	88,2
8.	Miechów	74	76,3	67	81,7
9.	Myślenice	73	87	65	86,6
10.	Nowy Sącz m.	12	92,3	11	100
11.	Nowy Sącz	141	83,4	137	93,8
12.	Nowy Targ	135	90	135	96,4
13.	Olkusz	94	76,4	90	75,6
14.	Oświęcim	45	79	47	87
15.	Proszowice	42	75	45	81,8

1	2	3	4	5	6
16.	Sucha Beskidzka	61	96,8	61	95,3
17.	T a r n ó w m.	17	100	20	100
18.	T a r n ó w	79	84	83	87,4
19.	Wadowice	70	73	77	91,7
20.	Zakopane m.	8	100	9	100
21.	Żywiec	93	94,9	89	90,8
Województwo ogółem		1 423	82,3	1 442	87,2

Źródło: „Rocznik Statystyczny Ziemi Krakowskiej” 1963, s. 432, tab. 3 (148); „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1973, s. 326, tab. 1 (177).

W ciągu dekady, od roku szkolnego 1962/1963 do 1972/1973, w województwie krakowskim zmniejszyła się ogólna liczba szkół podstawowych przy jednoczesnym wzroście liczby placówek z najwyższą klasą (w roku 1962/1963 z kl. VII, w roku 1972/1973 z kl. VIII). Ubytek szkół w skali analizowanego dziesięciolecia wynosił 4,3%, natomiast odsetek szkół z najwyższą klasą w ogólnej liczbie placówek tego rodzaju zwiększył się o 4,9% (19 szkół). W powiecie tarnowskim od roku szkolnego 1962/1963 do 1972/1973 odsetek szkół z najwyższą klasą w ogólnej liczbie szkół zwiększył się o 3,4%. W Tarnowie wskaźnik ten wynosił niezmienione 100%, co oznacza, iż wszystkie tarnowskie podstawówki były szkołami siedmioklasowymi, a później ośmioklasowymi. W roku szkolnym 1962/1963 powiat tarnowski był 11. wśród 17 powiatów województwa krakowskiego pod względem liczby szkół z najwyższą klasą. Z kolei w roku szkolnym 1972/1973 plasował się w tym względzie na 13. miejscu, a procent liczby szkół podstawowych z najwyższą klasą w powiecie tarnowskim był wyższy tylko o 0,2% od średniej wojewódzkiej. W mieście Tarnowie w roku szkolnym 1962/1963 wszystkie 17 szkół podstawowych było placówkami siedmioklasowymi. Podobnie 100% szkół podstawowych w mieście Zakopane (osiem placówek) było siedmioklasowymi. Dziesięć lat później sytuacja w miastach województwa krakowskiego (bez Krakowa) uległa dalszej poprawie i do miast posiadających 100% szkół podstawowych z najwyższą klasą dołączyły Jaworzno i Nowy Sącz.

W roku szkolnym 1972/1973 w mieście Tarnowie wszystkie szkoły podstawowe były placówkami o liczbie nauczycieli przekraczającej siedem osób. W powiecie tarnowskim istniało cztery szkoły o jednym nauczycielu (4,2%), dziesięć o dwóch nauczycielach (10,5%), dwie o trzech (2,1%), trzy o czterech (3,2%), pięć o pięciu (5,3%), 38 o sześciu (40%) oraz 33 (34,7%) o siedmiu i więcej uczących.

W mieście Tarnowie i w powiecie tarnowskim dominowały szkoły o siedmiu i większej liczbie nauczycieli, które stanowiły 46% wszystkich tego rodzaju placówek. Szkół o sześciu uczących było 33%, natomiast 14% to szkoły o jednym, dwóch i trzech nauczycielach.

Tabela 22. Struktura organizacyjna szkół podstawowych w Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1972/1973

	Liczba szkół							
	o 1 naucz.	o 2 naucz.	o 3 naucz.	o 4 naucz.	o 5 naucz.	o 6 naucz.	o 7 i więcej naucz.	ogółem
Miasto Tarnów	–	–	–	–	–	–	20	20
Powiat tarnowski	4	10	2	3	5	38	33	95
Razem	4	10	2	3	5	38	53	115

Źródło: Ocena projektów sieci i organizacji szkół podstawowych do 1975/1976 i kierunki dalszych prac w tym zakresie (ANK/OT sygn. PMRN. T. 299).

Od roku szkolnego 1972/1973 powstawały zbiorcze szkoły gminne⁷⁸. 1 stycznia 1973 r. w powiecie tarnowskim powołano 11 gminnych dyrektorów szkół⁷⁹.

1 marca 1973 r. na mocy ustawy o utworzeniu gmin powiat tarnowski przeszedł reorganizację, która doprowadziła do likwidacji 23 gromad, w miejsce których powstało 11 gmin.

Tabela 23. Organizacja szkolnictwa podstawowego w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1974/1975 według podziału administracyjnego

Lp.	Jednostka administracyjna	Ogółem	Z najwyższą klasą VIII	Zbiorcze szkoły gminne
1	2	3	4	5
1.	Ciężkowice	10	9	1
2.	Gromnik	5	5	–
3.	Lisia Góra	7	6	1
4.	Łęg Tarnowski	4	3	1
5.	Pleśna	8	8	1
6.	Radłów	2	2	1
7.	Ryglice	7	7	–
8.	Skrzyszów	6	6	–
9.	Tarnów	11	10	–

⁷⁸ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z 17 marca 1973 r. w sprawie organizacji zbiorczej szkoły gminnej, Dz.Urz. MOiW 1973, nr 5, poz. 28.

⁷⁹ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 387.

1	2	3	4	5
10.	Tuchów	12	12	–
11.	Wierzchosławice	5	5	–
Powiat tarnowski ogółem		77	73	5
Miasto Tarnów		20	20	–
Powiat i miasto ogółem		97	93	5

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 387, tab. 18.

W roku szkolnym 1974/1975 w powiecie tarnowskim działało 77 szkół podstawowych. 73 z nich posiadały najwyższą – VIII klasę, co stanowi 94,8% ogółu. Najwięcej szkół funkcjonowało w gminie Tuchów – łącznie 12 placówek, najmniej zaś w gminie Radłów – dwie. W mieście Tarnowie wszystkie 20 szkół podstawowych było szkołami pełnymi.

Tabela 24. Organizacja pierwszych zbiorczych szkół gminnych w powiecie tarnowskim

Lp.	Zbiorcza szkoła gminna	Wykaz jednostek organizacyjnych	Liczba jednostek organizacyjnych i podległych łącznie	Data powołania
1	2	3	4	5
1.	Zbiorcza Szkoła Gminna w Radłowie	punkt filialny ZSG w Nivce, punkt filialny ZSG w Siedlcu, Szkoła Podstawowa w Biskupicach Radłowskich	6	1 września 1973 r.
2.	Zbiorcza Szkoła Gminna w Łęgu Tarnowskim z siedzibą w Niedomicach	Szkoła Podstawowa w Łęgu Tarnowskim, Szkoła Podstawowa w Łukowej, Szkoła Podstawowa w Ilkowicach, Szkoła Podstawowa z kl. I–IV w Białej, punkt filialny w Bobrownikach Wielkich	8	1 września 1973 r.
3.	Zbiorcza Szkoła Gminna w Ciężkowicach	punkt filialny ZSG w Ostruszy, punkt filialny ZSG w Kąsnej Dolnej, Szkoła Zbiorcza w Bruśniku, Szkoła Podstawowa z kl. I–VI w Falkowej, Szkoła Podstawowa w Bogoniowicach, Szkoła Podstawowa w Jastrzębi nr 1, Szkoła Podstawowa w Jastrzębi nr 2, Szkoła Podstawowa w Kipsznej, Szkoła Podstawowa w Pławnej, Szkoła Podstawowa w Siekierczynie	15	1 września 1974 r.

1	2	3	4	5
4.	Zbiorcza Szkoła Gminna w Lisiej Górze	punkt filialny w Brniu, punkt filialny w Kobierzynie, punkt filialny w Śmignie, Szkoła Podstawowa Brzozówce, Szkoła Podstawowa w Nowej Jastrzębce, Szkoła Podstawowa w Nowych Żukowicach, Szkoła Podstawowa w Zaczarniu, Szkoła Podstawowa z kl. I-IV w Pawężowie	13	1 września 1974 r.
5.	Zbiorcza Szkoła Gminna w Pleśnej	punkt filialny ZSG w Rychwałdzie, Szkoła Podstawowa w Dąbrówce Szczepanowskiej, Szkoła Podstawowa w Janowicach, Szkoła Podstawowa w Lubince, Szkoła Podstawowa w Lichwinie, Szkoła Podstawowa w Rzuchowej, Szkoła Podstawowa w Szczepanowicach, Szkoła Podstawowa w Świebodzinie	9	1 września 1974 r.

Źródło: Powołanie Zbiorczej Szkoły Gminnej w Radłowie – pismo Wydziału Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Turystyki z 20 sierpnia 1974 r. (OW.I.SP1-023/19/73), s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 473–475); Powołanie Zbiorczej Szkoły Gminnej w Ciężkowicach – pismo Wydziału Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Turystyki z 25 sierpnia 1973 r. (OWKEI.SP1-023/2/74), s. 1–2 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 461–463); Powołanie Zbiorczej Szkoły Gminnej w Lisiej Górze – pismo Wydziału Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Turystyki z 20 sierpnia 1974 r. (OWKEI.SP1-023/3/74), s. 1–2 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 465–467); Powołanie Zbiorczej Szkoły Gminnej w Pleśnej – pismo Wydziału Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Turystyki z 20 sierpnia 1974 r. (OWKEI.SP1-023/4/74), s. 1–2 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 469–471); Ocena pracy zbiorczych szkół gminnych oraz funkcjonowania szkolnictwa w powiecie tarnowskim, s. 3–4 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 1177–1179).

Reorganizacja sieci szkolnictwa podstawowego w powiecie tarnowskim poprzez implementację do jej struktury idei zbiorczej szkoły gminnej była wdrażana etapami przez Wydział Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Turystyki tarnowskiego urzędu powiatowego. W pierwszym etapie – w roku szkolnym 1973/1974 – rozpoczęły działalność dwie zbiorcze szkoły gminne, w Radłowie i Łęgu Tarnowskim (z siedzibą w Niedomicach). W następnych latach szkolnych zbiorcze szkoły gminne miały być organizowane w kolejnych gminach, już w ramach nowego województwa tarnowskiego. Tempo ich tworzenia było uzależnione przede wszystkim od rozbudowy lub budowy odpowiedniej bazy lokalowej i materialnej dla tych jednostek⁸⁰.

⁸⁰ Ocena pracy zbiorczych szkół gminnych oraz funkcjonowania szkolnictwa w powiecie tarnowskim, s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 1173). W maju 1975 r. powiatowy Wydział Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Turystyki podjął decyzję o utworzeniu Zbiorczej Szkoły Gminnej w Wierzchosławicach, która miała zostać powołana z dniem 21 sierpnia, czyli już po powstaniu województwa tarnowskiego. ZSG w Wierzchosławicach posiadała następujące jednostki organizacyjne: punkt filialny w Dwudniakach, punkt filialny w Bogumiłowicach, Zbiorcza Szkoła Podstawowa w Rudce, punkt filialny w Komorowie, Szkoła Podstawowa w Ostrowie, Szkoła Podstawowa w Mi-

Nauczyciele

Odbudowa szkolnictwa powszechnego w powojennych realiach państwa polskiego była problemem niezwykle złożonym nie tylko ze względu na stan zniszczeń materialnych i lokalowych, ale także z powodu braków kadrowych wśród społeczności nauczycielskiej. W okresie okupacji nauczyciele szkół powszechnych byli grupą zawodową szczególnie narażoną na represje i szykany ze strony władz niemieckich. Działalność konspiracyjna, uczestnictwo w tajnym nauczaniu i opór przeciwko okupacyjnej polityce niemieckiej zwiększały ryzyko utraty zdrowia i życia przez nauczycieli. Wielu z nich zostało także z różnych powodów zwolnionych z pracy przez niemieckie władze szkolne. Podczas II wojny światowej straciło życie blisko 13 tysięcy nauczycieli szkół powszechnych. W 1945 r. Ministerstwo Oświaty szacowało, iż w liczącej przed 1 września 1939 r. około 90 tys. nauczycieli kadrze szkół powszechnych straty wynosiły 25%. W lipcu 1945 r. w dyspozycji pozostawało około 50 tys. uczących w tego rodzaju szkołach⁸¹. W bilansie strat należy uwzględnić również pięcioletnią przerwę w procesie edukacji nowych nauczycieli, która była spowodowana likwidacją przez władze Generalnej Guberni szkolnictwa wyższego i zakładów kształcenia nauczycieli.

Dla województwa krakowskiego lista strat wojennych wśród nauczycieli i pracowników oświaty wynosiła 360 osób, z czego 150 (41,7% ogółu) to uczący w szkołach powszechnych⁸². W powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1938/1939 pracowało 317 nauczycieli szkół powszechnych⁸³. W latach 1939–1945 straciło ży-

kołajowicach, Szkoła Podstawowa w Łętowicach. Łącznie podlegało jej dziesięć jednostek organizacyjnych i podległych. Zob. Powołanie Zbiorczej Szkoły Gminnej w Wierchosławicach – pismo Wydziału Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Turystyki z 27 maja 1975 r. (OW.I-SP1-023/1/75), s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 477–478).

⁸¹ S. Mauersberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej* [w:] *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Miąso, wyd. drugie, Warszawa 1981, s. 281. Marian Walczak udokumentował imienne straty osobowe blisko dziesięciu tysięcy nauczycieli szkół powszechnych i średnich. 63,1% zostało zamordowanych w egzekucjach, obozach i więzieniach, 22,5% poległo na wojnie, w partyzantce i w powstaniu warszawskim, a także w obozach jenieckich, w tym 73 zamordowano w Charkowie, Katyniu i Miednoje, 7,2% zmarło na skutek warunków okupacyjnej egzystencji, 7,2% zaginęło bez wieści. M. Walczak, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa 1995, s. 809; E. Kryńska, W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Białystok 2003, s. 151.

⁸² W. Kołodziej, *Odbudowa szkolnictwa krakowskiego po zakończeniu II wojny światowej*, Toruń 2000, s. 73. W świetle badań Wincencie Kołodzieja liczba strat wojennych wśród nauczycielstwa na terenie Okręgu Szkolnego Krakowskiego (w granicach z 1945 r.) wyniosła 473 nauczycieli. Tamże, s. 74; M. Fortuna, *Rozwój kadry nauczycielskiej szkolnictwa podstawowego w Okręgu Szkolnym Krakowskim w pierwszym piętnastolecu Polski Ludowej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1989, z. 131, s. 151.

⁸³ E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939*, Lublin 2003, s. 116, tab. 40; W. Kołodziej, *Szkolnictwo w województwie krakowskim w latach 1939–1948*, Toruń 1995, s. 97, tab. 2; tenże, *Odbudowa szkolnictwa krakowskiego...*, s. 97, tab. 2. Czesław Sterkowicz

cie 23 uczących, co stanowiło 7,2% stanu sprzed wojny⁸⁴. 104 nauczycieli zostało zwolnionych z pracy przez okupanta⁸⁵. Z kolei od 1939 do 1944 r. na teren powiatu tarnowskiego przybyło 62 nauczycieli, którzy znaleźli zatrudnienie w miejscowych szkołach powszechnych⁸⁶. W roku szkolnym 1944/1945 stan liczbowy nauczycieli szkół powszechnych w powiecie tarnowskim wynosił 432 osoby. 51 pracowało w szkołach I stopnia (12%), 121 w szkołach II stopnia (28%), a 260 w szkołach III stopnia organizacyjnego (60%)⁸⁷.

Tabela 25. Liczba nauczycieli szkół powszechnych w powiecie tarnowskim od roku szkolnego 1945/1946 do 1950/1951

Lp.	Rok szkolny	Liczba nauczycieli ogółem
1.	1945/1946	496
2.	1946/1947	485
3.	1947/1948	487
5.	1948/1949	489
5.	1949/1950	501
6.	1950/1951	429

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 371, tab. 8.

W roku szkolnym 1945/1946 w szkołach powszechnych powiatu pracowało 496 nauczycieli, w tym 13 w placówkach prywatnych. Braki w kadrze wynosiły trzy etaty nauczycielskie⁸⁸. W tym samym roku szkolnym sprawozdanie z działalności Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego wykazywało na obszarze całego województwa potrzebę zatrudnienia blisko tysiąca nowych sił nauczycielskich⁸⁹.

podaje, iż w liczbie 317 nauczycieli było 93 uczących w szkołach miejskich i 224 w szkołach wiejskich. C. Sterkowicz, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim w latach 1939–1945*, Tarnów 2001, s. 17.

⁸⁴ Było to 52,3% ogółu strat nauczycielstwa powiatu tarnowskiego w czasie wojny (suma 44 nauczycieli). W. Kołodziej, *Szkolnictwo w województwie krakowskim w latach 1939–1948...*, s. 76, tab. 17; tenże, *Odbudowa szkolnictwa krakowskiego...*, s. 76, tab. 17; por. C. Sterkowicz, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim...*, s. 153, s. 235, aneks 32.

⁸⁵ C. Sterkowicz, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim...*, s. 203–204, aneks 6.

⁸⁶ Tamże, s. 205–206, aneks 7.

⁸⁷ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 365, tab. 2; P. Juško, *Liczba nauczycieli oraz wskaźnik obciążenia uczniami w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975*, „Karpacki Przegląd Naukowy” 2018, nr 3 (27), s. 39.

⁸⁸ F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 368.

⁸⁹ Sprawozdanie z działalności Kuratorium OSK w r. szk. 1945/6, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1946, nr 3 (część nieurzędowa), s. 41.

W latach szkolnych od 1946/1947 do 1950/1951 liczba uczących w szkołach powszechnych powiatu tarnowskiego była zróżnicowana. W okresie od roku szkolnego 1946/1947 do 1949/1950 systematycznie wzrastała, po czym w roku szkolnym 1950/1951 nastąpił spadek o 72 nauczycieli. Różnice te wiązały się ze zmianami w strukturze organizacyjnej szkół w powiecie. Zmniejszała się liczba szkół najniżej zorganizowanych na korzyść szkół wyżej zorganizowanych. W roku szkolnym 1947/1948 na terenie powiatu powstało 18 szkół zbiorczych, a rok później zorganizowano trzy jedenastolatki.

W ciągu sześciu lat szkolnych od zakończenia wojny liczba nauczycieli szkół powszechnych w powiecie tarnowskim była dostosowywana do stanu sieci szkolnej oraz jej struktury organizacyjnej. W roku 1950/1951 liczba nauczycieli w stosunku do wyjściowego roku 1945/1946 zmniejszyła się o 67 (13,5%).

W 1951 r. powstał powiat tarnowski miejski wydzielony z powiatu tarnowskiego. W ciągu dekady 1951–1962 liczba nauczycieli szkół podstawowych wzrastała. W powiecie tarnowskim zwiększyła się o 145 uczących, tj. o 41,7%, natomiast w mieście Tarnowie o 124, tj. o 130,5%. Ogółem w latach szkolnych od 1951/1952 do 1961/1962 w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim liczba nauczycieli zwiększyła się o 269, czyli nastąpił zdecydowany wzrost, bo aż o 60,7%. Pokrywał się on z dynamicznym przyrostem liczby dzieci w wieku obowiązku szkolnego. Następowaly również dalsze zmiany strukturalne i liczbowe w sieci szkół. W powiecie tarnowskim zmniejszała się liczba szkół najniżej zorganizowanych, w roku szkolnym 1958/1959 nie funkcjonowały już szkoły o jednym nauczycielu, a gólna liczba szkół w ciągu omawianych dziesięciu lat zwiększyła się o cztery. Również w mieście Tarnowie liczba szkół podstawowych wzrosła o cztery placówki.

W latach 1963–1975 dane obrazujące liczbę nauczycieli szkół podstawowych wykazują, iż w powiecie tarnowskim systematycznie przybywało uczących w tego rodzaju szkołach aż do roku szkolnego 1971/1972. Do tego czasu liczba nauczycieli w powiecie wzrosła o 270, tj. o 46,1% (w porównaniu z rokiem szkolnym 1963/1964) i wynosiła 856. Był to najwyższy wskaźnik liczby uczących w powiatowych szkołach podstawowych w okresie od 1945 do 1975 r. Trzy lata później liczba nauczycieli podstawówek powiatu tarnowskiego wynosiła 814 i była wyższa niż w roku 1963/1964 o 228, czyli o 38,9%, ale niższa niż w roku 1971/1972 o 42, tj. 4,9%.

W szkołach miasta Tarnowa liczba nauczycieli nieprzerwanie wzrastała do roku 1967/1968, w którym wyniosła 446. Najwyższy wskaźnik liczby uczących w szkołach podstawowych Tarnowa przypadł na rok 1973/1974 i wyniósł 504. Był on wyższy od stanu z roku 1963/1964 o 167, czyli o 49,5%. W kolejnym roku liczba nauczycieli zmniejszyła się o 63, tj. o 12,5%. W ciągu przedstawionego w tabeli 27 okresu wskaźnik liczby uczących w szkołach podstawowych miasta Tarnowa zwiększył się o 104, czyli o 30,9%.

Tabela 26. Liczba nauczycieli szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego od roku szkolnego 1951/1952 do 1961/1962

	Lata szkolne										
	1951/52	1952/53	1953/54	1954/55	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62
Powiat tarnowski	348	384	407	406	405	412	444	435	473	484	493
Miasto Tarnów	95	118	130	137	145	165	172	201	211	214	219
Ogółem (miasto i powiat)	443	502	537	543	550	577	616	636	684	698	712

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 381, tab. 14.

Tabela 27. Liczba nauczycieli szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego od roku szkolnego 1963/1964 do 1974/1975

Lata szkolne												
	1963/64	1964/65	1965/66	1966/67	1967/68	1968/69	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75
Powiat tarnowski	586	587	599	682	746	755	800	841	856	812	843	814
Miasto Tarnów	337	338	347	406	446	437	464	478	495	486	504	441
Ogółem (miasto i powiat)	923	925	946	1088	1192	1192	1264	1319	1351	1298	1347	1255

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 386, tab. 17.

Wspólne dane dla miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego wykazują systematyczny wzrost liczby nauczycieli do roku szkolnego 1971/1972, kiedy była ona najwyższa w całym okresie od 1945 do 1975 r. i wyniosła 1351. W porównaniu z rokiem 1963/1964 była większa o 428, czyli o 46,4%. Trzy lata później (w roku szkolnym 1974/1975) omawiany wskaźnik zmniejszył się w stosunku do roku 1971/1972 o 96 nauczycieli, tj. o 7,1%. Liczba uczących w szkołach podstawowych miasta i powiatu w roku szkolnym 1974/1975 w porównaniu do roku 1963/1964 wzrosła o 332, tj. o 36%.

Podobnie jak w latach pięćdziesiątych wzrost liczby nauczycieli szkół podstawowych w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim wynikał ze zwiększającej się liczby dzieci uczęszczających do tego rodzaju szkół oraz zmian determinowanych reorganizacją sieci i dostosowaniem jej do potrzeb nowej reformy szkolnej.

Z analizy danych dotyczących okresu stanowiącego zakres niniejszej pracy wynika, iż liczba nauczycieli szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego (ogółem) dla roku szkolnego 1974/1975 w stosunku do roku szkolnego 1945/1946 wzrosła o 759 uczących, tj. o 153%.

W roku szkolnym 1945/1946 w województwie krakowskim zatrudnionych było łącznie 6939 nauczycieli szkół powszechnych⁹⁰, natomiast w powiecie tarnowskim było to 496 uczących⁹¹, co stanowiło 7,1% ogółu wojewódzkiej społeczności nauczycieli szkół powszechnych.

Tabela 28. Liczba nauczycieli szkół podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach 1949, 1955, 1960, 1965

Lp.	Powiat	Liczba nauczycieli			
		Rok 1949	Rok 1955	Rok 1960	Rok 1965
1	2	3	4	5	6
1.	Bochnia	400	422	504	602
2.	Brzesko	377	412	499	599
3.	Chrzanów	310	384	550	690
4.	Dąbrowa Tarnowska	251	299	352	407
5.	Kraków	404	498	722	901
6.	Limanowa	354	416	530	651
7.	Miechów	336	403	444	486
8.	Myślenice	320	367	478	572
9.	Nowy Sącz	542	658	861	1030

⁹⁰ Tamże.

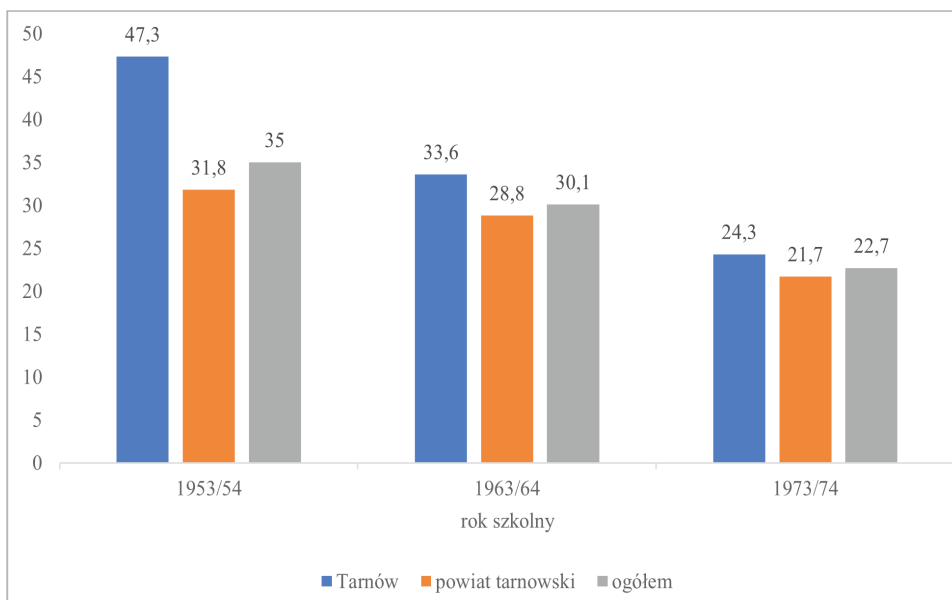
⁹¹ Zob. dane zawarte w tabeli 26.

1	2	3	4	5	6
10.	Nowy Targ	426	612	746	867
11.	Olkusz	428	513	588	697
12.	Oświęcim	225	296	416	576
13.	Proszowice	140	197	246	276
14.	Sucha	254	303	366	427
15.	T a r n ó w	396	415	489	599
16.	Wadowice	330	388	526	631
17.	Żywiec	382	476	628	692
18.	Jaworzno m.	91	105	203	284
19.	Nowy Sącz m.	76	98	158	196
20.	T a r n ó w m.	97	170	285	347
21.	Zakopane m.	48	63	103	106
22.	Kraków miasto wojewódzkie	732	965	1574	2035
Województwo krakowskie bez miasta Krakowa		6187	7495	9694	11636
Ogółem województwo krakowskie		6919	8460	11268	13671

Źródło: *Ziemia krakowska w liczbach*, red. J. Rejduch, Kraków 1967, s. 202, tablica 167.

Na 17 powiatów województwa krakowskiego pod względem liczby nauczycieli szkół podstawowych powiat tarnowski, we wskazanych w tabeli 28 latach, zajmował następujące miejsca: w 1949 r. – szóste, w 1955 r. – ósme, w 1960 r. – dziewiąte, w 1965 r. – dziesiąte. W 1949 r. nauczyciele tego rodzaju szkół w powiecie tarnowskim stanowili 6,4% ogółu uczących w szkołach podstawowych województwa krakowskiego (bez miasta Krakowa). W kolejnych wybranych latach dane te przedstawiały się następująco: w 1955 r. było to 5,5%, w 1960 r. – 5%, w 1965 r. – 5,1%. Ogółem liczba nauczycieli podstawówek miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w 1949 r. stanowiła 7,9% tej grupy zawodowej w województwie (bez miasta Krakowa), w 1955 r. było to 7,8%, w 1960 – 8%, a w 1965 – 8,1%.

Pod względem liczby nauczycieli szkół podstawowych Tarnów był największym (oprócz Krakowa) ośrodkiem miejskim na terenie województwa krakowskiego. W 1949 r. w szkołach podstawowych Tarnowa, Nowego Sącza, Jaworzna i Zakopanego uczyło w sumie 312 nauczycieli, z czego 97 w placówkach tarnowskich (31,1%), w 1955 r. ich suma wynosiła 436, z tego 170 pracowało w Tarnowie (39%), w 1960 r. – 749, w Tarnowie uczyło 285 (38%), w 1965 r. – 933, w Tarnowie 347 (37,2%).

Wykres 1. Obciążenie nauczycieli uczniami w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1953/1954, 1963/1964, 1973/1974

Źródło: Opracowanie na podstawie danych zawartych w tabelach: 26, 27, 31, 32, 33.

Wskaźnik obrazujący obciążenie nauczycieli uczniami, tzn. liczbę uczniów przypadających na jednego uczącego, w roku szkolnym 1945/1946 w szkolnictwie powszechnym powiatu tarnowskiego (łącznie w szkołach miejskich i wiejskich) wynosił 44,2. Wraz z kolejnymi latami szkolnymi ulegał on stopniowej poprawie, co było pozytywnym trendem i świadczyło o rozwoju tego rodzaju szkolnictwa na omawianym obszarze⁹². Poprawa warunków pracy nauczycieli z uczniami, jaka wiązała się z obniżeniem liczby uczniów przypadających na jednego uczącego, miała wpływ na skuteczność ich oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych na dzieci i młodzież. Co charakterystyczne, przez cały analizowany okres wskaźnik ten był korzystniejszy dla szkół powiatowych niż miejskich. Jednak prezentowane na powyższym wykresie dane ukazują, iż progres w tym zakresie w Tarnowie był zdecydowanie większy, a różnica pomiędzy szkołami miejskimi a powiatowymi stopniowo się zacierała. Od roku szkolnego 1953/1954 do 1973/1974 w szkołach miejskich obciążenie to zmniejszyło o 23, w szkołach powiatowych o 10,1, zaś ogółem (dla miasta i powiatu) o 21,5. Zdecydowana poprawa sytuacji w tym obszarze była ważnym osiągnięciem szkolnictwa podstawowego w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach 1945–1975, mającym istotny pozytywny wpływ na całokształt pracy i działalności szkół oraz nauczycieli.

⁹² P. Juśko, *Liczba nauczycieli oraz wskaźnik obciążenia uczniami...*, s. 47–49.

Po zakończeniu II wojny światowej drugim problemem, który pojawił się w kontekście zapewnienia kadry pedagogicznej dla szkolnictwa powszechnego była rosnąca liczba nauczycieli niewykwalifikowanych. W roku szkolnym 1945/1946 na obszarze Okręgu Szkolnego Krakowskiego w szkołach powszechnych zatrudnionych było 453 uczących bez kwalifikacji, co stanowiło 6,5% ogółu społeczności nauczycielskiej tego rodzaju szkół⁹³. W kolejnych latach szkolnych liczba ta wzrastała – w roku szkolnym 1946/1947 wyniosła 573, tj. 8,2% ogółu, w 1947/1948 było to już 748 nauczycieli, stanowiące 10,1% ogółu, a w 1948/1949 – 679, czyli 8,9% ogółu⁹⁴.

Tabela 29. Niewykwalifikowani nauczyciele w szkołach podstawowych (powszechnych) powiatu tarnowskiego w latach szkolnych od 1944/1945 do 1950/1951

Nauczyciele niewykwalifikowani	Rok szkolny						
	1944/45	1945/46	1946/47	1947/48	1948/49	1949/50	1950/51
Liczba	–	–	13	19	68	47	52
Procent	–	–	2,7	3,9	13,9	9,4	12,1

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 371, tab. 8.

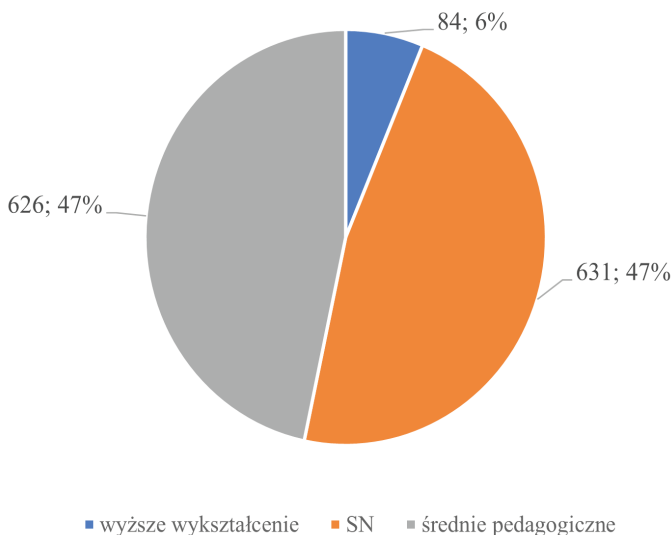
W statystykach szkolnictwa powszechnego Tarnowa i powiatu tarnowskiego problem niewykwalifikowanych nauczycieli pojawia się od roku szkolnego 1946/1947. Na przestrzeni lat szkolnych od 1946/1947 do 1950/1951 procent liczby uczących bez kwalifikacji w ogólnej liczbie nauczycieli szkół podstawowych w regionie tarnowskim wzrósł o 9,4.

Według danych miejskiego Wydziału Oświaty w roku szkolnym 1960/1961 w szkołach podstawowych Tarnowa 8,2% nauczycieli posiadało ukończone studia wyższe, 31,7% – studium nauczycielskie (SN), a 60,1% miało wykształcenie śred-

⁹³ Sprawozdanie z działalności Kuratorium OSK w r. szk. 1945/6, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1946, nr 3 (część nieurzędowa), s. 41.

⁹⁴ Stan oświaty w Okręgu Szkolnym Krakowskim. Przemówienie kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego dra Stefana Białasa, wygłoszone 1 września 1947 r. na Zjeździe Oświatowym Przewodniczących Powiatowych Rad Narodowych i Miejskich Rad Narodowych Miast Wydzielonych oraz Przewodniczących Komisji Oświatowych PRN i MRN, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1947, nr 7 (część nieurzędowa), s. 39; Stan oświaty w województwie krakowskim. Przemówienie Kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego dra Stefana Białasa, wygłoszone 10 września 1948 r. na posiedzeniu Komisji Oświatowej przy Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Krakowie, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1948, nr 7 (część nieurzędowa) s. 13; M. Fortuna, *Szkolnictwo podstawowe w Okręgu Szkolnym Krakowskim (1945–1961)*, Kraków 1987, s. 94.

nie pedagogiczne lub ogólnokształcące⁹⁵. W roku szkolnym 1963/1964 na terenie miasta Tarnowa w szkołach podstawowych pracowało 338 nauczycieli, z czego 145 posiadało ukończone studia wyższe lub półwyższe, a 195 – liceum pedagogiczne⁹⁶.

Wykres 2. Kwalifikacje nauczycieli w szkolnictwie podstawowym Tarnowa i powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1968/1969

Źródło: Realizacja zadań w zakresie wdrażania reformy szkolnej w okręgu krakowskim, październik 1968, s. 14 (AKOK).

W roku szkolnym 1968/1969 6% nauczycieli szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego posiadało wyższe wykształcenie, 47% ukończyło SN, 47% legitymowało się wykształceniem średnim pedagogicznym. W skali całego szkolnictwa podstawowego województwa krakowskiego dane te prezentowały się następująco: 1431 nauczycieli z wyższym wykształceniem – 8,4% ogółu; SN – 9310 nauczycieli – 54,2% ogółu; 6235 nauczycieli z wykształceniem średnim pedagogicznym – 36,7% ogółu; 13 nauczycieli z wykształceniem średnim ogólnokształcącym – 0,07% ogółu⁹⁷. Natomiast w 1971 r. niespełna 6% nauczycieli szkół podstawowych w Polsce miało wykształcenie wyższe, reszta dysponowała średnim wykształceniem pedagogicznym – 23,5% lub zdobytym w SN – 70,5%. Występo-

⁹⁵ Sprawozdanie z działalności Inspektoratu Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie za rok 1961, s. 21 (ANK/OT sygn. WOT XIV/22).

⁹⁶ Rozwój oświaty w okresie XX-lecia PRL ze szczególnym uwzględnieniem lat 1961–1965, s. 3 (ANK/OT sygn. WOT XIV/22).

⁹⁷ Realizacja zadań w zakresie wdrażania reformy szkolnej w okręgu krakowskim, październik 1968, s. 14–15 (AKOK).

wała także niewielka grupa, procentowo szacowana na 0,1%, nieposiadająca średniego wykształcenia pedagogicznego⁹⁸.

Uczniowie

W roku szkolnym 1938/1939, ostatnim przed rozpoczęciem wojny, liczba uczniów uczęszczających do szkół powszechnych Tarnowa i powiatu tarnowskiego wynosiła 21 276⁹⁹. Natomiast w roku szkolnym 1944/1945 w tego rodzaju szkołach naukę pobierało ogółem 21 465 uczniów¹⁰⁰. Z tej liczby 3350 (15,6%) uczyło się w szkołach I stopnia, 3966 (18,5%) – II stopnia, 14 149 (65,9%) – III stopnia¹⁰¹.

Okres wojny i okupacji hitlerowskiej zatrzymał w Tarnowie i powiecie tarnowskim dynamiczny wzrost liczby uczniów przypadający na lata poprzedzające agresję niemiecką na Polskę. Niemniej jednak na tle ogólnego obrazu strat w zakresie liczby uczniów sytuacja miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego przedstawiała się dość korzystnie¹⁰². W okresie okupacji blisko 90% dzieci w wieku szkolnym uczęszczało do szkół powszechnych. Pomimo strat w bazie materialnej szkół istniała dobrze rozwinięta sieć szkolna.

Tabela 30. Liczba uczniów szkół powszechnych w powiecie tarnowskim od roku szkolnego 1945/1946 do 1947/1948 z podziałem na miasto i wieś

Lp.	Rok szkolny	Miasto	Wieś	Ogółem
1.	1945/1946	4504	17 401	21 905
2.	1946/1947	4888	18 488	23 376
3.	1947/1948	5096	17 559	22 655

Źródło: *Statystyka szkolnictwa w latach 1945/46 i 1946/47*, Warszawa 1948, s. 15, tablica 3; *Statystyka szkolnictwa w roku szkolnym 1947/48*, Warszawa 1951, s. 10, tablica 5.

W pierwszych trzech latach szkolnych po zakończeniu okupacji niemieckiej ogólna liczba uczniów w szkołach powszechnych miasta i powiatu wzrosła o 750 uczniów (3,4%).

⁹⁸ *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973, s. 126.

⁹⁹ E. Juśko, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939...*, s. 174.

¹⁰⁰ Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 366, tab. 3.

¹⁰¹ W liczbie uczniów szkół powszechnych III stopnia uwzględniona jest grupa 600 uczęszczających do szkół prywatnych.

¹⁰² Straty wojenne w poszczególnych rocznikach dzieci i młodzieży polskiej były następujące: dzieci w wieku od 7 do 12 lat (roczniki 1938–1933) – 13%; dzieci w wieku 13 i 14 lat (roczniki 1932–1931) – 17,1%; dzieci w wieku od 15 do 17 lat (roczniki 1930–1928) – 24,7%; dzieci osiemnastoletnie (rocznik 1927) – 36,2%. W. Kołodziej, *Odbudowa szkolnictwa krakowskiego...*, s. 70; M. Fortuna, *Szkolnictwo podstawowe w Okręgu Szkolnym Krakowskim...*, s. 13.

Tabela 31. Liczba uczniów w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych od 1951/1952 do 1959/1960

Lp.	Rok szkolny	Miasto Tarnów	Powiat tarnowski	Ogółem
1.	1951/1952	4875	12 044	16 919
2.	1952/1953	5485	12 651	18 136
3.	1953/1954	6144	12 951	18 795
4.	1954/1955	6981	12 983	19 964
5.	1955/1956	7128	13 121	20 249
6.	1956/1957	7997	13 409	21 406
7.	1957/1958	8450	14 016	22 466
8.	1958/1959	8986	14 752	23 738
9.	1959/1960	9354	15 321	24 675

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkołnictwo podstawowe [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 380, tab. 13.

W dekadzie od roku szkolnego 1951/1952 do 1959/1960 nastąpił ogólny wzrost liczby uczniów w szkołach podstawowych miasta i powiatu o 7756, tj. o 45,8%. W szkołach tarnowskich wzrost ten wyniósł 4479, tj. 91,8%, tym samym nastąpiło niemal podwojenie liczby uczniów uczęszczających do tarnowskich szkół tego rodzaju. Szkoły powiatowe odnotowały natomiast wzrost o 3277, tj. 27,2%. Zatem należy zauważyć, iż lata pięćdziesiąte charakteryzowały się znacznym wzrostem liczby uczniów szkół podstawowych w Tarnowie i powiecie tarnowskim, z tym że dynamika tego wzrostu była zdecydowanie większa w mieście niż w powiecie. 57,7% liczby 7756 (ogólny wzrost liczby uczniów dla szkół miasta i powiatu) stanowili uczniowie uczęszczający do szkół w Tarnowie, 42,3% – to uczniowie ze szkół powiatowych.

W dekadzie od roku szkolnego 1960/1961 do 1969/1970 wzrost liczby uczniów ogółem dla szkół podstawowych Tarnowa i powiatu wyniósł 6745, tj. 26%. W szkołach miejskich było to 3079, tj. 30,7%, a w powiatowych 3666, tj. 23,1%. 45,6% ogólnej liczby wzrostu uczniów szkół miasta i powiatu (6745) stanowili uczniowie uczęszczający do szkół w Tarnowie, zaś 54,4% – to uczniowie ze szkół powiatowych.

W okresie od roku szkolnego 1970/1971 do 1973/1974 nastąpił spadek liczby uczniów ogółem dla szkół podstawowych Tarnowa i powiatu o 1486, tj. o 4,6%. W szkołach miejskich wyniósł on 536, tj. 4,2%, a w powiatowych 950, tj. 4,9%. Uczniowie uczęszczający do szkół w Tarnowie stanowili 36,1% ogólnej liczby spadku uczniów szkół miasta i powiatu (1486), zaś 63,9% to uczniowie ze szkół

powiatowych. Zatem większą dynamikę spadku liczby uczniów odnotowały placówki zlokalizowane w powiecie tarnowskim niż w samym Tarnowie.

Tabela 32. Liczba uczniów w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych od 1960/1961 do 1969/1970

Lp.	Rok szkolny	Miasto Tarnów	Powiat tarnowski	Liczba uczniów ogółem
1.	1960/1961	10 011	15 881	25 892
2.	1961/1962	10 532	16 509	27 041
3.	1962/1963	11 006	16 746	27 752
4.	1963/1964	11 332	16 901	28 233
5.	1964/1965	11 488	17 003	28 491
6.	1965/1966	11 641	17 069	28 710
7.	1966/1967	12 781	18 410	31 191
8.	1967/1968	13 388	19 469	32 857
9.	1968/1969	13 315	19 529	32 844
10.	1969/1970	13 090	19 547	32 637

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 380, tab. 13, s. 384, tab. 15, s. 385, tab. 16; „Rocznik Statystyczny Ziemi Krakowskiej” 1963, s. 439, tablica 6 (151).

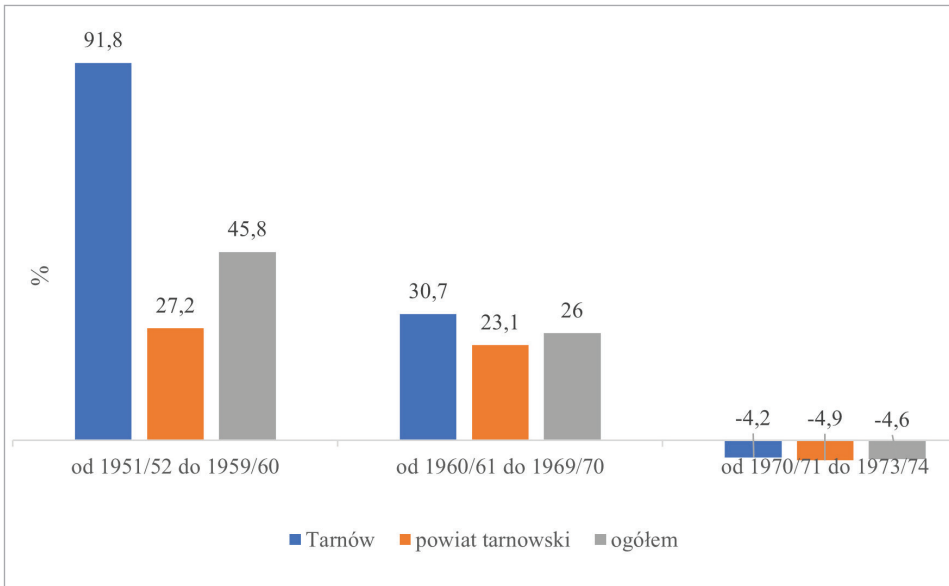
Tabela 33. Liczba uczniów w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych od 1970/1971 do 1973/1974

Lp.	Rok szkolny	Miasto Tarnów	Powiat tarnowski	Liczba uczniów ogółem
1.	1970/1971	12 805	19 274	32 079
2.	1971/1972	12 605	19 005	31 610
3.	1972/1973	12 340	18 677	31 017
4.	1973/1974	12 269	18 324	30 593

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 385, tab. 16.

Tendencja spadkowa utrzymała się także w kolejnym 1974/1975 roku szkolnym. Do szkół podstawowych miasta Tarnowa uczęszczało wówczas 12 173

uczniów¹⁰³, mniej o 96 niż w 1973/1974, tj. o 0,8%. Z kolei w szkołach powiatu tarnowskiego pobierało naukę 17 997 uczniów¹⁰⁴, co oznacza spadek o 324, tj. o 1,8% w stosunku do roku szkolnego 1973/1974. Ogólna liczba uczniów szkół miejskich i wiejskich w roku szkolnym 1974/1975 wynosiła 30 170 i była niższa od roku wcześniejszego o 423, tj. o 1,4%.

Wykres 3. Procentowe zmiany liczby uczniów szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie od roku szkolnego 1951/1952 do 1973/1974

Źródło: Opracowanie na podstawie danych zawartych w tabelach: 31, 32, 33.

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wystąpił znaczny wzrost liczby uczniów szkół podstawowych w Tarnowie i w powiecie tarnowskim. Szczególnie uwypatnił się on w dekadzie lat pięćdziesiątych w szkołach tarnowskich. W kolejnym dziesięcioleciu wzrost ten był już zdecydowanie niższy, choć nadal należy uznać go za zjawisko pozytywne. Natomiast w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych zakończyła się tendencja wzrostowa i nastąpił spadek liczby uczniów tego rodzaju szkół zarówno w mieście, jak i w powiecie, z tym że zjawisko to miało nieznacznie większe natężenie w placówkach powiatowych.

¹⁰³ Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz sytuacji gospodarczej powiatu za rok 1974. Miasto Tarnów, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, wydano 15 lutego 1975 r., s. 60, tablica VIII/1.

¹⁰⁴ Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz sytuacji gospodarczej powiatu za rok 1974. Powiat Tarnów, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, wydano 15 lutego 1975 r., s. 61, tablica VII/1.

Tabela 34. Liczba uczniów w szkołach podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach 1949, 1955, 1960, 1965

Lp.	Powiat	Liczba uczniów			
		Rok 1949	Rok 1955	Rok 1960	Rok 1965
1.	Bochnia	15 379	13 225	16 944	17 257
2.	Brzesko	16 009	13 080	16 122	16 249
3.	Chrzanów	14 560	14 389	20 408	22 731
4.	Dąbrowa Tarnowska	10 707	8 624	10 548	10 952
5.	Kraków	18 379	17 000	26 574	29 320
6.	Limanowa	15 119	13 483	16 499	16 746
7.	Miechów	13 500	13 894	14 291	12 666
8.	Myślenice	14 207	11 932	15 576	16 539
9.	Nowy Sącz	21 896	20 970	26 729	27 468
10.	Nowy Targ	18 801	18 509	23 350	25 241
11.	Olkusz	19 230	17 814	21 169	21 360
12.	Oświęcim	9 413	10 932	15 258	18 285
13.	Proszowice	6 762	6 840	7 807	7 717
14.	Sucha	9 720	9 936	12 078	12 116
15.	T a r n ó w	14 700	12 885	16 021	17 069
16.	Wadowice	19 234	13 626	17 722	19 497
17.	Żywiec	18 284	16 178	20 964	21 365
18.	Jaworzno m.	3 400	4 539	7 596	9 357
19.	Nowy Sącz m.	3 011	4 021	5 712	6 101
20.	T a r n ó w m.	3 365	6 714	10 049	11 641
21.	Zakopane m.	2 005	2 584	3 509	3 704
22.	Kraków miasto wojewódzkie	25 329	39 512	57 641	67 776
Województwo krakowskie bez miasta Krakowa		267 681	251 175	324 926	343 381
Ogółem województwo krakowskie		293 010	290 687	382 567	411 157

Źródło: *Ziemia krakowska w liczbach*, red. J. Rejduch, Kraków 1967, s. 197, tablica 162.

W 1949 r. powiat tarnowski zajmował dziewiąte miejsce spośród 17 powiatów województwa krakowskiego pod względem liczby uczniów w szkołach podstawowych. Uczęszczało do nich w sumie 255 900 dzieci (bez czterech największych ośrodków miejskich), z czego uczniowie z powiatu tarnowskiego stanowili 5,7% (14 700 dzieci). Natomiast Tarnów był pod tym względem drugim

ośrodkiem miejskim (pomijając Kraków), po Jaworznie. 3365 uczniów ze szkół podstawowych miasta Tarnowa stanowiło 28,6% ogółu uczących się w tego rodzaju szkołach w największych miastach województwa (Jaworzno, Nowy Sącz, Tarnów, Zakopane – suma 11 781 uczniów). Ogółem liczba uczniów miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego wynosiła wówczas 18 065, co stanowiło 6,7% uczniów szkół podstawowych województwa krakowskiego (bez miasta Krakowa). W 1955 r. nastąpił spadek liczby uczniów w szkołach podstawowych większości powiatów w stosunku do roku 1949, co wpłynęło na ogólne zmniejszenie się liczby uczniów w całym województwie (bez Krakowa) o 16 506, tj. o 6,2%. W powiecie tarnowskim liczba ta zmniejszyła się o 1815, tj. o 12,3%. Powiat tarnowski plasował się na 12 miejscu pod względem liczby uczniów szkół podstawowych (12 885 uczniów, czyli 5,1% liczby uczniów wszystkich 17 powiatów wynoszącej 249 823) wśród powiatów województwa krakowskiego. Charakterystyczny był jednak wzrost liczby dzieci w powiatach miejskich. W Tarnowie w ciągu sześciu lat przybyło 3349 uczniów szkół podstawowych, tj. 99,5%. Uczniowie szkół powiatów miejskich (Tarnów, Nowy Sącz, Jaworzno, Zakopane – w sumie 17 858 uczniów) stanowili 6,7% ogółu uczniów w wieku od 7 do 13 lat w województwie (bez Krakowa). Sześć lat wcześniej procent uczniów szkół podstawowych powiatów miejskich w ogólnej liczbie uczniów tego rodzaju szkół w województwie krakowskim (bez Krakowa) był mniejszy o 2,3% i wynosił 4,4%. Zjawisko to należy wiązać z intensywniejszą w tym okresie migracją ludności ze wsi do miast, gdzie w związku z rozwojem przemysłu i odbudową zniszczeń wojennych występowało duże zapotrzebowanie na nowych pracowników. W 1955 r. suma uczniów szkół Tarnowa i powiatu tarnowskiego wynosiła 19 599, co stanowi 7,8% ogółu dla województwa (bez Krakowa). Natomiast w szkołach podstawowych miasta Tarnowa naukę pobierała największa liczba uczniów (6714, stanowiąca 37,6% ogółu uczniów powiatów miejskich) wśród czterech powiatów miejskich województwa krakowskiego (suma 17 858 uczniów).

W ciągu następnych pięciu lat (1955–1960) nastąpił dynamiczny wzrost liczby uczniów szkół podstawowych. W skali województwa (bez Krakowa) wynosił on 73 751 (wzrost o 29,4%), w powiecie tarnowskim 3136 (wzrost o 19,6%), a w mieście Tarnowie 3335 (wzrost o 33,2%). Należy zatem zauważyć, iż wspomniany wzrost był w powiecie mniejszy, zaś w mieście Tarnowie większy od średniej wojewódzkiej.

Udział sumy uczniów szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego, wynoszącej w 1960 r. 26 070, w ogólnej ich liczbie w województwie (bez Krakowa) wynosił 8%. Powiat tarnowski zajmował 11 miejsce (16 921 uczniów, czyli 5,4% ogółu uczniów szkół podstawowych z terenu powiatów) wśród 17 powiatów województwa (suma 298 060 uczniów), a Tarnów pierwsze (10 049 uczniów, czyli 37,4% sumy uczniów szkół podstawowych z miejskich powiatów województwa wynoszącej 26 886), wśród czterech powiatów miejskich.

W ciągu kolejnych pięciu lat (1960–1965) wzrost liczby uczniów był mniejszy niż w okresie 1955–1960. W skali województwa (bez Krakowa) przybyło 18 455 uczniów (wzrost o 5,7%), w powiecie tarnowskim 1048 (wzrost o 6,5%) i w mieście Tarnowie 1592 (wzrost o 15,8). W tym pięcioleciu wzrost liczby uczniów szkół podstawowych zarówno w powiecie tarnowskim, jak i w mieście Tarnowie był większy od średniej wojewódzkiej.

W 1965 r. pod względem liczby uczniów szkół podstawowych powiat tarnowski zajmował dziesiąte miejsce (17 069 uczniów, czyli 5,5% ogółu uczniów szkół podstawowych powiatów województwa) na 17 powiatów województwa krakowskiego (suma 312 578 uczniów), a Tarnów był pierwszy (11 641, czyli 37,8% ogółu uczniów szkół podstawowych czterech powiatów miejskich) wśród czterech powiatów miejskich województwa (ogółem 30 803 uczniów). Suma uczniów szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w tym roku wynosiła 28 710 i stanowiła 8,4% ogółu uczniów tego rodzaju szkół w województwie krakowskim (bez Krakowa).

Tabela 35. Uczniowie w szkołach podstawowych w województwie krakowskim i regionie tarnowskim (miasto i powiat) według najwyższej klasy w roku szkolnym 1962/1963

Ogółem		Uczniowie w szkołach podstawowych z najwyższą klasą				
		IV lub niższą	V	VI	VII	
Województwo karkowskie	Ogółem	339 363	5 922	5 906	695	326 840
	Miasta	93 396	342	50	–	93 004
	Wieś	245 967	5 580	5 856	695	233 836
Region tarnowski (miasto i powiat razem)	Ogółem	27 752	213	581	–	26 958
	Miasta	11 688	–	–	–	11 688
	Wieś	16 064	213	581	–	15 270

Źródło: „Rocznik Statystyczny Ziemi Krakowskiej” 1963, s. 434–435, tablica 3 (148).

W roku szkolnym 1962/1963 sytuacja miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego (ogółem) pod względem dostępności uczniów do najwyżej zorganizowanych szkół podstawowych prezentowała się korzystnie na tle województwa tarnowskiego. 97,1% dzieci i młodzieży miało dostęp do szkół z najwyższą klasą VII. W skali wojewódzkiej procent ten wynosił 96,3%. Wszyscy uczniowie szkół zlokalizowanych w miastach (Tarnów, Tuchów) uczęszczali do szkół z najwyższą klasą VII. Jedyne 4,9% uczniów szkół powiatowych zlokalizowanych w miejscowościach wiejskich uczęszczało do szkół niżej zorganizowanych.

Tabela 36. Liczba uczniów w szkołach podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w roku szkolnym 1970/1971

Lp.	Powiat	Liczba uczniów
1.	Bochnia	17 697
2.	Brzesko	17 447
3.	Chrzanów	24 800
4.	Dąbrowa Tarnowska	11 884
5.	Kraków	30 715
6.	Limanowa	19 080
7.	Miechów	11 463
8.	Myślenice	17 793
9.	Nowy Sącz	31 302
10.	Nowy Targ	29 374
11.	Olkusz	21 176
12.	Oświęcim	20 960
13.	Proszowice	7240
14.	Sucha Beskidzka	13 138
15.	T a r n ó w	19 274
16.	Wadowice	21 501
17.	Żywiec	23 438
18.	Jaworzno m.	10 341
19.	Nowy Sącz m.	6612
20.	T a r n ó w m.	12 805
21.	Zakopane m.	3867
22.	Kraków miasto wojewódzkie	68 634
Województwo krakowskie bez miasta Krakowa		371 907
Ogółem województwo krakowskie		440 541

Źródło: „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1971, s. 384, tablica 1 (159);
Szkoły podstawowe w roku szkolnym 1970/1971, Warszawa 1971, s. 146–147, tablica 26.

W roku szkolnym 1970/1971 liczba uczniów szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego wynosiła 32 079 i stanowiła 8,6% ogółu uczniów tego rodzaju szkół w województwie krakowskim (bez Krakowa). Tym samym w ciągu pięciu lat nastąpił wzrost procentowego udziału liczby uczniów regionu tarnowskiego (miasta i powiatu) w ogólnej liczbie uczniów podstawówek województwa krakowskiego. W okresie od 1965 do 1970 r. wskaźnik ten zwiększył się o 0,3%.

Obiekty szkolne i sale lekcyjne

Działania wojenne oraz polityka niemieckich władz okupacyjnych wyniszczyły zasoby ludzkie oraz materialne polskiego szkolnictwa powszechnego. W sprawozdaniu z działalności Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego w roku szkolnym 1945/1946 kurator zaznaczył, iż:

Wyposażenie szkół w budynki szkolne wykazuje duże braki. Duży procent szkół mieści się w budynkach wilgotnych, zagrzybionych, ciemnych i ciasnych. Izb lekcyjnych własnych jest 4384, wynajętych, aż 1311. Brak izb lekcyjnych, uwzględniając obecny stan organizacyjny szkół, przekracza 1000, zniszczenia wojenne dotknęły 486 budynków szkolnych, tj. ok. 28% ogólnego stanu. Do odbudowy pozostaje jeszcze 331 budynków, z tego: zniszczonych w 100% – 19, w 50% – 43, w około 10% – 214, poniżej 10% – 55¹⁰⁵.

W powiecie tarnowskim w wielu miejscowościach budynki szkolne zostały zniszczone w 70%. Najbardziej zdewastowane zostały obiekty w miejscowościach: Lisia Góra, Pawężów, Rudka, Zaborowice, Jodłówka Wałki, Mikołajowice, Łętowice, Koszyce Wielkie, Chojnik, Golanka, Siedliska, Zgłobice, Jastrząbka Nowa¹⁰⁶. Zlokalizowane tam budynki szkolne ze względu na stan techniczny nie nadawały się do rozpoczęcia w nich nauczania. Część wymagała między innymi wymiany pokrycia dachowego, stolarki okiennej czy też drzwiowej.

Przed rozpoczęciem działań wojennych w powiecie tarnowskim trwała także budowa nowych obiektów szkolnych. Budynki te nie zostały ukończone, a niektóre z nich rozebrali Niemcy. Takie zdarzenia miały miejsce między innymi w: Falkowej, Skrzyszowie, Pogórskiej Woli, Nowych Żukowicach, Świebodzinie, Pleśnej, Wierchosławicach, Karwodrzy, Zalasowej, Mesznej Opackiej, Trzemesnej¹⁰⁷. W Nowych Żukowicach okupant polecił rozebrać niedokończony budynek, a cegłę przeznaczył na inne cele. Według opartych na materiałach źródłowych szacunków Czesława Sterkowicza w okresie okupacji niemieckiej na terenie powiatu tarnowskiego 81 sal lekcyjnych zostało zniszczonych w 100%, 69 w 50%, zaś ogólne zniszczenia sprzętów i wyposażenia szkół wyniosły 48%¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Sprawozdanie z działalności Kuratorium OSK w r. szk. 1945/6, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1946, nr 3 (część nieurzędowa), s. 41. W ocenie stanu oświaty na dzień 1 września 1947 r., kurator stwierdził, że w zakresie liczby sal lekcyjnych sytuacja się poprawia, ale nadal brak jest 998 sal. Istniało tylko osiem pracowni przyrodniczych, dwie biologiczne, 19 robót ręcznych i pięć innych. Zob. Stan oświaty w Okręgu Szkolnym Krakowskim. Przemówienie kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego dra Stefana Białasa, wygłoszone 1 września 1947 r. na Zjeździe Oświatowym Przewodniczących Powiatowych Rad Narodowych i Miejskich Rad Narodowych Miast Wydzielonych oraz Przewodniczących Komisji Oświatowych PRN i MRN, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1947, nr 7 (część nieurzędowa), s. 40.

¹⁰⁶ C. Sterkowicz, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim...*, s. 150; F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 363.

¹⁰⁷ C. Sterkowicz, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim...*, s. 150.

¹⁰⁸ Zob. tamże, s. 229–231, aneks 28.

W miarę przyzwoite, choć nadal trudne warunki lokalowo-materialne, pozwalające jednak na rozpoczęcie nowego roku szkolnego, występowały w szkołach położonych w następujących miejscowościach powiatu: Łękawka, Mieszna Opaczka, Lubaszowa, Zabłędza, Świebodzin, Brzozowa, Plichty, Zalasowa, Skrzyszów Górny, Tarnowiec, Błonie, Wierzchosławice, Kąсна Dolna, Trzemesna, Piotrkowice, Tuchów-Wołowa¹⁰⁹. W kronice Szkoły Powszechnej w Zabłędzy znajduje się następujący opis budynku szkolnego:

Stary budynek wymaga poprawy, przeróbki, bo w tym stanie nie jest to miejsce dla dziatwy szkolnej. Sale ciemne, zimne, wilgotne z grzybem. Ogólne życzenie mieszkańców Zabłędzy, by jak najszybciej budować nową szkołę. Budowa szkoły nie została umieszczona w planie, aż prawdopodobnie w 1951 r. rozpocznie się budowa¹¹⁰.

W innych miejscowościach mieszkańcy również podejmowali decyzje o rozpoczęciu budowy nowych obiektów szkolnych. Na posiedzeniu Gminnej Rady Narodowej w Ciężkowicach odbytym 27 maja 1946 r. przyjęto do wiadomości potrzebę budowy budynków szkolnych w miejscowościach Bruśnik oraz Kipszna¹¹¹.

W Szkole Powszechnej w Ryglicach we wrześniu 1945 r. nauka nie rozpoczęła się w budynku szkoły, który pozostawał uszkodzony. Pierwsze lekcje odbyły się w obiekcie wynajętym na tzw. Galii Górnej, natomiast budynek szkoły przekazano do użytkowania po remoncie dopiero na wiosnę 1946 r. Dzieci aż do zelektryfikowania wsi, to jest do 1948 r., uczyły się i odrabiały lekcje przy lampach naftowych lub karbidowych¹¹².

W miejscowości Zaczarnie nowoczesny budynek szkolny wybudowano jeszcze przed wojną. W okresie okupacji został zdewastowany i zniszczony na skutek stacjonowania w nim w 1944 r. wojsk niemieckich. Degradacji uległ sprzęt, urządzenia szkolne oraz pomoce naukowe. Po zakończeniu działań wojennych budynek doprowadzono do stanu używalności, a w 1948 r. zelektryfikowano. Swoje zadanie spełniał aż do 1978 r., kiedy to rozpoczęto jego remont i rozbudowę¹¹³.

W gminie Wierzchosławice wkrótce po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej nauczyciele zajęli się porządkowaniem sal lekcyjnych oraz terenów przyszkolnych. Nauczanie podejmowali w trudnych warunkach, zwłaszcza w takich miejscowościach jak Łętowice, Mikołajowice, Rudka¹¹⁴. Budynki szkolne były zdewastowane, zaniedbane. Brakowało wszystkiego: tablic, ławek, opału oraz, co najważniejsze,

¹⁰⁹ Tamże, s. 151.

¹¹⁰ Kronika szkoły w Zabłędzy (1915–1974), b.s. (AS).

¹¹¹ Wyciąg z protokołu nr 7 posiedzenia Rady Narodowej w Ciężkowicach odbytego 27 maja 1946 r. (ANK/OT sygn. WOT IV 3/2).

¹¹² J. Błażej, *Z kart historii szkolnictwa podstawowego w Ryglicach*, kps, s. 12.

¹¹³ T. Koziół, *Zaczarnie. Zarys monograficzny dziejów miejscowości, oświaty i parafii*, Tarnów 1998, s. 76.

¹¹⁴ J. Malec, *Przemiany w stosunkach społecznych i kulturalnych [w:] Wierzchosławice. Dzieje wsi i gminy*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1994, s. 549.

pomocy dydaktycznych. W tej sytuacji ogromną rolę odgrywała pomoc lokalnej społeczności.

W samych Wierchosławicach niedokończony jeszcze przed wojną budynek szkolny wymagał uzupełnienia i remontu, a także wyposażenia w sprzęt i pomoce naukowe. I w tym przypadku nieodzowna okazała się pomoc społeczna: komitetu rodzicielskiego, lokalnych organizacji społecznych, władz administracyjnych, a także starszej młodzieży. Poczynaniami tych wszystkich ludzi „dobrej woli” kierowali kierownicy szkoły. W 1949 r. w budynku wykonano najpilniejsze inwestycje. Zainstalowano prąd elektryczny, urządzono kuchnię, uporządkowano teren wokół szkoły. Naprawione zostały drzwi, okna, wybudowano piec, ulepszono węzeł sanitarno-higieniczny. Dokonano również zakupu podstawowych pomocy dydaktycznych¹¹⁵.

W Klikowej już w 1945 r. rozpatrywano kwestię dokończenia prac przy szkolnym obiekcie. Ostatecznie do działania przystąpiono dopiero w 1948 r. Utworzony został komitet budowy szkoły, który rozpoczął gromadzenie materiałów budowlanych oraz zbiórkę środków finansowych. Z powiatu uzyskano na ten cel kwotę 150 000 zł, a mieszkańcy Klikowej opodatkowali się na rzecz budowy szkoły po 300 zł z hektara ziemi oraz podjęli zobowiązanie czterodniowej pracy przy jej wykańczaniu. Prace budowlane ruszyły 15 kwietnia 1948 r. Przy budowie szkoły oprócz rodziców, nauczycieli pomagali także uczniowie klas starszych¹¹⁶.

Jeszcze dziesięć lat po zakończeniu okupacji warunki lokalowe wielu wiejskich szkół w powiecie nie uległy znaczącym zmianom. Józefa Cygan, kierowniczka Szkoły Podstawowej w Kowalowej, tak opisała stan szkoły w 1955 r.:

Szkoła od 1945 roku mieści się w dwóch budynkach: budynek szkolny i podworski. Budynek podworski, w którym znajduje się 2 izby lekcyjne nie nadaje się do użytku młodzieży i grozi zawaleniem. (...) Szkoła posiada 4 izby lekcyjne o łącznej powierzchni 102 m², w których uczy się przeciętnie 146 dzieci. Lekcje prowadzone są na dwie zmiany. Sali na kancelarię, czy pomoce naukowe szkoła nie posiada¹¹⁷.

Również szkolnictwo powszechne miasta Tarnowa borykało się z trudnościami powojennej rzeczywistości¹¹⁸. Budynki dwóch szkół – im. S. Konarskiego i im. K. Brodzińskiego były uszkodzone¹¹⁹. Średni procent zniszczenia wszystkich

¹¹⁵ Tamże, s. 553–554.

¹¹⁶ R. Gomoła, *Szkoła Podstawowa nr 10 im. Romana „Sybiraka” Sanguszeki*, Tarnów-Klikowa 1998, s. 47–48.

¹¹⁷ Cytat za: M. Czosnyka, *Kowalowa. Zarys historii 1386–2016*, Tarnów-Kowalowa 2016, s. 147–148.

¹¹⁸ W 1939 r. wszystkie szkoły powszechne w Tarnowie (w tym z żydowskim językiem nauczania oraz prywatne) użytkowały 14 budynków. Po wojnie szkoły podstawowe w Tarnowie posiadały sześć budynków. Informacja kierownika Wydziału Oświaty Józefa Chmielewskiego z 18 kwietnia 1957 r., s. 1 (ANK/OT sygn. WOT II/22).

¹¹⁹ C. Sterkowicz, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim...*, s. 234, aneks 31.

dziwięciu obiektów tarnowskich szkół wynosił 60%. W budynkach szkół im. K. Hoffmanowej i im. J. Słowackiego mieściły się szpitale wojskowe, w budynku im. M. Konopnickiej działał urząd pocztowy¹²⁰, w związku z czym zmieniło się ich przeznaczenie oraz ogólne wyposażenie. We wszystkich szkołach miejskich sprzęt i pomoce zostały zniszczone w 100%¹²¹. Mimo tych strat nauczyciele podejmowali starania, aby jak najszybciej przystąpić do pracy z dziećmi i młodzieżą.

Szkoła im. S. Staszica rozpoczęła naukę w bardzo trudnych warunkach. Jej dawny budynek przy ulicy Nowodąbrowskiej nie nadawał się do celów szkolnych, był w ponad 80% zniszczony. Szkołę przeniesiono do obiektu przy ulicy Szpitalnej nr 19 na drugie piętro¹²². W szkole im. M. Kopernika naukę rozpoczęło wcześniej, bo już 14 lutego 1945 r. Budynek szkolny był w lepszym stanie technicznym. W trakcie wojny 20 grudnia 1944 r. spadała na niego bomba, jednak spaleniu uległa tylko jedna sala oraz korytarz na parterze¹²³. Ogólnie w latach okupacji oraz po 1945 r. tarnowskie szkolnictwo podstawowe straciło ze swojego stanu osiem budynków szkolnych¹²⁴.

Również w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych stan bazy lokalowej wykorzystywanej przez tarnowskie szkolnictwo podstawowe nie przedstawiał się zadowalająco, o czym informuje raport o stanie miasta Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie z 1954 r.:

Z powodu zniszczeń wojennych oraz dużego przyrostu dzieci, miasto Tarnów posiada jednak za mało budynków szkolnych, a istniejące cierpią na szczupłość miejsca oraz przeciążenie dwu i trzykrotną zmianą naukową.

W chwili obecnej istnieją dwie szkoły w budynkach całkowicie wynajętych, jedna częściowo, a szkoły żeńska nr 3 i męska nr 4 mieszczą się we wspólnym budynku. Warunki lokalowe obydwu tych szkół – ze względu na szczupłość pomieszczeń – są bardzo trudne i stan taki wpływa hamująco na ich normalny rozwój. (...) Analogiczna sytuacja przedstawia się ze szkołami nr 6 żeńską i nr 7 męską.

Szczególnie rażąco ujawniają się trudności lokalowe na peryferiach miasta, które w okresie przedwojennym były szczególnie zaniedbane. Tak więc Szkoła Podstawowa w Tarnowie-Gumniskach (spółdzielnia produkcyjna) wynajmuje izby szkolne

¹²⁰ Budynek szkoły im. M. Konopnickiej przy ul. Mickiewicza 6 został zarekwirowany przez niemieckie władze okupacyjne i przystosowany do potrzeb poczty. W 1945 r. przejęło go Ministerstwo Pocht i Telegrafów na cele Powiatowego Zarządu Łączności. W budynku były między innymi zainstalowane centrale telefoniczne, telegraficzne i radiowęzeł. Obsługiwały one miasto i powiat. Informacja kierownika Wydziału Oświaty Józefa Chmielewskiego z 18 kwietnia 1957 r., s. 1–2 (ANK/OT sygn. WOT II/22).

¹²¹ C. Sterkowicz, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim...*, s. 152, s. 234.

¹²² Kronika Szkoły Podstawowej im. S. Staszica od 1945 r., s. 1 (ANK/OT sygn. Sz.P.St. 4).

¹²³ S. Pytko, *Z dziejów szkoły podstawowej nr 4 im. Mikołaja Kopernika w Tarnowie*, Tarnów 1984, s. 11–12.

¹²⁴ Szkolnictwo podstawowe miasta Tarnowa (bez szkół podstawowych podległych bezpośrednio Wydziałowi Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie), s. 1 (ANK/OT sygn. WOT II/22).

w dwóch oddzielnych budynkach bez żadnych izb dodatkowych. Zarówno ich ciasnota jak i przystosowanie nie odpowiadają w żadnym wypadku wymogom w tym względzie. (...) Drugą z kolei szkołą na peryferiach miasta, pozostającą w podobnych warunkach lokalowych, to szkoła w Tarnowie-Rzędzinie. Szkoła ta zajmuje 3 oddzielne budynki, oddalone od siebie około 200 m. (...)

W dzielnicy Tarnów-Chyszów szkoła mieści się w budynku wynajętym od prywatnego właściciela i zajmuje nader skromne pomieszczenia, co w żadnym wypadku nie stwarza możliwości dobrej pracy szkoły w dzielnicy, gdzie znajduje się spółdzielnia produkcyjna i PGR. (...)

Szkoły podstawowe na terenie miasta miały do dyspozycji /na dzień 31 grudnia 1953 r./ tylko jedną salę gimnastyczną¹²⁵.

Tabela 37. Liczba sal lekcyjnych wybudowanych dla szkół podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach 1945–1965

Lp.	Powiat	Sale lekcyjne wybudowane ogółem	W latach		
			1945–1963	1964	1965
1	2	3	4	5	6
1.	Bochnia	146	118	14	14
2.	Brzesko	160	152	–	8
3.	Chrzanów	202	153	12	37
4.	Dąbrowa Tarnowska	181	138	25	18
5.	Jaworzno m.	78	60	11	7
6.	Kraków	214	150	36	28
7.	Limanowa	186	113	32	41
8.	Miechów	111	83	15	13
9.	Myślenice	172	147	9	16
10.	Nowy Sącz m.	68	42	11	15
11.	Nowy Sącz	437	396	13	28
12.	Nowy Targ	291	228	39	24
13.	Olkusz	171	146	13	12
14.	Proszowice	80	59	5	16
15.	Sucha Beskidzka	71	49	4	18
16.	T a r n ó w m.	78	71	–	7
17.	T a r n ó w	187	154	21	12
18.	Wadowice	197	145	33	19
19.	Żywiec	272	248	18	6

¹²⁵ Charakterystyka gospodarcza miasta Tarnowa..., s. 80–81 (ANK/OT sygn. PMRN. T. 347).

1	2	3	4	5	6
20.	Oświęcim	212	174	11	27
21.	Zakopane m.	35	29	–	6
Razem		3549	2855	322	372

Źródło: *Ziemia krakowska w liczbach*, red. J. Rejduch, Kraków 1967, s. 199, tablica 164.

W latach 1945–1965 w województwie krakowskim wybudowanych zostało 3549 sal lekcyjnych. Najwięcej powstało w powiatach: nowosądeckim, nowotar-skim, żywieckim, chrzanowskim i krakowskim. Powiat tarnowski pod tym wzglę-dem zajmował dziesiąte miejsce w województwie, natomiast miasto Tarnów drugie wśród czterech głównych ośrodków miejskich (bez Krakowa). Łącznie w Tarno-wie i powiecie tarnowskim powstało 265 nowych sal lekcyjnych, co stanowiło 7,5% ogólnej sumy izb wybudowanych w województwie krakowskim na potrzeby szkol-nictwa podstawowego.

Dane z lat szkolnych 1958/1959, 1962/1963 i 1972/1973 ukazują, iż liczba sal lekcyjnych w województwie krakowskim systematycznie rosła. W roku szkolnym 1962/1963 była większa w stosunku do 1958/1959 o 815, tj. o 10,9%, a w 1972/1973 w stosunku do 1962/1963 o 1769, tj. 21,3%. W powiecie tarnowskim wzrost ten przedstawiał się następująco – pomiędzy rokiem szkolnym 1958/1959 a 1962/1963 – wzrost o 28, tj. o 7%, – pomiędzy rokiem szkolnym 1962/1963 a 1972/1973 – wzrost o 133, tj. o 32,7%. Dla miasta Tarnowa wartości te w analogicznych latach przedstawiają się następująco: 53, tj. 32,% oraz 23, tj. 10,6%. Analizowane dane ukazują, iż na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych (odcinek czasowy pięciu lat szkolnych) wzrost liczby sal lekcyjnych następował zdecydowanie dy-namiczniej w szkołach miejskich Tarnowa niż w placówkach powiatowych. Z ko-lei na przestrzeni jedenastu lat (większość w latach sześćdziesiątych) dynamika ta była zdecydowanie większa w przypadku szkolnictwa podstawowego powiatu tarnowskiego niż miasta Tarnowa.

Do powstania nowych obiektów dla szkół podstawowych przyczyniła się także akcja budowy tysiąca szkół na tysiąclecie państwa polskiego. W ramach omawia-nej akcji w Tarnowie wybudowane zostały nowe budynki dla dwóch szkół podsta-wowych – nr 3 im. M. Konopnickiej i nr 8 w dzielnicy Świerczków, zaś w powie-cie tarnowskim były to budynki dla szkół w Ciężkowicach, Bogoniowicach i Łęgu Tarnowskim¹²⁶.

Szkoła Podstawowe nr 3 im. M. Konopnickiej otrzymała swój budynek w 1962 r. Był to jak na ówczesne wymogi obiekt nowoczesny z klasopracownia-mi i salą gimnastyczną. Liczył 15 sal lekcyjnych. Budynek szkoły nr 8 był większy

¹²⁶ Pismo inspektora szkolnego Fryderyka Łazarza z 16 kwietnia 1965 r. do dyrekcji i kierow-nictw szkół w mieście i powiecie tarnowskim (ANK/OT sygn. WOT XIV/21). Szerzej na temat akcji budowy tysiąca szkół na tysiąclecie państwa polskiego zob. rozdział trzeci, s. 297, przypisy 292.

Tabela 38. Liczba sal lekcyjnych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach szkolnych 1957/1958, 1962/1963, 1972/1973

Lp.	Powiat	Liczba sal lekcyjnych											
		Rok szkolny 1958/1959				Rok szkolny 1962/1963				Rok szkolny 1972/1973			
		Ogółem	Miasta	Wieś		Ogółem	Miasta	Wieś		Ogółem	Miasta	Wieś	
I	2	3	4	5		6	7	8		9	10	11	
1.	Bochnia	416	55	361		455	66	389		485	62	423	
2.	Brzesko	421	20	401		441	18	423		520	27	493	
3.	Chrzanów	373	149	224		429	177	252		562	224	338	
4.	Dąbrowa Tarnowska	297	25	272		319	26	293		386	47	339	
5.	Jaworzno m.	104	104	–		122	122	–		169	169	–	
6.	Kraków	568	46	522		637	64	573		772	70	702	
7.	Limanowa	412	36	376		467	39	428		571	60	511	
8.	Miechów	377	31	346		375	30	345		458	44	414	
9.	Myslenice	345	27	318		400	67	333		442	53	389	
10.	Nowy Sącz m.	93	93	–		112	112	–		126	126	–	
11.	Nowy Sącz	696	81	615		788	70	718		905	117	788	
12.	Nowy Targ	633	83	550		684	112	572		915	141	774	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
13.	Olkusz	476	73	403	524	102	422	598	108	490
14.	Oświęcim	301	130	171	345	158	187	448	222	226
15.	Proszowice	208	10	198	217	12	205	264	20	244
16.	Sucha Beskidzka	289	43	246	310	44	266	385	61	324
17.	T a r n ó w m.	163	163	-	216	216	-	239	239	-
18.	T a r n ó w	378	9	369	406	11	395	539	15	524
19.	Wadowice	390	63	327	448	70	378	564	100	464
20	Zakopane m.	57	57	-	68	68	-	93	93	-
21.	Żywiec	499	67	432	548	75	473	639	82	557
Ogółem województwo krakowskie (bez miasta Krakowa)		7 496	1 365	6 131	8 311	1 659	6 652	10 080	2 080	8 000

Źródło: „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1959, s. 255, tablica 5 (165); „Rocznik Statystyczny Ziemi Krakowskiej” 1963, s. 437, tablica 5 (150); „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1973, s. 328, tablica 2 (178).

i dysponował 23 salami lekcyjnymi. Łącznie dzięki akcji tysiąca szkół na tysiąclecie państwa polskiego w Tarnowie powstało: dwa budynki szkolne, 38 sal lekcyjnych, dwie sale gimnastyczne, 13 izb mieszkalnych. Z kolei w powiecie tarnowskim było to: trzy budynki szkolne, 20 sal lekcyjnych, trzy sale gimnastyczne, dziesięć izb mieszkalnych¹²⁷. W skali województwa dzięki tej akcji szkoły wzbogaciły się o: 83 budynki szkolne, 628 sal lekcyjnych, 68 sal gimnastycznych, 344 izby mieszkalne¹²⁸.

Ponadto w latach 1960–1965 w Tarnowie oddano do użytku nowe obiekty dla szkół: nr 15 im. J. Bema (15 sal lekcyjnych), nr 9 im. M. Nowotki (11 sal lekcyjnych), nr 16 im. gen K. Świerczewskiego (15 sal lekcyjnych) oraz nr 14 im. S. Jaracza (11 sal lekcyjnych). W 1965 r. na terenie powiatu przekazano do użytku obiekty szkolne w miejscowościach Świebodzin, Kowalowa oraz Tuchów-Wołowa, przy czym ten ostatni został wybudowany w czynie społecznym lokalnej społeczności¹²⁹.

Tabela 39. Inwestycje w szkolnictwie podstawowym w Tarnowie w latach 1950–1970

Lp.	Miejscowość	Rok ukończenia budowy
Lata pięćdziesiąte – trzy budynki		
1.	Szkoła Podstawowa nr 17	1950
2.	Szkoła Podstawowa nr 10	1953
3.	Szkoła Podstawowa nr 12	1959
Lata sześćdziesiąte – dziewięć budynków		
4.	Szkoła Podstawowa nr 15	1960
5.	Szkoła Podstawowa nr 9	1960
6.	Szkoła Podstawowa nr 3	1962
7.	Szkoła Podstawowa nr 20	1962
8.	Szkoła Podstawowa nr 14	1963
9.	Szkoła Podstawowa nr 16	1963
10.	Szkoła Podstawowa nr 11	1966
11.	Szkoła Podstawowa nr 18	1966
12.	Szkoła Podstawowa nr 19	1969

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 390.

¹²⁷ *Ziemia krakowska w liczbach*, red. J. Rejduch, Kraków 1967, s. 201, tablica 166.

¹²⁸ Tamże.

¹²⁹ Rozwój oświaty w okresie XX-lecia PRL ze szczególnym uwzględnieniem lat 1961–1965, s. 1–2 (ANK/OT sygn. WOT XIV/22).

W latach pięćdziesiątych w Tarnowie na potrzeby szkolnictwa podstawowego powstały trzy nowe obiekty szkolne. W latach sześćdziesiątych było to dziewięć nowych obiektów. W latach: 1960, 1962, 1963 i 1966 oddawano do użytku po dwa budynki rocznie dla tarnowskich szkół podstawowych.

**Tabela 40. Inwestycje w szkolnictwie podstawowym
w powiecie tarnowskim w latach 1948–1973**

Lp.	Miejscowość	Rok ukończenia budowy
Lata czterdzieste (od 1948 r.) – jeden budynek		
1.	Golanka	1948
Lata pięćdziesiąte – 12 budynków		
2.	Błonie	1950
3.	Zalasowa	1950
4.	Bruśnik	1951
5.	Jastrzębia 1	1952
6.	Joniny	1952
7.	Kąсна Dolna	1952
8.	Nowa Jastrąbka	1953
9.	Szynwałd	1953
10.	Jastrzębia 2	1954
11.	Komorów	1954
12.	Nowe Żukowice	1957
13.	Zabłędza	1958
Lata sześćdziesiąte – 29 budynków		
14.	Lisia Góra	1960
15.	Pleśna	1960
16.	Lęg Tarnowski	1961
17.	Tuchów-Wołowa	1961
18.	Ciężkowice	1962
19.	Lubcza	1962
20.	Świebodzin	1962
21.	Łukowa	1963
22.	Radłów	1963
23.	Zborowice	1963
24.	Wola Rzędzińska	1963

25.	Bogoniowice	1964
26.	Breń	1964
27.	Łętowice	1964
28.	Koszyce Małe	1964
29.	Buchcice	1965
30.	Kipszna	1965
31.	Kowalowa	1965
32.	Ostrów	1966
33.	Stare Żukowice	1966
34.	Wola Lubecka	1966
35.	Brzozówka	1967
36.	Kobierzyn	1967
37.	Biskupice Radłowskie	1968
38.	Karwodrza	1968
39.	Siedlec	1968
40.	Lubinka	1969
41.	Łękawica	1969
42.	Niedomice	1969
Lata siedemdziesiąte (do 1973 r.) – osiem budynków		
43.	Jodłówka Tuchowska	1970
44.	Skrzyszów Górny	1970
45.	Stare Żukowice	1970
46.	Pławna	1971
47.	Rudka	1971
48.	Zawada	1971
49.	Zgłobice	1971
50.	Łowczów	1972

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] Tarnów. *Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 389–390, tab. 19.

Największa liczba inwestycji w szkolnictwie podstawowym powiatu tarnowskiego przypadała na lata sześćdziesiąte. Powstało wówczas 29 nowych obiektów szkolnych, najwięcej w latach 1962 i 1963, w których oddano do użytku po cztery nowe budynki dla szkół. Również cztery obiekty przekazano szkołom w 1971 r.

Tabela 41. Liczba sal lekcyjnych w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1963–1975

Lp.	Rok szkolny	Miasto Tarnów		Powiat Tarnów		Ogółem	
		Liczba		Liczba		Liczba	
		sale lekcyjne	w tym pracownie	sale lekcyjne	w tym pracownie	sale lekcyjne	w tym pracownie
1.	1963/1964	201	38	445	37	646	75
2.	1964/1965	201	39	445	37	646	76
3.	1965/1966	203	40	448	39	651	79
4.	1966/1967	220	66	473	51	693	117
5.	1967/1968	237	62	496	53	733	115
6.	1968/1969	239	60	503	61	742	121
7.	1969/1970	248	63	525	67	773	130
8.	1970/1971	246	64	526	67	772	131
9.	1971/1972	246	64	537	67	783	131
10.	1972/1973	239	50	539	58	778	108
11.	1973/1974	243	69	528	77	771	146
12.	1974/1975	240	89	528	77	768	166

Źródło: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 386, tab. 17.

W roku szkolnym 1974/1975 ogólna liczba sal lekcyjnych w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim wynosiła 768, w tym liczba pracowni – 166. W stosunku do roku 1963/1964 liczba sal wzrosła o 122, tj. o 18,9%, a pracowni o 91, tj. o 121,3%. Dane dotyczące liczby sal lekcyjnych dla powiatu tarnowskiego wskazują ich wzrost o 83, tj. o 18,6%, a pracowni o 40, tj. o 108,1%. W mieście Tarnowie liczba sal lekcyjnych wzrosła o 39, tj. o 19,4%, a pracowni o 51, tj. 134,2%.

W roku szkolnym 1969/1970 w najkorzystniejszej sytuacji pod względem bazy lokalowej przeznaczonej do celów dydaktycznych znajdowała się szkoła nr 20, która dysponowała 23 salami lekcyjnymi oraz czterema pracownikami specjalistycznymi. Do największych pod tym względem placówek w Tarnowie należały również szkoły nr 4 (18 sal lekcyjnych, pięć pracowni), nr 18 (16 sal lekcyjnych i pięć pracowni), nr 16 (15 sal lekcyjnych, pięć pracowni) oraz nr 3 (15 sal lekcyjnych, cztery pracownie).

Tabela 42. Liczba sal lekcyjnych i pracowni w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w roku szkolnym 1969/1970

Lp.	Szkoła podstawowa	Liczba sal lekcyjnych (w tym klasopracownie)	Liczba pracowni (w tym sale gimnastyczne)
1.	nr 1	15	3
2.	nr 2	8	1
3.	nr 3	15	4
4.	nr 4	18	5
5.	nr 5	6	–
6.	nr 6	14	3
7.	nr 7	13	2
8.	nr 8	11	5
9.	nr 9	12	4
10.	nr 10	11	3
11.	nr 11	7	3
12.	nr 12	6	2
13.	nr 13	9	2
14.	nr 14	10	4
15.	nr 15	14	4
16.	nr 16	15	5
17.	nr 17	12	1
18.	nr 18	16	5
19.	nr 19	13	3
20.	nr 20	23	4
Ogółem		248	63

Źródło: Formularz statystyczny GUS S-OW-18 z roku szkolnego 1969/1970, stan z 20 września 1969 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/22).

Szczególnie duże trudności w zakresie bazy materialnej szkół podstawowych dotyczyły sal gimnastycznych. Wynikały one zarówno z ich braku w okresie międzywojennym, jak i ze zniszczeń wojennych. Nadrobienie braków w bazie lokalowej i materialnej przeznaczonej do efektywnego realizowania programu wychowania fizycznego wymagało podjęcia znacznego wysiłku inwestycyjnego, który jeszcze przez wiele lat po zakończeniu wojny przekraczał możliwości państwa polskiego. Skalę problemu obrazuje jej stan u progu reformy szkolnej, tj. w roku szkol-

nym 1960/1961. Wówczas liczba sal gimnastycznych w szkołach podstawowych w kraju wynosiła 3250, z czego na wsi 1362 (41,9%), a w mieście 1888 (58,1%)¹³⁰. Prowadzone wówczas analizy wykazywały, iż aby wszystkie tworzące się szkoły ośmioklasowe przy ilości uczniów co najmniej 160 miały salę gimnastyczną, państwo winno wybudować ich co najmniej 4000¹³¹. Zatem w momencie wdrażania założeń reformy szkoły podstawowe dysponowały tylko 30% wymaganych sal gimnastycznych (60% w mieście i 20% na wsi)¹³². Brakowało prawie 7500 sal, z czego w szkołach miejskich 2140 (28,5%) i wiejskich 5360 (71,5%)¹³³.

Program budowy sal gimnastycznych władze oświatowe rozłożyły na dwa etapy. W pierwszym, który miał trwać do 1965 r., planowano wybudować sale gimnastyczne we wszystkich szkołach o siedmiu i więcej nauczycielach, w drugim – w latach 1966–1975 – w pozostałych szkołach. Realizacja tego założenia była jednak trudna i do 1965 r. udało się uzyskać stan następujący – szkoły miejskie posiadały 2566 sal gimnastycznych, a wiejskie 2476¹³⁴. W następnych latach również nie zrealizowano zakładanej programem liczby sal, w roku szkolnym 1968/1969 w miastach istniało 2989 sal, a na wsi 3201¹³⁵. W latach kolejnych do 1975 r. nie osiągnięto w pełni zakładanego stanu.

Tabela 43. Liczba sal gimnastycznych w szkołach podstawowych województwa krakowskiego w latach szkolnych 1963/1964 i 1972/1973

Lp.	Powiat	Liczba sal			
		Rok szkolny 1963/1964	Rok szkolny 1972/1973		
		Ogółem	Miasto	Wieś	Ogółem
1	2	3	4	5	6
1.	Bochnia	21	3	21	24
2.	Brzesko	19	2	25	27
3.	Chrzanów	19	16	24	40
4.	Dąbrowa Tarnowska	16	3	23	26
5.	Jaworzno m.	8	16	–	16
6.	Kraków	24	5	40	45
7.	Limanowa	12	5	27	32
8.	Miechów	10	2	24	26

¹³⁰ S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej...*, s. 256.

¹³¹ Tamże, s. 256.

¹³² Tamże, s. 257.

¹³³ Tamże.

¹³⁴ Tamże, s. 333.

¹³⁵ Tamże.

1	2	3	4	5	6
9.	Myślenice	10	5	14	19
10.	Nowy Sącz m.	7	8	–	8
11.	Nowy Sącz	23	7	24	31
12.	Nowy Targ	21	9	30	39
13.	Olkusz	21	8	19	27
14.	Oświęcim	20	14	15	29
15.	Proszowice	3	1	7	8
16.	Sucha Beskidzka	11	2	3	5
17.	T a r n ó w m.	13	18	–	18
18.	T a r n ó w	6	1	26	27
19.	Wadowice	17	5	24	29
20.	Zakopane m.	3	8	–	8
21.	Żywiec	4	5	30	35
Razem		288	143	376	519

Źródło: „Biuletyn Statystyczny”, nr 4: *Szkolnictwo ogólnokształcące oraz zakłady kształcenia nauczycieli w roku szkolnym 1963/64*, tablica 7 (AMKO); „Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1973, s. 329, tablica 2 (178).

Również w szkolnictwie podstawowym w województwie krakowskim występował deficyt sal gimnastycznych. Ich liczba wzrastała, jednak nie była w stanie zabezpieczyć potrzeb w tym zakresie. W roku szkolnym 1963/1964 wynosiła ogółem 288. Powiat tarnowski zajmował 15 miejsce wśród powiatów w województwie (sześć sal gimnastycznych), zaś miasto Tarnów, pierwsze wśród czterech powiatów miejskich (13 sal gimnastycznych). Sale gimnastyczne powiatu tarnowskiego i Tarnowa ogółem stanowiły 6,6% tego rodzaju obiektów w województwie.

W roku szkolnym 1972/1973 szkoły podstawowe województwa krakowskiego dysponowały łącznie 519 salami gimnastycznymi. W szkołach miejskich było ich 316, tj. 60,9%, a w wiejskich 143 (39,1%). Zatem szkoły miejskie posiadały w stosunku do wiejskich dwukrotnie większą liczbę sal gimnastycznych. Powiat tarnowski zajmował pod tym względem dziewiąte miejsce w województwie (27 sal gimnastycznych), a miasto Tarnów pierwsze (18 sal gimnastycznych). Na przestrzeni analizowanych dziesięciu lat liczba sal gimnastycznych w szkolnictwie podstawowym powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa zwiększyła się, w powiecie o 21 takich obiektów, w mieście o pięć. Oznacza to, iż w roku szkolnym 1972/1973 w powiecie tarnowskim jedna sala gimnastyczna przypadała na 3,5 szkoły, zaś w mieście Tarnowie wskaźnik ten wynosił 1,1. W związku z tym potrzeby szkolnictwa podstawowego, zwłaszcza w powiecie tarnowskim w zakresie dostępności sal gimnastycznych dla uczniów, pomimo znacznych osiągnięć nie zostały zapew-

nione. W skali województwa krakowskiego na jedną salę gimnastyczną przypadało wówczas 3,2 szkoły. Średnia ta była nieznacznie korzystniejsza od tej dla powiatu tarnowskiego.

Tabela 44. Liczba uczniów na jedną salę lekcyjną w powiatach województwa krakowskiego w roku szkolnym 1963/1964

Lp.	Powiat	Miasto	Wieś	Ogółem
1.	Bochnia	49,3	37,1	38,9
2.	Brzesko	59,8	35,5	36,5
3.	Chrzanów	51,5	44,8	47,6
4.	Dąbrowa Tarnowska	54,3	31,7	33,6
5.	Jaworzno m.	62,0	–	62,0
6.	Kraków	69,3	42,8	45,6
7.	Limanowa	54,5	34,1	35,9
8.	Miechów	71,6	32,5	35,4
9.	Myslenice	46,1	38,8	40,0
10.	Nowy Sącz m.	55,6	–	55,6
11.	Nowy Sącz	48,9	33,8	35,7
12.	Nowy Targ	50,3	33,1	36,0
13.	Olkusz	62,8	34,9	40,2
14.	Oświęcim	52,8	41,7	47,1
15.	Proszowice	65,7	33,6	35,4
16.	Sucha Beskidzka	57,0	36,2	39,3
17.	T a r n ó w m.	54,7	–	54,7
18.	T a r n ó w	62,7	39,9	40,5
19.	Wadowice	59,7	39,6	42,7
20.	Zakopane m.	54,7	–	54,7
21.	Żywiec	44,0	37,9	38,8
Razem średnia		55,0	40,5	41,3

Źródło: „Biuletyn Statystyczny”, nr 4: Szkolnictwo ogólnokształcące oraz zakłady kształcenia nauczycieli w roku szkolnym 1963/64, tablica 10 (AMKO).

W roku szkolnym 1963/1964 miasto Tarnów zajmowało pierwsze miejsce (*ex aequo* z miastem Jaworzno) pod względem liczby uczniów przypadających na jedną salę lekcyjną wśród czterech powiatów miejskich w województwie (54,7 uczniów na jedną salę lekcyjną), zaś powiat tarnowski dziewiąte wśród 17 powiatów województwa (40,5 ucznia na jedną salę lekcyjną). Dane te ukazują trudną

sytuację lokalową szkolnictwa podstawowego, zwłaszcza w mieście Tarnowie. Średni wskaźnik obciążenia sal lekcyjnych liczbą uczniów w tarnowskich szkołach w poszczególnych latach szkolnych wynosił: 1961/1962 – 61 uczniów, 1962/1963 – 58 uczniów, 1963/1964 – 54 uczniów, 1964/1965 – 54 uczniów, 1965/1966 – 55 uczniów, a w roku 1966/1967 z powodu wzrostu liczby uczniów w momencie wejścia w życie ośmiolatki wskaźnik ten zwiększył się do 59. Wynikało to z szybszego przyrostu liczby uczniów w stosunku do liczby nowych sal lekcyjnych¹³⁶.

W roku szkolnym 1960/1961 w kraju średni wskaźnik obciążenia sali lekcyjnej oddziałami wynosił 1,68. Na przestrzeni siedmiu lat zmniejszył się on i w roku szkolnym 1967/1968 wyniósł 1,52¹³⁷.

Tabela 45. Liczba oddziałów przypadających na jedną salę lekcyjną w powiatach województwa krakowskiego w roku szkolnym 1963/1964

Lp.	Powiat	Liczba oddziałów przypadających na jedną salę lekcyjną		
		Miasto	Wieś	Ogółem
1	2	3	4	5
1.	Bochnia	1,49	1,59	1,57
2.	Brzesko	1,74	1,50	1,51
3.	Chrzanów	1,53	1,56	1,55
4.	Dąbrowa Tarnowska	1,64	1,54	1,55
5.	Jaworzno m.	1,72	–	1,72
6.	Kraków	1,76	1,63	1,65
7.	Limanowa	1,75	1,59	1,60
8.	Miechów	2,11	1,62	1,66
9.	Myślenice	1,35	1,68	1,56
10.	Nowy Sącz m.	1,56	–	1,56
11.	Nowy Sącz	1,57	1,50	1,51
12.	Nowy Targ	1,60	1,51	1,52
13.	Olkusz	1,90	1,55	1,61
14.	Oświęcim	1,54	1,51	1,53
15.	Proszowice	1,69	1,53	1,54
16.	Sucha Beskidzka	1,75	1,55	1,58
17.	T a r n ó w m.	1,46	–	1,46
18.	T a r n ó w	1,91	1,57	1,58

¹³⁶ Rozwój oświaty w okresie XX-lecia PRL ze szczególnym uwzględnieniem lat 1961–1965, s. 2 (ANK/OT sygn. WOT XIV/22).

¹³⁷ S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej...*, s. 326.

1	2	3	4	5
19.	Wadowice	1,72	1,53	1,56
20.	Zakopane m.	1,49	–	1,49
21.	Żywiec	1,39	1,51	1,49
Średnia		1,60	1,55	1,56

Źródło: „Biuletyn Statystyczny”, nr 4: Szkolnictwo ogólnokształcące oraz zakłady kształcenia nauczycieli w roku szkolnym 1963/64, tablica 9 (AMKO).

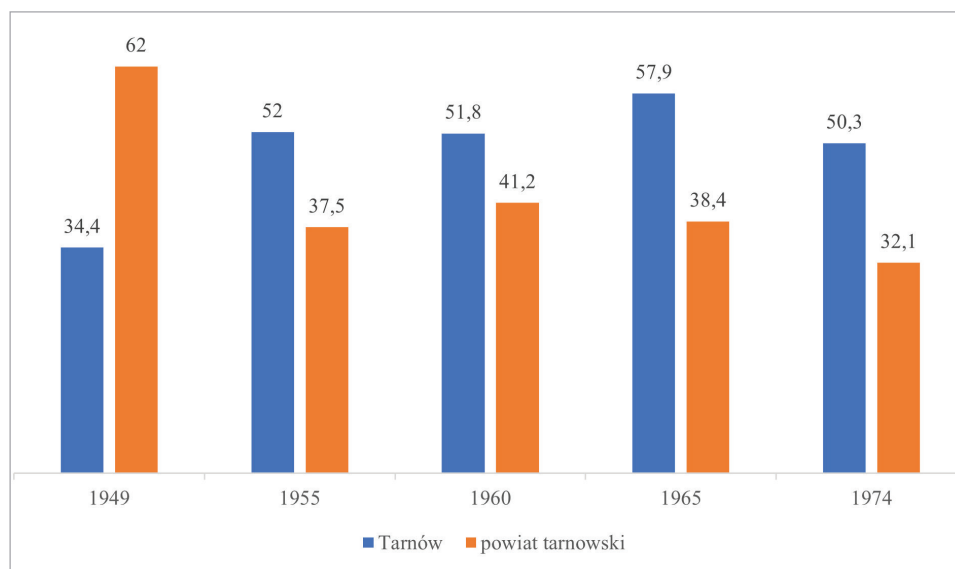
Dane z roku szkolnego 1963/1964 ukazują, iż wskaźnik obciążenia sal lekcyjnych liczbą oddziałów spośród czterech powiatów miejskich województwa krakowskiego był najkorzystniejszy w szkołach podstawowych Tarnowa (1,46 oddziału na salę lekcyjną), jak również był niższy od średniej wojewódzkiej (1,56). Natomiast szkolnictwo podstawowe powiatu tarnowskiego zajmowało pod tym względem 13 miejsce w województwie (*ex aequo* z powiatem Sucha Beskidzka; 1,58 oddziału na salę lekcyjną). Wskaźnik ten dla powiatu był wyższy od średniej wojewódzkiej.

Tabela 46. Dane dotyczące pomieszczeń do nauczania i sal lekcyjnych w szkołach podstawowych w poszczególnych gminach powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1974/1975

Lp.	Gmina	Pomieszczenia do nauczania		Liczba oddziałów	Liczba oddziałów na	
		ogółem	w tym sale lekcyjne		pomieszczenie do nauczania	salę lekcyjną
1.	Ciężkowice	87	70	90	1,03	1,28
2.	Gromnik	39	35	55	1,41	1,57
3.	Lisia Góra	51	45	67	1,31	1,48
4.	Łęg Tarnowski	47	38	53	1,12	1,39
5.	Pleśna	58	51	77	1,32	1,5
6.	Radłów	31	26	32	1,03	1,23
7.	Ryglice	60	54	82	1,36	1,51
8.	Skrzyszów	46	43	68	1,47	1,58
9.	Tarnów	83	74	113	1,36	1,52
10.	Tuchów	88	81	127	1,44	1,56
11.	Wierzchosławice	52	43	57	1,09	1,32
Ogółem		642	560	821	1,27	1,46

Źródło: Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz sytuacji gospodarczej powiatu za rok 1974. Powiat Tarnów, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, wydano 15 lutego 1975 r., s. 61, tablica VII/1.

W roku szkolnym 1974/1975 w szkolnictwie podstawowym powiatu tarnowskiego największe obciążenie sal lekcyjnych oddziałami klasowymi występowało w gminach Skrzyszów (1,58 oddziału na salę lekcyjną), Gromnik (1,57 oddziału na salę lekcyjną), Tuchów (1,56 oddziału na salę lekcyjną) i Tarnów (1,52 oddziału na salę lekcyjną). Najkorzystniej zaś wskaźnik ten przedstawiał się w szkołach na terenie gminy Radłów (1,28 oddziału na salę lekcyjną). Z kolei, biorąc pod uwagę ogólną liczbę pomierzeń do nauczania, należy zaznaczyć, iż najwyższe obciążenie ich oddziałami klasowymi występowało w gminie Skrzyszów (1,47 oddziału na pomieszczenie), a najniższe w gminach Ciężkowice i Radłów (1,03 oddziału na pomieszczenie).

Wykres 4. Liczba uczniów na jedną salę lekcyjną w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1949–1974

Źródło: *Ziemia krakowska w liczbach*, red. J. Rejduch, Kraków 1967, s. 203, tablica 168; Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz sytuacji gospodarczej powiatu za rok 1974. Powiat Tarnów, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, wydano 15 lutego 1975 r., s. 61, tablica VII/1; Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz sytuacji gospodarczej powiatu za rok 1974. Miasto Tarnów, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, wydano 15 lutego 1975 r., s. 60, tablica VIII/1.

Na przestrzeni lat 1949–1974 wskaźnik obciążenia sal lekcyjnych uczniami w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego był zmienny. Zwraca uwagę duże obciążenie, a tym samym brak wystarczającej liczby sal lekcyjnych w szkołach powiatowych pod koniec lat pięćdziesiątych. Wówczas sytuacja ta przedstawiała się korzystniej w szkołach tarnowskich. W latach pięćdziesiątych, wraz z dynamicznym wzrostem liczby uczniów, zwłaszcza w szkołach w Tarnowie, zwiększało się obciążenie sal lekcyjnych uczniami, co przekładało się na trudności

organizacyjne, dwuzmianowość oraz słabsze wyniki dydaktyczno-wychowawcze szkół. Potwierdza to zapis z analiz Wydziału Oświaty Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie z drugiej połowy lat pięćdziesiątych:

Przeciążenie budynków szkolnych, sal lekcyjnych oraz nauczycieli nadmierną liczbą młodzieży utrudnia osiąganie dobrych wyników nauczania i wychowania¹³⁸.

Natomiast stopniowo poprawiała się sytuacja w tym zakresie w szkolnictwie podstawowym powiatu tarnowskiego i już w 1974 r. w szkołach powiatowych na jedną salę lekcyjną przypadało 32,1 uczniów. Cztery lata wcześniej, w roku szkolnym 1969/1970, było to 37,2, co niemal pokrywało się ze wskaźnikiem wojewódzkim wynoszącym wówczas 37,9¹³⁹.

¹³⁸ Szkolnictwo podstawowe miasta Tarnowa (bez szkół podstawowych podległych bezpośrednio Wydziałowi Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie), s. 2 (ANK/OT sygn. WOT II/22).

¹³⁹ *Szkoły podstawowe w roku szkolnym 1969/70. Tablice statystyczne nr 46 w zakresie szkolnictwa*, Warszawa 1970, s. 42–43, tablica 2.

Rozdział II

Działalność dydaktyczna

Szkoła jako instytucja publiczna spełnia w każdym systemie oświatowym dwa zasadnicze zadania – nauczanie i wychowanie. Są one uwarunkowane szeregiem czynników o szeroko pojętym charakterze cywilizacyjnym. W latach powojennych polska szkoła początkowa przechodziła wiele zmian ustrojowo-organizacyjnych, których częścią były przeobrażenia w zakresie dydaktyki. Wynikały one z ewolucji kierunku polityki oświatowej państwa określającej cele i zadania dla szkolnictwa. Jednym z wiodących, jakie władza komunistyczna stawiała przed nim, była przebudowa mentalności społeczeństwa i narzucenie mu nowych poglądów, w znacznej mierze sprzecznych z narodową tradycją i doświadczeniem historycznym. Zatem szkoła podstawowa stała się narzędziem inżynierii społecznej opartej na teorii walki klas, co według koncepcji W. Lenina oznaczało jej przekształcenie z narzędzia klasowego panowania burżuazji w narzędzie likwidacji tego panowania¹.

W tych okolicznościach polska szkoła powszechna (podstawowa), odbudowując się ze zniszczeń wojennych, realizowała proces dydaktyczny dla kolejnych pokoleń Polaków, dla których nie było alternatywy w tym zakresie. Nauczanie wszystkich przedmiotów zostało zideologizowane poprzez wytyczenie im celów wychowawczych mających przyczyniać się do „wyrabiania w uczniach materialistycznych poglądów na zjawiska przyrody, życia społecznego i psychiki człowieka”².

Wielu świadomych kontekstu polityczno-społecznego nauczycieli z zaangażowaniem wykonywało swoją pracę. Ucząca języka polskiego w jednej ze szkół podstawowych na Lubelszczyźnie, w powiecie hrubieszowskim, wspominała:

Tematyka programu języka polskiego w czasach stalinowskich stawiała nas, polonistów, w bardzo kłopotliwej sytuacji. Podręczniki języka polskiego obfitowały w materiały z tendencyjnej literatury sowieckiej. Lekcje na te tematy wymagały nie lada dyplomacji, aby zachować twarz wobec uczniów i nie narazić się władzom nie tylko oświatowym, ale także partyjnym³.

¹ W.I. Lenin, *Wybór tekstów o oświacie i wychowaniu*, wybór i wstęp R. Polny, Warszawa 1962, s. 140.

² I. Kairów, *Pedagogika*, t. 2, wyd. drugie, zmienione i uzupełnione, Warszawa 1950, s. 47.

³ Fragm. wypowiedzi Marii Han [w:] *Pożegnanie ze szkołą. Spojrzenie wstecz nauczyciela emeryta*, wybór i oprac. W. Chmielewski, S. Mauersberg, M. Walczak, Piotrków Trybunalski 2012, s. 53.

Przywołane wspomnienie z lat pięćdziesiątych minionego wieku oddaje specyfikę czasów i jej skutki dla pragmatyki pracy dydaktycznej szkół. Składały się na nią między innymi takie elementy jak: programy i plany nauczania, klasyfikowanie i promowanie uczniów, działalność i zadania rad pedagogicznych w szkołach oraz zagadnienie oddziaływań pozalekcyjnych. Jednakże ostatecznie, pomimo rozlicznych czynników zewnętrznych, zasadniczy trzon procesu dydaktycznego stanowią zawsze interakcje pomiędzy nauczycielem a uczniem. A nawet w tak trudnych dla polskiej oświaty początkowej warunkach, jakie stwarzała „demokracja ludowa”, wielu uczących po latach zachowało w pamięci realizację tego procesu w taki oto sposób:

Bardzo lubiłam wszystkie zajęcia z młodzieżą, gdyż lubiłam swoich uczniów, zaś przedmiot, którego uczyłam, dawał wiele możliwości rozbudzenia zainteresowań, skupienia uwagi. W każdej ze szkół, gdzie pracowałam, oprócz lekcji prowadziłam zajęcia pozalekcyjne, a więc kółka polonistyczne, zespół żywego słowa. Organizowałam, zawsze przy aktywnej pomocy uczniów – wykorzystując także ich inwencję – liczne konkursy, na przykład: na najbardziej interesujący list do wybranej osoby, najciekawsze wspomnienie, np. z wakacji. Za niezwykle ważne uważałam rozmiłowanie moich uczniów do czytelnictwa, co oczywiście sprzyjało osiągnięciu dobrych i bardzo dobrych wyników w nauce⁴.

Filarem pracy dydaktycznej szkół byli nauczyciele, których warunki pracy oraz sytuacja socjalno-bytowa były w omawianym okresie niezwykle trudne, choć z czasem ulegały stopniowej poprawie⁵. Zofia Szydłowska, nauczycielka szkół podstawowych w Tarnowie, podzieliła się takim wspomnieniem:

Po maturze otrzymałam trzyletni nakaz pracy. Na początku uczyłam 36 godzin, potem 30 i 26 tygodniowo. Liczba uczniów w klasie wahała się od 35 do 40. Obo wiązywało pisanie konspektów, co oceniam pozytywnie, bowiem ułatwiało właściwe prowadzenie lekcji, tym bardziej, że nie było specjalizacji. Uczyłam wszystkich przedmiotów w kl. I–VII, zatem improwizacja rzutowałaby bardzo niekorzystnie na poziom nauczania. Poza tym były pojedyncze oddziały i zaangażowanie w przygotowanie konspektów nie pozostawiało nauczycielowi praktycznie wolnego czasu. W 1959 r. wyłoniła się możliwość rozpoczęcia studiów zaocznych. Rozpoczęłam je w WSP w Krakowie na kierunku biologia. Ułatwieniem przy bardzo niskiej pensji była zniżka na przejazdy PKP, zwrot kosztów pobytu na uczelni podczas sesji i prawo do trzech miesięcy płatnego urlopu na przygotowanie pracy magisterskiej wymagającej pobytu w laboratorium.

⁴ Fragm. wypowiedzi Heleny Pismiok [w:] tamże, s. 66–67.

⁵ Zagadnienia związane z problematyką warunków socjalno-bytowych nauczycieli w Polsce Ludowej omówione zostały między innymi w: M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych na Warmii i Mazurach (1945–1956)*, Kraków 2011, s. 179–219; D. Witek, *Szkolnictwo podstawowe Lubelszczyzny 1944–1961*, Radzyń Podlaski 2005, s. 146–155; B. Moraczewska, *Szkolnictwo polskie w latach 1945–1975 z uwzględnieniem miasta Włocławka*, Włocławek 2010, s. 287–294.

W Szkole Podstawowej nr 4 były inne warunki pracy. Pracownia biologiczna i chemiczno-fizyczna umożliwiały przeprowadzanie ćwiczeń w formie pokazu, a gdy zastosowano podział na grupy (przy 2 godzinach chemii jedna była wspólna, zaś druga z podziałem na grupy) możliwe stało się zindywidualizowanie pracy z uczniami i przeprowadzanie eksperymentów. Było pięć oddziałów tej samej klasy, więc przygotowanie lekcji nie było takie „mordercze”.

Prowadzenie opieki nad organizacjami uczniowskimi było związane ze specjalizacją, w moim przypadku była to Liga Ochrony Przyrody⁶.

Programy i plany nauczania

W okresie międzywojennym wraz z reorganizacją strukturalną i systemową w szkolnictwie następowały także zmiany w programach nauczania. Wprowadzane w latach 1919–1923 do szkół powszechnych programy były dostosowane do szkoły siedmioklasowej jako najwyższego typu organizacyjnego szkolnictwa powszechnego⁷. Publikowane wówczas instrukcje umożliwiały nauczycielom na zasadzie redukcji dostosowywać treści programowe do szkół o niższym stopniu organizacyjnym. Programy w zakresie szkoły powszechnej były wydawane oddzielnie dla każdego przedmiotu. Nie były opracowane według jednolitych zasad i stanowiły odrębne całości.

W pierwszych czterech latach istnienia Drugiej Rzeczypospolitej na terenie powiatu tarnowskiego w nauczaniu wykorzystywano jeszcze programy z czasów galicyjskich, które w niewielkim stopniu modyfikowano. Najwcześniej wdrażane były programy dla szkół 1–2 klasowych⁸. Decyzję o doborze treści programowych, a następnie ich realizacji podejmował najczęściej nauczyciel na podstawie swojej wiedzy, inicjatywy i doświadczenia pedagogicznego. Opracowane po odzyskaniu niepodległości programy szkolne wraz z ich założeniami nie spełniały oczekiwań społecznych tak pod względem treści merytorycznych, jak i celów wychowawczych. Pracująca nad nimi kadra naukowa nie posiadała w tym obszarze większego doświadczenia. Programy były tworzone w zasadzie dla konkretnych przedmiotów, nie stanowiły jedności systemowej w wymiarze kształcenia i wychowania. Były także przedmiotem różnorodnej krytyki, w tym między innymi za zbyt

⁶ Wypowiedź pisemna (relacja) Zofii Szydłowskiej dotycząca pracy w szkolnictwie podstawowym w Tarnowie (w zbiorach autora). W latach 1953–1964 Zofia Szydłowska była nauczycielką w Szkole Podstawowej nr 10 w Tarnowie-Klikowej, a następnie w latach 1964–1990 uczyła w Szkole Podstawowej nr 4 w Tarnowie.

⁷ Z. Ruta, *Szkolnictwo powszechne w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, Wrocław 1980, s. 29; K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław 1970, s. 93; K. Falkiewicz, *Ustrój i program nauki w szkołach powszechnych*, Lwów 1922, s. 3.

⁸ E. Juśko, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939*, Lublin 2003, s. 180.

nawiązywanie do założeń szkolnictwa zaborczego, oderwanie od rzeczywistości, nadmierne przeciążenie materiałem. Różnice w programach dla szkół sześcioklasowych i siedmioklasowych były nieznaczne. Na niższych stopniach organizacyjnych występowały już większe rozbieżności, które pogłębiały się sukcesywnie⁹.

Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych wraz z wdrożeniem prac nad kompleksową reformą systemu oświaty podjęte zostały także działania zmierzające do opracowania nowych programów. Główne założenia, jakimi kierowano się przy układaniu ich treści, dotyczyły dostosowania materiału nauczania do poziomu rozwoju umysłowego uczniów, połączenia wiedzy teoretycznej z praktyką oraz wdrażania idei wychowania państwowego.

W maju 1933 r. pojawiły się pierwsze programy dla szkół powszechnych III stopnia. Pod względem programowym Ustawa o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r. podzieliła szkołę powszechną na trzy szczeble programowe¹⁰. Pierwszy obejmował elementarny zakres wykształcenia ogólnego, drugi rozszerzał i pogłębiał wykształcenie szczebla pierwszego, a trzeci z kolei formował uczniów pod względem społeczno-obywatelskim i gospodarczym¹¹.

Szkoła powszechna I stopnia była najbardziej krytykowanym elementem reformy jędrzejewiczowskiej. Środowisko nauczycielskie podkreślało, iż niemożliwym jest na podstawie takiej struktury organizacyjnej realizowanie pierwszego szczebla programowego wraz ze składnikami szczebla drugiego i trzeciego. Konsekwencją tego był między innymi niski poziom nauczania, zwłaszcza w środowiskach wiejskich, gdzie ten typ szkoły dominował¹².

Wraz z wdrażaniem kolejnych etapów reformy systemu szkolnictwa zaczęły pojawiać się nowe programy nauczania dla szkół powszechnych. Na szczególne wyróżnienie ze względu na znaczne walory poznawcze i wychowawcze zasługiwały programy z takich przedmiotów jak: język polski, historia, geografia, arytmetyka z geometrią. Programy oceniali nie tylko nauczyciele, ale ówczesni czołowi przedstawiciele polskiej myśli społecznej i pedagogicznej, jak np. Jan Stanisław Bystron czy Bogdan Nawroczyński¹³. Podkreślali oni zalety nowych programów, zwłaszcza jasno sprecyzowane cele pedagogiczne, konsekwentną całość, praktyczny wymiar. Nowe programy nadały też szkole powszechnej charakter instytucji wychowującej, ukierunkowanej na rozwijanie wychowania obywatelskiego. Cały cykl wprowadzania zmian programowych związanych z reformą jędrzejewiczowską, w tym

⁹ *Oświata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1929, s. 47.

¹⁰ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389, art. 11, ust. 2.

¹¹ *Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (tymczasowy)*, Lwów 1934, s. XXIII; zob. też: W. Hoszowska, *Kształcenie gospodarcze w programach szkoły powszechnej*, „Oświata i Wychowanie” 1934, r. 6, z. 1–2, s. 140–141.

¹² K. Jakubiak, W. Jamrożek, *Dziedzictwo oraz bilans praktyki i myśli pedagogicznej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Forum Pedagogiczne” 2019, t. 9, nr 1, s. 19.

¹³ E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim...*, s. 182–183.

przygotowanie nowych programów i podręczników szkolnych, zakończony został w roku szkolnym 1938/1939.

W okresie okupacji szkoły działające legalnie stosowały przedwojenne programy okrojone przez Niemców. Ze szkolnych planów nauczania usunięto historię i geografę. Natomiast szkoły pracujące w systemie tajnego nauczania wykorzystywały te programy w formie niezmienionej. Po zakończeniu II wojny światowej w nowej polskiej rzeczywistości zarówno władze oświatowe, jak i polityczne przystąpiły do modyfikacji programów, dostosowując je do ideologii komunistycznej. Od początków swego istnienia Resort Oświaty PKWN zaczął powoływać komisje programowe i podręcznikowe do poszczególnych przedmiotów¹⁴. W Ministerstwie Oświaty Rządu Tymczasowego, a następnie Rządu Jedności Narodowej komisje te przeorganizowano i przyspieszono ich pracę. Naczelnym postulatem władz oświatowych stały się hasła wyrównywania strat oraz poprawienie przedwojennego systemu szkolnego. W planie nauczania podniesiono liczbę godzin nauczania historii i geografii, lecz bez ogólnego zwiększania liczby godzin nauki szkolnej. Modyfikacji poddano III stopień szkoły powszechnej wynikający z reformy jędrzejewiczowskiej.

**Tabela 47. Plan godzin w szkołach powszechnych III stopnia
w roku szkolnym 1944/1945**

Przedmioty	Klasa						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religia	2	2	2	2	2	2	2
Język polski	7	7	7	7	5	5	5
Historia	–	–	–	–	3	6	7
Geografia	–	–	} 4	} 5	4	6	7
Nauka o przyrodzie	–	–			3	2	2
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	4	4	3
Rysunek	1	2	2	2	2	2	} 2
Zajęcia praktyczne	2	3	4	4	3	2	
Śpiew	1	1	2	2	2	1	} 2
Ćwiczenia cielesne	2	2	2	2	2	1	
Razem	18	21	27	28	30	30	30*

*w tym chór

Źródło: Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/45, Lublin 1944, s. 3.

¹⁴ S. Mauersberg, *Demokratyzacja szkolnictwa polskiego 1944–1948*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1974, t. 17, s. 173; J. Jakubowski, *Koncepcje pierwszej reformy szkolnej w Polsce Ludowej (1944–1945)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1971, t. 14, s. 188.

Powyższy plan godzin traktowany był jako przykładowy. Mógł być modyfikowany w zależności od indywidualnych potrzeb szkół. W dużej mierze były one zależne od uzdolnień i kwalifikacji nauczycieli, a także stanu bazy materialnej. Największą elastyczność zmian pozostawiono w rozdziale godzin przedmiotów artystyczno-technicznych. Inne możliwe warianty planu godzin wynikły z organizacji pracy danej szkoły.

Proponując nowe plany nauczania, centralne władze szkolne i polityczne zalecały jednocześnie ich stopniowe wprowadzanie przy zachowaniu dużej ostrożności i wnikliwości. Pracę nad ich wdrażaniem powinno się rozpocząć od akcji uświadamiania rodziców, nauczycieli oraz organów samorządowych. W uzasadnianiu celowości zmian należało podkreślać dążenie do stworzenia jednolitej, dobrej szkoły zarówno dla dzieci wiejskich, jak i miejskich bez nacisku na kontekst polityczny¹⁵.

Dyskusja nad kierunkiem zmian w szkolnych programach nauczania była obecna podczas obrad zjazdu łódzkiego w czerwcu 1945 r. Ich główne założenie wyłożyła w swoim referacie dyrektor Departamentu Reformy Szkolnictwa Żanna Kormanowa, podkreślając, iż programy szkolne muszą być adekwatne do przeobrażeń życia państwowego i społecznego w kraju:

Przed naszym pokoleniem staje wielka idea, wielka sprawa – budowanie nowej Polski w sytuacji charakterystycznej przez cztery zasadnicze zmiany, które zaistniały w ciągu ostatnich 11 miesięcy naszego życia¹⁶. I dlatego, gdybyśmy nawet stanęli na stanowisku, że przedwojenne programy nauczania były zupełnie dobre, to i wówczas musielibyśmy stwierdzić, że nowej naszej rzeczywistości nie odpowiada stara szkoła i nie odpowiadają również stare programy nauczania. Należy zmienić tematy w programach, wprowadzając pewne nowe wartości¹⁷.

W poszczególnych komisjach przedmiotowych toczyły się spory, których ramy wyznaczały często skrajne stanowiska. W Komisji Programowej Języka Polskiego przy Ministerstwie Oświaty (sprawozdanie z jej prac było prezentowane na komisji humanistycznej zjazdu) starły się dwie koncepcje nauczania języka polskiego, z których jedna zakładała, iż zadania wychowawcze w ramach tego przedmiotu będą realizowane poprzez odwołanie się do historii literatury i formację postaw kulturoznawczych, zaś drugi postulował osiągnięcie celów wychowawczych poprzez zapoznavanie uczniów z wartościowymi utworami, ale bez uwzględniania historii

¹⁵ Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/45, Lublin 1944, s. 11.

¹⁶ Autorka odwoływała się do kwestii reformy rolnej, nowej organizacji gospodarki, zwycięstwa nad faszyzmem i hitleryzmem oraz sprawy przyłączenia do Polski Ziemi Zachodnich.

¹⁷ Ż. Kormanowa, *Zasady przebudowy programów szkolnych* [w:] *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945*, red. S. Świdwiński, Warszawa 1945, s. 77; M. Januszewska-Warych, *W poszukiwaniu nowoczesnej, demokratycznej i narodowej wizji reformy szkolnictwa. Ogólnopolski Zjazd Oświatowy (Łódź, 18–22 czerwca 1945 r.)*, Kraków 2015, s. 248.

kultury, czy też literatury¹⁸. W komisji historycznej dużo uwagi poświęcono sprawie nauczania dziejów ziem zachodnich i północnych, proponując między innymi użycie zamiast pojęcia „ziemie odzyskane” terminu „ziemie niesłusznie zabrane”, zaś w odniesieniu do „Prus Wschodnich” zalecano używanie określenia „Pomorze Wschodnie”¹⁹. Uczestnicy dyskusji nad nauczaniem języków obcych domagali się między innymi wprowadzenia języka rosyjskiego i zminimalizowania języka niemieckiego²⁰. Ze względu na niezwykle rozległy zakres pojęcia najbardziej rozbudowane były obrady komisji kształcenia artystycznego, które, według zapewnień Żanny Kormanowej, miało być wprowadzone w pełnym wymiarze²¹. Natomiast zmarginalizowane zostało zupełnie znaczenie debaty wokół wychowania fizycznego, w której uczestniczyło zaledwie trzech instruktorów i kilka osób na sali²².

Ostatecznie w rezolucji zjazdu łódzkiego, jako ostatni – dziewiąty postulat, ujęta została kwestia dotycząca przyszłych zmian w programach nauczania. Znamiennej wytyczną w tym zakresie dla projektujących przyszłe programy było zalecenie, aby ujmowały one nie tylko tematykę demokratyczną, oznaczającą odwołanie do bieżącej sytuacji polityczno-społecznej, ale i antyniemiecką, co oddawało ówczesne nastroje panujące w społeczeństwie polskim:

Zjazd Oświatowy wypowiada się za wprowadzeniem zmian programowych, zmierzających do oparcia materiału nauczania na podstawach naukowych, do szerszego uwzględnienia elementów poznawczych, do uwzględnienia nowej tematyki demokratycznej antyniemieckiej i słowiańskiej oraz oparcia szkoły na demokratycznych ideałach wychowawczych²³.

18 sierpnia 1945 r. nowe kierownictwo Ministerstwa Oświaty powiązane z Polskim Stronnictwem Ludowym wydało pierwszy od zakończenia wojny program nauczania dla szkół powszechnych, który został wydany jako samodzielna publikacja²⁴. Te plany godzin i materiały programowe ogłoszone przez ministra Czesława Wycecha miały charakter zastępczy²⁵. Nie zawierały nowych celów wychowania i wskazówek metodycznych. Przestały obowiązywać programy dla szkół I i II stopnia. Do czasu przygotowania nowych jednolitych programów aktualny pozostawał program szkoły III stopnia, uwzględniający jednak niezbędne korekty wynikające z nowej rzeczywistości społeczno-politycznej.

¹⁸ *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi...*, s. 151–152; M. Januszewska-Warych, dz. cyt., s. 252.

¹⁹ *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi...*, s. 154.

²⁰ Tamże, s. 156.

²¹ M. Januszewska-Warych, dz. cyt., s. 250.

²² Tamże, s. 261.

²³ *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi...*, s. 247.

²⁴ *Plany godzin i materiały programowe na rok szkolny 1945/1946 dla szkół powszechnych i I klasy gimnazjum ogólnokształcącego*, Warszawa 1945.

²⁵ S. Mauersberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej [w:] Historia wychowania. Wiek XX*, t. 2, red. J. Miąso, wyd. drugie, Warszawa 1981, s. 315.

Podstawowe zmiany dla szkoły III stopnia dotyczyły przede wszystkim liczby godzin. Tygodniowy wymiar godzin nauki w stosunku do siedmioklasowej szkoły powszechnej III stopnia zwiększono z 183 do 193²⁶. Zwyżkę godzin przeznaczono na podniesienie liczby godzin z języka polskiego (z 43 do 46), historii (z 8 do 10), geografii (z 12,5 do 13,5), przyrody z fizyką (z 14,5 do 16,5), matematyki (z 27 do 33), rysunków (z 13 do 14). Na nauczanie języków obcych w klasach VI i VII przeznaczono po 4 godziny tygodniowo. Liczba godzin zajęć praktycznych została zmniejszona z 25 do 14, śpiewu z 12 do 10.

Zmiany w treści materiału nauczania były stosunkowo niewielkie. Do programu języka polskiego wprowadzone zostały zagadnienia dotyczące losów Polaków w okresie wojny i okupacji oraz elementy wiedzy o nowej rzeczywistości.

Większe zmiany nastąpiły w założeniach programowych i treściach nauczania historii. Jako osobny przedmiot historia pojawiała się w klasie V w wymiarze 3 godzin tygodniowo. Jednakże w związku z tym, iż podczas wojny i okupacji znaczna część dzieci i młodzieży nieuczęszczająca w tajnym nauczaniu nie miała możliwości zetknięcia się z nauczaniem historii, w roku szkolnym 1944/1945 nie było możliwe rozpoczęcie nauki tego przedmiotu według ogólnych założeń programowych. W związku z tym zalecono podwojenie wymiaru godzin w klasach VI i VII. Na pierwszych zajęciach w klasach V nauczyciele mieli zaznajamiać uczniów z pogadankami historycznymi opartymi na programie języka polskiego z klas III–IV w celu wdrożenia ich do nauczania historii. W klasie VI realizowano program klas V–VI, a w klasie VII – najważniejsze zagadnienia z całego programu klas od V do VII²⁷. Zgodnie z założeniami ideologicznymi nowego ustroju korekty programu historii obejmowały zagadnienia społeczne i gospodarcze Polski, uwypuklały problematykę walki klasowej chłopów i robotników, a także skutki ideowo-polityczne rewolucji październikowej²⁸. Co ciekawe, w aspekcie charakterystyki stosunków polsko-sowieckich nowy program nauczania historii był jeszcze w miarę obiektywny. Usunięto z niego co prawda określenia wartościujące wzajemne stosunki z punktu widzenia Drugiej Rzeczypospolitej, ale pozostawione treści nie były jeszcze zafałszowane²⁹.

W roku szkolnym 1945/1946 pojawił się jako nowy przedmiot język obcy, do wyboru – rosyjski, angielski, francuski i niemiecki. Przyjęto przy tym zasadę, że w każdej szkole powszechnej może być nauczany tylko jeden język obcy. Za najbardziej pożądany w nauczaniu język obcy władze uznały rosyjski, potem angielski i francuski. Nauczanie języka niemieckiego starano się ograniczyć do minimum.

²⁶ Tamże.

²⁷ Z. Osiński, *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1989. Uwarunkowania organizacyjne oraz ideologiczno-polityczne*, wyd. drugie, Lublin 2010, s. 140, s. 143.

²⁸ B. Potyrała, *Szkoła podstawowa w Polsce 1944–1984. Uwarunkowania społeczno-polityczne*, Warszawa 1987, s. 31–32.

²⁹ H. Składanowski, *Stosunki polsko-sowieckie w programach nauczania i podręcznikach historii w szkole powszechnej (podstawowej) w Polsce w latach 1932–1956*, Toruń 2004, s. 101.

Nowy program nauczania w zakresie szkoły powszechnej w roku szkolnym 1946/1947 został wprowadzony zarządzeniem ministra z 24 czerwca 1946 r.³⁰ Był on opracowany bardziej szczegółowo, z uwzględnieniem założeń ustalonych na Zjeździe Oświatowym w Łodzi. Plan tego typu szkoły obejmował 227 godzin lekcyjnych tygodniowo³¹. W klasie VIII liczba godzin wynosiła 32 w tygodniu. O dwie godziny (z 193 do 195) wzrósł również tygodniowy wymiar godzin w szkole siedmioklasowej w porównaniu do programu tymczasowego z sierpnia 1945 r. W klasie VIII pojawiły się nowe przedmioty – nauka o Polsce i świecie współczesnym (2 godziny tygodniowo), chemia (3 godziny tygodniowo w I półroczu), geologia (3 godziny tygodniowo w II półroczu). Nastąpiły także zmiany w treści programów nauczania poszczególnych przedmiotów. Zwiększono liczbę godzin matematyki do 35 (w przedwojennym planie – 27), nauki o przyrodzie – do 44 (wcześniej – 27), historii – do 15 (w planie z 1932 r. – 8)³². W nauczaniu języka polskiego poszerzono zakres treści związanych z ruchem rewolucyjnym i jego rolą w dążeniu do postępu społecznego, walkami niepodległościowymi Polaków w kontekście międzynarodowych przemian społecznych. W nauczaniu historii dokonano przesunięć programowych. W drugim semestrze klasy III pojawił się przedmiot pogadanki historyczne³³. W związku z tym treści programowe z klas V–VII przeniesiono do IV–VI, a w klasach VII–VIII wprowadzono kurs historii powszechnej – od starożytności do zakończenia I wojny światowej. Nowy minister oświaty, Stanisław Skrzeszewski, mianowany na to stanowisko z rekomendacji PPR po wyborach z 19 stycznia 1947 r., dokonał również modyfikacji w planie oraz w treściach programowych nauczania historii³⁴. Według tych zmian historii winno uczyć się 2 godziny tygodniowo w drugim półroczu klasy III, po 3 godziny w klasach IV, V, VI, VII oraz po 2 godziny w klasie VIII³⁵. Pod względem treści program ten opierał się jeszcze na wcześniejszym – z roku 1947/1948³⁶.

Szczególnie ważną rolę w nauczaniu pełnił przedmiot nauka o Polsce i świecie współczesnym wprowadzony początkowo do klasy VIII³⁷. Ministerstwo Oświaty

³⁰ S. Mauersberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej...*, s. 316.

³¹ M. Pęcherski, *Szkoła ogólnokształcąca w Polsce Ludowej*, Wrocław 1970, s. 95.

³² Tamże.

³³ Z. Osiński, *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce...*, s. 149.

³⁴ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 21 kwietnia 1947 r. w sprawie przejściowego programu nauczania w szkołach powszechnych na rok szkolny 1947/48, Dz.Urz. MO 1947, nr 4, poz. 90.

³⁵ Całość materiału nauczania historii pokrywała się z projektem programu ogłoszonym w tym czasie jako jednolite wydawnictwo pt. „Programy nauczania w 8-letniej szkole podstawowej. Projekt Historia” (Warszawa 1947). Zwierał on także po raz pierwszy nie tylko cele nauczania, materiał, ale również uwagi metodyczne. Zob. Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 21 kwietnia 1947 r. w sprawie przejściowego programu nauczania..., Dz.Urz. MO 1947, nr 4, poz. 90; Z. Osiński, *Cele nauczania historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1970*, „Wiadomości Historyczne” 2007, nr 5, s. 28.

³⁶ Z. Osiński, *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce...*, s. 155.

³⁷ S. Mauersberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej...*, s. 317; tenże, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej. Programy, podręczniki, lektura* [w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1956*, red. E. Walawander, Lublin 2002, s. 215; E. Kryńska, S. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej*

przywiązywało do tego przedmiotu ogromną wagę. Jego treści miały za zadanie ukazywać korzystny obraz nowej Polski Ludowej na tle negatywnie prezentowanej kapitalistycznej rzeczywistości powojennego świata. Pod przykrywką haseł patriotycznych i tradycji łączącej narody słowiańskie starano się wpoić uczniom nowe socjalistyczne, internacjonalistyczne idee. W materiale nauczania położono nacisk na takie zagadnienia jak: rewolucja francuska, ruch robotniczy; geneza powstania partii robotniczych, w szczególności KPZR; rewolucja październikowa; działalność KPRP i KPP w Polsce w okresie Drugiej Rzeczypospolitej; powstanie ustroju socjalistycznego; geneza Polski Ludowej; sojusz z ZSRR itp. Oprócz przekazywania powyższych treści w przedmiocie tym określone zostały także nowe cele wychowawcze, które miały odpowiadać duchowi czasu i z odpowiednią siłą oddziaływać na uczniów i nauczycieli³⁸.

W roku szkolnym 1946/1947, według władz oświatowych, po raz pierwszy nabrała realności zasada jednolitości kształcenia podstawowego obejmująca zakres siedmiu klas³⁹. Biorąc pod uwagę jednoroczne programowo klasy, pod względem organizacji szkoły zostały podzielone na: niepełne, realizujące zakres materiału nauczania IV, V i VI klasy, oraz pełne, realizujące zakres programowy przynajmniej siedmiu klas szkoły powszechnej. Liczba zatrudnionych nauczycieli powiązana była z liczbą dzieci w wieku szkolnym znajdujących się w danym obwodzie szkolnym. Jeżeli ich liczba nie przekraczała 40, zatrudniony był jeden nauczyciel, który uczył cztery pierwsze roczniki, realizując program nauczania pierwszych czterech klas. Gdy dzieci było od 41 do 80, można było zatrudnić dwóch nauczycieli uczących w zasadzie sześć roczników w zakresie sześciu klas szkoły powszechnej. Tylko w przypadku niemożności skierowania siódmego rocznika do szkoły zbiorczej mogli oni nauczać w zakresie pełnej szkoły powszechnej. Jeżeli dzieci w obwodzie było od 81 do 120, szkole przyznawano trzy etaty i wówczas mogła ona realizować program nauczania siedmiu klas szkoły powszechnej. Gdy obwód liczył ponad 120 dzieci, można było zatrudniać dalszych nauczycieli na podstawie artykułu 6 Ustawy o zakładaniu i utrzymywaniu szkół publicznych powszechnych z 17 lutego 1922 r., przy czym średnio na jednego uczącego powinno przypadać 50 uczniów⁴⁰.

w Polsce w Latach 1945–1956, Białystok, 2003, s. 99–100. W roku szkolnym 1952/1953 przedmiot nauka o Polsce i świecie współczesnym został zastąpiony nauką o konstytucji. Z kolei w zreformowanej szkole ośmioklasowej naukę o konstytucji zastąpiono wychowaniem obywatelskim.

³⁸ Instrukcja z dnia 20 września 1947 r. w sprawie realizacji „Nauki o Polsce i świecie współczesnym” w klasach 6 lub 7 (końcowych) szkół powszechnych realizujących program 6 lub 7 klas szkoły powszechnej, Dz.Urz. MO 1947, nr 10, poz. 253.

³⁹ Zasada ta była wówczas rozumiana jako zniesienie wszelkich progów przy przejściu z niższego na wyższy szczebel nauczania, jako równoważność i równorzędność szkół tego samego stopnia, niezależnie od ich programowego zróżnicowania, a także jako usunięcie z systemu szkół, które nie uprawniały do kontynuowania nauki na szczeblu wyższym. S. Mauersberg, *Demokratyzacja szkolnictwa polskiego...*, s. 168.

⁴⁰ Były to warunki korzystniejsze niż te określone w ustawie z 17 lutego 1922 r. oraz w Statucie publicznych szkół powszechnych z listopada 1933 r., S. Mauersberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludo-*

Tabela 48. Plan godzin według przejściowego programu nauczania w szkołach powszechnych w roku szkolnym 1947/1948

Przedmioty	Klasy								Tygodniowa liczba godzin	Ogólna liczba godzin*
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII		
Religia	2	2	2	2	2	2	2	2	16	512
Język polski	7	7	7/5	6	6	4	4	4	44	1408
Język obcy	–	–	–	–	–	3	3	3	9	288
Historia	–	–	0/2	3	3	3	3	2	15	480
Nauka o Polsce i świecie współczesnym	–	–	–	–	–	–	–	2	2	64
Nauka o przyrodzie	–	–	4	6	8	9	11	10	48	1536
Geografia	–	–	} (4)	} (6)	(3)	(3)	(3)	(0/3)	(15½)	(496)
Biologia	–	–			(3)	(3)	(3)	(3)	(17)	(544)
Geologia	–	–	–	–	–	–	–	(0/3)	(1½)	(48)
Fizyka	–	–	–	–	} (2)	(3)	(3)	(2)	(9)	(288)
Chemia	–	–	–	–		–	(2)	(2)	(5)	(160)
Matematyka	5	6	6	4	4	4	4	4	37	1184
Rysunek	2	2	2	2	2	2	} 3	} 3	15	480
Prace ręczne	2	2	2	2	2	2			15	480
Śpiew	2	2	2	2	2	1**	1**	1**	13	416
Wychowanie fizyczne	2	2	2	2	2	2	2	2	16	512
Razem	22	23	27	29	31	32	33	33	230	7360

*Licząc 32 tygodnie nauki w ciągu roku szkolnego **Z podziałem na 2 lekcje półgodzinne w tygodniu

Źródło: Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 21 kwietnia 1947 r. w sprawie przejściowego programu nauczania w szkołach powszechnych na rok szkolny 1947/48, Dz.Urz. MO 1947, nr 4, poz. 90.

W roku szkolnym 1947/1948 władze szkolne w obszarze szkolnictwa powszechnego przyjęły między innymi założenie wprowadzenia możliwie najwyższej programowo klasy w szkołach niepełnych oraz upowszechnienia klas ósmych⁴¹.

wej..., s. 310; zob.: Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych, Dz.U. 1922, nr 18, poz. 143; Statut publicznych szkół powszechnych siedmioletnich. Załącznik do rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 21 listopada 1933 r., Dz.Urz. MWRiOP 1933, nr 14, poz. 194.

⁴¹ Instrukcja z dnia 14 maja 1947 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1947/48 w szkolnictwie powszechnym, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1947, nr 7, poz. 100.

Pod względem organizacyjnym poziom szkół miał przedstawić się następująco: szkoły o jednym nauczycielu realizujące cztery klasy programowe (ewentualnie pięć); o dwóch uczących realizujących w zasadzie sześć klas; o trzech nauczycielach realizujących program szkoły siedmioklasowej. Ponadto w szkołach zatrudniających czterech lub więcej nauczycieli, mających odpowiednie warunki lokalowe można było realizować osiem klas programowych.

Tabela 49. Liczba godzin w planach lekcyjnych dla szkół o 1, 2, 3, 4, 5 i 6 nauczycielach w roku szkolnym 1947/1948

Szkoła o jednym uczącym							
Klasy	I+II		III+IV	–	–	–	–
Razem godzin	15		21	–	–	–	–
Szkoła o dwóch uczących							
Klasy	I+II		III+IV	V+VI	–	–	–
Razem godzin	18		24	27(29)	–	–	–
Szkoła o trzech uczących (program 6 klas programowych)							
Klasy	I-II		III+IV	V+VI	–	–	–
Razem godzin	19	21	30	31 (33)	–	–	–
Szkoła o trzech uczących (program 7 klas programowych)							
Klasy	I		II+III	IV+V	VI+VII	–	–
Razem godzin	18		19 (23)	28	30 (33)	–	–
Szkoła o czterech uczących							
Klasy	I-II		III+IV	V+VI	VII+VIII	–	–
Razem godzin	19	20	30	30 (33)	33	–	–
Szkoła o pięciu uczących							
Klasy	I-II		III+IV	V+VI	VII	VIII	–
Razem godzin	19	20	30	30 (33)	33	33	–
Szkoła o sześciu uczących							
Klasy	I+II		III+IV	V	VI	VII	VIII
Razem godzin	19	20	30	31	32	33	33

Źródło: Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 21 kwietnia 1947 r. w sprawie przejściowego programu nauczania w szkołach powszechnych na rok szkolny 1947/48, Dz.Urz. MO 1947, nr 4, poz. 90.

W roku szkolnym 1947/1948 funkcjonowało na terenie kraju 1601 szkół powszechnych z najwyższą klasą VIII. W. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960, s. 121.

Zarządzenie ministerialne z kwietnia 1947 r. nie tylko regulowało plany nauczania, w tym w zależności od wielkości organizacyjnej szkoły, ale precyzowało również treści programowe poszczególnych przedmiotów. Natomiast nauczanie religii w tym okresie, w aspekcie programowym, precyzowało zarządzenie ministra oświaty Czesława Wycecha z 16 listopada 1946 r.⁴², które zawierało treści programowe wraz z komentarzem. W klasach I–IV i w klasie VII nie wprowadzono żadnych zmian. Zakres materiału opierał na się na programie nauki religii rzymsko-katolickiej, jaki obowiązywał w szkole powszechnej III stopnia powstałej na bazie reformy jędrzejewiczowskiej. Zmiany w programie nauczania religii nastąpiły tylko w klasach V, VI i VIII. W komentarzu do realizacji programu nauki religii w szkole powszechnej ośmioklasowej zostało zaznaczone, że uczyący winni ożywiać jej nauczanie poprzez wprowadzanie barwnych opowiadań z życia świętych, w szczególności polskich. Należało to czynić między innymi poprzez zachęcanie uczniów do czytania książek beletrystycznych o treściach religijnych.

W roku szkolnym 1948/1949 zapadła decyzja o wprowadzeniu jednolitej szkoły ogólnokształcącej przez łączenie szkół podstawowych ze średnimi ogólnokształcącymi oraz odpowiednim ich rozmieszczeniu w terenie⁴³. Ponadto władze oświatowe zakładały: likwidację obwodów bezszkolnych; zagęszczenie sieci szkół zbiorczych w celu udostępnienia nauki w zakresie szkoły pełnej podstawowej; usunięcie nadmiernego obciążenia nauczycieli uczniami w szkołach, zwłaszcza o jednym i dwóch nauczycielach; dążenie do tego, aby wszystkie dzieci kończyły szkołę podstawową po klasie VII; pełną realizację programów nauczania; poprawę bazy materialnej oraz opieki lekarskiej.

Jednolita szkoła ogólnokształcąca stopnia podstawowego i licealnego była w zakresie pierwszych siedmiu klas obowiązkową szkołą podstawową, do której przyjmowani byli uczniowie z normalnie określonego obwodu szkolnego. Klasy V–VII mogły spełniać rolę klas zbiorczych w stosunku do sąsiednich niepełnych wiejskich szkół podstawowych.

Ogólnie rzecz ujmując, opracowywane wówczas przez Państwowy Ośrodek Oświatowych Prac Programowych i Badań Pedagogicznych programy dla jedenaastoletniej szkoły ogólnokształcącej oparte zostały na dwóch podstawowych założeniach: 1) kształtowaniu naukowego poglądu na świat; 2) kształtowaniu moralności socjalistycznej i wychowaniu w ludowym patriotyzmie i internacjonalizmie, w socjalistycznym stosunku do własności społecznej, do pracy i twórczej myśli naukowej, w humanizmie socjalistycznym i umiejętności współzycia w kolektywie⁴⁴.

⁴² Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 16 listopada 1946 r. w sprawie programu nauki w ośmioletniej szkole powszechnej na rok szkolny 1946/47, Dz.Urz. MO 1946, nr 11, poz. 334.

⁴³ Instrukcja z dnia 4 maja 1948 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym, Dz.Urz. MO 1948, nr 5, poz. 86.

⁴⁴ M. Maciaszek, *Treść kształcenia i wychowania w reformach szkolnych PRL*, Warszawa 1980, s. 37.

Tabela 50. Plan godzin 11-letniej szkoły średniej ogólnokształcącej na rok szkolny 1948/1949 (wariant zasadniczy)

Przedmioty	Klasy												
	I	II	III	IV	V	VI	VII	Liczba godz. tyg.	Ogółem liczba godz.	VIII	IX	X	XI
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Religia	2	2	2	2	2	2	2	14	448	2	2	obowiązują dotychczasowe plany godzin i programy nauczania I klasy licealnej	obowiązują dotychczasowe plany godzin i programy nauczania II klasy licealnej
Język polski	7	7	7/5*	6	6	4	5	41	1312	4	5		
Język obcy	-	-	-	-	-	3	3	6	192	4	4		
Historia	-	-	0/2	3	3	3	3	13	416	3	3		
Nauka o Polsce i świecie współczesnym	-	-	-	-	-	-	2	2	64	-	-		
Biologia	-	-	} 4	3	3	3	3	14	448	3	3		
Geografia	-	-		3	3	3	3	14	448	3/0	4		
Geologia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0/3	-		
Fizyka i kosmografia	-	-	-	-	} 2	3	3	7	224	2	3		
Chemia	-	-	-	-		-	-	3	96	2	-		
Matematyka	5	6	6	4	4	4	4	33	1056	4	4		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Propedeutyka filozofii	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	obowiązują dotychczasowe plany godzin i programy nauczania I klasy licealnej	obowiązują dotychczasowe plany godzin i programy nauczania II klasy licealnej
Rysunek	2	2	2	2	2	2	} 3	13½	432	2	-		
Prace ręczne	2	2	2	2	2	2		13½	432	-	-		
Śpiew	2	2	2	2	2	1	1	12	384	-	-		
Wychowanie fizyczne	2	2	2	2	2	2	2	14	448	2	2		
Przyposobienie wojskowe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2		
Język łaciński (drugi język obcy nowożytny)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3		
Zagadnienia społeczno-wychowawcze	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-		
Razem	22	23	27	29	31	32	36	200	6400	32	35		
Przyposobienie sportowe	-	-	-	-	2	2	2	6	192	2	2		
Chór szkolny	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2		

* Oznacza liczbę godzin w pierwszym i drugim półroczu szkolnym. Nauka przyposobienia sportowego i chóru szkolnego (nadobowiązkowo) odbywa się w godzinach popołudniowych

Źródło: Instrukcja programowa na rok szkolny 1948/49. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 10 czerwca 1948 r. w sprawie przejściowego programu nauczania w jednolitej szkole średniej na rok szkolny 1948/49, Dz.Urz. MO 1948, nr 7, poz. 127.

2 sierpnia 1949 r. Ministerstwo Oświaty wydało zarządzenie w sprawie przejściowego programu nauczania w jedenastoletniej szkole ogólnokształcącej na rok szkolny 1949/1950⁴⁵. W załączonej do niego instrukcji programowej zaznaczono, iż rozpoczęła się przebudowa programowa jednolitej szkoły średniej na jednolitą jedenastoletnią szkołę ogólnokształcącą. W omawianym roku szkolnym nadal obowiązywały programy tymczasowe i przejściowe plany godzin. Jako osobne publikacje wydawane były przez Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych programy nauki dla jedenastoletniej szkoły ogólnokształcącej dla poszczególnych przedmiotów. Zawierały one cele nauczania, zasadniczy materiał nauczania oraz uwagi metodyczne z rozbiciem na ogólne i szczegółowe⁴⁶. Dla niektórych przedmiotów w starszych klasach obowiązywały programy przejściowe, które w szczegółach podane zostały w omawianej instrukcji. Dotyczyło to nauczania w klasie V – historii; VI – gramatyki polskiej, języka obcego, historii, biologii, geografii, matematyki; VII – gramatyki polskiej, historii, biologii, geografii, fizyki. W dążeniu do podniesienia poziomu nauczania języka polskiego i matematyki zwiększona została liczba godzin przeznaczonych na te przedmioty. W klasie V nauczanie języka obcego zwiększono do 3 godzin tygodniowo. Wśród języków obcych najbardziej rozpowszechnionym ze względów dydaktycznych, praktycznych i ideologicznych miał stać się język rosyjski⁴⁷. W omawianej instrukcji ministerstwo nie ukrywało nawet, że jednym z podstawowych motywów powszechnego wprowadzenia do szkół języka rosyjskiego były czynniki polityczno-ideologiczne:

⁴⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 2 sierpnia 1949 r. w sprawie programu nauczania w 11-letniej szkole ogólnokształcącej na rok szkolny 1949/50, Dz.Urz. MO 1949, nr 12, poz. 209.

⁴⁶ Dla przykładu – program z rysunku uwzględniał następujące cele nauczania: a) cele poznawcze: 1) Wyrabianie umiejętności rysowania i malowania przedmiotów z otoczenia oraz wypowiadania z rysunku własnych wyobrażeń ucznia, 2) poznawanie głównych zasad kompozycji perspektywy, nauki o kolorach i rysunku technicznego, 3) wyrabianie umiejętności oceny estetycznej przedmiotów oraz poznawanie najwybitniejszych dzieł sztuki plastycznej i jej twórców; b) cele kształtujące: 4) wyrabianie spostrzegawczości, pamięci wzrokowej, wyobraźni plastycznej oraz uzdolnień i sprawności w zakresie wypowiadania się przy pomocy rysunku, 5) przyzwyczajanie do posługiwania się rysunkiem w pracy szkolnej i w życiu; c) cele wychowawcze: 6) budzenie miłości do piękna w przyrodzie, w technice, w twórczości ludowej i w dziełach sztuki plastycznej, wyrabianie więzi uczuciowej z naszym dorobkiem w tej dziedzinie i z międzynarodową sztuką służącą potrzebom mas ludowych, 7) uspołecznienie przez udział w pracach zespołowych dla podniesienia estetyki i kultury plastycznej szkoły i otoczenia; *Program nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej – Projekt – Rysunek*, Warszawa 1949, s. 3–4; W. Kubiczek, E. Najnert, S. Hnatik, *Ewolucja programu i doskonalenie warunków nauki rysunku i wiedzy o sztuce (wychowania plastycznego) w polskim szkolnictwie ogólnokształcącym w latach 1945–1963*, Kraków 1985, s. 14–15.

⁴⁷ Jeszcze w roku szkolnym 1947/1948 język rosyjski w szkołach podstawowych plasował się dopiero na czwartym miejscu wśród języków obcych nauczanych w tego rodzaju placówkach. Dane z 10 287 szkół ukazują, iż: w 2855 (48,4%) nauczano języka francuskiego, w 1127 (19,1%) – angielskiego, w 793 (13,4%) – niemieckiego, w 742 (12,6%) – rosyjskiego, w 383 (6,5%) – nauczano dwóch języków obcych. J.W. Piliszek, *Radziecko-polska współpraca w dziedzinie nauki i oświaty 1944–1950*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 87.

Względy natury ideologicznej, dydaktycznej oraz czysto praktycznej wysuwają na czoło języków obcych język rosyjski. Powinien on stać się najbardziej rozpowszechnionym masowym językiem w Polsce⁴⁸.

Według nowego planu języka rosyjskiego w szkole podstawowej uczono 3 godziny tygodniowo w klasach V, VI i VII. Natomiast, aby nie doprowadzić do przeciążenia ucznia tygodniowym wymiarem godzin, w klasach V–VII zmniejszono nauczanie śpiewu o jedną godzinę. Dla zapewnienia braków w kadrach uczących języka rosyjskiego Ministerstwo Oświaty podjęło działania mające zapewnić szybki dopływ do szkół nauczycieli tego przedmiotu. W tym celu uznano kwalifikacje zawodowe osób, które posiadały dokumenty potwierdzające ukończenie radzieckich instytucji kształcących nauczycieli, zorganizowano pięciomiesięczne Centralne Kursy dla Nauczycieli Języka Rosyjskiego oraz sześciomiesięczne kursy dla kandydatów na nauczycieli tegoż języka posiadających średnie wykształcenie⁴⁹.

Halina Jaczewska na łamach czasopisma dla nauczycieli „Biologia w Szkole” w charakterystyczny dla pierwszej połowy lat pięćdziesiątych sposób podsumowała programy szkolne do nauczania biologii z 1949 r.:

Zawierały one wiele materiału, którego wykorzystanie pozwoliło kształtować światopogląd materialistyczny uczniów, zawierały materiał, przy opracowywaniu którego należało wykazać wpływ człowieka na przekształcanie przyrody i wyższość gospodarki socjalistycznej, zawierały tematy ukazujące osiągnięcia przodującej nauki radzieckiej i dające możliwość budzenia uczucia przyjaźni i szacunku w stosunku do Wielkiego Kraju Socjalizmu; zawierały tematy ukazujące wyzysk i krzywdę społeczną w krajach imperializmu i dające możliwość budzenia nienawiści do podżegaczy wojennych⁵⁰.

Jednakże autorka zarzuciła autorom tych programów, iż nie potrafili wyzwolić się od wpływów programów poprzednich:

Programy przeładowane były zagadnieniami schematycznymi, organizmy ujmowane były za mało dynamicznie, nie uwypuklano w nich dostatecznie związków organizmów z warunkami ich bytowania, nie oparto ich dość mocno o darwinizm twórczy⁵¹.

⁴⁸ Instrukcja programowa na rok szkolny 1949/50. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 2 sierpnia 1949 r., Dz.Urz. MO 1949, nr 12, poz. 209; H. Składanowski, dz. cyt., s. 147.

⁴⁹ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 14 stycznia 1949 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych osób, które posiadają świadectwa radzieckich zakładów Kształcenia Nauczycieli, Dz.Urz. MO 1949, nr 1, poz. 2; Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 13 sierpnia 1949 r. w sprawie utworzenia sześciomiesięcznych kursów dla kandydatów na nauczycieli języka rosyjskiego, Dz.Urz. MO 1949, nr 13, poz. 215; Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 14 lutego 1949 r. w sprawie otwarcia Centralnego Kursu dla Nauczycieli Języka Rosyjskiego w Milanówku, Dz.Urz. MO 1949, nr 3, poz. 22.

⁵⁰ H. Jaczewska, *Prace nad programami w okresie dziesięciolecia PRL*, „Biologia w Szkole” 1954, r. 7, nr 3 (33), s. 17–18.

⁵¹ Tamże, s. 18.

Instrukcja z 2 sierpnia 1949 r. wprowadziła do nauczania historii w polskich szkołach program oparty na ideologii marksistowsko-leninowskiej. W ramach stopnia pierwszego, który dotyczył klas I–VII, historii uczono w klasie III 2 godziny tygodniowo w II półroczu; w klasie IV – 4 godziny; w klasach V i VI po 3 godziny; a w VII – 2 godziny⁵². Historia była przedmiotem szczególnego zainteresowania ze strony władzy. Propagandowy charakter miał już sam przekaz merytoryczny, a indoktrynacja nie odbywała się obok czy przy okazji przedstawiania rzeczowego materiału naukowego, lecz była integralną częścią prezentowanych wiadomości⁵³. Program nauczania historii najczęściej podlegał modyfikacjom. Wszystkie wprowadzane zmiany coraz bardziej ewoluowały w kierunku „pełnego i naukowego poznania przez uczniów przeszłości Polski i świata w oparciu o metodę materializmu historycznego i dialektycznego”⁵⁴.

Wdrażane do realizacji w szkołach z końcem lat czterdziestych programy nauczania spowodowały, iż edukacja dzieci i młodzieży została prześlągnięta indoktrynacją ideologiczną. Stanisław Mauersberg wymienił cztery zasadnicze sposoby indoktrynacji, jakie były stosowane w konstruowaniu programów i podręczników, aby osiągnąć cele z nią związane poprzez proces nauczania: 1) świadome i celowe podawanie informacji nieprawdziwych, zafałszowanych, przeinaczonych – szczególnie widoczne w programach i podręcznikach historii najnowszej i nauki o Polsce i świecie współczesnym; 2) manipulacja treściami nauczania, tendencyjny dobór wiadomości; 3) interpretacja i komentowanie faktów i zjawisk przez pryzmat z góry przyjętych tez; 4) podporządkowanie materiału nauczania pozornie obiektywnym prawom pseudonaukowym, np. walka klas jako motor przemian dziejowych lub twierdzenie, że rozwój stosunków produkcyjnych kształtuje historię polityczną i historię kultury⁵⁵.

W następnych latach szkolnych ogólna liczba godzin w zasadniczych planach ulegała znacznym wahaniom. W okresie od roku szkolnego 1950/1951 do 1959/1960 zmniejszyła się o 32 godziny, z 208 do 176 godzin. Wpływ na ten stan rzeczy miały między innymi dwa czynniki. Pierwszym był (jak to określali niektórzy badacze z okresu PRL) „kryzys polityczno-ideowy lat 1956–1958”⁵⁶, co potwierdzają dane z tabeli 51 ukazujące w ciągu chronologicznym na przestrzeni

⁵² Instrukcja programowa na rok szkolny 1949/50..., Dz.Urz. MO 1949, nr 12, poz. 209.

⁵³ J. Wojdon, *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001, s. 200.

⁵⁴ H. Składkowski, dz. cyt., 175; Z. Osiński, *Ideologizacja nauczania historii w szkołach podstawowych w latach 1944–1956* [w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1956...*, s. 258. Zob. też: A. Młynarczyk-Tomczyk, *Zmiany w programach nauczania historii w szkołach podstawowych w okresie Polski Ludowej* [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010, s. 307.

⁵⁵ S. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej...*, s. 223.

⁵⁶ A. Gładysz, *Oświata – kultura – nauka w latach 1947–1959. Węzłowe problemy polityczne*, Warszawa–Kraków 1981, s. 34.

dekady, iż największa redukcja godzin nauczania w szkołach podstawowych nastąpiła właśnie w drugiej połowie lat pięćdziesiątych. Natomiast drugim była coraz bardziej uwidaczniająca się w praktyce szkolnej kwestia przeładowania programów nauczania. W 1954 r. tak pisał na ten temat Bogdan Suchodolski:

Nasze programy szkolne były – a w znacznym stopniu są i nadal – przeładowane materiałem i nie dostosowane do możliwości umysłowych dziecka i warunków pracy szkół; niektóre podręczniki opracowane były w sposób nie odpowiadający elementarnym wymaganiom dydaktycznym, prace wychowawcze cechował schematyzm i deklaratywność⁵⁷.

Tabela 51. Liczba godzin nauczania w szkołach podstawowych według zasadniczych planów godzin lekcyjnych od roku szkolnego 1950/1951 do 1959/1960

Rok szkolny	Klasa							Razem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
1950/51	23	23	26	29	35	35	37	208
1951/52	23	23	26	29	35	35	37	208
1952/53	23	23	26	29	35	35	37	208
1953/54	23	23	26	28	34	35	37	206
1954/55	23	23	26	28	34	35	37	206
1955/56	21	21	23	25	29	32	33	184
1956/57	21	21	23	25	29	32	33	184
1957/58	21	21	23	25	29	32	33	184
1958/59	18	20	22	25	29	31	31	176
1959/60	18	20	22	25	29	31	31	176

Źródło: Opracowanie na podstawie zarządzeń, okólników, instrukcji programowych i organizacyjnych publikowanych w Dziennikach Urzędowych Ministerstwa Oświaty z lat 1950–1960.

W tygodniowym planie godzin z roku szkolnego 1950/1951 dla szkoły ogólnokształcącej stopnia podstawowego przewidziano łącznie 197 godzin nauczycielskich świeckich wraz z przysposobieniem sportowym oraz dwiema nieobowiązkowymi godzinami chóru dla klas V–VII (łącznie). Godzin na lekcje religii przewidziano 13 w tygodniu.

W tym roku szkolnym władze oświatowe kładły nacisk na zwiększenie liczby szkół programowo pełnych i dalszy rozwój klas wyższych w szkołach niepełnych⁵⁸.

⁵⁷ Cytat za: tamże.

⁵⁸ Instrukcja z dnia 12 kwietnia 1950 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1950/51 w szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego. Załącznik 1 do Dziennika Urzędowego Ministerstwa Oświaty 1950, nr 6.

Pod względem programowym mogły istnieć szkoły: o jednym nauczycielu i czterech klasach programowych; o dwóch uczących i sześciu klasach programowych (w przypadku niemożności skierowania uczniów po klasie V do szkół zbiorczych) oraz szkoły o pięciu klasach programowych; szkoły o trzech nauczycielach i siedmiu lub sześciu klasach programowych (w przypadku, gdy uczniowie klasy VII będą mogli być skierowani do szkoły zbiorczej o czterech lub pięciu uczących, a szkoła nie spełnia roli szkoły zbiorczej); szkoły o czterech i więcej nauczycielach realizujące program szkoły siedmioklasowej.

Tabela 52. Plan godzin (zasadniczy) szkoły ogólnokształcącej stopnia podstawowego na rok szkolny 1950/1951

Przedmiot	Klasa						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Język polski	11	10	10/8	8	7	6	6
Język obcy	–	–	–	–	3	3	3
Historia	–	–	0/2	4	3	3	3
Nauka o Polsce i świecie współczesnym	–	–	–	–	–	–	2
Biologia	–	–	2	2	3/2	3	2
Geografia	–	–	2	2	2/3	2	3
Matematyka	6	6	5	6	6	6	5
Fizyka	–	–	–	–	2	–	2
Chemia	–	–	–	–	–	–	2
Rysunek	1	1	1	1	1	1	1
Prace ręczne	1	1	1	1	1	1	1
Śpiew	1	1	1	1	1	1	1
Wychowanie fizyczne	2	2	2	2	2	2	2
Religia	1	2	2	2	2	2	2
Razem	23	23	26	29	33	33	35
Przysposobienie sportowe	–	–	–	–	2	2	2

Źródło: Instrukcja Ministra Oświaty z dnia 12 kwietnia 1950 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1950/51 w szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego. Załącznik nr 1 do Dziennika Urzędowego Ministerstwa Oświaty 1950, nr 6.

W następnym roku szkolnym – 1951/1952 – sytuacja nie uległa zmianie pod względem planów godzin oraz założeń programowych szkół realizujących kształcenie podstawowe. Władze szkolne zwróciły tylko uwagę na zadanie rozbudowy szkół przyjęte w planie 6-letnim. Realizacja tego postulatu winna w ostatnim roku planu 6-letniego doprowadzić do zwiększenia się liczby absolwentów szkoły siedmioklasowej⁵⁹. Podobne założenia wystąpiły w zarządzeniu ministra oświaty z 8 kwietnia 1952 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1952/1953, przy czym władze szkolne stwierdziły, że realizacja planu 6-letniego wymaga podniesienia poziomu wykształcenia ogólnego absolwentów szkoły podstawowej i przygotowania ich do świadomego i czynnego udziału w budowie socjalizmu w Polsce⁶⁰.

W roku szkolnym 1953/1954 władze oświatowe zakładały wzrost liczby szkół pełnych o czterech i więcej nauczycielach przy jednoczesnym zmniejszaniu się liczby szkół o trzech uczących⁶¹. Liczba szkół o jednym i dwóch nauczycielach powinna zmniejszyć się nieznacznie, należało bowiem uczniom klas I–IV tych szkół, ze względu na wiek, zapewnić możliwie najłatwiejszy dostęp do szkoły. Szkołom o jednym i dwóch nauczycielach należało dodawać etat nauczycielski tylko w przypadku, gdy liczba uczniów przekroczyła obowiązujące normy, tj. 40 i 70 uczniów. W tym roku szkolnym szkoły o dwóch uczących miały realizować program pięciu klas, a szkoła o trzech nauczycielach, program sześciu klas. Tylko w wyjątkowych sytuacjach wydział oświaty prezydium wojewódzkiej rady narodowej mógł udzielić zgody na prowadzenie klasy VII w szkołach o trzech nauczycielach, a wydział oświaty prezydium powiatowej rady narodowej na prowadzenie klasy VI przez szkoły o dwóch uczących. Zadania przyjęte do wykonania w zakresie oświaty w planie 6-letnim zostały przez władze polityczne jasno określone: „Przekształcić szkoły podstawowe niepełne na pełne i nauczaniem w szkołach pełnych objąć w roku 1955 – 87% ogólnej liczby uczniów”⁶².

Jednocześnie stwierdzano, że program nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej wprowadzony w 1950 r. i obowiązujący nadal stwarzał znaczne trudności w realizacji, głównie z powodu przeładowania materiałem, które zmusza nauczycieli do pośpiesznego i powierzchownego jego przerabiania⁶³. Nie pozwalał także na pogłębienie najważniejszych zagadnień oraz na ćwiczenia wyrabiające umie-

⁵⁹ Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1951/52 w szkołach i zakładach podległych Ministerstwu Oświaty. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 6 kwietnia 1951 r., Dz.Urz. MO 1951, nr 7, poz. 78.

⁶⁰ Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 kwietnia 1952 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1952/53, Dz.Urz. MO 1952, nr 6, poz. 48.

⁶¹ Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 15 maja 1954 r., Dz.Urz. MO 1954, nr 7, poz. 54.

⁶² Zarządzenie Ministra Oświaty z 23 marca 1953 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/54, Dz.Urz. MO 1953, nr 4, poz. 30.

⁶³ Zarządzenie Ministra Oświaty z 5 maja 1954 r. w sprawie instrukcji programowej i podręcznikowej dla 11-letnich szkół ogólnokształcących na rok szkolny 1954/55, Dz.Urz. MO 1954, nr 7, poz. 53.

jętności i nawyki, a także utrwalanie materiału. W związku z powyższym dokonane zostały niezbędne skróty i poprawki w programach nauczania z przedmiotów: język polski, rosyjski, angielski, francuski, niemiecki, łaciński, historia, nauka o konstytucji, matematyka, fizyka, chemia, biologia, geografia, astronomia, logika i wychowanie fizyczne. Redukcji materiału programowego dokonano, usuwając materiał wykraczający poza podstawy danej nauki, a także już nieaktualny. Usunięto materiał zbyt trudny, niedostosowany do poziomu intelektualnego uczniów oraz powtarzający się w programach innych przedmiotów bez dydaktycznego uzasadnienia. Dokonane w ten sposób rozładowanie materiału miało wpłynąć na lepsze przyswajanie przez uczniów treści programowych. Zmiany przeprowadzono w materiale nauczania w klasach V–XI. W klasach I–IV zmiany zostały dokonane tylko w materiale nauczania gramatyki i ortografii języka polskiego oraz w programie historii w klasie IV. W pozostałych przedmiotach w klasie IV i w klasach I–III miały obowiązywać programy dotychczasowe.

**Tabela 53. Plan nauczania szkoły podstawowej (zasadniczy)
na rok szkolny 1955/1956**

Przedmioty	Klasa						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Język polski	11/10	10	9	8	7	6	6
Język rosyjski	–	–	–	–	3	3	3
Historia	–	–	–	2	2	3	3
Biologia	–	–	3	2	2/3	2	2
Geografia	–	–		2	3/2	3	3
Matematyka	5/6	6	6	6	6	6	5
Fizyka	–	–	–	–	–	3	3
Chemia	–	–	–	–	–	–	2
Rysunek	1	1	1	1	1	1	1
Prace ręczne	1	1	1	1	1	1	1
Śpiew	1	1	1	1	1	1	1
Wychowanie fizyczne	2	2	2	2	3	3	3
Razem	21	21	23	25	29	32	33

Źródło: Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 19 maja 1955 r. w sprawie przejściowego planu nauczania w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących w roku szkolnym 1955/56, Dz.Urz. MO 1955, nr 8, poz. 69.

W roku szkolnym 1955/1956 zasadniczy plan nauczania dla pełnej szkoły podstawowej o siedmiu klasach przewidywał łącznie na naukę 184 godziny tygodniowo. Ponadto dla uczniów klas V, VI, VII łącznie, posiadających słuch muzyczny, możliwe było zorganizowanie zajęć z chóru szkolnego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Jednocześnie minister oświaty zezwalał na realizację lekcji religii w szkołach, w których to nauczanie było prowadzone, w dotychczasowym wymiarze⁶⁴.

W omawianym roku szkolnym w szkołach podstawowych minister oświaty Witold Jarosiński wprowadził przejściowy plan nauczania, który w zasadniczym planie zmniejszył ogólną liczbę godzin z 206 w poprzednim roku, do 184⁶⁵. W następnym roku szkolnym w szkołach podstawowych w zasadzie obowiązywały plany nauczania z roku szkolnego 1955/1956⁶⁶. Nie uległo to zmianie w roku szkolnym 1957/1958. Pojawiły się natomiast nowe instrukcje programowe dla klas I–IV, z języka polskiego dla klas V–IX, z historii dla klas V–IX, z języka rosyjskiego dla klasy V, z francuskiego dla klas VIII–IX oraz podobnie dla języka niemieckiego⁶⁷.

Na fali wydarzeń październikowych w kraju odbywał się drugi najważniejszy zjazd oświatowy w Polsce po II wojnie światowej, tj. Zjazd Oświatowy w Warszawie w maju 1957 r. Jednym z głównych obszarów tematycznych obrad były sprawy programów nauczania. Koncentrowały się one w komisji programów i metod. W dyskusji obecna była krytyka dotychczasowych programów między innymi za ich przeładowanie materiałem i zbytne nasycenie elementami propagandowymi⁶⁸. Profesor Konstanty Lech pytał za Bogdanem Suchodolskim: „Czy rzeczywiście pedagogika socjalistyczna może nawiązywać do Herbarta, ale musi się przeciwstawiać Deweyowi?” Odpowiadając, postulował przewyżczenie obu tych systemów i stworzenie takiego, który będzie umiejętnie łączył w procesie nauczania teorię z praktyką⁶⁹. Narady toczone w podkomisjach i sekcjach przedmiotowych doprowadziły do wysunięcia szeregu propozycji i wniosków związanych z konkretnymi przedmiotami. I tak – członkowie podkomisji humanistycznej domagali się między innymi obniżenia tygodniowego wymiaru godzin dla nauczycieli historii, gdyż szczególnie w okresie przejściowym, w związku z bra-

⁶⁴ Zarządzenie Ministra Oświaty z 19 maja 1955 r. w sprawie przejściowego planu nauczania w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących w roku szkolnym 1955/56, Dz.Urz. MO 1955, nr 8, poz. 69.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Okólnik nr 12 z 24 maja 1956 r. w sprawie planów nauczania w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących w roku szkolnym 1956/57, Dz.Urz. MO 1956, nr 7, poz. 61.

⁶⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 10 lipca 1957 r. w sprawie instrukcji programowych w szkołach ogólnokształcących na rok szkolny 1957/58, Dz.Urz. MO 1957, nr 8, poz. 103.

⁶⁸ K. Lech, *O nowy system i nowe programy nauczania w Polsce Ludowej* [w:] *Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r.* – Warszawa, red. S. Kwiatkowski, i in., Warszawa 1958, s. 184–186.

⁶⁹ Tamże, s. 187, s. 190.

kiem odpowiednich podręczników i opracowań, byli oni zmuszeni do znacznie wyteżonej pracy. Zwrócono także uwagę na konieczność wydawania materiałów pomocniczych do nauczania języka polskiego i historii uwzględniających elementy regionalizmu. Apelowano również, aby nowe programy i podręczniki do tych przedmiotów spełniały zasady korelacji⁷⁰. W podkomisji językowej za istotne ze względów psychologicznych i dydaktycznych uznano zwiększenie w początkowym okresie nauki liczby godzin języka nowożytnego do czterech w tygodniu oraz wprowadzenia w jego nauczaniu podziałów na grupy w klasach powyżej 30 uczniów. W sekcji rysunku i pracy ręcznej uznano za konieczne zwiększenie liczby godzin nauczania tych przedmiotów do dwóch tygodniowo, a także opracowanie podręczników, bowiem były to jedyne przedmioty, które nie posiadały żadnego. Zwiększenia liczby godzin nauczania swojego przedmiotu do dwóch w tygodniu domagali się także nauczyciele w sekcji śpiewu i muzyki⁷¹. Propozycje znacznych rewizji programowych wysunęli ucący matematyki. Ponadto tłumaczyli, iż w najmłodszych klasach szkoły podstawowej jej nauczanie powinno być oparte na praktycznym rozwiązywaniu dobrze dobranych zadań i ćwiczeń. Konkretnie propozycje korekt programowych wysunęli również członkowie poszczególnych sekcji w podkomisji matematyczno-przyrodniczej: fizyki, chemii, biologii i geografii. Ci ostatni stali na stanowisku, że w nowych programach należało zagwarantować podstawowe wiadomości z geografii fizycznej i regionalnej przy jednoczesnym usunięciu przerostów materiałowych z zakresu geografii gospodarczej. Z kolei w ramach postulatów sekcji wychowania fizycznego domagano się rewizji programów tego przedmiotu z perspektywy istotnych potrzeb rozwojowych dziecka i możliwości ich realizacji w szkołach⁷².

Co warte podkreślenia, zmiany wywołane przez tę krótkotrwałą odwilż październikową oraz obrady zjazdu ZNP w Warszawie, które doprowadziły do chwilowych korekt w programach nauczania w kierunku bardziej apolitycznym i obiektywnym, były z perspektywy czasu negatywnie oceniane przez badaczy oświatowych, którzy określali je jako „pewien regres w kontynuowaniu procesu doskonalenia programów”⁷³. W każdym razie Władysław Bieńkowski, minister oświaty w latach 1956–1959, choć nie pochwalał formy przekazu i narracji pedagogiki socjalistycznej, to jednak nie zamierzał eliminować indoktrynacji z procesu nauczania, w myśl głoszonej przez siebie maksymy, iż „nie ma wychowania apolitycznego i nie ma apolitycznej szkoły”⁷⁴.

⁷⁰ *Dyskusja w komisji programów i metod nauczania* [w:] *Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r.*, s. 225–226.

⁷¹ Tamże, s. 226–228.

⁷² Tamże, s. 229–233.

⁷³ M. Maciaszek, dz. cyt., s. 39.

⁷⁴ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 110.

Tabela 54. Zasadniczy plan nauczania w szkołach podstawowych o siedmiu i więcej nauczycielach w roku szkolnym 1958/1959

Przedmiot	Klasy						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Język polski	9	10	9	8	7	6	6
Język inny	–	–	–	–	3	3	3
Historia	–	–	–	2	2	3	2/3
Biologia	–	–	3	2	3/2	2	2
Geografia	–	–		2	2/3	2	3/2
Matematyka	4	5	5	6	6	6	4
Fizyka	–	–	–	–	–	3	3
Chemia	–	–	–	–	–	–	2
Rysunek	1	1	1	1	1	1	1
Prace ręczne	1	1	1	1	1	1	1
Śpiew	1	1	1	1	1	1	1
Wychowanie fizyczne	2	2	2	2	3	3	3
Razem	18	20	22	25	29	31	31
Godziny do dyspozycji wychowawcy klasowego					1	1	1

Źródło: Załącznik nr 1 do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 15 kwietnia 1958 r. w sprawie planów nauczania w szkołach podstawowych, Dz.Urz. MO 1958, nr 6, poz. 64.

W roku szkolnym 1958/1959 zasadniczy plan nauczania dla szkoły podstawowej o siedmiu i więcej nauczycielach przewidywał tygodniowo 179 godzin. W klasach V, VI i VII wychowawcy klasowi mieli do swojej dyspozycji godzinę tygodniowo na specjalne prace wychowawcze, wliczane do ich wymiaru godzin. Plan szkoły o sześciu nauczycielach przewidywał ogółem 175 godzin; – o pięciu uczących – 155 godzin; – o czterech – 135 godzin; – o trzech nauczycielach – 102 godziny; – o dwóch, w zależności od wariantów – 69, 71, 73 godziny; – o jednym nauczycielu – 36 godzin⁷⁵. Zatem ten rok szkolny przyniósł dalsze obniżenie liczby godzin w zasadniczym planie szkoły podstawowej. Zmniejszenie liczby godzin z niektórych przedmiotów zostało uwzględnione w wytycznych w sprawie realizacji programów⁷⁶. W klasach I i II przydział godzin na poszczególne przedmioty miał charakter orientacyjny. Plan przewidywał, szczególnie w klasie I, lekcje

⁷⁵ Załączniki nr 2 i nr 3 do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 15 kwietnia 1958 r. w sprawie planów nauczania w szkołach podstawowych, Dz.Urz. MO 1958, nr 6, poz. 64.

⁷⁶ Załącznik nr 1 do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 15 kwietnia 1958 r., Dz.Urz. MO 1958, nr 6, poz. 64.

półgodzinne oraz łączenie zajęć w zakresie języka polskiego i arytmetyki z pracą ręczną, rysunkiem i śpiewem. W klasach III–IV nauczyciele przygotowani do nauczania przedmiotów artystyczno-technicznych mogli jedną godzinę zajęć języka polskiego przeznaczać na śpiew, rysunek lub pracę ręczną pod warunkiem osiągnięcia dobrych wyników nauczania z języka polskiego.

Rok szkolny 1959/1960 nie przyniósł dalszych zmian programowych, natomiast trwała zaawansowana dyskusja nad zapowiadaną przez władze państwowe reformą oświaty. Na podstawie analizy stanu szkolnictwa podstawowego dokonywanej przez ekspertów środowisko związkowe ZNP i aktyw oświatowy partii wysunęły wniosek, że szkolnictwo nie zapewnia odpowiedniego poziomu wiedzy ani dla dalszego kształcenia na poziomie średnim, ani dla młodzieży podejmującej pracę zawodową, a jego formacja ideowo-wychowawcza młodego pokolenia jest niewystarczająca⁷⁷.

Podstawą do ustalenia zasad prawnych reformy stały się uchwały władz politycznych podjęte podczas VII Plenum KC PZPR w styczniu 1961 r. W kontekście szkolnictwa podstawowego najważniejszą propozycją Biura Politycznego KC dotyczyła wprowadzenia powszechnej obowiązkowej ośmioletniej szkoły podstawowej. Był to zasadniczy warunek dalszej pełnej przebudowy programów szkół wszystkich typów oraz podniesienia ogólnego poziomu nauczania i wychowania⁷⁸. Za niezbędne uznano rozszerzenie zakresu wiedzy objętej programem nauczania, a także unowocześnienie procesu nauczania. Jako główny obowiązek edukacji w obszarze przedmiotów humanistycznych wskazano zaszczepianie w młodzieży przywiązania do postępowych tradycji narodu, zapoznanie jej z prawami rozwoju społecznego i wpajanie przeświadczenia o wyższości ustroju socjalistycznego. Z kolei w odniesieniu do bloku przedmiotów matematyczno-przyrodniczych postulowano rozszerzenie materiału i podniesienie poziomu nauczania. Było to argumentowane na dwóch płaszczyznach: a) światopoglądowej, gdyż powinny one kształtować naukowy pogląd na świat oraz pomagać zrozumieć dzieciom i młodzieży szkolnej związki zachodzące pomiędzy przyrodą a społeczeństwem; b) praktycznej – miały przyczyniać się do zrozumienia i opanowania przez nich współczesnej techniki produkcyjnej. Te propozycje znalazły swój wyraz w uchwale VII Plenum KC PZPR w sprawie reformy szkolnej⁷⁹.

15 lipca 1961 r. Sejm uchwalił Ustawę o rozwoju systemu oświaty i wychowania⁸⁰. Artykuł 7, ustęp 1 ustawy mówił, że wprowadza się ośmioklasową szkołę

⁷⁷ S. Dobosiewicz, *Reforma szkolna 1961 r. Geneza i założenia*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1970, t. 13, s. 147.

⁷⁸ Tenże, *Reforma szkoły podstawowej*, Warszawa 1971, s. 48; K. Trzebiatowski, *Organizacja szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972, s. 37; M. Pęcherski, *Szkoła ogólnokształcąca...*, s. 141–141.

⁷⁹ S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej...*, s. 49–52.

⁸⁰ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U. 1961, nr 32, poz. 100.

podstawową, a ustęp 2 uzasadniał, że przedłużenie nauki w szkole podstawowej ma na celu lepsze przygotowanie uczniów do dalszego kształcenia się i zdobywania kwalifikacji zawodowych. Na jej podstawie minister oświaty Wacław Tułodziecki wydał 1 lipca 1963 r. Zarządzenie w sprawie wprowadzenia programu nauczania w ośmioklasowej szkole podstawowej⁸¹. Z kolei 25 września 1965 r. jako załącznik do zarządzenia ministra oświaty wydany został Statut szkoły podstawowej⁸². Były to podstawowe akty prawne, na mocy których zaczęła w Polsce funkcjonować ośmioklasowa szkoła podstawowa. Jej program nauczania był jednakowy dla wszystkich szkół tego szczebla, niezależnie od stopnia organizacyjnego szkoły i środowiska, w którym się ona znajdowała. Treści programowe zakładały również konieczność uwzględnienia w nich materiałów z aktualnego życia kraju, świata i regionu. Układ materiału w programach nauczania zakładał zgodność z: zasadami dydaktyki; zasadą systematyczności; logicznej kolejności w nauczaniu; przystępności materiału; dostosowania treści i metod nauczania do stopnia rozwoju uczniów; świadomego i aktywnego udziału uczniów w procesie nauczania. Zachowując w ośmioklasowej szkole podstawowej układ przedmiotowy, uwzględniono dwa szczeble programowe: a) szczebel nauczania początkowego w klasach I–IV; b) szczebel nauczania systematycznego w klasach V–VIII⁸³. Na szczeblu klas I–IV nauczanie miało mieć charakter całościowy i opierać się na obserwacji konkretnych przedmiotów i zjawisk z otaczającej rzeczywistości; na szczeblu V–VIII – systematyczno-przedmiotowy przy jednoczesnym zachowaniu związków między przedmiotami nauczania.

Tabela 55. Zasadniczy plan nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej

Lp.	Przedmiot nauczania	Klasa								Razem
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Język polski	8	10	9	9	7	7	5	5	60
2.	Język rosyjski	–	–	–	–	3	3	3	2	11
3.	Historia	–	–	–	–	2	2	2	2	8
4.	Wychowanie obywatelskie	–	–	–	–	–	–	1	2	3
5.	Wiadomości o przyrodzie	–	–	2	2	2	–	–	–	6
6.	Biologia	–	–	–	–	–	2	2	2	6

⁸¹ *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej*, Warszawa 1964 – wprowadzony Zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 1 lipca 1963 r. w sprawie wprowadzenia programu nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej, Dz.Urz. MO 1963, nr 9, poz. 90.

⁸² Statut szkoły podstawowej. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 25 września 1965 r., Dz.Urz. MO 1965, nr 13, poz. 145.

⁸³ *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej...*, s. 13; S. Mauersberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej...*, s. 394.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
7.	Geografia	–	–	–	2	2	2	2	2	10
8.	Matematyka	5	6	6	6	6	6	5	5	45
9.	Fizyka	–	–	–	–	–	2	3	3	8
10.	Chemia	–	–	–	–	–	–	2	2	4
11.	Zajęcia praktyczno- -techniczne	} 2	} 2	2	2	2	2	3	3	16
12.	Wychowanie plastyczne			1	1	1	1	1	1	8
13.	Wychowanie muzyczne	1	1	1	1	1	1	1	1	8
14.	Wychowanie fizyczne	2	2	2	2	2	2	2	2	16
15.	Godzina do dyspozycji wychowawcy klasy	–	–	–	–	1	1	1	1	4
Ogółem		18	21	23	25	29	31	33	33	213
Nadobowiązkowo										
1.	Język zachodnioeuropejski (do wyboru)					–	3	2	2	7
2.	Chór szkolny					2				2
3.	Zespoły muzyczne					2				2
4.	Przysposobienie sportowe					2				2

Źródło: Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej, Warszawa 1964, s. 17.

W szkole ośmioklasowej z liczbą uczniów powyżej 200 praca dydaktyczno-wychowawcza miała być organizowana według zasadniczego planu nauczania. Przy liczbie uczniów niższej niż 200 zajęcia były organizowane według planów specjalnych. Przewidywały one w każdej szkole taki sam wymiar godzin lekcyjnych jak w planie zasadniczym. Tam, gdzie ze względu na małą liczbę uczniów zachodziła konieczność wprowadzenia nauki w klasach łączonych, łączyło się całkowicie lub częściowo klasy najbliższe sobie poziomem nauczania. Całkowitym lub częściowym łąčeniem należało obejmować klasy nieliczne, o liczbie uczniów poniżej 20, z tym że klasy I i VIII powinny w miarę możliwości mieć zapewnioną osobną naukę⁸⁴. W przypadku konieczności połączenia klas I i II lub VII i VIII polecano zapewnić klasom I i VIII przynajmniej kilka osobnych lekcji w tygodniowym planie godzin. W klasach I i II przydział godzin na poszczególne przedmioty nauczania miał charakter orientacyjny. W klasach tych, a zwłaszcza w klasie I, zalecano łączenie na jednej godzinie lekcyjnej zajęć z języka polskiego i matematyki z zajęciami praktyczno-technicznymi oraz z wychowaniem plastycznym i muzycznym. W klasach niższych, a w szczególności w klasach I i II, jeden nauczyciel

⁸⁴ Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej..., s. 18.

winien uczyć w zasadzie wszystkich przedmiotów. W szkołach, w których były odpowiednio zorganizowane i wyposażone pracownie, można było podwyższyć wymiar godzin zajęć praktyczno-technicznych w klasach V–VI do 3 godzin tygodniowo. Reforma wprowadzana była etapowo. Uczniowie w nowych, najwyższych klasach VIII mieli pojąć się w roku szkolnym 1966/1967.

Tabela 56. Etapy (harmonogram) wprowadzania reformy szkolnej

Rok szkolny	Klasa							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1961/1962	O	O	O	O	O	O	O	–
1962/1963	X	X	X	O	O	O	O	–
1963/1964	X	X	X	X	X	X	O	–
1964/1965	X	X	X	X	X	X	O	–
1965/1966	X	X	X	X	X	X	X	–
1966/1967	X	X	X	X	X	X	X	X
O – klasa realizuje stary program X – klasa realizuje nowy program								

Źródło: S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej*, Warszawa 1971, s. 261, tab. 1.

Wdrażane plany i programy nauczania szkoły ośmioklasowej zostały przyjęte przez środowisko nauczycielskie z zainteresowaniem, w niektórych kręgach, zwłaszcza nauczycieli ideowo związanych z PZPR – z uznaniem⁸⁵. Wśród nauczycieli pojawiły się także głosy obawy przed zwiększonymi wymaganiami bądź mające swoje źródło w świadomości niedoinwestowania szkół i braku odpowiedniej bazy materialnej. Jednym z krytyków realizacji nowych programów ośmioletniej szkoły podstawowej był Marian Falski, który swoje uwagi dotyczące programu nauczania początkowego, jego organizacji i podręczników zawarł szczegółowo w opublikowanej w 1963 r. pracy pt. *Reforma nauczania w klasach I–IV*⁸⁶.

Obok głosów ograniczających się tylko do samej krytyki zreformowanej szkoły podstawowej i jej programów nauczania pojawiały się także inicjatywy konstruktywne, jak np. przedsięwzięcie zrealizowane przez Uniwersytet Warszawski we współpracy z kilkoma szkołami podstawowymi z różnych części kraju. Przeprowadzony przez zespół naukowców i praktyków eksperyment zaowocował opracowaniem alternatywnej koncepcji organizacyjno-programowej szkoły podstawowej, która została zaprezentowana w publikacji pod redakcją Bogdana Suchodolskiego *Szkoła podstawowa w społeczeństwie socjalistycznym*. Jej autorzy

⁸⁵ S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej...*, s. 408.

⁸⁶ R. Wroczyński, *Marian Falski i reformy szkolne w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1981, r. 24, nr 4, s. 514.

podkreślali, że w społeczeństwie socjalistycznym, które dokonało głębokiej rewolucji w wielu dziedzinach życia, to właśnie wychowanie pozostaje elementem najbardziej konserwatywnym, nienadążającym za nowymi i ważnymi zadaniami współczesności. Apelowali o dalszy, długotrwały wysiłek mający na celu dostosowanie teorii i praktyki pedagogicznej do realiów, potrzeb i perspektyw socjalistycznego społeczeństwa⁸⁷.

Nauczanie w klasach I–IV szkoły podstawowej nazwane zostało nauczaniem początkowym. Zgodnie z założeniami ośmioklasowej szkoły podstawowej nauczanie w tych klasach powinno być jednolitym procesem dydaktycznym i wychowawczym. Uczniowie mieli zdobywać wiadomości o kraju ojczystym, przyrodzie i życiu społecznym, opanowywać umiejętność czytania i pisania, wykonywania podstawowych działań arytmetycznych, posługiwania się prostymi narzędziami i przyborami oraz przestrzegać zasad higieny i rozwijać sprawność fizyczną. Programy nauczania w tych klasach powinny także rozwijać wśród uczniów wrażliwość na piękno przyrody, estetykę życia codziennego oraz wspomagać ich uzdolnienia plastyczne i muzyczne. Zdobyte w klasach I–IV wiadomości, umiejętności i nawyki miały stanowić podstawę do dalszej nauki w klasach V–VIII⁸⁸. Nauczanie początkowe zawierało wiele elementów działania praktycznego, które miało duże znaczenie dla rozwoju uczniów.

W zespole przedmiotów wchodzących w zakres nauczania początkowego szczególną rolę miał odgrywać język polski, którego nauczanie miało na celu wyrabianie sprawności w czytaniu i pisaniu oraz wzbogacanie słownictwa uczniów umożliwiającego rozumienie czytanych tekstów. Matematyka, także jako jeden z głównych przedmiotów, powinna przygotować ucznia do przyswojenia sobie pojęcia liczb naturalnych, zdobycia umiejętności i sprawności w wykonywaniu czterech działań arytmetycznych oraz opanowania podstawowych wiadomości z geometrii.

Wiedzę o przyrodzie w klasach I–II uczniowie powinni zdobywać na lekcjach języka polskiego poprzez obserwację i proste zajęcia praktyczne. Jako przedmiot wiadomości o przyrodzie pojawiły się w klasie III i obejmowały elementarne zagadnienia z biologii, higieny, przyrody nieożywionej oraz geografii. Wiadomości z geografii uczniowie klas młodszych I–II zdobywali na zajęciach lekcyjnych z języka polskiego poprzez zaznajamianie się z krajobrazem najbliższej okolicy. W klasie III wzbogacali je o wiedzę dotyczącą pór roku, klimatu oraz pojęcia pogody. W klasie IV geografia stanowiła osobny przedmiot, w ramach którego uczniowie zdobywali wiedzę z zakresu wybranych krain Polski, pracy człowieka w różnych środowiskach geograficznych oraz dotyczącą planu i podziałki.

⁸⁷ B. Suchodolski, *Przedmowa* [w:] *Szkoła podstawowa w społeczeństwie socjalistycznym*, red. B. Suchodolski, Wrocław 1963, s. 5–6.

⁸⁸ *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej...*, s. 20.

Zajęcia praktyczne w nauczaniu początkowym w zasadzie miały taki sam program zarówno dla chłopców, jak i dziewcząt i ich celem było usprawnienie rąk uczniów i rozwijanie ich zdolności konstrukcyjnych. Założeniem wychowania plastycznego w klasach I–IV było kształcenie u uczniów spostrzegawczości, pamięci wzrokowej i wyobraźni plastycznej, rozwijanie umiejętności plastycznego przedstawiania przedmiotów i zjawisk oraz własnych pomysłów. Celem wychowania muzycznego było zapoczątkowanie zjawiska umuzykalniania dzieci poprzez rozwijanie słuchu muzycznego, poczucia rytmu, kształcenie głosu oraz rozbudzanie zamiłowania do śpiewu i muzyki. W programie nauczania wychowania fizycznego zwrócono uwagę na rozwijanie prawidłowej postawy i sprawności fizycznej, budzenie zainteresowania ćwiczeniami ruchowymi i grami sportowymi oraz utrwalanie podstawowych zasad higieny.

W wielu szkołach, szczególnie na wsi, z racji skromnej bazy materialnej w nauczaniu początkowym funkcjonowały klasy łączone. Realizowano w nich ten sam program nauczania co w szkołach z klasami oddzielnymi.

Według założeń programowych ośmioklasowej szkoły podstawowej nauczanie w klasach V–VIII powinno być dalszym ciągiem pracy dydaktycznej i wychowawczej zapoczątkowanej na jej pierwszym szczeblu. Rozszerzał się zakres nauczanego materiału. Pojawiały się elementy pracy samodzielnej ucznia, a systematyczno-przedmiotowy układ treści nauczania był zgodny z logiką i systematyką dyscyplin naukowych występujących w szkole jako osobne przedmioty nauczania. Nauczanie języka polskiego w klasach V–VIII w założeniach twórców reformy posiadało szczególne walory ideowo-wychowawcze, bowiem łączyło uczniów z Polską Ludową i wyrabiało w nich gotowość do „dzieła socjalistycznego budownictwa”⁸⁹. Jako cele programu nauczania języka polskiego w klasach starszych wymieniano: kształtowanie umiejętności poprawnego, jasnego i ścisłego wypowiadania się w mowie i na piśmie; zaznajomienie się z gramatyką i budową języka polskiego; opanowanie poprawnej pisowni; poznanie wybranych dzieł najwybitniejszych polskich pisarzy oraz niektórych utworów z literatury powszechnej; wyrobienie umiejętności posługiwania się książką, słownikiem, encyklopedią, katalogiem bibliotecznym.

Nauczanie języka rosyjskiego w ośmioklasowej szkole podstawowej miało mieć szczególne znaczenie. Dzięki niemu uczniowie poznawali życie narodów ZSRR, ich patriotyzm, oddanie sprawie komunizmu oraz osiągnięcia gospodarcze, społeczne i kulturalne⁹⁰. Założenia programu nauczania języka rosyjskiego posiadały więc wybitnie ideologiczne podstawy. Zadaniem języka rosyjskiego jako przedmiotu nauczania w szkole podstawowej było więc: doprowadzenie do opanowania przez uczniów praktycznej znajomości tego języka w mowie i piśmie oraz

⁸⁹ Tamże, s. 159.

⁹⁰ Tamże, s. 226.

zaznajomienie uczniów z życiem i kulturą rosyjską i radziecką, a także umożliwienie korzystania przy pomocy słownika z utworów literatury pięknej i popularnonaukowej.

Program nauczania historii oparty został na wybranym materiale z dziejów kraju i powszechnych, pozwalającym uczniom zrozumieć aktualne stosunki polityczno-ekonomiczno-społeczne w Polsce i na świecie oraz przedstawić problem walki klas, która „doprowadzi do zwycięstwa socjalizmu na całym świecie”⁹¹. Zadaniami treści programowych powinno być zaznajomienie uczniów z historią Polski i wybranymi elementami historii powszechnej, z dziejami i rolą mas ludowych, walką klasową, rolą klasy robotniczej w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne. Podobnie jak program z języka rosyjskiego, tak i z historii był przesycany przesłaniem ideologicznym.

W klasach VII i VIII jako osobny przedmiot występowało wychowanie obywatelskie, którego celem nauczania miało być przygotowanie uczniów do życia społeczno-obywatelskiego jako przyszłych obywateli świadomych swych praw i obowiązków, oddanych sprawie umocnienia i rozwoju socjalistycznej ojczyzny. Zadaniem programu nauczania wychowania obywatelskiego było więc: wpajanie uczniom przekonania o wyższości ustroju socjalistycznego nad kapitalistycznym; umacnianie przekonania, że ustroj socjalistyczny stwarza najbardziej dogodne warunki do rozwoju człowieka; przyswojenie przez uczniów socjalistycznych norm współżycia społecznego; przygotowanie ich do aktywnej działalności na rzecz społeczeństwa socjalistycznego; rozwijanie umiejętności samodzielnej obserwacji i interpretacji zjawisk życia społecznego⁹².

Według programu wychowania obywatelskiego z 1970 r. na klasę VII przypadało 32 godziny nauczania tego przedmiotu. Uczniowie mieli poznawać wiadomości dotyczące: własnej miejscowości; pracy na wsi; pracy w zakładzie przemysłowym; pracy w handlu i usługach; historii i tradycji własnej szkoły; życia kulturalnego i instytucji kultury; funkcjonowania systemu służby zdrowia; milicji obywatelskiej; organizacji terenowych organów władzy; życia politycznego w ich środowisku. Z kolei w klasie VIII na realizację programu wychowania obywatelskiego przeznaczono 64 godziny. Wyodrębniono następujące zasadnicze działy tematyczne: podstawy ustroju Polski Ludowej; życie społeczne i gospodarcze kraju; problemy współczesnego świata (w tym między innymi porównanie systemów socjalistycznego i kapitalistycznego czy też pozycja Polski w świecie)⁹³.

W programie nauczania klas V–VIII zmieniały się proporcje czasu poświęconego na nauczanie przedmiotów humanistycznych i matematyczno-przyrodni-

⁹¹ Tamże, s. 264.

⁹² Tamże, s. 305.

⁹³ *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej (tymczasowy). Wychowanie obywatelskie*, Warszawa 1970, s. 31–32.

czych. W stosunku do planów nauczania z 1959 r. zwiększył się wymiar nauki tych ostatnich z 44,5% do 49,2%⁹⁴.

Nauczanie biologii miało przyczyniać się do kształtowania podstaw naukowego poglądu na świat. Zdobywane przez uczniów wiadomości powinny utrwalić w nich przeświadczenie, że życie powstało na Ziemi w wyniku długotrwałej ewolucji. Podobnie sformułowano cel programowy nauczania geografii. Również ten przedmiot kształtował u uczniów naukowy pogląd na świat. Oprócz zaznajamiania ich z pięknem i bogactwem Polski, jej osiągnięciami gospodarczymi musieli oni także zrozumieć pojęcie więzi między narodami budującymi socjalizm i międzynarodową solidarność w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne.

Założenia programowe matematyki nie zawierały już tak dużej dawki ideologii. Realizacja programu nauczania tego przedmiotu miała na celu wyrabiać u uczniów logiczne myślenie, precyzyjne wyrażanie myśli, kształtowanie wyobraźni przestrzennej, orientacji w stosunkach liczbowych oraz przyzwyczajanie ich do dokładnej i rzetelnej pracy. W programie nauczania fizyki, podobnie jak geografii i biologii, również silnie zaakcentowano kwestie naukowego poglądu na świat. Ponadto zadaniem fizyki było także kształcenie politechniczne uczniów, które silnie propagowano już w latach pięćdziesiątych. Podobne treści zawierał program nauczania chemii.

Prace ręczne, rysunek i śpiew zastąpiono zajęciami praktyczno-technicznymi, wychowaniem plastycznym i wychowaniem muzycznym. Głównym założeniem programu zajęć praktyczno-technicznych było kształcenie politechniczne uczniów oraz przygotowanie ich do właściwego wyboru zawodu odpowiadającego ich uzdolnieniom. W programie zajęć nie zabrakło także treści ideowych, takich jak kształtowanie u uczniów socjalistycznego stosunku do pracy i wysiłku ludzkiego⁹⁵. Wychowanie plastyczne miało za zadanie wszechstronnie rozwijać osobowość uczniów i przygotowywać ich do świadomego i czynnego uczestniczenia w życiu kulturalnym. Dokładnie takie same zdania zawierał program nauczania wychowania muzycznego z uzupełnieniem ideologicznym mówiącym o doborze odpowiedniego materiału pieśniowego i repertuaru muzycznego pogłębiających uczucia przyjaźni i więzi między narodami, a także miał on wychowywać dzieci i młodzież w duchu internacjonalizmu.

Program wychowania fizycznego przewidywał zwiększenie sprawności fizycznej uczniów, budzenie i utrwalanie zamiłowania do uprawiania gier, ćwiczeń ruchowych i sportów, a także wzmacnianie zdrowia.

Nauczanie języków zachodnioeuropejskich miało charakter nadobowiązkowy. Założenia programowe przewidywały opanowanie przez uczniów praktycznej znajomości tych języków w celu posługiwania się nimi w życiu codziennym, po-

⁹⁴ M. Maciaszek, dz. cyt., s. 43.

⁹⁵ *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej...*, s. 486.

znanie ich gramatyki oraz zaznajomienie ich z życiem młodzieży w Anglii, Francji i Niemieckiej Republice Demokratycznej.

Obserwacje pracy szkół przeprowadzone przez pracowników nadzoru pedagogicznego, doradców metodycznych oraz kadrę naukową wyższych uczelni wykazały pewne problemy w realizacji programów nauczania z poszczególnych przedmiotów. Wynikły one z niedostosowania bazy materialnej do założeń programowych, braków w wykształceniu kadry pedagogicznej oraz nie do końca przemyślanych treści zawartych w programach⁹⁶. W nauczaniu początkowym trudne do realizacji metodyczne były dla nauczycieli takie formy pracy jak: ciche czytanie, ćwiczenia słownikowe, samodzielne pisanie czy rozwijanie samodzielnego myślenia na zajęciach matematyki. W klasach II–IV najczęściej zastrzeżeń budziły problemy rozwijania ekspresji językowej na języku polskim. W klasach V–VIII najtrudniejsze okazały się nowe zadania dydaktyczne w nauczaniu języka polskiego, takie jak rozwijanie umiejętności wyrażania własnych przeżyć i myśli, składnia zdania złożonego, interpunkcja. W nauczaniu historii trudności w realizacji programu sprawiały zagadnienia prawno-ustrojowe. Realizację programu z matematyki utrudniały nauczycielom zagadnienia z zakresu zadań tekstowych, nierówności, przybliżeń dziesiętnych, podobieństwa figur, obliczania funkcji trygonometrycznych. Najtrudniejszy w realizacji programowej z fizyki okazał się dział nauki o elektryczności. W nauczaniu chemii szczególnych trudności przysparzały nauczycielom zagadnienia związane z teorią cząstek atomowych i kwasów tłuszczowych, a w geografii ruchy ziemi, długość i szerokość geograficzna, mapa poziomicowa czy znajomość udziału Polski w życiu gospodarczym świata.

Pomimo iż w tytule nowego programu zreformowanej szkoły ośmioklasowej widniał przymiotnik „tymczasowy”, obowiązywał on stosunkowo długo. Jak zauważyła Joanna Wojdon, prace nad jego korektą rozpoczęły się po wydarzeniach z marca 1968 r., które stały się kolejnym przesileniem polityczno-społecznym w PRL⁹⁷. Działalność powstałych wówczas komisji do spraw programów i podręczników doprowadziła w latach 1970–1974 do modyfikacji programów z zakresu nauczania początkowego, języka polskiego, historii, a także w większym wymiarze z matematyki. W grudniu 1970 r. do najwyższych klas szkół podstawowych minister oświaty i szkolnictwa wyższego Henryk Jabłoński wprowadził przedmiot przysposobienie obronne⁹⁸. Decyzja ta wynikała z konieczności realizacji zapisów Ustawy z 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej⁹⁹. W planie godzin klas VIII na lekcje przysposobienia

⁹⁶ S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej...*, s. 409.

⁹⁷ J. Wojdon, dz. cyt., s. 22.

⁹⁸ Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 10 grudnia 1970 r. w sprawie przysposobienia obronnego młodzieży szkolnej, Dz.Urz. MOiSW 1970, nr B-12, poz. 96.

⁹⁹ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1967, nr 44, poz. 220.

obronnego przewidziano 30 godzin. W założeniach ustawodawcy zajęcia te były jednym z etapów masowego przeszkolenia ludności do samoobrony na wypadek wojny¹⁰⁰.

W podsumowaniach realizacji nowych programów podkreślano, że w nauczaniu poszczególnych przedmiotów zaznaczył się postęp w stosunku do okresu sprzed reformy. Przegląd osiągnięć i trudności w ich wprowadzaniu dokonany przez władze oświatowe wykazał, że koncepcja dydaktyczna szkoły ośmioklasowej okazała się słuszna i przyjęte programy nauczania nie wymagają zasadniczej przebudowy. Również władze polityczne pozytywnie oceniły koncepcję reformy szkolnej oraz jej realizację. Znalazło to odzwierciedlenie w uchwałach Sejmu PRL i V Zjazdu PZPR. Na posiedzeniu Sejmu PRL 2 marca 1966 r. zaaprobowano politykę oświatową rządu w zakresie realizacji Ustawy o rozwoju oświaty i wychowania i stwierdzono, że w latach 1961–1965:

młodzież roczników wyżu demograficznego otrzymuje dziś w naszym kraju jakościowo lepsze wykształcenie w szkole podstawowej. Wzrosły poziom i sprawność nauczania, polepszyły się warunki i wyposażenia szkół. Szkoła polska staje się bardziej nowoczesna, lepiej przygotowuje młodzież do pracy i życia, lepiej wychowuje ją w duchu socjalizmu¹⁰¹.

Pewną syntetyczną refleksję na temat programów nauczania zreformowanej szkoły podstawowej poczyniono również przy okazji prac nad „Raportem o stanie oświaty w PRL” opublikowanym w 1973 r. Raport ten opracował powołany na tę okoliczność przez ministra Henryka Jabłońskiego Komitet Ekspertów, na czele którego jako przewodniczący stał profesor Jan Szczepański. Autorzy zebrali w nim zarzuty formułowane w przestrzeni publicznej, naukowej i oświatowej względem programów i podręczników dla szkoły podstawowej. Zwracano w nich uwagę na zbyt łatwe treści kształcenia w klasach od I do IV przy jednoczesnym dużym obciążeniu uczniów klas od V do VIII. Wiązało się to przede wszystkim z takimi uchybieniami jak: nagłe pojawienie się nowych przedmiotów od klasy V, uznawanej za najbardziej „niebezpieczną”; nagromadzenie materiału faktograficznego zwłaszcza z historii, biologii i geografii, co powodowało przeładowanie programu szczegółami, które uczniowie musieli zapamiętywać; brak dostatecznej troski o rozwijanie myślenia i postaw twórczych; uprzywilejowanie wiedzy addytywnej przy jednoczesnej małej trosce o strukturalne ujmowanie systemu wiedzy i jej hierarchizację, która umożliwiałaby uczniom odróżnianie wiadomości podstawowych od mniej ważnych; zbyt mały nacisk na procesy integracji wiedzy w obrębie poszczególnych przedmiotów; niedocenienie w kształceniu podstawowym wiedzy

¹⁰⁰ E. Włodarczyk, E. Sadowska-Wieciech, J. Rokitowska, *Edukacja dla bezpieczeństwa. Istota i uwarunkowania*, Kraków 2018, s. 51.

¹⁰¹ Cyt., za: S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej...*, s. 418.

praktycznej i niedostateczny wymiar czasu przeznaczony na kształcenie techniczne; ogólny brak pracy produkcyjnej¹⁰².

Z kolei podręcznikom zarzucano między innymi: niezgodność ze aktualnym stanem nauki, tradycjonalizm, uniwersalizm przejawiający się tym, iż były przeznaczone równocześnie dla uczniów, jak i nauczycieli, czy też przeładowanie nadmiarem szczegółów. Eksperci zwracali także uwagę na brak systemu weryfikacji empirycznej przez kompetentne instytucje przy zatwierdzaniu podręczników do druku¹⁰³.

W analizowanym okresie na terenie miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego zarówno plany zajęć, jak i programy nauczania realizowano zgodnie z obowiązującymi przepisami prawno-organizacyjnymi. Kierownicy szkół i nauczyciele starli się przestrzegać założeń programowych, a także planów godzin. Napotykali przy tym na szereg trudności wynikających między innymi z braku dostępu do drukowanych programów, podręczników do poszczególnych przedmiotów oraz wykwalifikowanej kadry. Problemy te znajdują odzwierciedlenie w zapisach protokołów posiedzeń rad pedagogicznych.

Na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie z 26 stycznia 1945 r. kierownik tej szkoły Henryk Zahaczewski zauważył, że po zakończeniu wojny należy położyć nacisk w nauczaniu na przedmioty, których zabronili Niemcy okupanci tj.: historię, geografii i język polski. Trudności w nauczaniu tych przedmiotów będą wynikać z braku podręczników, wobec tego zalecił, aby przy nauczaniu historii i geografii korzystać ze starych przedwojennych podręczników, a w przypadku języka polskiego stosować referaty¹⁰⁴.

Podczas obrad Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej im. K. Hoffmannowej w Tarnowie 16 września 1946 r. kierownik omówił program nauczania na rok szkolny 1946/1947, wymienił najważniejsze zagadnienia do realizacji, zwrócił uwagę na nauczanie historii i nauki o Polsce i świecie współczesnym. Ten ostatni przedmiot został właśnie w tym roku szkolnym wprowadzony po raz pierwszy do nauczania. Zauważył także, że program klas od I do IV można realizować, natomiast w przypadku klas wyższych będą problemy wynikające z braku podręczników oraz nauczycieli specjalistów¹⁰⁵. Poleciał również wszystkim uczącym dokładne zapoznanie się z założeniami programu. W tym celu zakupił drugi egzemplarz i wyznaczył każdemu z członków grona czas na jego przestudiowanie.

Wdrażanie w praktyce założeń programowych było częstym przedmiotem dyskusji na posiedzeniach rad pedagogicznych. Obradujące w Szkole Powszechnej

¹⁰² *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973, s. 121–122. Zob. też: B. Wagner, *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2009, s. 157–158.

¹⁰³ *Raport o stanie oświaty...*, s. 122–123.

¹⁰⁴ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1949), protokół z 26 stycznia 1945 r., b.s. (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 20).

¹⁰⁵ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej nr im. K. Hoffmannowej w Tarnowie (1943–1948), protokół z 16 września 1946 r., s. 42 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 4).

w Tuchowie 12 listopada 1946 r. grono nauczycielskie w kwestii programów nauczania poruszyło następujące zagadnienia: nauczanie historii i języka polskiego; pełna realizacja treści programowych; zapoznanie się uczących z programami nauczania z poszczególnych przedmiotów. Uczący podkreślali, że proponowany program z historii jest przeładowany treściami, niedostosowany do wieku i przygotowania uczniów, a liczba lektur do przeczytania z języka polskiego w ich opinii była zbyt duża. Pożądanym więc byłoby zwiększenie liczby godzin nauczania z obu tych przedmiotów. Kierownik szkoły zaznaczył, iż przygotowując rozkłady nauczania, nauczyciele powinni dokładnie zapoznawać się z programami poszczególnych przedmiotów, aby móc przewidzieć ich realizację, np.: w przypadku matematyki program jest bardzo zwięzły, dlatego przy tworzeniu miesięcznych rozkładów należy go rozbić na zagadnienia szczegółowe¹⁰⁶.

Jeszcze bardziej ożywiona dyskusja na temat realizacji programów nauczania miała miejsce w tej szkole na posiedzeniu rady pedagogicznej 14 kwietnia 1947 r. Temat dyskusji brzmiał: „Jakie trudności nasuwają się w związku z realizacją nowego programu”¹⁰⁷. Uwagi dotyczyły nauczania takich przedmiotów jak: fizyka, biologia, historia, język polski. Nauczyciel fizyki stwierdził, że tematy nauczania tego przedmiotu są bardzo trudne, np. statyczne i dynamiczne porównywanie sił; brak jest w podręczniku wyjaśnienia takich pojęć jak erg, dyna, współczynnik rozszerzalności liniowej. Padło generalne stwierdzenie, iż program nauczania z fizyki jest za trudny dla uczniów, niemożliwy do opanowania i niedostosowany do ich rozwoju umysłowego. Nauczyciele biologii twierdzili, że program jej nauczania jest rozwlekły i za trudny. Podobne uwagi dotyczyły programu z historii. Krytyce poddano także zestaw lektur z języka polskiego, m.in. ze względu na brak korelacji z treściami z historii. Niektóre pozycje z klasy VI powinny zdaniem nauczycieli zostać przeniesione do klasy VII, np.: „Maraton”, „Olimpijczyk”, ponieważ wówczas uczniowie poznają historię starożytną. Podsumowując dyskusję, pedagodzy zauważyli, że nowy program wprowadzony do realizacji przez ministra oświaty w czerwcu 1946 r. jest dla dzieci zdolnych i inteligentnych. Zwrócili uwagę, że szkoła powszechna musi być dostępna dla wszystkich. Większość uczniów kończy na niej swoją edukację, dlatego też program nauczania powinien dawać możliwości zdobycia wiadomości wszystkim dzieciom, zdolnym i mniej zdolnym, tym bardziej, że mają one za sobą trudny okres dorywczej nauki w czasie wojny.

Debaty na temat programów prowadzone były także podczas wizyt w szkołach przedstawicieli nadzoru pedagogicznego. Na posiedzeniu rady pedagogicznej 22 stycznia 1946 r. w Szkole Powszechnej w Łowczowie inspektor szkolny Franciszek Tumidajski zażądał od nauczycieli uwag na temat realizacji programów na-

¹⁰⁶ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej w Tuchowie (1924–1950), protokół z 12 listopada 1946 r., b.s. (AS).

¹⁰⁷ Tamże, protokół z 14 kwietnia 1947 r., b.s.

uczania¹⁰⁸. Według uczących problemy wynikały z braku podręczników szkolnych oraz pomocy naukowych. Brak podręczników był dotkliwie odczuwalny zwłaszcza w nauce historii i geografii, zaś brak pomocy naukowych utrudniał realizację treści programowych z biologii i fizyki.

Znamienne zapisy obrazujące trudną sytuację związaną z realizacją programów nauczania w szkołach Tarnowa obrazują zapisy protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki. Jak wynika z wypowiedzi grona nauczycielskiego, materiał nauczania przewidziany programem z poszczególnych przedmiotów udało się wyczerpać, a część z niego również utrwalić¹⁰⁹. Nauczyciele zwracali uwagę na przeładowanie materiałem nauczania niektórych przedmiotów, np. historii. Obok powszechnego zjawiska braku podręczników dla uczniów podkreślili także brak podręczników pomocniczych dla nauczycieli, a nowe były często niedostosowane do programów nauczania, co powodowało, iż uczyć musieli dużo czasu przeznaczać na przygotowywanie się do lekcji. Trudności, z którymi zmagali się w ciągu całego roku szkolnego, scharakteryzowali w następujący sposób:

Nie dostarczono w bieżącym roku szkolnym na czas podręczników. Niektóre mogliśmy zakupić dopiero w grudniu, a nawet w styczniu. Również brak jest jeszcze podręczników dla nauczycieli. Ułożone dotychczasowe podręczniki nie dostosowane są do tematyki podanej w programach nauczania. Uczący musiał nocami w domu siedzieć i szukać materiału naukowego, szczególnie w klasach wyższych i wertował, to w encyklopedii, to kalendarz robotniczy, to różne inne książki, aby uczynić zadość programom i być przygotowanym do lekcji. Była to nader wyczerpująca strata czasu, bo przy właściwie ułożonym podręczniku, mógł się w znacznie krótszym czasie przygotować i w pełni sił udać się do pracy¹¹⁰.

Podobne problemy związane z realizacją programów nauczania nurtowały nauczycieli w latach pięćdziesiątych. Podczas dyskusji na posiedzeniu rady pedagogicznej z 18 listopada 1957 r. w Szkole Podstawowej w Ryglicach nauczycielka języka polskiego Aniela Saratowicz podkreśliła, że program z języka polskiego jest przeładowany i trudny: „Nic dziwnego, że dzieci nie opanowują go należycie”. Nauczycielka Bolesława Małgorzatowicz uznała natomiast, iż materiał z języka polskiego w klasie VII przedstawia się podobnie jak w klasie VI, a niektóre partie materiału powinny być przesunięte do klas niższych. Wielką trudnością w nauczaniu był także ciągły brak podręczników szkolnych¹¹¹.

¹⁰⁸ Księga protokołów posiedzeń rad pedagogicznych Szkoły Powszechnej w Łowczowie (1946–1949), protokół z 22 stycznia 1946 r., b.s. (AS).

¹⁰⁹ Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1949–1953), protokół z 20 czerwca 1950 r., s. 49 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 21).

¹¹⁰ Tamże.

¹¹¹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1955–1961), protokół z 18 listopada 1957 r., b.s. (AS).

Podczas konferencji sierpniowych organizowanych przez wydział oświaty nauczyciele także omawiali kwestie związane z praktyczną realizacją programów nauczania. W 1954 r. dyskusje toczyły się w sekcjach przedmiotowych Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych¹¹². W opracowanych przez poszczególne sekcje wnioskach znalazło się wiele uwag i postulatów, aczkolwiek niewielka ich część odnosiła się bezpośrednio do kwestii programów i planów nauczania. Nauczyciele w sekcji nauczania początkowego domagali się wsparcia władz oświatowych w zaopatrzeniu szkół w odpowiedni sprzęt i pomoce, dzięki którym możliwe byłoby odpowiednie urządzenie kąpek przyrody i czystości, jak również doposażenie bibliotek w lektury dla najmłodszych¹¹³. Częstym postulatem wysuwanym przez poszczególne sekcje był brak odpowiednich podręczników – np. poloniści zgłaszali, aby Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych zadbały o dobór właściwego materiału ilustracyjnego w podręcznikach, natomiast nauczyciele z sekcji biologii prosili o opracowanie odpowiadającego wymaganiom programowym podręcznika do klasy VII. Uczący większości przedmiotów zwracali uwagę na konieczność zaopatrywania szkół w czasopisma przedmiotowe np. – uczący chemii i fizyki, nauki o konstytucji (czasopisma „Historia i Nauka o Konstytucji”), języka polskiego. Z kolei nauczyciele sekcji historii postulowali, aby przy opracowywaniu zagadnień metodycznych w pismach przedmiotowych zwrócić większą uwagę na problemy związane z realizowaniem materiału w szkołach podstawowych. W związku ze zmianami programowymi domagali się opracowania nowych wykazów lektur, a także wydania map do historii Europy w wiekach od XI do XIV, wieku XVI, wieku XIX. Uczący biologii, których przedmiot miał szczególne znaczenie dla idei kształcenia politechnicznego, potrzebowali dodatkowych kursów z zakresu prowadzenia działek szkolnych (na wiosnę i na jesień), a także prosili, aby redakcja czasopisma „Biologia w Szkole” systematycznie, w każdym numerze zamieszczała materiały w dziale „Praca na działce szkolnej doświadczalnej”¹¹⁴. Problematyka ta dotyczyła znacznej grupy nauczycieli, gdyż ogródki szkolne istniały wówczas w prawie 77% szkół na terenie powiatu i blisko 50% w mieście¹¹⁵. Ich prowadzenie przy szkołach zaleciło ministerstwo w stosownej instrukcji z maja 1954 r. w ramach „realizacji dydaktyczno-wychowawczych i gospodarczych zadań zgodnych z programem nauczania biologii”¹¹⁶.

¹¹² Wnioski sekcji przedmiotowych Powiatowego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie podjęte przez nauczycielstwo miasta i powiatu tarnowskiego na konferencji sierpniowej odbytej w Tarnowie w dniach 27 i 29 sierpnia 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/42).

¹¹³ Tamże, s. 1.

¹¹⁴ Tamże, s. 4–5.

¹¹⁵ W 1953 r. na terenie powiatu tarnowskiego szkolne ogródki istniały w 69 szkołach, co stanowi 76,7% ogółu, natomiast w mieście Tarnowie w 7 szkołach, czyli w 46,6% ogółu. Kronika Powiatowego-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie, k. 36–38 (ANK/OT sygn. WOT XIII/81).

¹¹⁶ Instrukcja z 13 maja 1954 r. w sprawie szkolnej działki doświadczalnej, Dz.Urz. MO 1954, nr 8, poz. 62.

Większość sekcji przedmiotowych zwracała uwagę na potrzebę wykonania i dostarczenia do szkół większej liczby pomocy naukowych, np. uczący nauki o konstytucji wskazywali, iż aby należycie mogli realizować program nauczania tego przedmiotu, potrzebują pomocy naukowych w formie tablic, wykresów, grafikónów, filmów oświatowych i broszur. Zgłaszali także potrzebę wyposażenia każdego ucznia w egzemplarz konstytucji. Istotne z punktu widzenia realizacji programu nauczania i planowania procesu dydaktycznego postulaty zgłosili też nauczyciele z sekcji śpiewu. Przede wszystkim domagali się przyspieszenia wydania podręcznika metodycznego do tego przedmiotu; zwracali się do dyrekcji Polskiego Radia o zorganizowanie odpowiadających programowi nauczania śpiewu dla klas od V do VII audycji muzycznych w godzinach przedpołudniowych; wydziały oświaty zostały poproszone o dostarczenie pomocy naukowych w postaci instrumentów muzycznych (skrzypiec i mandolin); do kierowników szkół zgłoszony został postulat, aby lekcje śpiewu były umieszczane w środkowych godzinach rozkładu zajęć w szkołach. O lepszą organizację procesu doskonalenia zawodowego prosili natomiast uczący pracy ręcznej i rysunków¹¹⁷.

Przedmiotem, któremu od końca lat czterdziestych nadano w programach nauczania szczególny wymiar w kategoriach politycznych i ideologicznych, była biologia. Wpisywała się ona między innymi w ideę kształcenia politechnicznego, prezentowała ewolucyjność zjawisk, co wzmacniało przekaz ukazywania komunizmu jako zwieńczenia dziejowych procesów ewolucji ustrojowo-politycznej, przyczyniała się do kształtowania naukowo-materialistycznego poglądu na świat, dostarczając przy tym argumentów stanowiących przeciwwagę dla nauczania religii.

W latach pięćdziesiątych szczególnie ważnym elementem składowym edukacji biologicznej było prowadzenie ogródków szkolnych, na których realizowane były zarówno lekcje biologii, jak również zajęcia pozalekcyjne, w tym przede wszystkim kółek biologicznych. Idea ta stanowiła przeniesienie na grunt polskiego szkolnictwa założeń pedagogiki radzieckiej według zaleceń Iwana Kairowa, który pisał:

Hodując przy szkole zwierzęta domowe („kacik hodowli”) i pracując na szkolnej działce doświadczalnej, uczniowie zdobywają wiele wiadomości i praktycznych sprawności z zakresu hodowli roślin i zwierząt¹¹⁸.

W 1954 r. Ministerstwo Oświaty w szczegółowej instrukcji dotyczącej prowadzenia działek szkolnych określiło, iż mają na nich odbywać się lekcje biologii, których temat nadaje się do upogładowienia za pomocą okazów znajdujących się w ogródku lub składające się z zajęć praktycznych z zakresu uprawy roślin i ho-

¹¹⁷ Wnioski sekcji przedmiotowych Powiatowego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie podjęte przez nauczycielstwo miasta i powiatu tarnowskiego na konferencji sierpniowej odbytej w Tarnowie w dniach 27 i 29 sierpnia 1954 r., s. 7 (ANK/OT sygn. WOT I/42).

¹¹⁸ I. Kairow, *Pedagogika*, t. 1, wyd. drugie, zmienione i uzupeł., Warszawa 1950, s. 116.

dowli zwierząt. Ponadto w ogródkach pracować powinni też indywidualnie i zespołowo uczniowie wykonujący wyznaczone przez nauczycieli zadania będące kontynuacją lekcji, np. pielęgnacja roślin. W dalszej kolejności uczący mieli w nich realizować część zajęć kółek biologicznych i drużyn harcerskich. Oprócz działań planowych w ogródkach należało organizować prace masowe angażujące chętną społeczność szkolną, co było istotne szczególnie w okresach prac sezonowych¹¹⁹. Ponadto w szkołach, w których istniały kółka miczurinowskie, ogródkami opiekowała się też wchodząca w ich skład młodzież, wykonując prace pielęgnacyjne także w czasie wakacji.

Na łamach prasy pedagogicznej nauczyciele dzielili się doświadczeniami z prowadzenia ogródków szkolnych, pisząc z entuzjazmem o ich walorach wychowawczych:

Widzę, że praca zespołowa w ogródku ma wielkie wartości wychowawcze: dzieci uczą się dzielić pracę, przekonują się o tym, że pracy nie można zbyć, bo zaraz jest to widoczne (...), że praca daje konkretne wyniki, jest pociągająca i miła. W ogródku uczą się dzieci pracować fizycznie, uczą się szacunku dla pracy (...)¹²⁰.

Problematyka ogródka szkolnego była jednym z głównych tematów posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie 22 lutego 1951 r.¹²¹ Nauczyciele wysłuchali między innymi referatu, który dotyczył kwestii założenia ogródka na potrzeby miejscowej szkoły¹²². Omówione w nim zostały następujące punkty: 1) obszar ogrodu (wraz z drzewami owocowymi – 24 na 47 m; na uprawy – 24 na 26 m); 2) założenia programowe zajęć w ogródku szkolnym dla każdej klasy; 3) podział ogródka szkolnego pomiędzy poszczególne klasy; 4) dobór roślin dla poszczególnych klas, wygląd grządek; 5) rabatki i krzewy przed budynkiem szkolnym; 6) pogodzenie wymagań programowych z warunkami

¹¹⁹ Instrukcja z 13 maja 1954 r. w sprawie szkolnej działki doświadczalnej, Dz.Urz. MO 1954, nr 8, poz. 62.

¹²⁰ Z. Gonet, *Rola ogródka szkolnego w kształceniu politechnicznym (Z doświadczeń Szkoły Podstawowej w Korcynie)*, „Życie Szkoły” 1953, nr 4, s. 207.

¹²¹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (1948–1952), protokół nr 10 z 22 lutego 1951 r., s. 230 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 5).

¹²² Np. sprawa wzorcowego zorganizowania działki szkolnej omówiona została w styczniowym numerze czasopisma „Szkoła i Dom” z 1953 r. Jako kwestię kluczową wskazano właściwe rozplanowanie ogródka: „W rozplanowaniu terenu działki należy przewidzieć miejsce na rośliny uprawiane na polu (zboża, rośliny pastewne), sad (drzewa i krzewy owocowe), warzywnik, rośliny lekarskie, szkółkę drzew i krzewów owocowych, kompostownik. Pomiędzy poszczególnymi poletkami trzeba wytyczyć dróżki dostatecznie szerokie, zapewniające swobodny dostęp do każdej uprawy. Trzeba również pozostawić wolny plac, na którym odbywają się pogadanki przed rozpoczęciem zajęć na działce, na który wchodzi uczniowie po zakończeniu prac i składają narzędzia. Rozplanowanie poszczególnych upraw na działce musi być dostosowane do treści zajęć praktycznych przypadających na daną klasę – zgodnie z programem nauczania biologii”. H. Sikorska, *Zakładamy działkę szkolną*, „Szkoła i Dom” 1953, nr 3, s. 12.

i możliwościami szkoły. Komentując referat, kierownik szkoły Ludwik Zawadzki podkreślił, że praca w ogródku szkolnym w bieżącym roku musi być efektywna¹²³. Poleciał wykonanie planu ogródka z podziałem na działki dla poszczególnych klas. Działki miały zostać zaopatrzone w etykiety pozwalające na identyfikację roślin. Zdecydowano, iż uprawiane będą przede wszystkim rośliny lekárskie oraz założone zostaną rabaty kwiatowe. Kierownik pouczył grono, aby uczniowie podjęli współzawodnictwo w pracy w ogródku szkolnym.

Z kolei w październiku 1953 r. Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej zorganizował na terenie Technikum Ogrodniczego w Tarnowie-Gumniskach dwudniową kursokonferencję dla nauczycieli prowadzących działki szkolne przy szkołach miejskich i powiatowych. Podczas tego wydarzenia jego uczestnikom zaprezentowano następującą tematykę:

1. Doświadczalnictwo na działce szkolnej.
2. Zapoznanie z uprawą roślin nowych i przemysłowych.
3. Uprawa gleby i nawożenie.
4. Hodowla jako uboczne zajęcia na działce szkolnej – jedwabnik, pszczelarstwo itd.
5. Szkółkarstwo na działce szkolnej.
6. Dokumentacja i organizacja prac na działce szkolnej.
7. Pokaz wzorowej hodowli zwierząt hodowlanych, futerkowych, szkółki itd.¹²⁴

Ogródki szkolne funkcjonowały również w późniejszych dekadach. Z tarnowskich szkół podstawowych wyróżniała się w tym aspekcie szkoła im. T. Kościuszki. W roku szkolnym 1962/1963 uczniowie klas starszych wraz z nauczycielką Kaziemierzą Wardzałą prowadzili urządony przed budynkiem szkolnym ogródek, którego centrum stanowił ułożony z kolorowych kamieni orzeł biały, a także herb Tarnowa i napis z barwnych szkieł „Witamy Millenium nauką i pracą”. Oprócz tego uprawiany był doświadczalny ogródek warzywny, gdzie realizowano doświadczenia wzrostu warzyw bez nawozów oraz z nawozami¹²⁵.

Zagadnienia i analiza programów nauczania oraz ich praktyczna realizacja należały do najważniejszych punktów obrad rad pedagogicznych szkół podstawowych także w latach sześćdziesiątych. W Szkole Podstawowej w Tuchowie grono nauczycielskie omawiało nowy program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej na posiedzeniu rady pedagogicznej 31 sierpnia 1963 r. Kierownik Kazimierz Jaworski zaznaczył, że przy realizacji programów z poszczególnych przedmiotów w celu zabezpieczenia prawidłowego procesu nauczania nauczyciele mają kierować się zamieszczonymi w nich szczegółowymi wskazówkami metodycznymi. Ponadto kierownik tłumaczył zebranym, iż:

¹²³ Tamże, s. 231.

¹²⁴ Kronika Powiatowego-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie, k. 24–25 (ANK/OT sygn. WOT XIII/81).

¹²⁵ Kronika Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1969), s. 96–97 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 2).

Codziennie staranne przygotowanie się do lekcji jest podstawowym warunkiem osiągnięcia pozytywnych wyników nauczania. Należy systematycznie badać wiadomości i umiejętności uczniów w zakresie poszczególnych przedmiotów, by w toku realizacji programu usunąć zauważone braki, organizować pomoc uczniom słabszym oraz sprawdzać skuteczność stosowanych metod i dokonywać ewentualnie zmian w rozkładzie materiału¹²⁶.

Obok problemów dydaktycznych wynikających z realizacji założeń programowych na posiedzeniach rad pedagogicznych nauczyciele omawiali także ich aspekty wychowawcze. Kierownicy szkół, często zaangażowani ideowo w kreowanie nowej ludowej rzeczywistości, zwracali uwagę uczącym na problematykę wychowawczą zawartą w programach. 1 września 1950 r. na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach kierownik apelował do nauczycieli:

by w pełni wykorzystywali elementy wychowawcze i poznawcze nowego układu treści nauczania. Nie wystarcza, by materiał był przeanalizowany na konferencjach sierpniowych, lecz konieczne jest także śledzenie przez samych nauczycieli i wychowawców literatury pomocniczej do jego przedmiotu i zapoznanie się z najważniejszymi zdobyczami postępowej nauki¹²⁷.

Politechnizacja jako jeden z głównych czynników przebudowy procesu kształcenia i wychowania w Polsce Ludowej wysuwał się na plan pierwszy tak przed, jak i po wprowadzeniu reformy oświatowej z 1961 r. Podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach z 27 stycznia 1961 r. kierownik Tadeusz Zawisłak stwierdził, że:

kształcenie politechniczne jest obecnie najbardziej żywotnym problemem pedagogiki socjalistycznej. Wobec tego bardzo ważnym obowiązkiem nauczycieli jest wdrażanie dzieci do używania narzędzi odpowiednich do wykonywanych prac i przyzwyczajania uczniów do umiejętnego obchodzenia się z nimi¹²⁸.

Z kolei 1 września tegoż roku zaznaczył, że realizując programy nauczania, należy szczególną uwagę zwracać na zagadnienia wychowawcze, które zostały określone między innymi przez władze partyjne i związkowe:

Doniosłym zadaniem nauki polskiej jest zaspokojenie rosnących potrzeb państwa polskiego, kroczącego do socjalizmu. W tym celu należy pogłębić łączność wszystkich przedmiotów, szczególnie matematyki i nauk przyrodniczych z techniką i życiem codziennym. Nauczanie nie może być oderwane od życia praktycznego – od postępu

¹²⁶ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 31 sierpnia 1963 r., k. 313 (AS).

¹²⁷ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954), protokół z 1 września 1950 r., b.s. (AS).

¹²⁸ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1955–1961), protokół z 27 stycznia 1961 r., b.s. (AS).

i techniki, dlatego problem politechnizacji, jako podstawowy problem pedagogiki socjalistycznej, musi być w nauczaniu szczególnie uwzględniony¹²⁹.

Hasła kształcenia politechnicznego z pozoru propagujące wiedzę techniczną zawierały w sobie również silny element ideologiczny. Na posiedzeniu rady pedagogicznej odbytym 4 czerwca 1965 r. w Szkole Podstawowej nr 3 w Tarnowie podinspektor szkolny Maria Pisowicz w doniosłych słowach skierowanych do nauczycieli poruszyła kwestię postępu cywilizacyjnego, za którym musi nadążać postęp pedagogiczny. W wyrabianiu w wychowankach światopoglądu naukowego ważną rolę miały spełniać nie tylko programy przedmiotów matematyczno-przyrodniczych, ale i humanistycznych:

Jesteśmy u progu szkoły ośmioletniej – za postępem technicznym musi kroczyć postęp pedagogiczny, dlatego wraz z nowymi przedmiotami i nowymi nazwami należy stosować nowe metody. Zadaniem ideowo-wychowawczym jest nie tylko ograniczenie się do uzupełniania komórek mózgowych wiadomościami, ale ukształtowanie osobowości ucznia, wytworzenie osobistego stosunku do wydarzeń, ukierunkowanie woli ucznia, wzbudzenie entuzjazmu patriotycznego, wyrabiania sądów i myślenia wychowanka. Ważnym jest stałe wdrażanie ucznia do praktycznego stosowania wiedzy, aby wychowanek żył i postępował zgodnie z osiągnięciami obecnej doby. Żyjemy w 20 wieku, w wieku elektroniki i cybernetyki – w wieku wynalazków i lotów kosmicznych, dlatego musimy bez przerwy uzupełniać swoją wiedzę, dużo czytać, aby się nie zdezaktualizowała. Sama jednak jak najlepsza znajomość faktów nie wystarcza w naszej pracy, nauczyciel musi być zaangażowany uczuciowo w obecnych warunkach. Przedmioty matematyczno-przyrodnicze kształcą rozum i myślenie, ale nie wskazują, jak człowiek ma postępować na małej scenie swojego życia. W wyrabianiu światopoglądu humanistycznego wielkie znaczenie mają takie przedmioty jak historia, język polski. Na wszystkich lekcjach dobitnie i jasno ma być stawiany światopogląd naukowy¹³⁰.

31 sierpnia 1965 r. w podobnym duchu przemawiał do nauczycieli w audycji radiowej minister oświaty Wacław Tułodziecki, podkreślając, iż w okresie transformacji szkoły podstawowej z siedmioklasowej na ośmioletnią znajomość przez nich programów nauczania oraz stosowanie właściwych metod kształcenia, sprzyjających poznawaniu przez uczniów zdobyczy współczesnej techniki, zaowocuje powstaniem nowoczesnej socjalistycznej szkoły¹³¹. Można więc zauważyć, że stosowanie przez nauczycieli technicznych środków nauczania (rzutnik pisma, przeźrocz, projektor filmowy) przy realizacji treści programowych, korzystanie

¹²⁹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy szkole podstawowej w Ryglicach (1955–1961), protokół z 1 września 1961 r., b.s. (AS).

¹³⁰ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1964–1966), protokół z 4 czerwca 1965 r., b.s. (AS).

¹³¹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1964–1966), protokół z 31 lipca 1965 r., b.s. (AS).

na lekcjach z programów telewizyjnych, radiowych z jednej strony służyło wzbogaceniu wiedzy politechnicznej uczniów, a z drugiej konfrontowało ją z aktualną rzeczywistością polityczną w kraju i służyło ideologizacji.

W miarę napływu do szkół technicznych środków dydaktycznych nauczyciele coraz częściej wykorzystywali je przy realizacji treści programowych. Na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej odbytym 25 czerwca 1969 r. kierowniczka stwierdziła, iż w ramach unowocześniania procesu wykonywania założeń programowych nauczyciele korzystali z aparatury audiowizualnej, przy czym lekcji telewizyjnych odbyło się 136, radiowych – 70, z wykorzystaniem adaptera – 95, projektora filmowego – 107, z wyświetlaniem przeźroczy przy pomocy rzutnika – 66, z wykorzystaniem magnetofonu – 20¹³².

Tabela 57. Wykorzystanie środków audiowizualnych oraz wycieczek do prowadzenia zajęć lekcyjnych w Szkole Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie w roku szkolnym 1964/1965

Klasa	Telewizja	Kino	Rzutnik	Wycieczki	Radio
I	–	13	4	14	47
II	18	11	5	4	16
III	12	11	–	9	86
IV	6	11	8	6	39
V	22	11	16	4	53
VI	25	11	4	4	12
VII	71	12	6	8	5
Razem	154	80	43	49	258

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1963–1965), s. 34. (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 27).

Środki audiowizualne stosowane jako pomoce dydaktyczne na lekcjach wspierały proces nauczania i pozwalały na lepsze wykonywanie założeń programowych. W statystykach nauczyciele wykazywali znaczną liczbę jednostek lekcyjnych, podczas których stosowali tego rodzaju pomoce. Było to związane między innymi z propagowaną w programach nauczania politechnizacją. W Szkole Podstawowej im. T. Kościuszki w roku szkolnym 1964/1965 najwięcej tego rodzaju lekcji przeprowadzonych zostało z wykorzystaniem radioodbiornika i telewizora.

Środki tego rodzaju wydatnie wykorzystywano także w Szkole Podstawowej nr 15 w Tarnowie już w roku szkolnym 1961/1962. Słuchając radia, uczniowie tej

¹³² Księżka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1969–1970), protokół z 25 czerwca 1969 r., b.s. (AS).

szkoły poznawali wiele piosenek i wykonywali ćwiczenia umuzykalniające. Telewizja była wykorzystywana przez uczących przede wszystkim na lekcjach geografii i biologii, zaś dzięki filmom szkolnym ubogacano proces dydaktyczny i realizację programów nauczania z pozostałych przedmiotów. Za wdrażanie zasady praktyczności w nauczaniu grono uznawało praktyki uczniów klasy VII w Tarnowskiej Wytwórni Waliz, który to zakład pełnił wówczas funkcję opiekuńczą względem tej szkoły¹³³. Również tarnowski nadzór pedagogiczny oceniał taką aktywność uczniów za „lepsze uwspółcześnianie treści poznawczych i wiązanie nauczania z życiem”. Oprócz szkoły nr 15 wyróżnił w tym zakresie Szkołę Podstawową nr 2 im. S. Konarskiego, której uczennice klas VII pracowały dwa razy w miesiącu w dziale opakowań Huty Szkła Gospodarczego, oraz Szkołę Podstawową nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie – za organizację lekcji prac ręcznych w warsztatach Szkoły Przykładowej Zakładów Azotowych im. F. Dzierżyńskiego¹³⁴.

Na posiedzeniach rad pedagogicznych oprócz problematyki ideowo-wychowawczej związanej z realizacją programów nauczania nauczyciele dyskutowali i omawiali również kwestie typowo merytoryczne. 31 sierpnia 1962 r. na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie nauczycielka Zofia Ciechanowska omówiła nowy program nauczania od klasy I do IV ze szczególnym uwzględnieniem przedmiotów wychowania plastycznego i zajęć praktycznych¹³⁵. W Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie podczas posiedzenia rady pedagogicznej z 1 września 1967 r. jedna z nauczycielek, Halina Nowakowska, przedstawiła referat tematycznie związany z założeniami organizacyjnymi i programowymi ośmioklasowej szkoły podstawowej¹³⁶. W trakcie dyskusji nauczyciele stwierdzili, że jego realizacja zapewnia wszystkim uczniom jednolite wykształcenie, które obejmuje wiedzę o przyrodzie i życiu społecznym, o dziejach i kulturze narodu, przysposabia do pracy, udziału w życiu społecznym i kulturalnym oraz „wychowuje uczniów na świadomych i twórczych obywateli Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”¹³⁷.

Częstą praktyką widoczną w wielu szkołach było analizowanie zarządzeń ministra oświaty dotyczących rozpoczęcia nowego roku szkolnego. Zarządzenia te zawierały również uwagi związane z realizacją złożów programowych. Na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 z 30 sierpnia 1973 r. zastępca dyrektora Anna Marchwica bardzo szczegółowo omówiła zmiany programowe w ośmioklasowej szkole podstawowej obowiązujące w roku szkolnym 1973/1974.

¹³³ Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1960–1996), b.s. (AS).

¹³⁴ Sprawozdanie z działalności Inspektoratu Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie za rok 1961, s. 5–6 (ANK/OT sygn. WOT XIV/22).

¹³⁵ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 31 sierpnia 1962 r., k. 283 (AS).

¹³⁶ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1968–1970), protokół nr 1 na rok szkolny 1967/1968 z 1 września 1967 r., b.s. (AS).

¹³⁷ Tamże.

Wystąpiły one wówczas w programach nauczania takich przedmiotów jak: język polski, zajęcia praktyczno-techniczne i wychowanie plastyczne¹³⁸.

Problematyka programów i planów nauczania była także szeroko obecna poza szkołą, przede wszystkim w ramach różnych form doskształcania i doskonalenia zawodowego, w których uczestniczyli nauczyciele, takich jak: konferencje rejonowe, konferencje kierowników szkół, konferencje sierpniowe, kursy przedmiotowe; a także poprzez szereg form doskształcania organizowanych przez ZNP oraz przede wszystkim ośrodki doskonalenia zawodowego, to jest istniejący w latach 1951–1957 Powiatowo-Miejski Ośrodek Doskonalenia Kadr Oświatowych i związaną z nim sieć zespołów metodycznych w terenie, czy w latach późniejszych Powiatowy Ośrodek Metodyczny i od 1974 r. Centrum Doskonalenia Nauczycieli¹³⁹.

Klasyfikowanie i promowanie uczniów

Od jakości treści programów z poszczególnych przedmiotów oraz od umiejętności stosowania przez nauczycieli właściwych metod nauczania, a także aktywności własnej uczniów uzależnione były wyniki pracy dydaktycznej, których końcowym efektem była liczba uczniów przechodzących do klasy wyższej lub kończących szkołę. Istotną sprawą szczególnie przy klasyfikowaniu była frekwencja uczniów na zajęciach szkolnych. Problem klasyfikowania był ściśle powiązany z kwestią promowania, czyli przechodzenia z klasy niższej do wyższej oraz ukończenia szkoły. Analizując oceny uzyskiwane przez uczniów w różnych szkołach wiejskich i miejskich powiatu oraz miasta Tarnowa, można zauważyć, że osiągalni oni zbliżone wyniki klasyfikowania i promowania. Przy podobnym poziomie pracy kadry pedagogicznej szkoły miejskie dysponowały jednak lepszą bazą materialną, liczniejszą grupą wykwalifikowanych nauczycieli, a sami rodzice byli bardziej

¹³⁸ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1973–1976), protokół nr 1 na rok szkolny 1973/1974 z 30 sierpnia 1973 r., b.s. (AS).

¹³⁹ Na temat problematyki związanej z organizacją doskonalenia zawodowego nauczycieli miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975 zob.: P. Juško, *Nauczyciele szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w Związku Nauczycielstwa Polskiego w latach 1945–1975* [w:] *Studia do dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego w Tarnowie i powiecie tarnowskim. W 70. rocznicę powstania Tajnej Organizacji Nauczycielskiej*, Tarnów 2009, red. E. Juško, C. Sterkowicz, Tarnów 2009, s. 43–67; tenże, *Działalność Powiatowego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie w latach 1951–57* [w:] *Instytut Pedagogiki 2004–2011. W służbie Kościołowi, ojczyźnie i rodzinie*, red. E. Juško, B. Wolny, Stalowa Wola 2011, s. 123–129; tenże, *Konferencje rejonowe jako forma doskonalenia zawodowego nauczycieli na przykładzie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, t. 15, s. 422–438; tenże, *Przegląd najważniejszych form doskonalenia zawodowego kadr nauczycielskich szkół podstawowych w latach 1945–1975. Praktyka szkół miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego* [w:] *Studia nad problematyką doskonalenia zawodowego nauczycieli w Polsce i na Słowacji w perspektywie historycznej i współczesnej*, red. E. Juško, M. Borys, P. Juško, B. Wolny, B. Niziołek, Tarnów–Łapczyca 2015, s. 45–65.

świadomości konieczności ścisłej współpracy domu ze szkołą, aby realizować konsekwentny i spójny proces nauczania i wychowania swoich dzieci.

Należy jednak zaznaczyć, iż uwarunkowania funkcjonowania szkół podstawowych miejskich i wiejskich w Polsce generowały zjawisko dysproporcji edukacyjnych, które utrudniały uczniom ze środowisk wiejskich osiągnięcie lepszych wyników w nauce. Analizując sytuację szkolnictwa wiejskiego na początku 1950 r., władze partyjne jako przyczyny trudności w realizowaniu programów i osiągnięciu zadawalających wyników w nauce przez nauczycieli wiejskich wskazywali: 1) większe niż w szkołach miejskich obciążenie uczących uczniami; 2) brak izb szkolnych, ich duże rozrzucenie po wsiach oraz ciasnotę; 3) niewystarczające wyposażenie w pomoce naukowe; 5) skrócony wymiar godzin w szkołach wiejskich¹⁴⁰. Według ówczesnych czynników partyjnych i oświatowych zjawiska te były spuścizną po sanacyjnej Polsce. Ponadto w szkolnictwie podstawowym na terenach wiejskich występowały także takie problemy jak: rozdrobienie sieci szkolnej, znaczny procent szkół niżej zorganizowanych w ogólnej liczbie szkół, praca w systemie klas łączonych, rozległość obwodów szkolnych i trudności komunikacyjne. Zjawiska te, choć w mniejszym wymiarze, występowały w szkolnictwie podstawowym PRL również po wdrożeniu reformy oświaty z lipca 1961 r.¹⁴¹

Działania nauczycieli zarówno na wsi, jak i w mieście nakierowane były na podnoszenie poziomu wiedzy uczniów, kultury ich zachowania i sposobu bycia. Miało to duży wpływ na rozwój intelektualny uczniów, którzy tym samym osiągalni wyższe wyniki w nauczaniu. Na poziom wyników dydaktycznych uczniów wpływ miały także zmiany w strukturze i systemie organizacyjnym szkół podstawowych oraz w programach i treściach nauczania.

¹⁴⁰ Wnioski z 21 lutego 1950 r. w sprawie szkolnictwa wiejskiego [fragmenty] [w:] *Oświata polska w latach 1944–1956. Wybór źródeł, część 2. Lata 1949–1956*, oprac. S. Mauersberg, M. Walczak, Warszawa 2000, s. 173.

¹⁴¹ R. Domke, *Kształcenie dzieci i młodzieży w Polsce w latach 70. XX wieku*, „Studia Zachodnie” 2015, t. 17, s. 242. W 1969 r. Zbigniew Kwieciński w artykule na łamach czasopisma ZNP „Nauczyciel i Wychowanie” stwierdził, że chociaż dostrzegalny jest rozwój szkoły na wsi, to jednak pozostaje ona nadal „szkołą specjalnej troski społecznej”. Z. Kwieciński, *Trudności i warunki poprawy sytuacji szkoły wiejskiej*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1969, nr 4 (60), s. 58. W przywołanym tekście autor wyróżnił cztery zasadnicze grupy przyczyn trudności w funkcjonowaniu szkół w miejscowościach wiejskich: 1) przyczyny ekonomiczno-społeczne – między innymi sytuacja ekonomiczna rejonu gospodarczego, położenie wsi w rejonie gospodarczym, struktura społeczna i zawodowa w obwodzie szkoły, sytuacja materialna rodzin itp.; 2) czynniki społeczno-pedagogiczne – w tym selekcja społeczna do zawodu nauczycielskiego, polityka kadrowa, praca nadzoru pedagogicznego, kwalifikacje i stosunek nauczycieli do pracy, poziom pracy szkoły itp.; 3) czynniki społeczno-kulturowe – czyli dziedzictwo kulturowe społeczności i rodziny, kontakty z miastem i kulturą masową, system wartości, poglądy na edukację itp.; 4) przyczyny biopsychiczne – to czynniki, które wpływają na psychikę i organizm dzieci, między innymi gorsza opieka lekarska, złe odżywianie, niższa kultura higieniczna, zaniedbanie wychowawcze itp. Zob. tamże, s. 48–56.

Sami nauczyciele dążyli też do wzbogacania własnego warsztatu pracy. Po-
przez lekcje pokazowe, szkoleniowe posiedzenia rad pedagogicznych, kursy, kon-
ferencje rejonowe, czytanie prasy fachowej podnosili poziom swoich kwalifika-
cji pedagogicznych. Szczególnie ważne było prowadzenie zajęć aktywizującymi
metodami nauczania, które wraz ze wzrostem poziomu kwalifikacji nauczycieli
zaczęły być coraz częściej stosowane w szkołach powiatu tarnowskiego i miasta
Tarnowa. Wyniki klasyfikacji uczniów były omawiane i analizowane przez uczy-
cych podczas konferencji rad pedagogicznych kończących dany okres (semestr)
szkolny¹⁴². Promowanie odbywało się na końcoworocznych posiedzeniach rady.

Klasyfikowanie i promowanie to najbardziej regularna i stała problematyka,
którą zajmowały się rady pedagogiczne na swoich posiedzeniach. Wpisana była ści-
śle w rytm pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz organizację pracy szkoły, a wy-
nikała ściśle z przepisów prawnych oraz kompetencji rad pedagogicznych. W re-
gulaminie klasyfikowania i promowania w szkołach ogólnokształcących z 1954 r.
określone zostało, iż klasyfikowanie uczniów: „ma na celu ustalenie, jakie wyniki
w nauce osiągają uczniowie i jak się sprawują”, natomiast jako zadanie promowania
ustalono „stwierdzenie, czy uczeń jest przygotowany do nauki w klasie następnej”¹⁴³.
Ocenę wyników osiągniętych przez poszczególnych uczniów ustalał nauczyciel da-
nego przedmiotu, a jej podstawą miał być stopień opanowania przez ucznia wiado-
mości i nawyków w zakresie materiału programowego opracowanego w danej klasie.
Rada pedagogiczna winna była przeprowadzić dokładną i rzeczową analizę wyni-
ków nauczania za każdy okres i rozważyć celowość i skuteczność stosowanych me-
tod nauczania oraz opracować wnioski służące ich poprawie w przyszłości. Promo-
wanie odbywało się pod koniec ostatniego okresu na podstawie ocen rocznych. Rada
pedagogiczna decydowała o promocji uczniów lub pozostawieniu ich na następny
rok w tej samej klasie. W uzasadnionych przydankach mogła wyznaczyć uczniom
egzaminy poprawkowe. Decydowała także o ukończeniu szkoły podstawowej przez
uczniów najstarszych klas i dopuszczeniu ich do egzaminów końcowych¹⁴⁴. Ucznio-

¹⁴² Rok szkolny dzielił się na trzy lub cztery okresy. W 1973 r. minister oświaty i wychowania
wprowadził zmiany w statucie szkoły podstawowej, wprowadzając do niego w § 12, ustęp 2 zapis,
iż: „W szkołach podstawowych rok szkolny dzieli się na dwa okresy”, Zarządzenie Ministra Oświaty
i Wychowania z dnia 12 kwietnia 1973 r. zmieniające zarządzenie w sprawie statutu szkoły podsta-
wowej, Dz.Urz. MOiW 1973, nr 8, poz. 49.

¹⁴³ Regulamin klasyfikowania i promowania w szkołach ogólnokształcących, w szkołach ogólnokształcących dla pracujących, w liceach pedagogicznych oraz w liceach dla wychowawczyń przed-
szkoli. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 3 lutego 1954 r., Dz.Urz. MO 1954, nr 2, poz. 8.

¹⁴⁴ Kolejne regulaminy klasyfikowania i promowania w szkołach ukazywały się w 1958
i 1966 r.; Regulamin klasyfikowania i promowania uczniów oraz wydawania świadectw w szkołach
ogólnokształcących (młodzieżowych). Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 3 grudnia
1958 r., Dz.Urz. MO 1958, nr 13, poz. 208; Regulamin klasyfikowania i promowania uczniów oraz
wydawania świadectw w szkołach ogólnokształcących (młodzieżowych). Załącznik do zarządzenia
Ministra Oświaty z dnia 5 listopada 1966 r., Dz.Urz. MO 1966, nr 16, poz. 195.

wie klas najwyższych byli zobowiązani do złożenia egzaminów końcowych mających na celu kontrolę wiadomości i umiejętności nabytych przez nich w trakcie edukacji na poziomie szkoły podstawowej¹⁴⁵.

Wspomniany powyżej, ogłoszony przez ministra Witolda Jarosińskiego w lutym 1954 r., regulamin klasyfikowania i promowania zastąpił postanowienie ministra WRiOP z 31 maja 1938 r. w sprawie regulaminu klasyfikowania i promowania uczniów publicznych szkół powszechnych, które stanowiło podstawę prawną klasyfikowania i promowania w szkolnictwie podstawowym przez blisko dekadę od zakończenia II wojny światowej¹⁴⁶.

Problematykę klasyfikowania i promowania w latach 1945–1975 można prześledzić na przykładzie kilku szkół działających na terenach wiejskich powiatu tarnowskiego oraz miejskich z obszaru Tarnowa.

Tabela 58. Klasyfikowanie uczniów w Szkole Powszechnej w Łowczowie w roku szkolnym 1945/1946

Lp.	Klasa	Liczba uczniów						
		Zapisanych	Klasyfikowanych	Niesklasyfikowanych	Promowanych	%	Niepromowanych	%
1.	I	53	47	6	45	95,7	2	4,3
2.	II	23	22	1	19	86,4	3	13,6
3.	III	19	18	1	17	94,4	1	5,6
4.	IV	20	19	1	12	63,2	7	36,8
5.	V	9	9	–	8	88,8	1	11,2
6.	VI	4	4	–	4	100,0	–	–
7.	VII	2	2	–	2	100,0	–	–
Razem		130	121	9	107	88,4	14	11,6
			93,1%	6,9%				

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1946–1949), protokół z 22 czerwca 1946 r., b.s. (AS).

W Szkole Powszechnej w Łowczowie w roku szkolnym 1945/1946 klasyfikowanych było 121 uczniów (93,1%), niesklasyfikowanych – 9 (6,9%). Promocję do następnej klasy uzyskało 107 uczniów (88,4%), niepromowanych było 14 osób (11,6%).

¹⁴⁵ Regulamin egzaminu ukończenia szkoły podstawowej. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 9 kwietnia 1952 r., Dz.Urz. MO 1952, nr 7, poz. 58; Regulamin egzaminu ukończenia szkoły podstawowej. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 8 stycznia 1953 r., Dz.Urz. MO 1953, nr 1, poz. 5.

¹⁴⁶ Zob. Postanowienie Ministra WRiOP z dnia 31 maja 1938 r. w sprawie regulaminu klasyfikowania i promowania uczniów publicznych szkół powszechnych, Dz.Urz. MWRiOP 1938, nr 6, poz. 163.

**Tabela 59. Klasyfikowanie uczniów w Szkole Powszechnej w Łowczowie
w roku szkolnym 1946/1947**

Lp.	Klasa	Liczba uczniów						
		Zapisanych	Klasyfikowanych	Niesklasyfikowanych	Promowanych	%	Niepromowanych	%
1.	I	32	27	5	21	77,8	6	22,2
2.	II	42	35	7	31	88,6	4	11,4
3.	III	21	20	1	17	85,0	3	15,0
4.	IV	24	18	6	11	61,2	7	38,8
5.	V	11	11	–	11	100,0	–	–
6.	VI	8	6	2	5	83,4	1	16,6
7.	VII	3	3	–	3	100,0	–	–
Razem		141	120	21	99	82,5	21	17,5
			85,1%	14,9%				

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1946–1949), protokół z 20 czerwca 1947 r., b.s. (AS).

W kolejnym roku szkolnym w tej samej szkole powszechnej klasyfikowanych było 120 uczniów (85,1%), niesklasyfikowanych – 21 (14,9%). Promację do następnej klasy uzyskało 99 uczniów (82,5%), nie uzyskało – 21 (17,5%).

**Tabela 60. Klasyfikowanie uczniów w Szkole Powszechnej w Łowczowie
w roku szkolnym 1947/1948**

Lp.	Klasa	Liczba uczniów						
		Zapisanych	Klasyfikowanych	Niesklasyfikowanych	Promowanych	%	Niepromowanych	%
1.	I	21	20	1	18	90,0	2	100
2.	II	20	18	2	16	88,9	2	11,1
3.	III	27	25	2	22	88,0	3	12,0
4.	IV	30	28	2	26	92,9	2	7,1
5.	V	18	18	–	16	88,9	2	11,1
6.	VI	7	6	1	6	100,0	–	–
7.	VII	7	7	–	7	100,0	–	–
Razem		130	122	8	111	91,0	11	9,0
			93,8%	6,2%				

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1946–1949), protokół z 22 czerwca 1948 r., b.s. (AS).

W Szkole Powszechnej w Łowczowie w roku szkolnym 1947/1948 klasyfikowanych było 122 uczniów (93,8%), niesklasyfikowanych – 8 (6,2%). Promocję do następnej klasy uzyskało 111 uczniów (91,0%), nie uzyskało – 11 (9,0%). W latach szkolnych 1945–1948 średni wskaźnik uczniów klasyfikowanych w omawianej szkole wynosił 91%, a wskaźnik promowania 87,3%. Oba wskaźniki nie były więc wysokie. Podczas dyskusji na forum rady pedagogicznej nauczyciele jako przyczyny takiego stanu rzeczy podawali nieregularne uczęszczanie uczniów do szkoły oraz brak zainteresowania nauczaniem swoich dzieci ze strony rodziców. Nadal świadomość części rodziców w społecznościach wiejskich na temat posyłania dzieci do szkoły była niska. Nieregularne uczęszczanie wynikło także z trudności materialnych wiejskich rodzin, w których brakowało ubrań, ciepłej bielizny, butów. Ponadto uczniowie zmuszani byli do pomagania rodzicom w pracach polowych. Niemniej jednak nauczyciele, zdając sobie sprawę ze skali powyższych trudności, postanowili na zebraniach kończących rok szkolny zaapelować do rodziców, aby regularnie posyłali dzieci do szkoły¹⁴⁷.

Tabela 61. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej w Łowczowie w latach szkolnych od 1955/1956 do 1967/1968 i od 1971/1972 do 1972/1973

Lp.	Rok szkolny	Liczba uczniów						
		Ogółem	Klasyfikowanych	Niesklasyfikowanych	Promowanych	%	Niepromowanych	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	1955/1956	90	90	–	78	86,7	12	13,3
2.	1956/1957	97	96	1	82	85,4	14	14,6
3.	1957/1958	106	106	–	98	92,5	8	7,5
4.	1958/1959	115	114	1	97	85,1	18	14,9
5.	1959/1960	128	127	1	118	92,9	9	7,1
6.	1960/1961	132	132	–	126	95,5	6	4,5
7.	1961/1962	134	134	–	123	91,8	11	8,2
8.	1962/1963	141	141	–	133	94,3	8	5,7
9.	1963/1964	133	132	1	125	94,6	7	5,4
10.	1964/1965	130	130	–	128	98,5	2	1,5
11.	1965/1966	126	126	–	118	93,7	8	6,3
12.	1966/1967	128	128	–	118	92,2	10	7,8
13.	1967/1968	147	146	1	144	98,6	2	1,4

¹⁴⁷ Księga protokołów posiedzeń Rady Ppedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1946–1949), protokół z 20 czerwca 1947 r., b.s. (AS).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Średnia % za analizowany okres	–	99,7	–	–	92,4	–	7,6
1.	1971/1972	146	146 100%	–	133	91,1	13	8,9
2.	1972/1973	150	146 97,4%	4	135	92,5	11	7,5

Źródło: Księgi protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie z lat 1955–1973 (AS), protokoły z: 19 czerwca 1956 r., 15 czerwca 1957 r., 12 czerwca 1958 r., 12 czerwca 1959 r., 18 czerwca 1960 r., 20 czerwca 1961 r., 18 czerwca 1962 r., 24 czerwca 1963 r., 25 czerwca 1964 r., 14 czerwca 1965 r., 20 czerwca 1966 r., 17 czerwca 1967 r., 6 czerwca 1968 r., 27 czerwca 1972 r., 22 czerwca 1973 r.

W latach szkolnych od 1955/1956 do 1967/1968 w Szkole Podstawowej w Łowczowie wskaźnik klasyfikowania wahał się w granicach od 99,3% do 100%, średnia za ten okres wynosiła 99,7%. Wyraźnie obniżył się on w roku szkolnym 1972/1973, w którym wyniósł 97,4%. Dane dotyczące promowania uczniów ukazują, iż w drugiej połowie lat pięćdziesiątych procent niepromowanych był wyższy (najniekorzystniej wypadają dane dotyczące niepromowanych z lat szkolnych 1956/1957 – 14,6% i 1958/1959 – 14,9%) niż w latach sześćdziesiątych i ponownie pogorszył się z początkiem lat siedemdziesiątych (rok szkolny 1971/1972 – 8,9% niepromowanych). Ogólny procent promowanych za okres 1955/1956–1967/1968 wyniósł 92,4, niepromowanych – 7,6. Podstawowymi przyczynami niepromowania uczniów było: nieoppanowanie materiału nauczania danego przedmiotu, niski poziom intelektualny części uczniów, leniwość umysłowa, nikła opieka ze strony rodziców, brak umiejętności samodzielnego odrabiania lekcji oraz pomocy w domu w tym zakresie¹⁴⁸, a także niska frekwencja uczniów, zwłaszcza w okresie wzmożonych prac polowych w gospodarstwach rolnych – np. w protokole z konferencji rady pedagogicznej innej wiejskiej szkoły podstawowej – w Jastrzębi – ze stycznia 1963 r. czytamy:

Dość niska sprawność nauczania wiąże się z warunkami środowiska i rodziny dziecka na tutejszej wsi. Nierzadko występuje odrywanie dziecka od nauki do prac gospodarskich. W wielu rodzinach brak jest należytej opieki nad dzieckiem¹⁴⁹.

¹⁴⁸ W latach pięćdziesiątych na tę przyczynę często zwracali uwagę nauczyciele Szkoły Podstawowej w Tuchowie, np. na posiedzeniu rady pedagogicznej 10, 12 i 15 listopada 1954 r. Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), k. 139 (AS).

¹⁴⁹ Odpis protokołu posiedzenia Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej nr 1 w Jastrzębi odbytego 18 stycznia 1963 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/19). Renata Doniec dokonała analiz dotyczących obciążenia dzieci wiejskich pracą w okresie PRL. Wynika z nich, iż dzieci młodsze – do 10 lat – pracowały w gospodarstwie rolnym, w zależności od pory roku, od półtorej do trzech godzin dziennie; dzieci od 10 do 12 r.ż. poświęcały na tę aktywność od trzech do sześciu godzin, zaś starsze pracowa-

Natomiast nauczyciele z Łowczowa dość szczegółowo uzasadnili przyczyny niepromowania uczniów z poszczególnych przedmiotów np.: z języka polskiego – brak techniki płynnego, biegłego i poprawnego czytania, brak opanowania w stopniu dostatecznym ortografii, brak wiadomości z gramatyki, całkowita nieumiejętność czytania oraz budowania zadań itp.

Tabela 62. Dane dotyczące klasyfikacji uczniów szkół podstawowych w Burzynie, Niedomicach i Trzemesnej za III okres roku szkolnego 1949/1950

Szkoła	Liczba uczniów ogółem	Liczba uczniów klasyfikowanych	Liczba uczniów nieklasyfikowanych	Liczba uczniów bez ocen niedostatecznych	% uczniów bez ocen niedostatecznych
Burzyn (siedmioklasowa)	111	105	6	72	68,6
Niedomice (siedmioklasowa)	170	169	1	147	86,9
Trzemesna (sześcioklasowa)	72	71	1	63	88,7

Źródło: Arkusze sprawozdawcze z wyników klasyfikacji uczniów za III okres 1949–50 r. szk. (ANK/OT sygn. WOT XIV/2).

W trzech przykładowych szkołach podstawowych funkcjonujących w miejscowościach wiejskich powiatu tarnowskiego – w Burzynie, Niedomicach i Trzemesnej – w trzecim okresie roku szkolnego 1949/1950 zdecydowana większość uczniów była klasyfikowana. Stosunkowo niekorzystnie przedstawiał się procent uczniów, którzy uzyskali jedną lub więcej ocen niedostatecznych. W poszczególnych szkołach wynosił on: 31,4% (Burzyn), 13,1% (Niedomice), 11,3% (Trzemesna).

Analizując dane pochodzące z innej szkoły z miejscowości wiejskiej powiatu tarnowskiego, większej od placówki z Łowczowa – z Ryglic, zauważamy, że wskaźnik klasyfikowania w latach szkolnych od 1950/1951 do 1968/1969 wahał się tam w granicach od 96,5% do 100%, zaś średnia dla tego przedziału czasowego wyniosła 98,8%. W roku szkolnym 1973/1974 100% uczniów tej szkoły było klasyfikowanych. Podobnie jak w przypadku wcześniej omawianej szkoły, również w Rygli-

ły nawet od pięciu do siedmiu godzin każdego dnia. Chłopcy byli zaangażowani w prace przeważnie w polu oraz w zagrodzie, natomiast dziewczynki – w zagrodzie i w domu. R. Doniec, *Rodzina polska w kulturze realnego socjalizmu. Między ideologią a codziennością*, Kraków 2019, s. 410–411. Przywołana autorka podaje również dane z badań pochodzących z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych ukazujące, że na terenie województwa krakowskiego w tym okresie blisko 45% uczniów szkół podstawowych miało złe warunki do odrabiania lekcji w domu. Prawidłowo zorganizowane warunki miało jedynie 11,2%. Zob. tamże, s. 420. Prace polowe jako przyczyna obniżonej frekwencji uczniów na zajęciach szkolnych w latach pięćdziesiątych odnotowują również badania dla powiatu kolbuszowskiego, zob. J. Lenart, *Historia szkolnictwa w powiecie kolbuszowskim w latach 1944–1975*, Kolbuszowa 2009, s. 73.

cach procent niepromowanych był wyższy w latach pięćdziesiątych niż w sześćdziesiątych. W obu placówkach można wskazać jako newralgiczny w tym aspekcie rok szkolny 1956/1957 – w szkole w Łowczowie niepromowano wówczas 14,6% uczniów, a w Ryglicach – 12,2%. W szkole w Ryglicach ogólna średnia promocji za lata 1950/1951–1967/1968 była na poziomie 95,6%.

Tabela 63. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej w Ryglicach w latach szkolnych od 1950/1951 do 1968/1969 i 1973/1974

Lp.	Rok szkolny	Liczba uczniów						
		Ogółem	Klasyfikowanych	Niesklasyfikowanych	Promowanych	%	Niepromowanych	%
1.	1950/1951	391	381	10	374	98,2	17	4,4
2.	1951/1952	370	362	8	350	96,7	28	5,5
3.	1952/1953	344	332	12	310	93,3	34	9,9
4.	1953/1954	303	295	8	274	93,0	29	7,0
5.	1954/1955	300	299	1	285	95,3	15	4,7
6.	1955/1956	248	245	3	234	95,5	11	4,5
7.	1956/1957	232	229	3	201	87,8	28	12,2
8.	1957/1958	220	215	5	203	94,4	12	5,6
9.	1958/1959	325	316	9	303	95,9	13	4,1
10.	1959/1960	355	349	6	337	96,6	12	3,4
11.	1960/1961	379	379	–	361	95,3	18	4,7
12.	1961/1962	388	386	2	371	96,1	15	3,9
13.	1962/1963	389	382	7	373	97,6	9	3,4
14.	1963/1964	393	393	–	385	98,0	8	2,0
15.	1964/1965	393	388	5	377	97,2	11	2,8
16.	1965/1966	370	369	1	349	94,6	20	3,4
17.	1966/1967	380	380	–	374	98,4	6	1,6
18.	1967/1968	401	401	–	383	95,5	18	4,5
19.	1968/1969	385	385	–	373	96,9	13	3,1
Średnia % za analizowany okres		–	98,8	–	–	95,6	–	4,4
1.	1973/1974	364	364	–	363	99,3	1	0,7
			100%					

Źródło: Księgi protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach z lat 1955–1976 (AS), protokoły z: 13 czerwca 1951 r., 10 czerwca 1952 r., 12 czerwca 1953 r., 5 czerwca 1954 r., 22 czerwca 1955 r., 14 czerwca 1956 r., 13 czerwca 1957 r., 14 czerwca 1958 r., 27 maja 1959 r., 1 czerwca 1960 r., 14 czerwca 1961 r., 14 czerwca 1962 r., 28 czerwca 1963 r., 16 czerwca 1964 r., 10 czerwca 1965 r., 13 czerwca 1966 r., 13 czerwca 1967 r., 18 czerwca 1968 r., 16 czerwca 1969 r., 14 czerwca 1974 r.

Zaprezentowane wyniki klasyfikacji i promowania uczniów przedstawiają się korzystniej w Szkole Podstawowej w Ryglicach niż w Łowczowie. Wynikało to między innymi z warunków funkcjonowania obu instytucji. Szkoła w Łowczowie była mniejsza, posiadała mniej liczne grono nauczycielskie, gorsze warunki lokalowe i materialne, a dzieci pochodziły z uboższych rodzin. Niemniej jednak w przypadku tej szkoły w analizowanym okresie można zauważyć duży postęp w osiąganych przez jej uczniów wynikach, co świadczyło o znacznym wysiłku nauczycieli oraz skutecznej pracy z młodzieżą.

Tabela 64. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Powszechnej nr 1 im. K. Hoffmanowej w Tarnowie w roku szkolnym 1945/1946

Lp.	Klasa	Liczba uczniów						
		Zapisa- nych	Klasyfiko- wanych	Nieskla- syfikowa- nych	Promowa- nych	%	Niepro- mowa- nych	%
1.	I a	35	30	5	25	83,4	5	16,6
2.	I b	33	33	–	32	97,0	1	3,0
3.	II	47	47	–	45	95,7	2	4,3
4.	III a	27	27	–	25	92,6	2	7,4
5.	III b	30	30	–	29	96,7	1	3,3
6.	IV	39	37	2	35	94,6	2	3,4
7.	V	43	42	1	42	100	–	–
8.	VI	24	22	2	22	100	–	–
9.	VII	24	24	–	24	100	–	–
Razem		302	292	10	279	95,6	13	4,4
			96,7%					

Źródło: Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (1943–1948), protokół z 22 czerwca 1946 r., s. 37 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 4).

W miejskiej żeńskiej szkole im. K. Hoffmanowej w Tarnowie w roku szkolnym 1945/1946 ogólny wskaźnik klasyfikowanych uczniów wyniósł 96,7%, a promowanych 95,6%. Najliczniejsza grupa niepromowanych to dzieci z klas pierwszych.

Dane z roku szkolnego 1946/1947 ze Szkoły Powszechnej im. T. Kościuszki w Tarnowie ukazują, iż ogólny procent klasyfikowanych tam uczniów wyniósł 98,5%, natomiast promowanych – 95,5%. Najwięcej niepromowanych dzieci było w klasach IV i V. Wskaźnik promowanych dla obu omawianych powyżej szkół w zbliżonych latach szkolnych był na podobnym poziomie – dla szkoły im. K. Hoffmanowej – 95,6% (w roku szkolnym 1945/1946), dla szkoły im. T. Kościuszki – 95,5% (w roku szkolnym 1946/1947).

Tabela 65. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Powszechnej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie w roku szkolnym 1946/1947

Lp.	Klasa	Liczba uczniów						
		Zapisanych	Klasyfikowanych	Niesklasyfikowanych	Promowanych	%	Niepromowanych	%
1.	I a	41	40	1	38	95,0	2	5,0
2.	I b	40	35	5	34	97,1	1	2,9
3.	II a	29	29	–	29	100	–	–
4.	II b	28	28	–	28	100	–	–
5.	III	46	46	–	42	91,3	4	8,7
6.	IV	45	45	–	40	88,9	5	11,1
7.	V	47	47	–	43	91,4	4	8,6
8.	VI	44	44	–	42	95,4	2	4,6
9.	VII	47	47	–	47	100	–	–
10.	VIII	24	24	–	24	100	–	–
Razem		391	385	6	367	95,5	18	4,5
			98,5%					

Źródło: Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1949), protokół z 16 czerwca 1947 r., s. 129 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 20).

Tabela 66. Wyniki klasyfikacji w poszczególnych szkołach podstawowych w Tarnowie za III okres roku szkolnego 1953/1954

Lp.	Szkoła	Procent uczniów bez ocen niedostatecznych	Zajęła miejsce
1	2	3	4
1.	Szkoła Podstawowa nr 1	94,3	1
2.	Szkoła Podstawowa nr 3	91	2
3.	Szkoła Podstawowa nr 5	89,8	3
4.	Szkoła Podstawowa nr 12 w Tarnowie-Gumniskach	89,8	3
5.	Szkoła Podstawowa nr 10 w Tarnowie-Klikowej	89,8	3
6.	Szkoła Podstawowa nr 4	89,1	4
7.	Szkoła Podstawowa nr 2	85,8	5
8.	Szkoła Podstawowa nr 6	84	6
9.	Szkoła Podstawowa TPD	84	6

1	2	3	4
10.	Szkoła Podstawowa nr 7	83	7
11.	Szkoła Ćwiczeń TPD	82,1	7*
12.	Szkoła Podstawowa nr 11 w Tarnowie-Chyszowie	79,1	8
13.	Szkoła Podstawowa nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie	78	9
14.	Szkoła Podstawowa nr 9 w Tarnowie-Rzędzinie	77,3	10
15.	Szkoła Podstawowa i Liceum Ogólnokształcące w Tarnowie	76,1	11
16.	Szkoła Podstawowa i Liceum Ogólnokształcące w Tarnowie-Świerczkowie	69,8	12

*W oryginalnym wykazie Szkoła Ćwiczeń TPD została sklasyfikowana *ex aequo* z SP nr 7 pomimo różnicy w danych

Źródło: Wyniki klasyfikacji za III okres 1953/54 w poszczególnych szkołach (ANK/OT sygn. WOT I/25).

W aktach Wydziału Oświaty w Tarnowie znajdują się dokumenty poświadczające, iż w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych miejscy urzędnicy oświatowi próbowali ujmować wyniki klasyfikacji w szkołach w ramy współzawodnictwa. Powyższe zestawienie dla tarnowskich szkół podstawowych pochodzi z III okresu roku szkolnego 1953/1954. Kategorię, jaką przyjęto dla rywalizacji, to procent uczniów bez ocen niedostatecznych w danej szkole. Średnia uczniów bez ocen niedostatecznych wszystkich szkół wyniosła w tym okresie 83,9%.

Tabela 67. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie w latach szkolnych 1951/1952, 1953/1954, 1954/1955, 1955/1956

Lp.	Rok szkolny	Liczba uczniów						
		Ogółem	Klasyfikowanych	Niesklasyfikowanych	Promowanych	%	Niepromowanych	%
1.	1951/1952	322	321	1	315	98,1	6	1,9
2.	1953/1954	486	485	1	471	97,1	14	2,9
3.	1954/1955	537	536	1	509	95,0	27	5,0
4.	1955/1956	602	600	2	567	94,5	33	5,5
Średnia % za analizowany okres		–	99,7	–	–	96,2	–	4,3

Źródło: Arkusze organizacyjne i sprawozdania szkoły (1936–1957) (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 56).

W Szkole Powszechnej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie średni wskaźnik poziomu klasyfikowania dla analizowanych czterech lat szkolnych wyniósł 99,7%, natomiast promowania 96,2%. Z danych zawartych w tabeli 67 wynika, że w poszczególnych latach szkolnych procent uczniów niepromowanych powiększał się. Potwierdza to wniosek z wcześniejszych analiz ukazujących, iż w latach pięćdziesiątych w niektórych latach szkolnych zauważalne były niekorzystne wahania odsetka promowanych uczniów w szkołach podstawowych. W przypadku Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej wpływ na ten stan rzeczy zapewne miała dynamicznie rosnąca liczba uczniów tej placówki.

Tabela 68. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie w latach szkolnych od 1966/1967 do 1973/1974

Lp.	Rok szkolny	Liczba uczniów						
		Ogółem	Klasyfikowanych	Niesklasyfikowanych	Promowanych	%	Niepromowanych	%
1.	1966/1967	1 021	1 019	2	975	95,7	44	4,3
2.	1967/1968	1 218	1 209	9	1 042	86,2	167	13,8
3.	1968/1969	1 326	1 325	1	1 269	95,8	56	4,2
4.	1969/1970	1 382	1 381	1	1 311	95,0	70	5,0
5.	1970/1971	1 265	1 265	–	1 230	97,2	35	2,8
6.	1971/1972	1 160	1 160	–	1 116	95,5	53	4,5
7.	1972/1973	1 146	1 145	1	1 113	97,2	32	2,8
8.	1973/1974	959	959	–	913	95,2	46	4,8
Średnia za analizowany okres [%]		–	99,9	0,1	–	94,7	–	5,3

Źródło: Księgi protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (AS), protokoły z: 15 czerwca 1967 r., 8 czerwca 1968 r., 12 czerwca 1969 r., 22 czerwca 1970 r., 30 czerwca 1971 r., 19 czerwca 1972 r., 16 czerwca 1973 r., 15 czerwca 1974 r.

W dużej szkole miejskiej, jaką była placówka nr 18, w latach szkolnych od 1966/1967 do 1973/1974 średni wskaźnik klasyfikowania był wysoki i wyniósł 99,9%, a promowania 94,7%. We wskazanym okresie klasyfikacja w tej szkole naj słabiej wypadła w roku szkolnym 1967/1968, w którym odsetek niepromowanych uczniów wyniósł aż 13,8%. W tym roku szkolnym zaobserwować można również znaczący wzrost liczby uczniów tej szkoły w stosunku do roku poprzedniego.

W Szkole Podstawowej nr 3 w Tarnowie średnia klasyfikowanych uczniów za okres od roku szkolnego 1948/1949 do 1952/1953 wyniosła 99,4%, zaś promowanych – 96,7%. Z kolei za okres 1956/1957–1967/1968 odpowiednio – 99,8%

i 97,6%. Można zatem zauważyć, iż średnie za drugi omawiany okres są korzystniejsze. Najwyższy wskaźnik procentowy uczniów niepromowanych możemy zaobserwować w roku szkolnym 1948/1949. Wyniósł on wówczas 8,7%, ale w kolejnych latach szkolnych poprawił się i utrzymywał na stosunkowo niskim poziomie, nie wykazując większych wzrostów w latach pięćdziesiątych. Newralgiczny w tym przypadku jest rok szkolny 1965/1966, w którym wyniósł on 6,5%, co należy powiązać ze znacznym wzrostem liczby dzieci i młodzieży uczęszczających do tej szkoły, przypadającym na ten rok i lata wcześniejsze. Jednocześnie w tym okresie w szkołach wdrażany był stopniowo nowy program nauczania związany z transformacją szkolnictwa podstawowego na podstawie Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 1961 r.

Tabela 69. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie w latach szkolnych od 1948/1949 do 1952/1953 i od 1956/1957 do 1967/1968

Lp.	Rok szkolny	Liczba uczniów						
		Ogółem	Klasyfikowanych	Niesklasyfikowanych	Promowanych	%	Niepromowanych	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	1948/1949	482	480	2	438	91,3	42	8,7
2.	1949/1950	499	497	2	480	96,6	17	3,4
3.	1950/1951	525	525	–	521	99,2	4	0,8
4.	1951/1952	481	475	6	463	97,5	12	2,5
5.	1952/1953	530	526	4	519	98,7	7	1,3
Średnia % za analizowany okres		–	99,4	–	–	96,7	–	3,3
1.	1956/1957	676	674	2	666	98,8	12	1,2
2.	1957/1958	720	716	4	695	97,1	21	2,9
3.	1958/1959	776	773	3	755	97,7	18	2,3
4.	1959/1960	798	796	2	779	97,9	17	2,1
5.	1960/1961	792	791	1	774	97,8	17	2,2
6.	1961/1962	807	807	–	799	99,0	8	1,0
7.	1962/1963	930	930	–	916	98,4	14	1,6
8.	1963/1964	950	950	–	935	98,4	15	1,6
9.	1964/1965	1012	1011	1	988	97,7	23	2,3
10.	1965/1966	1186	1185	1	1108	93,5	77	6,5

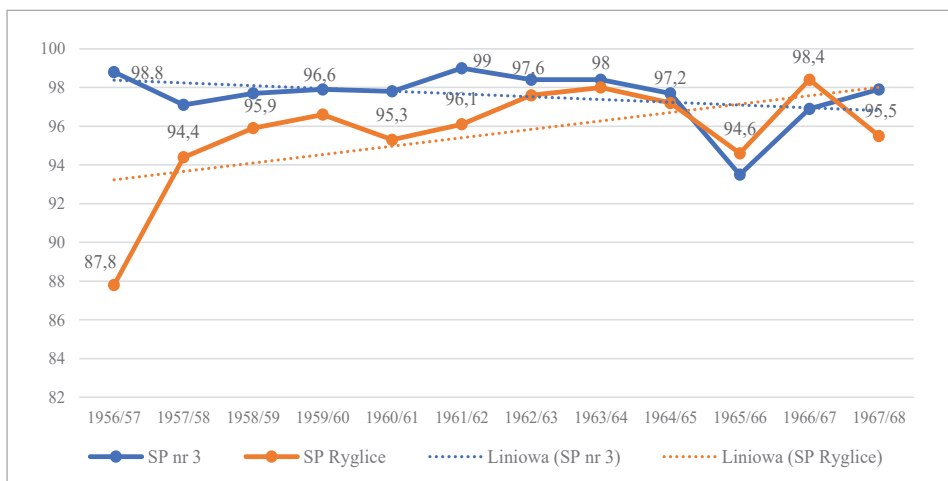
1	2	3	4	5	6	7	8	9
11.	1966/1967	820	820	–	795	96,9	25	3,1
12.	1967/1968	802	798	3	781	97,9	17	2,1
Średnia % za analizowany okres		–	99,8	–	–	97,6	–	2,4

Źródło: Księgi protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (AS), protokoły z: 1 lipca 1949 r., 15 czerwca 1950 r., 12 czerwca 1951 r., 20 czerwca 1952 r., 6 i 20 czerwca 1953 r., 22 czerwca 1957 r., 13 czerwca 1958 r., 17 czerwca 1959 r., 17 czerwca 1960 r., 19 czerwca 1961 r., 14 czerwca 1962 r., 1 lipca 1963 r., 18 czerwca 1964 r., 25 czerwca 1965 r., 15 czerwca 1966 r., 27 czerwca 1967 r., 10 i 18 czerwca 1968 r.

Analizując problem klasyfikowania w szkołach miasta Tarnowa na podstawie zebranych danych, na przykładzie szkół podstawowych im. K. Hoffmanowej i im. T. Kościuszki, zauważamy, iż w latach czterdziestych procent klasyfikowanych uczniów wynosił odpowiednio 96,7% (dla roku szkolnego 1945/1946) i 98,5% (dla roku szkolnego 1946/1947). W wiejskiej szkole w Łowczowie wynosił on 93,1% (1945/1946), 85,1% (1946/1947) i 93,8% (1947/1948). W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych w szkołach miejskich wynosił: w szkole im. K. Hoffmanowej – 99,7% (za okres 1951/1952–1955/1956), im. M. Konopnickiej – 99,8% (za okres 1956/1957–1967/1968). W roku szkolnym 1953/1954 średni wskaźnik poziomu klasyfikowania uczniów w szkołach miasta Tarnowa wynosił 98,9% (zob. tabela 70). W szkołach wiejskich kształtował się: w Ryglicach na poziomie 98,8% (średnia w latach szkolnych 1950/1951–1968/1969), a w Łowczowie – 99,7% (średnia w latach szkolnych 1955/1956–1967/1968). Był on więc porównywalny. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w szkole miejskiej – nr 18 w Tarnowie wskaźnik ten był bardzo wysoki i wynosił 99,9% (średnia za okres 1966/1967–1973/1974). Dla porównania w wiejskiej szkole w Łowczowie kształtował się na poziomie 97,4% (w roku szkolnym 1972/1973). Nie było więc drastycznych różnic w poziomie klasyfikacji pomiędzy szkołami wiejskimi i miejskimi, choć w miejskich był on nieznacznie korzystniejszy. Wynikło to z większej świadomości rodziców na temat kształcenia swoich dzieci, z lepszych warunków materialnych rodzin miejskich oraz wyższej frekwencji uczniów wynikającej z braku konieczności ich uczestnictwa w pracach polowych.

O ile w zakresie klasyfikacji uczniów, szczególnie w przypadku dużych szkół wiejskich, nie można dostrzec istotnych różnic pomiędzy szkołami na wsi i w mieście, o tyle w poziomie promowania różnice te są większe. W latach czterdziestych w szkole wiejskiej w Łowczowie wskaźnik promowania uczniów był niski i wynosił 88,4% (w roku szkolnym 1945/1946) i 82,5 (w roku szkolnym 1946/1947). W szkole miejskiej im. K. Hoffmanowej był na poziomie 95,6%. (w roku szkolnym 1945/1946), a w szkole im. T. Kościuszki wynosił 95,5% (w roku szkolnym 1946/1947). Różnice w poziomie promowania uczniów w tym okresie były więc znaczne – 7,2% i 13%. W następnych latach poziom promowania w szkołach miejskich kształtował się następująco: w szkole im. M. Konopnickiej wynosił 96,7% (średnia za

okres 1948/1949–1952/1953) i 97,6% (średnia za okres 1956/1957–1967/1968), im. K. Hoffmanowej – 96,2% (średnia za okres 1951/1952–1955/1956), im. H. Sawickiej – 94,7% (średnia za okres 1966/1967–1973/1974), natomiast w szkole wiejskiej w Łowczowie 92,4% (średnia za okres 1955/1956–1967/1968), a w Ryglicach 95,6% (średnia za okres 1955/1956–1967/1968). Możemy zatem dostrzec stopniowe zaciepanie się różnic w zakresie odsetka promowanych uczniów w szkołach funkcjonujących w środowiskach miejskich i wiejskich.

Wykres 5. Porównanie procentu uczniów promowanych w szkole nr 3 w Tarnowie i w szkole w Ryglicach w latach od 1956/1957 do 1967/1968

Źródło: opracowanie na podstawie danych zawartych w tabelach 63 i 69.

Interesującą perspektywę ukazuje także porównanie dwóch szkół – miejskiej nr 3 i wiejskiej – w Ryglicach pod względem odsetka uczniów promowanych w okresie od roku szkolnego 1956/1957 do 1967/1968, w formie wykresu. Obrazuje on nieznaczną tendencję spadkową dla szkoły miejskiej i znaczną tendencję wzrostową dla szkoły powiatowej. Świadczy to o dużym postępie, jaki dokonał się pod względem poziomu nauczania w szkole w Ryglicach. Było to zjawisko charakterystyczne dla szkół powiatowych (wiejskich), które dzięki dużemu zaangażowaniu nauczycieli z czasem stopniowo poprawiały swoje wyniki nauczania. W obu szkołach nastąpił zauważalny spadek odsetka promowanych uczniów w roku szkolnym 1965/1966, co pokrywa się z wprowadzaniem zmian programowych do klas najstarszych zreformowanej szkoły ośmioklasowej.

W roku szkolnym 1953/1954 w tarnowskich szkołach podstawowych klasyfikowanych było ogółem 98,9% uczniów, zaś niesklasyfikowanych – 1,1% (zob. tabela 70). Najwięcej uczniów niesklasyfikowanych było w Szkole nr 1 TPD (T. Czackiego). Duży wskaźnik niesklasyfikowanych miały też dwie jedenastolatki. W szkołach nr 8 i nr 9 wszyscy uczniowie zostali sklasyfikowani.

Tabela 70. Wyniki klasyfikacji uczniów szkół podstawowych miasta Tarnowa w roku szkolnym 1953/1954

Rodzaj danych	SP TPD	SP nr 1	SP nr 2	SP nr 3	SP nr 4	SP nr 5	SP nr 6	SP nr 7	SP nr 8	SP nr 9	SP nr10	SP nr 11	SP nr 12	SP ćw.TPD	I 11-latka	II 11-latka	Ogółem	%
Liczba uczniów	234	486	486	551	641	312	427	490	425	324	236	126	117	202	326	295	5678	100
Klasyfikowani	226	485	485	548	632	308	424	480	425	324	235	123	116	199	319	289	5618	98,9
Niesklasyfikowani	8	1	1	3	9	4	3	10	-	-	1	3	1	3	7	6	60	1,1
% niesklasyfikowa- nych	3,4%	0,2 %	0,2 %	0,5 %	1,4 %	1,3 %	0,7 %	2,0 %	0 %	0 %	0,4 %	2,4 %	0,8 %	1,5 %	2,1 %	2,0 %	1,0 %	1,1

Źródło: Arkusze sprawozdawcze z wyników klasyfikacji uczniów za rok szkolny 1953/1954 (ANK/OT sygn. WOT I/25).

Tabela 71. Procentowy wskaźnik ocen niedostatecznych w szkołach podstawowych na terenie powiatu tarnowskiego za I półrocze roku szkolnego 1954/1955

Lp.	Szkoła podstawowa	% ocen niedostatecznych
1	2	3
1.	Zalasowa Przymiarki	3,5
2.	Błonie	4,5
3.	Niwka	5,0
4.	Ładna	5,1
5.	Mikołajowice	7,5
6.	Siedlec	7,9
7.	Kipszna	8,3
8.	Falkowa	8,5
9.	Lubinka	8,5
10.	Łękawica	8,6
11.	Zalasowa	9,2
12.	Kobierzyn	9,8
13.	Niedomice	9,8
14.	Tarnowiec	11,1
15.	Wola Rzędzińska nr 1	11,7
16.	Kąсна Dolna	11,8
17.	Poręba Radlna	12,2
18.	Jastrzębia nr 1	12,3
19.	Rzuchowa	12,6
20.	Jastrzębia nr 2	12,7
21.	Brzozówka	12,8
22.	Wilkowice	13,3
23.	Zawada	14,3
24.	Łukowa	14,8
25.	Siedliska	15,5
26.	Ostrusza	15,5
27.	Wola Rzędzińska nr 2	16,6
28.	Lichwin	16,9
29.	Żukowice Nowe	17,4
30.	Trzemesna	16,9
31.	Meszna Szlachecka	16,9
32.	Koszyce Wielkie	17,0
33.	Breń	17,0

1	2	3
34.	Skrzyszów	17,5
35.	Dąbrówka Szczepanowska	17,8
36.	Łętowice	18,0
37.	Meszna Opacka	18,3
38.	Zabłędza	18,6
39.	Zborowice	18,9
40.	Biała	19,0
41.	Koszyce Małe	19,0
42.	Bogoniowice	19,7
43.	Rudka	19,7
44.	Zaczarnie	19,8
45.	Piotrkowice	20,0
46.	Brzozowa	20,2
47.	Krzyż	20,2
48.	Łękawka	20,5
49.	Wierzchosławice	20,3
50.	Radłów	20,3
51.	Łowczów	20,5
52.	Siekierczyna	20,7
53.	Joniny	20,8
54.	Zgłobice	21,0
55.	Śmigno	21,2
56.	Pławna	21,5
57.	Bobrowniki Wielkie	21,5
58.	Kowalowa	21,5
59.	Janowice	21,9
60.	Brzozowa Polichty	22,5
61.	Golanka	23,5
62.	Pogórska Wola	23,9
63.	Jodłówka Wałki	24,4
64.	Skrzyszów Górny	24,5
65.	Ryglice	24,5
66.	Zbylitowska Góra	24,7
67.	Burzyn	25,0
68.	Bistuszowa	25,2
69.	Szynwałd	25,3

1	2	3
70.	Pleśna	25,4
71.	Szynwałd-Świniogóra	25,6
72.	Jodłówka Tuchowska	26,3
73.	Chojnik	26,4
74.	Lisia Góra	26,5
75.	Tuchów	26,8
76.	Tuchów-Wołowa	27,0
77.	Bruśnik	27,4
78.	Lubaszowa	27,4
79.	Ciężkowice	27,6
80.	Łęg Tarnowski	27,8
81.	Żukowice Stare	28,7
82.	Rychwałd	29,4
83.	Świebodzin	29,5
84.	Rzepiennik Marciszewski	30,2
85.	Gromnik	30,4
86.	Pawężów	30,5
87.	Karwodrza	30,9
88.	Siemiechów	31,5
89.	Jastrząbka Nowa	32,8
90.	Szczepanowice	32,9
91.	Biskupice Radłowskie	39,8
Średnia		15,6%

Źródło: Wyniki klasyfikacji za pierwsze półrocze roku szkolnego 1955/1956 (ANK/OT sygn. WOT III/26c).

Liczba ocen niedostatecznych w szkołach podstawowych powiatu w roku szkolnym 1954/1955 (wyniki za pierwsze półrocze) wykazuje duże zróżnicowanie. Niewiele jest szkół mających wskaźnik procentowy liczby ocen niedostatecznych niższy niż 10. Wskaźnik taki posiadało tylko 13 szkół, czyli 14,3% ogółu. W pozostałych szkołach liczba ocen niedostatecznych kształtowała się na poziomie powyżej 10%. W 34,1% szkół wskaźnik ten był niższy niż 20%, w 42,8% osiągnął poziom powyżej 20% i w 8,8% – powyżej 30%. Dwa ostatnie wskaźniki są wysokie i świadczą o znacznych nieprawidłowościach przebiegu procesu dydaktycznego w tych szkołach. Najniższy wskaźnik ocen niedostatecznych występował w szkołach w Zalasowej Przymiarkach (3,5%) i Białej (4,5%), najwyższy zaś w szkołach w Szczepanowicach (32,9%) i Biskupicach Radłowskich (39,6%). Szczególna sy-

tuacja występowała w szkole w Biskupicach Radłowskich, w której aż 1/3 ocen to oceny niedostateczne.

Podczas konferencji szkoleniowej kierowników szkół miasta Tarnowa, która odbyła się 4 lutego 1957 r. w Szkole Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie, jej uczestnicy wypowiadali się między innymi na temat trudności związanych z klasyfikacją i wynikami nauczania¹⁵⁰. Kierownik szkoły w Tarnowie-Chyszowie Wiktor Pulnik stwierdził, iż miejscowi rodzice są zdania, że wystarczy dziecko nauczyć czytania i pisanie. Istotną uwagę poczynił Bolesław Skrzypczyński, tłumacząc przyczynę słabych wyników klasyfikacji w jego szkole poziomem środowiska:

w którym około 40 rodzin prowadzi się źle moralnie. Rozbicie rodzin, warunki materialne rodziców bardzo ujemnie wpływają na uczenie się dzieci¹⁵¹.

Do przyczyn tego stanu rzeczy zaliczył również częste zmiany nauczycieli, np. poprzez choroby. Zastępstwa według niego zaburzały ciągłość pracy z uczniami. Walenty Skorupski zaznaczył natomiast, iż materiał nauczania w klasie V jest za trudny, dlatego też na 40 uczniów jedynie dziewięciu ma oceny pozytywne. Według niego: „dzieci klasy V przechodzą przełom w strukturze szkolnej, więc nie wolno ładować materiału i iść na przekór dziecku”¹⁵². Józef Cierniak podkreślił odpowiedzialność kierowników szkół za wyniki nauczania, gdyż to oni „powinni wychowywać nauczycieli”¹⁵³. W podsumowaniu dyskusji kierownik Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej Jan Grabiec wskazał na odpowiedzialność samego wydziału, któremu w niewielkim stopniu udało się poprawić sytuację lokalową tarnowskich szkół: „Szkoly podstawowe i klasy są przeładowane, co w dużym stopniu utrudnia pracę nauczycielom”¹⁵⁴.

Tabela 72. Uczniowie szkół podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego promowani w roku szkolnym 1962/1963

Lp.	Powiat/miasto	Liczba uczniów	Liczba uczniów promowanych	Procent uczniów promowanych
1	2	3	4	5
1.	Bochnia	17 363	16 399	94,4
2.	Brzesko	16 468	15 342	93,2
3.	Chrzanów	21 597	20 664	95,7
4.	Dąbrowa Tarnowska	10 889	10 345	95

¹⁵⁰ Protokół konferencji szkoleniowej kierowników szkół odbytej w Szkole Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w dniu 4 lutego 1957 r., s. 2–3 (ANK/OT sygn. WOT II/22).

¹⁵¹ Tamże, s. 2.

¹⁵² Tamże, s. 2–3.

¹⁵³ Tamże, s. 3.

¹⁵⁴ Tamże.

1	2	3	4	5
5.	Kraków powiat	28 279	26 438	93,5
6.	Limanowa	16 695	15 689	94
7.	Miechów	13 669	12 893	94,3
8.	Myślenice	16 200	15 197	93,8
9.	Nowy Sącz powiat	27 445	25 641	93,4
10.	Nowy Targ	24 454	22 703	92,8
11.	Olkusz	21 690	19 753	91,1
12.	Oświęcim	16 670	15 770	94,6
13.	Proszowice	7 996	7 475	93,5
14.	Sucha Beskidzka	12 344	11 674	94,6
15.	Tarnów powiat	16 711	15 898	95,1
16.	Wadowice	18 773	17 714	94,4
17.	Żywiec	21 495	20 433	95,1
18.	Jaworzno	8 467	7 928	93,6
19.	Nowy Sącz miasto	5 911	5 609	94,9
20.	Tarnów miasto	11 012	10 636	96,6
21.	Zakopane	3 640	3 427	94,1
22.	Razem województwo (bez miasta Krakowa)	337 768	317 628	94
23.	Kraków miasto	63 554	61 015	96

Źródło: „Biuletyn Statystyczny”, nr 6: Drugoroczność i odsiew uczniów w roku szkolnym 1962/63 oraz sprawność nauczania w latach 1958–1963, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie Kuratorium Okręgu Szkolnego – do użytku służbowego, tab. 3 (AKOK).

W roku szkolnym 1962/1963 powiat tarnowski plasował się na drugim miejscu (95,1%) wśród 19 powiatów województwa krakowskiego pod względem odsetka uczniów promowanych w szkołach podstawowych. Równorzędną pozycję zajmował powiat żywiecki, zaś wyższy wskaźnik promocji odnotował powiat chrzanowski (95,7). Korzystniejszy wynik osiągnęły szkoły miejskie w Krakowie (96%) i Tarnowie (96,6%). Należy także zauważyć, iż w omawianym roku szkolnym miasto Tarnów uzyskało najlepszy rezultat w całym województwie pod względem odsetka uczniów promowanych w szkołach podstawowych. Tarnowskie szkolnictwo podstawowe wypracowało wskaźnik o 2,6% wyższy niż średnia dla województwa (94%), natomiast dla szkół powiatu tarnowskiego był on wyższy o 1,1% od średniej wojewódzkiej. Najniższy wynik w województwie w tym roku szkolnym osiągnęły szkoły powiatu olkuskiego – 91,1%. Powyższe dane ukazują, iż z początkiem dekad lat sześćdziesiątych szkoły podstawowe miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego prezentowały bardzo wysoki poziom nauczania na tle całego okręgu szkolnego.

W skali ogólnopolskiej ogół uczniów szkół podstawowych promowanych w roku szkolnym 1960/1961 wyniósł 90,8%, zaś w 1965/1966 – 93,4%¹⁵⁵.

Tabela 73. Uczniowie powtarzający klasę w szkołach podstawowych w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach szkolnych 1963/1964, 1964/1965, 1965/1966

	1963/1964		1964/1965		1965/1966	
	liczba uczniów	w % ogółu uczniów na pocz. roku szkolnego	liczba uczniów	w % ogółu uczniów na pocz. roku szkolnego	liczba uczniów	w % ogółu uczniów na pocz. roku szkolnego
Miasto Tarnów	284	2,5	345	3,0	374	3,2
Powiat tarnowski	819	4,8	648	3,8	826	4,8

Źródło: „Rocznik Statystyczny Powiatu Miasta Tarnowa” 1966, s. 124, tablica 11 (89); „Rocznik Statystyczny Powiatu Tarnów” 1966, s. 142, tablica 11 (98).

Pewne dysproporcje edukacyjne pomiędzy szkołami miejskimi w Tarnowie a szkołami powiatowymi ukazuje zestawienie danych dotyczących odsetka uczniów powtarzających klasę. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych wskaźnik ten był wyższy dla szkół wiejskich (w tym jedna miejska szkoła w Tuchowie), choć różnica ta nie była aż tak znacząca i w przywołanych latach szkolnych wynosiła: 1963/1964 – 2,3%, 1964/1965 – 0,8%, 1965/1966 – 1,6%. W kolejnych latach dane dotyczące liczby uczniów powtarzających klasę przedstawiały się korzystniej, np. w roku szkolnym 1973/1974 w tarnowskich szkołach podstawowych promocji do następnej klasy nie uzyskało już tylko 174 uczniów, tj. 1,6%¹⁵⁶.

W Szkole Podstawowej w Ryglicach na koniec roku szkolnego 1967/1968 18 uczniów (4,5% klasyfikowanych) otrzymało oceny niedostateczne (zob. tabela 74). W sumie uzyskali oni 56 ocen niedostatecznych. Najwięcej takich ocen było z: języka polskiego – 17 (30,3% wszystkich ocen niedostatecznych), matematyki – 13 (23,2%), geografii – 8 (14,3%) i historii – 7 (12,5%).

¹⁵⁵ M. Pęcherski, *Szkoła ogólnokształcąca...*, s. 238, tab. 40. Podsumowując rozwój oświaty w Polsce Ludowej w połowie 1969 r., Bogdan Suchodolski wskazał na znaczące osiągnięcie w postaci objęcia szkolnictwem prawie całej młodzieży w wieku obowiązku szkolnego, choć podkreślił, iż nie towarzyszyła temu właściwa sprawność nauczania: „Procent uczniów nie promowanych z klasy do klasy był dość znaczny – wynosił niekiedy i ponad 12%, wykazywał jednak systematyczną tendencję zniżkową i dziś wynosi przeciętnie 5%, chociaż w niektórych klasach i na niektórych terenach jest znacznie mniejszy lub niemal dwukrotnie wyższy”. B. Suchodolski, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1969, nr 5 (61), s. 6–7.

¹⁵⁶ Pismo Wydziału Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Sportu z 20 lipca 1974 r. do Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego Urzędu Miejskiego w Tarnowie zawierające informację na temat wykonania zadań w zakresie oświaty i wychowania w roku szkolnym 1973/1974, s. 2 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1).

Tabela 74. Wyniki promocji oraz liczba ocen niedostatecznych z poszczególnych przedmiotów w Szkole Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1967/1968

	Klasy								Razem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Liczba uczniów ogółem	50	47	38	51	52	56	52	55	401
Liczba uczniów klasyfikowanych	50	47	38	51	52	56	52	55	401
Liczba uczniów bez ocen niedostatecznych	49	45	36	47	50	52	49	55	383
% uczniów bez ocen niedostatecznych	98	95,7	94,7	91,1	96,1	92,8	89,1	100	95,5
Przedmiot	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Razem
	Liczba ocen niedostatecznych								
Język polski	–	2	2	4	2	4	3	–	17
Język rosyjski	–	–	–	–	2	2	–	–	4
Historia	–	–	–	–	1	4	2	–	7
Wychowanie obywatelskie	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Przyroda	–	–	–	–	–	1	–	–	1
Biologia	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Geografia	–	–	–	2	1	4	1	–	8
Matematyka	–	2	2	2	1	3	3	–	13
Fizyka	–	–	–	–	–	2	–	–	2
Chemia	–	–	–	–	–	–	3	–	3
Zajęcia praktyczno-techniczne	–	–	–	–	–	1	–	–	1
Wychowanie plastyczne	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Wychowanie muzyczne	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Wychowanie fizyczne	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Razem	–	4	4	8	7	21	12	–	56

Źródło: Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1968–1969), protokół z 18 czerwca 1968 r., b.s. (AS).

Tabela 75. Wyniki promocji oraz liczba ocen niedostatecznych w Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie w roku szkolnym 1964/1965

Klasy																									
	I	I	I	II	II	II	II	III	III	III	III	III	IV	IV	IV	IV	IV	V	V	VI	VI	VI	VII	VII	Razem
	a	b	c	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	a	b	a	b	c	a	a	
Liczba uczniów ogółem	36	44	37	41	44	35	34	47	37	39	39	40	42	41	41	34	34	31	32	28	34	41	40		871
Liczba uczniów klasyfikowanych	36	44	37	41	44	35	34	47	37	39	38	40	42	41	41	34	34	31	32	28	34	41	40		870
Liczba uczniów bez ocen niedostatecznych	34	44	36	41	42	35	32	47	37	38	38	37	42	41	37	29	30	20	28	27	32	40	38		825
% uczniów bez ocen niedostatecznych	94,4	100	97,3	100	95,4	100	94,1	100	100	97,4	100	92,5	100	100	92,5	85,3	88,2	64,5	87,5	96,4	94,1	97,5	95		94,8
Przedmiot	I	I	I	II	II	II	II	III	III	III	III	IV	IV	IV	IV	V	V	V	VI	VI	VI	VII	VII		Razem
	a	b	C	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d	a	a	b	A	b	c	a	b		
Liczba ocen niedostatecznych																									
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24		25
Język polski	2	-	1	1	-	-	2	-	-	1	-	1	-	-	4	5	3	7	4	1	1	1	2		36
Język rosyjski	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-	-		4
Historia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	4	6	1	-	1	-	1		16
Biologia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	1	3	1	-	-	1	1		10

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Geografia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2	1	5	1	-	-	-	-	11
Matematyka	2	-	1	-	2	-	1	-	-	1	-	3	-	-	2	4	3	9	4	1	-	-	1	34
Fizyka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	1	3
Chemia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Zajęcia praktyczno- -techniczne	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	3
Wychowanie plastyczne	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Wychowanie muzyczne	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Wychowanie fizyczne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	3	-	-	1	-	-	6
Razem	9	-	2	1	2	-	3	-	-	2	-	6	-	-	7	20	13	34	13	3	3	2	8	128

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. gen. J. Bema w Tarnowie (1965–1966), protokół z 24 czerwca 1965 r., b.s. (AS sygn. A 0.00.001-1).

W miejskiej Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w roku szkolnym 1964/1965 45 uczniów (5,2% klasyfikowanych) otrzymało łącznie 128 ocen niedostatecznych. Najwięcej odnotowano ich z następujących przedmiotów: języka polskiego – 36 (28,1%), matematyki – 34 (26,6%), historii – 16 (12,5%), geografii – 11 (8,6%), biologii – 10 (7,8%) oraz wychowania fizycznego 6 (4,7%).

Tabela 76. Liczba uczniów z ocenami niedostatecznymi w Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie w latach szkolnych 1964/1965, 1965/1966 i 1969/1970

Rok szkolny	Liczba uczniów ogółem	Liczba uczniów klasyfikowanych	Liczba uczniów bez ocen niedostatecznych	Liczba uczniów z ocenami niedostatecznymi			Razem
				z 1 oceną	z 2 ocenami	z 3 i więcej	
1964/1965	871	870	825	8	19	18	45
1965/1966	893	885	840	9	10	26	45
1969/1970	892	871	843	10	8	10	28

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. gen. J. Bema w Tarnowie (1965–1966), protokoły z 24 czerwca 1965 r., 26 czerwca 1966 r., b.s. (AS sygn. A 0.00.001-1); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1969–1971), protokół z 22 czerwca 1970 r., b.s. (AS sygn. A 0.00.001-4).

W roku szkolnym 1965/1966 w Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema liczba uczniów z ocenami niedostatecznymi była taka sama jak w roku poprzednim. Zmniejszyła się natomiast zdecydowanie (o 37,8%) trzy lata później – w roku szkolnym 1969/1970, w którym wyniosła 28. W roku szkolnym 1964/1965 40% ogółu uczniów z ocenami niedostatecznymi uzyskało ich 3 i więcej, w 1965/1966 roku grupa ta wzrosła do 65%, a w 1969/1970 roku zmniejszyła się do 35,7%. Wśród przedmiotów z najwyższą liczbą ocen niedostatecznych, podobnie jak w roku 1964/1965, były: język polski, matematyka, historia, geografia i biologia.

W analizowanych latach szkolnych w szkole tej zmniejszeniu uległa także ogólna liczba ocen niedostatecznych i wyniosła odpowiednio 131, 94 i 78. Przedmiotami z największą liczbą ocen niedostatecznych niezmiennie pozostawały: język polski, matematyka, historia, geografia i biologia.

Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych tendencja malejąca liczby ocen niedostatecznych widoczna była także w szkołach podstawowych nr 3 (im. M. Konopnickiej) i nr 18 (im. H. Sawickiej) w Tarnowie (zob. tabela 77). W prezentowanych latach szkolnych w szkole nr 3 wynosiła ona odpowiednio: 77, 89 i 22, zaś w szkole nr 18: 283, 169 i 144. W obu tych szkołach najwięcej ocen niedostatecznych przypadało na przedmioty takie jak: matematyka, język polski, fizyka, język rosyjski, geografia, chemia i historia.

Tabela 77. Liczba ocen niedostatecznych z poszczególnych przedmiotów na koniec roku szkolnego w szkołach podstawowych nr 3 i nr 18 w Tarnowie w latach szkolnych 1969/1970–1973/1974

Przedmioty	Rok szkolny					
	Szkoła Podstawowa nr 3			Szkoła Podstawowa nr 18		
	1969/1970	1970/1971	1972/1973	1969/1970	1971/1972	1973/1974
	Liczba ocen niedostatecznych	Liczba ocen niedostatecznych	Liczba ocen niedostatecznych	Liczba ocen niedostatecznych	Liczba ocen niedostatecznych	Liczba ocen niedostatecznych
Język polski	18	17	3	56	29	13
Język rosyjski	1	8	3	29	15	12
Historia	5	4	2	9	10	6
Wychowanie obywatelskie	2	1	–	6	–	–
Przyroda	6	8	–	14	16	11
Biologia	–	–	–	–	–	–
Geografia	7	12	–	26	11	11
Matematyka	18	22	8	62	46	37
Fizyka	12	12	3	32	25	21
Chemia	3	3	3	17	7	16
Zajęcia praktyczno-techniczne	1	–	–	8	1	7
Wychowanie plastyczne	1	–	–	2	–	1
Wychowanie muzyczne	1	1	–	20	4	2
Wychowanie fizyczne	2	–	–	2	5	7
PO	–	1	–	–	–	–
Razem	77	89	22	283	169	144

Źródło: Księgi protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie z lat 1968–1973, protokoły z 23 czerwca 1970 r., 25 czerwca 1971 r., 23 czerwca 1973 r. (AS); Księgi protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie z lat 1968–1974, protokoły z 22 czerwca 1970 r., 19 czerwca 1972 r., 15 czerwca 1974 r. (AS).

Tabela 78. Wyniki promocji oraz liczba ocen niedostatecznych z poszczególnych przedmiotów w Szkole Podstawowej w Łowczowie w roku szkolnym 1974/1975

Wyniki klasyfikacji	Klasy								Razem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Liczba uczniów ogółem	23	18	22	20	19	19	15	15	151
Liczba uczniów klasyfikowanych	23	18	22	20	19	19	15	15	151
Liczba uczniów bez ocen niedostatecznych	21	15	20	16	14	15	14	13	128
% uczniów bez ocen niedostatecznych	91,3	83,3	90,9	80	73,7	78,9	93,3	86,6	84,8
Przedmioty	Liczba ocen niedostatecznych								Razem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Język polski	2	1	2	–	2	3	–	2	12
Język rosyjski	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Historia	–	–	–	–	4	3	–	2	9
Wychowanie obywatelskie	–	–	–	–	–	–	–	1	1
PO	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Biologia	–	–	–	–	4	3	–	1	8
Geografia	–	–	–	4	1	1	–	1	7
Matematyka	1	2	–	–	1	2	1	2	9
Fizyka	–	–	–	–	–	1	1	–	2
Chemia	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Zajęcia praktyczno-techniczne	–	–	–	–	–	1	–	–	1
Wychowanie plastyczne	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Wychowanie muzyczne	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Wychowanie fizyczne	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Razem	3	3	2	4	13	14	2	10	51

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1974–1976), protokół nr 10 z 6 czerwca 1975 r., b.s. (AS).

W roku szkolnym 1974/1975 w Szkole Podstawowej w Łowczowie liczba wystawionych ocen niedostatecznych wyniosła łącznie 51. Uzyskała je grupa 23 uczniów (15,7% ogółu klasyfikowanych). Najwięcej not negatywnych, podobnie jak w przypadku szkół miejskich, odnotowano z przedmiotów: język polski, matematyka, historia, geografia. Najliczniejszą grupę, dziesięć osób, stanowili uczniowie z jedną oceną niedostateczną, ośmiu miało dwie, zaś pięciu trzy lub więcej.

Podsumowując powyższe analizy, należy stwierdzić, że sytuacja w zakresie klasyfikacji zarówno w szkołach początkowych wiejskich powiatu tarnowskiego, jak i miejskich Tarnowa, w przedziale czasowym 1945–1975 ulegała systematycznej poprawie. Po drugiej wojnie światowej wskaźnik uczniów promowanych, szczególnie w szkołach na wsi, rzadko przekraczał 90%. W szkołach miejskich wynosił przeważnie ponad 90%. W latach pięćdziesiątych (zwłaszcza w przedziale 1955–1958) zauważalne były negatywne wahania tego wskaźnika w części szkół podstawowych. W mniejszym wymiarze sytuacja ta powtórzyła się w dekadzie lat sześćdziesiątych (w przedziale 1965–1968). Wpływ na ten stan rzeczy miał między innymi dynamiczny wzrost liczby uczniów i częste zmiany w programach nauczania, które nie tylko komplikowały naukę dzieci i młodzieży, ale przede wszystkim miały zły wpływ na jakość pracy nauczycieli. Ponadto powszechnymi przyczynami braku promocji uczniów do następnych klas były: niska frekwencja, brak opanowania materiału nauczania, trudności w nauce często wynikające z przeładowania treściami programów poszczególnych przedmiotów, negatywny stosunek do obowiązków szkolnych oraz do nauczycieli. Rady pedagogiczne starały się analizować problem klasyfikacji, a także negatywnych ocen. Na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie, podsumowując wyniki klasyfikacji na koniec roku szkolnego 1971/1972, w którym 4,4% uczniów nie otrzymało promocji do następnej klasy, dyrektor Kazimierz Knapik tłumaczył, że:

Z przeprowadzonej rocznej analizy wyników nauczania, w oparciu o przeprowadzone hospitacje i badanie wyników nauczania za pomocą testów przesłanych przez Powiatowy Ośrodek Metodyczny w Tarnowie stwierdzić należy poważną liczbę ocen niedostatecznych, a specjalnie w klasach starszych z takich przedmiotów jak: język polski, matematyka, fizyka, co niewątpliwie prowadzi do wniosku, że w ciągu 6-letniego okresu pracy nie dopracowaliśmy się jeszcze właściwych metod nauczania i nie zorganizowaliśmy zwartego kolektywu uczniowskiego rozumującego potrzebę nauki i chcącego mobilizująco wpływać na kolegów słabych w nauce i trudnych wychowawczo. Zagadnienie dotyczy nielicznej grupy uczniów, których rodzice, jak i oni sami w sposób dość lekceważący odnosili się do swoich obowiązków, a prowadzone różne formy środków zaradczych nie odnosiły pożądanych rezultatów¹⁵⁷.

¹⁵⁷ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1971–1972), protokół z 30 czerwca 1972 r., b.s. (AS).

Dyrektor za decydujący warunek sprawności każdej szkoły, a tym samym właściwe wyniki nauczania uznał jakość pracy i zaangażowanie nauczycieli na każdym etapie procesu dydaktycznego. W związku z tym wyjaśnił, iż:

tylko dobre przygotowanie się do każdej jednostki lekcyjnej tak pod względem rzeczowym, jak i metodycznym, wzorowa dyscyplina pracy, świecenie przykładem uczniom na każdym kroku życia szkolnego, działa mobilizująco na uczniów i pozwala w całości pełnić wykorzystać czas na pełną realizację materiału nauczania przewidzianego programem, co w konsekwencji decyduje o dobrej sprawności szkoły. W wielu poradnikach i czasopismach metodycznych teoretycy i praktycy o bogatym doświadczeniu pedagogicznym zgodnie twierdzą, że destrukcyjnie na pracę uczniów działa brak należytego przygotowania i przemyślenia jednostki lekcyjnej, niezdecydowana postawa nauczyciela, niekonsekwentne egzekwowanie wiadomości od uczniów, brak obiektywnej oceny oraz brak umiejętnego wiązania teorii z praktyką¹⁵⁸.

Stopniowa poprawa poziomu nauczania, a tym samym lepsze wyniki klasyfikacji uczniów oraz ich promocji do następnych klas, były widoczne zarówno w szkołach miejskich, jak i wiejskich, choć w przypadku tych drugich zaakcentować należy większe postępy, jakie udało im się osiągnąć w tym zakresie, zmniejszając tym samym dysproporcje pomiędzy dziećmi i młodzieżą z miast i wsi. Ponadto z początkiem lat sześćdziesiątych szkolnictwo podstawowe powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa wyróżniało się pod względem ogólnego odsetka promowanych uczniów szkół podstawowych na tle województwa krakowskiego, co świadczy o dobrej pracy nauczycieli oraz poprawiających się warunkach organizacyjno-materiałnych funkcjonowania oświaty początkowej na tym terenie. Najwięcej ocen niedostatecznych uczniowie otrzymywali z przedmiotów, które wymagały od nich dużego zaangażowania w naukę, konsekwencji, ale i zajmowały najważniejsze pozycje w planach nauczania. Po transformacji organizacyjno-programowej szkoły podstawowej w 1961 r. były to następujące przedmioty: język polski, matematyka, historia, geografia, fizyka, chemia i język rosyjski. Przyczyny słabszych wyników z tych przedmiotów tkwiły zarówno po stronie uczniów (brak zdolności do uczenia się, niechęć do nauki), po stronie części rodziców (niska kontrola procesu kształcenia swoich dzieci, brak ich właściwej motywacji, niezwracanie uwagi na ich frekwencję w szkole), po stronie programów nauczania (przeładowane pod względem treści merytorycznej, ideologizacja niektórych przedmiotów), po stronie nauczycieli i szkoły (niewłaściwe metody pracy, brak wiedzy merytorycznej i metodycznej, braki w wyposażeniu szkół w odpowiednie środki dydaktyczne, pomoce naukowe i sprzęt szkolny). Ponadto podkreślić należy ogólne zjawisko dysproporcji pomiędzy szkołami miejskimi a wiejskimi, które było stałym elementem polskiego krajobrazu edukacyjnego warunkowanym jego rozwojem w ujęciu historycznym. Jednak, jak wynika z powyższych analiz, skala tego zjawiska w poszczególnych dekadach ulegała stopniowemu zmniejszaniu.

¹⁵⁸ Tamże.

Rola i zadania rad pedagogicznych

Rada pedagogiczna jest wewnętrznym organem szkoły zajmującym się planowaniem, realizacją i kontrolą wykonania planów pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły. W jej skład wchodzi wszyscy pracownicy pedagogiczni danej szkoły. Rada uchwała roczny plan szkoły, dokonuje analizy osiągnięć dydaktyczno-wychowawczych oraz decyduje w kwestiach ich doskonalenia, klasyfikuje i promuje uczniów, a także organizuje samokształcenie nauczycieli¹⁵⁹.

Do 1958 r. funkcjonowanie rad pedagogicznych w szkołach podstawowych odbywało się na podstawie przepisów międzywojennego prawa oświatowego. Regulamin dla rad pedagogicznych publicznych szkół powszechnych z czerwca 1923 r. określał jako jej członków z głosem decydującym: kierownika szkoły, nauczycieli przedmiotów obowiązkowych oraz lekarza szkolnego, natomiast członkami posiadającymi wyłącznie głos doradczy byli nauczyciele przedmiotów nadobowiązkowych¹⁶⁰. Funkcję przewodniczącego rady pedagogicznej pełnił kierownik szkoły. Członków rady obowiązywała tajemnica urzędowa, co do wszystkich spraw omawianych w trakcie jej posiedzeń, które przewodniczący uznał za poufne¹⁶¹.

Kompetencje rady pedagogicznej obejmowały rozważanie, opracowywanie i rozstrzyganie całokształtu spraw nauczania i wychowania w szkole. Do jej najważniejszych zadań należało między innymi: czuwanie nad podniesieniem poziomu wychowania i nauczania w szkole, omawianie środków zmierzających do utrzymania prawidłowego biegu życia szkolnego, klasyfikowanie i promowanie uczniów, współdziałanie z kierownikiem w kwestiach nawiązania właściwego kontaktu z rodzicami oraz środowiskiem, omawianie sposobów wykonania programu poszczególnych przedmiotów ze szczególnym uwzględnieniem rozkładów materiału, wybór podręczników i pomocy naukowych, organizowanie samokształcenia nauczycieli w szkole.

Według regulaminu z 1923 r. zwyczajne posiedzenia rady pedagogicznej miały odbywać się pięć razy w roku, raz na początku i raz na końcu roku szkolnego, a pozostałe w trzech terminach dostosowanych do podziału roku szkolnego na

¹⁵⁹ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, wyd. trzecie, Warszawa 1984, s. 253–254; C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 151–152.

¹⁶⁰ Członkami rady pedagogicznej z głosem doradczym mógł być również opiekun główny szkoły lub przewodniczący miejscowej rady szkolnej. Na poziomie szkół podstawowych udział młodzieży w posiedzeniach rady pedagogicznej nie był przewidziany, Komunikat w sprawie udziału młodzieży w posiedzeniach rad pedagogicznych, Dz.Urz. MO 1950, nr 2, poz. 40.

¹⁶¹ Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 25 czerwca 1923 r. zawierające regulamin dla Rad Pedagogicznych publicznych szkół powszechnych, Dz.Urz. MWRiOP 1923, nr 13, poz. 109; O. Kotula, W. Weinert, *Poradnik dla nauczycieli, kierowników, dyrektorów szkół oraz pracowników administracji szkolnej. Zbiór przepisów ustawodawstwa szkolnego z uwagami praktycznymi*, t. 1, Warszawa 1946, s. 293.

okresy. Nadzwyczajne posiedzenia mogły być zwoływane przez kierownika szkoły z jego własnej inicjatywy, na polecenie inspektora szkolnego bądź na umotywowane życzenie 1/3 członków rady pedagogicznej. Porządek zwyczajnych posiedzeń rady obejmował:

- 1) zaznajomienie się z zarządzeniami władz szkolnych i omówienie sposobów wprowadzania ich w życie;
- 2) sprawozdanie nauczycieli wychowawców z frekwencji, zachowania i postępów uczniów;
- 3) sprawozdanie kierownika ze stanu wychowania i nauczania w szkole;
- 4) omówienie środków mających na celu podniesienie poziomu wychowania i nauczania w szkole;
- 5) wolne wnioski członków rady pedagogicznej.

Uchwały rady pedagogicznej zapadały zwykłą większością głosów, a ich posiedzenia były protokołowane w osobnej księdze. Odpisy protokołów kierownik przysyłał inspektorowi szkolnemu, który zatwierdzał podjęte przez radę pedagogiczną uchwały¹⁶².

W grudniu 1956 r. decyzją ministra oświaty członkostwa w szkolnych radach pedagogicznych pozbawieni zostali nauczyciele przedmiotów nadobowiązkowych. Jedynie w razie zaistniałej potrzeby mogli oni być zapraszani przez kierownika lub dyrektora szkoły na posiedzenia rad. W takim przypadku przysługiwał im głos doradczy¹⁶³.

Rozporządzenie ministra WRiOP z 25 czerwca 1923 r. zawierające regulamin dla rad pedagogicznych publicznych szkół powszechnych zostało zastąpione nowym regulaminem rad pedagogicznych wprowadzonym zarządzeniem ministra oświaty z 5 lutego 1958 r.¹⁶⁴ Rada pedagogiczna została w nim zdefiniowana jako stały organ wewnętrzny szkoły powołany do rozważania, opracowywania i rozstrzygania w granicach kompetencji spraw wychowania, nauczania i administracji szkoły. Zasadniczo nie zmieniły się uregulowania dotyczące określenia członkostwa w radzie. Stałymi członkami rady pedagogicznej pozostawali: kierownik lub dyrektor szkoły, nauczyciele przedmiotów obowiązkowych oraz bibliotekarz szkolny, który posiadał głos doradczy. Zmianę w tym zakresie wprowadził Statut szkoły podstawowej z 25 września 1965 r. uznający za członków rady peda-

¹⁶² Inspektor zatwierdzał uchwały rady pedagogicznej w sprawie wewnętrznego regulaminu szkolnego, programów nauczania, wyboru podręczników i pomocy naukowych, regulaminów organizacji uczniowskich, podziału pracy nieobecnego nauczyciela pomiędzy pozostałych uczących, przenoszenia uczniów do innych szkół oraz kierowania „dzieci anormalnych” do szkół specjalnych ewentualnie zwalniania ich z obowiązku szkolnego.

¹⁶³ Zarządzenie Ministra Oświaty z 7 grudnia 1956 r. w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych, Dz.Urz. MO 1956, nr 16, poz. 155.

¹⁶⁴ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 5 lutego 1958 r. w sprawie organizacji i działalności rad pedagogicznych w szkołach podstawowych i w liceach ogólnokształcących, Dz.Urz. MO 1958, nr 2, poz. 15.

gogenicznej również nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych¹⁶⁵. Za pracę rady, a zwłaszcza za zgodny z planem oraz zarządzeniami władz oświatowych kierunek działalności, odpowiedzialny był kierownik lub dyrektor szkoły.

Rada miała dbać o poziom wychowawczy i naukowy szkoły, omawiać i opracowywać ważniejsze sprawy wychowawcze i dydaktyczne związane z całokształtem życia szkolnego. W paragrafie 3 regulaminu szczegółowo określone zostały zadania rady pedagogicznej w szkole. Do jej obowiązków należało:

- 1) rozpatrywanie przygotowanego przez kierownika lub dyrektora szkoły projektu organizacji pracy na dany rok szkolny i wyrażenie opinii w sprawie przydziału nauczycielom wychowawstw klasowych, przedmiotów nauczania i innych funkcji dydaktyczno-wychowawczych oraz w sprawie tygodniowego planu lekcji i innych zajęć szkolnych;
- 2) klasyfikowanie i promowanie uczniów zgodnie z obowiązującymi w tej sprawie przepisami, a także przeprowadzanie po każdym okresie roku szkolnego analizy stanu nauczania i wychowania oraz opracowanie wniosków zmierzających do polepszenia tego stanu;
- 3) badanie warunków życia i pracy młodzieży, opracowanie wniosków zmierzających do pogłębienia współpracy szkoły i domu, uchwalanie wniosków w sprawie przyznania poszczególnym uczniom stypendiów i innych form pomocy materialnej oraz podejmowanie uchwał w sprawie opieki wychowawczej nad poszczególnymi uczniami i organizacjami uczniowskimi;
- 4) rozpatrywanie stanu i sposobów podniesienia poziomu realizacji obowiązku szkolnego;
- 5) zatwierdzanie: rocznego planu pracy szkoły; projektu budżetu i planów wydatków na zaspokojenie potrzeb gospodarczych szkół, zakupu pomocy naukowych i uzupełnienia księgozbioru bibliotecznego; regulaminów dotyczących wewnętrznego życia szkoły¹⁶⁶.

Organizacja pracy rady pedagogicznej odbywała się na podstawie rocznego planu pracy, który obejmował między innymi zadania rady przewidziane na dany rok szkolny. Zwyczajne posiedzenia rady miały odbywać się sześć razy w roku, w tym raz na początku i raz po zakończeniu roku szkolnego. Nadzwyczajne, nieprzewidziane w planie, posiedzenia mogły być organizowane na podstawie uchwały rady pedagogicznej, na życzenie co najmniej $\frac{1}{3}$ członków rady, z inicjatywy kierownika lub dyrektora szkoły, na polecenie władz oświatowych. Rada pedagogiczna podejmowała uchwały zwykłą większością głosów przy udziale co najmniej $\frac{2}{3}$ ogólnej liczby jej członków.

¹⁶⁵ Statut szkoły podstawowej..., Dz.Ur. MO 1965, nr 13, poz. 145. Przewodniczący rady pedagogicznej mógł w razie potrzeby zapraszać na posiedzenia rady lekarza szkolnego, przedstawicieli komitetu rodzicielskiego i komitetu opiekuńczego oraz inne osoby związane z pracą szkoły.

¹⁶⁶ Regulamin rady pedagogicznej. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1958 r., Dz.Ur. MO 1958, nr 2, poz. 15; por. Statut szkoły podstawowej..., Dz.Ur. MO 1965, nr 13, poz. 145.

Tabela 79. Liczba posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach w latach szkolnych od 1950/1951 do 1960/1961

Liczba posiedzeń rady pedagogicznej w danym roku szkolnym											Suma
1950/ 1951	1951/ 1952	1952/ 1953	1953/ 1954	1954/ 1955	1955/ 1956	1956/ 1957	1957/ 1958	1958/ 1959	1959/ 1960	1960/ 1961	1950– 1961
6	9	10	12	10	8	5	5	8	8	11	92

Obliczenia na podstawie: Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954) (AS); Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1951–1961) (AS).

Grono nauczycielskie Szkoły Podstawowej w Ryglicach liczyło 10 nauczycieli. Od roku szkolnego 1950/1951 do 1960/1961 odbyli oni łącznie 92 konferencje rady pedagogicznej, co daje średnią 8,4 rocznie. Jest ona wyższa niż liczba posiedzeń rad pedagogicznych określona przepisami prawnymi. W tym okresie przewodniczącym rady był wieloletni kierownik tej placówki, Tadeusz Zawiślak.

Tabela 80. Tematyka posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach w latach szkolnych od 1950/1951 do 1960/1961

Tematyka	Liczba posiedzeń, na których poruszane były dane zagadnienia	
	1	2
Organizacja pracy/przydział czynności/plan pracy szkoły	21	22,8%
Sprawozdania nauczycieli ze stanu nauczania i wychowania w poszczególnych klasach	32	34,8%
Klasyfikacja uczniów	43	46,7%
Sprawozdanie i analiza całokształtu pracy szkoły dokonana przez kierownika	10	10,9%
Sprawozdanie kierownika z konferencji kierowników szkół w Tarnowie	10	10,9
Omawianie kwestii uroczystości szkolnych	31	33,7%
Odczytywanie i dyskusje nad referatami opracowanymi przez nauczycieli	8	8,7%
Relacje z rodzicami i lokalną społecznością	7	7,6%
Dydaktyka, metodyka, sprawy wychowania	26	28,3%
Omawianie przepisów władz oświatowych	22	23,9%
Udział uczniów w konkursach	4	4,3%
Wizytacje inspektora szkolnego	1	1,1%
Działalność komitetu rodzicielskiego	2	2,2%
Higiena i zdrowie uczniów	2	2,2%

1	2	3
Udział nauczycieli w akcji zwalczania analfabetyzmu	1	1,1%
Udział uczniów w akcji zwalczania stonki ziemniaczanej	1	1,1%
Podejmowanie zobowiązań z okazji ważnych wydarzeń politycznych	2	2,2%

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954) (AS); Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1951–1961) (AS).

W latach pięćdziesiątych i na początku następnej dekady podczas posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach najczęściej poruszaną problematyką były sprawy związane z klasyfikacją uczniów (46,7% ogółu konferencji) i wynikająca z nich sprawozdawczość w postaci omawiania przez nauczycieli całokształtu sprawności szkoły w nauczaniu i wychowaniu z rozbiciem na poszczególne klasy (34,8%), a także roczne sprawozdania kierownika z pracy szkoły (10,9%). W tych ostatnich kierownik szczegółowo analizował osiągnięcia szkoły w danym roku szkolnym, podsumowywał wyniki rocznej klasyfikacji, oceniał pracę nauczycieli, charakteryzował działalność organizacji uczniowskich, a także omawiał problemy dotyczące realizacji zasady powszechności nauczania, frekwencji uczniów, przedstawiał stan bazy materialnej i zaopatrzenia w pomoce dydaktyczne. Na konferencjach rady pedagogicznej nauczyciele z Ryglic często omawiali zagadnienia organizacji na terenie szkoły uroczystości szkolnych (33,7%), zapoznawali się z przepisami władz szkolnych i analizowali je (23,9%), dyskutowali na tematy z dydaktyki i metodyki nauczania oraz szeroko rozumianej pracy wychowawczej (28,3%), wśród których obecne były również kwestie związane z dyscypliną i zachowaniem uczniów, a także przypadki kierowania dzieci do szkoły specjalnej w związku z opóźnieniami w rozwoju emocjonalnym i intelektualnym. Często omawiano sprawy organizacji pracy w szkole (22,8%), współpracy z rodzicami i lokalną społecznością (7,6%), analizowano problematykę poruszaną na konferencjach kierowników szkół w Tarnowie (10,9%). W ramach pracy samokształceniowej na posiedzeniach rady odbywały się odczyty opracowanych przez nauczycieli referatów wraz z dyskusją (9%).

Na wieńczącym dany rok szkolny posiedzeniu rady grono pedagogiczne podejmowało wnioski do dalszej pracy na nowy rok, np. 25 czerwca 1954 r. nauczyciele w formie uchwały zobowiązali się w roku szkolnym 1954/1955:

podjąć walkę o pełną frekwencję w szkole w oparciu o GRN, Partię i Komitet Rodzicielski; ściśle współpracować z zespołami metodycznymi PODKO; przygotować się należycie do aktywnego udziału w konferencji sierpniowej¹⁶⁷.

¹⁶⁷ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954), protokół z 25 czerwca 1954 r., b.s. (AS).

Na konferencjach Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach pojawiały się również tematy polityczne związane z bieżącą sytuacją w państwie. 14 marca 1956 r. nauczyciele zebrali się na nadzwyczajnym posiedzeniu rady, aby uczcić pamięć zmarłego dwa dni wcześniej Bolesława Bieruta. Rada pedagogiczna oddała hałd „najlepszeemu synowi narodu” dwuminutowym milczeniem oraz odczytaniem fragmentów wspomnień poświęconych jego osobie i komunikatów prasowych. Omówiono także program obchodów żałobnych na terenie szkoły¹⁶⁸. Z okazji ważnych wydarzeń politycznych nauczyciele podejmowali dodatkowe zobowiązania będące formą ich uczenia, np. na konferencji 15 grudnia 1953 r. rada pedagogiczna przyjęła wniosek ku uczczeniu II Zjazdu Partii, zobowiązując się do:

- 1) uporządkowania nowo powstałego gabinetu pomocy naukowych;
- 2) wykonania tablic ortograficznych i tablic pomocniczych do nauczania historii i nauki o konstytucji;
- 3) otoczenia opieką świetlicy gminnej¹⁶⁹.

W analizowanym okresie w posiedzeniach rady pedagogicznej szkoły w Ryglicach spoza grona nauczycielskiego uczestniczyli także trzykrotnie przedstawiciele komitetu rodzicielskiego, raz delegat PZPR i przedstawiciel ZHP oraz wizytujący placówkę inspektor szkolny.

Tabela 81. Liczba posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie w latach szkolnych od 1959/1960 do 1969/1970

Liczba posiedzeń rady pedagogicznej w danym roku szkolnym											Suma
1959/ 1960	1960/ 1961	1961/ 1962	1962/ 1963	1963/ 1964	1964/ 1965	1965/ 1966	1966/ 1967	1967/ 1968	1968/ 1969	1969/ 1970	1959– 1970
8	7	9	11	12	13	8	10	10	13	14	115

Obliczenia na podstawie: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1960–1964) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1964–1968) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1968–1971) (AS).

Radę Pedagogiczną Szkoły Podstawowej w Łowczowie tworzyło wraz z kierownikiem czterech nauczycieli. W roku szkolnym 1964/1965 powiększyło się ono o jednego nauczyciela. Dwa lata później szkole przydzielono kolejny etat nauczycielski. W roku szkolnym 1967/1968 w Łowczowie uczyło ośmiu nauczycieli, zaś w 1968/1969 – siedmiu. Szkołą kierowała Wiktoria Roczniak, a od roku szkolnego 1968/1969 Janina Mazurkiewicz. W okresie od roku szkolnego 1959/1960 do

¹⁶⁸ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1955–1961), protokół z 14 marca 1956 r., b.s. (AS).

¹⁶⁹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954), protokół z 15 grudnia 1953 r., b.s. (AS).

1969/1970 rada pedagogiczna szkoły odbyła 115 konferencji, średnio 10,4 na jeden rok szkolny, czyli więcej niż liczba posiedzeń określona w przepisach prawnych.

Tabela 82. Tematyka posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie w latach szkolnych od 1959/1960 do 1969/1970

Tematyka	Liczba posiedzeń, na których poruszane były dane zagadnienia	
Organizacja pracy/przydział czynności/plan pracy szkoły	31	27%
Analiza programów nauczania	11	9,6%
Analiza pracy dydaktyczno-wychowawczej, kwestie dydaktyczne, metodyczne i wychowawcze	60	52,2%
Wytyczne i wnioski pohospitacyjne kierownika szkoły	14	12,2
Sprawozdanie kierownika z konferencji kierowników szkół w Tarnowie	33	28,7%
SFBS, problem budowy nowego budynku szkolnego	5	4,3%
Analiza przepisów i zarządzeń władz szkolnych	14	12,2%
Sprawozdania nauczycieli ze stanu nauczania i wychowania w poszczególnych klasach	35	30,4%
Sprawozdania opiekunów organizacji uczniowskich	26	22,6%
Klasyfikacja uczniów	46	40%
Omawianie kwestii uroczystości szkolnych	23	20%
Referat i omówienie lekcji pokazowej	19	16,5%
Udział uczniów w konkursach	11	9,6%
Higiena i zdrowie uczniów	3	2,6%
Sprawozdania powizytacyjne inspektora szkolnego	2	1,7%
Bezpieczeństwo uczniów	3	2,6%
Współpraca z komitetem rodzicielskim i rodzicami	4	3,5%
Zaopatrzenie uczniów w podręczniki szkolne oraz propagowanie ich oszczędzania	5	4,3%
Analiza stanu czytelnictwa w szkole	19	16,5%
Podjęcie czynów społecznych	1	0,9%
Sprawy wychowania fizycznego	3	2,6%
Wykonywanie przez uczniów prac społecznie użytecznych	2	1,7%

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1960–1964) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1964–1968) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1968–1971) (AS).

Od końca lat pięćdziesiątych i w latach sześćdziesiątych ponad połowa konferencji Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie dotyczyła zagadnień dydaktyki, metodyki i wychowania. Znaczną część z nich poświęcono też klasyfikowaniu uczniów (40%). W dalszej kolejności w porządku obrad dominowały sprawozdania nauczycieli ze stanu nauczania i wychowania w poszczególnych klasach (30%), omówienia problematyki konferencji kierowników szkół w Tarnowie (28,7%), sprawy organizacyjne szkoły (27%), sprawozdania opiekunów organizacji uczniowskich (23%), organizacja uroczystości szkolnych (20%), analiza stanu czytelnictwa wśród uczniów (16,5%). Część posiedzeń rady (16,5%) poświęcano na samokształcenie, które odbywało się w formie przygotowywanych przez nauczycieli referatów oraz dyskusji nad lekcjami otwartymi. W omawianym okresie w konferencjach rady, oprócz grona nauczycielskiego, uczestniczyli okazjonalnie – dwukrotnie inspektor szkolny i raz przedstawiciel komitetu rodzicielskiego. Działalność rady pedagogicznej w szkole w Łowczowie pozytywnie oceniał inspektor Zbigniew Januś, stwierdzając na nadzwyczajnym posiedzeniu rady 18 lutego 1965 r., iż: „Roczny plan pracy rady pedagogicznej jest należycie realizowany”¹⁷⁰.

Tabela 83. Liczba posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie w latach szkolnych od 1969/1970 do 1974/1975

Liczba posiedzeń rady pedagogicznej w danym roku szkolnym						Suma za analizowany okres
1969/1970	1970/1971	1971/1972	1972/1973	1973/1974	1974/1975	
7	7	8	8	9	7	46

Obliczenia na podstawie: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1968–1970) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1970) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1971–1972) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1973–1976) (AS).

Szkoła Podstawowa nr 18 w Tarnowie należała do największych tego rodzaju instytucji na terenie miasta. Jej rada pedagogiczna liczyła 44 nauczycieli, a przewodniczył jej dyrektor szkoły, Kazimierz Knapik. W latach szkolnych od 1969/1970 do 1974/1975 odbyła ona 46 konferencji, średnio 7,7 na rok szkolny.

W latach szkolnych od 1969/1970 do 1974/1975 w Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie na posiedzeniach rady pedagogicznej najczęściej poruszonymi zagadnieniami były kwestie związane z organizacją pracy szkoły (78,3% ogółu) oraz klasyfikacją uczniów (56,5%).

¹⁷⁰ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1964–1968), protokół z 18 lutego 1965 r., b.s. (AS).

Tabela 84. Tematyka posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie w latach szkolnych od 1969/1970 do 1974/1975

Tematyka	Liczba posiedzeń, na których poruszane były dane zagadnienia	
Organizacja pracy/przydział czynności/plan pracy szkoły	36	78,3%
Analiza przepisów i zarządzeń władz szkolnych	21	45,6%
Klasyfikacja uczniów	26	56,5%
Sprawozdania nauczycieli ze stanu nauczania i wychowania w poszczególnych klasach	17	36,9%
Zagadnienia pracy dydaktyczno-wychowawczej	16	34,8%
Analiza hospitacji lekcji dokonywana przez dyrektora szkoły	12	26%
Analiza pracy organizacji uczniowskich na terenie szkoły dokonywana przez ich opiekunów	10	21,7%
Referat i omówienie lekcji pokazowej	20	43,5%
Ocena stanu czytelnictwa w szkole	13	28,3%
Higiena i zdrowie uczniów	7	15,2%
Sport i wychowanie fizyczne	3	6,5%
Współpraca z rodzicami i działalność komitetu rodzicielskiego	3	6,5%
Praca świetlicy szkolnej	1	2,2%
Uroczystości szkolne	9	19,6%
Kwestia wymiany podręczników szkolnych	5	10,9%
Sprawozdanie powizytacyjne inspektora szkolnego	1	2,2%

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1968–1970) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1970) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1971–1972) (AS); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1973–1976) (AS).

Nauczyciele poznawali i analizowali przepisy oraz zarządzenia władz szkolnych (45,6% ogółu posiedzeń), składali szczegółowe sprawozdania ze stanu nauczania i wychowania w poszczególnych klasach (36,9%), omawiali problemy z zakresu pracy dydaktyczno-wychowawczej (34,8%), dokonywali oceny działalności organizacji uczniowskich (21,7%) i stanu czytelnictwa wśród uczniów (28,3%). Rada pedagogiczna szkoły nr 18 wykazywała dużą aktywność w pracy samokształceniowej. Ponad 43% konferencji w badanym okresie poświęcono mię-

dzy innymi na wygłaszanie referatów problemowych oraz dyskusje nad przeprowadzoną wcześniej lekcją pokazową¹⁷¹. Podczas konferencji rady dyrektor i jego zastępcy składali również sprawozdania z hospitowanych przez nich lekcji, oceniając przygotowanie i postawę poszczególnych nauczycieli (26% ogółu posiedzeń). Stosunkowo często na forum tej rady podnoszone były też zagadnienia organizacji uroczystości szkolnych (19,6%) oraz higieny i zdrowia uczniów (15,2%), a także zaopatrzenia dzieci i młodzieży w podręczniki szkolne (10,9%). Raz w roku dyrektor dokonywał na posiedzeniu rady analizy i oceny całokształtu pracy szkoły. Według zapisów w protokołach na analizowanych 46 posiedzeniach na dwóch obecne były osoby spoza grona nauczycielskiego, raz inspektor szkolny i raz przedstawiciel komitetu rodzicielskiego.

Na podstawie analizy działalności rad pedagogicznych trzech szkół – w Ryglicach, w Łowczowie oraz nr 18 w Tarnowie – można stwierdzić, że w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa w latach 1945–1975 rady pedagogiczne pełniły rolę i realizowały zadania przewidziane przepisami prawa oświatowego. Pomimo trudności wynikających z warunków funkcjonowania szkół, specyfiki lokalnych społeczności oraz braku wystarczającej liczby odpowiednio wykwalifikowanych kadr nauczycielskich rady właściwie spełniały swoje funkcje w zakresie rozważania, opracowywania i rozstrzygania całokształtu spraw nauczania i wychowania w szkole. Ich działalność pozytywnie oceniali pracownicy nadzoru pedagogicznego, którzy jednak dostrzegali również braki w tym aspekcie. Inspektor szkolny Jan Saletnik, wizytując w marcu 1960 r. Szkołę Podstawową w Jodłówce Wałkach, wyraził następującą opinię o tamtejszej radzie pedagogicznej:

Praca rady pedagogicznej jest planowa. Istotne problemy wychowawczo-dydaktyczne są na jej posiedzeniach omawiane kolektywnie, podejmowane są wnioski, z tym, że wykonawstwo ich nie jest określone terminem i brak jest osoby odpowiedzialnej za ich wykonanie¹⁷².

¹⁷¹ W latach siedemdziesiątych w ramach tej pracy samokształceniowej niezmiennie zdarzały się jednostki szkoleniowe o wybitnie ideologicznym i indoktrynacyjnym charakterze. Np. w marcu 1975 r. na jednym z posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie wygłoszone zostały przez nauczycieli dwa referaty – pierwszy pt. „Socjalistyczny ideał moralny i jego wyraz w programie wychowawczym”, drugi – pt. „Laicyzacja życia społecznego w PRL”. W ramach dyskusji członkowie grona doszli do wniosku, iż należy dążyć do wychowania, opierając się na scharakteryzowanym w pierwszym wystąpieniu ideale, zaś w przypadku laicyzacji, będącej tematem drugiego, uznali, iż obecnie są warunki sprzyjające jej dobremu rozwojowi w życiu społecznym państwa; Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1974–1977), protokół nr 7 z 27 marca 1975 r., b.s. (AS sygn. A.0.00.01.-7).

¹⁷² Sprawozdanie powizytacyjne Szkoły Podstawowej Jodłówka Wałki z wizytacji przeprowadzonej od 10 do 12 marca 1960 r. przez ob. Saletnika Jana, inspektora szkolnego w zakresie realizacji programu nauki i wychowania, s. 4 (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

Podobne zastrzeżenia do pracy rady pedagogicznej zgłosił inspektor miesiąc później podczas wizytacji Szkoły Podstawowej w Pławnej, stwierdzając iż:

Działalność rady pedagogicznej zdąża do właściwego poziomu. Istotne problemy, trudności dydaktyczno-wychowawcze coraz częściej są kolektywnie omawiane, z tym, że podejmowane wnioski są ogólnikowe, nie mają zapewnionego personalnie wykonawcy i terminu ich wykonania¹⁷³.

Natomiast starszy wizytator kuratorium KOS Józef Zacharzewski w sprawozdaniu z wizytacji Wydziału Oświaty w Tarnowie przeprowadzonej w styczniu 1963 r. ocenił, że wciąż istnieje „konieczność dalszego doskonalenia pracy rad pedagogicznych”¹⁷⁴.

Kółka przedmiotowe i zainteresowań

Jedną z ważniejszych form oddziaływań pozalekcyjnych szkół względem dzieci i młodzieży były kółka przedmiotowe i zainteresowań. Zasadniczo tworzyły je stosunkowo niewielkie zespoły uczniowskie, które pracowały pod kierunkiem nauczyciela, przeważnie planowo i według określonego, narzuconego przez władze oświatowe lub opracowanego przez uczących, programu. Ich działalność była sformalizowana, czyli ujęta w ramy przepisów oświatowych i ewidencjonowana. W okresie międzywojennym w szkołach powszechnych powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa nie występowały typowe kółka przedmiotowe, które z kolei były popularne w szkołach średnich. W pewnym wymiarze, ze względu na zasób popularyzowanej wiedzy oraz rodzaj aktywności, część organizacji uczniowskich (kół, sekcji, oddziałów, drużyn itp.) spełniało zadania zbliżone do kółek przedmiotowych i zainteresowań np.: koła PCK i SKO, koła Ligi Morskiej i Kolonialnej, koła Ligi Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej. Ich działalność w szkołach przerwał okres wojny i okupacji¹⁷⁵.

W Polsce Ludowej władze oświatowe i polityczne popierały tworzenie kółek przedmiotowych w szkołach początkowych, gdyż miały one spełniać ważne funkcje kształcące, wychowawcze i ideologiczne. W październiku 1950 r. Ministerstwo Oświaty opublikowało w swoim Dzienniku Urzędowym zarządzenie zawierające

¹⁷³ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Pławnej w zakresie skuteczności pracy kierownika szkoły oraz poziomu dydaktyczno-wychowawczego szkoły, przeprowadzonej w czasie 25 i 26 maja 1960 r. przez ob. Saletnika Jana inspektora szkolnego w obecności ob. mgr. Zacharzewskiego Józefa starszego wizytatora OSK, s. 3 (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

¹⁷⁴ Sprawozdanie z wizytacji Wydziału Oświaty Prezydium PRN w Tarnowie obejmującego swym zasięgiem sprawę oświaty miasta i powiatu tarnowskiego. Wizytacji dokonał starszy wizytator mgr Zacharzewski Józef w czasie od 25 stycznia do 5 lutego 1963 r., badając pracę szkół na odcinku szkolnictwa podstawowego, s. 8 (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

¹⁷⁵ E. Juśko, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim...*, s. 225–232.

wytyczne organizacyjne dla pracy kółek przedmiotowych w różnych typach szkół, w tym ogólnokształcących stopnia podstawowego¹⁷⁶. Normowało ono ich działalność, ale jednocześnie wprowadzało charakterystyczny dla okresu ofensywy ideologicznej w oświacie formalizm pracy, a także elementy indoktrynacyjne.

W omawianych wytycznych kółka przedmiotowe zostały uznane za jedną z podstawowych form pracy pozalekcyjnej z uczniami „mającą na celu w oparciu o zainteresowania naukowe w zakresie przedmiotów ogólnokształcących ugruntowanie i rozszerzenie wiedzy”¹⁷⁷. Kółka miały wspierać działalność pozalekcyjną szkół w „wychowaniu młodego pokolenia w duchu socjalistycznym” oraz w „walce o jak najlepsze wyniki nauczania”. Służyły one następującym celom szczegółowym: zaspokajanie i wzmacnianie zainteresowań uczniów w danej dziedzinie wiedzy; pogłębianie i rozszerzanie wiedzy uczniów o problematykę wykraczającą poza program szkoły, a związaną z określonym przedmiotem; pogłębianie nawyków, umiejętności i sprawności w zakresie praktycznego zastosowania zdobytej wiedzy; wyrabianie umiejętności i nawyków pracy samokształceniowej; budzenie zainteresowania uczniów pracą naukowo-badawczą; zapoznanie z podstawowymi metodami oraz wyrabianie elementarnych umiejętności w zakresie prowadzenia badań naukowych.

Tematyka zajęć kółek miała wykraczać poza szkolny program nauczania, zaś same zajęcia powinny odbywać się w godzinach wolnych od lekcji, na terenie szkoły bądź innych instytucji. W omawianym zarządzeniu precyzowano, iż do kółek mogli wstępować uczniowie od klasy V na zasadzie dobrowolności. Kółka były formą przeznaczoną przede wszystkim dla dzieci i młodzieży niemającej problemów w nauce, jednak dopuszczalne było przyjmowanie uczniów słabszych w przypadku, gdy mogło mieć to dodatni wpływ na korektę ich postępów w nauczaniu. Kółko organizował i kierował nim nauczyciel odpowiedniego przedmiotu wyznaczony przez kierownika szkoły. Jako formy pracy kółek ministerstwo wskazało: zespołowe czytanie lektury; wygłaszanie odczytów, referatów, pogadanki i gawędy wygłaszane przez nauczyciela, zaproszonego gościa lub członków kółka; prace nad przygotowaniem pomocy naukowych; dyskusje na określone tematy; pokazy, eksperymenty, ćwiczenia; wycieczki, zwiedzanie muzeów, teatrów, historycznych miejsc, obiektów gospodarczych, uczelni wyższych; spotkania ze znanymi ludźmi nauki, przodownikami i racjonalistami pracy, studentami; wystawy prac własnych; konkursy, olimpiady; prace społecznie użyteczne¹⁷⁸. Jako najbardziej rozpowszech-

¹⁷⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z 11 października 1950 r. w sprawie wytycznych organizacyjnych do pracy kółek przedmiotowych, Dz.Ur. MO 1950, nr 19, poz. 254.

¹⁷⁷ Wytyczne organizacyjne do pracy kółek przedmiotowych. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 11 października 1950 r., Dz.Ur. MO 1950, nr 19, poz. 254.

¹⁷⁸ Np. w zarządzeniu Ministra Oświaty z września 1953 r. dotyczącym prowadzenia zajęć pozalekcyjnych z biologii wymienione zostały obok pracy na działce szkolnej, w kąciaku żywej przyrody lub kąciaku zootechnicznym następujące formy pracy kółek biologicznych: wycieczki do rolniczych

nione typy kółek w zarządzeniu wymieniono: polonistyczne, języka rosyjskiego, historyczne, geograficzne, biologiczne, matematyczne, fizyczne, astronomiczne, języków obcych itp.

Kolejne uregulowania dotyczące kwestii organizacyjnych związanych z działalnością kółek zainteresowań w szkołach ukazały się w 1952 r. i dotyczyły wprowadzenia wytycznych do pracy kółek technicznych, które zostały uznane – w stosunku do kółek przedmiotowych – za samodzielny dział pracy pozalekcyjnej i pozaszkolnej prowadzony równolegle¹⁷⁹. Władze oświatowe sformułowały zasadniczy cel ich działania, uznając, iż:

Kółka techniczne mobilizują do walki o jak najlepsze wyniki nauczania oraz zdobycie praktycznych umiejętności i sprawności, pomagają w dużym stopniu w realizacji politechnicznego wykształcenia, popularyzują zagadnienia przemysłowienia naszego kraju w Planie 6-letnim i osiągnięcia kraju przodującej techniki, Związku Radzieckiego¹⁸⁰.

Kółka tego rodzaju miały być organizowane dla dzieci i młodzieży od IV klasy, których łączyło zainteresowanie jedną, konkretną dziedziną techniki. Spektrum typów kółek technicznych było szerokie. Ministerstwo zalecało między innymi następujące kółka: elektrotechników, radiotechników, mechaników, modelarstwa, konstrukcji drzewnych, ślusarsko-mechaniczne, fotograficzne, introligatorskie, drzewiarskie, tkackie itp. Miał je prowadzić instruktor, najczęściej nauczyciel, choć w omawianym zarządzeniu dopuszczano możliwość, aby był to np. robotnik kwalifikowany lub starszy uczeń ze szkoły technicznej należący do ZMP. Praca w kółkach technicznych miała składać się z dwóch komponentów – teoretycznego i praktycznego. Co istotne, kółko takie mogło być założone jedynie wówczas, gdy szkoła zapewniała na potrzeby jego działalności minimalne warunki materialne w postaci lokalu, narzędzi czy maszyn.

Trzecim rodzajem kół szkolnych, wprowadzonym w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych jako forma pracy pozalekcyjnej, były szkolne koła sportowe (SKS). Ich powstanie wiązało się z jednej strony z dążeniem do podniesienia poziomu wychowania fizycznego dzieci i młodzieży szkolnej, z drugiej zaś z próbą powią-

zakładów produkcyjnych (PGR, spółdzielnia produkcyjna, farma hodowlana), naukowych instytutów rolniczych lub na wystawy rolnicze itp.; spotkania z naukowcami i praktykami z zakresu rolnictwa, zwłaszcza chłopami miczurinowcami; udział w pracach społecznie użytecznych, np. w walce ze stonką ziemniaczaną, sianokosach, żniwach, zbieraniu ziół, sadzeniu lasu itp.; prace domowe uczestników kółka, np. uprawa roślin pokojowych bądź w ogródku; produkcja pomocy naukowych z materiałów wyhodowanych na działce lub zebranych podczas wycieczek; opieka nad przyrodniczymi zbiorami szkolnymi; lektura, wyświetlanie filmów i przeżrocz; Zarządzenie Ministra Oświaty z 12 września 1953 r. w sprawie wytycznych do zajęć pozalekcyjnych w zakresie biologii, Dz.Urz. MO 1953, nr 13, poz. 105.

¹⁷⁹ Wytyczne organizacyjne do pracy kółek technicznych. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 5 lutego 1952 r., Dz.Urz. MO 1952, nr 2, poz. 17.

¹⁸⁰ Tamże.

zania sportu szkolnego z bazą ludowego ruchu sportowego¹⁸¹. W ramach szkolnictwa podstawowego ministerstwo zalecało tworzenie takich kół w wyżej zorganizowanych szkołach tego typu. Pracę szkolnych kół sportowych normował stosowny regulamin opublikowany jako jeden z dwóch załączników do zarządzenia ministra oświaty¹⁸². Drugim były zasady opieki na nimi, którą miały sprawować kluby i koła sportowe¹⁸³. Opiekunem kół w szkołach był nauczyciel delegowany do tej funkcji przez radę pedagogiczną. Od 1957 r. wymagano, aby był to konkretnie nauczyciel wychowania fizycznego¹⁸⁴. W 1952 r. Ministerstwo Oświaty zaleciło tworzenie kół sportowych we wszystkich szkołach podstawowych o czterech i więcej nauczycielach, a także i w niżej zorganizowanych szkołach, w których istniały warunki dla właściwej pracy tego rodzaju kółek¹⁸⁵. Koła sportowe miały także organizować dla wszystkich uczniów w szkole ćwiczenia i zawody w grach zespołowych oraz prostszych indywidualnych konkurencjach objętych programem szkolnym. Po reorganizacji szkolnictwa na bazie Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania, w 1966 r. ministerstwo opublikowało kolejny dokument regulujący działalność szkolnych kół sportowych. Określono między innymi tygodniowy zakres godzin, jakie mogą być przeznaczone na zajęcia koła, uzależniając je od liczby uczniów w danej placówce: dla szkół podstawowych do 200 uczniów – 2 godziny tygodniowo; do 320 – 4 godziny; do 600 – 8 godzin; powyżej 600 – 12 godzin¹⁸⁶. W myśl nowego regulaminu wzorcowego szkolne koła sportowe miały wyrabiać wśród młodzieży szkolnej zamiłowanie do stałego uprawiania ćwiczeń ruchowych, stwarzać jej warunki do podnoszenia wyników w wybranych dyscyplinach sportowych i przygotowywać do działalności organizacyjno-sportowej. Zadania te miały realizować między innymi poprzez prowadzenie zajęć sportowych w sekcjach, propagowanie zdobywania odznak sportowych, organizowanie zawodów i imprez sportowych, przygotowywanie reprezentacji szkolnych do uczestnictwa w zawodach o mistrzostwo szkół. Koła mogły być także członkami Szkolnego Związku Sportowego¹⁸⁷.

¹⁸¹ Zarządzenie Ministra Oświaty z 18 kwietnia 1950 r. w sprawie organizacji sportu młodzieży szkolnej, Dz.Urz. MO 1950, nr 10, poz. 138.

¹⁸² Regulamin Szkolnego Koła Sportowego. Załącznik 1 do zarządzenia Ministra Oświaty z 18 kwietnia 1950 r., Dz.Urz. MO 1950, nr 10, poz. 138.

¹⁸³ Zasady opieki nad szkolnymi kołami sportowymi. Załącznik 2 do zarządzenia Ministra Oświaty z 18 kwietnia 1950 r., Dz.Urz. MO 1950, nr 10, poz. 138.

¹⁸⁴ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 20 września 1957 r. w sprawie organizacji sportu młodzieży w szkołach, Dz.Urz. MO 1957, nr 11, poz. 131.

¹⁸⁵ Okólnik nr 22 z 7 lipca 1952 r. w sprawie organizacji Kółek Sportowych w szkołach podstawowych, Dz.Urz. MO 1952, nr 11, poz. 90.

¹⁸⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 9 kwietnia 1966 r. w sprawie szkolnych kół sportowych, Dz.Urz. MO 1966, nr 6, poz. 58; A. Kozubał, P. Król, *Wychowanie fizyczne i sport szkolny na ziemi tarnowskiej w latach 1945–1989*, Rzeszów 2021, s. 218, tab. 25.

¹⁸⁷ Regulamin Szkolnego Koła Sportowego. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 9 kwietnia 1966 r. Dz.Urz. MO 1966, nr 6, poz. 58.

Tabela 85. Charakterystyka działalności kółek zainteresowań w Szkole Ćwiczeń TPD w Tarnowie w roku szkolnym 1952/1953

Lp.	Rodzaj kółka	Charakterystyka działalności
1	2	3
1.	Kółko matematyczne	Do kółka należała młodzież zdolna, zainteresowana nauką matematyki, łącznie 13 uczniów; program pracy kółka został opracowany ramowo przez PODKO w Tarnowie; ośrodek dostarczał też na bieżąco instrukcje i materiały rzeczowe; oprócz podręczników przedmiotowych w pracy kółka wykorzystywano czasopismo „Matematyka”, z którego przygotowywano referaty; zebrania odbywały się raz w tygodniu po dwie godziny lekcyjne; członkowie rozwiązyali dwa cykle zadań przygotowujących do olimpiady matematycznej, w której następnie wzięli udział, jedna z uczennic zdobyła nagrodę; w opinii opiekunki zebrania w kole miały dużą wartość, gdyż rozszerzały horyzonty umysłowe uczniów, zaznajamiały z obliczeniami skróconymi, niezbędnymi w praktycznym, codziennym życiu, dostarczały też przeżyć emocjonalnych dzięki grom, rozwiązywaniu kwadratów magicznych i łamigłówek; opiekunka – Teodozja Skorupa.
2.	Kółko biologiczne (przyrodniczo-geograficzne)	Do kółka należeli uczniowie klas od V do VII w liczbie 15; zebrania odbywały się raz w tygodniu; na zajęciach wyświetlano zestawy przeźroczy pt. „Zwierzęta polarne”, „Zwierzęta egzotyczne”, „Nasze góry”, „Ptaki naszych pól” i inne; dzieci obserwowały życie zwierząt i roślin oraz zjawiska przyrody bezpośrednio na wycieczkach, jakie odbywały się w ciągu roku: na pola, do parku, do lasu, nad staw, a także poznawały je za pomocą ilustracji barwnych z czasopism radzieckich i epidiaskopu; uczniowie sporządzili dwa albumy pt. „Chrońmy przyrodę” i „Nasze góry”, gazetkę poświęconą ochronie przyrody, prowadzili też dwa kąciki przyrody, gdzie hodowano rybki i obserwowano rozwój nasion; dzieci prowadziły dwa dzienniczki, jeden z obserwacji przelotu ptaków i drugi ze zmian klimatycznych; kółko opiekowało się hodowlą kwiatów doniczkowych w poszczególnych klasach; członkowie rozpoczęli także zbiórkę ziół leczniczych, aby dostarczać je do punktów zielarskich; opiekunka – Helena Minicz.
3.	Kółko fizyko-chemiczne	Należało do niego 12 uczniów z klas VI i VII; zajęcia odbywały się raz w tygodniu w klasie bądź w pracowni fizycznej; na zajęciach dokonywano wielu ćwiczeń według przyjętego planu tematycznego; wygłoszono 10 referatów na następujące zagadnienia: kombinat chemiczny w Kędzierzynie, wynalazki sprzed pięćset lat, fabryka ołówków, wielki piec – Nowa Huta, znaczenie górnictwa w realizacji Planu 6-letniego, praca łamaczy lodów, Mikołaj Kopernik, kronika elektryczności, kauczuk syntetyczny; zorganizowano wycieczkę do stacji meteorologicznej; podczas ćwiczeń praktycznych dzieci uczyły się obróbki szkła; w opinii opiekunki – dokładna analiza przeprowadzonych ćwiczeń na zajęciach dawała uczniom możliwość wykrywania materialnych przyczyn zjawisk, bez potrzeby odwoływania się do tajemniczych sił; opiekunka – Zofia Bertisch.
4.	Kółko redakcyjne / kółko „Żywego słowa”	Miało na celu redagowanie i sporządzanie gazetek na terenie szkoły; zespół redakcyjny składał się z 12–15 członków; tematyka gazetek wiązała się z potrzebami bieżącymi; w opinii opiekunki trudno było przyzwycaić dzieci do systematycznej pracy i dokładności, zatem do realizacji gazetek niejednokrotnie dobierano więcej dzieci niż należące do kółka; w lutym kółko redakcyjne zostało zamienione na kółko „Żywego słowa”, którego celem była dbałość o piękne, poprawne czytanie i wyrażanie się, przygotowywanie deklamacji na akademie i poranki, utrwalanie zasad ortografii w formie zabawowej w postaci tzw.

1	2	3
		„zakazanej litery”, utrwalanie materiału z literatury w zabawie tzw. „łańcucha literackiego”; opiekunka Anna Dylska.
5.	Kółko „Młodego Technika”	Zajęcia odbywały się w pracowni szkolnej i obejmowały tzw. majsterkowanie, dekorowanie szkoły, wykonywanie dekoracji na uroczystości, np. z okazji rocznicy rewolucji październikowej, urodzin J. Stalina, śmierci W. Lenina, śmierci J. Stalina, urodzin B. Bieruta, 1 Maja, Dnia Dziecka i zakończenia roku szkolnego; zespół obejmował siódmkę dzieci z klas VI i piątkę dzieci z klas VII; kółko przygotowało ekspozycję na powiatową wystawę ZMP, na której jeden z członków zdobył nagrodę w formie zaproszenia przez władze wojewódzkie ZMP w Krakowie i odbył lot samolotem; opiekunka – Anna Dylska.
6.	Kółko artystyczne (imprezowe)	Praca w kółku opierała się na uczniach klas młodszych, należało do niego 19 członków; zebrania odbywały się raz w tygodniu w godzinach popołudniowych; na zebraniach dzieci czytały wiersze z „Płomyczka” albo z książek wypożyczonych z biblioteki szkolnej, następnie wybierały te, które im się najbardziej podobały i które nadają się na uroczystości i imprezy szkolne, a następnie je przepisywały; uczniowie obmyślali ruchy i kroki taneczne i wypowiadali się co do ich wykorzystania; kółko przygotowało w ciągu roku kilka występów z okazji przypadających rocznic i uroczystości – np. rocznica rewolucji październikowej, przyręczenie harcerskie, Dzień Dziecka; raz wystąpiły także z okazji Dnia Dziecka w Kinie „Krakus”; w opinii opiekunki – praca w kółku rozbudza w dzieciach zainteresowanie czytelnictwem i pobudza do pracy społecznej; opiekunka – Elżbieta Tymoszczuk.
7.	Szkolne koło sportowe	Spotkania odbywały się raz w tygodniu; realizowano ćwiczenia lekkoatletyczne i gry sportowe; uczniowie brali udział w zimowych igrzyskach sportowych; w opinii nauczycieli – kółko cieszyło się dużym zainteresowaniem wśród dzieci i młodzieży, a podczas jego zajęć odnotowywano dużą frekwencję; opiekunka – Irena Dejna.

Źródło: Księga protokołów Szkoły Ćwiczeń przy Liceum Pedagogicznym TPD w Tarnowie (1952–1954), protokół z 30 czerwca 1953 r., k. 77–86 (ANK/OT sygn. Sz.P.Konop. 106).

W roku szkolnym 1952/1953 w Szkole Ćwiczeń TPD w Tarnowie działało siedem kółek przedmiotowych i zainteresowań, tj.: matematyczne, biologiczne (przyrodniczo-geograficzne), fizyko-chemiczne, redakcyjne (później „Żywego słowa”), „Młodego Technika”, artystyczne i szkolne koło sportowe. W ramach swojej pracy poszerzały one wiedzę, umiejętności i kompetencje należących do nich uczniów, stosowały różnorodne metody pracy, takie jak: czytanie czasopism i książek, przygotowywanie i wygłaszanie referatów, gry i zabawy dydaktyczne, wykonywanie gazetek, albumów i ekspozycji, wycieczki po najbliższej okolicy, obserwacja, analiza materiału ilustracyjnego z książek oraz przeżycia, prowadzenie kącików przyrody, przygotowywanie programów występów na uroczystości szkolne itp. Zajęcia w tych kółkach odbywały się systematycznie, przeważnie raz w tygodniu. Jednakże do kółek należała stosunkowo niewielka część społeczności uczniowskiej, stąd przy niektórych realizowanych przez kółka zadaniach na rzecz szkoły nauczyciele opiekunowie korzystali także z pomocy pozostałych uczniów. Działalność kółek była, obok pracy biblioteki i świetlicy, najważniejszą formą oddziaływań pozalekcyjnych szkoły.

Tabela 86. Wykaz kółek zainteresowań – przedmiotowych w szkołach podstawowych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1956/1957

Rodzaj kółka przedmiotowego						
polonistyczne	historyczne	geograficzno-krajoznawcze	biologiczne	fizyczne	matematyczne	sportowe
szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków
Pleśna – 12 Łętowice – 10 Siedlec – 10 Bogoniowice – 12 Błonie – 12 Świebodzin – 10 Jastrząbka Nowa – 14 Krzyż – 11 Tuchów – 15 Tuchów – 10 Biskupice Radłowskie – 12 Zgłobice – 10 Ciężkowice – 10 Piotrkowice – 10 Chojnik – 12 Kowalowa – 10 Siedliska – 14 Mikołajowice – 10 Kąsna Dolna – 10 Szynwałd-Świniogóra – 10	Jastrząbka Nowa – 14 Krzyż – 8 Ciężkowice – 10 Żukowice Nowe – 10 Kąsna Dolna – 8	Jastrzębia nr 1 – 12 Krzyż – 15 Wola Rzędzińska nr 1 – 10 Biskupice Radłowskie – 12 Chojnik – 8 Kąsna Dolna – 10	Pleśna – 12 Rudka – 10 Siedlec – 8 Poręba Radna – 15 Łowczów – 15 Krzyż – 10 Wola Rzędzińska nr 1 – 15 Tuchów – 15 Tuchów – 15 Ciężkowice – 12 Żukowice Nowe – 10 Łęg Tarnowski – 10 Piotrkowice – 12 Kąsna Dolna – 10 Szynwałd-Świniogóra – 10 Siedliska – 10	Tuchów – 20 Biskupice Radłowskie – 10 Ciężkowice – 10 Bruśnik – 12	Pleśna – 14 Lisia Góra – 10 Łukowa – 10 Bruśnik – 12 Błonie – 10 Ciężkowice – 10 Jastrzębia nr 1 – 10 Zgłobice – 10 Mikołajowice – 16 Chojnik – 10 Pogórska Wola – 14 Szynwałd-Świniogóra – 10	Pleśna – 20 Łętowice – 18 Rudka – 15 Bruśnik – 12 Jastrzębia nr 1 – 20 Łowczów – 20 Ryglice – 22 Wola Rzędzińska nr 1 – 15 Mikołajowice – 12 Pogórska Wola – 18 Niedomice – 14
Ogółem kół – 22 / ogółem członków – 224	Ogółem kół – 5 / ogółem członków – 50	Ogółem kół – 6 / ogółem członków – 67	Ogółem kół – 16 / ogółem członków – 189	Ogółem kół – 4 / ogółem członków – 52	Ogółem kół – 12 / ogółem członków – 136	Ogółem kół – 11 / ogółem członków – 186

Źródło: Wykaz kółek zainteresowań w roku szkolnym 1956/57 (kółka przedmiotowe) – powiat Tarnów (ANK/OT sygn. WOT III/26a).

W roku szkolnym 1956/1957 wydział oświaty zewidencjonował ogółem 76 kółek przedmiotowych, które istniały w szkołach podstawowych na terenie powiatu tarnowskiego. Najliczniej reprezentowane były koła polonistyczne, biologiczne i sportowe. Również należała do nich największa łączna liczba uczniów.

Tabela 87. Wykaz kółek zainteresowań – artystycznych w szkołach podstawowych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1956/1957

Rodzaj kółka przedmiotowego					
recytatorskie	dramatyczne	instrumentalne	chóralne	taneczne	techniczne
szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków	szkoła – liczba członków
Łowczów – 15 Ryglice – 10 Wola Rzędzińska nr 1 – 10 Ciężkowice – 12 Kowalowa – 10	Błonie – 16 Ostrusza – 12 Jastrzębia nr 1 – 12 Świebodzin – 18 Zgłobice – 20 Chojnik – 16	Łętowice – 10 Rudka – 14 Tuchów – 20 Żukowice Nowe – 20 Wierzchosławice – 20	Ryglice – 40 Gromnik – 60 Siedliska – 28	Pleśna – 16 Lisia Góra – 12 Rudka – 12 Siedlec – 10 Ostrusza – 12 Ryglice – 24 Krzyż – 12 Tuchów – 24 Biskupice Radłowskie – 16 Jodłówka Wałki – 16 Niedomice – 24 Zalasowa – 18 Chojnik – 16 Siedliska – 12 Golanka – 16 Pogórska Wola – 16	Łętowice – 10 Bruśnik – 10 Błonie – 14 Ryglice – 12 Wola Rzędzińska nr 1 – 10 Tuchów – 30 Żukowice Nowe – 10 Siedliska – 10
Ogółem kół – 5 / ogółem członków – 57	Ogółem kół – 6 / ogółem członków – 94	Ogółem kół – 5 / ogółem członków – 84	Ogółem kół – 3 / ogółem członków – 128	Ogółem kół – 16 / ogółem członków – 256	Ogółem kół – 8 / ogółem członków – 106

Źródło: Wykaz kółek zainteresowań w roku szkolnym 1956/57 (kółka artystyczne) – powiat Tarnów (ANK/OT sygn. WOT III/26a).

Ewidencja kółek zainteresowań artystycznych w tym samym roku szkolnym wykazała istnienie 43 tego rodzaju zajęć. Najliczniej reprezentowane były koła taneczne, techniczne (zaklasyfikowane w przypadku tego zestawienia do kółek zainteresowań o charakterze artystycznym) i dramatyczne. Natomiast najwięcej uczniów łącznie przynależało do kółek tanecznych, chóralnych i technicznych.

Statystyki ogólnopolskie z roku szkolnego 1958/1959 wykazywały, że w skali kraju najwyższy odsetek kół zainteresowań w szkołach podstawowych stanowi-

ły kółka artystyczne – 39% ogółu (41,9% ogółu uczniów należących do kółek), w dalszej kolejności były to kółka przedmiotowe – 28,6% (23,2% ogółu uczniów), koła sportowe – 19,6% (26,5% ogółu uczniów) i techniczne – 11,7% (7,9% ogółu uczniów)¹⁸⁸. Zestawiając dane z roku szkolnego 1956/1957 z powiatu tarnowskiego zebrane w tabelach 86 i 87, można zauważyć różnicę w stosunku do statystyk ogólnopolskich, gdyż w szkołach podstawowych z tego terenu najliczniej występowały kółka przedmiotowe, następnie artystyczne, sportowe i techniczne. Analogiczna ich kolejność wynika z ich popularności wśród miejscowych uczniów.

W poszczególnych szkołach kółka istniały efemerycznie i niekiedy w nowym roku szkolnym nie wznawiały już działalności. W roku szkolnym 1954/1955 w Szkole Podstawowej w Łęgu Tarnowskim funkcjonowało kółko matematyczne i agrobiologiczne. W ramach pracy tego drugiego uczniowie zajmowali się ogródkiem doświadczalnym, na którym uprawiali kukurydzę, rącznik oraz kwiaty. Do obu kółek należało łącznie 27 uczniów¹⁸⁹. W tym samym roku szkolnym w szkole w Niedomicach istniały kółka: matematyczne, biologiczne, czytelnicze, taneczne i sportowe¹⁹⁰. Natomiast w kolejnym roku szkolnym w Szkole Podstawowej w Tuchowie działały kółka: polonistyczne, matematyczne, przyrodnicze, miłośników książki, artystyczne, młodego technika, plastyczne i sportowe¹⁹¹. Z kolei w Szkole Podstawowej w Ryglicach już w roku szkolnym 1951/1952 funkcjonowały kółka artystyczne (taneczne i chórálne). Podczas konferencji rady pedagogicznej 26 czerwca 1952 r., kierownik szkoły wyróżnił ich pracę, stwierdzając, iż:

Koła artystyczne stanęły na wysokim poziomie, gdyż ich występy budziły zachwyt i podziw miejscowej ludności. Koła brały udział w powiatowych przedstawieniach oraz eliminacjach artystycznych, w których zespół chóralny pod dyrekcją Anieli Saratowicz zdobył I miejsce i otrzymał nagrodę książkową, a zespół taneczny pod kierownictwem Anny Wróbel został wyróżniony i wytypowany na wojewódzkie eliminacje¹⁹².

Kółka organizujące swoją działalność na podstawie zarządzenia ministra oświaty z października 1950 r. miały planować i ewidencjonować swoją pracę. Przykładem planowania zadań do realizacji w poszczególnych miesiącach była praca kółka artystycznego istniejącego w Szkole Podstawowej w Zalasowej w roku szkolnym 1953/1954.

¹⁸⁸ D. Witek, dz. cyt., s. 223.

¹⁸⁹ M. Czosnyka, *Szkoła Podstawowa im. Ojca św. Jana Pawła II w Łęgu Tarnowskim. 150 lat historii i tradycji 1862–2012*, Łęg Tarnowski 2012, s. 112.

¹⁹⁰ S. Tokarski, *Szkolnictwo w Niedomicach w latach 1912–2012*, Niedomice 2013, s. 86, tab. 13.

¹⁹¹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 31 sierpnia 1955 r., k. 157–158 (AS).

¹⁹² Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954), protokół z 26 czerwca 1952 r., b.s. (AS).

Tabela 88. Plan pracy kółka artystycznego w Szkole Podstawowej w Zalasowej w roku szkolnym 1953/1954

Lp.	Miesiąc	Zadania
1.	Wrzesień	Przypomnienie wyuczonych tańców. Przygotowanie części artystycznych. Wykonanie gazetek o treści związanej z przyjaźnią polsko-radziecką oraz odbudową Warszawy.
2.	Październik	Dekoracja świetlicy szkolnej. Ćwiczenia tańca „Jabłoczek”. Uczenie się piosenek radzieckich. Udział w akademii zorganizowanej z okazji Miesiąca Pogłębienia Przyjaźni Polsko-Radzieckiej.
3.	Listopad	Ćwiczenia tańca „Jabłoczek”. Udział w akademii z okazji 37. rocznicy Wielkiej Rewolucji Październikowej. Nauka tańców i recytacji.
4.	Grudzień	Przygotowanie choinki. Wykonanie zabawek choinkowych. Nauka tańców mazura i polki.
5.	Styczeń	Udział w choince. Nauka nowych piosenek. Przygotowanie wieczorka artystycznego.
6.	Luty	Nauka krakowiaka. Przygotowywanie się do udziału w konkursie zespołów artystycznych.
7.	Marzec	Przygotowanie pieśni i tańców na festiwal. Przygotowanie części artystycznej z okazji rocznicy śmierci J. Stalina.
8.	Kwiecień	Udział w festiwalu. Przygotowanie części artystycznej z okazji Święta Pracy.
9.	Maj	Udział w części artystycznej z okazji Święta Pracy. Przygotowanie części artystycznej z okazji zakończenia roku szkolnego. Nauka kujawiaka.
10.	Czerwiec	Wykonanie gazetki z okazji Międzynarodowego Dnia Dziecka. Udział w akademii z okazji zakończenia roku szkolnego.

Źródło: Roczny plan pracy koła artystycznego przy Szkole Podstawowej w Zalasowej w roku szkolnym 1953/1954 (APK/OT WOT III/26a).

Analizując plan pracy kółka artystycznego w Szkole Podstawowej w Zalasowej, zauważamy, iż część przyjętych do realizacji zadań miała charakter ideologiczny, związany z pogłębianiem przyjaźni z ZSRR. Członkowie kółka przygotowywali programy artystyczne na uroczystości szkolne. Zajmowali się również wystrojem i dekoracją świetlicy szkolnej, a także przygotowaniem gazetki ściennej z okazji Dnia Dziecka.

Należy wspomnieć także o próbie tworzenia przy szkołach podstawowych w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych kółek miczurinowskich, których formy pracy pokrywały się częściowo z kółkami biologicznymi, aczkolwiek ich idea była mocno uwarunkowana politycznie i dotyczyła okresu nasilonej indoktrynacji ideologicznej w oświacie PRL z lat 1950–1956. Wpisywała się też w dążenie władzy ludowej do zaszczepiania na gruncie polskim „zdobyczy cywilizacyjnych” ZSRR,

w tym przypadku tych związanych z praktycznym zastosowaniem radzieckich metod uprawy i hodowli w rolnictwie oraz sadownictwie¹⁹³.

Kółka miczurinowskie nie figurowały w okólnikach, instrukcjach i zarządzeniach Ministerstwa Oświaty jako formalne koła przedmiotowe lub zainteresowań. Ich powstawanie wiązano z posiadaniem przez szkoły ogródków szkolnych, określanych też mianem ogródków miczurinowskich. Kółka miczurinowców miały skupiać uczniów starszych klas szkół podstawowych. W powiecie tarnowskim istnienie kółek miczurinowskich było wykazywane w szkołach zlokalizowanych w miejscowościach: Pławna, Siemiechów, Wróblowice, Pogórska Wola, Wola Rzędzińska, Szynwałd, Szynwałd-Świniogóra, Niedomice, Jastrzębka, Nowa Wesoła, Lisia Góra, Zaczarnie, Stare Żukowice, Zgłobice, Rychwałd, Rzuchowa, Joniny, Ryglice, Lubaszowa, Piotrkowice i Wierchosławice, zaś w Tarnowie – w następujących placówkach: Szkoła Podstawowa TPD, Szkoła Podstawowa nr 3 im. M. Konopnickiej, Szkoła Podstawowa nr 5 im. T. Kościuszki, Szkoła Podstawowa nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie, Szkoła Podstawowa nr 9 w Tarnowie-Rzędzinie oraz w dwóch funkcjonujących w mieście szkołach stopnia podstawowego i licealnego¹⁹⁴.

W archiwalnej dokumentacji szkół miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego niewiele jest bezpośrednich śladów poświadczających działalność na ich terenie kółek miczurinowskich, pomimo że zajęcia oraz praca uczniów w ogródkach

¹⁹³ Kółka miczurinowskie były częścią ruchu miczurinowskiego propagującego stosowanie w rolnictwie i sadownictwie teorii łysenkizmu lansowanego przez władze PRL przede wszystkim ze względów ideologicznych. Kółka miczurinowców były tworzone między innymi przy kołach gromadzkich Związku Samopomocy Chłopskiej, przy spółdzielniach produkcyjnych, pracowniczych ogrodach działkowych, szkołach i placówkach opiekuńczo-wychowawczych, domach kultury itp. Zob. F. Gończyński-Jussis, „Przeobrażaciele przyrody”. Motyw kształtowania środowiska naturalnego przez „ludzi radzieckich” i ich polskich naśladowców w propagandzie stalinizmu, „Historyka” 2016, t. 46, s. 129–130; tenże, *Narzędzie stalinizacji. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w terenie na przykładzie Lubelszczyzny (1948–1956)* [w:] *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2014*, red. M. Hańderek, Ł. Kamiński, Warszawa 2015, s. 49; M. Korczyńska-Derkacz, *Popularyzacja książki rolniczej i czytelnictwa fachowego na wsi a wytyczne IX Plenum KC PZPR (na przykładzie województwa wrocławskiego)*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2018, t. 12, s. 324. W artykule zatytułowanym „1700 kółek miczurinowskich powstanie w tym roku” opublikowanym w numerze „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” z 6 marca 1951 r. zwracano uwagę, iż: „Do kółek miczurinowskich należeć mogą małorolni i średniorolni chłopi, którzy pragną poznać zdobycze nauki Miczurina w celu praktycznego ich zastosowania. Członkami mogą być również osoby pośrednio związane z rolnictwem, jak: nauczyciele szkół wiejskich, personel gminnych spółdzielni itp. Szczególny nacisk położony zostanie na spopularyzowanie kółek miczurinowskich wśród młodzieży i kobiet wiejskich. „Ilustrowany Kurier Polski” z 6 marca 1951, r. 7, nr 65, s. 4. Zob. też: A. Radziwiłł, *Ideologia wychowawcza w Polsce w latach 1948–1956 (próba modelu)*, Warszawa 1981, s. 33; M. Szaniawski, *Szkolnictwo podstawowe w Katowickim Okręgu Szkolnym w latach 1943–1973*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Anny Glimos-Nadgórskiej, prof. UŚ, Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Historii, kps, Katowice 2019, s. 410. Praca udostępniona w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego: https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/12530/1/Szaniawski_Szkolnictwo_podstawowe_w_Katowickim_Okręgu_Szkolnym.pdf [dostęp: 5.01.2023].

¹⁹⁴ Kronika Powiatowego–Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie, k. 36–38 (ANK/OT sygn. WOT XIII/81).

szkolnych należała w latach pięćdziesiątych do popularnych form oddziaływań dydaktycznych i wychowawczych¹⁹⁵.

W dekadzie lat sześćdziesiątych dużym impulsem dla rozwoju sportu szkolnego oraz upowszechniania szkolnych kół sportowych było ich ściśle powiązanie ze strukturami Szkolnego Związku Sportowego (SZS), który stał się wiodącą organizacją w kraju w zakresie młodzieżowego sportu masowego i wyczynowego. W roku szkolnym 1964/1965 powołane zostały zarządy powiatowe SZS, a w kolejnych latach związek we współpracy z Ministerstwem Oświaty i Wychowania podjął inicjatywę organizacji Ogólnopolskich Igrzysk Młodzieży Szkolnej, a także szeregu wydarzeń i zawodów sportowych o mniejszej i większej skali i zasięgu, pozyskując szerokie grono działaczy, kadre i rzesze młodych sporowców¹⁹⁶.

Przykładem efektywnej pracy nauczycieli w ramach szkolnego koła sportowego była Szkoła Podstawowa nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie. W latach sześćdziesiątych działały tam sekcje: piłki nożnej, koszykówki, siatkówki, piłki ręcznej i lekkoatletyki¹⁹⁷. Rozwój koła był możliwy także dzięki współpracy z Zakładowym Klubem Sportowym UNIA Tarnów. Na obiektach tego klubu i przy pomocy jego kadry trenerskiej uczniowie tej szkoły rozwijali swoje zainteresowanie sportem, uczestnicząc w licznych zawodach o randze miejskiej oraz wojewódzkiej – np. w 1968 r. jej młodzi piłkarze zdobyli mistrzostwo województwa krakowskiego szkół podstawowych na turnieju w Nowym Targu, a w 1969 – piąte miejsce na igrzyskach młodzieży szkolnej w Warszawie¹⁹⁸. Z kolei po powstaniu w Tarnowie w 1969 r. pierwszej krytej pływalni została zorganizowana sekcja pływacka, do której należeli uczniowie dwóch szkół podstawowych – (nowej) nr 8 i nr 20 (dawnej nr 8, nazywanej wówczas potocznie „Tysiąclatką”)¹⁹⁹. Sukcesy sportowe uczniów

¹⁹⁵ Np. w lutym 1955 r. podinspektor szkolny Wojciech Smulski wymienił w sprawozdaniu powyżycyjnym kółko miczurinowskie działające w Szkole Podstawowej w Piotrkowicach. Zob. Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Piotrkowicach o czterech siłach nauczycielskich, przeprowadzonej 10 lutego 1955 r. przez ob. Smulskiego Wojciecha podinspektora szkolnego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie, s. 5 (ANK/OT sygn. WOT III/26c). Realia umasowienia ruchu miczurinowskiego w PRL, które znacząco odbiegały od propagandowych sprawozdań i statystyk, badał Filip Gończyński-Jussis. Zauważył on, że: „W 1952 r., dwa lata po rozpoczęciu działalności, w kraju istniało 1100 kółek zrzeszających 13,3 tys. członków, zbliżony pułap umasowienia notowano też dwa lata później. Przeważająca część tych liczb odnosiła się do «nieżywotnych» kółek, fakt istnienia jedynie na papierze potwierdzały rażące rozbieżności w różnych sprawozdaniach tych samych jednostek. W 1953 r. naliczono jedynie kilkanaście «poważnych» placówek w całym kraju”. F. Gończyński-Jussis, *„Przeobrażyciele przyrody”. Motyw kształtowania środowiska...*, s. 130.

¹⁹⁶ A. Kozubal, P. Król, dz. cyt., s. 195–196.

¹⁹⁷ „S” *jak sport – nasze osiągnięcia* [w:] *Szkoła na medal. Jubileusz 50-lecia „Dwudziestki”*, red. A. Kowalska-Raszka, Tarnów 2012, s. 147.

¹⁹⁸ Kronika Szkolnego Koła Sportowego Szkoły Podstawowej nr 20 w Tarnowie-Świerczkowie (1968–1972), b.s. (AS).

¹⁹⁹ W 1977 r. obie szkoły zostały połączone w jedną Szkołę Podstawową nr 20. *Z kart historii... Lata 1962–1989* [w:] *Szkoła na medal...*, s. 17.

w tych dyscyplinach doprowadziły do powstania w roku szkolnym 1970/1971 klas pływackich w szkole nr 8 i klas piłkarskich w szkole nr 20. Dwa lata później Szkoła Podstawowa nr 20 stała się jedną z pierwszych w kraju szkół tego szczebla o profilu sportowym z klasami pływackimi i piłkarskimi²⁰⁰.

W roku szkolnym 1967/1968 do szkolnego koła sportowego w Szkole Podstawowej nr 17 w Tarnowie należało 38 dziewcząt i 30 chłopców. W ramach jego działalności zostały zorganizowane zawody w dyscyplinach zespołowych dla klas V, VI, VII i VIII, a także rozgrywki z sąsiednią „Tysiąclatką”. Opiekunce koła, Marii Kalicińskiej, dużą trudność w realizacji prowadzonych w okresie zimowym zajęć z łyżwiarstwa sprawiał brak sprzętu. Chociaż szkoła posiadała 40 par łyżew, uczniowie nie chcieli z nich korzystać, a u rodziców panowało przekonanie, iż ich dzieciom należy nabyć buty i łyżwy wyczynowe za cenę 500 zł. Wymieniona nauczycielka opiekowała się również szkolnym kołem filatelistycznym, do którego należało 28 członków z klas od V do VIII. Odbywali oni spotkania dwa razy w miesiącu. W lutym 1968 r. koncentrowali się między innymi na przygotowaniach do pierwszego etapu konkursu „Maraton” o tematyce dotyczącej 75-lecia znacznika polskiego²⁰¹. Podobne koło powstało także w 1967 r. w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie i powadzone było przez nauczycielkę Joannę Kowalczyk. Na początku swojej działalności liczyło 25 członków stawiających pierwsze kroki w kolekcjonowaniu znaczków. Uczestniczyli oni także w kursie zorganizowanym przez Oddział Polskiego Związku Filatelistów w Tarnowie, z którym koło nawiązało ścisłą współpracę²⁰².

W roku szkolnym 1972/1973 zajęcia szkolnego koła sportowego w Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie prowadził Stanisław Prymakowski. Zajęcia odbywały się dwa razy w tygodniu, systematycznie uczestniczyło w nich 16 dziewcząt i 16 chłopców. Pozostali członkowie SKS brali udział w treningach Międzyszkolnego Klubu Sportowego (MKS) w Młodzieżowym Domu Kultury. W ramach zajęć przeprowadzono rozgrywki w piłce ręcznej, nożnej, siatkowej i tenisie. Reprezentacja rywalizowała w zawodach na szczeblu powiatowym w siatkówce, koszykówce i piłce ręcznej i zajęła odpowiednio pierwsze, drugie i trzecie miejsce. Efekty pracy opiekuna koła i zaangażowanie młodzieży przyniosły też rezultaty w postaci sukcesów w piłce ręcznej w zawodach podokręgów – trzy pierwsze miejsca (dziewczęta z rocznika 1958, i chłopcy z rocznika 1959), i podczas mistrzostw

²⁰⁰ „S” *jak sport*, s. 147–149; W roku szkolnym 1970/1971 została utworzona także klasa sportowa o profilu piłki ręcznej w Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie. A. Kozubal, P. Król, dz. cyt., s. 278. W roku szkolnym 1974/1975 szkoła ta podczas VII Ogólnopolskich Igrzysk Młodzieży w Warszawie uzyskała tytuł najbardziej usportowionej szkoły w Polsce; Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1960–1996), b.s. (AS).

²⁰¹ Książka protokołów Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie (1965–1968), protokół nr 4 z 6 lutego 1968 r., b.s. (AS).

²⁰² „Tarnowskie Azoty” z 16 lutego 1968 r., nr 7 (178), s. 3.

wojewódzkich – pierwsze miejsce zarówno dziewczęta, jak i chłopcy. Ponadto w mistrzostwach Tarnowa w lekkoatletyce członkowie tego koła zajęli: pierwsze miejsce w biegu na 100 m, pchnięciu kulą i skoku w dal, drugie miejsce w rzucie oszczepem, trzecie w biegach na 200 i 100 m. Młodzież tej szkoły zajęła także jedno z czołowych miejsc w konkursie na budowę lodowiska, zdobywając nagrodę w postaci 20 par łyżew²⁰³. Oprócz SKS nauczyciele tej placówki prowadzili w omawianym roku szkolnym następujące koła zainteresowań: matematyczne, biologiczne, recytatorskie, fotograficzno-techniczne, plastyczne i taneczne²⁰⁴.

Tabela 89. Uwagi z kontroli pracy kółek zainteresowań Szkoły Podstawowej w Szywnaldzie w lutym 1966 r.

Lp.	Rodzaj kółka	Uwagi wizytującego
1.	Kółko polonistyczne	Opiekunka koła nie prowadzi dokumentacji, nie przedłożyła jej do sprawdzenia pomimo kilkukrotnej interwencji.
2.	Kółko historyczne	Zajęcia kółka prowadzi kierownik szkoły, Józef Barwacz; brak jest dokumentacji koła; kółko przejawiało aktywność w miesiącach października i listopada, w grudniu przestało istnieć ze względu na brak czasu opiekuna.
3.	Kółko biologiczne	Dokumentacja koła jest niekompletna; na podstawie rozmów z nauczycielami podinspektor ustaliła, że kółko nie prowadzi żadnej działalności.
4.	Kółko muzyczne	Opiekun koła nie prowadzi zajęć od stycznia; dokumentacja kółka była prowadzona, ale z chwilą przerwania działalności opiekun – instruktor zabrał ją ze sobą.
5.	Kółko artystyczne	Zajęcia kółka prowadzi początkujący nauczyciel; dokumentacja nie jest prowadzona, brak dziennika zajęć i planów pracy; zajęcia są prowadzone, ale nie ewidencjonowane.
6.	Kółko sportowe	Dokumentacja jest prowadzona starannie i na bieżąco; zajęcia odbywają się systematycznie.

Źródło: Sprawozdanie z kontroli kółek zainteresowań w Szkole Podstawowej w Szywnaldzie powiat tarnowski przeprowadzonej 22 lutego 1966 r. przez podinspektora szkolnego ob. Józefę Lewandowską (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

W niektórych szkołach obszar ich działalności pozalekcyjnej, jakim były kółka przedmiotowe i zainteresowań, był przez kierownictwo i nauczycieli zaniedbywany. W lutym 1966 r. podinspektor Józefa Lewandowska dokonała kontroli pracy kółek przy Szkole Podstawowej w Szywnaldzie. Ponieważ jej kierownik, Józef Barwacz, nie przysyłał do Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej sprawozdań z ich aktywności, przeprowadzona została doraźna kontrola, która

²⁰³ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1972–1974), protokół nr 10 z 22 czerwca 1973 r., b.s. (AS sygn. A.0.00.01.-6).

²⁰⁴ Tamże; B. Hońdo, *Początki Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie [w:] Pół wieku z piętnastką*, red. B. Hońdo, Tarnów 2010, s. 20.

wykazała znaczne braki w funkcjonowaniu kółek. Podinspektor skupiła się na zbadaniu dokumentacji oraz ustaleniu, czy kółka faktycznie istniały. Ostatecznie podjęta została decyzja o wypłacie jedynie za te zajęcia przeprowadzone w kółkach, które udało się potwierdzić, iż faktycznie zrealizowano. Podinspektor zaznaczyła również, że kierownik nie przeprowadził ani jednej hospicacji zajęć kółek²⁰⁵.

Tabela 90. Charakterystyka działalności kółek zainteresowań w Szkole Podstawowej w Tuchowie w roku szkolnym 1965/1966

Lp.	Rodzaj kółka	Charakterystyka działalności
1	2	3
1.	Kółko historyczne	Odbyło się 32 zebrania kółka; początkowo zapisanych było 26 uczniów, w ciągu roku przybyło troje; w ramach zajęć realizowano następujące tematy: historia Tuchowa i okolicy (50% wszystkich zebrań), tematy wynikłe z zainteresowań członków (5% wszystkich zebrań), problem niewolnictwa, najazdy tatarskie, wojny polsko-tureckie, historia ruchu robotniczego i ludowego; opiekun kółka – Leszek Kowalski.
2.	Kółko geograficzne	Odbyło się 28 zebrań z częstotliwością raz w tygodniu w wymiarze dwóch godzin zegarowych; na początku roku zapisanych było 52 uczniów, liczba ta zmniejszyła się do 37; realizowano następujące zadania: wykonanie albumu z pocztówek z widokami; czytanie czasopism „Poznaj Świat”; czytanie i rozwiązywanie zagadek geograficznych; wydanie gazetki o udziale Polaków w odkryciach geograficznych; ponadto odbyła się wycieczka do Ciężkowic; uczniowie pracowali w ogródku szkolnym doświadczalnym, przeprowadzili doświadczenie, uprawiając rośliny na różnych nawozach i bez nawozów; najlepsze rezultaty uzyskano na nawozach sztucznych; opiekun kółka – Genowefa Klimek.
3.	Kółko fizyczne	Zebrania odbywały się dwa razy w tygodniu; na kółko uczęszczało 32 uczniów klas VI i VII; młodzież czytała lektury z zakresu fizyki indywidualnie lub wspólnie; opracowywano referaty, omawiano wiadomości z prasy, radia i telewizji; czytano czasopismo „Młody Technik”; opiekun – Stanisław Ciechanowski.
4.	Kółko plastyczne	Zapisanych było 55 dzieci z klas od IV do VII, przeciętnie na zajęcia uczęszczało 25–30 uczniów, najchętniej z klas młodszych; ogółem odbyło się 60 godzin zajęć; działalność koła zaczęła się w październiku, a skończyła w maju; członkowie pracowali zbiorowo i grupami, według osobistych zainteresowań; kółko współpracowało ze spółdzielnią uczniowską; wykonano zakładki do książek, bukiety kwiatowe na groby, gazetkę dla spółdzielni; pozostałe prace były związane z potrzebami klas; tematyka prac plastycznych: ilustracje do lektury konkursowej, ilustracje związane z Tysiącleciem Polski; dla dekoracji sal przygotowano hasła do klas I, VI i VII o tematyce związanej z tysiącleciem; ważne prace, które należy wymienić to między innymi flakony ozdobne, album strojów ludowych, album biologiczny; opiekun – Jadwiga Koziół.

²⁰⁵ Sprawozdanie z kontroli kółek zainteresowań w Szkole Podstawowej w Szynwałdzie powiat Tarnów przeprowadzonej 22 lutego 1966 r. przez podinspektora szkolnego ob. Józefę Lewandowską (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

1	2	3
5.	Kółko sportowe	Liczyło 24 członków, przeważnie z klas od V do VII; zajęcia odbywały się dwa razy w tygodniu; realizowano na nich program przewidziany na zajęcia w szkolnych kołach sportowych; w okresie letnim i wczesnojesiennym odbywały się na boisku szkolnym i na boisku miejscowego LZS, w okresie późnojesiennym – w sali gimnastycznej Liceum Ogólnokształcącego, w okresie zimowym – na lodowisku obok szkoły; opiekun – Eugeniusz Pyciński.

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 20 czerwca 1966 r., k. 469–471 (AS).

W roku szkolnym 1965/1966 w Szkole Podstawowej w Tuchowie działało pięć kółek zainteresowań: historyczne, geograficzne, biologiczne, plastyczne i sportowe. Gromadziły one dużą grupę uczniów, a ich spotkania odbywały się z częstotliwością jednego lub dwóch tygodniowo. Zajęcia w kółkach realizowano z wykorzystaniem różnych form indywidualnej i grupowej pracy z uczniami. Najchętniej uczniowie, szczególnie młodsi, uczestniczyli w spotkaniach kółka plastycznego, które wykazywało się wzmoczoną aktywnością, współpracując między innymi ze spółdzielnią uczniowską. Oprócz kółka sportowego w szkole funkcjonował zespół przysposobienia sportowego, do którego należało 20 uczniów z klas V i VI²⁰⁶.

Ciekawy przebieg, z punktu widzenia przedmiotu niniejszych rozważań, miało posiedzenie Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Pleśnej z 16 stycznia 1963 r.²⁰⁷ Odkonano je w obecności podinspektora szkolnej Józefy Warzechy, która przedstawiała zgromadzonym cele i zadania oraz sposób zorganizowania zajęć pozalekcyjnych dla uczniów z terenu Pleśnej i pobliskich szkół w Rzuchowej, Rychwałdzie i Świebodzinie, z ośrodkiem w szkole w Pleśnej. Według jej zaleceń

²⁰⁶ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 20 czerwca 1966 r., k. 471 (AS). Przysposobienie sportowe było jedną z form wychowania fizycznego mającą na celu zorganizowanie czynnego wypoczynku młodzieży w czasie wolnym od nauki i przygotowanie jej do samodzielnego uprawiania sportów i turystyki jako form rekreacji. Było ono przeznaczone dla uczniów klas od V do VIII. Zob. Instrukcja z dnia 10 sierpnia 1963 r. w sprawie zajęć pozalekcyjnych z zakresu przysposobienia sportowego w szkołach podstawowych, Dz.Urz. MO 1963, nr 10, poz. 104. W instrukcji z 1961 r. zezwolono na organizację zajęć przysposobienia sportowego w szkołach podstawowych o siedmiu lub większej liczbie nauczycieli. Zajęcia te miały odbywać się przede wszystkim na powietrzu, bez względu na porę roku, być bardziej utylitarne i uzupełniać formy pracy stosowane na lekcjach wychowania fizycznego. W planach pracy przysposobienia sportowego winny być uwzględniane przede wszystkim: gry i zabawy na boisku, wycieczki, gry terenowe, atletyka terenowa, próby sprawności fizycznej, przygotowania do imprez sportowych, pokazów gimnastycznych i tanecznych, rozgrywki i zawody; Instrukcja z dnia 3 listopada 1961 r. w sprawie organizowania w szkołach zajęć z zakresu przysposobienia sportowego, Dz.Urz. MO 1961, nr 15, poz. 195; A. Kozubal, P. Król, dz. cyt., s. 57.

²⁰⁷ Odpis protokołu posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Pleśnej odbytego 16 stycznia 1963 r. pod przewodnictwem kierownika szkoły ob. Józefa Dropa z udziałem ob. Józefy Warzechy podinspektora szkolnego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie, s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

zajęcia miały być tak zaplanowane, aby grupowały dzieci i młodzież w kółkach liczących minimalnie 12 członków. Postanowiono utworzyć następujące kółka zainteresowań: 1) kółko polonistyczne: recytatorskie (instruktor Lidia Szczytnicka) oraz małej formy scenicznej (Helena Soroka); 2) kółko techniczne: intrologatorskie, fotograficzne oraz majsterkowania (instruktor Zygmunt Paszkowski), a także krawiecko-dziewiarskie (instruktorka Zenobia Rybczyńska) i młodych gospodyń (instruktorka Maria Puchała); 3) kółko artystyczne: rytmiczne dla początkujących, rytmiczne dla zaawansowanych (instruktor Stefania Bożek z Tarnowa); kółko krajoznawczo-turystyczne (instruktor Zofia Walkowicz). Praca wszystkich kółek miała ruszyć z dniem 15 lutego 1963 r.²⁰⁸

W rozdziale *Programu nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej* z 1964 r. dotyczącym jej założeń organizacyjnych i programowych uznano, iż praca pozalekcyjna jest integralną częścią działalności dydaktyczno-wychowawczej szkół. Kółka zainteresowań zostały w nim podzielone na: techniczne, naukowe, artystyczne i sportowe. Miały one realizować programy zajęć opracowane we własnym zakresie przez nauczycieli specjalistów lub instruktorów spoza szkół. Szkołom zalecono rozszerzanie ogólnego zakresu prac pozalekcyjnych, w miarę poprawy ich warunków lokalowych. Do zajęć pozalekcyjnych należało pozyskać jak największą liczbę uczniów, gdyż „stanowią one mają istotne uzupełnienie procesu lekcyjnego”²⁰⁹.

Tabela 91. Działalność kółek przedmiotowych w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie w I i II okresie roku szkolnego 1972/1973

Lp.	Rodzaj kółka przedmiotowego	Działalność kółka
1	2	3
1.	Kółko matematyczne	Zostało zorganizowane w dwóch grupach – klas VI i klas VIII. Zajęcia odbywały się co dwa tygodnie. Uczniowie klas VI przygotowywali zagadki i żarciki matematyczne, czytali książki popularnonaukowe pt. „Ciekawe liczby” i „Zygakiem przez matematykę”. Uczniowie klas V, VI i VII rozwiązywali zadania egzaminacyjne i z olimpiad matematycznych z ubiegłych lat. Uczniowie klas VIII rozwiązywali zadania na olimpiadę matematyczną.
2.	Kółko polonistyczne	Liczyło 18 uczniów. Zebrania odbywały się raz w tygodniu. Kółko działało według opracowanego planu, zgodnego z zainteresowaniami uczniów. Uporządkowano i spisano pomoce naukowe do pracowni języka polskiego. Wykonano cztery tablice do nauki teorii literatury oraz pięć tematycznych albumów. Słuchano nagrań utworów polskich poetów i pisarzy. Urządzono zgaduj-zgadulę z „Zemsty” A. Fredry. Przygotowano inscenizację na zabawę karnawałową dla klas IV, V i VI. Przygotowano montaż poetycki na zebranie wywiadowcze dla rodziców klas VII.

²⁰⁸ Tamże.

²⁰⁹ *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej...*, s. 16.

1	2	3
3.	Kółko biologiczne	Kółko liczy 18 uczniów. Zajęcia odbywały się raz w tygodniu. Prowadzono hodowlę pierwotniaków i roślin wodnych oraz hodowlę okresowe jako materiał do ćwiczeń mikroskopowych. Uczniowie wykonywali liczne doświadczenia takie jak: kiełkowanie nasion, doświadczenia związane z fotosyntezą, doświadczenia do zbadania warunków koniecznych do kiełkowania. Uczniowie prowadzili obserwacje mikroskopowe roślin i pierwotniaków. Odbyły się dwie wycieczki – do lasu i na pole. Przeczytano lektury pt. „Głos przyrody” i „Wyprawa po dinozaury”. Wygłoszono referat w związku z 200. rocznicą powstania KEN pt. „Pierwsza książka szkolnej botaniki”. Wyświetlano przeźroczka dotyczące ochrony przyrody. Dokarmiano ptaki w ciągu zimy. Wykonano szereg tablic poglądowych.
4.	Kółko zajęć praktyczno-technicznych	Do kółka należy 15 dziewczynek. Zajęcia odbywały się raz w tygodniu. Dziewczynki nauczyły się szyc na maszynie. Szyły fartuszeki gospodarcze, poznały ściegi szydełkowe.
5.	SKS dziewczynki	W zajęciach uczestniczy 40 uczennic od klas V do VIII. Zajęcia odbywały się w każdy wtorek oraz środę w godzinach popołudniowych. Wybrany został zarząd w dziewięcioosobowym składzie. Zaplanowany materiał został zrealizowany. Dziewczęta brały udział w rozgrywkach ligi międzyszkolnej w piłce ręcznej – runda jesienna. W maju odbędą się dalsze serie rozgrywek – runda wiosenna. Podczas I i II okresu odbywały się rozgrywki w piłce ręcznej i siatkówce. Pierwsze miejsce zajęła klasa VII. Na wyróżnienie zasługuje klasa VI, która zdobyła II miejsce i której wszystkie uczennice brały udział w rozgrywkach. W tej chwili odbywają się rozgrywki w ramach ligi międzyszkolnej w koszykówce – rocznik 1959. Dziewczęta mają za sobą dwa wygrane mecze. Zaplanowana wycieczka rowerowa oraz zajęcia na basenie zostały przeniesione na III okres. Uczennice „systematycznie uczęszczają na zajęcia, są zdyscyplinowane i karne”.
6.	SKS chłopcy	Zajęcia realizowane są w dwóch grupach – starszej dla klas od VI do VIII (15 chłopców) i młodszej dla klas od II do IV (25 chłopców). W grupie młodszej zajęcia mają charakter ogólnorozwojowy, zaś w starszej większość czasu jest poświęcana na gry zespołowe. W ramach szkolnych igrzysk sportowych prowadzone są rozgrywki w piłce siatkowej, a w okresie wiosennym prowadzone będą rozgrywki w koszykówce i piłce ręcznej.

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie (1973–1974), protokół z 8 marca 1973 r., s. 15–18 (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 12).

W Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerkowie w roku szkolnym 1972/1973 istniały cztery kółka przedmiotowe: matematyczne, polonistyczne, biologiczne oraz zajęć praktyczno-technicznych, a także SKS dla dziewczynek i chłopców. Prowadziły one zróżnicowane formy pracy z uczniami, w dużej mierze odwołując się do ich zainteresowań. Zajęcia w ramach kółek odbywały się regularnie, raz lub dwa razy w tygodniu. Ich funkcjonowanie stanowiło dopełnienie całokształtu działalności dydaktycznej szkoły.

Tabela 92. Koła zainteresowań w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w latach szkolnych 1971/1972, 1972/1973, 1973/1974

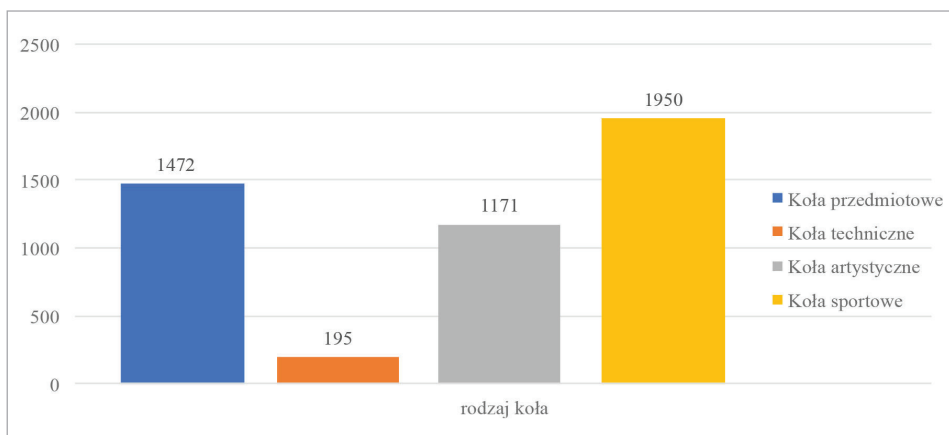
Liczba		Rok szkolny		
		1971/1972	1972/1973	1973/1974
Szkół ogółem		20	20	20
Szkół prowadzących zajęcia pozalekcyjne – koła zainteresowań		19	20	20
Kół zainteresowań w szkołach	przedmiotowych	55	62	59
	technicznych	10	10	11
	artystycznych	26	28	35
	sportowych	32	29	32
Członków kół zainteresowań w szkołach		2 672	3 458	3 569

Źródło: Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1971/72 /s-o-1/ woj. krakowskie, miasto Tarnów (ANK/OT sygn. WOT XIV/2); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1972/73 /s-o-1/ województwo krakowskie, miasto Tarnów (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/74 /s-o-1/ województwo krakowskie, miasto Tarnów (AKOK).

W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych w szkolnictwie podstawowym Tarnowa koła zainteresowań były jedną z ważniejszych i najbardziej powszechnych form pracy pozalekcyjnej. Od roku szkolnego 1972/1973 istniały już we wszystkich 20 szkołach podstawowych. Najliczniejsze były koła przedmiotowe, a następnie sportowe, choć w roku szkolnym 1973/1974 – były to koła artystyczne, zaś najmniejszą liczbą członków charakteryzowały się koła techniczne. Według danych Wojewódzkiej Stacji Techniki Statystycznej w roku szkolnym 1973/1974 ogólna liczba członków kół zainteresowań w szkołach podstawowych miasta Tarnowa wyniosła 3569. Zestawiając ją z danymi dotyczącym ogólnej liczby uczniów w tarnowskich szkołach tego typu, można przyjąć, że tą formą pracy pozalekcyjnej, jaką były koła zainteresowań, objętych było wówczas 29,1% dzieci i młodzieży podstawówek w tym mieście²¹⁰.

W roku szkolnym 1973/1974 w 20 szkołach podstawowych miasta Tarnowa działało 137 kół zainteresowań. Najwięcej uczniów należało do kół sportowych – 1959, dalej, do kół przedmiotowych – 1472, do artystycznych – 1171 i technicznych – 195.

²¹⁰ Dla dokonania obliczenia przyjęto liczbę 12 269 uczniów w szkołach podstawowych Tarnowa w roku szkolnym 1973/1974 podaną w: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 385, tab. 16.

Wykres 6. Liczba członków poszczególnych rodzajów kół zainteresowań w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w roku szkolnym 1973/1974

Źródło: Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/74 /s-o-1/ woj. krakowskie, miasto Tarnów (AKOK).

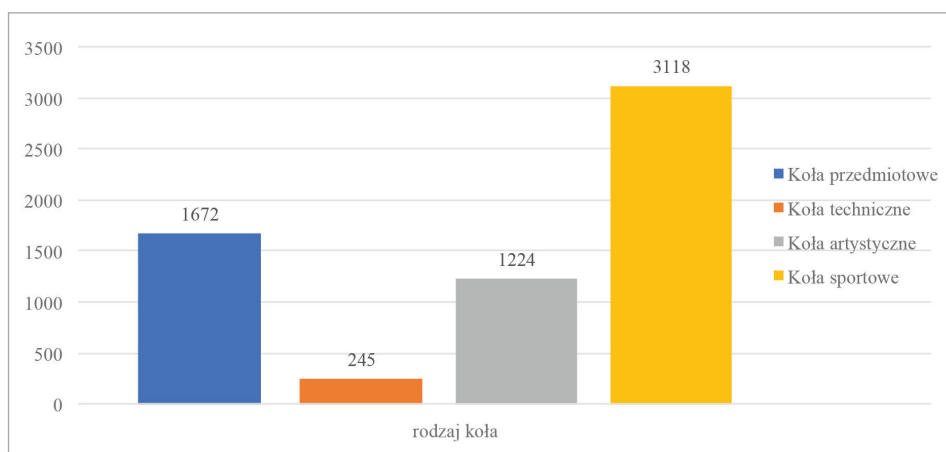
Tabela 93. Koła zainteresowań w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1971/1972, 1972/1973, 1973/1974

Liczba		Rok szkolny								
		1971/1972			1972/1973			1973/1974		
		ogółem	miejskie	wiejskie	ogółem	miejskie	wiejskie	ogółem	miejskie	wiejskie
Szkół ogółem		95	2	93	95	2	93	79*	1	78
Szkół prowadzących zajęcia pozalekcyjne – koła zainteresowań		74	1	73	74	1	73	71	1	70
Kół zainteresowań w szkołach	przedmiotowych	61	–	61	98	1	97	105	2	103
	technicznych	19	1	18	19	1	18	17	1	16
	artystycznych	60	2	58	74	2	72	61	2	59
	sportowych	112	3	109	110	4	106	102	1	101
Członków kół zainteresowań w szkołach		5 140	220	4 920	5 746	138	5 608	6 259	60	6 199

*w tym zbiorcze szkoły gminne

Źródło: Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1971/72/s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (ANK/OT sygn. WOT XIV/2); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1972/73 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/74 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK).

W latach szkolnych 1971/1972 i 1972/1973 – 77,8% szkół podstawowych w powiecie tarnowskim prowadziło działalność pozalekcyjną w postaci kół zainteresowań. Koła nie funkcjonowały w szkołach, które były najniżej zorganizowane bądź nie posiadały odpowiednich warunków materialnych lub kadrowych do ich prowadzenia. W roku szkolnym 1973/1974 w 89,9% szkół powiatowych istniały koła zainteresowań, najwięcej przedmiotowych i sportowych, zaś najmniej technicznych. W roku szkolnym 1973/1974 do wszystkich rodzajów kół należało łącznie 6259 uczniów, co stanowiło 34,2% ogółu dzieci i młodzieży uczęszczającej do szkół podstawowych w powiecie²¹¹.

Wykres 7. Liczba członków kół zainteresowań w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1973/1974

Źródło: Zestawienia zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/74 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK).

Analizując dane dotyczące członków kół zainteresowań w szkołach powiatowych w roku szkolnym 1973/1974, należy zauważyć, iż najliczniej uczniowie przynależeli do kół sportowych, które skupiały 3118 członków, w dalszej kolejności do przedmiotowych – 1672, artystycznych – 1224 i technicznych – 245.

Konkludując analizę zagadnienia dotyczącego działalności kółek przedmiotowych i zainteresowań w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa w latach 1945–1975, należy stwierdzić, iż od początku lat pięćdziesiątych, zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Oświaty, szkoły starały się organizować na swoim terenie tę formę aktywności pozalekcyjnej dla uczniów. Zarządzenia i wytyczne oraz regulaminy publikowane w dziennikach urzędowych ministerstwa

²¹¹ Dla dokonania obliczenia przyjęto liczbę 18 324 uczniów w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1973/1974 podaną w: F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 385, tab. 16.

formalizowały ich pracę, a także nasycali ją treściami ideologicznymi, choć bez wątplenia zarówno w zakresie dydaktycznym, jak i wychowawczym spełniały one pozytywną rolę w oddziaływaniu na społeczność uczniowską. W latach pięćdziesiątych na przeszkodzie w upowszechnianiu i rozwijaniu tej formy działalności pozalekcyjnej szkół stały często ich trudne warunki lokalowe i materialne, braki kadrowe, a także w zakresie odpowiedniego przygotowania uczących do merytorycznego i metodycznego prowadzenia kół, duże obciążenie nauczycieli nauczaniem i obowiązkami w szkole, koniecznością uczestnictwa w wielu formach doskonalenia zawodowego (konferencje rejonowe, prace zespołów metodycznych, obowiązkowe szkolenie ideologiczne) oraz działalnością na rzecz środowiska. Niemniej jednak w szkołach powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa organizowane były kółka przedmiotowe takie jak: polonistyczne, matematyczne, historyczne, biologiczne, fizyko-chemiczne, przyrodniczo-geograficzne itp., a także rozwijające talenty artystyczne uczniów (między innymi kółka plastyczne, artystyczne, dramatyczne, recytatorskie, muzyczne, instrumentalne, chóralne, taneczne) oraz ich zdolności techniczne, jak również upowszechniające kulturę fizyczną. Najliczniejsze były kółka przedmiotowe. Jednak pomimo iż oferta szkół, szczególnie tych wyżej zorganizowanych, stawała się coraz bogatsza, a polepszające się warunki lokalowe i baza materialna pozwalały opiekunom na stosowanie podczas zajęć pozalekcyjnych coraz atrakcyjniejszych metod nauczania, to do kółek zainteresowań należała stosunkowo niewielka grupa uczniów, przede wszystkim tych bardziej uzdolnionych lub chętnie angażujących się w wykonywanie różnorodnych prac i zadań na rzecz społeczności szkolnej.

Szczególne rolę spełniały szkolne koła sportowe (SKS), które Ministerstwo Oświaty zaleciło organizować od 1950 r. W szkołach, w których zajęcia SKS prowadzone były systematycznie i efektywnie, zwiększała się liczba młodzieży biorącej w nich udział. Koła stały się nie tylko dopełnieniem wychowania fizycznego, ale i pozwalały na rozszerzenie spektrum tych zajęć między innymi o gry i dyscypliny zespołowe. Po powiązaniu ich ze strukturami SZS pojawiła się rywalizacja sportowa w postaci licznych zawodów różnej rangi i szczebla, a z czasem, w przypadku części kół, nastąpiła profesjonalizacja ich pracy z uczniami, zwłaszcza posiadającymi szczególnie rozwinięte predyspozycje do uprawiania konkretnych dyscyplin sportowych. Działalność szkolnych kół sportowych w szkołach podstawowych nr 8, nr 15 i nr 20 w Tarnowie przyczyniła się do powstania w tych szkołach klas sportowych oraz do całej serii osiągnięć i sukcesów ich wychowanków podczas zawodów i igrzysk młodzieżowych na szczeblu powiatowym, wojewódzkim i krajowym. Bez wątpienia rozwój sieci szkolnych kół sportowych w szkołach podstawowych umożliwił upowszechnienie kultury fizycznej i sportu, tak masowego, jak i wyczynowego wśród dzieci i młodzieży. Dane z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych ukazują, że w powiecie oraz w mieście najwięcej uczniów należało do tego rodzaju kół. Natomiast, pomimo dużego wysiłku organizacyjnego kadry kierowni-

czej i władz oświatowych oraz zaangażowania samych nauczycieli, ta forma pracy pozalekcyjnej, jaką były koła zainteresowań, nie upowszechniła się szerzej wśród uczniów. W roku szkolnym 1973/1974 we wszystkich szkołach w mieście Tarnowie funkcjonowały koła, zaś w szkołach powiatowych istniały one w blisko 90% placówek. Świadczy to o ich dużej dostępności dla uczniów, niemniej jednak w szkołach tarnowskich należało do nich zaledwie około 30% dzieci i młodzieży podstawówek, a w szkołach powiatowych było to niecałe 35%. Pewną barierę w tym względzie mogło stanowić to, iż zajęcia w kołach odbywały się przeważnie w godzinach popołudniowych. W przypadku niektórych kół można mówić także o barierach wynikających z braku odpowiedniego sprzętu czy też pomocy naukowych, co zapewne miało wpływ na małą liczbę kół o charakterze technicznym. Szkoły nie były w stanie zapewnić uczniom dostępu do nowoczesnej techniki, co powodowało, iż same zajęcia w takich kołach w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych mogły być dla młodzieży mało atrakcyjne. Podobna sytuacja występowała w innych rejonach kraju, co wykazują np. badania przeprowadzone dla szkolnictwa podstawowego na terenie Stalowej Woli²¹².

²¹² Por. M. Kapuścińska, *Szkolnictwo podstawowe na terenie Stalowej Woli w latach 1945–1989*, Lublin 2017, s. 281–284.

Rozdział III

Działalność wychowawczo-opiekuńcza

Szkoła podstawowa Polski Ludowej była środowiskiem wychowującym o charakterze politycznym. Jej oddziaływania dydaktyczno-wychowawcze miały doprowadzić do przebudowy mentalnej społeczności polskiego, zaimplementowania mu obcego systemu wartości, jak również urzeczywistnić nadrzędną ideę wychowania socjalistycznego – kreację nowego człowieka. Wzorzec ten, w komunistycznej demagogii politycznej określany także mianem człowieka radzieckiego lub *homo sovieticus*¹, był lansowany za pomocą propagandy i indoktrynacji, zaś na młodych Polakach wymuszano jego internalizację. Dążenie władzy ludowej do urzeczywistnienia ideału nowego człowieka za pośrednictwem szkoły pozostawało niezmiennie niezależnie od ewolucji ustrojowej oraz przełomów politycznych, do jakich dochodziło w PRL. Minister Henryk Jabłoński, przemawiając na posiedzeniu Krajowego Komitetu Obchodów Międzynarodowego Roku Oświaty w kwietniu 1971 r., przypominał:

Mamy wychowywać człowieka nowego, człowieka socjalizmu. To on przecież w ostatecznym rachunku decydować będzie o jego kształcie i dalszym rozwoju².

Przez kolejne dekady PRL uprzedmiotawiano środowisko szkolne, nauczycieli, rodziców i uczniów poprzez próby przeprogramowania ich świadomości, wykorzystując do tego celu nowy model wychowania socjalistycznego. U jego podstaw leżały przede wszystkim założenia pedagogiki radzieckiej oraz wzory szkolnictwa radzieckiego, które po drugiej wojnie światowej starano się przeszczepiać na grunt polski. Pedagogika radziecka – jak tłumaczył jej czołowy przedstawiciel Iwan Kairów – „jest nauką o wychowaniu komunistycznym” i realizuje politykę proletaria-

¹ M. Mazur, *O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, Lublin 2009, s. 565. Zob. też: R. Grzybowski, *Idea wychowania nowego człowieka (homo sovieticus) i jej odzwierciedlenie w założeniach programowych Wszechzwiązkowej Organizacji Pionierskiej*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2018, nr 4, s. 298.

² H. Jabłoński, *Młodzież to nie tylko przeszłość, to również teraźniejszość. Fragmenty referatu wygłoszonego na posiedzeniu Krajowego Komitetu Obchodów Międzynarodowego Roku Oświaty w dniu 22 kwietnia 1971 r.*, „Rodzina i Szkoła” 1971, nr 6, s. 2.

tu oraz partii komunistycznej³. Dwutomowa „Pedagogika” I. Kairowa na wiele lat stała się podstawową wykładnią teoretyczną dla nauczycieli, pedagogów, przedstawicieli centralnej i terenowej administracji szkolnej, działaczy partyjnych i wszystkich osób związanych z systemem oświaty i wychowania w Polsce⁴. Jej echa są dostrzegalne w retoryce oficjeli państwowych, kuratorów, inspektorów szkolnych, kierowników i dyrektorów szkół, a analiza jej treści pozwala pełniej zrozumieć intencje stojące zarówno za ogłaszanym prawodawstwem oświatowym, jak i za praktyką pedagogiczną realizowaną bezpośrednio w szkołach.

Wspomniana przebudowa mentalna miała odbywać się przede wszystkim na płaszczyźnie wychowania moralnego, poprzez kształtowanie socjalistycznej moralności⁵. Była ona, tak jak i samo wychowanie, ujmowana w kategoriach klasowych, miała służyć „interesom walki mas pracujących o budowę społeczeństwa komunistycznego”⁶. Nie była celem samym w sobie, a jedynie środkiem do osiągnięcia celów wyższych, wyznaczanych przez politykę. Jej prominentną cechą był relatywizm⁷. Długotrwałe i systematyczne wychowywanie w duchu moralności socjalistycznej miało w konsekwencji doprowadzić do wyeliminowania „przeżytków moralnych w świadomości ludzi”⁸. Takiej moralności należało uczyć zarówno w domu, jak i w szkole, choć dla partii komunistycznej prym w tym względzie wiodła szkoła, przede wszystkim ze względu na fakt, iż podlegała pełnej kontroli państwa.

Innym konstytutywnym elementem wychowania do życia w społeczeństwie socjalistycznym była zasada kolektywu, wszystko należało robić wspólnie i jawnie. Jako kolektyw dziecięcy rozumiano, jak precyzował Aleksander Lewin, grupę dzieci bądź młodzieży zjednoczonej i zmobilizowanej, aby osiągnąć konkretny „doniosły społecznie cel” dzięki wspólnej pracy i określonej systemowi organi-

³ I. Kairow, *Pedagogika*, t. 1, wyd. drugie zmienione i uzupełnione, Warszawa 1950, s. 37.

⁴ K. Kosiński, *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Warszawa 2000, s. 21.

⁵ I. Kairow wyróżnił następujące zadania wychowania moralnego: wychowanie w patriotyzmie radzieckim, czyli w miłości do socjalistycznej ojczyzny; wychowanie w humanizmie socjalistycznym odznaczającym się między innymi szacunkiem dla mas i bezgranicznej wierze w ich rolę i siły twórcze; wychowanie w kolektywizmie, w duchu przyjaźni i koleżeństwa; wychowanie w socjalistycznym stosunku do pracy i własności społecznej, przejawiającym się między innymi troską o własność socjalistyczną i jej nietykalność („Tę zaletę moralną należy wyrabiać już od ławy szkolnej”); wychowanie w świadomej dyscyplinie mającej stać się „drugą naturą”; kształtowanie bolszewickich zalet woli i charakteru, w tym gotowości do oddania wszystkich swych sił w służbie ludu oraz odwagi i nieustraszoneści w walce z wrogami. I. Kairow, *Pedagogika*, t. 1..., s. 58–60.

⁶ I. Kairow, *Pedagogika*, t. 2, wyd. drugie, zmienione i uzupełnione, Warszawa 1950, s. 10–11.

⁷ M. Brodała, *Propaganda dla najmłodszych w latach 1948–1956. Instrument stalinowskiego wychowania* [w:] M. Brodała, A. Lisiecka, T. Ruzikowski, *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, Warszawa 2001, s. 25.

⁸ R. Grzybowski, *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013, s. 59; tenże, *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946–1956*, Toruń 2010, s. 381.

zacji życia⁹. Czołowy polityk radziecki Michaił Kalinin tłumaczył, że kolektywizm powinien zajmować kluczowe miejsce w wychowaniu komunistycznym, tak aby zaszczepić nawyki społeczne, w których stanowiłby on „nieodłączną część naszych przyzwyczajeń, norm postępowania”, aby wpływał na postępowanie człowieka w sposób „instynktowny, organiczny”¹⁰. Jednostka powinna w pełni podporządkować się kolektywowi, nie tylko zewnętrznie, ale i poprzez utożsamienie własnych interesów z interesem kolektywu. To właśnie szkoła elementarna stanowiła pierwszy szczebel wdrażania dzieci i młodzieży do kolektywizmu¹¹.

Ostatecznie w procesie wychowania w szkołach Polski Ludowej młodzieży ludzie mieli być uświadamiani, że ich najważniejszym celem życiowym jest budowanie socjalizmu¹². Ważne było, aby proces ten przyczyniał się do dynamicznych zmian społecznych, czego oczekiwali komunistyczni decydenci. W 1958 r. Władysław Gomułka nawoływał do przyspieszenia przebudowy mentalnej młodego pokolenia Polaków:

Doniosłym zadaniem szkoły jest przyspieszenie procesu przekształcania świadomości młodzieży, wychowania jej w duchu idei socjalistycznej¹³.

W późniejszych dekadach PRL sformułowane zostało hasło „jednolitego szerokiego frontu wychowawczego”, którego koordynatorem miało być państwo¹⁴. W uchwale sejmowej z kwietnia 1973 r. precyzowano, iż ów szeroki front obejmuje: dom, szkołę, zakład pracy, wojsko, instytucje kulturalne i oświatowe, prasę, radio, telewizję i wydawnictwa, działalność sportową i turystyczną¹⁵. Tak oto

⁹ M. Brodała, *Propaganda dla najmłodszych w latach 1948–1956...*, s. 29–30.

¹⁰ M.I. Kalinin, *O wychowaniu komunistycznym*, wyd. trzecie, Warszawa 1955, s. 95.

¹¹ M. Mazur, dz. cyt., s. 431.

¹² M. Brodała, *Propaganda dla najmłodszych w latach 1948–1956...*, s. 23.

¹³ W. Gomułka, *O wychowanie człowieka na miarę naszej epoki*, „Życie Szkoły” 1958, nr 9, s. 8.

¹⁴ Jak zauważył Romuald Grzybowski, w obrębie „jednolitego frontu wychowawczego” partia komunistyczna stawiała zadania, wskazywała cele, treści i wartości wychowania, zaś szkoła oraz inne instytucje wychowawczo-opiekuńcze były zobligowane do ich realizacji. R. Grzybowski, *Polityczne priorytety...*, s. 77–78.

¹⁵ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 12 kwietnia 1973 r. o zadaniach narodu i państwa w wychowaniu młodzieży i jej udziale w budowie socjalistycznej Polski, *Monitor Polski* 1973, nr 18, poz. 110; H. Jabłoński, *Uwagi o polskim systemie szkolnictwa podstawowego i średniego*, Warszawa 1971, s. 66. W dalszej kolejności analogiczne uchwały podejmowały wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne rady narodowe, B. Wagner, *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2009, s. 113. Uchwałę poprzedziły między innymi obrady VII Plenum KC PZPR, które odbyło się 27–28 kwietnia 1972 r. i było pierwszym w historii tej partii w całości poświęconym sprawom młodzieży. Podsumowując jego dokonania w dziedzinie wychowania państwowego, Wojciech Pomykało pisze: „W tezach programowych wyraźnie podkreślono, iż młodemu pokoleniu należy konsekwentnie wszczepiać takie cnoty obywatelskie, jak głębokie poczucie odpowiedzialności za losy kraju, poszanowanie władzy państwowej i umiejętność codziennego z nią współżycia, nieprzejednanie wobec zacofania i stagnacji, większe niż dotąd zdyscyplinowanie, respektowanie ładu i porządku, większą gotowość do jednolitego działania, powszechne dążenie do sprawnej organizacji i coraz wyższej

poszerzona została przestrzeń moralnej odpowiedzialności za jednoznaczny i jednolity proces socjalistycznego wychowywania dzieci i młodzieży¹⁶. W przywołanej uchwale, w kontekście celów wychowawczych i zadań dla młodego pokolenia nadal, pojawiały się „słowa kluczowe” charakterystyczne dla tego wychowania. Mowa w niej między innymi o: patriotycznej postawie młodzieży i miłości do własnego kraju niezbędnych do budowy „drugiej Polski”; kształtowaniu poczucia odpowiedzialności jako podstawowym zadaniu wychowawczym; uznaniu wychowania przez pracę za fundament kształtowania osobowości; pracy jako prawie i obowiązku każdego Polaka; rozwijaniu u młodzieży cech wynikających z ogólnoludzkiej i socjalistycznej tradycji humanistycznej. Niezmiennie najwyższym dalekosiężnym ideałem, do którego należało dążyć, pozostawał socjalizm¹⁷. Na początku lat siedemdziesiątych w retoryce przedstawicieli centralnych władz szkolnych skierowanej do środowisk oświatowych (tu na przykładzie wypowiedzi wiceministra oświaty i szkolnictwa wyższego Jerzego Wołczyka) dominowało przekonanie, że:

Ustrój Polski Ludowej stworzył wszystkie niezbędne warunki, w ramach których możliwe jest realizowanie postaw wychowawczych zgodnie z potrzebami teraźniejszości i przyszłości¹⁸.

W latach siedemdziesiątych w polskich szkołach podstawowych wdrażany był system wychowawczy profesora Heliodora Muszyńskiego oparty na przeprowadzonym w okresie od 1968 do 1972 r. w Zakładzie Teorii Wychowania Uniwersytetu Poznańskiego eksperymencie pedagogicznym bazującym na konstytutywnych

wydajności pracy”, W. Pomykało, *Kształtowanie ideału wychowawczego w PRL w latach 1944–1976*, Warszawa 1977, s. 365. W preambule ogłoszonego w 1975 r. Kodeksu ucznia również znalazło się odniesienie do takich wartości jak miłość ojczyzny i odpowiedzialność, a uczniom przypomniano, iż oczekuje się od nich wierności ideałom socjalizmu: „Jesteście członkami wielkiej społeczności uczniowskiej. Od Was – uczniów szkół Polski Ludowej – społeczeństwo oczekuje postawy wyrażającej się umiłowaniem Ojczyzny, rzetelnym i odpowiedzialnym spełnianiem obowiązków, przywiązaniem do postępowych tradycji i kultury narodowej, poszanowaniem symboli naszego państwa: godła, sztandaru, hymnu; postawy cechującej się wiernością ideałom socjalizmu i przyjaźnią dla innych narodów”, Kodeks ucznia wprowadzony zarządzeniem Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 8 sierpnia 1975 r., s. 5.

¹⁶ Na łamach periodyku „Nauczyciel i Wychowanie” Marian Jakubowski apelował o jednoznaczność celów i jednolitość wpływów wychowania socjalistycznego: „Istniejącą jeszcze i rozumiałą różnorodność zjawisk wychowawczych w naszym kraju, uzasadnione różnymi czynnikami i okolicznościami ich zróżnicowanie można jednak i należy godzić w sferze wspólnoty ideału oraz integrować w płaszczyźnie jednolitości celów wychowania socjalistycznego. Jednoznaczność i jednolitość – powinny być cechami wyróżniającymi i w końcu wiodącymi cały nasz system wychowania w skali społeczeństwa”. M. Jakubowski, *O jednolity front wychowania socjalistycznego*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1969, nr 5 (61), s. 48.

¹⁷ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 12 kwietnia 1973 r. o zadaniach narodu i państwa..., *Monitor Polski* 1973, nr 18, poz. 110.

¹⁸ J. Wołczyk, *Kształty socjalistycznego wychowania*, „Rodzina i Szkoła” 1971, nr 9, s. 2.

elementach i założeniach pedagogiki socjalistycznej¹⁹. Miał on posłużyć do ujednolicenia sfery wychowania szkolnego. Piszząc o marksistowskiej koncepcji stowienia celów wychowania, uczony ten podkreślał, że:

Cele wychowania są zawsze odbiciem i konsekwencją przyjętej ideologii społecznej i są budowane na jej podłożu. Toteż należy je traktować jako element składowy szeroko rozumianej ideologii²⁰.

Stopniowe (od 1973 r.²¹) wdrażanie tego systemu rozpoczęło proces zmierzający do modernizacji i reorganizacji pracy oraz funkcjonowania szkół, czego przejawem stała się między innymi korekta obrzędowości szkolnej. W roku szkolnym 1975/1976 w Szkole Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie, w związku z wprowadzeniem systemu H. Muszyńskiego, poszczególne klasy miały swoje nazwy, piosenki, zawołania i proporzki. Również w obrębie klas powstały zespoły, analogicznie posiadające własne nazwy i proporzki²².

Uroczystości, rocznice, imprezy oraz obrzędowość szkolna

Ważnym elementem pracy wychowawczej szkół podstawowych były organizowane na ich terenie uroczystości, imprezy oraz obchody rocznic i wydarzeń historycznych. Ich dobór, charakter i przesłanie wynikały z polityki oświatowej państwa. Realizacja, wybór form i walory artystyczne zależały od zaangażowania kadry nauczycielskiej, a także umiejętności i zdolności dzieci oraz młodzieży. W założeniu ich rolą było rozbudzanie w uczniach uczuć patriotycznych, zwraca-

¹⁹ H. Muszyński określił ten system jako: „całokształt teoretyczno-prakseologicznych założeń oraz organizacyjnych i metodycznych rozwiązań składających się na działalność wychowawczą szkoły”. Zob. H. Muszyński, *Poznański system wychowawczy szkoły podstawowej – ogólna charakterystyka*, „Życie Szkoły” 1973, nr 7–8, s. 50. System ten obejmował następujące „odcinki życia szkolnego”: 1) życie ogółu uczniów jako jednej społeczności; 2) życie wewnętrzne klasy szkolnej; 3) działalność uczniów w procesie lekcyjnym; 4) życie samorządowe i organizacyjne uczniów; 5) życie pozalekcyjne uczniów; 6) działalność środowiskowa szkoły. Tamże, s. 53–54. O jego upowszechnieniu w szkolnictwie zdecydowała według Ministerstwa Oświaty i Wychowania jego wartość, na którą składały się: właściwa podstawa (odwołanie do klasyków marksizmu-leninizmu) i cele wychowania (związane z socjalistycznym ideałem życia i wychowania); zaproponowane metody wychowawcze; objęcie systemowym oddziaływaniem każdego odcinka działalności szkoły i jej wewnętrzna organizacja, M. Sienko, *Polonistyka szkolna w gorsecie ideologii. Dyskusje wokół wychowania literackiego w latach 1944–1989*, Kraków 2002, s. 131–132. Szerzej na temat założeń wychowawczych systemu H. Muszyńskiego zob. M. Szalkiewicz, *Problematyka wychowania w koncepcji pedagogicznej Heliadora Muszyńskiego*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2016, nr 21, s. 93–105.

²⁰ H. Muszyński, *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1972, s. 53.

²¹ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, wyd. trzecie, Warszawa 1984, s. 69.

²² Kronika szkolna (1949–1977), s. 121 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

canie uwagi na doniosłość bieżących istotnych wydarzeń politycznych i społecznych, zapoznanie z obyczajami, narodową tradycją i kulturą oraz oddziaływanie na emocje młodego pokolenia. We wprowadzonych w czerwcu 1973 r. wytycznych w sprawie ceremoniału szkolnego Ministerstwo Oświaty i Wychowania tłumaczyło, że właściwie planowane i organizowane uroczystości szkolne kształtują w wychowankach dyspozycje niezbędne do harmonijnego współżycia w zespole, jak również skłaniają do rzetelnego i solidarnego działania na rzecz wspólnego dobra:

Uczniowie powinni więc być stopniowo wprowadzani w życie zbiorowe szkoły, uczeni myślenia kategoriami ogólnospołecznymi i wiązani emocjonalnie z nauczycielami i szkołą²³.

Jak zauważył Piotr Osęka, cały obszerny „kalendarz liturgiczny” Polski Ludowej służył przede wszystkim umacnianiu fundamentów totalitarnego państwa:

Postrzegana w tym kontekście obrzędowość PRL jest bardziej formą władzy niż zjawiskiem ze sfery zachowań społecznych. Analiza świąt komunistycznych w Polsce wskazuje, iż wykreowane przez rządzących rytuały mają nie tyle stanowić narzędzie indoktrynacji – nakłaniać obywateli do internalizacji stalinowskiego katechizmu – ile przede wszystkim subordynacji: zmusić ludność kraju do odegrania roli w propagandowym spektaklu²⁴.

Szkoły podstawowe były jeszcze jedną sceną dla tego spektaklu, który rozgrywał się na wielu płaszczyznach życia państwowego. Zaszczepiana w ten sposób w społeczności młodych Polaków socjalistyczna obrzędowość była elementem przebudowy mentalnej narodu oraz służyła budowaniu nowej świadomości zbiorowej. Niemniej jednak u progu odradzania się państwowości polskiej po zakończeniu okupacji niemieckiej społeczności szkolne deklarowały pragnienie powrotu do tradycji oświatowych z okresu międzywojennego. Symbolem w tym wymiarze była akademia szkolna zorganizowana 18 kwietnia 1945 r. w Szkole Powszechnej w Joninach pod hasłem „Święto odrodzonej szkoły polskiej”²⁵.

Po powstaniu rządu premiera Józefa Cyrankiewicza i ponownym objęciu przez Stanisława Skrzeszewskiego funkcji ministra oświaty w lutym 1947 r. władza komunistyczna przystąpiła do radykalnych zmian w polskim szkolnictwie obejmujących sferę działalności wychowawczej szkół, w tym także kwestie związane z obchodzeniem na ich terenie uroczystości, rocznic, organizację imprez, a także dokonując stopniowej korekty obrzędowości szkolnej. Kierunek tych działań został wytyczony jeszcze w październiku 1945 r., kiedy Ministerstwo Administracji

²³ Ceremoniał szkolny. Wytyczne w sprawie ceremoniału szkolnego. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 18 czerwca 1973 r., s. 6.

²⁴ P. Osęka, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007, s. 17.

²⁵ Kronika Szkoły Podstawowej w Joninach (1918–1952), b.s. (AS).

Publicznej rozesłało do szkół telefoniczne zarządzenie, w którym zakazało organizowania w szkołach jakichkolwiek uroczystości w dniu 11 listopada. W telefonogramie zostało zapisane, iż: „11 listopada nie ma święta i nie będzie w szkołach żadnych obchodów”²⁶. Był to wyraźny sygnał, iż obrany został nowy kurs w wychowaniu dzieci i młodzieży szkolnej zmierzający do zerwania z tradycją Drugiej Rzeczypospolitej. Z czasem miejsce świąt i rocznic wywodzących się z okresu międzywojennego zaczęły zastępować nowe, zgodne z ideologią PPR. Zmiany te nabrały tempa po klęsce wyborczej PSL-u i odzyskaniu przez partię komunistyczną bezpośredniego wpływu na Ministerstwo Oświaty.

Oprócz święta 11 Listopada zacieranie przedwojennej aksjologii wychowawczej w oświacie dotyczyło w pierwszej kolejności celebracji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja. W 1946 r. cieniem na jej obchodach kładła się polityka krajowa, która była wówczas areną bezwzględного politycznego starcia władzy komunistycznej z PSL Stanisława Mikołajczyka. Ze względu na zbliżający się termin referendum ludowego, zaplanowanego na 30 czerwca, kierownictwo PPR obawiało się, że obchody trzeciomajowe staną się dogodną okazją do agitacji ze strony rosnącej w siłę konkurencji. W związku z tym za pośrednictwem Ministerstwa Informacji i Propagandy wystosowano zakaz organizacji podczas tych uroczystości wszelkich manifestacji i pochodów. Zakaz ten był egzekwowany przez terenowe struktury UB i MO. Jednak w wielu miastach, między innymi w Krakowie, Włocławku, Katowicach, Gliwicach, Bytomiu i Łodzi doszło na tym tle do brutalnej konfrontacji pomiędzy świętującymi manifestantami a siłami porządkowymi, w której śmierć poniosło na pewno trzy osoby. Byli ranni i setki zatrzymanych²⁷. W konsekwencji tej interwencji doszło także do akcji strajkowej studentów i uczniów²⁸.

Ówczesną sytuację związaną z obchodami święta 3 Maja w Tarnowie zabezpieczał Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. W meldunku specjalnym starszego referenta PUBP do Wydziału V WUBP w Krakowie znalazł się szczegółowy opis przebiegu tego wydarzenia. Uroczystości rozpoczęły się 3 maja o godzinie 9.00. Tłumy uczestników, mieszkańców miasta i powiatu, zgromadziły się w sposób spontaniczny. W centrum tych obchodów znalazła się młodzież tarnowskich szkół:

Szczególnie młodzież szkolna uformowała się w szyk pochodowy i przemaszerowała ulicą Krakowską, udając się do Katedry, gdzie do młodzieży szkolnej w połowie ul. Krakowskiej przyłączyło się jeszcze kilka grup jak Związek Zawodowy Pocztarzy, Związek Zawodowy Rękodzielników, więźniowie polityczni, Związek Zawodowy Leśników i Hotelarzy. Grup tych nie dało się rozbić, gdyż demonstranci zaczęli tworzyć ruch niebezpieczny. Później przeszli jednak spokojnie do Katedry, gdzie już czekało

²⁶ Cyt. za: L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002, s. 110.

²⁷ W. Mazowiecki, *Pierwsze starcie. Wydarzenia 3 maja 1946*, Warszawa 1998, s. 153; S. Bober, *Trzeci Maja w Lublinie na tle powojennych losów Majowego Święta*, „Dzieje Najnowsze” 2010, r. 42, z. 2, s. 145; P. Ostęka, dz. cyt., s. 88–89.

²⁸ W. Mazowiecki, dz. cyt., s. 157.

dość dużo ludzi, którzy się schodzili niezorganizowani do Katedry i Ratusza, pod którym miał być ustawiony ołtarz do odprawiania mszy. Msza ta jednak odbyła się w kościele katedralnym, gdyż to się nam udało zapobiec, by msza się odbyła w Katedrze, a nie pod ratuszem²⁹.

Msza święta zakończyła się o 10.15 wspólnym śpiewem pieśni „Boże coś Polskę”, przy czym część osób poszczególne zwrotki kończyła słowami „Ojczyznę wolną racz nam wrócić Panie”. W dalszej części meldunku Bolesław Rejdych raportował:

Po zakończeniu nabożeństwa wszyscy wyszli, a młodzież szkolna ustawiła się z powrotem w szyku pochodowym do przemaszerowania przez ulicę Krakowską, udając się na Nowy Świat, następnie do Domu Kultury i Sztuki, gdzie później odbyła się akademie. W czasie przemaszerowywania młodzieży szkolnej i tych związków zawodowych, które brały udział w demonstracji, do których się jeszcze po mszy przyłączyli ze sztandarem członkowie PSL-u z Rzędzina, liczne rzesze ludzi utworzyły szpaler po obydwu stronach ulicy, wznosząc okrzyki co chwilę „Niech żyje młodzież szkolna”. W czasie tego entuzjazmu, jaki wytworzył się pomiędzy zebraną ludnością, były podniesione pojedyncze okrzyki „Niech żyje Mikołajczyk”, „Niech żyje PSL”, co ludność podchwyciła i wołała „Niech żyje”³⁰.

We wspomnianym pochodzie uczestniczyło około 1500 osób wraz z młodzieżą. Po jego zakończeniu część manifestantów udała się na akademię do Domu Kultury i Sztuki. Trwała ona od godziny 11.00 do 12.20. W przemówieniach podkreślano znaczenie książki dla edukacji młodzieży oraz wagę dziedzictwa Komisji Edukacji Narodowej dla odbudowy polskiej oświaty. Akademia zakończyła się wspólnym odśpiewaniem „Mazurka Dąbrowskiego”³¹.

Stopniowe marginalizowanie święta 3 Maja realizowane było także poprzez wprowadzenie w maju 1946 r. Święta Oświaty, które ewoluowało, aby ostatecznie w 1951 r. przybrać formę Dni Oświaty Książki i Prasy. Również w tym roku ogłoszona została Ustawa o dniach wolnych od pracy. W zamieszczonym w niej wykazie ostatecznie zabrakło już 3 maja³². Obawiając się oporu społecznego w postaci przypadków wyłamywania się od stosowania nowych przepisów, sytuację w tym zakresie monitorował UB, kontrolując między innymi, aby dekoracje przygotowane na obchody 1 Maja zostały usunięte jeszcze w godzinach popołudniowych lub w dniu następnym. Funkcjonariusze sprawdzali także czy 3 maja w szkołach odbywają się normalne zajęcia lekcyjne. Według meldunku PUBP w Tarnowie w tym dniu w wielu szkołach na terenie powiatu frekwencja była zdecydowanie obniżona, a w niektórych placówkach nie realizowano nauki ze względu na zupełny brak uczniów:

²⁹ Meldunek specjalny starszego referenta PUBP w Tarnowie z dnia 3 maja 1946 r., s. 1 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/2, t. 10, k. 137).

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 2 (k. 138).

³² Ustawa z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy. Dz.U. 1951, nr 4, poz. 28.

Jeżeli chodzi o szkoły podstawowe, to w Tarnowie i w gminie Klikowa, Mościce, Wierzchosławice, Lisia Góra i Pleśna nauka (...) w tych szkołach odbyła się normalnie jak w każdy dzień i frekwencja uczniów była w 100%. Natomiast w gminie Tuchów, Gromnik, Ciężkowice i Gumniska oraz Ryglice zanotowano fakty, że dzieci szkół podstawowych do szkół stawiały się w 50%, a nawet w szkołach jak Jodłówka Tuchowska, Kąsna Dolna, Bruśnik, Poręba Radlna, Lubinka, Janowice i Wróblowice nauki nie było z uwagi na to, że dzieci do szkoły nie przyszły. Nieprzybycie dzieci do szkół, jak stwierdzono na podstawie przeprowadzonych rozmów z kierownictwem powyższych szkół i na podstawie przeprowadzonych rozmów z kontaktami poufnymi i przeprowadzonych rozmów z siecią informacyjną, tłumaczy się, że było to święto kościelne i rodzice dzieci do szkół nie posyłał³³.

Przez pierwsze dwa lata po zakończeniu wojny w szkołach powszechnych organizowane były uroczystości i imprezy przygotowywane w podobny sposób jak w okresie Drugiej Rzeczypospolitej³⁴. W Szkole Powszechnej w Łowczowie w roku szkolnym 1945/1946 uczniowie i nauczyciele obchodzili uroczystości Dzień Matki³⁵. Na jego przebieg złożyły się: referat wygłoszony przez jednego z rodziców, deklamacje, śpiewy oraz wręczanie kwiatów mamom dzieci i młodzieży. Na zakończenie uroczystości odśpiewano wspólnie pieśń „Boże coś Polskę”. W kolejnym roku szkolnym w dniu 6 grudnia uczniowie odegrali sztukę pt. „Święty Mikołaj”, natomiast 31 stycznia 1947 r. wystawili teatrzyk pt. „Po kołędzie” i urządzili zabawę choinkową dla biednych dzieci. W tym samym roku szkolnym w Szkole Powszechnej w Gromniku w Dzień Świętego Mikołaja uczniowie zaprezentowali sztukę pt. „Duszki św. Mikołaja”, a szkolne koło PCK przygotowało prezenty dla dzieci z rodzin o trudnej sytuacji materialnej³⁶.

Uroczystości kończące i otwierające rok szkolny w szkołach powszechnych zaczynały się wspólną modlitwą i mszą świętą. Ten stały, tradycyjny element wielu uroczystości szkolnych został zakazany przez Ministerstwo Oświaty w okólniku w sprawie rozpoczęcia roku szkolnego 1949/1950. Od tego momentu nauczycielom nie wolno było organizować zbiorowych wyjść uczniów do kościoła na nabożeństwa i msze święte³⁷.

W roku szkolnym 1947/1948 uroczystości i rocznice upamiętnione przez społeczność szkoły w Łowczowie wskazywały na dokonujący się w sferze polityki oświatowej państwa przełom ideologiczny. 15 października młodzież klas starszych wysłuchiwała pogadanek na temat przyjaźni polsko-radzieckiej. 15 listopada

³³ Meldunek specjalny Szefa PUBP w Tarnowie dotyczący przebiegu dnia 3 maja na terenie powiatu tarnowskiego /z dnia 4 maja 1951 r./ (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/2, t. 3, k. 44).

³⁴ Zob. K. Kosiński, dz. cyt., s. 234.

³⁵ Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1945–1952), b.s. (AS).

³⁶ Księga protokołów rad pedagogicznych w Gromniku (1947–1952), protokół z dnia 13 listopada 1947 r., s. 21–22 (AS).

³⁷ Okólnik nr 24 z dnia 12 sierpnia 1949 r. w sprawie rozpoczęcia roku szkolnego 1949/50, Dz.Urz. MO 1949, nr 13, poz. 220.

uczciła w ten sam sposób setną rocznicę śmierci Kazimierza Brodzińskiego. Pogadanki przeprowadzono również 22 marca 1947 r. z okazji rocznicy podpisania paktu polsko-czechosłowackiego oraz 28 marca w rocznicę śmierci gen. Karola Świerczewskiego. Poranki urządzono w „Dzień Książki” – 26 października 1946 r., a także 1 i 3 maja. W następnym roku uczczono w szkole setną rocznicę Wiosny Ludów, rocznicę wybuchu rewolucji październikowej, Święto Pracy oraz Dzień Matki. 15 grudnia 1948 r w dniu Kongresu Zjednoczeniowego w klasach wyższych odczytany został referat na temat zjednoczenia PPS i PPR, a w klasach niższych przeprowadzono stosowne pogadanki³⁸.

W Szkole Powszechnej im. S. Konarskiego w Tarnowie w roku szkolnym 1948/1949 uczennice wzięły udział w powitaniu wojska garnizonu tarnowskiego powracającego z manewrów, uczestniczyły w pochodzie z okazji „Dni Tarnowa”, urządziły poranek na stulecie Wiosny Ludów, brały udział w biegu sztafetowym i pożegnaniu delegata na Kongres Zjednoczeniowy w Warszawie, a także urządziły poranek z okazji 25. rocznicy śmierci Lenina. W szkole odbyła się również akademickie mickiewiczowska, którą powtórzono później w Związku Inwalidów. Urządzono akademię z okazji Święta Pracy, poranki na zakończenie Tygodnia Oświaty i Dnia Matki. Młodzież wzięła też udział w miejskich uroczystościach z okazji 1 Maja, w festiwalu młodzieży w teatrze miejskim, w Dniach Morza i w święcie Armii Czerwonej. W ciągu całego roku we wszystkich klasach odbyły się pogadanki:

- 1) w święto narodowe Bułgarii,
- 2) w rocznicę bitwy pod Lenino,
- 3) na Dni Tarnowa,
- 4) w rocznicę rewolucji październikowej,
- 5) w rocznicę wyzwolenia ziemi tarnowskiej spod okupacji hitlerowskiej,
- 6) urządzono odczyt o Leninie w rocznicę jego śmierci,
- 7) w 31. rocznicę powstania Armii Czerwonej,
- 8) w Dzień Kobiet,
- 9) w 66. rocznicę śmierci K. Marksa,
- 10) w święto narodowe Węgier,
- 11) w rocznicę śmierci gen. K. Świerczewskiego,
- 12) w dniu otwarcia Światowego Kongresu Pokoju,
- 13) w Tygodniu Oświaty, Książki i Prasy,
- 14) w rocznicę zwycięstwa,
- 15) w dniu rozpoczęcia Kongresu Związków Zawodowych,
- 16) w 150. rocznicę urodzin Puszkina,
- 17) w Święto Morza³⁹.

³⁸ Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1945–1952), b.s. (AS).

³⁹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie (1946–1950), protokół z dnia 20 czerwca 1949 r., s. 167 (ANK/OT sygn. Sz.P.Konar. 50).

Tabela 94. Program obchodów uroczystości 1 i 3 Maja w Szkole Powszechnej im. T. Kościuszki w Tarnowie w roku szkolnym 1948/1949

Program Święta Pracy	
1.	Przemówienie i referat wygłosi obywatel Kuczek Franciszek
2.	Śpiew „Międzynarodówka”
3.	Deklamacja przygotowana przez uczniów kl. II i III
4.	Śpiew „Pieśń pracy”
5.	Inscenizacja „Hymn pracy...” przygotowana przez uczniów kl. IV
6.	Śpiew „Hej do pracy...”
7.	Inscenizacja „Rytm Śląska” przygotowana przez uczniów kl. V
8.	Deklamacja „Zew pracy” przygotowana przez uczniów kl. VII
9.	Śpiew „Czerwony sztandar”
Program obchodów święta 3 Maja	
1.	Okolicznościowy referat wygłosi uczeń kl. VII
2.	Śpiew „Witaj majowa jutrzeńko”
3.	Deklamacja przygotowana przez uczniów kl. I
4.	Śpiew „Książka to wspinała rzecz”
5.	Deklamacja przygotowana przez uczniów klas V i VII
6.	Śpiew „Pochwała książki”

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1949), protokół z 9 kwietnia 1949 r., s. 185 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 20).

W maju 1949 r. w Szkole Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie obchodzone było uroczyscie zarówno Święto Pracy, jak i święto uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Rocznicę uchwalenia majowej Konstytucji na terenie szkół powszechnych Tarnowa i powiatu tarnowskiego obchodzono do roku 1949/1950. W późniejszych latach ze względów ideologicznych nie znalazła ona już miejsca wśród licznych rocznic i uroczystości szkolnych. Natomiast Święto Pracy urosło do rangi najważniejszych i najdonioślejszych obchodzonych w kalendarzu szkolnych uroczystości. Co należy podkreślić, w powyższym programie obchodów święta 3 Maja, jaki zrealizowano w Szkole Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie, pojawiają się też elementy związane z afirmacją książki. Wynikało to z komunikatu kierowanego wówczas przez władze do społeczeństwa, mającego na celu przeniesienie akcentów związanych z przesłaniem tej rocznicy z idei związanych z niepodległością Polski na kwestię rozwoju oświaty i poszanowania dla książki⁴⁰. Przejawem tego przewar-

⁴⁰ S. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011, s. 255.

tościowania było rozwijanie idei majowego święta skupionego wokół czynników kulturotwórczych, jakimi było propagowanie czytelnictwa książki i prasy oraz rozwój oświaty.

W okólniku w sprawie rozpoczęcia roku szkolnego 1949/1950 Ministerstwo Oświaty zarządziło, aby uroczystość inaugurująca naukę miała charakter „ideologiczno-polityczny” i zawierała odwołania do dziesiątej rocznicy wybuchu wojny i „klęski wrześniowej”, wykazała osiągnięcia Polski Ludowej, włączała młodzież „do wielkiej akcji o pokój” oraz tłumaczyła młodzieży zadania w nowym roku szkolnym wynikające z przebudowy programów i podręczników, a także „walki o lepsze wyniki nauczania”⁴¹.

Rok szkolny 1949/1950 uczniowie szkół podstawowych rozpoczęli bez wspólnego, zbiorowego uczestnictwa we mszy świętej. Kierownik szkoły w Łowczowie, Wiktoria Rocznik, zgodnie z wytycznymi ministerialnymi podczas uroczystego poranka rozpoczynającego nowy rok szkolny nawiązała do dziesiątej rocznicy napaści Niemiec hitlerowskich na Polskę, a także podkreśliła, iż bieżący rok „Polska Ludowa obchodzi pod hasłem *Walki o pokój, postęp i socjalizm*”⁴². W ciągu roku w tej szkole obchodzono: Święto Lotnictwa Polskiego, Miesiąc Odbudowy Stolicy, Miesiąc Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, rocznicę bitwy pod Lenino, 150. rocznicę urodzin A. Mickiewicza, setną rocznicę śmierci F. Chopina, rocznicę Wielkiej Rewolucji Październikowej, 70. rocznicę urodzin J. Stalina, rocznicę wyzwolenia Tarnowa i powiatu tarnowskiego spod okupacji hitlerowskiej, rocznicę śmierci W. Lenina, Dzień Kobiet, rocznicę śmierci gen. K. Świerczewskiego, Święto Pracy, Dni Oświaty, Książki i Prasy oraz rocznicę zwycięstwa nad Niemcami⁴³. Zdecydowana większość wymienionych uroczystości, świąt i rocznic była swoistą propagandą ideologii komunistycznej, dokonań Polski Ludowej, przyjaźni ze Związkiem Radzieckim i miała na celu upowszechnianie obcych Polakom proletariackich bohaterów.

W Szkole Podstawowej w Łęgu Tarnowskim w roku szkolnym 1950/1951 kalendarz świąt i uroczystości z udziałem dzieci i młodzieży obejmował: 3 września – uczestnictwo w dożynkach w Partyniu; 15 października – udział uczniów klas starszych w marszu jesiennym⁴⁴; 6 listopada – akademię z okazji rocznicy wybu-

⁴¹ Okólnik nr 24 z dnia 12 sierpnia 1949 r..., Dz.Urz. MO 1949, nr 13, poz. 220.

⁴² Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie, b.s. (AS).

⁴³ Tamże, strony różne.

⁴⁴ Marsze jesienne były imprezami sportowo-rekreacyjnymi o charakterze masowym, mającymi na celu podniesienie sprawności i zdrowia społeczeństwa, natomiast w wymiarze propagandowym akcentującymi wartość pracy zespołowej oraz rocznicę bitwy pod Lenino. Zob. R. Szubert, *Kultura fizyczna na wsi polskiej w latach 1944–1956*, Wrocław 2010, s. 237. Dla przykładu – w 1955 r. Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie wyznaczył termin marszów jesiennych dla szkół na 12 października. Szkoła Podstawowa w Krzyżu, ze względu na zaplanowaną w tym dniu wycieczkę uczniów do Krakowa, zorganizowała wspomnianą imprezę 8 listopada. Rozpoczęto ją o godz. 12.30. Uczestnicy pokonali trasę z Tarnowa do Lisiej Góry, łącznie 2,5 km. W marszu wzięło udział 88 osób z klas V, VI i VII. Młodzież podzielono na sześć grup według wieku oraz

chu rewolucji październikowej; 18 stycznia – akademię upamiętniającą wyzwolenie ziemi tarnowskiej; 28 kwietnia – akademię z okazji Święta Pracy; 1 maja – udział harcerzy w pochodzie z okazji Święta Pracy w Tarnowie; 6 maja – akademię związaną z obchodami Dni Oświaty Książki i Prasy; 23 czerwca – uroczyste zakończenie roku szkolnego⁴⁵.

W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego istotne znaczenie miały obchody Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej⁴⁶. W kalendarzu roku szkolnego przypadały one na wrzesień i październik lub październik i listopad. Celem Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej było:

rozszerzanie i pogłębianie wiedzy młodzieży szkolnej o Związku Radzieckim o uczucie wdzięczności i miłości do Wielkiego Kraju Rad, a tym samym pogłębianie jej uczuć patriotycznych, pragnienia walki o pokój, niepodległość i rozkwit (...) Ludowej Ojczyzny⁴⁷.

W roku szkolnym 1953/1954 Miesiąc Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej trwał od 8 października do 7 listopada 1953 r. W szkołach podstawowych miasta Tarnowa nauczyciele, organizując w tym okresie stosowne obchody, uwzględniali następującą tematykę:

- 1) pokojowa polityka ZSRR i jej wielkie osiągnięcia na terenie międzynarodowym oraz jej wielkie znaczenie dla dalszego pokojowego rozwoju narodu polskiego;
- 2) wielkie osiągnięcia Kraju Rad we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego, społecznego, politycznego i kulturalnego;
- 3) rola KPZR i Rządu Radzieckiego w walce o nową Polskę Socjalistyczną;
- 4) braterska pomoc ZSRR dla Polski w realizacji naszych planów gospodarczych i podniesieniu stopy życiowej mas pracujących;
- 5) życie młodzieży Związku Radzieckiego i jej udział w walce o pokój i budowę komunizmu;
- 6) jak kształtowała się na przestrzeni dziejów przyjaźń narodu polskiego i radzieckiego⁴⁸.

płci. Pokonali oni wyznaczoną trasę w przedziale czasowym od 18 do 21 min. Zob. Sprawozdanie z przebiegu marszów jesiennych zorganizowanych 8 października 1955 r. przy Szkole Podstawowej w Krzyżu /dokument z 13 października 1955 r./ (ANK/OT sygn. WOT III/26b).

⁴⁵ M. Czosnyka, *Szkoła Podstawowa im. Ojca św. Jana Pawła II w Łęgu Tarnowskim. 150 lat historii i tradycji 1862–2012*, Łęg Tarnowski 2012, s. 103.

⁴⁶ TPPR rozpoczęło cykliczną organizację obchodów Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej jesienią 1949 r., E. Świętochowska, *Miesiące Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w woj. białostockim w latach 1949–1956*, „Studia Łomżyńskie” 2017, t. 27, s. 144.

⁴⁷ Okólnik Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie nr 14 z 24 września 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/25).

⁴⁸ Sprawozdanie z przebiegu Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej na terenie szkół podstawowych miasta Tarnowa, s. 1–2. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

Główny ciężar organizacyjny Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w szkołach spoczywał na nauczycielach, przewodnikach drużyn harcerskich oraz uczniach należących do OH i kół przyjaciół ZSRR. Centralnym punktem obchodów miesiąca była 36. rocznica Wielkiej Rewolucji Październikowej. Z tej okazji w szkołach podstawowych Tarnowa odbyły się uroczyste akademie, na program których składały się tańce i pieśni radzieckie oraz polskie, wiersze i montaże słowno-muzyczne, a także referaty wygłaszane przez kierowników szkół, nauczycieli i uczniów. Poruszali oni w nich zagadnienia powstania krakowskiego z 1846 r., działalności Lenina i Stalina oraz okoliczności pobytu tego pierwszego na ziemiach polskich. Podczas akademii składane były również sprawozdania z wykonania zobowiązań październikowych. W pracy szkolnych kół zainteresowań dominowały tematy związane z obchodami Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Spośród organizacji uczniowskich szczególną aktywnością wykazywały się szkolne koła przyjaciół ZSRR. Ich członkowie udekorowali szkoły portretami klasyków marksizmu oraz hasłami i szturmówkami. W szkołach podstawowych wygłoszonych zostało ponad 150 pogadanek, których wysłuchało 4930 uczniów. Wspólnie z kierownictwami kin zorganizowane zostało zbiorowe oglądanie filmów radzieckich. Dzieci i młodzież szkół podstawowych otoczyli opieką mogiły żołnierzy polskich i radzieckich. 2 października delegacje społeczności uczniowskich szkół podstawowych składały wieńce na grobach żołnierzy poległych o wyzwolenie ziemi tarnowskiej spod okupacji hitlerowskiej. 7 października młodzież klas V uczestniczyła w pochodzie, a delegacje szkół wzięły udział w miejskiej akademii z okazji 36. rocznicy rewolucji październikowej⁴⁹. Kierownicy szkół podstawowych mieli obowiązek przesłać do Wydziału Oświaty szczegółowe sprawozdania z przebiegu Miesiąca Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w podległych im placówkach.

Tabela 95. Przebieg obchodów Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w roku szkolnym 1953/1954

Lp.	Szkoła podstawowa	Przebieg obchodów Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
1	2	3
1.	SP TDP	Podjęto zobowiązania zmierzające do poprawy wyników nauczania przez pomoc indywidualną; uczniowie zobowiązali się chodzić codziennie w czerwonych chustach oraz nie spóźniać się na apele poranne, wykonać gazetki i hasła. Oprócz tego młodzież zobowiązała się do 7 października zebrać planowaną ilość makulatury, zasadzić szkółkę drzewek w ogrodzie szkolnym, założyć hodowlę jedwabników. W ramach podjętych zobowiązań przygotowano część artystyczną akademii dla pracowników PKS.
2.	SP nr 1	Uczniowie zobowiązali się zebrać 600 kg makulatury, 100 kg złomu, 5 kg zużytej odzieży. Wykonano 13 sztuk gazetek ściennych.

⁴⁹ Tamże.

1	2	3
3.	SP nr 2	Zobowiązano się zebrać 50 sztuk butelek, 30 kg złomu, 5 kg makulatury oraz 3 kg zużytej odzieży. Zorganizowano zawody sportowe o tytuł mistrza szkoły. Zaprenumerowano czasopisma radzieckie „Murzilka”, „Woźatyj” i inne.
4.	SP nr 3	Szkoła zakupiła 1489 biletów na festiwal filmów radzieckich, wykonała pięć gazetek i trzy hasła, zorganizowała „wieczór książki i prasy w ZSRR”, młodzież wykonała album pt. „Miesiąc przyjaźni polsko-radzieckiej”, przygotowano dwie akademie, a także zorganizowano akademię dla ZBM Tarnów.
5.	SP nr 4	Szkoła zobowiązała się dokupić 1000 biletów na festiwal filmów radzieckich i wezwała do podejmowania przez inne szkoły podobnego zobowiązania. Ponadto zobowiązano się zebrać 100 kg makulatury, 120 kg złomu i 10 kg zużytej odzieży. Oczyszczono z liści i chwastów 54 groby na cmentarzu w Chyszowie, złożono trzy wieńce oraz zakupiono 40 świec z oszczędności dzieci i udekorowano nimi groby żołnierzy polskich i radzieckich.
6.	SP nr 5	Zobowiązano się zebrać 200 flaszek, 8 kg odzieży używanej, 354 kg złomu. Dzieci napisały list do rówieśników z ZSRR. Do Szkolnego Koła Przyjaciół ZSRR przyjęto 40 nowych członków. We współpracy z pięcioma innymi szkołami zorganizowano zawody sportowe.
7.	SP nr 6	Szkolne Koło Przyjaciół ZSRR rozpowszechniło 200 legitymacji TPPR, 1060 uczennic wzięło udział w seansach filmów radzieckich, złożono cztery wieńce na grobach żołnierzy polskich i radzieckich na cmentarzu w Krzyżu. Szkolny zespół artystyczny przygotował część artystyczną akademii w szpitalu miejskim.
8.	SP nr 7	Zorganizowano dwie wieczornice, uporządkowano 60 grobów żołnierzy radzieckich i polskich, urządzono konkurs filmowy dotyczący filmu radzieckiego, w którym nagrody otrzymało pięciu uczniów.
9.	SP nr 8	Zobowiązano się zebrać 400 kg makulatury, 450 kg złomu oraz uporządkować groby poległych w miejscu masowych straceń w lasu Buczyna. Zwiększono liczbę członków TPPR o 30 uczniów, OH o 10 %, a także oprawiono 50 książek.
10.	SP nr 9	600 dzieci wzięło udział w seansach kina objazdowego, złożono wieńce na grobach żołnierzy polskich i radzieckich, wykonano cztery gazetki, przygotowano jedną wieczornicę i jedną akademię, uporządkowano ogródek szkolny.
11.	SP nr 10	Uczniowie uczestniczyli w 13 seansach filmów radzieckich, zorganizowane zostało masowe słuchanie audycji radiowych, przepracowano 14 godzin w spółdzielniach produkcyjnych, założono sad owocowy.
12.	SP nr 11	Przyjęto do Szkolnego Koła Przyjaciół ZSRR 15 nowych członków, wykonano pięć gazetek ściennych, zorganizowano sprzedaż prasy radzieckiej.
13.	SP nr 12	155 dzieci wzięło udział w seansach filmów radzieckich, zorganizowano dwa wieczory czytania pisma „Przyjaźń”, w których uczestniczyło 42 uczniów. Młodzież pracowała przy wykopkach w spółdzielni produkcyjnej. Uczniowie przygotowali część artystyczną uroczystego posiedzenia GRN.

Źródło: Sprawozdanie z przebiegu Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej na terenie szkół podstawowych miasta Tarnowa, s. 2–3. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

W ramach obchodów Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w szkołach podstawowych Tarnowa odbywały się akademie, poranki, wieczornice

ce i pogadanki. Uczniowie uczestniczyli w festiwalu filmów radzieckich, słuchali audycji radiowych, przygotowywali gazetki ścienne i albumy na temat sojuszu ze Związkiem Radzieckim, prenumerowali czasopisma radzieckie, korespondowali z rówieśnikami z ZSRR, porządkowali i dekorowali groby żołnierzy polskich i radzieckich oraz organizowali konkursy i zawody sportowe. Charakterystyczne było składanie zobowiązań podejmowanych przez uczniów, ale także nauczycieli, poszczególne organizacje uczniowskie, a nawet rodziców. Były one okazją do takich praktycznych działań jak: zbieranie makulatury, szkła, zużytej odzieży, wykonania prac społecznych oraz przyjęcia do poszczególnych organizacji uczniowskich nowych członków (w tym przypadku szczególnie do szkolnych kół przyjaciół ZSRR) czy zakupu jak największej ilości biletów na festiwal filmów radzieckich, w czym urządzono nawet rywalizację.

Zobowiązania podejmowane były również przez nauczycieli i uczniów z okazji innych świąt, rocznic i uroczystości szkolnych. W Szkole Podstawowej nr 10 w Tarnowie-Klikowej w kwietniu 1954 r. społeczność szkolna przyjęła do realizacji zobowiązania pierwszomajowe. Dyrektor szkoły, Franciszek Filipowski, zadeklarował wykonanie wraz z uczniami klasy VII etażerki na książki dla świetlicy spółdzielni produkcyjnej w Klikowej. Nauczycielki zobowiązały się udekorować salę świetlicy spółdzielni produkcyjnej. Ponadto podjęły osobiste zobowiązania – Michalina Filipowska: przepracować z młodzieżą klasy V osiem godzin w spółdzielni produkcyjnej i urządzić wystawę książek z okazji Dni Oświaty Książki i Prasy; Dionizja Wajszczuk: przepracować z młodzieżą 10 godzin w spółdzielni przy pikowaniu kapusty i pomidorów; Zofia Szydłowska: przepracować 10 godzin w spółdzielni i wykonać godło państwowe; Barbara Kawalerska: przepracować sześć godzin w spółdzielni; Bronisława Wandas: przepracować sześć godzin w spółdzielni; Karolina Sak: przepracować dodatkowe 20 godzin z młodzieżą klas V, VI i VII, aby lepiej przygotować uczniów do egzaminu końcowego. Uczniowie SP nr 10 podjęli następujące zobowiązania: klasa VII wykona etażerkę dla spółdzielni produkcyjnej „Promień” oraz ścieżkę w ogrodzie szkolnym o długości 60 m; klasa VI uporządkuje podwórze przed nowym budynkiem szkolnym; klasa V wykona dwa klomby i obsadzi je kwiatami, opracuje gazetkę ścienną i przygotuje hasło: „Wszyscy zdamy egzamin”, pomoże wychowawczyni przy zorganizowaniu wystawy książek na Dni Oświaty; klasa IV obsadzi klomb kwiatami przed frontem budynku szkolnego; klasa III zbierze do końca maja całoroczną makulaturę; klasa II przygotowuje gazetkę ścienną i przyozdobi okna w klasie kwiatami doniczkowymi; klasa I przyspieszy zbiórkę makulatury i przyozdobi okna w klasie kwiatami. Komitet rodzicielski szkoły zobowiązał się zakupić pomoce do nauki fizyki za kwotę 500 zł⁵⁰.

⁵⁰ Zobowiązania 1-majowe. Pismo kierownika Szkoły Podstawowej nr 10 w Tarnowie-Klikowej z 26 kwietnia 1954 r. do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie (ANK/OT sygn. WOT I/42).

Podjęmowane przez uczniów zobowiązania pierwszomajowe były często eksponowane w formie gazetek ściennych znajdujących się na korytarzach szkolnych i w salach lekcyjnych. W taki sposób młodzież ze Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie informowała o swoich zobowiązaniach z okazji Święta Pracy w 1964 r., w których zadeklarowała, iż „będzie starła się dorównać swym krokiem wspaniałemu marszowi całego (...) narodu w lepszą przyszłość”, poprawi wyniki nauczania i zadba o zieleń wokół budynku szkolnego⁵¹.

Innym przykładem takiej działalności były zobowiązania podejmowane przez szkoły podstawowe Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie poprzedzającym II Zjazd PZPR, w lutym i marcu 1954 r. Wówczas to uczniowie, nauczyciele, kierownicy i komitety rodzicielskie dla uczczenia tego wydarzenia deklarowały wykonanie konkretnych zadań takich jak między innymi: podniesienie wyników nauczania, poprawienie karności oraz frekwencji dzieci i młodzieży na lekcjach, poprawa dyscypliny pracy, podniesienie poziomu nauczania ideologicznego, pomoc słabszym uczniom, oszczędzanie opału, wykonanie pomocy dydaktycznych, gazetek ściennych i haseł, zwiększenie liczby członków organizacji uczniowskich, organizacja występów artystycznych dla PGR, zbiórka makulatury i innych surowców wtórnych itp.⁵²

Podjęmowanie zobowiązań było stałym elementem uroczystości szkolnych związanych z obchodami ważnych świąt, rocznic i wydarzeń politycznych, szczególnie intensywnym w latach pięćdziesiątych. W późniejszym okresie były one znacznie mniej rozbudowane, choć nadal spełniały istotną rolę propagandową na terenie szkół podstawowych. W roku szkolnym 1963/1964 młodzież ze Szkoły Podstawowej w Ryglicach podjęła następujące zobowiązania dla uczczenia XX-lecia PRL i IV Zjazdu Partii:

- 1) posadzić 300 drzewek przy drogach i domach i opalikować je;
- 2) zbierać flaszki i makulaturę, a zebrane fundusze przeznaczyć na SFBS;
- 3) opiekować się grobami powstańców, uporządkować planty, oczyścić cmentarz wojskowy;
- 4) pomagać przy remoncie szkoły;
- 5) urządzić uroczysty apel w dniu otwarcia IV Zjazdu Partii;
- 6) śledzić przebieg obrad Zjazdu przy pomocy radia, telewizji i prasy pod kierunkiem kierowniczki szkoły, Bolesławy Małgorzatowicz⁵³.

Natomiast z okazji VI Zjazdu PZPR, 6 grudnia 1971 r., nauczyciele Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie zobowiązali się przepracować po

⁵¹ Kronika Szkoły Pomnika 1000-lecia Państwa Polskiego w Tarnowie-Świerczkowie, s. 32 (AS).

⁵² Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 4 marca 1954 r. w sprawie zobowiązań podjętych dla uczczenia II Zjazdu PZPR, s. 4 (ANK/OT sygn. WOT I/42). Na temat zobowiązań szkół z okazji II Zjazdu PZPR w marcu 1954 r. zob. szerzej: rozdział V, s. 452–453, tab. 136.

⁵³ Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

dwie godziny bez wynagrodzenia i zadeklarowali pomoc przy budowie sali gimnastycznej⁵⁴.

Tabela 96. Kalendarz uroczystości i rocznic narodowych obchodzonych w Szkole Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1950/1951

Lp.	Uroczystość/impreza/rocznica	Termin
1.	Miesiąc odbudowy Warszawy	1–30 września
2.	Międzynarodowy Dzień Pokoju	2 października
3.	Rocznica bitwy pod Lenino	13–14 października
4.	Dzień ONZ	24 października
5.	Miesiąc Przyjaźni Polsko-Radzieckiej	2–30 października
6.	Rocznica rewolucji listopadowej*	7 listopada
7.	Zjednoczenie partii PPS z PPR	15 grudnia
8.	Rocznica śmierci Lenina	20 stycznia
9.	Powstanie Armii Radzieckiej	23 stycznia
10.	Rocznica strajku szkolnego w 1905 r.	28 stycznia
11.	Rocznica śmierci gen. Świerczewskiego	28 marca
12.	Rocznica Wiosny Ludów	15 kwietnia
13.	Rocznica podpisania traktatu o wieczystej przyjaźni, wzajemnej pomocy i współpracy polsko-radzieckiej	21 kwietnia
14.	Święto Pracy	1 maja
15.	Tydzień Oświaty, Książki i Prasy	2–9 maja
16.	Dzień Zwycięstwa	9 maja
17.	Dzień Matki	26 maja
18.	Międzynarodowy Dzień Dziecka	1 czerwca
19.	Zakończenie roku szkolnego	28 czerwca

* Rewolucji październikowej

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954), protokół z 1 września 1950 r., b.s. (AS).

W roku szkolnym 1950/1951 w Szkole Podstawowej w Ryglicach obchodzonych było w sumie 19 rocznic, uroczystości i świąt. Zdecydowana większość z nich miała charakter ideologiczny i propagandowy. Do najważniejszych należały: rocznica bitwy pod Lenino, Miesiąc Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, rocznice zjednoczenia PPS i PPR, śmierci W. Lenina, powstania Armii Czerwonej, śmierci gen. K. Świerczewskiego, Święto Pracy i Dzień Zwycięstwa. Miesiąc wrzesień poświęcony był odbudowie Warszawy ze zniszczeń wojennych. Miał on zachęcać

⁵⁴ Kronika Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie (1968–1973), b.s. (AS).

dzieci i młodzież do wspierania akcji odbudowy stolicy, zapoznawać ją ze stanem prac i osiągnięciami związanymi z odtwarzaniem i rozbudową Warszawy. W szkole zostały zorganizowane również obchody Dnia Matki oraz Dnia Dziecka⁵⁵.

Tabela 97. Przebieg Dni Oświaty Książki i Prasy w Szkole Ćwiczeń TPD w Tarnowie w maju 1953 r.

Lp.	Klasy	Wychowawca	Zadania
1	2	3	4
1.	I	Adela Lubowicz	Uczniowie przygotowali gazetkę ścienną ilustrującą dorobek Polski Ludowej; przeprowadzone zostały pogadanki o znaczeniu książki dla dzieci; wszystkie dzieci wypożyczyły książki z biblioteki szkolnej oraz zakupiły losy na loterii fantowej za sumę 42 zł; urządzona została wystawa zakupionych i wylosowanych książek; dzieci zwiedziły również wystawę szkolną zorganizowaną w ramach Dni Oświaty, Książki i Prasy.

⁵⁵ O nadmiarze rocznic i uroczystości w działalności szkół w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych świadczy okólnik Ministerstwa Oświaty z 15 września 1953 r., w którym polecono, aby włączyły one do swoich planów pracy następujące daty: w październiku: 1 – święto narodowe Chin, 2 – Międzynarodowe Święto Pokoju, 7 – święto narodowe NRD, 12 – Dzień Wojska Polskiego, 12 – 10-lecie bitwy pod Lenino, 14 – 180. rocznica utworzenia KEN, od 8 października do 7 listopada – Miesiąc Przyjaźni Polsko-Radzieckiej; w listopadzie: 1 – 60. rocznica śmierci J. Matejki, 7 – 38. rocznica rewolucji październikowej, 10 – Międzynarodowy Dzień Młodzieży, 29 – święto wyzwolenia Albanii; w grudniu: 4 – Święto Górnika, 15 – rocznica powstania PZPR, 24 – 155. rocznica urodzin A. Mickiewicza, 30 – święto narodowe Rumunii; w styczniu: 1 – 10-lecie powstania KRN, 15 – 35. rocznica zamordowania R. Luksemburg i K. Liebknechta, 17 – rocznica wyzwolenia Warszawy, 21 – 30. rocznica zgonu W. Lenina; w lutym: 21 – Międzynarodowy Dzień Walki Przeciwko Systemowi Kolonialnemu, 23 – Święto Armii Radzieckiej; marzec: 5 – rocznica zgonu J. Stalina, 8 – Międzynarodowy Dzień Kobiet, 18 – rocznica powstania Komuny Paryskiej, od 21 do 28 – Światowy Tydzień Młodzieży, 23 – rocznica zgonu J. Marchlewskiego, 28 – rocznica śmierci K. Świerczewskiego; w kwietniu: 4 – święto narodowe Węgier, 18 – urodziny B. Bieruta, 19 – rocznica powstania w getcie warszawskim; w maju: 1 – Święto Pracy, 9 – święto narodowe Czechosłowacji, od 1 do 8 – Dni Oświaty Książki i Prasy, 9 – Dzień Zwycięstwa; w czerwcu: 1 – Międzynarodowy Dzień Dziecka, 7 – rocznica śmierci I. Miczurina, 22 – Święto Kultury Fizycznej, 29 – Święto Morza; w lipcu: 5 – 20. rocznica śmierci M. Curie-Skłodowskiej, 6 – rocznica podpisania polsko-niemieckiego układu o granicy na Odrze i Nysie, 20 – rocznica śmierci F. Dzierżyńskiego, 22 – 10-lecie utworzenia PKWN i zjednoczenie organizacji młodzieżowych; w sierpniu: 23 – Święto Odrodzonego Lotnictwa Polskiego; we wrześniu: 1 – Początek roku szkolnego, 9 – święto narodowe Bułgarii; Okólnik nr 27 z 15 września 1953 r. w sprawie rocznic i uroczystości w roku szkolnym 1953/1954, Dz.Urz. MO 1953, nr 13, poz. 108. Już w 1948 r. w Ministerstwie Oświaty zdawano sobie sprawę z mnogości imprez i uroczystości odbywających się na terenie szkół. Minister Stanisław Skrzyszewski w ostrym tonie apelował wówczas do kuratorów szkolnych, nazywając odrywanie szkoły od zajęć „zbrodnią społeczną”. Jednakże wytyczne ministerstwa, jak również pragmatyka szkolna w zakresie organizowanych uroczystości, obchodów rocznic i świąt, ukazywały, że ze świadomości władz politycznych i oświatowych niewiele w tej kwestii wynikało. Zob. K. Kosiński, dz. cyt., s. 244; E. Świętochowska, *Uroczystości szkolne jako forma indoktrynacji dzieci i młodzieży w latach 1944–1956* [w:] *To idzie młodość. Młodzież w ideologii i praktyce komunizmu*, red. D. Magier, Lublin – Radzyń Podlaski 2016, s. 194–195.

1	2	3	4
2.	II	Teodozja Skorupa	Sporządzona została gazetka ścienna; dzieci nauczyły się piosenki pt. „Książka” i zwiedziły szkolną wystawę, którą wzbogaciły swoimi eksponatami.
3.	III	Elżbieta Tymoszczuk	Dzieci przygotowały gazetkę ścienną tematycznie związaną z Dniami Oświaty, Książki i Prasy; obsługiły stoisko z książkami przeznaczonymi na loterię fantową; wychowawczyni przeprowadziła w klasie konkurs dobrego czytania oraz lekcję pokazową dla uczennic III klasy Liceum Pedagogicznego.
4.	IV	Helena Minicz	Uczniowie pod kierunkiem wychowawczyni wykonali dwie gazetki ścienne ilustrujące osiągnięcia w dziedzinie książki i oświaty państwa polskiego; sporządzony został klasowy wykaz przeczytanych lektur; dzieci urządziły wystawę zakupionych i wylosowanych książek oraz zwiedziły szkolną wystawę książki i prasy.
5.	V	Zofia Bertisch	Wykonana została gazetka ścienna pt. „Książka twój przyjaciel”; zorganizowano konkurs dobrego czytania; urządzono wystawę zakupionych i wylosowanych książek; przeprowadzono pogadanki na temat znaczenia książki i prasy w Polsce Ludowej, a także przekazano zeszyty, gazetki i rysunki na szkolną wystawę.
6.	VI	Zofia Srebro	Dzieci zwiedziły szkolną wystawę i przekazały na nią eksponaty; na lekcjach języka polskiego i godzinach wychowawczych omówione zostały zagadnienia związane z akcją Dni Oświaty, Książki i Prasy; uczniowie zakupili znaczną część losów na szkolnej loterii fantowej.
7.	VII	Anna Dylska	Uczniowie wykonali dwie gazetki ścienne, wzięli udział w loterii fantowej i przekazali eksponaty na wystawę szkolną; na lekcjach języka polskiego i godzinach wychowawczych przedyskutowano zagadnienia „rewolucji kulturalnej w Polsce Ludowej”.
8.	biblioteka szkolna	Adela Lubowicz	Propagowała czytelnictwo wśród młodzieży; zorganizowała szkolną wystawę książki i prasy; urządziła stoisko i loterię fantową; przeprowadziła kolportaż czasopism na terenie szkoły.
9.	Organizacja Harcerska	Irena Dejna	Harcerze pomagali przy organizowaniu wystawy szkolnej; udękorowali kącik harcerski; sporządzili odpowiednie albumy; urządzili imprezę artystyczną w Klikowej.

Źródło: Księga protokołów Szkoły Ćwiczeń przy Liceum Pedagogicznym TPD w Tarnowie (1952–1954), protokół z 28 maja 1953 r., s. 45 (ANK/OT sygn. Sz.P.Konop. 106).

W miesiącu maju na terenie szkół podstawowych odbywały się Dni Oświaty, Książki i Prasy. Związane z nimi obchody miały na celu upowszechniać czytelnictwo książek i prasy, propagować osiągnięcia Polski Ludowej w zakresie rozwoju oświaty oraz rozwijać u dzieci i młodzieży szkolnej zamiłowanie do czytania książek. Uroczystości, wydarzenia i przedsięwzięcia składające się na program Dni Oświaty Książki i Prasy trwały w szkołach nawet kilkanaście dni⁵⁶.

⁵⁶ Nazwa święta Dni Oświaty Książki i Prasy ustaliła się ostatecznie w 1951 r. Jego idea sięgała ogłoszonego w 1946 r. Święta Oświaty, które było między innymi elementem waliki z tradycją święta

W 1949 r. w ramach działań związanych z obchodami Tygodnia Oświaty, Książki i Prasy uczennice Szkoły Powszechnej im. M. Kopernika w Tarnowie przygotowały inscenizację w parku miejskim pt. „Reklama książek i wiązanka tańców śląskich”⁵⁷.

W maju 1953 r. w Szkole Ćwiczeń TPD w Tarnowie w organizację Dni Oświaty Książki i Prasy zaangażowane były wszystkie klasy wraz z wychowawcami, a także biblioteka szkolna i drużyna harcerska. Uczniowie sporządzali gazetki ściennie i albumy, przygotowywali klasowe i ogólnoszkolną wystawę ekslibrisów, sporządzali klasowe wykazy przeczytanych lektur, brali udział w konkursach dobrego czytania i loteriach fantowych. Natomiast uczennice ze szkoły im. M. Konopnickiej w analogicznym okresie celebrowały te obchody pod hasłem „Przez książkę do lepszych wyników! Przez oświatę do walki o pokój!”⁵⁸. Z tej okazji na zebraniach kółka literackiego omawiane były zagadnienia ujmowane przez pisarzy radzieckich oraz bohaterów ich powieści, dotyczące budowania „nowego życia komunistycznego”. Na lekcjach języka polskiego dokonywano porównań oświaty w „Polsce przedwrześniowej” i w „Nowej Polsce”. Harcerki złożyły okolicznościowe zobowiązania związane szczególnie z koniecznością poprawy wyników nauczania. Cała społeczność uczniowska uczestniczyła w konkursie dobrego czytania. 10 maja odbyła

3 Maja, i od początku nadano mu znaczenie polityczne. W kolejnych latach nazwa święta ulegała przekształceniom. W 1949 r. brzmiała: „Tydzień Oświaty Książki i Prasy”, zaś jego obchody zaplanowano od 1 do 8 maja. W 1951 r. w dokumentach organizacyjnych i prasie święto określono mianem „Dni Oświaty Książki i Prasy”. Trwało ono wówczas od 3 do 15 maja. „Życie Warszawy” z 3 maja 1951 r. w artykule zatytułowanym „Dni, Oświaty, Książki i Prasy zaczynają się dziś w całym kraju” informowało: „W czasie *Dni* liczne wystawy, odczyty i imprezy kulturalno-oświatowe ukażą poważny dorobek oświatowy i naukowy Polski Ludowej, wyrażający się w coraz szerszej sieci szkół i zakładów naukowych, w coraz pełniejszej likwidacji analfabetyzmu, w coraz ściślejszym powiązaniu nauki z potrzebami gospodarki narodowej”. Zob. „Życie Warszawy” z 3 maja 1951, r. 8, nr 121, s. 1. Formułowane przez władze partyjne i państwowe cele dla tej inicjatywy świadczą, iż traktowano je instrumentalnie. Obok zbiórki funduszy na zakupy książek do bibliotek, haseł o likwidacji analfabetyzmu, czy też upowszechnianiu czytelnictwa książki i prasy, towarzyszyły mu komunistyczne slogany między innymi dotyczące walki o pokój, przyswajania zdobyczy literatury i prasy radzieckiej lub umacniania „Narodowego Frontu Walki o Pokój i Plan Sześcioletni”. Do programu obchodów Dni często włączano celebrację innych świąt np. Międzynarodowego Dnia Dziecka, Dnia Matki itp. Po ugruntowaniu się modelu tego święta było ono przeważnie inaugurowane 3 maja i trwało nawet trzy tygodnie. Treści promowane przy okazji obchodów wiązano często z rocznicami historycznymi, aktualnymi wydarzeniami politycznymi bądź narzuconym przez propagandę komunistyczną przekazem, np. Tysiąclecie Państwa Polskiego, propagowanie dorobku tzw. Ziemi Odzyskanych. Szczegółowo wieloaspektową problematykę organizacji Dni Oświaty Książki i Prasy w Polsce Ludowej omawia Dariusz Jarosz. Zob. D. Jarosz, *Dni Oświaty, Książki i Prasy w systemie propagandy kulturalnej władz Polski Ludowej 1946–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2011, t. 10, s. 43–60; tenże, *Dni Oświaty Książki i Prasy w latach 1959–1970 w propagandzie kulturalnej PRL*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2012, t. 6, s. 143–160.

⁵⁷ J. Łabno, Szkoła Podstawowa im. M. Konopnickiej w Tarnowie 1879–1979, mps, s. 28.

⁵⁸ Wypracowanie uczennic klasy VI ze Szkoły Podstawowej im. M. Konopnickiej w Tarnowie pt. „Jak uczennice Szkoły Podstawowej im. M. Konopnickiej w Tarnowie obchodzą Dni Oświaty, Książki i Prasy” (ANK/OT sygn. WOT I/23).

się okolicznościowa akademia, a 16 maja zorganizowany przez bibliotekę szkolną „Wieczór pięknych bajek”. Książki były sprzedawane bezpośrednio w klasach, a nabywały je zwłaszcza uczennice z klas od I do V⁵⁹.

Tabela 98. Plan obchodów Dni Oświaty Książki i Prasy w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie w roku szkolnym 1953/1954

Lp.	Formy	Termin
1.	Uroczysty apel, zaznajomienie uczniów z planem uroczystości Dni Oświaty Książki i Prasy, ogłoszenie konkursów	15 maja
2.	Poranek na otwarcie Dni Oświaty Książki i Prasy	17 maja
3.	Pogadanki we wszystkich klasach na tematy: osiągnięcia Polski Ludowej w dziedzinie oświaty; X-lecie Polski Ludowej; czytelnictwo pomaga w osiągnięciu dobrych wyników w nauce	17 maja – 6 czerwca
4.	Podjęcie zobowiązań uporządkowania biblioteki, wykonania katalogów działowych i alfabetycznych	17–19 maja
5.	Wystawa prac konkursowych na III konkurs czytelniczy	10 maja
6.	Uroczysty apel i wyróżnienie najlepszych prac konkursowych	19 maja
7.	Wycieczka do Klikowej i omówienie wyników współzawodnictwa w konkursie czytelniczym	20 maja
8.	Zwiedzanie przez kl. VI b Domu Książki	21 maja
9.	Dyskusja na temat przeczytanych książek – kl. VII a	22 maja
10.	Wyjazd grupy harcerzy na ognisko niedzielne do Tarnowa	23 maja
11.	Konkurs recytatorski	24 maja
12.	Igrzyska szkolne – wystawa własnych książek i lektur – kl. IV b	25 maja
13.	Zebranie komitetu rodzicielskiego	26 maja
14.	Spotkanie z przodownikiem pracy	27 maja
15.	Wycieczki: kl. V do PGR w Chyszowie; kl. VI zwiedzi obiekty Planu 6-letniego w naszej miejscowości; klasy VII odwiedzą Technikum Mechanizacji Rolnej w Zbylitowskiej Górze podczas dni otwartych	29 maja
16.	Lekcja w bibliotece szkolnej – wystawa i kiermasz książek	31 maja
17.	Poranek z okazji Dnia Dziecka – zabawa dla klas I i II	1 czerwca
18.	Wieczornica literacka	3 czerwca
19.	Odczytanie najlepszego wypracowania na temat „Jak szkoła walczy o pokój”	4 czerwca
20.	Sprawozdanie z przebiegu Dni Oświaty Książki i Prasy	5 czerwca
21.	Uroczyste zakończeni obchodów Dni Oświaty Książki i Prasy	6 czerwca

Źródło: Plan obchodów Dni Oświaty Książki i Prasy w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie w dniach od 16 maja do 6 czerwca 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/42).

⁵⁹ Tamże.

Obchody Dni Oświaty Książki i Prasy były okazją do organizowania w szkołach szeregu imprez i uroczystości. W Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie w roku szkolnym 1953/1954 ich plan obejmował: okolicznościowe poranki i apele; przeprowadzenie we wszystkich klasach pogadanek tematycznie związanych z ideą Dni; zorganizowanie konkursu czytelniczego i recytatorskiego; urządzenie wieczornicy literackiej; przygotowanie wystawy książek; dyskusję; lekcję w bibliotece szkolnej; zabawę dla dzieci z okazji Dnia Dziecka; a także wycieczki uczniów do Klikowej, PGR, Technikum Mechanizacji Rolnej w Zbylitowskiej Górze i zwiedzanie Domu Książki.

Dni Oświaty Książki i Prasy były obchodzone na terenie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego również w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. W Szkole Podstawowej w Ryglicach w maju 1968 r. bogaty program obchodów Dni obejmował między innymi: wystawę książek w bibliotece o tematyce „Szlak bojowy Wojska Polskiego”, projekcję filmu „Jak powstaje książka”, spotkanie uczniów z aktorem, który recytował utwory poetów klasycznych i współczesnych, a także z zespołem redakcyjnym „Gazety Krakowskiej”, uczestnictwo młodzieży w spektaklu „Konrad Wallenrod” w tarnowskim teatrze, opowiadanie bajek dla dzieci w bibliotece gromadzkiej i wycieczkę w Góry Świętokrzyskie „Szlakiem Żeromskiego”. Ciekawym i barwnym przedsięwzięciem uczniów i nauczycieli ze szkoły w Ryglicach był zorganizowany przez nich w trakcie Dni pochód bohaterów książek ulicami miejscowości. Młodzież wcieliła się między innymi w bohaterów „Zemsty”, „Anielki”, „Czterech pancernych”, utworów A. Mickiewicza i bajek dla młodszych dzieci⁶⁰.

Poszczególne święta i rocznice obchodzone w szkołach podstawowych były także okazją do lansowania wzorów radzieckich oraz upowszechniania roli i znaczenia przyjaźni i sojuszu pomiędzy Polską Ludową a ZSRR. W związku z tym treści dotyczące tych zagadnień miały nadrzędne znaczenie w działalności wychowawczej szkół. Indoktrynacja dzieci i młodzieży szkolnej w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych przybrała rozmiary propagandy. W szkołach oprócz Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej obchodzono: rocznicę Wielkiej Rewolucji Październikowej, rocznicę powstania Armii Czerwonej, rocznicę podpisania traktatu o wieczystej przyjaźni, wzajemnej pomocy i współpracy polsko-radzieckiej, rocznicę śmierci W. Lenina, urodziny J. Stalina.

W Szkole Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie w roku szkolnym 1950/1951 z okazji 33. rocznicy Wielkiej Rewolucji Październikowej 6 listopada odbyła się uroczysta akademia poprzedzona odpowiednimi pogadankami przeprowadzonymi przez nauczycieli w klasach. Podczas akademii wygłoszony został przez uczennicę klasy VII referat o znaczeniu rewolucji październikowej. Na część artystyczną akademii złożyły się deklamacje o ZSRR, śpiewy pieśni radzieckich

⁶⁰ Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

w języku polskim i rosyjskim oraz tańce⁶¹. W tym samym roku szkolnym w szkole im. K. Hoffmanowej na dzień 23 lutego – 33. rocznicę powstania Armii Czerwonej – zaplanowane zostały obchody uwzględniające: pogadanki w klasach, przygotowanie aktualnych gazetek ściennych oraz wysłuchanie audycji radiowych⁶².

W Szkole Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie w listopadzie 1954 r. z okazji 37. rocznicy wybuchu rewolucji październikowej młodzież wykonała pięć gazetek ściennych oraz hasło w gablotce TPPR. 6 listopada odbył się w szkole uroczysty apel, a podczas lekcji przeprowadzone zostały pogadanki na temat rewolucji. Z kolei 7 listopada podczas plenarnego zebrania rodziców Zofia Masztalerz, kierowniczka szkoły, wygłosiła przemówienie, w którym podkreśliła znaczenie rewolucji dla PRL. W następnym dniu podczas akademii szkolnej urządzonej na cześć rewolucji okolicznościowy referat przedstawiła nauczycielka Stanisława Chmielowska. Oprócz tego 6 listopada w szkole miał miejsce capstrzyk poświęcony rewolucji, w którym uczestniczyło 80 uczennic, a podczas zbiorów harcerskich czytane były wyjątki o przebiegu rewolucji⁶³.

5 marca 1953 r. zmarł J. Stalin. W okolicznościowej odezwie KC PZPR Rada Ministrów i Rada Państwa wezwały „masy pracujące i cały naród do złożenia hołdu nieśmiertelnemu Wodzowi ludu pracującego całego świata”⁶⁴. W szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego z okazji tego wydarzenia zorganizowane zostały uroczystości żałobne, w trakcie których uczniowie, nauczyciele, kierownicy i komitety rodzicielskie dokonywały aktów podjęcia okolicznościowych zobowiązań⁶⁵. W Szkole Podstawowej nr 4 im. M. Kopernika w Tarnowie w pierwszym dniu żałoby we wszystkich klasach odbyły się pogadanki dotyczące osoby zmarłego połączone z udekorowaniem portretu J. Stalina flagą czerwoną oraz biało-czerwoną przepasaną kirem. Uczniowie wkleili też w zeszytach portrety Stalina przepasane kirem. W drugim dniu żałoby została nadana w klasach starszych audycja żałobna, na którą składała się pogadanka, uczczenie postaci zmarłego dwuminutowym milczeniem, recytacja wierszy o Stalinie i śpiew „Międzynarodówki”. W dniu pogrzebu dzieci i młodzież wysłuchały wraz z rówieśnikami z tarnowskich szkół im. K. Hoffmanowej i S. Staszica specjalnej audycji radiowej. Od godziny 17:00 do 19:00 słuchali również transmisji uroczystości pogrzebowych z Moskwy. Drużyna harcerska uczciła pamięć Stalina, organizując zbiórki żałobne. Grono nauczycielskie, społeczność uczniowska i ko-

⁶¹ Kronika szkolna Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (1949–1977), s. 20 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

⁶² Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (1948–1952), protokół nr 10 z 22 lutego 1951 r., s. 229 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 5).

⁶³ Sprawozdanie z uroczystości 37. rocznicy rewolucji październikowej w Szkole Podstawowej nr 3 w Tarnowie z 12 listopada 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/42).

⁶⁴ „Życie Szkoły” 1953, nr 4, s. 195.

⁶⁵ Por. E. Świętochowska, *Uroczystości szkolne jako forma indoktrynacji...*, s. 198.

mitet rodzicielski szkoły wystosowały depeszę kondolencyjną do ambasady ZSRR w Warszawie⁶⁶.

W pozostałych szkołach podstawowych uroczystości żałobne poświęcone osobie J. Stalina miały podobny przebieg jak w szkole im. M. Kopernika. Od 10 do 20 marca odbywały się w nich akademie, podczas których przy portretach zmarłego przywódcy ZSRR okrytych kirami przemawiali kierownicy, prezentując dzieciom i młodzieży życiorys i zasługi J. Stalina. Według urzędników tarnowskiego Wydziału Oświaty: „Przemówienia wywołały uczucia wiążące młodzież z Tym, który narodowi polskiemu przyniósł wolność”⁶⁷. Powszechne było podejmowanie różnych zobowiązań, wykonywanie gazetek szkolnych, zapoznanie się z dziełami J. Stalina.

Również w drugiej połowie lat pięćdziesiątych, a także w dekadach lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych uroczystości i rocznice związane z ZSRR należały do najważniejszych, jakie obchodzono w szkołach. Pokrywały się one w tym zakresie z treściami programów nauczania, które akcentowały wkład Związku Radzieckiego w budowę „socjalistycznego ładu społecznego na świecie”. Regularnie obchodzona była rocznica rewolucji październikowej, przeciwstawiona w sferze symbolicznej przedwojnemu świętu 11 Listopada i przedstawiana jako przełomowe wydarzenie dla odzyskania niepodległości przez Polskę⁶⁸.

W roku szkolnym 1967/1968 na program okolicznościowych uroczystości z okazji 50. rocznicy wybuchu rewolucji październikowej w Szkole Podstawowej w Zabłędzy złożył się między innymi konkurs rysunkowy „Rewolucja Październikowa oczami dziecka” oraz zgaduj-zgadula na temat „Co wiesz o Kraju Rad?”⁶⁹. Natomiast w Szkole Podstawowej nr 17 w Tarnowie jubileuszowa, 50. rocznica rewolucji październikowej została uświetniona przygotowaniem przez uczniów gazetek ściennych oraz odpowiednim wystrojem szkoły i sal lekcyjnych. 6 listopada 1967 r. odbyła się uroczysta akademie szkolna, a dzień później uczniowie wysłuchali transmisji radiowej obchodów z Moskwy. W związku z tą rocznicą dzieci

⁶⁶ Sprawozdanie z uroczystości żałobnych ku czci Józefa Stalina w Szkole Podstawowej im. M. Kopernika w Tarnowie z 13 marca 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁶⁷ Sprawozdanie z przebiegu żałobnych uroczystości poświęconych uczczeniu Wielkiego Stalina przez szkoły podstawowe w Tarnowie. Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 23 marca 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT J/32).

⁶⁸ W podręcznikach do nauczania historii w szkołach podstawowych rewolucja październikowa określana była jako początek nowej ery w dziejach nie tylko Rosji, ale wręcz całego świata. Datę 7 listopada (25 października) uznawano również za punkt zwrotny I wojny światowej i „datę zwycięstwa nowego ustroju społecznego w jednej szóstej globu ziemskiego”. Dla państwowości polskiej miała ona być wydarzeniem, które przyczyniło się do odzyskania niepodległości w 1918 r. J. Wojdon, *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001, s. 214.

⁶⁹ Kronika Szkoły Podstawowej w Zabłędzy (1915–1974), b.s. (AS).

i młodzież uczestniczyły w seansach filmów radzieckich: klasy I–IV „Czarny kot”, V–VI „Hokeiści”, a VII i VIII oglądały „Wojnę i pokój”. Odbyły się również konkursy: recytatorski, rysunkowy, na najlepszą gazetkę, a klasy VIII wzięły udział w konkursie czytelnictwa pod hasłem „Poznaj książkę radziecką”. 16 października najstarsi uczniowie odbyli także wycieczkę do Poronina, gdzie zwiedzili muzeum Lenina i złożyli kwiaty pod jego pomnikiem. 23 lutego 1968 r. społeczność tej szkoły okolicznościowym apelem uczciła również 60. rocznicę utworzenia Armii Czerwonej⁷⁰.

W roku szkolnym 1972/1973 na terenie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego obchodzono 50. rocznicę powstania ZSRR. Wytyczne dotyczące organizacji uroczystości związanych z tym wydarzeniem Ministerstwo Oświaty i Wychowania opublikowało w lipcu 1972 r. Zalecono w nich, aby:

Organizacje społeczne i instytucje państwowe stworzyły warunki do uczczenia tej historycznej daty, podejmując, począwszy od września 1972 r. do marca 1973 r., szereg działań o charakterze ogólnospołecznym, ideowo-politycznym i kulturalnym, sprzyjającym wzbogaceniu informacji o Związku Radzieckim i pogłębieniu przyjaźni z Krajem Rad⁷¹.

W związku z tym w Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie uczniowie klas V–VIII uczestniczyli w wielu konkursach plastycznych związanych z tą rocznicą⁷². Z kolei w Szkole Podstawowej w Ryglicach dzieci, młodzież i nauczyciele uczcili ją wykonaniem okolicznościowych gazetek i uroczystym apelem w dniu 8 grudnia⁷³.

Do 1956 r. w szkołach obchodzone były w sposób uroczysty urodziny Bolesława Bieruta. Wpisywały się one w związany z jego osobą kult jednostki. W 1953 r. na obchody 61. urodzin B. Bieruta w Szkole Podstawowej nr 1 im. K. Hoffmanowej w Tarnowie złożyły się: akademie 17 kwietnia i dzień później, uroczysty apel. We wszystkich klasach dzieci i młodzież pisały zbiorowo lub indywidualnie listy z życzeniami dla prezydenta. Uczniowie wykonali osiem gazetek ściennych w salach lekcyjnych i na korytarzu szkolnym. Podczas lekcji historii, nauki o konstytucji i języka polskiego omówiony i przeanalizowany został życiorys B. Bieruta. Cała społeczność szkolna podjęła szereg zobowiązań, stosownych do wieku i możliwości⁷⁴. Rok wcześniej – z okazji 60. urodzin B. Bieruta – grono nauczycielskie Szkoły Podstawowej w Tuchowie podjęło następujące okolicznościowe zobowiązania:

⁷⁰ Kronika Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie (1965–1972), b.s. (AS).

⁷¹ Wytyczne Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 24 lipca 1973 r. w sprawie obchodów w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych 50-lecia powstania Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, Dz.Urz. MOiW 1972, nr 4, poz. 39.

⁷² Kronika Szkoły nr 18 w Tarnowie (1966–1984), b.s. (AS).

⁷³ Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1972–1977), b.s. (AS).

⁷⁴ Sprawozdanie z obchodu 61. rocznicy urodzin Prezesa Rady Ministrów Bolesława Bieruta w Szkole Podstawowej nr 1 w Tarnowie z 23 kwietnia 1953 r. (APK/OT sygn. WOT I/32).

wzmóc pracę o wyniki nauczania i całkowitą likwidację drugoroczności poprzez ściślejszy kontakt z rodzicami i otoczenie opieką uczniów słabych. Jako punkt drugi podjęto pracę nad obsadzeniem obejścia szkolnego sadzonkami morwy⁷⁵.

Tabela 99. Plan uroczystości i rocznic szkolnych w 11-letniej Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego w Tarnowie-Mościcach w roku szkolnym 1960/1961

Lp.	Uroczystość	Termin
1.	50. rocznica śmierci M. Konopnickiej	wrzesień
2.	Miesiąc Odbudowy Warszawy	wrzesień
3.	Święto Ludowego Wojska Polskiego	12 października
4.	Dzień Walki z Alkoholizmem	30 października
5.	43. rocznica rewolucji październikowej	7 listopada
6.	Dzień Nauczyciela	20 listopada
7.	16. rocznica wyzwolenia Tarnowa	19 stycznia
8.	Rocznica powstania styczniowego	styczeń
9.	43. rocznica powstania Armii Czerwonej	23 lutego
10.	Poranek Chopinowski	24 lutego
11.	Międzynarodowy Dzień Kobiet	8 marca
12.	Dni Leninowskie	kwiecień
13.	Święto Pracy	1 maja
14.	Dni Oświaty Książki i Prasy	maj
15.	Święto Matki	26 maja
16.	Dzień Dziecka	1 czerwca
17.	Zakończenie roku szkolnego	czerwiec

Źródło: M. Smoła, *IV Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Anioła w Tarnowie 1945–2005. Szkoła i ludzie. Zarys monograficzny*, Tarnów 2005, s. 90–91.

W roku szkolnym 1960/1961 w 11-letniej Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego w Tarnowie-Mościcach uczniowie i nauczyciele zorganizowali obchody 17 rocznic, świąt i imprez okolicznościowych. Jednymi z najważniejszych wśród nich były uroczystości 90. rocznicy urodzin W. Lenina, obchodzone pod nazwą Dni Leninowskich, które miały być:

⁷⁵ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 3 kwietnia 1952 r., k. 52 (AS).

wielką akcją popularyzacji zwycięskiej idei marksizmu-leninizmu, umocnienia jedności, przyjaźni i braterstwa Polski i pierwszego państwa socjalistycznego – Związku Radzieckiego⁷⁶.

Obchody zostały zaplanowane w okresie od 15 do 25 kwietnia. Oprócz zaakcentowania wspomnianej rocznicy urodzin W. Lenina uroczystości te wiązały się z datą podpisania układu o przyjaźni i pomocy wzajemnej między Polską a Związkiem Radzieckim. W zależności od warunków lokalowych i organizacyjnych ministerstwo zaleciło stosowanie w szkołach między innymi następujących form pracy wychowawczej: apele, pogadanki, spotkania z działaczami rewolucyjnymi, żołnierzami WP i Armii Radzieckiej, wieczory poezji rewolucyjnej, wieczory pieśni i tańców, konkursy wiedzy o ZSRR, korespondencja z młodzieżą radziecką, słuchanie okolicznościowych audycji radiowych, oglądanie filmów tematycznie związanych z rocznicami⁷⁷.

We wrześniu 1960 r. Ministerstwo Oświaty poleciło również przygotować w szkołach obchody 50. rocznicy śmierci poetki M. Konopnickiej, której twórczość, jak uzasadniano, „budziła zawsze żywy oddźwięk w umysłach i sercach młodzieży, zbliżała do ludu oraz jego trosk i dążeń do sprawiedliwości społecznej”⁷⁸.

Corocznie w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego obchodzone było Święto Ludowego Wojska Polskiego. Dzień ten był jednocześnie rocznicą bitwy pod Lenino. Z tej okazji w szkołach organizowane były poranki, wieczornice lub akademie, które miały uczcić to wydarzenie oraz ukazać wyjątkową rolę, jaką Wojsko Polskie spełnia wobec państwa i społeczeństwa. Na obchody Święta LWP społeczność szkolna zapraszała między innymi przedstawicieli jednostek wojskowych.

W roku szkolnym 1963/1964 w Szkole Podstawowej w Ryglicach w sposób uroczysty obchodzone było 20-lecie LWP. 12 października młodzież zorganizowała akademię, w której uczestniczyli także mieszkańcy Ryglic. W okresie poprzedzającym święto na lekcjach języka polskiego, historii i na godzinach wychowawczych przeprowadzane były stosowne pogadanki, a korytarze i sale lekcyjne zdobiły gazetki ściennie poświęcone Ludowemu Wojsku Polskiemu⁷⁹.

W pracy wychowawczej szkół wykorzystywano także treści związane z okragłymi rocznicami powstania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W szkołach podstawowych były one okazją do szeregu imprez i uroczystości oraz propagowania osiągnięć PRL w życiu gospodarczym, kulturalnym, politycznym i społecznym. W zarządzeniu ministra oświaty z maja 1954 r. dotyczącym organizacji kolejnego

⁷⁶ Okólnik nr 9 z dnia 14 stycznia 1960 r. w sprawie obchodów Dni Leninowskich i rocznicy układu o przyjaźni, pomocy i współpracy polsko-radzieckiej, Dz.Urz. MO 1960, nr 1, poz. 11.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Okólnik nr 32 z dnia 17 czerwca 1960 r. w sprawie obchodu 50-lecia zgonu Marii Konopnickiej, Dz.Urz. MO 1960, nr 9, poz. 161.

⁷⁹ Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

roku szkolnego, na który miało przypadać 10-lecie PRL podkreślone zostało, iż: „Problematyka X-lecia Polski Ludowej powinna być jak najszerszej wykorzystana do podniesienia poziomu i wyników pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół”⁸⁰.

Pięć lat później, z okazji 15-lecia PRL, ministerstwo także zaleciło szkołom, aby ze względu na szczególne wartości wychowawcze tematykę związaną z tą rocznicą „uczynić środkiem oddziaływania wychowawczego na uczniów w ciągu całego roku szkolnego 1959/1960”⁸¹. Minister Władysław Bieńkowski uznał, że: „Odpowiednie wykorzystanie tej tematyki skutecznie wpłynie na podniesienie wyników nauczania i wychowania”⁸². Również 20. rocznica powstania Polski Ludowej była okazją do szerokiej akcji propagandowej w szkołach. Ministerstwo, w myśl obowiązującej w okresie PRL oficjalnej wykładni historii Polski, przypominało, iż:

Powstanie władzy ludowej rozpoczęło nowy etap w dziejach narodu polskiego. Przewodnią i kierowniczą siłą narodu stała się klasa robotnicza oraz jej awangarda – partia marksistowsko-leninowska. Polityka PZPR wyraża najgłębsze interesy narodu polskiego, prowadzi kraj drogą postępu i rozwoju we wszystkich dziedzinach życia, wytycza drogę budownictwa socjalistycznego⁸³.

Problematyka związana z obchodami 20. rocznicy powstania PRL miała zostać wykorzystana w pracy szkół, ponieważ zawierała „bogate treści ideowo-polityczne, które przyczynią się do upowszechnienia i utrwalenia w świadomości młodzieży zasad ideowo-politycznych Polski Ludowej”⁸⁴. W całokształcie pracy dydaktycznej i wychowawczej w szkołach nauczyciele mieli w okresie jubileuszowego roku szkolnego w sposób szczególny:

- ukazywać dzieciom i młodzieży osiągnięcia PRL we wszystkich dziedzinach życia oraz ich dalsze perspektywy;
- popularyzować dokonania ludzi zasłużonych dla PRL;
- upowszechniać przeświadczenie, że ochrona i pomnażanie własności społecznej są obowiązkiem obywatelskim i warunkiem dobrobytu;
- przypominać polskie tradycje w walce o pokój i wyzwolenie narodowe i społeczne;
- pogłębiać uczucia patriotyzmu i dumy narodowej;
- wykazywać zakłamanie i antypolski charakter wrogiej propagandy;
- umacniać poczucie więzi z ZSRR i krajami socjalistycznymi;

⁸⁰ Zarządzenie Ministra Oświaty z 15 maja 1954 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1954/1955, Dz.Urz. MO 1954, nr 7, poz. 54.

⁸¹ Okólnik nr 19 z dnia 4 czerwca 1959 r. w sprawie obchodu XV-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.Urz. MO 1959, nr 5, poz. 70.

⁸² Tamże.

⁸³ Okólnik nr 34 z dnia 16 października 1963 r. w sprawie obchodów XX-lecia Polski Ludowej, Dz.Urz. MO 1963, nr 11, poz. 119.

⁸⁴ Tamże.

- popularyzować osiągnięcia krajów socjalistycznych, a także wykazywać wyższość socjalizmu nad kapitalizmem⁸⁵.

W Szkole Podstawowej w Tuchowie 10-lecie Polski Ludowej uczczono zostało uroczystą akademią i przeprowadzeniem pogadanek w klasach⁸⁶. Z kolei obchody 20-lecia PRL były tematem konferencji nauczycieli tuchowskiej szkoły podstawowej w grudniu 1963 r. Kierownik, Kazimierz Jaworski, zapoznał grono z treścią okólnika Ministerstwa Oświaty i podkreślił, iż problematyka rocznicy powinna w sposób szczególny zostać uwypuklona na lekcjach: języka polskiego, wiadomości o Polsce i świecie współczesnym, historii, geografii, wychowania muzycznego i na godzinach wychowawczych. W trakcie obrad opracowany został szczegółowy plan obchodów 20-lecia Polski Ludowej na terenie szkoły⁸⁷.

Tabela 100. Plan obchodów 20-lecia PRL w Szkole Podstawowej w Tuchowie w roku szkolnym 1963/1964

Lp.	Zadanie	Odpowiedzialni za wykonanie
1	2	3
1.	Wieczornica poświęcona wyzwoleniu Warszawy i ziemi tarnowskiej; opracowanie „żywej gazetki”, na której wybrani uczniowie będą co tydzień zamieszczać najświeższe wiadomości o wydarzeniach z życia politycznego, gospodarczego i kulturalno-oświatowego w PRL	światlica i biblioteka szkolna
2.	Zorganizowanie wieczornicy o tematyce „Ziemie Zachodnie i Północne”	kierownik szkoły Kazimierz Jaworski
3.	Wykonanie albumu o osiągnięciach PRL w dziedzinie gospodarki	nauczyciel – opiekun PCK, Maria Stradowa
4.	Przygotowanie zbioru poezji o tematyce walk o wolność i prawa ludu oraz sporządzenie gazetki bohaterów walczących o niepodległość PRL	Janina Jaskólska, Zofia Ciechanowska
5.	Spopularyzowanie na „Święcie pieśni” piosenek mówiących o dorobku kulturalnym i gospodarczym PRL	Helena Sułkowska
6.	Zorganizowanie wystawy rysunków na temat „XX-lecie PRL”	Stanisława Dudek, Eugeniusz Pyciński
7.	Akademia na 1 Maja	organizacje szkolne
8.	Uporządkowanie terenu szkoły na Wołowej	SKO
9.	Uporządkowanie terenu wokół szkoły	samorząd szkolny
10.	Zasadzenie drzewek na terenie ośrodka zdrowia	Liga Ochrony Przyrody
11.	Wycieczka do dworku Marii Konopnickiej	SKKT

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 5 listopada 1954 r., k. 141 (AS).

⁸⁷ Tamże, protokół nr 6 z 7 grudnia 1963 r., k. 339.

1	2	3
12.	Popularyzacja postaci polskich bohaterów walk o wolność i demokrację podczas poranków szkolnych	Maria Stardowa
13.	Wycieczka do Tarnowa i zwiedzanie zabytków miasta	wychowawcy klas IV
14.	Wykonanie haseł na 20-lecie PRL. Zorganizowanie poranka dla uczczenia rocznicy podpisania układu o przyjaźni polsko-radzieckiej	TPPR
15.	Rozpoczęcie starań o dobudowanie do istniejącej szkoły nowego skrzydła w celu poprawienia warunków nauki dla klas VIII	kierownik szkoły, rada pedagogiczna

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół nr 6 z 7 grudnia 1963 r., k. 339–340 (AS).

W planie obchodów 20. rocznicy powstania PRL, opracowanym przez Radę Pedagogiczną Szkoły Podstawowej w Tuchowie, przewidzianych zostało w sumie 15 różnorodnych form uczczenia tego jubileuszu. Oprócz zorganizowania wieczornic, poranków, akademii i wycieczek zaplanowano przygotowanie gazetek szkolnych, wystawę rysunków, wykonanie haseł i albumów. Znalazły się również zobowiązania do uporządkowania terenów szkolnych, zasadzenia drzewek przy ośrodku zdrowia oraz rozpoczęcie starań o dobudowanie nowego skrzydła do budynku szkolnego w celu poprawienia warunków nauki dla najstarszych klas.

Prace społeczne były także formą uczczenia 25-lecia PRL w Szkole Podstawowej w Łowczowie. Jej uczniowie brali udział w sadzeniu lasu, budowie drogi, porządkowaniu terenów wokół budynku szkolnego, wykonywaniu pomocy naukowych, naprawie lamp i oprawie introligatorskiej czasopism w bibliotece szkolnej. Oprócz tych działań harcerze z Łowczowa uczestniczyli w alercie harcerskim „Rocznica Manifestu PKWN”. W jego ramach porządkowali cmentarz wojenny z I wojny światowej. Dopelnieniem obchodów 25-lecia PRL w życiu szkoły była uroczysta akademia⁸⁸.

W 1966 r. odbyły się w Polsce główne obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego. Ministerstwo Oświaty nakazało szkołom staranne przygotowanie się do związanych z nimi imprez i uroczystości już sześć lat wcześniej⁸⁹. Od kierowników szkół oraz rad pedagogicznych oczekiwano opracowania konkretnych planów i szczegółowych wytycznych w tym zakresie. W lutym 1966 r. minister Wacław Tułodziński stwierdził, iż w obchodach tysiąclecia należy:

popularyzować wśród młodzieży naukową, postępową i laicką interpretację formowania się Państwa Polskiego i wydarzeń historycznych oraz pogłębiać znajomość rewolucyjnych przemian i osiągnięć Polski Ludowej w budownictwie socjalistycznym⁹⁰.

⁸⁸ Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1952–1992), b.s. (AS).

⁸⁹ S. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży...*, s. 260.

⁹⁰ Okólnik nr 2 z dnia 22 lutego 1966 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w 1966 r., Dz.Urz. MO 1966, nr 2, poz. 24.

Tym samym szkoły stały się jedną z aren trwającej wówczas konfrontacji pomiędzy ideą kościelnych uroczystości Milenium Chrześcijaństwa w Polsce, a ideologią państwowych obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Tabela 101. Plan na zakończenie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Szkole Podstawowej w Ryglicach

Lp.	Zadania i tematyka	Termin wykonania	Odpowiedzialni
1	2	3	4
1.	Urządzenie kącików historycznych w klasach na tematy: „Za wolność naszą i waszą”; „Dzieje oręża polskiego”; „Skąd przyszła wolność w 1945 r.”; „Ziemia tarnowska w tysiącleciu”	luty–marzec	wychowawcy, samorządy klasowe
2.	100% udział młodzieży klas III–VII w konkursie czytelnictwa	od grudnia 1965 do kwietnia 1966 r.	nauczyciele języka polskiego, historii, bibliotekarz
3.	Akademia z okazji 1 Maja z podkreśleniem tematyki Tysiąclecia Państwa Polskiego	kwiecień	grono nauczycielskie
4.	Urządzenie zbiórki makulatury na odbudowę kraju i stolicy pod hasłem: „Cały naród swojej młodzieży”	kwiecień–maj	ZHP, samorząd szkolny, grono nauczycielskie
5.	Dzień Zwycięstwa nad Faszyzmem – akademia	9 maja	ZHP, samorząd szkolny, grono nauczycielskie
6.	Dni Oświaty Książki i Prasy pod hasłem: „Rozwój oświaty w przekroju historycznym ze szczególnym podkreśleniem osiągnięć PRL”	maj	ZHP, samorząd szkolny, grono nauczycielskie
7.	500. rocznica powrotu Polski nad Bałtyk	czerwiec	ZHP, samorząd szkolny, grono nauczycielskie
8.	Wystawa prac dziecięcych (rysunki i prace ręczne)	czerwiec	nauczyciele plastyki i zajęć praktycznych
9.	Urządzenie wycieczki historycznej Kraków – Ojców – Góry Świętokrzyskie	maj–czerwiec	kierownik szkoły
10.	Spartakiada tysiąclecia	czerwiec	ZHP, drużynowi
11.	Rocznica wybuchu II wojny światowej – akademia na rozpoczęcie roku szkolnego 1966/1967	1 września	Wychowawcy
12.	100. rocznica urodzin J. Marchlewskiego – apel	październik	samorząd szkolny

1	2	3	4
13.	49. rocznica rewolucji październikowej – akademia	listopad	wychowawcy
14.	136. rocznica powstania listopadowego – wieczornica	listopad	nauczyciele historii
15.	168. rocznica urodzin poety A. Mickiewicza – wieczornica	grudzień	nauczyciele języka polskiego

Źródło: Protokoły Rady Pedagogicznej SP w Ryglicach (1966–1967), protokół z 8 lutego 1966 r., b.s. (AS).

Zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Oświaty w Szkole Podstawowej w Ryglicach program obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w roku szkolnym 1965/1966 i kolejnym przewidywał apele, wieczornice i akademie poświęcone rocznicom istotnych wydarzeń historycznych przypominających tradycję walk narodowowyzwoleńczych i rolę klasy robotniczej w walce o wyzwolenie społeczne. Wśród zadań do zrealizowania przewidziano wycieczkę historyczną, zawody sportowe, zbiórkę makulatury, uczestnictwo w ministerialnym konkursie czytelnictwa, wystawę rysunków i prac ręcznych wykonanych przez uczniów oraz urządzenie tematycznych kącików historycznych w salach lekcyjnych.

Na terenie Szkoły Podstawowej w Gromniku w roku kończącym obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego zorganizowana została tylko okolicznościowa wieczornica. Natomiast dzieci i młodzież szkolna wystąpiły ze swoim własnym programem artystycznym podczas uroczystości przygotowanych przez gromadzką komisję Frontu Jedności Narodowej. Nauczyciele uczący wychowania technicznego zobowiązali się posadzić w parku i okolicy szkoły 50 drzewek oraz wykonać tyleż samo budek lęgowych dla ptaków. Tematyka tysiąclecia była realizowana na lekcjach języka polskiego i historii⁹¹.

W Szkole Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie tematyka obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego była obecna w działalności dydaktycznej i wychowawczej przez cały rok 1966. Sporządzone zostały klasowe plany uczestnictwa w okolicznościowych wydarzeniach oraz organizacji imprez i podejmowania zobowiązań. Na godzinach wychowawczych omawiane były kwestie angażowania się dzieci i młodzieży w czyny społeczne. Przedstawiano postaci historyczne, uznane przez nauczycieli za lokalnych bohaterów walk o wyzwolenie społeczne i narodowe, takich jak: Józef Bem, Kazimierz Brodziński, Julian Goslar, Edward Dembowski. Święto Pracy, a także Dni Oświaty Książki i Prasy były obchodzone pod hasłem Tysiąclecia Państwa Polskiego. Jubileusz stał się motywem przewodnim w pracy szkolnych organizacji uczniowskich⁹². Jego tematykę nauczycie oma-

⁹¹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Gromniku (1965–1966), protokół z 9 marca 1966 r., b.s. (AS).

⁹² Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1964–1966), protokół nr 8 z 23 marca 1966 r., b.s. (AS).

wiali podczas posiedzeń rady pedagogicznej szkoły. 25 października 1966 r. zapoznali się z referatem Władysława Gomułki z okazji Tysiąclecia Państwa Polskiego. W dyskusji nad jego тезami grono pedagogiczne wyciągnęło następujące wnioski: należy podjąć działania zmierzające do zapoznania młodzieży z osiągnięciami Polski Ludowej oraz wyrabiać w niej poczucie dumy i rozwijać uczucia patriotyczne; trzeba podjąć walkę z wulgaryzmami w języku. Te zagadnienia miały być także omawiane podczas zebrań z rodzicami⁹³. Kulminacją obchodów tysiąclecia w tej szkole był dzień 11 grudnia, w którym to odbyła się uroczystość przekazania społeczności szkolnej nowego sztandaru. Aktu tego dokonał I sekretarz Komitetu Powiatowego PZPR, Eugeniusz Michon⁹⁴.

W latach pięćdziesiątych do rangi najważniejszego święta państwowego obchodzonego w szkołach podstawowych rokrocznie urosło 1 Maja – Święto Pracy. W wymiarze ogólnopaństwowym jego ranga wynikała z prymatu pracy w terminologii komunistycznej:

W propagandzie realnego socjalizmu marksistowska ekonomia została sprowadzona do kultu ciężkiej pracy fizycznej – w fabryce, kopalni, hucie, na polu (najlepiej spółdzielczym, wspólnym). Do tego pojęcia odwoływał się cały oficjalny system wartości – ludzi ceniono w zależności od tego, jak pracowali. Bohater pozytywny tych czasów to barczysty robotnik w kombinezonie⁹⁵.

Wymowa święta 1 Maja miała podkreślać prymat społeczny klasy robotniczej i już w pierwszych latach po zakończeniu wojny jego celebrowanie była uważana za test świadczący o tym, jak społeczności szkolne „dostosowują się do nowej rzeczywistości”⁹⁶. Dla osób dorosłych, w tym też dla nauczycieli, uczestnictwo w procesie przygotowania oraz w samych obchodach tego święta „miało być powtórny kształceniem, rewolucyjną szkołą przeznaczoną dla tych, którzy odebrali złe wykształcenie w przedrewolucyjnych czasach”⁹⁷. W ramach wspomnianego procesu przygotowywania do celebrowania 1 Maja uczący byli zobowiązani przeprowadzać w klasach stosowne pogadanki, zaś uczniowie pisać wypracowania tematycznie związane z obchodzeniem święta w ich rodzinnych domach. Niekiedy po zakończeniu świątecznego czasu pisali prace relacjonujące obchody, w których dzielili się także swoimi wrażeniami z uczestnictwa w tych wydarzeniach⁹⁸.

W roku szkolnym 1952/1953 sprawa uroczystości pierwszomajowych była przedmiotem konferencji z kierownikami szkół zorganizowanej przez Wydział

⁹³ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1966–1968), protokół nr 4 z 25 października 1966 r., b.s. (AS).

⁹⁴ J. Łabno, dz. cyt., s. 41; por. Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1966–1968), protokół nr 5 z 15 listopada 1966 r., b.s. (AS).

⁹⁵ P. Osęka, dz. cyt., s. 67.

⁹⁶ K. Kosiński, dz. cyt., s. 252.

⁹⁷ P. Sowiński, *Komunistyczne święto. Obchody 1 maja w latach 1948–1954*, Warszawa 2000, s. 17.

⁹⁸ Tamże, s. 19.

Oświaty w Tarnowie 24 i 27 kwietnia 1953 r. Omówiono na niej zarządzenia Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie i podano wytyczne Komitetu Obchodu Święta 1 Maja w Tarnowie. Szczególnie eksponowanym elementem obchodów były zobowiązania podejmowane przez uczniów, nauczycieli, organizacje uczniowskie, komitety rodzicielskie i opiekuńcze oraz ZOZ-y i MOZ-y. Dotyczyły one spraw wychowawczych, dydaktycznych i społeczno-użytkowych. W sumie nauczyciele szkół podstawowych w Tarnowie zadeklarowali społeczne przepracowanie 761 godzin. Uczniowie zobowiązali się przepracować 1824 godziny w PGR-ach i spółdzielniach produkcyjnych, a także zebrać dodatkowo 5719 kg złomu, 675 kg makulatury oraz 118 kg używanej odzieży. Komitety rodzicielskie i opiekuńcze podjęły zobowiązania zakupu 100 książek do bibliotek szkolnych, zaopatrzenia szkół w werble i fanfary, premiowania „przodowników nauki”, wymalowania ogrodzeń przed szkołami, uszycia kostiumów dla szkolnych zespołów artystycznych itp.⁹⁹ Akademie pierwszomajowe odbywały się w dniach od 28 do 30 kwietnia i były kontrolowane przez pracowników Wydziału Oświaty, podobnie jak przygotowanie przez szkoły odpowiednich dekoracji budynków szkolnych i sal lekcyjnych. W miejskim pochodzie pierwszomajowym wzięli udział uczniowie klas VII wraz z nauczycielami. Pochód otwierały drużyny harcerskie w liczbie 1200 harcerzy i harcerek ubranych w mundurki, z kwiatami i okolicznościowymi hasłami. W sprawozdaniu z uroczystości Święta Pracy Karol Neiser, kierownik wydziału, podsumował:

Tematyką 1 Maja przeпојone były lekcje w szkołach już od 24 kwietnia b.r. zaś gazetki ściennie, hasła uwzględniały nastroje szkoły ze strony wizualnej. Szkolne zespoły artystyczne obsługiwały szereg akademii na tutejszych zakładach pracy, spółdzielniach produkcyjnych i PGR-ach, zespoły artystyczne szkół podstawowych nr 1, 3, 4, 6 obsługiwały trzy-cztery akademie, inne jedną lub dwie. Występy zespołów były na wysokim poziomie¹⁰⁰.

W Szkole Podstawowej nr 7 im. S. Staszica w Tarnowie w roku szkolnym 1953/1954 już tydzień przed 1 maja uczniowie omawiali zagadnienia związane ze Świętem Pracy podczas lekcji języka polskiego i historii, a na zajęciach praktycznych wykonywali hasła, transparenty i szturmówki oraz przystrajali sale, korytarze i budynek szkoły. 29 kwietnia odbył się uroczysty poranek z udziałem nauczycieli, młodzieży i rodziców. Natomiast w samym dniu 1 maja klasy VII wraz z wychowawcami uczestniczyły w pochodzie pierwszomajowym. Obchodem Święta Pracy towarzyszyło podejmowanie zobowiązań. Józef Strada, kierownik szkoły, ocenił, iż:

⁹⁹ Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 2 maja 1953 r. w sprawie obchodu Święta Pracy, s. 1 (ANK/OT sygn. WOT I/32).

¹⁰⁰ Tamże, s. 2.

Młodzież szkolna i środowisko przeżyła silnie to święto i to wpłynie dodatnio na dalsze kształcenie polityczne i zrozumienie przemian, jakie dokonują się w Polsce Ludowej¹⁰¹.

W roku szkolnym 1965/1966 dzieci i młodzież ze Szkoły Podstawowej w Zalasowej brały udział w ogólnogromadzkiej akademii pierwszomajowej, którą przygotowali nauczyciele i członkowie ZMW. W programie akademii znalazł się referat na temat historii ruchu robotniczego, nawiązujący do Tysiąclecia Państwa Polskiego, wygłoszony przez nauczycielkę Izabelę Liczko. Na część artystyczną złożyły się recytacje oraz pieśni rewolucyjne i robotnicze w wykonaniu szkolnego zespołu artystycznego¹⁰².

W Szkole Podstawowej nr 17 w Tarnowie w roku szkolnym 1970/1971 akademii z okazji święta 1 Maja została zorganizowana w dniu 29 kwietnia. Składał się na nią referat Andrzeja Kobyłańskiego nawiązujący do 25. rocznicy powstania PRL i 100. rocznicy urodzin W. Lenina. Na część artystyczną akademii złożyły się pieśni pierwszomajowe, montaże słowno-muzyczne wykonane wspólnie przez młodzież szkoły podstawowej i IV Liceum. Uczniowie uczcili także Święto Pracy podjęciem okolicznościowych zobowiązań¹⁰³.

W pracy wychowawczej szkół istotną rolę odgrywała kwestia wyboru patrona, którym była postać z panteonu bohaterów narodowych, osobowość lub w niektórych wypadkach instytucja, mająca niekwestionowane osiągnięcia w dziedzinie państwowej kultury, nauki i sztuki bądź jej działalność polityczna, społeczna lub wojskowa miała szczególny wymiar dziejowy. Stawała się ona wzorem do naśladowania dla uczniów uczęszczających do danej placówki. Wokół postaci patrona szkoły społeczność uczniowska i nauczycielska budowały swoją tradycję i obrzędowość. Ów bohater posiadał również w stosunku do nich funkcję integrującą oraz inspirował proces zdobywania i pogłębiania wiedzy. Jak zauważył Witold Kozłowski – w codziennej pracy wychowawczej dzięki postaci patrona szkoły docierało się do świadomości dziecka, a poprzez to między innymi dostarczało mu wzorów postępowania, budziło emocje, rozwijało ocenę ludzkich czynów. To powodowało, że patron stawał się punktem odniesienia dla wielu rzeczy, jakie uczeń wykonywał zarówno w szkole, jak i w środowisku¹⁰⁴.

W realiach Polski Ludowej dobór patronów dla szkół był powiązany z ideałami i celami wychowania socjalistycznego. Stąd już w 1947 r. Ministerstwo Oświaty zastrzegło, iż:

w dążeniu do ściślejszego związania szkolnictwa z nową rzeczywistością polską, opartą na zasadniczych i dogłębnych przemianach życia naszego Państwa (...) przy nadawa-

¹⁰¹ Sprawozdanie z uroczystości na dzień 1 Maja w Szkole Podstawowej nr 7 w Tarnowie z 2 maja 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/42).

¹⁰² Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977), b.s. (AS).

¹⁰³ Kronika Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie (1965–1972), b.s. (AS).

¹⁰⁴ W. Kozłowski, *Bohater – patron w pracy wychowawczej*, Warszawa 1979, s. 23–24.

niu szkołom nazw będą uwzględniane tylko wnioski zawierające nazwiska osób, które życiem swoim i działalnością swoją, służąc idei demokratycznej, walczyły o godność, wielkość i rozwój narodu, i przyczyniły się do zwycięstwa demokracji ludowej¹⁰⁵.

W kolejnych uregulowaniach prawnych opublikowanych przez Ministerstwo Oświaty, dotyczących kwestii nazw szkół zostało ustalone, że:

Szkoły, których poziom naukowy i wychowawczy oraz stan wyposażenia materialnego jest dostatecznie wysoki, mogą w nazwach przybrać imiona osób lub instytucji, które działalnością swoją, służąc idei demokratycznej, walczyły o postęp, godność, wielkość i rozwój narodu¹⁰⁶.

Przy wyborze imion patronów szkoły powinny kierować się związkami proponowanych kandydatów z miejscowością, w której istnieje placówka. Ostateczne zatwierdzenie patrona należało do Ministerstwa Oświaty.

Tabela 102. Patroni szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego według stanu z 1973 r.

Lp.	Szkoła Podstawowa	Patron
1	2	3
1.	nr 1 Tarnów	Klementyna Hoffmanowa
2.	nr 2 Tarnów	Stanisław Konarski
3.	nr 3 Tarnów	Maria Konopnicka
4.	nr 4 Tarnów	Mikołaj Kopernik
5.	nr 5 Tarnów	Tadeusz Kościuszko
6.	nr 6 Tarnów	Juliusz Słowacki
7.	nr 7 Tarnów	Stanisław Staszic
8.	nr 8 Tarnów	Jan Szczepanik
9.	nr 9 Tarnów	Marceli Nowotko
10.	nr 11 Tarnów	Maria Dąbrowska
11.	nr 12 Tarnów	Henryk Sienkiewicz
12.	nr 13 Tarnów	Tadeusz Czacki
13.	nr 14 Tarnów	Stefan Jaracz
14.	nr 15 Tarnów	Józef Bem
15.	nr 16 Tarnów	Karol Świerczewski

¹⁰⁵ Okólnik nr 17 z dnia 21 maja 1947 r. w sprawie nazw szkół, Dz.Urz. MO 1947, nr 6, poz. 140.

¹⁰⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z 21 sierpnia 1952 r. w sprawie nazw szkół ogólnokształcących, Dz.Urz. MO 1952, nr 14, poz. 111; por. Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 25 maja 1960 r. w sprawie nazw szkół ogólnokształcących, zakładów kształcenia nauczycieli, szkół zawodowych i innych placówek oświatowo-wychowawczych, Dz.Urz. MO 1960, nr 8, poz. 131.

1	2	3
16.	nr 18 Tarnów	Hanka Sawicka
17.	nr 20 Tarnów	Władysław Broniewski
18.	SP Bogoniowice	XX-lecie PRL
19.	SP Ciężkowice	Stefania Sempołowska
20.	SP Łęg Tarnowski	Aleksander Zawadzki
21.	SP Łękwica	Bohaterzy Westerplatte
22.	SP Niedomice	XXV-lecie PRL
23.	SP Nowa Jastrzębka	Tadeusz Kościuszko
24.	SP Pławna	Związek Młodzieży Wiejskiej
25.	SP Siekierczyna	Stefan Batory
26.	SP Stare Żukowice	I Armia Wojska Polskiego
27.	SP Zgłobice	Wanda Wasilewska

Źródło: Sprawozdania S-O-17 GUS z września 1973 r. szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego (ANK/OT sygn. WOT XIV/2); Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie z 17 maja 1969 r. do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie zawierające wykaz szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego posiadających imiona wraz z określeniem roku nadania imienia (ANK/OT sygn. WOT XIV/20).

W 1973 r. 10 szkół podstawowych (10,5%) w powiecie tarnowskim posiadało swoich patronów, natomiast w Tarnowie było to 17 szkół (85%). W ośmiu przypadkach nazwy tarnowskich placówek miały tradycję sięgającą okresu galicyjskiego lub międzywojennego (SP nr 1 – Klementyna Hoffmanowa, SP nr 2 – Stanisław Konarski, SP nr 3 – Maria Konopnicka, SP nr 4 – Mikołaj Kopernik, SP nr 5 – Tadeusz Kościuszko, SP nr 6 – Juliusz Słowacki, SP nr 7 – Stanisław Staszic, SP nr 13 – Tadeusz Czacki). W okresie PRL do 1973 r. nadano imiona nowych patronów dziewięciu szkołom podstawowym. Bezpośrednie konotacje ideologiczne miało trzech z nich: Marceli Nowotko (SP nr 9, nadanie imienia – 1961 r.), Karol Świerczewski (SP nr 16, nadanie imienia – 1962 r.) i Hanka Sawicka (SP nr 18, nadanie imienia – 1968 r.). Trzech było akceptowanymi i popieranymi przez władzę ludową twórcami kultury: Maria Dąbrowska (SP nr 11, nadanie imienia – 1965 r.), Stefan Jaracz (SP nr 14, nadanie imienia – 1963 r.) oraz Władysław Broniewski (SP nr 20, nadanie imienia – 1964 r.). Pozostałych trzech to wybitne postaci w historii Polski, wśród nich pisarz Henryk Sienkiewicz (SP nr 12, nadanie imienia – 1967 r.). O wyborze Józefa Bema (SP nr 15 nadanie imienia – 1960 r.) i Jana Szczepanika (SP nr 8, nadanie imienia – 1972 r.) zadecydowały łączące ich z Tarnowem więzi i szczególne znaczenie dla lokalnego środowiska¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Daty roczne nadania imienia wymienionym szkołom podstawowym podane za: Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie z 17 maja 1969 r. do Kuratorium

W powiecie tarnowskim, według danych z 1950 r., tylko trzy szkoły były wykazywane jako posiadające własnych patronów. Były to: szkoła im. Z. Krasińskiego w Jastrzębi, szkoła im. Królowej Jadwigi w Jastrzębi i szkoła im. S. Batorego w Siekierczynie¹⁰⁸. Natomiast w analizowanym 1973 r. zestaw patronów szkół powiatowych już zdecydowanie odzwierciedlał aksjologię okresu PRL. Bohaterami niezaczerpniętymi bezpośrednio z panteonu postaci zasłużonych dla komunizmu, aczkolwiek akceptowanymi przez oficjalne władze byli: Stefania Sempołowska – patronka Szkoły Podstawowej w Ciężkowicach, Tadeusz Kościuszko – patron Szkoły Podstawowej w Nowej Jastrzębce oraz obrońcy Westerplatte – patronujący Szkole Podstawowej w Łękawicy. Za postać o charakterze apolitycznym można w tym kontekście uznać osobę króla Stefana Batorego, który dalej patronował społeczności Szkoły Podstawowej w Siekierczynie. Pozostałe sześć szkół podstawowych w powiecie tarnowskim (60% posiadających imiona) otrzymało nazwy *stricte* propagujące ideały socjalistyczne (SP w Bogoniowicach – im. XX-lecia PRL; SP w Łęgu Tarnowskim – Aleksander Zawadzki; SP w Niedomicach – XXV-lecie PRL; SP w Pławnej – Związek Młodzieży Wiejskiej; SP w Starych Żukowicach – I Armia Wojska Polskiego; SP w Zgłobicach – Wanda Wasilewska). Niekiedy społeczność szkolna, a nawet lokalna, nie miały wpływu na taki wybór patrona dla swojej szkoły. Świadczy o tym przykład Szkoły Podstawowej w Łęgu Tarnowskim, której w 1964 r. z góry narzucono nowego patrona w osobie Aleksandra Zawadzkiego, wybitnego działacza komunistycznego i ówczesnego przewodniczącego Rady Państwa. Wskazanie tego patrona dla tej szkoły miało przede wszystkim wymiar propagandowy i wiązało się ze śmiercią A. Zawadzkiego, która nastąpiła w sierpniu, zaś w październiku miał zostać oddany do użytku nowy budynek szkoły, wzniesiony w ramach akcji „Tysiąc szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego”. Natomiast samo zatwierdzenie przez radę pedagogiczną osoby A. Zawadzkiego na patrona Szkoły Podstawowej w Łęgu Tarnowskim odbyło się na posiedzeniu tego gremium 9 września 1964 r., nieco ponad miesiąc od jego śmierci i około półtora miesiąca przed uroczystością oddania do użytku nowego budynku¹⁰⁹.

Sprawa wyboru patrona dla szkoły podstawowej absorbowwała nie tylko społeczność szkolną, ale również lokalne środowisko, władze miejskie, powiatowe, gminne i partyjne. Przykładem dyskusji nad wyborem osoby przyszłego patrona było posiedzenie Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18, będącej wówczas najmłodszą placówką tego typu w Tarnowie, z dnia 30 października 1967 r., na którym przedłożony został wniosek komitetu rodzicielskiego, aby nadać szkole imię W. Lenina. Kazimierz Knapik, kierownik szkoły, popierając wniosek, tłumaczył, iż:

Okręgu Szkolnego w Krakowie zawierające wykaz szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego posiadających imiona wraz z określeniem roku nadania imienia (ANK/OT sygn. WOT XIV/20); A. Pragłowska, *Zapomniany wynalazca. O Janie Szczepaniku*, Tarnów 2002, s. 132.

¹⁰⁸ Wykaz szkół posiadających nazwy (ANK/OT sygn. WOT IV 3/3, s. 105).

¹⁰⁹ M. Czosnyka, *Szkoła Podstawowa im. Ojca św. Jana Pawła II w Łęgu Tarnowskim...*, s. 133.

szkoła tutejsza na nowym osiedlu spełnia bardzo ważną misję wychowania obywatelskiego i dlatego imię wodza Wielkiej Rewolucji Październikowej podniesie autorytet i ułatwi pracę. Nadto będzie możliwość nawiązania łączności z Hutą im. Lenina, co może przyczynić się do korzystnych ze szkołą kontaktów¹¹⁰.

Pomimo poparcia tej propozycji przez grono nauczycielskie na konferencji 21 grudnia omawiane były już cztery inne propozycje nazwisk do wyboru na patrona szkoły. Kierownik zaproponował: Pawła Findera, Wandę Wasilewską, Hanę Sawicką i Ignacego Fika. We wniosku do Wydziału Oświaty nauczyciele wskazali na Pawła Findera i Hanę Sawicką. Swoją decyzję co do potrzeby posiadania patrona przez szkołę oraz wyboru wskazanych postaci motywowali dobrym stanem bazy lokalowo-materialnej szkoły, pełną realizacją programu nauczania, robotniczym pochodzeniem kadry nauczycielskiej i większości uczniów, wysokim upartymowaniem grona pedagogicznego oraz wysokim poziomem pracy rady pedagogicznej, POP, ogniska ZNP i komitetu rodzicielskiego¹¹¹.

Przykładem wyboru patrona związanego z lokalnym środowiskiem i miejscowością było nadanie imienia Jana Szczepanika Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie. Wydarzenie to odbyło się 13 czerwca 1972 r. i zostało połączone z Dniem Pamięci Jana Szczepanika przypadającym w okresie obchodów Dni Tarnowa. Podczas uroczystości dyrektor szkoły, Zofia Dymon, w swoim przemówieniu podkreśliła, że na osobę Jana Szczepanika należy spojrzeć jako na:

prekursora śmiałych rozwiązań technicznych, którego pomysły stanowiły ważny etap w historii rozwoju zwłaszcza włókiennictwa, fotografii i filmu. Tak oceniając jego wkład w dzieje techniki, mamy prawo być z niego dumni, szczyć się nim. Zasłużył na trwałe miejsce w naszej pamięci!¹¹²

W uczniowskim ślubowaniu również znalazło się odwołanie do patrona szkoły:

My, Młodzież Szkoły Podstawowej nr 8, przyrzekamy, że Patron naszej szkoły, Jan Szczepanik, będzie odtąd naszym wzorem. Pracowitość i pasja twórcza Wielkiego Szczepanika będzie dla nas przykładem, jak mamy rozwijać nasze zdolności i talent. Przyrzekamy swoją nauką i pracą dążyć wytrwale tak jak On do zamierzonego celu¹¹³.

Uroczystość nadania imienia szkole była jednym z najważniejszych wydarzeń w historii każdej placówki. Angażowała nie tylko nauczycieli, uczniów i rodziców, ale również całą lokalną społeczność. W wytycznych w sprawie ceremoniału szkolnego z 1973 r. ministerstwo przypominało, iż takie wydarzenia mają odbywać się w obecności przedstawicieli terenowych władz państwowych i par-

¹¹⁰ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966–1968), protokół nr 3 z 30 października 1967 r., b.s. (AS).

¹¹¹ Tamże, protokół z 21 grudnia 1967 r., b.s.

¹¹² Cytat za: A. Pragłowska, dz. cyt., s. 133.

¹¹³ Tamże.

tyjnych, kuratorium okręgu szkolnego, ewentualnie członków rodziny patrona lub osób z nim związanych¹¹⁴.

W Szkole Podstawowej nr 18 miała ona miejsce 28 stycznia 1968 r.¹¹⁵ Byli na niej obecni: pierwszy sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR Czesław Domała, pierwszy sekretarz Komitetu Powiatowego PZPR Eugeniusz Michoń, przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie Józef Klose, przewodniczący Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu Zenon Musiał, poseł na Sejm PRL Stanisław Opałko, wicekurator Okręgu Szkolnego Krakowskiego Jan Nowak i inspektor szkolny Fryderyk Łazarz. Część oficjalna uroczystości składała się z przemówień zaproszonych gości, odczytania decyzji kuratorium dotyczącej nadania szkole imienia Hanki Sawickiej oraz odsłonięcia popiersia patronki. Dokonał go przy dźwiękach hymnu Światowej Federacji Młodzieży Demokratycznej pierwszy sekretarz KW PZPR Czesław Domała, który w swoim przemówieniu podsumował: „Walka i życie bohaterki, gorącej patriotki, komunistki i przywódcy młodzieży jest godne naśladowania przez młode pokolenie”¹¹⁶. Na część artystyczną tej uroczystości złożyły się: montaż o życiu H. Sawickiej, piosenki, recytacje oraz tańce: polonez, krakowiak i wiązanka tańców szkolnych.

Plany pracy szkół podstawowych obejmowały imprezy i uroczystości szkolne, wśród których nie mogło zabraknąć obchodów rocznic związanych z patronem szkoły, a jego życiorys i dokonania podkreślano i wykorzystywano zarówno w działalności wychowawczej, jak i dydaktycznej placówek. 3 grudnia 1969 r. w Szkole Podstawowej nr 6 im. J. Słowackiego odbyła się wieczornica dla uczczenia 160. rocznicy urodzin i 120. rocznicy śmierci poety. Przy blasku świec uczennice klas VII i VIII przedstawiły montaż biograficzno-poetycki o J. Słowackim. W jego programie znalazły się inscenizacje fragmentów „Balladyny”, poematu „Ojciec zadumionych”, a także recytacja wiersza „Testament mój”¹¹⁷.

Ze względu na postać swojego patrona, J. Bema, Szkoła Podstawowa nr 15 utrzymywała kontakty z młodzieżą węgierską, która często odwiedzała tarnowską placówkę. Wizyty te były okazją do wspólnego uczenia postaci tego bohatera. Delegacje młodzieży polskiej i węgierskiej składały wieńce przy mauzoleum generała¹¹⁸. Szkołę odwiedzali również przedstawiciele załogi statku Polskich Li-

¹¹⁴ Ceremoniał szkolny. Wytyczne..., s. 14.

¹¹⁵ Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966–1984), b.s (AS); M. Czosnyka, *Szkoła Podstawowa nr 18 im. Jana Kochanowskiego w Tarnowie. 5 dekad nauki i pracy, czyli pół wieku w Osiemnaście 1966–2016*, Tarnów 2016, s. 10.

¹¹⁶ „Tarnowskie Azoty” z 2 lutego 1968 r., nr 5 (176), s. 2.

¹¹⁷ Kronika Szkoły Podstawowej im. J. Słowackiego w Tarnowie (1967–1974), s. 19–21 (ANK/OT sygn. Sz.P.Sło. 4).

¹¹⁸ Początkowo patronem Szkoły Podstawowej nr 15 miał być Ho Chi Minh, przywódca komunistycznego Wietnamu. Ostatecznie jednak minister oświaty zatwierdził nazwę szkoły oraz – jako jej patrona – gen. J. Bema, pismem z 15 kwietnia 1960 r., G. Kubacki, *Szkoła Podstawowa nr 15 im. gen. Józefa Bema* [w:] *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 14.: *Grabówka*, red. S. Potępa, Tarnów 2006, s. 141.

nii Oceanicznych „Generał Bem”¹¹⁹. Uczniowie prowadzili także kącik pod hasłem: *Halo! M/S „Generał Bem” na trasie*, gdzie umieszczana była korespondencja prowadzona z załogą statku oraz mapa z zaznaczonym miejscem, w którym w danym momencie znajdował się okręt. Postać patrona była też płaszczyzną do utrzymywania kontaktu z innymi szkołami podstawowymi noszącymi imię generała J. Bema: SP nr 7 w Ostrowcu Wielkopolskim i SP w Starym Polu w powiecie malborskim. Delegacja szkoły z Ostrowca gościła w tarnowskiej placówce w październiku 1969 r., przy okazji uroczystych obchodów 175. rocznicy urodzin bohatera Wiosny Ludów na Węgrzech i 40. rocznicy sprowadzenia jego prochów do Tarnowa¹²⁰.

Odnosić należy również przypadki uczestnictwa w uroczystościach szkolnych poświęconych patronowi szkoły osób związanych z jego postacią. Sytuacja taka miała miejsce w Szkole Podstawowej nr 9 w Tarnowie, której patronem od 1961 r. był Marcei Nowotko. W kronice tej placówki jako jedno z najważniejszych wydarzeń w roku szkolnym 1966/1967 odnotowano wizytę Eufemii Nowotkowej (żony patrona) związaną z obraniem imienia Marcelego Nowotki przez szereg drużyn harcerskich w tej szkole:

W tym roku szkolnym miało miejsce bardzo ważne wydarzenie. Tutejszy szereg drużyn harcerskich otrzymał imię Marcelego Nowotki. W uroczystości tej brała udział Eufemia Nowotkowa, która wręczyła harcerkom Krzyże Harcerskie wraz z najlepszymi życzeniami. Uczniowie i nauczyciele mówili, że ta uroczystość wywarła niezapomniane wrażenie. Dla młodzieży szkolnej, środowiska, które bardzo licznie uczestniczyło w tej uroczystości szkolnej, przyjazd Eufemii Nowotkowej, jej bezpośrednie rozmowy i obecność sprawiły, że patron szkoły Marcei Nowotko i jego patriotyczna działalność stały się bliskie ludziom, którzy nie tylko z dumą nosili jego imię jako patrona, ale całym sercem naśladować pragnęli jego życie poświęcone Polsce – Partii – Towarzyszom¹²¹.

Oprócz nadania imienia szczególnymi wydarzeniami w historii każdej szkoły podstawowej były uroczyste przekazania do użytku nowych budynków szkolnych oraz wręczenia sztandarów szkolnych mających duże znaczenie w budowaniu

¹¹⁹ M/S „Generał Bem” był drobnicowcem zbudowanym w 1940 r. we włoskiej stoczni w Trieście jako „Dona Aniceta”. Zakupiony od Hong-Kongu, w latach 1950–1971 eksploatowany (pod nazwą „Generał Bem”) przez Polskie Linie Oceaniczne, a następnie sprzedany greckiemu armatorowi. Zob.: M/S „Generał Bem” na morzach i oceanach, „Tarnowskie Azoty” z 15 listopada 1968 r., nr 46 (217), s. 4; *Pod banderą M/S „Generał Bem”*, „Tarnowskie Azoty” z 4 lipca 1969 r., nr 29 (251), s. 6; J. Piwowski, *Flota spod biało-czerwonej*, Warszawa 1989, s. 118; Z. Brocki, *Nazwy statków morskich wywodzące się od nazwisk uczonych i techników*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1964, t. 9, nr 1, s. 156.

¹²⁰ Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1960–1996), strony różne (AS).

¹²¹ Cytat za: A. Adamczyk, *Funkcjonowanie i rozwój Szkoły Podstawowej nr 9 im. Orląt Lwowskich w Tarnowie w latach 1858–2002* [w:] *Szkoła Podstawowa nr 9 im. Orląt Lwowskich w Tarnowie. Jubileusz 150 lat*, Tarnów 2018, s. 42.

obrzędowości i symboliki szkolnej¹²². Szkoła Podstawowa nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie przeżywała uroczystość oddania do użytku nowego budynku szkolnego 3 września 1962 r. Uczestniczyli w niej przedstawiciele Ministerstwa Oświaty, Komitetu Powiatowego PZPR, Frontu Jedności Narodu, Głównego Zarządu Towarzystwa Marii Konopnickiej w Warszawie, miejskich władz samorządowych i oświatowych, organizacji społecznych oraz środowiska rodziców. Przecięcia wstęgi i symbolicznego przekazania budynku dokonał sekretarz KW PZPR w Krakowie, Stanisław Pięta. Następnie w holu szkoły odsłonięta została tablica pamiątkowa ku czci M. Konopnickiej. Temu wyjątkowemu wydarzeniu w życiu szkoły towarzyszyły: przygotowana przez grono nauczycielskie wystawa poświęcona historii szkoły oraz część artystyczna składająca się z deklamacji i śpiewów w wykonaniu chóru szkolnego¹²³.

14 lutego 1965 r. odbyła się uroczystość przekazania nowego budynku dla Szkoły Podstawowej w Kowalowej. Została ona upamiętniona okolicznościowym wpisem w kronice szkolnej:

Na uroczystość tę przybyli nie tylko młodszy i dorośli obywatele wsi Kowalowa, ale również liczni mieszkańcy sąsiednich wiosek oraz przedstawiciele władz powiatowych, władz partyjnych, władz oświatowych z sekretarzem Kom. Pow. PZPR L. Żukiewiczem, przewodniczącym PPRN inż. W. Krukiewiczem i insp. szkolnym F. Łazarzem. Po serdecznym powitaniu gości przez gospodarzy gromady i kierownictwo szkoły okolicznościowe przemówienie wygłosił przewodn. PPRN inż. W. Krukiewicz, który też dokonał uroczystego przekazania kluczy od szkoły. Następnie przybyła delegacja młodzieży SP im. M. Kopernika w Tarnowie złożyła swym kolegom serdeczne życzenia oraz przekazała zebrane przez samorząd uczniowski 1200 książek i wykonany własnymi siłami komplet pomocy technicznych wartości 2 tys. złotych. Przy tej okazji dyr. W. Skorupski, który w Kowalowej nauczał dzieci w ponurych latach hitlerowskiej okupacji, zaprosił tutejszą młodzież w gościnę do tarnowskiej szkoły im. Kopernika w Tarnowie. Po części oficjalnej nowy gmach szkoły napełnił się muzyką, śpiewami, deklamacjami i tańcami 25-osobowego zespołu artystycznego szkoły im. Kopernika w Tarnowie i miejscowej dziatwy szkolnej¹²⁴.

Innym przykładem takiego wydarzenia było oddanie do użytku w maju 1970 r. nowego budynku Szkoły Podstawowej w Zgłobicach. Uroczystość ta miała podwójny wymiar, gdyż oprócz nowego budynku szkoła otrzymała swojego patrona – Wandę Wasilewską. W ceremonii uczestniczyli oficjele: I sekretarz Komitetu Powiatowego PZPR Eugeniusz Michoń, sekretarz KP Leonard Żukiewicz, poseł

¹²² Zob. J. Czerwiński, *Wykorzystanie pracy masowej, obrzędowości i symboliki oraz wzorców osobowych w wychowaniu patriotycznym i obywatelskim w szkole* [w:] *System wychowawczy szkoły podstawowej*, red. T. Poznańska, Warszawa 1974, s. 24–25.

¹²³ J. Łabno, dz. cyt., s. 38; Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1961–1962), protokół nr 10 z 12 marca 1962 r., b.s. (AS); tamże, protokół nr 1 z 1 września 1962 r., b.s.

¹²⁴ Cytat za: M. Czosnyka, *Kowalowa. Zarys historii 1386–2016*, Tarnów-Kowalowa 2016, s. 154.

na sejm Tadeusz Michałek, prezes Powiatowego Komitetu ZSL Władysław Zięba, sekretarz Prezydium PRN Henryk Płaneta oraz inspektor Wydziału Oświaty PRN Fryderyk Łazarz. Wstęgę przeciął i przekazał na ręce dyrektora szkoły, Czesława Magiery, klucze do nowego obiektu szkolnego I sekretarz KP PZPR. Co warte podkreślenia, nowy budynek został wzniesiony kosztem 4,8 mln zł, a inwestycja ta została dofinansowana z SFBSiI, co było nagrodą za bardzo dobre wyniki w zbiorce na fundusz odnotowywane na terenie powiatu tarnowskiego¹²⁵.

19 października 1974 r. w Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie odbyło się uroczyste przekazanie ufundowanego przez komitet rodzicielski sztandaru szkolnego. Najmłodsza wówczas placówka oświatowa w mieście otrzymała go „za osiągnięcia w upowszechnianiu oświaty na Osiedlu Klikowskim i rolę, jaką odgrywa w środowisku ogólnomiejskim”¹²⁶. Uroczystość odbyła się w obecności władz politycznych, administracyjnych i oświatowych miasta Tarnowa, społeczności uczniowskiej oraz przedstawicieli rodziców. Aktu przekazania sztandaru szkole i wręczenia go dyrektorowi dokonał I sekretarz KP PZPR w Tarnowie, Eugeniusz Michoń. Następnie uczniowie złożyli pierwsze ślubowanie na sztandar szkolny. Rota ślubowania brzmiała:

Ślubuję uroczyście, że będę otaczał głębokim szacunkiem sztandar Szkoły Podstawowej nr 18 im. H. Sawickiej. Ślubuję, że będę pilnie wypełniał swoje obowiązki, a w przyszłości wykorzystam zdobytą w szkole wiedzę na pożytek ludziom i dla dobra naszej Socjalistycznej Ojczyzny¹²⁷.

Pozostałą część uroczystości wypełniły prezentacje artystyczne uczniów oraz występ zespołu „Świerczkowiacy” z Domu Kultury przy Zakładach Azotowych.

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wśród rocznic obchodzonych na terenie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego nie zabrakło uroczystości poświęconych wybitnym twórcom kultury i nauki polskiej. 5 listopada 1965 r. w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie odbył się wieczór dedykowany Stefanowi Żeromskiemu. Klasa VIII przygotowała na tę okoliczność montaż literacki opracowany pod kierunkiem nauczycielki języka polskiego, Stanisławy Łabuz. Urządzona została również niewielka wystawa dzieł S. Żeromskiego¹²⁸. W roku szkolnym 1971/1972 szczególnie uroczyście obchodzona była w szkołach podstawowych 500. rocznica urodzin Mikołaja Kopernika. Z tej okazji uczniowie Szkoły Podstawowej nr 8 uczestniczyli w konkursie „Kopernik – Wiedza – Przyszłość” gromadzili materiały dotyczące M. Kopernika, wykonali gazetki ściennie i zorganizowa-

¹²⁵ „Tarnowskie Azoty” z 15 maja 1970 r., nr 20 (295), s. 4.

¹²⁶ Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966–1984), b.s. (AS); *Sztandar dla Szkoły Podstawowej nr 18*, „Tarnowskie Azoty” z 26 października 1974 r., nr 43 (532), s. 6; M. Czosnyka, *Szkoła Podstawowa nr 18 im. Jana Kochanowskiego w Tarnowie...*, s. 14.

¹²⁷ Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966–1984), b.s. (AS).

¹²⁸ Kronika Szkoły Pomnika 1000-lecia Państwa Polskiego w Tarnowie-Świerczkowie, s. 124 (AS).

li wystawę związaną tematycznie z rocznicą. Postać M. Kopernika została uczczona okolicznościową akademią, a podsumowaniem rocznicowych obchodów był quiz wiedzy o Koperniku¹²⁹. Wśród osobowości polskiej kultury i nauki, których rocznice były upamiętniane w szkołach podstawowych, wymienić należy również: H. Sienkiewicza, A. Mickiewicza, J. Słowackiego, M. Konopnicką i F. Chopina.

Tabela 103. Uroczystości szkolne i rocznice, które odbyły się w Szkole Podstawowej w Łowczowie w roku szkolnym 1970/1971

Lp.	Uroczystość	Termin
1.	Święto Ludowego Wojska Polskiego	12 października
2.	53. rocznica rewolucji październikowej	7 listopada
3.	Rocznica wyzwolenia Krakowa i ziemi krakowskiej spod okupacji hitlerowskiej	18 stycznia
4.	Rocznica powstania Armii Czerwonej	22 lutego
5.	Międzynarodowy Dzień Kobiet	8 marca
6.	Święto Pracy	1 maja
7.	Dzień Dziecka	1 czerwca
8.	Zakończenie roku szkolnego	czerwiec

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1952–1992), s. 30–32 (AS).

W Szkole Podstawowej w Łowczowie w roku szkolnym 1970/1971 zorganizowano okolicznościowe obchody Święta Wojska Polskiego, rocznicy rewolucji październikowej, rocznicy wyzwolenia Krakowa i ziemi krakowskiej spod okupacji hitlerowskiej, rocznicy powstania Armii Czerwonej, Dnia Kobiet, Święta Pracy, Dnia Dziecka oraz zakończenia roku szkolnego. 1 czerwca – na Dzień Dziecka – urządzono „Dzień Sportu Szkolnego”, w trakcie którego uczniowie mogli rywalizować w szeregu dyscyplinach sportowych¹³⁰.

W państwach socjalistycznych Międzynarodowy Dzień Dziecka był obchodzony od 1950 r.¹³¹ W roku szkolnym 1952/1953 w Szkole Ćwiczeń TPD w Tarnowie jego obchody rozpoczęły się już 30 maja okolicznościowym capstrzykiem, a 31 maja uczniowie uczestniczyli w seansie filmowym w kinie „Krakus” oraz w grach i zabawach sportowych w parku jordanowskim. 1 czerwca odbył się w szkole uroczysty apel, podczas którego dzieci zostały obdarowane słodyczkami¹³². Z kolei w Szkole Podstawowej w Zalasowej w 1965 r. z okazji Dnia Dziecka

¹²⁹ Kronika Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie (1968–1973), b.s. (AS).

¹³⁰ Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1952–1992), s. 31 (AS).

¹³¹ K. Kosiński, dz. cyt., s. 242.

¹³² Księga protokołów Szkoły Ćwiczeń przy Liceum Pedagogicznym TPD w Tarnowie (1952–1954), protokół z 28 maja 1953 r., s. 45 (ANK/OT sygn. Sz.P.Konop. 106).

nauczyciele zorganizowali dla młodzieży z klas V–VII całonocną wycieczkę do Ciężkowic, natomiast dzieci klas młodszych odbyły wycieczkę do lasu połączoną z grami i zabawami oraz wręczeniem słodyczy¹³³.

Okazją do okolicznościowych imprez w szkołach podstawowych były również Dzień Matki, Międzynarodowy Dzień Kobiet oraz Dzień Nauczyciela. To ostatnie święto przechodziło pewną ewolucję. Jego idea narodziła się podczas Światowej Konferencji Nauczycielskiej obradującej w Warszawie w 1957 r. Jako tzw. Międzynarodowy Dzień Karty Nauczyciela obchodzone było 20 listopada lub łączone z innymi rocznicami, np. ze świętem Ludowego Wojska Polskiego. Ostatecznie kwestia Dnia Nauczyciela została uregulowana w Karcie Praw i Obowiązków Nauczyciela z 1972 r. Rozdział 3, artykuł 53 tej ustawy brzmiał: „W dniu rocznicy utworzenia Komisji Edukacji Narodowej, 14 października, każdego roku obchodzony będzie Dzień Nauczyciela”¹³⁴.

W 1957 r. obchody Dnia Nauczyciela zorganizował dla uczących z Tarnowa i powiatu tarnowskiego Związek Nauczycielstwa Polskiego. Dzień ten był wolny od zajęć lekcyjnych. W Szkole Podstawowej w Zalasowej młodzież przygotowała dla grona nauczycielskiego akademię i obdarowała swoich pedagogów skromnymi upominkami¹³⁵. Centralne (regionalne) obchody Dnia Nauczyciela rokrocznie odbywały się w Tarnowie i stały się okazją do wręczania uczącym odznaczeń, takich jak np. Złoty Krzyż Zasługi, a nawet wyższych – na przykład w 1968 r. wieloletni zasłużony dyrektor Szkoły Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie Józef Cierniak został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski¹³⁶. W oficjalnych obchodach nauczycielskiego święta uczestniczyli partyjni i państwowi oficjele, a o przebiegu ceremonii pisała lokalna prasa. „Tarnowskie Azoty” relacjonowały, iż w uroczystości z okazji Dnia Nauczyciela 16 listopada 1963 r. w Teatrze im. L. Solńskiego w Tarnowie wzięli udział: sekretarz Komitetu Powiatowego PZPR Leonard Żukiewicz, przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej Józef Kloś, przewodniczący Powiatowej Rady Narodowej Wojciech Krukiewicz, jak również przedstawiciele władz oświatowych, związkowych oraz nauczyciele ze szkół miasta i powiatu¹³⁷. Otwarcia akademii dokonał przewodniczący MRN J. Kloś, natomiast obszerny okolicznościowy referat na temat rozwoju szkolnictwa w Polsce Ludowej wygłosił sekretarz KP PZPR L. Żukiewicz. W. Krukiewicz – w imieniu Rady Państwa – dokonał dekoracji Złotym Krzyżem Zasługi kierownika Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie, Jana Grabca. Przewodniczący MRN poinformował zebranych o przydzieleniu z okazji Dnia Nauczyciela dziesię-

¹³³ Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977), b.s. (AS).

¹³⁴ Ustawa z 27 kwietnia 1972 r. Karta Praw i Obowiązków Nauczyciela, Dz.U 1972, nr 16, poz. 114.

¹³⁵ Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977), b.s. (AS).

¹³⁶ G. Kubacki, *Szkoła im. Czackiego [w:] Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 14: *Grabówka...*, s. 152.

¹³⁷ „Tarnowskie Azoty” z 25 listopada–10 grudnia 1963, nr 4, s. 1.

ciu nauczycielom mieszkań przez Społeczną Komisję Przydziału Mieszkań. Całą imprezę zakończyły występy zespołów z Młodzieżowego Domu Kultury¹³⁸.

W Kronice Szkoły Podstawowej nr 20 w Tarnowie w sposób następujący opisany został przebieg szkolnych uroczystości Dnia Nauczyciela zorganizowanych 19 listopada 1971 r.:

Dzień Nauczyciela miał w tym roku dość skromny przebieg. W przeddzień odbyła się w szkole wieczornica, którą przygotowali harcerze i zuchy. Przybyli przedstawiciele Komitetu Rodzicielskiego. Zuchy obdarowały swych nauczycieli własnoręcznie wykonanymi broszkami. Później nauczyciele przy czarnej kawie i tradycyjnej lampce wina spędzili z aktywnym Komitetem Rodzicielskiego kilka miłych chwil. 20 listopada grono wzięło udział w akademii powiatowej w Domu Kultury Zakładów Azotowych¹³⁹.

W szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w sposób uroczysty obchodzone były również tak istotne w życiu szkół wydarzenia jak: ślubowania klas pierwszych, pożegnania najstarszych klas opuszczających szkoły, rozpoczęcia i zakończenia roku szkolnego¹⁴⁰, jubileusze (okrągłe rocznice) powstania szkół oraz przyrzeczenia zuchowe i harcerskie. W wielu szkołach organizowane były zabawy choinkowe i noworoczne. Ich znaczenie i wartość były szczególnie istotne w środowiskach dzieci wiejskich, które nie miały okazji uczestniczyć w innych imprezach niż tylko te organizowane przez szkołę. Niemniej jednak przygotowanie tego rodzaju zabaw zależało od możliwości szkoły i wsparcia ze strony rodziców i miejscowych władz. Dla przykładu w Szkole Podstawowej w Łowczowie zabawę noworoczną po raz pierwszy w dziejach tej szkoły zorganizowano dopiero w styczniu 1969 r. Na jej przebieg złożyło się przygotowane przez dzieci przedstawienie „W gościnie u Kasi”. Następnie uczniowie bawili się „przy herbatce i muzyce”. Wsparcia finansowego przy zorganizowaniu dla dzieci upominków od Dziadka Mroza udzieliło szkole Koło Gospodyń Wiejskich¹⁴¹.

Organizacje uczniowskie

Artykuł 72 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. zapewniał, iż:

¹³⁸ Tamże, s. 2.

¹³⁹ Kronika Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie (1968–1973), b.s. (AS).

¹⁴⁰ Ministerstwo Oświaty i Wychowania ustanowiło ramowy przebieg uroczystości rozpoczęcia i zakończenia roku szkolnego w wytycznych w sprawie ceremoniału szkolnego z 1973 r. Zasadniczo tego rodzaju wydarzenia miały składać się z części oficjalnej, rozrywkowo-artystycznej oraz spotkań uczniów z wychowawcami w klasach. Należało je organizować przy czynnym współudziale uczniów, komitetów rodzicielskich i komitetów opiekuńczych, Ceremoniał szkolny. Wytyczne..., s. 11–12.

¹⁴¹ Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1952–1992), s. 28, s. 36. (AS).

W celu rozwoju aktywności politycznej, społecznej, gospodarczej i kulturalnej ludu pracującego miast i wsi Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom prawo zrzeszania się¹⁴².

W szkołach podstawowych dzieci i młodzież korzystały z tego prawa, zrzeszając się w organizacjach uczniowskich i młodzieżowych. Miały one niezwykle istotną rolę ideowo-wychowawczą poprzez aktywizację uczniów do pracy społecznej, jak również przyczyniając się do kształtowania ich światopoglądu i systemu wartości. Organizacje tego rodzaju były sprawdzonym i skutecznym elementem działalności wychowawczej szkół mającym wpływ nie tylko na uczniów działających w organizacjach, ale również na całą społeczność szkolną, a nawet lokalne środowisko. W referacie dotyczącym zagadnień wychowawczych wygłoszonym na II Zjeździe Delegatów ZNP w maju 1948 r. Żanna Kormanowa apelowała o wyzbycie się uprzedzeń w obszarze działalności ideowo-wychowawczej organizacji młodzieżowych i podkreśliła, iż muszą one korzystać na terenie szkoły z najdalej idącej pomocy nauczycieli, ponieważ są cennym sojusznikiem pedagogów w działalności wychowawczej¹⁴³. W Statucie szkoły podstawowej z 1965 r. zaakcentowane zostało, że zreformowana szkoła podstawowa „dla pogłębienia procesu nauczania i wychowania powołuje organizacje uczniowskie i kieruje ich działalnością”¹⁴⁴. W podobnym duchu wypowiedział się Sejm PRL w 1973 r. w uchwale dotyczącej systemu edukacji narodowej, uznając znaczenie organizacji uczniowskich w kontekście oddziaływań szkoły, współpracy z rodziną, kierowania dążeniami młodzieży, wykorzystywania wpływu grup rówieśniczych, wychowania obywatelskiego i politycznego, a poprzez to przygotowania młodego pokolenia do działalności publicznej. W konkluzji stwierdzono, że: „Organizacje młodzieżowe są szkołą życia i instytucją wychowania przez życie”¹⁴⁵.

W okresie międzywojennym w szkołach powszechnych na terenie Tarnowa i powiatu tarnowskiego istniały następujące organizacje uczniowskie: samorządy uczniowskie, drużyny harcerskie i zuchowe, szkolne koła Polskiego Czerwonego Krzyża, Szkolnej Kasy Oszczędności, Ligi Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwigazowej, Ligi Morskiej i Kolonialnej, Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, spółdzielnie uczniowskie, biblioteki uczniowskie oraz organizacje o charakterze religijnym takie jak: Stowarzyszenie „Dzieciątka Jezus”, „Rycerstwo Chrystusowe”, koła Krucjaty Eucharystycznej. Ze względu na swoją

¹⁴² Konstytucja Polski Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952, nr 33, poz. 232.

¹⁴³ S. Mauersberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej* [w:] *Historia wychowania. Wiek XX*, t. 2, red. J. Miąso, wyd. drugie, Warszawa 1981, s. 338.

¹⁴⁴ Statut szkoły podstawowej. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 25 września 1965 r., Dz.Ur. MO 1965, nr 13, poz. 145.

¹⁴⁵ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 13 października 1973 r. w sprawie systemu edukacji narodowej, Monitor Polski 1973, nr 44, poz. 260; M. Pęcherski, *System oświatowy w Polsce Ludowej na tle porównawczym*, Wrocław 1981, s. 280.

specyfikę zajmowały się one ogólnie wychowaniem poprzez rozwijanie zainteresowań dzieci lub realizowaniem w sposób szczególny założeń wychowania propaństwowego. Więcej organizacji uczniowskich istniało w szkołach miejskich, które posiadały lepsze warunki do ich funkcjonowania. W niektórych szkołach organizacje uczniowskie istniały efemerycznie, nie zawsze wznowiając swoją działalność w kolejnym roku szkolnym¹⁴⁶.

Przeobrażenia ustrojowo-polityczne w państwie po II wojnie światowej skutkowały przebudową oblicza ideowego polskiej szkoły powszechnej. Procesom tym podlegały także organizacje uczniowskie, które dość szybko uzyskały aprobatę nowej władzy. Pierwsze zarządzenia Ministerstwa Oświaty regulujące kwestię reaktywacji i tworzenia w szkołach organizacji uczniowskich wymieniały w tym kontekście: drużyny harcerskie, sekcje Polskiego Czerwonego Krzyża, Ligi Morskiej i Ligi Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej, jak również samorządy szkolne¹⁴⁷. Stopniowo nowe treści oraz ideologia wychowawcza były implementowane do ich tradycyjnych zadań oraz form działalności w środowisku szkolnym.

W roku szkolnym 1945/1946 w szkołach powszechnych Tarnowa i powiatu tarnowskiego zaczęły powstawać organizacje uczniowskie, które działały w nich przed rozpoczęciem wojny. W Szkole Powszechnej im T. Kościuszki w Tarnowie w roku szkolnym 1946/1947 istniała organizacja harcerska skupiająca 61 uczniów i dzieląca się na zuchów i harcerzy. Posiadała własną świetlicę na zbiórki i uroczystości, takie jak np. przyjęcie do harcerstwa nowych członków odbywające się w obecności kierownika szkoły i zaproszonych gości. Funkcjonowało również koło PCK liczące 140 członków, które w tym roku szkolnym urządziło dwa przedstawienia teatralne dla uczczenia 25. rocznicy powstania PCK. Za uzyskany z nich dochód zakupiono apteczkę dla szkoły. Na terenie szkoły nr 5 działały także spółdzielnia uczniowska i szkolne koło Ligi Morskiej¹⁴⁸. To ostatnie liczyło 60 członków. Otrzymywali oni egzemplarze „Gazetki Morskiej” i „Morza”, a w dniu Święta Morza – 22 czerwca 1947 r. wzięli udział w uroczystym nabożeństwie w katedrze

¹⁴⁶ E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939*, Lublin 2003, s. 225–232; Zob. też.: A. Niedojadło, *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1918–1939*, Lublin–Tarnów, 2013, s. 195–210; P. Jaworski, E. Juško, A. Niedojadło, *Ideowa rola wychowania religijnego uczniów szkół ludowych autonomicznej Galicji oraz powszechnych II Rzeczypospolitej w Okręgu Szkolnym Krakowskim. Wybrane zagadnienia z problematyki wychowania religijno-moralnego i patriotyczno-narodowego*, Toruń 2019, s. 114–128; P. Juško, *Historia szkolnictwa powszechnego w Tuchowie w okresie II Rzeczypospolitej*, Tuchów 2004, s. 111–117. Na temat pracy kół szkolnych LMiK w okresie międzywojennym zob. P. Juško, *Działalność kół szkolnych Ligi Morskiej i Kolonialnej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2024, t. 22, s. 140–181.

¹⁴⁷ Okólnik z dnia 20 grudnia 1944 r. w sprawie organizacji młodzieży na terenie szkół, Dz.Urz. MO 1944, nr 1–4, poz. 40; Okólnik nr 8 z dnia 21 lutego 1945 r. w sprawie organizacji młodzieży na terenie szkół, Dz.Urz. MO 1945, nr 1, poz. 26.

¹⁴⁸ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1949), protokół z 31 czerwca 1947 r., s. 133–134 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 20).

oraz okolicznościowej defiladzie. W kolejnym roku szkolnym w szkole powstały jeszcze Szkolna Kasa Oszczędności, koło Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza i koło Ligi Lotniczej. Jednocześnie kierownik Henryk Zahaczewski zabronił tworzenia w szkole organizacji o charakterze religijnym, takich jak Krucjata Eucharystyczna. Zakazał również dzieciom przychodzenia do szkoły w mundurach zakazanych organizacji, a także noszenia ich odznak i emblematów¹⁴⁹. Decyzja ta wynikała z zarządzenia Ministerstwa Oświaty, które przesłało do kuratorów stosowne pismo zabraniające działania organizacji religijnych w szkołach¹⁵⁰.

Zarówno Liga Morska, jak i Liga Lotnicza nie miały okazji rozwinąć szerzej swojej działalności w szkołach, pomimo iż przedwojenne organizacje, których tradycji były kontynuatorkami, w okresie Drugiej Rzeczypospolitej cieszyły się na terenie szkolnym znaczną popularnością¹⁵¹. Ze względów ideologicznych od początku lat pięćdziesiątych preferowana była obecność w szkołach nowego harcerstwa i Ligi Przyjaciół Żołnierza, dla których LM i LL mogły stanowić swoistą konkurencję. W 1953 r. obie Ligi – Morska i Lotnicza zostały ostatecznie scalone z LPŻ i przestały istnieć jako samodzielne stowarzyszenia¹⁵².

W Szkole Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie w roku szkolnym 1948/1949 działały następujące organizacje uczniowskie skupiające znaczną część społeczności uczniowskiej: drużyna harcerska, gromada zuchów, spółdzielnia uczniowska, koło PCK, koło Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza i Naczelna Gmina będąca formą samorządu uczniowskiego¹⁵³. Ich działalność podzielić można na dwa pola oddziaływania – pierwsze skierowane do wewnątrz, na rzecz społeczności szkolnej, oraz drugie, skierowane na zewnątrz, przejawiające się w wykonywaniu zadań służących miejscowej ludności. Jako przykład pierwszego pola oddziaływania wskazać należy pracę spółdzielni uczniowskiej, która prowadziła sklepik szkolny, lub koła PCK – dbającego o higienę wśród uczniów i w budynku szkoły, pozyskującego środki finansowe na zabezpieczenie potrzeb pierwszej pomocy medycznej dla dzieci i młodzieży. Natomiast oddziaływanie na zewnątrz uwidacznia się między innymi w akcjach organizowanych przez drużynę harcer-

¹⁴⁹ Tamże, protokół z 3 września 1948 r., s. 170.

¹⁵⁰ L. Szuba, dz. cyt., s. 235; por. H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997, s. 13–14.

¹⁵¹ W 1946 r. zmieniono nazwę Ligi Morskiej i Kolonialnej na Ligę Morską, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 lipca 1946 r. o uznaniu stowarzyszenia „Liga Morska” za stowarzyszenie wyższej użyteczności, Dz.U. 1946, nr 47, poz. 267. Natomiast Liga Lotnicza od 1947 r. była programową i organizacyjną spadkobierczynią Ligi Obrony Lotniczej i Przeciwigazowej, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r. o uznaniu „Ligi Lotniczej” za stowarzyszenie wyższej użyteczności i o rozwiązaniu stowarzyszenia „Liga Obrony Powietrznej i Przeciwigazowej”, Dz.U. 1947, nr 60, poz. 333.

¹⁵² M. Kietliński, *Liga Przyjaciół Żołnierza w Białymstoku w latach 1945–1962*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2000, nr 13, s. 116; por. L. Szuba, dz. cyt., s. 299.

¹⁵³ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1949–1951), protokół z 28 stycznia 1949 r., b.s. (AS).

ską. Uczestniczyła ona w porządkowaniu gruzowiska na obszarze dawnego getta miejskiego i opiekowała się rodziną znajdującą się w trudnej sytuacji materialnej. Z kolei koło PCK zajmowało się zbiórką czasopism dla chorych przebywających w szpitalu. Wszystkie organizacje podczas zebrań swoich członków wraz z nauczycielem opiekunem omawiały i analizowały bieżącą działalność, wyznaczały dla siebie nowe cele i rozważały zagadnienia wychowawcze. Opiekunowie organizacji uczniowskich składali sprawozdania z ich aktywności na podsumowujących semestralną pracę szkoły posiedzeniach rady pedagogicznej.

Tabela 104. Rodzaj i liczba organizacji uczniowskich w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1949/1950

	Samorząd szkolny	ZHP	TPPR	TPŻ	PCK	SKOW	Spółdzielnie uczniowskie	TBS*	Liga Morska	Koło Towarzystwa Budowy Szkół	Liga Lotnicza
Szkoły powszechne w mieście Tarnowie	7	11	8	11	10	10	7	1	2	3	1
% w szkołach miasta Tarnowa	63,6%	100%	72,7%	100%	91%	91%	63,6%	9%	18%	27%	9%
Szkoły powszechne w powiecie tarnowskim	50	27	36	39	52	76	30	1	2	3	–
% w szkołach powiatu tarnowskiego	53%	28,7%	38%	41,5%	55%	81%	32%	1%	2%	3%	–
Suma miasto i powiat	57	38	44	51	62	86	37	2	4	6	1
% w szkołach miasta i powiatu	54%	36%	42%	48,6%	59%	82%	35%	2%	4%	5,7%	0,9%

* Towarzystwo Burs i Stypendiów

Źródło: Wykaz publicznych szkół powszechnych mających na swym terenie organizacje uczniowskie (ANK/OT sygn. WOT IV 3/3).

W roku szkolnym 1949/1950 w szkołach podstawowych Tarnowa najliczniej reprezentowanymi organizacjami młodzieżowymi były Związek Harcerstwa Polskiego i Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza. Obie istniały we wszystkich 11 szkołach (100%). Popularne były również koła PCK oraz Szkolne Koła Odbudowy Warszawy. Funkcjonowały one na terenie 10 tarnowskich szkół podstawowych (91%). W szkołach powiatowych najliczniej reprezentowane były SKOW, działające w 76 placówkach (81%) i PCK, obecne w 52 szkołach (55%). Ogółem w szkołach pod-

stawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w omawianym roku szkolnym wśród organizacji uczniowskich najczęściej występowały SKOW (86 szkół, 82%), koła PCK (62 szkoły, 59%) oraz samorządy szkolne (57 szkół, 54%). W blisko połowie istniały koła TPŻ (51 szkół, 48,6%). Stosunkowo często występowało również Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (44 szkoły, 42%) i spółdzielnie uczniowskie (37 szkół, 35%). W odróżnieniu od Tarnowa w powiecie drużyny ZHP istniały tylko w około 30% szkół (27 szkół, 28,7%), natomiast ogółem w mieście i powiecie działały one w sumie w 38 szkołach (36%).

Harcerstwo spełniało szczególną rolę i zadania wśród organizacji działających na terenie szkół podstawowych. ZHP działał w środowisku dzieci i młodzieży szkoły podstawowej, współpracując z kierownictwem szkoły, nauczycielami, rodzicami i władzami oświatowymi w celu skutecznego realizowania procesu wychowawczego¹⁵⁴. Szkoły zostały zobowiązane przez Ministerstwo Oświaty do:

zabezpieczenia drużynie harcerskiej korzystania z pomieszczeń i urządzeń szkolnych i współdziałania z władzami ZHP w stwarzaniu drużynie harcerskiej warunków dla rozszerzenia oddziaływania ideowo-wychowawczego na młodzież zorganizowaną i niezorganizowaną¹⁵⁵.

W harcerstwie dzieci uczęszczające do pierwszych klas szkoły podstawowej miały okazję po raz pierwszy zetknąć się ze zorganizowanym ruchem społecznym, działając w drużynach zuchowych, natomiast młodzież klas starszych zrzeszała się w drużynach harcerskich. Kadre instruktorską stanowiły osoby dorosłe lub młodzież powyżej 16 roku życia. Jako szczególną wartość wychowawczą harcerstwa nauczyciele wskazywali fakt, iż było ono organizacją samej młodzieży, a nie organizacją dla młodzieży. Podczas obrad komisji zagadnień wychowawczych i młodzieżowych Zjazdu Oświatowego ZNP w Warszawie w maju 1957 r. nauczycielka Krystyna Kalman tłumaczyła, że jest to znacząca różnica, bowiem:

Inne są efekty wychowawcze, gdy nauczyciel czy wychowawca organizuje zajęcia, czasem nawet bardzo ciekawe, przeznaczone dla młodzieży, a inne – i tak właśnie powinno być w harcerstwie – gdy młodzież sama tworzy swoją organizację, planuje zbiórki, odpowiada za to, co drużyna robi, a drużynowy jest tylko trochę starszym przewodnikiem¹⁵⁶.

Harcerstwo, jako najważniejsza organizacja młodzieżowa działająca na terenie szkół, z natury rzeczy musiało mieć cele wpisujące się w zadania realizowane przez szkoły. Uzupełniało też ich oddziaływanie wychowawcze o całe spektrum reprezentowanych przez ten ruch ideałów. Tą swoistą symbiozę harcerstwa i szkoły

¹⁵⁴ Statut szkoły podstawowej..., Dz.Urz. MO 1965, nr 13, poz. 145.

¹⁵⁵ Tamże.

¹⁵⁶ K. Kalmanowa, *Wychowawcze wartości harcerstwa (referat wygłoszony w czasie obrad komisji)* [w:] *Zjazd Oświatowy. 2–5 maja 1957 r. – Warszawa*, red. S. Kwiatkowski i in., Warszawa 1958, s. 258.

tłumaczył minister oświaty i szkolnictwa wyższego Henryk Jabłoński podczas IV Zjazdu ZHP w październiku 1968 r.:

Wobec harcerskich poczynań nie może pozostać obojętna szkoła, bez jej udziału trudno sobie wyobrazić istnienie warunków umożliwiających prawidłową realizację programu działalności ZHP. Trudno wyobrazić sobie również szkołę, która, kreśląc swój własny program i realizując na co dzień odpowiedzialną pracę wychowawczą, nie uwzględniłaby roli wychowawczego oddziaływania organizacji harcerskiej na dzieci i młodzież¹⁵⁷.

Zanim omówiona zostanie działalność harcerstwa na gruncie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego, celowym wydaje się w przypadku tej organizacji zwrócenie uwagi na węzłowe momenty w dziejach ZHP w ustanowionych tematach niniejszej pracy ramach chronologicznych. Co istotne, po II wojnie światowej Związek Harcerstwa Polskiego przechodził gruntowną przebudowę organizacyjną i ideową wynikającą z dokonujących się w państwie przeobrażeń polityczno-społecznych. Poszczególne etapy tej przebudowy nakładały się na następujące po sobie kolejne stadia przejmowania przez komunistów władzy w kraju, a później były powiązane z dokonującymi się w PRL przełomami politycznymi. W latach 1945–1947 podejmowane były intensywne działania zmierzające do podporządkowania harcerstwa PPR oraz potrzebom „ludowego państwa”. Odbływały się one na płaszczyźnie kadrowej, strukturalnej i administracyjnej. Władza komunistyczna nie mogła zaakceptować chrześcijańskiego oblicza tej organizacji, a także jej baden-powellowskiej obrzędowości uznawanej za relikwimperializmu kapitalistycznego. Po zdobyciu dominującej pozycji na scenie politycznej PPR przystąpiło do następnego etapu transformacji harcerstwa. Rozpoczął się proces jego reorganizacji poprzez scalenie Organizacji Harcerzy i Organizacji Harcerek w jedną strukturę, pozbywanie się przedwojennej kadry instruktorskiej, a także intensywne szkolenie ideologiczne nowych działaczy¹⁵⁸. Zmieniona została symbolika harcerstwa między innymi poprzez wprowadzenie odznaki organizacyjnej nawiązującej do znaczka ZMP z napisem „czuwaj” z kołem zębatym i kłosem¹⁵⁹. Wycofano krzyże i tradycyjne emblematy harcerskie. System wychowawczy oparty został na zasadach marksistowsko-leninowskich systematycznie wypierających ideały i wartości wywodzące się ze skautingu. Efektem działań wymierzonych w ZHP było przekształcenie go w Organizację Harcerską (OH), która stała się przybudówką ZMP¹⁶⁰, co wymownie wyrażał jeden

¹⁵⁷ H. Jabłoński, *Szkoła, nauczyciel, wychowanie*, Warszawa 1972, s. 109 (z przemówienia wygłoszonego 14 października 1968 r. na IV Zejeździe ZHP pt. *ZHP w jednolitym froncie wychowania*).

¹⁵⁸ L. Szuba, dz. cyt., s. 277.

¹⁵⁹ S. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży...*, s. 364.

¹⁶⁰ Nie jest znana jednoznaczna data podjęcia decyzji o likwidacji ZHP. W tym kontekście wymienia się takie dni jak: 8 czerwca 1950 r. – podczas posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR; 2 sierpnia 1950 r. – podczas obrad plenum Rady Naczelnej ZMP, w trakcie którego przyjęta została uchwała w sprawie harcerstwa bądź obrady tegoż plenum z 31 lipca lub 31 sierpnia 1950 r. Zob.

z punktów nowego prawa harcerskiego przyjętego w maju 1950 r. mówiący, iż: „Harcerz przygotowuje się do pracy w szeregach Związku Młodzieży Polskiej”¹⁶¹. Najważniejszą jednak zmianą stało się przekształcenie harcerstwa w organizację *stricte* dziecięcą wzorowaną na sowieckim Pionierze (Wszechzwiązkowa Organizacja Pionierska¹⁶²), której terenem oddziaływania miała być młodzież szkół podstawowych. W instrukcji dotyczącej działalności harcerstwa w szkołach zdefiniowano, że jest to:

Masowa dobrowolna ideowo-wychowawcza organizacja dziecięca, opierająca swoją pracę na samorządnym kolektywie dziecięcym, jest niezbędnym dopełnieniem działalności szkoły w socjalistycznym wychowaniu najmłodszego pokolenia¹⁶³.

Obszerny dodatek do „Głosu Nauczycielskiego” zatytułowany „Pomagamy w samokształceniu” poświęcony został w całości problematyce nowego harcerstwa. Tłumaczono w nim, iż:

Nowe harcerstwo wyrosło w ostrej walce ze starą organizacją harcerską opartą na ideologii badenpowellizmu, która pogłębiła istniejący w burżuazyjnej szkole rozdzźwięk między nauczycielem a uczniem. Nowe harcerstwo jest masową dobrowolną, samodzielną organizacją dziecięcą, pracującą pod kierownictwem Związku Młodzieży Polskiej w oparciu o szkołę¹⁶⁴.

Do OH mogły należeć dzieci od II do VII klasy. W jej strukturze szkolnej wyodrębnione zostały ogniwa (6–10 uczniów), zastępy (ogniwa jednej lub kilku klas – do 40 uczniów) i drużyny (jedna drużyna – wszystkie zastępy jednej szkoły). Za całość pracy OH w danej szkole odpowiadał przewodnik drużyny lub opiekun harcerstwa. Ten pierwszy był etatowym pracownikiem szkolnym, pełnoprawnym członkiem

E. Głowacka-Sobiech, *Harcerstwo w Polsce w latach 1944–1990*, Poznań 2013, s. 78–79. Zob. też: M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006, s. 259.

¹⁶¹ Treść prawa harcerskiego, uchwalona przez Zarząd Główny Związku Młodzieży Polskiej i Naczelnictwo ZHP w dniu 25 maja 1950 r., weszła w życie dnia 1 czerwca 1950 r. [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2: *Walka, sowietyzacja, odwilż, kryzys i upadek (1944–1988)*, wybór i oprac. K. Marzałek, Kraków 2017, s. 91; L. Szuba, dz. cyt., s. 281.

¹⁶² Wszechzwiązkowa Organizacja Pionierska powstała z inicjatywy przywódców rewolucji bolszewickiej w 1922 r., została rozwiązana w 1991 r. Jak zostało podkreślone w „Księdze przewodnika pionierskiego”, była ona „masową komunistyczną organizacją dzieci w Związku Radzieckim” zrzeszającą dzieci młodsze – w wieku od 9. do 14. roku życia, powiązaną z Komsomołem (Wszechzwiązkowym Leninowskim Komunistycznym Związkiem Młodzieży). Zasadniczym celem jej działalności było wdrażanie wychowania opartego na wzorcu nowego człowieka, co realizowano za pomocą szeregu oddziaływań indoktrynacyjnych, propagując ideał W. Lenina i J. Stalina. Do symboli pionierów należały: czerwona chusta, odznaka, salut, mundur, fanfary i werbel. Zob. szerzej: R. Grzybowski, *Idea wychowania nowego człowieka (homo sovieticus)...*, s. 297–321.

¹⁶³ Instrukcja o organizacji Harcerstwa w szkole. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 6 września 1950 r., Dz.Urz. MO 1950, nr 17, poz. 220.

¹⁶⁴ *Pomagamy w samokształceniu. Dodatek bezpłatny „Głosu Nauczycielskiego”, s. 1 (ANK/OT sygn. WOT I/23).*

rad pedagogicznej, powoływanym przez wydziały oświaty prezydów powiatowych rad narodowych w uzgodnieniu z powiatowymi i wojewódzkimi komendami ZHP. W szkołach, gdzie nie było etatu przewodnika drużyny, jego zadania pełnił powołany z grona nauczycieli zaakceptowany przez władze szkolne i harcerskie¹⁶⁵.

W 1951 r. nastąpiła dalsza integracja ZHP z ZMP poprzez przekształcenie komend wojewódzkich ZHP w wydziały harcerskie zarządów wojewódzkich ZMP. Analogiczne zmiany zaszły na szczeblach zarządów powiatowych obu organizacji¹⁶⁶. Jednakże kolejne lata pogłębiały kryzys tak sformatowanego harcerstwa. Rewizja tego kierunku nastąpiła w 1956 r. W sierpniu zmieniono nazwę skompromitowanej OH na Organizację Harcerską Polski Ludowej, pozostającej jednak nadal w strukturach ZMP¹⁶⁷. Katalizatorem dalszych zmian była październikowa odwilż 1956 r. W rezultacie reaktywowano samodzielny ZHP. W deklaracji ideowej związku przyjętej podczas Krajowego Zjazdu Działaczy Harcerskich w grudniu tego roku w Łodzi podkreślono, że ZHP jest organizacją samodzielną, posiadającą własny program, statut i władze¹⁶⁸. Powrócił krzyż harcerski oraz lilijka jako odznaki ZHP. Jednocześnie organizacja ta miała niezmiennie pracować pod ideowym przewodnictwem PZPR, to znaczy wychowywać człowieka w duchu idei socjalizmu¹⁶⁹. Pomimo porażki koncepcji OH z lat 1950–1956 PZPR nadal uważała harcerstwo za „pierwsze ogniwo systemu ideologicznej obróbki młodego pokolenia”, dążąc do wkomponowania go w struktury szkolne, a także używając jako narzędzia do pracy ideowo-politycznej zabezpieczającej świeckość i laickość procesów dydaktycznych i wychowawczych¹⁷⁰.

W kwietniu 1959 r. II Walny Zjazd ZHP uchwalił nowy statut dla organizacji, ogłoszony następnie przez Ministra Spraw Wewnętrznych w „Monitorze Polskim”¹⁷¹. ZHP strukturalnie został podzielony na chorągwie odpowiadające województwom, dalej na hufce odpowiadające powiatom, zaś w ich skład wchodzi-

¹⁶⁵ Tamże. Dla przykładu, w 1953 r. do pracy z OH w szkołach przydzielonych było sześć tysięcy etatów, obsługiwanych przez dziesięć tysięcy nauczycieli. Etatowi przewodnicy OH byli szkoleni na czterdziestodniowych kursach lub w Szkole Organizacyjnej w Turczynku. Program takich szkoleń koncentrował się na formacji politycznej, w mniejszym zakresie na metodyce. M. Wierzbicki, dz. cyt., s. 260.

¹⁶⁶ L. Szuba, dz. cyt., s. 282; E. Głowacka-Sobiech, dz. cyt., s. 81; M. Wierzbicki, dz. cyt., s. 259.

¹⁶⁷ L. Szuba, dz. cyt., s. 288; M. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży...*, s. 368; A. Friszke, *Związek Harcerstwa Polskiego 1956–1963. Społeczna organizacja wychowawcza w systemie politycznym PRL*, Warszawa 2016, s. 11–12; R. Grzybowski, *Odradzanie się harcerstwa polskiego po 1956 r. i próby włączenia go w struktury systemu wychowawczego szkoły*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2007, nr 23, s. 36.

¹⁶⁸ *Deklaracja Ideowa Krajowego Zjazdu Działaczy Harcerskich ZHP* [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2: *Walka, sowietyzacja...*, s. 126.

¹⁶⁹ Tamże; L. Szuba, dz. cyt., s. 288; E. Głowacka-Sobiech, dz. cyt., s. 155.

¹⁷⁰ Zob. R. Grzybowski, *Odradzanie się harcerstwa polskiego po 1956 r...*, s. 45.

¹⁷¹ Statut Związku Harcerstwa Polskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 września 1959 r. w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Związek Harcerstwa Polskiego”, *Monitor Polski* 1959, nr 85, poz. 451.

ły drużyny zuchów i drużyny harcerzy¹⁷². W statucie ogłoszonym w maju 1965 r. wprowadzone zostały szczepy, które miały składać się z drużyn funkcjonujących na terenie jednej szkoły¹⁷³.

W drużynach zuchowych organizowały się dzieci do 11. roku życia¹⁷⁴. Ten aspekt doprecyzował statut ZHP z 1965 r. Ustalono w nim, iż zuchem mógł zostać członek ZHP w wieku od 8 do 11 lat, tzn. w grupie wiekowej odpowiadającej klasom II–IV szkół podstawowych. Z kolei harcerz to członek ZHP w wieku od 12 do 16 lat, czyli w grupie wiekowej odpowiadającej klasom V–IX szkół podstawowych i średnich szkół ogólnokształcących¹⁷⁵. W 1963 r. do ZHP należało w skali krajowej 278 tys. zuchów i 539 tys. młodszych harcerzy (uczniów klas od V do VII szkół podstawowych)¹⁷⁶. Natomiast kolejne struty związku były uchwalane w 1969 i 1975 r.¹⁷⁷ Podkreślały one jego samodzielność organizacyjną, status stowarzyszenia wyższej użyteczności społecznej, świecki charakter, a także ugruntowywały szczególną pozycję w systemie oświatowym i wychowawczym PRL.

11 lutego 1970 r. minister Henryk Jabłoński sygnował zarządzenie, które zostało zaopatrzone w szczegółowe wytyczne w sprawie zasad współdziałania szkół z młodzieżowymi organizacjami ideowo-wychowawczymi mającymi zasadnicze znaczenie w procesie samowychowania młodzieży¹⁷⁸. W szkołach podstawowych za taką organizację uznany został ZHP. Ponadto we wspomnianych wytycznych polecono, aby w strukturze rad pedagogicznych powołane zostały zespoły wychowawcze, stanowiące ich stałe komisje, mające odpowiadać za „koordynację pracy społecznej uczniów w szkole i najbliższym środowisku”. W ich składzie

¹⁷² W Tarnowie istniały dwa hufce – osobno dla Tarnowa i powiatu tarnowskiego. W 1963 r. zostały połączone w jeden Hufiec im. gen. J. Bema, którego komendantem był Andrzej Szymkiewicz. Po powstaniu województwa tarnowskiego na jego terenie działała Chorągiew Tarnowska ZHP. M. Żychowska, *Harcerstwo* [w:] *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło i in., Tarnów 2010, s. 152; „Tarnowskie Azoty” z 2 listopada 1974 r., nr 44 (533), s. 5.

¹⁷³ Statut Związku Harcerstwa Polskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 maja 1965 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Związek Harcerstwa Polskiego”, *Monitor Polski* 1965, nr 25, poz. 155.

¹⁷⁴ Statut Związku Harcerstwa Polskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 września 1959 r., *Monitor Polski* 1959, nr 85, poz. 451.

¹⁷⁵ Statut Związku Harcerstwa Polskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 maja 1965 r., *Monitor Polski* 1965, nr 25, poz. 155.

¹⁷⁶ A. Friszke, dz. cyt., s. 188.

¹⁷⁷ Statut Związku Harcerstwa Polskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 sierpnia 1969 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Związek Harcerstwa Polskiego”, *Monitor Polski* 1969, nr 37, poz. 308; Statut Związku Harcerstwa Polskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 18 września 1975 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Związek Harcerstwa Polskiego”, *Monitor Polski* 1975, nr 31, poz. 194.

¹⁷⁸ Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 11 lutego 1970 r. w sprawie zasad współdziałania szkół z organizacjami ideowo-wychowawczymi oraz zasad działalności samorządu uczniowskiego, *Dz.Urz. MOiSW* 1970, nr B–2, poz. 9.

znaleźli się wychowawcy klasowi (w liczbie pięciu), reprezentujący poszczególne poziomy klas, przedstawiciele ZHP, komitetu rodzicielskiego, opiekuńczego, kierownicy świetlic lub internatów, a także ewentualnie osoby zapraszane do tego grona przez radę pedagogiczną. Zespoły miały odbywać swoje zebrania przynajmniej raz w okresie klasyfikacyjnym pod przewodnictwem kierownika (dyrektora) szkoły i posiadać pełną dokumentację swojej działalności w tym plany i zakresy pracy¹⁷⁹.

Po powstaniu OH jej stan oraz działalność w szkołach podstawowych pozostawały wyraźnie w kręgu zainteresowania miejskich i powiatowych władz szkolnych. Świadczy o tym przesyłana do wydziałów oświaty sprawozdawczość z pracy drużyn harcerskich w poszczególnych szkołach. Metodologia sprawozdań najczęściej sprowadzała się do ujmowania danych w formie statystycznej¹⁸⁰. Sygnowali je kierownicy bądź dyrektorzy szkół.

Kierownik Szkoły Podstawowej w Rzędzinie w marcu 1952 r. przedłożył do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej sprawozdanie dotyczące działającej w szkole drużyny harcerskiej, której patronował gen. K. Świerczewski. Zawarł w nim informacje statystyczne nie tylko związane bezpośrednio z działalnością tej organizacji w szkole, ale nawet statystykę obejmującą dane obrazujące zawody wykonywane przez rodziców uczniów należących do szkolnego harcerstwa. Do klas od III do VII tej szkoły łącznie uczęszczało 265 dzieci – 144 chłopców i 121 dziewcząt. Natomiast do OH należało 180 uczniów tych klas (68%) – 107 chłopców (74%) i 76 dziewcząt (63%). Zaprezentowana statystyka pozwala dostrzec dążenie do upowszechnienia harcerstwa w omawianej szkole w myśl propagandowych postulatów głoszących konieczność nadania mu charakteru masowego. Ponadto blisko 57% członków drużyny miało preferowane wówczas pochodzenie robotnicze (102 harcerzy). Kierownik szkoły podał także następujące dane za okres od 30 września 1951 r. do 1 stycznia 1952 r.: liczba zebrań drużyny – 15; ogólna liczba zbiórek wszystkich sześciu zastępów – 12; prenumeruje „Świat Młodych” –

¹⁷⁹ Wytyczne w sprawie zasad współdziałania szkół z młodzieżowymi organizacjami ideowo-wychowawczymi oraz zasad działalności samorządu uczniowskiego, ustalonych w porozumieniu z zarządami głównymi: Związku Młodzieży Socjalistycznej, Związku Młodzieży Wiejskiej oraz Główną Kwaterą Związku Harcerstwa Polskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 11 lutego 1970 r., Dz.Urz. MOiSW 1970, nr B–2, poz. 9.

¹⁸⁰ O specyficznym przywiązywaniu wagi do danych statystycznych, a szczególnie ich interpretacji, świadczy uznanie przez władze wojewódzkie ZHP braku bieżącej analizy statystyki przez „aparaturę organizacyjną ZHP” za przyczynę „wypaczenia składu socjalnego Organizacji – tym groźniejsze, że utrzymujące się w trakcie rozbudowy ilościowej”. Zob. Instrukcja o planowej rozbudowie organizacji harcerskiej na terenie województwa krakowskiego sporządzona przez Komendę Wojewódzką Związku Harcerstwa Polskiego w Krakowie, sygnowana przez komendanta wojewódzkiego Stanisława Nowosielskiego i kierownika Referatu Pracy Drużyn Józefa Gąstoła (ANK/OT sygn. WOT I/23).

116 członków¹⁸¹. Przewodnikiem drużyny była nauczycielka Bronisława Szadko, członkini Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskiego¹⁸². Z zastępami drużyny pracowało jako ich przewodnicy: sześciu członków ZMP w wieku od 16 do 18 lat, pięciu uczniów Liceum Pedagogicznego i jeden Liceum Przemysłu Odzieżowego. Kierownik ocenił też, iż od kiedy funkcję przewodnika drużyny objęła B. Szadko, praca harcerstwa w szkole przedstawia się znacznie lepiej¹⁸³. W identyczny sposób – w formie ankiet sprawozdawczych – ujęte zostały przesłane w tym samym okresie do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej sprawozdania ze stanu drużyn harcerskich z innych miejskich szkół podstawowych.

Tabela 105. Statystyka Drużyny Harcerskiej im. K. Świerczewskiego przy Szkole Podstawowej w Rzędzinie według stanu z 1 stycznia 1952 r.

klasa	liczba członków harcerstwa razem	liczba harcerzy	liczba harcerek	Dane według zawodu rodziców												
				robotnicze	robotniczo-chłopskie	członkowie społ. produkcyjnych	chłopi do 5 ha	chłopi od 5 do 7 ha	chłopi od 7 do 15 ha	chłopi ponad 15 ha	inteligencja prac.	funkcjon. państw.	wolne zawody	rzemiosło prywat.	rzemiosło w sekt. uspoł.	kupcy i handel
III	22	16	6	9	-	-	4	-	-	-	1	-	1	1	6	-
IV	25	11	14	16	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2	5	-
V	37	25	12	27	-	-	5	-	-	-	-	-	1	1	3	-
VI	33	25	8	18	-	-	4	1	-	-	1	-	-	2	7	-
VII	63	30	33	32	-	-	8	-	1	-	1	1	1	12	7	-
razem	180	107	76	102	-	-	23	1	1	-	3	1	3	18	28	-

Źródło: Ankieta sprawozdawcza Drużyny Harcerskiej im. K. Świerczewskiego przy Szkole Podstawowej w Rzędzinie według stanu na dzień 1 stycznia 1952 r. (ANK/OT sygn. WOT I/23).

Sprawozdania składali również przewodnicy i opiekunowie drużyn harcerskich. Ich przykłady zachowały się w aktach byłego tarnowskiego Wydziału

¹⁸¹ Popularnymi czasopismami wśród członków drużyn harcerskich wykazywanymi w sprawozdaniach były „Świat Młodych”, „Sztandar Młodych” i miesięcznik „Drużyna”.

¹⁸² Od marca 1951 do grudnia 1957 r. ZNP nosił nazwę Związek Zawodowy Nauczycielstwa Polskiego, a jego ówczesna struktura oparta była na ZOZ-ach i MOZ-ach. B. Grześ, *Związek Nauczycielstwa Polskiego od korzeni do współczesności*, Warszawa 2000, s. 117, s. 124.

¹⁸³ Ankieta sprawozdawcza Drużyny Harcerskiej im. K. Świerczewskiego przy Szkole Podstawowej w Rzędzinie według stanu na dzień 1 stycznia 1952 r. (ANK/OT sygn. WOT I/23).

Oświaty. Między innymi sprawozdanie ze stanu drużyny harcerskiej przy Szkole Ćwiczeń TPD w Tarnowie w pierwszych miesiącach roku szkolnego 1951/1952 złożył jej przewodnik Zygmunt Ruta¹⁸⁴. Drużyna liczyła 90 członków na ogólną liczbę 170 dzieci w szkole, zatem należało do niej blisko 53% ogółu społeczności uczniowskiej. Podzielona była na cztery zastępy i 13 ogniw. W ciągu całego roku szkolnego przewodnik zaplanował pięć zebrań drużyny: we wrześniu – sprawozdawczo-wyborcze (wykazane jako zrealizowane); kolejne – w listopadzie, na półrocz, na trzeci okres i na koniec roku. Zbiórki zastępów miały odbywać się raz w miesiącu, zaś zbiórki ogniw – raz w tygodniu. Drużyna nie posiadała własnego sztandaru.

Swoją pracę z drużyną jako jej przewodnik Z. Ruta rozpoczął z dniem 1 września 1951 r., a chociaż istniała już w 1950 r., to uznał, iż jej wcześniejsza działalność nie była należycie prowadzona. Dużo uwagi poświęcił na proces planowania. Na początku ułożył długofalowy plan pracy przewodnika drużyny zatwierdzony następnie przez radę pedagogiczną, na podstawie którego opracował plan roczny, a dalej plany tygodniowe, a nawet dzienne. W okresie poprzedzającym zbiórkę sprawozdawczo-wyborczą zorganizował zastępy, a później ognia organizacji. Wspomniana zbiórka odbyła się 15 września i miała bardzo uroczysty przebieg.

W pracy wychowawczej z harcerzami szczególną uwagę zwracał na „formę zewnętrzną”, tzn. na noszenie chust, znaczków, salut, raporty itd. Zorganizował też „drużynę timurowską”¹⁸⁵ mającą za zadanie pomagać rodzinom wojskowych. W związku z tym aspektem pracy harcerzy 12 października zaprosił do szkoły na spotkanie z nimi przedstawiciela WP. Z okazji Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej przygotował wieczorek świetlicowy. Aktualnie zaś, jak zapisał w sprawozdaniu, harcerze uczestniczyli w przygotowaniach do akademii z okazji 34. rocznicy rewolucji październikowej. Z tej okazji podjęli także okolicznościowe zobowiązania. Podczas zebrań zastępów i ogniw odbyły się pogadanki na temat nowego przyrzeczenia i prawa harcerskiego, które, jak przyznał przewodnik drużyny,

¹⁸⁴ Sprawozdanie przewodnika drużyny harcerskiej Szkoły Ćwiczeń TPD w Tarnowie Zygmunta Ruty, brak daty (ANK/OT sygn. WOT I/23). Zob. R. Ślęczka, A. Ruta, *Nauczyciel i wychowawca Profesor Zygmunt Ruta (1932–2021) – życie i nauka*, „Wychowanie w Rodzinie” 2021, nr 2, t. 25, s. 27.

¹⁸⁵ Ruch timurowski narodził się w 1940 r. w ZSRR wraz z ukazaniem się książki Arkadija Gajdara „Timur i jego przyjaciele”, która cieszyła się dużą popularnością między innymi w środowisku członków Organizacji Pionierskiej. Z czasem ruch ten stał się częścią radzieckiego systemu ideologicznego, wnosząc do niego ideę wolontariatu, jak również został scalony z formacjami pionierów. Drużyny timurowskie pomagały w szpitalach, organizowały wsparcie dla rodzin żołnierzy, domów dziecka, inwalidów, weteranów, osób starszych. Powstawały one również poza granicami ZSRR, w innych państwach bloku wschodniego. Zob. A. Kadykało, *Dzieciństwo jako rosyjski temat kulturowy w XX wieku*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dra hab. Andrzeja Dudka prof. UJ, Uniwersytet Warszawski, Instytut Badań Interdyscyplinarnych „Artes Liberales”, kps, Warszawa 2012, s. 257–258, praca udostępniona w Repozytorium Uniwersytetu Warszawskiego: <https://repozytorium.uw.edu.pl/server/api/core/bitstreams/13841925-e4c1-4fde-945b-32c6f63880b2/content> [dostęp: 30.07.2022]. Zob. też: I. Kairow, *Pedagogika*, t. 2..., s. 98.

on sam „wykorzystuje jako czynnik walki o wyniki nauczania”¹⁸⁶. Drugim tematem pogadanek z harcerzami była „akcja wiejska”. Ich efektem było nawiązanie kontaktu przez drużynę harcerską ze Szkoły Ćwiczeń TPD z drużyną wiejską. Ponadto członkowie OH przeprowadzili akcje zbiórki makulatury, złomu i kasztanów.

Harcerze prenumerowali 63 numery „Świata Młodych”. Jak podkreślił Z. Ruta, doceniali też „walkę o wyniki nauczania”, stąd było to dla nich zadanie priorytetowe. Realizowali je poprzez pomoc słabszym kolegom w nauce. Przygotowali gazetkę ścienną, zaś na zbiórkach zapoznawali się z takimi zagadnieniami jak problematyka Planu 6-letniego, poznawanie ZSRR i postaci wielkich rewolucjonistów.

W swoim sprawozdaniu przewodnik drużyny harcerskiej zapisał także, iż „zorganizował sobie pomoc ze strony szkolnego koła ZMP”, którym również się opiekował – z ramienia Zarządu Powiatowego ZMP w Tarnowie. Współpracował ze świetlicą szkolną, gdzie prowadził zajęcia z wychowania fizycznego i pracę polityczną, oraz z biblioteką szkolną. Dużo uwagi poświęcił zagadnieniu współpracy rodziców ze szkołą i harcerstwem, w związku z czym odbywał wizyty w domach dzieci i uświadamiał ich rodziców w kwestii roli nowego harcerstwa¹⁸⁷.

ZMP starał się objąć opieką przewodników drużyn harcerskich w szkołach, organizując dla nich swoiste doskonalenie zawodowe w postaci seminariów planowanych w systemie kwartalnym – po jednym seminarium w miesiącu¹⁸⁸. W programie seminariów ujęta była informacja polityczna zawierająca między innymi

¹⁸⁶ Treść roty przyrzeczenia harcerskiego, uchwalona przez Zarząd Główny ZMP i Naczelnicтво ZHP w maju 1950 r., która weszła w życie podczas obchodów Międzynarodowego Dnia Dziecka, brzmiała następująco: „Przyrzekam uroczystie wobec kolegów i narodu polskiego uczyć się i pracować dla Dobra Ojczyzny i sprawy socjalizmu. Przyrzekam wiernie przestrzegać prawa harcerskiego, całym sercem, zawsze i wszędzie służyć Polsce Ludowej”, *Rota przyrzeczenia harcerskiego, uchwalona przez Zarząd Główny Związku Młodzieży Polskiej i Naczelnicтво ZHP w dniu 25 maja 1950 r., weszła w życie dnia 1 czerwca 1950 r.* [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2: *Walka, sowietyzacja...*, s. 91. Jej analizy treściowej dokonał Bogusław Śliwowski, który zaznaczył, że: „Redakcja tej rotacji nawiązywała (...) do lewicowych ideałów poprzez zwrot *sprawy socjalizmu*. Po raz pierwszy w strukturze formalnej tekstu przyrzeczenia pojawiło się dwukrotnie słowo *przyrzekam*, ale nie ze względu na to, by wzmocnić zobowiązujący charakter tego aktu, lecz jako zabieg stylistyczny, pozwalający zamieścić w rocie wiele treści. Nastrój tego tekstu był, jak na jego odbiorcę i wyraziiciela, czyli dziecko ze szkoły podstawowej, nazbyt podniosły, górnolotny i przesadnie akcentujący tkwiące w nim słowa. Dwukrotnie np. harcerz miał przyrzec służbę swojemu krajowi: *dla dobra Ojczyzny i służyć Polsce Ludowej*. Gwarantem danego słowa stawał się tutaj już nie honor osobisty, lecz pojęcia: koledzy i naród polski – tak ogólne i szerokie zakresowo, że w gruncie rzeczy do niczego niezobowiązujące. Treść rotacji przyrzeczenia odzwierciedlała także sytuację społeczno-polityczną Polski tego okresu. W kwietniu 1950 r. podpisane zostało porozumienie między rządem a Episkopatem, w myśl którego nastąpiło oddzielenie Kościoła od państwa. Konsekwencją tego było usunięcie – w stosunku do poprzedniej wersji przyrzeczenia – *służby Bogu* (...). B. Śliwowski, *Przyrzeczenie harcerskie. Historia, metodyka, manipulacje*, Kraków 2009, s. 125.

¹⁸⁷ Sprawozdanie przewodnika drużyny harcerskiej Szkoły Ćwiczeń TPD w Tarnowie Zygmunta Rutę, brak daty (ANK/OT sygn. WOT I/23).

¹⁸⁸ Plan kwartalny szkolenia przewodników drużyn harcerskich w powiecie tarnowskim od 1 stycznia 1952 r. do 1 kwietnia 1951 r. (ANK/OT sygn. WOT. I/23).

omówienie aktualnych wydarzeń krajowych i międzynarodowych, referowana przez przedstawiciela aktywu PZPR. Każde seminarium miało swój temat przewodni – np. podczas seminarium 26 i 27 stycznia 1952 r. była to problematyka współpracy przewodnika drużyny z kołem ZMP opiekującym się drużyną i przewodnikami zastępów. Temat ten podzielony był na podtematy, takie jak: 1) w jaki sposób zainteresować koło ZMP pracą drużyny i w jaki sposób wciągnąć go do opieki; 2) jak powiązać pracę drużyny z pracą miejscowego koła ZMP i jak przygotować harcerzy klas VII do wstąpienia w szeregi ZMP. Zagadnienia te referowali wyznaczeni przewodnicy szkolnych drużyn harcerskich. Po części teoretycznej i dzieleniu się doświadczeniami uczestnicy seminarium przechodzili do części praktycznej. Na wspomnianym seminarium zajmowali się kukielkarstwem. Podczas tych zajęć omówiono między innymi przygotowywanie scenariuszy wykorzystania kukielkarstwa do pracy artystyczno-kulturalnej w drużynie harcerskiej. Były one przeprowadzone w Domu Harcerza przez przedstawicieli jego wydziału artystycznego oraz sekcji artystycznej przy wydziale harcerskim ZMP. Na poszczególne seminaria wyznaczana była także literatura, z jaką przewodnicy winni byli zapoznać się wcześniej. Co istotne, kierownicy i dyrektorzy szkół zostali zobowiązani przez wydziały oświaty do zwalniania przewodników drużyn harcerskich z zajęć szkolnych, tak aby mieli oni możliwość uczestnictwa w omawianych seminariach. Z kolei referenci przedkładali swoje wystąpienia na piśmie władzom powiatowym ZMP w celu ich zatwierdzenia, najpóźniej pięć dni przed wyznaczonym terminem seminarium¹⁸⁹.

Przewodnicy drużyn OH byli także na bieżąco kontrolowani, nie tylko przez władze ZMP, ale i administrację szkolną. W październiku 1951 r. kierownik Szkoły Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego TPD w Tarnowie przesłał do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej poufną notatkę dotyczącą przewodniczki drużyny harcerskiej w tej szkole, o następującej treści:

Postawa ideologiczna bez zarzutu. Stosunek do pracy: chętna, ale nie umie organizować kolektywu i dlatego z podjętych prac nie wywiązuje się w 100%. Stosunek do grona: Małe współzycie z resztą grona w wyniku pewnych tarć, jakie miały miejsce w ubiegłym miesiącu, spowodowały to, że grono odsunęło się od wyżej wymienionej i nie było współpracy. W tej chwili sytuacja uległa znacznej poprawie. Kol. (...) musi dużo nad sobą pracować, a wtedy dopiero może być wartościową siłą. Praca drużyny: Jak dotychczas to wyniki słabe, spowodowane miesięcznym opóźnieniem pracy drużyny i brakiem współdziałania z resztą grona. Dokonano wyboru Rady Drużyny, ale praca idzie na ogół słabo i harcerstwo nie przewyższyło dotychczas w pracy innych organizacji szkolnych. W ostatnich dniach sytuacja znacznie się poprawiła¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Tamże.

¹⁹⁰ Poufna charakterystyka dla Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie z 30 października 1951 r. sporządzona przez kierownika Szkoły Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego TPD w Tarnowie Ryszarda Kleckiego (ANK/OT sygn. WOT I/23).

Rozwój OH w Tarnowie i powiecie tarnowskim był krytycznie oceniany przez lokalne struktury ZMP i administrację oświatową. W analizie jej pracy za rok szkolny 1950/1951 zaznaczono, że planowany rozrost liczbowy nie został osiągnięty – na 11 075 dzieci w szkołach do drużyn harcerskich należało 5515, czyli 49,8% ogółu. Plany zakładały, iż będzie ich 7543, czyli 68,1%¹⁹¹. Odpowiedzialnością za ten stan rzeczy autorzy analizy obarczyli właśnie przewodników i opiekunów drużyn:

Przewodnicy etatowi i przewodnicy ryczałtowi nie wszyscy pracowali wydajnie dla dobra drużyny i swojej okolicy, to też nie wszyscy zbierali owoce swej pracy, np. drużyna we wsi produkcyjnej w Wierzchosławicach prowadzona przez kol. (...) przewodnika etatowego została całkowicie zaniedbana. Praca w tej drużynie była ospała. Kol. (...) po godz. 15-tej znajdował się już w Tarnowie, gdzie w tym czasie mógłby prowadzić zajęcia w drużynie. Kol. (...) po kilkukrotnych upomnieniach nie zastosował się do wskazań ZP ZMP, jak i kierownika szkoły¹⁹².

Krytyka spotkała przede wszystkim przewodników etatowych, którzy „nie doceniali ważności roli organizacji harcerskiej na terenie szkoły i prawie wszyscy nie potrafili zainteresować kolektywu nauczycielskiego pracą drużyny”¹⁹³. Natomiast w analizie podkreślano zaangażowanie przewodników ryczałtowych, takich jak np. przewodniczka I Drużyny im. H. Sawickiej ze Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej, Heleny Misiurewicz. Podkreślono, iż „pomimo słabego kolektywu nauczycielskiego, potrafiła ująć pracę drużyny w swoje ręce i należycie nią pokierować”¹⁹⁴. Za szczególne osiągnięcie tej przewodniczki uznano fakt, że na 86 harcerek kończących klasę VII, aż 31 wstąpiło w szeregi ZMP. Na pochwałę w przywołanej analizie zasłużyły też drużyny harcerskie ze szkół podstawowych: w Chyszowie, Szywnaldzie, Tarnowie – im. M. Konopnickiej oraz im. T. Kościuszki, jak również w Mościcach.

Ilustracją pracy drużyn harcerskich w szkołach podstawowych Tarnowa jest działalność organizacji w szkole żeńskiej nr 3 im. M. Konopnickiej w pierwszym półroczu roku szkolnego 1955/1956. W tym okresie drużyna harcerska liczyła 273 członkinie. Stan ten zwiększył się w porównaniu z rokiem wcześniejszym o 30 uczennic, a na przyszły semestr planowane było przyjęcie 60 nowych. Drużyna składała się z ośmiu zastępów. Jej kierownikiem była Władysława Czernecka, która na bieżąco współpracowała z wychowawcami poszczególnych klas, zwłaszcza w zakresie przygotowywania apeli porannych. Harcerki wykonywały szereg prac społecznie użytecznych. W miesiącach wrześniu i październiku 1955 r. zebrały 650 kg makulatury, kilkadziesiąt sztuk butelek i kilkanaście kilogramów zużytej

¹⁹¹ Analiza pracy organizacji harcerskiej na rok 1950/1951 w powiecie tarnowskim z 10 sierpnia 1951 r., s. 1 (ANK/OT sygn. WOT I/23).

¹⁹² Tamże, s. 3.

¹⁹³ Tamże.

¹⁹⁴ Tamże.

odzieży. Wykonały również pomoce naukowe dla klas pierwszych, takie jak rozsypanki, teczki na rysunki, a także pudełka na minerały i tablice ruchome do ćwiczeń ortograficznych dla klas starszych¹⁹⁵.

Jednak nie zawsze praca organizacji harcerskiej wśród uczniów szkół podstawowych Tarnowa dawała oczekiwane rezultaty. W Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie w marcu 1954 r. działała drużyna harcerska licząca 196 członków na 280 dzieci klas III–VII (70% ogółu). Jan Nowak, pracownik Wydziału Oświaty wizytujący jej pracę, pozytywnie ocenił działania jej przewodnika. Drużyna posiadała własną izbę harcerską i prenumerowała „Świat Młodych”. Zebrała 2000 kg złomu, organizowała apele poranne mające na celu zlikwidowanie spóźnień. Jednakże, według opinii wizytującego, wiele do życzenia pozostawiały wyniki nauczania harcerzy. Drużyna za mało pracy włożyła w ich poprawienie. Aż 15 harcerzy uzyskało stopnie niedostateczne. Problemem było także unikanie noszenia chust harcerskich, które uczniowie zakładali niechętnie. Przy szkole istniało również koło ZMP, do którego należało 20 wyróżniających się harcerzy¹⁹⁶.

Przykładem negatywnie ocenionej drużyny w roku szkolnym 1953/1954 była organizacja harcerska w Szkole Podstawowej w Wierchosławicach:

Drużyna harcerska istnieje tam raczej na popierze. Zbiórki należą do rzadkości, a te, które są organizowane, to nudne zebrania pozbawione momentów wychowawczych. Brak dokumentacji drużyny, planów pracy, rady drużyny, rady zastępu, dziennik zajęć niestaranny, a zajęcia nie wpisane np. od dnia 8 do 31 maja. Zbiórki, których w drużynie było zaledwie kilka, nie wykazują treści ideowej. Przewodniczący rady zastępu klasy VII odpowiedział, że od początku nie prowadził zbiórki i nie pamięta kiedy była¹⁹⁷.

Trudności w pracy drużyn harcerskich szkół podstawowych, jakie często zgłaszali ich przewodnicy, dotyczyły dużej liczby dzieci w drużynach, braku odpowiedniego lokalu na izbę harcerską oraz sprzętu harcerskiego. Takie uwagi zawarł między innymi przewodnik drużyny harcerskiej im. A. Mickiewicza przy Szkole Podstawowej im. M. Kopernika w Tarnowie w swoim sprawozdaniu z października 1951 r.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej – żeńskiej w Tarnowie dokonanej przez podinspektora szkolnego Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej Jana Grabca w dniach 31 października, 2–4 listopada 1955 r., s. 9 (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

¹⁹⁶ Sprawozdanie z wizytacji pracy Organizacji Harcerskiej przeprowadzonej 10 marca 1954 r. w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie przez Jana Nowaka, odpowiedzialnego za pracę Organizacji Harcerskiej w Wydziale Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (ANK/OT sygn. WOT I/25).

¹⁹⁷ Referat na seminarium przewodników drużyn harcerskich miasta i powiatu tarnowskiego z 5 czerwca 1954 r. pt. „Zbiórka zasadniczą formą pracy harcerskiej”, s. 4 (ANK/OT sygn. WOT I/25).

¹⁹⁸ Sprawozdanie z pracy przewodnika Drużyny Harcerskiej przy Szkole Podstawowej im. M. Kopernika w Tarnowie z 30 października 1951 r. (ANK/OT sygn. WOT I/23).

Ze względu na zróżnicowanie wiekowe członków ZHP w szkołach podstawowych funkcjonował podział na zuchów i harcerzy (starszych i młodszych). U zuchów przeważało działanie organizowane przez drużynowego w formie zabawy, niemniej jednak prawo i obietnica zuchowa, system gwiazdek i sprawności oraz cała obrzędowość, pomimo luźniejszego charakteru, pełniły taką samą rolę, jak analogiczne elementy dla harcerzy¹⁹⁹. Dla przykładu, w roku szkolnym 1965/1966 na zbiórkach zuchów Szkoły Podstawowej nr 5 w Tarnowie przeprowadzane były pogadanki na temat tysiąclecia Polski i pracy dla PRL w swoim środowisku, odbyły się wycieczki na pocztę i do parku. Dzieci brały udział w przeglądzie drużyn zuchowych, w którym zajęły II miejsce i zostały zaproszone do udziału w eliminacjach powiatowych, organizowane były zabawy kształtujące postawę, sprawność i spryt zuchów. Zuchy wzięły także udział w akcji szerzenia czystości i porządku na terenie szkoły, w domu i na ulicy, odbywającej się pod hasłem „Polska moja ojczyzna musi być czysta i piękna”²⁰⁰.

Działalność społeczna harcerzy szkół podstawowych polegała na wykonywaniu szeregu prac użytecznych dla szkoły bądź lokalnej społeczności. Należały do nich między innymi: prace polowe²⁰¹, porządkowanie i opieka nad grobami lub miejscami pamięci narodowej i pomnikami przyrody, pomoc w nauce młodszym uczniom, wykonywanie pomocy naukowych dla szkoły, oczyszczanie i porządkowanie terenów wokół budynków szkolnych, organizowanie wsparcia materialnego dla biednych dzieci i ich rodzin, pomoc samotnym starszym osobom, przeprowadzanie zbiórek na cele charytatywne i społeczne, dokarmianie zwierząt w okresie zimowym. Działania te wynikały w dużej mierze z potrzeb danej szkoły bądź specyfiki lokalnego środowiska. Tak kierownik Szkoły Podstawowej w Ryglicach, Tadeusz Zawisłak, podsumował roczną pracę drużyny harcerskiej w roku szkolnym 1951/1952:

Harcerstwo w tym roku stało na wysokim poziomie i położyło duże zasługi na polu walki o lepsze wyniki w nauce i na polu pracy społecznej. Harcerze pracowali na polach resztówki GS w jesieni przy wykopkach, a na wiosnę przy sadzeniu ziemniaków; wypełniali ankiety mleczne i prowadzili kartoteki mleczne, zbierali złom i makulaturę oraz opiekowali się starą, biedną kobietą. Wszystkie zastępy brały udział w konkursie czytelniczym, a klasa VII a i V b przyniosły nam zaszczyt, bo uzyskały nagrodę w postaci piłki do siatkówki i nagrodę książkową. Praca w harcerstwie na terenie naszej szkoły została należycie oceniona przez władze harcerskie, ponieważ drużyna nasza otrzymała w ciągu tego roku szkolnego dwa dyplomy uznania”²⁰².

¹⁹⁹ K. Kalmanowa, *Wychowawcze wartości harcerstwa...*, s. 261.

²⁰⁰ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1965–1968), s. 37 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 28).

²⁰¹ Np. w II okresie roku szkolnego 1955/1956 harcerze ze Szkoły Podstawowej w Lisiej Górze pracowali przy zbiorze buraków w spółdzielni produkcyjnej i zajmowali się działką szkolną. Plan pracy przewodnika drużyny harcerskiej na II okres 1955/1956 przy Szkole Podstawowej w Lisiej Górze (ANK/OT sygn. WOT III/26c).

²⁰² Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954), protokół z 26 czerwca 1952 r., b.s. (AS).

Harcerze szkół podstawowych opiekowali się również mogiłami poległych żołnierzy, pomnikami oraz miejscami pamięci narodowej. Takie zadanie wypełniała między innymi 10. Drużyna Harcerska „Słoneczna Przyszłość” ze Szkoły Podstawowej w Pogórskiej Woli, której w styczniu 1959 r. przekazany został pod opiekę pomnik poświęcony pamięci członków ruchu oporu rozstrzelanych przez hitlerowców w latach 1939–1945. W akcie przekazania zapisano, iż: „Młodzi pionierzy ideologii harcerstwa, obejmując pieczę nad pomnikiem, powinni pamiętać, że jest on symbolem hartu i nieugiętości ducha polskiego”²⁰³. Z kolei harcerze ze Szkoły Podstawowej w Lichwinie troszczyli się o mogiły żołnierskie znajdujące się na pobliskich cmentarzach wojennych z okresu I wojny światowej, jak również o porządek na tych obiektach. Dla przykładu – w roku szkolnym 1971/1972 włączyli się w akcję sadzenia drzewek na terenie cmentarza wojennych, a także prowadzili prace porządkowe między innymi na cmentarzu wojennym nr 185 Lichwin-Grudek. Ponadto 1 listopada uczestniczyli w okolicznościowej zbiórce, po której zapalili na mogiłach żołnierskich symboliczne znicze²⁰⁴.

Z okazji wydarzeń politycznych drużyny harcerskie w szkołach podejmowały szereg zobowiązań i dodatkowych zadań mających w swym zamierzeniu uczcić dane wydarzenie lub rocznicę. Przykładem niech będzie praca drużyny harcerskiej ze Szkoły Podstawowej nr 1 w Tarnowie. W październiku 1954 r. jej członkowie realizowali zadania wynikające ze zobowiązań podjętych przez nich dla uczczenia II Zjazdu ZMP. W związku z tym wywiesili na szkolnych korytarzach gazetki i hasła związane tematycznie ze zjazdem, w poszczególnych zastępach odbywały się zbiórki, podczas których omawiano kwestię zjazdu, a także rozmawiano o przyjaźni polsko-radzieckiej i Wojsku Polskim, drużyna przygotowała także uroczystą akademię z udziałem przedstawicieli WP, a jej delegacja wzięła udział w centralnej akademii z okazji zakończenia tygodnia Wojska Polskiego. Każdy zastęp posiadał kartę przedzjazdową i zapisywał w niej na bieżąco swoją pracę. 13 października 1954 r. II zastęp drużyny zaniósł sztafetę ze zobowiązaniami drużyn z Tarnowa do Zarządu Miejskiego ZMP, a cała drużyna wzięła udział w przemarszu ulicami miasta z okazji zjazdu. Związane z tym wydarzeniem zobowiązania drużyny wywieszone zostały na szkolnych korytarzach. Zawierały następujące punkty: 1) powiększyć drużynę o 25 członków; 2) przygotować i przeprowadzić przyrzeczenie harcerskie w dniu II Zjazdu; 3) nosić w 100% chusty harcerskie; 4) przynieść 100 kg złomu i 150 kg makulatury; 5) dbać o czystość klas i korytarza; 6) przepracować na działce szkolnej 15 godzin po południu²⁰⁵.

²⁰³ Akt przekazania 10 Drużynie Harcerskiej „Słoneczna Przyszłość” w Pogórskiej Woli pomnika ku czci rozstrzelanych przez niemieckiego okupanta członków polskiego ruchu oporu w latach 1939–1945 (AS).

²⁰⁴ Kronika Szkoły Podstawowej w Lichwinie (1970–1975), b.s. (AS sygn. III 064 – A./2).

²⁰⁵ Meldunek z pracy Drużyny im. H. Sawickiej przy SP nr 1 w Tarnowie z 13 października 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/25).

Program ideowo-wychowawczy realizowany przez drużyny harcerskie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego nie był wolny od intensywnej indoktrynacji ideologicznej. Bogate i różnorodne formy działalności sprzyjały wykorzystywaniu harcerstwa jako dogodnego gruntu do transmisji treści ideologicznych na teren szkół. W przypadku tej organizacji indoktrynacja prowadzona była dwukierunkowo. Bezpośrednio podlegali jej wszyscy członkowie harcerstwa, uczestnicząc w pracy wykonywanej przez szkolne drużyny. Jednocześnie pośrednio oni sami stawali się narzędziem indoktrynacji całego środowiska szkolnego, wykonując określone zadania przewidziane planem działalności układanym w myśl założeń ideowo-wychowawczych ZHP. Najczęściej bezpośrednia indoktrynacja dzieci i młodzieży skupionej w organizacji harcerskiej występowała podczas zbiórek drużyn bądź zastępów. Znaczna część tematów zbiórek zawierała treści ideologiczne. Za wzorcowe uznawane były właśnie takie zbiórki, które miały odniesienia do ideologii. Ten aspekt zbiórek podkreślano między innymi podczas seminarium przewodników drużyn harcerskich miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w czerwcu 1954 r.:

Jest rzeczą jasną, że wartość wychowawczą każdej zbiórki zależy przede wszystkim od jej treści ideowej. Zbiórka nawet najbardziej atrakcyjna bez treści ideowej powoduje w konsekwencji spłylenie pracy i jest dowodem, że w pracy drużyny panuje formalizm²⁰⁶.

Przykładem ilustrującym to zagadnienie była jedna ze zbiórek drużyny harcerskiej Szkoły Podstawowej nr 1 w Tarnowie, która odbyła się w roku szkolnym 1953/1954. Miała ona „charakter satyryczno-polityczny”. Jej temat brzmiał „Porwanie statku przez piratów Czang Kaj-szeka”:

Dzieci wyraziły gorący protest przeciw imperialistom, wystosowały odpowiedni list do ZMP i „Świata Młodych”. Została na tej zbiórce wykorzystana treść ideowa i polityczna nienawiść do wrogów. Samorządność, twórczość i inicjatywa u dzieci wyraźnie wystąpiła w rysowaniu satyry politycznej. Zbiórka była atrakcyjna, wywołała głębokie przeżycia emocjonalne i pogłębiła uczucia wstrętu do wrogów i kłamstw imperialistycznych²⁰⁷.

Wśród zbiórek wskazanych na wspomnianym seminarium przewodników drużyn harcerskich jako wzorcowe znaczna część służyła indoktrynacji ideologicznej. Była ona szczególnie wyrazista w zastępach klas starszych. Tematy poruszane na zbiórkach harcerzy klas VII dotyczyły pogłębiania przyjaźni polsko-radzieckiej, podkreślały przewodnią rolę partii komunistycznej w państwie oraz ukazywały silne związki organizacji z ZMP. Harcerze z klas IV omawiali życiorys

²⁰⁶ Referat na seminarium przewodników drużyn harcerskich miasta i powiatu tarnowskiego z 5 czerwca 1954 r. pt. „Zbiórka zasadniczą formą pracy harcerskiej”, s. 3 (ANK/OT sygn. WOT I/25).

²⁰⁷ Tamże, s. 9.

gen. K. Świerczewskiego stawianego im za wzór do naśladowania, natomiast ci starsi od nich o dwa lata, wykorzystując wiedzę z języka polskiego, zastanawiali się, jakie byłoby życie bohaterów nowel H. Sienkiewicza i B. Prusa w Polsce Ludowej.

Tabela 106. Tematy wzorcowych zbiorów harcerskich w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w poszczególnych przedziałach wiekowych w roku szkolnym 1953/1954

Grupy Wiekowe	Tematy zbiorów
Klasy III	Nasze ulubione baśnie.
	Czerwona harcerska chusta.
	Twoi bracia w dalekich krajach.
Klasy IV	Chcemy być takimi jak generał Świerczewski.
	Co zmieniło się w Jastrzębi w czasie naszego życia.
	Wrogowie naszych pól.
Klasy V	Przodownicy pracy otoczeni są szacunkiem całego narodu.
	Jestem harcerzem, bo kocham Polskę Ludową.
	Od złomu do traktora.
Klasy VI	Jakie byłoby życie Janka Muzykanta i Antka w Polsce Ludowej.
	Ludzie, którzy odwagą się głosić prawdę.
	Wielka pionierska rodzina.
Klasy VII	Od przyjaźni dwóch wieszczów do Pałacu Kultury i Nauki.
	Partia – rozum i serce narodu.
	Harcerze – zmiana ZMP.

Źródło: Referat na seminarium przewodników drużyn harcerskich miasta i powiatu tarnowskiego z 5 czerwca 1954 r. pt. „Zbiórka zasadniczą formą pracy harcerskiej”, s. 17 (ANK/OT sygn. WOT I/25).

W 1951 r. w zakresie działalności ideologicznej i politycznej wyróżniona została I Drużyna Harcerska im. H. Sawickiej, skupiająca 249 uczennic klas III–VII ze Szkoły Podstawowej nr 1 im. K. Hoffmanowej w Tarnowie. W ciągu roku szkolnego harcerki tej drużyny zorganizowały szereg okolicznościowych uroczystości między innymi z okazji 80. rocznicy wybuchu Komuny Paryskiej oraz Święta Pracy, wzięły udział w wiecu protestacyjnym przeciw remilitaryzacji Niemiec Zachodnich, korespondowały z Pionierami w ZSRR, a 80 harcerek uczestniczyło w Wojewódzkim Zlocie Młodych Bojowników o Pokój. Z okazji 1 Maja drużyna podjęła zobowiązania, które następnie zrealizowała: zasadziła 1500 drzewek sześciolatek, oczyściła z chwastów pół hektara pola w Chyszowie, wykonała zabawki

dla dzieci z wiejskiego przedszkola, prowadziła akcję uświadamiającą o zbiorce na dzieci koreańskie, a także o Narodowym Plebiscycie Pokoju. Wszystkie harcerki przeszły przeszkolenie ideologiczne²⁰⁸.

Harcerze również sami dokonywali propagandy ideologicznej, podejmując działania promujące określone treści na terenie szkół. Przykładem może być zorganizowany przez męską drużynę harcerzy Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie w roku szkolnym 1969/1970 międzyklasowy turniej wiedzy pt. „Lenin – Kraj Rad – Pionierska Organizacja im. Włodzimierza Lenina”²⁰⁹. Konkurs tej treści wiązał się z obchodami setnej rocznicy urodzin W. Lenina i był realizowany także w innych szkołach, np. zorganizowała go 7. Drużyna Harcerska na terenie Szkoły Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie²¹⁰. W ramach tej inicjatywy przeprowadzono konkursy międzyklasowe na gazetkę ścienną pt. „Życie i działalność W.J. Lenina” oraz na wykonanie najlepszego albumu pt. „Lenin – prawdziwy człowiek”; konkursy indywidualne – na plakat pt. „W Polsce z imieniem Lenina”, konkurs wiedzy o Leninie, konkurs recytatorski poezji i prozy o Leninie²¹¹.

Z kolei do wydarzeń wojny w Wietnamie nawiązali w swej działalności harcerze ze Szkoły Podstawowej w Łowczowie, którzy w roku szkolnym 1967/1968 przygotowali kącik poświęcony „bohaterskiej walce narodu wietnamskiego”²¹².

Bogate i aktywizujące młodzież formy działalności drużyn harcerskich dostawiane były do wytycznych ZHP w zakresie pracy wychowawczej, przy których realizacji współpracowali nauczyciele szkół podstawowych. Elżbieta Duda – komendant Ośrodka Gminnego ZHP w Ryglicach – na posiedzeniu rady pedagogicznej szkoły zwracała uwagę uczącym, aby wszyscy wychowawcy włączyli się w działania ZHP i utworzyli w każdej klasie zastęp chłopców i dziewczynek, a tak-

²⁰⁸ Roczne sprawozdanie z pracy I Drużyny Harcerskiej im. H. Sawickiej przy Szkole Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie. Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (1948–1952), s. 343–344 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 5).

²⁰⁹ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1970–1971), protokół nr 4 z 3 kwietnia 1970 r., b.s. (AS). Z okazji 100. rocznicy urodzin W. Lenina Hufiec ZHP im. gen. J. Bema w Tarnowie przeprowadził kampanię rocznicową pod nazwą „Iskra – 70”. W ramach kampanii zorganizowanych zostało wiele konkursów indywidualnych i zespołowych – między innymi konkursy „Świata Młodych”: na opracowanie mapy „Tam był Lenin”, recytatorski prozy i poezji o W. Leninie, na gazetkę pt. „Polacy u boku Lenina”, a także na opracowanie książki „Lenin – prawdziwy człowiek”. W lutym 1970 r. do kampanii zgłosiło się 127 drużyn wuchowych i 37 drużyn harcerskich – w sumie około 10 tys. młodzieży. Ponadto dla drużyn zaplanowano udział we współzawodnictwie pod hasłem „Wzorem leninowskich subotników – czyn naszej szkoły”, polegającym na realizacji szeregu prac społecznie użytecznych na rzecz środowiska, „Tarnowskie Azoty” z 5 lutego 1970 r., nr 6 (281), s. 1.

²¹⁰ Księga pamiątkowa Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1969–1972), s. 23 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 3).

²¹¹ Tamże, s. 23–24.

²¹² Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1964–1968), protokół z 30 stycznia 1968 r. b.s. (AS).

że urządzili kąciek pracy harcerskiej. W roku szkolnym 1974/1975 w programie wychowawczym ZHP na terenie szkół przewidziane były następujące punkty:

- 1) kampania pod hasłem „30 lat powstania MO”;
- 2) 30 lat bratniej Bułgarii;
- 3) manewry techniczno-obronne;
- 4) realizacja odznaki chorągwianej;
- 5) salut zwycięstwa;
- 6) obowiązkowy alert;
- 7) festiwal piosenki radzieckiej;
- 8) turniej wiedzy technicznej²¹³.

W myśl statutu ZHP z września 1959 r. jednostki organizacyjne harcerstwa mogły dysponować własnymi sztandarami²¹⁴. Fakt posiadania sztandaru był niezwykłym wyróżnieniem szczególnie dla harcerzy ze szkół podstawowych, a ceremonia przekazania drużynie harcerskiej sztandaru stawała się istotnym wydarzeniem w życiu całej społeczności szkolnej. 9 maja 1974 r. – w Dzień Zwycięstwa – swój sztandar otrzymał szczep harcerski ze Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie. Dodatkowym wyróżnieniem dla harcerzy z tej szkoły było nadanie ich szczepowi imienia majora Henryka Sucharskiego. Aktu przekazania sztandaru dokonał sekretarz KP PZPR Włodzimierz Motyka, wręczając go komendantowi hufca ZHP Jerzemu Pajdo. Podniosła uroczystość w formie tradycyjnego ogniska harcerskiego została uwieńczona okolicznościowym programem słowno-muzycznym, który wraz z harcerzami przygotowała podharc mistrzyni Stanisława Piwowarczyk. Jak pisała ówczesna prasa tarnowska, fundusze na wykonanie wspomnianego sztandaru zostały zebrane przez uczniów Szkoły Podstawowej nr 17, a pochodziły głównie ze sprzedaży makulatury i butelek²¹⁵. Podobny przebieg miała uroczystość przekazania sztandaru i nadania imienia szczepowi drużyn harcerskich ze Szkoły Podstawowej nr 1 im. K. Hoffmanowej w Tarnowie, zorganizowana także z okazji Dnia Zwycięstwa, 8 maja 1975 r. na boisku szkolnym. Została ona również odnotowana przez prasę tarnowską:

Swój wielki dzień przeżyli członkowie szczepu „Warta”, którzy w przededniu rocznicy zwycięstwa otrzymali sztandar oraz imię T. Kościuszki. W popularnej „Hoffmanówce” 480 uczniów należy do ZHP, działa 15 drużyn, w tym 10 zuchowych i 5 harcer-

²¹³ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1974–1976), protokół nr 2 z 17 września 1974 r., b.s. (AS).

²¹⁴ Statut Związku Harcerstwa Polskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z 9 września 1959 r..., *Monitor Polski* 1959, nr 85, poz. 451.

²¹⁵ „Tarnowskie Azoty” z 27 kwietnia 1974 r., nr 17 (506), s. 6; „Tarnowskie Azoty” z 18 maja 1974 r., nr 20 (509), s. 2. 12 lutego 1961 r. harcerki ze Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie otrzymały swój sztandar – proporzec od uczestników walk partyzanckich w regionie tarnowskim. Drużyna nosiła imię Partyzantów AK Oddziału „Regina II”. Ł. Winczura, *Z dziejów Szkoły imienia Stanisława Konarskiego w Tarnowie*, Tarnów 2000, s. 65.

skich. Opiekuje się nimi kadra instruktorska wyłoniona spośród nauczycieli, kierowana przez szczepową drużynę harcmistrza Bożenę Koziarę i jej zastępczynię Zuzannę Boratyńską. Piękna uroczystość, w której uczestniczyli także rodzice, przedstawiciele tarnowskich zakładów pracy, grono pedagogiczne, zakończyła część artystyczna w wykonaniu harcerzy poświęcona T. Kościuszcze²¹⁶.

Podsumowując ten wątek w obszarze problematyki organizacji uczniowskich, należy stwierdzić, iż pod koniec lat czterdziestych w harcerstwie wykształciły się nowe, obce skautingowej tradycji formy działalności, jak również przebudowane zostało jego oblicze ideowe, które oparto na wzorach i ideałach socjalistycznych wykorzystujących doświadczenia radzieckiej dziecięcej organizacji Pionierów²¹⁷. Pozostawały one niezmiennie, niezależnie od przeobrażeń organizacyjnych, jakie przechodził sam ZHP. W związku z tym codziennością w pragmatyce pracy harcerzy w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego były takie elementy ich działalności jak: współzawodnictwo, pogadanki i dyskusje o znamionach politycznych i ideologicznych, redagowanie gazetek ściennych, poparcie dla różnorodnych akcji o charakterze propagandowym, podejmowanie okolicznościowych zobowiązań, pomoc w nauce słabszym uczniom, prace użyteczne na rzecz szkoły i środowiska, zbiórka makulatury i innych surowców wtórnych, opieka nad grobami żołnierskimi i cmentarzami wojennymi, organizacja uroczystości i imprez, szczególnie tych związanych z rocznicami państwowymi oraz wydarzeniami z dziejów ruchu socjalistycznego.

Tabela 107. Przynależność uczniów Szkół Podstawowych im. K. Hoffmanowej i TPD nr 1 (im. T. Czackiego) w Tarnowie do organizacji uczniowskich w roku szkolnym 1951/1952

Klasa	Uczniowie należący do organizacji						
	Harcerstwo	PCK	Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej	LPŻ	Szkolne Koło Odbudowy Warszawy	SKO	Spółdzielnia Uczniowska
1	2	3	4	5	6	7	8
Szkoła Podstawowa im. K. Hoffmanowej w Tarnowie							
I	–	–	–	88	88	–	–
II	–	–	–	43	43	–	–
III	14	–	–	37	37	–	–
IV	18	28	30	69	69	19	13
V	32	16	48	48	18	19	9

²¹⁶ „Tarnowskie Azoty” z 12 maja 1975 r., nr 20 (562), s. 6.

²¹⁷ B. Śliwerski, dz. cyt., s. 121.

1	2	3	4	5	6	7	8
VI	72	48	18	73	73	30	12
VII	45	24	28	45	45	29	19
Razem	181	116	124	403	373	97	53
Szkoła Podstawowa TPD nr 1 (im. T. Czackiego) w Tarnowie							
I	–	–	–	–	24	–	–
II	–	6	–	–	17	–	–
III	12	–	–	–	24	–	–
IV	16	9	4	8	20	–	–
V	18	9	6	9	27	–	–
VI	32	6	12	7	54	–	–
VII	36	–	9	10	60	–	–
Razem	114	30	31	34	227	–	–

Źródło: GUS SO-2R Formularze sprawozdawczo-statystyczne na rok szkolny 1951/52 dla szkół ogólnokształcących stopnia podstawowego. Dane z 1 września 1951 r. /Formularz dla SP im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 56); Formularz dla SP TPD nr 1 w Tarnowie (ANK/OT sygn. Sz.P.Cz. 28)/.

Na początku lat pięćdziesiątych w szkołach podstawowych miasta Tarnowa istniały następujące organizacje uczniowskie: harcerstwo, PCK, TPPR, LPŻ, SKOW, SKO, spółdzielnie uczniowskie. W Szkole żeńskiej nr 1 im. K. Hoffmanowej najpopularniejszą organizacją była Liga Przyjaciół Żołnierza, natomiast w szkole męskiej TPD nr 1 najwięcej uczniów należało do Szkolnego Koła Odbudowy Warszawy.

W szkołach podstawowych o mniejszej liczbie nauczycieli na terenie powiatu tarnowskiego występowały trudności z funkcjonowaniem organizacji uczniowskich. W szkole o czterech uczących w Piotrkowicach w roku szkolnym 1954/1955 istniało pięć takich organizacji. Najwięcej uczniów (90%) należało do koła Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. W analogicznym czasie w szkole w Rzuchowej, w której pracowało również czterech nauczycieli, działały SKOW, SKO i PCK²¹⁸. Z kolei w sprawozdaniu z wizytacji szkoły o ośmiu nauczycielach w Szywnaldzie podinspektor szkolny stwierdził, iż faktycznie istniała w niej tylko Organizacja Harcerska, do której należało 77 członków, co stanowiło 32,6% społeczności uczniowskiej tej szkoły²¹⁹.

²¹⁸ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Rzuchowej o czterech siłach nauczycielskich, przeprowadzonej 21 i 22 stycznia 1955 r. przez Smulskiego Wojciecha, podinspektora szkolnego Wydziału Oświaty Prezydium PRN w Tarnowie, s. 5 (ANK/OT sygn. WOT III/26c).

²¹⁹ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Szywnaldzie o ośmiu siłach nauczycielskich, przeprowadzonej 28 i 29 kwietnia 1955 r. przez podinspektorów szkolnych Wydziału Oświaty Prezydium PRN w Tarnowie, Tyrkę Tadeusza i Barańskiego Bolesława, s. 12 (ANK/OT sygn. WOT III/26c).

Tabela 108. Organizacje uczniowskie w Szkole Podstawowej w Piotrkowicach w roku szkolnym 1954/1955

Lp.	Organizacja uczniowska	Liczba członków		Działalność
		Ogółem	%	
1.	Organizacja Harcerska	56	63%	Organizacja złożona była z pięciu zastępów podzielonych na ogniwa, których zebrania odbywały raz w tygodniu. Na zbiorkach omawiano zagadnienia aktualne i organizacyjne.
2.	PCK	50	56%	Spotkania odbywały się raz w miesiącu. Omawiano na nich zagadnienia higieny szkolnej i osobistej uczniów.
3.	SKO	25	28%	Spotkania przeprowadzano raz na miesiąc. Dominowała tematyka aktualna i wychowawcza.
4.	SKOW	brak danych	brak danych	Odbyło się pięć zebrań o tematyce wychowawczej.
5.	Koło TPPR	80	90%	Zebrania odbywały się raz w miesiącu. Uczniowie dyskutowali na temat roli i znaczenia ZSRR. Wszyscy zakupili legitymacje członkowskie.

Źródło: Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Piotrkowicach o czterech siłach nauczycielskich, przeprowadzonej w 10 lutego 1955 r. przez Smulskiego Wojciecha, podinspektora szkolnego Wydziału Oświaty Prezydium PRN w Tarnowie, s. 5 (ANK/OT sygn. WOT III/26c).

Istotną rolę wśród organizacji uczniowskich istniejących w szkołach podstawowych odgrywał samorząd uczniowski. Był on: „Powszechną organizacją uczniowską, stwarzającą szerokie możliwości rozwijania zainteresowań i aktywności młodzieży, działającą w każdej szkole...”²²⁰. Samorządy należały do najbardziej rozpowszechnionych organizacji uczniowskich w szkolnictwie powszechnym w okresie międzywojennym²²¹.

Określenie samorząd uczniowski dotyczyło instytucji społecznej działającej na terenie szkoły, składającej się z uczęszczających do niej uczniów. Samorządowi została powierzona pewna część funkcji szkolnych możliwych do realizacji przez młodzież. Działał on w porozumieniu z nauczycielem sprawującym nad nim bezpośrednią opiekę oraz z kierownikiem (dyrektorem) szkoły. W szerszym zakresie określenie samorząd uczniowski oznaczało metodę wychowawczą, której celem, według Aleksandra Kamińskiego, było wychowanie moralno-społeczne, a także zaszczepienie i ugruntowanie wśród uczniów nawyków pracy zespołowej i współżycia społecznego²²². Aby doprecyzować zakres znaczeniowy tego pojęcia, należy nadmienić, iż w teorii przyjmuje się, że zasadniczo samorząd stanowi całość społecz-

²²⁰ Statut szkoły podstawowej..., Dz.Urz. MO 1965, nr 13, poz. 145.

²²¹ E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939...*, s. 226–227, 230, 232; A. Niedojadło, dz. cyt., s. 200–201; K. Kosiński, dz. cyt., s. 270.

²²² A. Kamiński, *Samorząd uczniów [w:] Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r...*, s. 252.

ność uczniowska, natomiast potocznie przyjęło się określać mianem samorządu uczniowskiego „pewien aktyw, a więc wąską grupę młodzieży, która pełni określone funkcje z ramienia ogółu”²²³.

W latach pięćdziesiątych państwowe władze szkolne traktowały samorządy uczniowskie w sposób instrumentalny, regulując ich działalność ścisłymi wytycznymi, które wdrożono na podstawie nowego regulaminu opublikowanego wraz z instrukcją jego stosowania i wprowadzonego zarządzeniem ministra oświaty w grudniu 1951 r.²²⁴ W myśl tego dokumentu samorządy uczniowskie miały działać we współpracy z ZMP i drużynami harcerskimi pod opieką kierownika szkoły oraz rady pedagogicznej. Regulamin ustanawiał (od klas V) władze samorządów klasowych i szkolnych, a także regulował poszczególne działy jego pracy i kwestie związane z dysponowaniem funduszami²²⁵. Z kolei w instrukcji do omawianego regulaminu Ministerstwo Oświaty poleciło, aby już w działaniach wychowawczych w klasach od I do IV przygotowywać dzieci do przyszłej pracy w samorządzie uczniowskim. Jednocześnie nauczyciele zostali poinstruowani, że przed przystąpieniem do organizowania samorządów na terenie szkół winni „ponownie przestudiować rozdział XVII *Pedagogiki* Kairowa”²²⁶.

Korekty w organizacji samorządów uczniowskich wprowadził kolejny regulamin dotyczący ich działalności opublikowany w dzienniku resortowym w listopadzie 1966 r.²²⁷, w którym zaznaczono, iż:

samorząd jest metodą i środkiem wychowania społecznego i moralnego, przysposabia młodzież do samorządnej działalności zawodowej i społecznej, do czynnego udziału w życiu socjalistycznego społeczeństwa²²⁸.

²²³ Z. Prywer, *Samorządna działalność dzieci i młodzieży w szkole* [w:] *System wychowawczy szkoły podstawowej...*, s. 168.

²²⁴ Zarządzenie Ministra Oświaty z 19 grudnia 1951 r. w sprawie wprowadzenia regulaminu samorządu uczniowskiego w szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego oraz zakładach kształcenia nauczycieli (szkoły ćwiczeń, licea pedagogiczne i licea dla wychowawczyń przedszkoli), Dz.Urz. MO 1951, nr 20, poz. 263. Zob. też: M. Sowiśło, *Funkcje samorządu uczniowskiego – założenia i rzeczywistość*, Kraków 1996, s. 13.

²²⁵ W regulaminie przewidziano działy pracy samorządu uczniowskiego w formie następujących sekcji: nauki, prac społecznie użytecznych, higieniczno-gospodarczej, kulturalno-artystycznej i sportowej, Regulamin samorządu uczniowskiego. Załącznik nr 1 do zarządzenia Ministra Oświaty z 19 grudnia 1951 r., Dz.Urz. MO 1951, nr 20, poz. 263.

²²⁶ Instrukcja do regulaminu samorządu uczniowskiego. Załącznik nr 2 do zarządzenia Ministra Oświaty z 19 grudnia 1951 r., Dz.Urz. MO 1951, nr 20, poz. 263. Rozdział XVII *Pedagogiki* Iwana A. Kairowa dotyczy organizacji i wychowania zespołu uczniowskiego, a jego częścią jest między innymi problematyka szkolnych organizacji uczniowskich. I. Kairow, *Pedagogika*, t. 2..., s. 173–212.

²²⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 5 listopada 1966 r. w sprawie wytycznych do działalności samorządu uczniowskiego w szkołach podległych Ministrowi Oświaty, Dz.Urz. MO 1966, nr 16, poz. 196.

²²⁸ Wytyczne do działalności samorządu uczniowskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 5 listopada 1966 r., Dz.Urz. MO 1966, nr 16, poz. 196.

Skorygowana wizja samorządu uczniowskiego ograniczała także jego działania, aprobując istnienie w szkołach przede wszystkim uczniowskich samorządów klasowych oraz wprowadzając zespoły międzyklasowe w postaci sekcji tworzonych do realizacji konkretnych zadań ogólnoszkolnych lub komisje do organizowania jednorazowych lub doraźnych przedsięwzięć²²⁹. W regulaminie dopuszczono możliwość istnienia na szczeblu szkolnym pewnej formy samorządu uczniowskiego w postaci ogólnoszkolnych rad samorządu uczniowskiego pełniących funkcję koordynacyjną względem pozostałych ogniw samorządu. Podobnie funkcję szkolnych zarządów samorządu uczniowskiego określiło Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego w wytycznych z lutego 1970 r.²³⁰

Tabela 109. Działalność samorządów uczniowskich w wybranych szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w przykładowych latach szkolnych

Lp.	Szkoła	Rok szkolny	Działalność samorządu uczniowskiego
1	2	3	4
1.	Szkoła Podstawowa w Tarnowie-Mościcach	1948/1949	Obejmował młodzież całej szkoły. W skład zarządu wchodził delegaci poszczególnych samorządów klasowych; samorząd posiadał własny statut; zakresem swojej działalności obejmował wszystkie organizacje i samorządy klasowe. W ciągu roku odbyło się siedem zebrań.
2.	Szkoła Podstawowa w Łowczowie	1958/1959	Koordynował pracę zarządów klasowych z działalnością organizacji uczniowskich. Miał duże osiągnięcia w dziedzinie udzielania pomocy biednym dzieciom tak pod względem materialnym, jak i naukowym. W wyniku pracy samorządu w dużym stopniu poprawiła się dyscyplina wśród uczniów i jakość przygotowania lekcji. Samorząd dbał, aby uczniowie przestrzegali regulaminu uczniowskiego oraz uświadamiał ich o obowiązkach i poszanowaniu własności społecznej.
3.	Szkoła Podstawowa nr 6 im. J. Słowackiego w Tarnowie	1968/1969	Przeprowadzał na terenie szkoły konkurs czystości, pomagał w dyżurach na korytarzach, kontrolował, czy uczniowie noszą tarcze, prowadził pogotowie krawieckie i pomoc koleżeńską w nauce, organizował wieczory ciekawej nauki, dekorował szkołę z okazji uroczystości i rocznic, np. urządził wystawę na 50-lecie PZPR, zorganizował zgaduj-zgadulę dla klas III i VIII, a także pomoc w zbiórce makulatury oraz akcji porządkowania grobów w Dniu Zmarłych, opiekował się uczniami klas I, prowadził audycje przez radiowęzeł szkolny, opiekował się w okresie zimowym ptakami i zorganizował dyżury na lodowisku, zbierał pisma kolorowe dla domu starców oraz książki dla domu dziecka.

²²⁹ Tamże.

²³⁰ Wytyczne w sprawie zasad współdziałania szkół z młodzieżowymi organizacjami ideowo-wychowawczymi oraz zasad działalności samorządu uczniowskiego..., Dz.Urz. MOiSW 1970, nr B-2, poz. 9.

1	2	3	4
4.	Szkoła Podstawowa nr 18 im. H. Sawickiej w Tarnowie	1971/1972	Koordynował prace samorządów uczniowskich w poszczególnych klasach, czuwał nad przestrzeganiem regulaminu uczniowskiego, organizował pomoc koleżeńską w nauce, inicjował i podejmował prace społecznie użyteczne, prowadził zbiórkę makulatury i odprowadził do punktu skupu 3470 kg, a uzyskaną kwotę 3470 zł wpłacił na fundusz komitetu rodzicielskiego z przeznaczeniem na potrzeby szkoły.

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tarnowie-Mościcach (1948–1952), protokół z 27 czerwca 1949 r., s. 21 (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 1); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1954–1959), protokół z 12 czerwca 1959 r., b.s. (AS); Protokoły zebrań Samorządu Uczniowskiego Szkoły Podstawowej im. J. Słowackiego (1963–1969), protokół z 28 stycznia 1969 r., s. 86–87 (ANK/OT sygn. SZ.P.Sło. 75); Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1971–1972), protokół z 30 czerwca 1972 r., b.s. (AS).

Działające w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego samorządy uczniowskie były z jednej strony ważnymi organizacjami uczniowskimi funkcjonującymi na ich terenie, z drugiej zaś stanowiły wdrożenie tej istotnej metody wychowawczej w praktyce. Samorządy inicjowały i organizowały społeczną aktywność uczniów. Jednocześnie pełniły rolę kontrolującą dzieci i młodzież szkolną w zakresie przestrzegania regulaminu uczniowskiego, zachowania i dyscypliny w szkole, a także zasad sanitarnych i higienicznych. Samorządy opiekowały się uczniami z najmłodszych klas, zapewniały pomoc w nauce dla słabszych uczniów, przygotowywały odbywające się w szkołach uroczystości, pomagały w utrzymaniu porządku i estetyki w klasach. Angażowały dzieci i młodzież do działalności społecznej, takiej jak między innymi: zbiórka makulatury, opieka nad ptakami i zwierzętami w okresie zimowym, porządkowanie mogił, pomników i miejsc pamięci narodowej, prace polowe, różne formy pomocy dla biednych dzieci, domów dziecka czy domów starców. Jednym z przykładów działalności charytatywnej samorządu uczniowskiego w miejscowych szkołach podstawowych była akcja zbiórki darów dla uczniów z miejscowości Siekierzycze, Demblin i Wietrzychowice, poszkodowanych w wyniku powodzi, przeprowadzona we wrześniu 1970 r. przez samorząd Szkoły Podstawowej nr 20 w Tarnowie-Świerczkowie²³¹.

Organizacją o statusie szczególnej użyteczności publicznej funkcjonującą na terenie szkół podstawowych był Polski Czerwony Krzyż. Działalność jego szkolnych form organizacyjnych była ukierunkowana na pomoc społeczną, wsparcie humanitarne oraz propagowanie zachowań prozdrowotnych i zasad bezpieczeństwa sanitarnego wśród uczniów. Zaangażowanie dzieci i młodzieży w pracę kół PCK umożliwiało im poznanie, stosowanie i propagowanie czystości, zasad higieny, ładu i kultury życia codziennego w życiu osobistym oraz zbiorowym, jak również zaprawiało do wypełniania obowiązku niesienia pomocy potrzebującym,

²³¹ „Tarnowskie Azoty” z 8 października 1970 r., nr 41 (316), s. 2.

a także ugruntowywało „poczucie konieczności służby dla otoczenia, dla szkoły, dla Ojczyzny”²³².

W 1955 r. ministerstwo ogłosiło okólnik z zaleceniem, aby w szkołach powoływać do życia koła PCK „w celu podniesienia higieny życia codziennego i oświaty sanitarnej wśród młodzieży szkolnej”²³³. Natomiast ich szczegółowy regulamin pojawił się dopiero w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Oświaty w 1964 r. Określił on dwie zasadnicze grupy celów pracy kół w stosunku do dzieci i młodzieży, tj.:

- 1) wyrabianie umiejętności współżycia i samorządnej działalności zespołowej, kształtowanie aktywnej postawy społecznej i gotowości niesienia pomocy innym, krzewienie uczuć przyjaźni do innych narodów oraz umiławanie pokoju i gotowości działania w jego obronie;
- 2) zaszczepianie zamiłowania do czystości, porządku i estetyki, wdrażanie do przestrzegania zasad higieny oraz przygotowanie do społecznej działalności na rzecz ochrony zdrowia i zapobiegania nieszczęśliwym wypadkom²³⁴.

W ramach szkolnych kół PCK mogły być organizowane następujące sekcje: oświatowo-sanitarna, opiekuńczo-społeczna, imprezowa, korespondencyjna i inne. Opiekunami kół byli nauczyciele, niekiedy funkcję tę pełniły higienistki szkolne. W szkołach podstawowych koła PCK popularyzowały wśród uczniów dbałość o higienę, zarówno własną, jak i higienę w budynku szkolnym, w salach lekcyjnych i w domach rodzinnych. Akcję propagandową prowadziły poprzez redagowanie gazetek ściennych, urządzenie kącików czystości, organizowanie szkolnych konkursów i przedstawień o tematyce związanej z promocją higieny. Oprócz propagowania czystości i higieny koła PCK zajmowały się również ich kontrolą. Popularną formą kontroli stanu higieny w szkole były przeprowadzane przez członków PCK szkolne konkursy czystości, którym nadawano również formułę współzawodnictwa. W ich trakcie komisje sprawdzały czystość w salach klasowych. Starsza młodzież należąca do kół PCK kontrolowała higienę osobistą uczniów. Szkolne koła PCK opiekowały się także chorymi w szpitalach, organizowały różne formy pomocy koleżeńskiej, zaopatrywały apteczkę szkolną w leki, przeprowadzały zbiórki pieniężne na cele społeczne oraz kursy szkolenia sanitarnego i pierwszej pomocy dla swoich członków i społeczności uczniowskiej.

Po zakończeniu działań wojennych tarnowski oddział PCK wznowił swą pracę w szkołach w marcu 1945 r.²³⁵ W roku szkolnym 1948/1949 szkolne koło PCK

²³² W. Rutkowski, *Z działalności PCK na terenie szkolnym*, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1945, nr 1–6 (część nieurzędowa), s. 50–51. W 1945 r. w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego Krakowskiego istniało 138 kół młodzieżowych PCK. Tamże, s. 51.

²³³ Ogólnik nr 26 z 24 września 1955 r. w sprawie szkolnych kół Polskiego Czerwonego Krzyża, Dz.Urz. MO 1955, nr 13, poz. 121.

²³⁴ Regulamin Szkolnego Koła Polskiego Czerwonego Krzyża. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 20 sierpnia 1964 r., Dz.Urz. MO 1964, nr 11, poz. 119.

²³⁵ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1949), protokół z 23 marca 1945 r., s. 84 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 20).

istniało między innymi w szkole im. M. Konopnickiej. Jego opiekunką była Eleonora Bardłowa. Członkinie koła wpłacały do kasy PCK 5 zł miesięcznie. W półroczu odbyły walne zebranie oraz dwa zebrania w sprawie omówienia przepisów zarządów – głównego i okręgowego PCK. W kole funkcjonowały trzy sekcje: 1) sanitarna – miała pieczę nad apteczką szkolną i zaopatrywała ją w leki kupowane ze składek; 2) charytatywna – zajmowała się zbiórką czasopism dla przebywających w szpitalu chorych, a także pomocą dla potrzebujących wsparcia materialnego uczennic oraz tych, które nie radziły sobie w nauce; 3) imprezoowo-oświatowa – prowadziła gazetkę ścienną, prenumerowała czasopismo „Czyn”, przeprowadzała zbiórki pieniężne i włączała się w przygotowywanie uroczystości szkolnych²³⁶.

W roku szkolnym 1954/1955 koło PCK aktywnie działało również w Szkole Podstawowej TPD nr 1 w Tarnowie. Jego opiekunka, Rozalia Zachara, na posiedzeniu rady pedagogicznej 4 czerwca 1955 r. dokonała podsumowania rocznej pracy koła, które liczyło wówczas 123 członków, stwierdzając, iż:

Celem organizacji było podnieść stan sanitarny uczniów szkoły. Do zrealizowania zamierzonego celu zmierzano przez urządzenie długofalowego konkursu czystości między klasami, robienie sprawozdań, gazetek, pogadanek sanitarnych na apelach, częste kontrole robione przez grupy porządkowe, opiekunkę i higienistkę szkolną oraz przez urządzenie kąpoków czystości na terenie szkoły, udzielanie pomocy w nagłych wypadkach. Kurs szkolenia PCK I stopnia zapoznał dokładnie uczennice klas VI i VII z zasadami higieny i niesienia pomocy w nagłych wypadkach²³⁷.

W roku szkolnym 1968/1969 szkolne koło PCK ze Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie liczyło 50 członków. Opiekowała się nim Stefania Bożek. Koło odbywało w każdą pierwszą środę miesiąca zebrania, podczas których akcentowana była problematyka 50-lecia działalności PCK. Był to również motyw przewodni szkolnego konkursu czystości. Na zebraniach przepracowywano zagadnienia związane z ratownictwem, zaś higienistka przeprowadziła kurs sanitarny dla uczniów z klas VII²³⁸.

W Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Mościcach w marcu 1973 r. Szkolne Koło PCK mogło wykazać się następującymi rezultatami swojej aktywności:

Do organizacji PCK należą uczniowie od klasy IV do VIII, około 300 osób. W bieżącym roku odbyło się zebranie sprawozdawczo-wyborcze (...). Skarbnikowi przekazano 40 zł, które pozostały z ubiegłego roku szkolnego. Za te pieniądze zakupiono środ-

²³⁶ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1949–1951), protokół z 28 stycznia 1949 r., b.s. (AS).

²³⁷ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie (1954–1956), protokół z 4 czerwca 1955 r., s. 82 (ANK/OT sygn. Sz.P.Czac. 6).

²³⁸ Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1968–1970), protokół z dnia 10 kwietnia 1969 r., b.s. (AS).

ki opatrunkowe do punktu sanitarnego, który mieści się w klasie VIII b. Członkowie koła prowadzą kontrole czystości. Konkurs czystości między klasami trwać będzie do końca maja. Członkowie koła pełnią dyżury w jadalni. Obecnie przedstawiciele koła zbierają składki członkowskie i do końca marca pieniądze będą przekazane do oddziału powiatowego PCK. Od 15 marca 1973 r. w klasie VII przeprowadzony będzie kurs sanitarny I stopnia²³⁹.

Działalność szkolnych kół PCK była ważnym uzupełnieniem pracy wychowawczej szkół, zwłaszcza w zakresie podniesienia świadomości dzieci i młodzieży w kwestii potrzeby dbałości o higienę, przestrzegania zasad sanitarnych, uwrażliwiania na sytuację osób potrzebujących pomocy, rozwijania empatii i podnoszenia ich kultury osobistej.

Organizacją uczniowską propagującą na terenie szkół podstawowych oszczędną gospodarkę finansową były szkolne kasy oszczędności. Restytuowanie tej niezwykle popularnej w okresie międzywojennym organizacji uczniowskiej rozpoczęło się w 1947 r. wznowieniem wydawania „Młodego Obywatela”, organu prasowego SKO²⁴⁰. Zadaniem SKO było:

wychowanie młodzieży szkolnej pod względem społeczno-gospodarczym, tj. przyzwyczajenie jej do podejmowania akcji o znaczeniu gospodarczym oraz oszczędnego, rozumnego i planowego gospodarowania funduszami własnymi i społecznymi²⁴¹.

Tak sprecyzowane zadanie szkolne kasy oszczędności miały wypełniać poprzez:

- 1) przeprowadzanie wśród uczniów akcji informacyjno-propagandowej i organizowanie konkursów i współzawodnictwa, wygłaszanie pogadanek oraz prowadzenie dyskusji na tematy gospodarcze ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia oszczędności;
- 2) organizowanie akcji dochodowych, takich jak: zbiórki odpadków użytkowych, ziół leczniczych, hodowla jedwabników, drobiu, zwierząt futerkowych itp.²⁴²

Podobnie jak w przypadku pozostałych organizacji, również działalność SKO pozostawała pod nadzorem opiekuna, którym był wyznaczony przez kierownika (dyrektora) nauczyciel. Uczniowie oszczędzający w SKO otrzymywali szkolną książeczkę oszczędnościową, na której prowadzona była ewidencja dokonywanych przez nich wpłat.

²³⁹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie (1973–1974), protokół z 8 marca 1973 r., s. 15 (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 12).

²⁴⁰ Komunikat w sprawie szkolnych kas oszczędności, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1947, nr 5, poz.82.

²⁴¹ Regulamin szkolnych kas oszczędności wraz z zasadami prowadzenia rachunkowości tych kas. Załącznik do okólnika nr 31 z 28 sierpnia 1952 r. w sprawie regulaminu szkolnych kas oszczędności oraz zasad prowadzenia rachunkowości tych kas, Dz.Urz. MO 1952, nr 14, poz. 113.

²⁴² Tamże.

**Tabela 110. Stan oszczędności SKO Szkoły Podstawowej w Ryglicach
w pierwszym okresie roku szkolnego 1968/1969**

Miejsce	Klasa	Zaoszczędzona kwota w zł	Liczba uczniów	Członków SKO	Średnia oszczędności na 1 ucznia w klasie
1.	II b	2130	28	28 (100%)	76,1
2.	I a	1494,75	22	22 (100%)	67,9
3.	VII a	1452	28	28 (100%)	51
4.	VI b	1440,90	26	21 (80,1%)	51,5
5.	III b	1250	22	21 (95%)	56
6.	III a	1190,05	24	23 (95%)	49,5
7.	VI a	1140	26	20 (77%)	43,7
8.	V b	1000	25	22 (88%)	40
9.	V a	804	25	17 (68%)	32,1
10.	IV	522,4	39	15 (38%)	13,3
11.	II a	325	26	26 (100%)	13
12.	VII b	338	28	11 (39%)	12
13.	I b	300	22	15 (68%)	13
14.	VIII b	150	24	11 (46%)	7
15.	VIII a	54	24	9 (37,5%)	2,2
suma w szkole		13591,1	389	289 (74,3)	34,9

Źródło: Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1968–1969), protokół z 21 czerwca 1969 r., b.s. (AS).

SKO cieszyło się dużą popularnością wśród uczniów szkół podstawowych. Przykład stanu oszczędności SKO Szkoły Podstawowej w Ryglicach wskazuje, iż najchętniej oszczędzały dzieci z klas młodszych. W klasie I a do SKO należało 100% uczniów, zaś w klasie I b – 68%. W obu klasach drugich 100% dzieci było członkami SKO, w klasach trzecich 95%. Najsłabiej w akcji SKO przedstawiał się udział uczniów klas ósmych. W klasie VIII a – oszczędzało 37,5% uczniów, natomiast w klasie VIII b – 46%. Niewielu członków SKO było także w klasie VII b, gdzie regularnie na książeczki oszczędnościowe wpłacało 39% uczniów. Najaktywniejsze zatem w oszczędzaniu w SKO były dzieci klas młodszych. Niemniej jednak dużą rolę w rozbudzaniu w dzieciach aktywności do oszczędzania spełniali wychowawcy klas. W ten sposób można wytłumaczyć wyjątek wzorowego oszczędzania w klasie VII a, w której wszyscy uczniowie należeli do SKO, pomimo że wśród uczniów starszych cieszyło się ono mniejszą popularnością.

Dodatkową zachętą do oszczędności w SKO było wprowadzone przez Ministerstwo Oświaty współzawodnictwo międzyszkolne w zakresie pracy szkolnych kas oszczędności. W stosownym okólniku ministerstwa podkreślono wartość

działalności SKO, stwierdzając, iż: „Praca szkolnych kas oszczędności jako forma upowszechnienia oszczędności ma duże znaczenie wychowawcze i gospodarcze”²⁴³. Pośrednim celem akcji współzawodnictwa miało być również:

prowadzenie walki z marnotrawstwem przez propagowanie wśród uczniów oszczędności rzeczowych, jak książek, przyborów szkolnych, materiałów w warsztatach szkolnych, odzieży, obuwia itp.²⁴⁴

W roku szkolnym 1973/1974 współzawodnictwu szkolnych kas oszczędności w szkołach podstawowych miasta i powiatu patronował miejscowy oddział PKO. Zwycięzcami tej rywalizacji okazały się Szkoła Podstawowa nr 20 w Tarnowie i Szkoła Podstawowa w Szynwałdzie. Nauczyciele – opiekunowie SKO w tych placówkach – zostali wyróżnieni bonami towarowymi, a uczniowie otrzymali w nagrodę wartościowe książki. Do najaktywniejszych szkół trafiły także stosowne dyplomy uznania²⁴⁵.

W okólniku Ministerstwa Oświaty z 21 lutego 1945 r. w sprawie organizacji młodzieżowych na terenie szkół wśród najpilniejszych zadań samorządów uczniowskich wymienione zostało tworzenie spółdzielni uczniowskich²⁴⁶. Według ministerstwa miały one być instytucją służącą „potrzebom wychowania społeczno-gospodarczego i wcielania w życie zasad spółdzielczych”²⁴⁷. Działalność spółdzielni uczniowskich opierała się na zorganizowanej samodzielnej pracy uczniów na terenie jednej szkoły. Polegała ona głównie na prowadzeniu sklepiku szkolnego²⁴⁸. Uzyskiwane ze sprzedaży artykułów szkolnych i żywnościowych przychody członkowie spółdzielni przeznaczali na zakup niezbędnych dla szkoły pomocy naukowych, książek do biblioteki, prenumeraty czasopism, sprzętu sportowego,

²⁴³ Okólnik nr 43 z 27 października 1952 r. w sprawie współzawodnictwa międzyszkolnego w zakresie pracy szkolnych kas oszczędności, Dz.Urz. MO 1952, nr 19, poz. 156.

²⁴⁴ Regulamin współzawodnictwa międzyszkolnego w zakresie pracy szkolnych kas oszczędności. Załącznik do okólnika nr 43 z 27 października 1952 r., Dz.Urz. MO 1952, nr 19, poz. 156.

²⁴⁵ „Tarnowskie Azoty” z 22 czerwca 1974 r., nr 25 (514), s. 6.

²⁴⁶ Okólnik nr 8 z dnia 21 lutego 1945 r. w sprawie organizacji młodzieżowych na terenie szkół, Dz.Urz. MO 1945, nr 1, poz. 26.

²⁴⁷ Okólnik nr 8 z dnia 17 stycznia 1946 r. w sprawie spółdzielni uczniowskich, Dz.Urz. MO 1946, nr 1, poz. 21.

²⁴⁸ Niekiedy sklepiki szkolne był też prowadzone przez samorządy uczniowskie. Taka sytuacja miała miejsce w Szkole Powszechnej im. T. Kościuszki w Tarnowie w roku szkolnym 1948/1949. Pracowali w nim uczniowie z klasy VII. Nadwyżka, którą uzyskali z jego działalności, wyniosła 13 396 zł. Podczas walnego zebrania członków sklepiku w czerwcu 1949 r. podjęta została uchwała o przeznaczeniu tych środków na zakup dla szkoły sprzętu sportowego do gry w siatkówkę oraz nagród pamiątkowych dla trzech uczennic, które szczególnie ofiarnie pracowały w sklepiku w postaci dwóch wiecznych piór i przybornika do rysowania. Resztę gotówki postanowiono wykorzystać do uruchomienia sklepiku w przyszłym roku szkolnym. Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1949–1953), protokół z 2 lipca 1949 r., s. 5 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 21).

dofinansowanie uczestnictwa uczniów w przedstawieniach teatralnych lub seansach filmowych oraz pomoc niezamożnym uczniom. Zajęcia w spółdzielni uczyły dzieci i młodzież gospodarności, szacunku do pracy i organizowania wzajemnej pomocy. W maju 1958 r. ministerialni urzędnicy odnieśli się ponownie do kwestii funkcjonowania w szkołach spółdzielni, uznając, że powinny one:

nawiązywać do form i metod pracy stosowanych w społeczeństwie dorosłych, jak spółdzielnie pracy, spółdzielnie zaopatrzenia, spółdzielnie usługowe (sklepiki szkolne, wytwórnice zabawek, wypożyczalnie np. sprzętu sportowego, zbiórki ziół, grzybów itp.)²⁴⁹.

Opublikowany w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Oświaty z listopada 1962 r. statut spółdzielni uczniowskich określał, iż mogą one działać w następujących dziedzinach:

- 1) wytwarzanie i kompletowanie pomocy naukowych, prowadzenie produkcji i wykonywanie usług w zakresie rzemiosł (np. produkcja zabawek, usługi inżynierskie itp.);
- 2) uprawa roślin i hodowla zwierząt;
- 3) organizowanie zespołowego zbioru na terenach dozwolonych dziko rosnących roślin użytkowych, okazów fauny i flory, minerałów itp., ich sortowanie i przygotowanie do zbytu;
- 4) organizowanie wspólnych zakupów i sprzedaży towarów;
- 5) pomoc uczniom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej²⁵⁰.

Ponadto spółdzielnie zostały zobligowane do prowadzenia „propagandy spółdzielczości”, przygotowywania obchodów spółdzielczych, okolicznościowych imprez, wycieczek, a także do aktywnego uczestnictwa w życiu oświatowo-kulturalnym szkoły. Statutowymi organami spółdzielni uczniowskich były: walne zgromadzenie członków, rada nadzorcza i zarząd.

Po zakończeniu wojny w Szkole Powszechnej w Tuchowie spółdzielnia uczniowska napotykała w swej pracy trudności związane z brakiem funduszy na zakup towaru. Taki problem zgłosiła opiekunka spółdzielni, Maria Stada, podczas posiedzenia rady pedagogicznej szkoły rozpoczynającej rok szkolny 1947/1948²⁵¹. W kolejnym roku szkolnym spółdzielnia uczniowska w tuchowskiej szkole nadal działała i przynosiła społeczności szkolnej wymierne korzyści. Opiekująca się nią nauczycielka, Janina Jaskólska, na kończącej roczną pracę szkoły konferencji rady pedagogicznej złożyła następujące sprawozdanie:

²⁴⁹ Okólnik nr 20 z dnia 29 maja 1958 r. w sprawie spółdzielni uczniowskich, Dz.Urz. MO 1958, nr 8, poz. 107.

²⁵⁰ Statut wzorcowy spółdzielni uczniowskiej. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 19 listopada 1962 r. w sprawie statutu wzorcowego spółdzielni uczniowskich, Dz.Urz. MO 1962, nr 13, poz. 149.

²⁵¹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej 7 kl. w Tuchowie (1924–1950), protokół z 3 września 1947 r., b.s. (AS).

Spółdzielnia liczy obecnie 165 członków (...). W dniu sprawozdania (...) w spółdzielni jest towaru za 25 511 zł, w kasie gotówki 6770 zł. (...) Nadwyżka w sklepiu w dniu 1 czerwca wynosiła za cały okres istnienia spółdzielni 22 330 zł. Członkowie odbyli w ciągu roku szkolnego 3 zebrania. Walne zebranie odbędzie się 27 czerwca. Z nadwyżki według projektu wysuniętego przez członków na ostatnim zebraniu opłaci się prenumeratę roczną czasopisma „Płomyk” (...). Uchwalono również zakupić kilka książek do biblioteki szkolnej. Ponadto na walnym zebraniu przewiduje się podział nadwyżki w postaci przyborów szkolnych²⁵².

Efekty działalności spółdzielni uczniowskiej w wymienionej wyżej szkole w roku szkolnym 1965/1966 ilustruje także sprawozdanie, jakie złożyła jej opiekunka Helena Mierzwa na podsumowującym pracę szkoły posiedzeniu rady pedagogicznej 20 czerwca:

Spółdzielnia Uczniowska „Świt” przy Szkole Podstawowej w Tuchowie na początku roku liczyła 42 członków. Obecnie liczy 109 członków. Roczny plan zrealizowano z wyjątkiem jednego punktu, nie przeprowadzono szkolenia księgowych. Spółdzielnia prowadziła 2 działy: sklepik i usługi (wspólnie z kołem plastycznym). Obroty handlowe sklepiu i usługi w tym roku szkolnym wyniosły 102 026,18 zł. Czysty zysk wyniósł 2771,23 zł z czego przeznaczono na:

fundusz społeczny – 554,23 zł

na rozwój spółdzielni – 138 zł

na wycieczki – 500 zł

na cele społeczne – 579 zł

na stypendium ucz. – 1000 zł

razem – 2771,23²⁵³.

W roku szkolnym 1945/1946 spółdzielnia uczniowska istniała również na terenie Szkoły Powszechnej w Klikowej. W niezwykle trudnym pod względem materialnym dla szkół okresie powojennym jej działalność pozwalała uzupełniać skromny budżet szkoły. W roku szkolnym 1947/1948 z dochodów spółdzielni zakupiony został dla szkoły zegar ścienny i książki do biblioteki. Pewna suma przekazana została także na elektryfikację wsi i realizację planów budowy budynku szkolnego. Członkowie spółdzielni pomagali przy pracach porządkowych prowadzonych wokół szkoły i naprawie drogi²⁵⁴.

Spółdzielnia uczniowska prężnie funkcjonowała w Szkole Podstawowej w Ryglicach. W roku szkolnym 1966/1967 należało do niej 151 uczniów. Opiekę sprawowała nad nią nauczycielka Irena Wójcik. Roczne obroty spółdzielni wynosiły 19 874 zł, zysk 1065 zł. Został on przeznaczony na nagrody i wycieczki dla pra-

²⁵² Tamże, protokół z 24 czerwca 1949 r., b.s.

²⁵³ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 20 czerwca 1966 r., k. 470 (AS).

²⁵⁴ R. Gomola, *Szkoła Podstawowa nr 10 im. Romana „Sybiraka” Sanguszkii*, Tarnów-Klikowa 1998, s. 47–48.

cujących w spółdzielni uczniów oraz zakup książek do biblioteki szkolnej. 160 zł przekazano na budowę pomnika gen. J. Bema²⁵⁵. Z kolei spółdzielnia uczniowska przy Szkole Podstawowej w Zabłędzy w roku szkolnym 1970/1971 codziennie zaopatrywała dzieci i młodzież w artykuły szkolne i drugie śniadania oraz przygotowywała imprezę z okazji Dnia Kobiet²⁵⁶.

Innym przykładem interesującej inicjatywy zrealizowanej w roku szkolnym 1969/1970 przez Spółdzielnię Uczniowską „Filutek” przy Szkole Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie była akcja rozprowadzania wśród dzieci i młodzieży zdjęć z filmu „Czterej pancerni i pies”. Zebrane w ten sposób środki w kwocie 435 zł wpłacono na Społeczny Komitet Budowy Pomnika Uśmiechu Dziecka im. Czterech Pancernych w Białolinach²⁵⁷.

W 1946 r. w szkołach powszechnych rozpoczęło działalność Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza, organizacja stawiająca sobie za cel organizowanie pomocy zdemobilizowanym żołnierzom oraz inwalidom pozostającym w trudnej sytuacji życiowej, którym państwo ze względu na powojenne realia nie było w stanie udzielić należytej pomocy i wsparcia. W związku z tym na terenie szkół Tarnowa i powiatu tarnowskiego zostały powołane do życia Szkolne Koła Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza. Należący do nich uczniowie wpłacali na rzecz TPŻ niewielkie sumy pieniężne przesyłane pod koniec każdego miesiąca do Zarządu Okręgowego Towarzystwa w Krakowie²⁵⁸. Jednocześnie powstanie Szkolnych Kół TPŻ związane było z zaleceniami Ministerstwa Oświaty nakazującymi szkołom nawiązanie kontaktu i współpracę z lokalnymi jednostkami Wojska Polskiego. Ministerstwo uznało, iż:

Wszędzie tam, gdzie istnieją odpowiednie możliwości, szkoły winny zmierzać do objęcia wzajemnych patronatów szkoły nad stacjonującą stale w danej miejscowości jednostką wojskową oraz jednostki wojskowej nad szkołą²⁵⁹.

Wzajemna współpraca miała przynosić obu stronom realne korzyści tak materialne, jak i wychowawcze. Jednostki wojskowe w ramach patronatu nad daną szkołą pomagały urządzać i remontować budynek szkoły, świetlicę szkolną oraz

²⁵⁵ Protokoły Rady Pedagogicznej SP w Ryglicach (1966–1967), protokół nr 11 z 26 czerwca 1967 r., b.s. (AS).

²⁵⁶ Kronika Szkoły Podstawowej w Zabłędzy (1915–1974), b.s. (AS).

²⁵⁷ Księga pamiątkowa Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1969–1972), s. 41 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 3).

²⁵⁸ Okólnik nr 20 z dnia 19 kwietnia 1946 r., współpraca szkół z oddziałami wojskowymi. Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z 26 kwietnia 1946 r. w sprawie powołania do życia szkolnych kół Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1946, nr 2, poz. 79.

²⁵⁹ Okólnik nr 20 z dnia 19 kwietnia 1946 r., współpraca szkół z oddziałami wojskowymi. Odpis pisma Ministerstwa Oświaty z 30 marca 1946 r., Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1946, nr 2, poz. 79.

boisko sportowe, udzielały pomocy transportowej i technicznej, udostępniały materiały historyczne, geograficzne, zdjęcia i lektury, a także wspierały przygotowanie uroczystości i imprez szkolnych. Szkoły odwzajemniały się poprzez pomoc jednostkom wojskowym przy organizowaniu opieki nad rodzinami wojskowymi, szpitalami, a także opiekowały się świetlicami żołnierskimi i bibliotekami²⁶⁰.

W okólniku Ministerstwa Oświaty z lutego 1948 r. sprecyzowany został cel ideologiczny działalności Szkolnych Kół TPŻ, których zadaniem było:

zblizanie młodzieży szkolnej do (...) odrodzonego, demokratycznego i ludowego Wojska Polskiego, zachęcanie do uczestnictwa w jego pracy, świętach i bohaterskich rocznicach walk z niemieckim okupantem faszystowskim, a w rezultacie nawiązanie nici trwałej sympatii i przyjaźni między naszą młodzieżą i Wojskiem Polskim²⁶¹.

W praktyce życia szkolnego dzieci i młodzież należąca do Szkolnych Kół TPŻ opiekowała się mogiłami żołnierskimi, popularyzowała wiedzę o wojsku i obronności kraju w środowisku szkolnym, organizowała pomoc materialną dla żołnierzy i ich rodzin, zapraszała przedstawicieli jednostek wojskowych na uroczystości i imprezy szkolne, a także sama uczestniczyła w obchodach rocznic i świąt państwowych przygotowywanych przez wojsko.

Koło TPŻ powstało w Szkole Powszechnej im. T. Czackiego w Tarnowie 26 listopada 1946 r. Należeli do niego uczniowie klas V–VIII. Opiekunką koła była Zofia Zawicka. W okresie zimowym jego członkowie urządzili gwiazdkę dla żołnierzy, a uczniowie każdej klasy wraz z wychowawcami przygotowali paczki, które 21 grudnia opiekunka Koła TPŻ wraz z przedstawicielami społeczności uczniowskiej szkoły złożyła w kancelarii garnizonu²⁶².

W styczniu 1949 r. powstało Koło TPŻ w Szkole Powszechnej w Tuchowie. Liczyło 197 członków, a opiekunką organizacji była Maria Szelańgiewicz. Podczas posiedzenia rady pedagogicznej 24 czerwca 1949 r. podsumowała pracę uczniów w kole w następujący sposób:

W okresie sprawozdawczym odbyło się 6 zebrań, na których zostały wygłoszone referaty z dziedziny walk, życia i pracy odrodzonego Wojska Polskiego, na tematy społeczne, kulturalne i gospodarcze. Członkowie TPŻ pamiętali o grobach żołnierzy, oczyszczali i ozdabiali je. Brali udział w uroczystościach państwowych i kulturalnych. W czasie rejestracji wojskowej pomagali w urządzeniu i prowadzeniu bufetu w godzinach pozaszkolnych. Dochód z bufetu w kwocie 10 034 zł został odprowadzony do Powiatowego Oddziału TPŻ. Przeprowadzona została zbiórka pieniężna na listę przyslaną z Okręgu TPŻ w celu uzyskania funduszu na pogłębienie współpracy z od-

²⁶⁰ Tamże.

²⁶¹ Okólnik nr 3 z dnia 12 lutego 1948 r. o szkolnych kołach młodzieżowych Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza, Dz.Urz. MO 1948, nr 2, poz. 28.

²⁶² Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie (1930–1949), protokół z 31 stycznia 1947 r., s. 393 (ANK/OT sygn. Sz.P.Cz. 3).

rodzonym Wojskiem Polskim na odcinku sportowym. Zebraną kwotę 2230 zł odesłano 3 czerwca do Powiatowego Oddziału TPŻ w Tarnowie. Zakupiono proporzec za kwotę 2500 zł z napisem: „Naród Swemu Obrońcy – Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza przy Szkole Powszechnej w Tuchowie”²⁶³.

Przy szkole w Mościcach Koło TPŻ powstało w lutym 1948 r. W roku szkolnym 1949/1950 liczyło 185 członków. Składka członkowska wynosiła 1 zł. Swoje zadania i cele koło realizowało poprzez odczyty, wycieczki, imprezy i udział w uroczystościach wojskowych. W listopadzie 1948 r. uczniowie z Koła TPŻ SP w Mościcach wręczyli żołnierzom biblioteczkę złożoną z 22 książek zakupioną za cenę 3256 zł, a w kwietniu 1949 r. przekazano wojsku mapę fizyczną Polski. Na uroczystości szkolne zapraszani byli przedstawiciele jednostki wojskowej. Za gotówkę uzyskaną z organizacji imprez w kwocie 6000 zł zakupiona została nagroda sportowa dla wojska²⁶⁴.

W 1950 r. Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza zostało przekształcone w Ligę Przyjaciół Żołnierza²⁶⁵. W związku z tym w szkołach przeprowadzono reorganizację byłych Szkolnych Kół TPŻ na Szkolne Koła Ligi Przyjaciół Żołnierza, a celem ich pracy było:

umacnianie obronności Państwa Ludowego drogą wychowania ideologiczno-politycznego, wyszkolenia wojskowego młodzieży, przysposobienia jej do obronności Ojczyzny oraz zacieśnienie więzów łączących społeczeństwo z Wojskiem Polskim²⁶⁶.

Wśród zadań, jakie postawiono członkom LPŻ, było między innymi: pogłębianie wiedzy z różnych dziedzin wojskowości, organizowanie i udział w obchodach szkolnych związanych z rocznicami poświęconymi Wojsku Polskiemu i Armii

²⁶³ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej 7 kl. w Tuchowie (1924–1950), protokół z 24 czerwca 1949 r., b.s. (AS).

²⁶⁴ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tarnowie-Mościcach (1948–1952), protokół z 27 czerwca 1949 r., s. 22 (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 1).

²⁶⁵ W lipcu 1950 r. Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza połączyło się z Towarzystwem Przyjaciół Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej i Polskim Związkiem Krótkofalowców, tworząc Ligę Przyjaciół Żołnierza. Organizacja była wzorowana na radzieckim Dobrowolnym Stowarzyszeniu Współdziałania z Armią i uzyskała status stowarzyszenia wyższej użyteczności społecznej. W 1963 r. LPŻ zmieniła nazwę na Ligę Obrony Kraju. Zob. M. Kietliński, *Liga Przyjaciół Żołnierza w Białymstoku...*, s. 113, 119. W 1953 r. LPŻ wchłonęła Ligę Morską i Ligę Lotniczą. W związku z tym podjęta została jeszcze jedna próba upowszechnienia szkolnych kół LPŻ, co Ministerstwo Oświaty wyraziło w stosownym okólniku w marcu 1955 r., Okólnik nr 8 z 30 marca 1955 r. w sprawie szkolnych kół Ligi Przyjaciół Żołnierza, Dz.Ur. MO 1955, nr 6, poz. 50. W szkołach ogólnokształcących podstawowych koła te miały zrzeszać uczniów klas V, VI i VII, Regulamin Szkolnego Koła Ligi Przyjaciół Żołnierza. Załącznik do okólnika nr 8 z 30 marca 1955 r. w sprawie..., Dz.Ur. MO 1955, nr 6, poz. 50.

²⁶⁶ Okólnik nr 19 z 2 października 1950 r. w sprawie szkolnych kół młodzieżowych Ligi Przyjaciół Żołnierza, Dz.Ur. MO 1950, nr 18, poz. 238.

Radzieckiej, przygotowywanie okolicznościowych gazetek ściennych, współpraca kulturalno-oświatowa z jednostkami wojskowymi²⁶⁷.

W szkole w Tuchowie w połowie roku szkolnego 1950/1951 Szkolne Koło LPŻ liczyło 63 członków, którzy odbyli w sumie pięć spotkań. Podczas zebrań wygłaszane były referaty na następujące tematy: 1) Cele i zadania LPŻ; 2) Jak powstało Wojsko Polskie; 3) Plan 6-letni w świetle naszej organizacji; 4) Dlaczego przeprowadzono narodowy spis powszechny; 5) Drugi Światowy Kongres Pokoju; 6) Braterstwo Armii Polskiej z Armią Radziecką; 7) Armia Radziecka – wyzwolicielka narodów w obronie pokoju. Na każdym zebraniu śpiewane były pieśni rewolucyjne i żołnierskie. Odegrano również szopkę, w której występowali: żołnierz polski, żołnierz radziecki, robotnicy, chłopci, uczeń i analfabeta. Składki członkowskie koło przysyłało do Zarządu Powiatowego LPŻ w Tarnowie²⁶⁸. Kilka miesięcy później Maria Szelagiewicz, opiekunka koła, poinformowała grono nauczycielskie na posiedzeniu rady pedagogicznej 18 czerwca 1951 r. o wpłynięciu pisma z Zarządu Powiatowego LPŻ z decyzją o likwidacji tej organizacji w szkole²⁶⁹. Z kolei z datą 5 marca 1952 r. zostało zlikwidowane Szkolne Koło LPŻ w Szkole Podstawowej w Niedomicach²⁷⁰.

Ze względów ideologicznych istotną funkcję wśród organizacji uczniowskich w szkołach podstawowych pełniły szkolne koła powstałego w 1944 r. Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej²⁷¹. Ich głównym celem było upowszechnianie w społeczności uczniowskiej wiedzy na temat ZSRR oraz pogłębianie przyjaźni pomiędzy Polską Ludową a ZSRR. Kontynuacją i rozwinięciem formuły kół TPPR były Szkolne Koła Przyjaciół ZSRR, które Ministerstwo Oświaty we współpracy z Zarządem Głównym Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej poleciło organizować w szkołach w kwietniu 1951 r. Istniejące już w szkołach koła TPPR miały być zreorganizowane w Szkolne Koła Przyjaciół ZSRR. W szkołach, w których koła TPPR nie istniały, ministerstwo zalecało organizację Szkolnych Kół Przyjaciół ZSRR. W komunikacie dotyczącym ich działalności sprecyzowano, iż ich zadaniem jest:

pogłębianie wiedzy o Związku Radzieckim, rozwijanie miłości do ZSRR, pierwszego państwa socjalistycznego, ostoji pokoju i postępu na całym świecie, którego doświadczenia, przykład i pomoc gwarantują wykonanie planu 6-letniego i zbudowanie socjalizmu w Polsce. Szkolne Koła Przyjaciół ZSRR mają na celu wzmacnianie więzi łączącej naród polski z bratnimi narodami Związku Radzieckiego przez zbliżenie kulturalne młodzieży polskiej z młodzieżą ZSRR²⁷².

²⁶⁷ Regulamin Szkolnych Kół Młodzieżowych Ligi Przyjaciół Żołnierza. Załącznik do okólnika Ministerstwa Oświaty nr 19 z 2 października 1950 r., Dz.Urz. MO 1950, nr 18, poz. 238.

²⁶⁸ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 25 stycznia 1951 r., k. 10–11 (AS).

²⁶⁹ Tamże, protokół z 18 czerwca 1951 r., k. 31.

²⁷⁰ S. Tokarski, *Szkolnictwo w Niedomicach 1912–2012*, Niedomice 2013, s. 81.

²⁷¹ K. Kosiński, dz. cyt., s. 280.

²⁷² Komunikat w sprawie Szkolnych Kół Przyjaciół ZSRR, Dz.Urz. MO 1951, nr 8, poz. 92.

W załączonym do wspomnianego komunikatu obszernym regulaminie Kół Przyjaciół ZSRR sygnowanym przez Zarząd Główny TPPR określone zostały cztery następujące zadania, jakie miały one realizować na terenie szkół:

- 1) pogłębianie wiedzy o Związku Radzieckim i jego osiągnięciach;
- 2) rozwijanie uczuć przyjaźni do pierwszego państwa socjalistycznego, ostoji pokoju i postępu, oraz upowszechnianie i utrwalanie bratniej przyjaźni między młodzieżą polską a młodzieżą ZSRR;
- 3) upowszechnianie wiadomości o zdobyczach i doświadczeniach czołowej organizacji młodzieżowej Związku Radzieckiego – Komsomołu i Pioniera;
- 4) współdziałanie we wszechstronnym rozwoju polsko-radzieckiej współpracy kulturalnej²⁷³.

Członkostwo w Szkolnych Kołach Przyjaciół ZSRR było dobrowolne, aczkolwiek dążenie do umasowienia tego ruchu powodowało, iż zdarzały się przypadki przymusowego wpisywania do nich wszystkich uczniów danej szkoły, co wykazały między innymi badania prowadzone dla województwa lubelskiego²⁷⁴. Najmniejszą jednostką organizacyjną koła w szkole była sekcja klasowa, natomiast jego władze stanowiły: walne zgromadzenie i zarząd. Opiekę nad nim sprawował wskazany przez kierownika szkoły nauczyciel. Należący do koła uczniowie otrzymywali specjalny znaczek metalowy oraz szkolną kartę członkowską. Najczęstszymi przejawami działalności Szkolnych Kół Przyjaciół ZSRR było: przeprowadzanie pogadanek tematycznie związanych z osiągnięciami i życiem w ZSRR, przygotowywanie i eksponowanie gazetek ściennych, organizowanie poranków lub wieczorów artystyczno-literackich propagujących ZSRR, nauczanie pieśni radzieckich, przeprowadzanie w szkołach konkursów o ZSRR, rozpowszechnianie wiedzy o życiu wodzów radzieckich, studiowanie literatury i oglądanie filmów radzieckich, prowadzenie korespondencji z młodzieżą ze szkół radzieckich, roztaczanie opieki nad mogiłami żołnierzy radzieckich²⁷⁵. Regulamin z 1959 r. ustalał, że członkami kół mogą być uczniowie od V klasy²⁷⁶.

Praktykę pracy Szkolnych Kół Przyjaciół ZSRR ilustruje sprawozdanie z działalności koła w Szkole Podstawowej TPD nr 1 w Tarnowie za rok szkolny 1954/1955:

Zapisanych członków 70. Zebrań od 15 października do 31 maja 1955 r. odbyło się 7. Prace, jakie to koło wykonało, to: 4 referaty na apelach porannych na tematy: „Le-

²⁷³ Regulamin dla Szkolnych Kół Przyjaciół ZSRR. Załącznik do komunikatu w sprawie Szkolnych Kół Przyjaciół ZSRR, Dz.Urz. MO 1951, nr 8, poz. 92; por. Regulamin Szkolnego Koła Przyjaciół Związku Radzieckiego. Załącznik do komunikatu w sprawie Szkolnych Kół Przyjaciół Związku Radzieckiego, Dz.Urz. MO 1959, nr 2, poz. 28.

²⁷⁴ F. Gończyński-Jussis, *Narzędzie stalinizacji. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w terenie na przykładzie Lubelszczyzny (1948–1956)* [w:] *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2014*, red. M. Hańderek, Ł. Kamiński, Warszawa 2015, s. 49.

²⁷⁵ Regulamin dla Szkolnych Kół Przyjaciół ZSRR..., Dz.Urz. MO 1951, nr 8, poz. 92; L. Szuba, dz. cyt., s. 303.

²⁷⁶ Regulamin Szkolnego Koła Przyjaciół Związku Radzieckiego..., Dz.Urz. MO 1959, nr 2, poz. 28.

nin i Stalin”, „Święto Armii Czerwonej”, „10-lecie układu polsko-radzieckiego”, urozmaicone deklamacją i śpiewem. W związku ze świętem zmarłych członkowie koła oczyścili groby żołnierzy polskich i radzieckich w Krzyżu na cmentarzu. W uroczystości związane z rocznicami radzieckimi składano wieńce przy Grobie Nieznanego Żołnierza. Na zebraniach młodzież czyta dużo pism dziecięcych w języku rosyjskim. Liczny udział brało Koło w Festiwalu Filmów Radzieckich. Oprócz tego zorganizowano wystawę „Życie w ZSRR” i gazetki związane z rocznicami państwowymi²⁷⁷.

W Szkole Podstawowej w Tuchowie Koło TPPR zostało zreorganizowane w Szkolne Koło Przyjaciół ZSRR w kwietniu 1951 r.²⁷⁸ W roku szkolnym 1955/1956 jego opiekunką była Emilia Bilińska. W sprawozdaniu z pracy koła wygłoszonym podczas posiedzenia rady pedagogicznej szkoły 22 czerwca 1956 r. podsumowała jego roczną działalność:

Na początku roku szkolnego koło liczyło 81 członków, w ciągu roku szkolnego przybyło 24 członków, z końcem roku liczba wynosi 105 członków. Celem i zadaniem koła było: 1) rozwijanie uczuć przyjaźni do pierwszego państwa socjalistycznego, ostoi pokoju i postępu; 2) pogłębianie wiedzy o Związku Radzieckim i jego osiągnięciach; 3) utrwalanie i upowszechnianie bratniej przyjaźni między młodzieżą polską a młodzieżą Związku Radzieckiego; 4) upowszechnianie wiadomości o zdobyczach i doświadczeniach organizacji młodzieżowej Kraju Rad, Komsomołu oraz organizacji dziecięcej Pioniera; 5) zwalczanie wrogiej, antyradzieckiej propagandy. Koło Przyjaciół ZSRR w ramach ożywionej pozalekcyjnej pracy przez stosowanie odpowiednich form, przez odpowiednie pogadanki, przez oglądanie filmów radzieckich, często też na lekcjach języka rosyjskiego przez omawianie powyższych tematów z okazji każdej aktualnej uroczystości w ciągu roku pogłębiało wiedzę młodzieży o Zw. Radz. Młodzież szkolna brała czynny udział we wszystkich akcjach na terenie szkoły również w zakładaniu kółek miczurinowskich. Pogłębianie wiadomości przez redagowanie okresowych gazetek ściennych z XX Zjazdu. Rozpowszechniano wydawnictwo TPPR oraz książki i prasę radziecką. Nadto dbano o elementy dekoracyjne wewnątrz i na zewnątrz szkoły²⁷⁹.

W roku szkolnym 1967/1968 praca Koła TPPR w Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie skupiała się wokół problematyki obchodów 50. rocznicy „Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej”²⁸⁰. W związku z tym wydarzeniem zostały odpowiednio udekorowane korytarze i sale lekcyjne. Młodzież klas V–VIII zwiedziła wystawę plansz radzieckich w tarnowskim muzeum, natomiast dzieci z klas I–IV uczestniczyły w przedstawieniu teatralnym „Trzy pomarańcze”. Ponadto uczniowie oglądali w kinie filmy „Wojna i pokój” oraz „Hokeiści”. Na terenie

²⁷⁷ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie (1954–1956), protokół z 4 czerwca 1955 r., s. 84–85 (ANK/OT sygn. Sz.P.Czac. 6).

²⁷⁸ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 26 kwietnia 1951 r., k. 22 (AS).

²⁷⁹ Tamże, protokół z 22 czerwca 1956 r., k. 180.

²⁸⁰ W drugiej połowie lat sześćdziesiątych w protokołach posiedzeń rad pedagogicznych poszczególnych szkół podstawowych występuje ponownie nazwa Szkolne Koło TPPR.

szkoły odbyło się spotkanie młodzieży z żołnierzem LWP, zorganizowana została również uroczysta akademii z udziałem wszystkich klas. Odbyły się konkursy czytelniczy i recytatorski, tematycznie związane z rocznicą wybuchu rewolucji październikowej. Na lekcjach języka rosyjskiego nauczyciele przedmiotu propagowali prasę radziecką i pomagali uczniom prowadzić korespondencję z kolegami ze Związku Radzieckiego²⁸¹.

W roku szkolnym 1971/1972 Szkolne Koło TPPR przy Szkole Podstawowej nr 6 w Tarnowie skupiało młodzież klas od V do VIII. W ciągu roku zorganizowało na terenie szkoły konkursy recytatorskie, zgaduj-zgadule i naukę pieśni w języku rosyjskim, propagowało czytelnictwo czasopism radzieckich oraz urządzało wystawy tematycznie związane z upowszechnianiem przyjaźni polsko-radzieckiej oraz współpracy PRL z ZSRR²⁸². Natomiast w roku szkolnym 1974/1975 uczniowie należący do Koła TPPR przy Szkole Podstawowej w Ryglicach intensywnie przygotowywali się do olimpiady z języka rosyjskiego, przez okres trzech miesięcy spotykając się w tym celu ze swoją nauczycielką, Józefą Błazej, dwa razy w tygodniu. Zrealizowany przez nich materiał wykraczał poza program szkoły podstawowej i obejmował nowe słownictwo, a także zapoznanie się z prasą i piosenkami radzieckimi²⁸³.

Osobną grupę organizacji uczniowskich w szkołach podstawowych stanowiły działające na ich terenie jednostki organizacyjne ogólnopolskich funduszy, których głównym zadaniem było przeprowadzanie publicznych zbiórek na cele społeczne. Szkolne koła poszczególnych funduszy umożliwiały dzieciom i młodzieży wzięcie udziału w przeprowadzanych przez nie akcjach, a czynnikiem mobilizującym społeczność szkolną do aktywnego organizowania zbiórek i dokonywania wpłat składek członkowskich było ustanowione przez Ministerstwo Oświaty współzawodnictwo. Szkoły stały się także miejscem czynnej propagandy poszczególnych funduszy, dokonywanej za pośrednictwem dzieci i młodzieży szkolnej, oddziałującej nie tylko na społeczność szkolną, ale i na całe środowisko lokalne.

Jednym z priorytetów komunistycznej władzy państwa polskiego po II wojnie światowej była kwestia odbudowy stolicy ze zniszczeń wojennych. Udział w tym dziele całego społeczeństwa pod przewodnictwem partii i rządu miał wymiar propagandowy służący między innymi legitymizacji nowej władzy. Odbudowa i przebudowa Warszawy stała się jednym z naczelných zadań Planu 6-letniego. 28 września 1948 r. Ministerstwo Oświaty wydało okólnik w sprawie akcji szkolnej na rzecz odbudowy Warszawy, w którym uzasadniano:

²⁸¹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966–1968), protokół nr 4 z 16 listopada 1967 r., b.s. (AS).

²⁸² Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. J. Słowackiego w Tarnowie (1972–1977), protokół z 26 czerwca 1972 r., s. 9 (ANK/OT sygn. Sz.P.Sło. 63).

²⁸³ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1974–1976), protokół z 9 czerwca 1975 r., b.s. (AS).

Odbudowa Warszawy jest sprawą honoru całego Narodu i prestiżu Państwa. Nkazem staje się konieczność wykazania światu niezłomnej woli samodzielnego dźwigania z gruzów naszej bohaterskiej Stolicy oraz zdolności osiągnięcia wielkich wyników twórczej pracy pokojowej w najtrudniejszych nawet warunkach. W ogólnonarodowym dziele odbudowy, zagospodarowania i unowocześnienia Stolicy musi wziąć jak najszerzy udział cała ucząca się młodzież szkół wszystkich typów i wszystkich stopni organizacyjnych. Obowiązkiem kierowników poszczególnych zakładów naukowych jest wciągnięcie całej uczącej się młodzieży dla zorganizowanej akcji na rzecz odbudowy Warszawy²⁸⁴.

Świadczenia uzyskiwane w ramach prowadzonej na terenie szkół zbiórki były przekazywane do dyspozycji Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy²⁸⁵. Akcję szkolną nadzorował i koordynował Ogólnopolski Szkolny Komitet Odbudowy Warszawy utworzony przy Ministerstwie Oświaty w 1947 r. W związku z akcją na rzecz odbudowy stolicy w szkołach miały być tworzone Szkolne Koła „Odbudujemy Warszawę” (SKOW). Zostały one uznane za jednostki organizacyjne SFOS, posiadające własne władze w postaci zarządu, zgromadzenia ogólnego, komisji rewizyjnej oraz wyznaczonego przez radę pedagogiczną opiekuna. Członkom działających w szkołach organizacji uczniowskich zalecono, aby podejmowali zbiorowe uchwały o przystąpieniu do SKOW. Oprócz młodzieży danej szkoły do SKOW należeli również dorośli.

Zadaniami, jakie postawiono przed SKOW, było uświadamianie ich członków o konieczności podnoszenia ze zniszczeń wojennych stolicy oraz jej unowocześnianie wysiłkiem wszystkich Polaków, śledzenie na bieżąco osiągnięć w odbudowie Warszawy, pobieranie składek członkowskich, a także dobrowolnych, stałych ofiar na SFOS, organizowanie szkolnych przedstawień, koncertów, zabaw, wystaw i zawodów sportowych, z których dochód zasilaby SFOS, inicjowanie pracy młodzieży z przeznaczeniem zarobków na cel odbudowy stolicy, informowanie o pracach uczniów w formie korespondencji do wydawnictw SFOS²⁸⁶. Ministerstwo Oświaty zalecało Szkolnym Kołom Odbudowy Warszawy prenu-

²⁸⁴ Okólnik nr 23 z dnia 28 września 1948 r. w sprawie akcji szkolnej na rzecz odbudowy Warszawy, Dz.Urz. MO 1948, nr 11, poz. 204.

²⁸⁵ Pierwszy komitet Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy powstał w maju 1945 r. w Katowicach. W 1958 r. SFOS został przemianowany na Społeczny Fundusz Odbudowy Kraju i Stolicy. Miał on zapewnić środki na budowę obiektów publicznych, takich jak: domy kultury, biblioteki, stadia, szpitale, szkoły bądź internaty. Zob. K. Wałaszewski, *Tysiąc szkół na Tysiąclecie. Szkoły Tysiąclecia – architektura, propaganda, polityka*, Łódź 2018, s. 38.

²⁸⁶ Regulamin Szkolnego Koła „Odbudujemy Warszawę”. Załącznik 3 do okólnika nr 23 z dnia 28 września 1948 r., Dz.Urz. MO 1948, nr 11, poz. 204; W 1948 r. ustalono kwotę 5 zł jako minimalną miesięczną składkę członkowską dla uczniów szkół podstawowych. Według danych ministerialnych w 1951 r. SKOW zrzeszały w skali kraju łącznie 2 mln. młodzieży, Komunikat w sprawie materiałów odczytowych dla Szkolnych Kół Odbudowy Warszawy, Dz.Urz. MO 1951, nr 12, poz. 159.

meratę wydawanego przez Radę Odbudowy Miasta Stołecznego Warszawy dwutygodnika „Stolica”. Miało ono pomóc członkom SKOW w „akcji propagandowo-odczytowej”, redagowaniu gazetek ściennych i ożywić działalność kół²⁸⁷.

W roku szkolnym 1952/1953 Maria Prażuch, opiekunka SKOW w Szkole Podstawowej im. M. Konopnickiej w Tarnowie, podsumowała roczną pracę organizacji, informując, że aktualnie liczy ona 224 członków oraz odbyła siedem zebrań. We wrześniu – miesiącu „Rozbudowy Warszawy” – w działalności koła podkreślano przede wszystkim „wspieranie rozwoju socjalistycznego budownictwa stolicy”. Realizowano to poprzez propagowanie tematyki związanej z Warszawą, wykonanie godła stolicy i stosownego hasła. Ponadto zachęcano do zapisywania się do SKOW, a także do uczestniczenia w seansach filmów o Warszawie. W październiku ogłoszono zbiórkę butelek, aby powiększyć stan finansów funduszu. W miesiącu Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej wygłoszony został referat pt.: „Przyjaźń Polski z ZSRR to szczęśliwe jutro naszej ojczyzny i stolicy”. Każda klasa przygotowała gazetkę dotyczącą wyzwolenia Warszawy spod okupacji niemieckiej. Uczennice wzięły udział w uroczystościach w związku ze śmiercią Stalina i wykonały okolicznościowe gazetki. Ponadto opracowano gazetkę pt. „Przyczyniamy się do upiększania naszej stolicy Warszawy”. Do dnia 29 maja na fundusz zebrano kwotę 565 zł i 75 gr, z czego 280 zł odesłano do Warszawy, a za 285 zł i 75 gr zakupiono znaczki²⁸⁸.

SKOW w Szkole Podstawowej w Tuchowie w roku szkolnym 1955/1956 liczyło 83 członków, odbyło pięć zebrań, cztery odczyty i wykonało trzy gazetki szkolne. Ze składek miesięcznych uzbierano 167 zł i 40 gr, ze sprzedaży kalendaryzków – 30 zł, zaś ze zbiorów – 700 zł, razem 897 zł i 40 gr. Kołem opiekowała się Helena Pietrucha²⁸⁹.

Kontynuacją działalności SKOW w szkołach podstawowych były organizowane od 1960 r. szkolne koła Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy będące jednostkami organizacyjnymi stowarzyszenia Społeczny Fundusz Odbudowy Kraju i Stolicy (SFOKiS)²⁹⁰. Koła SFOKiS miały za zadanie systematyczne rozszerzanie wiadomości o stolicy poprzez organizowanie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych o odpowiedniej tematyce, opracowywanie wybranych zagadnień z zakresu historii, geografii, literatury związanych z Warszawą, przygotowywanie i przeprowadzanie odczytów, pogadanek, wieczornic, wystaw i kon-

²⁸⁷ Komunikat w sprawie prenumeraty dwutygodnika „Stolica”, Dz.Urz. MO 1951, nr 15, poz. 207.

²⁸⁸ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. w Tarnowie (1951–1954), protokół z 29 maja 1953 r., b.s. (AS).

²⁸⁹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 22 czerwca 1956 r., k. 180 (AS).

²⁹⁰ Okólnik nr 30 z dnia 22 czerwca 1960 r. w sprawie regulaminu Szkolnego Koła Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy, Dz.Urz. MO 1960, nr 9, poz. 160; K. Wałaszewski, dz. cyt. s. 44.

kursów, inicjowanie i przygotowywanie wycieczek do Warszawy, organizowanie prac i imprez przynoszących dochód na SFOKiS, dokonywanie wpłat składek członkowskich²⁹¹.

Tabela 111. Roczny plan pracy Szkolnego Koła SFOKiS przy Szkole Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie na rok szkolny 1964/1965

Lp.	Planowane działanie	Termin
1.	Inauguracyjne zebranie członków koła, wybór przewodniczącego, zastępcy, skarbnika, organizacja pracy.	wrzesień
2.	Wykonanie przez młodzież gazetek ściennych o tematyce SFOKiS do klas i na korytarze szkolne.	jw.
3.	Przygotowanie apelów z okazji 25. rocznicy wybuchu wojny, obrony Warszawy, powstania warszawskiego.	jw.
4.	Zbiórka składek członkowskich od uczniów.	cały rok
5.	Akcja zbierania butelek i makulatury z przeznaczeniem na fundusz.	jw.
6.	Oszczędzanie drobnych sum w celu urzędzenia wycieczki do stolicy.	jw.
7.	Prenumerata tygodnika „Stolica”, odczytywanie i omawianie najciekawszych artykułów na zebraniach.	jw.
8.	Kontrola i podsumowanie zebranych na SFOKiS pieniędzy i przekazywanie ich na konto Komitetu Wojewódzkiego Funduszu w Krakowie.	jw.
9.	Troska o wygląd otoczenia szkoły i miasta oraz ochrona zabytków.	jw.
10.	Apele z okazji rocznic historycznych.	jw.
11.	Poznanie regionu.	jw.

Źródło: Roczny plan pracy Szkolnego Koła SFOKiS przy Szkole Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie na rok szkolny 1964/1965 (ANK/OT sygn. Sz.P.Cz. 27).

Formy pracy szkolnych kół SFOKiS powielają działania SKOW. W Szkole Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie uczniowie, członkowie koła SFOKiS, w roku szkolnym 1964/1965 wpłacali składki na fundusz, które następnie były przesyłane na konto komitetu wojewódzkiego. Ponadto prowadzili akcję zbiórki butelek i makulatury, a uzyskany dochód przekazywali na cele SKOKiS. Oprócz tego uczniowie należący do koła aktywnie uczestniczyli w przygotowywaniu uroczystości i apeli szkolnych, opracowywali gazетки ścienne do klas i na korytarze, prenumerowali tygodnik „Stolica” oraz włączali się w prace porządkowe na terenie szkoły i miasta. Poszerzali swoją wiedzę z zakresu działalności SFOKiS poprzez odczytywanie i omawianie artykułów z czasopisma „Stolica” na zebraniach koła, a także poznawanie własnego regionu.

²⁹¹ Okólnik nr 30 z dnia 22 czerwca 1960 r. w sprawie regulaminu Szkolnego Koła..., Dz.Urz. MO 1960, nr 9, poz. 160.

Tabela 112. Udział szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w wojewódzkim współzawodnictwie szkolnych kół SFOKiS w roku szkolnym 1964/1965

Lp.	Szkoła podstawowa	Miejsce we współzawodnictwie na terenie województwa	Opiekun szkolnego koła SFOKiS	Liczba uczniów w kole	Średnia na jednego członka w zł
1.	Wierzchosławice	2	Jan Placek	446	27
2.	Rzuchowa	3	Maria Szwec	150	18
3.	Tarnów nr 5	5	Emilia Zającowa	292	15
4.	Bruśnik	14	Stanisław Biskup	147	8
5.	Siedliska	18	Maria Kras	296	10

Źródło: Okólnik nr 3/65 SFOKiS Komitetu Wojewódzkiego w Krakowie z 26 października 1965 r. (ANK/OT sygn. SZ.P.Cz. 27).

Koła SFOKiS skupiające uczniów szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego miały duże osiągnięcia w zbiorce i pracach Funduszu. Uzyskiwały również pozytywne rezultaty w wojewódzkim współzawodnictwie szkolnych kół SFOKiS. W roku szkolnym 1964/1965 w dwudziestce najaktywniejszych w tym zakresie placówek znalazło się cztery szkoły podstawowe z terenu powiatu tarnowskiego i jedna z Tarnowa. Aż trzy spośród nich: szkoła w Wierzchosławicach, szkoła w Rzuchowej i szkoła nr 5 w Tarnowie, zajęły miejsca w pierwszej piątce szkół, które uzyskały najlepsze wyniki we współzawodnictwie w skali całego województwa.

W 1958 r. PZPR wysunęło hasło budowy w Polsce ze środków społecznych tysiąca szkół, co miało być formą uczczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego. Kierowanie akcją budowy tysiąca szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego Ogólnopolski Front Jedności Narodu powierzył utworzonemu na tę okoliczność Krajowemu Komitetowi Społecznego Funduszu Budowy Szkół²⁹². W wydanej na tę okoliczność

²⁹² K. Wałaszewski, dz. cyt., s. 14–15. Pierwszą szkołą tysiąclatką była Szkoła Podstawowa w Czeladzi, zaś tysięczną, oddana do użytku 4 września 1965 r. – Szkoła Podstawowa im. H. Kołłątaja przy ulicy Ożarowskiej w Warszawie. Tamże, s. 16; B. Wagner, dz. cyt., s. 82–85. W latach 1959–1965 w ramach akcji budowy tysiąclatek wybudowano w Polsce 1107 szkół podstawowych, S. Mauersberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej...*, s. 391. W Tarnowie oficjalnie uznanymi szkołami Tysiąclecia Państwa Polskiego były – Szkoła Podstawowa nr 3 im. M. Konopnickiej (nr tysiąclatki 378) oraz Szkoła Podstawowa nr 8 im. J. Szczepanika w Tarnowie-Świerczkowie (nr tysiąclatki 377), natomiast w powiecie tarnowskim – Szkoła Podstawowa im. M. Sempołowskiej w Ciężkowicach (nr tysiąclatki 566), Szkoła Podstawowa im. A. Zawadzkiego w Łęgu Tarnowskim (nr tysiąclatki 966) i Szkoła Podstawowa im. XX-lecia PRL w Bogoniowicach (nr tysiąclatki 967), K. Wałaszewski, dz. cyt., s. 333–334 (autor opracował listę wszystkich szkół tysiąclecia w Polsce). Zob. też: Pogadanka sprawozdawcza dla Komitetu Redakcyjnego Radiowęzła Terenowego przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie na temat „Mieszkańcy powiatu w zbiorce na SFBS”, s. 3 (ANK/OT sygn. WOT IV/4), M. Czosnyka, Kowalowa..., s. 154.

instrukcji podkreślono, iż budowa szkół pomników ma być formą uczczenia obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, co miało wynikać z tego, że:

szeroka opinia publiczna uznała ten sposób uczczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego za najrozumniejsze powiązanie potrzeb i zadań, którymi dziś żyje naród, z najpiękniejszymi, postępowymi tradycjami naszej przeszłości²⁹³.

Spektakularność, skala i wymierność omawianej akcji miały osłabić w odbiorze społecznym oddziaływanie organizowanych przez Kościół katolicki uroczystości millenijnych.

W celu umożliwienia młodzieży udziału w tym przedsięwzięciu Ministerstwo Oświaty poleciło zorganizować we wszystkich szkołach koła Społecznego Funduszu Budowy Szkół (SFBS). Minister Oświaty, Władysław Bienkowski, uznał, iż powinni do nich należeć „w zasadzie wszyscy uczniowie danej szkoły”²⁹⁴. Przed szkolnymi kołami SFBS postawiono zadanie organizowania udziału młodzieży w różnych pracach społecznie użytecznych, z których dochód miałyby być przekazywany na cele SFBS. Prace te polegały na przygotowywaniu imprez dochodowych, takich jak: przedstawienia szkolne, koncerty, zabawy, przeprowadzanie zbiórki makulatury, złomu itp. oraz odpłatnej pomocy uczniów starszych klas przy pracach polowych. Równoległe z tymi działaniami członkowie szkolnych kół SFBS mieli za zadanie podczas swoich zebrań zaznajamiać się z osiągnięciami akcji SFBS, omawiać znaczenie dla narodu jego tysiącletniej tradycji, a także rozpowszechniać ideę przeprowadzania zbiórki na SFBS w swoim środowisku.

Na terenie powiatu tarnowskiego szkolne koło SFBS istniało między innymi w Szkole Podstawowej w Ryglicach. W roku szkolnym 1963/1964 opiekowała się nim Krystyna Skruch. Należało do niego 388 członków, ze składek których koło uzyskało 1164 zł, dodatkowe fundusze pochodziły ze zbiórki makulatury i butelek. W ciągu całego roku szkolnego uzbierano kwotę 1675 zł (4,31 zł na ucznia)²⁹⁵.

W powiecie tarnowskim zbiórką społeczną na fundusz zajmował się Powiatowy Komitet Koordynacyjny SFBS w Tarnowie. Jego przewodniczącym był Czesław Sułkowski. Efekty zbiórki były różnie oceniane przez Prezydium Komitetu oraz Wydział Oświaty²⁹⁶. Niemniej jednak powiat tarnowski był w czołówce tej akcji

²⁹³ Instrukcja w sprawie społecznej akcji budowy 1000 szkół dla uczczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego, Warszawa 1958, s. 3.

²⁹⁴ Okólnik nr 3 z dnia 16 lutego 1959 r. w sprawie udziału młodzieży szkolnej w akcji budowy 1000 szkół dla uczczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego, Dz.Urz. MO 1959, nr 2, poz. 24; Instrukcja w sprawie społecznej akcji budowy 1000 szkół..., s. 5.

²⁹⁵ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1963–1965), protokół z 6 czerwca 1964 r., b.s. (AS).

²⁹⁶ W informacji sprawozdawczej Komitetu za 1963 r. oceniono, że: „Wysiłek Powiatowego Komitetu Koordynacyjnego SFBS w Tarnowie w roku 1963 został uwieńczony wspaniałym osiągnięciem. Roczny plan osiągnięć zbiórkowych został zaplanowany w dniu 30 września 1963 r. w wysokości 100,2%. Natomiast osiągnięcia zbiórkowe we wszystkich grupach świadczących na dzień 31 grudnia

w województwie. Np. w 1963 r. zajął trzecią lokatę we współzawodnictwie wojewódzkim, uzyskując z tego tytułu nagrodę w wysokości 500 tys. zł²⁹⁷. W 1964 r. w klasyfikacji powiatowej Gromadzkich Rad Narodowych zbiórki na SFBS wyróżniły się: Gromnik, Jastrzębia, Ciężkowice, Dąbrówka Tuchowska i Siedliska²⁹⁸.

W 1966 r. Społeczny Fundusz Budowy Szkół i Społeczny Fundusz Odbudowy Kraju i Stolicy zostały połączone w jeden Społeczny Fundusz Budowy Szkół i Internatów (SFBSiI). Jego najważniejszym celem była budowa, rozbudowa i modernizacja szkół podstawowych, szczególnie wiejskich, oraz mieszkań dla nauczycieli²⁹⁹. Z kolei w 1973 r. Ogólnopolski Komitet Frontu Jedności Narodu powołał Narodowy Fundusz Ochrony Zdrowia (NFOZ). Głównym zadaniem nowego funduszu było dążenie do rozbudowy infrastruktury polskiej służby zdrowia³⁰⁰. Jedną z form organizacji pracy obu funduszy było tworzenie w szkołach kół uczniowskich przeprowadzających zbiórki i kwesty pieniężne oraz prowadzących akcję propagandowo-wychowawczą wśród społeczności szkolnej. Społeczeństwo powiatu tar-

1963 r. zostały wykonane w 128,7%". W grupie realizującej świadczenia powszechne na SFBS byli: pracownicy z tytułu umów o pracę, pracownicy bezosobowego funduszu płac, chłopcy indywidualni i spółdzielczy, wolne zawody, spółdzielczość, rzemiosło, handel prywatny, przemysł. Wśród źródeł, z których pochodziły świadczenia doraźne, wykazywana była młodzież szkolna oraz wpływy z imprez i zbiórek, Informacja Prezydium Powiatowego Komitetu Koordynacyjnego SFBS w Tarnowie o przebiegu zbiórki na Społeczny Fundusz BS na terenie powiatu, s. 1–2 (ANK/OT sygn. WOT IV/14). W sierpniu 1964 r. Inspektor Szkolny Fryderyk Łazarz negatywnie oceniał realizację zbiórki na SFBS wśród rolników: „Natomiast rolnictwo wykonało zaledwie 31,6% rocznego planu świadczeń. W tym wieś Tursko i Breń swoje należności na SFBS wykonały w 100%, co zostało podane w prasie”. Sprawozdanie z wykonania Uchwały nr 49/VII/64 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie z dnia 7 kwietnia 1964 r. w sprawie dalszej realizacji środków na Społeczny Fundusz Budowy Szkół (dokument Wydziału Oświaty dla Powiatu Tarnowskiego i Miasta Tarnowa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie z 1 sierpnia 1964 r.), s. 2 (ANK/OT sygn. WOT IV/14). W przywołanym sprawozdaniu podano wynik wykonania planu za pierwsze półrocze 1964 r. przez młodzież szkolną, który wyniósł 81,9%, co świadczy o dużym zaangażowaniu społeczności szkolnych w bieżące wsparcie tego funduszu. Zob. tamże.

²⁹⁷ Pogadanka sprawozdawcza dla Komitetu Redakcyjnego Radiowęzła Terenowego przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie na temat „Mieszkańcy powiatu w zbiorce na SFBS”, s. 3 (ANK/OT sygn. WOT IV/4).

²⁹⁸ Tamże, s. 2.

²⁹⁹ Sprawozdanie z działalności Powiatowego Komitetu SFBSiI w Tarnowie od początku tej akcji, tj. od roku 1959, do 31 grudnia 1969 r., s. 2 (ANK/OT sygn. WOT. IV/4). W wymienionym sprawozdaniu wykazane zostały następujące obiekty dla szkół podstawowych jako wybudowane lub rozbudowane w latach 1962–1969 ze środków funduszu (najpierw SFBS, a następnie SFBSiI): Szkoła Podstawowa w Ciężkowicach (1962 r.), Szkoła Podstawowa w Tuchowie-Wołowej (część, 1964 r.), Szkoła Podstawowa w Bogoniowicach (1964 r.), Szkoła Podstawowa w Łęgu Tarnowskim (1965 r.), Szkoła Podstawowa w Karwodrzy (1966 r.), Szkoła Podstawowa w Pogórskiej Woli (1966 r.), Szkoła Podstawowa w Woli Lubeckiej (1967 r.), Szkoła Podstawowa w Kipsznej (1966 r.), Szkoła Podstawowa w Gromniku (1967 r.), Szkoła Podstawowa w Łękawicy (1967 r.), Szkoła Podstawowa w Niedomicach (1968 r.), Szkoła Podstawowa w Lubince (1969 r.). Zob. tamże, s. 5.

³⁰⁰ Środki pozyskiwane na NFOZ miały m.in. przyczynić się do zmniejszenia dysproporcji w poziomie dostępności i jakości usług leczniczych pomiędzy miastem a wsią, M. Cygan, *Narodowy Fundusz Ochrony Zdrowia. 35 lat*, Rzeszów 2008, s. 8.

nowskiego miało duże osiągnięcia w zbiorce na SFBSiI. Informowały o tym fakcie „Tarnowskie Azoty” w wydaniu z 15 maja 1970 r., przy okazji relacji z uroczystego oddania na użytku nowego budynku dla szkoły podstawowej w Zgłobicach:

Szkola powstała kosztem 4,8 mln złotych dotowanych ze SFBSiI. Jest to nagroda za zajęcie przez pow. tarnowski I miejsca w zbiorce na SFBSiI oraz systematyczne ponad 100-procentowe coroczne wpłaty jego ludności na ten cel³⁰¹.

W związku z prowadzoną zbiórką społeczną na SFBSiI w Tarnowie działał komitet miejski tego funduszu pod przewodnictwem Eugeniusza Kaprałskiego, a w powiecie komitet powiatowy pod przewodnictwem Kazimierza Plewy. W 1965 r. powiat tarnowski zajął pierwsze miejsce we współzawodnictwie wojewódzkim w gromadzeniu środków na SFBSiI³⁰².

W roku szkolnym 1972/1973 w Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema istniało zarówno koło SFBSiI, jak i koło NFOZ. Pierwsza organizacja skupiała młodzież klas starszych. Na jej zebraniach odbywały się stosowne pogadanki tematyczne, prowadzona była zbiórka pieniężna i makulatury, a zyski przekazywano na fundusz. Z kolei koło NFOZ uzyskaną ze zbiórki makulatury kwotę pieniężną 920 zł przekazało na konto miejskiego komitetu funduszu. Z okazji Dnia Pracowników Służby Zdrowia na godzinach wychowawczych omawiano zagadnienia związane z organizacją i pracą palcówek służby zdrowia. W Międzynarodowy Dzień Dziecka uczniowie przeprowadzili zbiórkę na Pomnik Centrum Zdrowia Dziecka³⁰³.

Tabela 113. Organizacje uczniowskie w Szkole Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1962/1963

Lp.	Organizacja	Opiekun	Liczba członków	Działalność
1	2	3	4	5
1.	Szkolna Kasa Oszczędności	Elżbieta Pawlik	195	Oszczędności dzieci w tym roku wyniosły 10 295 zł. Pieniądze uzyskano ze sprzedaży borówek, grzybów, nasion drzew leśnych i ziół leczniczych. Działalność wychowawczo-propagandowa polegała na urządzaniu pogadanek pod hasłem „Oszczędzaj i ucz oszczędzać podręczniki szkolne, zeszyty, sprzęty szkolne, pomoce naukowe”. Dzieci zbierały surowce wtórne, prowadząc w tej działalności współzawodnictwo międzyklasowe. Włączyły się również z własnym programem

³⁰¹ „Tarnowskie Azoty” z 15 maja 1970 r., nr 20 (295), s. 4.

³⁰² Informacja o przebiegu gromadzenia środków na SFBSiI w powiecie tarnowskim od początku akcji, tj. od roku 1959, do dnia 31 października 1967 r., s. 2 (ANK/OT sygn. WOT IV/4).

³⁰³ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1972–1974), protokół z 22 czerwca 1973 r., b.s. (AS sygn. A.0.00.01.–6).

1	2	3	4	5
				w przygotowanie uroczystości szkolnych. W ramach prac społecznych wykonano rabatkę kwiatową koło szkoły oraz podparto palikami drzewka przydrożne przy szosie Galia.
2.	Szkolne Koło PCK	Janina Jękot	147	Zebrania członków odbywały się raz na kwartał. Praca koła koncentrowała się wyłącznie na terenie szkoły. W każdej klasie były urządzone kąpki czystości pod opieką członków PCK. Zaplanowany szkolny konkurs czystości nie doszedł do skutku ze względu na remont budynku szkolnego. Dzieci czytały pismo „Czyn Młodzieży” i dyskutowały na tematy w nim poruszane. Ze składek członkowskich zebrano 56 zł.
3.	spółdzielnia uczniowska	Irena Wójcik	225	Prowadziła sklepik na terenie szkoły oraz akcję propagandy rolniczej. Wykonane zostały afisze o tematyce rolniczej. Praca ograniczyła się do sprzedawania przyborów szkolnych i słodczy. Zaopatrzenie sklepu było niewystarczające z powodu braku towarów w GS. Zgodnie z zaleceniem Ministerstwa Oświaty utworzono sekcję propagandy i sekcję geograficzną zbieraczy. Sekcja propagandy wykonała opisy reklamowe oraz uczestniczyła w kursie reklamowym. Sekcja geograficzna nie podjęła żadnej działalności z powodu zaległości w nauce członków, którzy nie mieli czasu, aby rozpocząć zbiory minerałów. W bieżącym roku szkolnym sklepik otrzymał towar za sumę 10 695,24 zł, utargi wyniosły 10 346 zł, zysk 572,70 zł, z czego 300 zł przeznaczono na dofinansowanie biletów do kina dla dzieci i 217 zł dopłacono do wycieczki do Tarnowa.
4.	Drużyna Zuchów „Szumiący Bór”	Wiesława Babuła	18	Zbiórki odbywały się raz w tygodniu, podczas których zuchy „Śpiewają, płasają oraz wykonują robótki szydełkowe”. W listopadzie dzieci uporządkowały grób powstańca z 1863 r.
5.	50 Drużyna Harcerska im. H. Sawickiej	Zuzanna Gaj	22 harcerki	Zbiórki zastępów odbywały się raz w tygodniu. Drużyna pracowała metodą zespołową. Włączyła się w organizowanie uroczystości szkolnych i państwowych (1 Maja, Dzień Kobiet). Wykonywała prace społeczne. Zdobywała jedną sprawność na miesiąc. Przerobiła zadania konkursu „Wiosenne porządki” zorganizowanego przez komendę hufca i uzyskała 152 punkty. Cztery harcerki wezmą udział w obozie harcerskim oraz młodzieżowej akcji letniej. W okresie zimowym drużyna urządziła kulig, na który zabrała również dzieci niezaangażowane, i zdobyła sprawność „Kulig”. W lutym prowadziła akcję dokarmiania ptaków.

1	2	3	4	5
6.	35 Drużyna Harcerzy im. Janka Krasickiego	Zofia Dymon	30 harcerzy	Zbiórki zastępów odbywały się raz w tygodniu, a zbiórki drużyny raz w miesiącu. Drużyna pracowała metodą pracy zespołowej według ułożonego przez siebie planu. Zastępy zdobyły pięć sprawności zespołowych, za co otrzymały miano „ochotników”. Harcerze włączali się z programem artystycznym do uroczystości obchodzonych przez młodzież oraz przygotowywali imprezy dla drużyny. Czterech członków drużyny weźmie udział w obozie harcerskim organizowanym przez komendę hufca oraz w młodzieżowej akcji letniej. W okresie zimowym drużyna zorganizowała dwukrotnie kulg. Uczestniczyły w nim dzieci niezorganizowane oraz drużyna zuchów. Drużyna zdobyła sprawność „Turniej świetlicowy”, przygotowała akademię z okazji 1 Maja, wzięła też udział w konkursie na najczystsza wieś.
7.	Szkolne Koło Przyjaciół ZSRR	Zuzanna Gaj	34	Głównym zadaniem koła było budzenie i rozwijanie uczuć przyjaźni do ZSRR, a także pogłębianie wiadomości na temat tego państwa. Koło przygotowało apel w 45. rocznicę powstania Armii Czerwonej oraz przeczytało i omówiło treść książki „Rurociąg naftowy”. Członkowie koła nawiązali również korespondencję z kolegami w ZSRR.
8.	Szkołe Koło Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy	Wiesława Babula	–	Ze składek dziecięcych zebrana została suma 1002 zł i odesłana na SFOKiS. Koło działało zgodnie z przyjętym planem.
9.	Szkolne Koło Społecznego Funduszu Budowy Szkół	Zofia Dymon	–	Prowadziło zbiórkę składek wśród uczniów, z czego uzyskana została kwota 1128 zł, powiększona o sumę 250 zł uzyskaną ze zbiórki makulatury. Dodatkowo nauczyciele przeprowadzili zbiórkę od mieszkańców Ryglia i uzyskali 1130 zł.
10.	samorząd szkolny	–	skupiał młodzież z klas V–VII	W ramach samorządu działały sekcje: 1) samopomocy koleżeńskej, której członkowie pomagali w nauce słabszym kolegom; 2) sanitarna, która kontrolowała higienę osobistą uczniów i dbała o czystość i estetykę klas; 3) społeczno-użyteczna, która zajmowała się pracami dla dobra szkoły, jak np. utrzymanie porządku na terenie obejścia szkoły, oraz opiekowała się grobami żołnierzy z I wojny światowej.

Źródło: Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1961–1963), protokół z 8 kwietnia 1963 r., b.s., protokół z 28 czerwca 1963 r., b.s. (AS).

W roku szkolnym 1962/1963 w Szkole Podstawowej w Ryglicach działały następujące organizacje uczniowskie: SKO, PCK, spółdzielnia uczniowska, drużyna

zuchowa i drużyny harcerskie (męska i żeńska), Szkolne Koło Przyjaciół ZSRR, Szkolne Koło SFOKiS, Szkolne Koło SFBSiI oraz samorząd szkolny. Ich praca na terenie szkoły była dostrzegana i pozytywnie oceniana przez pełniącą obowiązki kierownika Bolesławę Małgorzatowicz, a także całe grono nauczycielskie.

Na początku lat sześćdziesiątych w szkołach podstawowych pojawiły się koła Ligi Ochrony Przyrody (LOP) będące jednostkami organizacyjnymi tego stowarzyszenia, dynamizując tym samym rozwój młodzieżowego ruchu ochrony przyrody. Szczegółowy regulamin kół wyznaczał im cele i środki działania mające w założeniu kształtować właściwy stosunek uczniów do przyrody, rozbudzać w nich szacunek do niej i szerzyć ideę jej ochrony³⁰⁴. Czynna realizacja haseł ochrony przyrody miała przyczyniać się do ugruntowania wśród uczniów świadomości co do potrzeby dbałości o środowisko naturalne. Jednocześnie samo obcowanie z przyrodą mogło być pomocne w procesie eliminowania zaburzeń u dzieci niedostosowanych społecznie³⁰⁵. W myśl regulaminu szkolne koła LOP miały posiadać własny zarząd, komisję rewizyjną, a o najważniejszych kwestiach organizacyjnych miało decydować walne zebranie członków. Nadzór nad pracą koła w danej szkole sprawował wskazany przez kierownika (dyrektora) nauczyciel.

W Szkole Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1966/1967 do LOP należeli uczniowie od klasy V do VIII – w sumie 195 dzieci. W okresie zimowym organizowali oni ogniska dokarmiania ptaków. Podczas zebrań organizacji uczniowie czytali literaturę poświęconą zagadnieniom z zakresu przyrody, budowali karmniki i budki lęgowe. Szczególną opieką otoczone zostały przez członków LOP bażanty, które osiedliły się w okolicy szkoły. Ponadto uczniowie gromadzili znaczki o tematyce przyrodniczej. W ciągu roku zdobyli 20 odznak LOP³⁰⁶.

Koło LOP istniało również w Szkole Podstawowej w Tuchowie. W roku szkolnym 1964/1965 należało do niego 125 uczniów. W okresie zimowym systematycznie dokarmiali oni ptactwo i leśną zwierzynę, zajmowali się także poszukiwaniem i likwidowaniem sidłał zastawionych przez kłusowników. W styczniu 1965 r. usunęli osiem takich sidłał³⁰⁷. Wiosną członkowie koła wykonywali budki lęgowe dla ptaków oraz brali udział w sadzeniu drzewek w Dąbrówce Tuchowskiej, wypełniali ankiety, zbierali zioła i sprzedawali je w punkcie skupu. Podsumowując roczną pracę koła, jego opiekunka Zuzanna Meissner stwierdziła, iż: „Organizacja ta wy-

³⁰⁴ Komunikat w sprawie regulaminu szkolnych kół Ligi Ochrony Przyrody, Dz.Urz. MO 1962, nr 13, poz. 153.

³⁰⁵ M. Łyczko, *Rola organizacji młodzieżowych w rozwiązywaniu problemów dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie* [w:] *Profilaktyka i resocjalizacja w pracy szkoły*, red. B. Tomicka, Warszawa 1973, s. 128.

³⁰⁶ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1966–1967), protokół nr 11 z dnia 26 czerwca 1967 r., b.s. (AS).

³⁰⁷ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół nr 4 z 26 stycznia 1965 r., k. 389 (AS).

rabia w dzieciach przyjacielski stosunek do przyrody. Liczne przykłady świadczą, jak jest konieczną na terenie szkoły”³⁰⁸.

W roku szkolnym 1972/1973 w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie do LOP należeli wszyscy nauczyciele i uczniowie:

Wszyscy członkowie posiadają legitymacje i znają założenia statutowe. Krzewienie idei ochrony przyrody odbywało się drogą pogadanek z lektur o tej tematyce. Sporządzano karmniki, budki lęgowe dla ptaków, w okresie zimy dokarmiano ptaki. Redagowano artykuły do gazetki ściennej. Propagowano broszurki, czasopisma i afisze o tej tematyce³⁰⁹.

Z rozwojem turystyki w środowiskach uczniowskich związane były Szkolne Koła Krajoznawczo-Turystyczne (SKKT). W 1964 r. ministerstwo zezwoliło na zbiorowe członkostwo SKKT w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym (PTTK)³¹⁰. Decyzja o akcesji SKKT danej szkoły do PTTK leżała w kompetencji rad pedagogicznych. Wśród tarnowskich szkół podstawowych pod względem działalności SKKT wyróżniała się Szkoła Podstawowa nr 18. W roku szkolnym 1967/1968 opiekunem organizacji był Stanisław Czapka. Należało do niej 31 członków z klas od VI do VIII. W protokołach z posiedzeń rady pedagogicznej tej placówki z czerwca 1968 r. odnotowano następujące działania SKKT w ciągu całego roku szkolnego 1967/1968: udział w Jesiennym Rajdzie Górskim i zdobycie kilku nagród zespołowych i indywidualnych; w listopadzie spotkanie na stadionie Klubu Sportowego „Tarnovia” z radziecką drużyną piłkarską „Rubin” z Kazania; uczestnictwo w szkoleniu z zakresu turystyki i krajoznawstwa; udział w trakcie ferii zimowych trzech członków koła wraz z opiekunem w zimowisku w Ciężkowicach; w czerwcu rywalizacja w Zlocie Młodych Turystów w Lusławicach i otrzymanie dyplomów uznania³¹¹.

Wycieczki szkolne

Już w okresie międzywojennym ważnym elementem oddziaływań wychowawczych w szkołach powszechnych były wycieczki krajoznawcze po najbliższej okolicy lub w dalsze regiony kraju³¹². Miały one również walory dydaktyczne i wspomagały realizację programów nauczania. Pomimo nienajlepszej kondycji materialnej

³⁰⁸ Tamże, protokół nr 9 z 23 czerwca 1965 r., k. 412.

³⁰⁹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie (1973–1974), protokół z 20 czerwca 1973 r., s. 67 (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 12).

³¹⁰ Instrukcja z dnia 1 sierpnia 1964 r. w sprawie rozwoju turystyki szkolnej, Dz.Urz. MO 1964, nr 10, poz. 111.

³¹¹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1968–1970), protokół nr 12 z 12 i 28 czerwca 1968 r., b.s. (AS).

³¹² E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939...*, s. 223.

rodziców szkoły powiatu tarnowskiego zarówno miejskie, jak i wiejskie urządziły dla swoich wychowanków wycieczki. Dla dzieci z rodzin biednych wyjazdy były darmowe. Środki finansowe na ich pokrycie pozyskiwano między innymi z funduszów sklepików uczniowskich, balów charytatywnych, przedstawień teatralnych organizowanych przez nauczycieli. Nierzadkie były przypadki finansowania wyjazdów na wycieczki dzieci z rodzin ubogich przez samych nauczycieli. Uogólniając, chociaż w okresie międzywojennym materialny niedostatek społeczeństwa w powiecie tarnowskim ograniczał skalę tych przedsięwzięć, to jednak nauczyciele starali się jak najczęściej urządzać wycieczki dla swoich uczniów, bowiem byli świadomi ich szczególnego znaczenia w procesie dydaktyczno-wychowawczym³¹³.

Po zakończeniu działań wojennych i wznowieniu systematycznej pracy przez szkoły powszechne nauczyciele rozpoczęli organizowanie wycieczek dla uczniów. Były one tradycyjną częścią oddziaływań wychowawczych, ale w trudnych pookupacyjnych realiach szczególnie dla dzieci wiejskich stanowiły także ważny czynnik kulturotwórczy. Początkowo ograniczenia finansowe nie pozwalały na częstą realizację ambitniejszych planów w tym zakresie. Częstotliwość wycieczek szkolnych zależała w dużej mierze od zamożności rodziców, a w latach czterdziestych ogólna sytuacja materialna ludności była trudna. Wraz ze stopniową stabilizacją i poprawą poziomu zamożności rodziców liczba wycieczek oraz wyjeżdżających na nie uczniów systematycznie wzrastała. Z czasem wsparcia finansowego lub organizacyjnego, np. w postaci transportu dzieci i młodzieży na wycieczkę, udzielały szkołom przydzielane im zakłady opiekuńcze.

Do problematyki wycieczek odnosiło się również Ministerstwo Oświaty w dziennikach urzędowych tego resortu. W numerze 4 z 20 lutego 1951 r. opublikowany został komunikat zawierający wytyczne dotyczące zwiedzania obiektów przemysłowych i gospodarczych przez wycieczki szkolne. Odzwierciedlał on ówczesny trend ukazywania w ramach wycieczek szkolnych osiągnięć socjalistycznego państwa, choć sam komunikat odwoływał się do takich wartości jak bezpieczeństwo uczniów oraz dobro produkcji³¹⁴. W stosownym obszernym załączniku do omawianego komunikatu znalazły się następujące kategorie obiektów dopuszczonych do zwiedzania przez wycieczki szkolne: obiekty z działu budownictwa (między innymi osiedla mieszkaniowe np. Nowa Huta, budowa fabryki samochodów na Żeraniu, budowa miasta Tychy na Śląsku), kopalnie (dopuszczono tylko kopalnię soli w Wieliczce), porty i stocznie, huty, obiekty gospodarcze (między innymi rzeźnie, przetwórnictwo mięsne, obiekty przemysłu owocowo-warzywnego, zakłady utylizacyjne, spółdzielnie mleczarskie i spółdzielnie spożywców), lasy, licea rolnicze³¹⁵.

³¹³ Tamże, s. 225.

³¹⁴ Komunikat w sprawie wytycznych dla zwiedzania obiektów przemysłowych i gospodarczych przez wycieczki szkolne z 20 lutego 1951 r., Dz.Urz. Mo 1951, nr 4, poz. 39.

³¹⁵ Obiekty dopuszczone do zwiedzania przez wycieczki szkolne. Załącznik do komunikatu w sprawie wytycznych dla zwiedzania obiektów przemysłowych i gospodarczych przez wycieczki

Wycieczki jako forma ukazywania dorobku państwa zalecane były przez ministerialnych urzędników również z okazji okrągłych jubileuszy istnienia socjalistycznej ojczyzny. W okólniku w sprawie X-lecia Polski Ludowej z sierpnia 1954 r. ministerstwo zwróciło uwagę szkołom na konieczność organizowania w związku z tym jubileuszem wycieczek do: zakładów pracy, placówek oświatowo-wychowawczych, na wystawy (np. Centralną Wystawę Rolniczą w Lublinie), do PGR-ów, wsi spółdzielczych, czy też do miejsc bitew i „walk wyzwolenczych”³¹⁶.

Natomiast w lipcu 1969 r. minister Henryk Jabłoński oraz przewodniczący Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki Władysław Reczek ogłosili wspólne zarządzenie, w którym potwierdzili, iż szkolne wycieczki turystyczno-krajoznawcze „stanowią jedną z ważnych form oddziaływania wychowawczego i poznawczego na uczniów”³¹⁷.

Nauczyciele mieli organizować wycieczki zgodnie z planami dydaktyczno-wychowawczymi i opiekuńczymi szkół. Niekiedy uczestniczyli oni w szkoleniach doskonalących oraz dających im dodatkowe uprawnienia do prowadzenia wycieczek i obozów. Opiekunowie wycieczek winni byli zadbać również o ich stronę formalną w postaci wymaganej dokumentacji odzwierciedlającej proces organizacyjny³¹⁸. Na takie braki dotyczące wycieczek (dalszych i bliższych), a także odwiedzania zakładów pracy w planach zajęć klas w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego, wskazali wizytatorzy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego w sprawozdaniu z wizytacji Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie, dokonanej w pierwszych miesiącach 1963 r.³¹⁹

Również miejscowe władze oświatowe, bazując na zarządzeniach i komunikatach ministerstwa, przesyłały do szkół wytyczne dotyczące wycieczek szkolnych – np. w październiku 1969 r. Wydział Oświaty w Tarnowie opublikował okólnik poruszający zagadnienie ich planowania i organizacji. Jako najważniejsze wymienione w nim zostały następujące zasady włączenia wycieczek w pracę dydaktyczno-wychowawczą szkół:

szkolne z 20 lutego 1951 r., Dz.Urz. Mo 1951, nr 4, poz. 39. Zob. M. Kapuścińska, *Szkolnictwo podstawowe na terenie Stalowej Woli w latach 1945–1989*, Lublin 2017, s. 269–270.

³¹⁶ Okólnik nr 26 z 31 sierpnia 1954 r. w sprawie X-lecia Polski Ludowej, Dz.Urz. MO 1954, nr 12, poz. 101.

³¹⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego i Przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki z dnia 12 lipca 1969 r. w sprawie wycieczek turystyczno-krajoznawczych młodzieży szkolnej [w:] *Turystyka szkolna. Poradnik dla nauczycieli – kierowników wycieczek krajoznawczo-turystycznych młodzieży szkolnej*, Warszawa 1973, s. 137.

³¹⁸ M. Kapuścińska, dz. cyt., s. 270.

³¹⁹ Sprawozdanie z wizytacji Wydziału Oświaty Prezydium PRN w Tarnowie, obejmującego swym zasięgiem sprawę oświaty miasta i powiatu tarnowskiego. Wizytacji dokonał starszy wizytator mgr Zacharzewski Józef w czasie od 25 stycznia 1963 do 5 lutego 1963 r., badając pracę szkół na od-cinku szkolnictwa podstawowego (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

1. Każda szkoła musi posiadać zatwierdzony przez radę pedagogiczną całoroczny plan wycieczek, przewidujący kilkugodzinne wycieczki przedmiotowe, wynikające z programu nauczania oraz wycieczki dłuższe do odleglejszych regionów Polski.
2. Zasadniczym kierunkiem rocznego planu winno być poznanie przez uczniów życia gospodarczego i społeczno-kulturalnego własnego środowiska, powiatu i województwa, a następnie dalszych regionów Polski.
3. Szkoła lub placówka oświatowo-wychowawcza jest odpowiedzialna za właściwe zaplanowanie i pełną realizację programu każdej wycieczki³²⁰.

W kolejnych punktach tego okólnika inspektor szkolny Fryderyk Łazarz omówił szczegółowe kwestie związane z kwalifikacjami nauczycieli pełniących funkcje kierowników wycieczek, odpowiedzialnością za ich prawidłowy przebieg, a także bezpieczeństwem uczestników. Uwrażliwiał kadrę opiekuńczą na kwestie zdrowotne, podkreślając, że „oprócz znajomości celu i przedmiotu wycieczki winni znać przepisy ochrony zdrowia i życia młodzieży”³²¹. Ponadto każda dłuższa wycieczka odbywająca się poza teren powiatu miała być na miesiąc wcześniej zgłaszana do Wydziału Oświaty, który dokonywał jej zatwierdzenia.

W tarnowskiej Szkole Powszechnej im. M. Konopnickiej w roku szkolnym 1946/1947 ruch wycieczkowy zainicjowały tamtejsze harcerki, które uczestniczyły między innymi w wycieczce przełomem Dunajca, zwiedziły zaporę w Rożnowie, Czorsztyn, Niedzicę, a następnie Pieniny³²².

Bardzo częstym celem wycieczek uczniów szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego był nieodległy Kraków. O organizacji wycieczki do Krakowa informował Inspektorat Szkolny w Tarnowie kierownik Szkoły Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego TPD w Tarnowie Bolesław Skrzypczyński pismem z 20 czerwca 1950 r. Wycieczka dla uczniów klas od V do VII miała odbyć się w dniu następnym, a na jej kierownika wyznaczony został Franciszek Kuczek³²³. Z kolei w kronice Szkoły Podstawowej w Łowczowie odnotowany został następujący przebieg wycieczki do stolicy Małopolski z 1956 r.:

³²⁰ Okólnik Wydziału Oświaty w Tarnowie nr 31/69 z 7 października 1969 r., s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

³²¹ Tamże, s. 2. Opiekę wychowawczą podczas wycieczek sprawował kierownik wycieczki, ewentualnie zastępca kierownika (dla grup powyżej 40 uczestników) oraz opiekunowie grup wycieczkowych. Tymi ostatnimi mogli być nauczyciele zatrudnieni w danej szkole bądź członkowie komitetu rodzicielskiego. Skład kadry opiekuńczej na wycieczkę każdorazowo zatwierdzał kierownik szkoły. Natomiast w przypadku wycieczek organizowanych poza najbliższe środowisko kierownicy wycieczek musieli legitymować się ukończeniem stosownego kursu przeprowadzonego przez Wydział Oświaty.

³²² Kronika Szkoły Podstawowej im. Marii Konopnickiej w Tarnowie (1916–1962), b.s. (AS).

³²³ Pismo p.o. kierownika Szkoły Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego TPD w Tarnowie Bolesława Skrzypczyńskiego do Inspektoratu Szkolnego w Tarnowie z 20 czerwca 1950 r. (ANK/OT sygn. WOT I/16).

25 maja 1956 r. urządzono wycieczkę do Krakowa. Było 23 uczestników wycieczki pod kierunkiem Ob. Rocznik i Wojciechowskiej. Dzieci zwiedziły stare zabytki Krakowa. Specjalne wrażenie zrobił Wawel. Marzenia dzieci zostały spełnione w ZOO, gdy zrealizowały szczyt swych pragnień – małpy³²⁴.

Tabela 114. Wycieczki zorganizowane dla uczniów Szkoły Podstawowej w Zalasowej w latach szkolnych od 1956/1957 do 1974/1975

Lp.	Rok szkolny	Cel wycieczki	Opis wycieczki
1	2	3	4
1.	1956/1957	Kraków, Wieliczka	70 uczniów klas starszych wzięło udział w trzydniowej wycieczce do Krakowa i Wieliczki. Termin wycieczki: 9–11 maja.
2.	1957/1958	Tarnów	Wycieczka mająca na celu zwiedzanie zabytków Tarnowa oraz uczestnictwo w przedstawieniu teatralnym pt. „Żabka”. Termin wycieczki: 18 czerwca.
3.	1959/1960	Tarnów	Uczniowie z klas młodszych wzięli udział w wycieczce do Tarnowa, gdzie zwiedzali zabytki miasta. Termin wycieczki: 8 czerwca.
4.	1961/1962	Tarnów	Wycieczka do kina na seans filmu pt. „O krasnoludkach i sierotce Marysi”. Na wycieczkę pojechały dzieci z klas od I do IV i niektóre z klas starszych. Termin wycieczki: maj.
5.	1961/1962	Tarnów	Wycieczka do teatru na sztukę J. Słowackiego „Balladyna”. Uczestniczyli w niej uczniowie klas od V do VII. Termin wycieczki: 7 czerwca.
6.	1961/1962	Kraków, Wieliczka	Trzydniowa wycieczka dla uczniów klas od IV do VIII. W programie uwzględniono: zwiedzanie Wawelu i muzeów krakowskich, ogrodów zoologicznego i botanicznego oraz uczestnictwo w seansie filmu „Serce i szpada”, a także oglądanie występów cyrku z Poznania. W Wieliczce zwiedzano kopalnię soli. Termin wycieczki: 11–13 czerwca.
7.	1962/1963	Tarnów	90 uczniów uczestniczyło w wycieczce do Tarnowa, podczas której wzięło udział w spektaklu „Krzesiwo” wystawianym w miejscowym teatrze. Termin wycieczki: wrzesień.
8.	1962/1963	Warszawa	Trzydniowa wycieczka dla pięciu członków szkolnej spółdzielni uczniowskiej, zorganizowana przez Wydział Oświaty Prezydium PRN w Tarnowie jako uznanie dla najlepiej pracujących spółdzielni uczniowskich w szkołach powiatu. Termin wycieczki: 3–5 maja.
9.	1964/1965	Tarnów	120 dzieci wzięło udział w wycieczce do tarnowskiego teatru na sztukę według powieści H. Sienkiewicza „W pustyni i w puszczy”. Termin wycieczki: 13 maja.

³²⁴ Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1952–1992), b.s. (AS).

1	2	3	4
10.	1965/1966	Tarnów	Wycieczka szkoły do Tarnowa do Teatru im. L. Solskiego na spektakl pt. „Stara baśń”. Termin wycieczki: 9 marca.
11.	1966/1967	Ryglice, Tuchów, Ciężkowice, Czchów, Rożnów	W wycieczce wzięła udział młodzież należąca do harcerstwa. Wycieczka była nagrodą za zajęcie I miejsca w Ogólnopolskim Harcerskim Alercie Zwycięstwa. Termin wycieczki: 26 czerwca.
12.	1969/1970	Kraków, Wieliczka	50 uczniów starszych klas odbyło jednodniową wycieczkę do Krakowa i Wieliczki. Termin wycieczki: 27 maja.
13.	1970/1971	Łańcut	Uczniowie klas od V do VIII uczestniczyli w jednodniowej wycieczce do Łańcuta, której celem było zwiedzenie zamku. Termin wycieczki: 8 czerwca.
14.	1970/1971	Tarnów	Uczniowie klas od I do V odbyli wycieczkę do tarnowskiego teatru, gdzie wzięli udział w spektaklu pt. „Czerwony kapurek”. Młodzież zwiedzała również zabytki Tarnowa. Termin wycieczki: 17 czerwca.
15.	1972/1973	Tarnów, Łysa Góra	Uczniowie klas VII i VIII uczestniczyli w wycieczce do zakładów pracy w Tarnowie i Łysej Górze. Termin wycieczki: 22 września.
16.	1973/1974	Kraków	Dwudniowa wycieczka uczniów klas VII i VIII do Krakowa. Termin wycieczki: 9–10 listopada.
17.	1973/1974	Tarnów	Uczniowie klas od VI do VIII zwiedzili muzeum i ratusz w Tarnowie, zakład pracy – „Tarnowska Odzież” oraz uczestniczyli w seansie filmu „W pustyni i w puszczy”. Termin wycieczki: 6 grudnia.
18.	1974/1975	Sopot	16 uczniów z klas VII i VIII uczestniczyło w sześciodniowym obozie wypoczynkowym nad morzem. Termin wycieczki: 8–14 czerwca.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977), b.s. (AS).

Uczniowie Szkoły Podstawowej w Zalasowej najczęściej uczestniczyli w wycieczkach do pobliskiego Tarnowa, gdzie zapoznawali się z zabytkami miasta oraz brali udział w spektaklach teatralnych bądź seansach filmów w kinie. Stosunkowo często celem wycieczek dla uczniów klas starszych był Kraków i Wieliczka ze zwiedzaniem Wawelu, wybranych muzeów krakowskich oraz kopalni soli. Okazjonalnie zorganizowane zostały wycieczki do: Łańcuta – zwiedzanie zamku; Warszawy – w nagrodę za efektywną pracę dla przedstawicieli spółdzielni uczniowskiej; Sopotu – obóz wypoczynkowy nad morzem. W roku szkolnym 1966/1967 w kronice szkoły odnotowana została również harcerska wycieczka do Ryglic, Tuchowa, Ciężkowic, Czchowa i Rożnowa. Zdecydowana większość tych wycieczek była jednodniowa. Na trzy dni uczniowie ze szkoły w Zalasowej wyjeżdżali przede wszystkim do Krakowa i Wieliczki. Wspomniana wycieczka dla młodzieży pracującej w szkolnej spółdzielni uczniowskiej trwała również trzy dni, zaś aż ty-

dzień – zorganizowany w roku szkolnym 1974/1975 dla uczniów starszych klas – obóz wypoczynkowy w Sopocie. Zatem, ze względu na charakter tych wycieczek, część z nich była kompleksowa, a część ukierunkowana, czyli koncentrująca uwagę uczestników na konkretnym, wybranym temacie³²⁵.

Tematyka wychowawczej roli wycieczek oraz ich znaczenia dla pogłębiania zainteresowań krajoznawczych i turystycznych uczniów była częstym przedmiotem obrad rad pedagogicznych. Zofia Wąsowicz, kierowniczka Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie, podczas posiedzenia rady pedagogicznej w marcu 1948 r. wygłosiła referat o znaczeniu i rodzajach wycieczek szkolnych. Poruszyła w nim następujące zagadnienia: w jaki sposób należy organizować wycieczki; jak się do nich przygotowywać; jak poprowadzić uczniów i zająć ich podczas wycieczki, aby uzyskać największe korzyści. Podała wskazówki związane z urządzaniem wycieczek, liczbą dzieci, walorami poszczególnych pór roku w kontekście odbywania wycieczek. Wymieniła przybory, jakie dzieci mają zabrać na wycieczkę, a także jak mają zbierać okazy. Wykazała korzyści pracy grupowej podczas wycieczki, przypomniała, jakie prace uczniowie mają wykonywać podczas wycieczek, tak aby z końcem roku można było je wysłać na wystawę do Krakowa. Omówiła korzystny wpływ wycieczek na rozwój wszystkich władz duchowych dziecka, na kształcenie jego uczuć estetycznych, religijnych i patriotycznych. Na zakończenie zachęciła nauczycieli do częstego organizowania wycieczek szkolnych³²⁶.

Wśród wycieczek poza najbliższy region najczęściej organizowanych przez szkoły podstawowe miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego dla swoich uczniów należy wymienić wycieczki: do Zakopanego, Bochni oraz Wieliczki, w Pieniny, w Beskid i w Góry Świętokrzyskie, a także do Krakowa. Dla przykładu – w roku szkolnym 1960/1961 młodzież z klasy VII Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie uczestniczyła w dwudniowej wycieczce do Zakopanego. Dzieci zwiedziły samo miasto, jak również wędrowały na Kasprowy Wierch, Gubałówkę oraz nad Morskie Oko³²⁷. W listopadzie 1969 r. uczniowie Szkoły Podstawowej w Ryglicach odbyli trzydniową wycieczkę do Krakowa i w Góry Świętokrzyskie. Podczas obrad rady pedagogicznej nauczyciele dokonali podsumowania tej wycieczki, stwierdzając, iż wzbogaciła ona wiadomości dzieci oraz przyczyniła się do rozbudzenia ich uczuć estetycznych w aspekcie obcowania z pięknem ojczyzny³²⁸. Z kolei w roku szkolnym 1961/1962 uczniowie Szkoły Podstawowej w Niedomicach odbyli następujące wycieczki: do Tarnowa, Nowej Huty, Rożnowa, Wieliczki, Łysej Góry i Dębna³²⁹. Ciekawe miejsca

³²⁵ Zob. J. Zięba, *Metodyka organizowania, programowania oraz technika prowadzenia wycieczek* [w:] *Turystyka szkolna. Poradnik dla nauczycieli...*, s. 61.

³²⁶ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie (1946–1950), protokół z 4 marca 1948 r., s. 81 (ANK/OT sygn. Sz.P.Konar 50).

³²⁷ Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1960–1996), b.s. (AS).

³²⁸ Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

³²⁹ S. Tokarski, dz. cyt., s. 96.

odwiedzili też uczniowie tej szkoły w trakcie wycieczek w czerwcu 1966 r. Były to: Muzeum M. Konopnickiej w Żarnowcu i Muzeum Łukasiewicza w Krośnie (wycieczka uczniów ze spółdzielni uczniowskiej), Chorzów (wycieczka koła artystycznego), Szlak Orlich Gniazd (wycieczka turystyczna uczniów klas IV)³³⁰.

Nauczyciele organizowali również wycieczki o charakterze lokalnym, po pobliskim, nieodległym od szkoły terenie. Realizację takich wycieczek odnotował przewodnik Drużyny Harcerskiej im. A. Mickiewicza ze Szkoły Podstawowej im. M. Kopernika w Tarnowie w swoim sprawozdaniu za rok szkolny 1951/1952. W zorganizowanych przez niego wycieczkach krajoznawczych na Górę św. Marcina w Tarnowie oraz do Pleśnej uczestniczył zastęp skupiający uczniów klas III³³¹. Tego rodzaju wycieczki umożliwiały uczniom przeprowadzanie obserwacji oraz zapoznawanie się z pięknem najbliższej okolicy. O walorach takich wycieczek w korelacji z programami nauczania pisał nauczyciel szkoły podstawowej ze Świecina (powiat pucki), dzielący się swoimi doświadczeniami w paździenikowym numerze miesięcznika „Życie Szkoły”:

W tematyce programu języka polskiego dla klas I–IV znajdujemy podany w różnych wersjach dział, który ogólnie można by nazwać „Piękno i bogactwo naszej okolicy”. Realizacja tego tematu w połączeniu z działem „Obserwacje, zajęcia praktyczne i wycieczki” pozwala zapoznać dzieci z odpowiednim materiałem poznawczym, ożywia proces nauczania i opiera go na elementach znanych dziecku z jego najbliższego otoczenia, kształci uczucia estetyczne, uczy ukochania rodzinnej okolicy, ojczystej ziemi³³².

Wycieczki lokalne były także okazją do preorientacji zawodowej uczniów. Dla przykładu, w kwietniu 1949 r. uczennice dwóch klas VII Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie odbyły wycieczkę do Liceum Sztuk Plastycznych i Szkoły Ogrodniczej w Gumniskach:

Wycieczka w obu szkołach spotkała się z bardzo gościnnym przyjęciem. Uczennice z zainteresowaniem zapoznawały się z pracami uczniów, materiałem naukowym, warunkami przyjęcia itp. Wycieczka miała na celu zainteresowanie uczennic klas siódmych szkołami zawodowymi w związku ze zbliżającym się wyborem przez nie szkoły i zawodu³³³.

Od lat pięćdziesiątych turystyka z udziałem dzieci i młodzieży szkolnej rozwijała się wydatnie dzięki działalności powstałego w 1950 r. Polskiego Towa-

³³⁰ Tamże, s. 103.

³³¹ Sprawozdanie przewodnika Drużyny Harcerskiej im. A. Mickiewicza przy Szkole Podstawowej im. M. Kopernika w Tarnowie z 30 października 1951 r. (ANK/OT sygn. WOT I/23).

³³² K. Książek, *Piękno naszej okolicy. Z Doświadczeń w klasach łączonych III–IV*, „Życie Szkoły” 1958, nr 10, s. 31.

³³³ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie, protokół z 9 kwietnia 1949 r., s. 148 (ANK/OT sygn. Sz.PKonar. 50).

rzystwa Turystyczno-Krajoznawczego³³⁴. Na terenie szkół działały szkolne koła PTTK, a ich nadrzędnym zadaniem było propagowanie i organizowanie ruchu turystycznego dla dzieci i młodzieży. W 1968 r. w Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie:

Szkolne Koło Krajoznawczo-Turystyczne pod opieką Ob. Stanisława Czapki liczyło 32 członków z klas od VI do VIII. W dniu 29 września 1968 r. członkowie koła wzięli udział w wycieczce na Górę Marcina w Tarnowie. W dniach 19 i 20 października 1968 r. uczestniczyli w rajdzie do Dębna i Porąbki Uszewskiej w powiecie brzeskim. W dniach 17 i 18 maja br. zorganizowali rajd pod hasłem „Złot młodych turystów” w Zakliczynie³³⁵.

Ówczesne realia „ludowej ojczyzny” powodowały, iż również ten element pracy wychowawczej szkół podstawowych, jakim były wycieczki szkolne, wykorzystywano do indoktrynacji dzieci i młodzieży. Przypadek wycieczki ukierunkowanej na kultywowanie pamięci o W. Leninie został opisany w kronice Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie:

W dniu 9 kwietnia 1970 r. uczniowie klas V–VIII, którzy wyróżnili się w pracy społecznej na rzecz szkoły, oraz uczniowie klas VIII, którzy byli zwycięzcami olimpiady matematycznej, mogli uczestniczyć w wycieczce do Poronina. Była ona dla nich niezapomnianym przeżyciem. W Poroninie młodzież zwartą grupą podeszła pod pomnik Wodza dla złożenia hołdu, niosąc piękny bukiet czerwonych goździków przewiązany wstęgą z napisem: *Przyjacielowi Młodzieży – młodzież Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie*. Pod pomnikiem zapanowała pełna powagi atmosfera. Kol. Andrzej Kobylański przedstawił uczniom zasługi Wł. Lenina dla świata, a w szczególności dla narodu polskiego. Uczniowie klasy VI a i b (...) z przejęciem zaprezentowali program poetycki związany z postacią Wł. Lenina. Po złożeniu kwiatów na pomniku, młodzież minutą ciszy uczciła pamięć Wielkiego Wodza. Chwile te na pewno pozostaną głęboko w pamięci młodzieży³³⁶.

Powyższy fragment jest świadectwem czasów, w których dokonano tegoż zapisu. Nie kwestionuje on ogólnego pozytywnego znaczenia wycieczek jako istotnej formy pracy zarówno wychowawczej, jak i dydaktycznej szkół podstawowych. Celem tych organizowanych przez nauczycieli z Tarnowa i powiatu tarnowskiego było w zdecydowanej większości przypadków ukazywanie uczniom piękna polskiego krajobrazu, budzenie szacunku do przyrody oraz dorobku narodowej kultury, kształtowanie ich wrażliwość estetycznej oraz postaw patriotycznych, a także poszerzanie ich zasobu wiedzy w sposób pogładowy.

³³⁴ A. Niedziółka, *Turystyka młodzieżowa w Polsce w okresie PRL-u i III RP*, „Jagiellońskie Studia Socjologiczne” 2014, nr 2, s. 102–103.

³³⁵ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1968–1970), protokół z dnia 15 listopada 1968 r., b.s. (AS).

³³⁶ Kronika Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie (1965–1972), b.s. (AS).

Prace społecznie użyteczne

Istotnym elementem pracy wychowawczej szkół podstawowych było organizowanie działalności społecznej z udziałem uczniów. Była ona ukierunkowana na aktualne potrzeby środowiska szkolnego, lokalnej społeczności oraz państwa. Zobowiązania do wykonywania konkretnych prac społecznych stanowiły bardzo częstą, zwłaszcza w latach pięćdziesiątych, formę obchodzenia świąt i rocznic państwowych oraz wydarzeń politycznych, co nadawało tego rodzaju działalności wymiaru ideologicznego. Ministerstwo Oświaty, a także wydziały oświaty prezydów rad narodowych, polecały szkołom, z okazji uroczystości państwowych, podejmowanie zobowiązań i wykonywanie prac społecznych, tak przez dzieci i młodzież, jak i nauczycieli, organizacje uczniowskie oraz komitety rodzicielskie. W ramach prac społecznie użytecznych uczniowie prowadzili między innymi zbiórkę makulatury, złomu, zużytej odzieży, oczyszczali i porządkowali budynek i teren szkolny, wykonywali pomoce naukowe, dbali o zielen miejską, pomagali w pracach polowych, przygotowywali akademie dla spółdzielni produkcyjnych i zakładów pracy.

Włączenie dzieci i młodzieży szkolnej do akcji zbiórki złomu oraz surowców wtórnych nastąpiło już w pierwszych latach powojennych. W komunikacie Ministerstwa Oświaty z kwietnia 1948 r. w sprawie akcji zbiórki złomu zalecono organizowanie udziału uczniów w tego rodzaju działalności, ponieważ, jak informowało ministerstwo, pozwalało to zaoszczędzić państwu dewizy wydatkowane dotąd na import złomu do Polski³³⁷. Tematyka związana z tą akcją poruszana była przez nauczycieli podczas zajęć lekcyjnych, szczególnie na godzinach geografii oraz nauki o Polsce i świecie współczesnym. W celu rozszerzenia i zachęcenia uczniów i szkół do udziału w akcji zbiórki surowców wtórnych w 1952 r. wprowadzone zostało w tym zakresie współzawodnictwo międzyszkolne, w którym uczestniczyły wszystkie typy szkół³³⁸.

W szkołach podstawowych miasta Tarnowa prowadzona była zbiórka makulatury, zużytej odzieży, butelek, szkła, a także złomu żelaza i stali oraz innych metali. W drugim półroczu roku szkolnego 1953/1954 we współzawodnictwie

³³⁷ Komunikat w sprawie akcji zbiórki złomu, Dz.Urz. MO 1948, nr 4, poz. 75.

³³⁸ Okólnik nr 44 z 27 października 1952 r. w sprawie współzawodnictwa międzyszkolnego w zbiorce odpadków użytkowych oraz złomu stalowego, żeliwnego, metali nieżelaznych i ich stopów, Dz.Urz. MO 1952, nr 19, poz. 157 (regulamin w załączeniu); por. Okólnik nr 29 z 22 września 1953 r. w sprawie współzawodnictwa międzyszkolnego w zbiorce surowców wtórnych, Dz.Urz. MO 1953, nr 14, poz. 117 (regulamin w załączeniu); Okólnik nr 25 z 9 marca 1954 r. w sprawie zbiórki surowców wtórnych stali i żeliwa oraz metali nieżelaznych i ich stopów w 1954 r., Dz.Urz. MO 1954, nr 4, poz. 25; Okólnik nr 24 z 27 sierpnia 1954 r. w sprawie współzawodnictwa międzyszkolnego w zbiorce surowców wtórnych, Dz.Urz. MO 1954, nr 12, poz. 100 (regulamin w załączeniu); Okólnik nr 8 z 26 marca 1956 r. w sprawie współzawodnictwa międzyszkolnego w zbiorce przemysłowych surowców wtórnych, Dz.Urz. MO 1956, nr 5, poz. 42 (regulamin w załączeniu).

międzyszkolnym wyróżniły się szkoły: SP nr 1 im. K. Hoffmanowej i SP nr 3 im. M. Konopnickiej.

Tabela 115. Zbiórka surowców wtórnych w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w drugim półroczu roku szkolnego 1953/1954

Lp.	Szkoła podstawowa	Liczba uczniów	Rodzaj surowca					
			makulatura w kg	zużyta odzież w kg	butelki w sztu-kach	tłuczka szklana w kg	złom ze-laza i stali w kg	inne me-tale w kg
1.	Szkoła TPD	234	670	16	–	42	450	–
2.	SP nr 1	486	640	176	1085	498	3280	15
3.	SP nr 2	486	316	16	21	23	1344	10
4.	SP nr 3	551	1118	2	1103	251	–	–
5.	SP nr 4	641	2557	124	–	1551	21	–
6.	SP nr 5	312	453	64	428	154	83	–
7.	SP nr 6	427	327	2	316	18	2,7	–
8.	SP nr 7	490	724	–	941	212	–	–
9.	SP nr 8	425	180	–	–	–	155	–
10.	SP nr 9	324	76	–	24	46	7	–
11.	SP nr 10	236	260	49	159	409	52	–
12.	SP nr 11	126	–	–	–	–	106	–
13.	SP nr 12	116	103	–	119	–	26	–
14.	Szkoła Ćwiczeń TPD	205	239	4	7	1	751	–
Ogółem		5059	7663	453	4203	3205	6277,7	25

Źródło: Sprawozdanie ze zbiórki surowców wtórnych za II półrocze roku szkolnego 1953/1954 (ANK/OT sygn. WOT II/19).

Zbiórce surowców wtórnych w szkołach towarzyszyła „akcja propagandowa”, podczas której nauczyciele uświadamiali uczniom jej wagę i znaczenie dla państwa. W Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego w Tarnowie-Świerczkowie w pierwszym półroczu roku szkolnego 1952/1953 nauczyciele na lekcjach wychowawczych omówili w formie pogadanek „znaczenie zbiórki dla umacniania naszych sił zbrojnych i zwiększenia ilości surowca”³³⁹. Ponadto wyzna-

³³⁹ Sprawozdanie dyrekcji Szkoły Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącego w Tarnowie-Świerczkowie z 25 lutego 1953 r. z wyników zbiórki makulatury za okres do dnia 31 grudnia 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT II/19).

czeniu do tego celu uczniowie propagowali zbiórkę makulatury wśród dzieci i młodzieży szkolnej oraz prowadzili ewidencję zebranych ilości surowca w poszczególnych klasach. Sporządzone zostały dwie gazetki ściennie zachęcające uczniów do zbiórki makulatury i innych surowców, przedstawiające w formie wykresów bieżące rezultaty współzawodnictwa międzyklasowego. Kwoty uzyskiwane ze sprzedaży zgromadzonych surowców wtórnych szkoła przesyłała między innymi na Fundusz Odbudowy Stolicy³⁴⁰. Z kolei w Szkole Podstawowej w Tuchowie w roku szkolnym 1955/1956 uczniowie część pieniędzy zarobionych w wyniku sprzedaży zebranej makulatury wpłacili na swoje konta w SKO³⁴¹.

Tabela 116. Zbiórka surowców wtórnych w Szkole Podstawowej nr 10 w Tarnowie-Klikowej w pierwszym półroczu roku szkolnego 1954/1955

Lp.	Rodzaj zbiórki	Plan zbiórki w okresie współzawodnictwa	Ilość dostarczonych surowców do punktu skupu	Uwagi
1.	makulatura	276 kg	610 kg	221% planu
2.	zużyta odzież	41 kg	69 kg	168% planu
3.	tluczka szklana	276 kg	323 kg	117% planu
4.	butelki	460 sztuk	547 sztuk	119% planu
5.	złom żelaza i stali	380 kg	420 kg	110% planu

Źródło: Sprawozdanie ze zbiórki surowców wtórnych za I półrocze roku szkolnego 1954/1955 w Szkole Podstawowej nr 10 w Tarnowie-Klikowej (ANK/OT sygn. WOT II/19).

Współzawodnictwo międzyszkolne powodowało, że uczniowie starali się zebrać jak największe ilości surowca, przekraczając przyjęte w planie zbiórki założenia. W pierwszym półroczu roku szkolnego 1954/1955 młodzież ze Szkoły Podstawowej w Klikowej przekroczyła plany zbiórki we wszystkich rodzajach surowców, co zostało wykazane w stosownym sprawozdaniu.

Zbiórka surowców wtórnych prowadzona była na terenie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego również w kolejnych latach szkolnych. W Szkole Podstawowej w Łowczowie w listopadzie 1959 r. na zbiórkę złomu przeznaczono ponad tydzień, od 9 do 16 dnia tego miesiąca. Dzieci zbierały też butelki, makulaturę oraz szmaty i tkaniny. Pieniądze przekazano na Społeczny Fundusz Budowy Szkół³⁴². Z kolei w Szkole Podstawowej nr 15 w Tarnowie w drugiej połowie lat sześćdziesiątych zbiórkę systematycznie prowadziła utworzona w tym celu sekcja

³⁴⁰ Tamże.

³⁴¹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 22 czerwca 1956 r., k. 180 (AS).

³⁴² Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1954–1959), protokół z 23 października 1959 r., b.s. (AS).

samorządu szkolnego. Zbiórka trwała pięć dni w miesiącu. Ponadto sekcja wykonała tablicę informującą o ilości zebranej makulatury i aktualnym miejscu danej klasy w rywalizacji szkolnej. W roku szkolnym 1967/1968 rozbieżność w zbiorce makulatury prowadzonej przez poszczególne klasy w tej szkole była znaczna. Najwięcej zebrała klasa III c – w sumie 671 kg, najmniej klasa VI d – jedynie 6,5 kg³⁴³.

W 1952 r. Ministerstwo Oświaty w ramach prac społecznie użytecznych zaleciło uczniom szkół podstawowych uczestnictwo w społecznych akcjach zwalczania sporyszu i stonki ziemniaczanej. Nauczyciele przeprowadzali w klasach pogadanki uzasadniające konieczność walki z tymi szkodnikami oraz zapoznawali uczniów z technikami ich niszczenia. Zorganizowane uczestnictwo młodzieży w tępieniu stonki ziemniaczanej i sporyszu nie mogło jednak odbywać się w godzinach zajęć szkolnych³⁴⁴. Zatem ich największa aktywność w tego rodzaju akcjach przypadała na okres wakacji. Kierownicy obozów, kolonii i półkolonii włączali te zagadnienia do swoich planów i inicjowali bezpośrednie zaangażowanie dzieci i młodzieży w tę działalność.

Zagadnienie prac społecznie użytecznych i rozwinięcie ich roli w systemie wychowania nastąpiło we wrześniu 1960 r. w formie specjalnych wytycznych opublikowanych przez Ministerstwo Oświaty, w których zapisano, iż:

Przygotowując uczniów do życia i pracy w ustroju socjalistycznym, szkoła powinna ściśle wiązać naukę z pracą, zwłaszcza fizyczną, wyrabiać w wychowankach szacunek dla każdej pracy, zaszczepiać zasady moralne obowiązujące w społeczeństwie socjalistycznym³⁴⁵.

Walory wychowawcze prac społecznie użytecznych miały wyrabiać w uczniach: umiejętność zespołowego działania, samodzielność, odpowiedzialność, dyscyplinę, kształtować właściwą opinię, pozwalać nabywać umiejętności organizacyjne, a także uczyć łączyć wiedzę teoretyczną z praktyką oraz rozbudzać szacunek do człowieka, jego pracy i wytworów. Wykonywanie prac społecznych miało również umożliwiać uczniom lepsze poznanie otaczającej rzeczywistości i dokładniejsze zrozumienie potrzeb kraju, mobilizować do poświęceń, „pogłębiać uczucie miłości ojczyzny”³⁴⁶. Termin „prace społecznie użyteczne” Ministerstwo Oświaty zdefiniowało jako:

³⁴³ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1967–1968), protokół z 21 marca 1967 r., b.s. (AS sygn. A.0.00.01.-2).

³⁴⁴ Komunikat w sprawie udziału młodzieży szkolnej w zwalczaniu stonki ziemniaczanej, Dz.Urz. MO 1952, nr 9, poz. 78; Komunikat w sprawie zbierania sporyszu przez młodzież szkolną, Dz.Urz. MO 1952, nr 9, poz. 79.

³⁴⁵ Wytyczne w sprawie prac społecznie użytecznych w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 10 września 1960 r., Dz.Urz. MO 1960, nr 12, poz. 226; por. *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej*, Warszawa 1964, s. 726–734.

³⁴⁶ Wytyczne w sprawie prac społecznie użytecznych w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych..., Dz.Urz. MO 1960, nr 12, poz. 226

pracę i działalność praktyczną uczniów, która skierowana jest na użytek społeczny w domu, w szkole lub w środowisku, wykonywana jest bądź kolektywnie, bądź też indywidualnie z inicjatywy klasy, samorządu uczniowskiego czy drużyny harcerskiej, lub organizowana przez szkołę³⁴⁷.

Dla klas I–IV przewidziane zostały prace społecznie użyteczne wykonywane przez dzieci w domu, bez bezpośredniego zaangażowania organizacyjnego szkoły, oraz prace w szkole. Należały do nich nieuciążliwe prace porządkowe, dyżury w klasie, opieka nad sprzętem szkolnym i pomocami naukowymi, praca w ogródku szkolnym, pomoc przy zbieraniu makulatury, ziół, zabawek, naprawa książek. Podobnie dla klas V–VII, a później także VIII, jako społecznie użyteczne uznane zostały prace w domu oraz w szkole³⁴⁸. Młodzież starszych roczników winna była prowadzić dyżury sanitarne i porządkowe, opiekować się młodszymi dziećmi, brać udział w okresowym sprzątaniu budynku i pomieszczeń szkolnych, pomagać w stołówce szkolnej, sporządzać gabloty i albumy, naprawiać pomoce naukowe i sprzęt szkolny, wykonywać cięższe prace w ogródku szkolnym, a nawet hodować ptaki i zwierzęta domowe, dekorować sale, w okresie zimowym karmić ptaki, odśnieżać teren szkoły, urządzać lodowiska i tory saneczkowe. Dla klas V–VII (VIII) przewidziana była również kategoria prac społecznie użytecznych dla środowiska. Obejmowała ona opiekę nad zielenią miejską, ochronę przyrody, czuwanie nad stanem urządzeń ulicznych, sygnalizowanie właściwym władzom wszelkich uszkodzeń, praca przy porządkowaniu parków, miejsc zabytkowych, grobów, sadzeniu lasów, odprowadzanie dzieci do przedszkola, zbieranie ziół, grzybów, udział w pracach PGR i spółdzielni produkcyjnych itp.

W roku szkolnym 1966/1967 w Szkole Podstawowej w Gromniku uczniowie wykonali szereg prac społecznie użytecznych dla szkoły i środowiska. Chłopcy naprawili zniszczone mapy szkolne, uporządkowali teren wokół szkoły, dokonali remontu mostka, wykonali karmniki dla ptaków oraz tabliczki do ogródka szkolnego, natomiast dziewczęta wykonały zakładki do książek i naprawiły zniszczone książki w bibliotece szkolnej, a także sporządziły licznym dla klas I–II³⁴⁹. Z kolei młodzież Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie w roku szkolnym 1966/1967 – w okresie od września do marca – wykonała następujące prace społecznie użyteczne:

- zasadzenie 120 drzewek na terenie szkolnym,
- zamontowanie pięciu gablot w pracowni fizycznej oraz trzech na korytarzach szkolnych,

³⁴⁷ Tamże.

³⁴⁸ Prace w domu dla klas I–IV: pomoc w utrzymywaniu porządku, mycie naczyń, pielęgnacja roślin, opieka nad młodszym rodzeństwem, pomoc przy lżejszych pracach polowych; prace w domu dla klas V–VII (VIII): utrzymywanie porządku, szycie, prasowanie, pranie, pomoc w kuchni, udział w pracach ogrodowych, polowych, opieka nad młodszym rodzeństwem, drobne naprawy. Uczestnictwo w tych pracach nie mogło przeciążać uczniów w dniach nauki.

³⁴⁹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Gromniku (1965–1966), protokół z 25 stycznia 1966 r., b.s. (AS).

- zamontowanie 20 uchwytów pod kwiaty na korytarzach i świetlicy szkolnej,
- przepracowanie 30 godzin przy porządkowaniu terenu szkolnego,
- przepracowanie 60 godzin przy uporządkowaniu terenu osiedla,
- wykonanie 14 karmników dla ptaków,
- porządkowanie sprzętu szkolnego i pracowni klasowych,
- pomoc przy oprowie książek,
- wykonanie haseł i elementów dekoracji szkolnej³⁵⁰.

Prace społecznie użyteczne w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego były realizowane przez uczniów w zależności od potrzeb szkoły i lokalnego środowiska. Na ich charakter i intensywność miała wpływ pora roku, warunki atmosferyczne, zaangażowanie kadry pedagogicznej oraz inicjatywa i pracowitość samej młodzieży. Prace społecznie użyteczne były traktowane przez władze oświatowe i nauczycieli jako pozytywna i skuteczna metoda wychowawcza³⁵¹. Jednak jej walory uzyskiwane w wyniku zaangażowania uczniów w tego rodzaju działalność były obniżane przez nadawanie jej wymiaru propagandowego i ideologicznego.

W instrukcji w sprawie organizacji kształcenia i wychowania w roku szkolnym 1973/1974 ministerstwo wprowadziło obowiązek pracy społecznie użytecznej dla uczniów wszystkich typów szkół³⁵². Zaleciło, aby rodzaj i charakter tej pracy był dostosowany do specyfiki szkoły, rodziny i środowiska, a także możliwości fizycznych uczniów. W instrukcji doprecyzowane zostało, iż:

Obowiązek pracy społecznie użytecznej uczniowie powinni realizować w sposób zorganizowany, uczestnicząc w różnych formach samoobsługi w szkole, świetlicy, stołówce, internacie, placówce wychowania pozaszkolnego i opiekuńczo-wychowawczej, biorąc udział w upiększaniu własnej klasy, porządkowaniu otoczenia szkoły, budowie obiektów oświatowych, sportowych i turystycznych, porządkowaniu miast, wsi i osiedli, w akcji żniwnej i wykopkach oraz w innych pracach na rzecz społeczeństwa³⁵³.

Dla dzieci od I do IV klasy obowiązek ten miał być realizowany w wymiarze 40 godzin rocznie, zaś dla młodzieży od V do VIII klasy – w wymiarze 60 godzin³⁵⁴. W związku z tym uczniowie uczestniczyli w takich przedsięwzięciach jak: żniwa, wykopki, melioracje, budowa dróg, prace porządkowe i remontowe między innymi obiektów publicznych i oświatowych itp. Jak zaznaczono, wprowadzenie prac społecznie użytecznych do programów szkolnych i zajęć pozalekcyjnych było

³⁵⁰ Rejestr prac społecznie użytecznych wykonanych przez młodzież Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie od dnia 1 września 1966 r. do dnia 14 marca 1967 r. (ANK/OT sygn. PMRN. T. 350).

³⁵¹ K. Kosiński, dz. cyt., s. 286.

³⁵² Instrukcja w sprawie organizacji kształcenia i wychowania w roku szkolnym 1973/74. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 1 lutego 1973 r., Dz.Urz. MOiW 1973, nr 3, poz. 15.

³⁵³ Tamże.

³⁵⁴ B. Wagner, dz. cyt., s. 109.

powiązane z realizacją idei wychowania przez pracę³⁵⁵. Decyzję w kwestii zaangażowania dzieci i młodzieży szkolnej w konkretny rodzaj prac użytecznych i fizycznych, a także czas ich wykonania, pozostawiono w gestii dyrektorów szkół. Dla przykładu – w Szkole Podstawowej w Zalasowej w roku szkolnym 1974/1975 na prace społecznie użyteczne zdecydowano się przeznaczyć wprowadzoną w tym roku czterodniową przerwę jesienną³⁵⁶.

Świetlice szkolne

W okresie międzywojennym świetlice szkolne posiadały prawie wszystkie szkoły powszechne w Tarnowie, natomiast na terenie powiatu tarnowskiego świetlica działała tylko w Szkole Powszechnej w Tuchowie³⁵⁷. Spełniały one różnorodne funkcje. Przede wszystkim służyły do organizowania zabaw oraz nauki pozalekcyjnej. Odbывало się w nich też dożywianie uczniów pochodzących z rodzin w trudnej sytuacji materialnej.

Na terenach wiejskich powiatu braki środków finansowych utrudniały uruchamianie w szkołach świetlic. Te, które funkcjonowały w szkołach miejskich, działały przede wszystkim dzięki finansowaniu ich przez komitety rodzicielskie³⁵⁸.

W rzeczywistości szkolnej Drugiej RP wyróżnić można kilka typów świetlic dla dzieci w wieku szkolnym. Pierwszym były świetlice posiadające wyodrębniony stosowny lokal świetlicowy, w którym każdy uczeń mógł spędzić czas wolny. Były one czynne trzy lub cztery razy w tygodniu w godzinach porannych lub popołudniowych. W takiej świetlicy zatrudniano przeważnie wykwalifikowanego kierownika, który organizował dzieciom zajęcia rozrywkowe i kulturalne³⁵⁹.

Drugim typem była świetlica przeznaczona dla dzieci nieposiadających w domach rodzinnych odpowiednich warunków do nauki. Przez cały rok szkol-

³⁵⁵ Instrukcja w sprawie organizacji kształcenia i wychowania w roku szkolnym 1973/74..., Dz.Urz. MOiW 1973 nr 3, poz. 15.

³⁵⁶ W roku szkolnym 1974/1975 nastąpiły zmiany w organizacji roku szkolnego. Podział na trzy semestry zastąpił podział na dwa semestry: pierwszy od 2 września do 20 stycznia, drugi od 4 lutego do 5 czerwca. Wprowadzona została również trwająca cztery dni przerwa jesienna, Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977), b.s. (AS).

³⁵⁷ E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939...*, s. 232–233. Świetlica w Szkole Powszechnej w Tuchowie została uruchomiona w grudniu 1932 r., P. Juško, *Historia szkolnictwa powszechnego w Tuchowie...*, s. 120; tenże, *Problematyka pracy wychowawczo-opiekuńczej Szkoły Powszechnej im. S. Staszica w Tuchowie w okresie międzywojennym*, „Teka Komisji Historycznej Oddział PAN w Lublinie” 2005, t. 2, s. 125.

³⁵⁸ E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939...*, s. 233.

³⁵⁹ E. Pankiewicz, *Świetlice dziecięce jako uzupełnienie wychowania w rodzinie w Polsce w okresie międzywojennym*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Studia Pedagogiczne” 1992, z. 18, s. 140.

ny uczęszczał do niej regularnie stały zespół uczniów, przeważnie po zakończonych lekcjach. Świetlica taka była czynna codziennie od trzech do czterech godzin. Uczniowie mieli w niej zapewnioną pomoc w nauce i możliwość korzystania z książek i dostępnych pomocy naukowych.

Kolejnym typem była świetlica organizowana dzięki pracy społecznej nauczycieli, którzy raz lub dwa razy w tygodniu przychodzili z własną klasą do tzw. świetlicy – lokalu, gdzie spędzali około dwóch – trzech godzin. Dzieci miały tam przede wszystkim możliwość swobodnej zabawy, czytania czasopism dziecięcych bądź np. słuchania audycji radiowych, jeśli szkoła posiadała własny aparat radiowy³⁶⁰.

Po zakończeniu II wojny światowej świetlice w szkołach powszechnych były tworzone spontanicznie, w miarę możliwości i warunków, w jakich funkcjonowały szkoły, natomiast skala potrzeb w zakresie pomocy społecznej oraz opieki nad dziećmi i młodzieżą była wówczas znaczna.

W 1951 r. minister oświaty wydał komunikat w sprawie korzystania i regulowania należności za dzieci uczęszczające do świetlic dziecięcych na rachunek akcji socjalnej³⁶¹. Komunikat precyzował zadania świetlic. Jako zasadniczy cel ich funkcjonowania wskazano zapewnienie dzieciom pracowników należytego wychowania i opieki pozaszkolnej w przypadku, gdy z powodu pracy rodziców są tej opieki pozbawiane. Zakłady pracy miały kwalifikować do świetlic przede wszystkim te dzieci, na które rozciągał się obowiązek szkolny w zakresie 7-letniej szkoły podstawowej.

Kolejne istotne regulacje prawne dotyczące funkcjonowania świetlic szkolnych oraz odbywającej się w części z nich akcji dożywiania opublikowane zostały przez Ministerstwo Oświaty w okólniku z 26 stycznia 1952 r.³⁶² Za główne zadanie świetlic z dożywianiem uznano „zapewnienie dzieciom pracowników, a przede wszystkim matek pracujących, należytego wychowania i opieki pozaszkolnej w przypadkach, gdy dzieci te, w czasie pracy matek, są tej opieki pozbawione”³⁶³. Według omawianego okólnika dzieci korzystające z takiej świetlicy (zarówno uczestniczące w dożywianiu, jak i nim nieobjęte) powinny mieć w świetlicy zapewnioną możliwość odrabiania lekcji oraz uczestnictwa we wszystkich rodzajach zajęć pozalekcyjnych według ich zainteresowań. Uczniowie zakwalifikowani do dożywiania otrzymywali w godzinach pozalekcyjnych jeden gotowany posiłek. Odpowiedzialność za pracę świetlicy spoczywała na kierowniku szkoły. Pewne preferencje w przyjmowaniu do świetlic z dożywianiem miały dzieci przodowników pracy i racjonalizatorów³⁶⁴.

³⁶⁰ Tamże, s. 141.

³⁶¹ Komunikat w sprawie korzystania i regulowania należności za dzieci uczęszczające do świetlic dziecięcych na rachunek akcji socjalnej, Dz.Urz. MO 1951, nr 11, poz. 141.

³⁶² Okólnik nr 3 z 26 stycznia 1952 r. w sprawie działalności świetlic z dożywianiem, Dz.Urz. MO 1952, nr 2, poz. 19.

³⁶³ Tamże.

³⁶⁴ Tamże.

Jeszcze w tym samym roku ministerstwo doprecyzowało kwestię kwalifikowania i przyjmowania dzieci do świetlic z dożywianiem, publikując w tej sprawie stosowne zarządzenie, do którego załączona została obszerna instrukcja poświęcona temu zagadnieniu³⁶⁵.

Już po wejściu w życie Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z perspektywy funkcjonowania świetlic szkolnych istotne było zarządzenie ministra oświaty z czerwca 1966 r. dotyczące organizacji świetlic dziecięcych i młodzieżowych w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych³⁶⁶. Wymieniono w nim trzy rodzaje świetlic, które mogły być tworzone w szkołach, w zależności od potrzeb i możliwości lokalnych. Były to:

- 1) świetlice prowadzące codzienne zajęcia dydaktyczno-wychowawcze oraz kulturalno-rozrywkowe dla uczniów, określane jako świetlice wychowawczo-rekreacyjne;
- 2) świetlice prowadzące zajęcia dydaktyczno-wychowawcze, usprawniające i rekreacyjne w stałych grupach wychowawczych, a także dożywianie i inną działalność opiekuńczą, nazywane świetlicami z dożywianiem;
- 3) świetlice realizujące rozszerzony program pracy opiekuńczo-wychowawczej, zapewniające dzieciom praktycznie całodzienną opiekę wraz z wyżywieniem, czyli tak zwane półinternaty szkolne³⁶⁷.

Zaznaczyć należy, że świetlice szkolne borykały się z różnorakimi problemami. Brakowało kadry, pomieszczeń na zorganizowanie świetlic, sprzętu i pomocy dydaktycznych. Dla przykładu – w roku szkolnym 1951/1952 świetlica w Szkole Podstawowej w Ryglicach miała duże trudności w swojej działalności między innymi z powodu braku odrębnej sali do zajęć. Dzieliła tę salę z kołem artystycznym³⁶⁸.

W budynku Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie ze względów technicznych nie można było stworzyć warunków świetlicowych dla dzieci tutejszej szkoły. W związku z tym w roku szkolnym 1950/1951 korzystały one ze świetlicy *Caritas*, ze świetlicy Z.Z.K., gdzie grupowały się dzieci pracowników kolejowych, oraz ze świetlicy w Szkole Podstawowej im. K. Hoffmanowej, przydzielonej drużynie ZHP ze szkoły im. T. Kościuszki³⁶⁹.

³⁶⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty z 28 lipca 1952 r. w sprawie kwalifikowania i przyjmowania dzieci do świetlic z dożywianiem (instrukcja w załączeniu), Dz.Urz. MO 1952, nr 12, poz. 98.

³⁶⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 1 czerwca 1966 r. w sprawie organizacji świetlic dziecięcych i młodzieżowych w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych, Dz.Urz. MO 1966, nr 12, poz. 132. Do zarządzenia dołączona została szczegółowa instrukcja w sprawie organizacji świetlic o rozszerzonym programie działalności opiekuńczo-wychowawczej.

³⁶⁷ Tamże.

³⁶⁸ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954), protokół z 26 czerwca 1952 r., b.s. (AS).

³⁶⁹ Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1949–1953), protokół z 27 stycznia 1951 r., s. 77 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 21).

Mimo trudnych warunków nauczyciele pracujący w świetlicach szkolnych starali się prowadzić dla swoich wychowanków interesujące zajęcia. W Szkole Podstawowej w Gromniku w 1951 r. zajęcia świetlicowe odbywały się trzy razy w tygodniu³⁷⁰. Ulubioną rozrywką dzieci było słuchanie audycji radiowych i uczestnictwo w różnych grach i zabawach. Świetlica propagowała czytelnictwo, współpracując w tym zakresie z biblioteką szkolną i gminną. Uczyla też uczniów nawyków higieny osobistej. Zajęcia świetlicowe nie były także wolne od ideologii, bowiem w ich trakcie omawiane były takie tematy jak realizacja planu 6-letniego, czy też pogłębianie przyjaźni polsko-radzieckiej³⁷¹.

W Szkole Podstawowej w Łęgu Tarnowskim świetlica szkolna zaczęła funkcjonować z końcem listopada 1949 r. Zajęcia odbywały się w niej jedynie dwa razy w tygodniu – w poniedziałki i czwartki – w godzinach od 15 do 17. Pracowały w niej dwie nauczycielki. Podczas prowadzonych przez nie zajęć świetlicowych odrabiano lekcje, przeprowadzano pogadanki, wygłaszano referaty, śpiewano, czytano czasopisma i książki, organizowano gry i zabawy, jak również przygotowywano uroczystości szkolne³⁷².

Podobnie działała świetlica w Szkole Podstawowej nr 1 w Woli Rzędzińskiej w roku szkolnym 1953/1954. Uczniowie mieli możliwość korzystania z niej dwa razy w tygodniu w poniedziałki i czwartki w godzinach od 13.30 do 15.30. Główne formy pracy z dziećmi i młodzieżą, jakie zespół świetlicowy praktykował, to: odrabianie lekcji, pogadanki, prasówka, głośne czytanie, rysunki, gry, zabawy, konkursy. Świetlica współpracowała z Organizacją Harcerską i PCK³⁷³. W porównaniu do wcześniejszego roku szkolnego w działalności wychowawczej świetlicy położony został nacisk na rozwijanie u wychowanków moralności socjalistycznej i kształtowanie naukowego poglądu na świat. Udostępniona została także dla uczniów biblioteka świetlicowa³⁷⁴.

Jak wynika z rocznego planu pracy świetlicy przy Szkole Podstawowej nr 1 w Woli Rzędzińskiej, w okresie ideologizacji szkolnictwa w Polsce Ludowej również działalność wychowawcza świetlic była zdominowana przez elementy ideologiczne.

Podobnie w sprawozdaniu z pracy świetlicy przy Szkole Podstawowej w Zalasowej za rok szkolny 1952/1953 w oddziaływaniach wychowawczych można odnaleźć podobne treści. Dużo czasu poświęcono na czytanie relacji i omawianie obrad XIX Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego oraz Światowego

³⁷⁰ Księga protokołów rad pedagogicznych Szkoły Podstawowej w Gromniku (1947–1952), protokół z 14 czerwca 1951 r., b.s. (AS).

³⁷¹ Tamże.

³⁷² M. Czosnyka, *Szkoła Podstawowa im. Ojca św. Jana Pawła II w Łęgu Tarnowskim...*, s. 98.

³⁷³ Ramowy roczny plan pracy wychowawczej świetlicy przy Szkole Podstawowej nr 1 w Woli Rzędzińskiej na rok szkolny 1953/1954, s. 3 (ANK/OT sygn. WOT III/26a).

³⁷⁴ Tamże, s. 1.

Kongresu Obrońców Pokoju w Wiedniu. Ponadto uczęszczająca na świetlicę młodzież przygotowała zabawę choinkową, a także program artystyczny na zebranie organizacyjne komitetu rodzicielskiego. Natomiast pracujące w świetlicy nauczycielki szczególną troską otoczyły uczniów przejawiających trudności dydaktyczne, pomagając im w odrabianiu prac domowych i w przygotowywaniu się do lekcji z poszczególnych przedmiotów. Dużą pomocą w pracy świetlicy okazały się gry świetlicowe, które przekazał szkole powiatowy Wydział Oświaty³⁷⁵.

Tabela 117. Roczny plan pracy świetlicy przy Szkole Podstawowej nr 1 w Woli Rzędzińskiej na rok szkolny 1953/1954

Miesiąc	Formy pracy	Rodzaje gier i zabaw	Rocznice, obchody, uroczystości
1	2	3	4
Wrzesień	Uroczyste otwarcie świetlicy. Czynności organizacyjne. Wyłonienie aktywu świetlicowego. Uporządkowanie dzienników i czasopism. Upiększanie świetlicy. Odrabianie lekcji. Czytanie prasy. Przygotowanie materiałów do poranku w związku z Miesiącem Odbudowy Warszawy według programu: referat, deklamacje, piękne czytanie prozy o Warszawie. Otwarcie biblioteki świetlicowej.	Gry i zabawy świetlicowe, sport, wycieczka do lasu	Nowy rok szkolny, poranek z okazji Miesiąca Odbudowy Warszawy
Październik	Odrabianie lekcji. Opracowanie materiałów na uroczystość dziesięciolecia Wojska Polskiego. Rok Kopernikowski – przygotowanie pogadanki na temat „Walka z przesądami”. Czytanie bajek. Rozwijanie naukowego poglądu na świat. Przygotowanie poranku na rocznicę Wielkiej Rewolucji Październikowej. Korzystanie z biblioteki świetlicowej.	Gry i zabawy świetlicowe pt. „Co się zmieniło”, sport, wycieczki	Dzień Wojska Polskiego, poranek z okazji rocznicy bitwy pod Lenino, uroczystości dziesięciolecia Wojska Polskiego
Listopad	Odrabianie lekcji. Pogłębianie przyjaźni polsko-radzieckiej oraz z krajami demokracji ludowej. Czytanie prasy. Przygotowanie akademii w związku z rocznicą Wielkiej Rewolucji	Gry domino i szachy, łańcuch literacki	Rocznica rewolucji październikowej, obchody Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej

³⁷⁵ Sprawozdanie świetlicy szkolnej przy Szkole Podstawowej w Zalasowej za okres od 1 września 1952 r. do 31 stycznia 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT III/26a).

1	2	3	4
	Październikowej według programu: referat pt. „Święto wolnych ludzi”, deklamacje. Przygotowanie ilustracji do gazetki i albumu o ZSRR. Konkurs pięknego czytania.		
Grudzień	Odrabianie lekcji. Konkurs rysunków do lektury „Pokój na poddaszu” W. Wasilewskiej. Pogadanki „Rok Odrodzenia”, pierwsi polscy pisarze. Czytanie: „O Stalinie” – lata szkolne i wspomnień o A. Mickiewiczu i A. Puszkynie. Recytacja „Ody do młodości”.	Gry i zabawy na śniegu	Wieczór Mickiewiczowski
Styczeń	Czytanie opowiadania „Serce choinki”. Recytacja „Choinka w pokoju”. Pogadanka o L. Waryńskim. Oswobodzenie ziemi tarnowskiej i Warszawy – czytanie prasy.	Loteryjka, taniec krakowiak, zabawy na śniegu	Udział dzieci w zabawie choinka noworoczna
Luty	Czytanie książki „Twoi rówieśnicy”. Wypisywanie cytatów. Rysowanie ilustracji. 36. rocznica powstania Armii Czerwonej – czytanie prasy. Wykonywanie albumu przyrodniczego.	Gry i zabawy świetlicowe, zagubione literki	Poranek z okazji 36. rocznicy powstania Armii Czerwonej
Marzec	Pogadanka na temat Międzynarodowego Dnia Kobiet. Wspomnienie o gen. K. Świerczewskim – opowiadanie o życiu bohatera. Propagowanie naukowego poglądu na świat. Wykonywanie ilustracji do przeczytanych lektur. Wykonanie albumu. Upowszechnianie idei spółdzielni produkcyjnych.	Gry i zabawy świetlicowe, „Zamiana miejsc”, łańcuch literacki	Akademia z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet
Kwiecień	Pogadanka z okazji urodzin B. Bieruta. Referat „Co dała nam konstytucja”. Konkurs pięknej recytacji. Sporządzanie haseł na obchody 1 Maja.	Zabawy na polu, gra w dwa ognie, taniec krakowiak, taniec kujawiak	Poranek z okazji urodzin B. Bieruta
Maj	Dni Oświaty, Książki i Prasy. Referat „Oświata i kultura w Polsce Ludowej”.	Gry, wycieczka do lasu	Udział dzieci w obchodach 1 Maja

1	2	3	4
	Recytacja wierszy A. Mickiewicza, W. Broniewskiego, M. Konopnickiej. Lektura „Krystek z Warszawy”. Wykonanie gazetki i chorągiewek. Konkurs pięknego czytania.		
Czerwiec	Międzynarodowy Dzień Dziecka. Pogadanka „Realizujemy zadania Planu 6-letniego”. Przygotowanie recytacji i obrazka scenicznego na zakończenie roku szkolnego.	Zabawy, piłka siatkowa, gra w dwa ognie	Zakończenie roku szkolnego

Źródło: Ramowy roczny plan pracy wychowawczej świetlicy przy Szkole Podstawowej nr 1 w Woli Rzędzińskiej na rok szkolny 1953/1954 (ANK/OT sygn. WOT III/26a).

W latach sześćdziesiątych postrzeganie roli świetlicy szkolnej w całokształcie pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły ewoluowało i stawało się coraz bardziej kreatywne pedagogicznie, np. była ona określana jako: „zorganizowany poza godzinami lekcyjnymi teren ożywionego działania dziecięcego, teren do gromadzenia przez uczniów wartościowych doświadczeń i przeżyć”³⁷⁶. W roku szkolnym 1961/1962 do świetlicy Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie uczęszczało 27 uczennic³⁷⁷. Frekwencja początkowo była dobra, potem czas zajęć – od godziny 14 do 18 – spowodował, że uległa ona znacznemu zmniejszeniu. Typowe zajęcia, które prowadzone były w tej świetlicy to: odrabianie lekcji, pomoc uczniom mającym kłopoty z nauką, organizowanie konkursów czytelniczych i plastycznych, wykonywanie prostych pomocy do zabaw, przygotowywanie imprez i uroczystości, takich jak: Dzień Matki, Dzień Nauczyciela, Dzień Dziecka, choinka szkolna.

W Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie w roku szkolnym 1969/1970 do świetlicy uczęszczało 122 uczniów³⁷⁸. Byli oni podzieleni na grupy. Każda z nich pracowała według planu skorelowanego z rocznym planem pracy świetlicy. Frekwencja dzieci w świetlicy wynosiła ponad 95%. Personel świetlicy liczył pięć osób: dwie wychowawczynie, dwie kucharki i intendentka. W świetlicy funkcjonował czteroosobowy samorząd uczniowski. Do zajęć świetlicowych należało: odrabianie lekcji, czytanie prasy świetlicowej, organizowanie zbiorowej rozrywki, spotkań z ciekawymi ludźmi, wycieczek, nauka piosenek, opracowywanie okoliczności-

³⁷⁶ M. Kaznowska, *Praca w świetlicy szkolnej* [w:] *Dzień powszedni szkoły podstawowej w klasach I–IV*, red. B. Suchodolski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 147.

³⁷⁷ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1961–1962), protokół z 26 czerwca 1962 r., b.s. (AS).

³⁷⁸ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1970), protokół z 10 kwietnia 1970 r., b.s. (AS).

wych programów na imprezy szkolne i uroczystości. Świetlica w tej szkole cieszyła się dużym zainteresowaniem, dlatego też z powodu braku miejsc nie wszyscy chętni mogli być przyjęci. W tym samym roku szkolnym do zajęć świetlicowych włączono słuchanie radia i oglądanie audycji telewizyjnych³⁷⁹.

W roku szkolnym 1969/1970 do świetlicy działającej w Szkole Podstawowej w Ryglicach uczęszczało 50 uczniów, których rodzice pracowali bądź ich rodziny znajdowały się w trudnej sytuacji socjalnej. Organizowane były w niej typowe zajęcia świetlicowe w trakcie, których kładziony był duży nacisk na „słuszne” elementy wychowawcze, czego przykładem było zorganizowanie obchodów 100. rocznicy urodzin W.I. Lenina³⁸⁰.

W roku szkolnym 1973/1974 plan pracy świetlicy szkolnej w Szkole Podstawowej nr 3 w Tarnowie składał się z pięciu punktów³⁸¹. Pierwszy nosił tytuł: „Troška o właściwe przygotowanie się dzieci do zajęć szkolnych”. W jego ramach prowadzona była samopomoc koleżeńską, udzielanie przez wychowawców świetlicy pomocy uczniom mającym kłopoty z nauką, kontrolowanie zeszytów przedmiotowych, rozmowy z rodzicami, czytanie lektur i czasopism, dyskusja na temat przeczytanych książek. W punkcie drugim opisane były zajęcia świetlicowe. Składały się na nie: gry i zabawy stolikowe, wykonywanie zabawek oraz pomocy szkolnych (zakładek do książek i zeszytów). Punkt trzeci obejmował wycieczki i spacer, czwarty wychowanie ideowo-moralne, piąty wyrabianie nawyków kulturalnego życia i „współżycia w kolektywie”³⁸².

W latach sześćdziesiątych wizytacje świetlic przeprowadzane przez pracowników nadzoru pedagogicznego w tarnowskich szkołach podstawowych wykazały pewne uchybienia w pracy tych placówek, które były stopniowo eliminowane przez ich kierowników i personel. Wizytujący zwracali uwagę na działalność opiekuńczo-wychowawczą świetlic, ale również na kwestie organizacyjne, gospodarcze, kadrowe, lokalowe, formalnie i finansowe. Istotnym zagadnieniem podczas kontroli była także współpraca kierownika szkoły z kierownikiem świetlicy. Jej brak był powodem zaniedbań w pracy świetlicy w Szkole Podstawowej nr 4 w Tarnowie, co wyraźnie zaznaczyła wizytująca placówkę w lutym 1966 r. podinspektor szkolna³⁸³. Ponadto w sprawozdaniach powizytacyjnych świetlic często pojawiały się zalecenia dotyczące zwiększenia nadzoru kierowników nad ich funkcjonowa-

³⁷⁹ Tamże, protokół z 22 czerwca 1970 r., b.s.

³⁸⁰ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1969–1971), protokół z 22 czerwca 1970 r., b.s. (AS).

³⁸¹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1972–1974), protokół z 5 lutego 1974 r., b.s. (AS).

³⁸² Tamże.

³⁸³ Sprawozdanie z wizytacji świetlicy dziecięcej przy Szkole Podstawowej nr 4 w Tarnowie przeprowadzonej w dniach 19, 22 lutego 1966 r. przez podinspektora Józefę Lewandowską (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

niem. Z kolei uwagi powizytacyjne po kontroli funkcjonowania świetlicy w Szkole Podstawowej nr 15 w styczniu 1965 r. obejmowały następujące zalecenia: zwiększyć nadzór nad świetlicą ze strony kierownika szkoły; opracować harmonogram pracy dla wszystkich pracowników; uzupełnić roczny plan pracy wychowawczej świetlicy o aktualne wydarzenia; zajęcia świetlicowe prowadzić w sposób bardziej urozmaicony; prowadzić dokładnie kartoteki magazynowe; przestrzegać na bieżąco stawki żywieniowej³⁸⁴.

Świetlice szkolne realizowały również akcję dożywiania uczniów³⁸⁵. W marcu 1973 r. w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie z obiadów w świetlicy korzystało 45 dzieci³⁸⁶. Według sprawozdania z działalności świetlicy przedstawionego na posiedzeniu rady pedagogicznej pięcioro uczniów płaciło pełną stawkę, gdyż limit Wydziału Oświaty przewidywał 40 dzieci i na taką liczbę szkoła otrzymywała dopłatę po 2.66 zł. Ogółem przygotowywanych dziennie było 59 obiadów. Do dnia 5 marca wydanych zostało łącznie 4912 obiadów.

Z początkiem lat siedemdziesiątych – w roku szkolnym 1971/1972 – tylko w 10 szkołach podstawowych w powiecie tarnowskim istniały świetlice szkolne. We wszystkich prowadzone było dożywianie³⁸⁷. Z kolei w tarnowskich szkołach podstawowych działało 14 świetlic. Wszystkie one prowadziły dożywianie dzieci i młodzieży³⁸⁸.

W roku szkolnym 1973/1974 w powiecie tarnowskim działało 79 szkół podstawowych, z czego tylko 12 (15,2%) prowadziło świetlice (zob. tabela 118). Natomiast w mieście Tarnowie funkcjonowało 20 szkół, zaś osiemnaście z nich (90%) posiadało świetlice szkolne. Wszystkie świetlice w tarnowskich szkołach prowadziły dożywianie. W przypadku szkół powiatowych akcja ta była realizowana w 11 świetlicach szkolnych. Ponadto dożywianie uczniów odbywało się poza świetlicami. W powiecie dożywiano w tej formie 3254 uczniów (77,6% z ogólnej liczby objętych tym wsparciem socjalnym), w mieście była to liczba 1819 (50,4% ogółu dożywianych).

³⁸⁴ Sprawozdanie z wizytacji świetlicy dziecięcej przy Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie przeprowadzonej w dniach 15, 16, 21 stycznia 1965 r. przez podinspektorów Józefę Warzechę i Jana Matulę (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

³⁸⁵ W roku szkolnym 1967/1968 z 3495 świetlic w szkołach podstawowych korzystało ogółem blisko 350 tys. uczniów, natomiast akcją dożywiania objętych było prawie milion dzieci i młodzieży, A. Świecki, *25 lat oświaty i szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1969, s. 239.

³⁸⁶ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie (1973–1974), protokół z 8 marca 1973 r., s. 19 (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 12).

³⁸⁷ Powiatowo-wojewódzkie zestawienie zbiorcze na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1971/72 /s-o-1/ województwo krakowskie, powiat Tarnów (ANK/OT sygn. WOT XIV/2).

³⁸⁸ Powiatowo-wojewódzkie zestawienie zbiorcze na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1971/72 /s-o-1/ województwo krakowskie, miasto Tarnów (ANK/OT sygn. WOT XIV/2).

Tabela 118. Świetlice i dożywianie uczniów w szkołach podstawowych w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1973/1974

Liczba		Miasto Tarnów	Powiat tarnowski
Szkół podstawowych ogółem		20	79
Szkół prowadzących świetlice		18	12
Dzieci zapisanych do świetlic*		1767	943
Świetlic prowadzących dożywianie uczniów		18	11
Uczniów korzystających z dożywiania w świetlicach**	Ogółem	1791	939
	w tym z kredytów państwowych	1425	770
Szkół, które zorganizowały dożywianie poza świetlicami		12	30
Uczniów korzystających z dożywiania w szkołach poza świetlicami***	Ogółem	1819	3254
	w tym z kredytów państwowych	460	719

* przeciętna miesięczna (w stosunku rocznym) liczba dzieci zapisanych do świetlic

** przeciętna miesięczna (w stosunku rocznym) liczba dzieci korzystających z dożywiania w świetlicach

*** dożywianie nie w formie obiadów

Źródło: Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ województwo krakowskie, miasto Tarnów (AKOK); Zestawienia zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ województwo krakowskie, powiat Tarnów (AKOK).

Higiena i stan zdrowotny uczniów

W okresie II wojny światowej i okupacji warunki higieniczno-sanitarne egzystencji całego polskiego społeczeństwa, w tym także dzieci i młodzieży uczęszczających do szkół powszechnych, uległy zdecydowanemu pogorszeniu. Miały one bezpośrednie przełożenie na kondycję zdrowotną ludności, która w pierwszych powojennych latach wymagała zdecydowanych intensywnych działań leczniczych oraz profilaktycznych. Stan zagrożenia epidemicznego powodowało zwiększanie się zachorowań między innymi na: jaglicę, tyfus brzuszny i płamisty, czerwonkę, świerzb, choroby weneryczne oraz gruźlicę³⁸⁹.

³⁸⁹ A. Lutrzykowski, *Podstawy prawne opieki zdrowotnej w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2001, t. 3, s. 260; M. Florek-Łuszczki, *Higienizacja polskiej wsi jako ruch socjomedyczny*, Lublin 2015, s. 44–45; E. Szpak, „Chory człowiek

Od 1940 do 1944 r. w wielu szkołach powszechnych powiatu tarnowskiego występowały czasowe przerwy w nauce spowodowane szerzeniem się wśród uczniów chorób, zwłaszcza czerwonki i tyfusu. Dramatyczna sytuacja zaistniała w 1942 r. w miesiącach od stycznia do marca. W powiecie zamknięto wówczas wszystkie szkoły powszechne, czego przyczyną była epidemia tyfusu³⁹⁰. Z powodu szerzenia się chorób czasowo zawieszana była nauka w szkołach zlokalizowanych w następujących miejscowościach: od 18 października do 30 listopada 1941 r. – w Trzemesnej; od 9 stycznia do 12 marca 1942 r. – w Burzynie; od 15 stycznia do 20 marca 1942 r. – w Zawadzie; od 15 stycznia do 15 marca 1942 r. – w Woli Rzędzińskiej; od 1 stycznia do 1 lutego 1942 r. – w Pogórskiej Woli; od 5 grudnia 1942 do 15 stycznia 1943 r. – w Zbylitowskiej Górze; od 2 stycznia do 3 marca 1943 r. – w Brzozowej; od 12 stycznia do 12 kwietnia 1943 r. – w Szczepanowicach; od 1 grudnia 1943 do 14 marca 1944 r. – w Pawężowie; od 12 stycznia do 17 kwietnia 1944 r. – w Rzuchowej³⁹¹. Okresowe epidemie miały często tragiczne skutki dla działalności szkolnej. Taki przypadek ilustruje poniższy kronikarski zapis dla Szkoły Powszechnej w Pogórskiej Woli:

Rok szkolny 1942/43 rozpoczął się 1 września. Praca ruszyła rażno z miejsca przy dobrej frekwencji, lecz już 6 października została zahamowana z powodu epidemii czerwonki. Zachorowań było ponad 70, z czego kilkanaście śmiertelnych, przeważnie wśród dzieci. (...) Szkoła była zamknięta do 31 października³⁹².

W powojennych okolicznościach zapewnienie odpowiedniej opieki lekarsko-medycznej dla wszystkich obywateli było zadaniem wykraczającym poza możliwości ówczesnych resortów zdrowia poszczególnych rządów Polski Ludowej. Odbudowy wymagała również opieka higieniczna nad uczniami w szkołach. W pierwszych latach po zakończeniu wojny opierała się ona na wzorcach międzywojennych, które w obszarze szkolnictwa powszechnego zakładały, iż za jej organizację w tego typu placówkach odpowiadały samorządy terytorialne³⁹³. Jako najważniejsze działania uznano wówczas pomoc dzieciom, które podupadły na zdrowiu, działania przeciwepidemiczne, dożywianie uczniów, podawanie tranu oraz realizowanie badań okresowych. W przypadku tranu ograniczenia w jego

jest wtedy, jak coś go boli". *Społeczno-kulturowa historia zdrowia i choroby na wsi w Polsce Ludowej*, Warszawa 2018, s. 266–267; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1955*, Rzeszów 2018, s. 369.

³⁹⁰ C. Sterkowicz, *Szkolnictwo powszechne w czasie okupacji* [w:] E. Juśko, *Nauczyciele szkół powszechnych powiatu tarnowskiego w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2005, s. 46–47.

³⁹¹ Tamże, s. 47. Zob. też: tenże, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim w latach 1939–1945*, Tarnów 2001, s. 52–53.

³⁹² Kronika Szkoły Podstawowej w Pogórskiej Woli (do roku szkolnego 1979/1980), b.s. (AS).

³⁹³ B. Woynarowska, *Wprowadzenie* [w:] *Zdrowie i szkoła*, red. B. Woynarowska, Warszawa 2000, s. 22; B. Szczepańska, *Higiena szkolna w szkolnictwie ogólnokształcącym w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 2014, s. 136.

dostępności powodowały często, iż nie wszystkie dzieci mogły go regularnie spożywać. W Prywatnej Szkole Powszechnej Sióstr Urszulanek w Tarnowie w lutym 1946 r. ustalona została lista 38 dzieci, którym podawano tran. Tak niewielka liczba spowodowana była małą ilością tranu przydzielonego do tej placówki³⁹⁴.

Dla właściwego funkcjonowania szkół powszechnych niezbędne było systematyczne poprawianie ich stanu sanitarnego. Lata wojny były czasem jego dewastacji wynikającej z celowego działania i polityki okupanta, jak również z cywilizacyjnej degradacji społeczeństwa polskiego. Składająca sprawozdanie ze stanu sanitarnego szkół oraz organizacji opieki higieniczno-lekarskiej nad młodzieżą szkolną w Okręgu Szkolnym Krakowskim w roku szkolnym 1945/1946 dr Helena Sokołowska oceniła, iż warunki sanitarne szkół powszechnych są „na ogół niepomysłne, powoli jednak ulegają poprawie”³⁹⁵. Obraz warunków powojennej edukacji dzieci szkół powszechnych doskonale obrazuje relacja dotycząca Szkoły Powszechnej w Ryglicach:

Budynek szkolny nie mieścił wszystkich uczniów. Nauka była dwuzmianowa. Zajęcia kończyły się nawet o godzinie osiemnastej. (...) Nadal dzieci siedziały w starych, zniszczonych, czteroosobowych ławkach. Chłopcy po lewej, a dziewczynki po prawej stronie. W każdej ławce były dwa otwory zaplamione atramentem na kałamarze. Narzędziem do pisania było tzw. „zwykłe pióro”: stalówka umocowana na obsadce. Podłogi wtedy i jeszcze przez długie lata były czarne, napuszczone pyłochłonem. Takie były bowiem wymogi sanitarne. Szatnie na korytarzu przestały istnieć, w ich miejsce pojawiły się w klasach wieszaki na odzież³⁹⁶.

W drugiej połowie lat czterdziestych zły stan higieniczny i zdrowotny dzieci, jak również częste choroby były nierzadkim powodem niepowodzeń szkolnych oraz słabej frekwencji podczas zajęć lekcyjnych. Tak było między innymi w roku szkolnym 1945/1946 w Szkole Powszechnej nr 1 w Woli Rzędzińskiej. Dzięki darom z PCK do dzieci tej szkoły trafiło 60 par trzewików, tran i mydło, gdyż znacznie rozpowszechnił się świerzb³⁹⁷. Przerwy w nauczaniu spowodowane epidemiami i szerzeniem się chorób zdarzały się w szkołach podstawowych na terenie powiatu jeszcze w latach pięćdziesiątych, np. takie zdarzenie w postaci epidemii grypy angielki wykazane zostało w protokole posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły

³⁹⁴ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Prywatnej Szkoły Powszechnej Sióstr Urszulanek w Tarnowie (1931–1949), protokół z 18 lutego 1946 r., b.s. (Archiwum Domu Tarnowskiego Sióstr Urszulanek, Zespół akt szkół oraz innej działalności dydaktyczno-wychowawczej Zgromadzenia Sióstr Urszulanek U. Rz. w Tarnowie sygn. Sz.C. II–6).

³⁹⁵ Sprawozdanie ze stanu sanitarnego szkół oraz organizacji opieki higieniczno-lekarskiej nad młodzieżą szkolną OSK w roku szkolnym 1946/47, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1948, nr 2, część nieurzędowa, s. 33.

³⁹⁶ J. Błażej, *Z kart historii szkolnictwa podstawowego w Ryglicach*, kps, s. 12.

³⁹⁷ J. Lazarowicz, *Nasza Szkoła. 155 lat dziejów Szkoły Podstawowej nr 1 w Woli Rzędzińskiej*, Wola Rzędzińska 2014, s. 67–68.

Podstawowej w Ryglicach w listopadzie 1957 r.³⁹⁸ Przyczyny rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych leżały też po stronie miejscowej ludności, której mentalność oraz lekceważenie zasad higieny i egzystowanie w złych warunkach sanitarnych przekładały się na sytuacje epidemiczne. W grudniu 1949 r. w Pogórskiej Woli wybuchła epidemia szkarlatyny:

która na skutek nieznamości przepisów sanitarnych i lekceważenia ich przez tujejszych mieszkańców szerzyła się po całej wsi, skutek był taki, że w klasie pierwszej i drugiej frekwencja spadła poniżej 30%³⁹⁹.

Zagadnienia z obszaru opieki higieniczno-lekarskiej oraz powiązanych z nimi spraw sanitarnych w szkołach Ministerstwo Oświaty regulowało licznymi zarządzeniami, okólnikami, instrukcjami i komunikatami, które były zamieszczane w dziennikach urzędowych tego resoru⁴⁰⁰. Dla przykładu – szerzenie się wśród dzieci i młodzieży chorób zakaźnych oraz konieczność podejmowania szczególnych środków zapobiegawczych skutkowało zarządzeniem wydanym w lutym 1951 r. przez trzech ministrów: zdrowia, oświaty, kultury i sztuki, dotyczącym zapobiegania chorobom zakaźnym i ich zwalczania wśród dzieci do lat 14⁴⁰¹. We wspomnianym zarządzeniu znalazły się szczegółowe przepisy zapobiegawcze następującym chorobom zakaźnym: płonica (szkarlatyna), oспа naturalna, dur brzuszny, dur plamisty, dur powrotny, błonica (dyfteryt), odra, czerwotka (dysenteria), porażenie dziecięce, nagminne zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych, krztusiec (koklusz), nagminne zapalenie przyusznicy, nagminne zapalenie mózgu, oспа wietrzna, różyczka.

Ministerstwo Oświaty zwracało także uwagę uczącym na problematykę działalności wychowawczej w szkole w kontekście przestrzegania przepisów higieny i czystości osobistej, np. – w komunikacie z kwietnia 1951 r. przypomniano, iż: „Zadaniem szkoły jest wyrobienie nawyków kulturalnych, a więc i nawyków czystości osobistej”⁴⁰². Jako formy pracy wychowawczej w dziedzinie higie-

³⁹⁸ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1955–1961), protokół z 18 listopada 1957 r., b.s. (AS).

³⁹⁹ Kronika Szkoły Podstawowej w Pogórskiej Woli (do roku szkolnego 1979/1980), b.s. (AS).

⁴⁰⁰ Zob. szerzej: P. Juško, *Z zagadnień prawno-organizacyjnych opieki zdrowotnej nad uczniami w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1945–1961 (w świetle Dzienników Urzędowych Ministerstwa Oświaty)*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2021, t. 9, s. 30–57.

⁴⁰¹ Zarządzenie ministrów: zdrowia, oświaty oraz kultury i sztuki z dnia 15 lutego 1951 r. w sprawie zapobiegania chorobom zakaźnym i ich zwalczania wśród dzieci do lat 14, Dz.Urz. MO 1951, nr 5, poz. 52.

⁴⁰² Komunikat z 16 kwietnia 1951 r. w sprawie pogłębiania pracy wychowawczej w szkole w zakresie przestrzegania przepisów higieny i czystości osobistej, Dz.Urz. MO 1951, nr 8, poz. 93. Akcenty związane z upowszechnianiem nawyków higienicznych i prozdrowotnych wśród dzieci i młodzieży obecne były także w publikacjach przeznaczonych dla uczniów, np. w jednym z kalendarzy uczniowskich z drugiej połowy lat czterdziestych zamieszczone zostały porady związane z higieną pracy umysłowej obejmujące wskazania dietetyczne oraz dotyczące właściwego snu, aktywności ru-

ny i czystości wskazano przypadające w czerwcu obchody Tygodnia Zdrowia, współpracę z komitetami rodzicielskimi, harcerstwem i PCK⁴⁰³ – w tym organizację stałych dyżurów sprawdzających czystość uczniów i klas, kąciki czystości, konkursy itp.

Najważniejszym wydarzeniem dla organizowania szkolnej opieki zdrowotnej w powojennej Polsce było podjęcie przez Prezydium Rządu uchwały nr 789/52 w sprawie opieki higieniczno-lekarskiej nad uczącymi się dziećmi i młodzieżą z 10 września 1952 r., na mocy której przeprowadzono jej integrację, przekazując w kompetencje Ministerstwa Zdrowia. W ten sposób opieka zdrowotna w szkołach została wprzężona w system państwowej służby zdrowia, a odpowiedzialność za jej organizację przejęły terenowe wydziały zdrowia. Tym samym w następnych latach ukształtował się jej ostateczny model organizacyjny nazwany z czasem szkolną służbą zdrowia⁴⁰⁴.

Kluczowym aktem prawnym opublikowanym w dziennikach urzędowych Ministerstwa Oświaty dotyczącym szkolnictwa podstawowego i odnoszącym się do opieki zdrowotnej uczniów była instrukcja z 14 listopada 1952 r.⁴⁰⁵ Porządkowała ona w sposób kompleksowy sprawy opieki higieniczno-lekarskiej w szkołach oraz pragmatykę działalności gabinetów lekarskich i ich personelu. Na gruncie szkoły odpowiedzialność za jej należyty stan sanitarno-higieniczny spoczywała na kierowniku szkoły. Bezpośrednią opiekę higieniczno-lekarską nad uczniami, jak również kontrolę stanu sanitarno-higienicznego szkoły, sprawował lekarz szkolny przy udziale pielęgniarki szkolnej. Oboje mieli być pracownikami właściwej miejscowo przychodni rejonowej lub ośrodka zdrowia. W instrukcji określono, iż lekarz szkolny winien być zatrudniony w takim wymiarze godzin, który pozwalałby mu na należyte spełnianie obowiązku opieki nad liczbą trzech do czterech tysięcy dzieci, zaś pielęgniarka nad dwoma tysiącami dzieci.

Instrukcja z listopada 1952 r. zawierała dwa obszernie załączniki uszczegóławiające zagadnienia z zakresu opieki higieniczno-lekarskiej w szkołach podstawowych. W pierwszym z nich określono minimum warunków higienicznych szkoły,

chowej, estetyki miejsca pracy, temperatury i oświetlenia pomieszczenia. Zob. *Kalendarz uczniowski „Książki” na rok szkolny 1947/48*, Warszawa 1947, s. 243–244.

⁴⁰³ Szerzej na temat działalności szkolnych kół PCK zob. rozdział trzeci, s. 279–282 niniejszej pracy.

⁴⁰⁴ B. Woynarowska, *Wprowadzenie...*, s. 24; K. Mitkiewicz, *Higiena szkolna. Książka dla nauczycieli, uczniów zakładów kształcenia nauczycieli, wychowawców i rodziców*, wyd. drugie, Warszawa 1958, s. 11.

⁴⁰⁵ Instrukcja nr 112/52 Ministra Zdrowia z 14 listopada 1952 r. w sprawie opieki higieniczno-lekarskiej nad uczniami szkół podstawowych, Dz.Urz. MO 1952, nr 20, poz. 164. Swoją szczegółową instrukcję (nr 45/54 z 6 października 1954 r.) w zakresie unormowania obowiązków pracowników odpowiedzialnych za opiekę higieniczno-lekarską w zakładach nauczania i wychowania oraz określenia zasad współpracy z ich personelem Ministerstwo Zdrowia opublikowało w dzienniku urzędowym tego resortu nr 20 z 1954 r. Zob. K. Mitkiewicz, dz. cyt., s. 203.

podkreślając, iż ich odpowiedni stan jest konieczny dla zdrowia dzieci w szkole. W kwestii budynku szkolnego wskazano, że powinien on:

być codzienne sprzątany. Wszystkie klasy, bez względu na pogodę i porę roku, muszą być przed przyjściem dzieci do szkoły oraz w czasie każdej przerwy między lekcjami dokładnie wywietrzone. Jeżeli w szkole dzieci uczą się na dwie zmiany, przerwy między zmianami nie mogą być krótsze niż godzina. Konieczne jest dokładne sprzątnięcie całej szkoły i wietrzenie wszystkich klas między pierwszą a drugą zmianą dzieci⁴⁰⁶.

W ramach zapewnienia dzieciom funkcjonowania we właściwych warunkach higienicznych w załączniku zwracano uwagę, iż w każdej szkole powinna być szatnia na wierzchnie ubrania, zaś uczniowie powinni zmieniać obuwie na miękkie pantofle. Dużo miejsca (w załączniku nr 1 do instrukcji) poświęcono warunkom higienicznym w klasie. Każde dziecko miało mieć zapewnione w izbie szkolnej 1 m² powierzchni i 3 m³ powietrza. Ławki należało dostosować do wzrostu dzieci i tak ustawić, aby okna znajdowały się po lewej stronie. Klasy miały być odpowiednio sprzątane i odkurzone na wilgotno, a w czasie przerw dokładnie wietrzone. Tablicę trzeba było tak ustawić, by była dobrze oświetlona i widoczna ze wszystkich miejsc w ławkach. Przy rozsadzaniu dzieci zalecano sadzanie w pierwszych rzędach uczniów ze słabym wzrokiem, słuchem lub małego wzrostu. W dalszej kolejności instruowano w kwestii korzystania z sali gimnastycznej i boiska. Zalecano między innymi, aby podczas korzystnych warunków atmosferycznych zajęcia z wychowania fizycznego prowadzić na powietrzu.

Drugim zasadniczym problemem wskazanym w załączniku nr 1 był stan higieniczny dzieci w szkole i zapobieganie chorobom zakaźnym. Zadanie kontrolowania czystości i stanu zdrowia uczniów spoczywało przede wszystkim na nauczycielach i wychowawcach. W przypadku „dzieci stale brudnych, zawszonych bądź zagnidzonych” zalecono uczącym kontakt z opiekunami i uświadamianie im zasad higieny, czy też udzielanie rad np. dotyczących zwalczania wszawicy. Tłumaczono im, iż:

Poprzez bezpośredni wpływ wychowawczy należy dążyć do wytworzenia u dzieci nawyków higienicznych, organizować współzawodnictwo w zakresie czystości osobistej dzieci w klasach oraz stosować przy pomocy komitetu rodzicielskiego bezpośrednie zabiegi, jak kąpiele, obcinanie włosów chłopcom, a za zgodą rodziców – również dziewczynkom itp.⁴⁰⁷

Drugi załącznik do omawianej instrukcji dotyczył uszczegółowionych obowiązków poszczególnych osób funkcyjnych i gremiów szkolnych w zakresie za-

⁴⁰⁶ Instrukcja nr 112/52 Ministra Zdrowia z 14 listopada 1952 r. w sprawie opieki higieniczno-lekarskiej..., Dz.Urz. MO 1952, nr 20, poz. 164.

⁴⁰⁷ Tamże.

pewnienia opieki higieniczno-lekarskiej bezpośrednio na terenie szkoły. Pierwszą osobą wykazaną w tym kontekście był lekarz szkolny:

odpowiedzialny za prawidłowy rozwój, stan zdrowia i higienę dzieci pozostających pod jego opieką oraz za nadzór nad stanem higieniczno-sanitarnym pomieszczeń i otoczenia przydzielonych mu szkół⁴⁰⁸.

Jego obowiązki zostały wymienione w 14 punktach, wśród których znalazło się przede wszystkim: przeprowadzanie badań uczniów, kontrola stanu ich zdrowia i kierowanie do właściwych poradni specjalistycznych na leczenie, kierowanie do domów zdrowia, prewentoriów, do placówek wczasów letnich, kwalifikowanie dzieci na dożywianie, czy też na zajęcia wychowania fizycznego, prowadzenie akcji szczepień, współpraca z zakładami leczniczymi w zakresie opieki nad zdrowiem dzieci, a także z miejscowym organem sanitarno-epidemiologicznym, udzielanie porad i wskazówek nauczycielom, nadzór nad higieną nauczania i wychowania fizycznego, popularyzacja zasad higieny w środowisku szkolnym, prowadzenie dokumentacji (indywidualnych kart zdrowia dzieci) i sprawozdawczości, jak również przynajmniej raz na kwartał – udział w posiedzeniach rad pedagogicznych.

Do obowiązków pielęgniarki szkolnej zaliczono: udzielanie pierwszej pomocy w nagłych wypadkach, wykonywanie okresowych pomiarów wzrostu i wagi dzieci (na początku i na końcu roku szkolnego), a także kontrola wzroku i słuchu dzieci, wpisywanie wyników do ich kart zdrowia, które miała uzupełniać i sprawować nad nimi opiekę; wykonywanie szczepień pod kierownictwem lekarza, kontrola higieny osobistej dzieci przynajmniej raz w miesiącu, kontrola warunków domowych dzieci zaniebanych pod względem higienicznym, kontrola zapadalności na choroby zakaźne wśród dzieci, kontrola stanu sanitarno-higienicznego szkoły przynajmniej raz w miesiącu, nadzorowanie „pracy aktywu dzieci szkolnych w zakresie podnoszenia stanu sanitarno-higienicznego szkoły”, opieka nad inwentarzem i wyposażeniem gabinetu lekarskiego w szkole, organizowanie kąpeli dzieci w kąpielisku, kierowanie w razie konieczności akcją dezynsekcji dzieci. W szkołach, w których brak było lekarza szkolnego, pielęgniarka wykonywała większość jego obowiązków, poza częścią związaną z przeprowadzaniem badań. W przypadku gdy szkoła nie dysponowała pielęgniarką, jej zdania miał realizować nauczyciel powołany do sprawowania opieki zdrowotnej nad uczniami.

Kolejnym ogniwem w zapewnieniu odpowiedniej opieki higieniczno-lekarskiej uczniom szkół podstawowych w świetle instrukcji ministra zdrowia z grudnia 1952 r. był kierownik szkoły. Jego obowiązkiem było przede wszystkim stworzenie lekarzowi i pielęgniarce dogodnych warunków do wykonywania przez nich czynności fachowych na terenie szkoły. Odpowiadał za urządzenie w szkole gabinetu lekarskiego i jego właściwe wyposażenie.

⁴⁰⁸ Tamże.

Wychowawcy poszczególnych klas mieli zadbać o założenie karty zdrowia dla nowo przyjętych dzieci, uzupełnienie ich podstawowymi danymi, a następnie przekazanie pielęgniarce szkolnej. Po stronie nauczycieli wychowawców była także bieżąca dbałość o utrzymanie właściwego poziomu warunków higienicznych w klasach, nadzór nad nim oraz wyznaczanie spośród uczniów dyżurnych odpowiedzialnych za utrzymanie czystości i wietrzenie klas.

Spośród nauczycieli uczących poszczególnych przedmiotów w załączniku nr 2 do omawianej instrukcji wymieniony z funkcji został tylko nauczyciel wychowania fizycznego. Wyznaczone zostały mu następujące obowiązki: współpraca z lekarzem w zakresie programu i nałożenia ćwiczeń fizycznych dzieci, ćwiczeń wyrównawczych u dzieci opóźnionych w rozwoju fizycznym, rekonwalescentów oraz dzieci z wadami budowy i postawy; prowadzenie obserwacji wpływu wychowania fizycznego na stan usprawnienia ruchowego i zdrowia dzieci, a także przedstawianie lekarzowi do zbadania tych, które łatwo się męczą; troska o należyty stan higieniczny urządzeń i terenów do ćwiczeń, dbałość o bezpieczeństwo uczniów podczas ćwiczeń oraz odpowiednie używanie ubioru i obuwia gimnastycznego; współpraca z lekarzem szkolnym w kwestii wychowania zdrowotnego dzieci, kontrola ich czystości osobistej, wpajanie nawyku codziennej gimnastyki porannej.

W punkcie siódmym załącznika sprecyzowane zostały obowiązki, jak to określono zgodnie z ówczesną socjalistyczną nomenklaturą, „aktywu starszych uczniów”. Przede wszystkim mieli oni dbać o odpowiedni poziom działalności szkolnego koła PCK, a także prowadzić popularyzację zasad higieny i umiejętności udzielania pierwszej pomocy w społeczności uczniowskiej między innymi poprzez organizację ćwiczeń praktycznych, pogadek, pokazów filmów i prze-zroczy oraz wykonywanie afiszy związanych z tą tematyką. Kolejnym wyznaczonym temu aktywowi zadaniem było dbanie o dobry stan higieniczny szkoły i jej otoczenia, co miało być realizowane poprzez wyznaczanie spośród starszych i przeszkolonych uczniów dyżurnych higienistów klas i pięter, a także dyżurnych higienistów-sanitariuszy do pomocy lekarzowi i pielęgniarce szkolnej. Istotnym zadaniem, jakie realizowali starsi uczniowie, było organizowanie akcji współzawodnictwa czystości klas i akcji przodownictwa higienicznego, podczas których wyłaniani byli spośród uczniów „przodownicy zdrowia”. Działania te miały być prowadzone na forum samorządu szkolnego poprzez ustalanie regulaminów obu akcji, wyznaczanie komisji uczniowskich dokonujących w ramach współzawodnictwa przeglądów czystości osobistej i klas.

Ostatnim gremium szkolnym, któremu Ministerstwo Zdrowia wyznaczyło obowiązki w obszarze opieki higieniczno-lekarskiej w szkole, był komitet rodzicielski. Miał on wspierać działania kierownika, szkolnego personelu medycznego i aktywu starszych uczniów w ich staraniach o poprawę poziomu warunków sanitarno-higienicznych szkoły⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹ Tamże.

Z kolei w 1953 r. Ministerstwo Oświaty zawarło wytyczne higieniczno-wychowawcze w obszernej instrukcji w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/1954 w szkołach i zakładach mu podległych⁴¹⁰. Zaleciło, aby w rocznych planach pracy szkół, organizacji szkolnych oraz komitetów rodzicielskich uwzględnione zostały zagadnienia akcji profilaktycznej, której cele sformułowano w sposób następujący: a) zapobieganie szerzeniu się chorób zakaźnych wśród dzieci i młodzieży szkolnej; b) zapobieganie powstawaniu i rozwojowi wśród nich wad i stanów chorobowych; c) podniesienie u uczniów poziomu czystości osobistej oraz kultury higienicznej; d) oddziaływanie szkoły jako placówki kulturalno-higienicznej na środowisko. Wytyczne te były przeznaczone już tylko dla pracowników pedagogicznych, administracyjno-gospodarczych oraz społeczności uczniowskiej i rodziców. Nie uwzględniały personelu lekarskiego i pielęgniarskiego podlegającego Ministerstwu Zdrowia.

W lipcu 1961 r. Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej ogłosiło w swoim dzienniku urzędowym nową instrukcję dotyczącą regulaminów pracy pracowników powołanych do wykonywania opieki lekarsko-higienicznej w zakładach nauczania i wychowania, zaopatrzoną w trzynaście załączników regulujących szczegółowo zadania tego personelu z uwzględnieniem specyfiki opieki na wsi i w mieście⁴¹¹. Nowa instrukcja wprowadzała poprawki i aktualizacje w tym zakresie w stosunku do obowiązujących w latach pięćdziesiątych. Regulamin dla lekarzy szkolnych dzielił się na siedem części omawiających następujące zagadnienia: 1) kontrola zdrowia uczniów; 2) wychowanie fizyczne, sport i zajęcia specjalne; 3) zapobieganie i zwalczanie chorób wśród uczniów; 4) współdziałanie z personelem szkoły, komitetem rodzicielskim i opieką domową; 5) kontrola stanu sanitarnego szkoły; 6) oświata sanitarna, 7) dokumentacja i sprawozdawczość. Jego zaletą było usankcjonowanie i uporządkowanie czynności lekarzy szkolnych, wykonywanych przez nich od wielu lat, jak również ugruntowanie zasady dyspensaryzacji. Lekarze mieli uczestniczyć także w ważniejszych posiedzeniach rad pedagogicznych oraz współdziałać z kierownictwem szkół w układaniu rozkładów zajęć z uwzględnieniem perspektywy higieny nauczania. W części regulaminu dotyczącej szerzenia oświaty sanitarnej podkreślona została konieczność opieki lekarzy nad szkolnymi kołami PCK.

Z kolei regulamin poświęcony pracy higienistek szkolnych uszeregował ich obowiązki w następującej kolejności: 1) pomoc lekarzowi szkolnemu w sprawo-

⁴¹⁰ Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/54 w szkołach i zakładach podległych Ministerstwu Oświaty. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 23 marca 1953 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/54, Dz.Urz. MO 1953, nr 4, poz. 30.

⁴¹¹ Omówienie instrukcji nr 37/61 Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z 17 czerwca 1961 r. w sprawie regulaminów pracy pracowników powołanych do wykonywania opieki lekarsko-higienicznej w zakładach nauczania i wychowania (Dz.Urz. MZiOS 1961, nr 14, poz. 94) za: *Nowe regulaminy pracy lekarza szkolnego*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” 1962, nr 1, s. 25–26; Z. Podlaska, *Problemy zawodu higienistki szkolnej*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” 1963, nr 5, s. 19–21.

waniu opieki zdrowotnej (w tym zbieranie i dokumentacja wywiadów, przeprowadzanie pomiarów antropometrycznych dwukrotnie w ciągu roku, badanie wzroku i słuchu, prowadzenie kartoteki dokumentacji stanu zdrowia uczniów oraz terminarza badań uczniów dyspenseryzowanych, pomoc lekarzowi przy badaniach, wykonywanie zabiegów i czynności zleconych przez lekarza); 2) przekazywanie zaleceń lekarza opiece domowej, wychowawcom klasowym i nauczycielom wychowania fizycznego; 3) wykonywanie szczepień ochronnych oraz innych czynności związanych ze zwalczaniem chorób zakaźnych na terenie szkoły; 4) udzielanie pierwszej pomocy; 5) prowadzenie ewidencji absencji chorobowej uczniów; 6) przeprowadzanie przeglądów czystości ciała i odzieży; 7) przeprowadzanie w razie potrzeby wywiadów środowiskowych; 8) bieżąca kontrola stanu sanitarnego szkoły; 9) krzewienie oświaty sanitarnej wśród uczniów, rodziców i personelu szkoły, czuwanie nad działalnością szkolnych kół PCK; 10) opracowywanie planów pracy i uzgadnianie ich z lekarzem, prowadzenie obowiązującej dokumentacji i sprawozdawczości; 11) prowadzenie księgi inwentarzowej wyposażenia gabinetu lekarskiego, zeszytu leków i pomocy doraźnej, czuwanie nad zaopatrzeniem apteczki⁴¹². Co istotne, regulamin dotyczył higienistek szkolnych w przedszkolach na terenie miast oraz w szkołach wszystkich typów i stopni z wyłączeniem szkół podstawowych zlokalizowanych na wsi.

Badania lekarskie uczniów odbywały się przeważnie w szkole, do której przyjeżdżał lekarz. Na początku lat pięćdziesiątych taka sytuacja występowała m.in. w Szkole Podstawowej w Łęgu Tarnowskim, gdzie w ciągu roku szkolnego dzieci były dwukrotnie badane przez komisję lekarską⁴¹³. Z kolei w październiku 1959 r. wszystkich uczniów uczęszczających do Szkoły Podstawowej w Zalasowej kompleksowo przebadał lekarz przybyły aż z Krakowa⁴¹⁴. Tylko w nielicznych szkołach powiatowych funkcjonowały gabinety lekarskie bądź stomatologiczne. Ministerstwo Oświaty uregulowało tę kwestię w zarządzeniu z 23 grudnia 1952 r., w którym stwierdzono, że w budynku szkolnym winno wydzielić się pomieszczenie na gabinet lekarski⁴¹⁵. Realia szkolne były jednak odmienne, brakowało pomieszczeń na gabinety oraz samych lekarzy. Sytuacja taka występowała nie tylko w latach pięćdziesiątych, ale i w późniejszych dekadach. Jeszcze w protokole z posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie odbytego 27 czerwca 1972 r. czytamy: „Tylko dwie klasy V i VIII zostały przebadane przez lekarza. Higienistka pracowała w czynnie społecznym i rzadko zjawiała się w szkole”⁴¹⁶.

⁴¹² Z. Podlaska, *Problemy zawodu higienistki szkolnej...*, s. 20.

⁴¹³ M. Czosnyka, *Szkoła Podstawowa im. Ojca św. Jana Pawła II w Łęgu Tarnowskim...*, s. 110.

⁴¹⁴ Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977), b.s. (AS).

⁴¹⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty z 23 grudnia 1952 r. w sprawie gabinetów lekarskich oraz izolatek w szkołach, przedszkolach, bursach, internatach i innych zakładach wychowawczych, Dz.Urz. MO 1953, nr 1, poz. 2.

⁴¹⁶ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1971–1974), protokół z 27 czerwca 1972 r., b.s. (AS).

Zagadnienia opieki higienicznej uczniów i podnoszenia stanu sanitarnego szkół były poruszane również w pismach przesyłanych do szkół przez Wydział Oświaty. W okólniku z grudnia 1954 r. Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie znalazły się reminiscencje z uwag przesłanych przez Wydział Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie, wynikiłe na kanwie śmiertelnych wypadków uczniów, do jakich doszło podczas gry w piłkę i w trakcie marszów jesiennych w szkołach w Stalinogrodzie (Katowicach)⁴¹⁷. W związku z tym wojewódzkie władze oświatowe nakazały zwrócić szczególną uwagę na:

- 1) stan zdrowia młodzieży, badania lekarskie i aktualną kartę zdrowia ucznia; szkoły zostały zobligowane do opracowania harmonogramów badań lekarskich i porozumienia się z lekarzem szkolnym bądź Wydziałem Zdrowia, a dla zawodników SKS – z poradnią sportowo-lekarską;
- 2) selekcję zdrowotną i sprawnościową młodzieży na zajęciach z wychowania fizycznego;
- 3) stan higieniczny szkoły, sali gimnastycznej, boisk, urządzeń, ubrań, obuwia młodzieży i na higienę osobistą ćwiczących; niezbędne miały być stroje ćwiczebne dla uczniów i nauczyciela;
- 4) unikanie zaduchu podczas pracy szkolnej, konieczność wentylacji sal szkolnych i gimnastycznych, a także przebywanie młodzieży podczas przerw na świeżym powietrzu;
- 5) zwiększenie ochrony i asekuracji uczniów podczas ćwiczeń gimnastycznych.

Dwa lata wcześniej, w związku ze wzrostem zagrożenia epidemicznego wywołanego rosnącą liczbą zachorowań na chorobę Heinego-Medina w Tarnowie, miejski Wydział Oświaty przesłał do szkół podstawowych poufne pismo zawierające zarządzenie zobowiązujące kierowników do wdrożenia na terenie ich odpowiedzialności następujących zaleceń:

- 1) klozety należy dezynfekować codziennie wapnem chlorowanym, które można otrzymać w Referacie Sanitarно-Epidemiologicznym w Tarnowie przy ul. Wałowej nr 22;
- 2) każde dziecko winno posiadać własny ręcznik;
- 3) koło klozetów mają znajdować się miednice z roztworem 2% chloraminy, by dzieci wychodzące z klozetu mogły zanurzyć ręce, a następnie umyć je w drugiej miednicy z wodą;
- 4) ograniczać należy męczące ćwiczenia gimnastyczne;
- 5) zasypywać śmietniki wapnem chlorowanym;
- 6) cały teren szkoły utrzymywać we wzorowej czystości;

⁴¹⁷ Okólnik Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie nr 25 z 28 grudnia 1954 r., s. 2 (ANK/OT sygn. WOT I/25).

- 7) należy przeprowadzić z młodzieżą szkolną pogadanki na temat przestrzegania higieny osobistej i utrzymania szkoły i jej obejścia w odpowiednich warunkach sanitarnych⁴¹⁸.

Pogadanki miały być przeprowadzone w taki sposób, aby uczniowie nie zdali sobie sprawy z tego, że prowadzona akcja wynikała z fali zachorowań na chorobę Heinego-Medina.

Natomiast w listopadzie 1971 r., w związku z rosnącą liczbą przypadków występowania grypy, Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej dla Powiatu Tarnowskiego i Miasta Tarnowa rozesłał do szkół okólnik nakazujący wdrożenie akcji profilaktycznej, w którym zalecał:

- 1) przestrzeganie wymogów higieniczno-sanitarnych pomieszczeń szkolnych, szczególnie w zakresie ogrzewania i wentrowania;
- 2) ograniczenie zebrań ogólnych młodzieży szkolnej, imprez masowych o charakterze kulturalno-oświatowym i związanych ze sportem szkolnym;
- 3) zapewnienie optymalnych warunków higieniczno-zdrowotnych na zajęciach wychowania fizycznego;
- 4) zawieszenie zajęć wychowania fizycznego i sportowego na otwartym powietrzu;
- 5) rozszerzenie akcji dożywiania w szkołach, a szczególnie zapewnienie możliwości otrzymania przez dzieci i młodzież gorącego napoju⁴¹⁹.

Pracujący w szkołach podstawowych nauczyciele, a przede wszystkim wychowawcy klasowi, starali się dokonywać oceny stanu higienicznego dzieci i przedstawiać go rodzicom na zebraniach szkolnych. Przykładowe tego rodzaju opinie ze Szkoły Podstawowej w Ryglicach ukazują, iż w roku szkolnym 1961/1962 stan higieniczny jej uczniów uległ poprawie, co było efektem między innymi skutecznych oddziaływań wychowawczych samych uczących. Wytwarzanie u uczniów właściwych nawyków higienicznych należało do ważnych zadań szkoły, a nauczyciele edukowali dzieci i młodzież w zakresie różnorodnych celowych zabiegów higienicznych oraz eliminowali negatywne przyzwyczajenia. Karol Mitkiewicz, autor najważniejszego powojennego podręcznika do higieny szkolnej, podkreślił, że:

(...) rola szkoły w rozpowszechnianiu zasad higieny w społeczeństwie jest ogromna, gdyż dzieci są podatniejsze do nabywania nawyków i przyzwyczajzeń niż dorośli. Szkoła oddziałuje na dziecko przez wiele lat, wdrażając je systematycznie do życia higienicznego, a ponieważ przez szkołę muszą przejść wszystkie dzieci, wdraża się do tego życia całe przyszłe społeczeństwo⁴²⁰.

⁴¹⁸ Poufne pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do kierownictwa szkół podstawowych z 6 października 1952 r. (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 21, k. 89).

⁴¹⁹ Okólnik nr 26/71 Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej dla Powiatu Tarnowskiego i Miasta Tarnowa z 29 listopada 1971 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

⁴²⁰ K. Mitkiewicz, dz. cyt., s. 78.

Tabela 119. Opinie nauczycieli wychowawców Szkoły Podstawowej w Ryglicach dotyczące stanu higieny uczniów w poszczególnych klasach w roku szkolnym 1961/1962

Klasa	Opinie wychowawców o higienie w klasach
VII	–
VI a	Stan higieniczny dzieci zadawalający.
VI b	Samorząd klasowy dbał o stan higieny w klasie.
V a	Stan higieny dobry.
V b	–
IV a	Stan higieny zespołu zadawalający.
IV b	Stan higieny u dziewcząt dobry, zaś chłopcy przedstawiają się gorzej.
III a	Higiena klasy była często kontrolowana przez wychowawczynię i higienistkę szkolną i była zadawalająca.
III b	Stan higieny w klasie dobry. Tylko 1 dziewczynka ma wszawicę.
II a	Higiena w klasie dobra, bez wszawicy.
II b	Stan higieny dobry.
I a	Higiena klasy dobra.
I b	Higiena klasy dobra.

Źródło: Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1961–1963), protokół z 28 czerwca 1962 r., b.s. (AS).

W Szkole Podstawowej w Zalasowej w roku szkolnym 1960/1961 dzięki pracy personelu medycznego oraz grona nauczycielskiego poprawiał się stan higieniczny uczniów, co potwierdza zapis w kronice szkolnej:

Higiena w szkole, jak i osobista u dzieci dużo się podniosła, co stwierdziła higienistka powiatowa z Wydziału Zdrowia w Tarnowie. Dużą zasługę w tym położyła koleżanka Janusiowa Bronisława, która opiekuje się higieną w szkole i stale sprawdza czystość u młodzieży szkolnej⁴²¹.

W tym samym roku szkolnym w styczniu i marcu odbyło się szczepienie uczniów z tej szkoły przeciwko chorobie Heinego-Medina oraz durowi brzusz-nemu⁴²². Z kolei w Szkole Podstawowej w Pogórskiej Woli kontrolę higieniczną dzieci zapewniał miejscowy Ośrodek Zdrowia z gabinetem lekarskim. Uczniowie tej szkoły zostali także objęci okresowymi szczepieniami, dzięki czemu ich stan zdrowotny stopniowo się polepszał⁴²³.

⁴²¹ Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977), b.s. (AS).

⁴²² Tamże, b.s.

⁴²³ W. Tchoń, *Karty z dziejów Pogórskiej Woli*, Tarnów 2015, s. 305.

Problematyka higieny w szkole, jak i kształtowania świadomości w zakresie zachowań higienicznych i prozdrowotnych w społeczności uczniowskiej była częstym tematem obrad rad pedagogicznych. Nauczyciele starali się przeciwdziałać brakowi właściwych nawyków związanych z utrzymywaniem czystości i porządku w społecznościach uczniowskich. Powszechne były takie zachowania dzieci i młodzieży jak śmiecenie sal lekcyjnych i korytarzy szkolnych papierkami bądź różnego rodzaju odpadkami. W protokole obrad nauczycieli w Szkole Podstawowej w Tuchowie z czerwca 1956 r. zapisano uwagi kierownika szkoły dotyczące tej problematyki:

W br. szkolnym nauczyciele starli się o czystość szkoły, urządzali kąpiki czystości, ale za mało było starania woźnego szkoły i uczniów o higienę szkoły. Podwórze szkoły było stale zaśmiecone papierami, tak samo korytarze i klatka schodowa. W okropnym stanie zostawiane były sale szkolne na II zmianie i często bardzo słusznie nauczyciele uczący na II zmianę byli oburzeni, że dzieci młodsze musiały porządkować sale szkolne po dzieciach starszych. Walka o czystość, ład to sztuka trudna. To wymaga nie tylko pogadanki raz na miesiąc, ale stałej codziennej walki z brudem wszędzie, na każdym kroku. Trzeba dążyć, aby w dziecku wyrobić nawyki do czystości i porządku, żeby dziecko z przyzwyczajenia szło z papierami do kosza, z brudnymi rękami do miednicy z wodą. Celem podniesienia zdrowotności w naszej szkole w br. szkolnym przeprowadzone zostały kontrole sanitarne budynku szkoły, ubikacji, świetlicy, przeprowadzono szczepienia dzieci przeciw błonicy i gruźlicy, ogólne badania lekarskie wszystkich dzieci szkolnych⁴²⁴.

Wobec trudności z dostępem do lekarza bądź higienistki szkolnej nauczyciele dużą uwagę zwracali na profilaktykę. W szkołach organizowane były apele, konkursy wiedzy o higienie osobistej i zdrowym odżywianiu. Uczniowie Szkoły Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1964/1965 uczestniczyli w międzywiejskim konkursie na najczystszej szkołę oraz ośrodek zdrowia i na szczeblu województwa zajęli pierwsze miejsce, zdobywając nagrodę w wysokości 40 000 zł⁴²⁵.

W ramach działań profilaktycznych w szkołach podstawowych organizowano również akcje spożywania przez uczniów mleka, co było propagowane i zalecane przez Ministerstwo Oświaty, które argumentowało w jednym ze swoich komunikatów, iż mleko należy do „najcenniejszych produktów spożywczych dla dzieci i młodzieży, zawiera bowiem niemal wszystkie składniki ważne dla zdrowia i rozwoju młodych organizmów”⁴²⁶. Dla przykładu – tego rodzaju działania prowadzone były w Szkole Podstawowej w Zalasowej. Realizowaną w niej w okresie od

⁴²⁴ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 22 czerwca 1956 r., k. 180–181 (AS).

⁴²⁵ Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

⁴²⁶ Okólnik nr 24 z dnia 13 lipca 1959 r. w sprawie zwiększenia spożycia mleka i artykułów mlecznych przez dzieci i młodzież szkolną, Dz.Urz. MO 1959, nr 9, poz. 113.

2 grudnia 1974 do 20 lutego 1975 r. akcją pod nazwą „szklanka mleka” objęto blisko 120 uczniów (28,6% ogółu społeczności uczniowskiej)⁴²⁷.

W 1961 r. podczas jednego ze swoich wystąpień na sympozjum w Warszawie profesor Marcin Kacprzak wskazał na postępy w obszarze opieki nad zdrowiem dzieci szkolnych w Polsce. Wśród chorób zakaźnych wymienił grypę jako najczęściej występującą w tym wieku⁴²⁸. Podkreślił tendencję zniżkową występowania błonicy oraz choroby Heinego-Medina, co było rezultatem wprowadzenia na szeroką skalę obowiązkowych szczepień ochronnych. Natomiast jego niepokój budził fakt coraz częściej spotykanych w tym przedziale wiekowym przypadków zapalenia wątroby. Jako poważny problem społeczno-szkolny określił także gruźlicę, bowiem wciąż blisko 1% dzieci i młodzieży w Polsce pozostawało pod opieką poradni przeciwgruźliczych. Coraz częściej diagnozowane były problemy układu krążenia, których podłożem nierzadko okazywały się choroby reumatyczne. Palącym problemem stawała się również rosnąca liczba przypadków dzieci nerwicowych pochodzących przeważnie z rodzin dysfunkcyjnych i niepełnych. Odpowiedzią na to wyzwanie było tworzenie w miastach wojewódzkich poradni zdrowia psychicznego. Niepomyślnie przedstawiał się też stan uzębienia dzieci i młodzieży. Większość młodych Polaków była dotknięta próchnicą zębów, czemu przeciwdziałać miała powiększająca się systematycznie sieć szkolnych gabinetów stomatologicznych⁴²⁹. W 1960 r. liczba stałych gabinetów w kraju wynosiła 1573, a ruchomych ambulanсів – 135. Ponadto ważkim problemem były nadal obecne znaczne dysproporcje pomiędzy dziećmi i młodzieżą na wsiach a tymi w miastach, co referujący ujął w następujących słowach:

(...) istnieją dosyć znamienne różnice w rozwoju dzieci z różnych środowisk społecznych. Dzieci ze wsi rosną na ogół wolniej, później dojrzewają i później osiągają ostateczną dojrzałość somatyczną niż ich rówieśnicy ze środowisk wielkomiejskich⁴³⁰.

W roku szkolnym 1965/1966 w Szkole Podstawowej nr 3 w Tarnowie wśród uczniów występowały następujące wady i schorzenia: krzywica, wady serca, schorzenia oczu, alergię, niedobór wagi, zaburzenia wzrostu, wady słuchu, wady wzroku, wady postawy, gruźlica, choroby reumatyczne. Najwięcej dzieci zmagало się z wadami wzroku, zaburzeniami wzrostu i krzywicą. Z kolei w roku szkolnym 1969/1970 powszechnym problemem w tej szkole była próchnica zębów zdiagnozowana u ponad 600 dzieci⁴³¹. Uczniowie szkół miejskich mieli zdecydowanie

⁴²⁷ Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977), b.s. (AS). Dla porównania – w sześciu szkołach podstawowych w Stalowej Woli w roku szkolnym 1969/1970 akcją „szklanka mleka” objętych było łącznie 868 uczniów (17,2% ogółu), M. Kapuścińska, dz. cyt., s. 251, tab. 30.

⁴²⁸ M. Kacprzak, *Higiena szkolna. Opieka nad zdrowiem dzieci szkolnych w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” 1962, nr 1, s. 15.

⁴²⁹ Tamże, s. 16.

⁴³⁰ Tamże.

⁴³¹ B.D. Niziołek, *Edukacja zdrowotna w szkołach powszechnych powiatu tarnowskiego w latach 1918–1975*, Lublin 2013, s. 212–213.

większe szanse na rozwiązanie swoich problemów z uzębieniem niż ci uczęszczający do szkół wiejskich, ze względu na systematyczną kontrolę stomatologiczną przeprowadzaną w szkolnych gabinetach stomatologicznych lub przez dochodzących dentystów w szkołach miejskich. W Szkole Podstawowej nr 3 w Tarnowie w roku szkolnym 1973/1974 opieka dentystyczna nad społecznością uczniowską była bardzo dobra. Lekarz stomatolog przyjmował dzieci cztery razy w tygodniu. Przebadanych zostało 738 uczniów, a 159 wyleczono uzębienie. Ponadto przeprowadzonych zostało 313 zabiegów fluoryzacji. Wygłaszane były także pogadanki na temat higieny jamy ustnej i chorób przyzębia⁴³².

Tabela 120. Stan zdrowotny uczniów w Szkole Podstawowej nr 5 w Tarnowie w roku szkolnym 1969/1970

Klasa	Liczba uczniów	Wady wzroku	Wady słuchu	Wady postawy	Upośledzenie umysłowe	Problemy z zębami	Korzysta ze szkolnego gabinetu dentysty	Wady serca
I	36	2	–	–	1	–	4	–
II	39	5	–	–	1	20	1	–
III	34	1	3	3	1	22	3	–
IV	36	2	2	3	–	19	–	1
V	40	8	6	10	2	19	1	3
VI	33	3	4	6	–	20	5	–
VII	36	3	3	6	–	17	4	2
VIIIa	24	–	–	1	–	10	4	1
VIIIb	25	2	–	–	–	7	–	–
Razem	303	26	18	29	5	134	22	7

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1968–1970), protokół z 19 czerwca 1970 r., s. 179 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 29).

Z danych dotyczących stanu zdrowotnego uczniów Szkoły Podstawowej nr 5 w Tarnowie wynika, że pod koniec lat sześćdziesiątych najwięcej dzieci miało problem z zębami. Dotyczył on 44,2% społeczności uczniowskiej, przy czym tylko niewielki procent spośród tej grupy (16,4%) korzystał ze szkolnego gabinetu dentystycznego, który działał w tej placówce. Ponadto u uczniów odnotowano: wady postawy (9,6% ogółu), wady wzroku (8,6% ogółu), wady słuchu (5,9% ogółu), wady serca (2,3% ogółu) i upośledzenie umysłowe (1,6% ogółu).

⁴³² Tamże, s. 216.

Na przestrzeni lat 1945–1975 poziom higieny i dbałości o stan zdrowotny uczniów szkół podstawowych w powiecie tarnowskim i Tarnowie ulegał wolnej, ale systematycznej poprawie. Proces ten przebiegał zdecydowanie sprawniej w szkołach miejskich Tarnowa niż w placówkach powiatowych⁴³³. W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych dziećmi i młodzieżą szkolną w Tarnowie zajmował się jeden lekarz zatrudniony w pełnym wymiarze, trzech lekarzy na ryczałtach i dwóch stomatologów. Gabinety lekarskie funkcjonowały w pięciu szkołach⁴³⁴. Od 1961 r. odpowiedzialność za opiekę lekarską w szkołach przejęła nowo powstała Miejska Przychodnia Obwodowa w Tarnowie, której podlegały wszystkie placówki lecznictwa otwartego w mieście i powiecie tarnowskim⁴³⁵.

3 lutego 1958 r. Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie przydzielony został lekarz szkolny. Przyjmował on uczniów w pokoju biblioteki szkolnej w poniedziałki, środy i piątki w godzinach od 8 do 12. Opiekę dentystyczną dzieciom i młodzieży tej placówki zapewniał stomatolog przyjmujący codziennie w budynku Technikum Chemicznego. W komunikacie kierownictwa szkoły z 6 lutego zwrócono uwagę wychowawcom klas, aby regularnie przeprowadzali pogadanki na tematy dotyczące higieny osobistej i społecznej. Jak zaznaczono:

Ostatnia kontrola sanitarna Wydziału Oświaty PMRN w Tarnowie wykazała, że wśród pewnej grupy młodzieży występuje zagnidzenie głów, brak chusteczek do nosa, brak odpowiedniego opakowania drugiego śniadania, co obniża stan sanitarny całej szkoły⁴³⁶.

W tarnowskich szkołach podstawowych przeprowadzane były też systematyczne ogólnoszkolne akcje obowiązkowych szczepień, co obrazuje przykładowy terminarz takiego szczepienia ochronnego przeciwko durowi brzuszemu, realizowanego przez Miejską Stację Sanitarno-Epidemiologiczną w Tarnowie w marcu i kwietniu 1954 r. (zob. tabela 122). Objęci byli nim wszyscy uczniowie szkół podstawowych klas od I do VII.

⁴³³ Ogólny stan opieki higieniczno-lekarskiej w szkołach podstawowych pod względem personalnym oraz rozwoju bazy infrastrukturalnej przedstawiał się korzystniej w środowiskach miejskich. W roku szkolnym 1958/1959 opieką lekarską w kraju objętych było 13 445 szkół podstawowych, a 3201 z nich były to szkoły miejskie (23,8%); 6289 szkół posiadało stałą higienistkę, z czego 2492 były to placówki miejskie (39,6%). Z kolei gabinety lekarskie funkcjonowały w 1480 szkołach podstawowych, w tym 1437 były to placówki miejskie (97,1%); gabinety dentystyczne działały w 735 szkołach, w tym w 704 zlokalizowanych w miastach (95,8%). Obliczenia na podstawie: D. Witek, *Szkolnictwo podstawowe Lubelszczyzny w latach 1944–1961*, Radzyń Podlaski 2005, s. 239, tab. 173.

⁴³⁴ J.H. Maniak, *Dzieje lecznictwa w Tarnowie*, Tarnów 1988, s. 146.

⁴³⁵ Tamże, s. 144–145; A. Gontaszewski, K. Pułkownik, *Służba zdrowia [w:] Encyklopedia Tarnowa...*, s. 399; A. Sypek, D. Nosek, *Dzieje Starego Szpitala w Tarnowie 1835–2010*, Tarnów 2010, s. 161.

⁴³⁶ Księga zarządzeń kierownika szkoły (1951/52–1959), komunikat z 6 lutego 1958 r., s. 106 (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 25).

Tabela 121. Wykaz personelu lekarskiego w szkołach podstawowych w Tarnowie w roku 1956

Lp.	Nazwa szkoły	Nazwisko lekarza lub felczera	Liczba godzin dziennie	Nazwisko higienisty	Liczba godzin dziennie
1.	Szkoła Podstawowa TPD	Czosnyka	1 i ½	Nawrocka	1 i ½
2.	Szkoła Podstawowa nr 1	Bzdulski	2	Nawrocka	3
3.	Szkoła Podstawowa nr 2	Kołodziej	2	Pasek	2
4.	Szkoła Podstawowa nr 3	Krukar	2	Bień	3
5.	Szkoła Podstawowa nr 4	Stec	3	Bień	3
6.	Szkoła Podstawowa nr 5	Bzdulski	2	Nawrocka	2
7.	Szkoła Podstawowa nr 6	Kołodziej	2	Fabisiakowa	2
8.	Szkoła Podstawowa nr 7	Kołodziej	2	Fabisiakowa	2
9.	Szkoła Podstawowa nr 8	Kądziała	2	Mach	2
10.	Szkoła Podstawowa nr 9	Czosnyka	1 i ½	Nawrocka	1 i ½
11.	Szkoła Podstawowa nr 10	Czosnyka	2	Pasek	2
12.	Szkoła Podstawowa nr 11	Czosnyka	2	Pasek	2
13.	Szkoła Podstawowa nr 12	Czosnyka	2	Pasek	2

Źródło: Wykaz personelu w szkołach podstawowych (ANK/OT sygn. WOT III/26c).

Tabela 122. Terminarz szczepień ochronnych przeciwko durowi brzuszemu realizowanych w szkołach podstawowych przez Miejską Stację Sanitarно-Epidemiologiczną w Tarnowie w marcu i kwietniu 1954 r.

Lp.	Data szczepienia	Godzina rozpoczęcia szczepienia	Szkoła/placówka
1	2	3	4
1.	15 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa TPD, ul. Warzywna 3
2.	16 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 1, ul. Reymonta 1706
3.	17 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 2, ul. Konarskiego 6
4.	18 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 3, ul. Kopernika 3a
5.	19 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 4, ul. Kopernika 3
6.	20 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 5, ul. Kościuszki 9
7.	22 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 6, ul. Mickiewicza 16
8.	23 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 7, ul. Szpitalna 19
9.	24 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 8 Tarnów-Świerczków
10.	25 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 9 Tarnów-Rzędzin
11.	26 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Podstawowa nr 10 Tarnów-Klikowa

1	2	3	4
12.	27 marca 1954 r.	od 9:00	Szkoła Podstawowa nr 11 Tarnów-Chyszów
13.	4 kwietnia 1954 r.	od 9:00	Szkoła Podstawowa nr 12 Tarnów-Gumniska
14.	29 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Specjalna, ul. Thorcza 13
15.	30 marca 1954 r.	od 8:00	Szkoła Ćwiczeń TPD, ul. Nowy Świat 26
16.	31 marca 1954 r.	od 8:00	Państwowy Dom Dziecka, ul. Brodzińskiego 14

Źródło: Okólnik Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie nr 4 z 9 marca 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/25).

W latach siedemdziesiątych liczba lekarzy sprawujących opiekę nad szkołami w Tarnowie wzrosła do pięciu etatowych, 10 zatrudnionych na 2 godziny tygodniowo, a lekarzy dentyistów do 13⁴³⁷. Rozpoczęły działalność poradnie specjalistyczne: w 1964 r. zorganizowano poradnię ortodontyczną i pedodontyczną; w 1966 r. powstało Ognisko Gimnastyki Korekcyjnej, przekształcone następnie w poradnię wad postawy; w 1969 r. utworzono poradnię leczenia zęza; w 1968 r. w poradni zdrowia psychicznego zatrudniono dwóch psychologów zajmujących się młodzieżą szkolną⁴³⁸. Rosła także liczba porad udzielanych dzieciom i młodzieży szkolnej. Na przestrzeni ośmiu lat – od 1967 do 1975 r. – był to wzrost ponaddwukrotny, z 60 000 do 124 000 porad⁴³⁹. Wśród lekarzy zasłużonych dla rozwoju opieki zdrowotnej uczniów szkół w Tarnowie i powiecie tarnowskim szczególne miejsce zajmują dr Mieczysław Korczak (stomatologia) oraz dr Barbara Krupińska (inicjatorka powstania między innymi poradni wad postawy i poradni zdrowia psychicznego)⁴⁴⁰.

Nieodłącznym elementem problematyki dbałości o stan zdrowotny i higienę uczniów w szkołach podstawowych było konsekwentne podnoszenie poziomu sanitarnego budynków szkolnych wraz z ich otoczeniem. Szczególną, specyficzną dla swoich czasów formułą działań w tym zakresie, której należy poświęcić uwagę, były wiosenne akcje sanitarno-porządkowe⁴⁴¹. Ta propagandowa idea została wdrożona na terenie całego kraju w 1951 r., a zasadniczym jej celem było dalsze podnoszenie stanu sanitarnego państwa⁴⁴². Termin akcji ustalono na miesiące kwiecień i maj

⁴³⁷ J.H. Maniak, dz. cyt., s. 146. O dobrej kondycji opieki lekarskiej nad dziećmi i młodzieżą szkół podstawowych w Tarnowie w początkach lat siedemdziesiątych świadczy przykład ze Szkoły Podstawowej nr 9, w której w roku szkolnym 1971/1972 opiekę tę sprawowało łącznie cztery osoby na liczącą blisko 600 uczniów społeczność. Byli to: lekarz Marek Tokarski, stomatolog Barbara Latała oraz dwie pielęgniarki – Małgorzata Misiaszek i Cecylia Marchwica, A. Adamczyk, *Funkcjonowanie i rozwój Szkoły Podstawowej nr 9...*, s. 43.

⁴³⁸ Tamże.

⁴³⁹ Tamże, s. 147.

⁴⁴⁰ Zob. M. Żychowska, *Korczak Mieczysław* [w:] *Encyklopedia Tarnowa...*, s. 212; A. Gontaszewski, M. Świądowicz, *Krupińska Barbara* [w:] *Encyklopedia Tarnowa...*, s. 219–220.

⁴⁴¹ P. Juško, *Z zagadnień prawno-organizacyjnych opieki zdrowotnej nad uczniami...*, s. 51–52.

⁴⁴² Uchwała nr 162 Prezydium Rządu z dnia 11 kwietnia 1953 r. w sprawie wiosennych akcji sanitarno-porządkowych, *Monitor Polski* 1953, nr 36, poz. 456.

każdego roku. Była ona także przeprowadzana na terenie szkół podstawowych. Ministerstwo Oświaty powiązało w niej sprawy z zakresu opieki zdrowotnej i higienicznej ze stanem sanitarnym szkół, tłumacząc w okólniku z kwietnia 1952 r. celowość akcji koniecznością „zapewnienia najlepszych warunków zdrowotnych oraz uchronienia młodzieży szczególnie w okresie wiosny i lata od chorób zakaźnych”⁴⁴³. Wymiar ideologiczny wiosennym akcjom sanitarno-porządkowym nadano poprzez położenie nacisku na kwestię współzawodnictwa, które miało być jednym ze środków zapewniających skuteczność temu przedsięwzięciu. W okólniku z marca 1956 r. podkreślono ten aspekt stwierdzając, że:

Za skuteczną metodę zapewniającą podniesienie stanu higieniczno-sanitarnego szkół (placówek) należy uznać organizowanie współzawodnictwa wewnątrz szkoły w zakresie utrzymania porządku, czystości i wyglądu estetycznego w poszczególnych budynkach, klasach, sypialniach i innych pomieszczeniach oraz na terenach szkolnych (placówek) pod hasłem „nasza szkoła świadczy o nas” oraz podawanie wyników na apelach i gazetkach ściennych⁴⁴⁴.

Tabela 123. Plan pracy akcji sanitarno-porządkowej Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie na okres od 1 do 30 kwietnia 1955 r.

Zadania	Środki realizacji	Odpowiedzialni	Termin
1	2	3	4
Akcja uświadamiająca młodzież, nauczycieli i rodziców	1. Zapoznanie kierowników szkół z zadaniami Miejskiej Komisji Sanitarno-Porządkowej (na podstawie roku ubiegłego).	kierownik Referatu Szkół Podstawowych	16 marca – konferencja kierowników szkół
	2. Włączenie tematyki sanitarno-porządkowej do porządku posiedzeń rad pedagogicznych oraz na lekcjach.	kierownicy szkół, nauczyciele	do 30 marca
	3. Wzmoczenie działalności szkolnej organizacji PCK obejmującej wydawanie gazetek ściennych, kontrolę czystości, klas, korytarzy. Ciągła akcja wychowawcza dotycząca przeprowadzania prac porządkowych w domach.	opiekunowie PCK, szkoły podstawowe nr 1, 2, 7, 8, 9, 10, 11, 12	cały kwartał
	4. Opracowanie planów pracy szkół oraz powołanie komisji sanitarno-porządkowych na terenie szkół.	kierownicy szkół	zrealizowano

⁴⁴³ Okólnik nr 14 z 11 kwietnia 1952 r. w sprawie wiosennej akcji sanitarno-porządkowej w szkołach, przedszkolach i zakładach wychowawczo-opiekuńczych podległych Ministerstwu Oświaty, Dz.Urz. MO 1952, nr 7, poz. 60.

⁴⁴⁴ Okólnik nr 4 z 6 marca 1956 r. w sprawie wiosennej akcji sanitarno-porządkowej, Dz.Urz. MO 1956, nr 3, poz. 23.

1	2	3	4
	5. Organizowanie raz w tygodniu apeli na tematy: czystość osobista ucznia, walka z chorobami, higiena pracy itp.	kierownicy szkół	cały kwartał
	6. Zorganizowanie międzyszkolnego konkursu czystości; apel Szkoły Podstawowej nr 4; konkursy czystości między klasami – szkoły podstawowe nr 2, nr 3, nr 4, nr 5, nr 8.	–	–
Troska o zdrowie dziecka	1. Kontrola działalności higienistów na terenie szkół podstawowych nr 4, nr 9, nr 11 i TPD.	kierownik Referatu Szkół Podstawowych	kwiecień
	2. Umożliwienie szkołom przebadanie całej młodzieży szkolnej przez lekarzy.	Wydział Oświaty, Wydział Zdrowia	kwiecień / maj
Uporządkowanie wewnętrzne i zewnętrzne / oraz placów szkolnych	1. Założenie skrzynek z kwiatami w oknach szkół podstawowych nr 1, nr 2, nr 5, nr 8.	kierownicy szkół, nauczyciele, młodzież	kwiecień
	2. Przygotowanie i zapoczątkowanie prac wiosennych na działkach szkół podstawowych nr 1, nr 2, nr 3, nr 6, nr 8, nr 9, nr 10.	Wydział Oświaty, nauczyciele opiekunowie działek szkolnych	do 20 kwietnia
	3. Przygotowanie boiska sportowego przy Szkole Podstawowej nr 3 – wysypanie nawierzchni żużlem i piaskiem, naprawa bramy wjazdowej.	kierownik szkoły, komitet rodzicielski	kwiecień
	4. Przygotowanie inspektów w Szkole Podstawowej nr 5. Doprowadzenie do należytej czystości podwórza przy szkołach podstawowych nr 4, 5, 7 i przy przedszkolach.	kierownicy szkół	10 kwietnia
	5. Doprowadzenie do stanu użyteczności boiska sportowego przy szkołach podstawowych nr 1 i TPD.	kierownicy szkół	10 kwietnia
	6. Oczyszczenie zieleńców znajdujących się w obrębie szkół podstawowych nr 1, nr 2, nr 4, nr 5; sianie trawy, sadzenie kwiatów. Sadzenie drzewek morwowych w otoczeniu szkół podstawowych nr 1 i nr 8.	Wydział Oświaty, nauczyciele	kwiecień
	7. Budowa ogrodzenia przy Przedszkolu nr 5 w Klikowej.	–	–
	8. Zaopatrzenie szkół w konieczną liczbę wiader i miednic.	Wydział Oświaty, nauczyciele	do 30 maja

1	2	3	4
Troska o groby	1. Uporządkowanie grobów żołnierzy polskich i radzieckich: szkoły podstawowe nr 6 i nr 7 – na cmentarzu w Krzyżu; szkoły podstawowe nr 10 i nr 11 – na cmentarzu w Chyszowie; Szkoła Podstawowa nr 2 – na cmentarzu w Tarnowie.	Wydział Oświaty, społeczności szkolne	kwiecień
–	1. Wzmoczenie działalności młodzieży dotyczącej dostawy złomu i butelek do punktów skupu.	kierownicy szkół	cały kwartał

Źródło: Plan pracy akcji sanitarno-porządkowej organizowanej przez Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie na okres od 1 do 30 kwietnia 1955 r. (ANK/OT sygn. WOT III/26c).

W ramach akcji sanitarno-porządkowej koordynowanej przez Wydział Oświaty w Tarnowie wiosną 1955 r. przewidziane były działania w obszarach: popularyzacji tematyki akcji w środowiskach szkolnych, dbałości o zdrowie dzieci, uporządkowania budynków szkolnych tak wewnątrz, jak i na zewnątrz, a także placów szkolnych. Podjęto również aktywność dotyczącą opieki nad mogiłami żołnierzy. Dodatkowo zobowiązano kierowników szkół do wzmoczenia pozyskiwania przez uczniów złomu i szkła, a następnie dostarczania pozyskanego surowca do punktów skupu.

Wiosenne akcje sanitarno-porządkowe posiadały duże znaczenie i wartość jako czynnik wyrabiający wśród uczniów nawyki higieniczno-kulturalne, a także podnoszący ich zdrowotność. W szerszym, ogólnopolskim wymiarze były one inicjatywą władz centralnych opartą co prawda na propagandowej retoryce, ale jednocześnie mającą przede wszystkim na celu poprawienie stanu świadomości społeczeństwa polskiego w zakresie wiedzy sanitarnej, a także jego higienizacji⁴⁴⁵.

Komitety rodzicielskie

W okresie międzywojennym relacje pomiędzy szkołą a środowiskiem rodziców były problemem niezwykle ważnym. W ówczesnej rzeczywistości społecznej szkoła jako instytucja kształcąca i wychowująca spotykała się ze strony części rodziców, szczególnie na wsi, z wrogością, niechęcią lub obojętnością. Stan świadomości tej grupy rodziców nie pozwalał im na zrozumienie wagi i roli kształcenia, zwłaszcza że uczęszczanie dzieci do szkoły wiązało się również z wydatkami finansowymi. Większość pieniędzy rodziny przeznaczały na zakup artykułów żywnościowych.

⁴⁴⁵ P. Juško, *Z zagadnień prawno-organizacyjnych opieki zdrowotnej nad uczniami...*, s. 52.

nościowych i ubrań. Już buty w rodzinach wielodzietnych stawały się rzeczą drugoplanową, nie mówiąc o podręcznikach, przyborach szkolnych czy książkach⁴⁴⁶.

Na wsi, a niekiedy także i w mieście, dzieci z konieczności podejmowały pracę. Udział dzieci wiejskich w pracach polowych powodował, iż ich frekwencja w szkole była nieregularna, częste były dłuższe absencje powiązane z kalendarzem prac polowych. W takiej sytuacji istnienie szkoły dla wielu niezamożnych rodziców oraz borykających się z kłopotami finansowymi lokalnych samorządów było rzeczą problematyczną.

Kierownicy szkół i nauczyciele często odczuwali niechęć lokalnych władz, stąd też na sytuację szkół bardzo duży wpływ miały postawy rodziców. Ich pomoc i życzliwość pozwalały nauczycielom pokonywać uciążliwości pracy, szczególnie w szkołach najniższego stopnia organizacyjnego.

W latach 1918–1939 najważniejszą płaszczyznę bieżącej współpracy rodziny ze szkołą stanowiły patronaty szkolne, określane również „opieką szkolną” bądź „kołami opieki rodzicielskiej”, które już w końcu lat dwudziestych funkcjonowały w większości szkół powszechnych i średnich w Polsce⁴⁴⁷. Natomiast w materiałach archiwalnych wytworzonych przez szkoły, takich jak protokoły posiedzeń rad pedagogicznych, czy też kroniki szkolne, najczęściej używane były określenia „komitet rodzicielski” lub „komitet szkolny”⁴⁴⁸. Nauczyciele dostrzegali, że ich istnienie może być szansą na unormowanie stosunków ze środowiskiem rodzicielskim. Np. na konferencji nauczycieli rejonu XIII (tuchowskiego) 4 grudnia 1924 r. jej uczestnicy podkreślili, iż w nawiązaniu lepszych stosunków z rodzicami powinno pomóc utworzenie komitetu rodzicielskiego i systematyczne organizowanie wywiadówek⁴⁴⁹.

⁴⁴⁶ E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939...*, s. 244–245.

⁴⁴⁷ K. Jakubiak, *Współdziałanie rodziny i szkoły w pedagogice II Rzeczypospolitej*, Bydgoszcz 1997, s. 127–128; tenże, *Organizacje rodzicielskie i instytucjonalne formy współpracy domu i szkoły w Królestwie Polskim oraz w okresie II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1992, z. 18, s. 120–121. Zob. też. Z. Frączek, *Współpraca rodziny i szkoły w Drugiej Rzeczypospolitej w szkołach średnich ogólnokształcących Okręgu Szkolnego Krakowskiego*, Toruń 2024, s. 169.

⁴⁴⁸ W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż termin „komitety rodzicielskie” utrwalił się jako obowiązujący w prawodawstwie i nomenklaturze oświatowej od lutego 1949 r. i pierwszego pełnego regulaminu komitetów, ogłoszonego wówczas przez Ministerstwo Oświaty, W. Nalepiński, *Działalność komitetów rodzicielskich*, Warszawa 1967, s. 17; K. Jakubiak, A.W. Janke, *Stosunki rodziny i szkoły w polskiej myśli pedagogicznej i praktyce edukacyjnej. Zarys dziejów nowożytnych i najnowszych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1996, z. 32, s. 150; M. Radziszewska, *Współdziałanie nauczycieli i szkoły ze środowiskiem szkolnym w regionie Warmii i Mazur (1945–1956)* [w:] *Wychowanie w rodzinie*, t. 2: *Rodzina na przestrzeni wieków*, red. S. Walasek, L. Albański, Jelenia Góra 2011, s. 238, przyp. 45. W styczniu 1947 r. termin ten został użyty w akcie prawnym rangi uchwały Rady Ministrów. Zob. Uchwała Rady Ministrów z 9 stycznia 1947 r. o świadczeniach na rzecz szkół, Dz.Urz. MO 1947, nr 1, poz. 14.

⁴⁴⁹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej 7-klasowej w Tuchowie (od 4 listopada 1924 r. do 13 listopada 1950 r.), s. 11 (AS); P. Juško, *Problematyka pracy wychowawczo-opiekuńczej Szkoły Powszechnej im. S. Staszica w Tuchowie...*, s. 129.

Działalność komitetów rodzicielskich w szkołach powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej skupiała się przede wszystkim na pomocy materialnej, która polegała na przeznaczaniu środków finansowych na dożywianie dzieci, zbieraniu odzieży, obuwia, niekiedy lekarstw⁴⁵⁰. Z pieniędzy komitetów dla uczniów biednych organizowany był wypoczynek letni lub zimowy, kolonie, półkolonie, obozy, wycieczki. Realizując zadania wychowawcze i opiekuńcze, szkoły powszechne powiatu i miasta Tarnowa starały się jak najściślej współpracować z rodzicami i lokalnym środowiskiem. Rodzice pomagali dość istotnie w utrzymaniu szkoły i zapewniali jej w miarę normalną działalność. Wpłacane przez nich sumy uzupełniały środki z budżetu państwa i samorządów, a zakupywany przez nich opał, pomoce dydaktyczne, książki do bibliotek, sprzęt, wykonywane remonty budynków zdecydowanie poprawiały warunki nauki dzieci i pracy uczących. Komitety rodzicielskie przejawiały także dużą aktywność w zdobywaniu środków na pomoc dla szkół. Współorganizując imprezy i uroczystości pomagały nauczycielom realizować założenia programu wychowania. Często były pośrednikami w komunikowaniu się szkoły z rodzicami.

Lata okupacji, a także czas powojenny nie były korzystne dla budowania relacji szkoły z domem rodzinnym uczniów. Degradacja cywilizacyjna, kondycja moralna oraz warunki bytowe ludności, szczególnie wiejskiej, wpływały negatywnie na współpracę tych dwóch środowisk wychowawczych. Dzieci wciąż podejmowały pracę zamiast uczęszczać na zajęcia. Ponadto kontekst polityczny wymuszał na nauczycielach postawy, które przeważnie stawiały ich w opozycji do rodziców. Również władze oświatowe nie podejmowały zdecydowanych działań mających na celu aktywizowanie środowiska rodziców w zakresie współdziałania ze szkołami⁴⁵¹. Niemniej jednak w oficjalnych dokumentach Ministerstwo Oświaty zalecało, aby w szkołach powstawały komitety lub koła rodzicielskie, co znalazło swoje odzwierciedlenie w okólniku dotyczącym powołania gminnych i powiatowych komisji oświatowych z sierpnia 1945 r., w którym znalazł się następujący passus:

Do czasu ukazania się rozporządzenia Ministra Oświaty w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej w sprawie składu, zakresu działalności i organizacji komitetów szkolnych przy publicznych szkołach powszechnych oraz dokształcających, (...) działać winny istniejące dotychczas w przeważnej większości szkół komitety, względnie koła rodzicielskie, współdziałając ze szkołą w spełnianiu jej zadań w praktykowanym dotąd zakresie⁴⁵².

⁴⁵⁰ E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939...*, s. 248.

⁴⁵¹ W. Nalepiński, dz. cyt., s. 16; K. Jakubiak, A.W. Janke, *Stosunki rodziny i szkoły w polskiej myśli pedagogicznej...*, s. 148–149.

⁴⁵² Okólnik nr 40 z dnia 11 sierpnia 1945 r. w sprawie powołania gminnych i powiatowych komisji oświatowych, Dz.Urz. MO 1945, nr 3, poz. 102.

Powyższy zapis dawał asumpt do odtwarzania tych form współpracy rodziców ze szkołami. Przykładem w tym kontekście jest powstałe 4 listopada 1945 r. koło rodzicielskie w Szkole Powszechnej w Łowczowie. Jego zarząd tworzył kierownik oraz czterech przedstawicieli rodziców⁴⁵³. Władze szkolne dostrzegały wkład komitetów w pomoc materialną szkołom, zwłaszcza że świadczenia samorządów w tym zakresie w trudnej sytuacji powojennej były zdecydowanie niewystarczające. Urzędnicy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego raportowali, iż w roku szkolnym 1945/1946:

Tak wyposażenie szkół w sprzęty, pomoce naukowe, wszelkie wydatki tzw. rzeczowe szkół, do pokrywania których gminy są ustawowo zobowiązane, jak też dożywianie młodzieży szkolnej i opiekę materialną nad dziećmi ubogimi przejmują w dużym procencie na swe barki Komitety Rodzicielskie⁴⁵⁴.

Ogólne umocowanie prawne dla komitetów rodzicielskich stanowiła wówczas Ustawa z 23 lutego 1939 r. o zespoleniu samorządu szkolnego z samorządem terytorialnym, która między innymi w artykule 13 stanowiła, iż: „Przy każdej publicznej szkole powszechnej oraz doksztalającej tworzy się komitet szkolny”⁴⁵⁵. Jej zapisy nie zostały wprowadzone w życie z powodu wybuchu wojny, jednakże stanowiły prawny punkt wyjścia dla działalności komitetów w pierwszych latach powojennych⁴⁵⁶. Ich zakresy zadań oraz rodzaje konkretnych przejawów aktywności wyznaczała tradycja i praktyka szkolna Drugiej Rzeczypospolitej.

W drugiej połowie lat czterdziestych nie było wytyczonego jasnego kierunku, w jakim miała ewoluować współpraca szkoły z rodzicami, także w wymiarze zinstytucjonalizowanym. Stąd pojawiające się pierwsze idee w tym zakresie bazowały w dużej mierze na przedwojennym dorobku polskiej oświaty. Za sytuującą się w tym nurcie wizję związków rodziny i szkoły należy uznać koncepcję ówczesnego kuratora KOS Włodzimierza Gałęckiego⁴⁵⁷ zawartą w pracy pt. *Organiza-*

⁴⁵³ Kronika Szkoły Powszechnej w Łowczowie (1945–1952), b.s. (AS).

⁴⁵⁴ Sprawozdanie z działalności Kuratorium OSK w r. szk. 1945/6, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1946, nr 3 (część nieurzędowa), s. 41.

⁴⁵⁵ Ustawa z dnia 23 lutego 1939 r. o zespoleniu samorządu szkolnego z samorządem terytorialnym, Dz.U. 1939, nr 16, poz. 93. Zob. też: A.W. Janke, *Podstawy stosunków rodziny i szkoły w Polsce powojennej w latach 1944–1945. Załączki i zwiastuny przyszłych rozwiązań*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1996, z. 28, s. 167; K. Jakubiak, *Geneza relacji i współpracy rodziny i szkoły w polskiej myśli pedagogicznej oraz praktyce edukacyjnej od XIX do połowy XX wieku*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2014, t. 9, nr 34/4, s. 42.

⁴⁵⁶ W. Nalepiński, dz. cyt., s. 13.

⁴⁵⁷ Włodzimierz Gałęcki (1888–1968) – wieloletni nauczyciel i dyrektor szkół średnich; w latach 1929–1934 wizytator i naczelnik wydziału w Ministerstwie WRO, później od 1934 do 1939 r. naczelnik Wydziału Szkół Średnich w Kuratorium KOS; w okresie II wojny światowej organizator i działacz konspiracyjnego nauczania na poziomie szkół średnich; w latach 1945–1947 kurator KOS; wybitny rusycysta, od 1945 r. związany z UJ, a następnie od 1946 r. z WSP w Krakowie, w której

cja pracy w szkole. Poradnik dla nauczycieli, kierowników szkół oraz pracowników administracji szkolnej opublikowanej w 1946 r.⁴⁵⁸ W kontekście wykorzystania czynnika rodzicielskiego w pracy opiekuńczo-wychowawczej na terenie szkół autor podkreślił, iż zorganizowana współpraca na linii szkoła – środowisko rodziców może przybierać formy patronatów klasowych i ogólnoszkolnych komitetów rodzicielskich. Zadaniem tych pierwszych jest między innymi roztaczanie opieki nad uczniami w trudnej sytuacji bytowej oraz wspieranie zbiorowych wysiłków zespołu klasowego. Przewodniczący patronatów klasowych mają tworzyć ogólnoszkolne komitety rodzicielskie, które działają poprzez zebrania grona rodzicielskiego całej szkoły bądź za pośrednictwem patronatów. Komitety takie mogą mieć formułę organizacji niesamoistnych prawnie lub działać niezależnie, przybierając formę zrzeszeń⁴⁵⁹. Jednakże wysunięty przez W. Gałęckiego postulat utworzenia mającego możliwości szerszego spektrum oddziaływań „samoistnego zrzeszenia rodzicielskiego”, nawiązującego do międzywojennego Zjednoczenia Zrzeszeń Rodzicielskich⁴⁶⁰, nie miał szans realizacji w perspektywie dalszych przeobrażeń ustroju oświatowego w Polsce Ludowej, w którym model stosunków szkoły i rodziny stawał się coraz bardziej szkołocentryczny, zaś komitety rodzicielskie niedającym się wydzielić elementem całokształtu szkoły jako instytucji.

Należy również zasygnalizować aspekt dokonującej się po 1945 r. w Polsce transformacji tradycyjnej rodziny na rodzinę socjalistyczną, która, jak zauważył Romuald Grzybowski, w totalitarnym systemie społeczno-politycznym miała zająć inne niż dotąd miejsce⁴⁶¹. Ta zmiana usytuowania rodziny w strukturze społecznej oparta na wytycznych twórców tzw. naukowego komunizmu, Marksa i Engelsa, skutkowałą dążeniem władzy komunistycznej do ograniczenia jej wiodącej roli w obszarze wychowania. Wychowanie rodzinne miało zostać podporządkowane wychowaniu społecznemu polegającemu na szczególnym oddziaływaniu kolektywu na jednostkę oraz urabianiu dzieci i młodzieży w duchu ideałów i wartości komunistycznych. W oczekiwaniach polskich komunistów formułowanych w latach pięćdziesiątych:

założył Katedrę Języka i Literatury Rosyjskiej i pełnił funkcję jej kierownika, J. Henzel, *Pamięci Włodzimierza Gałęckiego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Ruscystyczne” 1970, z. 3, s. 277–279.

⁴⁵⁸ W. Gałęcki, *Organizacja pracy w szkole. Poradnik dla nauczycieli, kierowników szkół oraz pracowników administracji szkolnej*, t. 1, Kraków 1946.

⁴⁵⁹ A.W. Janke, *Podstawy stosunków rodziny i szkoły w Polsce powojennej...*, s. 174.

⁴⁶⁰ Zjednoczenie Zrzeszeń Rodzicielskich było społeczną organizacją rodziców działającą w polskich szkołach średnich ogólnokształcących formalnie od 1925 r. Ich podstawową komórką strukturalną były koła szkolne zrzeszające rodziców danego zakładu szkolnego. Szerzej na ten temat zob. K. Jakubiak, *Współdziałanie rodziny i szkoły w pedagogice II Rzeczypospolitej...*, s. 113–122.

⁴⁶¹ R. Grzybowski, *Pedagogizacja rodziny jako próba włączenia jej do procesu laicyzacji wychowania dzieci i młodzieży w PRL* [w:] *Orientacje i kierunki w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2009, s. 123–124.

Rodzina – oparta na koncepcji socjalistyczno-produkcyjnej i wartościach socjalistycznych – miała być instrumentem i środowiskiem wychowania budowniczych socjalizmu oraz całkowicie odpowiadać potrzebom ideologii⁴⁶².

Ofensywa ideologiczna w oświacie, która rozpoczęła się pod koniec lat czterdziestych, objęła również komitety rodzicielskie. Nowy kierunek ewolucji relacji szkoła – rodzice zapowiadały słowa ministra Stanisława Skrzeszewskiego, który na zjeździe kuratorów w 1947 r. tłumaczył:

My nie dopuścimy do tego, żeby przyszło koło rodzicielskie i rządziło się nauczycielowi w klasie. (...) Ale jeżeli nauczyciel robi głupstwa albo uprawia wrogą propagandę u siebie w szkole i koło zwraca się w tej sprawie albo do nauczyciela, albo do kierownika szkoły (...) to te uwagi muszą być wysłuchane i załatwione⁴⁶³.

Deklaracja ta jasno ukazuje, że komunistyczne władze oświatowe już wówczas dążyły z jednej strony do ograniczania wpływu rodziców na całokształt życia szkolnego, z drugiej zaś do uczynienia z komitetów rodzicielskich czynnika kontroli społecznej względem nauczycieli i działalności szkół. Intencje te zostały potwierdzone w wydanej w 1949 r. broszurze „Komitety Rodzicielskie – ich cele i zadania w Polsce Ludowej”, zawierającej wezwanie:

nie dopuszczajmy do tego, aby zacofanie, ciemnota i zabobon, wrogi stosunek do Polski Ludowej, szerzone przez niektórych jeszcze nauczycieli czy rodziców, a wyrażające interesy kapitalistów, spekulantów i bogaczy wiejskich uwiły sobie gniazdo w naszej szkole⁴⁶⁴.

Wzorów dla nowej wizji roli komitetów rodzicielskich dostarczały komitety szkół Związku Radzieckiego, które, jak głosił ich regulamin, miały przede wszystkim pomagać administracji i radom pedagogicznym w realizacji ustawy o powszechnym nauczaniu dzieci, a także nadzorować przestrzeganie przez uczniów regulaminów szkolnych oraz uczestniczyć w prowadzeniu propagandy pedagogicznej w środowisku rodziców⁴⁶⁵.

⁴⁶² R. Doniec, *Rodzina polska w kulturze realnego socjalizmu. Między ideologią a codziennością*, Kraków 2019, s. 210. W późniejszych dekadach wizja społecznej roli rodziny formułowana przez władzę ludową i jej przedstawicieli ewoluowała, a jej funkcja wychowawcza nie była już w komunistycznej ideologii aż tak pomniejszana. Według Renaty Doniec panowało wówczas przekonanie, że jakość zachowań rodziców odzwierciedlają postawy dzieci. Stąd rodzice winni posiadać pewną wiedzę z zakresu pedagogiki i psychologii. Proces jej przyswajania miał odbywać się poprzez pedagogizację, która jednak nie była pozbawiona elementów ideologizacji. Jej celem było również zastąpienie tradycyjnej wiedzy wychowawczej rodziców, pochodzącej jeszcze z okresu międzywojennego i z lat okupacji, nowoczesnym myśleniem i działaniem. Jako ich efekt wskazywano wspólne z instytucjami wychowawczymi i organizacjami młodzieżowymi budowanie przez rodziców lepszego społeczeństwa socjalistycznego. Zob. tamże, s. 218–219.

⁴⁶³ Cytat za: K. Kosiński, dz. cyt., s. 105.

⁴⁶⁴ Cytat za: K. Jakubiak, A.W. Janke, *Stosunki rodziny i szkoły w polskiej myśli pedagogicznej...*, s. 151.

⁴⁶⁵ K. Kosiński, dz. cyt., s. 110.

26 lutego 1949 r. ukazało się zarządzenie ministra oświaty regulujące działalność komitetów rodzicielskich w szkołach⁴⁶⁶. Wprowadziło ono regulamin, w którym ówczesny podsekretarz stanu Henryk Jabłoński podkreślił, iż komitety rodzicielskie mają przede wszystkim pomagać szkołom w urzeczywistnianiu celów nowoczesnego socjalistycznego wychowania⁴⁶⁷. W świetle regulaminu do szczegółowych zadań komitetów rodzicielskich zaliczono: współdziałanie ze szkołą w zakresie realizacji powszechności nauczania, szczególnie w stosunku do dzieci robotników, małorolnych i średniorolnych chłopów; czuwanie nad demokratycznym wychowaniem w szkole; zwalczanie reakcyjnych elementów; wdrażanie postępowego wychowania w szkole i w domu; udzielanie pomocy materialnej i prowadzenie akcji dożywiania; współpracę przy organizowaniu uroczystości i imprez szkolnych⁴⁶⁸. Skład komitetu rodzicielskiego mieli tworzyć przedstawiciele rodziców wybierani corocznie w głosowaniu jawnym na wrześniowym ogólnoszkolnym zebraniu organizacyjnym całego grona rodzicielskiego. Pożądane było, aby każdy oddział miał swojego reprezentanta. Natomiast liczba członków komitetu nie mogła być większa od podwójnej liczby oddziałów w danej szkole. Skład ten powinni uzupełniać też kierownik szkoły oraz przedstawiciel rady pedagogicznej, o ile w placówce zatrudnionych jest więcej niż czterech uczących, a także przedstawiciel szkolnego komitetu opiekuńczego, zakładu lub instytucji, które mają pieczę nad szkołą⁴⁶⁹. Ciałem wykonawczym komitetu było prezydium, które mogło tworzyć komisje między innymi: naukowo-wychowawczą, finansową, dożywiania, czasów, gospodarczą, kulturalno-rozrywkową. Zebrania komitetu winny odbywać się przynajmniej raz na semestr, zaś prezydium komitetu nie rzadziej niż raz na miesiąc. Uchwały ogólnoszkolnego zebrania przyjmowane były zwykłą większością obecnych rodziców, podobnie samego komitetu i jego prezydium, z tym że w przypadku tych dwóch ostatnich, przy wymaganej obecności większości członków. Kadencja komitetu trwała rok. Za podstawę materialną jego działalności przyjęto dochody uzyskane z takich źródeł jak: ofiary rodziców, zasiłki otrzymane od instytucji opiekujących się szkołą, dochody z widowisk, koncertów bądź innych imprez organizowanych na rzecz szkoły⁴⁷⁰.

⁴⁶⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 26 lutego 1949 r. o organizacji i zakresie działania komitetów rodzicielskich w przedszkolach, szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego i szkołach zawodowych poległych Ministrowi Oświaty, Dz.Urz. MO 1949, nr 3, poz. 25.

⁴⁶⁷ Regulamin komitetów rodzicielskich w przedszkolach, szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego, zakładach kształcenia nauczycieli i szkołach zawodowych. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 26 lutego 1949 r., Dz.Urz. MO 1949, nr 3, poz. 25.

⁴⁶⁸ Tamże.

⁴⁶⁹ Przedstawiciele komitetów opiekuńczych mieli uczestniczyć w zebraniach komitetów rodzicielskich. Zalecano również, aby przedstawiciele komitetów rodzicielskich brali udział w posiedzeniach komitetów opiekuńczych. Komunikat w sprawie szkolnych komitetów opiekuńczych, Dz.Urz. MO 1949, nr 3, poz. 45.

⁴⁷⁰ Regulamin komitetów rodzicielskich w przedszkolach, szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego..., Dz.Urz. MO 1949, nr 3, poz. 25.

Regulamin dopuszczał możliwość odwiedzin lekcji i innych zajęć szkolnych przez rodziców. Przedstawiciele nadzoru pedagogicznego zachęcali kierowników do czynnej realizacji tego punktu regulaminu. Np. 20 lutego 1951 r. podczas konferencji kadry kierowniczej szkół w Tarnowie inspektor szkolny Ignacy Czeczot zaapelował do nich, aby zapraszać przedstawicieli komitetów rodzicielskich na hospitację lekcji również w trudniejszych klasach:

(...) nie pokazujemy odwiedzającym tylko dobrych stron, ale pokazujemy swą pracę taką, jaką ona jest. Niech rodzice widzą trudności, niech starają się pomóc⁴⁷¹.

Zalecenie to w pewnym wymiarze znajdowało swoje odzwierciedlenie w praktyce, np. w roku szkolnym 1951/1952 w Szkole Podstawowej w Łęgu Tarnowskim dwóch członków tamtejszego komitetu rodzicielskiego było obecnych na trzech lekcjach⁴⁷².

Na tym etapie ewolucji komitetów rodzicielskich bezpośredni wpływ na ich funkcjonowanie mieli kierownicy szkół. Posiadali oni kompetencje zwoływania ogólnoszkolnych zebrań organizacyjnych rodziców, wpływali na kształt planów pracy komitetów oraz wydatkowanie ich środków finansowych. Kierownicy mogli również zawieszać uchwały komitetów, jeśli były one sprzeczne z przepisami oświatowymi, a następnie przedstawiać je władzy szkolnej w celu wypracowania ostatecznych decyzji. Jedyny nadzór nad działalnością komitetów rodzicielskich sprawowały wówczas terenowe organy administracji szkolnej, którym podlegały dane szkoły. Jednakże ten stan rzeczy nie trwał długo, gdyż już w październiku 1951 r. weszło w życie zarządzenie ministra oświaty i prezesa Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego dokonujące korekt w regulaminie komitetów rodzicielskich⁴⁷³. Tym razem zostały one poddane opiece i nadzorowi komisji oświaty i kultury gminnych (lub miejskich) rad narodowych. To właśnie z nimi komitety były zobowiązane uzgadniać swoje plany pracy i terminy wyborów. Komisje miały czuwać nad „ideologiczną pracą” komitetów rodzicielskich. Tym samym wydatnie ograniczone zostały dotychczasowe kompetencje kierowników szkół, którzy teraz w zakresie spraw organizacyjno-społecznych stawali się w znacznej mierze wykonawcami zaleceń komitetów, a pośrednio również samych komisji oświaty. Skutkiem omawianych zmian było uczynienie z komitetów rodzicielskich wewnątrzszkolnych organów kontroli ideologicznej występujących często w opozycji do kierownictwa szkół i samych nauczycieli. Jak zauważył Wiesław Nalepiński:

⁴⁷¹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmancew w Tarnowie (1948–1952), protokół nr 10 z 22 lutego 1951 r., s. 228 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 5).

⁴⁷² M. Czonsyka, *Szkoła Podstawowa im. Ojca św. Jana Pawła II w Łęgu Tarnowskim...*, s. 106.

⁴⁷³ Zarządzenie Ministra Oświaty i Prezesa Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego z 15 października 1951 r. w sprawie zmiany regulaminu komitetów rodzicielskich, Dz.Urz. MO 1951, nr 18, poz. 233.

Takie usytuowanie komitetów rodzicielskich i ich praktyki szkodziły interesom współpracy szkoły ze środowiskiem domowym młodzieży, a przedstawiciele komitetów rodzicielskich byli źle widziani w szkole. Stosunki między komitetami a szkołą ograniczały się do powierzchownych i formalnych kontaktów⁴⁷⁴.

W 1951 r. władze partyjne podjęły również próbę silniejszego podporządkowania komitetów rodzicielskich w szkołach polityce oświatowej państwa, co było realizowane jako tzw. „Akcja wyborcza do komitetów rodzicielskich”⁴⁷⁵. Miała ona między innymi doprowadzić do zwiększenia upartyjnienia komitetów, usunięcia z nich elementów reakcyjnych i przebudowę składu społecznego. W listopadzie i grudniu odbyły się zorganizowane według wytycznych KC PZPR wybory do komitetów rodzicielskich we wszystkich typach szkół, które w dużej mierze spełniły zamierzone cele. Oprócz wyeliminowania z ich składów „elementu kułackiego na wsi i drobnomieszczańskiego w mieście” członkowie PZPR objęli funkcje przewodniczących w 47% komitetów⁴⁷⁶.

W tej atmosferze w 1952 r. ukazała się skierowana do rodziców broszura Franciszka Czerwińskiego pt. „O współpracy domu ze szkołą”, w której autor przekonywał, iż: „Nie ma u nas różnicy pomiędzy zadaniami wychowawczymi rodziny i szkoły” oraz, że: „Nie ma rozbieżności interesów pomiędzy rodziną w naszym społeczeństwie a państwem ludowym”⁴⁷⁷. Natomiast w zakresie oddziaływań wychowawczych komitetów autor podkreślał:

Praca wychowawcza komitetów rodzicielskich jest dopiero w stadium prób i doświadczeń. Chodzi bowiem o pracę wychowawczą komitetu rodzicielskiego nie tylko nad uczniami, ale i nad rodzicami⁴⁷⁸.

Pozycjami, które, podobnie jak przywołane opracowanie F. Czerwińskiego, wzmacniały ówczesny przekaz ideologiczny władz oświatowych w kontekście współpracy rodziny ze szkołą, były opublikowane w kolejnych latach książki – pierwsza Natalii Obrębskiej *O współpracy domu ze szkołą*, wydana przez Zarząd Główny Ligi Kobiet Polskich – druga Alicji Sokołowskiej *Rodzina i szkoła wspólnie wychowują dziecko*, firmowana przez TPD⁴⁷⁹.

Przestrzenią rozważań na tematy związane z wychowaniem dzieci w rodzinie, jej współpracy ze szkołami, a także działalnością komitetów rodzicielskich był organ Ministerstwa Oświaty, miesięcznik „Szkoła i Dom”⁴⁸⁰. W numerze z mar-

⁴⁷⁴ W. Nalepiński, dz. cyt., s. 25.

⁴⁷⁵ L. Szuba, dz. cyt., s. 192; K. Kosiński, dz. cyt., s. 111.

⁴⁷⁶ L. Szuba, dz. cyt., s. 195.

⁴⁷⁷ F. Czerwiński, *O współpracy domu ze szkołą*, Warszawa 1952, s. 5–6.

⁴⁷⁸ Tamże, s. 58.

⁴⁷⁹ N. Obrębska, *O współpracy domu ze szkołą. Materiały dla prelegentek*, Warszawa 1953; A. Sokołowska, *Rodzina i szkoła wspólnie wychowują dziecko*, Warszawa 1953.

⁴⁸⁰ Miesięcznik „Szkoła i Dom” był wydawanym od 1949 r. organem Ministerstwa Oświaty poświęconym zagadnieniom współpracy rodziców ze szkołą oraz służącym pedagogizacji rodziców.

ca 1953 r. w tekście na temat zadań komitetów zwrócono uwagę za zagadnienie uświadamiania rodziców ze środowisk wiejskich, podkreślając, iż:

Szczególnie wielkie zadania stoją przez komitetami rodzicielskimi na wsi. Komitet Rodzicielski, przodujący aktyw rodziców cieszący się zaufaniem całej wsi, musi wytłumaczyć rodzicom, jak ważna jest sprawa systematycznej nauki szkolnej, stworzenie dziecku warunków do odrabiania lekcji w domu oraz stały kontakt ze szkołą. Jest rzeczą jasną, że bez podniesienia świadomości rodziców, bez usilnej z nimi pracy wychowawczej, nie zrozumieją oni wagi tego zagadnienia⁴⁸¹.

Z kolei w innym artykule opublikowanym w tym roczniku „Szkoły i Domu” autorka, pisząc o zadaniach komitetów w kontekście zbliżających się do nich wyborów, podkreśliła ostateczny, socjalistyczny cel zacieśniania współpracy rodziny ze szkołą, tłumacząc:

Tylko wówczas, gdy jak najściślej zwiążemy rodziców ze szkołą, tylko wówczas, gdy dom i szkoła będą ręką w rękę współpracować, tylko w ścisłym współdziałaniu rodziców z nauczycielami, będziemy mogli uzyskać wysokie wyniki nauczania i wychowania, kształtować naukowy, oparty na rzetelnej wiedzy, wolny od przesądów i zabobonów, pogląd na świat. Tylko wówczas dom i szkoła wychowają dobrych uczniów, sumiennych pracowników, ofiarną kadrę budowniczych ludowej ojczyzny⁴⁸².

7 października 1954 r. ministerstwo ogłosiło zaktualizowany regulamin komitetów rodzicielskich⁴⁸³. Nowelizacja ta była odpowiedzią na krytykę rozwiązań, które wprowadzono zarządzeniem z października 1951 r. Najważniejszą zmianą w pozycji komitetów było ponowne zintegrowanie ich ze szkołą poprzez wyeliminowanie zależności od komisji oświaty rad narodowych. Paragraf dziewiąty regulaminu stanowił, iż:

Miał również wspierać pracę komitetów rodzicielskich w szkołach. Od 1959 r. pismo ukazywało się pod zmienionym tytułem „Rodzina i Szkoła”, W. Nalepiński, dz. cyt., s. 28, przyp. 1; K. Jakubiak, *Problematyka wychowania rodzinnego i relacji rodziny ze szkołą w polskim piśmiennictwie pedagogicznym w latach 1945–1956* [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej*, red. R. Grzybowski, Toruń 2005, s. 218; por. M. Krakowiak, *Edukowanie do dojrzałości rodzicielskiej w przekazie dodatku „Edukacja Rodzinna” do miesięcznika „Rodzina i Szkoła” w latach 1982–1989*, „Przegląd Pedagogiczny” 2018, nr 1, s. 159.

⁴⁸¹ W. Frydrychowska, *Aktualne zadania komitetów rodzicielskich w świetle walki o wykonanie planu*, „Szkoła i Dom” 1953, nr 3, s. 6.

⁴⁸² Jako podstawowe zadania komitetów rodzicielskich w przywołanym tekście wymienione zostały: 1) pomoc nauczycielowi w przekazywaniu wiedzy, poznawaniu warunków domowych uczniów, pozyskiwaniu pomocy naukowych, zakładaniu działek szkolnych i organizacji wycieczek; 2) uczestnictwo w pracy pozalekcyjnej uczniów poprzez dyżury w świetlicy szkolnej, na boisku i w kinie, opiekę nad kółkami zainteresowań, udział w zbiórkach harcerskich i innych organizacji młodzieżowych, organizację czasu wolnego dzieci i młodzieży; 3) opiekę nad pracą domową uczniów. N. Obrębska, *Podsumować i wyciągnąć wnioski*, „Szkoła i Dom” 1953, nr 10, s. 5.

⁴⁸³ Zarządzenie Ministra Oświaty w sprawie regulaminu komitetu rodzicielskiego z 7 października 1954 r., Dz.Urz. MO 1954, nr 14, poz. 115.

Komitet rodzicielski opiera się w swej działalności na obowiązujących przepisach, uchwałach zebrań rodzicielskich, zarządzeniach kierownika szkoły i uchwałach rady pedagogicznej w sprawach nauczania i wychowania⁴⁸⁴.

Zatem regulamin z 1954 r. przede wszystkim przywrócił nadrzędność szkoły względem komitetów, które teraz miały odpowiadać za swoją działalność tylko przed ogólnym zebraniem rodziców. Znaczącą innowacją był sam system wybierania składu komitetów. Mieli go tworzyć delegaci rodziców uczniów z poszczególnych klas wybierani na corocznych klasowych zebraniach rodziców. Natomiast prezydium nie były wybierane przez członków komitetu, ale przez ogólnoszkolne zebranie rodziców. Całkowicie nową instytucją były też powoływane przez klasowe zebrania rodziców rady rodziców. Tworzyli je przedstawiciele rodziców w liczbie trzech oraz nauczyciele wychowawcy. Pracowały one pod przewodnictwem członka komitetu – delegata rodziców danego zespołu klasowego.

Nowy regulamin oprócz dotychczasowych wprowadzał także nowe zadania dla komitetów, w tym współpracę z kierownikiem i nauczycielami przy udzielaniu pomocy organizacji harcerskiej i ZMP na terenie szkoły, przygotowywaniu młodzieży do wyboru zawodu i dalszej nauki, a także w szerzeniu wiedzy pedagogicznej wśród rodziców⁴⁸⁵. Co istotnie, oprócz ogólnikowych sformułowań związanych z uczestnictwem komitetów we wzmacnianiu w gronie rodzicielskim poczucia odpowiedzialności za właściwe, zgodne z celami władzy ludowej, wychowanie młodego pokolenia oraz ze zwalczaniem wrogich wpływów ideologicznych, w regulaminie zawarte zostały jasno sprecyzowane formy wsparcia, jakiego komitety powinny udzielać szkole, w tym:

- organizowanie dyżurów w budynku szkoły w celu niesienia pomocy nauczycielom w wyrabianiu wśród uczniów dyscypliny oraz wdrażaniu zasad higieny;
- organizowanie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, imprez kulturalno-oświatowych i wycieczek;
- pomoc materialna dla sierot, pól sierot i dzieci potrzebujących opieki pozadomowej poprzez zaopatrywanie ich w odzież, obuwie, podręczniki i przybory szkolne.

Członkowie komitetów zostali także zobowiązani do dbałości o harmonijną współpracę wychowawczą szkoły ze środowiskiem rodziców. Utrzymywanie kontaktów komitetów z rodzicami uczniów miało być realizowane poprzez:

- odwiedzanie ich domów i przeprowadzanie bezpośrednich rozmów indywidualnych i grupowych, jak również udzielanie porad w sprawach wychowania i organizowana pracy domowej uczniów;

⁴⁸⁴ Regulamin komitetów rodzicielskich w przedszkolach, szkołach ogólnokształcących i szkołach zawodowych podległych Ministrowi Oświaty. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 7 października 1954 r., Dz.Urz. MO 1954, nr 14, poz. 115.

⁴⁸⁵ Tamże.

- zapraszanie ich na narady komitetu, zwoływanie ogólnoszkolnych i klasowych zebrań rodzicielskich;
- organizowanie wykładów, odczytów, seminariów i dyskusji pedagogicznych.

Ministerstwo zaleciło również komitetom kontakty i współpracę z organizacjami masowymi, szczególnie ze związkami zawodowymi, komitetami opiekuńczymi, kołami gospodyń wiejskich, czy też komitetami blokowymi itp.

Odzwierciedleniem doprecyzowania zadań komitetów w nowym regulaminie były także zmiany dotyczące ich struktury organizacyjnej. Jednym z rodzajów komisji tworzonych przez prezydium komitetów miały być komisje szerzenia wiedzy pedagogicznej wśród rodziców. Ponadto prezydium organizowały w każdej klasie klasowe rady rodziców składające się z trzech przedstawicieli rodziców wybieranych w głosowaniu jawnym na organizacyjnym zebraniu klasowym rodziców. Przedstawiciele rad klasowych mogli wchodzić w skład szkolnych komitetów rodzicielskich.

W imieniu komitetów działały ich prezydium, które według regulaminu z 7 października 1954 r. miały składać się z przewodniczącego, jego zastępcy i sekretarza oraz jednego lub dwóch członków, w zależności od liczby oddziałów w danej placówce. Do prezydium wchodził także kierownicy (dyrektorzy) szkół⁴⁸⁶.

Konsekwencje przemian polityczno-społecznych z 1956 r. znalazły swoje odzwierciedlenie na gruncie oświatowym, także w zakresie funkcjonowania komitetów rodzicielskich. Równolegle, na łamach czasopisma „Szkoła i Dom”, rozwijała się polemika wokół problematyki relacji szkoły z komitetami rodzicielskimi. Wyłaniały się z niej postulaty dotyczące przede wszystkim:

- zdemokratyzowania pracy komitetów poprzez rozszerzenie ich aktywów, zwłaszcza prezydium, poszerzenia spektrum działalności rad klasowych, dążenia do samorządności komitetów;
- poprawy atmosfery w stosunkach komitetów ze szkołami na bazie konkretnej pracy na rzecz szkół, a także uznania wzajemnych zadań i uprawnień;
- progresu w zakresie wiedzy pedagogicznej rodziców jako warunku ich skutecznej pomocy wychowawczej szkołom;
- zaznajamiania wszystkich członków komitetów, rodziców i rad pedagogicznych z regulaminem i planami pracy komitetów, jak również z planami dydaktycznymi i wychowawczymi szkół;
- przedłużenia kadencji komitetów do dwóch lat⁴⁸⁷.

W październiku 1957 r. Ministerstwo Oświaty zasygnalizowało wolę dokonania przebudowy regulacji prawnych związanych z funkcjonowaniem komitetów, z uwzględnieniem postulatów wysuwanych w dyskusji⁴⁸⁸. Ogłoszone zostały nowe wytyczne w sprawie działalności komitetów, które skupiły się przede wszystkim na

⁴⁸⁶ Tamże.

⁴⁸⁷ W. Nalepiński, dz. cyt., s. 29.

⁴⁸⁸ Okólnik nr 31 z dnia 10 października 1957 r. w sprawie działalności komitetów rodzicielskich w roku szkolnym 1957/58, Dz.Urz. MO 1957, nr 12, poz. 156.

ich podstawowych funkcjach, pomijając przy tym elementy ideologiczne. Wspomniane wytyczne według ministerstwa miały między innymi przyczynić się do ograniczenia nieporozumień i szkodliwych zdrażeń między szkołą i rodzicami, jak również zapewnić odpowiedni poziom ich współpracy⁴⁸⁹.

Ostatecznie anonsowane przez ministerialnych urzędników znowelizowane regulacje związane z działalnością komitetów rodzicielskich w szkołach zostały opublikowane dopiero w maju 1960 r.⁴⁹⁰ Ich podstawą stał się nowy regulamin, który definiował komitet rodzicielski jako:

organizację wewnątrzszkolną, powołaną do organizowania współdziału rodziców w realizacji zadań wychowawczo-opiekuńczych i dydaktycznych szkoły⁴⁹¹.

W całości kształcie zadań wyznaczonych komitetom skoncentrowano się na zagadnieniach z obszarów pedagogizacji i współpracy z ogółem środowiska rodzicielskiego szkoły, organizowania pomocy wychowawczo-opiekuńczej i wsparcia socjalnego dla uczniów nieposiadających odpowiednich warunków do pobierania nauki, jak również zapewnienia szkołom właściwych warunków do realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych, przede wszystkim w wymiarze finansowym i materialnym. Uogólniając, jako główne zadanie komitetów wskazane zostało:

współdziałanie ze szkołą w umacnianiu socjalistycznego kierunku nauczania i wychowania młodzieży oraz w wiązaniu tego nauczania i wychowania z życiem⁴⁹².

Podstawową komórką strukturalną komitetów uczyniono klasowe rady rodziców, które składały się z trzech osób wybieranych w głosowaniu jawnym na ogólnych zebraniach klasowych rodziców przy współdziale nauczycieli wychowawców. Szkolne komitety rodzicielskie tworzyli przede wszystkim przedstawiciele klasowych rad rodziców wraz z kierownikami szkół oraz innymi osobami, takimi jak przedstawiciele rad pedagogicznych (w szkołach zatrudniających więcej niż sześciu pracowników pedagogicznych), komitetów opiekuńczych, miejscowych zakładów pracy, innych rodziców lub osób zaproszonych dodatkowo przez kierownika szkoły. Kadencja komitetów powoływanych na podstawie nowego regulaminu miała trwać dwa lata. W ich imieniu działały i realizowały podjęte uchwały prezydium wyłonione na pierwszym zebraniu organizacyjnym komitetu. W ich skład wchodził wybrani z ogólnego grona komitetu rodzicielskiego: przewodniczący, zastępca przewodniczącego, sekretarz, skarbnik, a w szkołach z liczbą oddziałów większą niż siedem ponadto od jednego do dwóch członków prezy-

⁴⁸⁹ Tamże.

⁴⁹⁰ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 30 maja 1960 r. w sprawie organizacji komitetów rodzicielskich w szkołach i przedszkolach, Dz.Urz. MO 1960, nr 8, poz. 132.

⁴⁹¹ Regulamin komitetu rodzicielskiego. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 30 maja 1960 r., Dz.Urz. MO 1960, nr 8, poz. 132.

⁴⁹² Tamże.

dium. Grupę tę z urzędu uzupełniali także kierownik szkoły, przedstawiciel rady pedagogicznej, jeśli takowy wchodził w skład komitetu, oraz przedstawiciele komitetu opiekuńczego lub zakładu pracy. W regulaminie uwzględniono także możliwość tworzenia komisji rewizyjnych komitetów, których zadaniem była kontrola działalności finansowo-gospodarczej komitetów⁴⁹³. Co istotne, regulamin zrywał wszelką zależność komitetów od komisji oświaty i kultury rad narodowych.

Po wejściu w życie Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961 r.⁴⁹⁴ zagadnienie funkcjonowania komitetów rodzicielskich w szkołach na podstawie nowych przepisów Ministerstwo Oświaty i Wychowania uregulowało kompleksowo dopiero w październiku 1973 r.⁴⁹⁵ Opublikowane wówczas zarządzenie zawierało dwa załączniki – regulamin komitetu rodzicielskiego oraz instrukcję w sprawie zasad prowadzenia gospodarki finansowej i rachunkowości komitetów rodzicielskich⁴⁹⁶. Do celów, jakie miały przyświecać komitetom, zaliczono: zapewnienie współpracy rodziców ze szkołą; prezentowanie nauczycielom opinii środowiska rodzicielskiego na tematy dotyczące istotnych spraw szkoły, władz szkolnych i oświatowych; współdziałanie ze szkołą w zakresie zaznajamiania rodziców z programem wychowania i opieki, organizacją procesu nauczania, zadaniami szkoły i rodziców; upowszechnianie wśród rodziców i opiekunów wiedzy pedagogicznej, a także wiadomości o funkcjach wychowawczo-opiekuńczych rodziny⁴⁹⁷; udzielanie szkole pomocy materialnej dla prawidłowego realizowania przez nią zadań dydaktyczno-wychowawczych. W dalszej części regulaminu szczegółowo sprecyzowane zostały zadania komitetów, pogrupowane w czterech działach: 1) współdziałanie w realizacji zadań ogólnoszkolnych; 2) współpraca z dyrektorem szkoły, jego zastępcami i nauczycielami w podnoszeniu poziomu

⁴⁹³ W 1961 r. ukazał się dokument szczegółowo regulujący zagadnienie prowadzenia finansów i rachunkowości komitetów rodzicielskich, w tym również ich nadzoru ze strony komisji rewizyjnych, Instrukcja z dnia 28 lipca 1961 r. w sprawie zasad prowadzenia gospodarki finansowej i rachunkowości komitetów rodzicielskich przy szkołach i przedszkolach, Dz.Urz. MO 1961, nr 10, poz. 126.

⁴⁹⁴ Podstawę prawną działalności komitetów rodzicielskich w szkołach stanowił artykuł 22 ustawy, który brzmiał: „Rodzice i opiekunowie współdziałają ze szkołami i prezydiami rad narodowych w organizowaniu kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży. Formy tego współdziałania określa Minister Oświaty”. Zob. Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961 r., Dz.U 1961, nr 32, poz. 160.

⁴⁹⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 24 października 1973 r. w sprawie komitetów rodzicielskich, Dz.Urz. MOiW 1973, nr 14, poz. 124.

⁴⁹⁶ Regulamin komitetu rodzicielskiego. Załącznik nr 1 do zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 24 października 1973 r.; Instrukcja w sprawie zasad prowadzenia gospodarki finansowej i rachunkowości komitetów rodzicielskich. Załącznik nr 2 do zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 24 października 1973 r., Dz.Urz. MOiW 1973, nr 14, poz. 124.

⁴⁹⁷ Konieczność dysponowania przez rodziców odpowiednim poziomem wiedzy pedagogicznej i psychologicznej, tak aby nastąpiło przekształcenie rodziny w pełni funkcjonującą instytucję kształcenia i wychowania intencjonalnego, została między innymi podkreślona przez komitet ekspertów opracowujących „Raport o stanie oświaty w PRL”. Zob. *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973, s. 306–307.

nauczania; 3) współpraca w rozszerzaniu i pogłębianiu oddziaływań wychowawczych szkoły i rodziny; 4) współudział w realizacji zadań opiekuńczych szkoły⁴⁹⁸. Podstawowym ogniwem w strukturze komitetów pozostały rady klasowe. Z kolei komitety rodzicielskie szkół miały składać się z przewodniczących i delegatów rad klasowych oraz dyrektorów szkół lub upoważnionych przez nich członków rad pedagogicznych. Do składu mogli być dołączani przedstawiciele: rad narodowych, samorządów mieszkańców, komitetów opiekuńczych, TPD bądź rady przyjaciół harcerstwa. Pracami komitetów kierowali przewodniczący wraz z wiceprzewodniczącymi (w liczbie od jednego do trzech), sekretarze oraz skarbnicy. W szkołach liczących więcej niż osiem oddziałów komitety wyłaniały swoje prezydium. Ponadto według omawianego regulaminu komitety miały posiadać komisje rewizyjne, jak również mogły powoływać stałe lub doraźne komisje problemowe⁴⁹⁹. Na fundusze komitetów składały się: dochody z własnej działalności, składki rodziców, wpływy z instytucji państwowych i organizacji społecznych oraz innych źródeł. Kadencja komitetów została ponownie ustalona na dwa lata⁵⁰⁰.

Obraz pracy komitetów rodzicielskich w szkołach podstawowych w latach pięćdziesiątych wyłania się z częściowo zachowanej dokumentacji wytworzonej przez Komitet Rodzicielski przy Szkole Podstawowej nr 1 im. K. Hoffmanowej w Tarnowie. 31 października 1954 r. odbył on swoje zebranie sprawozdawczo-wyborcze. Jego porządek obejmował dziewięć punktów:

1. Zagajenie.
2. Sprawozdanie z działalności ustępującego Zarządu Komitetu Rodzicielskiego.
3. Dyskusja nad sprawozdaniem.
4. Referat o zadaniach Komitetu Rodzicielskiego na tle zadań szkoły w bieżącym roku szkolnym.
5. Dyskusja nad referatem.
6. Podjęcie uchwały w sprawie pracy Komitetu Rodzicielskiego.
7. Wybór prezydium Komitetu Rodzicielskiego.
8. Wybór komisji rewizyjnej.
9. Wolne wnioski⁵⁰¹.

Zebranie rozpoczęła część artystyczna w wykonaniu dzieci z klas trzecich. W obradach uczestniczyli przedstawiciele: Miejskiego Komitetu PZPR, Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, Komitetu Opiekuńczego, Rady Zakładowej Szkoły oraz Obwodowego Komitetu Frontu Narodowego. W roku

⁴⁹⁸ Regulamin komitetu rodzicielskiego..., Dz.Urz. MOiW 1973, nr 14, poz. 124.

⁴⁹⁹ Regulamin komitetów rodzicielskich z 24 października 1973 r. wymienia następujące stałe komisje problemowe: pracy ideowo-wychowawczej, sportu i turystyki, kultury, socjalno-bytowa, opieki, żywienia, finansów i gospodarki.

⁵⁰⁰ Regulamin komitetu rodzicielskiego..., Dz.Urz. MOiW 1973, nr 14, poz. 124.

⁵⁰¹ Księga protokołów zebrań Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (1954–1959), protokół zebrania sprawozdawczo-wyborczego przeprowadzonego 31 października 1954 r., s. 3 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 61).

szkolnym 1953/1954 komitet liczył 27 członków i składał się z prezydium, komisji kolonijnej, komisji kulturalno-oświatowej, komisji rewizyjnej, komisji dożywiania oraz zespołu społeczno-pedagogicznego. Komitet współpracował z Komitetem Opiekuńczym wybranym przez Radę Zakładową przy Zakładach Mechanicznych w Tarnowie. W roku sprawozdawczym odbył dwa walne zebrania⁵⁰². Ponadto komitet odbył wraz z Komitetem Opiekuńczym łącznie piętnaście zebrań⁵⁰³. Plan pracy został w całości zrealizowany. Jednym z zadań wyznaczonych na rok sprawozdawczy było silniejsze związanie domu ze szkołą. Aby je zrealizować, komitet uczestniczył w uroczystości rozpoczęcia roku szkolnego, przyjęcia dzieci do klas pierwszych oraz zakończenia roku szkolnego. Ufundował też książki dla wyróżniających się w nauce uczennic. Ponadto jego przedstawiciele brali udział we wszystkich imprezach szkolnych, w organizowaniu działek doświadczalnych w ogródku szkolnym, a także pomagali przy dekorowaniu budynku szkoły w celu przygotowania go na obchody świąt państwowych.

Tabela 124. Przychody i wydatki Komitetu Rodzicielskiego przy Szkole Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie w roku szkolnym 1953/1954

Przychody		Wydatki	
Saldo z roku 1952/1953	3 961,35	Dożywianie	7 971,20
Wpłaty na Komitet Rodzicielski	9 085,50	Malowanie parkanu	2 000,00
Wpłaty z Wydziału Oświaty na dożywianie	6 828,50	Cyklinowanie podłóg	1 412,00
		Subwencja na wycieczki	1 480,00
Zwrot za cyklinowanie	2 086,20	Odmalowanie sal i drobne remonty	850,00
Dochód z zabawy	1 405,21	Subwencja dla biblioteki szkolnej	500,00
Zwrot niezrealizowanych czeków	114,60	Nagrody książkowe na końcu roku	510,00
		Pomoc kancelaryjna	2 000,00
		Delegacja do Krakowa i Warszawy	356,42
		Zradiofonizowanie klas	420,00
		Strojenie fortepianu	250,00
		Zakup odzieży dla dzieci najbiedniejszych oraz inne wydatki	3 684,18
		Saldo na rok 1954/1955	2 045,46
Razem	23 481,36	Razem	23 481,36

Źródło: Księga protokołów zebrań Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (1954–1959), protokół zebrania sprawozdawczo-wyborczego przeprowadzonego 31 października 1954 r., s. 11 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 61).

⁵⁰² Tamże.

⁵⁰³ Tamże, s. 5.

Sprawozdanie finansowe komitetu złożył jego skarbnik, Władysław Dubiel. Stwierdził w nim, że składki w wysokości 3 zł miesięcznie nie były wpłacane regularnie, a ich większy wpływ nastąpił dopiero w drugim półroczu roku szkolnego, w maju i czerwcu. Ten stan rzeczy utrudnił wykonanie niektórych zadań, między innymi z powodu braku funduszy nie zakupiono froterki elektrycznej i nie przygotowano przewodów elektrycznych do jej użycia.

Komitet prowadził akcję dożywiania dzieci. Jak podkreślił sprawozdawca, z powodu braku dotacji była ona w zasadzie realizowana odpłatnie. Porównując rok szkolny 1953/1954 z rokiem poprzednim dało się zauważyć poważny spadek liczby dzieci korzystających z dożywiania. W roku sprawozdawczym było to zaledwie 35% ogólnej liczby dzieci. W konkluzji sprawozdawca zaznaczył, iż należy wydatniej popularyzować i omawiać na zebraniach klasowych sprawę dożywiania dzieci, aby jak największa liczba uczniów korzystała z tej akcji, a „przy większej ilości śniadań będzie można je przygotować lepsze i obfitsze”⁵⁰⁴.

Z kolei przewodniczący Komitetu Opiekuńczego Józef Stelmach zakomunikował, że gremium to w mijającym roku szkolnym składało się z 15 członków i odbyło trzy zebrania. Komitet dostarczył szkole nawozu dla ogródków miczurinowskich, wykonał na potrzeby akcji dożywiania 430 znaczków metalowych i siatkę do kuchni szkolnej. Orkiestra zakładowa często uczestniczyła w uroczystościach i zabawach organizowanych w szkole. Członkowie komitetu brali też udział we wszelkich zebraniach odbywających się na terenie szkoły. W opinii przewodniczącego współpraca Komitetu Opiekuńczego z Komitetem Rodzicielskim, gronem nauczycielskim i kierownictwem szkoły układa się bardzo dobrze⁵⁰⁵.

Znamiennym głosem podczas przywoływanego zebrania była uwaga Edwarda Krawczyka, członka prezydium Komitetu Rodzicielskiego, który zaznaczył, iż w kwestii uczniów przejawiających trudności w nauce należy nie tylko oddziaływać wychowawczo na nich, ale również na ich rodziców, bowiem często „trzymają się oni jeszcze przestarzałych metod, sądząc, że skoro oni się nie uczyli i żyją, to i ich dzieci mogą się też nie uczyć”⁵⁰⁶. Jednocześnie podkreślił, że należy podjąć starania, aby takie myślenie zdecydowanie zmieniać.

Na początku roku szkolnego 1956/1957 Komitet Rodzicielski przy przywołanej szkole opracował szczegółowy roczny plan pracy, wyznaczając dziewięć obszarów dla swojej aktywności. Były to następujące obszary: 1) wychowanie dzieci w duchu patriotyzmu ludowego i internacjonalizmu; 2) troska o powszechność nauczania; 3) zwalczanie chuligaństwa; 4) organizacja dożywiania, wczasów i opieki nad dziećmi znajdującymi się w trudnych warunkach; 5) podniesienie wyników nauczania i wychowania; 6) organizacja i kontrola pracy domowej ucznia;

⁵⁰⁴ Tamże, s. 9.

⁵⁰⁵ Tamże, s. 13.

⁵⁰⁶ Tamże.

- 7) opieka nad dziećmi i młodzieżą w trakcie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych;
8) organizacja imprez; 9) zaspokajanie materialnych potrzeb szkoły⁵⁰⁷.

W obszarze pierwszym przewidziano wygłoszenie przez kierownika szkoły referatu poświęconego organizacji pracy komitetu w nowym roku szkolnym. Ponadto podczas konferencji okresowych miały być wygłaszane referaty przez członków rad klasowych mające w założeniu kształtować u rodziców naukowy pogląd na świat, tłumaczyć im konieczność wychowania dzieci na „gorących patriotów”, motywować do „walki o lepsze wyniki pracy szkolnej”, a także uświadamiać w kierunku preorientacji zawodowej młodzieży. Ponadto komitet zaplanował pomoc w organizowaniu działek doświadczalnych w ogródku szkolnym oraz w przygotowaniu dekoracji budynku szkolnego z okazji uroczystości państwowych. Sekcja wycieczkowa komitetu miała współpracować przy realizacji wycieczek do Warszawy, Wieliczki, Krakowa i Zakopanego. Sekcja kulturalno-oświatowa przyjęła do realizacji zadanie przygotowania wyjazdów do Chyszowa i Skrzyszowa z występami artystycznymi oraz wsparcie akcji zbiórki złomu i makulatury.

W ramach drugiego zadania zaplanowano: kontrolę powszechności nauczania, udział członków komitetu w posiedzeniach rad pedagogicznych, hospitacje klas, udział w zebraniach klasowych, odwiedzanie domów dzieci zaniedbujących naukę i rozmowy z ich rodzicami.

Ambitnie przedstawiały się założenia poczynione w ramach zadania związanego ze zwalczaniem chuligaństwa. Obejmowały one powołanie komisji do zwalczania chuligaństwa i wyznaczenie kontroli na ulicach po godz. 20 w porze zimowej i po 21 w czasie jesiennym i wiosennym, opiekę nad świetlicą i zajęciami rytmiki. Natomiast środkami do realizacji zadania czwartego miało być: pobieranie opłat za śniadania, pomoc w wydawaniu śniadań i zaopatrzeniu w artykuły spożywcze, kwalifikowanie dzieci na kolonie, półkolonie i wczasy w mieście, pomoc materialna dla dzieci znajdujących się w trudnych warunkach bytowych. Zespół społeczno-pedagogiczny, który wyznaczył dla siebie zadanie dotyczące podniesienia wyników nauczania i wychowania, miał podjąć współpracę z nauczycielami w zakresie organizowania kółek przedmiotowych we wszystkich klasach oraz pomoc przy VI konkursie czytelniczym. Ten sam zespół był odpowiedzialny za organizację i kontrolę pracy domowej uczniów poprzez następujące środki: akcję uświadamiającą na zebraniach rodzicielskich, prenumeratę czasopisma „Szkoła i Dom”, pozyskanie nagród dla przodowników w nauce, odwiedzanie domów dzieci zaniedbanych w nauce. W kontekście opieki nad dziećmi i młodzieżą w trakcie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych zaplanowano: odwiedzanie domu harcerza, powiatowego domu kultury i świetlicy Zakładów Mechanicznych, udział w zebraniach harcerskich i zbiórkach tematycznych, przygotowanie imprez z okazji uroczystości szkol-

⁵⁰⁷ Księga protokołów zebrań Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmowej w Tarnowie (1954–1959), plan pracy rocznej Komitetu Rodzicielskiego i Opiekunczego przy Szkole Podstawowej nr 1 w Tarnowie, rok szkolny 1956/1957, s. 173–177 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 61).

nych, pomoc w urządzeniu choinki międzyszkolnej. Sekcja kulturalno-oświatowa miała zadbać o właściwe przygotowanie i przebieg choinki i zabaw dziecięcych w poszczególnych klasach, urządzenie wieczornicy sylwestrowej i publicznej zabawy karnawałowej. Jako wsparcie materialne dla szkoły w planie uwzględniono: zakupienie kostiumów do tańców, zaopatrzenie biblioteki w lektury obowiązkowe, zakup ekranu dla kina szkolnego, sporządzenie piaskownicy, uzupełnienie skrzynek kwiatowych w oknach szkoły, sporządzenie kwietników na korytarzach, lakierowanie trzech sal klasowych, sporządzenie szafek i wieszaków do szatni, zakup czterech map, naprawę uszkodzonych pomocy naukowych, zakupienie pomocy naukowych do pracowni fizyczno-chemicznej i do prac ręcznych, zakupienie cerat na stoliki do świetlicy szkolnej.

Władze oświatowe dużą wagę przywiązywały do właściwego doboru członków komitetów rodzicielskich. W związku z tym zalecano kierownikom oraz nauczycielom, aby „czuwali” nad właściwym przebiegiem wyborów do komitetów, tak aby tworzyli je „ludzie rzetelnej pracy, patrioci, kochający młodzież”, „najlepsi spośród rodziców”⁵⁰⁸. Nauczyciele Szkoły Podstawowej w Łowczowie sprawę wyborów do komitetu omawiali podczas posiedzenia rady pedagogicznej 25 października 1954 r. Za jedno z najważniejszych zagadnień w tym kontekście uznano należyte przygotowanie i przeprowadzenie zebrań klasowych, podczas których wychowawcy winni przedstawić rodzicom tematykę wychowania i nauczania dzieci, a następnie zachęcić ich do dyskusji. Dalej ustalono terminy zebrań klasowych, jak również tematykę referatów, które miały zostać w ich trakcie wygłoszone⁵⁰⁹. W październiku 1954 r. sprawę wyborów do komitetu rodzicielskiego omawiali również nauczyciele z Tuchowa. Wychowawcy poszczególnych klas wytypowali kandydatów do jego składu. Zaplanowano także program części artystycznej zebrania, na którą miały złożyć się deklamacje uczniów z klas III, IV i VII, a także tańce w wykonaniu harcerzy i wychowanków świetlicy⁵¹⁰.

Jednym z najczęściej realizowanych zadań komitetów rodzicielskich w szkołach było włączanie się w organizowanie imprez i uroczystości szkolnych, fundowanie nagród dla uczniów, np. słodczy. W Szkole Podstawowej w Gromniku kierownik, określając zadania przypadające poszczególnym organom szkoły w związku z przygotowaniem rozpoczęcia roku szkolnego 1954/1955, w przypadku Komitetu Rodzicielskiego, ograniczył się do sformułowania: „Komitet Rodzicielski ewentualnie rozda uczniom podarunki w postaci cukierków”⁵¹¹.

⁵⁰⁸ N. Obrębska, *Podsumować i wyciągnąć wnioski...*, s. 4.

⁵⁰⁹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1954–1959), protokół nr 2 z 25 października 1954 r., b.s. (AS).

⁵¹⁰ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 12 października 1954 r., k. 96–97 (AS).

⁵¹¹ Księga protokołów rad pedagogicznych Szkoły Podstawowej w Gromniku (1954–1955), protokół z 23 sierpnia 1954 r., b.s. (AS). W planie pracy komitetu rodzicielskiego tej szkoły w 1950 r.

Oceniając realizację zadań szkoły w Ryglicach w roku szkolnym 1961/1962, jej kierowniczka, Bolesława Małgorzatowicz, wypowiedziała się na temat Komitetu Rodzicielskiego w następujący sposób:

Nowo wybrany Komitet Rodzicielski przystąpił do współpracy ze szkołą. Urządzono dwie zabawy taneczne, z których składki w sumie 6690 zł przeznaczano na pomoce naukowe. Komitet Rodzicielski przychodził szkole z pomocą także w urządzaniu imprez⁵¹².

W sprawozdaniu z działalności Komitetu Rodzicielskiego przy Szkole Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie za okres od 1 września 1966 do 31 sierpnia 1968 r. zaznaczono, iż jego aktywność opierała się na ramowym planie pracy trójek klasowych oraz planie prezydium, którego założenia dotyczyły przede wszystkim współpracy z kierownictwem szkoły i radą pedagogiczną przy podnoszeniu wyników nauczania i wychowania⁵¹³. Drugim założeniem w planie prezydium było szerzenie wśród rodziców wiedzy pedagogicznej i ideologicznej w celu „wychowania świadomego i dobrego obywatela PRL”. Te dwa założenia komitet realizował poprzez:

- 1) wygłaszanie referatów i pogadanek na zebraniach klasowych;
- 2) wybory trójek klasowych;
- 3) zebrania prezydium komitetu przynajmniej raz w miesiącu;
- 4) spotkania rad klasowych z prezydium, podczas których omawiano przebieg realizacji programu w poszczególnych klasach;
- 5) zebrania trójek klasowych wszystkich klas w celu omówienia wyników pracy za dany okres szkolny;
- 6) zebranie całego komitetu, na którym omawiano działalność trójek klasowych⁵¹⁴.

Komitet szkoły nr 5 udzielał pomocy funkcjonującym w na jej terenie organizacjom uczniowskim, wspierał organizowanie okolicznościowych imprez i wydarzeń szkolnych, a także zorganizował obchody Dnia Nauczyciela i Dnia Kobiet. W dwuletnim okresie sprawozdawczym działały następujące sekcje: sanitarno-gospodarcza (pięć osób), kulturalno-rozrywkowa (pięć osób), naukowo-oświatowa (cztery osoby), opieki nad harcerzami (trzy osoby). Pozostające w dyspozycji komitetu środki finansowe były wydatkowane przede wszystkim na dożywianie

znajdowały się następujące zadania: organizacja pracy szkoły, utworzenie Komitetu Obrońców Pokoju, urządzenie zbiórki na rzecz wczasów letnich dla dzieci i młodzieży.

⁵¹² Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1961–1963), protokół z 28 czerwca 1962 r., b.s. (AS).

⁵¹³ Protokoły zebrań rodzicielskich Szkoły Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie (1966–1970), sprawozdanie z działalności Prezydium Komitetu Rodzicielskiego za okres od 1 września 1966 do 31 sierpnia 1968 r., s. 1 (ANK/OT sygn. Sz.PKoś. 33).

⁵¹⁴ Tamże, s. 1–2.

uczniów, pomoce szkolne, pomoc dzieciom z ubogich rodzin, organizację imprez szkolnych, potrzeby administracyjno-gospodarcze szkoły⁵¹⁵.

Podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie w czerwcu 1972 r. kierownik Kazimierz Knapik omówił pracę komitetu, podkreślając, że jego przedstawiciele aktywnie włączali się w działalność społeczną szkoły. Z dobrowolnych świadczeń rodziców komitet opłacał wyżywienie biednych dzieci w świetlicy, dopłacał do prowadzonego dożywiania, zakupił magnetofon i mikrofon oraz pokrywał inne drobne wydatki związane z funkcjonowaniem szkoły⁵¹⁶. Inwestycje w bazę materialną i wyposażenie szkół były dość często wykazywane jako osiągnięcia w pracy komitetów przez urzędników administracji szkolnej, np. w 1961 r. Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie w sprawozdaniu ujął działania Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej nr 6, który przyczynił się do wyposażenia pracowni fizyczno-chemicznej, zaś komitety szkół nr 1 i nr 3 zakupiły maszyny do szycia, a komitet szkoły nr 2 telewizor⁵¹⁷.

Natomiast w sprawozdaniu z działalności Szkoły Podstawowej w Gromniku za rok szkolny 1973/1974 w zakresie aktywność komitetu zaznaczono:

Komitet Rodzicielski na początku roku ustalił dobrowolną składkę od rodziny w wysokości 30 zł. Za zebrane pieniądze urządzono młodzieży szkolnej zabawę noworoczną, zakupiono trochę słodczy na Dzień Dziecka oraz nagrodę książkową dla wyróżniających się w nauce na zakończenie roku szkolnego. Komitet Rodzicielski zorganizował uroczystość Dnia Nauczyciela i Dnia Kobiet dla grona nauczycielskiego. Członkowie Komitetu Rodzicielskiego pomagali także w rozwiązywaniu niektórych problemów gospodarczych⁵¹⁸.

Komitety wspomagały nauczycieli w pedagogizacji rodziców, prowadziły szkolenia oraz występowały w obronie uczniów, którzy ich zdaniem byli niesprawiedliwie oceniani. W listopadzie 1965 r. w Szkole Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie zastępca przewodniczącego Komitetu Rodzicielskiego przeprowadził szkolenie grona nauczycielskiego i personelu administra-

⁵¹⁵ Tamże, s. 3–4. Sprawę dożywiania Komitet Rodzicielski przy Szkole Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie omawiał między innymi podczas posiedzenia 28 października 1968 r. Ustalono wówczas, iż dożywianie będzie prowadzone od 3 listopada. Opłata miała wynosić 40 zł za pełne dożywianie i 12 zł za częściowe dożywianie w postaci gorącej herbaty, zaś od półroczna – szklanki mleka. Uzgodniono też, że pełne dożywianie składać się będzie z następujących artykułów: bułka z masłem lub serem, bułka słodka pieczona i pączki, wydawane na zmianę według jadłospisu układanego przez członków komitetu. Zob. Tamże, protokół nr 1 z 28 października 1968 r., s. 7.

⁵¹⁶ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1971–1972), protokół z 30 czerwca 1972 r., b.s. (AS).

⁵¹⁷ Sprawozdanie z działalności Inspektoratu Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie za rok 1961, s. 9 (ANK/OT sygn. WOT XIV/22).

⁵¹⁸ Księga protokołów Prezydium Gminnej Rady Pedagogicznej w Gromniku (1974–1976), protokół z 21 czerwca 1974 r., b.s. (AS).

cyjno-gospodarczego w zakresie problematyki bhp⁵¹⁹. Z kolei w październiku 1969 r. członkowie komitetu tej placówki szkolili rodziców na zebraniach ogólnych i klasowych z problematyki przestępczości nieletnich oraz odpowiedzialności za wychowanie i postępy w nauce dzieci⁵²⁰. Natomiast w sierpniu 1959 r. w Szkole Podstawowej w Gromniku Komitet Rodzicielski interweniował na forum Rady Pedagogicznej w obronie ucznia klasy VI, który nie uzyskał promocji do następnej klasy za sprawą oceny niedostatecznej z języka rosyjskiego. Komitet zwrócił się do kierownika szkoły z apelem, aby uczeń ten odpowiadał przed komisją. Grono pedagogiczne wyraziło zgodę na takie rozwiązanie. Członkowie komitetu zwrócili się także z pytaniem do rady, dlaczego aż 93 uczniów uzyskało oceny niedostateczne⁵²¹.

Zdarzały się też przypadki, iż komitety rodzicielskie nie wypełniały należycie swoich zadań. W sprawozdaniu z pracy przedstawiciela Rady Pedagogicznej w Komitecie Rodzicielskim Szkoły Podstawowej w Ryglicach w czerwcu 1964 r. nauczycielka Janina Jękot stwierdziła, że nie jest zadowolona z tegorocznej pracy komitetu. Według niej był on zbyt mało aktywny, w związku z tym winno się dążyć do nowych wyborów⁵²². Podobnie oceniana była działalność Komitetu Rodzicielskiego w Szkole Podstawowej w Rzepienniku Marciszewskim w 1969 r. W protokole posiedzenia Rady Pedagogicznej tej szkoły z 24 czerwca podsumowano jego pracę następująco:

Komitet Rodzicielski działający w szkole pracował zgodnie z planem. Trzeba jednak stwierdzić, że praca ta była wyrывkowa. Były trudności, aby uspołecnić wszystkich członków. Część z nich w ogóle nie podejmowała działań⁵²³.

W działalności komitetów rodzicielskich szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego często przejawiały się charakterystyczne dla rzeczywistości społeczno-oświatowej PRL elementy ideologizacji i upartyjnienia. Członkowie komitetów włączali się w organizację uroczystości szkolnych, które przeważnie odzwierciedlały ideały propagowane przez ówczesne władze państwowe. Np. w 1954 r. komitet Szkoły Podstawowej w Ryglicach aktywnie uczestniczył w przygotowaniu szkolnych obchodów rocznicy śmierci J. Stalina oraz uroczystości akcentujących

⁵¹⁹ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1964–1966), protokół z 30 listopada 1965 r., b.s. (AS).

⁵²⁰ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1969–1970), protokół z 2 października 1969 r., b.s. (AS).

⁵²¹ Księga protokołów Szkoły Podstawowej w Gromniku (1957–1960), protokół z 25 sierpnia 1959 r., b.s. (AS).

⁵²² Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1963–1965), protokół z 26 czerwca 1964 r., b.s. (AS).

⁵²³ Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Rzepienniku Marciszewskim (1967–1970), protokół z 24 czerwca 1969 r., b.s. (AS).

II Zjazd PZPR⁵²⁴. Z kolei w protokole z posiedzenia Rady Pedagogicznej tej szkoły z 20 listopada 1968 r. zaznaczono, iż wybór składu Komitetu Rodzicielskiego na rok szkolny 1968/1969 był uzgadniany z Gromadzkim Komitetem Partyjnym, co spowodowało, że weszło do niego aż 22 członków PZPR⁵²⁵.

Do tego aspektu funkcjonowania komitetów rodzicielskich odnosili się również przedstawiciele nadzoru pedagogicznego. 7 marca 1955 r. podczas powizytacyjnego posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie inspektor Augustyn Graniecki zarzucił kierownikowi i nauczycielom, iż nie zdołali ożywić działalności komitetu i nawiązać należytej współpracy z rodzicami:

Część Komitetu Rodzicielskiego ogranicza się tylko do udziału w zebraniach, nie bierze jednak czynnego udziału w życiu i działalności szkoły, szczególnie zaś w pracy szkoły na odcinku wychowania i kształtowania światopoglądu naukowego⁵²⁶.

Wizytując Szkołę Podstawową im. M. Konopnickiej w Tarnowie w listopadzie 1955 r. podinspektor Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, Jan Grabiec, pouczył członków komitetu i grono pedagogiczne, iż jednym z najważniejszych zagadnień ich współpracy na gruncie szkolnym jest realizowanie jednolitego frontu wychowawczego, zgodnego z polityką oświatową państwa⁵²⁷. Z kolei podczas wizytacji Szkoły Podstawowej w Tarnowcu w lutym 1972 r. podinspektor Stanisława Saletnik wytknęła członkom Komitetu Rodzicielskiego brak zaangażowania ideowego⁵²⁸.

Podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie z 8 lutego 1964 r. kierownik Wiktoria Rocznik przedstawiła sprawozdanie z udziału w konferencji kierowników szkół poświęconej między innymi krytycznej ocenie pracy komitetów rodzicielskich w Tarnowie i powiecie tarnowskim, ze szczególnym uwzględnieniem ich wkładu w proces wychowania. Z protokolarnego zapisu wynika, iż przedstawiciele miejscowej administracji szkolnej mieli wówczas dużo zastrzeżeń do wypełniania zadań wychowawczych przez komitety, zwłaszcza w placówkach funkcjonujących na wsi:

⁵²⁴ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954), protokół z 12 kwietnia 1954 r., b.s. (AS).

⁵²⁵ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1968–1969), protokół z 20 listopada 1968 r., b.s. (AS).

⁵²⁶ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 7 marca 1955 r., k. 150 (AS).

⁵²⁷ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej im. M. Konopnickiej w Tarnowie dokonanej 31 października oraz od 2 do 4 listopada 1955 r. przez podinspektora szkolnego ob. Grabca Jana (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

⁵²⁸ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Tarnowcu przeprowadzonej od 21 do 24 lutego 1972 r. przez podinspektora szkolnego ob. Stanisławę Saletnik (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

Komitety te w szkołach wiejskich albo zupełnie nie działają, albo też podejmują działalność typu imprezowego (zabaw, obchodów itp.). Nie na tym polega rola Komitetu Rodzicielskiego. Ma on być pomocnikiem szkoły przy realizacji postulatów świeckości nauczania, wpajania miłości do Polski Ludowej, zasad internacjonalizmu. Tak więc działalność komitetu ma polegać nie tylko na materialnym wyposażeniu szkoły, ale i ideologicznym współdziałaniu z nauczycielstwem w celu wychowania nowego pokolenia⁵²⁹.

Przedstawione cztery egemplifikacje ukazują, iż dla przedstawicieli ówczesnej administracji szkolnej w mieście i powiecie głównym kryterium oceny pracy wychowawczej komitetów rodzicielskich była przede wszystkim intensywność i efektywność jej ideologicznego oddziaływania na społeczność uczniowską i rodziców.

W listopadzie 1970 r. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego dokonało oceny działalności komitetów rodzicielskich w szkołach na terenie okręgu⁵³⁰. Do pozytywnych i permanentnie stosowanych form aktywności komitetów zaliczono:

- współdziałanie ze szkołami w organizowaniu uroczystości, rocznic i świąt państwowych;
- pomoc w organizowaniu wycieczek terenowych związanych z realizacją materiału programowego;
- pomoc w organizowaniu opieki socjalnej dla sierot i biednych dzieci, między innymi poprzez przyznawanie bezpłatnych posiłków, zapomóg i innych rodzajów wsparcia materialnego;
- fundowanie sztandarów szkolnych, pomoc materialna przy tworzeniu kącików pamięci narodowej i organizacji ceremonii nadawania imion szkołom;
- udzielanie pomocy szkole przy prowadzeniu wywiadów środowiskowych i interwencji;
- oddziaływanie na rodziców zaniedbujących obowiązki rodzicielskie⁵³¹.

Jako najaktywniejsze, mogące wykazać się dużymi osiągnięciami wskazane zostały komitety rodzicielskie szkół z terenu powiatów: chrzanowskiego, oświęcimskiego, wadowickiego, tarnowskiego, nowosądeckiego i miasta Jaworzna. Z kolei wśród niedocenionych i zbyt mało realizowanych przez komitety form działalności urzędnicy krakowskiego kuratorium wymienili:

- propagandę wizualną związaną z tematyką wychowania na terenie szkół (hasła, gazetki, transparenty, plansze);
- udział w pracach pozalekcyjnych dzieci i młodzieży przy udzielaniu pomocy w odrabianiu zadań domowych;
- prowadzenie pedagogizacji rodziców;

⁵²⁹ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1960–1964), protokół nr 6 z 8 lutego 1964 r., b.s. (AS).

⁵³⁰ Ocena działalności komitetów rodzicielskich w Krakowskim Okręgu Szkolnym, Kraków listopad 1970 r. /pow. w KOS za nr 1016/8/ (AKOK).

⁵³¹ Tamże, s. 3–4.

- współudział i pomoc szkole przy realizacji czynów społecznych;
- pomoc szkole w uświadamianiu rodzicom konieczności regularnego posyłania dzieci do szkoły;
- dbałość o zapewnienie atmosfery wychowawczej w domach rodzinnych, w tym warunków do odrabiania zadań domowych⁵³².

Oceniający odnieśli się również do pracy komitetów na poziomie klasowych rad rodziców, doceniając ich „autentyczną troskę o poziom dydaktyczno-wychowawczy dzieci i ich rodziców”. Jednocześnie jako częsty problem wskazywali sprowadzanie przez część nauczycieli roli rad klasowych do ich formalnego wyboru oraz zbierania składek na rzecz szkoły i klasy. W ocenie nie pominięto perspektywy ideologicznej, co znalazło swój wyraz w stwierdzeniu:

Praktyka wskazuje, że udział rodziców partyjnych podnosi rangę klasowej rady rodziców i pozwala realizować bardzo trudne tematy ideologiczne, światopoglądowe i społeczne⁵³³.

W zakresie działalności finansowo-gospodarczej komitetów do najczęściej stosowanych form pomocy materialnej w szkołach na terenie okręgu zaliczone zostały:

- dotacje finansowe i fundowanie pomocy naukowych do pracowni szkolnych;
- fundowanie nagród, zapomóg i stypendiów dla uczniów;
- dotacje na organizację imprez i uroczystości szkolnych;
- subwencjonowanie akcji dożywiania;
- zakup sprzętu audiowizualnego w postaci telewizorów, radioodbiorników, magnetofonów, adapterów, rzutników;
- fundowanie sztandarów dla szkół⁵³⁴.

Ewolucja działalności komitetów rodzicielskich w polskich szkołach po drugiej wojnie światowej doprowadziła do ograniczenia ich samorządności i inicjatywy oraz zinstrumentalizowania wobec polityki oświatowej władzy komunistycznej, a także nadania im funkcji pomocniczej względem potrzeb szkół. Brak stabilizacji w pracy komitetów oraz podkreślanie wymiaru ideologicznego w realizowanych przez nie zadaniach wychowawczych wpływały negatywnie na budowanie pozytywnych relacji szkoły z rodzicami. W takim kontekście aktywność komitetów rodzicielskich szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975 przejawiała się przede wszystkim w następujących obszarach: wsparcie gospodarcze i materialne szkół, gromadzenie funduszy, działalność opiekuńcza i wychowawczo-kulturalna, pośrednictwo w komunikacji z rodzicami oraz w mniejszym zakresie pomoc nauczycielom w poprawie wyników nauczania i w pedagogizacji rodziców.

⁵³² Tamże, s. 4–5.

⁵³³ Tamże, s. 5.

⁵³⁴ Tamże, s. 6.

Rozdział IV

Miejsko-powiatowy nadzór pedagogiczny nad działalnością dydaktyczno-wychowawczą szkół i nauczycieli

Nadzór pedagogiczny jest jednym z kluczowych elementów systemu zarządzania szkolnictwem (lub szerzej – oświatą). Z pojęciem tym identyfikowany jest ogół organów realizujących czynności nadzorcze. Czynności te wynikają z uprawnień kierowniczych administracji szkolnej¹. Jak syntetycznie ujął to w definicji z 1974 r. Mieczysław Pęcherski, czynności te polegają na:

sprawdzeniu i kontroli działalności pedagogicznej i administracyjno-gospodarczej placówek systemu oświaty i wychowania oraz organów administracji oświatowej, na analizie warunków jej wykonywania, na dokonywaniu oceny tej działalności i jej efektów, na udzielaniu pomocy nadzorowanym jednostkom oraz na zbieraniu i przekazywaniu informacji o stanie i sytuacji w określonym dziale oświaty².

W węższym zakresie nadzór pedagogiczny oznacza także czynność nadzorowania działalności pedagogicznej.

Podmiotem nadzoru pedagogicznego są pracownicy administracji szkolnej na poszczególnych szczeblach. Natomiast jego przedmiotem, działalność szkół i innych placówek oświatowych i wychowawczych oraz samych organów administracji szkolnictwa. Zadania nadzoru pedagogicznego ujmowane są w następujących dzie-

¹ Terminem „administracja szkolna” lub „administracja szkolnictwa” określa się administrację dotyczącą szkolnictwa i spraw związanych z wychowaniem, a także administrację wykonującą nadzór nad tym szkolnictwem, J. Homplewicz, *Problematyka prawna systemu oświaty i wychowania w PRL. Zagadnienia ustrojowo-organizacyjne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1968, nr 4, s. 16.

² M. Pęcherski, *Polityka oświatowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1975, s. 236; M. Pęcherski, A. Słowiński, *Słownik terminów i pojęć z zakresu organizacji szkoły i nadzoru pedagogicznego* [w:] *Program i metody pracy inspekcji szkolnej*, red. J. Wołczyk i in., Warszawa 1974, s. 452. Zob. też: W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, wyd. trzecie, Warszawa 1984, s. 189–190. Również współczesne definicje tego pojęcia akcentują funkcję kontrolną nadzoru w kontekście oceny jakości pracy szkół, placówek edukacyjnych i nauczycieli, a także funkcję wspomagania ich pracy oraz procesu doskonalenia zawodowego. C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 170.

dzinach: organizacyjna, kontrolna, oceny i doskonalenia działalności podległych placówek, koordynacyjna i informacyjna³. Innymi słowy przez pojęcie „nadzór pedagogiczny” można rozumieć grupę ludzi powołanych do wykonywania czynności polegających na wglądzie w życie szkół i placówek oświatowych oraz udzielaniu im porad bądź wydawaniu poleceń. Natomiast w drugim znaczeniu jest ono używane na określenie przedmiotu zainteresowań, funkcji, stylu, metod i technik nadzorowania szkół i placówek oświatowych przez osoby do tego uprawnione⁴.

Zasadniczo nadzór pedagogiczny jest wykonywany bezpośrednio – między innymi poprzez wizytacje i hospitacje w szkołach i placówkach oświatowych bądź pośrednio – na podstawie analizy sprawozdawczości i dokumentacji wytworzonej przez te instytucje.

W latach 1945–1975 realizowany przez terenowe organy administracji szkolnej nadzór pedagogiczny był jednym z najważniejszych czynników umożliwiających wdrażanie polityki oświatowej państwa polskiego i partii komunistycznej. Poddane w pierwszej kolejności procesowi wymiany kadr i indoktrynacji⁵ musiały one prowadzić swoją działalność w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości społeczno-politycznej, odchodząc przy tym od tradycji pracy inspektorów szkolnych⁶ i kuratorów okręgowych z okresu międzywojennego, jednocześnie implementując do systemu edukacji ludowego państwa polskiego wzorce radzieckie.

³ M. Pęcherski, *Polityka oświatowa...*, s. 236–237. Włodzimierz Goriszowski uporządkował perspektywę szkoły jako przedmiotu i podmiotu w działalności nadzoru pedagogicznego. W odniesieniu do form związanych z wypełnianiem przez jego pracowników funkcji kierowniczych, takich jak: planowanie, zarządzanie (organizowanie, polecanie), koordynowanie i kontrolowanie – szkoła występuje jako przedmiot pracy pedagogicznej; w odniesieniu do działań mających na celu poprawę jakości pracy szkoły (poprawę wyników pracy dydaktyczno-wychowawczej, kierowania szkołą, zwiększanie poczucia odpowiedzialności całego zespołu) – szkoła występuje jako podmiot pracy pedagogicznej nadzoru. Zob. W. Goriszowski, *Szkoła jako główny podmiot i przedmiot pracy nadzoru pedagogicznego* [w:] *Program i metody pracy inspekcji szkolnej...*, s. 66.

⁴ A. Smołaski, *Historyczne podstawy teorii organizacji szkolnictwa w Polsce*, t. 3: *Zagadnienia administracji edukacyjnej*, Kraków 1999, s. 43.

⁵ W tym kontekście warto przywołać wnioski z przyczynkowych badań Anny Paszkowskiej nad administracją szkolną w województwie gdańskim w pierwszych latach Polski Ludowej: „Wraz z umacnianiem się władzy partii komunistycznej zauważyć można rosnące znaczenie kryteriów politycznych w procesie oceny i doboru pracowników (administracji szkolnej – przyp. P.J.) przy jednoczesnym lekceważeniu ich rzeczywistych kompetencji i osiągnięć. Przestała wystarczać deklaracja poparcia dla linii politycznej obozu lewicowego i należyte wywiązywanie się z obowiązków służbowych, gdyż oczekiwano przede wszystkim całkowitego zaangażowania się po stronie ideologii komunistycznej”. A. Paszkowska, *Z badań nad administracją szkolną województwa gdańskiego w latach 1945–1950 (ze szczególnym uwzględnieniem nadzoru nad szkolnictwem podstawowym)* [w:] *Badania w historii oświaty i wychowania. Historia oświaty i wychowania w życiu badacza. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia prof. Józefa Żerko*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, W. Tłokiński, Gdańsk 2012, s. 217.

⁶ W okresie międzywojennym środowisko inspektorów szkolnych postrzegało rolę inspektora „jako odpowiedzialnego administratora szkolnictwa w powiecie, jednoczącego w zakresie swych prac oświatowo-szkolnych obowiązki urzędnika państwowego z obowiązkami fachowego pedagoga”, cyt.

Prawne aspekty funkcjonowania nadzoru pedagogicznego realizowanego przez terenowe organy administracji szkolnej

Wraz z podjęciem przez szkoły normalnej pracy dydaktyczno-wychowawczej i opiekuńczej pojawił się problem ich kontroli oraz nadzoru. Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych obowiązywały w tym zakresie przepisy z okresu międzywojennego, w tym Ustawa z 4 czerwca 1920 r. o tymczasowym ustroju władz szkolnych, w myśl której kontrola i nadzór nad szkołami należały do kompetencji kuratorów okręgowych⁷. 10 kwietnia 1945 r. minister oświaty wydał okólnik informujący o sposobie obsady stanowisk wizytatorów, inspektorów i podinspektorów⁸. Na tej podstawie kuratorzy zaczęli powoływać na te funkcje osoby, które nie zawsze posiadały niezbędne kwalifikacje do ich pełnienia. Wynikło to w dużej mierze z ówczesnej trudnej sytuacji kadrowej zarówno w oświacie, jak i w administracji szkolnej.

W systemie szkolnictwa Drugiej Rzeczypospolitej inspektorzy szkolni sprawowali nadzór pedagogiczny nad publicznym i prywatnym szkolnictwem powszechnym, administrowali publicznymi szkołami powszechnymi, ukierunkowywali ich działania pedagogiczne, kontrolowali wykonywanie zarządzeń wyższych władz szkolnych, współpracowali z organami samorządu szkolnego itd.⁹

Kluczowym aktem prawnym dotyczącym funkcjonowania lokalnych władz szkolnych było rozporządzenie ministra oświaty Czesława Wycecha z 13 marca 1946 r. w sprawie zakresu działania i kompetencji inspektorów szkolnych oraz organizacji wewnętrznej inspektoratów szkolnych¹⁰. W świetle zapisów tego rozporządzenia inspektor szkolny był odpowiedzialny za planowanie, organizowanie i realizowanie pracy nad rozwojem i upowszechnianiem oświaty na terenie powie-

za: G. Michalski, *Działalność Związku Inspektorów Szkolnych w Rzeczypospolitej Polskiej (1922–1939)* [w:] *Z dziejów polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2009, s. 185–186.

⁷ Ustawa z dnia 4 czerwca 1920 r. o tymczasowym ustroju władz szkolnych, Dz.U. 1920, nr 50, poz. 304.

⁸ Okólnik nr 11 Ministerstwa Oświaty z dnia 10 kwietnia 1945 r. w sprawie wniosków nominacyjnych na wizytatorów okręgowych, inspektorów i podinspektorów szkolnych, Dz.Urz. MO 1945, nr 1, poz. 29. W celu zapobiegania negatywnym decyzjom dotyczącym zarówno doboru kandydatów, jak i zmian w obsadzie personalnej minister oświaty wydał nowy okólnik z 8 czerwca 1949 r., w którym określił zasady obsadzania tych stanowisk. Oprócz wymaganych kwalifikacji zawodowych kandydat na wizytatora bądź inspektora miał dołączyć do akt opinie o swojej pracy społecznej i politycznej, zob. Okólnik nr 11 Ministerstwa Oświaty z dnia 8 czerwca 1949 r. w sprawie obsadzania stanowisk naczelników, starszych inspektorów, wizytatorów, kierowników oddziałów, inspektorów, inspektorów szkolnych, podinspektorów szkolnych i instruktorów, Dz.Urz. MO 1949, nr 8, poz. 150.

⁹ Zob. szerzej: M. Pyter, *Kształtowanie się prawnego systemu oświaty w Polsce w latach 1918–1939*, Lublin 2020, s. 185–186.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 13 marca 1946 r. w sprawie zakresu działania i kompetencji inspektorów szkolnych oraz organizacji wewnętrznej inspektoratów szkolnych, Dz.Urz. MO 1946, nr 2, poz. 45.

rzzonego mu powiatu lub miasta wydzielonego. Zakres działań inspektora obejmował: realizację powszechności nauczania i wychowania szkolnego; wychowanie przedszkolne; oświatę i kulturę dorosłych oraz organizację pracy w inspektoracie szkolnym, jak również opiekę nad zleconymi mu przez władze szkolne specjalnymi działami kształcenia młodzieży i wychowaniem pozaszkolnym. Inspektor szkolny miał obowiązek poznania powierzonego mu powiatu pod względem topograficznym, demograficznym, struktury społecznej, gospodarczym i kulturalnym. Na tej podstawie powinien właściwie, zgodnie z lokalnymi uwarunkowaniami i potrzebami, organizować publiczne szkolnictwo powszechne i sieć przedszkoli, a także czuwać nad przestrzeganiem powszechnego obowiązku szkolnego.

Jednym z zasadniczych zadań inspektora było również sprawowanie nadzoru nad szkołami powszechnymi, ich organizacją, stanem wychowania i nauczania. Inspektorzy działali, opierając się na podległych im inspektoratach szkolnych, które tworzyli podinspektorzy szkolni i pracownicy biurowi. Inspektor wyznaczał na podległym mu terenie rejony inspekcyjne, z których jeden powierzał sobie, zaś pozostałe poszczególnym podinspektorom. Mógł im także przydzielić dział specjalny, np. opiekę nad wychowaniem przedszkolnym na terenie odpowiedzialności inspektoratu lub całokształt spraw oświaty dla dorosłych. Inspektorzy wytyczali kierunek działalności podinspektorów w kwestiach organizacyjnych, pedagogicznych i administracyjnych, koordynowali ich pracę, a także zarządzali inspektoratami szkolnymi¹¹. Omawiane przepisy zastąpiły rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 8 marca 1938 r. o organizacji wewnętrznej obwodowych władz szkolnych, na treści którego w większości się opierały¹².

Przełom w funkcjonowaniu sektora administracyjnego w PRL oraz całkowitą implementację modelu radzieckiego w jego obszarze¹³ przyniosła Ustawa z 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej, która znosiła pozostałości samorządu terytorialnego, a także terenowe organy rządowej administracji ogólnej¹⁴. Rady narodowe przejęły zarówno władzę ustawodawczą, jak i wykonawczą. W myśl artykułu 12 tej ustawy, organami wykonawczymi i zarządzającymi stały się prezydium rad narodowych podporządkowane samym radom oraz prezydium rad wyższego stopnia, np. prezydium powiatowych rad narodowych podlegały w pionie prezydium wojewódzkich rad narodowych. Dla administracji szkolnej w terenie skutkiem omawianej ustawy była likwidacja kuratoriów

¹¹ Tamże.

¹² Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 marca 1938 r. o organizacji wewnętrznej obwodowych władz szkolnych, Dz.Urz. MWRiOP 1938, nr 3, poz. 58.

¹³ K. Miroszewski, *Samorząd terytorialny w Polsce Ludowej – likwidacja i próby odrodzenia* [w:] *Administracja państwowa i samorządowa w Polsce w ujęciu historyczno-prawnym. Wybrane zagadnienia*, red. E. Mreńca, P. Zientarski, B. Czwojdrak, Warszawa 2018, s. 158.

¹⁴ Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej, Dz.U. 1950, nr 14, poz. 130.

okręgów szkolnych i inspektoratów szkolnych. W ich miejsce tworzone wydziały oświaty prezydiów wojewódzkich i powiatowych rad narodowych¹⁵.

12 kwietnia 1950 r. minister oświaty wydał instrukcję w sprawie wizytacji szkół podstawowych przez inspektorów (podinspektorów szkolnych)¹⁶. Był to pierwszy akt prawny w Polsce Ludowej normujący sprawę nadzoru pedagogicznego w obszarze procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkołach¹⁷. Oprócz tego celem instrukcji było, jak podkreślił we wstępie podsekretarz stanu Henryk Jabłoński, zwrócenie uwagi na ideologiczną przebudowę szkoły podstawowej, która winna była oprzeć swoje programy nauczania na zasadach marksizmu-leninizmu, oraz zwrócenie większej uwagi na przygotowanie ideologiczne nauczycieli. Podsekretarz krytycznie ocenił też dotychczasową pracę inspektorów szkolnych. Stwierdził, że: szkoły były za mało wizytowane; wizytacje miały często charakter zbyt powierzchowny; inspektorzy nie zwracali dostatecznej uwagi na oblicze ideologiczne szkół; wizytacje zawierały za mało instruktażu ideologicznego; sprawozdania z ich przebiegu były ogólnikowe i nieprzemyślane. Ponadto uznał, iż inspektorzy szkolni nie zdają sobie sprawy w całej pełni z obowiązków i zadań, jakie na nich ciążyą¹⁸. Wspomniana instrukcja precyzowała założenia pracy wizytacyjnej, jej organizację i przebieg wizytacji. Głównym zadaniem wizytacji było kontrolowanie realizacji programu naukowego i wyników nauczania, organizacji pracy dydaktycznej i wychowawczej, realizacji obowiązku szkolnego, pracy kierownika szkoły i rady pedagogicznej, warunków materialnych pracy szkolnej, współpracy z komitetem rodzicielskim oraz organizacjami społecznymi i politycznymi, a także dokumentacji szkoły. W związku z sytuacją polityczną w kraju inspektorzy mieli więcej uwagi poświęcać wartościom ideologicznym i zawodowym nauczycieli.

17 lipca 1956 r. minister oświaty wydał kolejne zarządzenie regulujące pracę nadzoru pedagogicznego wprowadzające nową instrukcję w sprawie pracy wizytatorów szkół w wydziałach oświaty prezydiów rad narodowych¹⁹. Anulowało ono instrukcję z 12 kwietnia 1950 r. Nowa instrukcja określała zakres obowiązków wizytatora, organizację i warunki jego pracy oraz kwestię doskonalenia i doksztalcania. W jej świetle zasadniczym zadaniem wizytatorów było badanie i ocena

¹⁵ W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna w latach 1944–1950*, Piotrków Trybunalski 2010, s. 457.

¹⁶ Instrukcja z dnia 12 kwietnia 1950 r. w sprawie wizytacji szkół podstawowych. Załącznik 3 do Dz.U. MO 1950, nr 6. Została ona wprowadzona Zarządzeniem Ministra Oświaty z 12 kwietnia 1950 r. w sprawie wizytacji szkół podstawowych przez inspektorów (podinspektorów) szkolnych, Dz.Urz. MO 1950, nr 6, poz. 86.

¹⁷ D. Drynda, *Ewolucja nadzoru pedagogicznego w województwie śląskim i katowickim w latach 1922–1973*, Katowice 1980, s. 98.

¹⁸ Instrukcja z dnia 12 kwietnia 1950 r. w sprawie wizytacji szkół podstawowych..., Dz.Urz. MO 1950, nr 6, poz. 86.

¹⁹ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 17 lipca 1956 r. w sprawie pracy wizytatorów szkół w wydziałach oświaty prezydiów rad narodowych, Dz.Urz. MO 1956, nr 9, poz. 77.

działalności pedagogicznej i organizacyjnej szkół, a także instruowanie nauczycieli i kierowników szkół. Najważniejszą formą ich pracy w ramach nadzoru pedagogicznego pozostawała wizytacja. Jej przedmiot mógł być wycinkowy i dotyczyć wybranego problemu z działalności dydaktyczno-wychowawczej lub organizacyjno-gospodarczej szkoły bądź całościowy – w takim przypadku obejmowała ona całokształt pracy danej placówki. Każda wizytacja powinna zakończyć się podsumowaniem podczas powizytacyjnego posiedzenia rady pedagogicznej z omówieniem spostrzeżeń, wniosków i wydaniem zaleceń powizytacyjnych, które należało wpisać do protokołów posiedzeń rady. Wyniki kontroli wizytator był zobowiązany przedłożyć kierownikowi wydziału oświaty.

Dalsze zmiany w zarządzaniu szkolnictwem w PRL przyniosły postanowienia zawarte w Rozporządzeniu Rady Ministrów z 18 kwietnia 1958 r. będące między innymi wynikiem dyskusji podczas zjazdu oświatowego ZNP, jaki odbył się w Warszawie w maju 1957 r. Postulaty kierunkowe dotyczące przyszłej reorganizacji administracji szkolnej przedstawił wówczas profesor Uniwersytetu Warszawskiego, Tadeusz Pasierbiński, domagając się przede wszystkim jej usamodzielnienia w stosunku do prezydiów rad narodowych przy jednoczesnym ścisłym powiązaniu z samymi radami narodowymi²⁰. Na zjeździe zwracano uwagę na konieczność większej samodzielności pracowników nadzoru pedagogicznego w wydziałach oświaty, a także przywrócenia trójszczeblowej hierarchii administracji szkolnej: inspektorat – kuratorium – ministerstwo²¹. Dostrzegano także, iż dotychczasowe zbyt silne powiązanie wydziałów oświaty z radami narodowymi i terenowymi organami partii doprowadziło do wypaczenia idei nadzoru pedagogicznego w Polsce, bowiem koncentrował się on bardziej na zagadnieniach politycznych niż merytorycznych.

Wspomniane rozporządzenie Rady Ministrów przywracało, na poziomie województw oraz miast wydzielonych, kuratoria okręgów szkolnych jako organy administracji oświatowej, zaś w powiatach i miastach stanowiących powiaty – inspektoraty oświaty²². Rozwiązanie to sankcjonowało podwójne podporządkowanie terenowej administracji szkolnej, bowiem prezydiom rad narodowych nadal przysługiwały określone kompetencje w obszarze zarządzania szkolnictwem²³, ale

²⁰ T. Pasierbiński, *O podstawy reorganizacji administracji szkolnej* [w:] *Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r. – Warszawa*, red. S. Kwiatkowski i in., Warszawa 1958, s. 414.

²¹ D. Drynda, dz. cyt., s. 111.

²² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 kwietnia 1958 r. w sprawie kuratoriów okręgów szkolnych i inspektoratów oświaty, Dz.U. 1958, nr 25, poz. 104. 28 lutego minister oświaty wydał okólnik nr 9 w sprawie wizytowania gospodarki szkół i placówek oświatowo-wychowawczych przez pracowników nadzoru pedagogicznego, Dz.Urz. MO 1960, nr 4, poz. 53.

²³ Sprawy szkół i placówek oświatowo-wychowawczych zostały wymienione wśród zadań wojewódzkich i powiatowych rad narodowych w Ustawie z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych, Dz.U. 1958, nr 5, poz. 16; S. Majewski, *Kształtowanie się systemu zarządzania oświatą w Polsce od XVIII do XX wieku (zarys historyczny)*, „Studia Pedagogiczne Akademii Świętokrzyskiej” 2003, t. 14, s. 191. Kompetencje rad narodowych w zakresie zarządzania szkołami i placówkami oświa-

jednocześnie przywróconym instytucjom – kuratoriom i inspektoratom – rozszerzono zakres kompetencji i przyjęto inny sposób powoływania samych inspektorów szkolnych²⁴, co korelowało z postulatami zjazdu warszawskiego, aby „na stanowiska pedagogiczne w administracji szkolnej powoływano ludzi posiadających wysokie kwalifikacje zawodowe, naukowe i moralne”²⁵.

W myśl przepisów zawartych w omawianym rozporządzeniu Rady Ministrów do zadań inspektoratu należało organizowanie oświaty i nadzór nad nią na poziomie: przedszkoli, szkół podstawowych, placówek wychowania pozaszkolnego z wyłączeniem pałaców młodzieży; szkół i kursów ogólnokształcących dla dorosłych w zakresie szkoły podstawowej oraz innych form oświaty ogólnokształcącej dla dorosłych z wyłączeniem liceów; szkół przysposobienia rolniczego, placówek wczasów letnich dla dzieci i młodzieży, opieki nad dziećmi powyżej trzech lat z wyłączeniem zakładów wychowawczych, domów dziecka i domów wczasów dziecięcych²⁶. Rozporządzenie dopuszczało również tworzenie wspólnych inspektoratów dla powiatu i miasta, jeżeli liczba szkół i placówek oświatowo-wychowawczych na terenie miasta wynosiła mniej niż 40. Z kolei w 1961 r. Rada Ministrów, określając zasady tworzenia wydziałów przez prezydium rad narodowych, wymieniła w ich strukturze ponownie nazwę „wydział oświaty”²⁷.

W lutym 1968 r. ukazało się zarządzenie ministra oświaty i szkolnictwa wyższego regulujące zakres działania i organizację kuratoriów i wydziałów oświaty²⁸. W myśl tego zarządzenia do właściwości wydziałów oświaty (i kultury) należało

towo-wychowawczymi zostały doprecyzowane później w rozdziale trzecim Ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U. 1961, nr 32, poz. 160.

²⁴ Na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z 18 kwietnia 1958 r. inspektorów szkolnych powoływały i odwoływały prezydium wojewódzkich rad narodowych na wniosek kuratorów w porozumieniu z prezydiami właściwych rad narodowych.

²⁵ T. Pasierbiński, *O podstawy reorganizacji administracji szkolnej...*, s. 414.

²⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 kwietnia 1958 r. w sprawie kuratoriów okręgów szkolnych..., Dz.U. 1958, nr 25, poz. 104.

²⁷ Pozycja ósma w wykazie wydziałów prezydiów rad narodowych (załączniku do rozporządzenia) – Wydział oświaty i kultury, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 listopada 1961 r. w sprawie zasad tworzenia wydziałów przez prezydium rad narodowych, Dz.U. 1961, nr 53, poz. 300; K. Trzebiatowski, *Organizacja szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972, s. 354. O pewnej nieśpójności w nomenklaturze związanej z nazwami organów zarządzających szkolnictwem w terenie świadczy zapis w postanowieniach ogólnych zawartych w wytycznych w sprawie nadzoru pedagogicznego z maja 1971 r.: „Ilekcją w wytycznych jest mowa o wydziale oświaty, należy przez to rozumieć również wydział oświaty i kultury oraz inspektorat oświaty”. Zob. Wytyczne w sprawie nadzoru pedagogicznego nad działalnością szkół i placówek oświatowych, wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych podległych Ministrowi Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 31 maja 1971 r. w sprawie nadzoru pedagogicznego, Dz.Ur. MOiSW 1971, nr B–8, poz. 51.

²⁸ Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 24 lutego 1968 r. w sprawie ramowego zakresu działania i organizacji wewnętrznej kuratorium okręgu szkolnego i wydziału oświaty i kultury, Dz.Ur. MOiSW 1968, nr B–4, poz. 29.

przede wszystkim kierowanie sprawami szkół i placówek resortu oświaty i szkolnictwa wyższego podległych bezpośrednio prezydium powiatowych rad narodowych. Do spektrum tych spraw należało: instruowanie i nadzorowanie ich działalności pedagogicznej, finansowej i gospodarczej; dobór kadr; organizowanie dokształcania i doskonalenia zawodowego pracowników; zapewnienie bazy lokalowej i materialnej niezbędnej do prowadzenia zajęć w szkołach. W zakresie nadzoru pedagogicznego wydział miał kontrolować i dokonywać oceny działalności szkół i placówek w kwestiach takich jak: realizacja programów nauczania, organizacja pracy dydaktyczno-wychowawczej, przestrzeganie obowiązku szkolnego, wyników nauczania i wychowania. Ponadto do zadań wydziału związanych z nadzorem pedagogicznym należało między innymi: opracowywanie i realizowanie planów rozwoju podległych jednostek; opracowywanie i organizowanie sieci szkolnej; kontrola stanu higieniczno-sanitarnego i bezpieczeństwa pracy oraz warunków nauczania i wychowania; organizowanie i nadzorowanie działalności bibliotek, świetlic szkolnych i zajęć pozalekcyjnych odbywających się w podległych im szkołach i placówkach.

Wydziałem oświaty kierował inspektor szkolny. W uzasadnionych przypadkach mógł być powołany jako jego zastępca stały inspektor szkolny do spraw oświaty i wychowania. W strukturze wewnętrznej wydziałów zarządzenie dopuszczało możliwość tworzenia referatów i samodzielnych stanowisk pracy. W referacie do spraw nadzoru pedagogicznego zatrudnieni byli podinspektorzy szkolni, którzy kierowali i nadzorowali pracę szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych w przydzielonych im rejonach wizytacyjnych lub w zakresie określonych problemów²⁹. Z końcem 1973 r. nazwę „wydział oświaty i kultury” w nomenklaturze struktury organizacyjnej urzędów powiatowych zastąpiono nazwą „wydział oświaty i wychowania, kultury, kultury fizycznej i turystyki”³⁰.

Ważnym dokumentem regulującym i porządkującym zasady nadzoru pedagogicznego były wytyczne wprowadzone zarządzeniem ministra oświaty i szkolnictwa wyższego 31 maja 1971 r.³¹ Jako pracownicy pedagogiczni organów administracji szkolnej sprawujący nadzór pedagogiczny wymienieni w niej zostali: wizytatorzy ministerialni, wizytatorzy okręgowi, inspektorzy i podinspektorzy szkolni. Pracownicy nadzoru pedagogicznego wydziałów oświaty mieli sprawować nadzór nad działalnością podległych im szkół, zaś nadzór nad funkcjonowaniem wydziałów

²⁹ Tamże; K. Trzebiatowski, *Organizacja szkolnictwa w Polsce Ludowej...*, s. 355–356.

³⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 listopada 1973 r. w sprawie zasad organizacji urzędów terenowych organów administracji państwowej, Dz.U. 1973, nr 47, poz. 280, zob. poz. II.4. załącznika do niniejszego rozporządzenia pn. Wykaz wydziałów wchodzących w skład urzędów wojewódzkich, powiatowych i miejskich; W. Czyżowski, *Podstawy prawne tworzenia i funkcjonowania nadzoru pedagogicznego* [w:] *Program i metody pracy inspekcji szkolnej...*, s. 133.

³¹ Wytyczne w sprawie nadzoru pedagogicznego nad działalnością szkół i placówek oświatowych, wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych podległych Ministrowi Oświaty i Szkolnictwa Wyższego..., Dz.Ur. MOiSW 1971, nr B–8, poz. 51.

oświaty pozostawał w gestii pracowników kuratoriów. Jako podstawowe formy bezpośredniego nadzoru pedagogicznego w wytycznych z 31 maja 1971 r. wymienione zostały wizytacje, inspekcje i lustracje, zaś jako uzupełniające – narady, konferencje, kursy itp. Natomiast do pośrednich form zaliczono: analizy dokumentacji sprawozdawczo-statystycznej, analizy realizacji planów, usług i budżetu, dokumentacji sieci i organizacji szkół, spraw kadrowych, analizy sprawności kształcenia, wyposażenia szkół itp. Wizytacje pozostały zasadniczymi formami nadzoru. W wytycznych, obok indywidualnych, wprowadzono pojęcie wizytacji zespołowych mających na celu dokonanie „wszechstronnej i pogłębionej analizy i oceny zagadnień objętych zakresem działania danego organu administracji szkolnej lub szkoły”³². Z kolei poprzez inspekcje rozumiano kontrole doraźne, obejmujące zagadnienia pedagogiczne, administracyjno-organizacyjne i gospodarcze, a ich wyniki miały stanowić podstawę do oceny sytuacji bieżącej i określenia kierunku dalszych działań. Lustracje koncentrowały się na wybranych odcinkach działalności jednostek i wiązały się najczęściej z rozstrzygnianiem spraw wynikłych z powodu skarg, zażaleń itp.³³

Efektem końcowym pracy wizytujących miało być opracowanie pisemnego sprawozdania, które powinno zawierać: określenie celu, miejsca i czasu wizytacji; charakterystykę czynności wizytującego; uwagi o wykonaniu zaleceń z poprzedniej wizytacji; spostrzeżenia i uwagi o stanie i wynikach pracy wizytowanej jednostki; określenie aktualnych potrzeb, osiągnięć, braków i niedociągnięć w funkcjonowaniu wizytowanej placówki. Oprócz tego wizytujący byli zobowiązani sformułować wytyczne i zalecenia powizytacyjne. Miały one: wynikać z obiektywnej oceny pracy wizytowanej jednostki; wskazywać na osiągnięcia, błędy i uchybienia w pracy, na ich źródła i przyczyny; określić zadania wraz z terminami wykonania zaleceń powizytacyjnych.

Przepisy obejmujące zadania pracowników nadzoru pedagogicznego zawarte zostały również w Karcie praw i obowiązków nauczyciela z kwietnia 1972 r.³⁴ Stanowiła ona, iż:

Nauczyciele zatrudnieni w organach administracji szkolnej na stanowiskach pracowników nadzoru pedagogicznego kontrolują i oceniają funkcjonowanie szkół i odpowiednich jednostek administracji szkolnej, udzielają pomocy pracownikom tych jednostek w wykonywaniu ich funkcji dydaktyczno-wychowawczych i kierowniczych oraz czuwają nad zapewnieniem warunków pracy szkół³⁵.

³² Tamże.

³³ Tamże; J. Ryś, *Wpływ nadzoru pedagogicznego na rozwój zawodowy nauczycieli w okresie PRL-u* [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013, s. 112–113; J. Szymański, *Miejsce nadzoru pedagogicznego w systemie oświatowym* [w:] *Program i metody pracy inspekcji szkolnej...*, s. 156–157.

³⁴ Karta praw i obowiązków nauczyciela. Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r., Dz.U. 1972, nr 16, poz. 114.

³⁵ Tamże, art. 7, pkt 1.

W Karcie dokonano też istotnej korekty, mianowicie wojewódzkie rady narodowe utraciły na rzecz ministra oświaty i wychowania możliwość powoływania i odwoływania inspektorów szkolnych. Obsady tych stanowisk minister miał teraz dokonywać na wniosek prezydium właściwych rad narodowych. Natomiast w gestii kuratorów okręgów szkolnych pozostawiono powoływanie zastępców inspektorów, co odbywało się na wniosek prezydium powiatowych rad narodowych.

W aspekcie porządkowania podstaw prawnych nadzoru pedagogicznego Karta praw i obowiązków nauczyciela wdrożyła zasadę jednolitości zadań, obowiązków i uprawnień jego pracowników. Oznaczało to jednakowe ukształtowanie się tych spraw w całym pionie nadzoru – od ministerstwa począwszy, a na powiecie skończywszy³⁶.

W 1973 r. na szczeblu powiatowym powołane zostały zespoły wizytatorów metodyków przedmiotowych podporządkowane inspektorom szkolnym³⁷. Zespoły te realizowały zadania przewidziane dla pracowników nadzoru pedagogicznego, a także: instruowały i udzielały pomocy nauczycielom w zakresie danego przedmiotu; współdziałały w ustalaniu okresowych i sporadycznych ocen pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczycieli zatrudnionych w szkołach podległych inspektorowi szkolnemu; badały i oceniały poziom i wyniki nauczania w szkołach; przekazywały spostrzeżenia i zalecenia pokontrolne uczącym; występowały do inspektora z wnioskami o awans, nagrody oraz oceny wizytowanych nauczycieli; zgłaszały inspektorowi propozycje związane z tematyką doskonalenia zawodowego dla nauczycieli i kadry kierowniczej. Ponadto w tym okresie dokonano również przekształcenia okręgowych ośrodków metodycznych w zespoły wizytatorów przedmiotowo-metodycznych podległych kuratorom. Miały one sprawować nadzór pedagogiczny nad działalnością szkół, nauczycieli oraz zespołów wizytatorów przedmiotowo-metodycznych podporządkowanych inspektorom szkolnym w powiatach³⁸. W konsekwencji doprowadziło to do wykształcenia się dwóch rodzajów nadzoru – ogólnego i specjalistycznego³⁹.

³⁶ W. Czyżowski, *Podstawy prawne tworzenia i funkcjonowania nadzoru pedagogicznego...*, s. 138.

³⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 2 lipca 1973 r. w sprawie przepisów wykonawczych dotyczących praw, obowiązków i uposażenia nauczycieli, Dz.Urz. MOiW 1973, nr 12, poz. 100.

³⁸ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 21 grudnia 1972 r. w sprawie przekształcenia okręgowych ośrodków metodycznych, Dz.Urz. MOiW 1973, nr 2, poz. 7. Doprecyzowanie zadań i organizacji pracy wizytatorów metodyków nastąpiło z końcem czerwca 1975 r. Ministerstwo położyło wówczas nacisk na ich funkcję instruktazową i kierowanie doskonaleniem zawodowym uczących, Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 21 czerwca 1975 r. w sprawie powoływania i organizacji pracy oraz zadań i obowiązków wizytatorów metodyków, Dz.Urz. MOiW 1975, nr 7, poz. 73.

³⁹ J. Ryś, *Wpływ nadzoru pedagogicznego na rozwój zawodowy nauczycieli...*, s. 112.

Jednakże nadal podstawowym ogniwem nadzoru pozostawiali wizytatorzy rejonowi, którzy w stosunku do zespołów wizytatorów metodyków pełnili funkcję koordynacyjną⁴⁰.

W dalszej kolejności w kwestii zmian związanych z organizacją nadzoru pedagogicznego istotne znaczenie miało powołanie gminnych dyrektorów szkół, którzy stali się organami kontroli i nadzoru pierwszej instancji⁴¹. Powierzono im szeroki zakres działań obejmujących: kierowanie, instruowanie i nadzorowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej, finansowej i gospodarczej szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, opiniowanie doboru kadr, współorganizowanie do kształtowania i doskonalenia nauczycieli, pomoc w sprawach obejmujących bazę materialną, zaopatrywanie w pomoce naukowe, podręczniki oraz środki finansowe. Gminnych dyrektorów szkół powoływali i odwoływali inspektorzy szkolni w porozumieniu z naczelnikami gmin. Siedzibami gminnych dyrektorów szkół były szkoły zbiorcze zlokalizowane w siedzibie gminnych rad narodowych, którymi jednocześnie kierowali.

Sprawując nadzór nad szkolnictwem na terenie gminy, gminny dyrektor szkół miał zapewnić realizację na tym obszarze jednolitej polityki oświatowej państwa i jednolitego programu wychowania socjalistycznego określonego przez władze państwowe⁴². Ministerstwo nie określiło szczegółowych, odrębnych przepisów w zakresie obowiązków i kompetencji związanych z kontrolą pedagogiczną dla gminnych dyrektorów szkół, stąd podstawę prawną dla ich działalności w tym obszarze stanowiły obowiązujące wówczas akty prawne normujące te zadania kadry kierowniczej szkół podstawowych⁴³.

⁴⁰ J. Karpiński, *Metody pracy wizytatora [w:] Program i metody pracy inspekcji szkolnej...*, s. 398.

⁴¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 1972 r. w sprawie zadań, praw i obowiązków gminnego dyrektora szkół, Dz.U. 1972, nr 54, poz. 354.

⁴² Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 17 stycznia 1973 r. w sprawie określenia szczegółowego zakresu czynności gminnego dyrektora szkół oraz zakresu obowiązków, trybu i zasad powoływania zastępcy dyrektora i pracowników administracyjno-finansowych, Dz.Ur. MOiW 1973, nr 1, poz. 2; W. Czyżowski, *Podstawy prawne tworzenia i funkcjonowania nadzoru pedagogicznego...*, s. 141–144; J. Wołczyk, *Zbiorcza szkoła gminna*, Warszawa 1974, s. 96. Ministerstwo Oświaty i Wychowania zwracało uwagę na konieczność kierowania się przy wyborze kandydatów na gminnych dyrektorów szkół możliwością sprostania przez nich szerokim obowiązkom wymagającym doświadczenia i kompetencji, gdyż mieli oni nadzorować działalność przedszkoli, szkół ogólnokształcących stopnia podstawowego i średniego, zawodowych, nieszkolnych form kształcenia zawodowego, placówek oświatowo-wychowawczych i opiekuńczych, jak również kulturalnych na terenie gmin. W związku z tym kandydatami do pełnienia tych funkcji powinni być nauczyciele lub dyrektorzy posiadający co najmniej pięcioletni staż zawodowy i ukończone studia wyższe. Mieli wyróżniać się: „wysokim poziomem ideowo-politycznym i moralnym oraz zdolnościami organizacyjnymi”, Pismo okólne nr 4/72 Ministra Oświaty i Wychowania z 11 listopada 1972 r. w sprawie powołania gminnych dyrektorów szkół, s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XV/1, s. 497).

⁴³ J. Pająk, *Uwarunkowania systemu zarządzania zbiorczymi szkołami gminnymi*, Katowice 1981, s. 36.

Pragmatyka nadzoru pedagogicznego pracowników terenowej administracji szkolnej

W pierwszych powojennych miesiącach, od momentu ustabilizowania się pracy nadzoru pedagogicznego, rozpoczął się proces szkolenia jego kadry. Organizowano liczne konferencje dla inspektorów szkolnych. Pierwszą, przeprowadzaną 5 i 6 kwietnia 1948 r. przez Kuratorium Oświaty w Krakowie i skierowaną do inspektorów szkolnych, w całości poświęcono zagadnieniu wychowania fizycznego w szkole powszechnej⁴⁴. Otworzył ją kurator Stefan Białas⁴⁵, który w swoim przemówieniu podkreślał konieczność większej dbałości o zdrowie uczniów i zapewnienie im jak najkorzystniejszych warunków rozwoju. Część konferencji została także poświęcona kwestii współpracy inspektorów ze strukturami partyjnymi. W wydarzeniu uczestniczył między innymi delegat ministerstwa, wizytator Ludwik Denisiuk. Natomiast poprowadził je i moderował naczelnik Wydziału Szkolnictwa Powszechnego krakowskiego kuratorium, Franciszek Tumidajski, który wcześniej uczestniczył w naradach organizowanych przez Ministerstwo Oświaty.

Kolejna konferencja dla inspektorów została zorganizowana w dniach od 18 do 21 maja 1948 r. Przedmiotem obrad były następujące zagadnienia: organizacja roku szkolnego 1948/1949; opracowywanie sieci szkolnej w powiatach; dobór kadry kierowniczej i usprawnienie jej działań; zagadnienie analfabetyzmu; stan pedagogiki w Polsce Ludowej oraz konieczność powiązania jej ze współczesnymi warunkami politycznymi i społecznymi⁴⁶. Oprócz szkolenia inspektorów wizytatorzy kuratorium coraz częściej prowadzili wizytowanie szkół. W roku szkolnym 1947/1948 naczelnik Franciszek Tumidajski wizytował szkoły powszechne w następujących miejscowościach powiatu tarnowskiego: Siemiechów, Siedliska, Zbylitowska Góra oraz Szkołę im. S. Konarskiego w Tarnowie⁴⁷. Ówczesna praca zarówno wizytatorów, jak i inspektorów oraz podinspektorów w okręgu była oceniana pozytywnie przez kuratora Stefana Białasa. W swoim przemówieniu wygłoszonym 10 września 1948 r. z okazji rozpoczęcia roku szkolnego 1948/1949 kurator stwierdził, że przyczynili się oni do wzrostu poziomu całokształtu pracy szkół⁴⁸.

⁴⁴ Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1948, nr 5/6 (część nieurzędowa), s. 28.

⁴⁵ Stefan Białas sprawował urząd kuratora w latach 1947–1948. R. Ślęczka, *Szkolnictwo zawodowe Krakowa w latach 1945–1961*, Kraków 2003, s. 18, przyp. 3; tenże, *Szkolnictwo podstawowe Krakowa w latach 1945–1961*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1989, z. 131, s. 158; A. Grudziński, *Działalność dydaktyczno-wychowawcza szkół katolickich archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Lublin 2013, s. 89–90; M. Fortuna, *Szkolnictwo podstawowe w Okręgu Szkolnym Krakowskim (1945–1961)*, Kraków 1987, s. 54.

⁴⁶ Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1948, nr 5/6 (część nieurzędowa), s. 28–29.

⁴⁷ Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1948, nr 4, s. 17 (część nieurzędowa).

⁴⁸ Stan oświaty w województwie krakowskim. Przemówienie Kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego dr Stefana Białasa wygłoszone w dniu 10 września 1948 r. na posiedzeniu Komisji Oświa-

Po zakończeniu okupacji niemieckiej (od stycznia 1945 r.) funkcję inspektora szkolnego w powiecie tarnowskim pełnili: Franciszek Tomaszekiewicz, Stanisław Szymański, Franciszek Tumidajski (p.o. inspektor szkolny), Jan Figiel, Karol Nowosielski, Ignacy Czeżot (p.o. inspektor szkolny) i Augustyn Graniecki⁴⁹. Od stycznia 1951 r., po wejściu w życie Ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej, funkcjonowały osobno Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Kierownikami wydziału w powiecie byli Augustyn Graniecki (lata 1951–1959) i Jan Saletnik (lata 1959–1962). Z kolei w wydziale dla miasta Tarnowa funkcję tę sprawowali: Józef Chmielewski (krótko w 1951 r. i w latach 1957–1959), Karol Neiser (lata 1951–1956), Jan Grabiec (lata 1959–1960), Fryderyk Łazarz⁵⁰

towej przy Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Krakowie, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1948, nr 7 (część nieurzędowa), s. 12–13.

⁴⁹ Nazwiska inspektorów w latach 1945–1950 ustalono na podstawie analizy wybranej dokumentacji inspektoratu znajdującej się w zespole archiwalnym Inspektoratu Oświaty w Tarnowie w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Tarnowie oraz informacji zawartych w następujących źródłach i opracowaniach: Dz.Urz. MO 1947, nr 8, poz. 221 – Ruch służbowy, s. 395 – mianowanie Karola Nowosielskiego na inspektora szkolnego w Tarnowie z dniem 1 maja 1947 r. (wcześniej K. Nowosielski był kierownikiem Szkoły Powszechnej w Kalwarii Zebrzydowskiej i p.o. podinspektorem szkolnym do spraw oświaty i kultury dorosłych w Wadowicach); Dz.Urz. MO 1946, nr 12, poz. 412 – Ruch służbowy, s. 592 – 1 listopada 1946 r. Franciszek Tumidajski zostaje mianowany podinspektorem szkolnym w Tarnowie, wcześniej będąc p.o. inspektorem szkolnym w Tarnowie i kierownikiem Szkoły Powszechnej w Zakopanem; Dz.Urz. MO 1947, nr 8, poz. 221 – Ruch służbowy, s. 393 – od 1 kwietnia 1947 r. F. Tumidajski został mianowany wizytatorem w kuratorium KOS; Dz.Urz. MO 1946, nr 11, poz. 377 – Ruch służbowy, s. 531, Dz.Urz. 1948, nr 1, poz. 20 – Ruch służbowy, s. 23 – Augustyn Graniecki zanim trafił do powiatu tarnowskiego, od 1 września 1946 r. był podinspektorem szkolnym w Nowym Targu, po czym na własną prośbę został przeniesiony na równorzędne stanowisko do Miechowa, gdzie rozpoczął pracę z dniem 15 grudnia 1947 r.; Dz.Urz. MO 1949, nr 9, poz. 178 – Ruch służbowy, s. 234 – Karol Neiser, nauczyciel Szkoły Powszechnej w Cikowicach, został podinspektorem szkolnym do spraw oświaty i kultury dorosłych w Tarnowie 1 listopada 1948 r.; *Wykaz urzędów II i I instancji [drugiego i pierwszego stopnia, 17 grudnia 1947 rok] – Aneks nr 10* [w:] W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna...*, s. 550; W. Kołodziej, *Odbudowa szkolnictwa krakowskiego po zakończeniu II wojny światowej*, Toruń 2000, s. 88; M. Czosnyka, *Szkoła Podstawowa im. Ojca św. Jana Pawła II w Łęgu Tarnowskim. 150 lat historii i tradycji 1862–2012*, Łęg Tarnowski 2012, s. 91; por. F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 378.

⁵⁰ Fryderyk Łazarz – długoletni inspektor szkolny w Tarnowie i powiecie tarnowskim, przeniósł się do tego miasta z województwa opolskiego na własną prośbę po osobistej interwencji w Ministerstwie Oświaty. Jako przyczynę przeniesienia podano powody rodzinne i zdrowotne żony i dzieci. 1 września 1955 r. został kierownikiem Szkoły Podstawowej nr 7 w Tarnowie, zastępując na tym stanowisku Józefa Patrzałka. Pełnił tę funkcję do 1960 r., Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 18 listopada 1955 r. zawierające sprawozdanie z ruchu służbowego nauczycieli (ANK/OT sygn. WOT I/6); G. Kubacki, *Szkoła Podstawowa nr 7 im. S. Staszica* [w:] *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 12: *Zawale*, red. S. Potępa, Tarnów 2005, s. 104–106.

(lata 1960–1962). Po połączeniu wydziałów i powstaniu Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa (w 1973 r. Wydział Oświaty i Wychowania dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa; w 1974 r. Wydział Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Turystyki dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa) na stanowisko inspektora szkolnego powołany został Fryderyk Łazarz (lata 1962–1973), a później Stanisław Sak (lata 1973–1975)⁵¹.

8 listopada 1946 r. minister oświaty Czesław Wycech wydał rozporządzenie w sprawie podziału okręgów szkolnych na obwody szkolne. Weszło ono w życie 1 stycznia roku następnego⁵². Obwód Szkolny Tarnowski z siedzibą inspektoratu w Tarnowie obejmował powiat tarnowski i był jednym z szesnastu, na jakie podzielono wówczas obszar Okręgu Szkolnego Krakowskiego⁵³. W działających w tych obwodach inspektoratach zatrudnionych było łącznie 78 urzędników merytorycznych i 16 pomocniczych⁵⁴.

Na początku lat pięćdziesiątych, według przydziału czynności pracowników Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, inspektor szkolny⁵⁵:

- 1) ponosił odpowiedzialność za całokształt pracy i działalności wszystkich jednostek oświatowo-wychowawczych i kulturalno-oświatowych podległych inspektoratowi;

⁵¹ Nazwiska inspektorów (kierowników wydziału oświaty) w latach 1951–1975 ustalono na podstawie analizy wybranej dokumentacji inspektoratu znajdującej się w zespole archiwalnym Inspektoratu Oświaty w Tarnowie w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Tarnowie oraz informacji podanych przez inspektora szkolnego Fryderyka Łazarza i podinspektora Czesława Sterkowicza, zob. F. Łazarz, C. Sterkowicz, *Szkolnictwo podstawowe...*, s. 378. Po połączeniu miejskiego i powiatowego wydziału oświaty inspektor Jan Saletnik we wrześniu 1962 r. został przeniesiony na stanowisko kierownika Szkoły Podstawowej nr 16 w Tarnowie, C. Sterkowicz, *Saletnik Jan (1911–1980)* [w:] *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 12..., s. 228.

⁵² Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 listopada 1946 r. o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne, Dz.U. 1947, nr 12, poz. 48.

⁵³ Wykaz obwodów szkolnych. Załącznik do rozporządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 listopada 1946 r., Dz.U. 1947, nr 12, poz. 48.

⁵⁴ W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna...*, s. 231, tab. 1.

⁵⁵ Przydział czynności pracowników Inspektoratu Oświaty Tarnów-Miasto (Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie), s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XIV/88). Po powstaniu Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie w styczniu 1951 r. obsada stanowiska jego kierownika nastąpiła dopiero 5 lutego. W pierwszym roku działalności personel wydziału składał się jedynie z czterech osób, łącznie z kierownikiem, i żadna z nich nie pracowała wcześniej w administracji szkolnej. Przeznaczony przez Prezydium MRN na potrzeby wydziału lokal posiadał cztery pokoje. Został on umeblowany, a jego pracownicy samodzielnie, w ramach współzawodnictwa komórek organizacyjnych prezydium oraz czynu pierwszomajowego, uporządkowali pomieszczenia i doprowadzili je do estetycznego wyglądu. Obydwa wydziały – miejski i powiatowy, ściśle ze sobą współpracowały, zob. Materiały dotyczące działalności Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie (ANK/OT sygn. WOT I/23).

- 2) prowadził nadzór pedagogiczny w wyznaczonym przez siebie rejonie wizytacyjnym;
- 3) reprezentował Inspektorat Oświaty w Tarnowie na zewnątrz;
- 4) utrzymywał łączność i współpracował z oddziałem powiatowym ZNP, prezydium Miejskiej Rady Narodowej i odnośnymi komisjami radzieckimi oraz organizacjami politycznymi i społecznymi funkcjonującymi w mieście.

W ówczesnej strukturze wydziału przewidziane były dwa stanowiska zastępców inspektora szkolnego – jedno do spraw oświaty, drugie do spraw kulturalno-oświatowych. W przydziale czynności zastępcy inspektora szkolnego do spraw oświaty wyszczególniono dla niego następujące zadania:

- 1) zastępowanie inspektora szkolnego w czasie jego nieobecności w miejscu pracy, w zakresie całokształtu zagadnień oświatowych;
- 2) koordynowanie pracy zespołu pedagogicznego;
- 3) prowadzenie nadzoru pedagogicznego w przydzielonym mu rejonie wizytacyjnym;
- 4) współpracę i utrzymywanie kontaktu z organizacjami młodzieżowymi⁵⁶.

Reorganizowany wówczas Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej składał się z: Referatu Administracyjno-Finansowego, Referatu Kadr i Szkolenia, Referatu Planowania i Inwestycji, Referatu Przedszkoli, Referatu Szkolnictwa Podstawnego i Specjalnego, Referatu Oświaty Dorosłych, Referatu Opieki nad Matką i Dzieckiem, Referatu Wychowania Fizycznego, Referatu Akcji Socjalnej⁵⁷.

Statut Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie z końca grudnia 1963 r. precyzował następujący zakres działania tego „terenowego organu administracji państwowej do spraw oświaty i wychowania”:

- 1) kierowanie sprawami szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych należących do właściwości Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie;

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Plan pracy Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie za I kwartał 1951 r. (ANK/OT sygn. PPRN. T 33.267.495). Na podstawie rzeczowego wykazu akt do celów kancelaryjnych zatwierdzonego przez Prezydium PRN w Referacie Szkolnictwa Podstawnego wyodrębniono następujące teczki spraw: 1. Przepisy i zarządzenia ogólne; 2. Sprawozdania ogólne i statystyka; 3. Plany pracy i sprawozdania z ich wykonania; 4. Wizytacje i kontrola; 5. Sprawozdania z wizytacji szkół; 6. Sieć szkół podstawowych oraz specjalnych; 7. Organizacja szkół; 8. Potrzeby rzeczowe szkół /remonty, budowa, rozbudowa/; 9. Radiofonizacja szkół; 10. Elektryfikacja szkół; 11. Komitety rodzicielskie; 12. Komitety opiekuńcze; 13. Komisje oświatowe; 14. Organizacje szkolne /uczniowskie/; 15. Obowiązek szkolny; 16. Świadectwa szkolne; 17. Lokale szkolne; 18. Gospodarcze sprawy szkół; 19. Grunty i ogrody szkolne; 20. Wystawy; 21. Pomoce naukowe; 22. Biblioteki szkolne i czasopisma; 23. Boiska szkolne; 23. Higiena; 25. Różne. Pismo Referatu Organizacyjnego Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie z 7 kwietnia 1952 r. dotyczące rzeczowego układu akt/teczek/dla celów kancelaryjnych (ANK/OT sygn. PPRN. T 33.267.885).

- 2) sprawowanie i realizację planów zmierzających do stałego i wszechstronnego rozwoju szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, opiekuńczo-wychowawczych oraz innych form opieki nad dziećmi i młodzieżą;
- 3) zarządzanie majątkiem szkół i placówek;
- 4) troskę o warunki bytowe pracowników szkół i placówek;
- 5) organizowanie kształcenia oraz doskonalenia kadr szkół i placówek;
- 6) organizowanie, nadzorowanie i kontrolowanie podległych mu szkół i placówek w zakresie ich działalności pedagogicznej, gospodarczej i finansowej oraz instruowanie pracowników tych szkół i placówek w tym wymiarze⁵⁸.

Struktura tego wydziału obejmowała pięć referatów i dwa samodzielne stanowiska pracy tj.: referat szkolnictwa podstawowego, licealnego i przedszkoli, referat opieki nad dzieckiem, referat kadr, referat ogólny, referat budżetowo-księgowy, samodzielne stanowisko do spraw oświaty dorosłych, samodzielne stanowisko do spraw szkolnictwa zawodowego⁵⁹. Na czele wydziału stał inspektor szkolny, zaś zastępował go stały zastępca do spraw oświaty i wychowania, który jednocześnie kierował referatem szkolnictwa podstawowego, licealnego i przedszkoli. Inspektor szkolny kierował całym wydziałem oraz działalnością podległych mu szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, ponosił odpowiedzialność za ich pracę, a także współpracował z właściwymi komisjami powiatowej i miejskiej rady narodowej, a w ważniejszych sprawach był zobowiązany do zasięgania ich opinii. Ponadto inspektor zatrudniał, przenosił i zwalniał nauczycieli, wychowawców, kierowników i dyrektorów podległych szkół oraz innych placówek oświatowo-wychowawczych⁶⁰.

Podinspektorzy szkolni kierowali i nadzorowali działalność szkół i innych placówek w przydzielonych im rejonach wizytacyjnych, a także instruowali ich pracowników. Za swoją pracę ponosili odpowiedzialność przed inspektorem szkolnym. Natomiast kierownicy referatów kierowali pracą referatów i ponosili odpowiedzialność, podobnie jak zatrudnieni na samodzielnych stanowiskach, przed inspektorem szkolnym⁶¹.

Referat szkolnictwa podstawowego, licealnego i przedszkoli kierował bezpośrednią działalnością: przedszkoli, szkół podstawowych, liceów ogólnokształcących, powiatowego ośrodka metodycznego. Ponadto do zadań tej komórki wydziału należało:

- 1) nadzorowanie realizacji powszechności nauczania, prowadzenie rejestru dzieci w wieku szkolnym uznanych za niezdolne do nauki w szkole podstawowej celem kierowania ich do szkół (klas) specjalnych;

⁵⁸ Statut Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie. Załącznik do uchwały Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie z 31 grudnia 1963 r., s. 1, § 1 (ANK/OT sygn. WOT XIV/88).

⁵⁹ Tamże, s. 2, § 2.

⁶⁰ Tamże, s. 2, § 3.

⁶¹ Tamże, s. 3, § 3.

- 2) kierowanie i nadzorowanie działalności pedagogicznej szkół;
- 3) organizowanie i nadzorowanie działalności bibliotek w podległych szkołach;
- 4) w zakresie uregulowanym odrębnymi przepisami sprawowanie nadzoru nad szkołami prowadzonymi przez innych ministrów oraz szkołami i placówkami niepaństwowymi;
- 5) współdziałanie z właściwymi komórkami wydziału w nadzorowaniu wykonywania planu usług i budżetu w podległych szkołach;
- 6) badanie działalności gospodarczej szkół oraz zapewnienie podległym szkołom i placówkom kadrowych, materialnych, sanitarno-higienicznych i bezpiecznych warunków pracy i nauki;
- 7) współdziałanie z referatem ogólnym w zakresie spraw związanych z zaopatrzeniem szkół w pomoce naukowe, sprzęt, narzędzia, meble i inne urządzenia do prawidłowej organizacji procesu nauczania i wychowania;
- 8) kontrolowanie dożywiania i innych form opieki nad dziećmi;
- 9) współdziałanie z właściwymi komórkami organizacyjnymi wydziału w kierowaniu czynnych nauczycieli i innych pracowników do zakładów kształcenia nauczycieli, na studia dla pracujących w celu podnoszenia ich kwalifikacji zgodnie z potrzebami szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych;
- 10) współdziałanie z ośrodkiem metodycznym w zakresie doskonalenia kadr pedagogicznych w szkołach i innych placówkach bezpośrednio podległych⁶².

Trudne realia funkcjonowania szkół powszechnych krótko po zakończeniu działań wojennych i okupacji ilustruje wizytacja szkoły na Rzędzinie, przeprowadzona 24 listopada 1945 r. przez inspektora szkolnego Franciszka Tumidajskiego. Kierownikiem tej placówki był wówczas Kazimierz Łysek, któremu wizytujący zarzucił brak odpowiedniego nadzoru nad normalnym funkcjonowaniem szkoły. W toku czynności kontrolnych inspektor stwierdził: ograniczenie godzin lekcyjnych do 35 minut przy równoczesnym niewykorzystaniu wszystkich dostępnych sal lekcyjnych; przedłużanie przez nauczycieli przerw i dalsze skracanie i tak już okrojonych czasowo jednostek lekcyjnych; brak miesięcznych rozkładów materiału i zapisów lekcji w dziennikach lekcyjnych; brak nadzoru kierownika nad planowaniem pracy dydaktycznej przez nauczycieli oraz prowadzeniem dzienników lekcyjnych. Inspektor nakazał w trybie natychmiastowym: przywrócić przepisowy wymiar czasu przewidziany na realizację lekcji; ograniczenie przerw międzylekcyjnych; uzupełnienie dzienników lekcyjnych; właściwy nadzór nad pracą dydaktyczną nauczycieli; ściśle stosowanie się kierownika do przepisów zawartych w regulaminie dla kierowników publicznych szkół powszechnych⁶³.

Inny przypadek nieprawidłowego funkcjonowania wykazała wizytacja szkoły o dwóch nauczycielach w Gumniskach, jaką 20 marca 1947 r. przeprowadził in-

⁶² Tamże, s. 3–4, § 4.

⁶³ Sprawozdanie z wizytacji Publicznej Szkoły Powszechnej w Rzędzinie gm. Gumniska, odbytej 24 listopada 1945 r. przez inspektora szkolnego Franciszka Tumidajskiego (ANK/OT sygn. WOT I/16).

spektor szkolny Jan Figiel⁶⁴. Cele wizytacji zostały sprecyzowane jako zbadanie: powszechności nauczania, organizacji pracy pedagogiczno-dydaktycznej, właściwej realizacji nowych programów oraz dotychczasowych wyników pracy w poszczególnych klasach. Z opisu przebiegu wizytacji wyłania się ówczesny sposób pracy przedstawiciela administracji szkolnej, jak również niekorzystny obraz funkcjonowania tej konkretnej szkoły:

Przybycie do szkoły o godz. 7.30. Kilka minut potem otwarto szkołę. Uczeń kl. III-ciej Pasek Józef palił w piecu sali szkolnej. Do godz. 8-mej przybyło 5-ciu uczniów, odpowiedzieli, że nauka u nich rozpoczyna się później, bo pani przychodzi późno. Ponieważ do godz. 8-mej nie przybyła żadna z sił do szkoły, od tej chwili wizytujący przeglądał obecnym i nadchodzącym dzieciom kl. III wypracowania pisemne i podręczniki szkolne. Dzieci przychodziły do szkoły do godz. 8.35. O godz. 8.30 wizytujący odmówił z dziećmi modlitwę i przystąpili do nauki. O godz. 8.35 dowiedziałem się, że Kierowniczką w czwartki nie ma lekcji i do szkoły w tym dniu nie przychodzi. Ponieważ Kierowniczką akta szkolne i dzienniki z kl. I i III-ciej zamknęła w szafie, i tak klucza od szafy, jak i kierownictwa nie powierzyła drugiej sile, nie można było przeprowadzić według założonego planu wizytacji szkoły. Zbadano zatem tylko stan nauki z języka polskiego i rachunków w kl. III-ciej. Zhospitowano lekcję przyrody i historii w tej klasie / prowadząca naucz. Dyrłagowa [Michalina Dyrłaga – przyp. P.J.] / i przeglądnęto dziennik lekcyjny kl. II-giej⁶⁵.

W swoim sprawozdaniu Jan Figiel wyodrębnił spostrzeżenia z pobytu w szkole w Gumniskach i częściowej jej wizytacji oraz zarządzenia powizytacyjne. W tym pierwszym obszarze uznał, że: praca pedagogiczno-dydaktyczna w tej placówce nie jest zorganizowana; kierownictwo szkoły nie stosuje się do instrukcji władz szkolnych; poziom nauki z języka polskiego i rachunków w klasie III jest słaby; wypracowania pisemne w tej klasie nie odpowiadają wszystkim rodzajom prac pisemnych określonych w programach nauki; poprawa zeszytów jest pobieżna, a same zeszyty i książki są nieobłożone i brudne; dziennik lekcyjny z klasy II jest niewłaściwie prowadzony; w zachowaniu dzieci zaobserwowane zostały bójki, krzyki i płacze – stan wychowawczy szkoły jest zupełnie niezadowolający. W związku z tym wydane zostały następujące zarządzenia powizytacyjne:

1. Kierownictwo szkoły zapoznać się powinno z instrukcją dla Kierowników szkół i obowiązki swoje spełniać dokładnie, by nie dopuścić do podobnych wypadków.
2. Naukę rozpoczynać w myśl zarządzeń Władz szkolnych o godz. 8-mej.
3. Pracę wychowawczą i naukową organizować należy.
4. Dzienniki lekcyjne prowadzić ściśle i dokładnie, w myśl zaleceń wydanych na konferencji gminnej z nauczycielstwem gminy Gumniska.
5. Podnieść poziom nauki w kl. III-ciej przez wprowadzenie aktywizujących ucznia form pracy.

⁶⁴ Sprawozdanie z wizytacji szkoły o dwóch naucz. w Gumniskach, dokonanej 20 marca 1947 r. przez inspektora szkolnego ob. Figla Jana (ANK/OT sygn. WOT I/16).

⁶⁵ Tamże.

6. Bacniejszą uwagę zwrócić na wypracowania pisemne uczniów w szkole. Ćwiczenia te obejmować winny wszystkie formy ćwiczeń przewidziane programem i winny być poprawiane.
7. Starać się o estetyczny wygląd zeszytów i książek uczniów⁶⁶.

Pomimo negatywnych wyników kontroli Szkoły Powszechnej w Gumniskach poziom jej pracy nie uległ znaczącej poprawie. Ten stan rzeczy wykazała wizytacja przeprowadzona 12 marca 1949 r. przez podinspektora szkolnego Edwarda Kozika⁶⁷. Wizytujący stwierdził dalsze spóźnianie się na lekcje nauczycieli i rozpoczynanie przez nich zajęć nawet z półgodzinnym opóźnieniem. Brak było rocznych ramowych planów dla poszczególnych klas, a także planów wychowawczych; dzienniki prowadzono niesystematycznie; nauczyciele nie przygotowywali się należycie do lekcji. Również poziom wiadomości uczniów przedstawiał wiele do życzenia:

Dzieci na pytanie – kto rządzi Polską – odpowiedziały, że wójt. Miało to miejsce w III klasie. – Nie widać w gronie nauczycielskim poważnego traktowania swoich obowiązków zawodowych⁶⁸.

Ponadto podinspektor wykazał praktyczny zanik czytelnictwa w tej szkole (choć posiadała ona bibliotekę), a także uchybienia w prowadzeniu kancelarii szkolnej.

Z kolei w Szkole Podstawowej im. Marii Konopnickiej w Tarnowie w dniach 20, 21 i 24 stycznia 1949 r. wizytację przeprowadził podinspektor Ignacy Czecht⁶⁹. Swoje uwagi przedstawił na posiedzeniu rady pedagogicznej 28 stycznia 1949 r. Dotyczyły one prowadzenia dokumentacji szkolnej, dzienników lekcyjnych i arkuszy ocen, podziału planu kierownika szkoły na dwa działy: naukowy i administracyjny, motywowania ocen niedostatecznych, metod prowadzenia zajęć lekcyjnych i starannego przygotowania się nauczycieli do prawidłowego ich realizowania, pobudzania uczennic klas starszych do samodzielnego wypowiadania się. Na pozytywne podkreślenie zasługiwał stan czytelnictwa uczniów oraz praca biblioteki, organizowane wycieczki oraz dbałość o higienę szkolną.

W marcu 1949 r. podinspektor Edward Kozik wizytował Szkołę Powszechną w Świebodziń-Kłokowej⁷⁰. Miała ona na celu: zbadanie organizacji pracy szkolnej, planów wychowawczych i dydaktycznych, stanu czytelnictwa w szkole oraz

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Sprawozdanie z wizytacji Publicznej Szkoły Powszechnej w Gumniskach przeprowadzonej 12 marca 1949 r. przez podinspektora szkolnego ob. Kozika Edwarda (ANK/OT sygn. WOT I/16).

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły im. Marii Konopnickiej w Tarnowie (1949–1951), protokół z 28 stycznia 1949 r., b.s. (AS).

⁷⁰ Sprawozdanie z wizytacji Publicznej Szkoły Powszechnej w Świebodziń-Kłokowej przeprowadzonej 21 marca 1949 r. przez podinspektora szkolnego ob. Kozika Edwarda (ANK/OT sygn. WOT I/16).

kancelarii kierownika szkoły. W ramach wizytacji podinspektor hospitał lekcję geografii i lekcję rachunków w klasach łączonych V i VI; lekcję języka polskiego w klasach łączonych II i III; lekcję gimnastyki w klasie IV oraz lekcję języka polskiego w klasie I. Podczas hospitacji zwrócił uwagę na konieczność lepszego przygotowywania się nauczycieli do lekcji oraz na stosowaną przez nich przestarzałą „metodę pytanową”. Miał zastrzeżenia do realizacji lekcji w klasach łączonych, gdyż uczącej w nich brakowało czasu na skontrolowanie prac uczniów w czasie cichych zajęć. Przy omówieniu lekcji zauważył, że dzieci wypowiadają się zdaniami urywanymi. Z kolei w klasie III uznał, iż ucząca języka polskiego mylnie tłumaczy wyrazy. W związku z tym zalecił kierownikowi, aby ten dopilnował lepszego przygotowywania się sił nauczycielskich do lekcji, a uczniowie mieli możliwości swobodnego wypowiadania się w trakcie zajęć. Przy nauce języka polskiego zaznaczył, że mają być stosowane wszystkie formy ćwiczeń przewidziane programem nauczania w poszczególnych klasach. W klasach łączonych zajęcia ciche mają być zawsze kontrolowane z końcem godziny. Natomiast przy nauce geografii i historii zalecił aktualizację pewnych treści nauczania.

Wizytujący dokonał też sprawdzenia dokumentacji szkolnej. Zauważył w klasach łączonych V i VI brak wpisów tematów lekcji, wycieczek, uroczystości i pracy wychowawczej, w tym brak omówień podczas lekcji tych uroczystości, które były zalecane okólnikami Inspektoratu Szkolnego w Tarnowie. W klasach łączonych V i VI oraz klasie I nie było planów wychowawczych. Uczący nie poprawiali na bieżąco zeszytów przedmiotowych uczniów. Także w zakresie prowadzenia kancelarii podinspektor wykazał uchybienia. Szkoła nie posiadała planów dydaktyczno-wychowawczych, kronika nie miała wpisów od 1943 r. Ponadto kierownik przyjął do szkoły bez zezwolenia inspektora szkolnego dwoje uczniów z rocznika 1942, z czego wizytujący nakazał mu wytłumaczyć się na piśmie. Podinspektor zalecił kierownikowi w najbliższym czasie dokonać kontroli wszystkich zeszytów uczniowskich, przeprowadzić hospitałę lekcji w poszczególnych klasach, przeglądnąć dzienniki lekcyjne i uzupełnić braki przy jednoczesnym zwróceniu uwagi, czy zapisy rozkładów materiałów miesięcznych pokrywają się z programem nauczania.

24 kwietnia 1953 r. w Szkole Podstawowej w Ryglicach odbyło się nadzwyczajne posiedzenie rady pedagogicznej. Przedmiotem obrad były spostrzeżenia powizytacyjne podinspektora Wojciecha Smulskiego⁷¹. Uwagi negatywne dotyczyły niestannego prowadzenia dzienników lekcyjnych, niewłaściwego planowania wycieczek, konieczności lepszego wykorzystania pomocy naukowych, niskiego poziomu higieny osobistej uczniów, a także niskiego stopnia upolitycznienia szkoły. Do zalet wizytujący zaliczył dobre metodyczne i merytoryczne przygotowanie nauczycieli do prowadzenia zajęć lekcyjnych i prawidłowo sporządzane konspekty lekcji.

⁷¹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954), protokół z 24 kwietnia 1953 r., b.s. (AS).

Źródłem do poznania działalności pracowników nadzoru pedagogicznego w wydziałach oświaty są przede wszystkim sprawozdania z realizowanych przez nich wizytacji. Z czasem stawały się one coraz bardziej obszerne, schematyczne, co między innymi było wynikiem systematycznie postępującej biurokratyzacji pracy wizytatorów. Natomiast drugim wartościowym źródłem ukazującym ich działalność są protokoły powizytacyjnych posiedzeń rad pedagogicznych, wchodzące w skład dokumentacji szkolnej. Poszerzają one perspektywę poznawczą w obszarze dokonywanej przez wizytujących analizy pracy dydaktycznej i wychowawczej szkół, w tym zawierają ich uwagi wynikające z hospitacji jednostek lekcyjnych.

Tabela 125. Ocena opisowa pracy dydaktycznej nauczycieli Szkoły Podstawowej w Tuchowie dokonana przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie podczas wizytacji w marcu 1955 r.

Lp.	Przedmiot	Uwagi, spostrzeżenia i zalecenia powizytacyjne
1	2	3
1.	Matematyka	Przygotowanie do lekcji odbija się dodatnio na wynikach nauczania. W klasach starszych przygotowania są syntetyczne, w niższych zbyt szczegółowe – rozwlekłe, np. w klasie IV a przy temacie „dzielenie liczby dwucyfrowej przez jednocyfrową” podaje się trzy cele wychowawcze. Pomoce naukowe są trafnie dobrane i wykorzystywane na lekcjach. W nauczaniu matematyki stosuje się właściwe metody nauczania. Dzieci same wyprowadziły definicje. Wyraźne odbicie znajduje tu dokształcanie zawodowe prowadzone przez instruktora PODKO. Dokształcanie zawodowe uwidacznia się również wyraźnie w rozwiązywaniu zadań, w wypowiedziach ustnych z widocznym rozwojem myślenia logicznego, w wyciąganiu wniosków. Wyniki nauczania tego przedmiotu są na ogół dostateczne. Słabo opanowany rachunek pamięciowy w klasach wyższych. Zadania tekstowe sprawiają trudności, dzieci nie wiedzą, jakie działania występują w zadaniach, szczególnie duże trudności widać w opanowaniu w klasach VI i VII. Również w klasie VII dzieci mają duże trudności w opanowaniu liczb względnych, w rozwiązywaniu równań. Geometria jest na dobrym poziomie. Zeszyty przedmiotowe są kontrolowane sporadycznie. Higiena zeszytów niedostateczna, są brudne w większości nieoprawione, pismo niedbałe, dużo błędów ortograficznych w tekstach, szczególnie u chłopców. Zalecenia powizytacyjne Poświęcić więcej uwagi rachunkowi pamięciowemu w klasach wyższych. W klasie V przepracować dokładnie materiał naukowy z ułamków. W klasie VI utrwalić wiadomości o proporcji. W klasie VII powtórzyć i utrwalić działania na liczbach względnych. Rozwijając samodzielność uczniów, nie spieszyć uczniów w wyliczeniach. Reguły matematyczne winny wychodzić od uczniów, bo to jest gwarancją zrozumienia zagadnienia. Mniej zadawać na pracę domową, ale każdą pracę kontrolować. Pobudzać uczniów do myślenia logicznego.

1	2	3
2.	Język polski	Przygotowania do lekcji dobre, ale za bardzo szczegółowe, np. u ob. Strady Marii, Szelańgiewicz, Pietruchowej na 2–3 strony. Przy każdym temacie stawiane są trzy cele, a w związku z tym następuje niekiedy ich naciąganie, np. klasa II a – temat „powstanie bajek ludowych”, a cel wdrażanie uczniów do poprawnego siedzenia w ławkach. Obok dobrych metod zdobytych w zespołach PODKO stosuje się jeszcze metody werbalne, np. w klasie VI b na lekcji literatury „Charakterystyka Antka” nauczycielka całą godzinę czytała nowelkę. Także pewne niedociągnięcia można zauważyć w nauczaniu gramatyki. Na lekcji na temat „zdania podrzędnie złożone dopełniaczowe”, cała lekcja oparta była na definicjach, a dzieci umiały podać tylko te przykłady, które były z nimi przerobione. W klasach od V do VII występuje przeładowanie wypracowaniami domowymi, w których jest pełno błędów z wyjątkiem ob. Szelańgiewicz i Meissner. W nauczaniu tego przedmiotu występuje wyraźnie jedność nauczania i wychowania. W klasach od I do V wyniki nauczania na dobrym poziomie, w klasach VI i VII dostateczny poziom. Zeszyty źle utrzymane, mało kontrolowane, dużo błędów ortograficznych. Nie stosuje się ćwiczeń poprawczych. Brak współpracy nauczycieli przedmiotowych z nauczycielami języka polskiego w kierunku poprawy stylu, estetyki pisania. Wiadomości z literatury bardzo słabe, dzieci nie umieją wymienić postaci, nie orientują się w treści i nie potrafią wyciągnąć samodzielnie wniosków. Gramatyka opanowana teoretycznie, a nie praktycznie. Zalecenia powizytacyjne Stosować wszystkie formy ćwiczeń – szczególnie ćwiczenia słownikowe. Na lekcjach z literatury i gramatyki stosować pracę z podręcznikiem. Wnioski i sądy powinny być poparte przez dzieci cytatami z przeczytanej lektury, gdyż to pobudza uczniów do czytelnictwa i utrwala wiadomości z literatury. Wykorzystywać piękno języka literackiego do wzbogacenia słownictwa i mowy dziecka oraz wyplenienia wulgaryzmów. W nauczaniu gramatyki doprowadzić do wyciągnięcia przez uczniów wniosków i definicji w oparciu o przepracowany materiał literacki. Ograniczyć prace domowe uczniów do niezbędnie potrzebnego minimum po poprzednim ich wyjaśnieniu i przeprowadzać ich systematyczną kontrolę. Skoncentrować uwagę na ortografii, stylu i estetyce pisma oraz zmobilizować do współpracy w tej dziedzinie wszystkich nauczycieli przedmiotowych.
3.	Zajęcia praktyczne i rysunki	Lekcja powinna mieć te same ogniwa co każda inna. Pojęcie perspektywy wprowadzono na jednej lekcji, a potem nie było przestrzegane. Rysunek z natury powinien być takim, a nie odwzorowywaniem z tablicy. Lekcje tych przedmiotów przerabia się bez metody i w czasie lekcji dzieciom się prawie nie pomaga. Zalecenia powizytacyjne Na lekcjach zajęć praktycznych i rysunków uwzględnić wszelkie ogniwa metodyczne. Trzymać się ściśle tematyki i wytycznych programowych.

1	2	3
4.	Biologia i geografia	Przygotowanie dobre, wykorzystuje się pomoce naukowe. Lekcje dobrze przygotowane i metodycznie przeprowadzone przy pełnym wykorzystaniu map. W nauczaniu biologii pominięto hodowlę gałązek leszczyny, podkiewywanie ziemniaków, osmozę. Lekcje metodycznie opracowane, ale przeważnie oparte na wykładzie i podręczniku, a mało stosuje się pokazów, demonstracji i doświadczeń. Na lekcjach występuje wyraźnie jedność nauczania i wychowania, a momenty światopoglądowe dobrze są wykorzystane. Niepokojącym objawem jest słaba aktywność uczniów, tylko 30% uczniów bierze czynny udział w lekcjach. Przeciążenie uczniów pracami domowymi występuje wyraźnie. Sprawa zadania do domu powinna być omówiona z wychowawcami klasowymi, tak by w jednym dniu uczeń nie był nadmiernie przeciążony. Poziom naukowy w klasie IV dobry, w klasie V dostateczny, w klasie VI bardzo słaby. Stwierdzono, że dzieci opanowały materiał naukowy teoretycznie, nie rozumieją jednak związków zachodzących w przyrodzie, np. w klasie V nie potrafiły odpowiedzieć z czego powstaje owoc. Kształtowanie podstaw światopoglądu naukowego teoretyczne. Zeszyty przedmiotowe uczniów są znakowane, ale nie poprawiane. Zalecenia powizytacyjne Unikać w nauczaniu wszelkiego werbalizmu i formalizmu, udostępniając dziecku możliwość bezpośredniej obserwacji zjawisk w przyrodzie, w kącikach żywej przyrody, w akwariach i terrariach. Ujmować i wyjaśniać wszelkie zjawiska przyrodniczo-biologiczne w ich dialektycznym związku. Podkreślać więcej rolę człowieka w przeobrażaniu przyrody.
5.	Fizyka i chemia	Lekcje tych przedmiotów dobrze zorganizowane i przygotowane, metodycznie przeprowadzone i pomoce naukowe wykorzystane. Przy przerabianiu materiału dadzą się zauważyć jednak pewne niedociągnięcia, jak pobieżne traktowanie niektórych zagadnień, mało dokładne przerabianie ekonomiki czasu. Poziom naukowy ogólnie dostateczny. Dzieci na lekcjach mało aktywne, nie brały czynnego udziału w lekcjach (40%). Dzieci nie umieją wyciągać praktycznych wniosków. Nie znają zastosowania praktycznego i nie potrafią wytłumaczyć zjawisk fizycznych zachodzących w przyrodzie (np. echo). Zalecenia powizytacyjne Wzorów matematycznych występujących przy nauce fizyki i chemii nie należy podawać mechanicznie, lecz winny one wypływać z przeprowadzenia dokładnej analizy doświadczenia zjawiska. Zjawiska występujące w nauce fizyki i chemii wykorzystywać do zwalczania i wypalenia przesądów i zabobonów idealistycznego poglądu na świat.
6.	Wychowanie fizyczne	Planowanie pracy, przygotowanie do lekcji i ich przeprowadzenie dobre, chociaż szkoła nie posiada specjalisty z tego przedmiotu. Sprzęt sportowy dobrze utrzymany i wykorzystywany. Zalecenia powizytacyjne Wprowadzić stroje gimnastyczne na zajęcia wychowania fizycznego. Założyć kółko sportowe. W czasie lekcji wychowania fizycznego przeprowadzanych w klasach dbać o wietrzenie sal.

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 7 marca 1955 r., k. 147–151 (AS).

7 marca 1955 r. w Szkole Podstawowej w Tuchowie odbyło się powizytacyjne posiedzenie rady pedagogicznej, w której uczestniczył zespół wizytujący z Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie w składzie: inspektor Augustyn Graniecki, podinspektorzy Wojciech Smulski, Tadeusz Tyrka, Józef Liszkiewicz, Bolesław Barański, a także instruktor prac pozalekcyjnych Maria Repczyńska i instruktor wychowania fizycznego Teresa Cholewiak⁷². Na wstępie inspektor przypomniał w punktach gronu nauczycielskiemu zasadnicze cele tej wizytacji, którymi były: organizacja całokształtu pracy w szkole; planowanie pracy i realizacja programów nauczania; przygotowanie się nauczycieli do lekcji; metody nauczania; wyniki nauczania w świetle spostrzeżeń i wypowiedzi uczniów; praca organizacji uczniowskich; zagadnienie czytelnictwa; współpraca domu i szkoły.

Podczas omawianej wizytacji pracownicy powiatowego nadzoru pedagogicznego dużo uwagi poświęcili zagadnieniom dydaktycznym. Zbadali nauczanie następujących przedmiotów: matematyka, język polski, zajęcia praktyczne i rysunki, biologia, geografia, fizyka, chemia, wychowanie fizyczne. Dokonali analizy przygotowań nauczycieli do lekcji, przebiegu lekcji poprzez ich hospitacje z uwzględnieniem metod nauczania i wychowania oraz osiągniętych przez uczniów wyników. W ocenach wizytujących dominował krytycyzm, większość uwag dotyczących realizacji procesu nauczania miała charakter negatywny. Wizytatorzy zbadali także wytwory pracy uczniów (np. z zajęć praktycznych i rysunków), a także zeszyty przedmiotowe, które w ich opinii były prowadzone bez należytej kontroli ze strony uczących.

Tabela 126. Wnioski z kontroli pracy dydaktycznej nauczycieli Szkoły Podstawowej nr 1 w Tuchowie dokonanej przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie podczas wizytacji w lutym 1960 r.

Lp.	Przedmiot	Wnioski i uwagi powizytacyjne
1	2	3
1.	Język polski	Na lekcjach języka polskiego zwrócić uwagę na swobodne wypowiadanie się uczniów. Forma ta jest nieumiejętnie ćwiczona. Trzeba dać dziecku zasób wrażeń czy to przez wycieczkę, czy przeróżne obserwacje. Dziecko pełne wrażeń z pewnością znajdzie słowa i bez trudu będzie się wypowiadać. W związku z tym stosować ćwiczenia słownikowe. Muszą one poprzedzać każdą pracę pisemną ucznia. (...) Formy ćwiczeń w mówieniu przewidziane programem nie są realizowane. Ob. Inspektor dał przykład, jak przepracować zbiorowe układanie opowiadania. Praca przejdzie tu etapami. Najpierw swobodne wypowiedzi na dany temat, potem zapis tychże bez uporządkowania, potem porządkowanie i wreszcie osiągamy poprawnie złożone opowiadanie, a uczniowie

⁷² Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 7 marca 1955 r., k. 145–146 (AS).

1	2	3
		opanowują formę. Stosować ćwiczenia redakcyjne. W tym i przyszłym roku władze kładą specjalny nacisk na wyrabianie techniki czytania z uwzględnieniem wytycznych podanych w programie. Stosować ciche czytanie, bo ono jest bardzo kształcące, a nauczyciele mało go wykorzystują. W klasach najmłodszych unikać pisanie ze słuchu na nieznanym uczniom tekście. (...) Następnie ob. Inspektor omówił wypracowania uczniów. Zaznaczył, że duża ilość not niedostatecznych z wypracowania dyskwalifikuje nauczyciela, oznacza, iż źle przygotował wypracowanie. Uczniowie nie umieją układać planu zadania, często nie piszą na temat, z charakterystyki robią opowiadanie o losach bohatera (...). Brak wypracowań z życia współczesnego, a przecież ten dział jest przewidziany programem. Nauczyciel musi dokładnie określić formę, w jaką uczniowie mają ująć wypracowanie i podać, czy to ma być opis, czy opowiadanie itp. Sformułowanie tematu nie jest zadowalające. Ma ono być zwięzłe – w formie zdania orzekającego, pytającego czy też rozkazującego bądź równoważnika zdania. W klasach III–IV temat już powinien zaczynać opowiadanie. W tych klasach dobrze jest stosować tzw. rozsypanki, układanie opowiadań na określony temat w oparciu o podane wyrazy itp. (...) Wypracowania nie są na poziomie. (...) Ocena ma być wychowawcza, tj. obiektywna, sprawiedliwa. U ucznia słabego podkreślić z uznaniem nawet drobne dodatnie strony zadania. Przy wypracowaniu uczeń może się posługiwać słownikiem ortograficznym. (...) każdy uczeń powinien być pytany ze trzy razy w ciągu okresu i to nie tylko z ostatniej lekcji. Ocena ma uwzględniać tak zasób wiadomości, jak również sprawność i umiejętność uczniów. (...) Dzieci nie rozróżniają wersyfikacji, a słabo gatunki literackie. (...)
2.	Historia	W tej szkole pomoce naukowe są dobrze stosowane, wiadomości z zakresu faktologii lepiej opanowane, chronologia przedstawia się gorzej. Jako zaletę uczącej podkreślił ob. Inspektor wykorzystywanie mapy na lekcji, należało jeszcze powiązać zdarzenia przedstawione z regionem, bo to działa specjalnie na uczucia uczniów. Pamiętać o wysuwaniu problemu w całości.
3.	Biologia	W nauczaniu biologii kierować się ściśle programem, zwracać uwagę na stronę praktyczną zagadnienia. Ob. Inspektor zauważył, iż w jednej klasie VII jest dużo not niedostatecznych z tego przedmiotu. W klasie V uczniowie mają za słabe zrozumienie budowy i funkcji komórki, a w VI ewolucjonizmu. Koniecznie prowadzić pracę na działce szkolnej, bo ona ma wybitne walory wychowawcze i umacnia więź między uczniem a wsią.
4.	Geografia	Na lekcjach geografii mapy są należycie wykorzystywane, gorzej przedstawia się zaopatrzenie w atlasy, a najmniej stosowany jest globus. Uczniowie nie umieją rozumowo wyciągać wniosków z zakresu geografii fizycznej z położenia geograficznego. Jeszcze słabo wypada rozumienie skali.
5.	Matematyka	Na lekcjach matematyki mało jest stosowany i ćwiczony rachunek pamięciowy. Geometria jest dobrze opanowana, chociaż uczniowie nieudolnie posługują się przyrządami.
6.	Fizyka i chemia	W nauczaniu fizyki i chemii przeważnie forma przekazu, a brak ćwiczeń uczniowskich. Zadania nie są przerabiane, a uczeń wszystkie zamieszczone w podręczniku zadania przerobić musi, stąd matematyk powinien uczyć i fizyki z chemią. W chemii przeważa werbalizm.

1	2	3
7.	Śpiew	Nauczanie śpiewu ogranicza się najczęściej do wyuczenia piosenki, a pomija się teorię, chociaż program przewiduje śpiewanie z nut. Śpiew ma wyrobić w uczniach wrażliwość muzyczno-słuchową i kulturę artystyczną.
8.	Rysunki	Lekcja rysunków musi być też organizacyjna, oparta na wysuniętym zagadnieniu, omówiona od strony techniki, a rysunek oceniony. Stosować wszystkie rodzaje rysunku zalecane przez program. Ob. Inspektor przypomniał pokrótce znaczenie każdego z nich i sposób przepracowywania. Stosować należy konkursy i wystawy okresowe i roczne. Mobilizuje to uczniów i pobudza do aktywności. Prace ręczne nie mogą być prowadzone jednokierunkowo.
9.	Wychowanie fizyczne	W wychowaniu fizycznym zwalczać liberalizm, przestrzegać zdyscyplinowania uczniów.

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 20 lutego 1960 r., k. 234–236 (AS).

20 lutego 1960 r. odbyło się powizytacyjne posiedzenie Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie. Jej meritum było podsumowanie wizytacji placówki, dokonanej przez inspektora szkolnego Jana Saletnika i podinspektora Wojciecha Smulskiego⁷³. Czynności wizytacyjne koncentrowały się w tym przypadku na kontroli poziomu i sposobu realizacji programów nauczania, a także działalności wychowawczej pod kątem jej ideologiczno-socjalistycznego kierunku. Inspektor szkolny szczegółowo omówił wnioski wizytujących związane z nauczaniem: języka polskiego, któremu poświęcił najwięcej uwagi, historii, biologii, geografii, matematyki, fizyki i chemii, śpiewu, rysunków i wychowania fizycznego. Spostrzeżenia i opinie wynikające między innymi z hospitacji jednostek lekcyjnych osadzał w kontekście dobrych praktyk oraz zaleceń programowych i wynikających z okólników władz szkolnych. Instruował uczących, wykazując jednocześnie braki w realizacji procesu dydaktycznego z ocenianych przedmiotów. Odniósł się do wytworów pracy uczniów w tym – w nauczaniu języka polskiego – do kwestii wypracowań uczniowskich. W konkluzjach powizytacyjnych nakazał podnieść poziom prac pisemnych, szczególnie w niższych klasach, w starszych ożywić czytelnictwo i umiejętność posługiwania się słownikiem i encyklopedią. Wszystkim nauczycielom zalecił położyć większy nacisk na powtarzanie i utrwalanie materiału, a kierownikowi częstszą kontrolę wyników nauczania, zwłaszcza z języka polskiego i matematyki⁷⁴.

Zadania kierowników i dyrektorów szkół w aspekcie ich nadzoru nad pracą dydaktyczno-wychowawczą podległych im nauczycieli były również przedmiotem wizytacji realizowanych przez pracowników nadzoru pedagogicznego. Przykła-

⁷³ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 20 lutego 1960 r., k. 228.

⁷⁴ Tamże, k. 238.

dem jest wizytacja przeprowadzona 25 i 26 maja 1960 r. przez inspektora szkolnego Jana Saletnika w Szkole Podstawowej w Pławnej. Koncentrowała się ona na ocenie skuteczność jej kierownika w zakresie działań na rzecz poziomu pracy dydaktyczno-wychowawczej⁷⁵. Na zakończenie wizytacji wydanych zostało dziesięć zaleceń dotyczących: zaangażowania nauczycieli w tworzenie planu pracy szkoły; kontroli rozkładów materiału nauczania; uwzględniania w tygodniowym planie zajęć zasad higieny pracy umysłowej uczniów; poprawności zapisywania tematów zajęć w dziennikach lekcyjnych; prowadzenia dokumentacji szkolnej. Zalecenia zawierały również elementy ideologiczne. Kierownik szkoły został zobowiązany do uwypuklania w trakcie hospitacji zajęć zadań wysuniętych przez partię.

Tabela 127. Liczba wizytacji szkół podstawowych w powiecie tarnowskim od roku szkolnego 1954/1955 do 1969/1970

Lp.	Szkoła	Liczba wizytacji	Lp.	Szkoła	Liczba wizytacji
1.	Ciężkowice	8	18.	Trzemesna	8
2.	Ostrusza	6	19.	Zalasowa	6
3.	Kąśna Dolna	8	20.	Zalasowa Przymiarki	5
4.	Zborowice	9	21.	Bistuszcza	7
5.	Pławna	6	22.	Ryglice	6
6.	Bruśnik	8	23.	Joniny	7
7.	Falkowa	7	24.	Kowalowa	6
8.	Siekierczyzna	8	25.	Poręba Radlna	7
9.	Jastrzębia nr 1	8	26.	Świebodzin	9
10.	Jastrzębia nr 2	6	27.	Pleśna	5
11.	Bogoniowice	9	28.	Rychwałd	10
12.	Kipszna	7	29.	Janowice	6
13.	Meszna Szlachecka	10	30.	Szczepanowice	10
14.	Łowczów	7	31.	Dąbrówka Szczepanowska	6
15.	Piotrkowice	8	32.	Lubinka	8
16.	Karwodrza	8	33.	Rzuchowa	10
17.	Zabłędza	8	34.	Koszyce Małe	8

⁷⁵ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Pławnej w zakresie skuteczności pracy kierownika szkoły oraz poziomu dydaktyczno-wychowawczego szkoły, przeprowadzonej w czasie 25 i 26 maja 1960 r. przez ob. Saletnika Jana, inspektora szkolnego, w obecności ob. mgr. Zacharzewskiego Józefa, starszego wizytatora OSK (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

Lp.	Szkoła	Liczba wizytacji
35.	Błonie	8
36.	Zbylitowska Góra	7
37.	Koszyce Wielkie	7
38.	Zgłobice	8
39.	Mikołajowice	7
40.	Łętowice	9
41.	Wierchosławice	6
42.	Radłów	5
43.	Niwka	8
44.	Rudka	7
45.	Siedlec	7
46.	Tarnowiec	7
47.	Zawada	9
48.	Łękawica	8
49.	Łękawka	9
50.	Szynwałd	6
51.	Świniogóra	6
52.	Skrzyszów	6
53.	Ładna	6
54.	Skrzyszów Górny	6
55.	Pogórska Wola	6
56.	Wola Rzędzińska nr 1	7
57.	Wola Rzędzińska nr 2	5
58.	Wałki	6
59.	Żukowice Nowe	6
60.	Żukowice Stare	8
61.	Jastrzębka	7
62.	Lisia Góra	7
63.	Breń	8
64.	Zaczarnie	6
65.	Brzozowa	5

Lp.	Szkoła	Liczba wizytacji
66.	Brzozowa Polichty	7
67.	Siemiechów	6
68.	Gromnik	6
69.	Chojnik	6
70.	Rzepiennik Marciszewski	6
71.	Golanka	6
72.	Jodłówka Tuchowska	4
73.	Siedliska	8
74.	Burzyn	7
75.	Lubaszowa	10
76.	Lichwin	8
77.	Meszna Opacka	7
78.	Pawężów	6
79.	Brzozówka	7
80.	Łukowa	9
81.	Kobierzyn	6
82.	Śmigno	7
83.	Łęg	7
84.	Bobrowniki	9
85.	Biała	9
86.	Niedomice	8
87.	Wilkowice	9
88.	Biskupice	7
89.	Tuchów nr 1	5
90.	Tuchów nr 2	7
91.	Komarów	5
92.	Wola Lubecka	6
93.	Bogumiłowice	5
94.	Lubcza	5
95.	Ostrów	2
Razem		677

Źródło: Wizytacje szkół w powiecie tarnowskim (ANK/OT sygn. WOT XIV/17).

W sumie w latach szkolnych od 1954/1955 do 1969/1970 pracownicy miejscowego nadzoru pedagogicznego w powiecie tarnowskim przeprowadzili 677 wizytacji. Średnio na jedną szkołę przypadało 7,1 wizytacji. Natomiast w rzeczywistości liczba ta wahała się od dwóch (szkoła w Ostrowie) do dziesięciu (szkoły w Mesznej Szlacheckiej, Rychwałdzie, Szczepanowicach, Rzuchowej, Lubaszowej).

Tabela 128. Dane dotyczące wizytacji przeprowadzonych od 1 stycznia do 30 czerwca 1959 r. w szkołach powiatowych przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie

Lp.	Imię i nazwisko inspektora/podinspektora	Liczba zwizytowanych szkół	Liczba nauczycieli	Liczba dni wizytacyjnych
1.	Augustyn Granecki	3	25	11
2.	Wojciech Smulski	9	43	18
3.	Józef Liszkiewicz	15	68	32
4.	Tadeusz Tyrka	16	90	42
Razem		43	226	103

Źródło: Imienny wykaz wizytacji szkół od 1 stycznia do 30 czerwca 1959 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

W pierwszym półroczu 1959 r. w powiecie tarnowskim zwizytowane zostały 43 szkoły podstawowe, co stanowiło 45,7% ogółu tych placówek. Łącznie pracownicy nadzoru przeznaczyli na wizytacje 103 dni (średnia 25,7 dnia na jednego pracownika) i zwizytowali 226 nauczycieli (średnia 56,5 na jednego pracownika).

Tabela 129. Dane dotyczące wizytacji przeprowadzonych do 25 lutego roku szkolnego 1959/1960 w szkołach powiatowych przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie

Lp.	Imię i nazwisko inspektora/podinspektora	Liczba szkół		Liczba nauczycieli		Liczba dni wizytacji	
		zwizytowanych	do wizytacji	zwizytowanych	do wizytacji	odbytych	planowanych
1.	Jan Saletnik	3	11	25	82	12	36
2.	Wojciech Smulski	4	18	16	97	9	60
3.	Józef Liszkiewicz	7	26	27	108	19	71
4.	Tadeusz Tyrka	6	27	32	134	21	82
5.	Edward Kozik	5	12	22	54	15	35
Razem		25	94	122	475	76	284

Źródło: Wizytacje w roku szkolnym 1959/60 według stanu na dzień 25 lutego 1960 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

Z powyższego zestawienia wynika, że na 94 szkoły działające w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1959/1960 zwizytowanych zostało 25, czyli 26,6% ogółu. Plan wizytacji obejmował wszystkie szkoły. Po uwzględnieniu szeregu czynników obiektywnych, takich jak: choroba i śmierć wizytującego, wyjazdy w teren w sprawach dochodzeniowych i udział w konferencjach rejonowych, plan skorygowano do 70 szkół, czyli założono realizację 74% pierwotnego planu⁷⁶. Łącznie w tym okresie pracownicy powiatowego nadzoru pedagogicznego przeznaczili na wizytacje 76 dni (średnia 15,2 dnia na jednego pracownika) i zwizytowali 122 nauczycieli (średnia 24,4 na jednego pracownika).

Tematyka prowadzonych wizytacji była różna. W roku szkolnym 1956/1957 w planie wizytacji szkół podstawowych w mieście Tarnowie w rejonie podinspektor Leokadii Szponder przewidziana została kontrola sześciu szkół: nr 2, nr 5, nr 8, nr 11, nr 12 oraz szkoły im. T. Czackiego⁷⁷. Jej zakres tematyczny obejmował następującą problematykę: realizacja powszechności nauczania, nauczanie historii z uwzględnieniem nowych wartości wychowawczych, rola kierownika szkoły, znajomość i realizacja programów w klasach I–IV, wyniki nauczania z języka polskiego, biologii i matematyki, rozwój myślenia u uczniów, kształtowanie podstaw naukowego poglądu na świat, realizacja programów z uwzględnieniem wartości wychowawczych.

Kwestią poddaną szczegółowej kontroli była problematyka realizacji programu wychowania fizycznego w szkołach. Wizytację tematycznie ukierunkowaną na to zagadnienie przeprowadził kierownik Referatu Wychowania Fizycznego Franciszek Nowak 25 listopada 1954 r. w Szkole Podstawowej nr 5 w Tarnowie⁷⁸. W sprawozdaniu wykazał następujące podjęte przez siebie czynności wizytacyjne:

1. Konferencja z kier. szk. Ob. Onakiem Janem na temat pracy wychowania fizycznego w szkole.
2. W jaki sposób realizuje się program WF w szkole od klas najmłodszych do klasy VII-mej.
3. Zgodność organizacji WF z wytycznymi zawartymi w programie / wskazówki organiz. – metody /.
4. Warunki pracy w zakresie WF i wnioski.

⁷⁶ Wizytacje w roku szkolnym 1959/60 według stanu na 25 lutego 1960 r., s. 3 (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

⁷⁷ Plan wizytacji szkół podstawowych w roku szkolnym 1967/1957 – II rejon wizytacyjny podinspektor Leokadii Szponder (ANK/OT sygn. WOT XIV/16). W grudniu 1956 r. w Szkole Podstawowej TPD w Tarnowie nastąpiły zmiany, których skutkiem było między innymi przywrócenie jej historycznej nazwy „im. T. Czackiego”. G. Kubacki, *Szkoła im. Czackiego* [w:] *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 14: *Grabówka*, red. S. Potępa, Tarnów 2006, s. 151.

⁷⁸ Sprawozdanie z odbytej wizytacji w zakresie realizacji programu wychowania fizycznego w Szkole Podstawowej nr 5 w dniu 25 listopada 1954 r. Wizytację przeprowadził Nowak Franciszek, kierownik Referatu Wychowania Fizycznego (ANK/OT sygn. WOT III/26b).

5. Hospitacja.
6. Baza materialna szkoły.
7. Przegląd stanu higieny w szkole.
8. Zbadanie wykonania limitu odznak BSPO⁷⁹ i imprez masowych⁸⁰.

Postępując według powyższego planu, wizytujący ustalił, iż na 350 uczniów z zajęć wychowania fizycznego zwolnionych było przez lekarza szkolnego 12, co stanowi 3% ogółu. Program w zakresie WF w szkole realizowany był w pełni jedynie w okresie, gdy warunki atmosferyczne pozwalały na prowadzenie zajęć na placu zewnętrznym, gdyż szkoła nie posiadała własnej sali gimnastycznej, a sytuacja lokalowa uniemożliwiała odbywanie ćwiczeń grupowych w budynku. Pomimo tych niedogodności wizytujący podkreślił osiągnięcia szkoły na polu wychowania fizycznego, czego przejawem miało być między innymi zdobycie przez uczniów 33 odznak BSPO (zaplanowano 30). Według wizytującego zarówno warunki sanitarne, jak i higiena osobista uczniów były na dobrym poziomie. Podsumowując, Franciszek Nowak stwierdził, iż:

Grono nauczycielskie wraz z kierownictwem szkoły wykazuje pełne zrozumienie dla wagi wychowania fizycznego w kształtowaniu nowego człowieka Polski Ludowej⁸¹.

Natomiast ten sam wizytujący negatywnie ocenił kwestię realizacji programu WF przez grono nauczycielskie Szkoły Podstawowej nr 11 w Tarnowie-Chyszowie. W sprawozdaniu z wizytacji tej szkoły, przeprowadzonej również w listopadzie 1954 r. i według identycznego planu jak w Szkole Podstawowej nr 5, zapisał:

Grono naucz. szkoły nie wykazuje pełnego zrozumienia dla wagi wychowania, ponieważ pomimo upływającego pierwszego okresu kwalifikacyjnego nie było zrobionych i wpisanych do dzienników lekcyjnych rocznych rozkładów materiałów z WF⁸².

⁷⁹ Odznaka „Bądź Sprawny do Pracy i Obrony” (BSPO) była stopniem dziecięcym i młodzieżowym odznaki „Sprawny do Pracy i Obrony” ustanowionej uchwałą Rady Ministrów 17 kwietnia 1950 r. Celem jej wprowadzenia, jak zapisano w uchwale, było podkreślenie znaczącej roli wychowania fizycznego i sportu w podnoszeniu zdrowia i zapewnieniu wszechstronnego rozwoju fizycznego obywateli, Uchwała Rady Ministrów z dnia 17 kwietnia 1950 r. w sprawie ustanowienia odznaki: „Sprawny do Pracy i Obrony”, *Monitor Polski* 1950, nr 61, poz. 713. Odznaka była wzorowana na przedwojennej Państwowej Odznace Sportowej. W 1958 r. zastąpiono ją Państwową Odznaką Sprawności Fizycznej oraz Młodzieżową Odznaką Sprawności Fizycznej. Zob. A. Kozubal, P. Król, *Wychowanie fizyczne i sport szkolny na ziemi tarnowskiej w latach 1945–1989*, Rzeszów 2021, s. 56.

⁸⁰ Sprawozdanie z odbytej wizytacji w zakresie realizacji programu wychowania fizycznego w Szkole Podstawowej nr 5 w dniu 25 listopada 1954 r. Wizytację przeprowadził Nowak Franciszek, kierownik Referatu Wychowania Fizycznego (ANK/OT sygn. WOT III/26b).

⁸¹ Tamże.

⁸² Sprawozdanie z odbytej wizytacji wychowania fizycznego w Szkole Podstawowej nr 11 w Tarnowie-Chyszowie 12 listopada 1954 r., przeprowadzonej przez Nowaka Franciszka, kierownika referatu wychowania fizycznego (ANK/OT sygn. WOT III/26b).

Od 10 do 12 marca 1960 r. inspektor szkolny Jan Saletnik przeprowadził wizytację szkoły w miejscowości Jodłówka Wałki⁸³. W zakresie pracy wychowawczo-dydaktycznej wydał następujące zalecania: zwiększyć liczbę lekcji powtórzeniowych „przekrojowych”; tematykę odbytych lekcji niezwłocznie wpisywać do dzienników lekcyjnych w sposób konkretny i jednoznaczny; udzielać pomocy uczniom mającym trudności w nauce; realizować plan pracy drużyny harcerskiej zgodnie z przyjętymi założeniami; w działaniach administracyjno-gospodarczych należy uwagę zwrócić na: uporządkowanie dokumentacji pracy szkoły, dokończenie elewacji budynku szkolnego oraz odpowiednie wyposażenie szkoły w pomoce naukowe.

Ideologizacja oświaty w PRL przejawiała się także w pracy nadzoru pedagogicznego. W praktyce każda wizytacja szkół prowadzona przez jego przedstawicieli posiadała akcenty ideologiczne. Niemniej jednak najsilniejsze nasycenie tego rodzaju treściami ich pracy występowało w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych aż do zmian wynikłych na kanwie wydarzeń października 1956 r. Przykładem wizytacji, którą w ocenie pracy szkoły zdominowały kryteria ideologiczno-polityczne, jest kontrola przeprowadzona przez podinspektora szkolnego Jana Grabca w czerwcu 1956 r. w Szkole Podstawowej TPD, czyli placówce mającej być w awangardzie świeckości nauczania i wychowania⁸⁴. Podczas powizytacyjnego posiedzenia rady pedagogicznej tej szkoły wizytujący zaznaczył, że celem kontroli była ocena jej pracy dydaktyczno-wychowawczej. Na podstawie hospitacji jednostek lekcyjnych oraz analizy dokumentacji nauczycieli wizytujący przedstawił następujące spostrzeżenia z realizacji zajęć w tej szkole:

- 1) Na lekcjach matematyki w klasach VI i VII wystąpiło wyraźne i jasno kształcenie samodzielnego myślenia uczniów, włączanie do aktywnej pracy całej klasy i próby wprowadzenia elementów politechnizacji.
- 2) W klasie VII nauczycielka właściwie interpretuje zagadnienia społeczno-polityczne, w szczególności w zakresie spółdzielczości produkcyjnej, uczniowie samodzielnie dociekają przyczyn niechętnego stosunku chłopów do spółdzielni produkcyjnych i wyciągają odpowiednie wnioski.
- 3) Właściwe i dobre kształtowanie naukowego poglądu na świat wystąpiło na lekcji zoologii w klasie VI, nauczyciel dialektycznie wykazywał ewolucyjny rozwój poruszania się zwierząt na lądzie i w wodzie.
- 4) Umiejętne kształtowanie naukowego poglądu na świat od strony emocjonalnej wystąpiło na języku polskim w klasach III–IV, na lekcji geografii w klasie IV, na lekcji historii w klasie V.

⁸³ Sprawozdanie powizytacyjne Szkoły Podstawowej Jodłówka Wałki przeprowadzonej od 10 do 12 marca 1960 r. przez ob. Saletnika Jana, inspektora szkolnego w zakresie realizacji programu nauki i wychowania (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

⁸⁴ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie (1954–1956), protokół z 8 czerwca 1956 r., s. 131–146 (ANK/OT sygn. Sz.P.Czac. 6).

- 5) Badane wyniki nauczania wykazały, że materiał rzeczowy uczniowie mają opanowany dobrze, młodzież próbuje dialektycznie wyciągać wnioski z faktów historycznych w danym okresie.
- 6) Elementy wychowania patriotycznego wystąpiły mocno na wizytowanych lekcjach języka polskiego i historii, gdzie nauczycielki wskazywały bohaterów klasy robotniczej walczących o sprawiedliwość społeczną.
- 7) Z patriotyzmem wiązany jest internacjonalizm i braterstwo młodzieży krajów demokracji ludowej; jako przykład służy wymiana listów uczniów szkoły TPD z uczniami z Czechosłowacji i Bułgarii, w których młodzież wykazywała osiągnięcia w nauce i w kraju⁸⁵.

Podinspektor uznał za ważne ocenianie pracy szkoły przez pryzmat wdrażania przez nią w procesie nauczania problemów XX Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego⁸⁶.

Tabela 130. Dane dotyczące wizytacji szkół podstawowych w roku szkolnym 1963/1964 w Tarnowie i powiecie tarnowskim przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie

Lp.	Pracownik nadzoru pedagogicznego	Liczba zwizytowanych szkół	Czas trwania wizytacji	Liczba wysłanych sprawozdań	Uwagi
1.	Maria Pisowicz	6	38	6	Zastępca inspektora szkolnego; dodatkowo uczestniczyła w podsumowaniu 10 wizytacji szkół oraz brała udział w wizytacjach dwuosobowych
2.	Jan Matuła	19	41	19	–
3.	Czesław Magiera	12	36	12	–
4.	Edward Kozik	9	22	9	Kierownik Samodzielnego Referatu Oświaty Dorosłych
5.	Adam Niezgodzki	4	7	4	Kierownik Referatu Opieki nad Dzieckiem
6.	Zbigniew Januś	16	39	16	–
Suma		66	183	66	–

Źródło: Pismo Wydziału Oświaty dla miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie do Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego w Krakowie z 8 sierpnia 1964 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

⁸⁵ Tamże, s. 137–138.

⁸⁶ Tamże, s. 133.

W roku szkolnym 1963/1964 na terenie miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego nadzór pedagogiczny w szkołach podstawowych realizowało sześciu pracowników. Zwizytowali oni łącznie 66 szkół (średnia 11 na jednego pracownika), przeznaczyli na wizytacje 183 dni (średnia 30,5 dnia na jednego pracownika) i opracowali 66 sprawozdań powizytacyjnych (średnia 11 na jednego pracownika).

Od 21 do 24 lutego 1972 r. podinspektor szkolny Stanisława Saletnik przeprowadziła wizytację Szkoły Podstawowej w Tarnowcu⁸⁷. Jej celem było sprawdzenie: aktualnego stanu oraz warunków funkcjonowania szkoły; jakości i poziomu realizacji programu nauczania i wychowania; sytuacji wychowawczej szkoły; działalności organizacji uczniowskich, biblioteki, komitetu rodzicielskiego, pracy rady pedagogicznej, zespołu wychowawców; sposobu prowadzenia dokumentacji pracy szkoły. Wizytująca wykonała następujące czynności: zwizytowała 16 zajęć lekcyjnych, przeglądała zeszyty klasowe z języka rosyjskiego i języka polskiego, zapoznała się z treścią protokołów posiedzeń rady pedagogicznej, skontrolowała księgi inwentarzowe, oznakowanie sprzętu i pomocy dydaktycznych, przejrzała kronikę szkolną, plan pracy szkoły, dokumentację dotyczącą klasyfikowania i promowania, zbadała poziom realizacji obowiązku szkolnego, zapoznała się z pracą biblioteki szkolnej oraz stanem czytelnictwa, sprawdziła sposób ewidencjonowania druków ścisłego zarachowania, dokonała kontroli książeczek zdrowia personelu szkolnego. Wizytację rozpoczęła od uczestnictwa w posiedzeniu rady pedagogicznej, podczas której przedstawiła jej przebieg i cele. Po zakończeniu wizytacji, w trakcie jej podsumowania, dokonała oceny kontrolowanych problemów i dokonała konkluzji:

1. W zakresie bazy materialnej: sale lekcyjne zadbane, dekoracje estetyczne, wyposażenie w sprzęt i pomoce wystarczające; widać w tym wymiarze dbałość ze strony kierownika i nauczycieli.
2. W zakresie dydaktyki: czas zajęć lekcyjnych jest w pełni wykorzystywany przez uczących, przestrzegana jest zasada stopniowania trudności; widać samodzielną pracę uczniów, program jest realizowany rytmicznie, jest znaczny poziom czytelnictwa; uwagi negatywne: zbyt mała liczba prac klasowych, lekcji powtórzeniowych; nie zwraca się należytej uwagi na kształtność pisma.
3. W zakresie wychowania i opieki: na pozytywne podkreślenie zasługuje aktywna praca komitetu rodzicielskiego i współpraca nauczycieli z rodzicami, praca wychowawcza kółek zainteresowań oraz zespołu wychowawców.
4. W zakresie dokumentacji i pracy szkoły: plan pracy szkoły jest ambitny, ale zbyt obszerny i trudny do realizacji; kancelaria szkolna prowadzona jest prawidłowo; uwagi negatywne: brak aktualnych książeczek zdrowia.

Dokonując ostatecznej oceny działań kierownika oraz poziomu pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły podinspektor stwierdziła:

⁸⁷ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Tarnowcu przeprowadzonej od 21 do 24 lutego 1972 r. przez podinspektora szkolnego ob. Stanisławę Saletnik (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

Na podstawie przeprowadzonej wizytacji szkoły, złożonych przez kierownika szkoły i nauczycieli sprawozdań z realizacji wytycznych Ministra Oświaty oraz KOS obowiązujących w bieżącym roku szkolnym, ocenia się pracę kierownika szkoły i nauczycieli pozytywnie, z podkreśleniem dużego zaangażowania kierownika w rozbudowę budynku szkolnego oraz urządzenie boiska szkolnego i zagospodarowanie obejścia szkoły. Szkoła ma osiągnięcia w dziedzinie działalności organizacji szkolnych między innymi harcerstwa oraz poprawnej organizacji pracy wychowawczej. Poziom nauczania uznaje się za zadawalający⁸⁸.

Mimo tej pozytywnej oceny kontrolująca wydała dziesięć zaleceń, które dotyczyły: poprawy prowadzenia zeszytów klasowych, przygotowania rozkładów materiałów nauczania zgodnie z obowiązującym rozporządzeniem, poprawnego formułowania tematów zajęć. Rzeczą charakterystyczną w trakcie tej wizytacji było całkowite pominięcie problematyki ideologicznej.

Czas trwania wizytacji jednej szkoły był różny i zależny od jej wielkości – stopnia organizacyjnego, liczby oddziałów, uczniów i nauczycieli. Większe placówki były wizytowane przeważnie przez trzy do czterech dni, mniejsze jeden lub dwa dni. W wytycznych dotyczących nadzoru pedagogicznego z 31 maja 1971 r. zaznaczono, iż wizytacja nie powinna trwać krócej niż dwa dni i nie dłużej niż czternaście następujących po sobie dni roboczych⁸⁹.

12 marca 1964 r. podinspektor szkolny Czesław Magiera przeprowadził jednodniową wizytację szkoły w Ilkowicach⁹⁰. Jej cele były następujące: dokonanie oceny organizacji pracy dydaktyczno-wychowawczej; kontrola powszechności nauczania; kontrola dokumentacji szkolnej; ocena pracy kierownika i rady pedagogicznej, warunków materialnych szkoły, współpracy ze środowiskiem oraz realizacji programu nauczania w klasach piątych. Kontrolujący na zakończenie wizytacji wydał dziesięć zaleceń. Dotyczyły one: rytmiczności oceniania, stosowania aktywizujących metod nauczania, znajomości przepisów prawa oświatowego oraz sposobu prowadzenia dokumentacji. Hospitując jednostki lekcyjne, podinspektor odbywał też indywidualne rozmowy z uczącymi, podczas których zauważył „słabą znajomość uwag metodycznych do poszczególnych przedmiotów”⁹¹.

Kompleksową czterodniową wizytację przeprowadził zespół wydziału oświaty w marcu 1967 r. w Szkole Podstawowej nr 17 w Tarnowie-Świerczkowie. Realizowała ją Maria Pisowicz, ówczesna zastępczyni inspektora szkolnego, podinspektor Czesław Sterkowicz, a w trakcie trwania czynności wizytacyjnych włączył się

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Wytyczne w sprawie nadzoru pedagogicznego nad działalnością szkół i placówek oświatowych, wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych podległych Ministrowi Oświaty i Szkolnictwa Wyższego..., Dz.Urz. MOiSW 1971, nr B-8, poz. 51.

⁹⁰ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Ilkowicach przeprowadzonej 12 marca 1964 r. przez podinspektora szkolnego Czesława Magierę (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

⁹¹ Tamże, s. 2.

w nie także sam inspektor szkolny Fryderyk Łazarz⁹². Głównym celem wizytacji była kontrola i ocena pracy dydaktyczno-wychowawczej w bieżącym roku szkolnym ze szczególnym uwzględnieniem działalności pedagogicznej i administracyjno-gospodarczej kierownika szkoły Eugeniusza Balickiego. Zadania szczegółowe obejmowały:

- 1) Kontrolę znajomości rzeczowej i metodycznej programu nauczania i wychowania ze szczególnym uwzględnieniem języka polskiego, języka rosyjskiego, geografii i matematyki.
- 2) Zbadanie wybranych odcinków pracy dydaktyczno-wychowawczej, w tym: rocznego planu pracy szkoły, rady pedagogicznej, wychowawców klasowych, kółek zainteresowań, szkolnych organizacji uczniowskich, biblioteki szkolnej i czytelnictwa; integracji oddziaływania wychowawczego szkoły i komitetu rodzicielskiego; wykonywania obowiązku powszechności nauczania.
- 3) Kontrolę stanu kwalifikacji zawodowych i stopnia upolitycznienia nauczycieli oraz dyscypliny pracy.
- 4) Kontrolę znajomości i sposobu wykonywania zarządzeń Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, kuratorium i wydziału oświaty.
- 5) Wyrywkowy przegląd spraw administracyjno-gospodarczych i przestrzeganie przepisów BHP⁹³.

Realizując powyższy cel i zadania, w zakresie pracy dydaktyczno-wychowawczej przeprowadzono 21 hospitacji jednostek lekcyjnych w klasach od I do VIII, w tym: 4 – języka polskiego, 2 – języka rosyjskiego, 2 – historii, 1 – wychowania obywatelskiego, 2 – biologii, 2 – geografii, 4 – matematyki, 1 – fizyki, 1 – wychowania muzycznego, 2 – wychowania fizycznego; skontrolowano zajęcia chóru szkolnego i sprawdzian pisemny z arytmetyki i algebry w klasie VIII; przeglądnięto zeszyty klasowe z języka polskiego w klasach VII i VIII; uczestniczono w nadzwyczajnym posiedzeniu rady pedagogicznej podsumowującym wizytację. W zakresie dokumentacji pracy dydaktyczno-wychowawczej zapoznano się z: rocznym planem pracy szkoły, księgą protokołów posiedzeń rady pedagogicznej, dokumentacją hospitacji kierownika i jego zastępcy, dziennikami lekcyjnymi, arkuszami ocen, ewidencją obowiązku powszechności nauczania oraz arkuszami spostrzeżeń o pracy nauczyciela, księgą zarządzeń kierownika szkoły. Z kolei w obszarze administracyjno-gospodarczym przeprowadzono kontrolę: wyposażenia pracowni ZPT pod kątem realizacji programu nauczania w klasie VIII; prowadzenia ksiąg inwentarzowych i kartoteki materiałowej; oznakowania sprzętu i pomocy szkolnych. Zbadano też kancelarię szkolną i zabezpieczenie warunków BHP⁹⁴.

⁹² Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie-Świerczkowie przeprowadzonej 15, 16, 17 i 23 marca 1967 r. przez Marię Pisowicz – zastępcę inspektora szkolnego i Czesława Sterkowicza – podinspektora szkolnego (ANK/OT sygn. PMRN. T. 350).

⁹³ Tamże, s. 1–2.

⁹⁴ Tamże, s. 2–3.

Po dokonaniu wskazanych czynności wizytacyjnych, które zostały szczególnie omówione podczas podsumowującego kontrolę posiedzenia rady pedagogicznej i opisane w sprawozdaniu powizytacyjnym, podinspektorzy wydali dwadzieścia zaleceń, z czego jedenaście dotyczyło bezpośrednio pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły. Obejmowały one następujące wytyczne dla klas od I do IV:

- 1) Pracę lekcyjną w klasie I dostosować do uwag zawartych w programie nauczania na stronach 18 i 21 oraz wykorzystywać wskazówki zawarte w „Życiu Szkoły” nr 8/63 i nr 7/64.
- 2) Na lekcjach matematyki ćwiczyć rozwiązywanie zadań z treścią i zapis w jednym działaniu.
- 3) Wykorzystywać pomoce audiowizualne zgodnie z uwagami zawartymi w programie nauczania na stronach: 40, 63, 87, 121, w dziale: „Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu”.

W odniesieniu do pracy dydaktyczno-wychowawczej w klasach od V do VIII zalecono:

- 1) W realizacji programu nauczania języka polskiego zastosować się do uwag przekazanych przez wizytujących⁹⁵ i przystąpić natychmiast do zmniejszenia wykazanych niedociągnięć, przede wszystkim w zakresie pełnego wykorzystania przewidzianych ćwiczeń w mówieniu i pisaniu.
- 2) Nauczyciele języka polskiego mają zapoznać się z publikacją metodyczną Jana Cofalika i Ireny Tabakowskiej pt. „Kształcenie języka ucznia w procesie nauczania języka polskiego” (Warszawa 1963), ze szczególnym uwzględnieniem działu szóstego obejmującego wypracowania pisemne i działu siódmego na temat sztuki układania planu.
- 3) Przy ocenianiu zadań domowych i klasowych nauczyciele języka polskiego stosują się ściśle do uwag zawartych w programie nauczania na stronie 206 w dziale „Prace pisemne domowe i klasowe”.
- 4) Nauczyciel języka rosyjskiego klas VI uwzględni w zadaniach dyktanda słuchowe, a na lekcjach zwiększy dyscyplinę. Nauczyciel języka rosyjskiego w klasach VII i VIII wykorzysta w pracy lekcyjnej niektóre opowiadania o tematyce wychowania z „Pionierskiej Prawdy”.
- 5) Nauczyciel geografii w klasie VI i VII wykorzysta w pracy lekcyjnej lekturę popularnonaukową z czasopisma „Poznaj Świat” i zwróci uwagę, zwłaszcza w klasie VI, na lepsze utrwalenie wiadomości poprzez lekcje problemowe lub problemowo-zespołowe.

⁹⁵ Uwagi te dotyczyły między innymi: niewłaściwego opracowania okresowego rozkładu materiału w klasach I polegającego na nieuwzględnieniu uwag zawartych w programie nauczania; pominięciu w rozkładzie materiału dla klasy VIII formy opracowania lektury (dział „Czytelnictwo i podstawy samokształcenia”) oraz rozdziału „Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu”; braku wykorzystywania na lekcjach czasopism młodzieżowych, radia i telewizji; zbyt ogólnego zapisywania tematów lekcji w dziennikach lekcyjnych i rozkładzie materiału, tamże, s. 6.

- 6) Nauczyciele wychowania plastycznego lekcje o sztuce powiążą ściśle z programem nauczania.
- 7) W rozkładzie wychowania fizycznego uwzględnić bezpieczeństwo ruchu drogowego. Ponadto w rozkładzie okresowym uwzględnić cztery działy ćwiczeń i zorganizować cztero- i sześciogodzinne wycieczki połączone z grami terenowymi.
- 8) Opiekunowie szkolnych organizacji uzupełnią swoje plany pracy stosownie do uwag wizytujących⁹⁶.

Innym przykładem wizytacji realizowanej przez wydział oświaty jest kontrola przeprowadzona 3 i 13 grudnia 1973 r. w Szkole Podstawowej nr 11 w Tarnowie-Chyszowie przez wizytatora rejonowego Stanisławę Saletnik oraz zespół wizytatorów metodyków⁹⁷. Jej cele zostały określone w siedmiu punktach. Wizytujący mieli zbadać i ocenić:

- 1) Rytmiczność realizacji opracowanego przez radę pedagogiczną programu rozwoju szkoły w latach 1972–1975.
- 2) Rolę i zadania nauczyciela i dyrektora szkoły określone w Karcie praw i obowiązków nauczyciela.
- 3) Realizację podstawowych założeń Instrukcji o organizacji kształcenia i wychowania socjalistycznego w roku szkolnym 1973/1974.
- 4) Efekty pracy dydaktyczno-wychowawczej i kierunki działania zmierzające do podnoszenia wyników pracy szkoły i nauczyciela.
- 5) Ustalenie okresowej oceny pracy nauczycieli.
- 6) Realizację obowiązku szkolnego.
- 7) Działalność administracyjno-gospodarczą.

W toku kontroli wykonano następujące czynności: hospitowano i omówiono 33 jednostki lekcyjne; zbadano wyniki nauczania z języka polskiego w klasie VI i z matematyki; przeglądnięto zeszyty klasowe; przeczytano protokoły z ostatnich posiedzeń rady pedagogicznej; zapoznano się z planami pracy szkoły wraz z załącznikami; skontrolowano sposób ewidencjonowania i przechowywania druków ścisłego zarachowania; zapoznano się z planami i działalnością komitetu rodzicielskiego; przeglądnięto dokumentację dotyczącą klasyfikowania i promowania, obowiązku szkolnego oraz kronikę szkolną; wizytowano pracę świetlicy, uczestniczono w spotkaniu z przedstawicielami organizacji szkolnych; zapoznano się z pracą biblioteki szkolnej oraz czytelnictwem; uczestniczono w nadzwyczajnym posiedzeniu rady pedagogicznej, podczas którego dokonano podsumowania wyników wizytacji i wydano zalecenia do dalszej pracy⁹⁸.

⁹⁶ Tamże, s. 13–14.

⁹⁷ Sprawozdanie z zespołowej wizytacji Szkoły Podstawowej nr 11 im. M. Dąbrowskiej w Tarnowie-Chyszowie przeprowadzonej 3 i 13 grudnia 1973 r. przez wizytatora rejonowego Stanisławę Saletnik i wizytatorów metodyków (ANK/OT sygn. PMRN. T. 350).

⁹⁸ Tamże, s. 1–2.

Spółród 33 hospitowanych lekcji wizytatorzy metodycy ocenili: 1 – wyróżniająco, 3 – bardzo dobrze, 22 – dobrze, 3 – niezadowolająco. W konkluzji wizytator uznała, że większość lekcji poprowadzona została bardzo przeciętnie, stąd wniosek, że należy popracować nad „sposobem prowadzenia lekcji, jak również nad unowocześnieniem procesu nauczania i wychowania”⁹⁹. Na podstawie obserwacji zajęć wskazane zostały następujące pozytywne ich strony: większość nauczycieli wykazywała znajomość programów nauczania i właściwą ich interpretację; uczący umiejętnie gromadzili i korzystali z pomocy naukowych; stosowali próby unowocześniania procesu nauczania i metody aktywizujące uczniów, a także wykorzystywali obserwacje i doświadczenia życiowe dzieci i młodzieży; ponadto posługiwali się treściami lekcyjnymi w celu oddziaływania wychowawczego; korzystali z audycji radiowych i telewizyjnych; poważnie traktowali problematykę bezpieczeństwa uczniów. Do stron negatywnych zaliczono uwagi dotyczące hospitowanych nauczycieli: zeszyty przedmiotowe nie były prowadzone i kontrolowane zgodnie z uwagami zawartymi w programach do realizacji materiału nauczania; nie sprawdzano wiadomości uczniów; nie stosowano wszystkich form w pisaniu i czytaniu, w klasach starszych nie występował równomierny przydział godzin w tygodniu na realizację poszczególnych działów programu; nie planowano i nie realizowano czytelnictwa lektury popularnonaukowej do poszczególnych przedmiotów; spotyka się zbyt ogólne zapisy tematów lekcji w dziennikach np. dyktando sprawdzające, powtórzenie materiału, sprawdzian wiadomości itp.; nieumiejętnie organizowano lekcje powtórzeniowe, nie przestrzegano obowiązku stosowania ćwiczeń śródlekcyjnych; zeszyty przedmiotowe z niektórych przedmiotów prowadzone były i poprawiane niestarannie, bez motywacji, brak wystawionej oceny z wypracowań, niekiedy zupełny brak zeszytów; nie wyodrębniano w klasie I lekcji matematyki i wychowania fizycznego; przeważały tradycyjne formy pracy z uczniami.

Przeprowadzone w jednej z klas VI badanie wyników nauczania wykazało:

że uczniowie mają dobrą znajomość nazwisk i działalności sylwetek rewolucjonistów, pisarzy i innych przedstawicieli kultury i sztuki. Pamiętają główne postacie poznanych lektur i ich autorów. Słabo natomiast przepracowano środki artystyczne, gdyż uczniowie nie znają określeń: epitetów, porównań, przenośni (...) Ćwiczenia słownikowe także wykonują poprawnie. Stwierdzają wszyscy wizytatorzy metodycy, że uczniowie piszą mało starannie i robią dużo błędów ortograficznych¹⁰⁰.

W sprawozdaniu jako ostateczną konkluzję z wizytacji Stanisława Saletnik zapisała: „Na podstawie oglądanych lekcji i przeglądniętej dokumentacji, oceniam pracę szkoły jako bardzo słabą”¹⁰¹.

⁹⁹ Tamże, s. 11.

¹⁰⁰ Tamże.

¹⁰¹ Tamże, s. 13.

Z dokumentacji wytworzonej przez wydział oświaty wynika, iż obok wizytacji będących najważniejszą formą bezpośredniego nadzoru pedagogicznego jego pracownicy odbywali także lustracje i inspekcje. Np. w marcu 1966 r. podinspektorzy szkolni dokonali lustracji funkcjonowania świetlicy przy Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie. Kontrola była efektem skargi wniesionej na działalność placówki¹⁰². Podinspektorzy skoncentrowali się na sprawdzeniu gospodarki finansowej oraz przedmiotu skargi. Wydali 12 zaleceń, które dotyczyły przede wszystkim nieprawidłowości w gospodarowaniu artykułami żywnościowymi, kwestii finansowych oraz zbyt słabego nadzoru nad świetlicą ze strony kierownika szkoły.

Wycinkowymi kontrolami obejmowano również inne aspekty działalności szkół. 22 lutego 1966 r. podinspektor szkolny kontrolował pracę kółek zainteresowań w Szkole Podstawowej w Szynwałdzie¹⁰³. Wykazała ona znaczne uchybienia. Wizytujący zbadał funkcjonowanie sześciu kółek: sportowego, artystycznego, biologicznego, historycznego, polonistycznego i muzycznego. Brakowało dużej części dokumentacji ich pracy, a koła prowadzone były niesystematycznie. O działalności koła biologicznego, pomimo iż figurowało ono w planie szkoły, „nikt z grona pedagogicznego nie słyszał”¹⁰⁴. Od początku roku szkolnego kierownik szkoły nie przeprowadził ani jednej hospitacji pracy kółek zainteresowań.

Tematyka inspekcji szkół podstawowych prowadzona w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w okresie od 16 września do 10 października 1968 r. przedstawia się następująco:

- 1) Kontrola działalności kierownika szkoły w zakresie planowania i organizacji pracy dydaktyczno-wychowawczej w nowym roku szkolnym; kontrola: planu pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły na rok szkolny 1968/1969, tygodniowego rozkładu lekcji, realizowania wniosków do pracy zawartych w protokołach rad pedagogicznych z czerwca 1968 i 31 sierpnia 1968 r.
- 2) Ustalenie zadań do realizacji wynikających z wytycznych Wydziału Oświaty wydanych w okólniku nr 14/68 i konferencji kierowników szkół.
- 3) Wykorzystanie specjalistów w szkole.
- 4) Wykorzystanie budżetu na pomoce naukowe i sprzęt szkolny oraz wyposażenie pracowni ZPT i fizyczno-chemicznych.
- 5) Przygotowanie do wyborów komitetu rodzicielskiego.

¹⁰² Sprawozdanie z wrywkowej lustracji świetlicy dziecięcej przy Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie przeprowadzonej 24 marca 1966 r. przez podinspektorów szkolnych, ob. Józefę Lewandowską i Adama Niezgodzkiego; Sprawozdanie z zaleceń powizytacyjnych nadesłane do Wydziału Oświaty 9 kwietnia 1966 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

¹⁰³ Sprawozdanie z kontroli kółek zainteresowań w Szkole Podstawowej w Szynwałdzie powiat Tarnów przeprowadzonej 22 lutego 1966 r. przez podinspektora szkolnego ob. Józefę Lewandowską (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

¹⁰⁴ Tamże, s. 2.

- 6) Higiena i bezpieczeństwo pracy w szkole (ubezpieczenie).
- 7) Powszechność nauczania w obwodzie szkolnym¹⁰⁵.

Wizytacje prowadzone były w miarę systematycznie. Rokrocznie wizytujący dokonywali kontroli części szkół na podległym im terenie, wydając mniej lub bardziej rozbudowane ilościowo i jakościowo zalecenia. Dla przykładu – na posiedzeniu nadzwyczajnym Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawnej nr 18 w Tarnowie odbytym 26 marca 1974 r. podinspektor szkolny Stanisława Saletnik przekazała zebrany nauczycielom spostrzeżenia powizytacyjne z przeprowadzonej wcześniej wizytacji¹⁰⁶. Jej celem było zbadanie i ocenienie rytmiczności realizacji programów szkolnych oraz roli w tym procesie dyrektora i nauczycieli. W trakcie wizytacji przeprowadzonych zostało 67 hospitacji zajęć lekcyjnych. Sprawdzone także dokumentację pracy szkoły oraz rady pedagogicznej. Przeglądnięte zostały zeszyty klasowe. Kontrolująca brała również udział w zebraniu koła TPPR i w apelu szkolnym poświęconym patronce szkoły Hance Sawickiej. Szkoła uzyskiwała wysokie oceny w zakresie: czystości budynku szkolnego, preorientacji zawodowej, pracy kół zainteresowań, samorządu szkolnego, świetlicy szkolnej, opanowania programów nauczania. Dyrektor szkoły Kazimierz Knapik za wzorowy ład, porządek i organizację pracy dydaktyczno-wychowawczej otrzymał ocenę wyróżniającą. Dobrą ocenę pracy uzyskali także zastępcy dyrektora oraz rada pedagogiczna. Wydane zalecenia dotyczyły: stosowania różnych metod i form pracy; dokładniejszego kontrolowania zeszytów przedmiotowych; pracy z uczniem zdolnym; doksztalcania nauczycieli¹⁰⁷.

Każdy z pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty otrzymywał własny rejon wizytacyjny. 25 lutego 1969 r. inspektor szkolny Fryderyk Łazarz wydał okólnik, w którym dokonał przydziału rejonów wizytacyjnych (zob. tabela 131). Na terenie powiatu tarnowskiego oraz miasta Tarnowa utworzonych zostało wówczas pięć takich rejonów¹⁰⁸.

W tym samym okólniku inspektor podał tematykę oraz organizację konferencji samokształceniowych kadry kierowniczej. Każdy z podinspektorów zobowiązany został do zorganizowania konferencji w swoim rejonie wizytacyjnym. Obecność kierowników szkół i zastępców winna być obowiązkowa. W trakcie konferencji należało omówić rolę i zadania organizacji uczniowskich w świetle uchwał V Zjazdu PZPR, a także wyniki dydaktyczne i wychowawcze szkół.

¹⁰⁵ Tematyka inspekcji szkół podstawowych w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w okresie od 16 września do 10 października 1968 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/88).

¹⁰⁶ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1973–1976), protokół z 26 marca 1974 r., b.s (AS).

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ Okólnik Wydziału Oświaty dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie nr 8/69 z 25 lutego 1969 r. zawierający przydział rejonów wizytacyjnych (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

Tabela 131. Rejony wizytacyjne w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1969/1970

Nr rejonu	Imię i nazwisko wizytującego	Stanowisko służbowe	Siedziba szkoły podstawowej należącej do rejonu
I.	Maria Pisowcz	zastępca inspektora	Zgłobice, Zbylitowska Góra, Koszyce Małe, Koszyce Wielkie, Błonie; w Tarnowie: SP nr 3, SP nr 4, SP nr 9, SP nr 16.
II.	Jan Matuła	podinspektor szkolny	Bruśnik, Falkowa, Siekierzyna, Ciężkowice, Bogoniowice, Kipszna, Kąsna Dolna, Ostrusza, Pławna, Zborowice, Jastrzębia nr 1, Jastrzębia nr 2, Gromnik, Rzepiennik Marciszewski, Brzozowa Polichy, Chojnik, Golanka, Ryglice, Bistuszowa, Joniny, Kowalowa, Lubcza, Wola Lubecka; w Tarnowie: SP nr 2, SP nr 6, SP nr 5, SP nr 11, SP nr 12.
III.	Czesław Sterkowicz	podinspektor szkolny	Siemiechów, Brzozowa, Tuchów, Tuchów-Wola, Zabłędza, Karwodrza, Trzemesna, Buchcice, Meszna Opacka, Piotrkowice, Łowczów, Tarnowiec, Zawada, Poręba Radlna, Łękawka, Dąbrówka Tuchowska, Siedliska, Lubaszowa, Burzyn, Jodłówka Tuchowska; w Tarnowie: SP nr 10, SP nr 13, SP nr 15, SP nr 18.
IV.	Jan Sękowski	podinspektor szkolny	Bogumiłowice-Łętowice, Mikołajowice, Wierchosławice, Komorów, Ostrów, Rudka, Radłów, Niwka, Siedlec, Niedomice, Ilkowice, Biskupice Radłowskie, Łęg Tarnowski, Łukowa, Bobrowniki Wielkie, Biała, Pleśna, Świebodzin, Szczepanowice, Rychwałd, Rzuchowa, Lichwin; w Tarnowie: SP nr 7, SP nr 8, SP nr 17, SP nr 20.
V.	Anna Łabuz	podinspektor szkolny	Lisia Góra, Breń, Brzozówka, Pawężów, Śmigno, Kobierzyn, Zaczarnie, Skrzyszów Dolny, Skrzyszów Górny, Ładna, Łękawica, Pogórska Wola, Wola Rzędzińska nr 1, Wola Rzędzińska nr 2, Jodłówka, Żukowice Stare, Żukowice Nowe, Jastrząbka, Szywałd, Szywałd-Świnio-góra, Żalasowa, Janowice, Lubinka, Dąbrówka Szczepanowska; w Tarnowie: SP nr 1, SP nr 12, SP nr 14, SP nr 19.

Źródło: Okólnik Wydziału Oświaty dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie nr 8/69 z 25 lutego 1969 r. zawierający przydział rejonów wizytacyjnych (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

Tabela 132. Rejony wizytacyjne w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1973/1974

Nr rejonu	Imię i nazwisko wizytującego	Stanowisko	Obszar rejonu, rodzaj szkół	Liczba nauczycieli w rejonie
I	Anna Łabuz	wizytator	Licea ogólnokształcące w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim	214
II	Witold Mastalerz	zastępca inspektora	Szkoły podstawowe na terenie gmin Łęg Tarnowski i Radłów	105
III	Eugeniusz Barski	wizytator	Szkoły podstawowe na terenie gmin Ciężkowice i Gromnik	139
IV	Jan Furmankiewicz	wizytator	Szkoły podstawowe na terenie gmin Skrzyszów, Ryglice, Tarnów	289
V	Aleksander Guzik	wizytator	Szkoły podstawowe na terenie gminy Tuchów	119
VI	M. Osowski	wizytator	Szkoły podstawowe na terenie gmin Pleśna i Wierzchosławice	136
VII	Jan Matuła	wizytator	Szkoły podstawowe na terenie gminy Lisia Góra; szkoły podstawowe w mieście Tarnowie: nr 2, nr 6, nr 7, nr 9, nr 12, nr 13, nr 15, nr 16	272
VIII	Stanisława Saletnik	wizytator	Szkoły podstawowe w mieście Tarnowie: nr 1, nr 3, nr 4, nr 5, nr 8, nr 10, nr 11, nr 14, nr 17, nr 18, nr 19, nr 20	359

Źródło: Wykaz rejonów wizytacyjnych w powiecie i mieście Tarnowie w roku szkolnym 1973/1974, s. 1–5 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 1075–1083).

W roku szkolnym 1973/1974 zespół nadzoru pedagogicznego w Wydziale Oświaty, Wychowania, Kultury Fizycznej i Turystyki dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa liczył ośmiu wizytatorów, którym przydzielono tyleż samo rejonów wizytacyjnych. Rejon pierwszy nie obejmował szkolnictwa podstawowego. W planie wizytacji na ten rok uwzględniono 84 szkoły. W 40 placówkach inspektor Stanisław Sak zalecił przeprowadzenie wizytacji zespołowych z udziałem wizytatorów metodyków, zaś w 48 – wizytacji problemowych. Podczas wizytacji zespołowych pracownicy nadzoru mieli zwrócić szczególną uwagę na:

- rytmiczność realizacji opracowanych przez rady pedagogiczne programów rozwoju szkół na lata 1972–1975;
- rolę i zadania nauczyciela i dyrektora szkoły określone w Karcie praw i obowiązków nauczyciela;

- realizację podstawowych założeń Instrukcji o organizacji kształcenia i wychowania socjalistycznego w roku szkolnym 1973/1974;
- efekty pracy dydaktyczno-wychowawczej i kierunki działania zmierzające do podnoszenia wyników pracy szkoły i nauczycieli;
- ustalanie okresowej oceny pracy nauczycieli;
- realizację obowiązku szkolnego¹⁰⁹.

Przeprowadzającym wizytację problemowe inspektor nakazał kontrolowanie wdrażania zarządzeń i wytycznych ogłaszanych przez ministerstwo, kuratorium i wydział oświaty, a także realizację założeń VII Plenum KC PZPR oraz Uchwały Sejmu PRL z 12 kwietnia 1973 r. o zadaniach narodu i państwa w wychowaniu młodzieży i jej udziale w budowie socjalistycznej Polski, jak również uchwał prezydów – miejskiej i powiatowej – rad narodowych.

Z kolei tematyką inspekcji szkół podstawowych miała być między innymi jakość i skuteczność udzielanego nauczycielom instruktażu przez dyrektorów, w tym zbadanie jak przez hospitację lekcji i zajęć dyrektorzy podnoszą wyniki pracy dydaktyczno-wychowawczej¹¹⁰.

Działalność pracowników powiatowego nadzoru pedagogicznego podlegała nadzorowi i ocenie instancji wyższych, przede wszystkim kuratorium okręgu szkolnego. W aktach Wydziału Oświaty dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa zachowały się sprawozdania z takich kontroli¹¹¹. Np. od 25 stycznia do 5 lutego 1963 r. przeprowadził ją starszy wizytator KOS Józef Zacharzewski¹¹². Jej cele obejmowały sprawdzenie organizacji i funkcjonowania szkół oraz skuteczności nadzoru pedagogicznego, szczególnie w odniesieniu do nowo zatrudnionych podinspektorów szkolnych. Wizytator wykonał następujące czynności wizytacyjne:

Do opracowania spostrzeżeń i uwag powizytacyjnych posłużyłem się materiałami zebranymi w czasie wyjazdów do szkół tarnowskich: Szkoła Podstawowa nr 5, nr 6, nr 8, nr 3 i 4, Wola Rzędzińska, Jastrząbka Nowa i Lisia Góra oraz Dom Kultury Dzieci i Młodzieży. Następnie odwiedziłem Powiatową Bibliotekę Pedagogiczną i przeprowadziłem rozmowy z Kierownikiem, a także w Zarządzie Powiatowym ZNP przeprowadziłem rozmowy z Prezesem Oddziału Pow. ZNP. Na zakończenie przepro-

¹⁰⁹ Tematyka wizytacji zespołowych i problemowych szkół w powiecie tarnowskim i mieście Tarnowie w roku szkolnym 1973/1974, s. 1–2 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 1085–1087).

¹¹⁰ Tematyka inspekcji szkół podstawowych na rok szkolny 1973/1974, s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XVI/1, s. 1095).

¹¹¹ Podstawę prawną nadzoru kuratorium nad inspektoratem oświaty stanowiły wówczas: Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych, Dz.U. 1958, nr 5, poz. 16 oraz Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 kwietnia 1958 r. w sprawie kuratoriów okręgów szkolnych i inspektorów oświaty, Dz.U. 1958, nr 25, poz. 104.

¹¹² Sprawozdanie z wizytacji Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie obejmującego swym zasięgiem sprawę oświaty miasta i powiatu tarnowskiego. Wizytacji dokonał starszy wizytator mgr Zacharzewski Józef w czasie od 25 stycznia 1963 do 5 lutego 1963 r., badając pracę szkół na odcinku szkolnictwa podstawowego (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

wadziłem rozmowy z I-szym Sekretarzem KP PZPR. Niektóre ze szkół odwiedziłem w czasie prowadzenia praktyki z grupą kierowników szkół z terenu Województwa. W czasie wizytacji zbadano odpowiednią dokumentację dot. szkół podstawowych¹¹³.

Wizytacja wykazała pewne braki w pracy wydziału. Kontrolujący wydał osiem zaleceń. Zwrócił w nich uwagę na: konieczność dążenia do poprawy bazy materialnej szkół poprzez zakładanie i tworzenie nowych pracowni; stosowanie bardziej celowego dobru kadr kierowniczych, w tym kadry rezerwowej; dokonywanie korelacji zadań Wydziału Oświaty i Powiatowego Ośrodka Metodycznego; opracowywanie przez kierowników planów hospitacji, jak również, co było mocno podkreślane, kontrolujący w czasie wizytacji szkół mieli nawiązywać współpracę i kontakty z sekretarzami POP PZPR lub pojedynczymi członkami partii celem ożywienia pracy ideowo-politycznej na terenie szkół¹¹⁴.

Podczas omawianej kontroli wizytator Józef Zacharzewski poczynił również uwagi o stylu pracy kadry pedagogicznej Wydziału Oświaty ze szczególnym uwzględnieniem pracy nowo mianowanych podinspektorów szkolnych, którymi byli wówczas Czesław Magiera, Zbigniew Januś i Jan Matuła. Zalecił im między innymi:

1. Zaostrzyć spostrzegawczość nie tylko w zakresie lekcji hospitowanej, lecz w całości przejawów życia i pracy szkoły tak kierownika szkoły, Grona, jak i młodzieży.
2. Założenia planu dydaktyczno-wychowawczego Wydziału Oświaty w czasie każdej inspekcji, wizytacji i hospitacji muszą być zawsze celem, do którego zmierza pracownik nadzoru pedagogicznego. Napotkane szczegóły po drodze nie mogą przysłonić celu zasadniczego, ale mają uzasadniać słuszność drogi wychowawców lub przeciwnie.
3. Suma uwag ostatecznych, dodatnich czy ujemnych, musi być adresowaną do Kierownika szkoły.
4. Po rozmowach, po dyskusji nad każdym problemem wymaga się od wizytującego spokoju i stanowczości oraz zaleceń o charakterze zasadniczym¹¹⁵.

Natomiast od 24 stycznia do 27 lutego 1967 r. trwała generalna inspekcja tarnowskiego Wydziału Oświaty realizowana przez zespół z Kuratorium Oświaty w Krakowie¹¹⁶. Inspekcja odbyła się przy udziale zainteresowanych pracowników pedagogicznych i administracyjnych Wydziału Oświaty, członków Komisji Oświaty i Kultury Powiatowej Rady Narodowej oraz członków Prezydium Powiatowej

¹¹³ Tamże.

¹¹⁴ Tamże, s. 12.

¹¹⁵ Tamże, s. 9–10

¹¹⁶ Protokół inspekcji generalnej Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie przeprowadzonej w czasie od 24 stycznia do 27 lutego 1967 r. przez zespół pracowników Kuratorium na zarządzenie nr 1/64 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z 3 lutego 1964 r. oraz zleconej do wykonania przez Uchwałę nr 65/235/66 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 15 grudnia 1966 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

Rady Narodowej. Trwała łącznie 57 dni. Problematyka nadzoru nad szkołami podstawowymi była jednym z najważniejszych zagadnień tej inspekcji.

Nadzór nad szkolnictwem podstawowym w Tarnowie i powiecie tarnowskim sprawował wówczas następujący zespół: Maria Pisowicz – zastępca kierownika Wydziału Oświaty, kierownik Referatu Szkół Podstawowych; podinspektorzy: Jan Matuła, Czesław Magiera, Michał Szewc oraz Czesław Sterkowicz, który zastąpił Zbigniewa Janusia. Ten ostatni objął wówczas stanowisko kierownika Szkoły Podstawowej nr 9 w Tarnowie. Oceniając działalność tego zespołu, wizytujący stwierdzili:

Poziom pracy nadzoru pedagogicznego wyraźnie podniósł się, co pozwala na właściwe kierowanie pracą zreformowanej szkoły 8-klasowej, na kontrolę realizacji nowego programu nauczania i wychowania, na inicjowanie nowych sposobów i form w metodzie pracy kierownika szkoły i nauczycieli oraz na lepszą kontrolę spraw administracyjno-gospodarczych w szkołach. Postawa ideowo-polityczna całego zespołu pracowników pedagogicznych jest bez zastrzeżeń, ofiarność pracy zawodowej i społecznej zasługują na wysoką ocenę i wyróżnienie¹¹⁷.

Tabela 133. Skład zespołu kontrolującego i tematyka kontroli Wydziału Oświaty przeprowadzonej w okresie od 24 stycznia do 27 lutego 1967 r.

Lp.	Imię i nazwisko kontrolującego	Stanowisko	Tematyka kontroli
1.	Stanisław Matuła	starszy wizytator	Szkolnictwo podstawowe
2.	Janina Wyczęsana	wizytator	Szkolnictwo specjalne
3.	Janina Bulińska	kierownik referatu	Wychowanie przedszkolne
4.	Bohdan Olszyński	kierownik referatu	Szkoły rolnicze
5.	Halina Myszak	wizytator	Biblioteki
6.	Adam Pasternak	kierownik referatu	Opieka nad dzieckiem
7.	Henryk Krzciuk	wizytator	Wychowanie pozaszkolne
8.	Janina Słaby	wizytator	Wczasy dla dzieci i młodzieży
9.	Leon Drohobycki	kierownik referatu	Wychowanie fizyczne
10.	Józef Haniaczyk	inspektor	Sprawy osobowe
11.	Julian Inglot	starszy inspektor	Sprawy organizacyjne

Źródło: Protokół inspekcji generalnej Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie przeprowadzonej w czasie od 24 stycznia do 27 lutego 1967 r. przez zespół pracowników kuratorium, s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

W toku kontroli wizytatorzy kuratoryjni ustalili, iż wszyscy pracownicy nadzoru posiadali plany inspekcji z tematyką wizytacji oraz ich kalendarzem. Szkoły w rejonach poszczególnych pracowników były wizytowane przynajmniej

¹¹⁷ Tamże, s. 15.

raz na dwa – trzy lata. Ponadto w okresie pierwszego półrocza roku szkolnego 1966/1967 odbyli oni 58 wizytacji wycinkowych i 28 wizytacji problemowych, sprawozdania powizytacyjne sporządzali właściwie, a następnie terminowo przesyłali do szkół¹¹⁸. Ogólna ocena pracy wydziału w zakresie szkolnictwa podstawowego była pozytywna:

W odniesieniu do braków, jakie wykazała ostatnia inspekcja generalna w roku 1964, Wydział Oświaty poprawił i podniósł na wyższy stopień styl pracy w nadzorowaniu działalności szkół, kierowanie pracą wizytacyjną uległo poprawie, szkoły nie kontrolowane dłużej jak dwa lata zostały w tym czasie zwizytowane: należą do nich Chojnik, Biskupice Radłowskie, Koszyce Wielkie. Arkusze spostrzeżeń kierowników szkół są wypełniane na bieżąco, poprawia się opieka szkół nad drużynami harcerskimi i właściwie pracują obecnie szkoły z klasami I–IV, jeśli chodzi o przygotowanie uczniów do podjęcia nauki w szkołach zbiorczych. Wydział Oświaty odniósł duże sukcesy na polu działalności wychowawczej szkół. Wizytacja dała okazję do stwierdzenia większego zaangażowania się nauczycieli w pracę wychowania, w tym wychowania ideowo-politycznego uczniów i rodziców. Bardzo uroczyście zakończyły się obchody Tysiąclecia PP. Wiele szkół otrzymało piękne sztandary, odznaki Tysiąclecia i dyplomy. Uroczyście obchodzono i jeszcze obchodzi się w szkołach powiatu 25 rocznicę powstania PPR, znajomość działaczy i bohaterów PPR jest wśród uczniów, jak wynika z inspekcji, bardzo dobra. Pogłębia się wyrażanie treści wychowania w szkołach powiatu. Stwierdza się bardzo dobrą współpracę Wydziału Oświaty z Komendą Hufca ZHP, a odzwierciedleniem tego jest ożywiona praca harcerska w drużynach szkolnych. Inspekcja stwierdza dobrą atmosferę pracy w Wydziale Oświaty, rozumienie zadań, dotrzymywanie terminów zaplanowanych wizytacji, dostrzeganie istotnych braków w pracy szkół, poszukiwanie środków i form coraz bardziej skutecznych dla podniesienia poziomu organizacyjnego i wyników pracy. Kierownictwo Wydziału Oświaty stoi na wysokości zadania i oprócz zdań bieżących widzi perspektywę potrzeb, doskonalenie warunków materialnych szkół i lepszych środków realizacji programu nauczania i wychowania¹¹⁹.

Taka ocena Wydziału Oświaty w Tarnowie dokonana przez KOS zdecydowanie poprawiła opinię o poziomie jego pracy w obszarze szkolnictwa podstawowego wydaną podczas wcześniejszej wizytacji.

Dokonując konkluzji zagadnienia związanego z oddziaływaniem miejskiego i powiatowego nadzoru pedagogicznego na działalność dydaktyczno-wychowawczą szkół podstawowych, należy stwierdzić, iż w omawianym okresie przechodził on pewną ewolucję, która wynikała przede wszystkim ze zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej w państwie i w oświacie, a także częstych transformacji organizacyjnych i normatywnych dotyczących bezpośrednio jego funkcjonowania. W analizowanych materiałach źródłowych ukazujących pragmatykę pracy wizytujących uwidacznia się głównie funkcja kontrolna nadzoru. Na przełomie lat

¹¹⁸ Tamże, s. 24.

¹¹⁹ Tamże, s. 24–25.

czterdziestych i pięćdziesiątych zdominowały ją kryteria ideologiczne i polityczne, przez pryzmat których oceniania była nie tylko praca dydaktyczno-wychowawcza szkół, ale w zasadzie całokształt zagadnień składających się na ich działalność. Po zakończeniu okresu ofensywy ideologicznej w szkolnictwie pracownicy miejsko-powiatowego nadzoru pedagogicznego koncentrowali się na merytorycznej analizie funkcjonowania podległych im szkół i placówek, jednak akcenty dotyczące np. propagowania socjalistycznego modelu wychowawczego bądź ujmowania w sprawozdaniach powizytacyjnych kwestii upolitycznienia grona nauczycielskiego występowały do końca analizowanego przedziału chronologicznego.

Pomimo tej negatywnej strony działalności nadzoru pedagogicznego w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim należy stwierdzić, iż oddziaływał on też konstruktywnie na pracę szkół podstawowych, szczególnie w kontekście ówczesnych braków kadrowych w oświacie i dużej liczby niewykwalfikowanych uczących, a także znacznych zaniedbań ze strony kierowników szkół, zwłaszcza w drugiej połowie lat czterdziestych. W zakresie dydaktyki i wychowania pracownicy nadzoru pedagogicznego szczegółowo analizowali pracę nauczycieli, choć ich uwagi zawarte w dokumentacji powizytacyjnej i protokołach posiedzeń rad pedagogicznych ukazują, iż koncentrowali się oni na wykazywaniu braków procesu dydaktyczno-wychowawczego, w niewielkim stopniu podkreślając pozytywne elementy pracy nauczycieli. Znajdowało to odzwierciedlenie w realizowanych przez wizytatorów hospitacjach lekcji czy zaleceniach powizytacyjnych. Dużą wagę przywiązywali do strony formalnej procesu nauczania i wychowania, kontrolując plany pracy szkół i kierowników, dzienniki lekcyjne, arkusze ocen, dokumentację nauczycieli związaną z metodycznym planowaniem lekcji, wypracowania i zeszyty uczniów. Pozytywnie wpływali na takie aspekty jak: realizacja programów nauczania, stosowanie przez nauczycieli nowoczesnych metod nauczania, wykorzystywanie pomocy naukowych, częsta kontrola wytworów prac uczniów, podnoszenie ogólnego poziomu nauczania, stan czytelnictwa, działalność kół zainteresowań i organizacji uczniowskich, realizacja obowiązku szkolnego, stan sanitarno-higieniczny. Duży wpływ mieli również na działalność kierowników i dyrektorów szkół w kontekście przestrzegania przez nich przepisów prawa oświatowego, planowania i organizacji pracy szkół, prawidłowego prowadzenia dokumentacji szkolnej, systematyczności przeprowadzania hospitacji według procedur wynikających z instrukcji ministerstwa, instruowania nauczycieli w sprawach dydaktyczno-wychowawczych.

Z obrazu nadzoru realizowanego przez wizytatorów wyłaniał się też schematyzm, brak uwzględnienia najnowszej wiedzy pedagogicznej i psychologicznej, dominacja formuły kontroli nad doradztwem i poradnictwem. Pod wpływem ogólnokrajowej krytyki metodologii pracy i kompetencji nadzoru pedagogicznego podejmowanie były próby jego modernizacji między innymi poprzez wprowadzenie do systemu pionu wizytatorów metodyków. W związku z tym w sprawozdaniach powizytacyjnych szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego

zauważyć można większą skalę czynności wizytacyjnych, np. w postaci liczby przeprowadzonych hospitacji jednostek lekcyjnych, a także objętości samej dokumentacji pokontrolnej. Można też przyjąć, iż przeprowadzane przez kilkudziesięcioosobowe zespoły wizytacyjne kontrole musiały negatywnie wpływać na atmosferę i organizację pracy szkół nie tylko podczas samych wizytacji, ale w okresie je poprzedzającym. Ostatecznie działalność zespołów wizytatorów metodyków nie przyczyniła się do reorganizacji samego nadzoru w kierunku nadania mu funkcji bardziej instruktażowej i doradczej, która miała skutkować ogólną poprawą jakości pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół¹²⁰.

Hospitacje kierowników i dyrektorów szkół

Jednym z głównych zadań kierowników, a od 1972 r. dyrektorów¹²¹, było organizowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół oraz ponoszenie odpowiedzialności za poziom i wyniki nauczania, czyli sprawowanie nadzoru pedagogicznego. Realizowany przez nich nadzór miał charakter wewnętrzny, a jego formami były przede wszystkim: hospitacje lekcji i innych zajęć, omawianie spostrzeżeń pohospitacyjnych na zebraniach rady pedagogicznej, a także innych komisji i zespołów szkolnych, analiza wyników nauczania i prowadzonej w szkole dokumentacji pedagogicznej, przekazywanie spostrzeżeń i instruktaż podczas zebrań szkoleniowych, lekcje pokazowe, analiza i ocena planu pracy, zarządzenia wewnętrzne itp.¹²²

25 maja 1949 r. minister oświaty wydał instrukcję w sprawie pracy hospitacyjnej dyrektorów (kierowników szkół)¹²³, w której podkreślił, że zasadniczo najważniejszym zadaniem kierownika szkoły jest stałe i planowe kontrolowanie wszystkich podległych mu nauczycieli i związane z tym instruowanie grona nauczycielskiego. Praca kierownika w tym zakresie miała na celu: przestrzeganie, aby nauczyciele realizowali swoje zadania zgodnie z programem i z obowiązującymi przepisami oraz według ustalonego planu; dbanie o to, aby praca nauczycieli odbywała się we właściwym kierunku ideologiczno-wychowawczym; dopilnowanie

¹²⁰ J. Ryś, *Wpływ nadzoru pedagogicznego na rozwój zawodowy nauczycieli...*, s. 122, s. 124.

¹²¹ Funkcję dyrektora w szkołach wszystkich typów, w tym na poziomie szkół podstawowych, wprowadzała Karta praw i obowiązków nauczyciela z dnia 27 kwietnia 1972 r., Dz.U. 1972, nr 16, poz. 114. W artykule 4 precyzowano: „Szkołą kieruje dyrektor, który jest jej przedstawicielem na zewnątrz, przełożonym służbowym wszystkich pracowników szkoły oraz opiekunem młodzieży uczącej się w szkole”.

¹²² J. Szymański, *Miejsce nadzoru pedagogicznego w systemie oświatowym...*, s. 155.

¹²³ Instrukcja Ministra Oświaty z dnia 25 maja 1949 r. w sprawie pracy hospitacyjnej dyrektorów (kierowników szkół), Dz.Urz. MO 1949, nr 8, poz. 149. Problematykę hospitacji omówił kurator OSK Stefan Białas w artykule zamieszczonym w Dzienniku Urzędowym KOS z listopada/grudnia 1948 r., S. Białas, *Hospitacje w szkole podstawowej*, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1948, nr 9/10 (część nieurzędowa), s. 14–16.

stosowania odpowiednich metod pracy i używania przepisowych podręczników; badanie osiąganych przez uczących wyników nauczania i wychowania; ocenianie wartości pracy poszczególnych nauczycieli. W ramach tego zadania kierownik miał sprawować nadzór pedagogiczny nad pracą dydaktyczną i wychowawczą uczących. Mógł to czynić poprzez hospitowanie lekcji w klasie i pracowni, jak również innych obowiązkowych i nadobowiązkowych zajęć szkolnych prowadzonych przez nauczycieli i wychowawców; ponadto poprzez: zapoznawanie się z pracami uczniów, badanie ich postępu w nauce, omawianie z uczącymi swoich spostrzeżeń, udzielanie im rad i zaleceń, przedstawianie radzie pedagogicznej opracowanych materiałów zawierających uwagi i wytyczne do dalszej pracy. Hospitacja miała zajmować w planie pracy kierownika jak najwięcej miejsca jako najistotniejsza jego czynność. Dane wynikające z hospitacji kierownik zapisywał w dzienniku hospitacyjnym. Dziennik ten posiadał charakter materiału pomocniczego przy ocenie pracy kierownika i szkoły, dokonywanej przez wizytatorów¹²⁴.

Instrukcja z maja 1949 r. obowiązywała krótko, gdyż nowa, bardziej doprecyzowana pojawiła się już rok później, 12 kwietnia¹²⁵. Według jej zapisów hospitacja lekcji przez dyrektora (kierownika) miała na celu podniesienie jakości pracy zarówno nauczycieli, jak i uczniów, a także powinna przyczynić się do ogólnego wzrostu wyników nauczania w szkole. Jej wprowadzenie związane było z pojawieniem się nowych programów nauczania, gdyż obowiązkiem kierownika było stałe instruowanie podległych mu nauczycieli. Najważniejszym zadaniem kierownika stawało się więc planowe kontrolowanie pracy wszystkich uczących i udzielanie im pomocy w zakresie wykonywanych przez nich zadań dydaktyczno-wychowawczych. Według zapisów instrukcji z kwietnia 1950 r. celem hospitacji winno być: dbanie by praca nauczycieli w zakresie nauczania i wychowania była zgodna z zasadniczym celem szkoły, którym jest wychowanie uczniów na przyszłych „budowniczych ustroju socjalistycznego” w Polsce; czuwanie, by praca nauczycieli odbywała się zgodnie z obowiązującym programem i przepisami; nadzorowanie uczących, by stosowali właściwie metody nauczania i używali obowiązujących podręczników szkolnych; badanie osiąganych wyników dydaktycznych i efektów wychowania; ocenianie poziomu pracy poszczególnych nauczycieli; koordynowanie pracy uczących.

Kontrolowanie pracy nauczycieli i udzielenie im instruktażu powinno odbywać się drogą hospitacji, przeglądania prac pisemnych uczniów, omawiania pro-

¹²⁴ Tamże.

¹²⁵ Instrukcja z dnia 12 kwietnia 1950 r. w sprawie pracy hospitacyjnej dyrektorów (kierowników) szkół. Załącznik 2 do Dziennika Urzędowego Ministerstwa Oświaty nr 6 z 1950 r. Wprowadzona została zarządzeniem Ministra Oświaty z 12 kwietnia 1950 r. w sprawie pracy hospitacyjnej dyrektorów (kierowników) szkół, Dz.Urz. MO 1950, nr 6, poz. 85. Z tym samym dniem ministerstwo ogłosiło instrukcję w sprawie wizytacji szkół podstawowych przez inspektorów szkolnych, zob. Dz.Urz. MO 1950, nr 6, poz. 86.

blemów na posiedzeniach rad pedagogicznych i różnych konferencjach. W ramach tak pojętego nadzoru kierownika najważniejszym jego zadaniem była więc hospitacja zajęć lekcyjnych. Hospitacjami miały być objęte także inne przejawy życia szkolnego: praca świetlicy, biblioteki, organizacji uczniowskich, kół zainteresowań itp. W planie pracy kierownika hospitacje miały zajmować najwięcej czasu, przy czym winien on dziennie przeprowadzić przynajmniej jedną. Wszystkie hospitacje kierownik musiał odbywać w zgodzie z przyjętym wcześniej planem, którego założenia wynikały z organizacji i potrzeb szkoły. Plan obejmował każdy okres szkolny i składał się z dwóch części: pierwszej obejmującej jego założenia i drugiej zwierającej kalendarzowy rozkład hospitacji według przedmiotów, klas, nauczycieli. W planie kierownik szkoły miał obowiązek zarezerwować także pewną liczbę godzin na hospitacje nieprzewidziane. Planem hospitacji powinni zostać objęci wszyscy nauczyciele, ze zwróceniem szczególnej uwagi na uczących bez kwalifikacji, mniej doświadczonych, słabszych pod względem metodycznym i ideologicznym. Do hospitacji kierownik miał obowiązek starannie się przygotować – dokładnie zapoznać się z programami nauczania, uzyskać od nauczyciela plan lekcji, odbyć z nim krótką rozmowę. Za niecelowe instrukcja uznawała hospitowanie fragmentów zajęć lekcyjnych. Przedmiotem hospitacji był nauczyciel i zespół uczniowski.

W trakcie hospitacji kierownik miał obowiązek zwracać uwagę na: przygotowanie się nauczyciela do zajęć lekcyjnych pod względem metodycznym, rzeczowym i ideologicznym; poziom klasy w zakresie wychowania i nauczania; stopień wykorzystania pomocy naukowych; sposób oceniania uczniów i mobilizacji rodziców i aktywu uczniowskiego do „walki o wyniki nauczania”. W trakcie hospitacji kierownik nie powinien ograniczyć się tylko do biernej obserwacji, ale poprzez pytania oceniać wyniki nauczania poszczególnych uczniów. Instrukcja zalecała, aby kierownik szczególną uwagę w ramach hospitacji zwracał na pracę szkolnych kół ZMP, ZHP, wpływ tych organizacji na zachowanie się uczniów i stosunek do nich nauczycieli. Po każdej hospitacji kierownik powinien odbyć z nauczycielem indywidualną rozmowę pohospitacyjną, która obejmowała: ocenę własnej pracy przez uczącego, krytyczną analizę zajęć lekcyjnych dokonaną przez kierownika (pozytyw–negatywy), instruktaż kierownika, uwagi i wyjaśnienia nauczyciela, ostateczne ustalenie wytycznych, do których nauczyciel ma obowiązek stosować się w dalszej pracy. Wyniki hospitacji wszystkich nauczycieli w postaci ogólnych spostrzeżeń przedstawiał kierownik na plenarnych posiedzeniach rady pedagogicznej. Z przeprowadzonych hospitacji kierownik winien był prowadzić notatki w dzienniku hospitacyjnym, które miały charakter pomocniczy do systematycznego i ciągłego instruowania poszczególnych nauczycieli i całej rady pedagogicznej. Wymieniona powyżej instrukcja regulowała kwestię hospitacji zarówno pod względem merytorycznym, jak i w aspekcie dostosowania procesu nauczania i wychowania do polityki oświatowej państwa.

Zarządzeniem z 2 stycznia 1965 r. minister oświaty Wacław Tułodziecki wprowadził regulamin dla kierowników i dyrektorów szkół¹²⁶. Określenie kierownik dotyczyło szkół podstawowych. W myśl regulaminu do zadań kierownika w dziedzinie pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły należało: jej planowanie i organizowanie; instruowanie nauczycieli i kierowanie ich pracą; koordynowanie działaniami wychowawców klas; inicjowanie i organizowanie samokształcenia i doskonalenia pedagogicznego nauczycieli. W skład innych zadań wchodziło: opracowywanie projektu organizacji szkoły i planu jej pracy na dany rok szkolny; hospitowanie zajęć lekcyjnych; badanie postępu uczniów w nauce; współpraca z radą pedagogiczną; zabieganie o poprawę warunków pracy nauczycieli i nauki uczniów; doposażenie szkoły w sprzęt i pomoce dydaktyczne; organizowanie współpracy z rodzicami.

Z kolei w statucie szkoły podstawowej wprowadzonym zarządzeniem ministerstwa z 25 września 1965 r. potwierdzono kompetencje kierowników szkół w zakresie nadzoru pedagogicznego, podkreślając, że:

Kierownik szkoły jest odpowiedzialny za całokształt działalności dydaktycznej, wychowawczej i administracyjnej szkoły, a w szczególności: (...) za realizację programów nauczania¹²⁷.

Trzy lata później, 27 października 1968 r., minister oświaty i szkolnictwa wyższego wydał zarządzenie, które bezpośrednio dotyczyło hospitacji zajęć dydaktyczno-wychowawczych w szkołach i placówkach oświatowych¹²⁸. W załączonej do wspomnianego zarządzenia instrukcji sprecyzowane zostały założenia i cele pracy hospitacyjnej. Znalazł się w niej między innymi zapis, że:

Hospitacja stanowi jedną z bezpośrednich, a zarazem główną i obowiązującą w szkole formę poznawania i kontroli pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela. Hospitacje służą doskonaleniu pracy szkoły¹²⁹.

Przedmiotem hospitacji była praca nauczycieli w klasach w zakresie nauczania poszczególnych przedmiotów, praca nauczycieli jako wychowawców klas, opiekunów organizacji uczniowskich, kół zainteresowań, bibliotekarzy. Zaś jej celami było: zapoznanie się ze stanem i potrzebami klas pod względem wychowawczym, naukowym, higieniczno-zdrowotnym, organizacją życia zbiorowego

¹²⁶ Regulamin dla kierowników i dyrektorów szkół. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 2 stycznia 1965 r., Dz.Urz. MO 1965, nr 2, poz. 10.

¹²⁷ Statut szkoły podstawowej. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 25 września 1965 r. w sprawie statutu szkoły podstawowej, Dz.Urz. MO 1965, nr 13, poz. 145.

¹²⁸ Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 października 1968 r. w sprawie hospitacji zajęć dydaktyczno-wychowawczych w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych, Dz.Urz. MOiSW 1968, nr B-14, poz. 118.

¹²⁹ Instrukcja w sprawie hospitacji zajęć dydaktyczno-wychowawczych w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 października 1968 r., Dz.Urz. MOiSW 1968, nr B-14, poz. 118.

uczniów; kontrolowanie stopnia realizacji programów nauczania i wychowania oraz stosowanych metod pracy; udzielanie pomocy i instruktażu nauczycielom w organizowaniu i doskonaleniu pracy dydaktyczno-wychowawczej; ocenianie wyników nauczania w poszczególnych klasach; korygowanie błędów i niedociągnięć poprzez wydawane zalecenia.

Kierownik szkoły dokonywał hospitacji wszystkich nauczycieli, w tym także tych zajmujących inne stanowiska kierownicze. Liczbę hospitacji ustalał, biorąc pod uwagę potrzeby szkoły i możliwości ich zrealizowania. Hospitacjami mieli być objęci wszyscy nauczyciele w miarę równomiernie. Ich problematyka wynikała z analizy wyników pracy szkoły dokonanej na końcu roku szkolnego. Zasadniczą formą hospitacji powinna być obserwacja całości zajęć ze zwróceniem szczególnej uwagi na treść i organizację lekcji oraz na metody i wyniki pracy nauczyciela. Procedura hospitacji dotyczyła całej jednostki lekcyjnej, przy czym hospitujący nie powinien ingerować w jej przebieg, co było novum w porównaniu z wcześniejszymi instrukcjami. Kierownik przed hospitacją miał obowiązek uprzedzić uczącego o zamiarze hospitacji prowadzonych przez niego zajęć. Przed jej rozpoczęciem był też obowiązany odpowiednio się do niej przygotować, ustalić cele, zapoznać się z przebiegiem pracy nauczyciela, tematem zajęć, które miały być hospitowane. Po jej zakończeniu powinien omówić z nauczycielem jej przebieg, przedstawić mu swoje spostrzeżenia, wydać zalecenia, a następnie sprawdzić ich wykonanie. Nie rzadziej niż raz w ciągu półroczu szkolnego miał obowiązek swoje uwagi pohospitacyjne przedstawić na posiedzeniu rady pedagogicznej. Po odbyciu hospitacji odnotowywał jej przebieg w dzienniku lekcyjnym, a spostrzeżenia wpisywał do arkusza spostrzeżeń o pracy zawodowej nauczyciela. Według swojego uznania mógł także prowadzić notatki, które miały charakter pomocniczy i nie mogły być przedmiotem kontroli organów sprawujących nadzór nad szkołą¹³⁰.

Odniesienie do kwestii hospitacji znalazło się także w zarządzeniu ministra oświaty i wychowania z 23 lipca 1974 r. w sprawie statusu dyrektora szkoły. W ramach zakresu jego obowiązków i uprawnień w dziedzinie pracy dydaktycznej i opiekuńczo-wychowawczej wskazane zostały kompetencje związane z hospitowaniem i kontrolowaniem pracy nauczycieli, w tym udzielanie im instruktarzu i pomocy poprzez omawianie lekcji, a także wydawanie poleceń. Zwrócono w nim uwagę, iż hospitowanie ma dotyczyć poznania stanu realizacji programów nauczania i planów wychowawczych oraz poznania jakości pracy wszystkich nauczycieli. Na działalność hospitacyjną dyrektor miał przeznaczać nie mniej niż 1/5 liczby godzin zniżki udzielonej mu z tytułu pełnionej funkcji¹³¹.

Analizując dane zawarte w protokołach posiedzeń rad pedagogicznych poszczególnych szkół, można stwierdzić, że kierownicy w większości placówek dość

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 23 lipca 1974 r. w sprawie statusu dyrektora szkoły, Dz.Urz. MOiW 1974, nr 8, poz. 62.

systematycznie prowadzali hospitacje, a zebrany w ich trakcie materiał przedstawiali nauczycielom. Dla przykładu – w protokole z 27 stycznia 1947 r. kierownik Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie, Zofia Wąsowicz, stosunkowo dokładnie omówiła hospitowane przez nią zajęcia:

Ramowy rozkład materiału z języka polskiego obejmować musi temat lub tematy, zależnie od tego, czy temat obejmuje więcej zagadnień czy mniej. Tematy obszerniejsze rozłożyć na szereg podtematów. W związku z tematami należy przewidzieć formy w mówieniu, uwzględniając zarazem materiał do ćwiczeń słownikowych, formy w pisaniu i czytaniu. Trudność przy ułożeniu czytania polega na braku książek, które stanowią lekturę podstawową; tutaj należy posłużyć się pisemkami i lekturą dodatkową. Przy planowaniu pracy należy przewidzieć pomoce naukowe i wycieczki¹³².

Kierowniczka poleciła także przerobić rozkłady ramowe w tych klasach, w których były zrobione niewłaściwie. Nauczycielki trudniej radzące sobie z tym zagadnieniem miały, według jej zaleceń, wzorować się na rozkładach materiału ramowego wykonanych bez zarzutu. W trakcie dyskusji jedna z uczących zabrała głos w sprawie rozkładu materiału ramowego z języka polskiego dla klasy VII, stwierdzając, że nie będzie mogła rozdzielić lektur, bo ich nie zna. Kierowniczka szkoły poleciła jej zrobić rozkład ramowy i uwzględnić lektury już jej znane, a resztę uzupełnić po zaznajomieniu się z nimi. Ze względu na to, iż dziennik lekcyjny ma być obrazem pracy nauczyciela, kierowniczka szkoły poleciła, aby były one dokładnie prowadzone. Zapis lekcji powinien być należyty, przemyślany w domu, a nie pisany dorywczo. Ma być wiernym obrazem przeprowadzonej lekcji, a wszystkie rubryki na końcu dziennika należało dokładnie wypełnić¹³³.

Podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej w Łowczowie odbytego 18 maja 1946 r. kierowniczka zwróciła uwagę nauczycielom na stosowanie właściwych metod nauczania, znajomość założeń programowych oraz umiejętne formułowanie pytań zdawanych uczniowi¹³⁴. Zaś 24 stycznia 1948 r. na posiedzeniu rady pedagogicznej omówiła hospitowaną przez nią lekcję z przedmiotu nauka o Polsce współczesnej. Temat zajęć dotyczył klęski wrześniowej. Hospitująca podkreśliła elementy pozytywne i negatywne zajęć. Do pozytywnych zaliczyła: właściwe merytoryczne przygotowanie się do lekcji nauczyciela prowadzącego; zastosowanie środka dydaktycznego w postaci mapy; zrealizowanie celu wychowawczego, tj. rozbudzanie patriotyzmu wśród uczniów poprzez ukazanie bohaterstwa żołnierzy polskich oraz całego narodu w walce z „barbarzyńskim”

¹³² Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie (1946–1950), protokół z 27 stycznia 1947 r., s. 24 (ANK/OT sygn. Sz.P.Konar. 50).

¹³³ Tamże.

¹³⁴ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej w Łowczowie (1946–1949), protokół z 18 maja 1946 r., b.s. (AS).

najeżdżcą. Do elementów negatywnych natomiast zaliczyła stronę metodyczną zajęć – sposób prowadzenia zajęć w postaci wykładu, który eliminował aktywność uczniów¹³⁵. Jednak nie wszyscy nauczyciele w szkole w Łowczowie mieli wówczas problemy z metodami nauczania. Na posiedzeniu rady pedagogicznej z 12 kwietnia 1949 r. kierowniczka Wiktoria Rocznik, omawiając lekcję pokazową z matematyki, stwierdziła, że była ona pod względem metodycznym przeprowadzona pomyślnie i ucząca osiągnęła zakładane cele zajęć¹³⁶.

Część kierowników szkół dokonywała na posiedzeniach rady pedagogicznej analizy zajęć hospitowanych prowadzonych przez większą grupę nauczycieli. Takiej zbiorowej oceny dokonała kierowniczka Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie Zofia Masztalerz podczas konferencji rady pedagogicznej odbytej 2 stycznia 1952 r.¹³⁷

Tabela 134. Uwagi pohospitacyjne kierowniczki Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie za okres od września 1951 do stycznia 1952 r.

Lp.	Przedmiot	Klasa	Uwagi kierowniczki szkoły	
			Pozytywne	Negatywne
1	2	3	4	5
1.	Geografia	VII b	– właściwa metoda zajęć – aktywna postawa nauczycielki – aktywna postawa uczniów	– brak wpisu tematu do dziennika – konspekt lekcji winien być zgodny z tematem – zadawać właściwe pytania
2.	Język polski	VI b	– właściwa metoda zajęć – wystąpiły elementy praktyczne (umiejętność posługiwania się przez uczniów encyklopedią i słownikiem) – rozwój zainteresowań uczniowskich – temat zadania domowego właściwy	– brak uwag
3.	Język polski	I a	– właściwa metoda zajęć – aktywna postawa uczniów – duża samodzielność uczniów – ładnie czytają – konspekt właściwy – dziennik lekcyjny prowadzony starannie	– brak uwag

¹³⁵ Tamże, protokół z 24 stycznia 1948 r., b.s.

¹³⁶ Tamże, protokół z 12 kwietnia 1949 r., b.s.

¹³⁷ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1951–1954), protokół z 22 stycznia 1952 r., b.s. (AS).

1	2	3	4	5
4.	Język polski	II a	– uczniowie ładnie piszą – potrafią układać samodzielnie zdania – klasa zdyscyplinowana – w celach wychowawczych widoczne są założenia ideologii socjalistycznej – dziennik lekcyjny prowadzony starannie	– należy unikać chóralnych odpowiedzi
5.	Język polski	VI a	– właściwa metoda zajęć – temat zadania domowego właściwy – merytoryczny instruktaż uczniów	– brak uwag
6.	Historia	IV	– właściwa metoda zajęć – rozwój zainteresowań uczniów	– uzupełnić dziennik lekcyjny – unikać patosu w wypowiedziach uczniów
7.	Język polski	IV a	– duże czytanie uczniów – dobre przygotowanie merytoryczne nauczyciela do zajęć	– w planach szczegółowych w dzienniku uzupełnić założenia ideologiczne – uzupełnić dziennik lekcyjny
8.	Historia	VI b	– dobre przygotowanie merytoryczne nauczyciela do zajęć – właściwa metoda zajęć – dziennik lekcyjny prowadzony starannie – rozwój zainteresowań uczniów	– bez uwag
9.	Język polski	V	– dobre przygotowanie merytoryczne nauczyciela do zajęć – aktywna postawa uczniów – cele wychowawcze zawierały założenia ideologiczne	– przed omówieniem wiersza i odczytaniem go przez uczniów, winien najpierw uczynić to nauczyciel
10.	Język polski	VII a	– właściwa metoda zajęć – dobre przygotowanie merytoryczne nauczyciela do zajęć	– bez uwag

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1951–1954), protokół z 22 stycznia 1952 r., b.s. (AS).

W ocenach hospitowanych nauczycieli kierowniczka podkreśliła dobre przygotowanie merytoryczne i metodyczne do prowadzenia zajęć lekcyjnych. Uwagi negatywne miały raczej drugorzędne znaczenie. Nie zabrakło także akcentów ideologicznych, szczególnie w kontekście oddziaływań wychowawczych.

Inną bardziej oceną formę lekcji prowadzonych przez nauczycieli w trakcie hospitacji zastosował kierownik Szkoły Podstawowej w Ryglcach Tadeusz Zawie-

ślak podczas posiedzenia rady pedagogicznej z 24 czerwca 1960 r.¹³⁸ Dokonana przez niego wówczas ocena nie wypadła dla hospitowanych nauczycieli zbyt po-
myślnie.

**Tabela 135. Uwagi pohospitacyjne kierownika Szkoły Podstawowej w Ryglicach
w roku szkolnym 1959/1960**

Lp.	Klasa	Uwagi kierownika szkoły	
		Ocena wyników nauczania	Uwagi
1.	I a	dobrze	–
2.	I b	dostateczne	–
3.	II a	dostateczne	słabe czytanie uczniów, brzydkie pismo, nauczycielka lekceważy sobie obowiązki
4.	III	dostateczne	dzieci źle liczą, zbyt mały wkład pracy nauczycielki
5.	IV	–	większą opieką należy otoczyć uczniów, poprawić stan higieny
6.	VI		
7.	Biblioteka	Prowadzona jest wzorowo	

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1955–1961), protokół z 24 czerwca 1960 r., b.s. (AS).

Zagadnienie hospitacji było przedmiotem rozważań teoretycznych i praktycznych podczas konferencji szkoleniowych kierowników szkół podstawowych. Konferencja o tej tematyce dla kierowników szkół miejskich odbyła się 22 stycznia 1953 r. i obejmowała hospitację lekcji języka polskiego w klasie V¹³⁹. Hospitację przeprowadził Józef Cierniak, kierownik Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmannowej w Tarnowie, zaś samą lekcję poprowadziła nauczycielka Elżbieta Kościńska. Temat hospitowanej lekcji brzmiał: „Los dzieci biednych w kapitalistycznej Japonii w oparciu o wiersz pod tytułem *Mały Japończyk Kano*”. Celem dydaktycznym lekcji było poprawne wypowiadanie się dzieci, zaś wychowawczym – poznanie losu biednych dzieci w krajach kapitalistycznych. Po zakończeniu lekcji hospitujący:

odbył z prowadzącą rozmowę na temat lekcji. Nauczycielka omówiła swoją lekcję, zaznaczając w niej strony ujemne i dodatnie. Kierownik szkoły zwrócił prowadzącej uwagę, aby w odnoszeniu się do dzieci używała takich zdań, by je podnosiły na duchu i zachęcały do pracy, a nie zabijały w nich odwagi i samodzielności, np. „a teraz będzie

¹³⁸ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1955–1961), protokół z 24 czerwca 1960 r., b.s. (AS).

¹³⁹ Protokół konferencji szkoleniowej kierowników szkół podstawowych odbytej 22 stycznia 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/45).

czytać najsłabsza uczennica”. Kierownik podkreślił, że cel kształcący, jak i momenty wychowawcze winny zaznaczać się w przebiegu lekcji, tak jak zrobiła prowadząca. Kierownik szkoły zwrócił uwagę prowadzącej, aby częściej poprawiała wypracowania pisemne dzieci (...) ¹⁴⁰.

W dalszej części hospitujący wygłosił referat na temat przeprowadzania hospitacji przez kierownika szkoły oparty na przepisach prawnych, a także na literaturze pedagogicznej, po czym nastąpiła dyskusja. Podsumował ją podinspektor szkolny Bolesław Skrzypczyński, akcentując znaczenie hospitacji w kontekście doskonalenia zawodowego nauczycieli i podnoszenia wyników nauczania.

Podczas omawiania spostrzeżeń pohospitacyjnych kierownicy szkół zwracali uwagę przede wszystkim na wyniki pracy dydaktycznej. Zdarzały się jednak też sytuacje, kiedy koncentrowali swoją uwagę na zagadnieniach ideologicznych. Omawiając uwagi pohospitacyjne, kierowniczka Szkoły Podstawowej im. M. Konopnickiej w Tarnowie na posiedzeniu rady pedagogicznej 20 marca 1950 r. podkreśliła tzw. „czujność klasową”, zaznaczając:

nie możemy ograniczać się do stwierdzenia istnienia dwóch światów, lecz we wszystkich sytuacjach należy zająć wyraźnie stanowisko, że ustrój socjalistyczny jest lepszy ¹⁴¹.

Były to jasne wytyczne dla uczących dotyczące propagowania socjalistycznego modelu wychowania w tej szkole. Taka postawa kierowniczki korelowała z wytycznymi, jakie otrzymywali kierownicy szkół na konferencjach organizowanych przez Wydział Oświaty. Mówił o tym między innymi kierownik Szkoły Podstawowej w Ryglicach Tadeusz Zawisłak na posiedzeniu rady pedagogicznej 17 stycznia 1961 r., relacjonując, iż tematem ostatniej konferencji kierowników była problematyka laicyzacji szkoły. W tym celu należy, jak stwierdził:

każdą jednostkę lekcyjną przesycić duchem opartym na naukowym światopoglądzie. Pole do działania mają przede wszystkim uczyć: historii, geografii, biologii, fizyki, chemii, języka polskiego oraz wszystkich przedmiotów. Za laicyzację odpowiedzialni są wszyscy członkowie grona. W duchu laickim wychowywać należy młodzież i starszych. Poprzez ciągłe oddziaływanie na całe społeczeństwo powoli wychowamy nowego człowieka o naukowym światopoglądzie ¹⁴².

Niekiedy podczas omawiania efektów nadzoru pedagogicznego kierownicy dużo uwagi poświęcali jednemu, konkretnemu przedmiotowi nauczania. W wyżej wymienionej szkole podczas posiedzenia rady pedagogicznej 17 grudnia 1962 r.

¹⁴⁰ Tamże.

¹⁴¹ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1949–1951), protokół z 20 marca 1950 r., b.s. (AS).

¹⁴² Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), protokół z 17 stycznia 1961 r., b.s. (AS).

kierowniczką Bolesława Małgorzatowicz wnikliwie omówiła swoje spostrzeżenia dotyczące nauczania śpiewu:

W nauczaniu tego przedmiotu należy kierować się wskazówkami metodycznymi umieszczonymi w programie. Pieśni dostosować do skali głosu uczniów w poszczególnym wieku, zwracać uwagę na właściwą wymowę sylab i akcentowanie. Ćwiczenia rytmiczne należy przeprowadzać łącznie z nauką pieśni i wykorzystywać radiowe audycje muzyczne. Nauczyciele także winni korzystać z czasopisma pt. *Śpiew*¹⁴³.

Spostrzeżenia kierowniczkii szkoły wywołały dyskusję o metodach nauczania i ożywieniu pracy na lekcjach śpiewu, w której uczestniczyło pięciu członków rady.

Jednak w większości przypadków kierownicy szkół najwięcej uwagi poświęcali kwestiom związanym z dydaktyką, realizacją programów nauczania, ze stosowaniem właściwych metod pracy oraz poziomem kształcenia. Można to zauważyć w protokołach posiedzeń Rady Pedagogicznej w Szkole Podstawowej w Łowczowie. 24 stycznia 1965 r. kierowniczką szkoły Wiktoria Roczniak przedstawiła nauczycielom swoje uwagi pohospitacyjne:

Na lekcjach należy stosować dostępne pomoce naukowe. Zerwać ze starą metodą prowadzenia lekcji, a stosować metodę pogładową, posługiwać się podręcznikiem na lekcji, stawiać przed uczniami problemy, a nie pytania łańcuskowe, kontrolować częściej wypracowania uczniów. W czasie lekcji stosować wszystkie potrzebne formy: opis, opowiadanie, streszczenie, sprawozdanie itp., należy również przestrzegać zasadniczych członów lekcji¹⁴⁴.

Nie zawsze uwagi i zalecenia kierowników były szybko wdrażane przez nauczycieli w ich pracy z uczniami. Problem kontrolowania prac pisemnych pojawił się ponownie w Szkole Podstawowej w Łowczowie na posiedzeniu rady pedagogicznej 18 marca 1966 r. Kierowniczką szkoły znów mocno zaakcentowała to zagadnienie:

Prace pisemne uczniów muszą być kontrolowane. Wypracowania pisemne obok stopnia powinny zawierać treści recenzji charakteryzującej pracę¹⁴⁵.

Uwagi z hospitacji jednostek lekcyjnych omówiła kierowniczka Szkoły Podstawowej w Łowczowie, Janina Mazurkiewicz podczas posiedzenia rady pedagogicznej 12 listopada 1968 r.¹⁴⁶ Podkreśliła w nich konieczność właściwego i starannego przygotowywania się nauczycieli do prowadzenia zajęć, „aby uczniom dać pełen zasób wiedzy”. Szczególny nacisk w tym kontekście położyła na pracę młodych uczących:

¹⁴³ Tamże, protokół z 17 grudnia 1962 r., b.s.

¹⁴⁴ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1964–1968), protokół z 24 stycznia 1965 r., b.s. (AS).

¹⁴⁵ Tamże, protokół z 18 marca 1966 r., b.s.

¹⁴⁶ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1968–1971), protokół z 12 listopada 1968 r., b.s. (AS).

nauczyciele młodzi obowiązani są mieć opracowane konspekty, które przed lekcjami mają być kontrolowane przez kierownika szkoły. Nauczyciel, który nie ma konspektu i nie jest przygotowany do lekcji, nie może prowadzić lekcji¹⁴⁷.

Kierownicza przypominała uczącym o konieczności korzystania z pomocy naukowych, jakimi dysponuje szkoła. Poleciała też, aby były one zawsze odpowiednio wcześniej przygotowane przed rozpoczęciem lekcji w danej klasie, „gdyż szukanie pomocy na lekcji przeszkadza uczniom i nauczycielowi w pracy”. Na podstawie zaobserwowanych jednostek lekcyjnych uznała również za konieczne poinstruować nauczycieli w kwestii utrzymywania dyscypliny i karności na prowadzonych przez nich zajęciach. Ich brak, jak zauważyła, uniemożliwi nauczycielom osiągnięcie zamierzonego celu nauczania. Na koniec dodała, iż na swoich lekcjach uczący winni tak oddziaływać na uczniów, aby wzbudzać w nich patriotyzm i internacjonalizm¹⁴⁸.

Nadzór pedagogiczny prowadzony przez kierowników szkół, w tym hospitalacje, był przedmiotem ocen ze strony inspektorów szkolnych dokonywanych podczas wizytacji. Po wizytacji Szkoły Powszechnej w Gumniskach 20 marca 1947 r. inspektor szkolny Jan Figiel przysłał kierownikowi szkoły zalecenia do wykonania. Dotyczyły one: zapoznawania się przez kierownika z wytycznymi władz i ich stosowania; dokładnego kontrolowania dzienników lekcyjnych pod kątem ich prawidłowego prowadzenia; zwracania podczas hospitalacji uwagi na estetykę pisma uczniów i wygląd zeszytów szkolnych oraz właściwego planowania pracy dydaktycznej i wychowawczej¹⁴⁹.

Podczas obrad rady pedagogicznej szkoły podstawowej w Łowczowie odbytej 21 marca 1961 r. podinspektor szkolny Czesław Sterkowicz ustosunkował się do hospitalacji prowadzonych przez kierowniczkę Janinę Mazurkiewicz. Ich ocena nie była zbyt pozytywna. Inspektor stwierdził, że:

w 13 przypadkach nie było oceny pracy nauczyciela na podstawie hospitalacji. Tylko w sześciu przypadkach dokładnie została omówiona praca nauczycieli, widać było ich osiągnięcia i braki. Wizytacja wykazała, że hospitalacje kierownika są niedoskonałe i słabe. W ich trakcie należy większą uwagę zwrócić na stosowane przez uczących metody nauczania, stopień przyswajania wiadomości przez uczniów i postawę nauczycieli w trakcie zajęć¹⁵⁰.

Ocena pracy kierowników szkół dokonywana była również podczas kontroli pracy Wydziału Oświaty w Tarnowie, którą przeprowadzali pracownicy kurato-

¹⁴⁷ Tamże.

¹⁴⁸ Tamże.

¹⁴⁹ Zalecenia powizytacyjne inspektora Jana Figla przesłane kierownikowi Szkoły Powszechnej w Gumniskach-Tarnowie 20 marca 1947 r. (ANK/OT sygn. WOT I/16).

¹⁵⁰ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej w Łowczowie (1960–1964), protokół z 21 marca 1961 r., b.s. (AS).

rium w Krakowie. Dokonując takiej oceny w czasie od 24 stycznia do 27 lutego 1967 r., pracownicy nadzoru pedagogicznego kuratorium stwierdzili, że:

poziom ich pracy jest mocno zróżnicowany pod względem umiejętności kierowania szkołami, solidności w wykonywaniu swoich obowiązków, znajomości przepisów i zarządzeń w sprawie kierowania i działalności szkoły, postawy moralnej i społecznej w zespole nauczycieli i środowisku, a najbardziej pod względem gospodarności i za dbania o majątek szkolny, jego strzeżenie, bogacenie, unowocześnianie i wykorzystanie w procesie nauczania i wychowania¹⁵¹.

Kontrola została przeprowadzona w dziesięciu szkołach i pozwoliła wizytującym stwierdzić, że mimo ogromnej pracy włożonej przez Wydział Oświaty w Tarnowie, udokumentowanej bogatym materiałem rzeczowym, mimo dużych nakładów finansowych na konferencje, kursy, zniżki godzin na studia wyniki pracy wielu kierowników szkół były słabe, nie na miarę szkoły 8-klasowej i nie odpowiadały wymogom, jakie „stawiała współczesnej szkole socjalistyczna rzeczywistość”. Na podstawie faktów wynikających z kontroli zespół oceniający stwierdził następujące braki w pracy kierowników szkół:

- 1) brak ogólnego ukierunkowania pracy szkoły i dokładnej znajomości zadań wynikających z instrukcji ministra oświaty w sprawie organizacji roku szkolnego wydawanych w latach 1962–1967; spośród dziesięciu kierowników szkół tylko dwóch – w Woli Rzędzińskiej nr 1 i Pogórskiej Woli – wykazało pełną znajomość zarządzeń i przedstawiło w sposób poprawny prawidłowość organizacji pracy w swojej szkole na rok szkolny 1966/1967; nic na ten temat nie potrafił natomiast odpowiedzieć kierownik szkoły w Jodłówce Tuchowskiej;
- 2) brak świadomości o potrzebie planowania pracy w szkole; plany traktuje się jako jednorazowo zredagowany wpis powtarzających się tych samych co roku i prawie tych samych dla każdej szkoły haseł o zadaniach szkoły i zadaniach kierownika, nauczycieli, organizacji szkolnych, komitetu rodzicielskiego oraz rady pedagogicznej.

Wizytujący zarzucili większości skontrolowanych wówczas kierowników brak wiedzy merytorycznej dotyczącej procesu dydaktycznego, a także wiedzy z zakresu organizacji pracy szkoły. Ponadto w szkołach podstawowych w Pleśnej i Jodłówce Tuchowskiej występowały braki w przeprowadzaniu odpowiedniej liczby hospitacji, przy czym w Szkole Podstawowej w Jodłówce Tuchowskiej zastępstwa były traktowane jak hospitacje, natomiast szkoła w Joninach nie posiadała żadnej dokumentacji pohospitacyjnej¹⁵². Spośród dziesięciu skontrolowanych szkół pod-

¹⁵¹ Protokół inspekcji generalnej Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie przeprowadzonej w czasie od 24 stycznia do 27 lutego przez zespół pracowników Kuratorium na zarządzenie nr 1/64 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z 3 lutego 1964 r. oraz zleconej do wykonania przez uchwałę nr 65/235/66 Prezydium WRN w Krakowie z 15 grudnia 1966 r., s. 19 (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

¹⁵² Tamże, s. 20–21.

stawowych tylko w czterech kierownicy poprawnie wykonywali swoje obowiązki, także w zakresie nadzoru pedagogicznego, to jest w: Woli Rzędzińskiej nr 1 i nr 2, Pogórskiej Woli i Gromniku¹⁵³.

Dokonując analizy protokołów posiedzeń rad pedagogicznych, należy również zaznaczyć, że w niektórych szkołach podstawowych kierownicy swoje obowiązki wynikające z nadzoru wykonywali starannie, z dużym zaangażowaniem i w sposób właściwy merytorycznie. Przykładem w tym zakresie może być Szkoła Podstawowa nr 18 im. H. Sawickiej w Tarnowie. 30 stycznia 1968 r. na posiedzeniu rady pedagogicznej zastępca kierownika Anna Kania dokonała oceny przeprowadzonych przez siebie hospitacji 18 zajęć lekcyjnych. Podczas ich podsumowania stwierdziła, że:

koleżanki starają się urozmaicać lekcje przeżroczami, filmem, wycieczkami, ponadto starają się dobierać takie metody, które aktywizują uczniów i rozwijają samodzielność myślenia. Starają się również o wytworzenie takiej atmosfery, która sprzyja osiągnięciu dobrych wyników¹⁵⁴.

Wydała także następujące zalecenia do dalszej pracy wynikające z hospitowanych lekcji: zwrócić uwagę na charakter pisma uczniów, prawidłowe łączenie liter podczas pisania; poprawić estetykę zeszytów przedmiotowych; ćwiczyć obrazy graficzne wyrazów; ćwiczenia w mowie prowadzić równoległe z czytaniem i pisanem; dbać o dyscyplinę uczniów w klasie; więcej uwagi poświęcać uczniom słabym, mniej zdolnym, nieśmiałym.

Na konferencji rady pedagogicznej tej szkoły z 10 marca 1972 r. kierownik szkoły Kazimierz Knapik stwierdził, że:

w II okresie przeprowadził 37 hospitacji, z czego około 50% przeznaczył na badanie wyników nauczania z matematyki w klasach V–VIII zgodnie z zaleceniem Powiatowego Ośrodka Metodycznego. Badanie wyników nauczania wykazało szereg braków, a liczba ocen niedostatecznych w niektórych klasach dochodziła nawet do 26%. Z przeprowadzonego badania należy wyciągnąć odpowiednie wnioski zmierzające do systematycznego uzupełnienia braków w materiale rzeczowym oraz w miarę istniejących możliwości stosować ćwiczenia rachunku pamięciowego na prostych przykładach we wszystkich klasach. Specjalną uwagę należy zwrócić na rozwiązywanie zadań tekstowych z geometrii. Pozostałe hospitowane lekcje należy ocenić jako dobrze przepracowane i przygotowane tak pod względem metodycznym, jak i teoretycznym. Zależnie od przedmiotu należy stosować różne metody nauczania, a na przedmiotach ścisłych najczęściej stosować metody indukcyjne, dedukcyjne lub porównanie przez analogię. Metody te zmuszają uczniów do umiejętnego wiązania zdobytych już uprzednio wiadomości z przerobionym nowym materiałem¹⁵⁵.

¹⁵³ Tamże, s. 21.

¹⁵⁴ Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966–1968), protokół z 30 stycznia 1968 r., b.s. (AS).

¹⁵⁵ Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1971–1972), protokół z 10 marca 1972 r., b.s. (AS).

Natomiast 9 marca 1973 r. na posiedzeniu rady pedagogicznej zastępca dyrektora tej szkoły Anna Marchwica dokonała analizy i oceny hospitowanych przez nią zajęć lekcyjnych. Przeprowadziła hospitacje 27 lekcji, w tym z biologii – 6, wychowania fizycznego – 6, zajęć praktyczno-technicznych – 6, wychowania muzycznego – 5, wychowania plastycznego – 4. Oceniając je, stwierdziła, że:

hospitowane lekcje były w większości przygotowane metodycznie i rzeczowo. Stosowano różne metody i formy pracy, a wśród nich wiele lekcji przeprowadzono metodą zespołowo-problemową. Nie zapomniano również o ćwiczeniach śródlekcyjnych. Jeśli chodzi o nauczanie wychowania fizycznego, to z uwagi na brak sali gimnastycznej należy w 100% zapoznać uczniów z gram i zabawami i na nie przeznaczyć sporo czasu. W nauczaniu biologii stosować również doświadczenia, obserwacje i prowadzić prace hodowlane. Lekcje z wychowania plastycznego były na ogół dobre. Występowały jednak pewne barki w zakresie materiałowego zabezpieczenia ich prowadzenia. Stwierdza się także zbyt rzadkie stosowanie metody-klejówki, która daje duże możliwości plastycznej wypowiedzi. Do bolączek tego przedmiotu należy zaliczyć również brak podręczników w wielu uczniów. W nauczaniu wychowania muzycznego należy zwiększyć zasób repertuaru pieśni i piosenek¹⁵⁶.

Podsumowując powyższe trzy wypowiedzi kadry kierowniczej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie, można stwierdzić, że nadzór pedagogiczny w tej placówce realizowany był na wysokim poziomie merytorycznym i wpływał pozytywnie na całokształt pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły.

Konkludując uwagi dotyczące pracy kierowników szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w zakresie nadzoru pedagogicznego w odniesieniu do regulacji i zadań, jakie Ministerstwo Oświaty wyznaczało w tym obszarze działalności kadry kierowniczej w szkołach, należy uznać, iż nadzór ten wpływał pozytywnie na ich funkcjonowanie, szczególnie gdy realizowany był systematycznie i kompetentnie. Tym samym przyczyniał się do podnoszenia poziomu dydaktyki i wychowania w szkołach i motywował nauczycieli do lepszego wykonywania swojego zawodu. Zdarzały się jednak uchybienia, szczególnie jeśli kierownicy zaniedbywali obowiązek hospitowania lekcji i zajęć szkolnych swoich nauczycieli – np. w czerwcu 1954 r. takie zaniedbanie wytknęli podinspektorzy wizytujący Szkołę Podstawową w Tuchowie jej kierownikowi, który wykonał zaledwie 20% planu hospitacji¹⁵⁷. Negatywnie na sprawowanie nadzoru pedagogicznego przez kierowników wpływała także ideologizacja procesu nauczania i wychowania, która często wypaczała właściwe funkcje, jakie powinien spełniać nadzór pedagogiczny w całokształcie spraw związanych z organizacją i zarządzaniem oświatą, zarówno na poziomie poszczególnych szkół, jak i w kontekście ogólnopaństwowym.

¹⁵⁶ Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1973–1976), protokół z 9 marca 1973 r., b.s. (AS).

¹⁵⁷ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 8 czerwca 1954 r., k. 122 (AS).

Rozdział V

Angażowanie szkół w wydarzenia i akcje polityczne oraz przemiany społeczno-ustrojowe w kontekście oddziaływań wychowawczych

Oświata należała do szczególnych obszarów życia społecznego znajdujących się od samego początku w optyce priorytetów władzy komunistycznej. Nauczycielstwo stanowiło największą grupę zawodową wśród inteligencji, mającą bezpośredni wpływ na kształcenie i wychowanie pokolenia młodych Polaków. Bolesław Potyrała pisał, iż w latach 1944–1948 w państwie polskim przystąpiono do budowania „konstrukcji”, na której miały być wznoszone podstawy polityczne, społeczne i gospodarcze ustroju socjalistycznego¹. W tym nowym konstrukcie, mającym przyczynić się do „demokratyzacji życia społecznego”:

znaczące miejsce wyznaczono oświacie, traktując ją po reformie rolnej i nacjonalizacji jako trzecią wielką rewolucyjną zmianę w naszym kraju. Nowa sytuacja ludzi pracy na czołowe miejsce wysuwała zadania związane z wychowaniem i kształceniem mas ludowych².

W takim ujęciu szkoła, nauczyciel i uczeń musieli stać się zarówno przedmiotami, jak i podmiotami oddziaływań indoktrynacyjnych sprzężonych z polityką władz państwowych. Społeczności szkolne i całokształt funkcjonowania szkół były stopniowo upolitycznianie, a przełomowym w tym kontekście był rok szkolny 1947/1948, w którym minister oświaty Stanisław Skrzeszewski ogłosił walkę „o duszę nauczycielstwa”. Przekreślił również zasadę apolityczności szkolnictwa, tłumacząc, że tego rodzaju koncepcje są obecnie zwalczane, a zaczyna się coraz wyraźniej głosić, że „potrzeby ustroju powinny decydować o kształcie nauczania i wychowania”³. Jeszcze dobitniej wyjaśnił zależność oświaty od polityki pedagog

¹ B. Potyrała, *Społeczno-polityczne uwarunkowania demokratyzacji oświaty w Polsce w latach 1944–1948* [w:] *Demokratyzacja oświaty w Polsce Ludowej. Materiały, rozprawy i studia na Ogólnopolską Sesję Naukową w Legnicy – 27–28 maja 1987*, red. B. Potyrała, Wrocław–Legnica 1987, s. 215.

² Tamże, s. 223.

³ A. Radziwiłł, *Ideologia wychowawcza w Polsce w latach 1948–1956 (próba modelu)*, Warszawa 1981, s. 127.

Zygmunt Mysłakowski, który w „Nowej Szkole”, w jednym z pochodzących z tego okresu artykułów, pisał:

wychowanie stanowi odmianę polityki, prowadzonej innymi środkami. Pomiedzy polityką a wychowaniem nie ma być sprzeczności ani heterogeniczności, jeśli przyjmujemy, że w rozwoju osobowości nie ma wyboru i jest tylko jeden tor prowadzący przez stopniowe wzrastanie w treści życia społecznego i jego kultury do osiągnięcia wszystkiego, co stanowi o społeczności⁴.

Dlatego też do najważniejszych zasad wychowania obowiązujących w oświacie Polski Ludowej, niezależnie od okresu, należała ta nakazująca „powiązanie celu wychowania z celami budownictwa socjalizmu w kraju”⁵.

Ofensywa ideologiczna w oświacie z lat 1948–1956 uczyniła ze szkół podstawowych przestrzeń w pełni upolitycznioną. Wypracowane zostały metody i praktyki oddziaływań ideologicznych, które przetrwały zmiany polityczno-społeczne w państwie z 1956 r. Społeczności szkolne były obiektem inwigilacji organów aparatu bezpieczeństwa państwa, obchodziły zarówno święta i rocznice państwowe, ale i akcentowały w swojej działalności dydaktyczno-wychowawczej bieżące wydarzenia polityczne, były wykorzystywane do agitacji i propagandy między innymi akcji upowszechniających spółdzielczość produkcyjną, czy też osadnictwo na tzw. Ziemiach Odzyskanych, a nawet brały aktywny udział w kampaniach wyborczych do sejmu i rad narodowych. Z czasem powiększał się też aktyw nauczycieli należących do partii komunistycznej, których nie tylko preferowano przy obsadzie stanowisk funkcyjnych, ale i uznawano za najbardziej pożądane i cenione kadry w zawodzie. Te wszystkie procesy miały znaczny wpływ na całokształt pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół zarówno w skali ogólnopolskiej, jak i lokalnej. Specyfikę tego uwikłania środowisk szkolnych i wychowujących trafnie oddają wspomnienia Wiesława Jedlińskiego związanego z oświatą na terenie powiatu i miasta Malborka:

Chociaż nie należałem do żadnej partii ani organizacji młodzieżowej, to mimo wszystko pracowałem dla narzuconego nam ustroju (...). To głównie na bezpartyjnych ówczesny reżim oparł swą działalność. Jako nauczyciel musiałem przecież zbierać podpisy pod Apelem Sztokholmskim po hasłem „Nigdy więcej wojny”, pomagać PGR-om w akcji żniwnej i wykopkowej, uczestniczyć w komisjach wyborczych i różnego rodzaju akcjach o charakterze społecznym i politycznym. Wykonując określony zawód, nie można było, nie narażając się na miano wroga, stać z boku i przyglądać się przez całe dziesięciolecie⁶.

⁴ Cyt. za: T. Gumuła, *Rola społeczno-zawodowa nauczycieli na łamach wybranych czasopism pedagogicznych w latach 1945–1948* [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013, s. 490.

⁵ *Zasady wychowania. Notatka metodyczna*, „Życie Szkoły” 1958, nr 1, s. 18.

⁶ W. Jedliński, *Myśmy tu nie przyszli, myśmy tu wrócili* [w:] *Na przełomie. Wspomnienia nauczycieli i uczniów z lat 1944–1956*, wybór i oprac. E.C. Król, M. Walczak, Warszawa 1994, s. 231. Wiesław Jedliński – urodzony w 1928 r. w Myśliborzu (zm. 2008 r.), magister filologii polskiej, zawo-

Stosunek nauczycieli i społeczności szkolnych do nowej władzy w pierwszych latach powojennych

Pierwsze lata powojenne były okresem przemian, które podporządkowywały społeczeństwo polskie polityce nowej władzy stopniowo przejmującej kontrolę nad poszczególnymi obszarami życia społecznego i funkcjonowania państwa. Jednakże środowiska nauczycielskie oraz społeczności szkolne nie stanowiły dla przedstawicieli partii komunistycznej łatwego terytorium do realizacji swoich celów. Chociaż oświata była niezwykle istotna dla PPR, opracowanie założeń własnej polityki państwowej w tym zakresie, a przede wszystkim proces wymiany kadr na lojalne i oddane nowym rządzącym, wymagały czasu. Ponadto ówczesna sytuacja wewnętrzna wymuszała na komunistach koncentrację wysiłku i działań na kierunku politycznym, przede wszystkim na dążeniu do likwidacji legalnej opozycji w postaci PSL Stanisława Mikołajczyka, jak również na zorganizowaniu sprawnego aparatu przymusu i represji wobec środowisk stawiających opór, w tym zbrojnego podziemia poakowskiego.

Początkowo inwigilacja szkolnictwa oraz przygotowywanie swoistego przedpolu do przemian oświatowych odbywały się dzięki pracy operacyjnej terenowych struktur organów bezpieczeństwa publicznego. Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie starali się rozpoznać nastroje wśród nauczycieli i uczniów, a przede wszystkim ich poglądy i stosunek do zachodzących w państwie polskim zmian. Z dokumentacji, którą wytwarzali w związku z prowadzonymi działaniami operacyjnymi⁷, wynika, iż w drugiej połowie lat czterdziestych środowiska szkolne z pewną niechęcią włączały się w proces utrwalania narzucanej im rzeczywistości⁸. W jednym ze sprawozdań Wydziału V PUBP w Tarnowie z marca 1946 r. czytamy:

dowo czynny w latach 1948–1988 na terenie miasta i powiatu Malbork, gdzie pracował jako nauczyciel szkół podstawowych, liceów ogólnokształcących, szkół zawodowych, dyrektor i podinspektor szkolny; działacz społeczny i związkowy, autor szeregu publikacji popularyzujących dzieje i tradycje Malborka; laureat Nagród Ministra Oświaty i Wychowania, Ministra Kultury i Sztuki oraz Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. Zob. biogram W. Jedlińskiego zamieszczony w: B. Grześ, *Notki biograficzne autorów* [w:] *Na przełomie. Wspomnienia nauczycieli i uczniów...*, s. 385.

⁷ Praca operacyjna aparatu bezpieczeństwa według syntetycznej definicji Filipa Musiała to: „usankcjonowana i utajona działalność wyspecjalizowanego aparatu administracyjnego, mającego na celu zwalczanie przestępczości oraz przyczyn i uwarunkowań jej powstawania i rozwoju, a także innych ustrojowo niekorzystnych zjawisk społecznych, jak również uzyskiwanie wywiadowczych informacji dla zapewnienia bezpieczeństwa kraju”. F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007, s. 56–57.

⁸ W początkowym okresie powojennym Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego zalecało uwzględnianie w czynnościach i śledztwach prowadzonych przeciwko nauczycielom sytuacji związanej z powszechnymi brakami kadrowymi w tej profesji, będącej skutkiem działań wojennych i po-

Wśród nauczycielstwa da się zauważyć niezbyt przychylne ustosunkowanie do obecnego ustroju. Chociaż niektóre spośród nauczycielstwa starają się wpłynąć na młodzież, by go wychowywać w duchu demokratycznym, nie przynosi to jednak zbyt wielkich rezultatów, gdyż po większej części nauczycielstwo jest obojętne w tym kierunku⁹.

Niechęć nauczycieli Tarnowa i powiatu tarnowskiego do ówczesnych przeobrażeń ustrojowych i politycznych potwierdzało też sprawozdanie tego wydziału PUBP z września 1946 r., w którym stwierdzono:

Nie widać w dalszym ciągu by nauczycielstwo starało się wychowywać młodzież więcej w duchu demokratycznym, raczej po linii tej wykazują obojętność i ogranicza się jedynie do przedmiotów, które mają w ramach swoich lekcji. Poza szkołą również nauczycielstwo nie wykazuje swojego zainteresowania się młodzieżą, szczególnie w szkołach średnich¹⁰.

Natomiast trzy lata później funkcjonariusze PUBP w Tarnowie tak scharakteryzowali postawy miejscowego środowiska nauczycielskiego:

Nadal jest rozwarstwione na 3 grupy tj. reprezentujący pozytywny, obojętny i negatywny stosunek do obecnego ustroju państwa. Grupa I aczkolwiek nieliczna, bierze aktywny udział w pracach społecznych, grupa II, mimo że obojętna spełnia dosyć dobrze obowiązki pedagogiczne, natomiast grupa III współpracuje całkowicie z klerem i jest narzędziem kleru w stosunku do uczniów oraz utrudnia w nowym wychowaniu ideologicznym młodzieży, wrogo ustosunkowuje się do ZMP¹¹.

Z powyższego fragmentu wynika, iż w 1949 r. najmniej liczną grupą w społeczności nauczycieli Tarnowa i powiatu tarnowskiego byli ci, którzy popierali partię komunistyczną i mieli pozytywny stosunek do przemian społeczno-ustrojowych w państwie. W takiej atmosferze przebudowa systemowa i ideowa oświaty nie mogła przebiegać zgodnie z oczekiwaniami władzy ludowej. Dlatego też za pośrednictwem UB prowadzone były również działania zmierzające do podporządkowania nauczycieli polityce oświatowej nowej władzy. Podobnie jak w wymiarze ogólnokrajowym, tak i lokalnie rozpracowywane były miejscowe struktury Związku Nauczycielstwa Polskiego. Dokumenty PUBP w Tarnowie nie pozostawiają

lityki okupanta. Funkcjonariusze urzędów bezpieczeństwa zostali zobowiązani także do udzielania szkołom „wszechstronnej pomocy”. Jednakże, jak zauważa Zbigniew Osiński, w praktyce lokalne struktury UB były głównie zainteresowane pozyskiwaniem agentury w środowiskach nauczycielskich i uczniowskich. Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty na Lubelszczyźnie 1944–1989*, Lublin 2013, s. 155–156.

⁹ Sprawozdanie 5-cio dniowe Wydziału V-go PUBP Tarnów za okres od 5 marca 1946 do 10 marca 1946 r. /z dnia 12 marca 1946 r./, s. 2 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 12, k. 55).

¹⁰ Raport okresowy starszego referenta Wydziału V-go PUBP w Tarnowie z dnia 26 września 1946 r., s. 2 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 12, k. 131).

¹¹ Raport dekadowy PUBP w Tarnowie od dnia 25 lutego 1949 do dnia 25 marca 1949 r. /z dnia 24 marca 1949 r./, s. 3 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 18, k. 28).

wątpliwości co do charakteru i celu pracy operacyjnej wymierzonej w tę najważniejszą organizację skupiającą nauczycieli. We wrześniu 1947 r. funkcjonariusze bezpieki manipulowali przy wyborach do Zarządu Powiatowego ZNP i Ogniska ZNP w Tarnowie. Jak relacjonowali w raporcie: „nauczyciele członkowie PPR starają się wpłynąć na wybory poprzez urabianie w tym kierunku nauczycieli o poglądach demokratycznych”¹². Działający w myśl poleceń przełożonych tarnowscy funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa dążyli do ograniczenia wpływów Władysława Olszowskiego¹³ i jego zwolenników w ZNP. Wybory do Zarządu Ogniska ZNP w Tarnowie odbyły się w październiku 1947 r. i wzięło w nich udział około 200 osób, zaś UB informowało, iż:

Robiliśmy wszystko, by na kierownicze stanowiska do Zarządu weszli przedstawiciele partii demokratycznych lub o przekonaniach lewicowych, co nam się częściowo udało¹⁴.

Do zarządu weszło wówczas dwóch nauczycieli członków PPS i czterech bezpartyjnych, w tym prezes – Zygmunt Wysocki. W dalszej kolejności przeprowadzane były wybory do zarządów ognisk na terenie powiatu. Przebiegały one przeważnie po myśli UB:

W okresie sprawozdawczym zostały zakończone wybory do wszystkich Ognisk ZNP. Według uzyskanych danych ze źródeł miarodajnych do zarządów Ognisk ZNP weszli ludzie po naszej myśli z wyjątkiem Ogniska w Tuchowie, gdzie przewodniczący jest niezbyt pewny politycznie¹⁵.

¹² Raport okresowy V-tego Referatu PUBP w Tarnowie za okres od 20 września do 30 września 1947 r. /z dnia 30 września 1947 r./, s. 4 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 1, k. 65).

¹³ Władysław Olszowski – urodzony 4 czerwca 1883 r. w Łapczycy koło Bochni (zm. 1973 r.), pedagog, nauczyciel szkół powszechnych w Woli Rzędzińskiej i im. M. Kopernika w Tarnowie; żołnierz WP i uczestnik wojny z Niemcami we wrześniu 1939 r.; zasłużony działacz i prezes Oddziału Powiatowego ZNP w Tarnowie; organizator tajnego nauczania w powiecie tarnowskim na poziomie szkół powszechnych i średnich; w latach 1945–1947 przewodniczący Państwowej Komisji Weryfikacyjnej i Państwowej Komisji Weryfikacyjno-Kwalifikacyjnej; współorganizator i przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie (od 1 maja 1945 do 30 sierpnia 1947 r.). Odnznaczony między innymi Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Zob. C. Sterkowicz, *Olszowski Władysław* [w:] *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło i in., Tarnów 2010, s. 288–289.

¹⁴ Raport okresowy V-tego Referatu PUBP w Tarnowie za okres od dnia 30 września do dnia 10 października 1947 r. /z dnia 11 października 1947 r./, s. 6 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 1, k. 71). W październiku 1947 r. do Ogniska ZNP w Tarnowie należało łącznie 578 nauczycieli, z czego 372, tj. 64,4%, zrzeszonych było w Sekcji Szkół Powszechnych. Zob. P. Juško, *Nauczyciele szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w Związku Nauczycielstwa Polskiego w latach 1845–1975* [w:] *Studia do dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego w Tarnowie i w powiecie tarnowskim. W 70. Rocznice powstania Tajnej Organizacji Nauczycielskiej*, red. E. Juško, C. Sterkowicz, Tarnów 2009, s. 47; Księga protokołów Zarządu Ogniska ZNP w Tarnowie (od grudnia 1935 r. do czerwca 1950 r.), protokół z 10 maja 1946 r., b.s. (Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Tarnowie).

¹⁵ Raport okresowy starszego referenta PUBP w Tarnowie za okres od dnia 20 października 1947 do dnia 30 października 1947 r. /z dnia 30 października 1947 r./, s. 5 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 1, k. 89).

Również wybory do Zarządu Powiatowego ZNP, przeprowadzone 9 listopada 1947 r., były sukcesem operacyjnym PUBP. Nauczyciele opozycyjni wobec PPR na czele z byłym prezesem Władysławem Olszowskim (wówczas nauczycielem w Szkole Podstawowej im. Kopernika w Tarnowie) zostali zmarginalizowani¹⁶.

Równoległe do dekonstrukcji dawnych układów kadrowych i zarządczych w strukturach terenowych ZNP, opierających się na nauczycielach wyrosłych z tradycji Drugiej RP oraz TON, w 1947 r. bezpieka zaczęła we współpracy z administracją szkolną wpływać na obsadę stanowisk kierowniczych bezpośrednio w szkołach. W raporcie z maja tegoż roku starszy referent wydziału V Bolesław Rejdych¹⁷ informował swojego przełożonego, naczelnika Wydziału V WUBP:

W okresie sprawozdawczym nie otrzymaliśmy żadnych doniesień o wrogich wystąpieniach ze strony nauczycielstwa. Po zebraniu charakterystyk kierowników szkół i częściowo nauczycieli będziemy mogli przystąpić do konkretniejszego wytypowania nauczycieli na stanowiska kierowników szkół¹⁸.

W drugiej połowie lat czterdziestych powyższa praca operacyjna aparatu bezpieczeństwa nie mogła przynieść jeszcze skutków w postaci zmiany postaw społeczności szkolnych do instalującej się w państwie władzy komunistycznej. Jej efekty w tym zakresie miały dopiero wynikać z budowy systemu, który w swoim ostatecznym kształcie miał doprowadzić do usunięcia z zawodu wszystkich stawiających zarówno czynny, jak i bierny opór nauczycieli. Strach przed utratą pracy lub represjami miał łamać moralnie uczących lub w najłagodniejszym wariacie powodować, iż mimo odmiennego światopoglądu i krytycznego osądu bieżącej sytuacji społeczno-politycznej staną się oni w pełni posłuszni w realizacji swoich obowiązków zawodowych zgodnie z założeniami nowej polityki oświatowej¹⁹.

¹⁶ Raport okresowy starszego referenta PUBP w Tarnowie za okres od 30 października 1947 do 10 listopada 1947 r. /z dnia 10 listopada 1947 r./, s. 6 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 1, k. 110).

¹⁷ Bolesław Rejdych (1914–1994) – związany z tarnowskim PUBP w latach 1946–1948: od stycznia 1946 do września 1947 r. – starszy referent PUBP w Tarnowie; od października 1947 do końca marca 1948 r. – starszy referent Referatu V PUBP w Tarnowie. Od 1 kwietnia 1948 r. w WUBP w Krakowie na stanowisku kierownika Sekcji 1 Wydziału V. Zob. W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*, Kraków 2006, s. 166.

¹⁸ Raport okresowy starszego referenta Wydziału V-tego PUBP w Tarnowie z dnia 29 maja 1947 r., s. 3 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 12, k. 213).

¹⁹ Nauczyciele byli narażeni na utratę posady, groziły im też różne formy represji ze strony organów państwowych, w tym przymusowe przeniesienia na inne stanowiska lub do szkół w innych miejscowościach. Powodem tego mogła być nie tylko ich „reakcyjna” postawa, bliskie kontakty z Kościołem lub nieprzychylny stosunek do zmian w zakresie ideologii wychowawczej, ale także „pochodzenie szlacheckie”. W takich przypadkach wydziały oświaty stawiały nauczycielom ultimatum, po czym już samo przeniesienie odbywało się na „własną prośbę” uczącego. Zob. P. Ratyńska, *Rehabilitacja nauczycieli w Polsce po 1956 roku* [w:] *Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016, s. 138–139. Przeniesienie do innej szkoły i miejscowości było też karą za brak zaangażowania

Rozpoczynając rok szkolny 1947/1948, minister Stanisław Skrzyszewski groził: „Nie może i nie będzie miejsca w naszej szkole dla wrogów naszego demokratycznego państwa (...) Czasy bezkarności się skończyły”²⁰.

Jednak w 1947 r. obraz, jaki wyłaniał się z dokumentacji tarnowskiego UB, świadczył wciąż o nieprzychylnym nastawieniu znacznej części nauczycieli oraz uczniów do narzucanej im obcej ideologii. W kwietniu tegoż roku w tarnowskim teatrze miejskim odbył się konkurs dla młodzieży szkolnej, podczas którego uczniowie dali wyraz swojej dezaprobaty dla występu przedstawicieli Związku Walki Młodych, organizacji młodzieżowej PPR. Jak raportowali funkcjonariusze bezpieczeństwa, obecni na sali nauczyciele aprobowali zachowanie swoich podopiecznych²¹. Ponadto:

na święcie 1-go maja zaledwie brała udział w pochodzie mała garstka nauczycieli z całej liczby, jaka należy do ZNP, co świadczy o dalszym negatywnym stosunku nauczycieli do święta klasy pracującej i tak samo do demokracji²².

W kontraście do tego obrazu obchodów Święta Pracy uroczystości związane z 3 Maja (przełożone wówczas na dzień 4 maja) odbyły się w wymiarze i w duchu zbliżonym do tych sprzed wybuchu wojny²³.

Zdarzały się także przypadki, iż niechęć uczących do zmian ustrojowych w państwie i przedstawicieli władzy komunistycznej była artykułowana w bardziej dosadnej formie. Np. we wrześniu 1947 r. „Nauczycielka Ratowska z Pawężowa wyraziła się ubliżająco o portretach członków rządu”²⁴. Na terenie powiatu kierownicy szkół sympatyzowali z działaczami PSL, czego przejawem było między innymi wypożyczanie im pomieszczeń szkolnych na zebrania organizacyjne²⁵. Z kolei w Woli Rzędzińskiej (wówczas gmina Gumniska) kierownik szkoły powszechnej we współpracy z miejscowym księdzem proboszczem działali w celu reaktywacji koła Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”. Jak donosił 19 grudnia 1947 r. informator „Czarny”, planowano, że młodzież zrzeszona w tym kole wystawi przedstawienie podczas najbliższych obchodów majowych²⁶.

się nauczycieli w organizację spółdzielni produkcyjnych (na terenach, gdzie były one tworzone). Zob. Wypowiedź Stanisławy Kirsch-Dzierwy w: *Pożegnanie ze szkołą. Spojrzenie wstecz nauczyciela emeryta*, wybór i oprac. W. Chmielewski, S. Mauersberg, M. Walczak, Piotrków Trybunalski 2012, s. 51.

²⁰ Cyt. za: B. Potyrała, *Środowisko nauczycielskie w Polsce w pierwszym powojennym dziesięcioleciu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1991, r. 34, nr 3–4, s. 160.

²¹ Raport okresowy starszego referenta Wydziału V-tego PUBP w Tarnowie z dnia 8 maja 1947 r., s. 2 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 12, k. 194).

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ Raport okresowy V-tego Referatu PUBP w Tarnowie za okres od 20 września do 30 września 1947 r. /z dnia 30 września 1947 r./, s. 4 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 1, k. 65).

²⁵ Raport okresowy starszego referenta Wydziału V-tego PUBP w Tarnowie z dnia 20 czerwca 1947 r., s. 5 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 12, k. 226).

²⁶ Raport okresowy starszego referenta PUBP Tarnów za okres 10 grudnia 1947 do 20 grudnia 1947 r. /z dnia 22 grudnia 1947 r./, s. 5 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 1, k. 137).

Jednakże część działań władz była przyjmowana przez grono nauczycielskie pozytywnie, np. uchwalona 22 lutego 1947 r. przez sejm Ustawa o amnestii²⁷. Monitorujący nastroje w środowiskach szkolnych funkcjonariusze PUBP otrzymali informację z jednej ze szkół, iż:

na zebraniu rodzicielskim w dniu 13 IV 47 r. nauczycielstwo, które brało udział w tym zebraniu, okazywało swój pozytywny stosunek do zarządzeń pod względem amnestii i potępiali na całej linii działalność band i organizacji podziemnych²⁸.

Jak zauważył Bolesław Potyrała, społeczeństwo polskie tamtego okresu, w tym też i nauczycielstwo, dążyło do powrotu do normalnego życia, a opozycja polityczna i opór zbrojny podziemia antykomunistycznego wymagały raczej dalszych wyrzeczeń, poświęcenia i ofiar²⁹. W doniesieniach sieci agenturalnej pojawiały się informacje świadczące, że nauczyciele zaczęli stopniowo przyzwyczajać się do kierunku przemian zachodzących w powojennej Polsce – np. na podstawie doniesienia informatora „Wesoły” z 1 grudnia 1947 r. starszy referent Wydziału V PUBP w Tarnowie raportował, iż:

Za okres sprawozdawczy na odcinku nauczycielstwa nie zanotowano nic ważniejszego. Stosunek nauczycielstwa do obecnej rzeczywistości jest na ogół dość pozytywny, przynajmniej pozory na to wskazują, że coraz częściej w szkołach nauczycielstwo podkreśla słuszną drogę obecnego Rządu³⁰.

W październiku tegoż roku Stanisław Kasprzyk, kierownik Szkoły Powszechnej w Wierzchosławicach, pełniący również funkcję prezesa koła gminnego PSL w Mościcach, złożył w PUBP oświadczenie, że występuje z partii ludowców i „potępia tych działaczy PSL, którzy działali na szkodę państwa”³¹. Ogólny optymizm tarnowskiej bezpieki oceniającej, że „na odcinku nauczycielstwa sytuacja stabilizuje się”, zaburzyły jednak doniesienia informatora „Wesoły” i rezydenta³² „Sławek” świadczące, iż:

²⁷ Ustawa z dnia 22 lutego 1947 r. o amnestii, Dz.U. 1947, nr 20, poz. 78.

²⁸ Raport okresowy starszego referenta Wydziału V-go PUBP w Tarnowie z dnia 18 kwietnia 1947 r., s. 3 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 12, k. 180).

²⁹ B. Potyrała, *Środowisko nauczycielskie w Polsce w pierwszym powojennym dziesięcioleciu...*, s. 155.

³⁰ Raport okresowy starszego referenta PUBP w Tarnowie od 1 grudnia 1947 do 10 grudnia 1947 r. /z dnia 10 grudnia 1947 r./, s. 4 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 1, k. 131).

³¹ Raport okresowy starszego referenta PUBP w Tarnowie za okres od dnia 20 października 1947 do dnia 30 października 1947 r. /z dnia 30 października 1947 r./, s. 5 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 1, k. 97). Stanowisko kierownika wierzchosławickiej szkoły powierzono Stanisławowi Kasprzykowi po zwolnieniu z tej funkcji w marcu 1947 r. Józefa Gaździka, który pełnił ją od lutego 1933 r. Jednakże Stanisław Kasprzyk ustąpił już 31 lipca 1948 r. J. Malec, *Przemiany w stosunkach społecznych i kulturalnych* [w:] *Wierzchosławice. Dzieje wsi i gminy*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1994, s. 554.

³² W początkowym okresie funkcjonowania bezpieki sieć agenturalna składała się z trzech kategorii tajnych współpracowników stanowiących osobowe źródła informacji: rezydentów, agen-

tu i ówdzie zdarzają się jeszcze sporadyczne wypadki, gdzie poszczególni nauczyciele odnoszą się nieprzychylnie w szkołach do dzieci chłopskich, wypowiadając się, że w szkołach niepotrzebne są parobki wiejskie i miejsce w szkołach jest tylko dla inteligencji³³.

Z końcem lat czterdziestych jasnym było już, jakiej postawy od nauczycieli wymaga władza ludowa. W następujący sposób wyjaśnił to na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej im. T. Kościuszki 26 listopada 1948 r. kierownik tej placówki Henryk Zahaczewski:

Musimy sobie jasno zdać sprawę z obecnej chwili, w której państwo przeobraża się z dotychczasowej formy demokracji ludowej, przechodzi w formę socjalistyczną. Według poleceń, nauczycielstwo spełnić tu musi pierwszorzędną rolę. Przede wszystkim zapoznać się musi z teorią Marksa i Engelsa. Nie może być na terenie szkoły nauczyciel, który nie byłby z tą teorią obeznajomiony. W tym też kierunku winno iść – według poleceń władz – nauczanie i wychowanie młodzieży³⁴.

Jednak nauczyciele mieli wówczas wiele powodów do prezentowania rozczarowanej postawy i zniechęcenia względem rzeczywistości. „Demokratyzacja” oświaty w Polsce Ludowej przejawiała się traktowaniem uczących w sposób instrumentalny. Odczuwalny był brak suwerenności państwowej, niszczenie tradycji narodowej i narzucanie obcej, łamanie swobód obywatelskich, podporządkowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej celom politycznym oraz nastawianie społeczeństwa w kontrze do inteligencji³⁵. Z końcem 1949 r. kolejne wybory do władz lokalnych struktur ZNP oraz ruch służbowy w szkołach podstawowych w mieście i w powiecie tarnowskim odbywały się już według klucza partyjnego z preferencją członków PZPR, a proces ten był nadzorowany przez UB. Np. szczegółowe informacje dotyczące tych zmian zostały przekazane szefowi WUBP w Krakowie w raporcie z 24 listopada³⁶. Zawierały one reminiscencje z kilku konferencji egzekutywy koła PZPR działającego przy Wydziale Oświaty, których przedmiotem były sprawy szkolenia ideologicznego uczących i uzgodnienia dotyczące wyborów

tów i informatorów. Zadaniem rezydentów było werbowanie agentury; agenci mieli możliwość bezpośredniego dotarcia do rozpracowywanych osób lub grup; informatorem była osoba posiadająca łączność ze środowiskiem obserwowanym przez organy bezpieczeństwa. M. Żychowska, *Represje komunistyczne w Tarnowskim 1945–1956*, t. 1: *Miasto i powiat Tarnów*, Kraków 2013, s. 90–91; Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty...*, s. 85–86.

³³ Raport okresowy starszego referenta PUBP w Tarnowie za okres od dnia 20 października 1947 do dnia 30 października 1947 r. /z dnia 30 października 1947 r./, s. 5 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 1, k. 97).

³⁴ Odpis protokołu posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej III-go stopnia im. T. Kościuszki w Tarnowie z 26 listopada 1948 r. (ANK/OT sygn. WOT I/19).

³⁵ B. Potyrała, *Środowisko nauczycielskie w Polsce w pierwszym powojennym dziesięcioleciu...*, s. 155–156.

³⁶ Raport dekadowy PUBP w Tarnowie od dnia 25 października 1949 do dnia 25 listopada 1949 r. /z dnia 24 listopada 1949 r./, s. 7 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 18, k. 107).

do Zarządu Powiatowego ZNP i zarządów ognisk terenowych. Odnotowane zostały następujące zmiany personalne w szkolnictwie podstawowym:

Drop Józef z pow. Tarnobrzeg został przeniesiony do tut. powiatu i osadzony w szkole w Brzozowej na stanowisku kierownika szkoły, następnie Skorupski Walenty ze stanowiska nauczyciela szkoły Słowackiego został przeniesiony na stanowisko kierownika szkoły Kopernika, który jest aktywnym czł. PZPR i będzie miał za zadanie wpłynąć na grono nauczycielskie w tej szkole, które jest całkowicie pod wpływem kleru. Następnie kierowniczką szkoły Wszolek Helena w Niedomicach została przeniesiona na stanowisko nauczycielki, ponieważ nie wywiązywała się z nałożonych na nią obowiązków – a kierownikiem tejże szkoły został mianowany nauczyciel Nowak Franciszek czł. PZPR³⁷. Również w okresie sprawozdawczym została przeniesiona z pow. Dąbrowa Tarn. do tut. powiatu nauczycielka Curiło [Curyło – przyp. PJ] Maria, która została zatrudniona w szkole powszechnej w Kobierzynie. Innych zmian personalnych na terenie tego obiektu nie zanotowano³⁸.

Na początku lat pięćdziesiątych nauczyciele, poddawani coraz większym naciskom zarówno administracyjnym, jak i intensywnym oddziaływaniom indoktrynacyjnym poprzez obowiązkowe uczestnictwo w akcji samokształcenia ideologicznego, stopniowo zmieniali swoje nastawienie do władzy ludowej, które jeszcze kilka lat wcześniej charakteryzowało się niechęcią bądź obojętnością i biernością. Niemniej jednak funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa nadal monitorowali nastroje tej ważnej dla rządzących grupy zawodowej, wyciągając z tych obserwacji wnioski, iż wielu uczących tylko pozornie pogodziło się z obowiązującym politycznym i ideologicznym kierunkiem przemian oświatowych. W jednym ze sprawozdań Referatu V PUBP w Tarnowie z sierpnia 1953 r. w taki sposób relacjonowali przebieg konferencji sierpniowej zorganizowanej przez Wydział Oświaty:

W miesiącu sprawozdawczym odbyła się trzydniowa konferencja nauczycielska nauczycieli z powiatu tarnowskiego, w której brali udział nauczyciele wszystkich szkół bez względu na ich stopień. Referat zasadniczy wygłosił tow. Granecki i tow. Neiser, następnie nad referatem była bardzo słaba dyskusja, w której nauczycielstwo nie wykazało pełnego zrozumienia co do wychowania nowego człowieka z ugruntowanym światopoglądem materialistycznym, mimo że konferencja miała to jako najważniejsze zadanie. Konferencja ta była zabezpieczona przez tutejszy Urząd poprzez sieć agencjonalno-informacyjną, a która to sieć nie ujawniła żadnych wrogich wypowiedzi. Za-

³⁷ Franciszek Nowak został kierownikiem Szkoły Podstawowej w Niedomicach 1 listopada 1949 r. Cztery dni później, na pierwszym posiedzeniu rady pedagogicznej w nowej roli wyjaśniał gronu założenia planu wychowawczego szkoły, który ma przyczynić się do „budowy państwa opartego na podstawach socjalizmu”, zaś nauczyciele jako wychowawcy mają kłaść nacisk na wychowanie w duchu socjalistycznym. S. Tokarski, *Szkolnictwo w Niedomicach 1912–2012*, Niedomice 2013, s. 78–79.

³⁸ Raport dekadowy PUBP w Tarnowie od dnia 25 października 1949 do dnia 25 listopada 1949 r. /z dnia 24 listopada 1949 r./, s. 7 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 18, k. 107).

uważono wśród nauczycieli obawę zabierania głosu, by później im nie wytykano, że tutaj mówią dobrze, a inaczej robią w pracy³⁹.

W tym okresie zdarzały się również przypadki czynnego oporu młodzieży, w tym z udziałem uczniów szkół podstawowych. W styczniu 1950 r. grupa harcerzy z 3. Mościckiej Drużyny Harcerzy im. J. Poniatowskiego rozlepiła ulotki i uszkodziła urządzenia świetlicy harcerskiej w Mościcach. 28 stycznia harcerze zostali zatrzymani przez funkcjonariuszy PUBP w Tarnowie i przyznali się, że przynależą do nielegalnej organizacji młodzieżowej funkcjonującej na terenie Mościc i używającej nazwy Związek Młodzieży Zbrojnej⁴⁰. Redagowali oni antyrządowe ulotki, które przepisywali na maszynie i naklejali na przydrożnych słupach. W jednej z takich ulotek zwracali się do lokalnej społeczności:

Polacy. Nie zapominajcie, że istnieją dwie Polski.

Pierwsza – to Polska zdrajców i pacholków Kremla.

Druga Polska – to Polska podziemna, która walczy o lepsze jutro Polski i nie przestanie walczyć, dopóki nie wywalczy Polskę Niepodległą⁴¹.

Zatrzymanych zostało ośmiu chłopców. Sześciu było uczniami Szkoły Podstawowej nr 2 w Mościcach: Edward Tyczyński – uczeń klasy VII, Franciszek Siemajchel – uczeń klasy VII, Zbigniew Dudek – uczeń klasy VI, Stanisław Horodyski – uczeń klasy VII; Antoni Tyczyński – uczeń klasy VII, Edward Puchałka – uczeń klasy V. Z zeznań jednego z uczniów wynikało, że inspiratorem powstania tej organizacji był Jan Jandziś ps. „Sosna”, pochodzący z Mościc żołnierz AK i słynny działacz WiN⁴². Jednak faktycznym inicjatorem ich oporu i powstania organizacji był zastępowy tej drużyny piętnastoletni Stanisław Bąk, uczeń I kl. Szkoły Przemysłowej PFZA w Mościcach, zaś przyczyną – fakt włączenia harcerstwa w struktury ZMP⁴³.

³⁹ Sprawozdanie Referatu V-go UBP w Tarnowie za miesiąc sierpień 1953 r. /z dnia 31 sierpnia 1953 r./, s. 7 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 2, k. 630).

⁴⁰ Meldunek specjalny starszego referenta III-go Referatu PUBP w Tarnowie z dnia 29 stycznia 1950 r. (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/2, t. 3, k. 23).

⁴¹ Fragment tekstu ulotki za: M. Żychowska, *Represje komunistyczne w Tarnowskim...*, s. 612.

⁴² Meldunek specjalny starszego referenta III-go Referatu PUBP w Tarnowie z dnia 29 stycznia 1950 r. (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/2, t. 3, k. 23). Badający szczegółowo działalność Jana Jandzisa ps. „Sosna” Michał Wenklar wykluczył jego związki z organizacją Związek Młodzieży Zbrojnej. M. Wenklar, *Nie tylko WiN i PSL. Opór społeczny w latach 1945–1956 w powiecie tarnowskim*, Kraków 2009, s. 292.

⁴³ Szerzej na temat sprawy organizacji Związek Młodzieży Zbrojnej pisze Maria Żychowska, zob. M. Żychowska, *Represje komunistyczne w Tarnowskim...*, s. 612–617; też: *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Tarnowskim 1945–1956*, Tarnów 2001, s. 219–256; zob. też: M. Wenklar, dz. cyt., s. 291–293; *Wykaz organizacji młodzieżowych i ich rozmieszczenie na terenie Małopolski [w:] Stawialiśmy opór... Antykomunistyczne organizacje młodzieżowe w Małopolsce w latach 1944–1956*, red. J. Wójcik, Kraków 2008, s. 10.

Inny przypadek podobnej aktywności uczniowskiej został odnotowany w sprawozdaniu Referatu V PUBP w Tarnowie z czerwca 1951 r. 22 czerwca tego roku w Szkole Podstawowej w Jodłówce Tuchowskiej zniszczone zostały trzy afisze propagandowe akcji subskrypcyjnej i przyjaźni polsko-radzieckiej, ze ściany zdjęto i złożono w szafie portret Stalina, natomiast portret Engelsa uszkodzono i pozostawiono na podwórzu szkolnym. Po dochodzeniu ustalono, iż dokonał tego czternastoletni Ignacy Helizanowicz, który służył u dwunastomorgowego gospodarza, byłego członka PSL, mieszkańca gromady Jodłówka Tuchowska – przysiółek Karpaty. Uczeń przyznał się do części z tych działań. Jako motywację podał wpływ swojego gospodarza krytykującego w jego obecności między innymi spółdzielczość produkcyjną⁴⁴.

Z kolei w październiku 1953 r. w Szkole Podstawowej im. Kopernika w Tarnowie PUBP zlikwidował nielegalną organizację o kryptonimie „Czarni”, składającą się z uczniów klas V i VI. Założycielem tej konspiracyjnej dziecięcej grupy był Stanisław Paliszewski z Tarnowa. Należeli do niej też uczniowie Antoni Sterniczuk, Adam Gajda i Stanisław Gajda. Organizacja została wykryta za pośrednictwem kontaktu poufnego, który zauważył, iż jeden z tych uczniów – Adam Gajda – na bramie rysował znaki „Polska Zbrojna walczy”. Uczniowie zostali przesłuchani i potwierdzili istnienie tajnej organizacji. Przyznali się także do pisania ulotek, które dystrybuowali wiosną 1952 r. w Tarnowie. Przygotowywali je na drukarce szkolnej. Ostatecznie szef WUBP w Krakowie wydał polecenie funkcjonariuszom z Tarnowa, aby ze względu na młody wiek zatrzymanych zaprzestali dochodzenia. Z kolei kierownik szkoły im. Kopernika został zobowiązany do przeprowadzenia z chłopcami i ich rodzicami stosownych rozmów dyscyplinujących oraz krytyki działań tych uczniów na forum szkoły⁴⁵.

Na atmosferę wśród społeczności szkolnych miały wpływ również zdarzenia związane z dochodzeniami, jakie organy aparatu bezpieczeństwa prowadziły w sprawach podejrzeń o związki nauczycieli z AK i TON czy, już po zakończeniu okupacji, z podziemiem antykomunistycznym. W lipcu 1954 r. na strychu przywołanej wcześniej Szkoły Podstawowej nr 4 im. Kopernika w Tarnowie UB wykryło znaczny skład broni oraz amunicji. W sprawozdaniu kwartalnym informowano o tym zajęciu szefa WUBP w Krakowie:

W trakcie rozpracowania i przeprowadzenia dochodzenia ustalono, że w tej szkole przed wojną i po wyzwoleniu uczył nauczyciel Kalisz Stanisław, który w czasie okupacji należał do AK kapitana ps. „Leliwy” na okręg tarnowski, który pełnił funkcję dowódcy plutonu w stopniu por., występując pod ps. „Żmija”. W związku z tym zachodzi podejrzenie, że w/w ukrył broń dla niewiadomych dotychczas celów organizacyjnych.

⁴⁴ Sprawozdanie z pracy Referatu V-go PUBP w Tarnowie za miesiąc czerwiec 1951 r. /z dnia 27 czerwca 1951 r./, s. 3 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 2, k. 414).

⁴⁵ Sprawozdanie Referatu V-go UBP w Tarnowie za miesiąc październik 1953 r. /z dnia 29 października 1953 r./, s. 5 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 2, k. 646). Zob. też: M. Żychowska, *Represje komunistyczne w Tarnowskiem...*, s. 577; M. Wenklar, dz. cyt., s. 297.

Ob. Kalisz w roku 1950 był zatrzymany za przechowywanie amunicji około 160 szt. i w przesłuchaniu nie przyznał się do przynależności do AK, a tłumaczył, że amunicję przynieśli mu uczniowie. W tej sprawie po przesłuchaniu kilku świadków napisano pismo do WUBP Kierownika Samodzielnej Sekcji do Walki z Bandytyzmem, aby przez swoją posiadaną sieć agenturalną AK ps. „Leliwy” ustalić, jaką posiadał broń ten oddział AK, czy po wyzwoleniu była zdana ta broń, a zwłaszcza broń posiadana przez Kalisza⁴⁶.

W kolejnych dekadach środowiska szkolne niezmiennie pozostawały obiektem oddziaływań aparatu bezpieczeństwa PRL. Od lat pięćdziesiątych oddziaływanie to charakteryzowało się, jak ujął to Zbigniew Osiński, stosowaniem zasady „prewencyjnej inwigilacji”, a do jej utrwalenia przyczyniły się antysowieckie postawy i wolnościowa atmosfera, która udzieliła się nauczycielom i młodzieży w okresie odwilży październikowej w 1956 r.⁴⁷

Zjazdy partyjne, przełomy i inne wydarzenia polityczne

Wraz ze zmianami ustrojowymi i społecznymi w państwie polityka coraz częściej wkraczała w życie społeczności szkolnych. Zachodzące w kraju wydarzenia o charakterze politycznym stawały się okazją do oddziaływań indoktrynacyjnych w stosunku do uczniów, do których zmuszeni zostali nauczyciele. Jednym z takich przełomowych wydarzeń wieńczących pierwszy okres utrwalania władzy ludowej w Polsce był kongres zjednoczeniowy Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej, który miał miejsce w dniach od 15 do 21 grudnia 1948 r. w Warszawie. Szkoły powszechne Tarnowa i powiatu tarnowskiego wyeksponowały to wydarzenie w swojej pracy dydaktyczno-wychowawczej. W wielu placówkach uczczono je także okolicznościowymi zobowiązaniami podejmowanymi przez zbiorowości szkolne. Np. w taki sposób zaakcentowano kongres zjednoczeniowy w Szkole Podstawowej nr 3 w Tarnowie⁴⁸, natomiast w Szkole Podstawowej w Łowczowie w dniu rozpoczęcia kongresu w klasach starszych odczytany został referat o zjednoczeniu PPR i PPS, a w klasach młodszych przeprowadzono na ten temat pogadanki⁴⁹.

Niezwykłe uroczyste wydarzenie to obchodzono w Szkole Podstawowej nr 1 w Mościcach. Z tej okazji 15 grudnia grono nauczycielskie zebrało się na nadzwyczajnym posiedzeniu rady pedagogicznej, podczas którego przyjęło uchwałą rezolucję okolicznościową o następującej treści:

⁴⁶ Sprawozdanie kwartalne UBP w Tarnowie za miesiąc lipiec, sierpień, wrzesień 1954 r. / z dnia 29 września 1954 r., s. 16 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 20, k. 303). W wykazie obsady personalnej sztabu batalionu partyzanckiego AK „Barbara” Stanisław Kalisz „Żmija” z Tarnowa widnieje jako oficer żywnościowy, zob. M. Żychowska, *Represje komunistyczne w Tarnowskim...*, s. 29.

⁴⁷ Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty...*, s. 165.

⁴⁸ Kronika Szkoły im. Marii Konopnickiej w Tarnowie (1916–1962), b.s. (AS).

⁴⁹ Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1945–1952), b.s. (AS).

W dniu Kongresu Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej – w dniu przełomowym i brzemiennym w następstwa nie tylko w życiu klasy robotniczej, ale całego Narodu i Państwa – Rada Pedagogiczna Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1 w Mościcach, zebrana na nadzwyczajnym posiedzeniu wyraża głębokie przekonanie, że Polska Zjednoczona Partia Robotnicza w sojuszu robotniczo-chłopskim i wspólnie z inteligencją pracującą poprowadzi Naród Polski drogą demokracji ludowej do socjalizmu – Polskę Ludową do Polski Socjalistycznej – kraju sprawiedliwości społecznej⁵⁰.

W obecności przedstawicieli partii politycznych i komitetu rodzicielskiego kierownik szkoły Zygmunt Cierpich i zebrani nauczyciele podjęli następujące zobowiązania:

1. W dziedzinie wychowawczej – nadal wyrabiać w młodzieży kult pracy, uspołeczniać ją i wychowywać na zasadach wzniosłej ideologii – w duchu socjalistycznym.
2. W dziedzinie dydaktycznej – otoczyć specjalną opieką dzieci najsłabsze i zdwoić wysiłki, by procent niepromowanych spadł do minimum i zwiększyć znacznie procent uczniów z postępami bardzo dobrymi.
3. W pracy administracyjno-gospodarczej – powierzone funkcje i prace wykonywać terminowo, sumiennie i dokładne, „ani jedno dziecko poza szkołą”. Dbać o dobrą frekwencję, o poszanowanie urządzeń szkoły jako dobra społecznego, założyć ogrody i dbać o estetyczny wygląd otoczenia szkoły.
4. W pracy oświatowej pozaszkolnej i społecznej – wytępić resztki analfabetyzmu, podnieść na wyższy poziom oświaty i kultury szerokie masy ludzi pracy – prowadzić nadal różne kursy, Uniwersytet Pow. TUR i współpracować w tych kierunkach z innymi miejscowymi organizacjami. W stosunku do innych szkół w ośrodku prowadzić szlachetną rywalizację i współzawodnictwo.
5. W dziedzinie samokształceniowej – zapoznać się z zasadami marksizmu, leninizmu, działalności Marksa, Engelsa, Stalina, Manifestem Komunistycznym i nową literaturą pedagogiczną⁵¹.

Odpisy rezolucji przesłane zostały władzom szkolnym i „czynnikiem miejscowym” z prośbą „o dalsze moralne i materialne poparcie dla szkoły”⁵².

Innym przykładem włączenia społeczności szkolnych w akcję związaną z bieżącym wydarzeniem o charakterze politycznym było zaangażowanie nauczycieli wiosną 1950 r. w proces zbierania podpisów pod tzw. apelem sztokholmskim⁵³.

⁵⁰ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tarnowie-Mościcach (1948–1952), protokół z 15 grudnia 1948 r., s. 12 (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 1).

⁵¹ Tamże, s. 12–13.

⁵² Tamże, s. 13.

⁵³ Masowa akcja zbierania podpisów pod apelem sztokholmskim rozpoczęła się w Polsce 10 maja 1950 r. Apel był inicjatywą Światowej Rady Pokoju przyjętą podczas sesji Światowego Komitetu Obrońców Pokoju w Sztokholmie 25 marca tego roku. W orędziu tym domagano się „zakazu broni atomowej i uznania za zbrodniarza wojennego tego rządu, który by pierwszy zastosował broń atomową przeciwko jakiemukolwiek krajowi”. „Trybuna Ludu” z 12 maja 1950, r. 3, nr 129, s. 1. Akcja miała antyamerykański i proradziecki wymiar, a przez władze Polski Ludowej została wykorzystana także do walki z wpływami Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim. Zob. na ten temat:

W Tarnowie i powiecie tarnowskim powstały w tym celu stosowne komitety – miejski i powiatowy. W mieście 20 uczących z różnych typów szkół przydzielonych zostało do trójek zbierających podpisy w wyznaczonych im rejonach. Natomiast w powiecie do komitetów gminnych i gromadzkich zaangażowano około 68 uczących oraz blisko 73 do trójek zbierających podpisy w gromadach i w szkołach⁵⁴.

Starsi przedstawiciele społeczności uczniowskich oraz nauczyciele uczestniczyli również w akcji zbierania podpisów pod apelem wiedeńskim Biura Światowej Rady Pokoju z kwietnia 1955 r.⁵⁵ Zbiórka miała trwać trzy dni. W Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego w Mościcach na tę okoliczność zaplanowano udział młodzieży w manifestacji, która 15 kwietnia przeszła ulicami osiedla. W kolejnym dniu uczniowie klas podstawowych od klasy VI oraz licealnych pobrali ze szkoły specjalne karty, które następnie zabrali do domów. 17 kwietnia wraz z nauczycielami wrzucali je do ustawionej na środku auli szkolnej urny. Na tę okoliczność budynek, aula i klasy lekcyjne zostały stosownie udekorowane. Do właściwego przeprowadzenia całego przedsięwzięcia w szkole powstał Szkolny Komitet Frontu Narodowego. Również w klasach zaangażowanych w tę akcję utworzono analogiczne komitety klasowe⁵⁶.

W 1954 r. od 10 do 17 marca w stolicy obradował II Zjazd PZPR. Kreowany wówczas na najważniejsze wydarzenie w kraju był odpowiednio nagłaśniany, relacjonowany i komentowany w środkach masowego przekazu. Emblematy, hasła i afisze propagujące zjazd zdominowały sferę wizualnej komunikacji społecznej w instytucjach państwowych, zakładach pracy oraz w szkołach. Nieodzownym elementem przygotowań przedzjazdowych było masowe podejmowanie zobowiązań. W związku z tym jeszcze w marcu kierownik Wydziału Oświaty Karol Neiser składał sprawozdanie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie zawierające zestawienie zobowiązań podjętych dla uczczenia II Zjazdu PZPR przez szkoły podstawowe Tarnowa⁵⁷.

K. Talarek, *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970. Problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 2012, s. 297–311; A. Grudziński, *Działalność dydaktyczno-wychowawcza szkół katolickich archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Lublin 2013, s. 64.

⁵⁴ Raport dekadowy PUBP w Tarnowie od dnia 25 kwietnia 1950 do dnia 25 maja 1950 r. /z dnia 25 maja 1950 r./, s. 3 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1/18, k. 158).

⁵⁵ Masowa akcja zbierania podpisów pod tzw. apelem wiedeńskim Biura Światowej Rady Pokoju rozpoczęła się w Polsce 14 kwietnia 1955 r. Akcję prowadziły komitety Frontu Narodowego, w skali krajowej koordynowało ją Biuro Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Narodowego. W apelu zawarty został sprzeciw przeciwko produkcji broni jądrowej oraz przygotowaniom do wojny z jej użyciem. „Życie Warszawy” z 14 kwietnia 1955, r. 12, nr 88, s. 1; „Echo Krakowskie” z 8 kwietnia 1955, r. 10, nr 84, s. 1.

⁵⁶ M. Smoła, *IV Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Anioła w Tarnowie 1945–2005. Szkoła i ludzie. Zarys monograficzny*, Tarnów 2005, s. 64.

⁵⁷ Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 4 marca 1954 r. z przedłożeniem zobowiązań podjętych dla uczczenia II Zjazdu PZPR, s. 1–3 (ANK/OT sygn. WOT I/42).

Tabela 136. Zobowiązania społeczności szkół podstawowych Tarnowa podjęte dla uczczenia II Zjazdu PZPR w marcu 1954 r.

Lp.	Szkoła	Zobowiązania
1	2	3
1.	Szkoła Podstawowa TPD, ul. Warzywna 3	złożyć 50 kg makulatury i 50 kg złomu; wykonać gazetki i hasła na cześć II Zjazdu PZPR; 44 uczniów wstąpi do ZMP;
2.	Szkoła Podstawowa nr 1, ul. Reymonta 21	zwiększenie liczebności drużyny harcerskiej o 30 harcerek; przepracowanie 600 godzin roboczych przy wiórowaniu podług szkolnych; nauczyciele przepracują 150 godzin roboczych przy froterowaniu podłóg w szkole; komitet rodzicielski przekaże 5000 zł na napastowanie podłóg i inne wydatki związane z potrzebami szkoły;
3.	Szkoła Podstawowa nr 2, ul. Konarskiego 6	zorganizowanie wieczornicy w PGR; wykonanie gazetki na temat II Zjazdu PZPR; założenie w szkole wiejskiej drużyny harcerskiej oraz zakupienie chusty dla przyszłej przewodniczącej rady drużyny; założenie kółka miczurinowskiego; wykonanie gazetki 10-lecie Polski Ludowej;
4.	Szkoła Podstawowa nr 3, ul. Kopernika 3a	zwiększenie liczebności drużyny harcerskiej o 30 harcerek; zebranie ponad plan 200 kg makulatury; komitet rodzicielski zakupi pomoce naukowe do pracowni biologicznej za 1500 zł; grono nauczycielskie będzie douczać słabe uczennice – łącznie 130 dodatkowych godzin; nawiązanie kontaktu z PGR w Chyszowie i spółdzielnią produkcyjną w Klikowej;
5.	Szkoła Podstawowa nr 4, ul. Kopernika 3	zwiększenie liczebności drużyny harcerskiej o 81 harcerzy; zorganizowanie współzawodnictwa o czystość sal szkolnych; przeprowadzenie konkursu pomiędzy ogniwami w zbiorce makulatury; założenie kącika żywej przyrody w zastępach; założenie kółek teatralnego i filatelistycznego; przewodnik drużyny harcerskiej wykona 20 pomocy naukowych;
6.	Szkoła Podstawowa nr 5, ul. Kościuszki 9	grono nauczycielskie podjęło uchwałę, iż będzie uczyć się j. rosyjskiego; prowadzenie propagandy akcji osiedleńczej w Komitecie Rodzicielskim i patronatach klasowych; zorganizowanie kółka muzycznego; zorganizowanie występu artystycznego we wsi spółdzielczej w Gumniskach dla członków spółdzielni; zbiórka makulatury; pozyskanie 18 nowych członków do organizacji harcerskiej; wykonanie albumu osiągnięć Polski Ludowej; wykonanie gazetki związanej z II Zjazdem PZPR; drużyna harcerska zobowiązała się dodatkowo: powiększyć swoje szeregi o 35 członków; zorganizować w Tarnowcu drużynę harcerską; wykonać 30 pomocy naukowych; zakupić sztandar harcerski z własnych funduszy; zorganizować występ artystyczny dla członków PGR;
7.	Szkoła Podstawowa nr 6, ul. Mickiewicza nr 16	przekazanie pieniędzy uzyskanych ze zbiórki makulatury na odbudowę Warszawy; wykonanie pomocy naukowych do matematyki; wykonanie albumu „Historia Partii”; wykonanie gazetki i hasła na II Zjazd PZPR; wykonanie emblematów państw demokratycznych;
8.	Szkoła Podstawowa nr 7, ul. Szpitalna 19	wykonanie pomocy naukowych; zgromadzenie funduszy na zakup sztandaru dla harcerzy; wykonanie gazetki ściennej związanej z tematyką II Zjazdu PZPR;

1	2	3
9.	Szkoła Podstawowa nr 8 Tarnów-Świerczków	prowadzenie akcji uświadamiania rolników na bazie tez przedzjazdowych; przeprowadzenie 10 dodatkowych lekcji historii; przepracowanie przez nauczycieli 18 godzin w ramach prac społecznych; przepracowanie dodatkowo 65 godzin w świetlicy szkolnej; przepracowanie z uczniami słabymi 40 godzin pozalekcyjnych; zwiększenie liczebności drużyny harcerskiej do 200 członków; zorganizowanie uroczystości przyrzeczenia harcerskiego;
10.	Szkoła Podstawowa nr 9 Tarnów-Rzędzin	naprawa przez harcerki 15 zniszczonych map; wykonanie pomocy do biologii; założenie hodowli królików; wykonanie gazetki i hasła na II Zjazd PZPR; uporządkowanie boiska szkolnego; zasadzenie drzewek owocowych;
11.	Szkoła Podstawowa nr 10 Tarnów-Klikowa	wykonanie gazetki i hasła na II Zjazd PZPR; wykonanie pomocy do fizyki; przepracowanie dodatkowo 8 godzin miesięcznie z j. polskiego w klasie VI; przepracowanie dodatkowo 10 godzin w świetlicy w celu wykonania dekoracji; przeprowadzenie dodatkowych 10 godzin nauki o konstytucji w klasie VII; komitet rodzicielski zakupi maszynę do pisanja;
12.	Szkoła Podstawowa nr 11 Tarnów-Chyszów	nauczyciele przepracują dodatkowe 40 godzin z przeznaczeniem na douczanie; urządzenie lodowiska na V igrzyska harcerskie; zebranie 50 kg makulatury ponad plan; komitet rodzicielski zakupi wieszak na mapy i pomoce naukowe;
13.	Szkoła Podstawowa nr 12 Tarnów-Gumniska	młodzież zadeklarowała przepracowanie 140 godzin w spółdzielni produkcyjnej; sprzedaż 50 sztuk książek w ramach kolportażu; zorganizowanie inscenizacji pt. „Ballady” A. Mickiewicza;
14.	Szkoła Ćwiczeń TPD, ul. Nowy Świat 26	wykonanie albumu na temat życia Lenina i Stalina; wykonanie albumu „Osiągnięcia Polski w ciągu 10-lecia”; nauczyciele przepracują dodatkowo 20 godzin z przeznaczeniem na podniesienie wyników nauczania
15.	Wydział Oświaty, ul. Krakowska 17	kierownik Wydziału przepracuje dodatkowych 30 godzin w terminie do 31 marca 1954 r.; podinspektor szkolny przepracuje dodatkowo 20 godzin; kierownik Referatu Przedszkoli podejmuje się przeprowadzenia szkolenia ideologicznego i przygotowania do egzaminu z zakresu historii KPZR w MOZ dla Wychowawczyń Przedszkoli; Referat Administracyjno-Finansowy wykona o sześć dni przed terminem, tj. do 5 marca 1954 r., miesięczne sprawozdanie z wykonania dochodów i wydatków budżetowych; pozostali pracownicy zadeklarowali po 10 godzin dodatkowej pracy wykonanej w terminie do 12 marca 1954 r.;

Źródło: Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 4 marca 1954 r. z przedłożeniem zobowiązań podjętych dla uczczenia II Zjazdu PZPR, s. 1–3 (ANK/OT sygn. WOT I/42).

Podejmowane przez szkoły podstawowe Tarnowa zobowiązania zawierały proste działania dotyczące akcentowania II Zjazdu PZPR w przestrzeni szkolnej, takie jak wykonanie haseł i gazetek, ale także i bardziej praktyczne przedsięwzięcia polegające między innymi na: zbiorce makulatury, porządkowaniu sal lekcyj-

nych, pomieszczeń szkolnych i terenów przy budynkach szkolnych, powiększaniu liczności drużyn harcerskich, przepracowaniu dodatkowych godzin w ramach prac społecznych. Uczący przeznaczali dodatkowe godziny na pomoc w nauce słabszym uczniom, wykonanie pomocy dydaktycznych, a komitety rodzicielskie deklarowały wsparcie finansowe i pomoc przy realizacji bieżących przedsięwzięć szkolnych.

W 1956 r. zakończył się w Polsce okres stalinizmu. W wyniku wydarzeń poznających i napiętej atmosfery społecznej do władzy doszedł Władysław Gomułka, który w październiku 1956 r. podczas obrad VIII Plenum KC PZPR został wybrany pierwszym sekretarzem Komitetu Centralnego Partii. W nowym składzie Biura Politycznego PZPR znalazło się wielu zwolenników i współpracowników Towarzysza „Wiesława”. Polityczna odwilż doprowadziła do chwilowego osłabienia aparatu władzy oraz szeregu zmian w państwie. W całym kraju od władzy odsuwani byli ludzie utożsamiani przez społeczeństwo z utrwalaniem najgorszych form ustrojowych totalitarnego systemu. W poszczególnych województwach rozpoczęły działalność komisje rehabilitujące poszkodowanych przez represyjną politykę kadrową nauczycieli, będące inicjatywą Ministerstwa Oświaty i Zarządu Głównego ZNP⁵⁸.

Większość ogólnokrajowych zjawisk związanych z wydarzeniami jesieni 1956 r. miała też miejsce w Tarnowie i powiecie tarnowskim, a ich skala była znaczna, na co wpływ miało występowanie dużych skupisk robotniczych z kilku zakładów pracy, silne tradycje ruchu ludowego, jak również żywa pamięć niedawnej walki politycznej i represji społecznych ze strony władzy komunistycznej oraz organów bezpieczeństwa państwa⁵⁹.

Atmosfera „odnowy” „polskiego października” była obecna także w reakcjach społeczności szkolnych. W szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego zostały one przyjęte w sposób entuzjastyczny. W kronice Szkoły Podstawowej w Pogórskiej Woli rok szkolny 1956/1957 został scharakteryzowany z następujący sposób:

W roku tym szkoła zresztą podobnie jak całe społeczeństwo Polski przeżywała „Dni Wielkiego Polskiego Października”. Były to dni wielkiej odnowy w życiu społecznym, gospodarczym i kulturalnym naszego kraju. Od tej pory zaczęto swobodniej mówić i swobodniej myśleć. Z programów wycofuje się wszystko, co było związane z kultem jednostki, co było fałszem od roku 1945⁶⁰.

Nauczyciele Szkoły Podstawowej w Tuchowie wydarzeniom październikowym poświęcili dużo uwagi podczas konferencji rady pedagogicznej odbytej 12 listopada 1956 r. Analizie poddano sytuację polityczno-społeczną w państwie:

⁵⁸ Na temat problematyki działalności nauczycielskich komisji rehabilitacyjnych w latach pięćdziesiątych zob. P. Ratyńska, *Rehabilitacja nauczycieli w Polsce...*, s. 135–152.

⁵⁹ M. Wenklar, dz. cyt., s. 463.

⁶⁰ Kronika Szkoły Podstawowej w Pogórskiej Woli (do roku szkolnego 1979/1980), b.s. (AS).

Podczas wypadków październikowych klasa robotnicza i młodzież polska wystąpiła z żądaniem powrotu działaczy robotniczych, chłopskich i inteligencji odsuniętych niesłusznie od udziału w życiu społecznym. Na VIII Plenum został wybrany Pierwszym Sekretarzem KC PZPR, odsunięty od czynnego życia publicznego Władysław Gomułka. Większość członków KC PZPR z Gomułką na czele przeciwstawiła się kierunkowi polityków „Natolina” i przeszła do szybkiej i całkowitej demokratyzacji kraju⁶¹.

Kierownik szkoły Józef Galas przedstawił zmiany, jakie wniosła odwilż do systemu szkolnictwa podstawowego:

Również w dziedzinie wychowania i nauczania zaszły kolosalne zmiany. Czas skończyć z zakłamaniem na polu wychowania i nauczania. Podawać dziatwie i młodzieży rzetelną i konkretną prawdę. Na razie brak programów i podręczników dostosowanych do obecnej tematyki. Nauczyciel musi na razie sam dobierać tematy⁶².

Z nauki historii kierownik polecił usunąć wiadomości dotyczące kultu jednostki, zaznaczył też, iż nie należy trzymać się podręczników historii, gdyż „nie pisali ich Polacy”⁶³. Uczący historii mieli wyeksponować polskich bohaterów narodowych, takich jak: Stanisław Żółkiewski, Jan III Sobieski i innych, z których młodzież powinna brać wzór. Kierownik zalecił, aby były dokładnie podawane wiadomości o rozbiorach i wydarzeniach w dawnej Polsce. Organizacje wojskowe Polskiego Państwa Podziemnego, takie jak AK i BCh, nakazał traktować na równi z GL i AL. W nauczaniu języka polskiego nauczyciele mieli uwzględnić „kult języka, kult słowa w literaturze narodowej” oraz „wydobywać te pierwiastki, które są bogactwem naszego narodu”. Kierownik stwierdził, że jeśli uczyący uzna to za konieczne, omówieniu „Pana Tadeusza” można poświęcić nawet 25 lekcji. W matematyce, fizyce, chemii nauczyciele powinni wskazywać właściwych odkrywców i wynalazców – „nie Popow wynalazł radio”. Z biologii, jak zaznaczył, należy usunąć między innymi Trofima Łysenkę⁶⁴.

Październikowa odwilż odbiła się szerokim echem w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego, a zaistniałe przemiany i nadzieje na ich ciąg dalszy widoczne były w pracy dydaktycznej, wychowawczej oraz w postawie środowiska nauczycieli, które w sposób szczególnie odczuwało trudy ideologizacji życia w państwie. Zmiany nastąpiły również w działających na terenie szkół podstawowych drużynach Organizacji Harcerskiej. Potwierdza ten fakt zapis w kronice Szkoły Podstawowej w Zalasowej:

Odbyło się VIII Plenum KC PZPR. Podczas obrad zaszły olbrzymie zmiany polityczne i gospodarcze. Pierwszy sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka wytknął błędy

⁶¹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 12 listopada 1956 r., k. 189 (AS).

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże, k. 190.

⁶⁴ Tamże.

i niedociągnięcia minionego okresu. Specjalną uwagę zwrócił na rozbudowę przemysłu i kryzys gospodarczy zagrażający naszemu krajowi. VIII Plenum podkreśliło niepodległość i suwerenność naszego państwa. W związku ze zmianami październikowymi zreorganizowano drużynę harcerską. Utworzono drużynę żeńską, w skład której weszły uczennice wzorowe w nauce i zachowaniu⁶⁵.

Wydarzenia października 1956 r. przyniosły konsekwencje także w oświacie podstawowej w mieście Tarnowie. Odczuła je mocno między innymi Szkoła Podstawowa im. T. Kościuszki. W kronice szkoły w 1956 r. sytuację placówki opisano w następujący sposób:

Kierownik Oświaty, obywatel Neiser Karol, nieprzychylnie odnosił się do naszej szkoły i kierownika, na każdym kroku stwarzając trudności. Doszło do tego, że dotychczasowy kierownik szkoły, obywatel Jan Onak (bezpartyjny, oddany szkole bez reszty), który bardzo dużo pracy włożył w naszą szkołę, zrezygnował ze swego stanowiska i przeniósł się do innej szkoły⁶⁶.

Następstwa VIII Plenum i powrotu Władysława Gomułka doprowadziły do zmian personalnych w tarnowskim Wydziale Oświaty. Fakt ten opisuje kronika szkoły im. T. Kościuszki:

Słynny „Polski Październik” przyniósł wiele zmian w każdej dziedzinie. Władysław Gomułka wprowadził „odnowę” tak w życiu politycznym, jak i społecznym. Z Wydziału Oświaty odszedł ob. Neiser Karol, a potem ob. Grabiec zrezygnował ze swego stanowiska. Na ich miejsce przybył ob. Chmielowski Józef, działacz związkowy, człowiek bardzo wartościowy. Zastępcą jego została ob. Szponder Eleonora. Stosunek Wydziału Oświaty do naszej szkoły od tego czasu jak najlepszy. (...) Program nauczania uległ dużej zmianie. Szczególnie widać to w nauce historii i języka polskiego. Dużo rzeczy niepotrzebnych zostało wykreślonych. Duży nacisk kładzie się na poznanie dokładnej historii i literatury naszego kraju. W opracowaniu są nowe programy nauczania dla wszystkich klas oraz podręczniki. Zmieniło swoje oblicze dotychczasowe harcerstwo. Zniesiono etat przewodnika OH. Praca w obecnym harcerstwie prowadzona jest bezinteresownie przez dawnych harcerzy⁶⁷.

W efekcie również Jan Onak powrócił na stanowisko kierownika Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie. Ostatecznie jednak przełom polityczny z 1956 r. nie stał się momentem zwrotnym w polityce oświatowej w PRL, a sformułowane w drugiej połowie lat czterdziestych „pryncipia ideologiczne i polityczne, mimo zmiany akcentów, trwale wyznaczały jej cele i treść”⁶⁸.

⁶⁵ Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977), b.s. (AS).

⁶⁶ Kronika Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1969), s. 38 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś.2).

⁶⁷ Tamże, s. 39.

⁶⁸ R. Grzybowski, *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL [w:] Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–*

Wydarzenia polskiego października miały swoją kontynuację na Węgrzech, gdzie w październiku 1956 r. wybuchło powstanie antykomunistyczne. Interwencja wojsk radzieckich w Budapeszcie doprowadziła do śmierci kilku tysięcy Węgrów, jak również masowych aresztowań i deportacji⁶⁹. Reakcją społeczeństwa polskiego na rewolucję węgierską było organizowanie spontanicznej i serdecznej pomocy humanitarnej dla narodu węgierskiego. W Tarnowie społeczność miasta oddawała krew na potrzeby rannych Węgrów i zbierała dary z przeznaczeniem na pomoc materialną dla ludności Budapesztu⁷⁰. W akcji pomocy dla Węgier w 1956 r. miały swój udział także szkoły podstawowe. W wielu z nich przeprowadzano zbiórki darów dla Węgrów. Działania takie podjęto między innymi w Szkole Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie, w której szkolne koło PCK zorganizowało zbiórkę darów i przekazało dużą liczbę paczek z pomocą materialną dla Węgier do tarnowskiego oddziału PCK⁷¹.

W marcu 1968 r. doszło w kraju do wieców i zamieszek organizowanych przez środowiska studenckie. Największe rozmiary przybrały one w Warszawie, Wrocławiu, Krakowie oraz w Lublinie, Gliwicach, Gdańsku i Łodzi. Wiece były brutalnie rozpraszane przez Milicję i ZOMO, doprowadziły jednak do kolejnego kryzysu polityczno-społecznego w PRL. Prasa krajowa oraz dzienniki radiowe i telewizyjne relacjonowały te wydarzenia w sposób fałszywy mający ustosunkować społeczeństwo negatywnie do działań studentów. Efekty tej celowej dezinformacji uwidoczniły się między innymi w reakcjach środowisk nauczycielskich. Wiele rad pedagogicznych szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego uchwalało rezolucje potępiające demonstrujących studentów. 20 marca 1968 r. również w Tarnowie doszło do manifestacji, a nauczyciele kontrolowali, czy uczestniczyła w nich młodzież uczęszczająca do szkoły, w której uczą. Przebieg tarnowskich wystąpień omawiali podczas posiedzeń rad pedagogicznych w szkołach dzień po manifestacji. Kierownik szkoły nr 15 im. J. Bema Wiktor Pulnik tak scharakteryzował zajścia w mieście:

W tłumie widać było typy o podejrzaney powierzchowności, które dopuściły się czynów chuligańskich – awanturniczych, palili pochodnie z gazet, podpalili róże na kłombach, rozbijali szyby (Dom Studenta oraz w lokalach przy ulicy Krakowskiej), wyrwali

1989), red. R. Grzybowski, Toruń 2005, s. 57; L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002, s. 222–223.

⁶⁹ Szacuje się, że w czasie powstania węgierskiego zginęło blisko sześć tysięcy osób. Podobna liczba została wywieziona w głąb ZSRR, zaś do końca lat pięćdziesiątych 22 tysiące Węgrów straciło wolność, a na 330 wykonano wyrok śmierci, E. Jędras, *Obraz wydarzeń węgierskich 1956 roku oraz polonijnej pomocy dla Węgrów na łamach pisma „Zwizzkowiec”, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”* 2017, t. 43, nr 1, s. 179–180.

⁷⁰ Szerzej na ten temat zob. M. Wenklar, dz. cyt., s. 473–474.

⁷¹ Kronika Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (1949–1977), s. 48 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

plyty z chodników i obrzucili nimi ludzi, używając wulgarnych wyrażen. Te chuligańskie wyczyny nie miały nic wspólnego z wystąpieniem studentów w Warszawie i Krakowie⁷².

Kierownik zalecił nauczycielom, aby omówili te zajścia wraz z uczniami podczas lekcji, a także uczulili ich, aby nie przyłączali się do grup chuligańskich. Rada pedagogiczna przyjęła rezolucję potępiającą miejskie zajścia⁷³. Podobne działania podjęła Rada Pedagogiczna Szkoły Podstawowej nr 18. Jej nauczyciele postanowili skontrolować, czy uczniowie szkoły uczestniczyli w odbywającej się dzień wcześniej manifestacji, oraz uchwalili potępiającą zajścia rezolucję przesłaną następnie do Wydziału Oświaty⁷⁴. W Szkole Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie rada pedagogiczna na nadzwyczajnej konferencji poświęconej manifestacji z 20 marca uchwałała rezolucję następującej treści:

Potępiamy inspiratorów zająć, którzy dla swych celów wykorzystali wrażliwość i brak doświadczenia młodzieży. Domagamy się ujawnienia winnych i wyciągnięcia wszystkich konsekwencji wobec sprawców zająć i tumultów ulicznych, wobec chuligańskich wybryków w dniu 20 marca 1968 r. w naszym mieście. Wyrażamy zaufanie i poparcie dla Kierownictwa Partii, na której czele stoi wypróbowany przywódca narodu polskiego, Władysław Gomułka. Wraz z partią chcemy pracować dla umocnienia i rozwoju demokracji socjalistycznej. W tym celu postanawiamy jeszcze bardziej wzmocnić pracę wychowawczo-ideową naszej szkoły⁷⁵.

Rok później, marcu 1969 r., Wydział Oświaty w Tarnowie rozesłał do szkół podstawowych ogólnik, którego pierwszym punktem była sprawa V Kongresu Zjednoczeniowego Stronnictwa Ludowego, zaplanowanego na dzień 29 marca w Warszawie⁷⁶. Jak zostało zaznaczone w okólniku, wydarzenie to będzie ważne „w życiu kraju i wsi” i wpisuje się w 25-lecie Polski Ludowej, wyborów do sejmu i rad narodowych oraz 20-lecia zjednoczenia ruchu ludowego. W związku z tym inspektor szkolny Fryderyk Łazarz, powołując się na wytyczne ministerstwa, zlecił kierownikom szkół, aby na lekcjach wychowania obywatelskiego omówione zostały następujące zagadnienia: historia powstania i działalność tego stronnictwa politycznego; miejsce i charakter stronnictwa w modelu politycznym PRL, jak również jego rola na aktualnym etapie budownictwa socjalistycznego; konkretna praca, jaką to stronnictwo wykonuje w środowisku wiejskim na terenie powiatu tarnowskiego⁷⁷.

⁷² Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1967–1968), protokół z 21 marca 1968 r., b.s. (AS sygn. A.0.00.01.-2).

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966–1968), protokół z 21 marca 1968 r., b.s. (AS).

⁷⁵ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1965–1968), protokół z dnia 21 marca 1968 r., s. 137 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 28).

⁷⁶ Okólnik nr 10/69 Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie z 25 marca 1969 r., s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

⁷⁷ Tamże.

Kilka miesięcy wcześniej, w listopadzie 1968 r., odbywał się V Zjazd PZPR. Tak jak poprzednie zjazdy partii, tak i ten był mocno akcentowany w pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół. W Szkole Podstawowej nr 15 w Tarnowie nauczyciele oraz uczniowie klas starszych na lekcjach języka polskiego, historii i na godzinach wychowawczych przepracowywali tezy zjazdowe i dopasowywali je do lokalnych uwarunkowań. Cała społeczność szkolna „z uwagą śledziła przebieg zjazdu”⁷⁸. Natomiast w styczniu 1969 r. szkołę wizytował podinspektor szkolny Czesław Sterkowicz, a głównym celem wizytacji była kontrola całokształtu działalności tej placówki na podstawie tez V Zjazdu PZPR⁷⁹.

Propaganda akcji osiedleńczej

16 lutego 1952 r. Prezydium Rządu podjęło uchwałę w sprawie przeprowadzenia akcji osiedleńczej na tzw. Ziemiach Odzyskanych, czyli terenach poniemieckich oraz w niektórych powiatach województwa lubelskiego i rzeszowskiego. Celem, jaki wytyczono w związku z tą akcją, było wsparcie ludności bezrolnej i małorolnej zgrupowanej na terenach o nadwyżkach ludności rolniczej oraz zwiększenie produkcji rolnej przez bardziej równomierne rozmieszczenie ludności rolniczej na niedostatecznie zasiedlonych terenach Ziemi Odzyskanych⁸⁰. Do realizacji założeń tej akcji włączone zostały społeczności szkolne. Ministerstwo Oświaty zobowiązało wydziały oświaty prezydiów wojewódzkich i powiatowych rad narodowych do wydania stosownych zarządzeń nakazujących nauczycielom pracującym głównie w środowiskach wiejskich na terenach werbunkowych przeprowadzanie w swoich szkołach pogadanek na temat osadnictwa dla młodzieży starszej oraz poruszenia tego zagadnienia podczas zebrania z rodzicami⁸¹. W dystrybuowanej przez Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie ulotce na temat akcji apelowano do młodzieży:

Młodzieży wiejska! Otwierają ci się szerokie możliwości stworzenia sobie dobrych warunków życiowych i zabezpieczenia bytu rodzinie. Korzystaj więc z warunków, jakie ci daje Państwo Ludowe⁸².

⁷⁸ Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1960–1996), b.s. (AS).

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Uchwała nr 72/52 Prezydium Rządu z dnia 16 lutego 1952 r. w sprawie akcji osiedleńczej w 1952 r. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁸¹ Okólnik Ministerstwa Oświaty z 16 listopada 1953 r. w sprawie akcji osiedleńczej na terenie Ziemi Odzyskanych /Odpis okólnika w piśmie Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie z dnia 20 listopada 1953 r./ (ANK/OT sygn. WOT I/32). Za tereny werbunkowe uznane zostały województwa: kieleckie, krakowskie, łódzkie, bydgoskie i gdańskie.

⁸² Ulotka skierowana do rolników w sprawie akcji osiedleńczej – druk ulotny (ANK/OT sygn. WOT I/32).

Podporządkowując się tym wytycznym, we wrześniu 1953 r. Wydział Oświaty w Tarnowie wydał okólnik, w którym polecił szkołom, aby „akcja osiedleńczo-werbunkowa” na Ziemię Zachodnie i do województw wschodnich została ujęta w tematyce nauczania we wszystkich klasach, a także była omawiana podczas zebrań ZOZ-ów, MOZ-ów oraz komitetów rodzicielskich⁸³.

W jedenastolatce im. K. Brodzińskiego w Tarnowie w klasach podstawowych prowadzona była agitacja zachęcająca uczniów i ich rodziców do przenoszenia się na Ziemię Odzyskane. Odbывała się ona głównie w formie wygłaszanych podczas lekcji pogadanek, referatów oraz wypracowań pisemnych przygotowywanych przez uczniów⁸⁴. W podobny sposób akcja przebiegała w Szkole Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącym w Tarnowie-Świerczkowie⁸⁵. Z kolei w Szkole Podstawowej im. S. Staszica w Tarnowie przy opracowywaniu pogadanek o tematyce dotyczącej akcji osiedleńczej dla uczniów nauczyciele wykorzystywali audycje radiowe oraz dostępne materiały prasowe⁸⁶.

W Szkole Podstawowej w Tarnowie-Klikowej w miesiącu listopadzie zagadnienie akcji osiedleńczej było tematem zbiórek zastępów harcerskich. Harcerze wysłuchali pogadanek pt. „Powrót Ziem Odzyskanych do Macierzy”. Oprócz tego nauczyciele prowadzili indywidualne rozmowy z rolnikami, zachęcając ich do wyjazdu na tereny odzyskane. Młodzież szkolna korespondowała listownie z rówieśnikami w Jeleniej Górze⁸⁷.

Propaganda akcji osiedleńczej w tarnowskich szkołach nie przyniosła większych rezultatów. W grudniu 1953 r. Wydział Oświaty w Tarnowie pochwalił za efekty działań w tym obszarze Szkołę Podstawową nr 4 im. M. Kopernika, bowiem jej nauczycielom udało się doprowadzić do „zwerbowania” rodziców ucznia klasy IV. Osiedlili się oni później w powiecie słupskim. Kilka miesięcy wcześniej kierownictwo tej szkoły informowało także Wydział Oświaty, iż skutkiem realizowanej

⁸³ Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 10 października 1953 r. w sprawie akcji osiedleńczej na Ziemi Odzyskane za miesiąc wrzesień (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁸⁴ Pismo p.o. dyrektora Szkoły Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego im. K. Brodzińskiego w Tarnowie z 7 października 1953 r. do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie zawierające sprawozdanie opisowe na temat akcji osiedleńczej za miesiąc wrzesień (ANK/OT sygn. WOT I/32), zob. P. Juško, *Wpływ wydarzeń politycznych na działalność szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1948–1975*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2018, nr 54, s. 136, tab. 1.

⁸⁵ Pismo dyrektora Szkoły Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącego w Tarnowie-Świerczkowie z 5 października 1953 r. do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie w sprawie akcji osiedleńczej za miesiąc wrzesień (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁸⁶ Sprawozdanie z akcji osiedleńczej po dzień 8 maja kierownictwa Szkoły Powszechnej im. S. Staszica w Tarnowie z 11 maja 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁸⁷ Pismo kierownika Szkoły Podstawowej w Klikowej do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie z 5 grudnia 1953 r. zawierające sprawozdanie z akcji osiedleńczej za miesiąc listopad 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

przez nauczycieli agitacji była przeprowadzka ucznia klasy VII do PGR w Kopicach (wówczas powiat Grodków) w województwie opolskim⁸⁸. Również dzięki akcji prowadzonej w Szkole Podstawowej TPD jeden rolnik przeniósł się wraz z całą rodziną do Legnicy, gdzie podjął pracę w miejscowym PGR⁸⁹.

Podsumowując akcję osiedleńczą za czwarty kwartał 1954 r., kierownictwo Wydziału Oświaty w Tarnowie wymieniło następujące formy działalności społeczności szkół podstawowych w tym obszarze⁹⁰:

- 1) pogadanki w klasach od III do VII na tematy związane z akcją przesiedleńczą i pomocą państwa dla wyjeżdżających. Tematyka ta była włączana do lekcji języka polskiego, historii, geografii i matematyki. W części szkół uczniowie klas V–VII podejmowali zobowiązania, iż będą propagować ideę akcji przesiedleńczej w swoim najbliższym środowisku;
- 2) apele uświadamiające, podczas których uczniowie czytali listy od swoich znajomych lub fragmenty z prasy o „lepszym i dostatniejszym życiu rodzin przesiedlonych”;
- 3) korespondencja młodzieży z uczniami, którzy wyjechali z rodzinami na Ziemię Zachodnie;
- 4) wykonanie gazetek ściennych i haseł w klasach i budynkach szkolnych;
- 5) rozmowy nauczycieli w swoich środowiskach szczególne z mieszkańcami, którzy żyli w trudnych warunkach materialnych i zachęcanie ich do wyjazdu.

Upowszechnianie spółdzielczości produkcyjnej

W 1953 r. szkoły zostały włączone do propagowania idei rozwoju spółdzielni produkcyjnych w miejscowościach wiejskich. Jedną z przyczyn podjęcia decyzji o rozpoczęciu upowszechniania na terenie szkół tej problematyki były statystyki wykazujące, iż województwo krakowskie pod względem „udziału w akcji spółdzielczości produkcyjnej” zajmowało końcowe pozycje w skali ogólnokrajowej. Wydział Oświaty w Tarnowie polecił, aby szkoły podstawowe uwzględniły zagad-

⁸⁸ Pismo kierownika Szkoły Powszechnej im. Kopernika w Tarnowie z 4 lipca 1953 r. do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie (ANK/OT sygn. WOT I/32); Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 7 lipca 1953 r. w sprawie akcji osiedleńczej na Ziemię Zachodnie za miesiąc czerwiec (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁸⁹ Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 9 grudnia 1953 r. w sprawie akcji osiedleńczej na Ziemię Zachodnie za miesiące październik i listopad 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁹⁰ Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 14 stycznia 1955 r. w sprawie akcji osiedleńczej za czwarty kwartał 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/42).

nienie spółdzielni produkcyjnych w procesie nauczania i wychowania. Nauczyciele mieli przeprowadzać w klasach pogadanki oraz zlecać uczniom pisanie wypracowań na tematy związane z rozwojem wsi i spółdzielczości. Hasła propagujące spółdzielnie produkcyjne miały być umieszczane na gazetkach ściennych, a także stanowić element dekoracyjny budynków szkolnych oraz klas lekcyjnych. Biblioteki szkół miały zostać zaopatrzone w stosowną literaturę popularnonaukową dotyczącą spółdzielni produkcyjnych i rozpowszechniać ją wśród dzieci i rodziców. Szkolnym zespołem artystycznym zalecono, aby prowadziły agitację poprzez wyjazdy do gromad wiejskich z występami artystycznymi uwzględniającymi treści dotyczące spółdzielczości. Młodzież szkolna miała nawiązać kontakt ze spółdzielniami, organizować spotkania z jej członkami oraz prowadzić korespondencję z rówieśnikami ze spółdzielni produkcyjnych⁹¹.

Zagadnienia spółdzielczości produkcyjnej w pracy szkół stały się jednym z głównych tematów artykułów publikowanych na łamach prasy pedagogicznej i metodycznej dla nauczycieli. W jednym z takich tekstów zamieszczonym w organie prasowym Ministerstwa Oświaty „Życie Szkoły” w kwietniu 1953 r. zalecano, aby dzieci i młodzież były zaznajamiane z tworzeniem kolektywu i organizowaniem pracy kolektywnej już od najmłodszych klas, po to aby wytworzyły w sobie nawyki życia w kolektywie i nauczyły się stosować pewne formy spółdzielcze⁹². W dalszej części autor tekstu tłumaczył, iż:

W toku codziennej pracy pamiętać trzeba o tym, że na całość procesu nauczania składają się wiadomości, umiejętności i nawyki, że więc należy wyposażyć uczniów w system wiadomości spółdzielczości produkcyjnej, zapoznać ze statutami, informować o rozwoju spółdzielczości, a równocześnie kształtować umiejętności i nawyki: sposoby korzystania z maszyn rolniczych w spółdzielniach, w PGR, udzielanie pomocy w pracach rolnych, organizowanie kółek naukowych, doświadczalnych itp.⁹³

Jako warte uwagi uczących środki, które należało wykorzystywać do popularyzowania spółdzielczości w toku nauczania, wymienione zostały:

- 1) pomoce naukowe – w tym obrazy, wykresy, filmy ukazujące w sposób plastyczny najlepsze spółdzielnie;
- 2) wycieczki do spółdzielni produkcyjnych i PGR, obserwacja życia spółdzielców, gospodarki hodowlanej itp.
- 3) przykłady obejmujące pokazywanie wzorowych spółdzielni, najlepszych spółdzielców, racjonalizatorów pracy;
- 4) literatura – zwłaszcza taka, która umożliwia ukazywanie ideałów, bohaterów jako wzorów do naśladowania;

⁹¹ Okólnik nr 3 Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie. Włączenie się szkół, przedszkoli, nauczycielstwa i wychowawczyń przedszkoli do akcji budowy i wzmacniania spółdzielni produkcyjnych (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁹² *Zagadnienie spółdzielczości produkcyjnej w pracy szkół*, „Życie Szkoły” 1953, nr 4, s. 201.

⁹³ Tamże.

- 5) organizowanie kółek hodowlanych, doświadczalnych i wiązanie ich pracy z pracami spółdzielni produkcyjnej⁹⁴.

Urzednicy tarnowskiego Wydziału Oświaty składali sprawozdania ze swoich działań w ramach akcji zakładania i umacniania spółdzielni produkcyjnych do Wydziału Rolnictwa. W listopadzie 1953 r. wykazali następujące dokonania w tym zakresie:

- 1) wydanie okólnika do szkół i podległych placówek zobowiązującego kierowników do „włączenia się do akcji uświadamiającej miejscowe społeczeństwo o wyższości produkcyjnej gospodarstw zespołowych nad gospodarstwami indywidualnymi”. Nauczycielstwo szkół podstawowych brało udział w pracy agitacyjnej już od lutego;
- 2) 68 osób – nauczycieli i przedstawicieli Miejskiej Rady Narodowej – uczestniczyło w pracy propagandowej na terenie Gumnisk, odwiedzając gospodarstwa indywidualne; w Klikowej i Rzędzinie podobną pracę wykonywali uczący w tamtejszych szkołach podstawowych;
- 3) w ramach ruchu służbowego na rok szkolny 1953/1954 zaplanowano przeniesienie najbardziej zaangażowanych społecznie nauczycieli do dzielnic, w których przewidziane są spółdzielnie produkcyjne;
- 4) Wydział Oświaty zobowiązał się do utworzenia przedszkola świeckiego i punktu bibliotecznego w Klikowej;
- 5) szkoły uwzględniły tematykę spółdzielni produkcyjnych w planach pracy szkół oraz działalności dydaktyczno-wychowawczej⁹⁵.

Szkołom znajdującym się na terenie miejscowości, w których istniały spółdzielnie produkcyjne, Wydział Oświaty poświęcał szczególną uwagę w związku z ruchem służbowym nauczycieli oraz przydzielaniem pomocy dydaktycznych i sprzętu szkolnego⁹⁶. Z końcem roku 1953/1954 w Szkole Podstawowej nr 9

⁹⁴ Tamże, s. 202–203.

⁹⁵ Sprawozdanie z działalności nauczycieli i Wydziału Oświaty w zakładaniu i umacnianiu spółdzielni produkcyjnych do Wydziału Rolnictwa Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie z 21 listopada 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁹⁶ Np. w pierwszej połowie 1954 r., do końca wakacji, Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie przydzielono: szafę na pomoce naukowe, szafę biblioteczną, 2 gabloty ściennie, 2 półki na kwiaty, komplet plansz zielarskich, mapę gospodarczą Polski, szkielet ryby, 20 ławek szkolnych; Szkole Podstawowej nr 9 w Tarnowie-Rzędzinie: szafę biblioteczną, gablotę ścienną, półki na kwiaty, album „Wawel”; Szkole Podstawowej nr 10 w Tarnowie-Klikowej: 38 sztuk krzeseł, szafę na sprzęt sportowy, 2 gabloty ściennie, półki na kwiaty, 5 mandolin, gitarę, amperomierz, elektromagnes, zestaw nawozów, komplet tablic „Ilustracje szkolne”; Szkole Podstawowej nr 11 w Tarnowie-Chyszowie: szafę biblioteczną, biurko, 2 krzesła gięte, stojak na mapy, gablotę ścienną, półki na kwiaty, dynamometr, 2 akwaria, szkielet ryby, linę, album „Bohaterowie KZMP i ZWM”; Szkole Podstawowej nr 12 w Tarnowie-Gumniskach: komplet odważników, 9 sztuk portretów. Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 14 lipca 1954 r. w sprawie nadesłania operatywnego planu pracy po linii umacniania spółdzielni produkcyjnych (ANK/OT sygn. WOT I/42).

w Tarnowie-Rzędzinie zwolniono z pracy nauczycielkę Helenę Suwadę „za niedostateczne wyniki nauczania oraz brak dokształcania się ideologicznego i zawodowego”. Z kolei inną uczącą, Marię Curyło, przeniesiono ze Szkoły Podstawowej nr 11 w Tarnowie-Chyszowie do Szkoły Podstawowej nr 10 w Tarnowie-Klikowej z powodu „miejscowego nieporozumienia”⁹⁷.

Tabela 137. Działalność wychowawcza w klasach I–VII związana z „budową i umacnianiem spółdzielni produkcyjnych” w listopadzie 1953 r. w Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego im. K. Brodzińskiego w Tarnowie

Klasa	Formy działalności wychowawczej
I	Wygłoszono pogadankę na temat spółdzielni produkcyjnej oraz nauczono dzieci piosenki pt. „Traktor”.
II	Czytano na głos gazetę „Spółdzielnia Produkcyjna”, recytowano wiersz „O traktorze”.
III	Wygłoszono pogadanki na temat spółdzielni produkcyjnej i opracowano gazetkę ścienną.
IV	Wygłoszono pogadanki na temat spółdzielni produkcyjnej. Dzieci przeczytały jako pracę domową lekturę „Hela będzie traktorzystką”.
V	Na lekcji języka polskiego wygłoszono pogadankę „O nowej uprawie roli w spółdzielniach”. Wykonano ćwiczenie klasowe: „Jakie korzyści daje spółdzielnia produkcyjna wsi i państwu”.
VI	7 listopada wygłoszone zostały referaty uczniów na temat osiągnięć w rolnictwie i spółdzielniach produkcyjnych.
VII	Na lekcji nauki o konstytucji omówiono rodzaje własności, przy czym podkreślono stan i stosunek obywatela do własności społecznej na wsi to znaczy do spółdzielni produkcyjnej.

Źródło: Pismo dyrektora I Szkoły Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego im. K. Brodzińskiego w Tarnowie z 8 grudnia 1953 r. do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie w sprawie sprawozdania opisowego na odcinku budowy i umacniania spółdzielni produkcyjnych (ANK/OT sygn. WOT I/32).

W listopadzie 1953 r. w klasach I–VII Szkoły Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego im. K. Brodzińskiego w Tarnowie akcja propagowania spółdzielni produkcyjnych była realizowana poprzez wygłaszanie przez nauczycieli pogadek, nauczanie piosenek i wierszy tematycznie związanych z akcją, czytanie gazety „Spółdzielnia Produkcyjna” podczas zajęć lekcyjnych oraz lektury „Hela będzie traktorzystką”, a także wygłaszanie przygotowanych przez uczniów

⁹⁷ Tamże. Zdarzało się, że nauczyciele byli obwiniani za niepowodzenia innych instytucji, np. spółdzielni produkcyjnych, i ponosili z tego powodu niezasłużone konsekwencje, P. Ratyńska, *Rehabilitacja nauczycieli w Polsce...*, s. 139.

referatów i omówienie podczas lekcji nauki o konstytucji zagadnień związanych z rodzajami własności, z podkreśleniem walorów własności spółdzielczej.

Inną formą upowszechniania idei spółdzielni produkcyjnych z wykorzystaniem szkół podstawowych był wieczorek urządzony 23 maja 1953 r. w Państwowym Technikum Rolniczo-Hodowlanym w Gumniskach przez nauczycieli i uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 TPD w Tarnowie, którzy na tę okazję przybrali okolicznościową nazwę „Ekipy dziecięcej łączności miasta ze wsią”. Przygotowała ona adresowany do rolników z Gumnisk „program mobilizujący”, a jego głównym punktem było zaprezentowanie „Wizji Gumnisk” za dziesięć lat, a także „zbliżenie wsi do zagadnień spółdzielczości oraz nadanie perspektyw jasnej, radosnej przyszłości Gumnisk”. W przedstawieniu wykorzystane zostały wiersze i inscenizacje związane tematycznie z kolektywizacją wsi i „Dniami Oświaty Książki i Prasy”. Jednakże pomimo licznych afiszów i zaproszeń wieczorek nie spotkał się z dużym zainteresowaniem ze strony miejscowych rolników⁹⁸.

Znaczący wkład społeczności szkolnej w akcję agitacyjną na rzecz spółdzielni produkcyjnych wykazany został w sprawozdaniu kierownictwa szkoły podstawowej na Rzędzinie z maja 1953 r. Wymienione zostały w nim następujące działania:

- 1) omawianie tematyki spółdzielczości produkcyjnej i jej znaczenia na lekcjach przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów;
- 2) prowadzone na bieżąco przez nauczycieli rozmowy z rodzicami;
- 3) przygotowanie i wyeksponowanie w szkole gazetek ściennych dotyczących omawianej tematyki;
- 4) obecność 26 lutego na zebraniu założycielskim spółdzielni kierownika szkoły i dwóch nauczycielek, które przystąpiły do spółdzielni. Kierownik szkoły wygłosił „mobilizujące przemówienie”;
- 5) na posiedzeniu rady pedagogicznej szkoły 15 kwietnia przyjęto uchwałę dotyczącą oczyszczenia cegły na budowę świetlicy dla spółdzielni produkcyjnej w ramach czynu społecznego i zobowiązania majowego;
- 6) przy oczyszczeniu cegieł pracowała młodzież klas V, VI, VII, która oddała na ten cel łącznie 520 godzin roboczych, kończąc zobowiązanie jeszcze przed dniem 1 maja⁹⁹.

Z kolei w sprawozdaniu kierownika tej szkoły Kazimierza Łyska z lipca 1954 r. w ramach działań obejmujących propagandę związaną z ideą spółdzielni produkcyjnych w ciągu całego roku szkolnego wykazane zostało: sporządzenie sześciu gazetek tematycznych, przeprowadzenie blisko 80 pogadanek tematycznych we wszystkich klasach, udział uczniów w wystawie rolniczej w Tarnowie, nauka wier-

⁹⁸ Sprawozdanie Grona Nauczycielskiego Szkoły TPD (ul. Warzywna) z akcji związanej z uspołdzielczaniem wsi Gumniska za okres od maja do czerwca 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

⁹⁹ Sprawozdanie kierownictwa Szkoły Powszechnej w Rzędzinie do Wydziału Oświaty w Tarnowie z działalności szkoły, dzieci i grona nauczycielskiego, dotyczącego budowy Spółdzielni Produkcyjnej w Rzędzinie z 4 maja 1953 r. (ANK/OT sygn. WOT I/32).

szy i przygotowanie inscenizacji na temat spółdzielczości oraz ich prezentacja podczas ośmiu okolicznościowych poranków¹⁰⁰.

Tabela 138. Zaangażowanie społeczno-polityczne nauczycieli w szkołach podstawowych znajdujących się w miejscowościach spółdzielczych podległych Wydziałowi Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie w 1953 r.

Lp.	Szkoła	Zaopiniowani nauczyciele ogółem		Uczestniczących w życiu społecznym i politycznym ośrodka		Nieuczestniczących w życiu społecznym i politycznym ośrodka	
		liczba	%	liczba	%	Liczba	%
1.	Tarnów-Klikowa	7	100	3	43	4	57
2.	Tarnów-Chyszów	4	100	3	75	1	25
3.	Tarnów-Gumniska	3	100	2	67	1	33
4.	Tarnów-Rzędzin	10	100	5	50	5	50
Ogółem		24	100	13	54	11	46

Źródło: Opracowanie na podstawie zestawienia szkół i nauczycieli we wsiach spółdzielczych z 16 marca 1953 r. sporządzonego przez Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie (ANK/OT sygn. WOT I/45).

W marcu 1953 r. Wydział Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie zwrócił się do wydziałów oświaty prezydiów miejskich i powiatowych rad narodowych z poleceniem opracowania analiz obsad nauczycielskich w szkołach znajdujących się w ośrodkach spółdzielczo-produkcyjnych, czyli w Państwowych Gospodarstwach Rolnych i Państwowych Ośrodkach Maszynowych¹⁰¹. Zestawienia te miały posłużyć wojewódzkiemu Wydziałowi Oświaty do przygotowania zbiorczego podsumowania mającego wykazać jego osiągnięcia w obszarze rozwoju tego rodzaju ośrodków. W odpowiedzi udzielonej przez kierownika Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie Karola Neisera wyszczególnione zostały cztery szkoły wraz z ich stopniem organizacyjnym, jak również z krótkimi opiniami o nauczycielach z uwzględnieniem ich wieku, kwalifikacji i przynależności partyjnej¹⁰². W opiniach zwracano szczególną uwagę na zaangażowanie społeczne i polityczne uczących oraz ich wpływ na miejscową

¹⁰⁰ Pismo kierownika Szkoły Podstawowej nr 9 w Tarnowie-Rzędzinie do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie w sprawie wkładu pracy nauczycielstwa w zagadnienie budowania i umacniania spółdzielni produkcyjnych /data wpływu do WO PMRN – 14 czerwca 1954 r./ (ANK/OT sygn. WOT I/42).

¹⁰¹ Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 3 marca 1953 r. w sprawie obsady szkół we wsiach spółdzielczych (ANK/OT sygn. WOT I/45).

¹⁰² Zestawienie szkół i nauczycieli we wsiach spółdzielczych z 16 marca 1953 r. opracowane przez Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie (ANK/OT sygn. WOT I/45).

ludność. Np. Franciszek Filipowski – kierownik Szkoły Podstawowej w Tarnowie-Klikowej został wyróżniony, gdyż: „Współpracuje w miejscowym środowisku nad umacnianiem spółdzielczości. Był jednym z założycieli spółdzielni produkcyjnej w miejscu pracy”¹⁰³. Nauczycielka z tej szkoły, Stanisława Zając, została określona jako energiczna z dodatnim oddziaływaniem na środowisko, biorąca udział w życiu politycznym i społecznym. Natomiast o Józefie Korczyńskiej napisano, iż „nie była zainteresowana zagadnieniami politycznymi i społecznymi”¹⁰⁴. Kierownika Szkoły Podstawowej w Tarnowie-Chyszowie Wiktora Pulnika uznano za „młodego, energicznego, dobrego organizatora” biorącego udział w życiu politycznym i społecznym¹⁰⁵. Podobnie pozytywnie ocenieni zostali kierownicy szkół w Gumniskach i Rzędzinie. Łącznie zaopiniowano 24 nauczycieli.

Akcja propagowania spółdzielni produkcyjnych w społecznościach lokalnych przez szkoły była też przedmiotem zainteresowania funkcjonariuszy PUBP w Tarnowie. Informacje uzyskane od źródeł „Wróbel” i „Chłopicki” wykazały nieprzychylność Jana Matuły, kierownika Szkoły Podstawowej w Jastrzębi, względem tej akcji. W dotyczącym tej sprawy meldunku informowali oni, iż:

ob. Styczyński Franciszek były członek AK i członek spółdzielni produkcyjnej jest w ścisłym powiązaniu z miejscowym kierownikiem szkoły ob. Matułą Janem, który ma brata księdza i żyje w kontakcie z elementami kułackimi i byłymi członkami AK, gdzie wspólnie uprawiają pijaństwo i celowo zmierzają do rozbicia spółdzielni produkcyjnej, o czym sam wypowiadał się ob. Styczyński Franciszek. Głównym wodzirejem i inspiratorem będzie tu ob. Matuła Jan¹⁰⁶.

Obaj wskazani w meldunku mieli między innymi prowadzić agitację wśród członków spółdzielni, tak aby dążyli oni do jej rozwiązania już w najbliższym okresie jesiennym¹⁰⁷.

Wybory i kampanie wyborcze

Nauczyciele i uczniowie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego wykazywali się aktywnością również w okresie kampanii wyborczych i wyborów do sejmu oraz do rad narodowych. W 1954 r. na tydzień przed wyborami do rad narodowych Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie zwrócił się do kierowników szkół z prośbą o realizację przez nauczycieli

¹⁰³ Tamże, s. 1.

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ Tamże, s. 2.

¹⁰⁶ Meldunek Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na miasto i powiat Tarnów z dnia 28 września 1954 r. dotyczący sytuacji w spółdzielniach produkcyjnych, komitetach założycielskich POM i GOM na terenie powiatu tarnowskiego, s. 2 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/2, t. 9, k. 33).

¹⁰⁷ Tamże.

i uczniów wytycznych Ministerstwa Oświaty zawartych w broszurze w sprawie udziału aparatu oświatowego w akcji wyborczej¹⁰⁸. Ponadto podkreślono, że:

Zagadnienie udziału szkół w kampanii wyborczej winno znaleźć się w planach pracy dydaktyczno-wychowawczych i organizacji młodzieżowych. Szczególną uwagę zwrócić należy na treść zawartą w punkcie 5 broszury, dotyczącą zwołania posiedzeń rad pedagogicznych, na których były, względnie jeszcze będą podejmowane zobowiązania przez nauczycieli i młodzież. Należy zwrócić uwagę, by zobowiązania były konkretne i wiązały się z pracą dla środowiska, w którym szkoła się znajduje. Ponieważ zobowiązania podejmowane przez szkoły z różnych okazji dość często nie zostały wykonane, należy na radach pedagogicznych dokonać ich przeglądu, podsumować dotychczasowe osiągnięcia i pokierować dalszą realizacją zobowiązań. Na czas wyborów zatroszczyć się o piękną dekorację wewnętrzną i zewnętrzną budynków szkolnych oraz ich otoczenia, stosować hasła: „Nasza szkoła świadczy o nas”. W pracach tych winny wykazać konkretną pomoc – Komitety Rodzicielskie oraz poszczególni rodzice¹⁰⁹.

Jak informował Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie swój odpowiednik w Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Krakowie, w grudniu tegoż roku społeczność szkół podstawowych miasta Tarnowa włączyła się w kampanię wyborczą do rad narodowych poprzez:

- 1) posiedzenia rad pedagogicznych, które odbyły się we wszystkich szkołach w terminach od 1 października do 25 listopada; analizowano na nich sposoby i formy udziału nauczycielstwa i młodzieży w kampanii wyborczej;
- 2) na lekcjach nauki o konstytucji omawiane były zadania rad narodowych oraz ordynacja wyborcza;
- 3) nauczyciele zlecali jako zadania domowe pisanie prac pisemnych na temat rad narodowych;
- 4) podczas apelów szkolnych młodzież była informowana, w której komisji wyborczej mają głosować rodzice, pod którymi numerami na listach wyborczych oraz o numerach obwodów głosowania;
- 5) przygotowanie przez szkoły programów artystycznych i wystawianie ich podczas zebrań Frontu Narodowego, w obwodach głosowania i w zakładach pracy;
- 6) wykonanie dekoracji sal w lokalach komisji obwodowych i okręgowych;
- 7) sporządzenie gazetek ściennych;
- 8) organizowane spotkań z kandydatami do rady;
- 9) kolportaż ulotek¹¹⁰.

¹⁰⁸ Okólnik nr 20 Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie z 29 listopada 1954 r. w sprawie udziału szkół i Wydziału Oświaty w kampanii wyborczej do rad narodowych (ANK/OT sygn. WOT I/25).

¹⁰⁹ Tamże.

¹¹⁰ Sprawozdanie Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej z udziału szkół i Wydziału Oświaty z kampanii wyborczej do rad narodowych. Pismo do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z dnia 9 grudnia 1954 r., s. 1–2 (ANK/OT sygn. WOT I/42).

Przy obsłudze wyborów pracowała znaczna część nauczycieli tarnowskich szkół podstawowych. 45 z nich zasiadało w komisjach obwodowych, 70 działało we Froncie Narodowym. W sumie przy wyborach zaangażowanych było ponad 85% nauczycielstwa szkół podstawowych Tarnowa. Spośród społeczności uczniowskiej najczęściej udzielała się młodzież klas VI i VII oraz harcerze. Ogółem przy wyborach w Tarnowie pomagało 623 uczniów ze szkół podstawowych. Wydział Oświaty za pracę przy kampanii wyborczej i wyborach wyróżnił szkoły podstawowe: nr 1, nr 3 i nr 4 z Tarnowa oraz nauczycieli: Franciszka Filipowskiego, kierownika Szkoły Podstawowej w Tarnowie-Klikowej, Marię Pisz, uczącą w Szkole nr 5, Józefa Cierniaka, kierownika Szkoły nr 1, a także Zofię Wąsowicz, kierowniczkę Szkoły nr 2. W związku z wyborami zarówno uczniowie, jak i nauczyciele podjęli okolicznościowe zobowiązania. Karol Neiser, kierownik Wydziału Oświaty, dokonał podsumowania udziału społeczności szkolnych w tej kampanii wyborczej:

Ocenę prac nauczycielstwa i młodzieży w kampanii wyborczej do Rad Narodowych należy uznać za wybitnie pozytywną. Nauczycielstwo i młodzież szkół dało poważne prace mobilizujące społeczeństwo do wyborów Rad Narodowych i śmiało stwierdzić można, że pełna obywatelska postawa nauczycieli miasta Tarnowa, ich wkład pracy i poświęcenie przyczyniło się w dużym stopniu do uzyskania dobrych wyników pracy Miejskiego Komitetu Frontu Narodowego i komisji wyborczych¹¹¹.

Ze środowiska nauczycielskiego szkół podstawowych do Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie wybrani zostali wówczas: Alina Synowiec, nauczycielka Szkoły Podstawowej nr 5, Wiktor Pulnik, kierownik Szkoły Podstawowej nr 11 i Janina Diaczenko, kierownik Szkoły Ćwiczeń TPD.

Zaangażowanie społeczności szkolnych w kampanię wyborczą do rad narodowych w grudniu 1954 r. ilustruje także szczegółowe sprawozdanie kierownika Jana Onaka ze Szkoły Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie, który zaznaczył, iż wkład nauczycieli w wybory, czyli „dzieło utrwalania pokoju”, polegał na udziale w „masowych zebraniach, szkoleniach i agitacjach”¹¹². Przygotowawcze posiedzenia rady pedagogicznej rozpoczęły się już 26 listopada i trwały do 4 grudnia. Ogółem takich zebrań odbyło się dwanaście. Przewodniczyła im nauczycielka Maria Pisz, pełniąca obowiązki przewodniczącej Obwodowego Komitetu Frontu Jedności Narodu nr 8:

Na zebraniach (...) ułożono plan pracy na okres kampanii wyborczej, zgodnie z którym prowadzono odprawy, zebrania środowiskowe, przeszkolenie agitatorów i prelegentów, spotkania z kandydatami do Rad Narodowych, udzielanie informacji odno-

¹¹¹ Tamże, s. 3.

¹¹² Sprawozdanie Szkoły Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie z udziału młodzieży szkolnej i grona nauczycielskiego w kampanii wyborczej z 7 grudnia 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/42).

ście wyborów, instruktaż i kolportaż prasy, spis chorych niemogących brać udziału w wyborach, udział w zebraniach sąsiedzkich oraz pomoc w dniu wyborów¹¹³.

W szkole zaktywizowano młodzież, w tym harcerzy, do udziału w kampanii wyborczej przez organizację zespołów recytatorskich, deklamacyjnych, inscenizacyjnych oraz zespołu akordeonistów:

Młodzież agitowała wśród sąsiadów, rozlepiała afisze i ogłoszenia, włączyła się w kolportaż gazet i broszur, dekorowała szkołę i lokal Obwodowego Frontu Narodowego nr 8. Ta żywa akcja świadczy o zrozumieniu celów i zadań Rad Narodowych i ich roli w rozwoju naszej Ojczyzny Ludowej¹¹⁴.

Kierownik szczególnie wyróżnił pracę Marii Pisz, która jako przewodnicząca Obwodowego Komitetu FJN mobilizowała „całą załogę szkoły” do współpracy z komitetem, pełniła dyżury, organizowała zebrania, odprawy oraz imprezy artystyczne w szkole i poza szkołą. Do kampanii wyborczej włączył się również komitet rodzicielski przede wszystkim poprzez czynny udział w imprezach środowiskowych. Z okazji wyborów szkoła podjęła też następujące zobowiązania: rozprowadzenie 300 książek i broszur; zebranie 400 kg złomu; dekoracja lokalu wyborczego. Wartość tych zobowiązań kierownik wycenił na 850 zł¹¹⁵.

Niemniej jednak nastroje wśród uczących w odniesieniu do udziału w kampaniach wyborczych nie zawsze były w pełni po myśli czynników politycznych i oświatowych. Jeszcze w związku z wyborami parlamentarnymi w 1952 r. w sprawozdaniu Referatu V PUBP w Tarnowie zauważono:

Po zagadnieniu nauczycielstwa w miesiącu sprawozdawczym stwierdzono, że nauczyciele w związku z wyborami włączyli się do pracy tak w komisjach Frontu Narodowego, jak i w komisjach obwodowych. Jednak pewna część wrogo jest jeszcze nastawiona do obecnych przemian¹¹⁶.

W maju 1965 r. odbywała się kampania wyborcza do sejmu IV kadencji i rad narodowych. Aktywnie uczestniczyły w niej społeczności szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego. Inspektor szkolny Fryderyk Łazarz zwracał uwagę kierownikom na konieczność zaimplementowania związanych z nią treści do pracy lekcyjnej i pozalekcyjnej:

Zakładając, że funkcja szkoły socjalistycznej jest ściśle związana z dokonującymi się przeobrażeniami i wydarzeniami w życiu naszego narodu, tworzącego nowe jutro swojej Ojczyzny, uważamy za rzecz niezbędną włączenie szkoły do akcji wyborczej

¹¹³ Tamże.

¹¹⁴ Tamże.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ Sprawozdanie z pracy Referatu V-go PUBP w Tarnowie za miesiąc wrzesień 1952 r. /z dnia 30 września 1952 r./, s. 8 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 13, cz. 2, k. 531).

poprzez wykorzystanie niektórych jej aspektów w pracy lekcyjnej i pozalekcyjnej, np.: zapoznanie uczniów z siedzibą Obwodu Komisji Wyborczej, kandydatami do Sejmu i rad narodowych, popularyzowanie programu wyborczego Frontu Jedności Narodu, przypominanie rodzicom za pośrednictwem uczniów o obowiązku sprawdzenia, czy są umieszczeni na listach wyborców i pod którym numerem, oraz przekonywanie ich o konieczności głosowania¹¹⁷.

Zagadnienia związane z wyborami omawiane były szczegółowo przez nauczycieli na posiedzeniach rad pedagogicznych, podczas których między innymi analizowany był program wyborczy Powiatowego i Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. W Szkole Podstawowej w Ryglicach wychowawcy klasowi zaznajamiali uczniów z przebiegiem kampanii wyborczej oraz uświadamiali rodziców o konieczności sprawdzania list wyborczych. Przedstawiciele grona nauczycielskiego uczestniczyli w konferencji powiatowej PZPR oraz w szkoleniach aktywu FJN. Młodzież szkolna udekorowała lokal wyborczy, zaś członkowie grona pełnili dyżury przy listach wyborczych, a także przy telefonie w Gromadzkiej Radzie Narodowej oraz brali udział w pracach komisji wyborczych. W dzień poprzedzający wybory, 29 maja, podczas specjalnego apelu szkolnego kierownik szkoły, Bolesława Małgorzatowicz, omówiła formy pomocy, jakie uczniowie mogą okazać w czasie wyborów i zachęcała ich do czynnego włączania się do tej działalności. W dniu wyborów wszyscy nauczyciele Szkoły w Ryglicach oddali swoje głosy na kandydatów z listy FJN zaraz po otwarciu lokalu wyborczego o godzinie 6:30 rano. Pracom przy wyborach towarzyszyło podejmowanie okolicznościowych zobowiązań¹¹⁸.

1 czerwca 1969 r. na terenie Polski odbyły się równoczesne wybory parlamentarne i do rad narodowych. Wiele szkół zamieniło się w lokale wyborcze, zaś kierownicy i nauczyciele byli zaangażowani w pracę komisji wyborczych. Taka sytuacja miała miejsce między innymi w Szkole Podstawowej nr 15 w Tarnowie, w której znajdowała się siedziba lokalu wyborczego. Przewodniczącym komisji został pracownik nadzoru pedagogicznego, podinspektor Stanisław Knapik, zaś jej sekretarzem – zastępca kierownika szkoły, Stanisława Saletnik. Funkcję męża zaufania powierzono kierownikowi szkoły Wiktorowi Pulnikowi, natomiast członkami komisji były nauczycielki – Stanisława Pawłowska i Zofia Majorek. Jak zapisano w kronice szkolnej, było to ważne wydarzenie wpływające na pracę szkoły¹¹⁹.

Zagadnienie tej konkretnej kampanii wyborczej było dyskutowane podczas zebrania POP przy Szkole Podstawowej nr 16 w Tarnowie na dziesięć dni przed wy-

¹¹⁷ Pismo inspektora szkolnego Fryderyka Łazarza, kierownika Wydziału Oświaty Powiatowej Rady Narodowej dla miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego, do kierownictw i dyrekcji szkół w mieście i powiecie z 29 kwietnia 1965 r. (ANK/OT sygn. WOT XIV/21).

¹¹⁸ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1963–1965), protokoły z 8 kwietnia i 27 maja 1965 r., b.s. (AS); Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

¹¹⁹ Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1960–1996), b.s. (AS).

borami¹²⁰. Pierwszy sekretarz organizacji zaznaczył konieczność przeprowadzenia w najbliższych dniach pogadanek z młodzieżą na ten temat. W toku dyskusji podkreślone zostało, iż kierownictwo szkoły wydało stosowne zarządzenia dotyczące pracy agitacyjnej z uczniami, odpowiedniej dekoracji budynku, a także przeprowadzenia specjalnego zebrania całego komitetu rodzicielskiego szkoły nr 16. Według uczestniczących w naradzie nauczycieli młodzież z klas VII i VIII czynnie włączyła się do akcji przedwyborczej, zwłaszcza przy sprawdzaniu list wyborczych oraz rozwieszaniu afiszy i zawiadomień. Zaplanowano, że w dniu wyborów do dyspozycji działającej w budynku szkoły obwodowej komisji wystawiony zostanie zespół młodzieży i drużyny harcerskie. Uczniowie mieli także wręczać wiązanki kwiatów pierwszym wyborcom, którzy przybędą do lokalu, aby oddać swój głos.

Przynależność nauczycieli do partii komunistycznej

Po 1945 r. kierownictwu partii komunistycznej zależało na pozyskaniu wśród społeczności nauczycielskiej jak największej liczby zwolenników, którzy jako jej członkowie stanowiliby „postępowy aktyw nauczycielstwa” kształtujący pożądane przez władzę ludową postawy społeczne. Jednakże zdecydowana większość nauczycieli dystansowała się wobec działalności oraz poglądów komunistycznej władzy. Wiosną 1945 r. do PPR należało około 250 nauczycieli, co stanowiło 0,4% ogółu tej grupy zawodowej¹²¹. Dla partyjnych decydentów nie bez znaczenia był fakt, iż nauczycielstwo stanowiło najliczniejszą grupę inteligencji, bez której po-

¹²⁰ Protokoły zebrań Podstawowej Organizacji Partyjnej przy Szkole Podstawowej nr 16 w Tarnowie (1969–1973), protokół nr 79/6/69 zebrania odbytego 21 maja 1969 r., s. 14 (ANK/OT nr 33/838/1).

¹²¹ F. Mielczarek, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Opole 1997, s. 61; M. Hoszowska, *Praktyka nauczania historii w Polsce 1944–1956*, Rzeszów 2002, s. 38. Por. B. Potyrała, *Przemiany oświatowe w Polsce w latach 1944–1948*, Wrocław 1991, s. 60; tenże, *Budowa systemu oświaty w Polsce Ludowej*, „Kieleckie Studia Pedagogiczne i Psychologiczne” 1990, t. 4, s. 246; S. Gawlik, *Budowa podstaw nowego ładu szkolnego (1944–1948)* [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej...*, s. 37; W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna w latach 1944–1950*, Piotrków Trybunalski 2010, s. 258. W województwie warszawskim po koniec 1945 r. do PPR należało 2,18% nauczycieli, w maju 1954 r. procent upartyjnienia kadry nauczycielskiej w tym województwie wynosił 22% (2558 osób), K. Kosiński, *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Warszawa 2000, s. 56; w Olszynie – w okresie od lipca 1945 do grudnia 1946 r. – do PPR wstąpiło jedynie 37 nauczycieli, U. Pulińska, *Nadzór ideologiczny organów partyjnych nad nauczycielami na Warmii i Mazurach 1945–1948*, „Studia Edukacyjne” 2014, nr 32, s. 323, por. J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych na Warmii i Mazurach (1945–1956)*, Kraków 2011, s. 168; w województwie lubelskim we wrześniu 1945 r. do PPR należało 15 uczących, jesienią roku następnego liczba ta uległa podwojeniu i w listopadzie wynosiła 34 osoby, D. Witek, *Szkolnictwo podstawowe Lubelszczyzny w latach 1944–1961*, Radzyń Podlaski 2005, s. 138.

parcia nie była możliwa nie tylko „demokratyzacja” polskiej szkoły, ale i życia społecznego w przyszłej Polsce Ludowej. Stąd w okólniku wydanym przez KC PPR w maju 1945 r. stwierdzono wyraźnie, że:

Nauczycielstwo stanowi najliczniejszą masę inteligencji w Polsce, (...) posiada najważniejszy w środowisku inteligenckim masowy ruch zawodowy o tradycjach demokratycznych. Demokratyzacja szkoły i przeprowadzenie reformy ustroju szkolnego nie mogą być dokonane bez aktywnego udziału nauczycielstwa¹²².

W związku z tym w cytowanym dokumencie znalazło się zalecenie wzywające do organizowania się wszystkich nauczycieli PPR-owców w komórkach nauczycielskich oraz rozpoczęcia „szerokiego werbunku nauczycieli do partii”¹²³. Nauczyciele związani politycznie z PPR, a następnie z PZPR mieli być gwarantem wspomnianej demokratyzacji oświaty, w tym przede wszystkim zgodnej z wyznaczonym kierunkiem ideologicznym pracy dydaktyczno-wychowawczej w szkołach. Dygnitarze partyjni i przedstawiciele władz szkolnych oczekiwali także od nauczycieli – członków swojej formacji politycznej – iż będą nadzorować postawy i zachowanie swoich koleżanek i kolegów, jak również staną się kolejnym czynnikiem indoktrynacji społeczności szkolnych. W 1947 r. na łamach „Rzeczypospolitej” tak tłumaczył tę funkcję partyjnych nauczycieli minister Stanisław Skrzeszewski:

Nauczyciele patrioci, nauczyciele demokraci, muszą nadawać ton w szkole. Plotka złośliwa, dowcipy i uśmieszki znaczące i podrywające wiarę w nową Polskę muszą się spotkać z natychmiastowym odporem demokratycznej większości nauczycieli. Koledzy demokraci muszą rozwinąć ideologiczną ofensywę, przekonywać nierozumiejących i błędzących kolegów¹²⁴.

W województwie krakowskim w 1948 r. do PPR należał niewielki, wynoszący 3,1% odsetek nauczycieli. Niższy był tylko w województwie białostockim i wynosił 2,6%. Najwięcej nauczycieli było członkami PPR w województwie wrocławskim. Tam wskaźnik ten wynosił 27,3%¹²⁵. Po powstaniu PZPR liczba nauczycieli należących do partii komunistycznej zaczęła wzrastać. Wskaźnik upartyjnienia nauczycieli w województwie krakowskim w 1953 r. wynosił już 11,2% i w porównaniu z rokiem 1948 wzrósł o 8,1%. W tym województwie do PZPR należało wówczas 11 573 nauczycieli¹²⁶.

W latach pięćdziesiątych nauczyciele szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego byli niechętni wstępowaniu w szeregi PZPR. Tendencję tę ukazują

¹²² 1945 r., maj, Warszawa – Okólnik KC PPR w sprawie pracy wśród nauczycieli [w:] PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego. VIII 1944–XII 1945, oprac. W. Góra, R. Halaba, N. Kołomejczyk, Warszawa 1959, s. 161, dokument nr 38.

¹²³ Tamże, s. 162.

¹²⁴ Cyt. za: Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty...*, s. 129.

¹²⁵ F. Mielczarek, dz. cyt., s. 66.

¹²⁶ Tamże, s. 67.

dane dla zespołów samokształcenia ideologicznego – ZOZ i MOZ z roku szkolnego 1953/1954. Na 11 zespołów działających w szkołach podstawowych miasta Tarnowa tylko jeden z ich kierowników należał do PZPR, zaś w powiecie tarnowskim na 41 zespołów – było to sześciu kierowników¹²⁷. Kierownicy zespołów samokształcenia ideologicznego, wyznaczani do pełnienia tych funkcji spośród nauczycieli należących do danego ZOZ lub MOZ, musieli charakteryzować się między innymi właściwą postawą i „wyrobieniem ideologicznym”, a przynależność do PZPR w ich przypadku była pożądana. Zatem tak niewielki odsetek kierowników tych zespołów przynależących do partii świadczy, że niezwykle trudno było znaleźć wśród nielicznych partyjnych uczących osoby, które pod względem cech osobowościowych, kompetencji oraz właściwego oddziaływania światopoglądowego na własne środowisko nadawałyby się do pełnienia tych obowiązków.

Tabela 139. Przynależność partyjna kadry pracującej w szkołach podstawowych w mieście Tarnowie w roku szkolnym 1955/1956

Lp.	Szkoła Podstawowa	Stan kadry				
		ogółem	pracowników umysłowych	członków partii	kandydatów	członków ZMP
1.	TPD	19	15	3	–	4
2.	nr 1 im. K. Hoffmanowej	22	18	–	–	1
3.	nr 2	17	15	2	–	1
4.	nr 3 im. M. Konopnickiej	20	17	1	–	1
5.	nr 4 im. M. Kopernika	27	23	4	–	3
6.	nr 5 im. T. Kościuszki	10	9	2	–	–
7.	nr 6 im. J. Słowackiego	16	14	1	–	–
8.	nr 7 im. S. Staszica	19	16	1	–	4
9.	nr 8 Tarnów-Świerczków	16	14	–	–	5
10.	nr 9 Tarnów-Rzędzin	14	12	–	–	3
11.	nr 10 Tarnów-Klikowa	10	8	–	–	2
12.	nr 11 Tarnów-Chyszów	6	5	–	1	1
13.	nr 12 Tarnów-Gumniska	4	3	–	–	–
Ogółem		200	169	14	1	25

Źródło: Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej do Komitetu Miejskiego PZPR w Tarnowie z 26 listopada 1955 r. zawierające sprawozdanie (wykaz) kierowników i stan kadry szkół podstawowych i przedszkoli w mieście Tarnowie (ANK/OT sygn. WOT I/6).

¹²⁷ P. Juško, *Szkolenie ideologiczne kadr nauczycielskich szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1949–1956*, „Tarnowskie Studia Historyczne” 2009, t. 1, s. 67, tab. nr 3, tab. nr 4.

W roku szkolnym 1955/1956 jedynie 14 uczących w tarnowskich szkołach podstawowych było członkami PZPR. Zatem wskaźnik upartyjnienia (przynależności do PZPR) nauczycieli tego rodzaju szkół w Tarnowie wynosił 7%. Na 13 kierowników czterech było członkami partii – Bolesław Skrzypczyński (Szkoła Podstawowa TPD), Walenty Skorupski (Szkoła Podstawowa nr 4), Maria Rosieńska (Szkoła Podstawowa nr 6), Fryderyk Łazarz (Szkoła Podstawowa nr 7), zaś Wiktor Pulnik (Szkoła Podstawowa nr 11) miał status kandydata do PZPR¹²⁸. Oznacza to, że wskaźnik upartyjnienia kadry kierowniczej tarnowskich szkół podstawowych w omawianym roku szkolnym wynosił 38,5% i zdecydowanie przewyższał tę wartość dla ogółu nauczycielstwa pracującego w tych placówkach.

Według danych tarnowskiego Wydziału Oświaty w kolejnych latach szkolnych członkami PZPR było nadal tylko 14 z nauczycieli, wskaźnik upartyjnienia wynosił 6,2%¹²⁹. W Szkole Podstawowej im. S. Staszica pracowało czterech nauczycieli członków PZPR, w Szkole im. M. Kopernika trzech, w Szkole im. T. Czackiego dwóch, po jednym w szkołach: im. T. Kościuszki, im. K. Hoffmanowej, im. S. Konarskiego, w szkole nr 8 oraz w szkole w Chyszowie¹³⁰.

Na niewielki odsetek nauczycieli szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego będących członkami PZPR wpływ miały tradycje niepodległościowe, z jakich wyrosło szkolnictwo powszechne obszaru dawnej Galicji, utrwalonych następnie w okresie międzywojennym. Istotnym czynnikiem ograniczającym wstępowanie przedstawicieli tej grupy zawodowej do partii komunistycznej było również ich silne przywiązanie do Kościoła katolickiego. Poza tym znaczna liczba nauczycieli szkół powszechnych uczestniczyła w okresie okupacji w tajnym nauczaniu i działała w TON. Stąd też wielu uczących, wykształconych i uformowanych światopoglądowo jeszcze w okresie międzywojennym, pozostawało skrajnie nieufnych w stosunku do intencji oraz polityki PPR, a następnie PZPR¹³¹.

Na potrzebę zwiększenia liczby nauczycieli w szeregach PZPR zwracali uwagę kierownicy tarnowskiego Wydziału Oświaty. Analizując występującą w roku szkolnym 1957/1958 sytuację w tym zakresie Wydział Oświaty ocenił, że:

Liczba nauczycieli, członków partii PZPR, w stosunku do ilości szkół i liczby nauczycieli jest znikoma, aby można było mówić o oddziaływaniu członków partii na pozo-

¹²⁸ Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej do Komitetu Miejskiego PZPR w Tarnowie z 26 listopada 1955 r. zawierające sprawozdanie (wykaz) kierowników i stan kadry szkół podstawowych i przedszkoli w mieście Tarnowie (ANK/OT sygn. WOT I/6).

¹²⁹ Szkolnictwo podstawowe miasta Tarnowa (bez szkół podstawowych podległych bezpośrednio Wydziałowi Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie.), s. 8 (ANK/OT sygn. WOT II/22). Dane nie obejmują szkół podstawowych przy dwóch liceach ogólnokształcących oraz Szkoły Podstawowej Ćwiczeń przy Liceum Pedagogicznym.

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ R. Grzybowski, *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013, s. 192.

stałe grono, aby można było zorganizować systematyczną pracę partyjną na terenie każdej szkoły¹³².

Perspektywy zmiany tej niekorzystnej z punktu widzenia władz oświatowych i partyjnych sytuacji nie były jednak pozytywne. Komplikowały je wydarzenia października 1956 r. W analizie Wydziału Oświaty w Tarnowie oceniano tę sytuację w następujący sposób:

Obecna sytuacja i atmosfera po październiku nie daje perspektyw najbliższego okresu na liczebny rozrost szeregów partyjnych wśród nauczycielstwa. Szeregi te mogą raczej wzrosnąć, jeśli przy dokonywaniu ruchu służbowego na następny rok szkolny Wydział Oświaty pod tym jedynie kątem będzie uzupełniał obsadę w poszczególnych szkołach. Pobieżny rzut oka na perspektywy ruchu służbowego nie przedstawia się korzystnie. W tej chwili jest ponad 160 zgłoszeń do pracy w szkolnictwie podstawowym w Tarnowie. W tej liczbie jest zaledwie trzech mężczyzn, a w tym dwóch członków PZPR. Motywy przeniesienia do Tarnowa z innych powiatów i województw, to: połączenie małżeństw, opieka nad chorymi i starymi rodzicami, członkami rodzin itp., motywy które zasługują na uwzględnienie. Z tych więc względów wystąpi trudność, która nie pozwoli na takie rozmieszczenie nauczycieli w szkołach, jakie z punktu widzenia politycznego winno nastąpić. Pozycja nauczyciela członka PZPR jest bardzo trudna szczególnie na odcinku pracy wychowania młodzieży i rodziców w pełnej tolerancji. Trzeba obiektywnie stwierdzić, że nauczyciele członkowie PZPR pracują z oddaniem dla dobra wychowania młodzieży i z pełnym zrozumieniem ważności zawodu nauczycielskiego¹³³.

Dodatkową trudnością, mającą wpływ na postawy uczących i oddziaływanie „postępowych nauczycieli” na grono, była według Wydziału Oświaty działalność „kleru”, który miał wśród nauczycielstwa większy posłuch od nauczycieli członków PZPR. Wydział Oświaty tak opisywał tę sytuację:

Trudną pracę nauczyciela członka PZPR potęguje fakt wzmożonej działalności kleru na terenie szkoły. Działalność kleru po październiku wzrosła niepomrotnie. Faktem jest, że w wielu przypadkach kler po październiku zdobył nawet większe przywileje aniżeli miał dawniej. Na terenie szkoły obserwuje się, że w wielu przypadkach nauczyciel religii jest centralną figurą w szkole, cicho uznawaną przez sprzyjający mu kolektyw nauczycielski. Wzmoczona działalność kleru wywiera swój wpływ na pracę wychowawczą szkoły. Należy wyraźnie powiedzieć, że ksiądz do swej pracy ma więcej pomocników i zwolenników z pośród nauczycieli aniżeli nauczyciel członek partii¹³⁴.

Nauczyciele szkół podstawowych powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1955/1956 w zdecydowanej większości byli bezpartyjni (69,6%), na co wskazują dane związane z funkcjonowaniem lokalnych ZOZ-ów i MOZ-ów. Wskaźnik

¹³² Szkolnictwo podstawowe miasta Tarnowa (bez szkół podstawowych podległych bezpośrednio Wydziałowi Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie.), s. 8 (ANK/OT sygn. WOT II/22).

¹³³ Tamże.

¹³⁴ Tamże, s. 8–9.

przynależności do PZPR wynosił wśród społeczności uczących w szkołach powiatowych 5,6%. Niemniej jednak więcej nauczycieli należało do PZPR niż do ZSL, które, nawiązując do miejscowych tradycji ruchu ludowego, rekrutowało swoich zwolenników głównie w środowisku wiejskim.

Tabela 140. Przynależność do partii i organizacji politycznych nauczycieli szkół podstawowych powiatu tarnowskiego, kształcących się w ZOZ i MOZ, w roku szkolnym 1955/1956

Liczba nauczycieli należących do partii/organizacji			Liczba nauczycieli bezpartyjnych	Ogółem
PZPR	ZSL	ZMP		
23	17	85	286	411*
5,6 %	4,1 %	20,7 %	69,6 %	100 %

* W szkoleniach ideologicznych ZOZ i MOZ uczestniczyło blisko 95% nauczycieli szkół podstawowych powiatu tarnowskiego.

Źródło: Sieć szkolenia ideologicznego nauczycieli powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1955/56 (Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Tarnowie).

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych systematycznie zwiększała się liczba nauczycieli wstępujących w szeregi partii komunistycznej. Wskutek służbowej presji, a przede wszystkim jako efekt oddziaływań indoktrynacyjnych, które w poszczególnych okresach przybierały różne formy i natężenie, nauczyciele stali się najbardziej upartyjnioną grupą spośród inteligencji. Na przestrzeni lat 1949–1960 liczba przedstawicieli tego zawodu należących do PZPR wzrosła w skali krajowej z blisko 20 000 do 43 800¹³⁵. W czynnej pracy pozostawało coraz mniej nauczycieli uczących jeszcze w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Następujące zmiany pokoleniowe w zawodzie nauczyciela powodowały, iż wzrastała liczba nauczycieli członków PZPR. Młodzi nauczyciele, ukształtowani i wykształceni w realiach Polski Ludowej, traktowali często wstąpienie do partii jako możliwość szybkiego awansu zawodowego¹³⁶ i społecznego, tym bardziej, iż status materialny środowiska nauczycielskiego nie był wysoki¹³⁷. Jak zauważyli Elwira Kryńska

¹³⁵ J. Jakubowski, *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944–1948*, Warszawa 1975, s. 58.

¹³⁶ W Okręgu Szkolnym Krakowskim na początku lat sześćdziesiątych do PZPR należało 30,7% kierowników szkół podstawowych, zaś na początku następnej dekady było to już 75%, Ocena realizacji reformy szkolnictwa w regionie krakowskim, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie, Prezydium Rady Narodowej m. Krakowa, Kraków – wrzesień 1970 r., s. 26 (AKOK).

¹³⁷ Kwestia poprawy warunków bytowych i materialnych miała niebagatelne znaczenie w postrzeganiu władzy i samej partii w środowiskach nauczycielskich, a także przełożyła się na konkretny wzrost liczby nauczycieli w strukturach PZPR. Perspektywę tę ukazuje Romuald Grzybowski, który wymienia następujące działania rządu w latach 1958–1959 rzutujące bezpośrednio na sytuację mate-

i Stanisław Mauersberg, wychowani w powojennych szkołach młodzi nauczyciele, w wielu przypadkach bez doświadczenia i ze słabymi kwalifikacjami pedagogicznymi, „zbyt często demonstrowaniem lewackich przekonań usiłowali zastąpić merytoryczne przygotowanie do nauczycielskiego zawodu”¹³⁸. Część z tych świeżych kadr nauczycielskich zasilających aktywnie partynę należała wcześniej do ZMP¹³⁹.

W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych powiatowe władze partynne wyrażały zadowolenie z poprawiającego się stanu upartynnienia w miejsko-powiatowej oświacie. W sprawozdaniu przygotowanym na XII Konferencję Sprawozdawczo-Wyborczą Komitetu Powiatowego PZPR w listopadzie 1964 r. zaznaczono:

Do zasadniczych osiągnięć należy zaliczyć poważny wzrost członków i kandydatów partyn wśród nauczycieli i wychowawców (...) oraz szersze włączenie i zaangażowanie się nauczycieli w sprawy społeczno-polityczne. Upartynnienie kadry nauczycielskiej wynosi 40 proc.¹⁴⁰

Cztery lata później, w 1968 r., w szeregach partyn było już 800 nauczycieli z Tarnowa i powiatu tarnowskiego. Na przestrzeni ośmiu lat liczba ta wzrosła ośmiokrotnie. Podstawowe organizacje partynne działały w 42 szkołach, w tym we wszystkich podstawowych i średnich na terenie miasta oraz w sześciu w miejscowościach wiejskich. Co warto podkreślić, nauczycielstwo tarnowskie (miejskie i powiatowe) w tamtym okresie stanowili w większości ludzie młodzi, ponad połowa nie przekraczała 28 roku życia¹⁴¹.

Pod koniec lat sześćdziesiątych do działającej przy Szkole Podstawowej nr 1 im. K. Hoffmanowej w Tarnowie Podstawowej Organizacji Partynnej należało 24 nauczycieli (w tym czterech kandydatów). 18 z nich urodziło się między 1928 a 1945 rokiem. Zatem ich wiek wahał się od 23 do 40 lat. Wszyscy wstąpili do PZPR w latach 1960–1969. Dwóch nauczycieli z analizowanej grupy urodziło się w pierwszej dekadzie XX wieku. Jeden z nich wstąpił do PZPR w 1948 r., drugi zaś w 1968 r.¹⁴²

rialną tej grupy zawodowej: podwyżka uposażeń i wzrost pensji o 17,8%, w szkołach podstawowych obniżenie wymiaru czasu pracy z 30 do 24 godzin tygodniowo, uruchomienie programu mieszkaniowego, nagrody pieniężne. Na te działania nakładają się między innymi informacje pochodzące z raportów KC PZPR, według których w samym tylko roku 1959 do partyn wstąpiło 3556 nauczycieli, R. Grzybowski, *Elementy taktyki władz komunistycznych w walce z Kościołem o odzyskanie szkoły na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku* [w:] *Szkoła polska od średniowiecza do XX wieku między tradycją a innowacją*, red. I. Szybiak, A. Fijałkowski, J. Kamińska, Warszawa 2010, s. 437–438.

¹³⁸ E. Kryńska, S. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Białystok 2003, s. 155.

¹³⁹ K. Kosiński, dz. cyt., s. 56.

¹⁴⁰ Referat sprawozdawczy Komitetu Powiatowego PZPR na XII Konferencję Sprawozdawczo-Wyborczą (skrót), „Tarnowskie Azoty” z 25 listopada – 10 grudnia 1964 r., nr 22 (29), s. 8.

¹⁴¹ „Tarnowskie Azoty” z 21 listopada 1968 r., nr 47 (218), s. 1–2.

¹⁴² Spis członków i kandydatów PZPR POP przy Szkole Podstawowej nr 1 w Tarnowie (ANK/OT sygn. KW PZPR 1043).

W analizach tarnowskiego Wydziału Oświaty, dokonywanych na potrzeby planowania sieci szkół ośmioklasowych po wejściu w życie reformy systemu oświaty z lipca 1961 r., obejmujących kwestię obsady stanowisk kierowników, podawane były między innymi dane dotyczące ich przynależności partyjnej. Według jednej z takich analiz, zawierającej stan na dzień 30 czerwca 1964 r. i uwzględniającej 82 nazwiska, 34 kierowników szkół podstawowych w powiecie tarnowskim należało do PZPR, co stanowi 41,5% ogółu tej grupy zarządzającej placówkami oświatowymi¹⁴³.

Nauczyciele członkowie PZPR mieli też preferencje przy przyznawaniu nagród i odznaczeń państwowych. Na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie 2 grudnia 1964 r. kierownik szkoły Zofia Masztalerz tłumaczyła gronu nauczycielskiemu powody przyznania nagród na Dzień Nauczyciela nauczycielkom należącym do partii:

To, że koleżanki partyjne otrzymały nagrody, to im się słusznie należy, ponieważ są filarem szkoły pod względem ideologicznym, oprócz zadań dydaktyczno-wychowawczych wykonują zadania z ramienia partii, z ramienia TSS i wiele czasu muszą poświęcać, aby zadania te wykonać, aby uczestniczyć na zebraniach. A wiele jest u nas takich pań, które poza pracą szkolną nie angażują się do żadnej pracy politycznej czy TSS, a nawet nie chcą podpisać deklaracji, aby być członkiem TSS¹⁴⁴.

Podczas rozmów z nauczycielami kandydatami na członków PZPR pytano ich o powody, dla których chcą wstąpić do partii, a także o postęp zawodowy i pedagogiczny, sumienność i obowiązkowość w pracy oraz sprawy światopoglądowe, w tym stosunek do Kościoła katolickiego. Sprawdzano również opłacanie przez kandydata składek członkowskich, obecność i aktywność na zebraniach POP i jego pracę społeczną. Prowadząca rozmowy z kandydatami komisja weryfikowała i wydawała o nich opinię pod względem działalności zawodowej, społecznej i politycznej¹⁴⁵.

W okresie od 1960 do 1975 r. w poszczególnych szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego wskaźnik upartyjnienia nauczycieli był różny. W Szkole Podstawowej im. M. Kopernika zorganizowana w 1959 r. POP liczyła dziewięciu nauczycieli z 29 osobowego grona (31%)¹⁴⁶. W roku szkolnym

¹⁴³ Bezpartyjnych kierowników było 27 (32,9%), do ZSL należało 20 (24,4%), jeden był członkiem SD (1,2%). Wykaz szkół powiatu tarnowskiego, w których planuje się dokonanie zmian na stanowiskach kierowników szkół, przesunięć w związku z siecią szkół 8-klasowych oraz sposobów zabezpieczenia należytej obsady stanowisk kierowniczych szkół niezbędnych dla realizacji ustawy o rozwoju szkolnictwa z uwzględnieniem poszczególnych lat szkolnych. Według stanu na dzień 30 czerwca 1964 r. (APK/OT sygn. WOT XIV/22).

¹⁴⁴ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie (1964–1966), protokół z 2 grudnia 1964 r., b.s. (AS).

¹⁴⁵ Zeszyt rozmów z kandydatami i członkami POP przy Szkole nr 1 (ANK/OT sygn. KW PZPR 1032).

¹⁴⁶ A. Sypek, *Szkoła Podstawowa im. M. Kopernika w Tarnowie (Zarys monograficzny)*, „Rocznik Tarnowski” 1994, s. 132.

1962/1963 w Szkole Podstawowej nr 6 w Tarnowie na 35 nauczycieli siedmiu było członkami PZPR (20%), jeden był kandydatem. W tym samym roku w Szkole Podstawowej nr 7 pracował tylko jeden nauczyciel członek PZPR oraz sześciu kandydatów¹⁴⁷. Natomiast w Szkole Podstawowej w Ryglicach miejscowa POP liczyła 10 członków (w szkole pracowało 13 nauczycieli)¹⁴⁸. W roku szkolnym 1967/1968 w Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie działała POP licząca 23 nauczycieli na 44 zatrudnionych. W tym przypadku wskaźnik upartyjnienia był wysoki i wynosił 52,3%¹⁴⁹. Również w Szkole Podstawowej w Gromniku duża część grona nauczycielskiego należała do PZPR. W roku szkolnym 1968/1969 na sześciu uczących w tej placówce czterech było członkami tej partii (67%)¹⁵⁰. Z kolei w roku szkolnym 1970/1971 w Szkole Podstawowej nr 3 w Tarnowie uczyło 43 nauczycieli, z czego 15 było członkami PZPR (35%)¹⁵¹.

Podczas niektórych wizytacji szkół podstawowych dokonywanych przez pracowników nadzoru pedagogicznego kontrolowany był poziom upartyjnienia grona nauczycielskiego. Np. wizytująca Szkołę Podstawową nr 17 w Tarnowie w marcu 1967 r. zastępca inspektora szkolnego Maria Pisowicz zauważyła, że jedynie trzy osoby spośród nauczycieli tej placówki (20%) na piętnastu uczących należało do PZPR, w związku z czym, jak stwierdziła – „stan upolitycznienia nauczycieli uznaje się za niewystarczający”¹⁵².

Należy zaznaczyć, że przynależność nauczycieli do partii komunistycznej jest także tematem wpisującym się bezpośrednio w problematykę oddziaływań wychowawczych szkoły na młode pokolenie. Pedagodzy – członkowie PZPR – mieli zabezpieczać właściwy kierunek ideologiczny tych oddziaływań i im liczniej byli reprezentowani w gronie nauczycieli danej szkoły, tym silniejsza była indoktrynacja oraz kontrola całokształtu pracy szkoły przez czynnik partyjny. Poświadczają to między innymi zachowane protokoły posiedzeń szkolnych podstawowych organizacji partyjnych, podczas których dokonywano między innymi oceny rezultatów

¹⁴⁷ Sprawozdanie z wizytacji Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie, obejmującego swym zasięgiem sprawę oświaty miasta i powiatu tarnowskiego. Wizytacji dokonał starszy wizytator mgr Zacharzewski Józef w czasie od 25 stycznia 1963 r. do 5 lutego 1963 r., badając pracę szkół na odcinku szkolnictwa podstawowego. Podsumowanie wizytacji odbyło się 8 marca 1963 r., s. 6 (ANK/OT sygn. WOT XIV/17).

¹⁴⁸ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1961–1963), protokół z 4 kwietnia 1963 r., b.s. (AS).

¹⁴⁹ Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966–1984), b.s. (AS).

¹⁵⁰ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Gromniku (1967–1970), protokół z 30 stycznia 1969 r., b.s. (AS).

¹⁵¹ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1970–1972), protokół z 14 czerwca 1971 r., b.s. (AS).

¹⁵² Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie-Świerczkowie przeprowadzonej w dniach 15, 16, 17 i 23 marca 1967 r. przez Marię Pisowicz – zastępcę inspektora szkolnego i Czesława Sterkowicza – podinspektora szkolnego, s. 11 (ANK/OT sygn. PMRN. T 350).

„pracy ideowo-politycznej” na terenie szkół. Dla przykładu, podczas zebrania POP przy Szkole Podstawowej nr 16 w Tarnowie w grudniu 1969 r. jedna z nauczycielek:

zreferowała działalność wychowawców klas I–IV i kształtowanie postaw ideowo-moralnych i społeczno-politycznych uczniów klas I–IV. Funkcję wychowawców klasowych pełni 11 nauczycieli, w tym 4 partyjnych. Celem skoordynowania oddziaływań wychowawczych i zabezpieczenia jednolitego fonu społecznego wychowania dzieci, tow. Wagner zainicjowała omówienie węzłowych zadań wychowawczych, zgodnie z uchwałą KW PZPR z dnia 26 września 1969 r. w sprawie dalszego pogłębiania pracy ideowo-wychowawczej wśród dzieci i młodzieży (...) opracowano kolektywnie plany pracy wychowawczej dla zespołów klas I–II, III–IV. Uwzględniono w tych planach nie tylko wzbogacenie wiedzy poznawczej o Ludowej Ojczyźnie, ale i dostarczenie przeżyć w toku organizowania uroczystości państwowych, rocznic pamiętnych wydarzeń oraz akademii szkolnych. Poza tym przewidziano wiele form działalności użytecznej, ważnej dla życia klasy, szkoły, środowiska. Zwrócono też uwagę na wartość wychowawczą dekoracji wizualnej i sporządzania albumów okolicznościowych¹⁵³.

W porządku zebranych tych gremiów omawiano wiele aspektów działalności dydaktyczno-wychowawczej szkół, filtrując je przez pryzmat ideologii partyjnej oraz polityki oświatowej państwa. W pewnym wymiarze posiedzenia te odwzorowywały konferencje rad pedagogicznych, a przydzielane partyjnym nauczycielom podczas tych zebranych zadania realizowali oni także na forum rad pedagogicznych, które tym samym stawały się ciałami podrzędnymi względem szkolnych POP.

Kwestia przynależności nauczycieli do PZPR była jednym z elementów ideologizacji życia szkół w Polsce Ludowej. Nauczyciele członkowie PZPR mieli w pierwszej kolejności realizować i zarazem dbać o upowszechnianie zawartych w treściach nauczania i wychowania elementów indoktrynacyjnych. Jednak poprawiające się w kolejnych dekadach PRL-u statystyki przynależności nauczycielstwa tarnowskich szkół podstawowych do PZPR tylko w niewielkim stopniu wpływały na jakość pracy politycznej w tym środowisku. Zdecydowana większość nauczycieli o międzywojennym rodowodzie nie dała się przekonać propagandzie partii komunistycznej, a tylko niewielki ich procent wstąpił w szeregi PPR, a następnie PZPR. Duża liczba młodych nauczycieli zgłaszających się do partii w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych czyniła to z chęci stworzenia dla siebie dogodniejszej drogi awansu zawodowego i społecznego, część zdecydowała się na ten krok ze względu na nacisk władz szkolnych i partyjnych. Niemniej jednak w grupie nauczycieli członków partii istniał także pewien odsetek uczących, którzy, wstępując do PZPR, kierowali się pobudkami ideowymi i pragnęli przenosić postulaty głoszone przez partię komunistyczną na grunt działalności szkół.

¹⁵³ Protokoły zebranych Podstawowej Organizacji Partyjnej przy Szkole Podstawowej nr 16 w Tarnowie (1969–1973), protokół nr 84/11/69 posiedzenia odbytego 18 grudnia 1969 r., s. 39 (ANK/OT nr 33/838/1).

Walka o nauczanie religii oraz formy likwidacji wpływów Kościoła katolickiego w szkołach

W latach 1945–1975 szkoły podstawowe były przestrzenią konfrontacji partii komunistycznej z Kościołem katolickim. Eliminacja wpływów Kościoła była konieczna, aby dokonać transformacji mentalnej społeczeństwa polskiego, oderwania młodych Polaków od tradycyjnych wartości oraz zasadniczej przebudowy ich struktury światopoglądowej zakorzenionej w polskim dziedzictwie historycznym i oświatowym. Stąd dla realizacji pryncypialnych celów władzy ludowej związanych z budową komunistycznej Polski niezwykle ważne było odebranie Kościołowi możliwości oddziaływania na sferę edukacji i wychowania dzieci i młodzieży, za którą był on na przestrzeni minionych wieków współodpowiedzialny. W perspektywie czasu efektem tych zabiegów miała być całkowita laicyzacja życia społecznego w PRL. Romuald Grzybowski wyróżnił dwa sposoby rozumienia tego pojęcia przez ówczesnych decydentów komunistycznych. Pierwsze – neutralne – obejmowało naturalne procesy rozluźniania i zaniku więzi pomiędzy Kościołem zinstytucjonalizowanym i jego przedstawicielami a wiernymi. Natomiast drugi, realizowany w praktyce, to celowe i aktywne eliminowanie ze świadomości ludzi oraz przestrzeni publicznej wszelkich przejawów religijności¹⁵⁴. Tak agresywnie wdrażany proces laicyzacji musiał ostatecznie doprowadzić do otwartej walki pomiędzy partią komunistyczną a Kościołem katolickim, przy czym strona pierwsza dysponowała możliwościami, jakie dawała pełnia władzy w państwie oraz użycie aparatu przymusu i kontroli, zaś druga – silnymi, budowanymi przez stulecia strukturami oraz szerokim poparciem społeczeństwa polskiego.

Najważniejszym aspektem tej konfrontacji była kwestia religii jako przedmiotu szkolnego. Zagadnienie to pojawiło się już w optyce obrad Zjazdu Oświatowego w Łodzi w czerwcu 1945 r. Odnosząc się do tego wątku łódzkich obrad, Stanisław Skrzyszewski pisał na łamach „Nowej Szkoły”:

Pewna różnica zdań okazała się w stosunku do religii jako obowiązkowego przedmiotu nauczania i praktyk religijnych w szkole. Przedstawiciele Stronnictwa Ludowego, przedstawiciele ZNP i poszczególni mówcy domagali się szkoły świeckiej, względnie wprowadzenia ograniczeń w stosunku do religii jako przedmiotu obowiązkowego i praktyk religijnych w szkole. Przedstawiciele duchowieństwa obecni na sali stanowiska w tej sprawie nie zajęli. Należy stwierdzić, że stanowisko zwolenników szkoły świeckiej (względnie ograniczeń) nie spotkało się ze sprzeciwem wśród przemawiających na Zjeździe¹⁵⁵.

¹⁵⁴ R. Grzybowski, *Laicyzacja szkoły jako forma walki władz komunistycznych z Kościołem katolickim i obecnością religii w wychowaniu dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1944–1956*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2016, t. 25, s. 562.

¹⁵⁵ S. Skrzyszewski, *O nową szkołę w nowej Polsce (na marginesie Zjazdu Oświatowego w Łodzi)*, „Nowa Szkoła” 1945, nr 3, s. 6–7.

Powyższa refleksja była pewną woltą S. Skrzyszewskiego, który jeszcze jako minister oświaty w swoim referacie wygłoszonym podczas Zjazdu zapewniał o całkowitej swobodzie nauczania religii i praktyk religijnych w szkołach:

Wobec sprzecznych, niezgodnych z prawdą, często w złej intencji szerzonych i dla nieczystych celów wykorzystywanych pogłosek, co do stosunku władz szkolnych do religii – oświadczam: stosunek do nauczania religii nie uległ zmianie; zapewnimy (...) całkowitą swobodę nauczania religii w szkole oraz praktyk religijnych¹⁵⁶.

Jednocześnie ówczesne dokumenty i postulaty PPR nie dawały złudzeń, co do rzeczywistych intencji oraz dążeń komunistów domagających się oddzielenia religii od państwa i szkoły, wprowadzenia zasady świeckości szkół, a co za tym idzie, wyprowadzenia z nich edukacji religijnej¹⁵⁷. Wsparciem dla tego stanowiska była lewicowa prasa propagująca ideę laickości szkół. Publicysta PPS, Edward Ciaso, pisał w artykule „Nauka religii w szkole” opublikowanym w lipcu 1945 r. na łamach „Robotnika”:

Religia nie jest takim przedmiotem jak łacina, botanika, algebra. I dlatego w szkole, która ma pretensje wpajać w swoich uczniów naukowy pogląd na świat, nie ma miejsca dla takiej „nauki”¹⁵⁸.

Pierwszym krokiem nowych władz oświatowych w kierunku likwidacji nauki religii w szkołach było podważenie obowiązkowości jej nauczania, wprowadzonej w okresie międzywojennym artykułem 120 konstytucji marcowej z 1921 roku, do której komuniści odwoływali się już w Manifeście PKWN z lipca 1944 roku. Wspomniany artykuł głosił, iż:

W każdym zakładzie naukowym, którego program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18, utrzymywanym w całości przez Państwo lub ciała samorządowe, jest nauka religii dla wszystkich uczniów obowiązkową¹⁵⁹.

Dalsze uregulowania prawne z okresu Drugiej Rzeczypospolitej związane z edukacją religijną w szkołach zawierał konkordat zawarty między Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską, ratyfikowany zgodnie z ustawą z 23 kwietnia 1925 r.¹⁶⁰, w którym w artykule XIII uzgodniono, że:

¹⁵⁶ Tenże, *Podstawowe zagadnienia wychowania i oświecenia publicznego w nowej Polsce (spuścizna, osiągnięcia, zadania)* [w:] *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945*, red. S. Świdwiński, Warszawa 1945, s. 59.

¹⁵⁷ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 12–13.

¹⁵⁸ Cytat za: H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997, s. 16.

¹⁵⁹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1921, nr 44, poz. 267.

¹⁶⁰ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek Państwa do Kościoła Rzymsko-Katolickiego, Dz.U. 1925, nr 17, poz. 324.

We wszystkich szkołach powszechnych z wyjątkiem szkół wyższych, nauka religii jest obowiązkową. Nauka ta będzie udzielana młodzieży katolickiej przez nauczycieli mianowanych przez władze szkolne, które wybierać ich będą wyłącznie spośród osób upoważnionych przez Ordynariusza do nauczania religii. Właściwe władze kościelne nadzorować będą nauczanie religii pod względem jego treści i moralności nauczycieli¹⁶¹.

Nakaz obowiązkowej nauki religii katolickiej dla wszystkich uczniów katolików „we wszystkich szkołach (...) państwowych, publicznych i samorządowych oraz prywatnych korzystających z zasiłków państwowych” został ugruntowany rozporządzeniem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 9 grudnia 1926 r.¹⁶² Jednocześnie wspomniane rozporządzenie sygnowane przez ministra Kazimierza Bartla nakazywało obowiązkowy udział uczniów w praktykach religijnych, tj. w nabożeństwach niedzielnych, rekolekcjach, w spowiedzi i komunii świętej, a także w modlitwach przed i po lekcjach. Wymienione praktyki religijne zostały uznane za należące do całości nauczania i wychowania religijnego¹⁶³.

Jednakże już we wrześniu 1945 r. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej zerwał konkordat z Watykanem, osłabiając tym samym status prawny Kościoła katolickiego w Polsce. 13 września 1945 r. Ministerstwo Oświaty wydało okólnik zalecający władzom szkolnym zwalnianie z lekcji religii tych uczniów, których rodzice nie wyrażali na nią zgody. W okólniku stwierdzono, iż praktyka wykonywania postanowień rozporządzenia z 9 grudnia 1926 r. łamała wolność sumienia i wyznania gwarantowane w artykule 111 ustawy zasadniczej¹⁶⁴. Nowe uregulowanie prawne kwestii nauczania religii w szkołach zostało zawarte w następującym passusie przedmiotowego okólnika ministra Czesława Wycecha:

W szkołach określonych w art. 120 konstytucji nauka religii może być udzielana tylko uczniom należącym do prawnie uznanych związków religijnych. Natomiast uczniowie nie należący do prawnie uznanych związków religijnych, winni być zwolnieni z obowiązkowej nauki religii w tych szkołach i troska o udzielanie im nauki religii winna być pozostawiona ich rodzicom lub opiekunom¹⁶⁵.

¹⁶¹ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 roku, Dz.U. 1925, nr 72, poz. 501.

¹⁶² Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 grudnia 1926 r. o nauce szkolnej religii katolickiej, Dz.U. 1927, nr 1, poz. 9.

¹⁶³ Tamże.

¹⁶⁴ Artykuł 111 Konstytucji z 17 marca 1921 r. miał następujące brzmienie: „Wszystkim obywatelom poręcza się wolność sumienia i wyznania. Żaden obywatel nie może być z powodu swego wyznania i przekonań religijnych ograniczony w prawach, przysługujących innym obywatelom. Wszyscy mieszkańcy Państwa Polskiego mają prawo wolnego wyznawania zarówno publicznie jak prywatnie swej wiary i wykonywania przepisów swej religii lub obrządku, o ile to nie sprzeciwia się porządkowi publicznemu ani obyczajności publicznej”, Ustawa z dnia 17 marca 1921 r..., Dz.U. 1921, nr 44, poz. 267.

¹⁶⁵ Okólnik nr 50 z dnia 13 września 1945 r. w sprawie nauki szkolnej religii, Dz.Urz. MO 1945, nr 4, poz. 189.

Do roku szkolnego 1947/1948 włącznie zajęcia z religii odbywały się we wszystkich szkołach, a religia funkcjonowała jako przedmiot obowiązkowy i w planach godzin znajdowała się, podobnie jak w okresie międzywojennym, na pierwszym miejscu. Działania władz oświatowych nie były jeszcze wymierzone w samą edukację religijną, ale ogólnie w znaczenie i rolę, jaką odgrywał Kościół katolicki w polskim szkolnictwie¹⁶⁶.

Stosunki służbowe uczących religii, podobnie jak pozostałych nauczycieli, regulowała ustawa z 1 lipca 1926 r.¹⁶⁷ Ponadto kwestie kwalifikacji zawodowych nauczycieli religii rozstrzygało rozporządzenie MWRiOP z 24 grudnia 1937 r.¹⁶⁸ W myśl tych przepisów osoby uczące religii musiały posiadać świadectwo ukończenia studiów uniwersyteckich na wydziale teologicznym, studiów teologicznych odbytych w diecezjalnych wyższych seminariach duchownych, gimnazjalne świadectwo dojrzałości lub świadectwo ukończenia kursów katechetycznych zakończonych egzaminem w kurii diecezjalnej. Nauczyciele religii zarówno świeccy, jak i duchowni obowiązani byli także posiadać misję kanoniczną udzieloną przez właściwego biskupa. W szczególnych wypadkach minister WRiOP miał możliwość udzielenia zgody osobom niemającym kwalifikacji do nauczania religii, ale posiadającym misję kanoniczną, aczkolwiek jedynie na okres trzech lat. Przeniesienie uczącego religii będącego duchownym mogło odbywać się po konsultacjach z biskupem diecezjalnym. W grudniu 1946 r. księża parafialni zostali zwolnieni z obowiązku przedkładania misji kanonicznej, gdyż uznano, iż posiadają oni „misję kanoniczną do nauczania religii w szkołach powszechnych swych parafii mocą urzędu swego duszpasterskiego”¹⁶⁹.

Zaostrzenie kursu wobec nauczania religii w szkołach zapowiedział minister Stanisław Skrzeszewski podczas swojego wystąpienia na kongresie zjednoczeniowym PPR i PPS w grudniu 1948 r. Zaznaczył w nim, iż:

Zgodnie z założeniami, zawartymi w wytycznych deklaracji ideowej PZPR, zgodnie ze wskazaniem władz partyjnych, realizować będziemy hasło rozdziału Kościoła od państwa. Znienawidzony przez nauczycieli tzw. okólnik Bartła będzie w najbliższych dniach zniesiony¹⁷⁰.

¹⁶⁶ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 41; też, *Pierwsze lata nauczania religii w szkołach w Polsce Ludowej* [w:] *Religie, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Litakowi*, red. M. Surdacki, Lublin 2002, s. 499; L. Grochowski, *Nauka religii w szkołach państwowych Polski Ludowej. Etapy ograniczania i usuwania na tle programów laicyzacji 1944–1956* [w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*, red. E. Walewander, Lublin 2002, s. 135–136.

¹⁶⁷ Ustawa z dnia 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych nauczycieli, Dz.U. 1932, nr 104, poz. 873.

¹⁶⁸ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 grudnia 1937 r. o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli religii rzymsko-katolickiej w szkołach powszechnych, Dz.Ur. MWRiOP 1938, nr 1, poz. 1; O. Kotuła, W. Weinert, *Poradnik dla nauczycieli, kierowników, dyrektorów szkół oraz pracowników administracji szkolnej. Zbiór ważniejszych przepisów ustawodawstwa szkolnego z uwagami praktycznymi*, t. 2, Warszawa 1946, s. 193.

¹⁶⁹ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 44.

¹⁷⁰ Cytat za: L. Szuba, dz. cyt., s. 238.

W myśl słów ministra Skrzyszewskiego na terenie szkół rozpoczęło się zwalczanie wpływów Kościoła katolickiego i uderzenie w jego autorytet. W gestii uczniów pozostawiono na razie inicjatywę modlitwy w klasach przed i po lekcjach, z tym że nauczycielom zabroniono brać w niej udziału. Zakazywano nauki pieśni religijnych, nawet podczas lekcji religii. Wykorzystując pretekst remontów wakacyjnych usuwano lub przenoszono krzyże na boczne ściany sal lekcyjnych¹⁷¹. Wyeliminowano też z życia szkół możliwość zbiorowego uczestnictwa społeczności szkolnej w mszach i nabożeństwach niedzielnych oraz wykluczono msze i praktyki religijne z uroczystości szkolnych. W okólniku w sprawie rozpoczęcia roku szkolnego 1949/1950 Ministerstwo Oświaty zarządziło, że:

Zgodnie z zasadą wolności sumienia szkoła nie prowadzi uczniów na nabożeństwo kościelne, zezwalając jednak na indywidualne pójście tych uczniów, którzy sobie tego życzą w godzinach poprzedzających uroczystości szkolne¹⁷².

Szczególnemu nadzorowi poddano również uczących religii w szkołach, tak świeckich, jak i duchownych. Miała temu służyć między innymi nowa rota przysięgi służbowej dla nauczycieli religii, różna od tej przewidzianej dla pozostałych uczących. Brzmiała ona:

Ślubuję uroczyście, na powierzonym mi w szkole stanowisku strzec niezłomnie przepisów prawa, stosować się do zarządzeń władz szkolnych i obowiązujących przepisów, dochować tajemnicy służbowej, a w swojej pracy zawodowej z dziatwą i młodzieżą – w nauczaniu i wychowaniu religijnym – wpajać wierność dla Rzeczypospolitej i poszanowanie jej praw, przyczyniać się ze wszystkich sił do ugruntowania wolności, niepodległości i potęgi Ludowego Państwa Polskiego. Świadom jestem konsekwencji niedotrzymania niniejszego ślubowania¹⁷³.

W kontekście ówczesnych napiętych relacji pomiędzy władzą państwową a Kościołem katolickim ostatnie zdanie ślubowania miało wymowę swego rodzaju przestrogi. Podobnej formuły pozbawione było ślubowanie służbowe przewidziane dla nauczycieli pozostałych przedmiotów. Jednocześnie istotną zmianą wymierzoną w nauczanie religii było zmniejszenie wymiaru godzin nauczania tego

¹⁷¹ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 19–20.

¹⁷² Okólnik nr 24 z dnia 12 sierpnia 1949 r. w sprawie rozpoczęcia roku szkolnego 1949/1950, Dz.Urz. MO 1949, nr 13, poz. 220. Kontekstem dla tego zapisu był uchwalony 5 sierpnia 1949 r. przez Radę Ministrów Dekret o ochronie wolności sumienia i wyznania, w którym oprócz polecenia przez państwo swobody sumienia i wyznania wymienione zostały formy jej naruszania oraz związane z nimi sankcje karne. Dekret stanowił potwierdzenie zasady dobrowolności w dziedzinie nauczania religii. Miał być gwarancją, iż w tym zakresie nie będzie stosowany żaden przymus; zob. Dekret Rady Ministrów z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania, Dz.U. 1949, nr 45, poz. 334; L. Grochowski, *Nauka religii w szkołach państwowych Polski Ludowej...*, s. 139.

¹⁷³ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 26 sierpnia 1949 r. w sprawie ślubowania służbowego nauczycieli, Dz. Urz. MO 1949, nr 14, poz. 239.

przedmiotu w szkołach podstawowych w roku szkolnym 1949/1950 poprzez redukcję w klasach pierwszych jednej godziny religii z dotychczasowych dwóch¹⁷⁴.

W kwietniu 1949 r. biskup tarnowski Jan Stepa podczas posiedzenia Komisji Szkolnej Episkopatu omówił stosowane w praktyce przez władze szkolne formy zwalczania nauczania religii w szkołach, które wynikały z badań ankietowych przeprowadzonych przez komisję. Były to: 1) masowe i indywidualne usuwanie księży ze szkół, a następnie niedopuszczanie na ich miejsce innych duchownych lub przynajmniej utrudnianie im obejmowania posady katechety między innymi poprzez zwleknięcie z zawieraniem z nimi umów służbowych; 2) redukcja liczby godzin nauki religii; 3) usuwanie krzyży w klasach ze ścian frontowych i wieszanie ich na ścianach bocznych; 4) upowszechnianie światopoglądu materialistycznego podczas referatów wygłaszanych na nauczycielskich konferencjach rejonowych; 5) odbieranie szkołom prowadzonym przez zakony prawa publiczności, jak również zamykanie tych placówek¹⁷⁵.

W protokołach posiedzeń rad pedagogicznych szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego znajdują się zapisy świadczące o podejmowaniu przez nauczycieli na forum rad dyskusji na temat stosunków państwa z Kościołem katolickim. W większości przypadków kończyły się one przyjęciem uchwał o poparciu przez grono nauczycielskie stanowiska strony rządowej. 9 kwietnia 1949 r. Rada Pedagogiczna Szkoły Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie uchwaliła rezolucję, w której wypowiedziała się „za oświadczeniem Rządu w sprawie uregulowania stosunku Państwa do Kościoła...”¹⁷⁶. W tym samym miesiącu grono pedagogiczne Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie przyjęło podczas swojej konferencji oświadczenie o następującej treści:

Grono Szkoły im. S. Konarskiego w Tarnowie zebrane na konferencji 9 kwietnia 1949 r. oświadcza, że popiera stosunek Państwa do Kościoła w tym przekonaniu, że zgoda Kościoła w Polsce z Rządem przyczyni się do wzmocnienia Polski Demokratycznej i zapewni obywatelom jak najlepsze warunki spokojnej pracy dla Państwa¹⁷⁷.

W tym samym dniu podczas obrad rady pedagogicznej wątek relacji rządu z Kościołem omawiali także nauczyciele Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie. W trakcie konferencji dyrektor Henryk Zahaczewski wygłosił referat o stanowisku państwa do Kościoła katolickiego, podkreślając w nim pozytywny

¹⁷⁴ P. Juško, *Sytuacja prawna nauczania religii w szkołach podstawowych Polski Ludowej do 1961 roku*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2011, nr 29, s. 99, tab. 1.

¹⁷⁵ W. Chmielewski, *Zwalczanie wychowania religijnego w szkołach w latach 1944–1950*, Kraków 2017, s. 192.

¹⁷⁶ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie, protokół z 12 kwietnia 1949 r., s. 479 (ANK/OT sygn. Sz.P.Cz. 3).

¹⁷⁷ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie, protokół z 9 kwietnia 1949 r., s. 149 (ANK/OT sygn. Sz.P.Konar. 50).

stosunek i wolę strony rządowej w stosunku do episkopatu. W związku z tym nauczyciele uchwalili rezolucję o treści:

Rada Pedagogiczna Szkoły im. T. Kościuszki, jako członkowie ZNP, zebrana w dn. 9 kwietnia 1949 r. solidaryzuje się ze stanowiskiem Rządu Polskiego wobec Kościoła, wychodząc z założenia, że Państwo nie oddziela wierzących od niewierzących, jednakowe prawa daje wszystkim obywatelom, a sprzeciwia się tym, którzy uprawiają robotę antypaństwową¹⁷⁸.

23 kwietnia 1949 r. Rada Pedagogiczna Szkoły Podstawowej w Rzędzinie na posiedzeniu pod przewodnictwem kierownika Kazimierza Łyska uchwaliła rezolucję dotyczącą stosunku państwa do Kościoła o następującej treści:

Rząd Polski Ludowej, doceniając znaczenie porozumienia z Kościołem katolickim, państwa gdzie większość jest katolicką, stoi na stanowisku jak najdalej idącej współpracy, pod warunkiem lojalnego ustosunkowania się Kościoła do poczynań rządu. Zebrani członkowie Rady Pedagogicznej wyrażają opinię, że stosunek taki dla dobra społeczeństwa, a szczególnie powierzonej naszej pieczy młodzieży jest jak najbardziej godny poparcia i dlatego z poglądem tym w zupełności się solidaryzują¹⁷⁹.

Przełomem w sporze państwo – Kościół miało być podpisane 14 kwietnia 1950 r. przez przedstawicieli strony rządowej i Episkopatu Polski porozumienie zawierające także odniesienia do kwestii nauczania religii w szkołach¹⁸⁰. Rząd zapewnił w nim, iż nie dąży do ograniczenia w nich edukacji religijnej. W porozumieniu uzgodniono, że programy do nauczania religii będą opracowywane wspólnie przez władze szkolne i ekspertów episkopatu, szkoły otrzymają podręczniki do nauczania religii, a jej nauczyciele będą traktowani na równi z innymi uczącymi, zaś wizytatorzy religii powoływani na drodze konsultacji z episkopatem. Dzieciom i młodzieży szkolnej została zagwarantowana swoboda uczestnictwa w pozaszkolnych praktykach religijnych. Władze zezwalały uczniom między innymi na uczestnictwo w rekolekcjach wielkanocnych, przeznaczając na ten cel trzy dni wolne od zajęć lekcyjnych. Uczniowie mieli możliwość swobodnie modlić się przed i po zajęciach. Natomiast w przypadku utworzenia lub przekształcenia danej szkoły w placówkę bez nauczania religii rodzice katoliccy, chcący, by ich dziecko uczestniczyło w takich zajęciach, posiadali prawo, aby bez przeszkód przenieść je do szkoły z nauczaniem religii.

¹⁷⁸ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1949), protokół z 9 kwietnia 1949 r., s. 184–185 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 20).

¹⁷⁹ Odpis protokołu nr 12 nadzwyczajnego posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Rzędzinie odbytego 23 kwietnia 1949 r. pod przewodnictwem ob. Kazimierza Łyska (ANK/OT sygn. WOT I/16).

¹⁸⁰ 14 kwietnia 1950 r., Warszawa – Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej i Episkopatu Polski [w:] 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów, oprac. H. Konopka, Białystok 1998, s. 62–64, dokument 21.

Równolegle do tych działań komunistycznych władz, dających złudzenie dążenia do uregulowania sytuacji i porozumienia z hierarchą kościelną, podjęte zostały dalsze kroki zmierzające do wdrażania postulatu laicyzacji szkół. W maju 1949 r. powstało Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, którego zadaniem było organizowanie szkół realizujących w pełni wychowanie socjalistyczne¹⁸¹. Szkoły będące pod opieką TPD miały kształtować u swoich wychowanków oparty na świeckości naukowy pogląd na świat, stąd w ich programach nauczania nie było miejsca na edukację religijną. Ustalone zostały także konkretne zasady współdziałania władz szkolnych z TPD, a kuratoria okręgów szkolnych zostały zobowiązane do zapewnienia szkołom TPD szczególnej opieki, „by mogły spełniać te zadania, do których zostały powołane”¹⁸². Kuratoria winny w porozumieniu z zarządami wojewódzkimi TPD zadbać, aby prowadzone przez towarzystwo szkoły miały „najlepszych pod względem politycznym i naukowym dyrektorów i nauczycieli”, dobre warunki lokalowe, wyposażenie w sprzęt i pomoce naukowe oraz zorganizować należytą rekrutację¹⁸³. Pozostałe po zajęciach z religii godziny lekcyjne miały być w szkołach TPD wykorzystane przez wychowawców klas „dla pogłębienia pracy ideowo-wychowawczej i podniesienia wyników nauczania”¹⁸⁴. Ze względu na swój charakter szkoły TPD nie posiadały obwodów szkolnych.

W Tarnowie funkcjonowały dwie szkoły podstawowe prowadzone przez TPD, jedną z nich była szkoła ćwiczeń przy Państwowym Liceum Pedagogicznym w Tarnowie (przy ul. Nowy Świat)¹⁸⁵, zaś drugą Szkoła Podstawowa im. T. Czackiego (przy ul. Warzywniej), przemianowana na Szkołę Podstawową nr 1 TPD, co skrytykował biskup tarnowski Jan Stepa w liście pasterskim do wiernych¹⁸⁶. Natomiast

¹⁸¹ TDP powstało z połączenia Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, L. Szuba, dz. cyt., s. 173; H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 65–66; F. Mielczarek, dz. cyt., s. 99; W. Chmielewski, *Zwalczanie wychowania religijnego...*, s. 196. Zob. szerzej: S. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestolecu Polski Ludowej*, Lublin 2011, s. 410–411; J. Wiesler, *Dziecko w PRL-u. Trzy dekady polityki opieki nad dzieckiem w PRL-u (lata 60., 70. i 80. XX wieku). Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD) jako organizator pomocy dzieciom w państwie demokracji ludowej*, Poznań 2020, s. 23–25.

¹⁸² Instrukcja z dnia 24 kwietnia 1950 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1950/1951 w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym. Załącznik 5 do Dz.Urz. MO nr 6 z 1950 r.

¹⁸³ Tamże.

¹⁸⁴ Zarządzenie Ministra Oświaty z 10 października 1950 r. w sprawie planu godzin w szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego oraz liceach pedagogicznych i liceach dla wychowawczyń przedszkoli Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Dz.Urz. MO 1950, nr 18, poz. 237.

¹⁸⁵ Na początku lat pięćdziesiątych licea pedagogiczne zmieniały status na szkoły świeckie, co powodowało także adekwatną zmianę dla funkcjonujących przy nich szkół ćwiczeń (stopnia podstawowego). Jak zauważa Witold Chmielewski, Ministerstwu Oświaty chodziło o to, aby uczniowie liceów pedagogicznych, a tym samym kandydaci na przyszłych nauczycieli, mieli możliwość praktycznego przygotowywania się do zawodu w szkołach ćwiczeń o charakterze świeckim powiązanych z TPD, zob. W. Chmielewski, *Edukacja nauczycieli szkół podstawowych po II wojnie światowej*, Warszawa 2007, s. 134.

¹⁸⁶ Raport dekadowy PUBP w Tarnowie od dnia 25 maja 1949 r. do dnia 25 czerwca 1949 r. /z dnia 24 czerwca 1949 r./, s. 4 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 18, k. 50); K. Talarek,

dane dotyczące 1951 r. pokazują, iż na obszarze całej diecezji tarnowskiej istniały tylko dwie szkoły podstawowe TDP¹⁸⁷. Była to najmniejsza liczba tego rodzaju szkół podlegających towarzystwu we wszystkich diecezjach na terenie Polski. Dla porównania w diecezji krakowskiej było ich w tym czasie 32, a w całym kraju 222. Dużą zasługę w ograniczeniu popularności szkół TDP wśród dzieci, młodzieży i ich rodziców w Tarnowie i w powiecie mieli sami księża. Wiosną 1952 r. tarnowski Wydział Oświaty zwracał uwagę na dużą aktywność miejscowego duchowieństwa „na odcinku młodzieżowym”¹⁸⁸. Jej przejawem miały być między innymi rozmowy księży w trakcie kolędy, w których sugerowali oni rodzicom, aby posyłali swoje dzieci do szkół z nauczaniem religii¹⁸⁹.

W październiku 1952 r. w niejasnych okolicznościach władze zdecydowały o stopniowej likwidacji TPD, jednakże nie przerwało to działalności szkół prowadzonych przez to towarzystwo¹⁹⁰. W maju 1957 r. TPD zostało reaktywowane. W tym też roku szkoły prowadzone przez TPD zmieniły swój charakter. Z ich nazw usunięto określenie „TPD”, a wydziały oświaty zostały zobligowane przez ministerstwo do wydzielenia im obwodów szkolnych¹⁹¹.

O problemach w pracy wychowawczej z młodzieżą wynikających ze świeckiego charakteru szkoły TPD świadczy dyskusja mająca miejsce podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej Ćwiczeń TPD przy Liceum Pedagogicznym w Tarnowie 2 listopada 1953 r. W trakcie tej konferencji kierownik szkoły Janina Diczenko zwróciła uwagę na naganne zachowanie uczniów wynikające z uczęszczania na zajęcia katechezy. Jako przykład podała demonstracyjne przeżeganie się uczniów w czasie lekcji historii w klasie VI, prowokacyjne pytania, takie jak: „Dlaczego Litwa i Lwów nie należą do Polski?” oraz aroganckie oświadczenie ucznia w klasie V, iż nie będzie uczył się żadnego wiersza o treści rewolucyjnej. Za powód takich postaw uczniów kierownik uznała:

Diecezja tarnowska..., s. 35. Biskup Jan Stepa objął diecezję tarnowską 30 kwietnia 1946 r. Zmarł po ciężkiej chorobie 28 maja 1959 r. w uroczystość Bożego Ciała. W Konferencji Episkopatu Polski pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Szkolnej. Zob. szerzej: *Stepa Jan Piotr (1892–1959)* [w:] A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 1, Tarnów 1999, s. 51–54; R. Banach, *Bp Jan Piotr Stepa. Rys biograficzny* [w:] *Biskupi tarnowscy okresu komunistycznego: ks. bp Jan Piotr Stepa i ks. abp Jerzy Karol Ablewicz*, red. A. Żurek, Tarnów 2010, s. 13–49; K. Talarek, *Diecezja tarnowska...*, s. 31–39.

¹⁸⁷ H. Konopka, *Nauczanie religii w szkołach w Polsce Ludowej...*, s. 125, tab. 7.

¹⁸⁸ Tamże, s. 129.

¹⁸⁹ Por. A. Kołakowski, *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci/Towarzystwo Przyjaciół Dzieci jako elementy ateizacyjnej polityki komunistycznego państwa* [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010, s. 174.

¹⁹⁰ S. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży...*, s. 411.

¹⁹¹ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 29 października 1957 r. w sprawie zmiany nazwy szkół prowadzonych dotąd przy współudziale Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Dz.Urz. MO 1957, nr 13, poz. 163.

szkodliwe wpływy wroga, który usiłuje naszą pracę zniszczyć, nastawiając dzieci do wrogiej postawy wobec szkoły i obecnej rzeczywistości¹⁹².

Aby przeciwdziałać tym zjawiskom kierownik szkoły zaakcentowała „potrzebę wzmożenia czujności i spotęgowania walki o naukowy światopogląd młodzieży”¹⁹³.

Nikłą popularność tarnowskich szkół podstawowych TPD potwierdzają zapisy w dokumentach Wydziału Oświaty w Tarnowie, z których wynika, iż nawet członkowie PZPR niechętnie posyłali swe dzieci do tego rodzaju placówek:

towarzysze partyjni, rodzice w większości posyłają swe dzieci do szkół wyznaniowych, a dwie szkoły TPD wraz z Wydziałem Oświaty muszą walczyć o każde dziecko. W następstwie tego szkoły wyznaniowe są przepełnione, zaś szkoły TPD mimo specjalnie dobrych warunków lokalowych i zaopatrzenia są wykorzystywane zaledwie w 35–45% swych możliwości pomieszczeniowych. Trudna jest tutaj praca Wydziału Oświaty, jeżeli dzieci naszych aktywistów (...) uczęszczają do szkół z nauką religii¹⁹⁴.

Przy szkołach prowadzonych przez TPD powstawały tzw. „Ogniska niedzielne”, które organizowały dzieciom i młodzieży zajęcia i czas wolny w niedzielę. W ich programie uwzględniane były zainteresowania i uzdolnienia uczniów. Działyły one od godziny 9:00 do 13:00. Zasadniczym celem tej realizowanej od 1951 r. akcji było odciążenie dzieci i młodzieży od praktyk religijnych, uczestnictwa w niedzielnej mszy świętej oraz propagowanie zasad świeckości¹⁹⁵. „Ognisko niedzielne” działało między innymi w Szkole Podstawowej nr 1 TPD w Tarnowie¹⁹⁶.

W czasie, gdy w pełni świeckie szkoły TDP korzystały z przywilejów i ochrony władz szkolnych, szkoły katolickie były systematycznie likwidowane, a wiosną 1949 r. kuratorzy okręgów szkolnych przystąpili do nasilonej akcji zamykania szkół powszechnych prowadzonych przez zakony¹⁹⁷. Taki los spotkał między innymi placówki prowadzone przez zgromadzenia zakonne na terenie Tarnowa i powiatu – szkołę Zgromadzenia Sióstr Urszulanek Unii Rzymskiej w Tarnowie i szkołę sióstr ze Zgromadzenia Najświętszego Serca Jezusa *Sacré Coeur* w Zbylitowskiej Górze. W roku szkolnym 1946/1947 w placówce urszulańskiej pracowało

¹⁹² Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Ćwiczeń TPD przy Państwowym Liceum Pedagogicznym (wrzesień 1952 – maj 1954), protokół z 2 listopada 1953 r., s. 56 (ANK/OT sygn. Sz.P.Konop. 106).

¹⁹³ Tamże, s. 57.

¹⁹⁴ Dodatkowe dane do analizy szkolnictwa podstawowego miasta Tarnowa, s. 3 (ANK/OT sygn. WOT II/19).

¹⁹⁵ D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1998, t. 4, nr 2, s. 120.

¹⁹⁶ G. Kubacki, *Szkoła im. Czackiego [w:] Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 14: *Grabówka*, red. S. Potępa, Tarnów 2006, s. 150.

¹⁹⁷ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 21.

12 nauczycieli, a uczęszczało do niej 370 uczniów, natomiast w szkole sióstr *Sacré Coeur* było to 12 uczących i 283 dzieci¹⁹⁸.

Z badań Anny Rogozińskiej OSU wynika, iż szkoła prowadzona przez urszulanki uzyskała zgodę na otwarcie 23 stycznia 1945 r. i już w następnym dniu rozpoczęła naukę. Początkowo była ona placówką II stopnia o sześciu klasach. W roku szkolnym 1946/1947 została przeorganizowana w szkołę siedmioklasową, a w kolejnym w ośmioklasową. 30 czerwca 1949 r. decyzją kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego Prywatna Szkoła Powszechna Sióstr Urszulanek została ostatecznie zamknięta¹⁹⁹. Decyzję tę p.o. kurator Okręgu Szkolnego Krakowskiego Stefan Białas uzasadnił tym, iż „wszystkie dzieci znajdują pomieszczenie w publicznych szkołach powszechnych”²⁰⁰. Utrzymało ją w mocy Ministerstwo Oświaty, dodatkowo rozszerzając argumentację o zarzuty wobec zgromadzenia obejmujące sprzeczne z przepisami przyjęcie do klasy III uczennic, które nie uzyskały promocji w innych szkołach powszechnych²⁰¹. Z tą samą datą nastąpiło zamknięcie szkoły w Zbylitowskiej Górze. Kuratorium krakowskie w piśmie z 8 kwietnia 1949 r. przekazało kierownictwu Prywatnej Szkoły Podstawowej Zgromadzenia Najświętszego Serca Jezusa informację następującej treści: „Zamykam szkołę z dniem 30 czerwca 1949 r., ponieważ nie przeciwdziała skutecznie szkodliwym pod względem wychowawczym wpływom na młodzież”²⁰².

¹⁹⁸ W. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019, s. 95, tab. 9. W tym roku szkolnym na terenie OSK funkcjonowało łącznie dziewięć katolickich szkół powszechnych, w tym siedem w Krakowie. Były one prowadzone przez następujące zgromadzenia zakonne: pijarzy, urszulanki OSU, prezentki, augustianki, córki Bożej Miłości, norbertanki i klaryski.

¹⁹⁹ A. Rogozińska, *Szkoły Sióstr Urszulanek w Tarnowie w latach 1877–1953*, Lublin 2002, s. 68; E. Klich, *Szkoły Sióstr Urszulanek Unii Rzymskiej w okresie Polski Ludowej (1945–1962)*, Lublin 2017, s. 210–211; W. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego...*, s. 109.

²⁰⁰ Odpis pisma p.o. kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego z 9 czerwca 1948 r. do Prywatnej Szkoły Powszechnej Sióstr Urszulanek w Tarnowie w sprawie cofnięcia uprawnień, nr I–26059/48 (Archiwum Domu Tarnowskiego Sióstr Urszulanek, Zespół akt szkół oraz innej działalności dydaktyczno-wychowawczej Zgromadzenia Sióstr Urszulanek U. Rz. w Tarnowie, Korespondencja z władzami szkolnymi o utrzymanie szkoły. Decyzje odmowne sygn. Sz.C. II–5).

²⁰¹ Pismo Ministerstwa Oświaty do Zgromadzenia Sióstr Urszulanek w Tarnowie z 14 lipca 1949 r. w sprawie zatwierdzenia decyzji o zamknięciu szkoły Sióstr Urszulanek w Tarnowie, nr II P–2882/49 (Archiwum Domu Tarnowskiego Sióstr Urszulanek, Zespół akt szkół oraz innej działalności dydaktyczno-wychowawczej Zgromadzenia Sióstr Urszulanek U. Rz. w Tarnowie, Korespondencja z władzami szkolnymi o utrzymanie szkoły. Decyzje odmowne sygn. Sz.C. II–5).

²⁰² A. Chamiec, K. Śmigiel, *Zgromadzenie Najświętszego Serca Jezusa Sacré Coeur [w:] Żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce 1939–1947*, t. 15, Lublin 2001, s. 57, przypis 256; A. Merdas, *Zamysł Jego Serca. Zgromadzenie Sacré Coeur w Polsce*, Warszawa 2000, s. 130. Witold Chmielewski wymienia główne preteksty do zamykania przez władze oświatowe szkół podstawowych prowadzonych przez zgromadzenia zakonne: stawianie zarzutów o niewłaściwą pracę dydaktyczno-wychowawczą, co prowadziło do nieudzielania szkołom pozwolenia na rekrutację dzieci do klas pierwszych; pozbawianie tych szkół uprawnień szkół publicznych; odbieranie pracującym w tych placówkach

Sposobem na ograniczanie liczby godzin religii w poszczególnych szkołach podstawowych były utrudnienia, jakie terenowe władze szkolne piętrzyły przed uczącymi tego przedmiotu księżmi. Zdarzały się cofnięcia im zezwoleń do nauczania religii z powodu ich „wrogiego stosunku” do państwa lub „wrogiej propagandy” prowadzonej przez nich z ambony i w prywatnych rozmowach. Wydawane od 1950 r. przez wydziały ds. wyznań w porozumieniu z wydziałami oświaty (jednorazowo na każdy rok szkolny) zezwolenia stały się narzędziem do usuwania ze szkół nie tylko samych katechetów, ale i do stopniowej eliminacji z ich przestrzeni edukacji religijnej w ogóle²⁰³.

Tabela 141. Charakterystyka księży katechetów uczących w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego, którym planowano cofnięcie prawa do nauczania religii w roku szkolnym 1955/1956, dokonana przez Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie

Lp.	Imię i nazwisko katechety	Parafia	Szkoły, w których nauczał religii	Charakterystyka
1	2	3	4	5
1.	ks. Michał Sopala	wikariusz w Lisiej Górze	Zaczarnie, Śmigno, Pawężów	Z oburzeniem przyjął wprowadzenie w szkołach apelów porannych, co wymagało interwencji proboszcza. Na lekcjach religii nie stwierdzono, aby wyraźnie wykorzystywał nauczanie do celów politycznych, względnie do krytyki światopoglądu naukowego. Robi to jednak w kontakcie poza lekcjami, co poświadczają wypowiedzi dzieci. Jest wyraźnie negatywnie ustosunkowany do współczesnej rzeczywistości. Przejawia ożywioną działalność w formacji dzieci i młodzieży w organizacjach religijnych. Swoim zachowaniem starał się zdeorganizować działania miejscowej spółdzielni produkcyjnej, „przedstawiając spółdzielcom w czarnych kolorach perspektywy przyszłości”.

nauczycielkom zakonnym praw do nauczania, zob. W. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego...*, s. 111. Powód sformułowany jako „szkoła nie przeciwdziałała skutecznie szkodliwym pod względem wychowawczym wpływom na młodzież” pochodzi z artykułu 4 punkt d Ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych (Dz.U. 1932, nr 33, poz. 343). Zarzut ten był także powodem zamknięcia przez Kuratorium OSK między innymi szkół powszechnych prowadzonych przez zgromadzenia sióstr prezentek i urszulanek w Krakowie, zob. A. Grudziński, dz. cyt., s. 154.

²⁰³ S. Bober, *Walka o utrzymanie nauczania religii w szkołach w okresie Polski Ludowej*, „Studia Elckie” 2012, t. 14, s. 191.

1	2	3	4	5
2.	ks. Stanisław Woda	wikariusz w Lisiej Górze	Breń, Brzozówka, Stare Żukowice	Oficjalnie nie wykorzystuje lekcji religii do agitacji politycznej czy ideologicznej. Niemniej jednak z wypowiedzi dzieci i ich stosunku do poruszanych w toku nauki zagadnień światopoglądowych wynika, że wymieniony kontaktuje się z młodzieżą szkolną w czasie nauki i poza lekcjami, przez odpowiednie tendencyjne naświetlanie zjawisk wpływa hamująco na proces kształtowania się u dzieci światopoglądu naukowego. Robi to także poprzez organizowanie kółka ministrantów oraz nieoficjalne organizacje, takie jak Dzieci Maryi, czy też Sodalicia Marianańska, do której wciąga młodzież szkolną. Wprawdzie w czasie zbierania podpisów pod apelem sztokholmskim oddał swój głos, lecz starał się to zrobić tak, aby nie być dostrzeżonym przez ludzi. „Jednostka reprezentująca znane tradycje wojującego kleru”. Wspólnie z ks. M. Sopałą odwiedzał domy spółdzielców i w rozmowach starał się ich zdemobilizować do pracy w spółdzielni.
3.	ks. Józef Gacek	wikariusz w Cieżkowicach	Kąsna, Ostrusza, Bogoniowice, Cieżkowice	Interesuje się zagadnieniami światopoglądowymi poruszonymi na lekcjach innych przedmiotów, wydobywając je od uczniów, a także przeglądając ich zeszyty, aby następnie te informacje wykorzystywać na lekcjach religii. Wypowiedzi dzieci poświadczają, iż jego działalność hamuje proces właściwego rozwoju światopoglądowego dzieci i młodzieży. Organizator kółek ministrantów, Dzieci Maryi i Sodalicii Marianańskiej w parafii. Kontaktuje się z młodzieżą ZMP w swym prywatnym mieszkaniu na parafii. Jest wyraźnie wrogo ustosunkowany do spółdzielni produkcyjnych, stara się poróżnić rodziny spółdzielców; fanatyk religijny, „typ wojującego przedstawiciela kleru”.
4.	ks. Henryk Piszkański	Zakon Redemptorystów w Tuchowie	Karwodrza, Tuchów-Wołowa	Ustosunkował się negatywnie do apeli porannych, co spowodowało duże utrudnienia w przekonaniu młodzieży i środowiska. Odmówił podpisania apelu sztokholmskiego. Przestrzega obowiązującego programu nauki religii, lecz stara się lekcje tak ustawić i naświetlać, aby podważyć wiadomości światopoglądowe podawane dzieciom na lekcjach innych przedmiotów. Działa na rzecz wciągania dzieci i młodzieży do organizacji kościelnych.

Źródło: Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 25 czerwca 1955 r. (ANK/OT sygn. WOT XVI/17).

W czerwcu 1955 r. powiatowy Wydział Oświaty w porozumieniu z Referatem Wyznań Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie wnioskował o pozbawienie prawa do nauczania religii w szkołach podstawowych na terenie powiatu tarnowskiego czterech księży katechetów. Argumentację stanowiły ich charakterystyki, w których zwracano uwagę na stosunek opiniowanych do apeli porannych, podpisanie apelu sztokholmskiego, prowadzenie rzekomej agitacji polityczno-ideologicznej wśród społeczności uczniowskiej, krytykę światopoglądu naukowego, prowadzenie działań przeciwko spółdzielczości produkcyjnej w środowisku, angażowanie dzieci i młodzieży szkolnej do aktywności i członkostwa w organizacjach religijnych na terenie parafii oraz ogólny radykalizm religijny.

25 czerwca 1951 r. biskup tarnowski Jan Stepa wystosował znamieny list pasterski skierowany do rodziców „W sprawie uczęszczania dzieci na religię w szkole”. Przypomniawszy w nim, że rodzice katolicy są zobowiązani do uczenia swoich dzieci zasad wiary katolickiej, a szkoła i Kościół mają im w tym względzie jedynie służyć pomocą. Stąd też duchowny instruował wiernych:

Dlatego wy sami winniście dbać o to, aby dzieci pobierały naukę religii. Wierzący i praktykujący katolicy nie posłają swych dzieci do szkół, w których nie ma nauki religii. A jeżeli szkoła, do której uczęszczały wasze dzieci, będzie przemieniona na szkołę bez nauki religii, przeniescie je do szkoły państwowej z nauką religii. „Porozumienie między Episkopatem a Rządem” z 14 kwietnia 1950 r. przewidywało taką możliwość, a rząd zobowiązał się przyjąć takie dzieci do szkół państwowych z nauką religii²⁰⁴.

Przywołany list był wymierzony przede wszystkim w szkoły prowadzone przez TPD. 1 lipca 1951 r. został on odczytany w większości parafii na terenie diecezji tarnowskiej, a pracownicy Urzędu Bezpieczeństwa monitorowali jego recepcję w lokalnych społecznościach²⁰⁵.

W roku szkolnym 1953/1954 52 księży pracujących dotychczas w szkołach podstawowych w powiecie tarnowskim wniosło podania o zatrudnienie ich na

²⁰⁴ List bp. Jana Stepy do rodziców w sprawie uczęszczania dzieci na religię w szkole [25 czerwca 1951 r.] [w:] *Dzieje diecezji tarnowskiej*, t. 1: *Okólniki rozesełane przez Kurię tarnowską w latach 1951–1956*, wydał i oprac. M. Łabuz, Tarnów 2011, s. 92, dokument 17. Już 23 kwietnia 1949 r. biskup Jan Stepa na posiedzeniu Komisji Szkolnej Episkopatu Polski wygłosił referat, w którym uznał, że istnieje realne niebezpieczeństwo likwidacji katolickich placówek oświatowo-wychowawczych oraz usunięcia nauczania religii ze szkół, a nawet braku możliwości prowadzenia takiej edukacji w kościele. Stąd podkreślał, iż w takich okolicznościach szczególnie ważna jest rola w trosce o formację duchową młodego pokolenia w duchu katolickim przypadnie rodzinie, będącej najlepszym środowiskiem wychowawczym dziecka. Stąd, jak zaznaczył, istnieje konieczność właściwego przygotowania rodzin do wywiązania się z tego zadania, W. Chmielewski, *Rola rodziny w wychowaniu religijnym dzieci i młodzieży w okresie powojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2010, nr 1–2, s. 88–89.

²⁰⁵ K. Talarek, *Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej w latach 1945–1970. Problemy związane z nauczaniem religii w szkołach i punktach katechetycznych*, Lublin–Rzeszów 2023, s. 21.

kolejny rok szkolny²⁰⁶. Nadzór nad ich pracą sprawował Wydział Oświaty wspólnie z Referatem do Spraw Wyznań przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie. W ogólnej charakterystyce środowiska księży katechetów podkreślono, iż:

Na podstawie przeprowadzonych wizytacji, hospitacji oraz wypowiedzi Kierowników Szkół i aktywu społeczno-politycznego można ocenić pracę (...) nauczycieli religii jako nie odbiegającą od założeń i wytycznych polityki oświatowej. Nie zanotowano w ubiegłym roku szkolnym w powiecie tarnowskim jaskrawego wypadku nadużycia autorytetu z tytułu sprawowanej funkcji, dyskwalifikującego nauczycieli religii z szeregu lojalnych pracowników do oportunistów Polski Ludowej.

Jest rzeczą godną uwagi, że zastęp księży patriotów z roku na rok powiększa się, co dowodzi o zrozumieniu przez tych księży słusznej drogi wytkniętej przez Partię i Rząd²⁰⁷.

Ponadto w omawianym roku szkolnym w okresie rekolekcji Wydział Oświaty i Referat do Spraw Wyznań nie stwierdziły przypadków wywierania nacisku na młodzież przez księży katechetów do wzięcia w nich udziału. W charakterystyce środowiska stwierdzono także, iż w sześciu szkołach powiatu nauczanie religii prowadzą siostry zakonne, które jednak „podporządkowują się kierownikom szkół w sprawach dotyczących nauczania religii w szkole”²⁰⁸.

We wrześniu 1951 r. w skali kraju było już 5121 szkół podstawowych nieprowadzących edukacji religijnej, co stanowiło 22,3% ogółu oraz 246 szkół ogólnokształcących, tj. 32,1% ogółu²⁰⁹. Punkt 10 porozumienia pomiędzy państwem a Kościołem katolickim z 14 kwietnia 1950 r. dotyczący nauczania religii w szkołach pozostawał w sprzeczności z praktyką i faktycznymi działaniami władz oświatowych postępujących w tym zakresie zgodnie z wytycznymi PZPR.

22 lipca 1952 r. Sejm PRL uchwalił nową konstytucję wprowadzającą rozdział Kościoła od państwa, a więc również od szkolnictwa publicznego. Trzy punkty artykułu 70 konstytucji stanowiły:

1. PRL zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania. Kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne. Nie można zmuszać obywateli do niebrania udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych.

²⁰⁶ Wykaz księży powiatu tarnowskiego uzgodniony z Referatem do Spraw Wyznań przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie, którzy w roku szkolnym 1953/1954 pracowali w szkołach podstawowych w powiecie tarnowskim w charakterze nauczycieli religii i wniosli podania o zatrudnienie ich na rok szkolny 1954/1955 z dołączeniem ogólnej charakterystyki o wymienionych (poufne), s. 1–3 (ANK/OT sygn. WOT XVI/17).

²⁰⁷ Tamże, s. 3–4.

²⁰⁸ Tamże, s. 4.

²⁰⁹ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 29; Według ocen episkopatu stan nauczania religii w szkołach powszechnych w kwietniu 1949 r. przedstawiał się niekorzystnie. W 20% z nich nie prowadzono zajęć z religii, w 35% była nauka religii na papierze w wymiarze jednej godziny tygodniowo, ale w praktyce nie była ona realizowana, H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 70.

2. Kościół jest oddzielony od państwa. Zasady stosunku państwa do Kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy.
3. Nadużywanie wolności sumienia i wyznania do celów godzących w interesy PRL jest karane²¹⁰.

Nowa ustawa zasadnicza stała się podstawą do wprowadzenia przepisów egzekwujących oddzielenie Kościoła od państwa oraz pozbawiających w przyszłości rodziców wpływu na nauczanie religii w szkołach.

Tabela 142. Liczba godzin nauki religii w szkołach podstawowych Tarnowa od października do grudnia 1954 r.

Lp.	Katecheta	Szkoła	Liczba godzin		
			październik	listopad	grudzień
1.	ks. Wojciech Bojda	Szkoła Podstawowa nr 10 Tarnów-Klikowa	53	48	37
2.	ks. Józef Blaszyński	Szkoła Podstawowa nr 11 Tarnów-Chyszów	32	32	28
3.	ks. Marian Brach	Szkoła Podstawowa nr 3 im. M. Konopnickiej	96	101	73
4.	ks. Stefan Dobrzański	Szkoła Podstawowa nr 12 Tarnów-Gumniska	32	31	21
5.	ks. Marian Seweryn	Szkoła Podstawowa nr 1 im. K. Hofmanowej	114	107	83
6.	ks. dr Paweł Śliwa	Szkoła Podstawowa nr 9 Tarnów-Rzedzin	82	89	66
7.	ks. Mieczysław Stebart	Szkoła Podstawowa nr 5 im. T. Kościuszki	62	63	54
8.	ks. Michał Winiarz	Szkoła Podstawowa nr 7 im. S. Staszica	84	76	59
9.	ks. Józef Wójcik	Szkoła Podstawowa nr 6 im. J. Słowackiego	85	77	64
Suma godzin w miesiącu			640	624	485

Źródło: Wykazy godzin nauki religii w miesiącach październik, listopad, grudzień 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT I/25).

W ostatnim kwartale roku szkolnego 1954/1955 zajęcia z religii odbywały się w dziewięciu szkołach podstawowych Tarnowa (tj. 69%), przy czym liczba godzin tego przedmiotu systematycznie się zmniejszała, w październiku odbyło się w su-

²¹⁰ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952, nr 33, poz. 232.

mie 640 godzin religii, w listopadzie było ich 624 (mniej o 2,5%), zaś w grudniu – 485 (mniej o 24,2% w stosunku do października).

Obrazem stanu nauczania religii w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego są sporządzane przez szkolnych katechetów sprawozdania o stanie religijno-moralnym poszczególnych szkół. Uczący religii zwracali w nich uwagę na postawę uczniów, ich pobożność, udział w edukacji religijnej w szkole i poza nią, wskazywali trudności w bieżącym nauczaniu przedmiotu. Z początkiem dekady lat pięćdziesiątych Kuria Diecezjalna w Tarnowie tak podsumowała religijność młodego pokolenia wyłaniającą się z tych sprawozdań (na przykładzie dekanatu tuchowskiego):

Z przesłanych sprawozdań można wytworzyć sobie obraz, że stan religijno-moralny wśród dzieci i młodzieży jest w dekanacie dobry. Młodzież „lubi naukę religii”, piszą przeważnie wszyscy Księża. Młodzież uczęszcza do kościoła na Mszę św., bierze chętnie udział w nabożeństwach pierwszo-piątkowych, majowych czy październikowych, w adoracjach przed I piątkiem. Przystępuje do Sakramentów św. nie tylko w terminach obowiązkowych szkolnych spowiedzi, ale w większym czy mniejszym procencie w I piątki miesiąca, w niedziele adoracyjne, w Adwencie i podczas parafialnych uroczystości²¹¹.

W roku szkolnym 1954/1955 ks. Roman Zieliński, uczący w Szkole Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie, podsumował nauczanie religii w następujący sposób:

W tym roku udzielałem nauki religii tylko w szkole Konarskiego w 12 oddziałach, w 22 godzinach tygodniowo. Przy końcu roku klasyfikowano 478 uczennic. Postęp bardzo dobry otrzymało 314 uczennic, dobry 163, jedna uczennica nie uczęszczała na religię (z kl. II). Dzięki temu, że uczennice klas III–VII były zaopatrzone w podręczniki, wyniki nauczania były zadawalające. Niezależnie od podręczników, temat lekcji zapisywany był w zeszytach. Używano pomocy naukowych (obrazy, mapy). Materiał naukowy wyczerpany – w I klasie nieutrwalony z powodu małej ilości godzin w roku. (...) Klasa II przystąpiła do Pierwszej Komunii św. dnia 5 czerwca w liczbie 73 uczennic. Uroczystość odbyła się w katedrze. Do bierzmowania przystąpiło 67 uczennic klas IV. (...) Hospitacji w ciągu roku było 9. (...) W tym roku uczący nie opuścił ani jednej godziny z własnej winy, przepadło natomiast 19 godzin na: akademię, kino, badania lekarskie, wyjazd uczennic do PGR lub wycieczki²¹².

W tym samym roku szkolnym katecheta szkoły podstawowej w Tuchowie, ks. Józef Barszcz, oceniał:

Szkoła podstawowa w Tuchowie 7-klasowa o 14 oddziałach w roku szkolnym 1954/1955 liczyła 495 uczniów. Nauka religii odbywała się po jednej godzinie w kla-

²¹¹ Pismo Kurii Biskupiej do księdza dziekana dr. Ludwika Curyły z Piotrkowic z 13 lutego 1952 r. (ADT sygn. ARz 24/2).

²¹² Sprawozdanie o stanie religijno-moralnym Szkoły nr 2 (Konarskiego) w Tarnowie za rok szkolny 1954/1955 /z 5 lipca 1955 r./ (ADT sygn. ARz 22/26).

sie I, po dwie godziny w klasach II–VII przed i po południu. Ksiądz uczył religii 26 godzin tygodniowo. W każdą niedzielę i święto nakazane młodzież bez nadzoru wychowawców uczęszczała na egzortę i Mszę św. o godzinie 8-mej. Nauki religii udzielano według programu ministerialnego z dnia 16 listopada 1946 r. nr VII Pg 1857/46 Ministerstwa Oświaty. Używano różnych podręczników. Na ogół wielki brak podręczników. Materiał wyczerpano we wszystkich klasach. Dzieci klasy II w liczbie 69 wraz z dziećmi ze szkół wiejskich przystąpiły do spowiedzi i Pierwszej Komunii św. w niedzielę Trójcy Świętej, 5 czerwca. Jedna dziewczynka z klasy II niedopuszczona do Komunii św. z braku elementarnych wiadomości z religii. Dużo dzieci uczęszcza na Mszę św. do klasztoru. Młodzież ma sposobność spowiadać się w każdą sobotę podczas nabożeństwa wieczornego i podczas godziny świętej przed pierwszym piątkiem. (...) uczący katecheta udzielał nauk rekolekcyjnych w dniach 1, 2, 3 kwietnia – wszystka młodzież brała w nich udział.

Młodzież lubi nabożeństwo pierwszo-piątkowe, majowe i październikowe, uczęszcza na nie licznie. Grono nauczycielskie: 2 nauczycieli i 10 nauczycielek. Pożycie z gromem zgodne i harmonijne²¹³.

Na podstawie analizy sprawozdań ze stanu religijno-moralnego szkół, których dokonywali uczący religii, można stwierdzić, iż uczniowie w zdecydowanej większości brali udział w fakultatywnych lekcjach z religii. Uzyskiwali bardzo dobre lub dobre wyniki w nauce. Brali również udział w aktywnym życiu religijnym, przystępując do spowiedzi, pierwszej komunii świętej oraz bierzmowania. W nauczaniu religii księża napotykali podobne trudności, jakie występowały w przypadku pozostałych przedmiotów. Negatywny wpływ na wyniki nauczania miała niska frekwencja na lekcjach, szczególnie w miesiącach jesiennych i zimowych oraz różnorodność używanych przez uczniów podręczników²¹⁴. Dużym utrudnieniem była niewielka liczba godzin przedmiotu w tygodniu, co powodowało, iż nauczyciele religii nie mieli możliwości utrwalania z uczniami omówionego zakresu materiału. Taka sytuacja zachodziła nie tylko w nauczaniu klas I, które planowo miały przewidzianą jedną godzinę religii w tygodniu, ale również zdarzała się w klasach starszych, w szkołach, w których lekcje religii były w planie godzin ograniczane lub pozostawały „tylko na papierze”. Np. brak siedmiu godzin w tygodniu na nauczanie religii wykazał w swoim sprawozdaniu za rok 1954/1955 ks. Roman Zieliński, katecheta w Szkole Podstawowej im. S. Konarskiego.

²¹³ Sprawozdanie o stanie religijno-moralnym Szkoły Podstawowej w Tuchowie na rok szkolny 1954/1955 /z 1 lipca 1955 r./ (ADT sygn. ARz 22/28).

²¹⁴ Sprawa podręczników szkolnych do nauczania religii była omawiana między innymi podczas zebrania księży wizytatorów rejonowych nauczania religii 9 września 1957 r. w obecności biskupa ordynariusza Jana Stepy. Zwrócono na nim uwagę, że trudności związane z kwestią ukazania się nowych podręczników wynikają z utrudnień, jakie czyni ministerstwo, które nie chce dać pozwolenia na podręczniki tymczasowe, a także z faktycznego braku odpowiednio opracowanych podręczników, gdyż te gotowe nie nadawały się do wydania. Protokół I zebrania wizytatorów rejonowych odbytego dnia 9 września 1957 r. (ADT sygn. ARz 24/1).

**Tabela 143. Liczba godzin nauczania religii
w Szkole Podstawowej im. S. Konarskiego
w Tarnowie w roku szkolnym 1954/1955**

Klasa	Planowa liczba godzin w tygodniu	Faktyczna liczba godzin w tygodniu
I a	1	1
I b	1	1
I c	1	1
II a	2	2
II b	2	2
II c	2	1
III a	2	2
III b	2	2
IV a	2	2
IV b	2	1
V a	2	1
V b	2	1
VI a	2	1
VI b	2	1
VII a	2	1
VII b	2	2
VII c	2	2
suma godzin w tygodniu	31	24

Źródło: Wykaz godzin na rok szkolny 1954/1955. Załącznik do sprawozdania o stanie religijno-moralnym szkoły nr 2 (Konarskiego) w Tarnowie za rok szkolny 1954/1955 /z 5 lipca 1955 roku/ (ADT sygn. ARz 22/26).

Pomimo iż dzieci szkolne mogły swobodnie uczestniczyć w rekolekcjach wielkanocnych, a wydziały oświaty i dyrektorzy szkół mieli wraz z nauczycielami religii ustalać ich terminy, zdarzały się przypadki utrudniania przeprowadzania rekolekcji. Ich przebieg monitorowali pracownicy miejsko-powiatowej administracji szkolnej, wykazując podejmowane w tym czasie działania jako „wiosenną akcję dydaktyczno-wychowawczą i rekolekcyjną”. W kwietniu 1955 r. Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie w poufnym piśmie skierowanym do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie informował o jej przebiegu. Rekolekcje w powiatowych szkołach podstawowych odbyły się wówczas w dniach 1 i 2 kwietnia:

Zasada dobrowolności udziału młodzieży w rekolekcjach była przestrzegana, nie sporządzano żadnych list, jedynie tylko w Falkowej ksiądz Grabowski Józef zwrócił się do jednej z uczennic kl. V-tej tamtejszej szkoły o sporządzenie mu listy dzieci, które będą chciały wziąć udział w rekolekcjach²¹⁵.

Ponadto według przekazanych w piśmie informacji we wszystkich szkołach w czasie rekolekcji w klasach I–II odbywały się normalne zajęcia. Jedynie 34 dzieci z klas II (tzw. „dzieci przerośnięte”), które przeszły już katechizację, brało w nich udział. W szkołach w miejscowościach: Siemiechów, Łukowa, Wola Rzędzińska nr 1, Wola Rzędzińska nr 2, Szynwałd-Świniogóra, Kobierzyn, Jodłówka Wałki oraz Siedliska nie było nauk rekolekcyjnych, natomiast realizowane były regularne zajęcia szkolne. Łącznie dotyczyło to 1280 uczniów z tych placówek. Z pozostałych szkół w rekolekcjach nie wzięło udziału 76 dzieci klas III–VII. Zorganizowano dla nich „atrakcyjne” zajęcia w szkołach. W dniach rekolekcji wszystkie grona nauczycielskie w pełnych kompletach stawiały się do pracy i organizowały zajęcia dla dzieci nieuczestniczących w rekolekcjach lub też były zajęte innymi pracami np. porządkowaniem gabinetów, bibliotek, naprawą pomocy naukowych itp. W konkluzji stwierdzono, iż:

Porównując przebieg tegorocznej akcji rekolekcyjnej z rokiem ubiegłym, należy stwierdzić poważny postęp na tym odcinku, jak również bardziej wyraźną i zdyscyplinowaną postawę ogółu nauczycielstwa²¹⁶.

20 sierpnia 1954 r. Ministerstwo Oświaty wydało zarządzenie wprowadzające w szkołach tzw. apele szkolne mające odbywać się dziesięć minut przed rozpoczęciem nauki, stąd nazywane były również „apelami porannymi”²¹⁷. Jak zauważa Ludwik Szuba, przygotowania do wprowadzenia tego zarządzenia były utrzymywane w tajemnicy aż do 1 września, przez co początkowo ich wychowawcze znaczenie nie było dla nauczycieli do końca jasne²¹⁸. Natomiast zupełnie klarowne było dla władz partyjnych. W notatce KC PZPR z 20 sierpnia zawierającej uzasadnienie dla zarządzenia wyjaśniano:

Apele stanowić będą istotny element organizacji pracy szkolnej, jeśli ich treść i formy potraktowane zostaną jako organiczna część składowa całego systemu pracy dy-

²¹⁵ Poufne pismo Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 9 kwietnia 1955 r. (ANK/OT sygn. WOT XVI/17).

²¹⁶ Tamże.

²¹⁷ L. Szuba, dz. cyt., s. 206; M. Ryba, *Szkoła w okowach ideologii. Szkolna propaganda komunistyczna w latach 1944–1956*, Lublin 2006, s. 101. Wzory w zakresie wdrażania apeli porannych do codziennej praktyki życia szkolnego zostały zaczerpnięte ze szkół TPD, które prowadziły je od początku swego funkcjonowania, zob. H. Konopka, *Przeciw modlitwom w szkołach. Wprowadzenie apeli porannych w 1954 roku* [w:] *Historia, społeczeństwo, wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Mięso*, red. K. Bartnicka, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 283–284.

²¹⁸ L. Szuba, dz. cyt., s. 208.

daktyczno-wychowawczej danej szkoły. Praktyka zbiorowego odmawiania modlitw w klasach, stosowana jeszcze w szeregu szkół, jest niewłaściwa. Sprzeczna jest ona z podstawami politycznymi naszego państwa i zasadami Konstytucji PRL. Bowiem w państwie naszym religia jest sprawą prywatną, wobec czego organizowanie zbiorowych modlitw w szkole nadaje charakter urzędowy obrządkom religijnym, przeczy w ten sposób podstawowym zasadom wolności sumienia zagwarantowanym naszą Konstytucją²¹⁹.

Zatem potencjalne wychowawcze walory takich apeli zostały wykorzystane do ideologicznego oddziaływania na społeczność uczniowską, a ich nieoficjalnym celem było wyparcie ze szkół praktyki odmawiania modlitwy przed lekcjami. Koronnego argumentu przemawiającego za likwidacją pacierza przed zajęciami w relacjach z uczniami i ich rodzicami kierownikom szkół i nauczycielom miał dostarczać artykuł 70 konstytucji, który gwarantował wszystkim wolność wyznania, a zbiorowe odmawianie modlitwy stwarzało sytuację narzucającą młodzieży niewierzącej uczestnictwo w praktykach religijnych.

Natomiast fasadowa argumentacja uzasadniająca wprowadzenie apeli prezentowana np. na łamach prasy nauczycielskiej odwoływała się do konieczności doskonalenia form pracy wychowawczej szkół, dążenia do bardziej świadomego przestrzegania przez dzieci i młodzież regulaminu uczniowskiego, poprawy frekwencji i dyscypliny na lekcjach, ograniczenia spóźnień oraz usprawnienia przebiegu dnia na terenie szkół. Apele miały także przyczyniać się do umacniania kolektywu szkolnego i pogłębiać socjalistyczny charakter wychowania²²⁰.

Apele poranne jako obowiązkowy element organizacji życia społeczności szkolnych zostały zniesione od roku szkolnego 1956/1957. Jednakże Ministerstwo Oświaty zachęcało rady pedagogiczne, ze względu na „dorobek szkół w tym zakresie oraz korzyści, jakie dają dobrze organizowane apele poranne”, aby rozwały ich kontynuowanie w praktyce szkolnej²²¹.

Nauczyciele Szkoły Podstawowej w Tuchowie omawiali zagadnienie apeli na posiedzeniu rady pedagogicznej 6 września 1954 r.²²² Kierownik Stanisław Ciechanowski przedstawił zgromadzonym ramowy porządek apeli, na który składały się: a) komunikat codzienny obejmujący sprawy szkolne; b) raporty uczniów; c) odśpiewanie hymnu młodzieżowego lub innej pieśni. Ponadto kierownik poinstruował uczących:

²¹⁹ 20 sierpnia 1954 r., Warszawa – Notatka: Uzasadnienie polityczne wprowadzenia apeli w szkole i umieszczenia religii na ostatnich lekcjach [w:] *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej...*, s. 136, dokument 41.

²²⁰ H. Konopka, *Przeciw modlitwom w szkołach. Wprowadzenie apeli porannych...*, s. 287.

²²¹ Okólnik nr 16 z dnia 17 lipca 1956 r. w sprawie apeli porannych w szkołach, Dz.Urz. MO 1956, nr 9, poz. 82.

²²² Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 6 września 1954 r., k. 135 (AS).

Udział w apelu obejmuje wszystkłą młodzież i nauczycieli. Zbiórka odbywa się na boisku szkolnym przed wywieszoną na maszcie flagą na 10 minut przed 8:00 godziną. Nie można spóźniać się na apel. Młodzież nie może zostawać sama podczas zbiórki i na przerwach²²³.

Szerzej tematykę porządku i przebiegu apeli porannych przedstawiła Stefania Mika, kierowniczka Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie, w swoim wewnętrznym zarządzeniu z 18 września 1954 r.:

Stosownie do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 20 sierpnia 1954 r. proszę, aby wszyscy Nauczyciele mający pierwsze godziny lekcyjne byli obecni na apelu przy klasach. Tygodniowy program apeli układa cały kolektyw nauczycielski, łącznie z radą uczniowską w świetlicy harcerskiej w każdą sobotę, na przyszły tydzień. Na 5 minut przed godziną 8:00 fanfarzyści umówionym sygnałem ogłaszają zbiórkę apelową. Punktualnie o godzinie 8:00 rozpoczyna się apel odegraniem hejnału harcerskiego. Przewodniczący Rad Klasowych składają raport ze stanu klas – realizuje się przewidziany program apelowy na dany dzień. Natychmiast po zakończeniu apelu uczniowie wraz z nauczycielami udają się do klas²²⁴.

W chwili wprowadzenia apeli ich realizacja na terenie szkół została poddana kontroli przez pracowników wydziałów oświaty prezydiów rad narodowych oraz delegatów kuratoriów. 4 września 1954 r. pracownicy powiatowego Wydziału Oświaty w Tarnowie przeprowadzili kontrolę apeli porannych oraz formy zakończenia zajęć lekcyjnych w 11 szkołach podstawowych w następujących miejscowościach: Ciężkowice, Bruśnik, Kąsna Dolna, Bogoniowice, Zabłędza, Lubaszowa, Dąbrówka Szczepanowska, Jodłówka Wałki, Wola Rzędzińska (szkoła nr 2), Pogórska Wola, Ładna²²⁵. Stwierdzono, że apele poranne i zakończenie zajęć odbywały się zgodnie z zarządzeniem ministra oświaty z 20 września i żadnych odchyień ze strony nauczycieli i młodzieży nie zanotowano. Jak donosili kontrolujący, apele poranne w szkołach w Pogórskiej Woli, Ciężkowicach, Dąbrówce Szczepanowskiej i Lubaszowej były mobilizujące, natomiast w szkole w Jodłówce Wałkach nie stały na poziomie i ograniczały się do spraw porządkowych. Nauczyciele nie sygnalizowali także, aby rodzice zwracali się do nich z zapytaniami dotyczącymi wprowadzonych zmian. Zaobserwowano jedynie sporadyczne wypadki próby odmawiania modlitwy przez dzieci po apelu porannym, względnie po zakończeniu zajęć w szkołach w Pleśnej, Jodłówce Tuchowskiej i Niedomicach, gdzie młodzież pozostawiono bez opieki nauczycielskiej. Nauczyciele na ogół wykazywali zrozumienie dla sprawy apelu. Kontrolujący odnotowali trzy wypadki ich biernej postawy

²²³ Tamże.

²²⁴ Księga zarządzeń kierownika szkoły (1951/52–1959), zarządzenie nr 4 z 18 września 1954 r., s. 47. (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 25).

²²⁵ Sprawozdanie z przebiegu apeli porannych w szkołach podstawowych oraz zakończenia zajęć lekcyjnych w dniu 4 września 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT XVI/17).

wobec tej zmiany: w szkołach w Mesznie Szlacheckiej, Gromniku i Zbylitowskiej Górze. W kontrolowanych placówkach stwierdzono również, że prawie wszędzie programy apeli były dobrze opracowywane i przygotowywane kolektywnie na cały tydzień. Wyjątek pod tym względem stanowiły szkoły w Żukowicach Starych i Mesznie Szlacheckiej, gdzie „apele robione były dorywczo z dnia na dzień i dotyczyły jedynie spraw porządkowych”²²⁶.

Oprócz tego 2 września w Szkole Podstawowej w Wierchosławicach odnotowano przypadek ucznia klasy VII, który na kilka minut przed rozpoczęciem apelu, po przybyciu do sali lekcyjnej, zdjął krzyż z bocznej ściany i przybił go na ścianie frontowej pod godłem i portretem B. Bieruta²²⁷. Natomiast 3 września kontrolujący z powiatowego Wydziału Oświaty i kuratorium zauważyli w szkole w Pleśnej, iż dzieci klasy VII po wejściu do sali zaczęły szeptać między sobą: „odmówmy prędko modlitwę, póki oni nie przyjdą”²²⁸.

Drugim uderzeniem w nauczanie religii były dyrektywy Wydziału Oświaty KC PZPR nakazujące przygotowanie instrukcji w sprawie przesunięcia lekcji religii na ostatnie godziny nauki²²⁹. W praktyce życia szkolnego oznaczało to stworzenie uczniom niechętnym edukacji religijnej możliwości ucieczki z ostatnich lekcji, a katechetom utrudniało pracę ze zmęczoną po kilku godzinach lekcyjnych młodzieżą. Wprowadzenie apeli oraz przesunięcie religii na ostatnie godziny lekcyjne miało przygotować dogodny grunt i dostarczyć dodatkowej argumentacji przeciwko obecności katechizacji w szkołach publicznych.

Powyższe zmiany w edukacji religijnej w szkołach omawiane były przez grono nauczycielskie Szkoły Podstawowej w Gromniku podczas konferencji rady pedagogicznej 1 września 1954 r. Kierownik szkoły, Witold Dąbrowski, poinformował uczących, iż w roku szkolnym 1954/1955:

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Oświaty modlitwy przed lekcją ani po lekcji nie będzie, krzyże mogą pozostać na bocznej ścianie. Nauka religii będzie się nadal odbywać w naszej szkole, ale godziny nauki religii muszą być umieszczone na ostatnich lekcjach²³⁰.

W dalszej części dyskusji na temat nowych przepisów wypowiedział się kierownik Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Augustyn Graniecki, który zaznaczył:

My nauczyciele na to zagadnienie musimy patrzeć z punktu wychowawczego, bo przecież szkoła jest instytucją świecką i tutaj nie jest miejsce na modlitwę, gdyż na

²²⁶ Tamże.

²²⁷ Meldunek do Krakowa z 2 września 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT XVI/17).

²²⁸ Meldunek do Krakowa z 3 września 1954 r. (ANK/OT sygn. WOT XVI/17).

²²⁹ F. Mielczarek, dz. cyt., s. 95.

²³⁰ Księga protokołów rad pedagogicznych Szkoły Podstawowej w Gromniku (1954–1955), protokół z 1 września 1954 r., b.s. (AS).

modlitwę przeznaczony jest kościół. Na miejsce modlitwy wprowadzone są apele, na których my wychowawczo wpływamy na młodzież²³¹.

Uzasadniając przeniesienie nauki religii na ostatnie godziny lekcyjne, inspektor stwierdził, iż ma to na celu ułatwić nauczycielom organizację pracy. Na pytania nauczycieli dotyczące ewentualnego wyjaśniania dzieciom i ich rodzicom idei wprowadzonych zmian, wypowiedział się obecny na konferencji przedstawiciel PZPR, tłumacząc gronu nauczycielskiemu, że:

trzeba realnie podchodzić do tego zagadnienia, wytłumaczyć dzieciom w razie zapytania, że szkoła jest instytucją społeczną, jest zakładem pracy – szkoda tracić czas na modlitwę, a przecież w fabryce też ludzie się nie modlą, gdy zaczynają pracę (...) ²³².

Podobna argumentacja była zalecana przez władze oświatowe i czynniki partyjne w kontaktach ze środowiskiem rodzicielskim i uczniowskim we wszystkich szkołach podstawowych na terenie miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego.

Tabela 144. Nauka religii w szkołach podstawowych Tarnowa i części powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1954/1955, 1955/1956, 1956/1957

Rok szkolny	Nauczanie religii odbywało się						Ogółem liczba szkół podstawowych	
	w szkole		w kościele/ kaplicy		nie odbywało się			
1954/55	60	83,3%	2	2,8%	10	13,9%	72	100%
1955/56	66	91,7%	2	2,8%	4	5,5%	72	100%
1956/57	48	66,7%	4	5,5%	20	27,8%	72	100%

Dane w tabeli 144 dotyczą szkół podstawowych znajdujących się na terenie dekanatów: tarnowskiego miejskiego, tarnowskiego zamiejskiego i tuchowskiego.

Źródło: Opracowanie na podstawie analizy dokumentacji zawierającej dane statystyczne dotyczące nauczania religii w szkołach na terenie diecezji tarnowskiej w latach szkolnych 1954/1955–1956/1957 (ADT sygn. ARz 22/26, ARz 22/27, ARz 22/28).

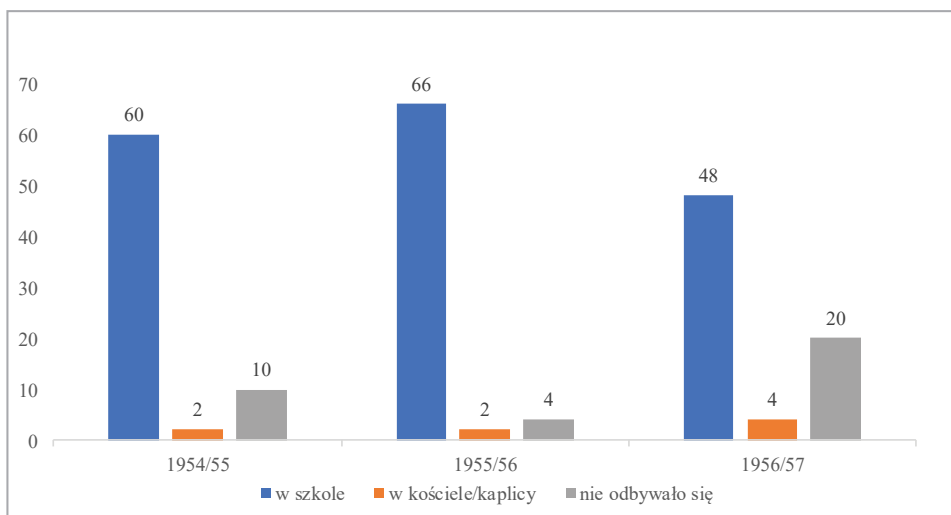
Zebrane w tabeli 144 dane dotyczącą 70,6% szkół podstawowych z terenu miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego ogółem dla lat szkolnych 1954/1955–1955/1956 oraz 67,9% dla roku szkolnego 1956/1957. Próba ta pozwala uchwycić tendencje analizowanego problemu i odnieść je do kontekstu ogólnokrajowego.

Na przestrzeni newralgicznych dla omawianej problematyki trzech lat szkolnych 1954/1955, 1955/1956, 1956/1957 dane dotyczące nauczania religii w 72

²³¹ Tamże.

²³² Tamże.

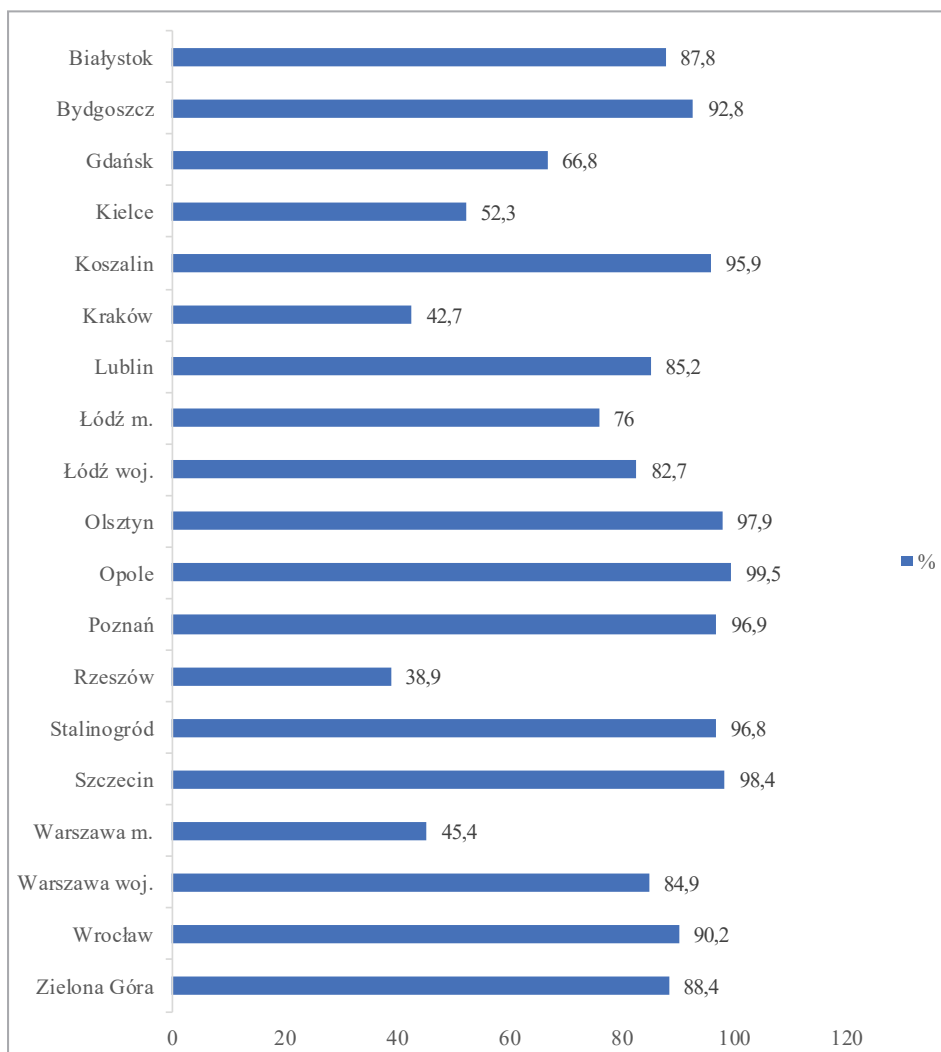
szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego ukazują coraz trudniejszą sytuację szkolnej edukacji religijnej. Na początku roku szkolnego 1956/1957 zmniejszyła się liczba szkół, w których była nauczana religia w stosunku do poprzedniego roku szkolnego o 12, tj. o 25%, jednocześnie wzrosła liczba szkół bez zajęć z religii (wzrost o dziesięć, tj. o 22,3% w stosunku do roku szkolnego 1955/1956). Dane te wpisują się w tendencję ogólnopolską, z tym że skala problemu w Tarnowie i powiecie tarnowskim była znacznie mniejsza niż w przypadku statystyki ogólnokrajowej. Według stanu z 1 października 1955 r. na 23,2 tys. szkół podstawowych w Polsce w 19,5 tys. nie było już lekcji religii (84%), a na blisko 3,4 mln uczniów tego rodzaju szkół aż 2,6 mln (76%) nie miało możliwości uczestniczenia w lekcjach religii w szkole²³³. W tym samym czasie (dane dla roku szkolnego 1954/1955), biorąc pod uwagę dane zawarte w tabeli 145 i zilustrowane wykresem 8, blisko 14% szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego było pozbawionych lekcji religii.

Wykres 8. Nauka religii w szkołach podstawowych Tarnowa i części powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1954/55, 1955/56, 1956/57

Źródło: Opracowanie na podstawie danych zawartych w tabeli 144.

²³³ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 36. Np. w diecezji warmińskiej w roku szkolnym 1953/1954 nauka religii odbywała się w 150 szkołach podstawowych, w 1954/1955 było to 97 szkół, w 1955/1956 – 56, w 1956/1957 – 48. Zatem w ciągu czterech lat liczba ta zmniejszyła się o 102 placówki, tj. o 68%. Zob. A. Bielinowicz, *Katechizacja w diecezji i archidiecezji warmińskiej w latach 1945–2005*, Olsztyn 2010, s. 74, rycina 1. Z kolei w 1954 r. w województwie koszalińskim na 879 szkół podstawowych lekcje religii były realizowane w 109, tj. w 12,4% ogółu. Z. Stanuch, *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1961*, Szczecin 2014, s. 88. W kwietniu 1956 r. w Krakowie na 74 szkoły podstawowe w 41 nie było prowadzonych lekcji religii, tj. 55,4%. A. Grudziński, dz. cyt., s. 71.

Wykres 9. Procent szkół podstawowych bez nauczania religii w poszczególnych województwach w roku szkolnym 1955/1956

Źródło: Opracowanie na podstawie danych zawartych w: Z. Stanuch, *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1961*, Szczecin 2014, s. 93, tab. 1.

W roku szkolnym 1955/1956 sytuacja edukacji religijnej w szkołach podstawowych w PRL najkorzystniej przedstawiała się w województwach rzeszowskim (38,9% szkół bez religii) oraz krakowskim (42,7% szkół bez religii). Obliczenia zaprezentowane w tabeli 144 i zilustrowane wykresem 8 ukazują, iż w tym roku szkolnym w Tarnowie i w powiecie tarnowskim było 8,3% szkół podstawowych, w których lekcje religii nie odbywały się. W kolejnym roku szkolnym – 1956/1957 – procent ten wzrósł już do 33,3 ogółu szkół podstawowych bez nauczania reli-

gii. Zestawienie zgromadzonych danych pozwala wnioskować, iż tradycyjnie silnie ugruntowane wpływy Kościoła katolickiego i przywiązanie ludności regionu tarnowskiego do wiary katolickiej oraz nauczania religii w szkołach tak w miastach, jak i na wsi powodowały, że działania władz oświatowych, wspieranych przez aparat państwowy i partyjny, mające na celu ograniczanie religii w szkołach przynosiły zamierzone efekty znacznie wolniej niż w innych częściach kraju. Napotykały również na znaczny opór społeczny. Przykładem sprzeciwu rodziców wobec planów całkowitego usunięcia nauczania religii ze szkół była reakcja matek uczniów Szkoły Podstawowej im. M. Kopernika w Tarnowie, które w związku z decyzją Wojewódzkiego Wydziału Oświaty w Krakowie przekształcającą szkołę w placówkę całkowicie świecką kilkakrotnie manifestowały przed budynkiem szkolnym przeciwko likwidacji zajęć szkolnej katechezy. Ostatecznie nauczania religii w Szkole Podstawowej im. M. Kopernika w Tarnowie zaprzestano w roku szkolnym 1958/1959²³⁴.

Z kolei 18 czerwca 1956 r. do kierowniczk Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie Zofii Masztalerz przysła delegacja około 12 matek dzieci uczących się w tej placówce z petycją o pozostawienie nauki religii w szkole. Jak raportowali funkcjonariusze Powiatowego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, matki były inspirowane działalnością dwóch księży zakonnych – ks. Olgierda Kokocińskiego ze Zgromadzenia Księży Filipinów i ks. Stanisława Kałęznego ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy²³⁵. Podobnie jak w przypadku szkoły im. M. Kopernika, również Szkoła Podstawowa im. M. Konopnickiej z początkiem roku szkolnego 1958/1959 uzyskała w pełni świecki charakter²³⁶.

Dużą skalę przybrały protesty przeciwko próbom usunięcia ze szkół lekcji religii w miejscowościach Meszna Szlachecka, Meszna Opacka, Lubaszowa i Burzyn²³⁷.

²³⁴ A. Sypek, *Szkoła Podstawowa im. M. Kopernika w Tarnowie...*, s. 131.

²³⁵ Sprawozdanie kwartalne PUdBP w Tarnowie za II-gi kwartał 1956 r. /z dnia 27 czerwca 1956 r./, s. 10 (Archiwum IPN w Krakowie sygn. IPN Kr 028/1, t. 21, k. 124). Duchowni-katecheci byli bardzo często postrzegani przez czynniki partyjne jako przywódcy i inicjatorzy protestów zbiorowych wymierzonych przeciwko decyzjom lokalnych władz oświatowych zmierzających do usuwania lekcji religii ze szkół oraz ich całkowitego zeświecczenia, R. Grzybowski, *Ku szkole ateizującej. Duchowieństwo, nauczyciele, uczniowie i rodzice wobec działań władz komunistycznych z lat 1958–1961 zmierzających do pełnej laicyzacji szkoły polskiej* [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii...*, s. 86.

²³⁶ J. Łabno, *Szkoła Podstawowa im. M. Konopnickiej w Tarnowie 1879–1979*, mps, s. 34. Istotnym etapem w urzeczywistnianiu idei świeckości szkół im. K. Kopernika i M. Konopnickiej w Tarnowie były uchwały o świeckości szkoły podjęte przez ich komitety rodzicielskie 1 stycznia 1956 r. Dzień później przed szkołą im. M. Konopnickiej odbyła się licząca 300 osób manifestacja, której uczestnicy domagali się otwarcia świetlicy szkolnej i ponownego zebrania. Ze względu na zamknięte drzwi demonstranci udali się do Komitetu Miejskiego PZPR, domagając się przywrócenia nauczania religii w szkole. W kolejnym dniu odbyły się ponowne zebrania odwołujące wcześniejsze uchwały komitetów rodzicielskich, K. Talarek, *Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej...*, s. 70–71.

²³⁷ Zob. szerzej: K. Talarek, *Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej...*, s. 75–77.

Uczący tam katecheta ks. Stefan Biesiadecki z Tuchowa nie otrzymał zezwolenia na nauczanie religii na rok szkolny 1956/1957, natomiast Wydział Oświaty nie przydzielił do tych szkół innego katechety. Nie pomagały wnioski pisane przez rodziców z prośbą o przywrócenie lekcji religii dla ich dzieci. 17 września 1956 r. w Mesznie Opackiej odbyło się zebranie miejscowego komitetu rodzicielskiego, podczas którego uchwalono, iż dopóki kwestia ta nie zostanie rozstrzygnięta, uczniowie nie będą posyłani do szkoły. Zebranie zakończyło się gremialnym odśpiewaniem pieśni „My chcemy Boga”²³⁸. Decyzja rodziców została wcielona w życie i już następnego dnia rozpoczął się formalny strajk szkolny. W kolejnych dniach protesty w podobnej formie odbywały się także w szkołach w Mesznie Szlacheckiej, Lubaszowej i Burzynie. Interweniowali przedstawiciele powiatowego Wydziału Oświaty oraz Powiatowej Rady Narodowej, których działania zabezpieczali funkcjonariusze Powiatowego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego i Milicji Obywatelskiej. Nastąpiły przesłuchania, podczas których dochodziło do zastraszania nauczycieli. W Szkole Podstawowej w Mesznie Szlacheckiej podinspektorzy Wojciech Smulski i Tadeusz Tyrka ochraniani przez milicjantów mieli zagrozić strajkującym słowami – „daliśmy sobie radę w Poznaniu, to i z wami uparte chłopki sobie poradzimy, a strajk ten popamiętacie długo”²³⁹. Sprawa otarła się też o Ministerstwo Oświaty, jednakże protestujący niczego nie wskórali. Ostatecznie strajk zakończył się 3 października. Uczniowie wrócili do szkół, zaś rodzice otrzymali nakazy zapłacenia po 300 zł grzywny, którą wymierzyło im tarnowskie Kolegium Karno-Orzekające²⁴⁰.

Tabela 145. Zmiany na stanowiskach nauczycieli religii planowane przez Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie na rok szkolny 1955/1956

Lp.	Imię i nazwisko nauczyciela religii	Miejsce pracy	Proponowana zmiana	Uzasadnienie zmiany przez Wydział Oświaty
1	2	3	4	5
1.	ks. Kazimierz Kopacz	Bogoniowice, Cieżkowice, Ostrusza	Nie udzielić zezwolenia na rok szkolny 1955/1956	„Nie proponuje się żadnego zastępstwa, a prowadzić się będzie akcją uświecczenia szkoły. Nie nadaje się na nauczyciela religii”.
2.	ks. Stanisław Król	Cieżkowice, Kipszna	Nie udzielić zezwolenia na rok szkolny 1955/1956	„Nie proponuje się żadnego zastępstwa, a prowadzić się będzie akcją uświecczenia szkoły. Nie nadaje się na nauczyciela religii”.

²³⁸ Tamże, s. 75.

²³⁹ Tamże, s. 76.

²⁴⁰ Tamże, s. 77.

1	2	3	4	5
3.	ks. Józef Zygmunt	Jastrzębia nr 1, Jastrzębia nr 2	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	„Inwigilacja młodzieży w zakładaniu kółek młodzie- żowych, nie trzymanie się programu nauczania, rozpo- wszechnianie książek z biblio- teki parafialnej”.
4.	ks. Augustyn Zaborowski	Pławna	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	„Uczy niezgodnie z progra- mem, organizowanie kółek młodzieżowych”.
5.	ks. Franciszek Hachaj	Brzozowa, Brzozowa Polichty	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	„Uprawianie polityki na terenie szkoły”.
6.	ks. Jan Węgrzyn	Wola Rzędzińska	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	„Uprawianie polityki na terenie szkoły i środowiska”.
7.	ks. Franciszek Kukla	Bobrowniki Wielkie, Ilkowice, Siedlec	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	„Uprawianie polityki na terenie środowiska”.
8.	ks. Antoni Michalik	Bistuszowa, Joniny, Ryglice	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	„Inwigilacja młodzieży w zakładaniu kółek młodzie- żowych, nie trzyma się progra- mu nauczania, rozpowszech- nianie książek z biblioteki parafialnej”.
9.	ks. Henryk Piszkalski	Karwodrza, Tuchów-Wołowa	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	„Zakonnik, nie składał przysię- gi, organizator sodalicii”.
10.	s. Zofia Kluz	Skrzyszów, Skrzyszów Górny	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	
11.	s. Czesława Skubel	Szynwałd	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	
12.	s. Aniela Jopek	Jodłówka Wałki, Nowa Jastrząbka, Nowe Żukowice	Nie udzielić ze- zwolenia na rok szkolny 1955/1956	

Źródło: Wykaz planowanych zmian na stanowiskach nauczycieli religii w powiecie tarnowskim na rok szkolny 1955/1956 z 16 marca 1955 r. dla Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Oświaty w Krakowie (ANK/OT sygn. WOT XVI/17).

Planując obsadę stanowisk nauczycieli religii w szkołach powiatu tarnowskiego na rok szkolny 1955/1956 Wydział Oświaty rekomendował nieprzedłużenie ze-
zwolenia na nauczanie tego przedmiotu 12 uczącym. Jako powody wymieniane

były: negatywna weryfikacja jako nauczyciela religii, nietrzymanie się programu nauczania, nauka niezgoda z programem nauczania, „uprawianie polityki” na terenie szkoły i środowiska lokalnego, rozpowszechnianie książek z biblioteki parafialnej, werbowanie uczniów do dziecięcych i młodzieżowych organizacji religijnych działających przy parafiach. W dwóch przypadkach usunięcie katechetów miało przyczynić się do realizacji całkowitego zeświecczenia szkół. Planowano także nie przedłużyć zezwolenia czterem nauczycielom przynależącym do zgromadzeń zakonnych, w tym trzem siostrzom katechetkom.

Sytuacja nauczania religii w szkołach była tematem dyskusji księży uczestniczących między innymi w konferencjach dekanalnych. 14 listopada 1955 r. na konferencji dekanatu tarnowskiego referat wygłosił ks. Marian Krężel z parafii Poręba Radła²⁴¹. Jego przesłanie miało wydźwięk pesymistyczny. Twierdził, iż „duszpasterstwo na odcinku młodzieży kurczy się” ze względu na systematyczne usuwanie księży katechetów ze szkół. Według przywołanych przez referenta danych około 65 tys. młodzieży szkolnej w diecezji tarnowskiej miało być już pozbawionych nauczania religii w szkołach²⁴². Ponadto warunki pracy księży katechetów nie pozwalały im w pełni oddziaływać na społeczność uczniowską, gdyż lekcje religii są „spychane na ostatnie miejsce”. Według sprawozdania Powiatowego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie z grudnia 1955 r., w którym opisany został przebieg omawianej konferencji:

Ks. Krężel Marian wyraził się, że komunizm jest namiastką religii, nie możemy pozwolić, aby młodzież była karmiona tą namiastką, w związku z tym poleca się księżom przygotować dzieci już z I-wszej klasy do komunii, przygotować matki do nauczania religii, urządzać w niedziele specjalne nabożeństwa dla dzieci, postarać się o salę katechetyczną, w żadnym wypadku nie odpuszczać lekcji religii w szkołach, sprawdzać ewidencję młodzieży dojeżdżającej i urządzać dla nich lekcje religii w salach katechetycznych, aby zmylić czujność władz, nazywać lekcje [jako] „godziny duszpasterskie”, założyć biblioteki parafialne, chronić młodzież przed bezbożną książką (...) ²⁴³.

Zmiany polityczne z 1956 r. powstrzymały negatywną tendencję eliminowania edukacji religijnej w szkołach. 8 grudnia został ogłoszony komunikat Komisji Mieszanej Rządu i Episkopatu regulujący sprawy nauczania religii, a minister oświaty Władysław Bieńkowski wydał w tej kwestii stosowne rozporządzenie²⁴⁴. Było ono pierwszym dokumentem od czasu porozumienia państwo–kościół z 14 kwietnia 1950 r., który w obszerny sposób regulował kwestię obecności religii

²⁴¹ Sprawozdanie kwartalne PUdsBP w Tarnowie za czwarty kwartał 1955 r. /z dnia 29 grudnia 1955 r./, s. 15 (Archiwum IPN/OK sygn. IPN Kr 028/1, t. 21, k. 68).

²⁴² Tamże.

²⁴³ Tamże.

²⁴⁴ Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach, Dz.Urz. MO 1956, nr 16, poz. 156.

w szkołach. W punkcie pierwszym tego zarządzenia potwierdzono zasady dobrowolności i nieobowiązkowości nauczania religii:

Zapewnia się pełną swobodę i gwarantuje dobrowolność pobierania nauki w szkołach podstawowych i średnich. Nauczanie religii będzie prowadzone w szkole jako przedmiot nadobowiązkowy. Naukę tego przedmiotu organizuje się dla tych uczniów, których rodzice wyrażą w tej sprawie indywidualne życzenia na piśmie²⁴⁵.

W okresie przejściowym, czyli do końca roku szkolnego 1956/1957, wszystkim uczniom ze szkół bez religii, których rodzice wyrazili żądanie, aby ich dzieci uczęszczały na lekcje religii, miały być stworzone korzystne warunki do pobierania przez nich nauki tego przedmiotu poza szkołą²⁴⁶.

W szkolnictwie podstawowym nauczanie religii miało odbywać się nadal w wymiarze jednej godziny tygodniowo w klasach I i dwóch w klasach II–VII. Programy i podręczniki przeznaczone do nauczania tego przedmiotu winny być zatwierdzane zarówno przez władze kościelne, jak i szkolne. Pod względem organizacyjnym nauczanie religii odbywać się miało na zasadach przewidzianych dla lekcji nadobowiązkowych, czyli po zajęciach obowiązkowych. Dopuszczano jednak możliwość odstępstw od tej reguły wszędzie tam, gdzie wymuszały je warunki organizacyjne szkoły. Zezwolono również na przeprowadzanie zajęć z religii w lokalach pozaszkolnych. Rozporządzenie określało, iż obowiązki nauczyciela religii mogą pełnić osoby duchowne lub świeckie mające upoważnienie do nauczania religii wydane przez władze kościelne, powołani na to stanowisko przez władze szkolne w porozumieniu z władzami kościelnymi²⁴⁷. W szkołach podstawowych tygodniowy wymiar pracy nauczyciela religii ustalony został na 30 godzin²⁴⁸. Lekcje religii mogły być hospitowane i wizytowane tak przez przedstawicieli władzy kościelnej, podanych

²⁴⁵ Tamże.

²⁴⁶ Okólnik nr 32 z 11 grudnia 1956 r. w sprawie wykonania zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. o nauczaniu religii w szkołach, Dz.Urz. MO 1956, nr 16, poz. 157. Ministerstwo Oświaty zezwalało na tworzenie szkół bez nauczania religii w przypadku, gdy taką wolę wyrazi większość rodziców. Pozostali uczniowie mieli prawo przenieść się do znajdujących się w pobliżu szkół z nauczaniem religii. W szkołach, w których odbywały się lekcje religii, na żądanie rodziców mogły być tworzone klasy (oddziały) bez religii w przypadku, gdy liczba takich uczniów umożliwi ich zorganizowanie. Przepisy te zostały potwierdzone Okólnikiem nr 11 z dnia 14 kwietnia 1959 r. w sprawie szkół i klas bez nauczania religii. W obu ministerstwo akcentowało, iż „należy zapewnić wszystkie warunki pełnej dobrowolności i swobody wyrażania życzeń przez rodziców i uwzględnić ich postulaty”, Dz.Urz. MO 1959, nr 3, poz. 39.

²⁴⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach..., Dz.Urz. MO 1956, nr 16, poz. 156.

²⁴⁸ Tygodniowy wymiar godzin nauczycieli religii potwierdzony został zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 26 lipca 1957 r., Dz.Urz. MO 1957, nr 9, poz. 112. W szkołach ogólnokształcących jedenastoletnich nauczycieli religii obowiązywał w klasach podstawowych także wymiar 30 godzin pracy. W przypadku braku pełnego wymiaru godzin w klasach podstawowych możliwe było uzupełnianie go lekcjami w klasach licealnych, Instrukcja z dnia 5 sierpnia 1957 r. w sprawie nauczycieli religii, Dz.Urz. MO 1957, nr 13, poz. 167.

do wiadomości władz szkolnych, jak i przez władze oświatowe oraz dyrektorów i kierowników szkół²⁴⁹. Uczniom pozostawiono swobodę uczestnictwa w praktykach religijnych poza szkołą i w czasie wolnym od zajęć obowiązkowych. Dzieci i młodzież pobierające naukę religii można było zwolnić raz w roku na trzy dni w celu wzięcia udziału w rekolekcjach wielkanocnych²⁵⁰. Oceny z religii, podobnie jak innych przedmiotów nadobowiązkowych, Ministerstwo Oświaty poleciło wpisywać na świadectwa półroczne i roczne po przedmiotach obowiązkowych. Jednak oceny z tych przedmiotów (oraz religii) nie miały być już wpisywane na świadectwa ukończenia szkoły i świadectwa dojrzałości²⁵¹. Tym samym potwierdzona została degradacja religii do rangi przedmiotów drugorzędnych.

W osobnym rozporządzeniu ministra oświaty uregulowane zostały prawnie kwalifikacje zawodowe nauczycieli religii²⁵². W szkołach podstawowych osoby uczące religii musiały legitymować się świadectwem ukończenia studiów teologicznych w polskich szkołach wyższych lub w diecezjalnych wyższych seminariach duchownych bądź posiadać świadectwo ukończenia studiów lub uzyskania absolutorium na wydziałach teologicznych uniwersytetów lub zakładów teologicznych za granicą. Do nauczania religii w szkołach podstawowych mogły być dopuszczone także osoby posiadające świadectwo ukończenia liceum ogólnokształcącego bądź szkoły równorzędnej, dające prawo do ubiegania się o przyjęcie do szkół wyższych oraz wyższych seminariów duchownych. Oprócz odpowiednich kwalifikacji zawodowych wymagane było od nauczycieli tego przedmiotu ukończenie kursu katechetycznego prowadzonego przez władze kościelne, a także upoważnienie od stosownych władz kościelnych do nauczania religii. Szczegółowa instrukcja Ministerstwa Oświaty w sprawie nauczycieli religii, wydana siedem miesięcy po

²⁴⁹ W roku szkolnym 1957/1958 wizytatorem diecezjalnym diecezji tarnowskiej był ks. prałat Walenty Chrobak, zastępował go ks. dr Piotr Bednarczyk. Wizytatorem nauczania religii w mieście Tarnowie mianowany został ks. dr Jan Caliński, natomiast w powiecie tarnowskim, ks. dziekan Aleksander Rusin. Pismo Kurii Diecezjalnej w Tarnowie z 22 stycznia 1957 r. do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Oświaty w Krakowie (ANK/OT sygn. WOT XIV/16); „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej” 1957, s. 423. Por. K. Talarek, *Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej*..., s. 184–185.

²⁵⁰ Sprawę udziału uczniów w rekolekcjach precyzował Okólnik nr 6 z dnia 8 marca 1957 r. w sprawie rekolekcji, Dz.Urz. MO 1957, nr 3, poz. 39: „W celu zapewnienia uczniom pobierającym naukę religii możliwości udziału w rekolekcjach wielkanocnych należy przerwać zajęcia szkolne na 3 dni powszednie we wszystkich szkołach podstawowych i średnich”. Zwolnienie z zajęć na czas rekolekcji nie obejmowało jednak uczniów klas I i II szkoły podstawowej, które nie mogły przerywać zajęć z powodu rekolekcji. Termin rekolekcji dla danej szkoły miał ustalać dyrektor lub kierownik wspólnie z nauczycielem religii. Świetlice szkolne zostały zobowiązane do zapewnienia opieki nieuczestniczącym w rekolekcjach uczniom.

²⁵¹ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 27 marca 1957 r. w sprawie zmiany regulaminu klasyfikowania i promowania uczniów, Dz.Urz. MO 1957, nr 5, poz. 49.

²⁵² Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 26 stycznia 1957 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych nauczycieli religii w szkołach podstawowych i średnich, Dz.Urz. MO 1957, nr 1, poz. 4.

wspomnianym rozporządzeniu, odnosiła się również do predyspozycji moralnych uczących tego przedmiotu, zakazując angażowania w tym charakterze osób, które były karane sądownie lub zwolnione ze służby nauczycielskiej²⁵³.

W sprawie uczestnictwa dzieci i młodzieży w lekcjach religii zabierali głos hierarchowie kościelni, apelując przede wszystkim do rodziców, aby czuwali nad obecnością religii w szkołach, do których posyłają swoje dzieci. Prymas Polski, kardynał Stefan Wyszyński, w odezwie do rodziców, młodzieży szkolnej i kapłanów zaznaczył, iż:

W nowych warunkach, już tylko od naszej gorliwości zależy, jaki procent szkół posiadać będzie naukę religii. Jak będą wykorzystane nowe możliwości, zależy to od Was: Rodzice, Działwo i Młodzieży szkolna²⁵⁴.

Zaś w grudniu 1956 r. biskup Jan Stepa apelował do wiernych diecezji tarnowskiej:

Wzywam młodzież katolicką, aby deklarowała wobec władz szkolnych swoją wolę uczęszczania na naukę religii. A rodzicom przypominam, że powinni swoim dzieciom szkolnym dać pisemne oświadczenie, że chcą nauki religii w szkole swoich dzieci²⁵⁵.

W miarę harmonijny okres współpracy w zakresie edukacji religijnej w szkołach publicznych pomiędzy Kościołem katolickim a stroną rządową nie trwał jednak długo. 31 lipca 1957 r. na posiedzeniu Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu pełnomocnik tego pierwszego, Jerzy Sztachelski, wysunął trzy żądania związane z obecnością religii w szkołach: 1) w szkołach państwowych nie mogą być zawieszane emblematy religijne; 2) nadobowiązkowe lekcje religii mogą się odbywać tylko poza normalnym rozkładem zajęć; 3) osoby zakonne nie mogą pełnić funkcji katechetów²⁵⁶. Reakcją Ministerstwa Oświaty na przedstawione żądania było wydanie stosownego zarządzenia zabraniającego osobom przynależnym do zgromadzeń zakonnych pełnić funkcji nauczycieli religii w szkołach państwowych²⁵⁷.

²⁵³ Instrukcja z dnia 5 sierpnia 1957 r..., Dz.Urz. MO 1957, nr 13, poz. 167.

²⁵⁴ Odezwa Prymasa Polski, Stefana Kardynała Wyszyńskiego, z 8 grudnia 1956 r. w sprawie powrotu nauki religii do szkół, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej” 1957, s. 15. Odezwa została odczytana z ambon w uroczystość Bożego Narodzenia.

²⁵⁵ Odezwa biskupa tarnowskiego, Jana Stepy, z 12 grudnia 1956 r., „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej” 1957, s. 14. Zob. też: Odezwa bp. Jana Stepy do kapłanów, rodziców i młodzieży szkolnej oraz list Prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego w sprawie powrotu nauki religii do szkół (12 XII 1956 r.) [w:] *Dzieje diecezji tarnowskiej...*, s. 424, dokument 114.

²⁵⁶ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 41.

²⁵⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie nauczycieli religii, Dz.Urz. MO 1958, nr 9, poz. 121. Zakaz dotyczył zarówno nauczycieli religii, którzy należeli do zgromadzeń zakonnych habitowych, jak i bezhabitowych, a także księży zakonników. Posiadającym już zawarte umowy Ministerstwo Oświaty nakazywało je wypowiedzieć z zachowaniem trzymiesięcznego okresu wypowiedzenia, Okólnik nr 28 z dnia 6 sierpnia 1958 r. w sprawie zmian w stosunkach służbowych nauczycieli religii, Dz.Urz. MO 1958, nr 9, poz. 124. Na podstawie wskazanych przepisów 1 września 1958 r.

Przepis ten znacznie utrudnił władzom kościelnym zapewnienie odpowiedniej liczby wykwalifikowanych katechetów w szkołach. Jednocześnie minister Władysław Bieńkowski ogłosił okólnik w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły, w którym tłumaczył, iż:

Stwierdzone zostały liczne wypadki niewłaściwego interpretowania zasady świeckiego charakteru szkoły bądź też nawet wyraźnego naruszania tej zasady i niezachowywania warunków gwarantujących na terenie szkoły pełną tolerancję²⁵⁸.

Wśród tych wypadków minister wymienił takie fakty jak: dekorowanie pomieszczeń szkolnych emblematami religijnymi, odmawianie modlitw przed lub po lekcjach przedmiotów obowiązkowych, uczestnictwo niektórych nauczycieli w organizowaniu udziału uczniów w nabożeństwach i pielgrzymkach. W związku z tym minister Bieńkowski zmobilizował kuratorów okręgów szkolnych, inspektorów szkolnych oraz pracowników nadzoru pedagogicznego, aby zwracali uwagę dyrektorom, wychowawcom i nauczycielom na stałe przestrzeganie zasad związanych ze świeckością szkół. Za niedopuszczalny uznany został udział nauczycieli i wychowawców w organizowaniu uczniom praktyk religijnych lub oddziaływanie na młodzież w tym kierunku. Sale lekcyjne i inne pomieszczenia szkolne nie mogły być dekorowane emblematami religijnymi. Jako sprzeczne ze świeckim charakterem szkoły określone zostało odmawianie modlitwy w szkole przed rozpoczęciem i po zakończeniu nauki przedmiotów obowiązkowych, gdyż „Praktyka taka nadaje (...) modlitwie, będącej sprawą prywatną każdego obywatela, charakter urzędowy, naruszający zasady swobody i tolerancji”²⁵⁹. Kierownicy i dyrektorzy szkół winni byli gorliwie przestrzegać zasady zabraniającej umieszczać lekcje religii w czasie przeznaczonym na zajęcia obowiązkowe. Nauczyciele religii, tak jak inni uczący przedmiotów nadobowiązkowych, nie mogli być zapraszani na posiedzenia rad pedagogicznych, chyba że było to niezbędne dla uregulowania spraw związanych z nauczaniem religii w szkole. Omawiany okólnik Ministerstwa Oświaty, podobnie jak zarządzenie eliminujące jako nauczycieli religii osoby przynależne do zgromadzeń zakonnych, opublikowane w Dzienniku Urzędowym z datą 4 sierpnia 1958 r. były sygnałem do tego, iż zakończył się trwający kilka miesięcy „rozejm” i partia

z funkcji nauczycieli religii w szkołach podstawowych w Tarnowie zwolnieni zostali następujący księża: Marian Seweryn (SP nr 1), Franciszek Jarzab (SP nr 4), Stanisław Morawski (SP nr 4), Sylwester Balcarek (SP nr 5), Józef Pawełczyk (SP nr 11 Tarnów-Chyszów). W piśmie Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej do Kurii Diecezjalnej w Tarnowie pouczone, że: „Dalsze prowadzenie nauki religii od dnia 1 września 1958 r. w wymienionych szkołach jest uzależnione od Kurii Diecezjalnej, od skierowania do nauczania religii w tych szkołach księży niezakonnych, po uzgodnieniu w Wydziale Oświaty Prezydium MRN w Tarnowie”, Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do Kurii Diecezjalnej w Tarnowie z dnia 30 sierpnia 1958 r. (ADT sygn. ARz 24/7).

²⁵⁸ Okólnik nr 26 z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły, Dz.Urz., MO 1958, nr 9, poz. 123.

²⁵⁹ Tamże.

komunistyczna ponownie przystąpiła do działań zmierzających do usunięcia edukacji religijnej i wpływów Kościoła katolickiego ze szkół. W krótkim czasie efektem wdrażania nowych przepisów na gruncie szkolnym było pozbawienie krzyży około 85% szkół podstawowych w kraju²⁶⁰. Dodatkowym ciosem wymierzonym w nauczanie religii w szkołach był zapis w nowym Regulaminie klasyfikowania i promowania uczniów oraz wydawania świadectw w szkołach ustalający, iż ocen z przedmiotów nieobowiązkowych, w tym także z religii, nie należało już wpisywać ani na świadectwach szkolnych, ani w arkuszach ocen²⁶¹.

Na terenie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego miały miejsce zajścia wpisujące się w tak zwaną „wojnę o krzyże”, jaką wywołał okólnik ministra Władysława Bieńkowskiego z 4 sierpnia w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły. We wrześniu 1958 r. część rodziców uczniów ze Szkoły Podstawowej w Ryglicach, widząc usunięte z klas krzyże, zawiesiła je z powrotem wbrew stanowisku kierownika i nauczycieli. W zaistniałej sytuacji kierownik Tadeusz Zawisłak zwołał nadzwyczajne posiedzenie rady pedagogicznej dla omówienia zdarzenia i ponownego przeanalizowania okólnika z 4 sierpnia oraz zarządzenia Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, przesłanego do szkoły telegramem w dniu 10 września. Przebieg obrad obrazuje protokolarny zapis:

W sprawie usunięcia krzyży z sal lekcyjnych wypowiadali się kolejno wszyscy obecni. Chcąc załagodzić atmosferę, jaka zapanowała w środowisku po najściu rodziców na szkołę i zawieszeniu emblematów religijnych, podawano różne propozycje – wnioski, lecz po głębszym, kolektywnym rozważeniu tychże, uznano je za nieodpowiednie i niewykonalne w tej sytuacji. Grono nauczycielskie postanowiło, że w tej sprawie postawa nasza nie może być inna i że zdecydowani jesteśmy wypełnić zasadniczy postulat, jaki przed nami stawia nasze państwo ludowe, postulat laickiej szkoły²⁶².

Przykład ze Szkoły Podstawowej w Ryglicach pokazuje, że kierownicy i nauczyciele szkół znajdowali się w niezwykle trudnym położeniu. Z jednej strony byli zmuszeni wypełniać zalecenia władz szkolnych, za których zaniechanie groziły konsekwencje służbowe, z drugiej byli narażeni na reakcje rodziców tradycyjnie przywiązanych do religii katolickiej. Konflikty wokół usuwania ze szkół krzyży i emblematów religijnych pogłębiły trudności w kontaktach nauczycieli i rodziców oraz wprowadziły atmosferę podejrzliwości, co w konsekwencji znacznie utrudniło współpracę uczących ze środowiskiem, szczególnie w szkołach podstawowych zlokalizowanych w miejscowościach wiejskich. Przykładem takich relacji pomię-

²⁶⁰ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 42.

²⁶¹ Regulamin klasyfikowania i promowania uczniów oraz wydawania świadectw w szkołach ogólnokształcących (młodzieżowych). Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 3 grudnia 1958 r. w sprawie regulaminu klasyfikowania i promowania uczniów oraz wydawania świadectw w szkołach ogólnokształcących (młodzieżowych), Dz.Ur. MO 1958 r. nr 13, poz. 208.

²⁶² Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1955–1961), protokół z 11 września 1958 r., b.s. (AS).

dzy szkołą a lokalnym środowiskiem i rodzicami była sytuacja zaistniała w roku szkolnym 1957/1958 w Szywnaludzie. Postawa rodziców dzieci i młodzieży uczęszczających do miejscowej szkoły podstawowej w praktyce uniemożliwiała nauczycielom wdrożenie w pełni zasady świeckości szkoły. Charakterystyki takiego stanu rzeczy dokonali nauczyciele w kronikarskim zapisie:

Środowisko Szywnaldu jest nadal konserwatywne i całkowicie oddane proboszczowi, dlatego szkoła natrafia na duże trudności wychowawcze w szkole. W środowisku prawie co roku odbywają się święcenia nowych księży pochodzących z Szywnaldu. Dlatego działalność kierownika szkoły jest mocno ograniczona w kierunku szerzenia światopoglądu marksistowskiego. Przeciw kierownikowi szkoły odzywają się głosy oburzenia, że śmie na lekcjach i posiedzeniach Komitetu Rodzicielskiego wygłaszać poglądy odnośnie świeckości szkoły i słuszności ustroju socjalistycznego. Grono nauczycielskie stara się unikać tak w kontaktach osobistych ze społeczeństwem, jak również na lekcjach z dziećmi rozmów na tematy laickie w szkole²⁶³.

Wdrażanie zaleceń ogólnika ministra Władysława Bieńkowskiego na terenie szkół monitorowali funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa. W meldunku z 15 września raportowali, że na terenie miasta we wszystkich szkołach emblematy religijne zostały usunięte i nie zaanonsowano do tej chwili żadnych wystąpień²⁶⁴. W szkołach, w których emblematy religijne nie zostały usunięte, dokonali tego pracownicy Wydziału Oświaty. Pozostała tylko jedna placówka – Szkoła Podstawowa w Mikołajowicach, w której emblematy nie zostały usunięte:

W dniu wczorajszym tj. 15 IX 1958 r. ekipa udała się do tej szkoły celem zdjęcia krzyży, jednak zebrana ludność pod szkołą nie dopuściła do wejścia i ekipa zrezygnowała z wykonania zadania, powracając do Tarnowa.

Należy nadmienić, że ekipa udała się bez ochrony funkcjonariuszy MO. W szkole tej zostaną zdjęte emblematy w dniu 16 IX 1958 r. w godzinach rannych, gdzie wraz z ekipą udaje się pluton ZOMO, ponieważ tamtejsza ludność ma stawiać opór, aby nie dopuścić do usunięcia krzyży z sal szkolnych²⁶⁵.

Do zajść doszło także 13 września w Tuchowie, gdzie przed budynkiem szkolnym odbyła się manifestacja, jak również 15 września w Pogórskiej Woli:

Pod szkołą podstawową w Pogórskiej Woli w godzinach rannych dnia 15 IX 1958 r. zebrało się kilkanaście kobiet, usiłując wejść do szkoły i powiesić krzyże. Na miejsce udał się pluton ZOMO, który rozpędził zebrane kobiety, zatrzymując najbardziej agresywnych 6 kobiet, które zostały skierowane do Kolegium Orzekającego przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie.

²⁶³ Kronika szkoły w Szywnaludzie (1914–1987), b.s. (AS).

²⁶⁴ Meldunek specjalny do Zastępcy Komendanta Komendy Wojewódzkiej MO Służby Bezpieczeństwa w Krakowie z dnia 15 września 1958 r. Dotyczy realizacji zarządzenia Ministra Oświaty nr 26, s. 1 (Archiwum IPN w Krakowie sygn. IPN Kr 028/2, t. 4, k. 79).

²⁶⁵ Tamże. Zob. też: J. Malec, *Przemiany w stosunkach społecznych i kulturalnych...*, s. 563.

Po aresztowaniu i rozpędzeniu ludzi pod omawianą szkołą, po pewnym czasie przyszło około 4 kobiet o nieustalonych nazwiskach i powiesiły krzyże na ganku szkolnym nie wchodząc do budynku²⁶⁶.

Dążenia do ateizacji szkół wsparło powstałe w 1957 r. w Warszawie Towarzystwo Szkoły Świeckiej²⁶⁷. Jego głównym zadaniem było upowszechnianie w społeczeństwie założeń pedagogiki socjalistycznej, zwłaszcza w zakresie wychowania moralnego. Cele statutowe, jakie postawiło przed sobą, były następujące:

- a) krzewienie idei wychowania świeckiego, oddziaływanie na dorosłych i wychowanie młodzieży w duchu zgodnego współżycia i tolerancji;
- b) udzielenie pomocy nauczycielom oraz rodzicom w kierunku zapewnienia realizacji wychowania świeckiego w szkołach;
- c) opieka nad dziećmi i młodzieżą oraz zabezpieczenie swobody nauczania i wychowania świeckiego;
- d) pomoc w pracy istniejącym i nowo organizowanym szkołom bez nauczania religii oraz innym placówkom wychowania świeckiego²⁶⁸.

Realizując powyższe cele, TSS dążyło do wdrażania własnego ideału wychowawczego, który został przez nie sprecyzowany jako:

młodzieniec lub dziewczyna myślący samodzielnie i krytycznie, postępujący według swoich zasad i szanujący zasady cudze, odpowiedzialny za swoje postępowanie i aktywnie uczestniczący w przekształcaniu świata²⁶⁹.

Taki ideał według działaczy towarzystwa można było osiągnąć tylko „poprzez wychowanie młodzieży w duchu etyki niezależnej, w szkole całkowicie świeckiej”²⁷⁰. TSS za najlepsze rozwiązanie kwestii edukacji religijnej w szkołach uznało prze-

²⁶⁶ Meldunek specjalny do Zastępcy Komendanta Komendy Wojewódzkiej MO Służby Bezpieczeństwa w Krakowie z dnia 15 września 1958 r. Dotyczy realizacji zarządzenia Ministra Oświaty nr 26, s. 1–2 (Archiwum IPN w Krakowie sygn. IPN Kr 028/2, t. 4, k. 79–80).

²⁶⁷ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 206; też, *Rok 1956 – powrót religii do szkół*, „Studia Podlaskie” 1996, t. 6, s. 213; R. Grzybowski, „Usuwanie religii ze szkoły, a Boga z serc młodzieży”. *Laicyzacja szkoły polskiej w latach 1957–1969 w świetle założeń programowych ówczesnego ruchu laickiego* [w:] *Polskie dziedzictwo edukacyjne od XVI do XX wieku – ciągłość i zmiana. Zbiór studiów i rozpraw ofiarowanych Profesorowi Lechowi Mokrzańskiemu z okazji Jubileuszu 80 urodzin*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, M. Brodnicki, T. Maliszewski, Toruń 2015, s. 535; A. Kołakowski, *Początki działalności Towarzystwa Szkoły Świeckiej w województwie gdańskim* [w:] *Dziedzictwo edukacyjne XIX i XX wieku w perspektywie badawczej. Studia historyczno-oświatowe dedykowane Profesorowi Romualdowi Grzybowskiemu z okazji 70. urodzin*, red. P. Śpica, Toruń 2023, s. 488; B. Wójcik, „Być pomocnikiem partii”. *Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej w służbie PZPR i ideologii marksistowsko-leninowskiej (1969–1990)*, Rzeszów–Warszawa, 2023, s. 44.

²⁶⁸ Towarzystwo Szkoły Świeckiej. *Statut, deklaracja ideowa, apel do społeczeństwa, list do nauczycieli*, Warszawa 1958, s. 9–10.

²⁶⁹ Tamże, s. 35.

²⁷⁰ Tamże.

niesienie jej do wyodrębnionych punktów katechetycznych, tak jak miło to już miejsce w szkołach bez nauczania religii.

Towarzystwo zrzeszało przedstawicieli różnych środowisk pragnących mieć wpływ na wychowanie dzieci i młodzieży, realizując je na gruncie nauczania i wychowania świeckiego. W praktyce działania TSŚ obejmowały: tworzenie uniwersytetów i poradni dla rodziców, inicjowanie akcji oświatowych i wychowawczych, wydawanie publikacji²⁷¹, organizowanie seminariów i kursów poświęconych zagadnieniom społecznej kultury i moralności, kształtowanie światopoglądu młodzieży oraz propagowanie świeckich obyczajów.

TSŚ posiadało również swoje struktury w Tarnowie i powiecie tarnowskim. W 1962 r. miejscowemu Zarządowi Powiatowemu TSŚ podlegało 60 kół i siedem grup liczących ogółem 1543 członków²⁷². Zdecydowana większość z nich funkcjonowała na terenie szkół podstawowych. 30 kół i trzy grupy istniały w szkołach miejskich (wszystkich typów), 16 kół i trzy grupy – w szkołach wiejskich. W sumie w szkołach miejskich i wiejskich Tarnowa i powiatu tarnowskiego w 1962 r. działało 46 kół z własnymi zarządami i sześć grup. Przy Zarządzie Powiatowym TSŚ pracę prowadziły trzy sekcje: organizacyjna (pod kierunkiem Eugenii Łaszczewskiej, a później Karola Gierata) – inicjująca powstawanie nowych kół, propagandowa i pedagogiczno-wychowawcza. Te dwie ostatnie uruchamiały przy szkołach uniwersytety dla rodziców oraz organizowały odczyty o tematyce społeczno-politycznej, filozoficzno-estetycznej i religioznawczej. W roku szkolnym 1961/1962 działało pięć uniwersytetów dla rodziców, z czego dwa przy szkołach podstawowych – przy Szkole Podstawowej nr 7 w Tarnowie pod kierunkiem Eugenii Piekarczyk i przy Szkole Podstawowej w Komorowie²⁷³. Pedagogizacja rodziców w formie odczytów i prelekcji prowadzona była przez towarzystwo systematycznie przy szkołach podstawowych nr 3, nr 4 i nr 5 w Tarnowie i przy Szkole Podstawowej w Zalasowej. Powiatowy Zarząd TSŚ dysponował własną dziewięcioosobową grupą prelegentów, wśród których byli: Andrzej Górski, Jan Pilichowski, Danuta Mirowska, Aureliusz Dziunikowski, Stanisław Ropelewski, Mieczysław Boruch i Sta-

²⁷¹ Najważniejszym wydawnictwem TSŚ był periodyk „Wychowanie” służący jako podstawowe narzędzie do indoktrynacji środowiska nauczycieli i rodziców. Zarząd towarzystwa ustanowił również kilka serii wydawniczych, takich jak między innymi: „Biblioteka Postępowego Wychowania”, „Biblioteka Wychowania Moralnego”, czy też „Teki Prelegenta”, w ramach której ukazywały się pozycje służące jako pomoc do pedagogizacji rodziców na zajęciach uniwersytetów TSŚ, R. Grzybowski, *„Usuwanie religii ze szkoły, a Boga z serc młodzieży”. Laicyzacja szkoły polskiej...*, s. 538.

²⁷² Sprawozdanie z działalności Zarządu Powiatowego Towarzystwa Szkoły Świeckiej w Tarnowie według stanu na dzień 1 listopada 1962 r., s. 1 (Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Tarnowie). W roku szkolnym 1961/1962 koła TSŚ istniały we wszystkich szkołach podstawowych miasta Tarnowa, Kronika Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1969), s. 56 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 2).

²⁷³ Pozostałe funkcjonowały przy Uniwersytecie Ludowym w Wierzchosławicach, przy Liceum Ogólnokształcącym w Tuchowie i Technikum Ekonomicznym w Tarnowie.

niśław Wróbel²⁷⁴. Swoją działalność TSŚ koordynowało z pracami miejscowych struktur Towarzystwa Wiedzy Powszechnej oraz Stowarzyszeniem Ateistów i Wolnomyślicieli, prowadząc z nimi wspólną „akcję propagandowo-odczytową”²⁷⁵.

Koło TSŚ istniało między innymi przy Szkole Podstawowej nr 1 im. K. Hoffmana w Tarnowie. W 1961 r. należało do niego ośmiu nauczycieli. 1 maja 1961 r. zarząd koła i jego członkowie zebrani na wspólnym posiedzeniu wraz z prezydium Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej nr 1 zgłosili do miejscowych władz oświatowych wniosek o wyprowadzenie nauki religii ze szkoły z dniem 1 czerwca. Wniosek został uzasadniony następująco:

Zadaniem szkoły w Polsce Ludowej jest wychowywanie młodzieży w duchu moralności socjalistycznej i w oparciu o naukowy światopogląd. Duchem tym przepełnione są programy nauczania, które należy realizować. Nauczanie religii na terenie szkoły utrudnia wyrabianie u młodzieży i rodziców zasad pełnej tolerancji. Już sam fakt nauczania religii stwarza atmosferę przymusowego nauczania. W szkole naszej pobiera naukę 818 dzieci w czasie trzech zmian. Nauka religii podawana jest poza zajęciami w szkole i trwa do godziny 19:30. Fakt ten utrudnia personelowi gospodarczemu szkoły odpowiedniego utrzymania jej w warunkach sanitarno-higienicznych i przygotowania sal i korytarzy do zajęć w następnym dniu. Młodzież przychodząca na naukę religii jest mało zdyscyplinowana i często dochodzi do niszczenia mienia społecznego. Są wypadki, że młodzież zamiast iść na naukę wyprawia na ulicach harce. Należy młodzieży stworzyć warunki pełnego realizowania światopoglądu naukowego, a nauka religii stwarza dualizm w pobieraniu wiedzy. Nasze władze Państwowe i Partyjne dążą do stworzenia takiej właśnie platformy przyjmowania wiedzy, jakie wytyczyło VII Plenum KC PZPR²⁷⁶.

W przytoczonej w omawianym wniosku argumentacji członkowie Towarzystwa, aby uzyskać efekt usunięcia lekcji religii ze szkoły, powoływali się na dużą liczbę dzieci w placówce, zbyt późną porę przeprowadzania zajęć z religii i wiążące się z tym utrudnienia dla personelu gospodarczego oraz niezdyscyplinowanie uczniów uczęszczających na naukę religii. Jednak w perspektywie dalszych wydarzeń i wdrożenia postulatu świeckości szkoły w Polsce Ludowej przez nową ustawę oświatową inicjatywa koła TSŚ przy Szkole Podstawowej nr 1 w Tarnowie okazała się zbyteczna.

W lutym 1959 r. zostały zastrzone przepisy dotyczące udziału uczniów w reko-lekcjach wielkanocnych. Władze kościelne miały je organizować jedynie we własnym

²⁷⁴ Sprawozdanie z działalności Zarządu Powiatowego Towarzystwa Szkoły Świeckiej w Tarnowie według stanu na dzień 1 listopada 1962 r., s. 2 (Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Tarnowie).

²⁷⁵ Tamże. Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli zostało założone w 1957 r., a celem jego działalności była między innymi „walka ideologiczna o odrzucenie poglądów irracjonalnych – w szczególności religijnych”, zob. H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 206; zob. szerzej: R. Grzybowski, „Usuwanie religii ze szkoły, a Boga z serc młodzieży”. *Laicyzacja szkoły polskiej...*, s. 528–533.

²⁷⁶ Materiały Towarzystwa Szkoły Świeckiej przy Szkole Podstawowej nr 1 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

zakresie, w czasie ferii wiosennych lub w godzinach wolnych od zajęć szkolnych. Nauczycielom Ministerstwo Oświaty udzieliło kategorycznego zakazu uczestnictwa w rekolekcjach przeprowadzanych wśród powierzonych im młodzieży²⁷⁷.

Pomimo administracyjnego ograniczania edukacji religijnej w szkołach podstawowych przez władze partyjne, ogłaszania niedogodnych uregulowań prawnych oraz prowadzenia działań wymierzonych przeciwko katechetom²⁷⁸ strona rządowa nie mogła uznać, iż osiągnęła w tym zakresie sukces. Dane z grudnia 1959 r. pokazują, że w Polsce w zdecydowanej większości nauczanie religii w szkołach podstawowych było kontynuowane wbrew niesprzyjającym warunkom. W ponad 83% tego rodzaju szkół w kraju odbywały się lekcje religii, więcej takich placówek było na wsi – ponad 84%, natomiast w miastach powyżej 76%²⁷⁹. Faktom próbowali zaprzeczać przedstawiciele partii i rządu. Pierwszy sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka na przedwyborczym zebraniu 18 marca 1961 r. w Warszawie stwierdził, iż nauczanie religii doprowadzało do waśni w szkołach i duża część rodziców była zgodna co do tego, aby nastąpiło wycofanie religii z nauczania w szkole²⁸⁰.

Lata 1958–1961 uznawane są za tzw. drugą ofensywę ideologiczną w oświacie. Jej zasadniczym celem było dokończenie procesu likwidacji wpływów Kościoła katolickiego w szkolnictwie, a tym samym doprowadzenie do ostatecznej ateizacji całego systemu nauczania i wychowania w PRL. Centrum tej operacji stał się Wydział Oświaty i Nauki KC PZPR, którego pracownicy opracowywali na potrzeby partii analizy obejmujące sytuację w szkołach i w społeczeństwie, projektowali posunięcia administracyjne i organizacyjno-prawne dla organów partyjnych i państwowych wymierzone w episkopat, duchowieństwo i rodziców sprzeciwiających się całkowitej laicyzacji szkół²⁸¹.

Dane, które posłużyły do opracowania wykresu 10, pochodzą z pracy ks. Kazimierza Talarka poświęconej nauczaniu religii w diecezji tarnowskiej w latach 1945–1970²⁸². Na ich podstawie ukazano procentowo skalę zjawiska, jakim było usuwanie nauczania religii ze szkół podstawowych, w poszczególnych powiatach na terenie diecezji tarnowskiej w ujęciu porównawczym na początku roku szkol-

²⁷⁷ Okólnik nr 4 z dnia 19 lutego 1959 r. w sprawie rekolekcji, Dz.Urz. MO 1959, nr 2, poz. 25.

²⁷⁸ W roku szkolnym 1957/1958 w szkołach podstawowych w powiecie tarnowskim religii nauczano 55 księży katechetów, Wykaz księży udzielających nauki religii w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1957/58 (ADT sygn. ARz 113); zob. też: K. Talarek, *Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej...*, aneks nr 3, s. 299–301.

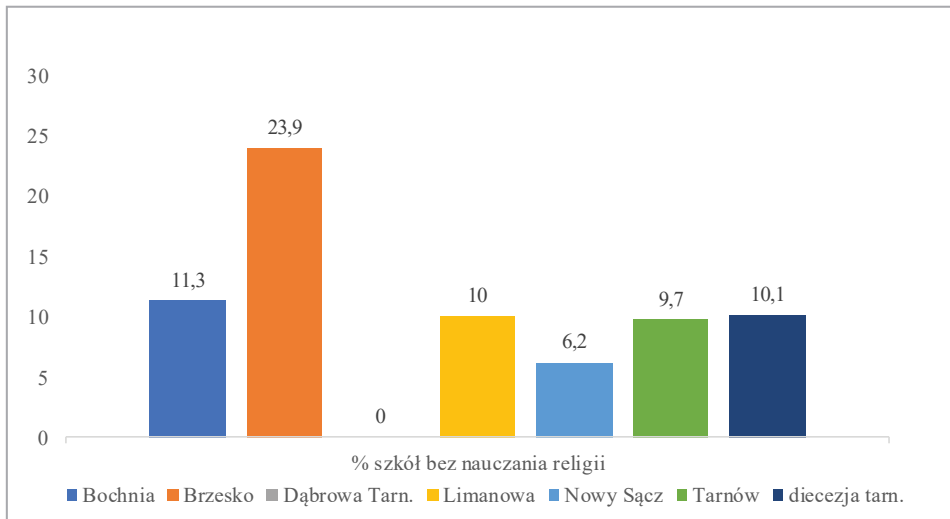
²⁷⁹ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 43. Według danych Komisji Szkolnej Episkopatu z 1959 r. w 20 271 szkołach podstawowych w Polsce (87,6%) nauka religii odbywała się, w 2896 szkołach tego typu (12,4%) – nie odbywała się, Załącznik nr 1 do sprawozdania Komisji Szkolnej Episkopatu z dnia 15 listopada 1959 r. (ADT sygn. ARz 24/2).

²⁸⁰ E. Kryńska, S. Mauersberg, dz. cyt., s. 46.

²⁸¹ R. Grzybowski, *Ku szkole ateizującej. Duchowieństwo, nauczyciele, uczniowie i rodzice...*, s. 84.

²⁸² Zebrane w przywołanym opracowaniu dane dotyczą liczby 651 szkół podstawowych na terenie diecezji tarnowskiej; zob. tamże, s. 181, tab. 13.

nego 1960/1961. Dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa procent ten wynosił 9,7 i był bliski średniej dla całej diecezji (10,1%). Najwięcej szkół podstawowych bez nauczania religii było wówczas w powiecie brzeskim – 23,9%. W powiecie Dąbrowa Tarnowska we wszystkich szkołach tego typu nauczanie religii wciąż było realizowane.

Wykres 10. Procent szkół podstawowych bez nauczania religii w poszczególnych powiatach diecezji tarnowskiej w roku szkolnym 1960/1961

Źródło: Opracowanie na podstawie danych zawartych w: K. Talarek, *Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej w latach 1945–1970. Problemy związane z nauczaniem religii w szkołach i punktach katechetycznych*, Lublin–Rzeszów 2023, s. 181, tab. 13.

Ostateczne rozwiązanie kwestii edukacji religijnej w szkołach przyniosło uchwalenie przez sejm 15 lipca 1961 r. Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania. Doprowadziła ona do całkowitej laicyzacji szkolnictwa w państwie dokonanej nie tylko wbrew zawartym wcześniej porozumieniom z episkopatem, ale przede wszystkim wbrew postawie polskiego społeczeństwa, które, będąc w większości katolickie, pragnęło pozostawienia religii w szkołach. Artykuł 2 ustawy brzmiał:

Szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi. Całość kształtu nauczania i wychowania w tych instytucjach ma charakter świecki²⁸³.

Odtąd, w myśl artykułu 1 omawianej ustawy, szkoły podstawowe miały kształtować tylko „naukowy pogląd na świat” i według komunistycznej władzy nie było

²⁸³ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U. 1961, nr 32, poz. 160.

w ich pracy dydaktyczno-wychowawczej miejsca na światopogląd chrześcijański. Świeckość nauczania i wychowania w szkołach podstawowych została również ugruntowana prawnie w paragrafie 5 opublikowanego cztery lata później Statutu szkoły podstawowej²⁸⁴.

W związku z tymi zmianami nauczanie religii przeniosło się już „na stałe” do punktów katechetycznych funkcjonujących najczęściej przy kościołach, kaplicach lub klasztorach. Niemniej jednak było ono nadal kontrolowane przez władze oświatowe. Podstawę do tego dawała ustawa z 15 lipca 1961 r., która w artykule 39, poz. 2 stanowiła, iż:

Wszelka pozaszkolna działalność oświatowa i wychowawcza oraz inne formy pracy z dziećmi i młodzieżą podlegają nadzorowi Ministra Oświaty, który może ustalać zasady i warunki prowadzenia tej działalności lub pracy²⁸⁵.

Na tym gruncie minister oświaty wydał 19 sierpnia 1961 r. zarządzenie nakazujące prowadzącym punkty katechetyczne rejestrowanie ich w inspektoratach oświaty mających sprawować nadzór nad ich działalnością²⁸⁶.

Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania przerwała ostatecznie związki nauczania religii z publicznym szkolnictwem podstawowym w Polsce Ludowej. Postulat pełnej laickości oświaty został zrealizowany. Od jej wprowadzenia katechizacja dzieci i młodzieży mogła odbywać się wyłącznie w ośrodkach kościelnych. Trafnym komentarzem do tej sytuacji był zapis zamieszczony na inaugurację roku 1961/1962 w kronice Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie:

Po raz pierwszy w dziejach naszej Ojczyzny rozpoczynamy rok szkolny w szkołach świeckich. Na terenie całego miasta nauka religii ze szkoły przeniesiona została na teren kościelny. (...) Władze szkolne nie zabraniają uczęszczać do szkoły na naukę religii katolickiej, ale ponieważ szkoła ma wychowywać młodzież w duchu ideologii socjalistycznej, więc hasło: „nauczyciel w szkole, a ksiądz w kościele” zostało tu zastosowane²⁸⁷.

Reperkusje związane z ograniczaniem wpływów Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim przez partię komunistyczną były udziałem środowisk szkolnych także po wprowadzeniu Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania. Jednym z ich przejawów była rywalizacja państwowych obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego i kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski. Echem w przestrzeni szkół odbiła się też peregrynacja pustych ram kopii obrazu Matki Boskiej Częstochow-

²⁸⁴ Statut szkoły podstawowej. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 25 września 1965 r., Dz.Urz. MO 1965, nr 13, poz. 145.

²⁸⁵ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju..., Dz.U 1961, nr 32, poz. 160.

²⁸⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 19 sierpnia 1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych, Dz.Urz. MO 1961, nr 10, poz. 20.

²⁸⁷ Kronika Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1969), s. 55 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 2).

skiej wraz ze świecą i ewangeliażem. Miały one trafić do każdej parafii w atmosferze święta i głębokiego przeżycia religijnego. W diecezji tarnowskiej peregrynacja rozpoczęła się w grudniu 1968 r. W przygotowania angażowało się duchowieństwo, ale i wierni świeccy. Wydarzenie to było powszechną manifestacją przywiązania narodu polskiego do Kościoła i tradycji katolickiej. Obok Wielkiej Nowenny nawiedzenie parafii polskich przez kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej było drugą inicjatywą prymasa Stefana Wyszyńskiego związaną z obchodami Jubileuszu Tysiąclecia Chrztu Polski. Oba te przedsięwzięcia religijne stały w głębokiej sprzeczności z konsekwentnie wdrażaną przez władzę komunistyczną ideą pełnej laicyzacji społeczeństwa²⁸⁸. W kontrze do wydarzeń związanych z peregrynacją odbywających się w poszczególnych parafiach ustawieni zostali nauczyciele i środowiska szkolne. Władzom oświatowym szczególnie zależało, aby agitacja akcji peregrynacji nie odbywała się na terenach szkolnych, z udziałem społeczności nauczycielskich i uczniowskich.

Przykład takiej postawy uczących z terenu powiatu tarnowskiego wobec odbywającej się w diecezji peregrynacji ukazuje zapis w protokole konferencji rady pedagogicznej nauczycieli z Ryglisz z października 1969 r. W trakcie obrad kierownik szkoły Kazimierz Sikora podkreślił, iż akcja peregrynacji:

ma na celu nie tyle działalność religijną, co antypaństwową i antysocjalistyczną. Kler stoi na konserwatywnych pozycjach i nie może pogodzić się z faktem, iż został odsunięty od steru władzy państwa. Celem zaostrenia stosunków w państwie dokonuje on podziału na wierzących i niewierzących, wskazując brak tolerancji²⁸⁹.

Kierownik szkoły podkreślił, iż bezpośredni lub pośredni udział nauczycieli w uroczystościach peregrynacji nie będzie tolerowany przez władzę szkolną. Wystąpił też z wnioskiem i apelem o zachowanie odpowiedniej postawy godnej członka partii i nauczyciela PRL oraz zwrócenie bacznej uwagi na działalność organizacji uczniowskich i postawę młodzieży w tym okresie. Kierownik podał także wytyczne Wydziału Oświaty mające zapobiec „antypaństwowej działalności kleru”:

1. Należy zawiesić współpracę z organizacjami środowiska celem ograniczenia politycznych wpływów peregrynacji.
2. Zabezpieczyć obiekt szkoły i przedszkola przed ewentualną dekoracją (budynku, ogrodu, drogi).
3. Zabezpieczyć mieszkania nauczycieli przed dekoracją.
4. Przeciwdziałać ewentualnemu zorganizowanemu udziałowi w peregrynacji młodzieży szkolnej.
5. Zabezpieczyć, by członkowie komitetu rodzicielskiego nie włączyli się aktywnie do uroczystości peregrynacji.

²⁸⁸ R. Grzybowski, *Elementy taktyki władz komunistycznych...*, s. 429.

²⁸⁹ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Rygliszach (1968–1969), protokół z 26 października 1969 r., b.s. (AS).

Rada pedagogiczna uchwaliła w związku z peregrynacją następujące wnioski do realizacji:

1. Zwrócić szczególną uwagę na frekwencję młodzieży w szkole w dniu 16 i 17 października 1969 r. (w dniach peregrynacji).
2. Przypomnieć młodzieży o wypełnieniu obowiązku szkolnego, wyciągnąć konsekwencje w stosunku do tych dzieci, które opuszczają lekcje w tych dniach.
3. Przeprowadzić zebranie z komitetem rodzicielskim 9 października, na którym będzie poruszona sprawa peregrynacji.
4. Z harcerzami szczególnie dokładnie przeanalizować odrębność szkoły i podkreślić jej ideowo-polityczną postawę²⁹⁰.

Powyższy przykład unaocznia, iż w szkołach podstawowych, w myśl zaleceń władz partyjnych i oświatowych, nauczyciele oraz kierownicy szkół występowali przeciwko upowszechnianiu idei peregrynacji kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Uczący mieli zniechęcać uczniów do udziału w uroczystościach religijnych, przeciwstawiać nauce Kościoła lansowany w programach nauczania i wychowania naukowy pogląd na świat, a także ograniczać wpływy duchowieństwa na dzieci i młodzież szkolną. Przywołane reperkusje związane z realizowaną przez Kościół katolicki peregrynacją ukazują także, iż pomimo całkowitej ateizacji procesu kształcenia i wychowania w szkołach podstawowych nie udało się partii komunistycznej w pełni zlaicyzować społeczności szkolnych, przede wszystkim uczniów i rodziców, a tym samym osiągnąć dalekosiężnego, strategicznego celu, jakim było wyeliminowanie przejawów religijności oraz wpływów Kościoła na społeczeństwo polskie, a tym samym dokonania przebudowy jego struktury światopoglądowej na podstawie lansowanych powszechnie ideałów marksizmu-leninizmu.

²⁹⁰ Tamże.

Rozdział VI

Praca bibliotek szkolnych i rozwój czytelnictwa

Dobrze zorganizowana i posiadająca bogaty księgozbiór biblioteka szkolna była ważnym elementem pracy dydaktyczno-wychowawczej każdej szkoły podstawowej. Przyczyniała się nie tylko do poszerzania u uczniów uzyskanych podczas lekcji wiadomości, ale i do rozwijania ich zainteresowań. Działania bibliotek szkolnych przygotowywały i wdrażały dzieci i młodzież do uczestnictwa w szeroko rozumianej kulturze. Czytelnictwo, czyli obcowanie z lekturą, oddziaływało na ich rozwój psychiczny oraz kształtowało charaktery¹. W środowiskach wiejskich to właśnie biblioteki szkolne były dla wielu uczniów okazją do pierwszego kontaktu z książką oraz szansą na wyrobienie nawyków czytelniczych i zdobycie dodatkowego zasobu wiedzy. Z kolei dla nauczycieli pełniły one rolę szkolnych ośrodków wspierających proces samokształcenia oraz doskonalenia zawodowego.

Helena Radlińska, zasłużona dla rozwoju bibliotek szkolnych w Polsce, w pracy pt. *Książka wśród ludzi* przedstawiła ich rolę jako misję, pisząc, iż:

Biblioteka szkolna ma dostarczać uczniowi narzędzi pracy umysłowej, ułatwiać szukanie odpowiedzi na pytania, które stają przed nim w związku z uczeniem się i dojrzewaniem, wprowadzać w sposoby zdobywania wiedzy w szkole².

Z kolei Emilia Białkowska wskazała na dwie związane z nimi zasadnicze funkcje:

jedną – usługową w stosunku do procesu dydaktyczno-wychowawczego, drugą – właściwą jej specyficznnej formie oddziaływania kulturalnego i wychowawczego przy pomocy książki³.

Zatem pierwsza z nich wyznaczała bibliotekom zadania o charakterze organizacyjnym, decydujące o kształcie bibliotek jako o warsztacie pracy ucznia i na-

¹ W. Derejczyk, *Czytelnicy bibliotek szkolnych* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 1, red. F. Popławski, Warszawa 1966, s. 65–69.

² H. Radlińska, *Książka wśród ludzi*, Warszawa 2022, s. 144–145.

³ E. Białkowska, *Praca pedagogiczna z czytelnikami w bibliotece szkolnej*, Warszawa 1964, s. 11.

uczyciela, zaś druga wiązała się z zadaniami pedagogicznymi, dzięki którym oddziaływały one na kulturę czytelniczą ich użytkowników⁴.

W okresie międzywojennym w szkołach powszechnych Tarnowa i powiatu tarnowskiego pomimo trudności wzrastała liczba bibliotek szkolnych. Stan liczebny znajdujących się w nich książek i czasopism również ulegał zwiększeniu⁵. Ten powolny, jednakże pozytywny trend przerwały działania wojenne oraz polityka okupanta niemieckiego w stosunku do polskiego szkolnictwa. Część księgozbiorów została zniszczona bezpośrednio w trakcie walk, część zniszczył okupant w ramach eliminacji polskiej kultury⁶. Spowodowało to, że w momencie zakończenia wojny szkoły dysponowały nielicznymi książkami i podręcznikami bądź ich w ogóle nie posiadały. 34 szkoły powiatu tarnowskiego nie dysponowały żadnymi książkami. Były to szkoły w: Bobrownikach Wielkich, Ilkowicach, Bistuszowej, Kowalowej, Burzynie, Joninach, Kobierzynie, Lisiej Górze, Skrzyszowie, Świnogórze, Zborowicach, Ostruszy, Pławnej, Jodłowiec Wałkach, Łętowicach, Mikołajowicach, Bogumiłowicach, Krzyżu, Mesznie Szlacheckiej, Świebodzinie, Koszycach Wielkich, Radłowie, Bruśniku, Żukowicach Nowych, Tarnowcu, Siedliskach, Pogórskiej Woli, Zgłobicach, Wierzchosławicach, Jastrzątce Nowej, Janowicach, Szynwałdzie i Gromniku⁷. W pozostałych szkołach liczba książek wahała się od kilku do kilkuset. W Szkole Podstawowej w Klikowej w 1946 r. bardzo skromne wyposażenie biblioteki uzupełnione zostało o pięć egzemplarzy *W pustyni i w puszczy* otrzymanych od inspektora szkolnego i po jednym egzemplarzu *Pana Tadeusza* i *Placówki*, które zostały zakupione ze składek uczniów⁸.

Po zakończeniu wojny trudna sytuacja nie dotyczyła wyłącznie bibliotek szkolnych. W Okręgu Szkolnym Krakowskim inspektorzy szkolni byli zaangażowani w odtwarzanie sieci bibliotek powszechnych, powiatowych i gminnych. Początkowo nie spotkali się jednak ze zrozumieniem ze strony samorządów, które nie wyrażały aprobaty dla przejmowania księgozbiorów, co spowodowało rozproszanie wielu z nich. W kolejnych latach były problemy z przekazywaniem odpo-

⁴ R. Miszczuk, *Funkcje i zadania dydaktyczne bibliotekarza szkolnego w teorii i praktyce oświaty polskiej* [w:] *Kształcenie bibliotekarzy polskich*, red. J. Jarowiecki, Kraków 1993, s. 72.

⁵ E. Juśko, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1945*, Lublin 2003, s. 326.

⁶ Z ogólnej liczby 7 560 000 tomów, jakie pozostawały w dyspozycji przedwojennych bibliotek szkolnych w Polsce, ocalało jedynie około 15%, E. Białkowska, *Księgozbiory bibliotek szkolnych w Polsce Ludowej* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 1..., s. 44. Por. H. Langner, *Rozwój bibliotek szkolnych w Polsce w latach 1945–1980* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945–1989)*, t. 3, red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tułać, Katowice 2013, s. 328; D. Grabowska, *Ewolucja zadań nauczycieli bibliotekarzy w dydaktyce szkolnej*, „Studia o Książce i Informacji” 2018, t. 37, s. 94.

⁷ C. Sterkowicz, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim w latach 1939–1945*, Tarnów 2001, s. 152; A. Woźniak, *Historia Szkoły Podstawowej w Tarnowcu* [w:] *Tarnowiec wczoraj, dziś i jutro. Zarys monograficzny*, red. P. Pawlina, Tarnów 2013, s. 94.

⁸ R. Gomoła, *Szkoła Podstawowa nr 10 im. Romana „Sybiraka” Sanguszkii, Tarnów-Klikowa 1998*, s. 47.

wiednich subwencji na utrzymywanie sieci bibliotek publicznych, np. we wrześniu 1947 r. kurator Okręgu Szkolnego Krakowskiego Stefan Białas skarżył się, iż Tarnów nie mógł się zdecydować na przejęcie 100 tys. tomów i przeznaczył zbyt małe dotacje na bibliotekę⁹.

19 stycznia 1946 r. ministerstwo wydało okólnik w sprawie bibliotek szkolnych, podkreślając w nim, że w całokształcie zagadnień dydaktyczno-wychowawczych szkoła biblioteka zajmuje ważne miejsce, a ze względu na brak podręczników i problemy kadrowe stanowi jedyne wartościowe źródło zaopatrywania w książki zarówno ucznia, jak i nauczyciela¹⁰. Okólnik omawiał przede wszystkim kwestie opieki i nadzoru nad bibliotekami szkolnymi. Na szczęblu centralnym, w Wydziale Bibliotek Ministerstwa Oświaty, utworzono referat bibliotek szkolnych, zaś w terenie zadania z tego zakresu mieli wypełniać wizytatorzy kuratorzy i ni oraz okręgowi.

Wytyczne do pracy bibliotek szkolnych publikowały także władze kuratorskie. 23 stycznia 1946 r. p.o. kurator Okręgu Szkolnego Krakowskiego, Włodzimierz Gałęcki, wydał okólnik mający na celu uporządkowanie sprawy ich organizacji¹¹. Oprócz tych kwestii kurator zwrócił też uwagę na gromadzenie i kompletowanie księgozbiorów, stwierdzając, że przy tych czynnościach należy położyć nacisk na nabywanie książek związanych z nauczaniem oraz lekturą obowiązującą i pomocniczą, a dopiero w dalszej kolejności zaspakając potrzeby czytelnictwa ogólnego.

Kolejne podstawy prawne dotyczące funkcjonowania bibliotek wprowadziła Rada Ministrów 17 kwietnia 1946 r. w Dekrecie o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi. Regulował on przede wszystkim zagadnienia nadzoru nad bibliotekami ze strony Ministerstwa Oświaty oraz problem sieci bibliotek publicznych, do której włączono również księgozbiory szkolne¹².

Dla szkolnictwa powszechnego istotne znaczenie miało zarządzenie ministra oświaty z 20 sierpnia 1947 r. w sprawie organizacji i prowadzenia bibliotek w szkołach tego szczebla¹³. Rolą szkół powszechnych w tym aspekcie było przede wszyst-

⁹ Stan oświaty w Okręgu Szkolnym Krakowskim. Przemówienie Kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego Dra Stefana Białasa, wygłoszone w dniu 1 września 1947 r. na Zjeździe Oświatowym Przewodniczących Powiatowych Rad Narodowych i Miejskich Rad Narodowych Miast Wydzielonych oraz Przewodniczących Komisji Oświatowych PRN i MRN, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1947, nr 7 (część nieurzędowa), s. 42.

¹⁰ Okólnik nr 7 z dnia 19 stycznia 1946 r. w sprawie bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1946, nr 1, poz. 20.

¹¹ Okólnik nr 4 z dnia 23 stycznia 1946 r. w sprawie ujednolajnienia organizacji bibliotek szkolnych, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1946, nr 1, poz. 30. Zob. też: Wskazówki dotyczące przeinwentaryzowania bibliotek szkolnych, Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1947, nr 8, poz. 125.

¹² Dekret z dnia 17 kwietnia 1946 r. o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi, Dz.Urz. MO 1946, nr 6, poz. 159; H. Langner, *Rozwój bibliotek szkolnych w Polsce...*, s. 330.

¹³ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 20 sierpnia 1947 r. w sprawie organizacji i prowadzenia bibliotek szkół powszechnych, Dz.Urz. MO 1947, nr 9, poz. 227.

kim przygotowanie uczniów do korzystania z dóbr kulturalnych zawartych w księgozbiorach szkolnych i pozaszkolnych. Biblioteka w szkole tego typu miała składać się z dwóch zasadniczych działów: biblioteki nauczycielskiej zawierającej pozycje pedagogiczne i zbiór czasopism oraz biblioteki uczniowskiej podzielonej na wypożyczalnię i bibliotekę podręczną do czytania na miejscu wraz z czytelnią czasopism.

W załączonej do wspomnianego zarządzenia instrukcji określono zadania biblioteki szkolnej, którymi były: budzenie u uczniów potrzeby czytania dobrej książki i wyrabiania nawyków zwracania się do niej w rozmaitych okolicznościach; budzenie, zaspokajanie i pogłębianie zainteresowań uczniów; uzupełnianie i utrwalanie posiadanych przez uczniów wiadomości oraz umiejętności praktycznych i zawodowych, w szczególności zaś materiału lekcyjnego¹⁴. Dzięki pracy biblioteki uczniowie mieli poznawać książki różnych rodzajów i otrzymywać wskazówki co do korzystania z nich, nauczyć się samodzielnych poszukiwań potrzebnych książek poprzez korzystanie z katalogów, bibliografii i wydawnictw informacyjnych oraz przyzwyczaić się do właściwego czytania, a także zapoznać z bibliotekami pozaszkolnymi.

Opiekę nad biblioteką szkolną sprawowali w różnym wymiarze: kierownik szkoły, bibliotekarz, uczniowie szkoły, nauczyciele, a pośrednio też rodzice. Na zadania bibliotekarza składały się obowiązki dydaktyczno-wychowawcze i praca bibliotekarska. W tym pierwszym obszarze miał on przede wszystkim: dbać o sprzyjającą atmosferę dla czytelnictwa uczniów; organizować czytelnictwo dzieci i młodzieży poprzez wykorzystanie księgozbioru szkolnego i działalności biblioteki w pracy wychowawczej szkoły i nauce poszczególnych przedmiotów; współpracować z całym gronem nauczycielskim, w szczególności zaś z polonistą, w zakresie przygotowania uczniów do samodzielnego wyboru potrzebnych książek i właściwego czytania; propagować książki, zwracając uwagę uczniów na najbardziej wartościowe pozycje, zachęcić do czytania jak największą liczbę dzieci i młodzieży. W instrukcji podkreślono, że ogólne wiadomości o książce i piśmiennictwie uczniowie powinni przyswoić już na szczeblu niższym – w klasach od II do V. W zespołach starszych należało praktycznie utralać i pogłębiać te informacje poprzez zapoznawanie z zasadami pracy umysłowej. Bibliotekom zalecano posługiwanie się pogładowymi metodami pracy w postaci organizacji wycieczek obrazujących proces powstawania książki, skompletowania pracowni księgoznawczej, realizowanie w bibliotece nie tylko ćwiczeń i lekcji bibliotecznych, ale i innych lekcji szkolnych z wykorzystaniem metod pracy twórczej.

Oprócz form i metod pracy wynikających z programu języka polskiego bibliotekarz winien korzystać z pozaszkolnych doświadczeń w zakresie czytelnictwa dzieci i dorosłych, a następnie dostosowywać je do potrzeb oddziaływań szkol-

¹⁴ Instrukcja o organizacji i prowadzeniu bibliotek szkół powszechnych. Załącznik do zarządzenia z dnia 20 sierpnia 1947 r., Dz.Urz. MO 1947, nr 9, poz. 227.

nych. Wskazane były zarówno formy żywego słowa, jak i formy graficzne, praca zespołowa i samokształceniowa. W instrukcji wymienione zostały następujące formy: głośne czytanie całości lub najpiękniejszych urywków dzieł; godziny opowiadań; konkursy: pięknego czytania, recytacji, opowiadania, czytania z podziałem na role, konkursy na wyszukiwanie urywka na dany temat, dobieranie tytułu do ilustracji, ilustracji do treści, odgadywanie autora i tytułu dzieła na podstawie fragmentu książki, oznaczanie na mapie drogi odbytej przez bohatera książki i odwrotnie – autora i tytułu na podstawie oznaczonej na mapie drogi; katalogi ściennie tematyczne poświęcone twórczości poszczególnych autorów, wybitnych ludzi; inscenizacje urywków książek, sądy inscenizowane nad bohaterami utworów, żywe gazetki, wieczory autorskie, dyskusyjne; konkursy dobrego czytania, wystawy książek, referaty itp.¹⁵ Bibliotekarze szkolni z początkiem roku szkolnego powinni przedkładać radom pedagogicznym i kierownikom plan pracy biblioteki do omówienia i zatwierdzenia.

Nauczyciele mieli między innymi wykazywać się znajomością księgozbioru szkolnego, wykorzystywać go w swojej pracy i rozwoju czytelnictwa, zgłaszać wnioski dotyczące jego powiększenia, podawać uczniom dostępną do poszerzenia wiadomości literaturę oraz informować bibliotekarza o tematach i zagadnieniach przewidywanych do omówienia w związku z nauczaniem i wychowaniem oraz pomagać mu przy zestawianiu potrzebnej literatury. W instrukcji wyznaczone zostały także zadania pomocnicze względem biblioteki dla uczniów, a także kwestia współpracy z rodzicami, wobec których należało prowadzić edukację związaną z książką i czytelnictwem w postaci pogadanek w kołach rodzicielskich.

Zarządzenie regulowało także problem bazy materialnej biblioteki, finansów, doboru książek¹⁶, opracowywania księgozbioru oraz jego udostępniania, kontrolowania i przygotowywania sprawozdań. Do biblioteki szkolnej można było włączać tylko książki odpowiadające jej zadaniom i dostosowane do poziomu oraz zainteresowań czytelników środowiska szkolnego.

Sześć lat później ukazały się obszerne wytyczne do pracy bibliotek szkolnych aktualizujące dotychczasowe przepisy w tym obszarze¹⁷. W zadaniach ogólnych biblioteki wprowadzono zapis, iż ma ona:

pomóc szkole w przygotowaniu młodzieży do aktywnego udziału w budownictwie społeczeństwa socjalistycznego, w wychowaniu jej w głębokim patriotyzmie i inter-

¹⁵ Tamże.

¹⁶ W literaturze przedmiotu wyszczególnione zostały następujące kryteria doboru książek i kompletowania księgozbioru szkolnego: 1 – kryteria dydaktyczno-wychowawcze, 2 – kryteria psychologiczno-rozwojowe, 3 – kryteria wartości artystyczno-literackiej, 4 – kryterium wartości zewnętrznej książki, E. Białkowska, *Gromadzenie księgozbioru w bibliotece szkolnej*, Warszawa 1959, s. 9–18.

¹⁷ Wytyczne do pracy bibliotek szkolnych. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 1 września 1953 r., Dz.Urz. MO 1953, nr 12, poz. 98.

nacjonalizmie, w moralności socjalistycznej, młodzieży władającej zasobem wiedzy opartej o podstawy naukowe, młodzieży kulturalnej, przygotowanej do pokonywania trudności¹⁸.

Instrukcja z 1947 r. miała bardziej obiektywny, techniczny charakter. Nowe wytyczne opracowane zostały w korelacji z trwającą w oświacie ofensywą ideologiczną, a biblioteki szkolne w tym procesie odgrywały istotną rolę. Rozszerzając spektrum obowiązków bibliotekarzy, uczyniono ich odpowiedzialnymi za „propagandę” książek, biblioteki i czytelnictwa w społeczności uczniowskiej. Zalecono im także tworzenie „kół przyjaciół książki”, których celem było między innymi prowadzenie zespołowej pracy z książką oraz pomoc w upowszechnianiu czytelnictwa na forum szkoły i poszczególnych klas. Koła te miały działać na zasadach ustalonych dla kółek zainteresowań i przedmiotowych w wytycznych organizacyjnych z 1950 i 1952 r.¹⁹

Problemy finansowe, a także dążenie władz politycznych do przebudowy zasobów księgozbiorów bibliotek w szkołach, miały wpływ na wdrożenie idei centralnych zakupów²⁰. Była to zasadnicza forma zaopatrywania bibliotek szkół podstawowych w książki, realizowana do 1960 r.²¹ Po zniesieniu centralnych zakupów szkołom przydzielana była subwencja w wysokości 16 zł rocznie na jednego ucznia. Plany zakupów opracowywane w szkołach mogły uwzględniać wyłącznie pozycje zaaprobowane przez Ministerstwo Oświaty²².

1 kwietnia 1948 r. wydany został komunikat w sprawie zaopatrzenia szkół powszechnych w książki do lektury²³. Centralnie zakupionych zostało jedenaście tytułów z zakresu lektury dodatkowej: A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz* (kl. VIII), S. Żeromski, *Szybyłowe prace* (kl. VIII) i *Siłaczka* (kl. VIII), M. Konopnicka, *Mendel Gdański* (kl. VIII) i *Poezje* (kl. VI); z zakresu lektury uzupełniającej: H. Górska, *Nad Czarną Wodą*, (kl. VIII) i *Chłopcy z ulic miasta* (kl. VI), M. Konopnicka, *Dym* (kl. VIII), Z. Żurawska, *Pójdziemy w świat* (kl. VI), W. Katajew, *Samotny biały żagiel* (kl. VI), J. Grabowski, *Finek* (kl. IV).

Ponowny wykaz lektur i książek zatwierdzonych do bibliotek szkolnych Ministerstwo Oświaty wydało 15 października 1949 r.²⁴ Pojawiają się w nim nazwi-

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Źródłami wpływu książek do bibliotek szkół podstawowych były: zakupy, przydziały, dary i zwroty za pozycje zagubione. Zob. E. Białkowska, *Gromadzenie księgozbioru w bibliotece...*, s. 24.

²¹ Początkowo centralne zaopatrywanie bibliotek szkolnych odbywało się za pośrednictwem władz terenowych i wojewódzkich ekspozytur Domu Książki. Od 1954 r. książki były wysyłane bezpośrednio do szkół na podstawie planowej współpracy z instytucjami i wydawnictwami. Zob. E. Białkowska, *Księgozbiory bibliotek szkolnych w Polsce Ludowej...*, s. 45.

²² L. Kunczewska, *Biblioteki szkolne*, „Przegląd Biblioteczny” 1961, t. 29, z. 1, s. 51.

²³ Komunikat w sprawie zaopatrzenia szkół powszechnych w książki do lektury, Dz.Urz. MO 1948, nr 4, poz. 76.

²⁴ Komunikat w sprawie wykazu lektur i książek zatwierdzonych do bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1949, nr 3, poz. 41.

ska m.in. takich autorów, jak: W. Wasilewska (*Płomień na bagnach, W pierwotnej puszczy*), K. Simonow (*Dni i noce*), C. Bobińska (*O prostym człowieku z ZSRR*), I. Erenburg (*Wróciłem z USA*), A. Fadiejew (*Młoda Gwardia*), A. Wołkow (*Samotny w walce*). Za książki konieczne²⁵ w bibliotekach szkolnych uznano dzieła W. Lenina i J. Stalina²⁶. Zaostrzająca się walka polityczna o kształt ustroju państwa polskiego uwidaczniała się więc również w ideologizacji dzieci i młodzieży poprzez wprowadzanie do obiegu stosownych lektur i książek. Problem ten można także zauważyć w wykazach zalecanych czasopism. W bibliotekach dozwolone były czasopisma: „Iskierka”, „Płomyczek”, „Płomyk”, „Płomień”, „Wolni Ludzie”, a pożądane: „Młody Związkowiec”, „Wolne Narody”²⁷. Szkołom polecono też prenumerowanie czasopisma „Nowa Szkoła”, na łamach którego publikowane były artykuły dotyczące socjalistycznego wychowania i radzieckiej pedagogiki²⁸. Każda szkoła otrzymywała jeden egzemplarz, a po skompletowaniu rocznika należało go oprawić i włączyć do biblioteki szkolnej.

Ministerstwo Oświaty zwróciło również uwagę na otrzymywane przez biblioteki dary książkowe. Mogły one być wcielane do księgozbiorów, ale tylko po uzy-

²⁵ Reaktywowane w 1948 r. Komisje Oceny Wydawnictw do użytku szkolnego przedkładały pozycje do zatwierdzenia Ministerstwu Oświaty. Książki najwyższej wartości otrzymywały notę „koniecznych”, wysokiej wartości – „pożądanych”, niepełnej wartości – „dopuszczonych” bądź „dozwolonych”. W późniejszych latach poprzestawano na udzielaniu ogólnej aprobaty dla książek zatwierdzanych do bibliotek szkolnych, E. Białkowska, *Gromadzenie księgozbioru w bibliotece...*, s. 9–10.

²⁶ Komunikat w sprawie zaopatrzenia szkół podstawowych w książki dla bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1949, nr 4, poz. 71; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1949, nr 7, poz. 133; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1949, nr 13, poz. 229; Komunikat w sprawie zaopatrzenia w książki bibliotek szkół podstawowych, Dz.Urz. MO 1949, nr 16, poz. 278; Komunikat w sprawie wykazu podręczników i wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1949, nr 16, poz. 280; Komunikat w sprawie zaopatrzenia szkół podstawowych w książki dla bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1950, nr 1, poz. 20; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1950, nr 3, poz. 57. Zob. też: Komunikat w sprawie zaopatrzenia szkół podstawowych w książki do bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1950, nr 6, poz. 97; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1950, nr 8, poz. 123; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1950, nr 14, poz. 186; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1950, nr 20, poz. 274. Analizę lektur dla szkół podstawowych w okresie PRL-u znaleźć można w opracowaniu: K. Jędrych, *Lektury dla szkoły podstawowej z lat 1949–1989* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży*, t. 4, red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuż, Katowice 2014, s. 205–224.

²⁷ Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism dziecięcych i młodzieżowych, Dz.Urz. MO 1951, nr 3, poz. 29.

²⁸ Komunikat w sprawie prenumeraty „Nowej Szkoły”, Dz.Urz. MO 1949, nr 3, poz. 38. Ministerstwo Oświaty zalecało również prenumeratę czasopisma „Szkoła i Dom”, Komunikat w sprawie prenumeraty czasopisma „Szkoła i Dom”, Dz.Urz. MO 1950, nr 1, poz. 19.

skaniu aprobaty kuratora okręgu szkolnego lub w przypadku, gdy znajdowały się one w spisach aprobowanych przez ministerstwo²⁹.

Innym zabiegiem mającym w krótkim okresie doprowadzić do reorganizacji księgozbiorów w szkołach było urzędowo wymuszone usuwanie z nich niepożądaných pozycji książkowych wydawanych przede wszystkim w okresie międzywojennym, w pierwszej kolejności krytykujących ustrój komunistyczny i ZSRR³⁰. Realizowana od początku lat pięćdziesiątych akcja oczyszczania bibliotek szkolnych była inicjowana i nadzorowana przez władze kuratorskie i terenowe organy władzy szkolnej. Wydziały oświaty przesyłały do szkół pisma nakazujące wycofywanie z księgozbiorów bibliotecznych konkretnych pozycji, które były wyszczególnione na załączonych wykazach. Po przeprowadzeniu selekcji wycofane książki miały być przekazane do wydziałów oświaty wraz z wykazami, a fakt ich ubytku odznaczony w księdze inwentarzowej. Protokoły z tych czynności należało przechowywać w dokumentacji szkolnej³¹. Przykład takiej sprawy zawierają akta poufne Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie, w której zachował się wykaz pozycji do usunięcia z biblioteki szkolnej przesłany przez Wydział Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej pismem z października 1953 r. liczący łącznie 225 pozycji. Zakres chronologiczny ich wydań zamykał się w latach 1899–1953, jednakże zdecydowana większość pochodziła z okresu międzywojennego³². Wykonując zawarte w przywołanej korespondencji polecenie służbowe, z biblioteki Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie usunięte zostały następujące pozycje: Bogdana Nawroczyńskiego *Swoboda i przymus w wychowaniu* oraz *Zasady nauczania*, Jana Kuchty *Rozwój psychiczny młodzieży a praca szkolna*, Mariana Krawczyka *Ćwiczenia cielesne w szkole powszechnej*, Mieczysława Kreutza *Rozwój psychiczny młodzieży*, Mieczysława Ziemnowicza *Problemy wychowania współczesnego*, Wasilija W. Zienkowskiego *Psychologia dzieciństwa*, Sergiusza Hessena *Podstawy pedagogiki*, Roberta R. Rusta *Pedagogika eksperymentalna*, Édouarda

²⁹ Komunikat w sprawie darów książkowych dla bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1949, nr 7, poz. 134.

³⁰ S. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011, s. 263.

³¹ Ustalenie procedury na podstawie poufnej pisma Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie do dyrekcji i kierownictw szkół podstawowych, licealnych i placówek oświatowo-wychowawczych w Tarnowie nr O.pf/7/55 (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 21, s. 65).

³² Były to przede wszystkim prace z następujących dziedzin: pedagogika, dydaktyka, metodyka, psychologia, prawo oświatowe, filozofia, etyka, ceremoniał szkolny, a także programy nauczania, czy też programy kursów przedmiotowych. Znajdowały się na nim takie znamienne, nieakceptowalne ze względów ideologicznych pozycje jak między innymi: Władysława Borowskiego *Wychowanie narodowe*, Ignacego Chrzanowskiego *Okóło wychowania narodowego*, Sławomira Czerwińskiego, *O nowy ideał wychowawczy*, Walerego Jasińskiego *O katolicką szkołę w Polsce*, Piusa XI *O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*, Lucjana Zarzeckiego *O idei naczelnej polskiego wychowania* i *Wychowanie narodowe*. Wykaz tytułów do wycofania (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 21, s. 69–75).

Claparède'a *Psychologia dziecka i pedagogika eksperymentalna* i Helen Parkhurst *Wysztalcenie według planu daltońskiego*³³.

W 1950 r. w ramach realizacji hasła miesiąca przyjaźni polsko-radzieckiej – „Pomoc i przykład ZSRR – gwarancją wykonania planu 6-letniego” – wydano szkołom polecenie prenumerowania dzienników i czasopism radzieckich³⁴. Celem tej prenumeraty było upowszechnienie „znajomości bogatej literatury i prasy radzieckiej wśród polskich pracowników oświatowych oraz spopularyzowanie i wykorzystanie przez nich osiągnięć pedagogiki radzieckiej”³⁵. Ministerstwo zalecało, aby nauczyciele i wychowawcy korzystali z radzieckiej prasy, co było równoznaczne ze znalezieniem się jej w bibliotekach szkolnych. Polecane były charakterystyczne tytuły: „Sowietskaja pedagogika”, „Uczytielskaja gazeta”, czy „Bolszewik”, „Ogoniok”³⁶.

Szkoły zostały zobowiązane również do prenumeraty rodzimych politycznych wydawnictw. 1 grudnia 1950 r. Ministerstwo Oświaty wydało komunikat, w którym poleciło szkołom zaprenumerować do bibliotek wydawnictwa KC PZPR. Były to publikacje również mające charakterystycznie „słuszne” tytuły informujące o ich przeznaczeniu: „Notatnik referenta”, „Notatnik agitatora”, „Materiały dla prelegenta”³⁷.

Zatwierdzanie książek i wydawnictw do szkolnych bibliotek następowało rokrocznie. Wykazy takie pojawiły się również w 1951 r. i w kolejnych latach³⁸. Zde-

³³ Korespondencja do Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie w odpowiedzi na pismo z 2 października 1955 r., zawierająca wykaz pozycji wycofanych z biblioteki szkolnej (ANK/OT sygn. Sz.P.M. 21).

³⁴ Komunikat w sprawie prenumeraty dzienników i czasopism radzieckich, Dz.Urz. MO 1950, nr 21, poz. 280.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ Komunikat w sprawie prenumeraty wydawnictw KC PZPR do bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1950, nr 23, poz. 301.

³⁸ Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1951, nr 2, poz. 20; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1952, nr 4, poz. 40; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1952, nr 7, poz. 64; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw pedagogicznych aprobowanych do użytku bibliotek, Dz.Urz. MO 1952, nr 8, poz. 73; Komunikat w sprawie centralnego zakupu do bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1952, nr 15, poz. 124; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1952, nr 20, poz. 168; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw pedagogicznych aprobowanych do użytku bibliotek, Dz.Urz. MO 1953, nr 2, poz. 18; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1953, nr 3, poz. 26; Komunikat w sprawie centralnego zakupu książek do bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1953, nr 5, poz. 42; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1953, nr 8, poz. 67; Komunikat w sprawie centralnego zakupu książek do bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1953, nr 10, poz. 87; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw pedagogicznych aprobowanych do użytku bibliotek, Dz.Urz. MO 1953, nr 13, poz. 110; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1953, nr 15, poz. 130.

cydowana większość tytułów była dziełem radzieckich autorów, między innymi: P. Pawlenki, E. Kokwina, W. Korolenki, I. Wasilenki, M. Terpilakowej, I. Głuszczenki, A. Fiodorowa, M. Iljina³⁹. Wzrastała także rola radzieckich czasopism. 19 lutego 1952 r. Ministerstwo Oświaty wydało komunikat w sprawie prenumeraty czasopism do bibliotek szkolnych. Spośród trzynastu tytułów tylko cztery dotyczyły polskich pism: „Nowe Książki”, „Polonistyka”, „Polska i Świat Współczesny” oraz „Poradnik Bibliotekarza”. Pozostałe to czasopisma radzieckie: „Komsomolskaja prawda”, „Murziłka”, „Naczelna szkoła”, „Ogoniok”, „Pionierskaja prawda”, „Sowietskaja pedagogika”, „Technika młodzieży”, „Uczitelskaja gazjeta” i „Znanje”⁴⁰. Można więc zauważyć, że biblioteka szkolna odgrywała ważną rolę w polityce socjalistycznej indoktrynacji dzieci i młodzieży. Władze szukały różnych dróg do budowy nowej świadomości społecznej, zwłaszcza młodego pokolenia Polaków. Potwierdzały to zadania dla bibliotekarza szkolnego, które zostały sprecyzowane w instrukcji w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/1954⁴¹. Podkreślono w nich, iż winien on, oprócz zamiłowania do książki, wykazywać duże uświadomienie polityczne, gdyż poprzez książki i prasę będzie realizował postulaty wychowania socjalistycznego.

W następnych latach szkolnych Ministerstwo Oświaty nadal dokonywało centralnych zakupów książek oraz prenumerowało ogólnie czasopisma do bibliotek. W zależności od sytuacji politycznej w państwie zmniejszała się lub zwiększała liczba proponowanych książek autorów radzieckich bądź czasopism pochodzących z Kraju Rad. Natomiast w okresie odwilży społeczno-politycznej zapoczątkowanej wydarzeniami jesieni 1956 r. ujawniła się także krytyka wydawanej w kraju literatury dla dzieci i młodzieży, która była przeciążona dydaktyzmem oraz treściami społecznymi, co wydatnie obniżyło jej atrakcyjność dla młodych czytelników⁴². Podczas obrad zjazdu oświatowego ZNP w Warszawie w maju 1957 r. pojawiły się postulaty na powrót oparcia tej literatury na systemie etycznym zawierającym nieprzemijające, uniwersalne wartości humanistyczne⁴³.

³⁹ Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1951, nr 9, poz. 112. Zob. też: Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1951, nr 13, poz. 171; Komunikat w sprawie rozprowadzania książek centralnie zamówionych dla bibliotek szkół podstawowych, Dz.Urz. MO 1951, nr 16, poz. 219; Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, Dz.Urz. MO 1951, nr 19, poz. 259.

⁴⁰ Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism dla bibliotek szkolnych, Dz.Urz. MO 1952, nr 3, poz. 31. Zob. też: Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism dla bibliotek szkolnych w roku 1953, Dz.Urz. MO 1952, nr 17, poz. 141; Komunikat w sprawie dodatkowego przydziału czasopism radzieckich, Dz.Urz. MO 1953, nr 14, poz. 120.

⁴¹ Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/54 w szkołach i zakładach podległych Ministerstwu Oświaty. Załącznik do zarządzenia z 23 marca 1953 r., Dz.Urz. MO 1953, nr 4, poz. 30.

⁴² I. Skowronkówna, *Wychowawcze znaczenie literatury dla dzieci* [w:] *Zjazd Oświatowy 2-5 maja 1957 r. – Warszawa*, red. S. Kwiatkowski, i in., Warszawa 1958, s. 269.

⁴³ Tamże, s. 274.

Tabela 146. Wykaz książek przekazanych przez Inspektorat Oświaty w Tarnowie do biblioteki Szkoły Powszechnej w Zalasowej w październiku 1949 r.

Lp.	Autor/autorzy	Tytuł książki
1.	Broniewska Janina	<i>Historia gałgankowej Balbisi</i>
2.	Centkiewicz Alina, Centkiewicz Czesław	<i>Anaruk, chłopiec z Grenlandii</i>
3.	Górska Halina	<i>O Księciu Gotfrydzie, rycerzu gwiazdy wigilijnej</i>
4.	Grabowski Jan	<i>Puc, Bursztyn i goście</i>
5.	Januszewska Hanna	<i>Siwa gąska siwa</i>
6.	Kassil Lew	<i>Moi drodzy chłopcy</i>
7.	Konopnicka Maria	<i>Na jagody</i>
8.	Konopnicka Maria	<i>Olimpijczyk. Opowiadanie historyczne z czasów Peryklesa</i>
9.	Konopnicka Maria	<i>Poezje</i>
10.	Kownacka Maria	<i>Kukuryku na ręczniku</i>
11.	Kownacka Maria	<i>Plastusiowy pamiętnik</i>
12.	Krzemieńska Lucyna	<i>Z przygód Krasnala Hałabały</i>
13.	Krzywicka Irena	<i>Dzieci wśród nocy</i>
14.	Lofting Hugh	<i>Doktor Dolittle i jego zwierzęta</i>
15.	London Jack	<i>Biały Kieł</i>
16.	Lovrak Mato	<i>Dzieci wielkiej wsi</i>
17.	Makowiecki Witold	<i>Przygody Meliklesa</i>
18.	Niemcewicz Julian	<i>Śpiewy historyczne</i>
19.	Porazińska Janina	<i>Jaś i Kasia</i>
20.	Porazińska Janina	<i>Kopciuszek</i>
21.	Porazińska Janina	<i>Maciuś Skowronek</i>
22.	Prus Bolesław	<i>Na wakacjach</i>
23.	Prus Bolesław	<i>Powracająca fala</i>
24.	Ryss Eugeniusz	<i>Lenka szuka ojca</i>
25.	Sienkiewicz Henryk	<i>Janko Muzykant</i>
26.	Sienkiewicz Henryk	<i>Za chlebem</i>
27.	Świrszczyńska Anna	<i>Arkona, gród Świętowida</i>
28.	Wasilewska Wanda	<i>W pierwotnej puszczy</i>
29.	Wiszniewski Ludwik	<i>Ania i bajeczki</i>

Źródło: Spis książek otrzymanych z Inspektoratu Szkolnego potwierdzony przez kierownictwo Publicznej Szkoły Powszechnej w Zalasowej, 3 października 1949 r. (ANK/OT sygn. WOT IV/1/1a).

W październiku 1949 r. za pośrednictwem Inspektoratu Oświaty do szkoły w Zalasowej trafiło 29 tytułów. Była to przede wszystkim literatura dziecięca i młodzieżowa polskich autorów. Pozycje tego rodzaju skutecznie zachęcały uczniów do sięgania po książki i wydatnie przyczyniały się do rozpowszechniania czytelnictwa. Powyższy wykaz nie zawiera jeszcze pozycji o charakterze ideologicznym, czy też indoktrynacyjnym. Niemniej jednak już w grudniu tego roku do biblioteki tej placówki trafiły trzy egzemplarze książki pt. *Stalin, Kryształowa kula* Wandy Wasilewskiej, *Młoda Gwardia* Aleksandra Fadiejewa, *Sto godzin Stalinogrodu* oraz broszury *Konstanty Rokossowski*⁴⁴.

Tabela 147. Wykaz książek przekazanych przez Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie do biblioteki Szkoły Podstawowej w Zalasowej w styczniu 1953 r.

Lp.	Autor/autorzy	Tytuł książki
1	2	3
1.		<i>22 lipca</i>
2.	Bierut Bolesław	<i>O umocnienie spójni między miastem a wsią w obecnym okresie budownictwa socjalistycznego</i>
3.	Czerwiński Franciszek	<i>O współpracy domu ze szkołą</i>
4.	Fazanowicz Jan	<i>Gimnastyka przyrządowa dla młodzieży szkolnej</i>
5.	Fiesenkow B.G.	<i>Kosmogonia układu słonecznego</i>
6.	Gogol Mikołaj	<i>Martwe dusze</i>
7.	Gutry Czesław	<i>Jak korzystać z katalogu bibliotecznego i jak czytać kartę katalogową</i>
8.		<i>Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Krótki kurs</i>
9.		<i>Instrukcja programowa na 1952/53</i>
10.	Jarząbek Dawid	<i>Skamieniałości</i>
11.	Jaworczakowa Mira	<i>Łąkowa piosenka</i>
12.	Jesipow B., Gonczarow N.	<i>Pedagogika (tom I)</i>
13.		<i>Kalendarz robotniczy 1951</i>
14.		<i>Kalendarz uczniowski 1951–1952</i>
15.	Kalma Nanne	<i>Dzieci musztardowego raję</i>
16.	Kownacka Maria	<i>Dzieci z Leszczynowej Górki</i>
17.	Kulpa Jan	<i>Przygotowanie uczniów do pracy umysłowej</i>

⁴⁴ Potwierdzenia odbioru wystawione przez Kierownictwo Publicznej Szkoły Powszechnej 6 grudnia 1949 r. oraz 26 grudnia 1949 r. (ANK/OT sygn. WOT IV/1/1a).

1	2	3
18.	Katajew Walentin	<i>Samotny biały żagiel</i>
19.	Kuźniecowa Olga	<i>Wróg pod mikroskopem</i>
20.	Lenin Włodzimierz	<i>O dwóch liniach rewolucji</i>
21.	Lenin Włodzimierz	<i>O związkach zawodowych</i>
22.	Lenin Włodzimierz	<i>Okres kornilowszczyzny</i>
23.	Lenin Włodzimierz	<i>W walce przeciw wojnie</i>
24.	Likstanow Iosif	<i>Malec</i>
25.	Likstanow Iosif	<i>Przygody Jungi</i>
26.	Luidor Bronisława	<i>Prawo dziecka w Polsce Ludowej</i>
27.	Makarenko Anton	<i>Problemy wychowawcze w szkole radzieckiej</i>
28.	Małyszew M. (red.)	<i>Szkoła początkowa. Wybór artykułów (część 1)</i>
29.	Mołotow Władysław	<i>Zagadnienia polityki zagranicznej</i>
30.	Morcinek Gustaw	<i>Urodzaj ludzi</i>
31.	Obrębska Natalia	<i>Dobro i szczęście dziecka naszym celem</i>
32.	Panicz M.S.	<i>Droga nauczyciela ludowego</i>
33.	Pogaczewski Janusz	<i>Ruch planet</i>
34.	Popowski Aleksander	<i>Natchnieni badacze</i>
35.	Pożaryski Władysław	<i>Jak się kształtowało oblicze Ziemi</i>
36.	Sadoveanu Mihail	<i>Droga do Harlau</i>
37.	Sokołowski Jan	<i>Przewodnik do rozpoznawania ptaków krajowych w warunkach naturalnych</i>
38.	Stalin Józef	<i>Chwila obecna</i>
39.	Stalin Józef	<i>Kwestia narodowa a leninizm</i>
40.	Stalin Józef	<i>O Leninie</i>
41.	Stalin Józef	<i>O rozbieżnościach partyjnych słów kilka</i>
42.	Stalin Józef	<i>Sprawozdanie polityczne Komitetu Centralnego i słowo końcowe po dyskusji na V Zjeździe WKP</i>
43.	Stalin Józef	<i>Tymczasowy Rząd Rosji</i>
44.	Szpalski Karol, Załucki Marian	<i>Małe bajeczki o wielkich zwierzętach</i>
45.	Tajc Jakov Mojseevic	<i>U cioci Pawy</i>
46.	Urbański Włodzimierz	<i>Analiza widmowa</i>
47.	Wasilenko Iwan	<i>Artiomka w cyrku</i>
48.	Wasilenko Iwan	<i>Szczurek</i>
49.	Worankowa Lubow	<i>Pierwiosnki</i>

Źródło: Potwierdzenie odbioru książek przydzielonych przez Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie, Kierownictwo Szkoły Podstawowej w Zalasowej, 9 stycznia 1953 r. (ANK/OT sygn. IV/1/1a).

W styczniu 1953 r. powiatowy Wydział Oświaty w Tarnowie przekazał do biblioteki Szkoły Podstawowej w Zalasowej 50 tytułów. Na wykazie przeważają pozycje autorów radzieckich oraz prace W. Lenina i J. Stalina, choć nie zabrakło również kilku wartościowych pozycji popularnych i popularnonaukowych.

W wielu szkołach grono nauczycielskie podczas posiedzeń rad pedagogicznych poruszało tematykę czytelnictwa oraz oddziaływania wychowawczego lektury na uczniów, podejmując przy tym próby kontrolowania książek, jakie dzieci i młodzież wypożyczają z innych bibliotek niż szkolne, czy też publiczne. W styczniu 1951 r. na posiedzeniu rady nauczyciele Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie wyrazili obawę, iż w bibliotekach pozostających poza kontrolą Wydziału Oświaty uczniowie mogą nieświadomie zetknąć się z pozycjami książkowymi pośrednio szkodliwymi ideologicznie:

Ponieważ zdarzyły się, choć nieliczne wypadki, że młodzież korzystała z nieodpowiednich bibliotek, wypożyczając tam książki o treści, w której autor wprowadza młodego czytelnika w świat baśni i fantazji, a które są nieproduktywne, a młodzież w tym wieku chłonie jednak taką lekturę, Rada Pedagogiczna dochodzi do wniosku, że lektura taka aczkolwiek nie działa bezpośrednio szkodliwie na kształtowanie się ideologiczne młodzieży, a jest przynętą do korzystania z tych bibliotek i aby temu przeciwdziałać postanawia w odpowiedni sposób skierować młodzież do bibliotek kontrolowanych przez Wydział Oświaty oraz za wszelką cenę wprowadzić do biblioteki szkolnej książki poszukiwane przez młodzież w bibliotekach nieodpowiednich dla młodzieży⁴⁵.

W grudniu 1968 r. Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego ogłosiło nową instrukcję o prowadzeniu bibliotek szkolnych, która określała, że biblioteka szkolna lub biblioteka innej placówki oświatowo-wychowawczej objęta przepisami Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania „współdziała w realizacji programu nauczania i wychowania oraz w kształceniu i doskonaleniu się nauczycieli i wychowawców”⁴⁶. Precyzując zadania biblioteki, ministerstwo podkreśliło, że stwarza ona warunki do utrwalania, pogłębiania oraz rozszerzania wiadomości i umiejętności uczniów nabywanych tak na lekcjach, jak i na zajęciach pozalekcyjnych, rozwijania ich zainteresowań, zamiłowań i uzdolnień. W opisie zadań pojawiły się także charakterystyczne sformułowania o kształtowaniu podstaw moralności socjalistycznej, czy też uczuć przyjaźni względem bratnich narodów socjalistycznych i solidarności z ludźmi pracy. Biblioteka miała być przede wszystkim ośrodkiem pracy uczniów i nauczycieli z książką, czasopiśmem i innymi materiałami bibliotecznymi. W instrukcji wprowadzona została jako instancja

⁴⁵ Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1949–1953), protokół z 27 stycznia 1951 r., s. 77 (ANK/OT sygn. Sz.P.Koś. 21).

⁴⁶ Instrukcja o prowadzeniu bibliotek szkolnych. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 31 grudnia 1968 r., Dz.Urz. MOiSW 1969, nr B–3, poz. 28; Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach, Dz.U. 1968, nr 12, poz. 63, art. 22.

pomocnicza rada biblioteczna, której skład stanowili: kierownik (dyrektor) szkoły bądź jego zastępca, bibliotekarz, wychowawcy klas, przedstawiciele komitetu rodzicielskiego, opiekuńczego, organizacji młodzieżowych i najbliższej biblioteki publicznej. Zadaniem tego ciała było zgłaszanie i opiniowanie wniosków w sprawie gromadzenia zbiorów, planów pracy, preliminarzy budżetowych, analiza sprawozdań z pracy biblioteki. W dokumencie tym opisane zostały szczegółowo obowiązki zespołu pedagogicznego szkoły względem pracy biblioteki oraz obowiązki bibliotekarza podzielone na dwa obszary – pierwszy dotyczył jego pracy pedagogicznej z czytelnikami, drugi – organizacji i techniki bibliotecznej. W ramach pracy pedagogicznej bibliotekarz: udostępniał książki, czasopisma i inne materiały biblioteczne czytelnikom indywidualnym i zbiorowym w wypożyczalni i czytelnicy; propagował zbiory biblioteczne i czytelnictwo; organizował różne formy pracy czytelniczej przy współpracy zespołu nauczycielskiego, rodziców, rady bibliotecznej i aktywu młodzieży; kierował zajęciami uczniowskiego aktywu bibliotecznego; współpracował z bibliotekami pozaszkolnymi; udzielał porad czytelnikom; przygotowywał materiały i wnioski do analizy stanu czytelnictwa na posiedzenia rady pedagogicznej i bibliotecznej⁴⁷.

Pomocą w działalności bibliotekarza miał być aktyw biblioteczny uczniów podzielony na grupy do określonych zadań, takich jak między innymi: łączność pomiędzy biblioteką a poszczególnymi klasami, propaganda pracy biblioteki i czytelnictwa, współdziałanie w wychowywaniu czytelników, organizowanie imprez czytelniczych. Sformalizowany aktyw funkcjonował na podstawie zasad ustalonych dla szkolnych kółek zainteresowań⁴⁸.

W części księgozbioru przeznaczanej dla uczniów bibliotekarz gromadził: lekturę obowiązkową, lekturę do wyboru, publikacje ogólnoinformacyjne, popularnonaukowe, literaturę piękną związaną z pracą na lekcjach i pozalekcyjną, aktualne podręczniki szkolne⁴⁹. Do działu dla nauczycieli gromadził: wydawnictwa

⁴⁷ Instrukcja o prowadzeniu bibliotek szkolnych..., Dz.Urz. MOiSW 1969, nr B-3, poz. 28.

⁴⁸ Jako aktyw biblioteczny określano: a) młodzież zainteresowaną bezpośrednio lub pośrednio pracą biblioteki; b) uczniów przynależących do kół zainteresowań (przedmiotowych), interesujących się książkami i czytelnictwem, współpracujących z biblioteką; c) zainteresowanych czytelnictwem przedstawicieli organizacji młodzieżowych. Aktyw mógł tworzyć się spontanicznie i niekiedy przyjmować formy organizacyjne, np. w postaci kół „Przyjaciół książki”. Innym przypadkiem tworzenia sformalizowanego aktywu bibliotecznego było wybieranie do niego przedstawicieli organizacji uczniowskich, E. Białkowska, *Praca pedagogiczna z czytelnikami w bibliotece...*, s. 92–94.

⁴⁹ Tamże. Podstawową część księgozbioru dla uczniów stanowiła lektura podstawowa, uzupełniająca i pomocnicza. Lektura podstawowa wynikała z programu, a uczniowie winni poznać ją w całości poprzez szczegółową analizę na lekcjach. Z lektury uzupełniającej mieli przeczytać kilka wybranych samodzielnie lub przez nauczyciela pozycji. Wydawnictwa pomocnicze uzupełniały lub zastępowały podręczniki szkolne, dlatego też korzystali z nich wszyscy. Pozostałą część księgozbioru uczniowskiego tworzyła lektura uzupełniająca powiązana lub bezpośrednio niepowiązana z problematyką pracy szkolnej, E. Białkowska, *Gromadzenie księgozbioru w bibliotece...*, s. 10. Lektura podstawowa i uzupełniająca stanowiły 40% całości księgozbioru, 30% przypadało na literaturę piękną

podstawowe ogólne i szczegółowe o charakterze praktycznym z zakresu filozofii, psychologii, pedagogiki, dydaktyki i organizacji nauczania; literaturę z poszczególnych dyscyplin wiedzy niezbędną do przygotowywania się do zajęć; wydawnictwa pomocne przy prowadzeniu pracy wychowawczej i dydaktycznej szkoły⁵⁰.

Od 1972 r. tworzone były gminne szkoły zbiorcze, które scalały mniejsze placówki na terenach wiejskich, biblioteki mniejszych szkół wiejskich stawały się filiami bibliotek szkół zbiorczych, które pełniły funkcję centralnych bibliotek szkolnych w gminach. Do ich zadań należała opieka nad bibliotekami filialnymi, wsparcie ich bieżącej działalności oraz instruktaż dla ich pracowników⁵¹.

Władze oświatowe regulowały również zagadnienia z zakresu zatrudnienia i kwalifikacji bibliotekarzy szkolnych. W szkołach podstawowych bibliotekarzami byli przede wszystkim nauczyciele uczący w pełnym wymiarze godzin lekcyjnych, a bibliotekami zajmujący się w godzinach pozalekcyjnych, za co otrzymywali dodatkowe, choć niewielkie wynagrodzenie⁵². Kwestię tą regulował najpierw Okólnik Ministerstwa Oświaty z września 1947 r., a później uchwała Prezydium Rządu ze stycznia 1953 r.⁵³

Zasadniczym przełomem w tym obszarze było wprowadzenie stanowisk etatowych bibliotekarzy szkolnych dla szkół posiadających ponad 450 uczniów i ponad 3000 tomów w księgozbiorze. Stało się to na mocy ministerialnej instrukcji

i 30% na pozycje popularnonaukowe wraz z księgozbiorem podręcznym. Zob. L. Kunczewska, *Biblioteki szkolne...*, s. 51.

⁵⁰ Instrukcja o prowadzeniu bibliotek szkolnych..., Dz.Urz. MOiSW 1969, nr B-3, poz. 28. Zalecano, aby literatura zawodowa dla nauczycieli nie przekraczała 20% zbiorów biblioteki szkolnej, E. Białkowska, *Gromadzenie księgozbioru w bibliotece...*, s. 18; też, *Księgozbiory bibliotek szkolnych w Polsce Ludowej...*, s. 43.

⁵¹ H. Langner, *Rozwój bibliotek szkolnych w Polsce...*, s. 345.

⁵² H. Falkowska, *Pracownicy bibliotek szkolnych [w:] Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej, cz. 2*, red. F. Popławski, Warszawa 1969, s. 31.

⁵³ W 1947 r. Ministerstwo Oświaty uznało, iż wynagrodzenie za czynności dodatkowe związane z opieką nad biblioteką szkolną może być przyznane nauczycielowi szkoły powszechnej, tylko gdy jej księgozbiór liczy nie mniej jak 100 tomów, Okólnik nr 34 z dnia 6 września 1947 r. w sprawie wynagrodzenia kierowników i nauczycieli publicznych szkół powszechnych (szkół ćwiczeń i szkół specjalnych) za czynności dodatkowe, Dz.Urz. MO 1947, nr 10, poz. 255. Od 1953 r. pracujący w bibliotece nauczyciele otrzymywali wynagrodzenie ryczałtowe w wysokości zależnej od liczby uczniów i wielkości księgozbioru – jeśli zasób biblioteczny nie przekraczał 300 tomów – wysokość pensji odpowiadała wynagrodzeniu za jedną godzinę nadliczbową tygodniowo, przy 2000 tomach i liczbie uczniów od 201 do 400 – za sześć godzin, przy ponad 3000 tomów i więcej niż 400 uczniach – osiem godzin, Uchwała nr 15 Prezydium Rządu z dnia 3 stycznia 1953 r. w sprawie wynagradzania nauczycieli (wychowawców) zajętych w niepełnym wymiarze zajęć (godziny kontraktowe), za pracę w godzinach nadliczbowych oraz za zajęcia wychowawcze w internacie i czynności dodatkowe w szkołach i zakładach podległych Ministrowi Oświaty, Prezesowi Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego oraz ministrom i prezesom urzędów centralnych, których szkoły znajdują się pod nadzorem pedagogicznym Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego, *Monitor Polski* 1953, nr A-3, poz. 32.

z 13 marca 1957 r. w sprawie bibliotekarzy bibliotek szkolnych i pedagogicznych⁵⁴. Od tego momentu w bibliotekach szkół podstawowych pracowali bibliotekarze tzw. ryczałtowi bądź etatowi, zatrudniani na podstawie nowych przepisów, choć tych drugich było stosunkowo niewiele i występowali przede wszystkim w mniejszych szkołach wyżej zorganizowanych⁵⁵.

11 marca 1957 r. Ministerstwo Oświaty wydało zarządzenie dotyczące kwalifikacji bibliotekarzy szkolnych i pedagogicznych⁵⁶. W jego myśl kwalifikacje zawodowe bibliotekarza w szkole lub innej placówce oświatowo-wychowawczej posiadała osoba mająca kwalifikacje zawodowe do nauczania i wychowania w danej szkole lub placówce oświatowo-wychowawczej oraz odbyła roczną praktykę bibliotecarską i ukończyła co najmniej sześciotygodniowy kurs bibliotecarski albo odbyła roczną praktykę bibliotecarską i złożyła egzamin według wymagań ministerstwa bądź złożyła egzamin uprawniający do zajmowania stanowiska I lub II kategorii w państwowej służbie bibliotecarskiej lub egzamin bibliotecarski przed komisją powołaną przez ministra kultury i sztuki. W omawianym zarządzeniu ustalony został także wymiar czasu obowiązkowych zajęć bibliotekarzy szkolnych, który wyniósł 36 godzin tygodniowo.

28 grudnia 1960 r. minister oświaty wydał zarządzenie dotyczące egzaminu na bibliotekarza szkolnego⁵⁷. Zostały dopuszczone do niego osoby zajmujące stanowiska bibliotekarzy szkolnych, które miały kwalifikacje do nauczania w szkole podstawowej lub średniej oraz odbyły co najmniej roczną praktykę bibliotecarską bądź ukończyły liceum bibliotecarskie lub zajmowały to stanowisko w chwili wejścia w życie zarządzenia ministra oświaty z 11 marca 1957 r. Kwalifikacje bibliotekarza można było również uzyskać na wieczorowym kursie pedagogicznym dla bibliotekarzy, którzy ukończyli studia wyższe magisterskie lub zawodowe z zakresu bibliotekoznawstwa lub studia ze specjalizacją bibliotecarską⁵⁸.

⁵⁴ Instrukcja z 13 marca 1957 r. w sprawie bibliotekarzy bibliotek szkolnych i pedagogicznych, Dz.Ur. MO 1957, nr 3, poz. 35.

⁵⁵ W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych szkoły podstawowe posiadające bibliotekarzy etatowych stanowiły jedynie 9% ogólnej liczby tych szkół w kraju, H. Falkowska, *Dwadzieścia lat bibliotek szkolnych w Polsce Ludowej* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 1, red. F. Popławski, Warszawa 1966, s. 14.

⁵⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 11 marca 1957 r. w sprawie kwalifikacji bibliotekarzy bibliotek szkolnych i pedagogicznych, Dz.Ur. MO 1957, nr 3, poz. 33; zob. też: Instrukcja z dnia 13 marca 1957 r. w sprawie bibliotekarzy bibliotek szkolnych i pedagogicznych, Dz.Ur. MO 1957, nr 3, poz. 35.

⁵⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 28 grudnia 1960 r. w sprawie egzaminu na bibliotekarza szkolnego, Dz.Ur. MO 1961, nr 5, poz. 46.

⁵⁸ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 lipca 1966 r. w sprawie kursu pedagogicznego dla bibliotekarzy, którzy ukończyli studia wyższe magisterskie lub zawodowe z zakresu bibliotekoznawstwa lub studia ze specjalizacją bibliotecarską, Dz.Ur. MO 1966, nr 11, poz. 125; Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 lipca 1966 r. w sprawie kursów bibliotecarskich dla bibliotekarzy szkolnych, którzy mają kwalifikacje naukowo-pedagogiczne do nauczania, Dz.Ur. MO 1966, nr 11, poz. 126;

W lipcu 1973 r. w ministerialnym zarządzeniu dotyczącym przepisów wykonawczych związanych z prawami, obowiązkami i uposażeniem nauczycieli wprowadzone zostały tytuły zawodowe dla pracowników pedagogicznych zatrudnionych w bibliotekach szkolnych, takie jak: nauczyciel bibliotekarz szkolny i nauczyciel dyplomowany bibliotekarz szkolny⁵⁹. Podkreślono także, iż przy ocenie ich działalności brane pod uwagę będą następujące czynniki: umiejętność organizowania warsztatu bibliotecznego, znajomość potrzeb czytelniczych uczniów, umiejętność prowadzenia różnych form zajęć z czytelnikami, znajomość posiadanego księgozbioru, racjonalne gospodarowanie środkami finansowymi przeznaczonymi na zakupy książek i prenumeraty czasopism⁶⁰.

Praca bibliotekarzy polegała w pierwszej kolejności na wypożyczaniu książek i udostępnianiu ich uczniom na miejscu, jeśli w szkole istniała czytelnia. Jednakże w miarę swoich możliwości opiekunowie bibliotek prowadzili różne zajęcia, które pogłębiały recepcję książek, pełniły funkcję informacyjną i instruktażową oraz propagowały czytelnictwo na terenie szkoły. Stosowali także różne rodzaje tzw. zadań uzupełniających obejmujących różnorodne formy pracy wymienione w opisanych wcześniej instrukcjach i wytycznych Ministerstwa Oświaty. Na podstawie analizy doświadczeń bibliotekarzy szkolnych Emilia Białkowska w 1964 r. wyróżniła następujące rodzaje zajęć uzupełniających⁶¹:

- a) zajęcia oparte na żywym słowie, w tym między innymi: opowiadania, pogadanki, głośne czytanie, omawianie książek, dyskusje, wieczory, apele czytelnicze⁶² itp.;

Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 lipca 1966 r. zmieniające zarządzenie w sprawie egzaminu na bibliotekarza szkolnego, Dz.Urz. MO 1966, nr 11, poz. 127.

⁵⁹ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 2 lipca 1973 r. w sprawie przepisów wykonawczych dotyczących praw, obowiązków i uposażenia nauczycieli, Dz.Urz. MOiW 1973, nr 12, poz. 100; D. Grabowska, *Ewolucja zadań nauczycieli bibliotekarzy...*, s. 95.

⁶⁰ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 2 lipca 1973 r. w sprawie przepisów wykonawczych..., Dz.Urz. MOiW 1973, nr 12, poz. 100.

⁶¹ E. Białkowska, *Praca pedagogiczna z czytelnikami w bibliotece...*, s. 63. Por. J. Wojtiszek, *Zajęcia uzupełniające z czytelnikami w bibliotece szkolnej* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 1, red. F. Popławski, Warszawa 1966, s. 212–213. Autorka, pisząc o zagadnieniu zajęć uzupełniających, wyodrębniła formy „inspiracji czytelniczej” w postaci: środków wizualnych (plakaty, gazetki, albumy, wystawy); małych form teatralnych (recytacje, sądy inscenizowane itp.); konkursów czytelniczych; środków audiowizualnych; gazet i czasopism w kontekście pracy z czytelnikiem; zajęć rozrywkowych z czytelnikami w bibliotece.

⁶² Praktyka wykorzystywania apeli do popularyzacji czytelnictwa w szkole była różna. Odbywały się apele czytelnicze w całości poświęcone temu zagadnieniu. W niektórych szkołach w programach apeli przygotowywane były kąci biblioteczne, podczas których informowano np. o nowościach książkowych, jakie pojawiły się w bibliotece szkolnej, zob. F. Góra, *Prowadzenie biblioteki szkolnej i czytelnictwa wśród młodzieży* [w:] *Jak rozwijaliśmy czytelnictwo wśród uczniów*, red. E. Białkowska, Warszawa 1958, s. 55. E. Białkowska wskazała następujące rodzaje organizowanych apeli: bibliotekarskie – w całości poświęcone sprawom działalności biblioteki i czytelnictwa; historyczno-literackie – rocznicowe, omawiano na nich biografie wybitnych postaci i przeplatano

- b) wykonywanie środków poglądowych, takich jak plakaty, albumy czytelnicze i wystawy książek, gazetki biblioteczne⁶³;
- c) zajęcia o charakterze teatralnym – recytacje, inscenizacje, sądy inscenizowane, montaże literackie;
- d) konkursy czytelnicze;
- e) zajęcia z wykorzystaniem środków audiowizualnych;
- f) zajęcia rozrywkowe;
- g) wydarzenia o charakterze imprezowym, jak spotkania, czy też konferencje czytelnicze.

O możliwości ich wykorzystania w działalności biblioteki decydowało wiele czynników związanych zarówno z warunkami, w których funkcjonowały biblioteki, formą zatrudnienia bibliotekarza szkolnego, bazą materialną i dydaktyczną szkoły, jak również z poziomem intelektualnym czytelników, stopniem rozwoju kultury czytelniczej dzieci i młodzieży oraz formą pomocy udzielanej opiekunowi biblioteki przez kierownika, grono nauczycielskie i społeczność uczniowską.

Szczególnym przedsięwzięciem powiązanych ściśle z problematyką czytelnictwa w PRL były obchodzone w maju Dni Oświaty, Książki i Prasy, które wyewoluowały z wprowadzonego już w latach powojennych Święta Oświaty⁶⁴. Wśród zasadniczych celów, jakie przyświecały tej imprezie, była kwestia upowszechniania czytelnictwa, co na terenie szkół przekładało się na szereg działań propagandowych, których centralnym punktem odniesienia była biblioteka szkolna i książka jako taka. Cieniem na pozytywne walory tej inicjatywy kładły się związane z nią elementy indoktrynacyjne uwidaczniające się zwłaszcza w jej hasłach przewodnich w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych⁶⁵. Również umasowienie tego wyda-

fragmentami prozy i poezji; sprawozdawcze – poświęcone sprawozdaniom z imprez i wydarzeń; dotyczące informacji na tematy z życia bieżącego – połączone przeważnie z przeglądem literatury i przekazywaniem informacji ze świata książki, np. wiadomości o nagradzanych pisarzach; dyskusyjne – zagajające dyskusje na tematy, które mają być rozwijane podczas wieczorów dyskusyjnych; konkursowe – informujące o konkursach, zob. E. Białkowska, *Praca pedagogiczna z czytelnikami w bibliotece...*, s. 67–68.

⁶³ W pragmatyce pracy bibliotekarzy szkolnych wyróżniane były następujące rodzaje plakatów: czytelnicze (zwracające uwagę na jedną lub szereg książek dobranych do określonego tematu); informacyjne (zawiadamiające o wydarzeniach czytelniczych w bibliotece); instrukcyjne (zawierające wskazówki ułatwiające czytelnikowi orientację w organizacji biblioteki). Organizowano też różne rodzaje wystaw: wystawy nowości, wystawki okolicznościowe, autorskie, zagadnieniowe oraz wystawy problemowe (zaplanowane wcześniej, przygotowywane w większej skali i znaczniejszym nakładem sił i środków, przeważnie w związku ze szczególnymi wydarzeniami, takimi jak np. Dni Oświaty, Książki i Prasy). Z kolei opracowywane w bibliotekach szkolnych z udziałem czytelników albumy dzieliły się na: albumy autorskie, albumy recenzji (zawierały recenzje uczniów powstałe np. przy okazji konkursów na najlepsze recenzje) i ilustracji, albumy okolicznościowe (np. z wakacji), J. Wojtiszek, *Zajęcia uzupełniające z czytelnikami w bibliotece szkolnej...*, s. 235–245.

⁶⁴ D. Jarosz, *Dni Oświaty Książki i Prasy w systemie propagandy kulturalnej władz Polski Ludowej 1946–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2011, t. 10, s. 44–56.

⁶⁵ Tamże, s. 55.

zenia poprzez powszechną mobilizację społeczną z szerokim zaangażowaniem szkół i instytucji oświatowych było jednym z przejawów dążenia do urzeczywistnienia komunistycznego modelu państwa. W kontekst ten wpisana została również praca bibliotek szkół podstawowych, które w okresie trwania tego święta były zobligowane do wzmożonej aktywności i oddziaływania na środowisko szkolne i okołoszkolne⁶⁶.

Analizując materiały źródłowe, należy zauważyć, że kierownicy, dyrektorzy i nauczyciele szkół podstawowych powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa przywiązywali dużą wagę do funkcjonowania w szkołach bibliotek i doceniali rolę książki nie tylko w procesie dydaktycznym, ale i wychowawczym. Realizowane były planowe działania mające na celu rozwój czytelnictwa wśród dzieci i młodzieży szkolnej. Jednakże w latach powojennych ogólne warunki bazowo-lokalowe i materialne szkół sprawiały, iż proces odtwarzania i porządkowania księgozbiorów oraz funkcjonowanie bibliotek szkolnych były znacznie utrudnione.

Na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej im. S. Staszica w Tarnowie odbytym 22 czerwca 1946 r. opiekunka biblioteki szkolnej stwierdziła, że uczniowie, szczególnie klas wyższych, przeczytali dużo książek⁶⁷. Biblioteka szkolna liczyła ich 350. Uczniów w szkole w roku szkolnym 1945/1946 było 112, zaś wypożyczeń książek 876, co dawało średnią 7,6 na jednego ucznia⁶⁸.

W Szkole Powszechnej nr 1 w Mościcach w roku szkolnym 1948/1949 stan biblioteki dla uczniów wynosił 1207 książek⁶⁹. Pożyczane były kompletami do klas, w których dzieci wymieniali się nimi raz w tygodniu. Tym sposobem w ciągu całego roku szkolnego odnotowano 7404 wypożyczenia, 500 na jedną klasę. Od uczniów pobierane były opłaty w wysokości 2 zł w klasach od II do IV i 5 zł – od V wzwyż. Zebraną kwotę 8180 zł częściowo przeznaczono na oprawę książek w twarde obwoluty, częściowo na zakup lektur, częściowo na papier do oprawy. Z kolei biblioteka nauczycielska liczyła 348 pozycji, w tym czasopisma pedagogiczne oraz podręczniki. Nauczyciele korzystali z nich w ciągu całego roku szkolnego. Biblioteką opiekowali się nauczycielka Anna Juszkiewicz oraz kierownik Zygmunt Cierpich.

Dobrze prezentował się stan czytelnictwa w Szkole Podstawowej w Łęgu Tarnowskim. W roku szkolnym 1950/1951 dwa razy w tygodniu była czynna biblioteka dysponująca liczbą 385 tomów i punkt biblioteczny zaopatrzony w 145 tomów.

⁶⁶ Problematyka Dni Oświaty Książki i Prasy oraz ich przebiegu na terenie szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego została omówiona w rozdziale trzecim, w części poświęconej uroczystościom, rocznicom, imprezom i obrzędowości szkolnej.

⁶⁷ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im. S. Staszica w Tarnowie (1935–1950), protokół z 22 czerwca 1946 r., s. 96 (ANK/OT sygn. Sz.P.St. 3). W roku szkolnym 1946/1947 księgozbiór szkoły zwiększył się o 27 książek: 16 zakupiła szkoła, 11 zostało przydzielonych centralnie, tamże, protokół z 17 czerwca 1947 r., s. 110.

⁶⁸ Tamże, s. 97.

⁶⁹ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tarnowie-Mościcach (1948–1952), protokół z 27 czerwca 1949 r., s. 23–24 (ANK/OT sygn. Szk.P.M. 1).

Uczniowie mogli wypożyczać książki trzy razy w tygodniu. Podobnie jak w wielu innych placówkach, tak i w tej szkole czytelnictwo nasilało się w okresie jesienno-zimowym. W ciągu całego roku szkolnego odnotowanych zostało 753 wypożyczeń z biblioteki i 1105 z punktu bibliotecznego. Dopełnieniem czytelnictwa w tej szkole były prenumeraty czasopism. Dzieci z klas młodszych prenumerowały po 24 egzemplarze „Iskier” i „Płomyczka”, a młodzież 30 egzemplarzy „Świata Młodych”⁷⁰. Co warto podkreślić, w miejscowościach, w których działały biblioteki publiczne, korzystali z nich także uczniowie szkół podstawowych, np. dzieci i młodzież ze Szkoły Podstawowej w Niedomicach w ciągu pierwszych pięciu miesięcy roku szkolnego 1956/1957 dokonali 544 wypożyczeń książek z miejscowej biblioteki gromadzkiej⁷¹.

Obraz działalności bibliotek w szkołach podstawowych na początku lat pięćdziesiątych ukazują także informacje pochodzące z protokołu posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Ćwiczeń TPD w Tarnowie podsumowującego rok szkolny 1952/1953. Sprawozdanie z pracy biblioteki złożyła na nim jej opiekunka, Adela Lubowicz⁷². Udostępniała ona bibliotekę uczniom cztery razy w tygodniu w godzinach od 12 do 15. Łącznie w okresie od 25 listopada do 1 czerwca biblioteka była czynna 88 razy. Korzystało z niej 176 uczniów. W ciągu roku bibliotekarka odnotowała 3070 wypożyczeń, co dawało średnią 17 na jednego ucznia. Oznaczało to wzrost w porównaniu z rokiem wcześniejszym aż o 4,1 wypożyczenia. Rekordzista z klasy III miał przeczytanych 60 pozycji. Bibliotekarka zauważyła spadek czytelnictwa w starszych klasach, natomiast wzrost w młodszych, szczególnie tych, w których czytelnictwo było objęte planem, tj. w III i V. W marcu do biblioteki zostały zapisane dzieci z klasy I, ogółem przeczytały one 151 książek. W pracy biblioteki pomagali uczniowie z klas V, VII i częściowo VI. Przy pisaniu katalogów pomagała też Organizacja Harcerska.

Biblioteka realizowała konkursy dobrego czytania w klasach młodszych oraz pięknego czytania w klasach V i VII. Dla czytelników z klas V, VI i VII przeprowadzono konferencję, a w klasie VII odbyło się spotkanie z autorem. W klasie V zorganizowane zostały dyskusje na temat „Mój ulubiony bohater” i „Moja ulubiona książka”. Odbyły się także konkursy na urywki z książek dla klas IV i V oraz VI i VII. Ogółem bibliotekarka zorganizowała w ciągu roku sześć konkursów.

Urządzane były też wystawy w gablocie na tematy okolicznościowe, sprawozdawczo-informacyjne lub prezentujące nowości książkowe. Wspólnie z Liceum Pedagogicznym zorganizowano wystawę książek i prac uczniów w ramach Dni Oświaty. Na terenie szkoły odbyła się loteria książkowa.

⁷⁰ M. Czosnyka, *Szkoła Podstawowa im. Ojca św. Jana Pawła II w Łęgu Tarnowskim. 150 lat historii i tradycji 1862–2012*, Łęg Tarnowski 2012, s. 102.

⁷¹ S. Tokarski, *Szkolnictwo w Niedomicach w latach 1912–2012*, Niedomice 2013, s. 91, tab. 14.

⁷² Księga protokołów Szkoły Ćwiczeń przy Liceum Pedagogicznym TPD w Tarnowie (1952–1954), protokół z 30 czerwca 1953 r., k. 73–77 (ANK/OT sygn. Sz.P.Konop. 106).

Bibliotekarka przygotowała referat na spotkanie w ośrodku metodycznym pt. „Różne formy pracy z książką i lekcje łączone z programem wiedzy o książce”. W ramach prac bibliotekarskich opracowany został katalog autorski i rozpoczęte prace nad katalogiem zagadnieniowym. W sprawozdaniu bibliotekarka negatywnie oceniła zaangażowanie nauczycieli, stwierdzając, że poza realizacją działu „wiedza o książce” z języka polskiego grono nauczycielskie prawie nie korzystało z biblioteki, nie prowadzono lekcji w bibliotece. Wychowawczynie rzadko przychodziły do biblioteki w czasie wypożyczeń uczniów i nie miały możliwości zainteresowania się rodzajem wypożyczanych książek oraz zachowaniem uczniów w bibliotece. Trudności przejawiające się w pracy biblioteki, na jakie bibliotekarka zwróciła uwagę, to: niska temperatura w porze zimowej, która nie sprzyjała przebywaniu dzieci w bibliotece, ciasnota w lokalu, który wyglądał raczej jak magazyn książek, nieprawidłowe rozmieszczenie oświetlenia elektrycznego⁷³.

Problem współpracy biblioteki szkolnej z nauczycielami zaistniał także w innej placówce miejskiej – Szkole Podstawowej im T. Czackiego – w roku szkolnym 1954/1955. Składając sprawozdanie ze swojej działalności na konferencji rady pedagogicznej 4 czerwca 1955 r., bibliotekarka stwierdziła, iż stara się propagować czytanie książek poprzez organizowanie konkursów, raz w tygodniu apeli oraz indywidualne pogadanki, lecz efekty są niezadowalające, gdyż słaba jest współpraca z wychowawcami klas⁷⁴. Najgorzej czytała klasa VI, trochę lepiej klasy: II, III, IV i VII. Szkoła posiadała znaczną liczbę książek, gdyż było to 3580 woluminów i 350 broszur.

Z kolei w styczniu 1951 r. na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie sprawozdanie z pracy biblioteki szkolnej składała jej opiekunka Zofia Dziątko, która podsumowała:

Biblioteka uczniowska liczy 1440 tomów. Wypożyczających uczniów 340. Dzieci chętnie czytają książki, szczególnie młodsze. Biblioteka uczniowska jest czynna rano i po południu w oznaczonych dniach. Dla klasy drugiej istnieje osobny zbiór bajeczek, wypożyczany dzieciom przez wypożyczalnię. Ostatnio do biblioteki wpłynęły książki zakupione z funduszy własnych, przesłane przez Wydział Oświaty, jak również zakupione za pieniądze otrzymane z budżetu Miejskiej Rady Narodowej⁷⁵.

W marcu 1955 r. szkoła w Tuchowie była wizytowana przez zespół nadzoru pedagogicznego z powiatowego Wydziału Oświaty. Podczas powizytacyjnego posiedzenia rady pedagogicznej inspektor Augustyn Graniecki odniósł się też do stanu biblioteki szkolnej, stwierdzając:

⁷³ Tamże, k. 77.

⁷⁴ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej im T. Czackiego w Tarnowie (1954–1956), protokół z dnia 4 czerwca 1955 r., s. 83 (ANK/OT sygn. Sz.PCz. 6).

⁷⁵ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 25 stycznia 1951 r., k. 10 (AS).

Księgozbiór liczy 2475 tomów, nieodpowiednie książki zostały wycofane. Książki w większości w dobrym stanie. Prowadzi się inwentarz książek i inwentarz broszur, lecz nie prowadzi się inwentarza broszur okolicznościowych i podręczników użytkowych. Kontrolę użytków prowadzi się w nieoprawionej książce złożonej z arkuszy papieru kancelaryjnego. Katalogów nie ma, nie ma również kart czytelników. Szkoła posiada plan czytelnictwa lektury uzupełniającej. W każdej klasie są zestawy lektur. Z biblioteki korzysta przeciętnie 70% uczniów. Przeciętna wypożyczeń od 1 września 1954 do 5 marca 1955 wynosi 12 książek na ucznia. Popularyzację książek przeprowadzają nauczyciele, stosując takie formy jak na przykład: czytanie ciekawych urywków, recytacje, wskazywanie pewnych urywków przy nauczaniu języka polskiego, przyrody, geografii itp. W konkursie czytelniczym wzięło udział 203 dzieci. Nauczycielstwo korzysta z czasopism przedmiotowych i ideologicznych, i z książek metodycznych znajdujących się w bibliotece⁷⁶.

Pomimo poczynionych uwag dotyczących spraw porządkowych i organizacyjnych inspektor szkolny docenił pracę biblioteki w tej szkole, szczególnie w zakresie rozwoju czytelnictwa. Ocena ta z pewnością wpłynęła na fakt, iż od listopada 1955 r. biblioteka w tuchowskiej szkole podstawowej została mianowana przykładową dla powiatu tarnowskiego, co oznaczało, iż miała być wzorowa pod względem organizacji, czytelnictwa, a także spełniać zadania instruktarzowe⁷⁷. Niemniej jednak nie zmieniało to faktu, iż funkcjonowała wówczas w trudnych warunkach – brak było oddzielnego lokalu na bibliotekę z czytelnią, brakowało szaf i regałów na ułożenie książek, a także druków katalogowych i innych. W czerwcu 1956 r. jej księgozbiór liczył już 3313 książek. Czytelników w ciągu roku szkolnego 1955/1956 było 462, wypożyczeń – 6399, przeciętna na jednego ucznia wynosiła 14–15 wypożyczeń. Najwięcej czytali uczniowie klas II i V⁷⁸.

Tabela 148. Liczba tomów w księgozbiorze biblioteki Szkoły Podstawowej w Tuchowie w latach 1955, 1956, 1959, 1963, 1966

Rok	1955	1956	1959	1963	1966
Liczba tomów	2475	3313	4795	6248	7667

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), k. 149, k. 182, k. 219, k. 309, k. 466 (AS).

⁷⁶ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 7 marca 1955 r., k. 149–150 (AS).

⁷⁷ Pierwsze biblioteki przykładowe w szkołach podstawowych powstawały w oparciu o zarządzenia Ministerstwa Oświaty z końca lat czterdziestych. Spełniały one rolę wzorcowych, jak również pełniły funkcje instrukcyjno-metodyczne dla bibliotekarzy szkolnych w danym rejonie. Działały w latach 1948–1960 i 1965–1971. W. Rożek, *Biblioteki przykładowe i ich rola w doskonaleniu metod pracy bibliotek szkolnych* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, część 2..., s. 116, s. 122–123; H. Langner, *Rozwój bibliotek szkolnych w Polsce...*, s. 336.

⁷⁸ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 22 czerwca 1956 r., k. 182 (AS).

Księgozbiór Szkoły Podstawowej w Tuchowie systematycznie się powiększał. Na przestrzeni nieco ponad dziesięciu lat – od 1955 do 1966 r. – trzykrotnie wzrosła liczba tworzących go tomów. Książki pochodziły z centralnych zakupów, z Wydziału Oświaty, były pozyskiwane dzięki środkom przyznawanym przez Miejską Radę Narodową w Tuchowie, funduszom własnym szkoły oraz pochodzącym z okazjonalnych zbiorów pieniędzy, a także trafiały do biblioteki jako dary.

W celu powiększania księgozbiorów bibliotekarze ogłaszali również zbiórki książek, przeważnie wśród społeczności uczniowskiej. W roku szkolnym 1958/1959 sukces takiej inicjatywy wykazała Helena Plichta, bibliotekarka Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie, która w ten sposób uzyskała 400 cennych pozycji książkowych. Jednocześnie za pośrednictwem lokalnej prasy zaapelowała do innych bibliotek: „ogłoście powszechną zbiórkę książek w całym kraju”⁷⁹.

W drugiej połowie lat pięćdziesiątych książka powoli stawała się dla dzieci i młodzieży szkół podstawowych ważnym i powszechnym elementem szkolnej rzeczywistości, a biblioteka szkolna swoistym małym centrum życia naukowego i kulturalnego. Bibliotekarze starali się motywować dzieci i młodzież do sięgania po książki oraz prasę. Stosując różnorodne metody i techniki mające wzbudzić w uczniach zainteresowanie czytelnictwem, odnosili na tym polu dobre rezultaty. W kwietniowym numerze „Życia Szkoły” z 1958 r. bibliotekarz pracujący w jednej ze szkół podstawowych w powiecie szubińskim w artykule podsumowującym jego doświadczenia zawodowe pisał:

Dzisiaj dziecko, wypożyczając dla siebie, prosi jednocześnie o książki dla tatusia lub mamusi. Rodzice też zasmakowali w książkach. Dzięki temu dzieci uzyskały lepsze warunki pracy (posiadają swój stół, szafkę na książki, względnie szufladę, swoją lampę). Rodzice tolerują czytanie książek z biblioteki, choć do niedawna twierdzili, że „ma się uczyć, a nie czytać”. Dzieci czytają nie tylko książki z lektury obowiązkowej, ale chętnie wypożyczają z biblioteki gromadzkiej⁸⁰.

Fragment ten ukazuje między innymi, że w środowisku rodziców, szczególnie na wsi, stopniowo następowały korzystne mentalne zmiany w kwestii postrzegania szkoły, zrozumienia dla konieczności realizowania przez dzieci obowiązku szkolnego, a tym samym nauczania, z którym wiązała się nierozłącznie umiejętność czytania, korzystania z książek, a także w szerszym wymiarze zagadnienie czytelnictwa. Przywołane optymistyczne doświadczenie nauczyciela z powiatu szubińskiego nie korespondowało jednak z wnioskami z ogólnopolskich badań prowadzonych jeszcze w latach sześćdziesiątych. Wskazywały one, iż brak wsparcia w rozwoju zainteresowań czytelniczych wśród dzieci i młodzieży ze strony rodzi-

⁷⁹ Kronika Szkoły Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie (1939–1969), s. 45 (ANK/OT sygn. Sz.PKoś. 2).

⁸⁰ J. Sobacki, *Książka w szkole i w domu*, „Życie Szkoły” 1958, nr 4, s. 43.

ców, a także zaangażowanie uczniów z miejscowości wiejskich w pracę w gospodarstwach rolnych, wciąż stanowiły znaczną przeszkodę dla rozwoju czytelnictwa w wiejskich szkołach podstawowych⁸¹.

Biblioteki szkolne systematycznie organizowały szkolne i międzyszkolne konkursy czytelnicze. Biorąc pod uwagę cel takich przedsięwzięć, wyróżniano konkursy: a) propagandowe – zachęcające do czytania konkretnych pozycji; b) sprawdzające znajomość książek i kulturę czytelniczą uczniów; c) pogłębiające lekturę dzieci i młodzieży, a także ich kulturę czytania⁸².

Znaczenie konkursów dla „wzmożenia czytelnictwa i upowszechnienia wśród dzieci dobrej książki” dostrzegało także Ministerstwo Oświaty. 17 listopada 1951 r. ogłosiło konkurs czytelniczy dla uczniów szkół podstawowych pod hasłem „Książka – twój przyjaciel”⁸³. Konkurs miał na celu zachęcenie uczniów do indywidualnego i zbiorowego czytania książek odznaczających się dużymi walorami ideowymi i artystycznymi, udzielenie pomocy wychowawcom i przewodnikom drużyn harcerskich we wprowadzaniu różnych form pracy z książką w trakcie zajęć pozalekcyjnych, stworzenie podstaw i warunków do tworzenia kółek przedmiotowych z języka polskiego i miłośników książki, zespołów czytelniczych przy bibliotekach szkolnych. Biorącym udział w konkursie wyznaczono przeczytanie przynajmniej trzech książek konkursowych, a następnie wybranie z zestawu dla uczestników indywidualnych lub zespołowych rodzaju zadania, wykonanie stosownej pracy konkursowej i w określonym terminie przekazanie jej opiekunowi konkursu w szkole. Nagradzane prace były przedmiotem wystaw szkolnych, powiatowych, wojewódzkich i centralnej w stolicy.

Pierwsza edycja ministerialnego konkursu czytelniczego miała wybitnie indoktrynacyjny wymiar, gdyż na liście książek konkursowych znajdowały się przede wszystkim pozycje autorów radzieckich (np. A. Kononow *Opowiadania o Leninie*, I. Wasilenko *Gwiazdeczka*, P. Ignatow *Bracia bohaterowie*) bądź polskich, ale spełniające określone kryteria ideologiczne (np. L. Krzemieniecka *O wielkim Stalinie*, H. Bobińska *Pionierzy*, J. Broniewska *O człowieku, który się kulom nie kłaniał*). Należy też zauważyć, iż organizacja konkursów przyczyniała się do szybszego zaopatrywania bibliotek szkolnych w dzieła propagowane przez władze oświatowe i partyjne, gdyż kierownicy szkół zostali zobligowani do zadbania o to, aby znajdujące się na konkursowych wykazach pozycje były dostępne w szkolnych księgozbiorach. Książka stała się zatem narzędziem indoktrynacji, co zresztą potwierdzają dane z początku lat pięćdziesiątych, w którym to okresie nastąpiło ogólnokrajowe „uderzenie” wydawnictwami o charakterze społeczno-politycznym. W 1950 r. na

⁸¹ W. Derejczyk, *Czytelnicy bibliotek szkolnych...*, s. 79.

⁸² E. Białkowska, *Praca pedagogiczna z czytelnikami w bibliotece...*, s. 71. Por. J. Wojtiszek, *Zajęcia uzupełniające z czytelnikami w bibliotece szkolnej...*, s. 252–253.

⁸³ Komunikat w sprawie konkursu czytelniczego dla uczniów szkół podstawowych, Dz.Urz. MO 1951, nr 18, poz. 248.

jednego mieszkańca Polski przypadło 4,7 egzemplarza nowo wydanych książek, co było całkowitym rekordem w tym zakresie⁸⁴. Ta pierwsza edycja konkursu okazała się być dla Ministerstwa Oświaty dużym sukcesem, gdyż wzięło w niej udział 300 tysięcy uczniów podstawówek⁸⁵. W związku z tym inicjatywa była rozwijana i w listopadzie 1952 r. ogłoszony został drugi konkurs czytelniczy pod hasłem „Książka naszym przyjacielem”. Jego celem było udzielenie pomocy uczniom w podnoszeniu znajomości języka ojczystego, upowszechnienie wartościowych form pracy z książką, zachęcenie do indywidualnego i zbiorowego czytania wartościowych książek⁸⁶. Te pozytywne założenia podważono ponownie doborem literatury konkursowej składającej się między innymi z dzieł zaangażowanych ideologicznie autorów radzieckich. Natomiast w trzeciej edycji konkursu wprowadzono także formułę współzawodnictwa międzyszkolnego w czytelnictwie⁸⁷. W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych partnerem ministerstwa przy realizacji konkursów był ZMP. W latach szkolnych od 1957/1958 do 1959/1960 władze centralne nie organizowały ogólnokrajowych konkursów czytelniczych, a inicjatywę w tej kwestii oddały kuratoriom, które tematycznie skupiły się na regionalnym wymiarze tych przedsięwzięć⁸⁸.

W styczniu 1961 r. Ministerstwo Oświaty ogłosiło konkurs czytelniczy związany z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego⁸⁹. Miał on względem uczniów następujące cele: krzewienie wiedzy o przeszłości kraju, w tym w aspekcie regionalnym, a przez to lepsze zrozumienie współczesności i perspektyw; rozbudzenie zainteresowań w odniesieniu do tysiącletniego dorobku państwa; pogłębienie patriotyzmu i więzi między narodami „walczącymi o pokój i sprawiedliwość społeczną”; rozwijanie kultury czytelniczej uczniów, wyrabianie wrażliwości na piękno języka polskiego i literatury; uświadamianie im roli książki; zachęcanie do posiadania własnych pięknych książek. Konkurs miał odbywać się w latach 1961–1966 na szczeblach szkolnym, powiatowym i wojewódzkim. Ramy organizacyjne dla poszczególnych województw ustalały kuratoria. Na każdy rok doprecyzowana została konkretna tematyka konkursowa, mianowicie: rok szkolny 1960/1961 – początki państwa polskiego; 1961/1962 – wkład Polski do walk społeczno- i narodowowyzwoleńczych na świecie; 1962/1963 – nasze walki o wyzwolenie narodowe

⁸⁴ A. Gładysz, *Oświata – kultura – nauka w latach 1947–1959. Węzłowe problemy polityczne*, Warszawa–Kraków 1981, s. 113.

⁸⁵ Komunikat w sprawie II Konkursu Czytelniczego dla uczniów szkół podstawowych pod hasłem „Książka naszym przyjacielem”, Dz.Urz. MO 1952, nr 19, poz. 158.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Regulamin III Konkursu Czytelniczego. Załącznik do okólnika nr 33 z 30 października 1953 r., Dz.Urz. 1953, nr 15, poz. 126.

⁸⁸ E. Białkowska, *Rola konkursów czytelniczych w rozwoju i pogłębianiu czytelnictwa młodzieży szkolnej* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 2..., s. 148.

⁸⁹ Okólnik nr 1 z dnia 17 stycznia 1961 r. w sprawie konkursu czytelniczego pn. „Tysiąclecie Państwa Polskiego”, Dz.Urz. MO 1961, nr 1, poz. 9.

i społeczne; 1963/1964 – rozwój nauki i sztuki polskiej na przestrzeni 1000 lat oraz wkład Polski w ogólnoswiatowy dorobek kulturalny; 1964/1965 – historia Polski Ludowej i jej osiągnięcia, wyzwolenie Ziemi Odzyskanych; 1965/1966 – poznawanie perspektyw rozwoju Polski Ludowej na przyszłość.

Organizacją konkursu na poszczególnych szczeblach zajmowały się komisje konkursowe. W szkołach były to komisje szkolne złożone głównie z nauczycieli⁹⁰. Naturalnym centrum organizacyjnym była w tym przypadku biblioteka szkolna. Na szczeblu powiatowym konkursem zajmowała się komisja powołana przez wydział oświaty. Uczestnicy zostali podzieleni na cztery grupy wiekowe, z których dwie pierwsze dotyczyły uczniów szkół podstawowych – grupa pierwsza – z klas II–IV, grupa druga – z klas V–VII. Eliminacje szkolne ministerstwo zalecało, aby odbywały się w trakcie obchodów Dni Oświaty, Książki i Prasy. Wszystkich uczestników konkursu obowiązywało przeczytanie określonej przez komisję liczby książek i artykułów, wypowiedź ustna na wybrany temat na podstawie poznanej literatury oraz wykonanie pracy pisemnej lub innej związanej z wybranym tematem⁹¹.

W świetle dokumentacji szkolnej konkursy czytelnicze cieszyły się dużym zainteresowaniem społeczności uczniowskich⁹². W 1955 r. zaangażowanie Szkoły Podstawowej w Piotrkowicach w IV konkurs czytelniczy docenił wizytujący tę placówkę podinspektor szkolny Wojciech Smulski, który podkreślił w sprawozdaniu:

Ogłoszony IV Konkurs Czytelniczy znalazł w tutejszej szkole żywy oddźwięk i duże zainteresowanie, tak wśród uczniów, jak i nauczycieli. Do konkursu stanęły wszystkie klasy, od klasy II włącznie. W czasie konkursu nauczyciele zachęcali uczniów do czytania, wzbudzali u nich zainteresowanie przez odwoływanie się przy każdej sposobności do treści przeczytanych książek. Stąd też w dniu wizytacji wszystkie prace były na wystawie w szkole. Wśród prac indywidualnych zauważono również prace zespołowe, wykonane np. przez ogniwo OH. Widać, że rada pedagogiczna zrozumiała wartość wychowawczą książki i zagadnienie czytelnictwa postawiła na naczelnym miejscu w pracy szkolnej⁹³.

⁹⁰ Członkami szkolnych komisji konkursów czytelniczych byli często kierownicy i dyrektorzy szkół, bibliotekarze szkolni, nauczyciele historii, języka polskiego, nauki o Polsce i świeci wspólnym, wychowania obywatelskiego, opiekunowie organizacji uczniowskich, a nawet przedstawiciele komitetów rodzicielskich, E. Białkowska, *Rola konkursów czytelniczych...*, s. 155.

⁹¹ Ramowe wytyczne do regulaminu konkursu czytelniczego pn. „Tysiąclecie Państwa Polskiego”. Załącznik do okólnika nr 1 z dnia 17 stycznia 1961 r., Dz.Urz. MO 1961, nr 1, poz. 9.

⁹² Według badań najaktywniej włączali się do konkursów czytelniczych uczniowie szkół podstawowych ze środowisk małomiejscowych i szkół wyżej zorganizowanych w miejscowościach wiejskich, E. Białkowska, *Rola konkursów czytelniczych...*, s. 151.

⁹³ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Piotrkowicach o czterech siłach nauczycielskich, przeprowadzonej 10 lutego 1955 r. przez ob. Smulskiego Wojciecha podinspektora szkolnego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie, s. 6 (ANK/OT sygn. WOT III/26c).

Z kolei w Szkole Podstawowej w Rzuchowej do tej samej edycji konkursu przystąpiło 50 uczniów, co stanowiło 44% ogółu. 35 z nich pracowało indywidualnie, pozostali zostali zorganizowani w pięć zespołów⁹⁴.

W Szkole Podstawowej w Tuchowie w roku szkolnym 1964/1965 w konkursie czytelnictwa wzięło udział 495 uczniów, w tym z klas III–IV – 199 i z V–VII – 296. Do etapu powiatowego z tej szkoły przystąpiło 11 uczniów z klas od V do VII. Dziesięcioro z nich zaprezentowało się od jak najlepszej strony, „odpowiadając pięknie, za co zostali nagrodzeni cennymi książkami. Na dziesięciu nagrodzonych przyznano osiem nagród pierwszych i dwie drugie”⁹⁵. W następnym roku szkolnym w konkursie czytelnictwa odbywającym się po raz odstani pod hasłem „Tysiąclecie Państwa Polskiego” w tuchowskiej szkole wzięło udział 492 uczniów z klas III–VII. Na szczeblu powiatowym nagrody zdobyło 18 z nich, w tym pierwszą nagrodę otrzymało 11⁹⁶. Jednakże masowa mobilizacja dzieci i młodzieży szkolnej do wzięcia udziału w tej inicjatywie miała także negatywne konsekwencje. W czerwcu 1965 r. bibliotekarka Józefa Susuł tłumaczyła:

Uczniowie w niektórych klasach byli tak zaabsorbowani konkursem czytelnictwa, że według mnie w niektórych klasach, a przeważnie od klasy V do VII nie mieli czasu na czytanie lektur. Dużo dzieci przetrzymywało książki po dwa miesiące i dłużej, chociaż sygnalizowałam o tym wychowawcom i to uniemożliwiałoby przeczytanie lektur innym dzieciom⁹⁷.

Na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie odbytym 11 marca 1967 r. nauczyciele analizowali kwestię organizowanego przez ministerstwo konkursu czytelnictwa dla klas VII i VIII o tematyce „Poznajemy nieznane fakty z walk o wyzwolenie naszego narodu i kraju spod okupacji hitlerowskiej oraz historii życia ludzi, którymi chlubi się nasza Ojczyzna Polska Ludowa”⁹⁸. Wybrany został skład szkolnej komisji konkursowej, który tworzyła kierowniczką – Wiktoria Rocznik, bibliotekarka – Anna Wojciechowska i nauczycielka języka polskiego – Alicja Imburska. Komisja dokonała wyboru lektur na podstawie spisu przesłanego przez Wydział Oświaty spośród pozycji dostępnych w księgozbiorniku szkoły. Były to: H. Rudnicka – *Janek Krasicki*, B. Czeszko

⁹⁴ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Rzuchowej o czterech siłach nauczycielskich, przeprowadzonej 21 i 22 stycznia 1955 r. od godz. 7.30 do 22.25 przez ob. Smulskiego Wojciecha podinspektora szkolnego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie, s. 5 (ANK/OT sygn. WOT III/26c).

⁹⁵ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 23 czerwca 1965 r., k. 414 (AS).

⁹⁶ Tamże, protokół z 20 czerwca 1965 r., k. 466.

⁹⁷ Tamże, k. 467.

⁹⁸ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1964–1968), protokół z 11 marca 1967 r., b.s. (AS).

– Pokolenie, H. Skłodowska-Szalay – *Ze wspomnień o Marii Skłodowskiej-Curie*, J. Broniewska – *Krystek z Warszawy*⁹⁹.

Tabela 149. Dane ogólnokrajowe dotyczące uczestnictwa szkół podstawowych w poszczególnych edycjach konkursu czytelniczego związanego z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego w latach 1960–1966

Edycja konkursu	Liczba okręgów szkolnych uczestniczących w konkursie	Liczba szkół uczestniczących w konkursie	Procent szkół uczestniczących w konkursie	Liczba uczniów uczestniczących w konkursie	Procent uczniów uczestniczących w konkursie
I – 1960/1961	8	4 094	51	328 770	15,4
II – 1961/1962	17	11 523	50	1 187 260	28
III – 1962/1963	18	11 797	50	1 378 610	32
IV – 1963/1964	19	12 204	50	1 488 900	30
V – 1964/1965	18	13 957	50	1 630 220	34
VI – 1965/1966	18	15 924	60	1 623 660	34

Źródło: E. Białkowska, *Rola konkursów czytelnicznych w rozwoju i pogłębianiu czytelnictwa młodzieży szkolnej* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 2, red. F. Popławski, Warszawa 1969, s. 183.

W skali ogólnopolskiej konkurs czytelniczny z okazji obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego uznany został za duże osiągnięcie ze względu na stały wzrost liczby uczestników na poszczególnych jego etapach. Edycja finałowa zaangażowała 60% szkół podstawowych z 18 okręgów szkolnych i objęła 34% ich uczniów. Województwo krakowskie znalazło się w gronie najaktywniejszych, wychodząc z poziomu 15,6% zaangażowanych uczniów w II edycji, a kończąc na 71% w edycji finałowej¹⁰⁰. Efektem konkursu był także stały wzrost znaczenia bibliotek w szkołach podstawowych ze względu na koncentrację uwagi społeczności uczniowskich i nauczycielskich na ich pracy, a także zwiększenie planowego zaopatrywania księgozbiorów szkolnych w nowe pozycje książkowe i czasopisma. Ponadto ten sukces frekwencyjny był interpretowany przez ministerstwo jako docenienie przez nauczycieli wpływu tematyki konkursu na wyniki nauczania¹⁰¹.

Uczestnictwo dzieci i młodzieży w ogólnopolskich konkursach czytelnicznych miało znaczący wpływ nie tylko na rozwój czytelnictwa, ale i na wykorzystywanie i upowszechnianie różnorodnych, często nowatorskich form i metod pracy dydak-

⁹⁹ Tamże. Podobny zestaw lektur w tej edycji konkursu czytelniczego obowiązywał w Szkole Podstawowej w Łęgu Tarnowskim, zob. M. Czosnyka, dz. cyt., s. 139.

¹⁰⁰ E. Białkowska, *Rola konkursów czytelnicznych...*, s. 183.

¹⁰¹ Tamże, s. 182.

tycznej i wychowawczej na podstawie lektury książek¹⁰². Konkursy motywowały i mobilizowały zarówno uczniów, jak i nauczycieli. Uczniowie wykonywali różnorodne prace konkursowe indywidualnie bądź zespołowo. W kolejnych edycjach coraz częściej stosowane były formy pracy zespołowej, co zwiększało walory wychowawcze tego przedsięwzięcia. Konieczność przygotowywania dzieci i młodzieży do udziału w konkursach sprawiała, że bibliotekarze szkolni i nauczyciele wdrażali w swoim warsztacie pracy metody aktywizujące, sięgali po nowoczesne pomoce dydaktyczne, rozwijali i doskonalili swoje kompetencje organizacyjne, a także zdobywali nową wiedzę i doświadczenie, które mogli wykorzystywać w swojej działalności dydaktyczno-wychowawczej. Udział w konkursach integrował społeczności szkolne. Natomiast władze oświatowe wzywały do włączania w proces przygotowywania prac konkursowych współzawodnictwa na poziomie szkolnym i międzyszkolnym jako czynnika mobilizującego. Jednak w szkołach wiejskich, szczególnie tych niżej zorganizowanych, konkursy czytelnicze sprawiały uczącym dużo trudności. Obciążeni obowiązkami nauczyciele nie mieli możliwości poświęcenia dodatkowego czasu, uwagi i środków na poszerzenie spektrum form i metod pracy z uczestniczącymi w konkursach uczniami. Wymienione walory i pozytywne rezultaty ogólnokrajowych konkursów czytelniczych dla szkół podstawowych obniżały też wspomina-
ne wcześniej towarzyszące im cele indoktrynacyjne uwidaczniające się szczególnie w doborze literatury konkursowej w edycjach konkursu z lat 1951–1956.

Oprócz konkursów czytelniczych będących inicjatywą centralnych lub terenowych władz oświatowych, biblioteki organizowały dla uczniów konkursy typowo szkolne. Często miały one charakter okazjonalny i były elementem różnorodnych obchodów rocznicowych, np. w tuchowskiej szkole jesienią 1963 r. bibliotekarka przeprowadziła konkurs z okazji rocznicy rewolucji październikowej pod hasłem „Czy znasz książki autorów radzieckich?”¹⁰³. Niektóre z takich przedsięwzięć wykraczały poza czytelnictwo, a nawet miały wymiar profilaktyczny. Np. w roku szkolnym 1961/1962 prowadząca bibliotekę Szkoły Podstawowej w Wierzchosławicach Maria Czajkowska przygotowała wystawę prac dziecięcych pt. „Pijak w oczach dziecka”, na której eksponowane były rysunki uczniów nie tylko miejscowej szkoły, ale również z Bogumiłowic, Radłowa, Koszyc i Piotrkowic. Zwiedzały ją zarówno wycieczki szkolne, jak i osoby dorosłe¹⁰⁴.

W latach sześćdziesiątych zmniejszyła się liczba nabywanych do bibliotek szkolnych wydawnictw proweniencji radzieckiej. Na posiedzeniu Rady Pedagogicz-

¹⁰² Statystyki ogólnopolskie obejmujące stan czytelnictwa w szkołach podstawowych wykazywały wzrost liczby korzystających z ich bibliotek uczniów z 2784 w roku szkolnym 1954/1955 do 4626 w roku szkolnym 1965/1966. Natomiast wzrost liczby odnotowanych wypożyczeń w tym przedziale czasowym wyniósł 40615, tamże, s. 185–186.

¹⁰³ Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 18 listopada 1963 r., k. 336 (AS).

¹⁰⁴ J. Malec, *Przemiany w stosunkach społecznych i kulturalnych [w:] Wierzchosławice. Dzieje wsi i gminy*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1994, s. 558.

nej Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie z 26 marca 1964 r. grono podjęło decyzję o zaprzestaniu kupowania niektórych gazet radzieckich i zakupie w ich miejsce innych czasopism pedagogicznych. Postanowiono także dokonać prenumeraty czasopism przedmiotowych: „Horyzonty Techniki”, „Młody Technik”, „Fizyka w Szkole”, „Matematyka w Szkole”, „Chemia w Szkole”, „Wychowanie Muzyczne w Szkole”¹⁰⁵.

Z początkiem roku szkolnego 1965/1966, po dwóch miesiącach nauki, w Szkole Podstawowej nr 3 w Tarnowie ze szkolnej biblioteki korzystało 96,8% ogółu uczniów, którzy dokonali łącznie 5362 wypożyczeń. Średnia na jednego ucznia wyniosła 5,9. Więcej korzystających z biblioteki było w klasach młodszych, choć najlepsze dokonania w czytelnictwie miała klasa VII b. Jej uczniowie przeczytali łącznie 514 książek, co dawało średnią 14 wypożyczeń na jedno dziecko. Było to znacznie powyżej średniej szkolnej. Całkowity stan czytelnictwa w tej szkole budził zadowolenie opiekunki biblioteki. W opinii uczących poprawiający się stan czytelnictwa wpływał pozytywnie na sposób wysławiania się uczniów oraz zwiększał ich zasób wiedzy z takich przedmiotów jak: język polski, historia czy geografia¹⁰⁶.

Tabela 150. Liczba wypożyczeń w Szkole Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie w okresie od września do listopada roku szkolnego 1965/1966

Klasa	Liczba uczniów	Liczba Wypożyczających	% wypożyczających	Liczba wypożyczonych książek	Średnia na czytelnika
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
II a	39	39	100,0	215	5
II b	40	40	100,0	213	5
II c	39	39	100,0	118	3
II d	40	40	100,0	114	3
III a	35	35	100,0	110	3
III b	36	36	100,0	280	7
III c	35	35	100,0	280	7
III d	36	36	100,0	150	4
IV a	42	41	97,6	274	6
IV b	42	42	100,0	292	7
IV c	41	41	100,0	242	5
IV d	42	42	100,0	361	9
V a	39	39	100,0	201	5
V b	40	40	100,0	247	6
V c	40	39	97,5	263	6

¹⁰⁵ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1962–1964), protokół z 26 marca 1964 r., b.s. (AS).

¹⁰⁶ Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1964–1966), protokół z 15 listopada 1965 r., b.s. (AS).

1	2	3	4	5	6
V d	41	36	87,8	202	5
VI a	36	35	97,3	261	7
VI b	39	32	97,4	163	4
VI c	39	34	87,1	127	3
VI d	37	30	93,7	120	4
VI e	40	36	97,3	197	5
VII a	40	39	97,5	185	5
VII b	41	41	100,0	514	14
VII c	40	39	97,5	225	5
Razem	931	902	96,8	5 362	5,9

Źródło: Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1964–1966), protokół z 15 listopada 1965 r., b.s. (AS).

Tabela 151. Czytelnictwo w Szkole Podstawowej w Tuchowie za I i II okres roku szkolnego 1965/1966

okres	II a	II b	II c	III a	III b	III c	IV a	IV b	IV c	V a	V b	V c	VI a	VI b	VI c	VII a	VII b	VII c
I	148	199	131	145	88	124	165	123	114	82	81	94	85	62	87	101	92	92
II	260	223	152	199	181	211	174	229	96	89	96	78	136	188	170	99	100	123

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966), protokół z 26 stycznia 1966 r., k. 440 (AS).

Porównując dane dotyczące stanu czytelnictwa w Szkole Podstawowej w Tuchowie w dwóch pierwszych okresach roku szkolnego 1965/1966, należy zauważyć, iż uczniowie dokonywali znacznie więcej wypożyczeń w okresie drugim, który przypadał na miesiące późnojesienne i zimowe. Na 18 oddziałów klasowych, których uczniowie korzystali z biblioteki szkolnej, jedynie w dwóch dane dotyczące stanu czytelnictwa prezentowały się korzystniej w pierwszym okresie tego roku szkolnego niż w drugim.

Tabela 152. Stan czytelnictwa w Szkole Podstawowej w Łowczowie w roku szkolnym 1969/1970

Klasa	Liczba uczniów	Liczba czytelników	Liczba wypożyczeń	Średnia na ucznia	Uwagi bibliotekarki
1	2	3	4	5	6
II	19	19	242	12	Stan wypożyczeń bdb
III	13	13	132	10	Stan wypożyczeń w normie
IV	21	21	148	7	Stan wypożyczeń słaby

1	2	3	4	5	6
Razem	53	53	522	10	Stan wypożyczeń w normie
V	16	16	144	9	Stan wypożyczeń w normie
VI	23	23	200	8	Stan wypożyczeń słaby
VII	18	18	217	12	Stan wypożyczeń bdb
VIII	17	17	178	10	Stan wypożyczeń w normie
Razem	74	74	739	10	Stan wypożyczeń w normie
Szkoła ogółem	127	127	1261	9,9	–

Źródło: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1968–1971), protokół z 30 stycznia 1970 r., b.s. (AS).

W roku szkolnym 1969/1970 w Szkole Podstawowej w Łowczowie stan czytelnictwa w poszczególnych klasach był zróżnicowany. W opinii opiekunki biblioteki Urszuli Słowik najlepiej prezentował się on w klasach II i VII, w których średnia wypożyczeń na jednego ucznia wyniosła 12 pozycji, zaś najslabiej w klasie IV – 7 wypożyczeń na jednego ucznia i VI – 8 wypożyczeń na jednego ucznia. W pozostałych zespołach klasowych stan czytelnictwa prezentował się według niej „w normie”. Tak też należy ocenić ogólny stan czytelnictwa w tej placówce w tym roku szkolnym. Ponadto bibliotekarka podkreśliła, że:

praca w bibliotece jest prowadzona systematycznie i planowo. Klasy mają wyznaczony dzień wypożyczeń. Lektury otrzymują uczniowie na żądanie. Rada Pedagogiczna przyjęła jako normę dwie książki miesięcznie. Normy nie osiągnęły klasy IV, V i VI. Konieczne jest omówienie na lekcji wychowawczej w klasach V i VI sprawy stałego czytelnictwa, celem poprawy stanu czytelnictwa tych klas. Wszyscy nauczyciele korzystają z działu pedagogiczno-metodycznego i lektur przedmiotowych¹⁰⁷.

Podejmowane z końcem lat sześćdziesiątych w tej szkole działania na rzecz poprawy stanu czytelnictwa wśród dzieci i młodzieży przynosiły pozytywne rezultaty. W roku szkolnym 1971/1972 średnia wypożyczonych książek na jednego ucznia ogólnie wynosiła w niej 20,4, co oznaczało wzrost w stosunku do omawianego wcześniej roku szkolnego 1969/1970 o ponad 100%. W pracy biblioteki pomagał aktyw biblioteczny, dzięki któremu prowadzona była skuteczna propaganda czytelnictwa między innymi w postaci wystaw skierowanych do dzieci i ich rodziców. Na wieńczącym rok szkolny posiedzeniu rady pedagogicznej szkoły opiekunka biblioteki podsumowała jej działalność w następujący sposób:

Biblioteka szkolna liczy 2772 tomy. Zaopatrzenie w lektury przedmiotowe w stopniu dobrym. Dwa dni w tygodniu odbywają się wypożyczenia książek. Z klasy VII został

¹⁰⁷ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1968–1971), protokół z 30 stycznia 1970 r., b.s. (AS).

wyłoniony aktyw do pomocy w bibliotece szkolnej. Aktyw przy pomocy opiekunki biblioteki szkolnej zorganizował wystawy z okazji zapisu dzieci do klasy I, wystawkę dla rodziców i drugą z okazji Dni Oświaty Książki i Prasy. Wystawy te cieszyły się dużym zainteresowaniem ze strony dzieci i dorosłych¹⁰⁸.

Tabela 153. Stan czytelnictwa w Szkole Podstawowej w Łowczowie w roku szkolnym 1971/1972

Klasa	Liczba uczniów	Liczba czytelników	Liczba wypożyczeń	Średnia na ucznia	Uwagi bibliotekarki
II	20	20	403	20	Stan zadawalający
III	17	17	394	23	Stan zadawalający
IV	17	17	408	24	Stan zadawalający
V	15	15	270	18	Stan zadawalający
VI	24	24	288	12	Stan zadawalający
VII	18	18	396	22	Stan zadawalający
VIII	16	16	383	24	Stan zadawalający
Razem	127	127	2542	20,4	Stan zadawalający

Źródło: Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1971–1974), protokół z 19 czerwca 1972 r., b.s. (AS).

Ponadto w tej szkole powstał punkt biblioteczny biblioteki powiatowej w Tarnowie, który zaopatrywał nauczycieli w niezbędne lektury pedagogiczne i metodyczne.

Na posiedzeniu Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach odbytym 28 czerwca 1962 r. praca szkolnej biblioteki została oceniona pozytywnie. Księgozbiór liczył 2000 tomów. Korzystało z niego 320 uczniów. Wypożyczali oni książki raz w tygodniu. Na jednego ucznia w trzecim okresie przypadało 12 przeczytanych książek. Uczniowie chętnie korzystali z czasopism dziecięcych i prasy. Wypożyczali także pozycje z księgozbioru biblioteki gromadzkiej¹⁰⁹. Natomiast w pierwszym okresie roku szkolnego 1964/1965 klasy od II do VII tej placówki łącznie dokonały 1932 wypożyczeń, zaś w analogicznym okresie kolejnego roku szkolnego było to już 4180 wypożyczeń. Średnia liczba przeczytanych książek na jednego ucznia wzrosła w tym przedziale czasowym z 5,8 do 12,8¹¹⁰.

¹⁰⁸ Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1971–1974), protokół z 19 czerwca 1972 r., b.s. (AS).

¹⁰⁹ Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1961–1963), protokół z 28 czerwca 1962 r., b.s. (AS).

¹¹⁰ P. Juško, *Z problematyki działalności bibliotek szkolnych szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975* [w:] *Edukacja i wychowanie od XIX wieku do współczesności*.

Tabela 154. Stan czytelnictwa w klasach V–VIII Szkoły Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1968/1969

Klasa	Liczba przeczytanych książek	Liczba przeczytanych książek na ucznia
VIII a	403	17
VIII b	324	13
VII a	548	19,6
VII b	492	17,6
VI a	436	17
VI b	268	10
V a	225	9
V b	257	10
IV	1097	29
III a	469	19,5
III b	343	15
II a	609	23
II b	482	19
Razem	5953	18

Źródło: Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1968–1969), protokół z 21 czerwca 1969 r., b.s. (AS).

Analizując kolejne dane dla Szkoły Podstawowej w Ryglicach, należy stwierdzić, że stan czytelnictwa uczniów ulegał w niej systematycznej poprawie. W roku szkolnym 1968/1969 średnia liczba przeczytanych książek na jednego ucznia wyniosła w niej 18 pozycji. Najmniej czytali uczniowie z klas V, najwięcej – z klas II, IV i VII.

W trakcie wizytacji szkół również biblioteki były przedmiotem kontroli ze strony nadzoru pedagogicznego. W sprawozdaniu z wizytacji przeprowadzonej od 21 do 24 lutego 1972 r. w Szkole Podstawowej w Tarnowcu podinspektor szkolny Stanisława Saletnik pozytywnie oceniła pracę biblioteki, odnotowując, że:

Biblioteka szkolna liczy 2070 tomów. Na jednego ucznia przypada 8 książek. Najlepiej czytają klasy V i VII. Uczniowie czytają także bardzo chętnie czasopisma dziecięce i młodzieżowe: „Świerszczyk”, „Płomyczek”, „Świat Młodych”, które również prenumerują¹¹¹.

Wybrane zagadnienia w kontekście badań historycznych i pedagogicznych, red. P. Juško, Tarnów 2021, s. 169, tab. 4.

¹¹¹ Sprawozdanie z wizytacji Szkoły Podstawowej w Tarnowcu przeprowadzonej w dniach 21, 22, 23, 24 lutego 1972 r. przez podinspektora szkolnego Stanisławę Seletnik (ANK/OT sygn. WOT XIV/16).

W latach sześćdziesiątych w Polsce następowały przeobrażenia w systemie oświaty podstawowej na podstawie zapisów ustawy z 15 lipca 1961 r. W *Programie nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej* w części obejmującej materiał nauczania języka polskiego w klasach od V do VIII w dziale Lekturny wprowadzono blok Czytelnictwo i podstawy samokształcenia, za realizację którego odpowiedzialni byli nauczyciele tego przedmiotu, choć znaczna część ujętej w nim wiedzy związana była bezpośrednio z koniecznością korzystania z porad bibliotekarzy oraz prowadzenia zajęć ćwiczeniowych w bibliotekach szkolnych¹¹². Był to również okres dynamicznego rozwoju księgozbiorów szkół podstawowych. Na przestrzeni lat szkolnych od 1960/1961 do 1967/1968 liczba znajdujących się w nich woluminów wzrosła o 58%, zaś przyrost ich czytelników wyniósł 38%. W roku szkolnym 1967/1968 na jednego ucznia szkoły podstawowej przypadało 17,1 wypożyczeń, co było wzrostem we wskazanym okresie o 2¹¹³. Tendencjom tym towarzyszyła konieczność zaspokajania rosnącego zapotrzebowania szkół na nowe pozycje książkowe wynikająca z potrzeby aktualizacji ich zasobów związanej z nowymi programami nauczania, a także bieżącym zużywaniem się wykorzystywanych w wypożyczalniach i czytelnich egzemplarzy. Pojawiły się trudności w czasowym i ilościowym dostarczaniu wymaganych lektur szkolnych przez wydawnictwa takie jak: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Państwowy Instytut Wydawniczy, „Nasza Księgarnia”, „Iskry”, Wydawnictwo MON. Znaczna liczba tytułów lektur obowiązkowych była rozprowadzana w sprzedaży zamkniętej i wydawana w dużych nakładach. Planu wydawniczego nie udało się w pełni zrealizować w przypadku lektur do wyboru, które wydawano z opóźnieniem i w niewystarczających nakładach. Lekturny dla klas I–IV oraz pozycje z listy do wyboru nie były objęte sprzedażą zamkniętą i mogły być nabywane także przez osoby prywatne. Jak oceniał Stanisław Dobosiewicz, po wprowadzeniu reformy oświatowej w 1961 r. popyt na lektury dla szkół podstawowych nie był „zaspokajany w stopniu pożądanym”¹¹⁴.

W 1971 r. Wydział Oświaty dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa przeprowadził analizę pracy bibliotek szkolnych, stwierdzając, że „jej styl” uległ poprawie. Zasługa za ten stan rzeczy została przypisana kierownikom szkół oraz bibliotekarzom szkolnym, którzy mieli coraz wydatniej włączać się w wykonywanie

¹¹² Blok Czytelnictwo i podstawy samokształcenia obejmował między innymi różnorodne ćwiczenia w posługiwaniu się tekstem książki i czasopisma, poznawanie budowy książki, ćwiczenia w dokonywaniu właściwego wyboru książki w bibliotece, ćwiczenia w posługiwaniu się encyklopedią i różnego rodzaju słownikami oraz katalogiem alfabetycznym i rzeczowym, sporządzanie skróconych opisów bibliograficznych książek i czasopism, wyrabianie nawyków czytelniczych oraz należytego obchodzenia się z książką itp. Zob. *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej*, Warszawa 1964, s. 162, s. 169–170, s. 177, s. 184.

¹¹³ S. Dobosiewicz, *Reforma szkoły podstawowej*, Warszawa 1971, s. 346.

¹¹⁴ Tamże, s. 348.

zadań wynikających z rocznych planów pracy szkół. Za najważniejsze osiągnięcia w obszarze rozwoju bibliotekarstwa szkolnego urzędnicy wydziału uznali zorganizowanie biblioteki wzorcowej wraz z czytelnią przy Szkole Podstawowej nr 4 im. M. Kopernika w Tarnowie oraz bibliotek wiodących (posiadających czytelnie) przy tarnowskich szkołach podstawowych nr 6, nr 7, nr 14, nr 18, nr 20, a także w szkołach powiatowych w Niedomicach, Pleśnej i Tuchowie. Za „przykładową pracę” wyróżnione zostały biblioteki szkół podstawowych w: Lubczy, Woli Lubeckiej, Bobrownikach Wielkich, Rychwałdzie oraz Pławnej¹¹⁵. Jednakże część bibliotek nadal funkcjonowała w trudnych warunkach lokalowych – np. w szkołach w Radłowie i im. S. Konarskiego w Tarnowie mieściły się one na korytarzach szkolnych. W niekorzystnych warunkach działały także biblioteki w tarnowskich szkołach podstawowych nr 1 i nr 13¹¹⁶.

W wyniku wspomnianej analizy Wydział Oświaty sformułował również komunikaty i zalecenia dotyczące kierowników szkół w kontekście pracy bibliotek oraz działalności samych bibliotekarzy. Przypomniano w nich bibliotekarzom, jako członkom rad pedagogicznych, o obowiązku uczestnictwa w ich posiedzeniach. Ponadto zwrócono uwagę na konieczność: kontroli wykorzystania księgozbioru szkolnego przez uczniów podczas hospitacji kierowników; zorganizowania w bibliotekach działu książek dla rodziców i wypożyczania ich rodzicom w ramach pedagogizacji¹¹⁷; posiadania przez bibliotekarzy spisu uczniów zdolnych, którym mogliby wypożyczać odpowiednią literaturę i kierować ich zainteresowaniami; kupowania do działu nauczycielskiego w ramach 20% ogólnej sumy przeznaczonej w danym roku na zakup książek tylko publikacji metodycznych, światopoglądowych oraz ideowo-politycznych; zorganizowania w szkołach punktów Pedagogicznej Biblioteki Powiatowej dostarczających uczącym aktualnej literatury metodycznej z zasobów tej placówki. W przypadku ostatniej kwestii Wydział Oświaty zwrócił się do kierowników szkół z prośbą o wyznaczenie nauczycieli z danej szkoły do obsługi wspomnianych punktów bibliotecznych z częstotliwością raz na cztery – sześć tygodni. Zaległości w zakresie współpracy z Pedago-

¹¹⁵ Okólnik Wydziału Oświaty dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie nr 25/71 z 29 listopada 1971 r., s. 1 (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

¹¹⁶ W Szkole Podstawowej nr 1 w Tarnowie mieściła się wcześniej przykładowa biblioteka szkolna. Okólnik Wydziału Oświaty dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie nr 4/72 z 19 lutego 1972 r., s. 2 (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

¹¹⁷ W ramach kształtowania się nowej wizji biblioteki szkolnej z końcem lat pięćdziesiątych zaczęto zwracać uwagę na to, iż oprócz organizowania czytelnictwa dla uczniów i nauczycieli winna ona wyjść też szerzej naprzeciw potrzebom rodziców w tym zakresie, między innymi poprzez organizację działu obejmującego książki i czasopisma podnoszące ich kulturę pedagogiczną, mające w założeniu pomóc im w wychowywaniu dzieci, a także poprawić jakość współpracy ze szkołą, B. Cieślík, *Rola bibliotek szkolnych w krzewieniu kultury pedagogicznej wśród rodziców* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 1..., s. 317–319.

giczną Biblioteką Powiatową wskazano w przypadku szkół w miejscowościach: Biała, Bogumiłowice, Burzyn, Kowalowa, Lubinka, Meszna Opacka, Rzepiennik Marciszewski, Świebodzin, Siedlec¹¹⁸. Ogółem z końcem 1971 r. z tej biblioteki korzystało niewiele ponad tysiąc nauczycieli zatrudnionych w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych z terenu miasta i powiatu. Co więcej, w lutym 1972 r. w jednym ze swoich okólników Wydział Oświaty wysunął hasło „Każdy kierownik szkoły – czytelnikiem PBP”¹¹⁹. Powodem było małe zainteresowanie kierowników korzystaniem z Powiatowej Biblioteki Pedagogicznej. W powiecie spośród 95 tylko 40 było jej czytelnikami, a w mieście zaledwie sześciu spośród 21 kierowników. Najwięcej pozycji wypożyczyli w niej Adam Dymon, kierownik Szkoły Podstawowej nr 2 w Woli Rzędzińskiej, a z Tarnowa – kierownicy Zofia Dymon i Walenty Skorupski. W 1972 r. liczba punktów bibliotecznych Pedagogicznej Biblioteki Powiatowej na terenie powiatu tarnowskiego została zwiększona do 18¹²⁰.

Tabela 155. Liczba woluminów w bibliotekach szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1972/1973 i 1973/1974

Obszar	1972/1973		1973/1974	
	Ogółem	w tym dla uczniów	Ogółem	w tym dla uczniów
Miasto Tarnów	174 043	142 215	178 932	155 232
Powiat tarnowski	290 617	244 723	277 925	222 415
Razem	464 660	386 938	456 857	377 647

Źródło: Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1972/1973 /s-o-1/ woj. krakowskie, miasto Tarnów (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1972/1973 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ woj. krakowskie, miasto Tarnów (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK).

Analizując dane obejmujące liczbę woluminów ogółem w bibliotekach szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego na przestrzeni dwóch

¹¹⁸ Okólnik Wydziału Oświaty dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie nr 25/71 z 29 listopada 1971 r., s. 2–4 (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

¹¹⁹ Okólnik Wydziału Oświaty dla powiatu tarnowskiego i miasta Tarnowa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie nr 4/72 z 19 lutego 1972 r., s. 4 (ANK/OT sygn. WOT XIV/1).

¹²⁰ Tamże.

kolejnych lat szkolnych – 1972/1973 i 1973/1974 – można zauważyć spadek tej liczby w tych księgozbiorach w drugim wskazanym roku o 7803 (1,7%). Spadek ten wystąpił w bibliotekach szkół powiatowych o 12 692 woluminy (4,4%), zaś w placówkach miasta Tarnowa w tym czasie odnotowano ich wzrost o 4889 (2,8%). Liczba książek dla uczniów w powiecie spadła o 22 308 (9,1%), w mieście wzrosła o 13 017 (9,1%). Zatem w przypadku liczby woluminów w bibliotekach szkół podstawowych miejskich i powiatowych można zauważyć w tym przedziale czasowym tendencje przeciwstawne.

Tabela 156. Liczba czytelników w bibliotekach szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1972/1973 i 1973/1974

Obszar	1972/1973		1973/1974	
	Ogółem	Uczniów	Ogółem	Uczniów
Miasto Tarnów	12 376	11 642	12 923	11 600
Powiat tarnowski	20 127	19 025	18 290	17 280
Razem	32 503	30 667	31 213	28 880

Źródło: Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1972/1973 /s-o-1/ woj. krakowskie, miasto Tarnów (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1972/1973 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ woj. krakowskie, miasto Tarnów (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK).

Według danych Wojewódzkiej Stacji Techniki Statystycznej zawartych w zestawieniach zbiorczych opracowanych na podstawie sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych na przestrzeni dwóch lat szkolnych – 1972/1973 i 1973/1974 – nastąpił spadek ogólnej liczby czytelników w bibliotekach tego rodzaju szkół w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim o 1290 (4%). Zmniejszyła się ogólna liczba korzystających z nich uczniów o 1787 (5,8%). Dane dotyczące miasta Tarnowa wskazują na zwiększenie się ogólnej liczby osób korzystających z bibliotek szkół podstawowych o 547 (4,4%). Ten korzystny trend osiągnięty został dzięki wzrostowi liczby ich pozostałych czytelników (w tym przede wszystkim nauczycieli) o 589, bowiem w przypadku uczniów wskaźnik ten obniżył się nieznacznie – o 42 (0,4%). W bibliotekach szkół powiatu spadek ogólnej liczby czytelników w analizowanym okresie wyniósł 1837 (9,1%). Z bibliotek szkolnych w powiecie korzystało mniej o 1745 uczniów (9,2%). Pewne wyjaśnienie dla tego trendu od-

naleźć można w danych dotyczących liczby uczniów uczęszczających do szkół podstawowych w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim, która we wskazanym okresie nieznacznie spadła. Wpływ na statystyki szkół w miejscowościach wiejskich miały również zmiany organizacyjne związane z powstawaniem gminnych szkół zbiorczych.

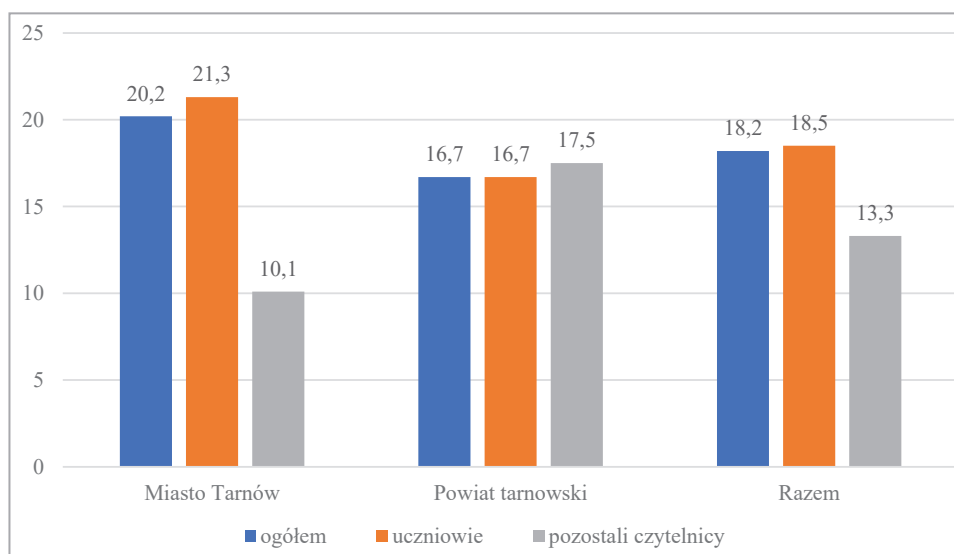
Tabela 157. Liczba wypożyczeń w bibliotekach szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1972/1973 i 1973/1974

Obszar	1972/1973		1973/1974	
	Ogółem	Uczniów	Ogółem	Uczniów
Miasto Tarnów	264 134	252 348	260 673	247 255
Powiat tarnowski	343 371	322 938	306 380	288 668
Razem	607 505	575 286	567 053	535 923

Źródło: Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1972/1973 /s-o-1/ woj. krakowskie, miasto Tarnów (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1972/1973 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ woj. krakowskie, miasto Tarnów (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK).

W analizowanych latach szkolnych zaznaczył się spadek liczby wypożyczeń w bibliotekach szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego, choć wzrost w tym zakresie nastąpił w przypadku ich pozostałych czytelników (w tym nauczycieli) w placówkach miejskich o 1632 (13,8%). Tendencja ta jest między innymi konsekwencją spadku liczby woluminów oraz korzystających z tych bibliotek czytelników w badanym okresie.

Średnia wypożyczeń na jednego czytelnika w bibliotekach szkół miejskich przedstawiała się korzystniej niż w bibliotekach szkół powiatowych, co prezentują dane z roku szkolnego 1973/1974, zarówno ogólne, jak i te dotyczące społeczności uczniowskiej. Oznacza to, że dzieci i młodzież podstawówek w Tarnowie częściej sięgała po książki niż ich rówieśnicy ze szkół z terenu powiatu. Natomiast wskaźnik ten był wyższy w szkołach powiatowych w przypadku pozostałych czytelników tych bibliotek (w tym nauczycieli). Ogólna średnia wypożyczeń na jednego czytelnika w bibliotekach szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1973/1974 wynosiła 18,2.

Wykres 11. Średnia wypożyczeń na jednego czytelnika w bibliotekach szkół podstawowych w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1973/1974

Źródło: Opracowanie na podstawie: Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ woj. krakowskie, miasto Tarnów (AKOK); Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/1974 /s-o-1/ woj. krakowskie, powiat tarnowski (AKOK).

Reasumując ten wątek badań, należy podkreślić, że problematyka działalności bibliotek szkolnych szkół podstawowych w omawianym przedziale czasowym wpisywała się w ogólną ówczesną sytuację oświaty Polski Ludowej i odzwierciedlała zachodzące w niej procesy i zjawiska. Zakończenie działań wojennych i okupacji hitlerowskiej umożliwiło dokonanie bilansu strat w szkolnictwie powszechnym, w tym także z zakresie księgozbiorów szkolnych. Na terenie Tarnowa i powiatu tarnowskiego były one znaczne. Ponadto nowa rzeczywistość polityczna, w jakiej znalazło się państwo polskie po II wojnie światowej, miała swoje odbicie na gruncie pracy dydaktycznej i wychowawczej szkół. Ze względu na brak podręczników oraz problemy kadrowe Ministerstwo Oświaty uznało, iż w całości kształcie pracy szkół biblioteki zajmują niezwykle ważne miejsce, będąc jedynym wartościowym źródłem zaopatrywania w książki zarówno uczniów, jak i nauczycieli. W 1946 r. biblioteki szkolne zostały włączone do sieci bibliotek publicznych. Pojawił się szereg regulacji ministerialnych w formie okólników, zarządzeń, a nawet dekretnów Rady Ministrów regulujących funkcjonowanie bibliotek szkolnych oraz nadzór nad nimi. W drugiej połowie lat czterdziestych wprowadzono także centralne zakupy książek do bibliotek. Na wykazach książek i lektur zakupowanych do bibliotek w szkołach podstawowych założyły się pozycje książkowe, jak

i czasopisma mające na celu indoktrynację ideologiczną dzieci i młodzieży, a także nauczycieli, w znacznej części tytuły autorów radzieckich. W 1950 r., obok wydawnictw KC PZPR, Ministerstwo Oświaty poleciło prenumerować prasę radziecką i korzystać z niej nauczycielom i wychowawcom w ich pracy z uczniami.

W kolejnych latach sytuacja polityczna i „momenty odwilżowe” znajdowały bezpośrednie odzwierciedlenie w działalności bibliotek w szkołach podstawowych, w tym także miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego. Oczekiwania wobec bibliotekarzy szkolnych powodowały, iż ich praca nie polegała wyłącznie na wypożyczaniu książek w wypożyczalni i udostępnianiu ich uczniom na miejscu w czytelnicy, jeśli w szkole taka istniała. Realizowali oni różnorodne formy zajęć uzupełniających pełniących funkcję informacyjną i instruktażową oraz propagujących czytelnictwo. Były to działania polegające na wykorzystywaniu tzw. żywego słowa, wykonywaniu szeregu środków poglądowych, prowadzeniu zajęć o charakterze teatralnym, organizacji konkursów czytelniczych, przedsięwzięć rozrywkowych bądź imprez. Niestety, ich treść miała często podłoże ideologiczne. Ponadto rzeczywistością bibliotek szkolnych, zwłaszcza w dekadzie lat pięćdziesiątych, stał się formalizm i nastawienie na ilość realizowanych aktywności. Powodowało to wypaczenie ich podstawowych funkcji, na co w 1966 r. wskazywała Janina Wojtiszek, podkreślając, iż:

Można dziś z perspektywy czasu powiedzieć, że niektóre formy inspiracji czytelnictwa zrobiły niespodziewaną karierę i jeszcze niewiele lat temu poczęły przesłaniać bibliotekarzom właściwą pracę pedagogiczną. Wyniki pracy zaczęto mierzyć ilością zorganizowanych konkursów i wystaw, sporządzonych plakatów, katalożków oraz realizacją innych, nie zawsze udanych pod względem artystycznym form wizualnej propagandy książki. Uczniowie ślęczeli nad wykonywaniem kunsztownych „domów Anielki” lub przerysowywali ilustracje z książek do albumów zamiast czytać książki. Bibliotekarze trawili czas nad gazetkami bibliotecznymi, a księgozbiory leżały nie opracowane i nie wykorzystane. Na szczęście w porę dostrzeżono niebezpieczeństwo i wyznaczono odpowiednie miejsce i rangę tym formom pracy z czytelnikiem¹²¹.

Dokonując analizy materiałów statystycznych oraz dokumentów obrazujących pracę szkół podstawowych w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach 1945–1975, należy stwierdzić, iż księgozbiory bibliotek szkolnych systematycznie się powiększały. Bibliotekarze i opiekunowie bibliotek szkolnych prowadzili edukację czytelniczą oraz podejmowali szereg działań służących poprawie czytelnictwa wśród uczniów. Stopniowo również normowała się sytuacja lokalowa i materialna bibliotek, z tym że procesy te przebiegały szybciej w szkołach podstawowych miasta Tarnowa niż powiatu tarnowskiego. Zwiększało się zainteresowanie dzieci i młodzieży czytelnictwem, aczkolwiek również w tym aspekcie, proces ten nastę-

¹²¹ J. Wojtiszek, *Zajęcia uzupełniające z czytelnikami w bibliotece szkolnej...*, s. 211–212.

pował szybciej w środowiskach szkół miejskich, gdzie uczniowie byli w większości wolni od prac polowych w gospodarstwach rolnych. Trudnościami, na jakie między innymi wskazywali opiekunowie bibliotek, były: nie zawsze właściwa współpraca z gronem nauczycielskim, a także brak zrozumienia ze strony rodziców w kwestii konieczności rozwoju czytelnictwa wśród dzieci i młodzieży, zwłaszcza w środowiskach wiejskich.

Duże znaczenie dla działalności bibliotek w szkołach podstawowych miały ogólnopolskie konkursy czytelnicze organizowane przez Ministerstwo Oświaty od 1951 r. Zaangażowanie w nie uczniów i nauczycieli na terenie szkół miało wpływ nie tylko na rozwój czytelnictwa dzieci i młodzieży, ale i na doskonalenie pracy dydaktycznej i wychowawczej szkół. Bibliotekarze szkolni rozwijali swoje kompetencje organizacyjne i warsztat pracy, zdobywali nową wiedzę i doświadczenie. Konkursy mobilizowały i integrowały całe społeczności szkolne. Ich negatywnym aspektem było często podłoże ideologiczne, jak również przeciążenie dzieci i młodzieży lekturami konkursowymi, co odbywało się niekiedy kosztem poznawania pozycji związanych z realizacją programów nauczania.

Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w szkołach podstawowych w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim prowadzący biblioteki szkolne zauważali znaczący wzrost czytelnictwa uczniów. Nastąpiła poprawa w zaopatrzeniu bibliotek w książki. Dotyczyło to nie tylko ich liczby, ale także tematyki oraz wyzbywania się pozycji, które trafiały do księgozbiorów w okresie wzmożonych działań indoktrynacyjnych ze strony władz szkolnych Polski Ludowej. Terenowe władze oświatowe dostrzegały poprawę „stylu” działalności bibliotek w szkołach podstawowych. Doskonalenie pracy bibliotekarzy i nauczycieli wspomagała Pedagogiczna Biblioteka Powiatowa oraz nowe biblioteki wzorcowe i wiodące.

Statystyki obrazujące zagadnienie pracy bibliotek szkół podstawowych i ich czytelnictwa z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych prezentowały się korzystniej dla placówek miejskich niż wiejskich. Uczniowie podstawówek w Tarnowie częściej sięgali po książki niż ich rówieśnicy ze szkół z powiatu. Natomiast wskaźnik ten był korzystniejszy w szkołach powiatowych w aspekcie pozostałych użytkowników tych bibliotek, którymi byli także nauczyciele. Liczba woluminów w bibliotekach szkół podstawowych Tarnowa i powiatu przypadających na jednego ucznia była zbliżona do danych ogólnopolskich. W roku szkolnym 1972/1973 wynosiła ona na analizowanym terenie 12,5¹²². Według statystyk z lat 1970–1971 w skali krajowej było to 13,4 woluminów na ucznia¹²³.

¹²² Obliczenia dokonano na podstawie danych zawartych w tabelach 33 i 155.

¹²³ Źródłem tej informacji jest *Raport o stanie bibliotek resortu oświaty i wychowania* (Warszawa 1980) – w tym przypadku podano ją za: J. Szocki, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży szkolnej (na przykładzie bibliotek szkolnych)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothearum Scientiam Pertinentia” 2001, t. 1, s. 70.

Zakończenie

Rozwój szkolnictwa podstawowego w okresie Polski Ludowej był w całości podporządkowany celom politycznym wyznaczanym mu przez partię komunistyczną. Szkoła podstawowa jako instytucja wychowująca miała przygotowywać młode pokolenie do uczestnictwa w budowie ustroju socjalistycznego, a także kształtować w nim silny emocjonalny stosunek do klasy robotniczej i władzy ludowej. Aby sprostać realizacji tego zadania przedwojenna polska szkoła powszechna musiała przejść fundamentalną przebudowę systemową i programową na podstawie wzorów oraz praktyki oświatowej i pedagogicznej zaczerpniętej ze Związku Radzieckiego. Przebudowa ta była zależna od wielu elementów składowych, jak również wymagała działań długofalowych, tym bardziej że oczekiwania i postulaty nomenklatury partyjnej zostały szybko skonfrontowane z realiami wyniszczonego wojną i zdegradowanego cywilizacyjnie kraju. Z biegiem lat instytucja ta stała się jednak częścią składową systemu quasi-totalitarnego państwa, w którym rządzący wyznaczali jednolite reguły obejmujące wszystkie dziedziny funkcjonowania społeczeństwa i dążyli do zaprogramowania całokształtu życia ludzi według określonego jednego scenariusza¹. Stąd omawiane trzy dekady działalności szkolnictwa podstawowego – od 1945 do 1975 r. – były okresem intensywnych i burzliwych przemian, bezpośrednio i silnie oddziałujących na pracę dydaktyczno-wychowawczą szkół i nauczycieli.

Analizując działalność dydaktyczną i wychowawczą szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975, należy stwierdzić, iż wpisywała się ona w powyższy model oraz podlegała zjawiskom i procesom zachodzącym w państwie i społeczeństwie, jak również odzwierciedlała politykę oświatową władz państwowych i partyjnych. Szczególnie uwidaczniało się to w zakresie planów, programów i treści programowych. Ich ewolucja miała związek ze zmianami organizacyjnymi wdrażanymi na tym szczeblu szkolnictwa, z kondycją gospodarczą kraju, która wymuszała weryfikację ambitnych, często propagandowych założeń, brakami kadrowymi w oświacie oraz stopniem i nasileniem ideologiza-

¹ H. Świda-Ziemba, *Człowiek wewnętrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji – analiza psychosocjologiczna*, Warszawa 1997, s. 57.

cji życia społecznego w kraju. Natomiast podstawę dla opracowywania nowych programów nauczania stanowiło w tym okresie niezmiennie zasadnicze założenie, jakim było kształtowanie naukowego poglądu na świat oraz moralności socjalistycznej, uzupełnione w latach sześćdziesiątych o ideę politechnizacji. Pojawiająca się krytyka i korekty programowe wynikały przede wszystkim z uwarunkowań politycznych i „momentów odwilżowych”, które chwilowo i pozornie nadawały im kierunek bardziej obiektywny i apolityczny. W praktyce nauczyciele szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego napotykali szereg trudności związanych z realizacją programów nauczania. Wynikały one z niskiej dostępności do drukowanych programów, braku podręczników do poszczególnych przedmiotów i niezbędnych pomocy dydaktycznych, przeładowania programów treściami i ich niedostosowania do wieku oraz rozwoju psychofizycznego uczniów, a także zbyt-niej ich ideologizacji. Na właściwą realizację programów nauczania wpływ miała również sytuacja kadrowa w tarnowskiej oświacie (miejskiej i powiatowej), zwłaszcza w obszarze zapotrzebowania na wykwalifikowane siły nauczycielskie. Ponadto niedostępność podręczników i wydawnictw metodycznych, a także odpowiedniej lektury przedmiotowej powodowała, że uczący poświęcali znaczną ilość czasu na etap przygotowania do lekcji. W późniejszych latach zgłaszali też problem niewłaściwie opracowanych podręczników, nieodpowiadających wymaganiom programowym. Jednakże, pomimo iż wskazane trudności znacząco obciążały działalność dydaktyczną szkół, odbywający się w nich proces kształcenia był właściwie zabezpieczany pod względem prawidłowej realizacji obowiązujących w tego rodzaju szkołach programów nauczania.

Sytuacja szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego pod względem klasyfikowania i promowania uczniów w analizowanym przedziale czasowym ulegała systematycznej poprawie. Zwiększał się wskaźnik uczniów promowanych zarówno w szkołach miejskich, jak i wiejskich. Zauważalne były negatywne wahania tego wskaźnika w przedziałach czasowych lat 1955–1958 i 1965–1968. Stanowiły one konsekwencję między innymi procesów demograficznych przekładających się na dynamiczny wzrost liczby uczniów oraz częstych zmian w programach nauczania skutkujących trudnościami w nauce u dzieci i młodzieży, ale i mającymi zły wpływ na jakość pracy nauczycieli. Wśród powszechnych przyczyn braku promocji uczniów do następnych klas były przede wszystkim: niska frekwencja, brak opanowania materiału nauczania, niepowodzenia szkolne wynikające z przeładowania treściami programów poszczególnych przedmiotów, negatywny stosunek do obowiązków szkolnych oraz do nauczycieli.

Stopniowa poprawa poziomu nauczania, jak również lepsze wyniki klasyfikacji uczniów oraz ich promocji do następnych klas były efektem pracy szkół zarówno w miastach, jak i w miejscowościach wiejskich, jednakże w przypadku tych drugich można zauważyć nieco większe postępy w tym zakresie. Tym samym zasadnym jest stwierdzenie, że szkoły wiejskie przyczyniały się do zmniejszania

dysproporcji rozwojowych pomiędzy dziećmi i młodzieżą z miast i wsi. Warto też zaznaczyć, że na początku lat sześćdziesiątych szkolnictwo podstawowe miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego wyróżniało się pod względem ogólnego procentu promowanych uczniów szkół podstawowych na tle całego województwa krakowskiego, co było dobrym świadectwem pracy nauczycieli i wynikało również z poprawiających się warunków organizacyjno-materialnych funkcjonowania oświaty podstawowej na tym terenie.

Przeprowadzone badania pozwalają zauważyć, iż pomimo znaczących trudności wynikających z warunków, w jakich funkcjonowały szkoły, oraz braku wystarczającej liczby odpowiednio wykwalifikowanych nauczycieli, a także specyfiki lokalnych społeczności, w latach 1945–1975 rady pedagogiczne większości szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego właściwie spełniały swoje funkcje i wypełniały zadania przewidziane przepisami prawa oświatowego dotyczące rozważania, opracowywania i rozstrzygania całokształtu spraw nauczania i wychowania. Ich działalność była zazwyczaj pozytywnie oceniana przez pracowników nadzoru pedagogicznego, którzy jednak zauważali też konieczność dalszego doskonalenia ich pracy.

W szkołach rozwijane były również formy pozalekcyjnej aktywności dla uczniów w postaci kółek przedmiotowych i zainteresowań. Chociaż ich działalność, szczególnie w latach pięćdziesiątych, była mocno sformalizowana i nasycona treściami ideologicznymi, to zarówno w zakresie dydaktycznym, jak i wychowawczym kółka te spełniały pozytywną rolę w oddziaływaniu na społeczność uczniowską. Ograniczenia dla rozwoju oferty kółek dla dzieci i młodzieży wynikały z trudnych warunków lokalowych i materialnych szkół, braków kadrowych, a także problemów w zakresie odpowiedniego przygotowania się uczących do merytorycznego i metodycznego prowadzenia tej formy pracy pozalekcyjnej. Ponadto występowało duże obciążenie nauczycieli nauczaniem i obowiązkami w szkole i poza szkołą. Niemniej jednak w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego organizowane były kółka przedmiotowe, takie jak: polonistyczne, matematyczne, historyczne, biologiczne, fizyko-chemiczne, przyrodniczo-geograficzne itp.; a także kółka rozwijające talenty artystyczne uczniów, między innymi: plastyczne, artystyczne, dramatyczne, recytatorskie, muzyczne, instrumentalne, chóralne, taneczne; oraz wspomagające progres ich zdolności technicznych i upowszechniające kulturę fizyczną. W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych najwięcej uczniów należało do szkolnych kół sportowych. Z czasem oferta szkół, szczególnie tych wyżej zorganizowanych, stawała się coraz bogatsza, a polepszające się warunki lokalowe i baza materialna pozwalały na powstawanie nowych kółek zainteresowań, zaś opiekunowie podczas zajęć mogli stosować coraz atrakcyjniejsze metody pracy. Jednakże pomimo dużego wysiłku organizacyjnego kadry kierowniczej i władz oświatowych oraz zaangażowania samych nauczycieli do kółek zainteresowań należała stosunkowo niewielka grupa uczniów. Poświadczają

to dane dla roku szkolnego 1973/1974, w którym we wszystkich szkołach w Tarnowie działały koła, zaś w szkołach powiatowych były one obecne w blisko 90% placówek. Niemniej jednak w szkołach tarnowskich należało do nich niecałe 30% uczniów, a w szkołach powiatowych było to około 35%.

Polityka oświatowa państwa determinowała również charakter działalności wychowawczej szkół. Zmiana paradygmatów światopoglądowych, ideowych i moralnych wynikających z zachodzącej po wojnie transformacji ustrojowo-społecznej uwidoczniła się wyraźnie w tym obszarze funkcjonowania społeczności szkolnych. Stopniowo zmieniał się katalog obchodzonych w szkołach świąt, rocznic oraz imprez dla dzieci i młodzieży, reorganizację przechodził panteon lansowanych przez państwo bohaterów, a także sama obrzędowość szkolna, z której wyeliminowano elementy religijne i tradycję nawiązującą do okresu Drugiej Rzeczypospolitej. W szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego jako najważniejsze obchodzono między innymi: Święto Pracy, Dni Oświaty Książki i Prasy, Miesiąc Poglębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, rocznicę wybuchu rewolucji październikowej, Święto Ludowego Wojska Polskiego i rocznicę bitwy pod Lenino, okrągłe rocznice powstania PRL, rocznice związane z osobami W. Lenina, S. Stalina, B. Bieruta, K. Świerczewskiego, ale także Dzień Matki, Międzynarodowy Dzień Kobiet, Dzień Nauczyciela, ślubowania klas pierwszych, pożegnania najstarszych klas opuszczających szkoły, rozpoczęcia i zakończenia roku szkolnego, czy też zabawy choinkowe i noworoczne. W latach sześćdziesiątych w szkołach silnie akcentowane były obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego. Przy okazji świąt i wydarzeń przeżywanych przez społeczności szkolne stałym elementem obrzędowości stało się, szczególnie intensywne w dekadzie lat pięćdziesiątych, podejmowanie okolicznościowych zobowiązań.

Z analogicznych powodów przebudowana została także przestrzeń społecznej aktywności uczniów koncentrująca się w szkolnych organizacjach uczniowskich. W omawianym okresie w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu działały następujące organizacje uczniowskie: PCK, SKO, TPPR, TPŻ (LPŻ), SKOW, LOP, spółdzielnie uczniowskie, samorządy uczniowskie i inne. Szczególną rolę i zadania wśród organizacji działających na terenie szkół podstawowych spełniało harcerstwo, które po II wojnie światowej przechodziło gruntowną przebudowę organizacyjną i ideową wynikającą z dokonujących się w państwie przeobrażeń polityczno-społecznych. Z kolei osobną grupę organizacji uczniowskich stanowiły działające na ich terenie jednostki organizacyjne ogólnopolskich funduszy, których głównym zadaniem było przeprowadzanie publicznych zbiórek na cele społeczne, wśród nich były: szkolne koła „Odbudujemy Warszawę”, od 1960 r. – szkolne koła Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy, koła Społecznego Funduszu Budowy Szkół, od 1966 r. – koła Społecznego Funduszu Budowy Szkół i Internatów (SFBSiI), czy też od 1973 r. – koła Narodowego Funduszu Ochrony Zdrowia (NFOZ).

Ważny element działalności szkół podstawowych Tarnowa i powiatu stanowiły wycieczki szkolne. Ich celem wychowawczym było ukazywanie piękna polskiego krajobrazu oraz dorobku narodowej kultury. Kształtowały wrażliwość estetyczną uczniów i uczucia patriotyczne. Wycieczki krajoznawczo-turystyczne i rajdy podobnie jak wycieczki przedmiotowe dostarczały uczniom wiedzy, co miało także pozytywny wymiar dydaktyczny. Wśród wycieczek poza najbliższy region do najczęściej organizowanych przez szkoły podstawowe miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego należały wyjazdy do: Zakopanego, Bochni, Wieliczki, w Pieniny, w Beskid i w Góry Świętokrzyskie, a także do Krakowa. Również ten element pracy wychowawczej szkół był wykorzystywany do indoktrynacji dzieci i młodzieży, np. w takim celu organizowane były wycieczki do Poronina ukierunkowywane na kultywowanie pamięci o W. Leninie.

Innym istotnym elementem pracy wychowawczej były wykonywane przez uczniów prace społecznie użyteczne w postaci prac porządkowych, zbiórek makułatury, złomu, zwalczania stonki itp. W szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego były one realizowane przez uczniów w zależności od potrzeb szkoły i lokalnego środowiska. Na ich charakter i intensywność miała wpływ pora roku, warunki atmosferyczne, zaangażowanie kadry pedagogicznej oraz młodzieży. Pozytywne wartości wychowawcze uzyskiwane w wyniku zaangażowania uczniów w tego rodzaju działalność dewaluował nadawany im wymiar propagandowy i ideologiczny, a także współzawodnictwo na poziomie szkolnym i pozaszkolnym.

Świetlice szkolne realizowały przede wszystkim zadania z zakresu opieki nad dziećmi i młodzieżą szkolną i wychowania. W latach 1945–1975 w szkołach miasta i powiatu funkcjonowały różne typy świetlic. Większość z nich organizowała zajęcia dla swoich wychowanków dwa lub trzy razy w tygodniu. Świetlice borykały się z różnorakimi problemami, brakowało kadry, pomieszczeń, sprzętu i pomocy dydaktycznych. Świetlice stanowiły przestrzeń przeznaczoną na oddziaływania wychowawcze i dydaktyczne, jednakże niepozbawioną akcentów indoktrynacyjnych, czego oczekiwały od pracujących w nich wychowawców władze szkolne i polityczne. Poziom działalności świetlic był różnie oceniany przez pracowników administracji szkolnej. Niezależne jednak od tej, często dosyć krytycznej, oceny należy stwierdzić, że szczególnie w zakresie pracy opiekuńczej w znacznym stopniu spełniały one swoje zadania. W roku szkolnym 1973/1974 w powiecie tarnowskim tylko 15,2% szkół podstawowych prowadziło pełne świetlice, natomiast w Tarnowie 90% szkół tego typu posiadało wówczas świetlice szkolne. Wszystkie świetlice w tarnowskich szkołach prowadziły wówczas dożywianie. W przypadku szkół powiatowych akcja ta była realizowana jedynie przez 11 świetlic.

W analizowanym okresie dużym wyzwaniem w pracy szkół podstawowych na omawianym terenie była troska o higienę i stan zdrowotny uczniów. Powojenna rzeczywistość wyniszczonoj wojną i okupacją kraju powodowała, że kondycja

zdrowotna społeczności uczniowskich, a także warunki higieniczne ich codziennej egzystencji były niezwykle trudne. Stąd dla właściwego funkcjonowania szkół w tym obszarze niezbędne było systematyczne poprawianie ich stanu sanitarnego, do czego miały przyczynić się między innymi tak zwane wiosenne akcje sanitarno-porządkowe. Od 1952 r. opieka higieniczno-lekarska nad uczącymi się dziećmi i młodzieżą została przekazana w kompetencje Ministerstwa Zdrowia. W następnych latach ukształtował się jej ostateczny model organizacyjny nazwany szkolną służbą zdrowia. Kluczową rolę w tym systemie pełnili lekarz szkolny i pielęgniarka szkolna. Jednakże niewielka liczba szkół posiadała własne właściwie wyposażone gabinety lekarskie bądź stomatologiczne. Badania uczniów realizowali przeważnie lekarze z zewnątrz, którzy przyjeżdżali do szkół właśnie w tym celu. Z kolei nauczyciele, a przede wszystkim wychowawcy klasowi, starali się dokonywać oceny ogólnego stanu higienicznego dzieci i przedstawiać go rodzicom na zebraniach szkolnych. Wyrabianie u uczniów właściwych nawyków higienicznych należało do ważnych zadań szkoły, a nauczyciele edukowali dzieci i młodzież w zakresie różnorodnych celowych zabiegów oraz eliminowali negatywne przyzwyczajenia. Dlatego też problematyka higieny w szkole, jak i potrzeba kształtowania świadomości w zakresie zachowań higienicznych i prozdrowotnych w społeczności uczniowskiej była częstym tematem obrad rad pedagogicznych.

W latach sześćdziesiątych w badanej populacji uczniów szkół podstawowych miasta i powiatu najczęściej diagnozowane były: krzywica, wady serca, schorzenia oczu, alergie, niedobór wagi, zaburzenia wzrostu, wady słuchu, wady wzroku, wady postawy, gruźlica, choroby reumatyczne. Uczniowie szkół miejskich mieli zdecydowanie większe szanse na rozwiązanie swoich problemów z uzębieniem niż ci uczęszczający do szkół wiejskich ze względu na systematyczną kontrolę stomatologiczną przeprowadzaną w szkolnych gabinetach stomatologicznych lub przez dochodzących dentystów. Jednakże należy zaznaczyć, że na przestrzeni lat 1945–1975 poziom higieny i dbałości o stan zdrowotny uczniów szkół podstawowych w Tarnowie i powiecie tarnowskim ulegał wolnej, ale systematycznej poprawie. Proces ten przebiegał zdecydowanie sprawniej w szkołach miejskich niż w placówkach na terenie powiatu.

Kierunek ewolucji działalności komitetów rodzicielskich w szkołach podstawowych po drugiej wojnie światowej doprowadził do ograniczenia ich samorządności i inicjatywy, a także zinstrumentalizowania wobec polityki oświatowej władzy komunistycznej. Z czasem nadana im została również funkcja pomocnicza względem potrzeb szkół. Zauważalny w analizowanym okresie brak stabilizacji w pracy komitetów oraz podkreślanie wymiaru ideologicznego w realizowanych przez nie zadaniach wychowawczych zaburzał poprawność relacji szkół i nauczycieli z rodzicami.

Aktywność komitetów rodzicielskich szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975 przejawiała się przede wszystkim w następują-

cych obszarach: wsparcie gospodarcze i materialne szkół, gromadzenie funduszy, działalność opiekuńcza i wychowawczo-kulturalna, pośrednictwo w komunikacji ze środowiskiem rodzicielskim. W związku z tym komitety współdziałały ze szkołami w organizowaniu uroczystości, rocznic i świąt państwowych; pomagały w finansowaniu wycieczek; organizowały akcje dożywiania oraz opiekę socjalną dla dzieci pozostających w trudnych warunkach bytowych; fundowały sztandary dla szkół oraz udzielały wsparcia finansowego przy remontach budynków i sal, a także przy zaopatrywaniu pracowni w pomoce naukowe; podejmowały działania względem rodziców zaniedbujących obowiązki rodzicielskie. W mniejszym zakresie wspomagały nauczycieli w poprawie wyników nauczania i w pedagogizacji rodziców.

Kolejną analizowaną problematyką było zagadnienie związane z oddziaływaniem miejskiego i powiatowego nadzoru pedagogicznego na pracę dydaktyczno-wychowawczą szkół podstawowych. W omawianym okresie administracja szkolna przechodziła przeobrażenia wynikające ze zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej w państwie i w oświacie, a także z częstych transformacji organizacyjnych i normatywnych bezpośrednio z nią związanych. W dostępnych materiałach źródłowych związanych ze szkolnictwem podstawowym Tarnowa i powiatu tarnowskiego ukazujących pragmatykę pracy wizytujących uwidacznia się głównie funkcja kontrolna nadzoru. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych zdominowały ją kryteria ideologiczne i polityczne. Po zakończeniu okresu ofensywy ideologicznej w szkolnictwie pracownicy miejsko-powiatowego nadzoru pedagogicznego koncentrowali się na merytorycznej analizie funkcjonowania podległych im szkół, jednak akcenty dotyczące np. propagowania socjalistycznego modelu wychowawczego bądź ujmowania w sprawozdaniach powizytacyjnych kwestii upolitycznienia grona nauczycielskiego występowały do końca analizowanego przedziału chronologicznego. Z drugiej strony działalność nadzoru pedagogicznego w mieście i powiecie oddziaływała też konstruktywnie na pracę szkół, zwłaszcza w kontekście ówczesnych braków kadrowych i dużej liczby niewykwalifikowanych uczących występujących w tej grupie zawodowej, a także znacznych zaniedbań ze strony kierowników szkół, obserwowanych szczególnie zaraz po wojnie, w drugiej połowie lat czterdziestych. W zakresie dydaktyki i wychowania pracownicy nadzoru pedagogicznego szczegółowo analizowali pracę nauczycieli, koncentrując się głównie na wykazywaniu braków samego procesu dydaktyczno-wychowawczego. Ponadto nadzorujący pozytywnie wpływali na takie aspekty działalności szkół jak: realizacja programów nauczania, stosowanie przez nauczycieli nowoczesnych metod nauczania, wykorzystywanie pomocy naukowych, częsta kontrola wytworów prac uczniów, podnoszenie ogólnego poziomu nauczania, stan czytelnictwa, działalność kół zainteresowań i organizacji uczniowskich, realizacja obowiązku szkolnego, stan sanitarno-higieniczny. Duży wpływ mieli również na pracę kierowników i dyrektorów szkół w kontekście przestrzegania przez

nich przepisów prawa oświatowego, planowania i organizacji pracy szkół, prawidłowego prowadzenia dokumentacji szkolnej, systematyczności przeprowadzania hospitacji.

Analiza zagadnienia hospitacji prowadzonych przez nauczycieli lekcji i innych zajęć szkolnych, których to dokonywali kierownicy i dyrektorzy, pozwala uznać, iż nadzór ten w szkołach podstawowych na omawianym terenie wpływał pozytywnie na ich pracę, zwłaszcza gdy był przeprowadzany systematycznie i kompetentnie. Tym samym podnosił poziom dydaktyki i wychowania w szkołach oraz był czynnikiem motywującym nauczycieli do lepszego wykonywania swojego zawodu. Zdarzały się jednak uchybienia, szczególnie jeśli kierownicy zaniedbywali obowiązek hospitowania lekcji i zajęć, a takie przypadki wykazywali pracownicy administracji szkolnej. Drugim zjawiskiem wpływającym negatywnie na sprawowanie nadzoru pedagogicznego przez kierowników była ideologizacja procesu nauczania i wychowania, która często wypaczała właściwe funkcje, jakie powinien spełniać nadzór pedagogiczny w całokształcie spraw związanych z organizacją i zarządzaniem oświatą.

W okresie PRL polska szkoła podstawowa została w pełni upolityczniona i podporządkowana ideologicznie PZPR. Jednakże w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej środowiska nauczycielskie i uczniowskie przejawiały w odniesieniu do nowej władzy stosunek negatywny bądź obojętny. Za pośrednictwem organów aparatu bezpieczeństwa państwa przygotowywane było przedpole do zasadniczych przemian oświatowych. Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie starali się rozpoznać nastroje wśród nauczycieli i uczniów, a przede wszystkim ich poglądy i stosunek do zachodzących w państwie polskim zmian. Dzięki działaniom operacyjnym dokonywano dekonstrukcji dawnych układów kadrowych i zarządczych w strukturach terenowych ZNP opierających się na nauczycielach wyrosłych z tradycji Drugiej RP oraz TON, a od 1947 r. bezpieka we współpracy z administracją szkolną wpływała na obsadę stanowisk kierowniczych w szkołach. W następnych latach wspomniana praca operacyjna aparatu bezpieczeństwa umożliwiła budowę systemu, który w swoim ostatecznym kształcie doprowadzał do usunięcia stawiających zarówno czynny, jak i bierny opór nauczycieli z zawodu. Strach przed utratą pracy lub represjami miał łamać moralnie uczących lub w najłagodniejszym wariantcie powodować, iż mimo odmiennego światopoglądu i krytycznego osądu bieżącej sytuacji społeczno-politycznej realizowali oni swoje obowiązki zawodowe zgodnie z założeniami nowej polityki oświatowej. Na początku lat pięćdziesiątych nauczyciele, poddawani coraz większym naciskom zarówno administracyjnym, jak i intensywnym oddziaływaniom indoktrynacyjnym, stopniowo zmieniali swoje nastawienie do władzy ludowej, które jeszcze kilka lat wcześniej charakteryzowało się niechęcią bądź obojętnością i biernością.

Pełne upolitycznienie środowiska szkolnego spowodowało, iż nauczyciele szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w swojej pracy dydaktyczno-wychowawczej w większym lub mniejszym stopniu realizowali wobec uczniów przekaz o charakterze indoktrynacyjnym, a okazją do jego nasilenia były między innymi kolejne zjazdy partyjne, przełomy oraz inne krajowe wydarzenia polityczne. W okresie ideologizacji szkolnictwa intensywnie propagowali akcję osiedleńczą na tzw. Ziemiach Odzyskanych, upowszechniali spółdzielczość produkcyjną, czy też zbierali podpisy pod apelem sztokholmskim. Społeczności szkolne wykazywały się szczególną aktywnością w czasie kampanii wyborczych i wyborów do sejmu oraz do rad narodowych. Zaangażowanie to polegało nie tylko na uwydatnianiu treści związanych z wyborami w dydaktyce i wychowaniu, ale i na czynnym zaangażowaniu nauczycieli i uczniów w działania organizacyjne i propagandowe w myśl wytycznych władz oświatowych i czynników partyjnych.

Innym elementem upolitycznienia przestrzeni funkcjonowania szkół podstawowych w Polsce Ludowej była kwestia przynależności nauczycieli do PZPR. Nauczyciele członkowie partii mieli w pierwszej kolejności realizować i zarazem dbać o upowszechnianie zawartych w treściach nauczania i wychowania elementów indoktrynacyjnych. Jednak poprawiające się w kolejnych dekadach PRL-u statystyki przynależności nauczycielstwa tarnowskich (miejskich i powiatowych) szkół podstawowych do PZPR tylko w niewielkim stopniu wpływały na jakość pracy politycznej w tym środowisku. Większość nauczycieli o międzywojennej formacji intelektualno-światopoglądowej nie dała się przekonać propagandzie partyjnej, a tylko niewielki ich procent wstąpił w szeregi PPR, a następnie PZPR. Duża liczba młodych nauczycieli zgłaszających się do partii w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych czyniła to z powodu stworzenia dla siebie dogodniejszej drogi awansu zawodowego i społecznego, część zdecydowała się na ten krok ze względu na nacisk władz szkolnych i partyjnych. Nauczycieli – członków PZPR preferowano przy obsadzaniu stanowisk funkcyjnych, jak również uznawano za najbardziej pożądane i cenione kadry w tej profesji.

W działalności szkół podstawowych po II wojnie światowej ważną kwestią było nauczanie religii. Problem ten wpisywał się w planowe działania władz komunistycznych związane ze zwalczaniem wpływów Kościoła katolickiego w Polsce. Silne przywiązanie do nauczania religii w szkołach istniejące w polskim społeczeństwie powodowało, że administracja państwowa i oświatowa powoli, ale skutecznie starały się usunąć religię z nauczania szkolnego. Rządzący, tworząc złudzenie dążenia do uregulowania sytuacji i porozumienia z hierarchą kościelną oraz wykazując, iż troska o nauczanie religii winna być pozostawiona rodzicom uczniów lub opiekunom, systematycznie podważali obowiązkowość jej nauczania.

W powiecie tarnowskim i Tarnowie w wyniku oporu rodziców tradycyjnie przywiązanych do Kościoła katolickiego działania zmierzające do eliminacji lekcji religii ze szkół podstawowych nie przynosiły efektów w takiej skali, jak w całym

kraju. Dane dla roku szkolnego 1955/1956 ukazują, że blisko 14% szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego było pozbawionych lekcji religii, w skali województwa krakowskiego było to 42,7% szkół, zaś ogólnopolskiej – 84%. Ostatecznie postulat pełnej laickości oświaty zrealizowała Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 r. Od tego momentu katechizacja dzieci i młodzieży odbywała się wyłącznie w ośrodkach kościelnych.

Kolejnym wątkiem w badaniach nad szkolnictwem podstawowym Tarnowa i powiatu tarnowskiego w Polsce Ludowej była problematyka działalności bibliotek szkolnych i stanu czytelnictwa. Również i to zagadnienie wpisywało się w ogólną ówczesną sytuację oświaty w państwie polskim i odzwierciedlało zachodzące w niej procesy i zjawiska. Wojna i okupacja spowodowały znaczne straty w księgozbiorach szkolnych na omawianym terenie. W drugiej połowie lat czterdziestych wprowadzono centralne zakupy książek do bibliotek szkolnych, a na wykazach zakupywanych do nich lektur założyły się pozycje mające na celu indoktrynację ideologiczną dzieci i młodzieży, a także nauczycieli, w znacznej części publikacje autorów radzieckich. Oczekiwania wobec pracy bibliotekarzy szkolnych powodowały, że nie koncentrowali się oni na udostępnianiu i wypożyczaniu książek oraz opracowywaniu księgozbiorów, natomiast realizowali różnorodne formy zajęć uzupełniających mających funkcję informacyjną i instruktażową, a także propagujących czytelnictwo na terenie szkolnym. Problemem, oprócz przewagi treści ideologicznych, był ich formalizm i nastawienie na ilość tych aktywności. Księgozbiory bibliotek szkół podstawowych Tarnowa i powiatu systematycznie się powiększały. Bibliotekarze i opiekunowie bibliotek szkolnych prowadzili edukację czytelniczą oraz podejmowali szereg działań służących poprawie czytelnictwa wśród uczniów. Stopniowo również normowała się sytuacja lokalowa i materialna bibliotek, z tym że procesy te przebiegały szybciej w szkołach podstawowych miasta niż powiatu. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w szkołach podstawowych w Tarnowie i powiecie tarnowskim prowadzący biblioteki szkolne zauważali znaczący wzrost czytelnictwa uczniów. Nastąpiła poprawa w zaopatrzeniu bibliotek w książki. Terenowe władze oświatowe dostrzegały poprawę „stylu” działalności bibliotek w szkołach podstawowych. Doskonalenie pracy bibliotekarzy i nauczycieli wspomagała też Pedagogiczna Biblioteka Powiatowa oraz nowe biblioteki wzorcowe i wiodące.

Celem przeprowadzonych i zaprezentowanych w niniejszym opracowaniu badań była analiza procesu nauczania i wychowania oraz działalności opiekuńczej realizowanej przez szkoły podstawowe miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975. W zależności od dostępnej bazy źródłowej poszczególne elementy tego procesu zostały przedstawione w sposób mniej lub bardziej szczegółowy, jednakże wyniki tych analiz nie domykają żadnego z podjętych w tej monografii wątków. W ostatecznej konkluzji należy jednak stwierdzić, że dorobek szkolnictwa podstawowego Tarnowa i powiatu tarnowskiego w zakresie tak spre-

cyzowanego przedmiotu badań był znaczący, choć obciąża go silnie balast ideologiczny wynikający z faktu, iż całokształt zadań szkół związanych z nauczaniem i wychowaniem był wówczas podporządkowany polityce oświatowej totalitarnego państwa i partii komunistycznej.

Dla dalszego pogłębienia i poszerzenia spektrum badań nad działalnością dydaktyczno-wychowawczą opiekuńczą szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975 należałoby uzupełnić temat między innymi o takie zagadnienia jak: planowanie pracy wychowawczej w szkołach, ocenianie uczniów z zachowania, przyczyny niepowodzeń szkolnych, rozwój kultury fizycznej i sportu szkolnego, wykorzystanie pomocy dydaktycznych w nauczaniu, rola prasy dziecięcej i młodzieżowej w dydaktyce i wychowaniu, zadania komitetów opiekuńczych, realizacja nadzoru pedagogicznego przez gminnych dyrektorów szkół, wdrażanie systemu pedagogicznego H. Muszyńskiego w szkołach.

Pragnę podkreślić, iż niniejsza praca stanowi próbę rekonstrukcji jedynie pewnego wycinka rzeczywistości szkolnej w tym trudnym dziejowo dla państwowości polskiej okresie, jakim były czasy PRL. Ukazuje charakterystyczne cechy ówczesnych realiów życia i funkcjonowania środowiska szkolnego na przykładzie uwarunkowań lokalnych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego. Niestety, pomimo postępującej aktualizacji i poszerzania dotychczasowego stanu badań nad problematyką szeroko pojętej oświaty i wychowania w Polsce Ludowej, wciąż uwiadamia się w tym obszarze brak oryginalnych badań zarówno szczegółowych, jak i syntetyzujących. W związku z tym każda podjęta na tym polu badawczym inicjatywa naukowa będzie stanowić istotny wkład w dążenie do lepszego poznania tego specyficznego, ale jednak będącego częścią naszej historii dziedzictwa edukacyjnego, jakim jest szkoła podstawowa epoki PRL-u, która wykształciła i wychowała całą generację Polaków, wciąż przecież stanowiących znaczną część w demografii współczesnego społeczeństwa polskiego.

Wykaz ważniejszych skrótów

ADT	– Archiwum Diecezjalne w Tarnowie
AK	– Armia Krajowa
AKOK	– Archiwum Kuratorium Oświaty w Krakowie
AL	– Armia Ludowa
ANK/OT	– Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie
AS	– Archiwum Szkolne
BCh	– Bataliony Chłopskie
Dz.U.	– Dzienni Ustaw
Dz.Urz.	– Dziennik Urzędowy
FJN	– Front Jedności Narodu
GL	– Gwardia Ludowa
GOM	– Gminny Ośrodek Maszynowy
GRN	– Gromadzka Rada Narodowa
GS	– Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”
IPN/OK	– Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie
KC	– Komitet Centralny
KEN	– Komisja Edukacji Narodowej
KOS	– Krakowski Okręg Szkolny
KP	– Komitet Powiatowy
KPP	– Komunistyczna Partia Polski
KPRP	– Komunistyczna Partia Robotnicza Polski
KPZR	– Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego
KW	– Komitet Wojewódzki
KZMP	– Komunistyczny Związek Młodzieży Polski
LL	– Liga Lotnicza
LM	– Liga Morska
LOP	– Liga Ochrony Przyrody
LPŻ	– Liga Przyjaciół Żołnierza

LWP	– Ludowe Wojsko Polskie
LZS	– Ludowy Związek Sportowy
MKS	– Międzyszkolny Klub Sportowy
MO	– Milicja Obywatelska
MO	– Ministerstwo Oświaty
MOiSW	– Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego
MOiW	– Ministerstwo Oświaty i Wychowania
MOZ	– Międzyzakładowa Organizacja Związkowa
MRN	– Miejska Rada Narodowa
MWRiOP	– Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
NFOZ	– Narodowy Fundusz Ochrony Zdrowia
OH	– Organizacja Harcerska
PCK	– Polski Czerwony Krzyż
PFZA	– Państwowa Fabryka Związków Azotowych
PGR	– Państwowe Gospodarstwo Rolne
PKS	– Państwowa Komunikacja Samochodowa
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PODKO	– Powiatowy Ośrodek Doskonalenia Kadr Oświatowych
POM	– Państwowy Ośrodek Maszynowy
POP	– Podstawowa Organizacja Partyjna
PPR	– Polska Partia Robotnicza
PPS	– Polska Partia Socjalistyczna
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
PRN	– Powiatowa Rada Narodowa
PSL	– Polskie Stronnictwo Ludowe
PTTK	– Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
PUBP	– Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
PUDsBP	– Powiatowy Urząd do spraw Bezpieczeństwa Publicznego
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
SFBS	– Społeczny Fundusz Budowy Szkół
SFBSiI	– Społeczny Fundusz Budowy Szkół i Internatów
SFOS	– Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy
SFOKiS	– Społeczny Fundusz Odbudowy Kraju i Stolicy
SKKT	– Szkolne Koło Krajoznawczo-Turystyczne

SKO	– Szkolna Kasa Oszczędności
SKOW	– Szkolne Koło Odbudowy Warszawy
SKS	– Szkolne Koło Sportowe
SN	– Studium Nauczycielskie
SP	– szkoła podstawowa
SZS	– Szkolny Związek Sportowy
TON	– Tajna Organizacja Nauczycielska
TPD	– Towarzystwo Przyjaciół Dzieci
TPPR	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
TPŻ	– Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza
TSŚ	– Towarzystwo Szkoły Świeckiej
TUR	– Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego
UB	– Urząd Bezpieczeństwa
WP	– Wojsko Polskie
WUBP	– Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
ZHP	– Związek Harcerstwa Polskiego
ZMP	– Związek Młodzieży Polskiej
ZMW	– Związek Młodzieży Wiejskiej
ZNp	– Związek Nauczycielstwa Polskiego
ZOMO	– Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej
ZOZ	– Zakładowa Organizacja Związkowa
ZSG	– zbiorcza szkoła gminna
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZWM	– Związek Walki Młodych

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie (ANK/OT)

Zespoły archiwalne

(W pracy zastosowano dawne sygnatury tego zasobu archiwalnego).

Inspektorat Oświaty w Tarnowie (1866–1981), nr zespołu 33/18/0 (sygnatura zespołu WOT)

Szkoła Podstawowa nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie (1896–1975), nr zespołu 33/193/0 (sygnatura zespołu Sz.P.Koś.)

Szkoła Podstawowa im. M. Kopernika w Tarnowie (1795–2003), nr zespołu 33/258/0 (sygnatura zespołu Sz.P.Kop.)

Szkoła Podstawowa im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1879–1982), nr zespołu 33/260/0 (sygnatura zespołu Sz.P.Konop.)

Szkoła Podstawowa im. T. Czackiego w Tarnowie (1913–1998), nr zespołu 33/363/0 (sygnatura zespołu Sz.P.Cz.)

Szkoła Podstawowa im. K. Hoffmanowej w Tarnowie (1886–1981), nr zespołu 33/368/0 (sygnatura zespołu Sz.P.H.)

Szkoła Podstawowa im. S. Staszica w Tarnowie (1888–1967), nr zespołu 33/370/0 (sygnatura zespołu Sz.P.St.)

Szkoła Podstawowa im. S. Konarskiego w Tarnowie (1895–1957), nr zespołu 33/372/0 (sygnatura zespołu Sz.P.Konar.)

Szkoła Podstawowa nr 8 w Tarnowie-Mościcach (1911–1977), nr zespołu 33/435/0 (sygnatura zespołu Sz.P.M.)

Szkoła Podstawowa nr 6 im. J. Słowackiego w Tarnowie (1819–2003), nr zespołu 33/449/0 (sygnatura zespołu Sz.P.Sło.)

Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie (1943–1975), nr zespołu 33/2/0 (sygnatura zespołu PMRN. T.)

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie Urząd Powiatowy w Tarnowie (1951–1975), numer zespołu 33/267/0 (sygnatura zespołu PPRN. T.)

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Tarnowie (1948–1990), nr zespołu 33/312/0 (sygnatura zespołu KW PZPR)

Podstawowa Organizacja Partyjna Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej przy Szkole Podstawowej nr 1 w Tarnowie (1961–1984), numer zespołu 33/581/0

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie

Akta sprawozdawczo-administracyjne

IPN Kr 028/1, t. 12 – Sprawozdania i raporty V Referatu Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie z lat 1945–1947

IPN Kr 028/1, t. 13 – Sprawozdania i raporty V Referatu Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie z lat 1947–1953

IPN Kr 028/1, t. 18 – Sprawozdania dekadowe, miesięczne, kwartalne, roczne SB referatów I, III, IV, V, VIII i śledczego

IPN Kr 028/1, t. 20 – Sprawozdania dekadowe, miesięczne, kwartalne, roczne SB referatów I, III, IV, V, VIII i śledczego

IPN Kr 028/1, t. 21 – Sprawozdania dekadowe, miesięczne, kwartalne, roczne SB referatów I, III, IV, V, VIII i śledczego

IPN Kr 028/2, t. 3 – Meldunki Referatu III Powiatowego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie z lat 1948–1956

IPN Kr 028/2, t. 4 – Informacje i meldunki referatów I, III, IV, V, VI i Akcji „S”

IPN Kr 028/2, t. 5 – Informacje i meldunki referatów I, III, IV, V, VI i Akcji „S”

IPN Kr 028/2, t. 9 – Informacje i meldunki referatów I, III, IV, V, VI i Akcji „S”

IPN Kr 028/2, t. 10 – Informacje i meldunki referatów I, III, IV, V, VI i Akcji „S”

IPN Kr 028/2, t. 11 – Informacje i meldunki referatów I, III, IV, V, VI i Akcji „S”

IPN Kr 028/2, t. 13 – Informacje i meldunki referatów I, III, IV, V, VI i Akcji „S”

IPN Kr 056/2, t. 4 – Sprawozdania i raporty okresowe Sekcji 4-tej Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie z lat 1946–1952 dotyczące kontroli operacyjnej środowiska akademickiego i organizacji młodzieżowych na terenie województwa

IPN Kr 056/2, t. 9 – Sprawozdania byłego Wydziału V

IPN Kr 056/2, t. 13 – Sprawozdania byłego Wydziału V

Archiwum Kuratorium Oświaty w Krakowie (AKOK)

„Biuletyn Statystyczny”, nr 4: Szkolnictwo ogólnokształcące oraz zakłady kształcenia nauczycieli w roku szkolnym 1963/64

„Biuletyn Statystyczny”, nr 6: Drugoroczność i odsiew uczniów w roku szkolnym 1962/63 oraz sprawność nauczania w latach 1958–1963, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie Kuratorium Okręgu Szkolnego – do użytku służbowego

Ocena działalności komitetów rodzicielskich w Krakowskim Okręgu Szkolnym, Kraków listopad 1970 r. /pow. w KOS za nr 1016/8/

Realizacja zadań w zakresie reformy szkolnej w okręgu krakowskim, październik 1968

Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1972/73 /s-o-1/ województwo krakowskie, miasto Tarnów

Zestawienie zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/74 /s-o-1/ województwo krakowskie, miasto Tarnów

Zestawienia zbiorcze sporządzone na podstawie rocznych sprawozdań jednostkowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1973/74 /s-o-1/ województwo krakowskie, powiat Tarnów

Archiwum Diecezjalne w Tarnowie (ADT)

Akta rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie (sygnatura zespołu ARz)

Wizytacje i sprawozdania ks. katechetów szkół powszechnych: ARz 22/26, ARz 22/27, ARz 22/28

Wizytatorzy religii szkół powszechnych. Organizacje szkolne religijne: ARz 24/1, ARz 24/2
Zagadnienia duszpastersko-młodzieżowe szkół powszechnych: ARz 24/7

Represje wobec nauczania religii. Korespondencja Episkopatu Polski z władzami państwa: ARz 113

Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Tarnowie

Księga protokołów Zarządu Ogniska ZNP w Tarnowie (od grudnia 1935 r. do czerwca 1950 r.)

Sieć szkolenia ideologicznego nauczycieli powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1955/56
Sprawozdanie z działalności Zarządu Powiatowego Towarzystwa Szkoły Świeckiej w Tarnowie według stanu na dzień 1 listopada 1962 r.

Archiwum Domu Tarnowskiego Sióstr Urszulanek

Zespół akt szkół oraz innej działalności dydaktyczno-wychowawczej Zgromadzenia Sióstr Urszulanek U.Rz. w Tarnowie: Korespondencja z władzami szkolnymi o utrzymanie szkoły. Decyzje odmowne (sygnatura Sz.C. II-5); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Prywatnej Szkoły Powszechnej Sióstr Urszulanek w Tarnowie (1931-1949) (sygnatura Sz.C. II-6)

Archiwa szkolne (AS)

Szkoła Podstawowa i Publiczne Przedszkole w Łowczowie: Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1945-1952); Kronika Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1952-1992); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1946-1949); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1954-1959); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1960-1964); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1964-1968); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1968-1971); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1971-1974); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie (1974-1976)

Szkoła Podstawowa im. Heleny Marusarzówny w Pogórskiej Woli: Akt przekazania 10 Drużynie Harcerskiej „Słoneczna Przyszłość” w Pogórskiej Woli pomnika ku czci rozstrzelanych przez niemieckiego okupanta członków polskiego ruchu oporu w latach 1939-1945; Kronika Szkoły Podstawowej w Pogórskiej Woli (do roku szkolnego 1979/1980)

Szkoła Podstawowa nr 18 im. Jana Kochanowskiego w Tarnowie: Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966-1984); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1966-1968); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1968-1970); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1970); Księga proto-

kołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1971–1972); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie (1973–1976)

Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Joninach: Kronika Szkoły Podstawowej w Joninach (1918–1952)

Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Zabłędzy: Kronika szkoły w Zabłędzy (1915–1974)

Szkoła Podstawowa im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Ryglicach: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972); Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1972–1977); Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1950–1954); Księga protokołów Rady Pedagogicznej przy Szkole Podstawowej w Ryglicach (1955–1961); Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1961–1963); Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1963–1965); Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1966–1967); Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1968–1969); Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1969–1971); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1974–1976)

Szkoła Podstawowa im. Macieja Rataja w Lichwinie: Kronika Szkoły Podstawowej w Lichwinie (1970–1975) (sygn. III 064 – A./2)

Szkoła Podstawowa im. Stanisława Staszica w Tuchowie: Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej 7 kl. w Tuchowie (1924–1950); Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Tuchowie (1950–1966)

Szkoła Podstawowa nr 1 im. Armii Krajowej w Szywnaldzie: Kronika szkoły w Szywnaldzie (1914–1987)

Szkoła Podstawowa nr 3 im. Marii Konopnickiej w Tarnowie: Kronika Szkoły im. Marii Konopnickiej w Tarnowie (1916–1962); Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1949–1951); Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1951–1954); Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1957–1959); Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1959–1961); Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1961–1962); Protokoły Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1962–1964); Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1964–1966); Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1966–1968); Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1969–1970); Książka protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1970–1972); Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie (1972–1974)

Szkoła Podstawowa nr 15 im. gen. Józefa Bema w Tarnowie: Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1960–1996); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej

Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1965–1966) A.0.00.01.-1; Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1967–1968) A.0.00.01.-2; Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1969–1971) A.0.00.01.-4; Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1972–1974) A.0.00.01.-6; Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie (1974–1977) A.0.00.01.-7

Szkoła Podstawowa nr 17 im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Tarnowie: Kronika Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie (1965–1972); Książka protokołów Szkoły Podstawowej nr 17 w Tarnowie (1965–1968)

Szkoła Podstawowa nr 20 z Oddziałami Sportowymi im. Polskich Olimpijczyków w Tarnowie: Kronika Szkoły Pomnika 1000-lecia Państwa Polskiego w Tarnowie-Świerczkowie; Kronika Szkoły Podstawowej nr 8 (1968–1973); Kronika Szkolnego Koła Sportowego Szkoły Podstawowej nr 20 w Tarnowie-Świerczkowie (1968–1972)

Szkoła Podstawowa w Rzepienniku Marciszewskim: Protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Rzepienniku Marciszewskim (1967–1970)

Zespół Szkół w Gromniku: Księga protokołów rad pedagogicznych w Gromniku (1947–1952); Księga protokołów rad pedagogicznych Szkoły Podstawowej w Gromniku (1954–1955); Księga protokołów Szkoły Podstawowej w Gromniku (1957–1960); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Gromniku (1965–1966); Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Gromniku (1967–1970); Księga protokołów Prezydium Gminnej Rady Pedagogicznej w Gromniku (1974–1976)

Zespół Szkolno-Przedszkolny w Zalasowej: Kronika Szkoły Podstawowej w Zalasowej (1957–1977)

Źródła normatywne

Dziennik Ustaw (Dz.U.): 1920, nr 50; 1921, nr 44; 1922, nr 18; 1925, nr 17, nr 72; 1927, nr 1; 1932, nr 33, nr 38, nr 104; 1939, nr 16; 1946, nr 2; 1947, nr 12, nr 20, nr 60; 1948, nr 37; 1949, nr 45; 1950, nr 14; 1951, nr 4, nr 20, nr 21, nr 35; 1952, nr 33, nr 43; 1957, nr 59; 1958, nr 5, nr 25; 1961, nr 32, nr 53; 1967, nr 44; 1968, nr 12; 1972, nr 16, nr 54; 1973, nr 47; 1975, nr 16

Monitor Polski: 1953, nr A-3, nr 36; 1959, nr 85; 1965, nr 25; 1969, nr 37; 1973, nr 18, nr 44; 1975, nr 31

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Dz.Urz. MWRiOP): 1923, nr 13; 1933, nr 14; 1938, nr 1, nr 3, nr 6

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty (Dz.Urz. MO): 1944, nr 1–4; 1945, nr 1, nr 3, nr 4; 1946, nr 1, nr 2, nr 5, nr 6, nr 11, nr 12; 1947, nr 4, nr 6, nr 8, nr 9, nr 10; 1948, nr 1, nr 2, nr 4, nr 5, nr 7, nr 11; 1949, nr 1, nr 3, nr 4, nr 7, nr 8, nr 9, nr 12, nr 13, nr 14, nr

16; 1950, nr 1, nr 2, nr 3, nr 6, nr 8, nr 10, nr 14, nr 17, nr 18, nr 19, nr 20, nr 21, nr 23; 1951, nr 2, nr 3, nr 4, nr 5, nr 7, nr 8, nr 9, nr 11, nr 12, nr 13, nr 15, nr 16, nr 18, nr 19, nr 20; 1952, nr 2, nr 3, nr 4, nr 6, nr 7, nr 8, nr 9, nr 11, nr 12, nr 14, nr 15, nr 17, nr 19, nr 20; 1953, nr 1, nr 2, nr 3, nr 4, nr 5, nr 8, nr 10, nr 12, nr 13, nr 14, nr 15; 1954, nr 2, nr 4, nr 7, nr 8, nr 12, nr 14; 1955, nr 6, nr 8, nr 13; 1956, nr 3, nr 5, nr 7, nr 9, nr 16; 1957, nr 1, nr 3, nr 5, nr 8, nr 11, nr 12, nr 13; 1958, nr 2, nr 6, nr 8, nr 9, nr 13; 1959, nr 2, nr 3, nr 5, nr 9; 1960, nr 1, nr 4, nr 5, nr 8, nr 9, nr 12; 1961, nr 1, nr 4, nr 5, nr 10, nr 15; 1962, nr 13; 1963, nr 9, nr 10, nr 11; 1964, nr 10, nr 11; 1965, nr 2, nr 13; 1966, nr 2, nr 6, nr 11, nr 12, nr 16

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego (Dz.Urz. MOiSW): 1968, nr B-4, nr B-14; 1969, nr B-3; 1970, nr B-2; nr B-12; 1971, nr B-8

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania (Dz.Urz. MOiW): 1972, nr 4; 1973, nr 1, nr 2, nr 3, nr 5, nr 8, nr 12, nr 14; 1974, nr 8; 1975, nr 7

Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego (Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego): 1945, nr 1–6; 1946, nr 1, nr 2, nr 3; 1947, nr 5, nr 7, nr 8; 1948, nr 2, nr 4, nr 5/6, nr 7, nr 9/10

Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Śląskiego (Dz.Urz. Kuratorium Okręgu Szkolnego Śląskiego): 1946, nr 7

Źródła statystyczne

„Mały Rocznik Statystyczny” 1939.

Powiat i miasto Tarnów 1960–1974, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, luty 1975.

„Rocznik Statystyczny Powiatu Miasta Tarnowa” 1966.

„Rocznik Statystyczny Powiatu Tarnów” 1966.

„Rocznik Statystyczny Województwa Krakowskiego” 1959, 1969, 1971, 1972, 1973, 1974.

„Rocznik Statystyczny Ziemi Krakowskiej” 1963.

Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz sytuacji gospodarczej powiatu za rok 1974. Miasto Tarnów, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, wydano 15 lutego 1975 r.

Sprawozdanie statystyczne z wykonania planu oraz sytuacji gospodarczej powiatu za rok 1974. Powiat Tarnów, Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Tarnowie, wydano 15 lutego 1975 r.

Statystyka szkolnictwa w latach 1945/46 i 1946/47, Warszawa 1948.

Statystyka szkolnictwa w roku szkolnym 1947/48, Warszawa 1951.

Szkoły podstawowe w roku szkolnym 1969/70. Tablice statystyczne nr 46 w zakresie szkolnictwa, Warszawa 1970.

Szkoły podstawowe w roku szkolnym 1970/1971, Warszawa 1971.

Tarnów w 650-leciu, Tarnów 1980.

Ziemia krakowska w liczbach, red. J. Rejduch, Kraków 1967.

Wydawnictwa o charakterze źródłowym

- Ceremoniał szkolny. Wytyczne w sprawie ceremoniału szkolnego. Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 18 czerwca 1973 r.
- „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej” 1957.
- Dzieje diecezji tarnowskiej*, t. 1: *Okólniki rozesłane przez kurię tarnowską w latach 1951–1956*, wydał i oprac. M. Łabuz, Tarnów 2011.
- Falkiewicz K., *Ustrój i program nauki w szkołach powszechnych*, Lwów 1922.
- Instrukcja w sprawie społecznej akcji budowy 1000 szkół dla uczczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego, Warszawa 1958.
- Kairow I., *Pedagogika*, t. 1–2, wyd. drugie zmienione i uzupełnione, Warszawa 1950.
- Kalendarz uczniowski „Książki” na rok szkolny 1947/48*, Warszawa 1947.
- Kalinin M.I., *O wychowaniu komunistycznym*, wyd. trzecie, Warszawa 1955.
- Kodeks ucznia wprowadzony zarządzeniem Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 8 sierpnia 1975 r.
- Kotula O., Weinert W., *Poradnik dla nauczycieli, kierowników, dyrektorów szkół oraz pracowników administracji szkolnej. Zbiór ważniejszych przepisów ustawodawstwa szkolnego z uwagami praktycznymi*, t. 1–2, Warszawa 1946.
- Lenin W.I., *Wybór tekstów o oświacie i wychowaniu*, wybór i wstęp R. Polny, Warszawa 1962.
- Na przełomie. Wspomnienia nauczycieli i uczniów z lat 1944–1956*, wybór i oprac. E.C. Król, M. Walczak, Warszawa 1994.
- Oświata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1929.
- Oświata polska w latach 1944–1956. Wybór źródeł*, część 1: *Lata 1944–1948*, część 2: *Lata 1949–1956*, oprac. S. Mauersberg, M. Walczak, Warszawa 1999–2000.
- Pęcherski M., Świątek M., *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1969. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1972.
- Piotrowski S., *Dziennik Hansa Franka*, Warszawa 1956.
- Plany godzin i materiały programowe na rok szkolny 1945/1946 dla szkół powszechnych i I klasy gimnazjum ogólnokształcącego*, Warszawa 1945.
- Pożegnanie ze szkołą. Spojrzenie wstecz nauczyciela emeryta*, wybór i oprac. W. Chmielewski, S. Mauersberg, M. Walczak, Piotrków Trybunalski 2012.
- PPR. *Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego. VIII 1944–XII 1945*, oprac. W. Góra, R. Halaba, N. Kołomejczyk, Warszawa 1959.
- Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej*, Warszawa 1964.
- Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej (tymczasowy). Wychowanie obywatelskie*, Warszawa 1970.
- Program nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej – Projekt – Rysunek*, Warszawa 1949.
- Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (tymczasowy)*, Lwów 1934.
- Spis gmin miejskich i wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. J. Scheinkönig, J. Kowalczewski, Warszawa 1934.
- Towarzystwo Szkoły Świeckiej. *Statut, deklaracja ideowa, apel do społeczeństwa, list do nauczycieli*, Warszawa 1958.

Wybór źródeł do dziejów ZHP, t. 2: Walka, sowietyzacja, odwilż, kryzys i upadek (1944–1988), wybór i oprac. K. Marszałek, Kraków 2017.

Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/45, Lublin 1944.

17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów, oprac. H. Konopka, Białystok 1998.

Prasa i czasopisma

- „Biologia w Szkole” 1954, r. 7, nr 3 (33)
- „Echo Krakowskie” z 8 kwietnia 1955, r. 10, nr 84
- „Ilustrowany Kurier Polski” z 6 marca 1951, r. 7, nr 65
- „Nowa Szkoła” 1945, nr 3
- „Rodzina i Szkoła” 1971, nr 6
- „Rodzina i Szkoła” 1971, nr 9
- „Szkoła i Dom” 1953, nr 3
- „Szkoła i Dom” 1953, nr 10
- „Tarnowskie Azoty” z 25 listopada – 10 grudnia 1963 r., nr 4
- „Tarnowskie Azoty” z 2 lutego 1968 r., nr 5 (176)
- „Tarnowskie Azoty” z 16 lutego 1968 r., nr 7 (178)
- „Tarnowskie Azoty” z 15 listopada 1968 r., nr 46 (217)
- „Tarnowskie Azoty” z 21 listopada 1968 r., nr 47 (218)
- „Tarnowskie Azoty” z 4 lipca 1969 r., nr 29 (251)
- „Tarnowskie Azoty” z 5 lutego 1970 r., nr 6 (281)
- „Tarnowskie Azoty” z 15 maja 1970 r., nr 20 (295)
- „Tarnowskie Azoty” z 8 października 1970 r., nr 41 (316)
- „Tarnowskie Azoty” z 27 kwietnia 1974 r., nr 17 (506)
- „Tarnowskie Azoty” z 18 maja 1974 r., nr 20 (509)
- „Tarnowskie Azoty” z 22 czerwca 1974 r., nr 25 (514)
- „Tarnowskie Azoty” z 26 października 1974, nr 43 (532)
- „Tarnowskie Azoty” z 2 listopada 1974 r., nr 44 (533)
- „Tarnowskie Azoty” z 12 maja 1975 r., nr 20 (562)
- „Trybuna Ludu” z 12 maja 1950, r. 3, nr 129
- „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” 1962, nr 1
- „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” 1963, nr 5
- „Życie Szkoły” 1953, nr 4
- „Życie Szkoły” 1958, nr 1
- „Życie Szkoły” 1958, nr 4
- „Życie Szkoły” 1958, nr 9
- „Życie Szkoły” 1958, nr 10
- „Życie Szkoły” 1973, nr 7–8
- „Życie Warszawy” z 3 maja 1951, r. 8, nr 121
- „Życie Warszawy” z 14 kwietnia 1955, r. 12, nr 88

Opracowania

- Adamczyk A., *Funkcjonowanie i rozwój Szkoły Podstawowej nr 9 im. Orląt Lwowskich w Tarnowie w latach 1858–2002* [w:] *Szkoła Podstawowa nr 9 im. Orląt Lwowskich w Tarnowie. Jubileusz 150 lat*, Tarnów 2018, s. 9–57.
- Badania w historii oświaty i wychowania. Historia oświaty i wychowania w życiu badacza. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia prof. Józefa Żerko*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, W. Tłokiński, Gdańsk 2012.
- Banach R., *Bp Jan Piotr Stepa. Rys biograficzny* [w:] *Biskupi tarnowscy okresu komunistycznego: ks. bp Jan Piotr Stepa i ks. abp Jerzy Karol Ablewicz*, red. A. Żurek, Tarnów 2010, s. 13–49.
- Białkowska E., *Gromadzenie księgozbioru w bibliotece szkolnej*, Warszawa 1959.
- Białkowska E., *Księgozbiory bibliotek szkolnych w Polsce Ludowej* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 1, red. F. Popławski, Warszawa 1966, s. 35–61.
- Białkowska E., *Praca pedagogiczna z czytelnikami w bibliotece szkolnej*, Warszawa 1964.
- Białkowska E., *Rola konkursów czytelniczych w rozwoju i pogłębianiu czytelnictwa młodzieży szkolnej* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 2, red. F. Popławski, Warszawa 1969, s. 148–199.
- Bielinowicz A., *Katechizacja w diecezji i archidiecezji warmińskiej w latach 1945–2005*, Olsztyn 2010.
- Bober S., *Trzeci Maja w Lublinie na tle powojennych losów Majowego Świąta*, „Dzieje Najnowsze” 2010, r. 42, z. 2, s. 139–149.
- Bober S., *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011.
- Bober S., *Walka o utrzymanie nauczania religii w szkołach w okresie Polski Ludowej*, „Studia Łęckie” 2012, t. 14, s. 189–200.
- Brocki Z., *Nazwy statków morskich wywodzące się od nazwisk uczonych i techników*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1964, t. 9, nr 1, s. 154–158.
- Brodala M., *Propaganda dla najmłodszych w latach 1948–1956. Instrument stalinowskiego wychowania* [w:] Brodala M., Lisiecka A., Ruzikowski T., *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, Warszawa 2001, s. 15–202.
- Brodala M., Lisiecka A., Ruzikowski T., *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, Warszawa 2001.
- Cieślik B., *Rola bibliotek szkolnych w krzewieniu kultury pedagogicznej wśród rodziców* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, część 1, red. F. Popławski, Warszawa 1966, s. 315–327.
- Chamiec A., Śmigiel K., *Zgromadzenie Najświętszego Serca Jezusa Sacré Coeur* [w:] *Żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce 1939–1947*, t. 15, Lublin 2001, s. 7–307.
- Chmielewski W., *Edukacja nauczycieli szkół podstawowych po II wojnie światowej*, Warszawa 2007.
- Chmielewski W., *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*, Warszawa 2006.
- Chmielewski W., *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019.

- Chmielewski W., *Polska administracja szkolna w latach 1944–1950*, Piotrków Trybunalski 2010.
- Chmielewski W., *Rola rodziny w wychowaniu religijnym dzieci i młodzieży w okresie powojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2010, nr 1–2, s. 83–90.
- Chmielewski W., *Stanisław Skrzyszewski wobec ludzi nauki w świetle własnych notatek, listów i pism (1944–1950)*, Warszawa 2014.
- Chmielewski W., *Zwalczanie wychowania religijnego w szkołach w latach 1944–1950*, Kraków 2017.
- Cygan M., *Narodowy Fundusz Ochrony Zdrowia. 35 lat*, Rzeszów 2008.
- Czerwiński F., *O współpracy domu ze szkołą*, Warszawa 1952.
- Czerwiński J., *Wykorzystanie pracy masowej, obrzędowości i symboliki oraz wzorców osobowych w wychowaniu patriotycznym i obywatelskim w szkole* [w:] *System wychowawczy szkoły podstawowej*, red. T. Poznańska, Warszawa 1974, s. 7–50.
- Czosnyka M., Kowalowa. *Zarys historii 1386–2016*, Tarnów-Kowalowa 2016.
- Czosnyka M., *Szkoła Podstawowa im. Ojca św. Jana Pawła II w Łęgu Tarnowskim. 150 lat historii i tradycji 1862–2012*, Łęg Tarnowski 2012.
- Czosnyka M., *Szkoła Podstawowa nr 18 im. Jana Kochanowskiego w Tarnowie. 5 dekad nauki i pracy, czyli pół wieku w Osiemnaście 1966–2016*, Tarnów 2016.
- Czyżowski W., *Podstawy prawne tworzenia i funkcjonowania nadzoru pedagogicznego* [w:] *Program i metody pracy inspekcji szkolnej*, red. J. Wołczyk i in., Warszawa 1974, s. 127–144.
- Derejczyk W., *Czytelnicy bibliotek szkolnych* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 1, red. F. Popławski, Warszawa 1966, s. 62–95.
- Dereń E., *Edukacja nauczycieli szkół podstawowych na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*, Wrocław 2010.
- Dobosiewicz S., *Reforma szkolna 1961 roku. Geneza i założenia*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1970, t. 13, s. 107–162.
- Dobosiewicz S., *Reforma szkoły podstawowej*, Warszawa 1971.
- Domke R., *Kształcenie dzieci i młodzieży w Polsce w latach 70. XX wieku*, „Studia Zachodnie” 2015, t. 17, s. 239–261.
- Doniec R., *Rodzina polska w kulturze realnego socjalizmu. Między ideologią a codziennością*, Kraków 2019.
- Drynda D., *Ewolucja nadzoru pedagogicznego w województwie śląskim i katowickim w latach 1922–1973*, Katowice 1980.
- Dyskusja w komisji programów i metod nauczania* [w:] *Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r.* – Warszawa, red. S. Kwiatkowski, i in., Warszawa 1958.
- Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016.
- Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010.
- Falkowska H., *Dwadzieścia lat bibliotek szkolnych w Polsce Ludowej* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 1, red. F. Popławski, Warszawa 1966, s. 8–34.
- Falkowska H., *Pracownicy bibliotek szkolnych* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 2, red. F. Popławski, Warszawa 1969, s. 27–56.
- Florek-Łuszczki M., *Higienizacja polskiej wsi jako ruch socjomedyczny*, Lublin 2015.

- Fortuna M., *Rozwój kadry nauczycielskiej szkolnictwa podstawowego w Okręgu Szkolnym Krakowskim w pierwszym piętnastoleciu Polski Ludowej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1989, z. 131, s. 149–156.
- Fortuna M., *Szkolnictwo podstawowe w Okręgu Szkolnym Krakowskim (1945–1961)*, Kraków 1987.
- Frazik W., Musiał F., Szpytma M., *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*, Kraków 2006.
- Frączek Z., *Współpraca rodziny i szkoły w Drugiej Rzeczypospolitej w szkołach średnich ogólnokształcących Okręgu Szkolnego Krakowskiego*, Toruń 2024.
- Friszke A., *Związek Harcerstwa Polskiego 1956–1963. Społeczna organizacja wychowawcza w systemie politycznym PRL*, Warszawa 2016.
- Gałęcki W., *Organizacja pracy w szkole. Poradnik dla nauczycieli, kierowników szkół oraz pracowników administracji szkolnej*, t. 1, Kraków 1946.
- Gawlik S., *Budowa podstaw nowego ładu szkolnego (1944–1948)* [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*, red. R. Grzybowski Toruń 2005, s. 27–42.
- Gładysz A., *Oświata – kultura – nauka w latach 1947–1959. Węzłowe problemy polityczne*, Warszawa–Kraków 1981.
- Głowacka-Sobiech E., *Harcerstwo w Polsce w latach 1944–1990*, Poznań 2013.
- Gołębiowski J., *Ziemia tarnowska w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Stosunki społeczno-ekonomiczne Tarnowa i powiatu tarnowskiego* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 2: *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1983, s. 409–475.
- Gomoła R., *Szkoła Podstawowa nr 10 im. Romana „Sybiraka” Sanguszki*, Tarnów-Klikowa 1998.
- Gończyński-Jussis F., *Narzędzie stalinizacji. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w terenie na przykładzie Lubelszczyzny (1948–1956)* [w:] *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej* 2014, red. M. Hańderek, Ł. Kamiński, Warszawa 2015, s. 40–50.
- Gończyński-Jussis F., *„Przeobraziciele przyrody”. Motyw kształtowania środowiska naturalnego przez „ludzi radzieckich” i ich polskich naśladowców w propagandzie stalinizmu*, „Historyka” 2016, t. 46, s. 115–133.
- Goriszowski W., *Szkoła jako główny podmiot i przedmiot pracy nadzoru pedagogicznego* [w:] *Program i metody pracy inspekcji szkolnej*, red. J. Wołczyk i in., Warszawa 1974, s. 66–74.
- Góra F., *Prowadzenie biblioteki szkolnej i czytelnictwa wśród młodzieży* [w:] *Jak rozwijaliśmy czytelnictwo wśród uczniów*, red. E. Białkowska, Warszawa 1958, s. 48–58.
- Grabowska D., *Ewolucja zadań nauczycieli bibliotekarzy w dydaktyce szkolnej*, „Studia o Książce i Informacji” 2018, t. 37, s. 93–105.
- Grata P., *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1955*, Rzeszów 2018.
- Grochowski L., *Nauka religii w szkołach państwowych Polski Ludowej. Etapy ograniczania i usuwania na tle programów laicyzacji 1944–1956* [w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*, red. E. Walewander, Lublin 2002, s. 127–159.

- Grudziński A., *Działalność dydaktyczno-wychowawcza szkół katolickich archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Lublin 2013.
- Grześ B., *Związek Nauczycielstwa Polskiego od korzeni do współczesności*, Warszawa 2000.
- Grzybowski R., *Elementy taktyki władz komunistycznych w walce z Kościołem o odzyskanie szkoły na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku* [w:] *Szkoła polska od średniowiecza do XX wieku między tradycją a innowacją*, red. I. Szybiak, A. Fijałkowski, J. Kamińska, Warszawa 2010, s. 426–440.
- Grzybowski R., *Idea wychowania nowego człowieka (homo sovieticus) i jej odzwierciedlenie w założeniach programowych Wszechzwiązkowej Organizacji Pionierskiej*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2018, nr 4, s. 298–321.
- Grzybowski R., *Ku szkole ateizującej. Duchowieństwo, nauczyciele, uczniowie i rodzice wobec działań władz komunistycznych z lat 1958–1961 zmierzających do pełnej laicyzacji szkoły polskiej* [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010, s. 79–93.
- Grzybowski R., *Laicyzacja szkoły jako forma walki władz komunistycznych z Kościołem katolickim i obecnością religii w wychowaniu dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1944–1956*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2016, t. 25, s. 559–579.
- Grzybowski R., *Odradzanie się harcerstwa polskiego po 1956 r. i próby włączenia go w struktury systemu wychowawczego szkoły*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2007, nr 23, s. 35–46.
- Grzybowski R., *Pedagogizacja rodziny jako próba włączenia jej do procesu laicyzacji wychowania dzieci i młodzieży w PRL* [w:] *Orientacje i kierunki w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2009, s. 35–46.
- Grzybowski R., *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013.
- Grzybowski R., *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL* [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*, red. R. Grzybowski Toruń 2005, s. 43–57.
- Grzybowski R., *„Usuwanie religii ze szkoły, a Boga z serc młodzieży”. Laicyzacja szkoły polskiej w latach 1957–1969 w świetle założeń programowych ówczesnego ruchu laickiego* [w:] *Polskie dziedzictwo edukacyjne od XVI do XX wieku – ciągłość i zmiana. Zbiór studiów i rozpraw ofiarowanych Profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu z okazji Jubileuszu 80 urodzin*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, M. Brodnicki, T. Maliszewski, Toruń 2015, s. 523–541.
- Grzybowski R., *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946–1956*, Toruń 2010.
- Gulczyńska J., *Jak badać szkolnictwo w PRL-u? Rodzaje źródeł wytworzonych w czasach totalitarnych* [w:] *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 133–147.
- Gumuła T., *Rola społeczno-zawodowa nauczycieli na łamach wybranych czasopism pedagogicznych w latach 1945–1948* [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013, s. 474–491.
- Henzel J., *Pamięci Włodzimierza Gałęckiego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Rusycystyczne” 1970, z. 3, s. 277–279.

- Homplewicz J., *Problematyka prawna systemu oświaty i wychowania w PRL. Zagadnienia ustrojowo-organizacyjne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1968, nr 4, s. 13–28.
- Hońdo B., *Początki Szkoły Podstawowej nr 15 w Tarnowie* [w:] *Pół wieku z piętnastką*, red. B. Hońdo, Tarnów 2010, s. 13–32.
- Hoszowska M., *Praktyka nauczania historii w Polsce 1944–1956*, Rzeszów 2002.
- Hoszowska W., *Kształcenie gospodarcze w programach szkoły powszechnej*, „Oświata i Wychowanie” 1934, r. 6, z. 1–2, s. 140–161.
- Jabłoński H., *Szkoła, nauczyciel, wychowanie*, Warszawa 1972.
- Jabłoński H., *Uwagi o polskim systemie szkolnictwa podstawowego i średniego*, Warszawa 1971.
- Jaczevska H., *Prace nad programami w okresie dziesięciolecia PRL*, „Biologia w Szkole” 1954, r. 7, nr 3 (33), s. 17–18.
- Jakubiak K., *Geneza relacji i współpracy rodziny i szkoły w polskiej myśli pedagogicznej oraz praktyce edukacyjnej od XIX do połowy XX wieku*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2014, t. 9, nr 34/4, s. 27–51.
- Jakubiak K., *Organizacje rodzicielskie i instytucjonalne formy współpracy domu i szkoły w Królestwie Polskim oraz w okresie II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1992, z. 18, s. 111–125.
- Jakubiak K., *Problematyka wychowania rodzinnego i relacji rodziny ze szkołą w polskim piśmiennictwie pedagogicznym w latach 1945–1956* [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej*, red. R. Grzybowski, Toruń 2005, s. 211–219.
- Jakubiak K., *Współdziałanie rodziny i szkoły w pedagogice II Rzeczypospolitej*, Bydgoszcz 1997.
- Jakubiak K., Jamrożek W., *Dziedzictwo oraz bilans praktyki i myśli pedagogicznej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Forum Pedagogiczne” 2019, t. 9, nr 1, s. 17–31.
- Jakubiak K., Janke A.W., *Stosunki rodziny i szkoły w polskiej myśli pedagogicznej i praktyce edukacyjnej. Zarys dziejów nowożytnych i najnowszych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1996, z. 32, s. 139–156.
- Jakubowski J., *Koncepcje pierwszej reformy szkolnej w Polsce Ludowej (1944–1945)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1971, t. 14, s. 177–207.
- Jakubowski J., *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944–1948*, Warszawa 1975.
- Jakubowski M., *O jednolity front wychowania socjalistycznego*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1969, nr 5 (61), s. 38–48.
- Janke A.W., *Podstawy stosunków rodziny i szkoły w Polsce powojennej w latach 1944–1945. Załączki i zwiastuny przyszłych rozwiązań*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1996, z. 28, s. 163–182.
- Januszewska-Warych M., *W poszukiwaniu nowoczesnej, demokratycznej i narodowej wizji reformy szkolnictwa. Ogólnopolski Zjazd Oświatowy (Łódź, 18–22 czerwca 1945 roku)*, Kraków 2015.
- Jarosz D., *Dni Oświaty Książki i Prasy w latach 1959–1970 w propagandzie kulturalnej PRL*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2012, t. 6, s. 143–160.

- Jarosz D., *Dni Oświaty Książki i Prasy w systemie propagandy kulturalnej władz Polski Ludowej 1946–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2011, t. 10, s. 43–60.
- Jarosz D., *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1998, t. 4, nr 2, s. 105–140.
- Jaworski P., Juško E., Niedojadło A., *Ideowa rola wychowania religijnego uczniów szkół ludowych autonomicznej Galicji oraz powszechnych II Rzeczypospolitej w Okręgu Szkolnym Krakowskim. Wybrane zagadnienia z problematyki wychowania religijno-moralnego i patriotyczno-narodowego*, Toruń 2019.
- Jędras E., *Obraz wydarzeń węgierskich 1956 roku oraz polonijnej pomocy dla Węgrów na łamach pisma „Związkowiec”*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2017, t. 43, nr 1, s. 174–200.
- Jędrzych K., *Lektury dla szkoły podstawowej z lat 1949–1989* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży*, t. 4, red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc, Katowice 2014, s. 205–224.
- Juško E., *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939*, Lublin 2003.
- Juško P., *Działalność Powiatowego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie w latach 1951–57* [w:] *Instytut Pedagogiki 2004–2011. W służbie Kościołowi, ojczyźnie i rodzinie*, red. E. Juško, B. Wolny, Stałowa Wola 2011, s. 123–129.
- Juško P., *Działalność kół szkolnych Ligi Morskiej i Kolonialnej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2024, t. 22, s. 140–181.
- Juško P., *Historia szkolnictwa powszechnego w Tuchowie w okresie II Rzeczypospolitej*, Tuchów 2004.
- Juško P., *Konferencje rejonowe jako forma doskonalenia zawodowego nauczycieli na przykładzie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, t. 15, s. 422–438.
- Juško P., *Liczba nauczycieli oraz wskaźnik obciążenia uczniami w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975*, „Karpacki Przegląd Naukowy” 2018, nr 3 (27), s. 37–53.
- Juško P., *Nauczyciele szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w Związku Nauczycielstwa Polskiego w latach 1945–1975* [w:] *Studia do dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego w Tarnowie i powiecie tarnowskim. W 70. rocznicę powstania Tajnej Organizacji Nauczycielskiej*, red. E. Juško, C. Sterkowicz, Tarnów 2009, s. 43–67.
- Juško P., *Problematyka pracy wychowawczo-opiekuńczej Szkoły Powszechnej im. S. Staszica w Tuchowie w okresie międzywojennym*, „Teki Komisji Historycznej Oddział PAN w Lublinie” 2005, t. 2, s. 114–134.
- Juško P., *Przegląd najważniejszych form doskonalenia zawodowego kadr nauczycielskich szkół podstawowych w latach 1945–1975. Praktyka szkół miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego* [w:] *Studia nad problematyką doskonalenia zawodowego nauczycieli w Polsce i na Słowacji w perspektywie historycznej i współczesnej*, red. E. Juško, M. Borys, P. Juško, B. Wolny, B. Niziołek, Tarnów–Łapczyca 2015, s. 45–65.
- Juško P., *Sytuacja prawna nauczania religii w szkołach podstawowych Polski Ludowej do 1961 roku*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2011, nr 29, s. 96–111.

- Juśko P., *Szkolenie ideologiczne kadr nauczycielskich szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1949–1956*, „Tarnowskie Studia Historyczne” 2009, t. 1, s. 60–76.
- Juśko P., *Tradycja powiatu tarnowskiego* [w:] *Minęła dekada. Samorząd powiatu tarnowskiego 1999–2009*, red. P. Juśko, Tarnów 2009, s. 63–98.
- Juśko P., *Wpływ wydarzeń politycznych na działalność szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1948–1975*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2018, nr 54, s. 133–150.
- Juśko P., *Z problematyki działalności bibliotek szkolnych szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975* [w:] *Edukacja i wychowanie od XIX wieku do współczesności. Wybrane zagadnienia w kontekście badań historycznych i pedagogicznych*, red. P. Juśko, Tarnów 2021, s. 169–173.
- Juśko P., *Z pragmatyki działalności instruktorów szkolenia ideologicznego nauczycieli u schyłku okresu stalinowskiego na przykładzie miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2020, t. 8, s. 32–46.
- Juśko P., *Z zagadnień prawno-organizacyjnych opieki zdrowotnej nad uczniami w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1945–1961 (w świetle Dzienników Urzędowych Ministerstwa Oświaty)*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2021, t. 9, s. 30–57.
- Kallas M., *Historia ustroju Polski X–XX w.*, wyd. trzecie, Warszawa 1999.
- Kalmanowa K., *Wychowawcze wartości harcerstwa (referat wygłoszony w czasie obrad komisji)* [w:] *Zjazd Oświatowy. 2–5 maja 1957 r.* – Warszawa, red. S. Kwiatkowski i in., Warszawa 1958, s. 255–263.
- Kamiński A., *Samorząd uczniów* [w:] *Zjazd Oświatowy. 2–5 maja 1957 r.* – Warszawa, red. S. Kwiatkowski i in., Warszawa 1958, s. 249–254.
- Kapuścińska M., *Szkolnictwo podstawowe na terenie Stalowej Woli w latach 1945–1989*, Lublin 2017.
- Karpiński J., *Metody pracy wizytatora* [w:] *Program i metody pracy inspekcji szkolnej*, red. J. Wołczyk i in., Warszawa 1974, s. 396–412.
- Kaznowska M., *Praca w świetlicy szkolnej* [w:] *Dzień powszedni szkoły podstawowej w klasach I–IV*, red. B. Suchodolski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 147–150.
- Kietliński M., *Liga Przyjaciół Żołnierza w Białymstoku w latach 1945–1962*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2000, nr 13, s. 113–120.
- Klich E., *Szkoły Sióstr Urszulanek Unii Rzymskiej w okresie Polski Ludowej (1945–1962)*, Lublin 2017.
- Kołąkowski A., *Początki działalności Towarzystwa Szkoły Świeckiej w województwie gdańskim* [w:] *Dziedzictwo edukacyjne XIX i XX wieku w perspektywie badawczej. Studia historyczno-oświatowe dedykowane Profesorowi Romualdowi Grzybowskiemu z okazji 70. urodzin*, red. P. Śpica, Toruń 2023, s. 487–504.
- Kołąkowski A., *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci/Towarzystwo Przyjaciół Dzieci jako elementy ateizacyjnej polityki komunistycznego państwa* [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołąkowski, Kraków 2010, s. 169–179.
- Kołodziej W., *Odbudowa szkolnictwa krakowskiego po zakończeniu II wojny światowej*, Toruń 2000.

- Kołodziej W., *Szkolnictwo w województwie krakowskim w latach 1939–1948*, Toruń 1995.
- Konopka H., *Pierwsze lata nauczania religii w szkołach w Polsce Ludowej* [w:] *Religie, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Litakowi*, red. M. Surdacki, Lublin 2002, s. 493–502.
- Konopka H., *Przeciw modlitwom w szkołach. Wprowadzenie apeli porannych w 1954 roku* [w:] *Historia, społeczeństwo, wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miąso*, red. K. Bartnicka, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 283–290.
- Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997.
- Konopka H., *Rok 1956 – powrót religii do szkół*, „*Studia Podlaskie*” 1996, t. 6, s. 207–216.
- Korczyńska-Derkacz M., *Popularyzacja książki rolniczej i czytelnictwa fachowego na wsi a wytyczne IX Plenum KC PZPR (na przykładzie województwa wrocławskiego)*, „*Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*” 2018, t. 12, s. 307–326.
- Kosiński K., *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Warszawa 2000.
- Kozioł T., *Zaczarnie. Zarys monograficzny dziejów miejscowości, oświaty i parafii*, Tarnów 1998.
- Kozłowski W., *Bohater – patron w pracy wychowawczej*, Warszawa 1979.
- Kozubał A., Król P., *Wychowanie fizyczne i sport szkolny na ziemi tarnowskiej w latach 1945–1989*, Rzeszów 2021.
- Krakowiak M., *Edukowanie do dojrzałości rodzicielskiej w przekazie dodatku „Edukacja Rodzinna” do miesięcznika „Rodzina i Szkoła” w latach 1982–1989*, „*Przegląd Pedagogiczny*” 2018, nr 1, s. 158–170.
- Kryńska E., Mauersberg W., *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Białystok 2003.
- Kubacki G., *Szkoła im. Czackiego* [w:] *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 14: *Grabówka*, red. S. Potępa, Tarnów 2006, s. 147–154.
- Kubacki G., *Szkoła Męska im. K. Brodzińskiego* [w:] *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 8: *Zawale*, red. S. Potępa, Tarnów 2001, s. 59–71.
- Kubacki G., *Szkoła Podstawowa nr 7 im. S. Staszica* [w:] *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 12: *Zawale*, red. S. Potępa, Tarnów 2005, s. 98–113.
- Kubacki G., *Szkoła Podstawowa nr 15 im. gen. Józefa Bema* [w:] *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 14: *Grabówka*, red. S. Potępa, Tarnów 2006, s. 141–145.
- Kubiczek W., Najnert E., Hnatik S., *Ewolucja programu i doskonalenie warunków nauki rysunku i wiedzy o sztuce (wychowania plastycznego) w polskim szkolnictwie ogólnokształcącym w latach 1945–1963*, Kraków 1985.
- Kulecka A., *Kultura dokumentu w Polsce Ludowej 1944–1989*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*” 2022, t. 10, nr 3, s. 159–186.
- Kunczewska L., *Biblioteki szkolne*, „*Przegląd Biblioteczny*” 1961, t. 29, z. 1, s. 49–52.
- Kwieciński Z., *Trudności i warunki poprawy sytuacji szkoły wiejskiej*, „*Nauczyciel i Wychowanie*” 1969, nr 4 (60), s. 47–58.
- Langner H., *Rozwój bibliotek szkolnych w Polsce w latach 1945–1980* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945–1989)*, t. 3, red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tułać, Katowice 2013, s. 328–351.

- Lazarowicz J., *Nasza Szkoła. 155 lat dziejów Szkoły Podstawowej nr 1 w Woli Rzędzińskiej*, Wola Rzędzińska 2014.
- Lech K., *O nowy system i nowe programy nauczania w Polsce Ludowej* [w:] *Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r.* – Warszawa, red. S. Kwiatkowski, i in., Warszawa 1958, s. 182–201.
- Lenart J., *Historia szkolnictwa w powiecie kolbuszowskim w latach 1944–1975*, Kolbuszowa 2009.
- Lutrzykowski A., *Podstawy prawne opieki zdrowotnej w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2001, t. 3, s. 255–267.
- Łazarz F., Sterkowicz C., *Szkolnictwo podstawowe* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 363–390.
- Łyczko M., *Rola organizacji młodzieżowych w rozwiązywaniu problemów dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie* [w:] *Profilaktyka i resocjalizacja w pracy szkoły*, red. B. Tomicka, Warszawa 1973, s. 120–130.
- Maciaszek M., *Treść kształcenia i wychowania w reformach szkolnych PRL*, Warszawa 1980.
- Majewski S., *Kształtowanie się systemu zarządzania oświatą w Polsce od XVIII do XX wieku (zarys historyczny)*, „Studia Pedagogiczne Akademii Świętokrzyskiej” 2003, t. 14, s. 169–205.
- Malec J., *Przemiany w stosunkach społecznych i kulturalnych* [w:] *Wierchosławice. Dzieje wsi i gminy*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1994, s. 549–623.
- Maniak J.H., *Dzieje lecznictwa w Tarnowie*, Tarnów 1988.
- Mauersberg S., *Demokratyzacja szkolnictwa polskiego 1944–1948*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1974, t. 17, s. 161–183.
- Mauersberg S., *Indoktrynacja młodzieży szkolnej. Programy, podręczniki, lektura* [w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1956*, red. E. Walawander, Lublin 2002, s. 211–235.
- Mauersberg S., *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej* [w:] *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Miąso, wyd. drugie, Warszawa 1981, s. 279–427.
- Mazowiecki W., *Pierwsze starcie. Wydarzenia 3 maja 1946*, Warszawa 1998.
- Mazur M., *O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, Lublin 2009.
- Merdas A., *Zamysły Jego Serca. Zgromadzenie Sacré Coeur w Polsce*, Warszawa 2000.
- Mielczarek F., *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Opole 1997.
- Michalski G., *Działalność Związku Inspektorów Szkolnych w Rzeczypospolitej Polskiej (1922–1939)* [w:] *Z dziejów polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2009, s. 171–188.
- Miroszewski K., *Samorząd terytorialny w Polsce Ludowej – likwidacja i próby odrodzenia* [w:] *Administracja państwowa i samorządowa w Polsce w ujęciu historyczno-prawnym. Wybrane zagadnienia*, red. E. Mreńca, P. Zientarski, B. Czwojdrak, Warszawa 2018, s. 155–168.
- Miszczuk R., *Funkcje i zadania dydaktyczne bibliotekarza szkolnego w teorii i praktyce oświaty polskiej* [w:] *Kształcenie bibliotekarzy polskich*, red. J. Jarowiecki, Kraków 1993, s. 72–93.

- Mitkiewicz K., *Higiena szkolna. Książka dla nauczycieli, uczniów zakładów kształcenia nauczycieli, wychowawców i rodziców*, wyd. drugie, Warszawa 1958.
- Młynarczyk-Tomczyk A., *Zmiany w programach nauczania historii w szkołach podstawowych w okresie Polski Ludowej* [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010, s. 305–317.
- Moraczewska B., *Szkolnictwo polskie w latach 1945–1975 z uwzględnieniem miasta Włocławka*, Włocławek 2010.
- Musiał F., *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007.
- Muszyński H., *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1972.
- Nalepiński W., *Działalność komitetów rodzicielskich*, Warszawa 1967.
- Niedojadło A., *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1918–1939*, Lublin–Tarnów 2013.
- Niedziółka A., *Turystyka młodzieżowa w Polsce w okresie PRL-u i III RP*, „Jagiellońskie Studia Socjologiczne” 2014, nr 2, s. 99–108.
- Niziołek B.D., *Edukacja zdrowotna w szkołach powszechnych powiatu tarnowskiego w latach 1918–1975*, Lublin 2013.
- Oblicze ideologiczne szkoły polskiej 1944–1955*, red. E. Walewander, Lublin 2002.
- Obrębska N., *O współpracy domu ze szkołą. Materiały dla prelegentek*, Warszawa 1953.
- Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945*, red. S. Świdwiński, Warszawa 1945.
- Oseka P., *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007.
- Osiński Z., *Cele nauczania historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1970*, „Wiadomości Historyczne” 2007, nr 5, s. 27–37.
- Osiński Z., *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty na Lubelszczyźnie 1944–1989*, Lublin 2013.
- Osiński Z., *Ideologizacja nauczania historii w szkołach podstawowych w latach 1944–1956* [w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1956*, red. E. Walewander, Lublin 2002, s. 237–266.
- Osiński Z., *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1989. Uwarunkowania organizacyjne oraz ideologiczno-polityczne*, wyd. drugie, Lublin 2010.
- Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*, red. R. Grzybowski, Toruń 2005.
- Ozga W., *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960.
- Pajak J., *Uwarunkowania systemu zarządzania zbiorczymi szkołami gminnymi*, Katowice 1981.
- Pankiewicz E., *Świetlice dziecięce jako uzupełnienie wychowania w rodzinie w Polsce w okresie międzywojennym*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1992, z. 18, s. 137–143.
- Paryła W., *Przemiany polityczne i społeczne w latach 1945–1975* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu, t. 3: Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 141–223.

- Pasierbiński T., *O podstawy reorganizacji administracji szkolnej* [w:] *Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r.* – Warszawa, red. S. Kwiatkowski i in., Warszawa 1958, s. 396–415.
- Paszkowska A., *Z badań nad administracją szkolną województwa gdańskiego w latach 1945–1950 (ze szczególnym uwzględnieniem nadzoru nad szkolnictwem podstawowym)* [w:] *Badania w historii oświaty i wychowania. Historia oświaty i wychowania w życiu badacza. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia prof. Józefa Żerko*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, W. Tłokiński, Gdańsk 2012, s. 199–217.
- Pęcherski M., *Polityka oświatowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1975.
- Pęcherski M., *System oświatowy w Polsce Ludowej na tle porównawczym*, Wrocław 1981.
- Pęcherski M., *Szkoła ogólnokształcąca w Polsce Ludowej*, Wrocław 1970.
- Piliszek J.W., *Radziecko-polska współpraca w dziedzinie nauki i oświaty 1944–1950*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Piwowski J., *Flota spod biało-czerwonej*, Warszawa 1989.
- Polskie dziedzictwo edukacyjne od XVI do XX wieku – ciągłość i zmiana. Zbiór studiów i rozpraw ofiarowanych Profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu z okazji Jubileuszu 80 urodzin*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, M. Brodnicki, T. Maliszewski, Toruń 2015.
- Pomykała W., *Kształtowanie ideału wychowawczego w PRL w latach 1944–1976*, Warszawa 1977.
- Potyrała B., *Budowa systemu oświaty w Polsce Ludowej*, „Kieleckie Studia Pedagogiczne i Psychologiczne” 1990, t. 4, s. 239–258.
- Potyrała B., *Przemiany oświatowe w Polsce w latach 1944–1948*, Wrocław 1991.
- Potyrała B., *Społeczno-polityczne uwarunkowania demokratyzacji oświaty w Polsce w latach 1944–1948* [w:] *Demokratyzacja oświaty w Polsce Ludowej. Materiały, rozprawy i studia na Ogólnopolską Sesję Naukową w Legnicy – 27–28 maja 1987*, red. B. Potyrała, Wrocław–Legnica 1987, s. 215–241.
- Potyrała B., *Szkoła podstawowa w Polsce 1944–1984. Uwarunkowania społeczno-polityczne*, Warszawa 1987.
- Potyrała B., *Środowisko nauczycielskie w Polsce w pierwszym powojennym dziesięcioleciu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1991, r. 34, nr 3–4, s. 149–167.
- Pragłowska A., *Zapomniany wynalazca. O Janie Szczepaniku*, Tarnów 2002.
- Prywer Z., *Samorządna działalność dzieci i młodzieży w szkole* [w:] *System wychowawczy szkoły podstawowej*, red. T. Poznańska, Warszawa 1974, s. 167–208.
- Przyboś K., *Historia społeczno-gospodarcza do roku 1945* [w:] *Województwo tarnowskie. Monografia*, red. J. Warszńska, Wrocław 1988, s. 123–135.
- Pulińska U., *Nadzór ideologiczny organów partyjnych nad nauczycielami na Warmii i Mazurach 1945–1948*, „Studia Edukacyjne” 2014, nr 32, s. 321–341.
- Pyter M., *Kształtowanie się prawnego systemu oświaty w Polsce w latach 1918–1939*, Lublin 2020.
- Pytko S., *Z dziejów szkoły podstawowej nr 4 im. Mikołaja Kopernika w Tarnowie*, Tarnów 1984.
- Radlińska H., *Książka wśród ludzi*, Warszawa 2022.
- Radziszewska M., *Kronika szkolna z czasów PRL jako źródło do badania dziejów edukacji* [w:] *Dziedzictwo edukacyjne XIX i XX wieku w perspektywie badawczej. Studia histo-*

- ryczno-oświatowe dedykowane Profesorowi Romualdowi Grzybowskiemu z okazji 70. urodzin*, red. P. Śpica, Toruń 2023, s. 109–127.
- Radziszewska M., *Nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych na Warmii i Mazurach (1945–1956)*, Kraków 2011.
- Radziszewska M., *Współdziałanie nauczycieli i szkoły ze środowiskiem szkolnym w regionie Warmii i Mazur (1945–1956)* [w:] *Wychowanie w rodzinie*, t. 2: *Rodzina na przestrzeni wieków*, red. S. Walasek, L. Albański, Jelenia Góra 2011, s. 229–258.
- Radziwiłł A., *Ideologia wychowawcza w Polsce w latach 1948–1956 (próba modelu)*, Warszawa 1981.
- Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973.
- Ratyńska P., *Rehabilitacja nauczycieli w Polsce po 1956 roku* [w:] *Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016, s. 135–152.
- Rogozińska A., *Szkoły Sióstr Urszulanek w Tarnowie w latach 1877–1953*, Lublin 2002.
- Rożek W., *Biblioteki przykładowe i ich rola w doskonaleniu metod pracy bibliotek szkolnych* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, część 2, red. F. Popławski, Warszawa 1969, s. 115–147.
- Ruta Z., *Szkolnictwo powszechne w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, Wrocław 1980.
- Ryba M., *Szkoła w okowach ideologii. Szkolna propaganda komunistyczna w latach 1944–1956*, Lublin 2006.
- Ryś J., *Wpływ nadzoru pedagogicznego na rozwój zawodowy nauczycieli w okresie PRL-u* [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013, s. 108–124.
- „S” *jak sport – nasze osiągnięcia* [w:] *Szkoła na medal. Jubileusz 50-lecia „Dwudziestki”*, red. A. Kowalska-Raszka, Tarnów 2012, s. 147–177.
- Samsonowska K., *I Liceum Ogólnokształcące im. K. Brodzińskiego w Tarnowie w latach 1939–2000*, Tarnów 2006.
- Sienko M., *Polonistyka szkolna w gorsecie ideologii. Dyskusje wokół wychowania literackiego w latach 1944–1989*, Kraków 2002.
- Składanowski H., *Stosunki polsko-sowieckie w programach nauczania i podręcznikach historii w szkole powszechnej (podstawowej) w Polsce w latach 1932–1956*, Toruń 2004.
- Skowronkówna I., *Wychowawcze znaczenie literatury dla dzieci* [w:] *Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r. – Warszawa*, red. S. Kwiatkowski, i in., Warszawa 1958, s. 264–275.
- Skrzeszewski S., *Podstawowe zagadnienia wychowania i oświecenia publicznego w nowej Polsce (spuścizna, osiągnięcia, zadania)* [w:] *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945*, red. S. Świdwiński, Warszawa 1945, s. 41–63.
- Smola M., *IV Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Anioła w Tarnowie 1945–2005. Szkoła i ludzie. Zarys monograficzny*, Tarnów 2005.
- Smolański A., *Historyczne podstawy teorii organizacji szkolnictwa w Polsce*, t. 3: *Zagadnienia administracji edukacyjnej*, Kraków 1999.
- Sokołowska A., *Rodzina i szkoła wspólnie wychowują dziecko*, Warszawa 1953.
- Sowa A., *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*, „Wielka Historia Polski”, t. 3, Kraków 2001.
- Sowiński P., *Komunistyczne święto. Obchody 1 maja w latach 1948–1954*, Warszawa 2000.

- Sowisło M., *Funkcje samorządu uczniowskiego – założenia i rzeczywistość*, Kraków 1996.
- Stanuch Z., *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1961*, Szczecin 2014.
- Stawialiśmy opór... *Antykomunistyczne organizacje młodzieżowe w Małopolsce w latach 1944–1956*, red. J. Wójcik, Kraków 2008.
- Sterkowicz C., *Saletnik Jan (1911–1980)* [w:] Tarnów. *Wielki Przewodnik*, t. 12: *Zawale*, red. S. Potępa, Tarnów 2005, s. 228–229.
- Sterkowicz C., *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim w latach 1939–1945*, Tarnów 2001.
- Sterkowicz C., *Szkolnictwo powszechne w czasie okupacji* [w:] E. Juško, *Nauczyciele szkół powszechnych powiatu tarnowskiego w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2005, s. 33–51.
- Sterkowicz C., *Szkolnictwo średnie i ogólnokształcące* [w:] Tarnów. *Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 391–423.
- Stolarczyk M., *Wieś i rolnictwo w latach 1948–1975* [w:] Tarnów. *Dzieje miasta i regionu*, t. 3: *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987, s. 224–250.
- Suchodolski B., *Przedmowa* [w:] *Szkoła podstawowa w społeczeństwie socjalistycznym*, red. B. Suchodolski, Wrocław 1963, s. 5–6.
- Suchodolski B., *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1969, nr 5 (61), s. 3–24.
- Sypek A., *III Liceum ogólnokształcące im. A. Mickiewicza w Tarnowie. Stulecie szkoły 1897–1997*, Tarnów 1997.
- Sypek A., *Szkoła Podstawowa im. M. Kopernika w Tarnowie (Zarys monograficzny)*, „Rocznik Tarnowski” 1994, s. 105–141.
- Sypek A., Nosek D., *Dzieje Starego Szpitala w Tarnowie 1835–2010*, Tarnów 2010.
- System wychowawczy szkoły podstawowej*, red. T. Poznańska, Warszawa 1974.
- Szalkiewicz M., *Problematyka wychowania w koncepcji pedagogicznej Heliodora Muszyńskiego*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2016, nr 21, s. 93–105.
- Szczepeńska B., *Higiena szkolna w szkolnictwie ogólnokształcącym w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 2014.
- Szocki J., *Czytelnictwo dzieci i młodzieży szkolnej (na przykładzie bibliotek szkolnych)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothearum Scientiam Perinentia” 2001, t. 1, s. 69–80.
- Szpak E., „Chory człowiek jest wtedy, jak coś go boli”. *Spółeczno-kulturowa historia zdrowia i choroby na wsi w Polsce Ludowej*, Warszawa 2018.
- Żuba L., *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002.
- Żubert R., *Kultura fizyczna na wsi polskiej w latach 1944–1956*, Wrocław 2010.
- Żymański J., *Miejsce nadzoru pedagogicznego w systemie oświatowym* [w:] *Program i metody pracy inspekcji szkolnej*, red. J. Wołczyk i in., Warszawa 1974, s. 145–164.
- Ślęcka R., *Szkolnictwo podstawowe Krakowa w latach 1945–1961*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1989, z. 131, s. 157–176.
- Ślęcka R., *Szkolnictwo zawodowe Krakowa w latach 1945–1961*, Kraków 2003.

- Ślęczka R., Ruta A., *Nauczyciel i wychowawca Profesor Zygmunt Ruta (1932–2021) – życie i nauka*, „Wychowanie w Rodzinie” 2021, nr 2, t. 25.
- Śliwerski B., *Przyrzeczenie harcerskie. Historia, metodyka, manipulacje*, Kraków 2009.
- Świda-Ziemba H., *Człowiek wewnętrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji – analiza psychosocjologiczna*, Warszawa 1997.
- Świecki A., *25 lat oświaty i szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1969.
- Świętochowska E., *Miesiące Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w woj. białostockim w latach 1949–1956*, „Studia Łomżyńskie” 2017, t. 27, s. 143–151.
- Świętochowska E., *Uroczystości szkolne jako forma indoktrynacji dzieci i młodzieży w latach 1944–1956 [w:] To idzie młodość. Młodzież w ideologii i praktyce komunizmu*, red. D. Magier, Lublin – Radzyń Podlaski 2016, s. 193–206.
- Talarek K., *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970. Problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 2012.
- Talarek K., *Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej w latach 1945–1970. Problemy związane z nauczaniem religii w szkołach i punktach katechetycznych*, Lublin–Rzeszów 2023.
- Tarnów. *Dzieje miasta i regionu*, t. 2. *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1983.
- Tarnów. *Dzieje miasta i regionu*, t. 3. *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1987.
- Tchoń W., *Karty z dziejów Pogórskiej Woli*, Tarnów 2015.
- Tokarski S., *Szkolnictwo w Niedomicach w latach 1912–2012*, Niedomice 2013.
- Trzebiatowski K., *Organizacja szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972.
- Trzebiatowski K., *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław 1970.
- Turystyka szkolna. *Poradnik dla nauczycieli – kierowników wycieczek krajoznawczo-turystycznych młodzieży szkolnej*, Warszawa 1973.
- Wagner B., *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2009.
- Walczak M., *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa 1995.
- Walka o oświatę, naukę i kulturę w latach okupacji 1939–1944. Materiały z terenu m.st. Warszawy i woj. warszawskiego*, red. S. Dobraniecki, W. Pokora, Warszawa 1967.
- Wałaszewski K., *Tysiąc szkół na Tysiąclecie. Szkoły Tysiąclecia – architektura, propaganda, polityka*, Łódź 2018.
- Wenklar M., *Nie tylko WiN i PSL. Opór społeczny w latach 1945–1956 w powiecie tarnowskim*, Kraków 2009.
- Wierzbiński M., *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006.
- Wiesler J., *Dziecko w PRL-u. Trzy dekady polityki opieki nad dzieckiem w PRL-u (lata 60., 70. i 80. XX wieku). Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD) jako organizator pomocy dzieciom w państwie demokracji ludowej*, Poznań 2020.
- Winczura Ł., *Z dziejów Szkoły imienia Stanisława Konarskiego w Tarnowie*, Tarnów 2000.
- Witek D., *Szkolnictwo podstawowe Lubelszczyzny 1944–1961*, Radzyń Podlaski 2005.
- Włodarczyk E., Sadowska-Wieczek E., Rokitowska J., *Edukacja dla bezpieczeństwa. Istota i uwarunkowania*, Kraków 2018.

- Wojdon J., *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001.
- Wojtiszek J., *Zajęcia uzupełniające z czytelnikami w bibliotece szkolnej* [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, cz. 1, red. F. Popławski, Warszawa 1966, s. 211–276.
- Wołczyk J., *Zbiorcza szkoła gminna*, Warszawa 1974.
- Wojnarowska B., *Wprowadzenie* [w:] *Zdrowie i szkoła*, red. B. Wojnarowska, Warszawa 2000.
- Woźniak A., *Historia Szkoły Podstawowej w Tarnowcu* [w:] *Tarnowiec wczoraj, dziś i jutro. Zarys monograficzny*, red. P. Pawlina, Tarnów 2013, s. 91–103.
- Wójcik B., „Być pomocnikiem partii”. *Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej w służbie PZPR i ideologii marksistowsko-leninowskiej (1969–1990)*, Rzeszów–Warszawa 2023.
- Wroczyński R., *Marian Falski i reformy szkolne w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1981, r. 24, nr 4, s. 502–517.
- Z kart historii... Lata 1962–1989* [w:] *Szkoła na medal. Jubileusz 50-lecia „Dwudziestki”*, red. A. Kowalska-Raszka, Tarnów 2012, s. 9–22.
- Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013.
- Żięba J., *Metodyka organizowania, programowania oraz technika prowadzenia wycieczek* [w:] *Turystyka szkolna. Poradnik dla nauczycieli – kierowników wycieczek krajoznawczo-turystycznych młodzieży szkolnej*, Warszawa 1973, s. 61–79.
- Zjazd Oświatowy 2–5 maja 1957 r. – Warszawa*, red. S. Kwiatkowski i in., Warszawa 1958.
- Żychowska M., *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Tarnowskim 1945–1956*, Tarnów 2001.
- Żychowska M., *Represje komunistyczne w Tarnowskim 1945–1956*, t. 1: *Miasto i powiat Tarnów*, Kraków 2013.

Encyklopedie i słowniki

- Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło i in., Tarnów 2010.
- Kupisiewicz C., Kupisiewicz M., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009.
- Nowak A., *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 1, Tarnów 1999.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, wyd. trzecie, Warszawa 1984.
- Pęcherski M., Słowiński A., *Słownik terminów i pojęć z zakresu organizacji szkoły i nadzoru pedagogicznego* [w:] *Program i metody pracy inspekcji szkolnej*, red. J. Wołczyk i in., Warszawa 1974, s. 445–461.

Materiały nieopublikowane

- Błażej J., *Z kart historii szkolnictwa podstawowego w Ryglicach*, kps.
- Łabno J., *Szkoła Podstawowa im. M. Konopnickiej w Tarnowie 1879–1979*, mps.
- Wypowiedź pisemna (relacja) Zofii Szydłowskiej dotycząca pracy w szkolnictwie podstawowym w Tarnowie (w zbiorach autora).

Netografia

- Kadykała A., *Dzieciństwo jako rosyjski temat kulturowy w XX wieku*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dra hab. Andrzeja Dudka, prof. UJ, Uniwersytet Warszawski, Instytut Badań Interdyscyplinarnych „Artes Liberales”, kps, Warszawa 2012, praca udostępniona w Repozytorium Uniwersytetu Warszawskiego: <https://repozytorium.uw.edu.pl/server/api/core/bitstreams/13841925-e4c1-4fde-945b-32c6f63880b2/content> [dostęp: 30.07.2022].
- Szaniawski M., *Szkolnictwo podstawowe w Katowickim Okręgu Szkolnym w latach 1945–1973*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Anny Glimos-Nadgórskiej, prof. UŚ, Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Historii, kps, Katowice 2019. Praca udostępniona w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego: https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/12530/1/Szaniawski_Szkolnictwo_podstawowe_w_Katowickim_Okregu_Szkolnym.pdf [dostęp: 5.01.2023].

Wykaz tabel

Tabela 1. Powierzchnia i ludność miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego z rozbiorem na gminy według stanu z 30 kwietnia 1974 r.	25
Tabela 2. Liczba ludności w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach 1946–1974	25
Tabela 3. Gęstość zaludnienia w Tarnowie, powiecie tarnowskim i województwie krakowskim w latach 1950–1970	27
Tabela 4. Liczba i stopień organizacyjny szkół powszechnych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1938/1939 z podziałem na miasto i wieś	30
Tabela 5. Liczba i stopień organizacyjny szkół powszechnych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1944/1945	31
Tabela 6. Schemat organizacji szkolnictwa powszechnego w roku szkolnym 1946/1947	32
Tabela 7. Stan organizacyjny szkół powszechnych w powiecie tarnowskim w latach szkolnych 1945/1946 i 1946/1947	32
Tabela 8. Struktura organizacyjna szkolnictwa powszechnego w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1947/1948	33
Tabela 9. Szkoły zbiorcze na terenie powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1947/1948	34
Tabela 10. Stan organizacyjny szkół podstawowych w powiecie tarnowskim w latach szkolnych 1949/1950–1950/1951	36
Tabela 11. Szkoły podstawowe w mieście Tarnowie w roku szkolnym 1948/1949 według podziału na męskie i żeńskie	37
Tabela 12. Organizacja szkół podstawowych w PRL w latach 1948–1961	39
Tabela 13. Stan organizacyjny szkół podstawowych w powiecie tarnowskim i mieście Tarnowie w latach szkolnych od 1951/1952 do 1961/1962	40
Tabela 14. Szkoły podstawowe w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach szkolnych od 1963/1964 do 1965/1966	44
Tabela 15. Szkoły podstawowe w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1965/1966 według podziału administracyjnego	45
Tabela 16. Organizacja szkolnictwa podstawowego w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach 1966–1974	46
Tabela 17. Szkoły podstawowe w Tarnowie w roku szkolnym 1969/1970	47
Tabela 18. Szkoły w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1969/1970	48
Tabela 19. Organizacja szkół podstawowych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1969/1970	51
Tabela 20. Liczba szkół podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach szkolnych 1962/1963 i 1972/1973	52
Tabela 21. Liczba szkół podstawowych z najwyższymi klasami (pełnych) w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach szkolnych 1962/1963 (kl. VII) i 1972/1973 (kl. VIII)	53

Tabela 22. Struktura organizacyjna szkół podstawowych w Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1972/1973	55
Tabela 23. Organizacja szkolnictwa podstawowego w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1974/1975 według podziału administracyjnego	55
Tabela 24. Organizacja pierwszych zbiorczych szkół gminnych w powiecie tarnowskim	56
Tabela 25. Liczba nauczycieli szkół powszechnych w powiecie tarnowskim od roku szkolnego 1945/1946 do 1950/1951	59
Tabela 26. Liczba nauczycieli szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego od roku szkolnego 1951/1952 do 1961/1962	61
Tabela 27. Liczba nauczycieli szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego od roku szkolnego 1963/1964 do 1974/1975	61
Tabela 28. Liczba nauczycieli szkół podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach 1949, 1955, 1960, 1965	62
Tabela 29. Niewykwalifikowani nauczyciele w szkołach podstawowych (powszechnych) powiatu tarnowskiego w latach szkolnych od 1944/1945 do 1950/1951	65
Tabela 30. Liczba uczniów szkół powszechnych w powiecie tarnowskim od roku szkolnego 1945/1946 do 1947/1948 z podziałem na miasto i wieś	67
Tabela 31. Liczba uczniów w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych od 1951/1952 do 1959/1960	68
Tabela 32. Liczba uczniów w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych od 1960/1961 do 1969/1970	69
Tabela 33. Liczba uczniów w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych od 1970/1971 do 1973/1974	69
Tabela 34. Liczba uczniów w szkołach podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach 1949, 1955, 1960, 1965	71
Tabela 35. Uczniowie w szkołach podstawowych w województwie krakowskim i regionie tarnowskim (miasto i powiat) według najwyższej klasy w roku szkolnym 1962/1963	73
Tabela 36. Liczba uczniów w szkołach podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w roku szkolnym 1970/1971	74
Tabela 37. Liczba sal lekcyjnych wybudowanych dla szkół podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach 1945–1965	79
Tabela 38. Liczba sal lekcyjnych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego w latach szkolnych 1957/1958, 1962/1963, 1972/1973	81
Tabela 39. Inwestycje w szkolnictwie podstawowym w Tarnowie w latach 1950–1970	83
Tabela 40. Inwestycje w szkolnictwie podstawowym w powiecie tarnowskim w latach 1948–1973	84
Tabela 41. Liczba sal lekcyjnych w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1963–1975	86
Tabela 42. Liczba sal lekcyjnych i pracowni w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w roku szkolnym 1969/1970	87
Tabela 43. Liczba sal gimnastycznych w szkołach podstawowych województwa krakowskiego w latach szkolnych 1963/1964 i 1972/1973	88
Tabela 44. Liczba uczniów na jedną salę lekcyjną w powiatach województwa krakowskiego w roku szkolnym 1963/1964	90

Tabela 45. Liczba oddziałów przypadających na jedną salę lekcyjną w powiatach województwa krakowskiego w roku szkolnym 1963/1964	91
Tabela 46. Dane dotyczące pomieszczeń do nauczania i sal lekcyjnych w szkołach podstawowych w poszczególnych gminach powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1974/1975	92
Tabela 47. Plan godzin w szkołach powszechnych III stopnia w roku szkolnym 1944/1945	99
Tabela 48. Plan godzin według przejściowego programu nauczania w szkołach powszechnych w roku szkolnym 1947/1948	105
Tabela 49. Liczba godzin w planach lekcyjnych dla szkół o 1, 2, 3, 4, 5 i 6 nauczycielach w roku szkolnym 1947/1948	106
Tabela 50. Plan godzin 11-letniej szkoły średniej ogólnokształcącej na rok szkolny 1948/1949 (wariant zasadniczy)	108
Tabela 51. Liczba godzin nauczania w szkołach podstawowych według zasadniczych planów godzin lekcyjnych od roku szkolnego 1950/1951 do 1959/1960	113
Tabela 52. Plan godzin (zasadniczy) szkoły ogólnokształcącej stopnia podstawowego na rok szkolny 1950/1951	114
Tabela 53. Plan nauczania szkoły podstawowej (zasadniczy) na rok szkolny 1955/1956	116
Tabela 54. Zasadniczy plan nauczania w szkołach podstawowych o siedmiu i więcej nauczycielach w roku szkolnym 1958/1959	119
Tabela 55. Zasadniczy plan nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej	121
Tabela 56. Etapy (harmonogram) wprowadzania reformy szkolnej	123
Tabela 57. Wykorzystanie środków audiowizualnych oraz wycieczek do prowadzenia zajęć lekcyjnych w Szkole Podstawowej im. T. Kościuszki w Tarnowie w roku szkolnym 1964/1965	139
Tabela 58. Klasyfikowanie uczniów w Szkole Powszechnej w Łowczowie w roku szkolnym 1945/1946	144
Tabela 59. Klasyfikowanie uczniów w Szkole Powszechnej w Łowczowie w roku szkolnym 1946/1947	145
Tabela 60. Klasyfikowanie uczniów w Szkole Powszechnej w Łowczowie w roku szkolnym 1947/1948	145
Tabela 61. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej w Łowczowie w latach szkolnych od 1955/1956 do 1967/1968 i od 1971/1972 do 1972/1973	146
Tabela 62. Dane dotyczące klasyfikacji uczniów szkół podstawowych w Burzynie, Niedomicach i Trzemesnej za III okres roku szkolnego 1949/1950	148
Tabela 63. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej w Ryglicach w latach szkolnych od 1950/1951 do 1968/1969 i 1973/1974	149
Tabela 64. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Powszechnej nr 1 im. K. Hoffmanowej w Tarnowie w roku szkolnym 1945/1946	150
Tabela 65. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Powszechnej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie w roku szkolnym 1946/1947	151
Tabela 66. Wyniki klasyfikacji w poszczególnych szkołach podstawowych w Tarnowie za III okres roku szkolnego 1953/1954	151

Tabela 67. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej im. K. Hofmanowej w Tarnowie w latach szkolnych 1951/1952, 1953/1954, 1954/1955, 1955/1956	152
Tabela 68. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie w latach szkolnych od 1966/1967 do 1973/1974	153
Tabela 69. Klasyfikowanie i promowanie uczniów w Szkole Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie w latach szkolnych od 1948/1949 do 1952/1953 i od 1956/1957 do 1967/1968	154
Tabela 70. Wyniki klasyfikacji uczniów szkół podstawowych miasta Tarnowa w roku szkolnym 1953/1954	157
Tabela 71. Procentowy wskaźnik ocen niedostatecznych w szkołach podstawowych na terenie powiatu tarnowskiego za I półrocze roku szkolnego 1954/1955 ..	158
Tabela 72. Uczniowie szkół podstawowych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego promowani w roku szkolnym 1962/1963	161
Tabela 73. Uczniowie powtarzający klasę w szkołach podstawowych w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach szkolnych 1963/1964, 1964/1965, 1965/1966	163
Tabela 74. Wyniki promocji oraz liczba ocen niedostatecznych z poszczególnych przedmiotów w Szkole Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1967/1968	164
Tabela 75. Wyniki promocji oraz liczba ocen niedostatecznych w Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie w roku szkolnym 1964/1965	165
Tabela 76. Liczba uczniów z ocenami niedostatecznymi w Szkole Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnowie w latach szkolnych 1964/1965, 1965/1966 i 1969/1970	167
Tabela 77. Liczba ocen niedostatecznych z poszczególnych przedmiotów na koniec roku szkolnego w szkołach podstawowych nr 3 i nr 18 w Tarnowie w latach szkolnych 1969/1970–1973/1974	168
Tabela 78. Wyniki promocji oraz liczba ocen niedostatecznych z poszczególnych przedmiotów w Szkole Podstawowej w Łowczowie w roku szkolnym 1974/1975	169
Tabela 79. Liczba posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach w latach szkolnych od 1950/1951 do 1960/1961	175
Tabela 80. Tematyka posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Ryglicach w latach szkolnych od 1950/1951 do 1960/1961	175
Tabela 81. Liczba posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie w latach szkolnych od 1959/1960 do 1969/1970	177
Tabela 82. Tematyka posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Łowczowie w latach szkolnych od 1959/1960 do 1969/1970	178
Tabela 83. Liczba posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie w latach szkolnych od 1969/1970 do 1974/1975	179
Tabela 84. Tematyka posiedzeń Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie w latach szkolnych od 1969/1970 do 1974/1975	180
Tabela 85. Charakterystyka działalności kółek zainteresowań w Szkole Ćwiczeń TPD w Tarnowie w roku szkolnym 1952/1953	186
Tabela 86. Wykaz kółek zainteresowań – przedmiotowych w szkołach podstawowych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1956/1957	188
Tabela 87. Wykaz kółek zainteresowań – artystycznych w szkołach podstawowych w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1956/1957	189

Tabela 88. Plan pracy kółka artystycznego w Szkole Podstawowej w Zalasowej w roku szkolnym 1953/1954	191
Tabela 89. Uwagi z kontroli pracy kółek zainteresowań Szkoły Podstawowej w Szynwałdzie w lutym 1966 r.	195
Tabela 90. Charakterystyka działalności kółek zainteresowań w Szkole Podstawowej w Tuchowie w roku szkolnym 1965/1966	196
Tabela 91. Działalność kółek przedmiotowych w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie w I i II okresie roku szkolnego 1972/1973	198
Tabela 92. Koła zainteresowań w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w latach szkolnych 1971/1972, 1972/1973, 1973/1974	200
Tabela 93. Koła zainteresowań w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1971/1972, 1972/1973, 1973/1974	201
Tabela 94. Program obchodów uroczystości 1 i 3 Maja w Szkole Powszechnej im. T. Kościuszki w Tarnowie w roku szkolnym 1948/1949	215
Tabela 95. Przebieg obchodów Miesiąca Poglębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w roku szkolnym 1953/1954	218
Tabela 96. Kalendarz uroczystości i rocznic narodowych obchodzonych w Szkole Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1950/1951	222
Tabela 97. Przebieg Dni Oświaty Książki i Prasy w Szkole Ćwiczeń TPD w Tarnowie w maju 1953 r.	223
Tabela 98. Plan obchodów Dni Oświaty Książki i Prasy w Szkole Podstawowej nr 8 w Tarnowie-Świerczkowie w roku szkolnym 1953/1954	226
Tabela 99. Plan uroczystości i rocznic szkolnych w 11-letniej Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego w Tarnowie-Mościcach w roku szkolnym 1960/1961	231
Tabela 100. Plan obchodów 20-lecia PRL w Szkole Podstawowej w Tuchowie w roku szkolnym 1963/1964	234
Tabela 101. Plan na zakończenie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Szkole Podstawowej w Ryglicach	236
Tabela 102. Patroni szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego według stanu z 1973 r.	241
Tabela 103. Uroczystości szkolne i rocznice, które odbyły się w Szkole Podstawowej w Łowczowie w roku szkolnym 1970/1971	249
Tabela 104. Rodzaj i liczba organizacji uczniowskich w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1949/1950	255
Tabela 105. Statystyka Drużyny Harcerskiej im. K. Świerczewskiego przy Szkole Podstawowej w Rzędzinie według stanu z 1 stycznia 1952 r.	262
Tabela 106. Tematy wzorcowych zbiorów harcerskich w szkołach podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w poszczególnych przedziałach wiekowych w roku szkolnym 1953/1954	271
Tabela 107. Przynależność uczniów Szkół Podstawowych im. K. Hoffmanowej i TPD nr 1 (im. T. Czackiego) w Tarnowie do organizacji uczniowskich w roku szkolnym 1951/1952	274
Tabela 108. Organizacje uczniowskie w Szkole Podstawowej w Piotrkowicach w roku szkolnym 1954/1955	276
	617

Tabela 109. Działalność samorządów uczniowskich w wybranych szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w przykładowych latach szkolnych	278
Tabela 110. Stan oszczędności SKO Szkoły Podstawowej w Ryglicach w pierwszym okresie roku szkolnego 1968/1969	283
Tabela 111. Roczny plan pracy Szkolnego Koła SFOKiS przy Szkole Podstawowej im. T. Czackiego w Tarnowie na rok szkolny 1964/1965	296
Tabela 112. Udział szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w wojewódzkim współzawodnictwie szkolnych kół SFOKiS w roku szkolnym 1964/1965	297
Tabela 113. Organizacje uczniowskie w Szkole Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1962/1963	300
Tabela 114. Wycieczki zorganizowane dla uczniów Szkoły Podstawowej w Zalasowej w latach szkolnych od 1956/1957 do 1974/1975	308
Tabela 115. Zbiórka surowców wtórnych w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w drugim półroczu roku szkolnego 1953/1954	314
Tabela 116. Zbiórka surowców wtórnych w Szkole Podstawowej nr 10 w Tarnowie-Klikowej w pierwszym półroczu roku szkolnego 1954/1955	315
Tabela 117. Roczny plan pracy świetlicy przy Szkole Podstawowej nr 1 w Woli Rzędzińskiej na rok szkolny 1953/1954	323
Tabela 118. Świetlice i dożywianie uczniów w szkołach podstawowych w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1973/1974	328
Tabela 119. Opinie nauczycieli wychowawców Szkoły Podstawowej w Ryglicach dotyczące stanu higieny uczniów w poszczególnych klasach w roku szkolnym 1961/1962	340
Tabela 120. Stan zdrowotny uczniów w Szkole Podstawowej nr 5 w Tarnowie w roku szkolnym 1969/1970	343
Tabela 121. Wykaz personelu lekarskiego w szkołach podstawowych w Tarnowie w roku 1956	345
Tabela 122. Terminarz szczepień ochronnych przeciwko durowi brzuszemu realizowanych w szkołach podstawowych przez Miejską Stację Sanitarno-Epidemiologiczną w Tarnowie w marcu i kwietniu 1954 r.	345
Tabela 123. Plan pracy akcji sanitarno-porządkowej Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie na okres od 1 do 30 kwietnia 1955 r.	347
Tabela 124. Przychody i wydatki Komitetu Rodzicielskiego przy Szkole Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie w roku szkolnym 1953/1954	364
Tabela 125. Ocena opisowa pracy dydaktycznej nauczycieli Szkoły Podstawowej w Tuchowie dokonana przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie podczas wizytacji w marcu 1955 r.	395
Tabela 126. Wnioski z kontroli pracy dydaktycznej nauczycieli Szkoły Podstawowej nr 1 w Tuchowie dokonanej przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie podczas wizytacji w lutym 1960 r.	398
Tabela 127. Liczba wizytacji szkół podstawowych w powiecie tarnowskim od roku szkolnego 1954/1955 do 1969/1970	401

Tabela 128. Dane dotyczące wizytacji przeprowadzonych od 1 stycznia do 30 czerwca 1959 r. w szkołach powiatowych przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie	403
Tabela 129. Dane dotyczące wizytacji przeprowadzonych do 25 lutego roku szkolnego 1959/1960 w szkołach powiatowych przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie	403
Tabela 130. Dane dotyczące wizytacji szkół podstawowych w roku szkolnym 1963/1964 w Tarnowie i powiecie tarnowskim przez pracowników nadzoru pedagogicznego Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie	407
Tabela 131. Rejony wizytacyjne w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1969/1970	416
Tabela 132. Rejony wizytacyjne w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1973/1974	417
Tabela 133. Skład zespołu kontrolującego i tematyka kontroli Wydziału Oświaty przeprowadzonej w okresie od 24 stycznia do 27 lutego 1967 r.	420
Tabela 134. Uwagi pohospitacyjne kierowniczk Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie za okres od września 1951 do stycznia 1952 r.	429
Tabela 135. Uwagi pohospitacyjne kierownika Szkoły Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1959/1960	431
Tabela 136. Zobowiązania społeczności szkół podstawowych Tarnowa podjęte dla uczczenia II Zjazdu PZPR w marcu 1954 r.	454
Tabela 137. Działalność wychowawcza w klasach I–VII związana z „budową i umacnianiem spółdzielni produkcyjnych” w listopadzie 1953 r. w Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego im. K. Brodzińskiego w Tarnowie	466
Tabela 138. Zaangażowanie społeczno-polityczne nauczycieli w szkołach podstawowych znajdujących się w miejscowościach spółdzielczych podległych Wydziałowi Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie w 1953 r.	468
Tabela 139. Przynależność partyjna kadry pracującej w szkołach podstawowych w mieście Tarnowie w roku szkolnym 1955/1956	476
Tabela 140. Przynależność do partii i organizacji politycznych nauczycieli szkół podstawowych powiatu tarnowskiego, kształcących się w ZOZ i MOZ, w roku szkolnym 1955/1956	479
Tabela 141. Charakterystyka księży katechetów uczących w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego, którym planowano cofnięcie prawa do nauczania religii w roku szkolnym 1955/1956, dokonana przez Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie	495
Tabela 142. Liczba godzin nauki religii w szkołach podstawowych Tarnowa od października do grudnia 1954 r.	499
Tabela 143. Liczba godzin nauczania religii w Szkole Podstawowej im. S. Konarskiego w Tarnowie w roku szkolnym 1954/1955	502
Tabela 144. Nauka religii w szkołach podstawowych Tarnowa i części powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1954/1955, 1955/1956, 1956/1957	507

Tabela 145. Zmiany na stanowiskach nauczycieli religii planowane przez Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie na rok szkolny 1955/1956	511
Tabela 146. Wykaz książek przekazanych przez Inspektorat Oświaty w Tarnowie do biblioteki Szkoły Powszechnej w Zalasowej w październiku 1949 r.	539
Tabela 147. Wykaz książek przekazanych przez Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tarnowie do biblioteki Szkoły Podstawowej w Zalasowej w styczniu 1953 r.	540
Tabela 148. Liczba tomów w księgozbiorze biblioteki Szkoły Podstawowej w Tuchowie w latach 1955, 1956, 1959, 1963, 1966	551
Tabela 149. Dane ogólnokrajowe dotyczące uczestnictwa szkół podstawowych w poszczególnych edycjach konkursu czytelniczego związanego z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego w latach 1960–1966	557
Tabela 150. Liczba wypożyczeń w Szkole Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie w okresie od września do listopada roku szkolnego 1965/1966	559
Tabela 151. Czytelnictwo w Szkole Podstawowej w Tuchowie za I i II okres roku szkolnego 1965/1966	560
Tabela 152. Stan czytelnictwa w Szkole Podstawowej w Łowczowie w roku szkolnym 1969/1970	560
Tabela 153. Stan czytelnictwa w Szkole Podstawowej w Łowczowie w roku szkolnym 1971/1972	562
Tabela 154. Stan czytelnictwa w klasach V–VIII Szkoły Podstawowej w Ryglicach w roku szkolnym 1968/1969	563
Tabela 155. Liczba woluminów w bibliotekach szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1972/1973 i 1973/1974	566
Tabela 156. Liczba czytelników w bibliotekach szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1972/1973 i 1973/1974	567
Tabela 157. Liczba wypożyczeń w bibliotekach szkół podstawowych miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1972/1973 i 1973/1974	568

Wykaz wykresów

Wykres 1. Obciążenie nauczycieli uczniami w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1953/1954, 1963/1964, 1973/1974	64
Wykres 2. Kwalifikacje nauczycieli w szkolnictwie podstawowym Tarnowa i powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1968/1969	66
Wykres 3. Procentowe zmiany liczby uczniów szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie od roku szkolnego 1951/1952 do 1973/1974	70
Wykres 4. Liczba uczniów na jedną salę lekcyjną w szkołach podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1949–1974	93
Wykres 5. Porównanie procentu uczniów promowanych w szkole nr 3 w Tarnowie i w szkole w Ryglicach w latach od 1956/1957 do 1967/1968	156
Wykres 6. Liczba członków poszczególnych rodzajów kół zainteresowań w szkołach podstawowych miasta Tarnowa w roku szkolnym 1973/1974	201
Wykres 7. Liczba członków kół zainteresowań w szkołach podstawowych powiatu tarnowskiego w roku szkolnym 1973/1974	202
Wykres 8. Nauka religii w szkołach podstawowych Tarnowa i części powiatu tarnowskiego w latach szkolnych 1954/55, 1955/56, 1956/57	508
Wykres 9. Procent szkół podstawowych bez nauczania religii w poszczególnych województwach w roku szkolnym 1955/1956	509
Wykres 10. Procent szkół podstawowych bez nauczania religii w poszczególnych powiatach diecezji tarnowskiej w roku szkolnym 1960/1961	524
Wykres 11. Średnia wypożyczeń na jednego czytelnika w bibliotekach szkół podstawowych w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1973/1974	569

Wykaz map

Mapa 1. Podział administracyjny powiatu tarnowskiego na gminy i gromady oraz sieć komunikacyjna. Druga połowa lat czterdziestych XX w. Wydawca – Główny Urząd Pomiarów Kraju, Wydział Pomiarów Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie.	24
Mapa 2. Kontury województwa krakowskiego z podziałem na powiaty, 1974 r.	26

Indeks nazwisk¹

- Babula Wiesława 302
Balicki Eugeniusz 410
Bandrowski Wojciech, burmistrz Tarnowa 47
Barański Bolesław 398
Bardłowa Eleonora 281
Barski Eugeniusz 417
Barszcz Józef, ksiądz 500
Bartel Kazimierz, matematyk, premier 486, 487
Barwacz Józef 195
Bąk Stanisław 449
Bem Józef, gen. polski, dowódca wojsk węgierskich i tureckich 83, 165–167, 194, 237, 241, 242, 245, 246, 287, 300, 414, 459
Bertisch Zofia 186, 224
Białas Stefan, pracownik administracji szkolnej 386, 531
Białkowska Emilia 529, 546
Bień 345
Bieńkowski Władysław, minister oświaty 118, 233, 298, 513, 517–519
Bierut Bolesław, przewodniczący Krajowej Rady Narodowej, I sekretarz KC PZPR, prezydent, prezes Rady Ministrów 177, 187, 230, 324, 506, 540, 576
Biesiadecki Stefan, ksiądz 511
Bilińska Emilia 292
Biskup Stanisław 297
Błaszyński Józef, ksiądz 499
Błażej Józefa 293
Bober Sabina, historyk 13
Bobińska Celina 535
Bobińska Helena, pisarka 553
Bojda Wojciech, ksiądz 449
Boratyńska Zuzanna 274
Boruch Mieczysław 522
Bożek Stefania 198, 281
Brach Marian, ksiądz 499
Brodala Marta 14
Brodziński Kazimierz, poeta 33, 36, 37, 77, 214, 237, 346, 462, 466
Broniewska Janina, pisarka 539, 553, 557
Broniewski Władysław, poeta 242, 325
Bulińska Janina 420
Bystron Jan Stanisław 98
Bzdulski 345
Centkiewicz Alina 539
Centkiewicz Czesław 539
Claparède Édouard, psycholog 537
Chmielewski Witold, pedagog 13
Chmielewska Stanisława 228
Chmielewski Józef 387, 458
Cholewiak Teresa 398
Chopin Fryderyk, kompozytor i pianista 216, 231, 249
Ciasto Edward 485
Ciechanowska Zofia 140, 234
Ciechanowski Stanisław 196, 234
Cierniak Józef 161, 250, 431, 471
Cierpich Zygmunt 452, 548
Cofalnik Jan 411
Curyło Maria 448, 466
Cygan Józefa 77
Cyrankiewicz Józef, premier, przewodniczący Rady Państwa, przewodniczący TPPR 210
Czacki Tadeusz, działacz oświatowy i gospodarczy, członek KEN, współtwórca

¹ Indeks nazwisk nie obejmuje przypisów, opisów bibliograficznych pod tabelami i wykresami, a także bibliografii oraz aneksu fotograficznego.

- Konstytucji 3 Maja 33, 34, 37, 38, 156, 241, 242, 250, 274, 275, 288, 296, 404, 477, 489, 491, 550
- Czajkowska Maria 558
- Czang Kaj-szek, przywódca Chińskiej Republiki Ludowej 270
- Czapka Stanisław 304, 312
- Czczot Ignacy 356, 387, 393
- Czernecka Władysława 266
- Czerwiński Franciszek 357, 540
- Czeszko Bohdan, pisarz 556
- Czosnyka 345
- Dąbrowska Maria, pisarka 47, 241, 242
- Dąbrowski Witold 506
- Dejna Irena 187, 224
- Dembowski Edward, działacz niepodległościowy, pisarz, organizator powstania w Krakowie z 1846 r. 237
- Denisiuk Ludwik 386
- Dereń Edward 13
- Dewey John, filozof i pedagog 117
- Diaczenko Janina 471, 492
- Dobosiewicz Stanisław, teoretyk i organizator szkolnictwa 12, 564
- Dobrzański Stefan, ksiądz 499
- Domagała Czesław 245
- Drohobycki Leon 420
- Dubiel Władysław 365
- Duda Elżbieta 272
- Dudek Stanisława 234
- Dudek Zbigniew 449
- Dylska Anna 187, 224
- Dymon Adam 566
- Dymon Zofia 244, 302, 566
- Dyrlaga Michalina 392
- Dziątko Zofia 550
- Dzierżyński Feliks, działacz komunistyczny, rewolucjonista, twórca radzieckich służ bezpieczeństwa 47, 140
- Dziunikowski Aureliusz 521
- Engels Friedrich, filozof, współtwórca marksizmu 353, 447, 450, 452
- Erenburg Ilja, pisarz 535
- Fabisiakowa 345
- Fadiejew Aleksander, pisarz 535, 540
- Falski Marian, działacz oświatowy, pedagog 123
- Fazanowicz Jan 540
- Fiesenkow B.G. 540
- Figiel Jan 387, 392, 434
- Filipowska Michalina 220
- Filipowski Franciszek 220, 469, 471
- Finder Paweł, działacz komunistyczny, I sekretarz KC PPR 244
- Fiodorow Aleksander, polityk radziecki 538
- Fortuna Marian 12
- Frank Hans, generalny gubernator, zbrodniarz nazistowski 8
- Fredro Aleksander, poeta i pisarz 198
- Furmankiewicz Jan 417
- Gacek Józef, ksiądz 496
- Gaj Zuzanna 301, 302
- Gajda Adam 450
- Gajda Stanisław 450
- Galas Józef 457
- Gałęcki Włodzimierz, rusycysta, pracownik administracji szkolnej 352, 353, 531
- Gierat Karol 521
- Gogol Mikołaj, poeta i pisarz 540
- Głuszczenko I. 538
- Gomułka Władysław, I sekretarz KC PPR i KC PZPR 207, 238, 456–458, 460, 523
- Gonczarow Nikolaj, Bohater ZSRR 540
- Goslar Julian 237
- Górska Halina, pisarka 534, 539
- Górski Andrzej 521
- Grabiec Jan 161, 371, 387, 458
- Grabowski Jan, pisarz i pedagog 534, 539
- Grabowski Józef, ksiądz 503
- Graniecki Augustyn 371, 387, 398, 506, 550
- Grudziński Andrzej 13
- Grzybowski Romuald, pedagog 13, 20, 353, 484
- Gutry Czesław 540
- Guzik Aleksander 417
- Hachaj Franciszek, ksiądz 512
- Haniaczyk Józef 420
- Helizanowicz Ignacy 450

- Herbart Jan Fryderyk, filozof i pedagog 117
Hessen Sergiusz, filozof i pedagog 536
Hoffmanowa Klementyna, pisarka i pedagog 33, 34, 37, 38, 78, 130, 135, 150, 152, 153, 155, 156, 209, 227, 228, 230, 241, 242, 266, 271, 273–275, 314, 321, 363, 364, 431, 459, 476, 477, 480, 522
Horodyski Stanisław 449
Hoszowska Mariola, historyk 13
- Ignatow Piotr, pisarz 553
Iljin Michaił, radziecki propagandysta 538
Imburska Alicja 556
Inglot Julian 420
- Jabłoński Henryk, gen. polski, historyk, minister oświaty i szkolnictwa wyższego, przewodniczący Rady Państwa 128, 129, 205, 257, 260, 306, 355, 379
Jaczevska Halina 111
Jadwiga, św., królowa Polski 243
Jan III Sobieski, król Polski 457
Jandziś Jan 449
Janusiowa Bronisława 340
Januszewska Hanna, poetka i pisarka 539
Januszewska-Warych Maria 13
Januś Zbigniew 179, 407, 419, 420
Jaracz Stefan, aktor i pisarz 48, 83, 241, 242
Jarosiński Witold, minister oświaty 117, 144
Jarząbek Dawid 540
Jaskólska Janina 234, 285
Jaworczakowa Mira, pisarka 540
Jaworski Kazimierz 136, 234
Jedliński Wiesław 440
Jesipow Boris, pedagog 540
Jękot Janina 301, 370
Jopek Aniela, siostra zakonna 512
Juszkiewicz Anna 548
- Kacprzak Marcin, lekarz, pedagog 342
Kairow Iwan, pedagog 134, 205, 206, 277
Kalińska Maria 194
Kalinin Michaił, polityk radziecki 207
Kalisz Stanisław 450, 451
Kalma Nanne, pisarka 540
Kalman Krystyna 256
- Kałęzny Stanisław, ksiądz 510
Kamiński Aleksander, działacz harcerski, pedagog 276
Kania Anna 436
Kapuścińska Monika 15
Kasprzyk Stanisław 446
Kassil Lew, pisarz 539
Katajew Walentin, pisarz 534, 541
Kawalerska Barbara 220
Kądziała 345
Kiryk Feliks, historyk 10
Klich Ewa, siostra zakonna 14
Klimek Genowefa 196
Klose Józef 245, 250
Kluz Zofia, siostra zakonna 512
Knapik Kazimierz 170, 179, 243, 369, 415, 436
Knapik Stanisław 473
Kobyłański Andrzej 240, 312
Kokociński Olgierd, ksiądz 510
Kokwin E. 538
Kołodziej 345
Kołodziej Wincenty, historyk 12
Konarski Stanisław, ksiądz, poeta, pisarz i pedagog 33, 34, 37, 38, 47, 77, 140, 214, 241, 242, 310, 311, 345, 386, 428, 454, 477, 489, 500–502, 565
Kononow Aleksander, Bohater ZSRR 553
Konopka Hanna, historyk 13, 17
Konopnicka Maria, poetka i pisarka 33, 37, 38, 78, 80, 139, 154, 155, 167, 192, 225, 228, 231, 232, 234, 237, 241, 242, 247, 249, 254, 266, 281, 295, 307, 311, 314, 325, 369, 371, 393, 429, 432, 476, 481, 499, 510, 534, 539, 559
Kopacz Kazimierz, ksiądz 511
Kopernik Mikołaj, astronom 33, 37, 38, 47, 78, 186, 225, 228, 229, 241, 242, 247, 248, 249, 267, 311, 345, 444, 448, 450, 454, 462, 476, 477, 481, 510, 565
Korczak Mieczysław 346
Korczyńska Józefa 469
Kormanowa Żanna, działaczka komunistyczna, historyk, urzędnik w Ministerstwie Oświaty 100, 252
Korolenko Władimir, pisarz 538

- Kosiński Krzysztof, historyk 14
 Kościńska Elżbieta 431
 Kościuszko Tadeusz, gen. polski i amerykański, naczelnik insurekcji z 1794 r. 33, 37, 38, 47, 130, 132, 136, 139, 150, 151, 155, 161, 192, 215, 241, 243, 253, 266, 272, 273, 287, 321, 345, 368, 447, 454, 458, 460, 471, 476, 477, 489, 490, 499, 525, 542, 552
 Kowalczyk Joanna 194
 Kowalski Leszek 196
 Kownacka Maria, pisarka 539, 540
 Koziara Bożena 274
 Kozik Edward 393, 403, 407
 Kozioł Jadwiga 196
 Kozłowski Witold 240
 Kras Maria 297
 Krasiński Zygmunt, poeta i pisarz 243
 Krawczyk Edward 365
 Krawczyk Marian 536
 Kreutz Mieczysław 536
 Krężel Marian, ksiądz 513
 Król Stanisław, ksiądz 511
 Krukar 545
 Krukiewicz Wojciech 247, 250
 Krupińska Barbara 346
 Kryńska Elwira, pedagog 13, 479
 Krzciuk Henryk 420
 Krzemieniecka Lucyna, pisarka 539, 553
 Krzywicka Irena, pisarka 539
 Kuchta Jan 536
 Kuczek Franciszek 215, 307
 Kukła Franciszek, ksiądz 512
 Kula Marcin, historyk 14
 Kulbaka Jacek, pedagog 19
 Kulpa Jan 540
 Kuźniecowa Olga 541
 Lech Konstanty 117
 Lenart Jolanta, pedagog 15
 Lenin Włodzimierz, przywódca rewolucji październikowej i Rosji Radzieckiej, teoretyk ideologii komunistycznej 95, 187, 214, 216, 218, 222, 227, 230, 231, 232, 240, 243, 244, 272, 291, 292, 312, 326, 455, 535, 541, 542, 553, 576
 Lewandowska Józefa 195
 Lewin Aleksander, pedagog 206
 Liczko Izabela 240
 Likstanow Iosif, pisarz 541
 Lisiecka Anna 14
 Liszkiewicz Józef 398, 403
 Lofting Hugh, pisarz 539
 London Jack, pisarz 539
 Lovrak Mato, pisarz 539
 Lubowicz Adela 223, 224, 549
 Luidor Bronisława 541
 Łabuz Anna 416, 417
 Łabuz Stanisława 248
 Łaszczyńska Eugenia 521
 Łazarz Fryderyk 10, 34, 245, 247, 248, 307, 387, 388, 410, 415, 460, 472, 477
 Łysek Kazimierz 391, 467, 490
 Mach 345
 Magiera Czesław 248, 407, 409, 419, 420
 Majorek Zofia 473
 Makarenko Anton, pedagog 541
 Makowiecki Witold, pisarz 539
 Małgorzatowicz Bolesława 132, 221, 303, 368, 433, 473
 Małyszew M. 541
 Marchlewski Julian, działacz polskiego ruchu robotniczego i komunistycznego, przewodniczący Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski 236
 Marchwica Anna 140, 437
 Marcin, św. 311, 312
 Marks Karol, filozof, twórca marksizmu 214, 353, 447, 452
 Marszałek Katarzyna 17
 Mastalerz Witold 417
 Masztalerz Zofia 228, 429, 481, 510
 Matuła Jan (podinspektor szkolny) 407, 416, 417, 419, 420
 Matuła Jan (kierownik SP w Jastrzębi) 469
 Matuła Stanisław 420
 Mauersberg Stanisław, pedagog 13, 17, 112, 480
 Mazurkiewicz Janina 177, 433, 434
 Meissner Zuzanna 303, 396

- Michalik Antoni, ksiądz 512
 Michałek Tadeusz 248
 Michoń Eugeniusz 238, 245, 247, 248
 Mickiewicz Adam, poeta 36, 37, 47, 216, 227, 237, 249, 267, 311, 324, 325, 345, 454, 455, 534
 Mielczarek Ferdynand 13
 Mierzwa Helena 286
 Mika Stefania 505
 Mikołajczyk Stanisław, prezes PSL, premier 9, 35, 211, 212, 441
 Minicz Helena 186, 224
 Mirosławska Danuta 521
 Misiurewicz Helena 266
 Mitkiewicz Karol 339
 Mołotow Wiaczesław, polityk radziecki 541
 Moraczewska Barbara 13
 Morcinek Gustaw 541
 Motyka Włodzimierz 273
 Musiał Zenon 245
 Muszyński Heliodor, pedagog 208, 209, 583
 Mysłakowski Zygmunt, pedagog 440
 Myszak Halina 420

 Nalepiński Wiesław 356
 Nawrocka 345
 Nawroczyński Bogdan, pedagog 98, 536
 Neiser Karol 239, 387, 448, 453, 458, 468, 471
 Niemcewicz Julian, pisarz, członek KEN 539
 Niezgodzki Adam 407
 Nowak Franciszek 404, 405, 448
 Nowak Jan 245, 267
 Nowakowska Halina 140
 Nowosielski Karol 387
 Nowotko Eufemia 246
 Nowotko Marceli, działacz komunistyczny, I sekretarz KC PPR 83, 241, 242, 246

 Obrębska Natalia 357, 541
 Olszowski Władysław 443, 444
 Olszyński Bohdan 420
 Onak Jan 404, 458, 471
 Opalko Stanisław, polityk PZPR 245
 Osęka Piotr, historyk 14, 210
 Osiński Zbigniew, historyk 13, 451

 Ozga Władysław, polityk ludowy, działacz ZNP, urzędnik w Ministerstwie Oświaty 12

 Pajdo Jerzy 273
 Paliszewski Stanisław 450
 Panicz Mihail Semenowič 541
 Parkhurst Helen, pedagog 537
 Pasek 345
 Pasek Józef 392
 Pasierbiński Tadeusz 380
 Pasternak Adam 420
 Paszkowski Zygmunt 198
 Pawlenko Piotr, pisarz 538
 Pawlik Elżbieta 330
 Pawłowska Stanisława 473
 Pęcherski Mieczysław, pedagog 12, 375
 Piekarczyk Eugenia 521
 Pietrucha Helena 295, 396
 Pilichowski Jan 521
 Pisowicz Maria 138, 407, 409, 420, 482
 Piskalski Henryk, ksiądz 496, 512
 Piwowarczyk Stanisława 273
 Placek Jan 297
 Plewa Kazimierz 300
 Plichta Helena 552
 Płaneta Henryk 248
 Pogaczewski Janusz 541
 Pomykało Wojciech, pedagog 12
 Poniatowski Józef, książę, gen. polski, marszałek Francji 47, 449
 Popowski Aleksander 541
 Porazińska Janina, pisarka 539
 Potyrała Bolesław, pedagog 12, 439, 446
 Pożaryski Władysław 541
 Prażuch Maria 295
 Prus Bolesław, pisarz 271, 539
 Prymakowski Stanisław 194
 Puchała Maria 198
 Puchałka Edward 449
 Pulnik Wiktor 161, 459, 469, 471, 473, 477
 Puszkina Aleksander, poeta i pisarz 214, 324
 Pyciński Eugeniusz 197, 234

 Radlińska Helena, pedagog 529
 Radziszewska Maria 13

- Ratowska 445
 Reczek Władysław 306
 Rejdych Bolesław 212, 444
 Repczyńska Maria 398
 Reymont Władysław, pisarz, laureat Nagrody Nobla 47, 345, 454
 Roczniak Wiktoria 177, 216, 308, 371, 429, 433, 556
 Rogozińska Anna, siostra zakonna 494
 Rokossowski Konstanty, marszałek Polski i ZSRR, minister obrony narodowej 540
 Ropelewski Stanisław 521, 522
 Rosieńska Maria 477
 Rudnicka Halina, pisarka 556
 Rust Robert 536
 Ruta Zygmunt, historyk i pedagog 10, 263, 264
 Ruzikowski Tadeusz 14
 Rybczyńska Zenobia 198
 Ryss Eugeniusz, pisarz 539
- Sadoveanu Mihail, pisarz 541
 Sak Karolina 220
 Sak Stanisław 388, 417
 Saletnik Jan 181, 387, 400, 401, 403, 406
 Saletnik Stanisława 371, 408, 412, 413, 415, 417, 473, 563
 Saratowicz Aniela 132, 190
 Sawicka Hanka, działaczka komunistyczna 167, 242, 244, 245, 248, 266, 271, 279, 301, 415, 436
 Sempołowska Stefania, pisarka i pedagog 242, 243
 Seweryn Marian, ksiądz 499
 Sękowski Jan 416
 Sienkiewicz Henryk, pisarz, laureat Nagrody Nobla 241, 242, 249, 271, 308, 539
 Sikora Kazimierz 526
 Simajchel Franciszek 449
 Simonow Konstanty, pisarz 535
 Składanowski Henryk 13
 Skłodowska-Curie Maria, fizyczka i chemiczka, laureatka Nagrody Nobla 557
 Skłodowska-Szalay Helena, siostra Marii Curie-Skłodowskiej, działaczka oświatowa 557
 Skorupa Teodozja 186, 224
 Skorupka Ignacy, ksiądz, kapelan WP 48
 Skorupski Walenty 161, 247, 448, 477, 566
 Skruch Krystyna 298
 Skrzyszewski Stanisław, kierownik Resortu Oświaty PKWN, minister oświaty, minister spraw zagranicznych 35, 103, 210, 354, 439, 445, 475, 484, 485, 487, 488
 Skrzypczyński Bolesław 161, 307, 432, 477
 Skubel Czesława, siostra zakonna 512
 Słaby Janina 420
 Słowacki Juliusz, poeta 33, 37, 38, 78, 241, 242, 245, 249, 278, 308, 448, 476, 499
 Słowik Urszula 561
 Smulski Wojciech 394, 400, 403, 511, 555
 Sokołowska Alicja 357
 Sokołowska Helena 330
 Sokołowski Jan 541
 Solski Ludwik, aktor 250, 309
 Sopała Józef, ksiądz 495, 496
 Soroka Helena 198
 Srebro Zofia 224
 Stalin Józef, dyktator, przywódca ZSRR 187, 191, 216, 218, 227–229, 292, 295, 324, 370, 450, 452, 455, 535, 540, 541–543, 576
 Stanuch Zbigniew 13
 Staszic Stanisław, ksiądz, pisarz, filozof, działacz oświeceniowy 33, 37, 38, 78, 228, 239, 241, 242, 462, 476, 477, 499, 548
 Stebart Mieczysław, ksiądz 499
 Stec 345
 Stefan Batory, król Polski 242, 243
 Stelmach Józef 365
 Stepas Jan, ksiądz, biskup tarnowski, teolog i filozof 489, 491, 497, 516
 Sterkowicz Czesław 10, 34, 75, 409, 416, 420, 434
 Sterniczuk Antoni 450
 Strada Józef 239
 Strada Maria 234
 Styczyński Franciszek 469

- Sucharski Henryk, mjr WP 273
Suchodolski Bogdan, filozof i pedagog 113, 117, 123
Sulkowski Czesław 298
Susul Józefa 556
Suwada Helena 466
Synowiec Alina 471
Szadko Bronisława 262
Szaniawski Maciej 15
Szczepanik Jan, wynalazca 241, 242, 244
Szczepański Jan 129
Szczytnicka Lidia 198
Szelażewicz Maria 288, 396
Szpalski Karol, pisarz 541
Szponder Eleonora 458
Szponder Leokadia 404
Szuba Ludwik 13, 503
Szwec Maria 297
Szwec Michał 420
Szydłowska Zofia 96, 220
Szymański Stanisław 387
- Śliwa Paweł, ksiądz 499
Świerczewski Karol, gen. polski i radziecki 83, 214, 216, 222, 241, 242, 261, 262, 271, 324, 576
Świrszczynska Anna, poetka i pisarka 539
- Tabakowska Irena 411
Tajc Jakov Mojseevic, pisarz 541
Talarek Kazimierz, ksiądz, historyk Kościoła 14, 523
Terpilakowa Maria 538
Thorez (Thorcz) Maurice, polityk komunistyczny 346
Tomaszkiewicz Franciszek 387
Trzebiatowski Klemens, pedagog 12
Tułodziecki Wacław, minister oświaty 121, 138, 235, 426
Tumidajski Franciszek 131, 386, 387, 391
Tyczyński Antoni 449
Tyczyński Edward 449
Tymoszczuk Elżbieta 187, 224
Tyrka Tadeusz 398, 403, 511
- Urbański Włodzimierz 541
- Wagner 483
Wagner Barbara, historyk 13
Wajszczuk Dionizja 220
Walczak Marian, pedagog, prezes ZNP 17
Walkowicz Zofia 198
Wąlaszewski Krzysztof 14
Wandas Bronisława 220
Wardzała Kazimiera 136
Waryński Ludwik, działacz i ideolog polskiego ruchu socjalistycznego, założyciel I Proletariatu 324
Warzecha Józefa 197
Wasilenko Iwan, pisarz 538, 541, 553
Wasilewska Wanda, działaczka socjalistyczna i pisarka 242–244, 247, 324, 535, 539, 540
Wąsowicz Zofia 310, 428
Węgrzyn Jan, ksiądz 512
Wierzbicki Marek, historyk 14
Winiarz Michał, ksiądz 499
Wiszniewski Ludwik, pisarz 539
Witek Danuta 15
Woda Stanisław, ksiądz 496
Wojciechowska Anna 308, 556
Wojdon Joanna, historyk 13, 128
Wojtiszek Janina 570
Wołczyk Jerzy, pedagog, wiceminister oświaty i szkolnictwa wyższego, prezes TPD 208
Wołkow Aleksander, pisarz 535
Worankowa Lubow, pisarka 541
Wójcik Irena 286, 301
Wójcik Józef, ksiądz 499
Wróbel Anna 190
Wróbel Stanisław 522
Wszolek Helena 448
Wycech Czesław, działacz ruchu ludowego, minister oświaty, marszałek Sejmu, przewodniczący TPPR 101, 107, 377, 388, 486
Wyczęsana Janina 420
Wyszyński Stefan, ksiądz, kardynał, prymas Polski 516, 526
- Zaborowski Augustyn, ksiądz 512
Zacharzewski Józef 182, 418, 419

Zahaczewski Henryk 130, 254, 447, 489	Zieliński Roman, ksiądz 500, 501
Zając Stanisława 469	Ziemnowicz Mieczysław 536
Zającowa Emilia 297	Zienkowski Wasilij, filozof 536
Załucki Marian, poeta i pisarz 541	Zięba Władysław 248
Zawadzki Aleksander, gen. polski, działacz komunistyczny, przewodniczący Rady Państwa 242, 243	Zygmunt Józef, ksiądz 512
Zawadzki Ludwik 136	Żeromski Stefan, pisarz 227, 248, 534
Zawicka Zofia 288	Żółkiewski Stanisław, hetman wielki koron- ny i kanclerz wielki koronny 457
Zawiślak Tadeusz 137, 175, 268, 430, 431, 432, 518	Żukiewicz Leonard 247, 250
	Żurakowska Zofia, pisarka 534

Summary

Study on the problematic aspects of primary education in People's Poland. Teaching, educational and care activities of primary schools of Tarnów and Tarnów District in the years 1945–1975

This paper deals with research issues related to the didactic and educational activities of primary schools in Poland in the years 1945–1975. In territorial terms, the subject of research was narrowed down to the area of the city of Tarnów and the district of Tarnów. On the other hand, the justification of the chronology adopted in this study is the time frame in which the Tarnów District existed as a unit of administrative division in People's Poland.

The main aim of this paper is to analyse the teaching and education process implemented by primary schools in Tarnów and Tarnów District in the years 1945–1975. This dissertation focuses on the reconstruction and characteristics of the most important factors and conditions of didactic and educational work of schools, taking into account the specificity of the “Polish People's Republic period”, as well as contextualising them in relation to trends and phenomena occurring in the discussed period in the primary education of People's Poland. The individual issues that make up the content of the following chapters are described showing the perspective of their evolution, against the background of the fundamental transformations resulting from the educational policy of the Polish state at that time. These are the following issues: the general organisation and development of primary education in Tarnów and Tarnów District; educational work of schools; education and care activities of schools; city-district pedagogical supervision over the didactic and education activities of schools and teachers; involvement of schools in political events and actions, as well as in social and political changes in the context of educational measures; the work of school libraries and the development of school reading.

This study is a historical and pedagogical monograph. The main methods used in it are the ones adopted in the historical sciences. It is also the first monographic account of a research problem formulated in this way. The primary source base was formed by archival materials from state, church and school archives. The

main part of it was obtained as a result of a query in the Tarnów branch of the National Archives in Cracow. Moreover, archives from the Archives of the Institute of National Remembrance Branch in Cracow, the Archives of the Local Education Authority in Cracow, the Diocesan Archives in Tarnów, the Archives of the Polish Teachers' Union Branch in Tarnów, the Archives of the Tarnów House of the Ursuline Sisters, as well as archives of selected primary schools in Tarnów and Tarnów District were used. In addition, normative and statistical materials were used to conduct the research, as well as national and local press and periodicals published by the Ministry of Education. The rich source literature was also used to build the correct narrative.

The development of primary education during the People's Poland period was entirely subordinated to the political goals set by the Communist Party. Primary school as an educational institution was supposed to prepare the young generation to participate in the construction of the socialist system, as well as to form in it a strong emotional attitude towards the working class and the people's power. In order to meet this task, the pre-war Polish general education school had to undergo a fundamental systemic and programmatic reconstruction based on the models and educational and pedagogical practice taken from the Soviet Union. This reconstruction depended on many components and required long-term measures, especially since the expectations and demands of the party's nomenklatura were quickly confronted with the realities of a devastated by war and civilisationally degraded country. Over the years, however, the primary school became part of a quasi-totalitarian state system, in which the rulers set uniform rules covering all areas of the functioning of society and sought to programme the entirety of people's lives according to a certain single scenario. Hence, the three decades of primary education activity discussed in this paper – from 1945 to 1975 – were a period of intense and turbulent transformations, directly and intensively affecting the didactic and education work of schools and teachers.

Analysing the didactic and educational activities of primary schools in Tarnów and Tarnów District in the years 1945–1975, it must be stated that it fit into the above model and was subject to phenomena and processes occurring in the state and society. In the final conclusion, it should be stated that the achievements of primary education in Tarnów and Tarnów District in the scope of the research specified in the title were significant, although it was heavily burdened by ideological liability resulting from the fact that the whole range of school tasks related to teaching and education were subordinated to the educational policy of the state governed by the Communist Party at that time.

Fot. 1. Nauczycielka Michalina Krupa z uczennicami Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie, rok szkolny 1949/1950.

Źródło: Kronika szkolna 1948–1977, s. 13. (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

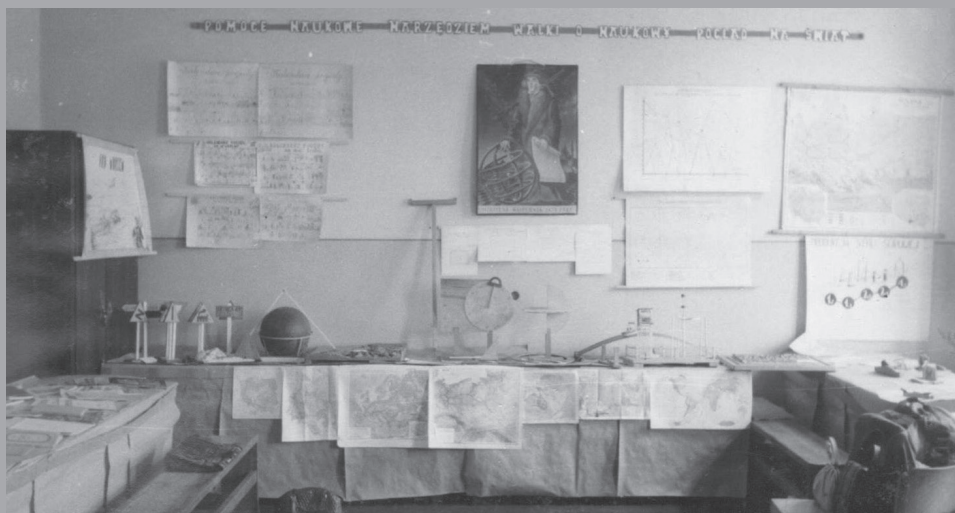
Fot. 2. Lokal Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie (październik 1951 – kwiecień 1952).

Źródło: Kronika Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie, k. 8 (ANK/OT sygn. WOT XIII/81).

Fot. 3. Sala sekcji historii i nauki o konstytucji Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie. Hasło na ścianie głosi:
„Wytrwałą nauką i pracą walczymy o pokój”.

Źródło: Kronika Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie, k. 22 (ANK/OT sygn. WOT XIII/81).

Fot. 4. Sala sekcji geografii Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie. Hasło na ścianie głosi: „Pomoce naukowe narzędziem walki o naukowy pogląd na świat”.

Źródło: Kronika Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie, k. 23 (ANK/OT sygn. WOT XIII/81).

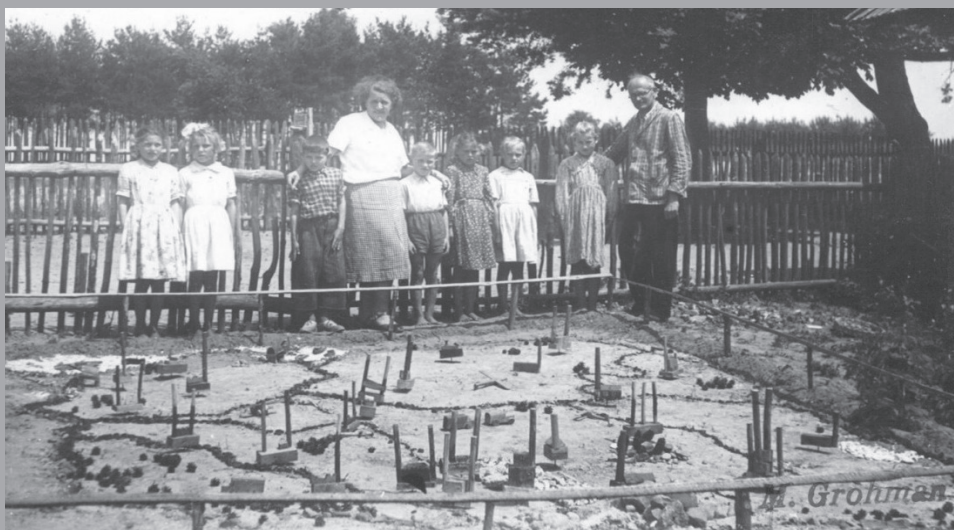
Fot. 5. Kurs robót ręcznych w Powiatowo-Miejskim Ośrodku Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie – 3 grudnia 1953 r.

Źródło: Kronika Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie, k. 27 (ANK/OT sygn. WOT XIII/81).

Fot. 6. Międzyszkolne Zawody Matematyczne w Powiatowo-Miejskim Ośrodku Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie – 15 maja 1953 r.

Źródło: Kronika Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie, k. 15 (ANK/OT sygn. WOT XIII/81).

Fot. 7. Ogródek geograficzny w Jastrzębce Nowej wykonany przez M. Grohmana z uczniami z klasy VI – „cenna pomoc w kształceniu politechnicznym”. Początek lat pięćdziesiątych.

Źródło: Kronika Powiatowo-Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Tarnowie, k. 17 (ANK/OT sygn. WOT XIII/81).

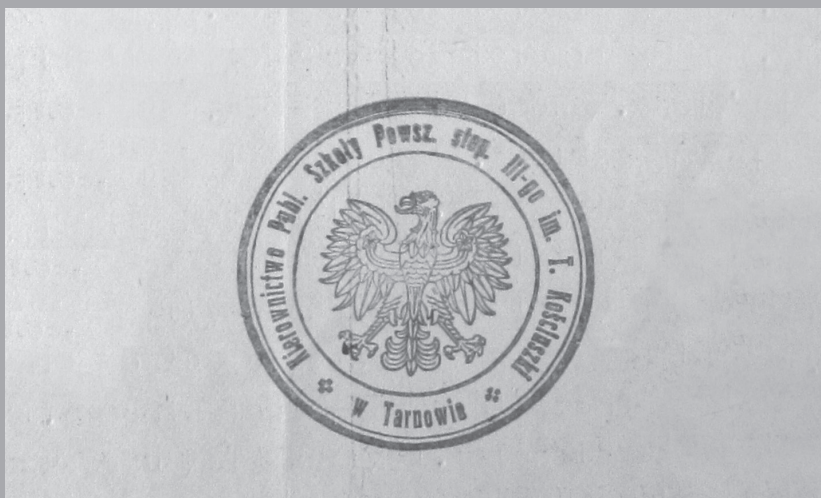
Fot. 8. I Zjazd Najmłodszych Bojowników o Pokój w Krakowie – 26 listopada 1950 r. Na zdjęciu prezydium zjazdu, w którym zasiadała również uczennica klasy VII Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie.

Źródło: Kronika szkolna 1948–1977, s. 21. (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 6).

Fot. 9. Montaż artystyczny z okazji Święta Pracy w wykonaniu uczniów Szkoły Podstawowej w Ryglicach. Występ podczas uroczystości w Krakowie w 1954 r.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 10. Pieczęć kierownika Szkoły Powszechnej III stopnia im. T. Kościuszki w Tarnobrzegu (Szkoły Podstawowej nr 5) na dokumencie z 25 czerwca 1950 r.

Źródło: Protokół zdawczo-odbiorczy budynku szkolnego, sprzętów szkolnych, pomocy naukowych, pieczęci i aktów szkolnych Szkoły Powszechnej im. T. Kościuszki w Tarnobrzegu z 25 czerwca 1950 r. (ANK/OT sygn. WOT I/19).

Fot. 11. Dary dla Węgier od społeczności Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie, październik 1956 r. Na zdjęciu Józef Cierniak, kierownik szkoły.

Źródło: Kronika szkolna 1948–1977, s. 21. (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

Fot. 12. Szkolne Koło PCK ze Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie wraz z darami dla Węgier, październik 1956 r.

Źródło: Kronika szkolna 1948–1977, s. 48. (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

Fot. 13. Dziecięcy zespół mandolinowy przy Szkole Podstawowej w Ryglicach, rok szkolny 1959/1960.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 14. Grono nauczycielskie Szkoły Podstawowej w Ryglicach. W środku kierownik – Tadeusz Zawislak, rok szkolny 1960/1961.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 15. Minister Wacław Tułodziecki wizytuje Szkołę Podstawową nr 8 w Tarnowie,
2 października 1963 r.

Źródło: Archiwum Zespołu Szkół Sportowych im. Polskich Olimpijczyków w Tarnowie.

Fot. 16. Minister Wacław Tułodziecki podczas wizytacji Szkoły Podstawowej nr 8 w Tarnowie,
2 października 1963 r.

Źródło: Archiwum Zespołu Szkół Sportowych im. Polskich Olimpijczyków w Tarnowie.

Fot. 17. Pamiętkowa cegielka na budowę Szkoły Pomnika Tysiąclecia w Tarnowie-Swierczkowie.

Źródło: Archiwum Zespołu Szkół Sportowych im. Polskich Olimpijczyków w Tarnowie.

Fot. 18. Przybory szkolne – lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte.

Źródło: Własność Antoniego Lisa z Tarnowa. Fotografię wykonał Mateusz Niemczura.

Fot. 19. Uczniowie klasy I Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie wraz z wychowawczynią Marią Szymkiewicz, rok szkolny 1964/1965.

Źródło: Kronika szkolna 1948–1977, s. 67 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

Fot. 20. Stefan Majka, kierownik Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie.

Źródło: Kronika szkolna 1948–1977, s. 86 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

Fot. 21. Choinka klasy III Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie
w roku szkolnym 1963/1964.

Źródło: Kronika szkolna 1948–1977, s. 65 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

Fot. 22. Wycieczka do Krakowa uczniów Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie,
zimowisko 1975 r.

Źródło: Kronika szkolna 1948–1977, s. 106 (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

Fot. 23. Uczniowie klasy VIII Szkoły Podstawowej w Ryglicach, rok szkolny 1966/1967.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 24. Dni Oświaty, Książki i Prasy w Szkole Podstawowej w Ryglicach w maju 1968 r.
Pochód bohaterów książek.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 25. Dni Oświaty, Książki i Prasy w Szkole Podstawowej w Ryglicach w maju 1968 r.
Pochód bohaterów książek – „O dwóch takich, co ukradli księżyc”.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 26. Dni Oświaty, Książki i Prasy w Szkole Podstawowej w Ryglicach w maju 1968 r. Pochód bohaterów książek – „Czterej pancerni”.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 27. Dni Oświaty, Książki i Prasy w Szkole Podstawowej w Ryglicach w maju 1968 r.
Pochód bohaterów książek – „Pani Twardowska”.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 28. Moment odsłonięcia popiersia Hanki Sawickiej przez pierwszego sekretarza KW PZPR Czesława Domagałę podczas uroczystości nadania Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie imienia tej „gorącej patriotki, komunistki i przywódcy młodzieży”, 28 stycznia 1968 r.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 im. J. Kochanowskiego w Tarnowie (1966–1984), b.s. (AS).

Fot. 29. Kierownik Kazimierz Knapik wśród dzieci podczas zabawy noworocznej w Szkole Podstawowej nr 18 w Tarnowie, rok szkolny 1970/1971.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 im. J. Kochanowskiego w Tarnowie (1966–1984), b.s. (AS).

Fot.30. Pochód pierwszomajowy w Tarnowie w 1969 r. Na pierwszym planie uczniowie Szkoły Podstawowej nr 18.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 im. J. Kochanowskiego w Tarnowie (1966–1984), b.s. (AS).

Fot. 31. Karykatura nauczycielska z Kroniki Klubu Nauczyciela Ziemi Tarnowskiej. „Typy nauczycieli” – od lewej: „idealista”, „materialista”, „moralista”, „podrywacz” (1967 r.).

Źródło: Kronika Klubu Nauczyciela Ziemi Tarnowskiej (Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Tarnowie).

Fot. 32. Uroczystość składania symbolicznych kwot pieniężnych na budowę Szkoły Pomnika Tysiąclecia Państwa Polskiego, czyli nowego gmachu dla Szkoły Podstawowej nr 3 w Tarnowie, styczeń 1961 r.

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

Fot. 33. Uczennice na placu budowy budynku dla Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie, styczeń 1961 r.

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

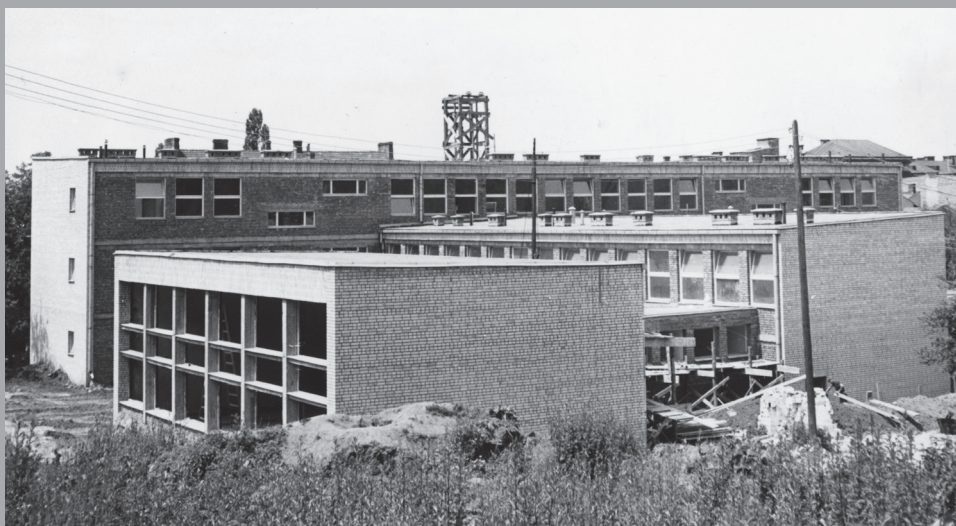
Fot. 34. Uczennice na placu budowy budynku dla Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie, styczeń 1961 r.

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

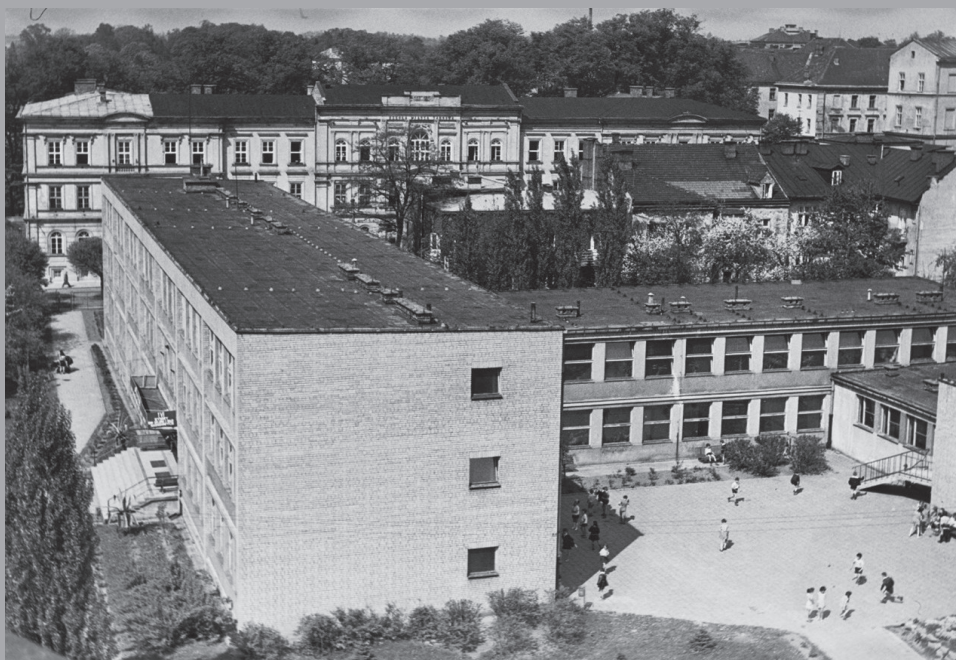
Fot. 35. Etap początkowy prac przy budowie budynku dla Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie – Szkoły Pomnika Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

Fot. 36. Etap końcowy prac przy budowie budynku dla Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie – Szkoły Pomnika Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

Fot. 37. Budynek Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie – Szkoły Pomnika Tysiąclecia Państwa Polskiego nr 378, oddany do użytku we wrześniu 1962 r.

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

Fot. 38. Uroczystość oddania do użytku nowego budynku dla Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie, 3 września 1962 r.

Na pierwszym planie Zofia Masztalerz, kierowniczka szkoły.

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

Fot. 39. Uroczystość oddania do użytku nowego budynku dla Szkoły Podstawowej nr 3 im. M. Konopnickiej w Tarnowie, 3 września 1962 r. Część artystyczna.

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

Fot. 40. Obrady Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej nr 3
im. M. Konopnickiej w Tarnowie. Stoi – kierowniczka Zofia Masztalerz.

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

Fot. 41. Budynek Szkoły Podstawowej nr 18 im. H. Sawickiej w Tarnowie
(oddany do użytku w 1966 r.).

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

Fot. 42. Budynek Szkoły Podstawowej nr 16 im. gen. K. Świerczewskiego w Tarnobrzegu
(oddany do użytku w 1963 r.).

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnobrzezkiej w Tarnobrzegu.

Fot. 43. Budynek Szkoły Podstawowej nr 15 im. gen. J. Bema w Tarnobrzegu
(oddany do użytku w 1960 r.).

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnobrzezkiej w Tarnobrzegu.

Fot. 44 Budynek Szkoły Podstawowej nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie
(oddany do użytku w 1894 r.).

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

Fot. 45. Budynek Szkoły Podstawowej w Rygliszach po remoncie, rok szkolny 1971/1972.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Rygliszach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 46. Pożegnanie kierownik Szkoły Podstawowej w Ryglicach
Bolesławy Małgorzatowicz,
13 marca 1971 r. Podziękowanie składa inspektor szkolny Fryderyk Łazarz.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Ryglicach (1959–1972), b.s. (AS).

Fot. 47. Uczniowie klasy I a Szkoły Podstawowej im. K. Hoffmanowej w Tarnowie wraz z wychowawczynią, rok szkolny 1965/1966.

Źródło: Kronika szkolna 1948–1977, s. 72. (ANK/OT sygn. Sz.P.H. 63).

Fot. 48. Harcerze ze Szkoły Podstawowej w Lichwinie podczas prac porządkowych na cmentarzu wojennym z I wojny światowej w 1971 r.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Lichwinie (1970–1975), b.s. (AS sygn. III 064 – A./2).

Fot. 49. Harcerze ze Szkoły Podstawowej w Lichwinie podczas prac porządkowych na cmentarzu wojennym nr 185 w Lichwinie tzw. „Głowa Cukru” w 1971 r.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Lichwinie (1970–1975), b.s. (AS sygn. III 064 – A./2).

Fot. 50. Harcerze ze Szkoły Podstawowej w Lichwinie podczas prac porządkowych na cmentarzu wojennym nr 185 w Lichwinie tzw. „Głowa Cukru” w 1971 r.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Lichwinie (1970–1975), b.s. (AS sygn. III 064 – A./2).

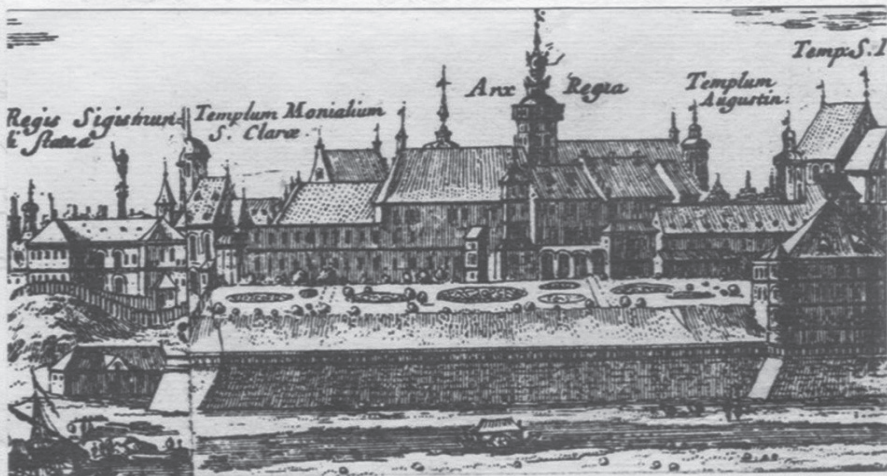
Fot. 51. Nauczyciele i uczniowie Szkoły Podstawowej w Lichwinie w 1970 r.
Górny rząd, pierwsza od prawej – kierowniczka szkoły Barbara Wróbel.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej w Lichwinie (1970–1975), b.s. (AS sygn. III 064 – A./2).

Fot. 52. Ślubowanie społeczności uczniowskiej Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie na nowy sztandar szkolny, 19 października 1974 r.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 im. J. Kochanowskiego w Tarnowie (1966–1984), b.s. (AS).

OBYWATELSKI KOMITET
 ODBUDOWY
 ZAMKU KRÓLEWSKIEGO
 W WARSZAWIE
 SKŁADA

SERDECZNE PODZIĘKOWANIE
 Kierownikowi

Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie

/wpłata 1.518,20 zł. w dniu 26.V.1971 r./

ZA DAR
 NA ODBUDOWĘ ZAMKU

WARSZAWA 1972

Fot. 53. Podziękowanie dla Szkoły Podstawowej nr 18 w Tarnowie za dar pieniężny na odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie przekazany w maju 1971 r.

Źródło: Kronika Szkoły Podstawowej nr 18 im. J. Kochanowskiego w Tarnowie (1966–1984), b.s. (AS).

